

આચાર્ય
શ્રીવિજયપ્રભભાસ્કર
સ્મારક ગ્રંથ

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય પ્રકાશન

ĀCĀRYA VIJAYAVALLABHĀSŪRI COMMEMORATION VOLUME

Published by
SRI MAHAVIRA JAINA VIDYALAYA
Gowalla Tank Road
Bombay 25

1956

Price
Rupees seventeen and annas eight

Printed by V. Bhargava at Shree Printing Presses, Khatia Wadi, Bombay, and
Published by Shri Chandra Lal, Shri Lal and Shri Chandra Lal, Varanasi, Shri
Bhargava Bhawan, Shri Mahaveer Jain Vidyalaya, Gowalla Tank Road, Bombay 25.

આ મુ સુ

જૈન શ્રીગંધર્વી વિભૂતિસમા જ્ઞાન-તપોમૂર્તિ જૈનશાસનપ્રભાવક સુરિપ્રસર આચાર્યમગવાન ધીવિજય વાતમ્ભસુરિ મહારાજશ્રીના સ્મારક ગ્રંથનુ આમુગ્ય લખાયુ એ મહામદ્ભાગ્યની વાત છે

વિજયવલ્લભસુરિ પટલે—જેમણે અનેકાનેક મહાગુણમહાર અનુપમંત્ર પદ્મગુરુદેવ શ્રીવિજયનંદસુરિ ગુરુના પદપાવન ચળોળી અનન્યમાત્રે સેવા કરી હતી, જેમણે એ ગુરુદરના અતલ જીવાત્માગરને અવગાદ્યા પ્રયત્ન કર્યા હતા, જેમણે એ ગુરુદેવની ગમીન જીવનગામાંથી ડટાત માવનાઓ અને વિચારોના નિર્મલ નીર ચોષને ચોષલે પીધાં અને પચાવ્યા હતા, જેમણે હસ કરીને એ આગપ્ત ગુરુના માનસસંગેરમાંથી અવસરે અગરે ઝડકીને પિનારે આવેલાં અતુલ ધીરજ, સમતા, કાર્યશક્તિ, દીર્ઘદર્શિતા, મત અને આહોપુરુષિના રૂપ મોતીઓને પાગે ચર્ચો હતો—એવી એક વિભૂતિસ્વરૂપ જૈનસંધર્વા વિરલ વ્યક્તિ અથવા પરમાગધ્ય ગુરુદેવ શ્રીવિજયનંદસુરિ મહારાજની છાયામૂર્તિ

આડી વિરલ વ્યક્તિ જૈનશાસન અને જૈન શ્રીષ્ઠને માપદે, એ જૈનશાસન અને જૈન શ્રીષ્ઠના મહાન અમ્યુત્ય અને સીમાગ્યની જ વાત ગણાય આજે એ તેજોમૂર્તિ મહાવિભૂતિ આપણો નજર સામેથી દૂર હોવા ગતા એની સ્ફલ્હટી જીવનજ્યોતિના પુજ સ્વરૂપે આપણાથી દૂર નહીં, પણ આપણો સામે જ દિવ્ય દામ વેરતી વેટી કે ઝમી શેષ એમ જ આપણને માગે છે

પૂજ્યચળ આચાર્યમગવાન શ્રીવિજયવલ્લભસુરિ મહારાજશ્રીના જીવનનુ યાત અને ગમીરપણે ચિતન કે સ્વરૂપ અવલોકન કરિએ તો જગાએ કે એમા જીવનસાધના, ધર્મસાધના, શામનમેવાસાધનાને લગતા અનેક પુરુષાર્થ-પૂર્ણ યોગ્યતાના વીજો પડ્યાં હતા, પછી એ વીજો મલે જીવનની પરિસ્થિતિ અને પ્રવાહને અનુસારે વિકસ્યા, અર્ધવિકસ્યાં કે અગતિકસ્યા ગયા શેષ, આમ છતાં એ વાતમા તો લેશ પણ શકાને ગ્યાન નથી કે એ જીવન એક મહાતેજોરાશિ હતુ એ તેજોરાશિએ જૈનપ્રજાને ઘણા ઘણા અજાત માર્ગાનુ જ્ઞાન અને ભાન વગલ્યાં છે

પૂજ્યપાત્ર જ્ઞાનતપોમૂર્તિ આચાર્યમગવાન શ્રીવિજયવલ્લભસુરિ મહારાજશ્રીનુ જીવન જેષુ વ્યાપક અને સમૃદ્ધ હતુ તેજો જ તેમની જીવનસ્મૃતિ-યાદગીરીને તાજી કરતો આ સ્મારક ગ્રંથ પણ વ્યાપક અને સમૃદ્ધ ગ્યો છે આ આજી પ્રથમા માત્ર શરુઆતનાં અમુક પાનાં જ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રીના સાહજિક-અનલ્કારિક જીવનચરિત્રે રોક્યા છે, તે સિવાયનો આગો ગ્રંથ વિદ્વદ્ભોગ્ય અને પ્રજાના ચેતન્યને પોપતા વિવિધ લેગ્યો અને ત્રિપુલ ચિત્રાદિ સામગ્રીથી સમૃદ્ધ છે

પ્રલત સ્મારક ગ્રંથ ગુજરાતી, હિંદી અને અંગ્રેજી એમ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાએલો છે એ ત્રણે વિભાગના વિદ્વાન મંપાટકો સરેસર પ્રેરણા પામેલ સમર્થ લેખકો અને મદોદકો છે એ દરેક વિદ્વાનોના

अधिकतमसे नु अमल रीते संपूर्णसे परिचित होई एतरीयो नही शक्त हूँ के ए कथाय धाराको सुनैय
छन्दको छे आनी अतिशयोक्ती ब्राम्हणी सेबा मेळवना मझे अत्यन्त प्रयत्न पोन्नो परेसर न सम्भवानी छे
एग कवेनामा नु कएने अतिशयोक्ति नही करौ.

आत्मक प्रथ माते मज्झिमे वेज्जोएर साम्प्री एग ठीक ठीक पूरी पावौ छे बने विप्रयमाणी केवलसाम्प्री
न विप्रयम्य बौद्धायेवी छे पहेल विप्रयमा पूर्यपर भाषाकर्मप्रवृत्तकीना बौद्धप्रवाहने सार्थता सेहो
अनी नानिआनो छद्म छे बीज विप्रयम्य मिश्रमेव विपुल साहित्यसाम्प्री छे आ विप्रयम्य अरिण,
अनेतत्तपर, कर्मणर अने योग सेवा साहित्य केबो आवेक छे मिश्रन अनी मयासाहित्य विप्रक छेएने एग छे
विम्य, स्थान्य, मुर्तिविज्ञान प्राचीन मरिरो, विप्रयम्य कवेरेनो परिचय आरती केप्रमात्र एग आ विप्रयमा छे.
प्राचीन अष्टाचर्ये, गुणरपय प्रकटिकर, एवमजे विक्रमयो महावीरकीन कवेरेने एतरी ऐतिहासिक
साम्प्री एग अरपी छे. हेब बेबीओ कव-बहिनीओ चौकनरो, कैलासीओ अने अष्टाचर्येनी मुर्तिओ विप्रक
सेहो एग बाया सम्य छे आ रीते अतिउमूढ विविध साहित्यसाम्प्रीओ आग्र समालेख बने छे. आ
प्रवर्तनी विविध साम्प्रीवाक्य आ आत्मक प्रवर्तनी मध्यम्य भाषेक विविध विप्रयामरी अने एतरीओर
कने म्प्रानो उमेरो बने छे

उपर कथायु त प्रमने आ अरगार अत्यन्त प्रवने के म्प्रवा बरी छे तेमा विज्ञान छप्परको सेहो
अने विविध साम्प्री पूरी पाठनार महाभुम्भोएर अने एत बरीने आत्मक प्रवना योजन महाभुम्भय समन्वेमा
आधम्य एवमम्य बरिअने मोयो मय मकने छे. एरके एवमक प्रवना योजनो करेसर तर्ब कर्ब छने तेनो आ
एवमक प्रथ कने छे

अठमा स्वर्ययत्नी गुबदेव श्रीभाषाकर्मप्रवर्तनी बलिब सेवामा अत्यन्त प्रयत्न योजनो अने एतरीओर
कने नु एग ए परित गुबदेवकी सेवाम्य मारी आरतीए सेबायति आरपूर्वक कार्यक एग नु

मुनि पुष्पविज्ञय

નિવેદન

સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ. ।

પૂજ્ય ઉમાસ્વાતિ મહારાજે મોક્ષમાર્ગની આરાધના માટે મુખ્ય ત્રણ વસ્તુઓ ઉપર માર મુક્યો છે સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર્ય માનવદેહ પામી આપણે જો કાંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય તો તે આ જ છે જીવનને ઊર્ધ્વગામી બનાવી મોક્ષપ્રાપ્તિનો એ જ એક રાજમાર્ગ છે

પણ આના આ રાજમાર્ગ પર કોઈ કોઈ વસ્તુ મર્યાદા અધારા છવાઈ જાય છે ત્યારે પોતાની જ્ઞાનરૂપી જ્યોતથી તેને અજવાળના કોઈ મહાપ્રતાપી ધર્મપુરુષની જરૂર ઊભી વાય છે. આવો એક ધર્મપુરુષ પોતાની જીવન-સુવાસ પ્રસરાવી આપણી વચ્ચેથી હમણા જ વિદાય થયો તેનું નામ હતું આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભચરિત્રી એ સાચા અર્થમાં ધર્મપુરુષ હતા સમાજમાં પ્રસરેલા અજ્ઞાનરૂપી અધકારને દૂર કરવા માટે તેમણે જે કાંઈ કર્યું તે અદ્ભુત હતું, વીજા કોઈથી ભાગ્યે જ પૂરી શકે એવું હતું સમાજ પરનું તેમનું આ કૃત્ય કદી ન વિસરી શકાય તેવું છે સામૂહિક અને વ્યક્તિગત રીતે એમણે કરેલા ઉપકારો કદી ન ભૂલી શકાય એવા છે

આપણી સંસ્કૃતિના સરક્ષકો છે ઐરિહતો, સિદ્ધો, આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો અને સાધુઓ એમણે આપણી ઇષ્ટજ્ઞ પ્રણાલિકાને વધુ ઇષ્ટજ્ઞ બનાવી છે—આપણા સાંસ્કૃતિક વિકાસ અને ચિંતનમાં મહત્ત્વનો ફાળો આપ્યો છે આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભચરિત્રી આવા સિદ્ધો-સતોમાના એક હતા અર્નાચીન સમાજના સાંસ્કૃતિક વિકાસ માટે તેમણે અત્યંત પ્રયત્નો કર્યા અને તેઓ સિદ્ધિને વર્યા તેમના આ કાર્યનું મૂલ્યાંકન કોઈ રીતે થઈ શકે તેમ નથી, છતાં એમના એ મહાન કાર્યને એક નાનીશી અજલિ અર્પવાના નમ્ર પ્રયાસરૂપે આ ગ્રંથ પ્રગટ કરવાનું અમે સાહસ કર્યું છે સમાજના ઉત્તર માટે આચાર્યશ્રીએ શા શા પ્રયત્નો કર્યા, તેમનો આ ઉપકાર કેટલો મોટો હતો, એનો ચત્કિચિત રચાલ આ ગ્રંથ આપણે એવું અમારું માનવું છે આ ગ્રંથને આચાર્યશ્રીના નામ અને કામને ગૌરવ અર્પે એવો પ્રનાવવાના સજાગ પ્રયત્નો સંપાદકો અને પ્રકાશકોએ કર્યા છે આ પ્રયાસ કેટલે અગે સફળ થયો છે એ તો સમાજ અને વાચકવર્ગ જ કહેવું રહ્યું

કોઈ પણ મહાપુરુષના જીવનની સમીક્ષા કરવાનું કામ સહેલું નથી આચાર્યશ્રી માટે પણ આમ જ વ્યવસ્થા છે એમાં વલ્લી એ મહાન આમાના અનેક ઉપકારો આપ્યા સમાજ પર છે એટલે એ સમીક્ષાનું કામ વધુ મુશ્કેલ બને છે આપણને—એમણે આપણા પર કરેલા અનેક ઉપકારો—અનુમ્રણને લીધે—એમના ગુણોનું જ દર્શન થાય એ સ્વાભાવિક છે પરિણામે આ ગ્રંથમાં એમના ગુણગાન જ આપણી નજરે પડે તો તે ક્ષમ્ય જ ગણાશે

આચાર્યશ્રીને જે પ્રવૃત્તિઓ અતિપ્રિય હતી એમાં શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય મુખ્ય છે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના પ્રેરણાદાતા, પ્રોત્સાહક અને પ્રણેતા આચાર્યશ્રી હતા આ સંસ્થાની અનેક સ્મૃતિઓ આચાર્યશ્રી સાથે સંકળાયેલી છે, પરિણામે આ ગ્રંથ પ્રગટ કરવાનું ઠર્યું અને આજે અનેકોના આશીર્વાદ સાથે એ ત્રહાર પડે છે આચાર્યશ્રીએ જીવનના છેલ્લા કેટલાક મહિના આ સંસ્થામાં પસાર કર્યા હતા અને આ સંસ્થાને તથા તેના કાર્યવાહકોને એમની સેવાનો લાભ મળ્યો હતો તેમાંથી સાપડેલી પ્રેરણાનું એક સ્વરૂપ આ ગ્રંથમાં છે

આચાર્યશ્રીનું સમગ્ર પણ દ્રઢ જીવનદર્શન કરાવવાનો નમ્ર પ્રયાસ આ ગ્રંથમાં થયો છે, અને તે સાથે જૈનસંસ્કૃતિ અને સશોધનને લગતું સારું એવું સાહિત્ય પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથ એ રીતે આચાર્યશ્રીના

ऐतिहासिक प्रतोंनां चित्रों, अने श्रीनेमिनाथजी अने श्रीकृष्णभदेवना जन्म अने जीवनघटनांनी वे सुवर्णावरी प्रतोंना ब्लॉक श्री सारामाई नवावे आपी ग्रन्थनी उपयोगिता बधारी ते माटे तेमनो मर्णेनो अमे आमार मानीए छीए दरेक लेखने अते मधुराना जैन शिल्पनी ऐतिहासिक विविध गृचक चित्रमामग्री मूनेल छे आ सामग्री माटे आर्टिओलॉजिकल सर्व ऑफ इन्डियाना अमे ग्रास कर्णा छीए

मुद्रणकाम ए ग्रन्थनु महत्त्वनु अग छे, अने आ कार्य श्री मौज प्रिन्टिंग यूरोना श्री विष्णु पी भागवते खास चीवटथी पार पाडेल छे आ माटे श्री भागवत अने तेमना सहकार्यकर्ताओनो आमार मानवानी अमे सहर्ष तक लईए छीए प्राचीन ऐतिहासिक प्रतोंना रंगीन चित्रोंनु मुद्रणकार्य मुद्र रीते कर्वा माटे अमदावादना दीपक प्रिन्टरिना श्री नटुभाई रावतनो पग हार्दिक आभार मानीए छीए ते ऊपरान्त श्री एन् ए गोरे, श्री जीवनलाल जानी, श्री शकुराव दामले, श्री नगेन्द्र रावळ, श्री नवीनचंद्र अ शाह, श्री के पारसमल अने श्री प्रवीणचंद्र के शाहना ग्रन्थना संपादन तथा मुद्रणकार्यमा सहकारी थवा माटे आभारी छीए

आजो विपुल ग्रन्थ अनेक खुओना हार्दिक सहकारना परिणामे ज तैयार करी शक्या आ ग्रंथ माटेनी सामग्री एकठी कर्वाथी माडी प्रकाशन माटे दिनरात चिन्ता सेवनार अने तनतोड महेनत कर्नार अनेक व्यक्तिओ छे आ सोनो व्यक्तिगत उल्लेख कर्वानु न जनी शक्यु होय तो अे माटे अमे तेमनी क्षमा मागीअे छीअे हूम्मां, जेणे जेणे आ कार्यने सफल बनाउनामा मदद करी छे ते गोनो अमे अत कर्गपूर्वक आभार मानीए छीए

गुरु प्रत्येनी भक्तियी जमेला आ प्रयासमा जो कार्द क्षति रहेवा पामी होय तथा जाण्येअजाण्ये कोईने पग अन्याय थयो होय, उत्सन्नप्ररूपणा थई होय तेम ज मुद्रणदोष रही गयो होय तो ते माटे अमे सो कोईनी क्षमा याचीए छीए

अतमा आचार्यश्रीना जीवननी प्रेरणा शीलीने जमेली आ कृति सो कोईनो आदर पामगे अने अन्य जीओंनो आत्मोत्कर्ष साधवामा मददरूप नावटगे एवी अभिलाषा अने श्रद्धा साथे अमे विरमीए छीए.

शिवमस्तु सर्वजगत परहितनिरता भवन्तु भूतगणा ।

दोषा. प्रयान्तु नाश सर्वत्र सुखी भवतु लोक ॥

गोवाळीआ टॅक रोड • मुंबई, २६
फागण सुदि १५, सं २०१२

चदुलाल सारामाई मोदी
चदुलाल वर्धमान शाह
मनीओ, श्री महावीर जैन विद्यालय

जीवननी सीढ़ी सुखल करने काने छे । काने ए लाने एका सल पर खाने छे । के अ सार वर मनरी लेन
राने परखन करे तो माय लिखि यल करी धरे ।

आज प्रभु नारायण की कृपा से हम सब लोग स्वस्थ हैं।
 आशा है कि आप भी स्वस्थ होंगे।
 आपकी सेवा में हम सब लोग तैयार हैं।

१ श्री परमानन्द कुरारजी कावडीभा	१ श्री विमलनाथ जयपुर धार
२ श्री मयमदुग सुनार बराम्ही	२ श्री सैलीनाथ विमलनाथ धार
३ श्री कुन्वर रामजी	८ श्री नातिनाथ उमनाथई नारा
४ श्री उरिलाथ विमलनाथ कोटारी	९ श्री बंजुनाथ बराम्ही धार
श्री नातिनाथ उमनाथ जयपुर	१ श्री बरुनाथ नाराथई मोरी

અમિતિના કાલ રાખે એ સમયે તેણે જાણ્યું હતું અને જાણીને તે તે જગ્યા તેમજ શરૂ કરી હતી.

गुजराती विष्णुसु कथासंग्रह में भेरीमल के कहेंतर पम, ए, दीएणु डी, हों अमान्त मे धार, पम, ए, दीएणु डी अने भी मयमुम्तर बा. महाली, डी, ए, एणएणु डी ए, बिरी विष्णुसु संपान या. दुषीयाव डैन, एम, ए. ये अने अनेही विष्णुसु संपान में म्लींख दीएणु डी. (नन) हों अनीमबड ली. डैन, एम ए, दीएणु डी. अने भी विपनल मे. धार एम, ए. ए. कोन के प्रलुन कन्ने कम्बु अन्तरा माटे केभाए डैन इतिहास वादित, नन अने ललअनना रिस्ते पर केयो मेखनवा म्पानना लेम न परेछना विज्ञानेनो बरंई लम्बे इतां अने लगे एनो लुकार पन मेखने आ बल नन विज्ञान लेखनो अने अनेव विष्णुसु संपानेनो अने अंत-अन्तर्बल भाषार मनीय होए.

આભાર્જુનીના ચીરનચીરન વિષયમાં ક્યારેક ક્યારેક એક માણસું ક્યારેક બે અને તે હૈયાર કદી ક્યારેકા માટે બી રી રી જે ઘાટ, ઘડ, પ ના અને જ્વાળા થયો હોય. પ્રજા કયલી તામડી જામડું હોયું પ્રજાનું જરૂર થાયું જાણ ના થયો જાણ છે અને તેથી જેટલીક કાદો હૈયોથી સ્વચ્છતાને લીધે તપાસીને જોયો જોયો પડો છે. આ માટે જોયો અને જાણારોની કામ થયોય હોય, અને તેઓજ આપક સ્વામી જાણ થયોય હોય

[illegible]

बीरेन्द्रनाथ के कमरा में (गल) बीरेन्द्रनाथ और कमरा (मनोरमा) भीतर का
कमरा (मनोरमा) को भी धीरे-धीरे मनीष बाबा के कमरा (गल) में आने दो

ऐतिहासिक प्रतोना चित्रो, अने धीनेमिनाथजी अने श्रीकृष्णभदेवना जन्म अने जीवनपटनानी चे सुवर्णोत्तरी प्रतोना ब्लॉक श्री सारामाई नवाचे आपी ग्रन्थनी उपयोगिता वधारी ते माटे तेमनो सर्वनो अमे आमार मानीए छीए. दरेक लेखने अते मथुराना जैन शिल्पनी ऐतिहासिक विविध सूचक चित्रसामग्री मूकेल छे आ सामग्री माटे आर्किओलॉजिकल सर्व ऑफ आना अमे ग्रास ऋणी छीए

मुद्रणकाम ए ग्रन्थनु महत्त्वुन अर अने आ काज श्री मान प्रिन्टिंग व्यूरोना श्री जिण्डु पी भागवते ग्रास चीवटथी पार पाडेल छ आ माटे श्री भागवत अने तेमना सहकार्यकर्ताओनो आभार मानवानी अमे सहर्ष तक लईए छीए प्राचीन ऐतिहासिक प्रतोना गीन चित्रोनु मुद्रणकार्य मुत्तर राने कया माटे अमदावादना दीपक प्रिन्टरीना श्री नटुभाई रावतनो पण शार्दिक आभार मानीए छीए ते उज्जगत श्री एन ए गोरे, श्री जीवनलाल जानी, श्री शक्तराव दामले, श्री नरेन्द्र रावळ, श्री नवीनचंद्र अ शाह, श्री के पारसमल अने श्री प्रवीणचंद्र के शाहना ग्रन्थना संपादन तथा मुद्रणकार्यमा सहकारा थवा माटे आभारी छीए

आजो विपुल ग्रन्थ अनेक वधुओना शार्दिक सहकारना परिणामे ज तयार करी शकय आ ग्रन्थ माटेनी सामग्री एकठा करवाथी मांडी प्रकाशन माटे दिनरात चिन्ता सेवनार अने तनतोड महेनत करनार अनेक व्यक्तिओ छे आ सौनो व्यक्तिगत उल्लेख करवानु न रनी शक्यु होय तो अे माटे अमे तेमनी क्षमा मागीअे छीअे दृक्मां, जेणे जेणे आ कार्यने सफल बनाउनामा मदद करी छे ते सौनो अमे अत कर्णपूर्वक आमार मानीए छीए

गुरु प्रत्येनी भवितथी जन्मेला आ प्रयासमा जो काई छति गेला पामी होय तथा जाण्येअजाण्ये कोईने पण अन्याय थयो होय, उत्सृजप्ररूपगा थई होय तेम ज मुद्रणदोष रही गयो होय तो ते माटे अमे सौ कोईनी क्षमा याचीए छीए

अतमा आचार्यश्रीना जीवननी प्रेरणा शीलीने जन्मेली आ कृति सौ कोईनो आदर पामशे अने अन्य जीवोंनो आत्मोत्कर्ष साधनमा मददरूप नीवढशे एवी अभिलाषा अने ब्रद्धा साथे अमे विरमीए छीए.

शिवमस्तु सर्वजगत परहितनिरता भवन्तु भूतगणा ।
दोषा प्रयान्तु नाश सर्वत्र सुखी भवतु लोक ॥

गोवाळीआ टॅक रोड मुम्बई, २६
फागण सुदि १५, सं २०१२

चंदुलाल सारामाई मोदी
चंदुलाल वर्धमान शाह
मनीओ, श्री महावीर जैन विद्याय

संगरक मंडळ

गुजराती विभाग

डॉ. भागीराम व सचिन्दा एम्. ए. पीएच्. डी.
डॉ. कमाकांत मे घाट, एम्. ए. पीएच्. डी.
श्री नामकुमार ना मकाती बी. ए., एल्एच्. डी.

हिन्दी विभाग

प्र. पुष्पायन जैन एम्. ए., एल्डी

जघेजी विभाग

डॉ. मोतीचंद एम्. ए., पीएच्. डी. (बडन)
डॉ. जगदीशचंद वैज, एम्. ए., पीएच्. डी.
श्री सी. के. शाह एम्. ए.

प्रचारक

चंद्रकाश सापसाई मोदी
चंद्रकाश बर्धसाह शाह
मरीमो
श्री मराठीर जैन विद्यालय

अनुक्रम

आमुप

जी

प्रकाशकनु निवेदन

।

प्रकाशकाल अने जीवन

		पृष्ठ
१ श्रीवल्लभगुरुसङ्क्षिप्तचरित्रस्तुति	मुनिश्री पुण्यविजयजी	१
२ आचार्यश्रीने अंजलि	प्रा रमण कोठारी, एम् ए	३
३ राजलहसने	श्री पादराकर	४
४ हे आपट्टा !	श्री शातिलाल बी शाह	५
५ वल्लभ-हरियाळी	प्रा हिरालाल र कापडिया, एम् ए	६
६ श्रीमद् विजयवल्लभसूरिजीने अंजलि	श्री मावजी दामजी शाह	७
७ सूरिधरने स्मरणांजलि	श्री कल्याणचंद्र के श्वेरी	८
८ नमी रहु—	श्री नवीनचंद्र अत्रालाल शाह	९
९ अमर वल्लभ	श्री प्रवीणचंद्र जेचद महेता	१०
१० सूरिजीनो जीवनसूर	डॉ जयत एम् पटणी, एम् बी, बी एस्	११
११ आपणा श्रीवल्लभ गुरुदेव	आचार्यश्री विजयसमुद्रसूरि	१३
१२ तीर्थकरोना चरणे उचारेल मातानु वचन सार्के	मुनिश्री इद्रविजयगणि	१६
१३ युगवीरना सस्मरणो	मुनिश्री जनकविजयगणि	१९
१४ स्वर्गस्थ आचार्य श्रीविजयवल्लभसूरिधरजी	दि व कृष्णलाल मोहनलाल श्वेरी	२२
१५ युगवीरनो अंतिम दृष्टिनिर्देश !	श्री पादराकर	२३
१६ प्राचीन ज्ञानभट्टारना उद्धारक	श्री मोहनलाल दीपचंद चोक्सी	२७
१७ युगदृष्टा आचार्य श्रीविजयवल्लभसूरिधरजी	श्री पी. के शाह, एम् ए	३२
१८ साधुसत्याना कीर्तिकळदा	आचार्यश्री विजयउमगसुरि	९७
१९ युगदृष्टाना हस्ताक्षर		९९
२० वल्लभवाणी		१००

लेख-संग्रह

१ भारतीय कळामां जैन संपूर्ति	श्री रविशंकर म रावळ	१
२ जैन धर्म अने जैन सस्कृतिनी केडलीक छाक्षणिकताओ	प्रा अमृतलाल सवचंद गोपाणी, एम् ए, पीएच् डी	१२
३ जैन अभ्यासमां नवीन दृष्टिनी आवश्यकता	प्रा केशवलाल हिं कामदार, एम् ए	१६
४ आपाणा विकासमां प्राकृत-पालिभाषाणो फाळो	प वेचरदास दोशी	२०
५ जैन परंपरातु अपभ्रंश साहित्यमां प्रदान	प्रा हरिवल्लभचु भाषाणी, एम् ए, पीएच् डी	३१
६ जैन साहित्यनां पदो विपे विचारणा	प्रा चंद्रकान्त एच् महेता, एम् ए, एल्एल् बी, पीएच् डी	४१

हिन्दी विभाग

श्रद्धांजलि अने -

- १ जागृति के देवदूत श्री बल्लभ
- २ युगमीर आचार्य श्रीविजयवल्लभ
- ३ पंजाब केसरी का पंचामृत
- ४ भारत की एक महान् विभूति

नार जैन, बी ए, बी टी, न्यायतीर्थ	१
श्रीवीराज जैन, एम ए, शास्त्री	२
श्री ऋषभदासजी जैन	६
महता श्री शिखरचन्द्र कोचर,	
बी ए, एल्.एल्. बी, आर जे एस,	
साहित्यशिरोमणि	१५

लेख-संग्रह

- १ जैन पुराण-कथा का लालचरित्रिक स्वरूप
- २ पालि-भाषा के यौद्ध ग्रन्थों में जैन धर्म
- ३ पिप्पल गच्छ गुर्वावलि
- ४ सत्कृति निर्माता युगादिदेव
- ५ स्याद्वाद पर कुछ आक्षेप और उनका परिहार
- ६ जैन साधना का इच्छायोग
- ७ भगवान् महावीर का अपरिग्रहवाद
- ८ सजय का विज्ञेपवाद और स्याद्वाद
- ९ श्री आत्मारामजी तथा ईसाई मिशनरी
१०. जैन दृष्टि से साधनामार्ग
- ११ धर्मोत्तर के टिप्पण के कर्त्ता महावादी
- १२ प्राचीन भारत में देश की श्रेकता

श्री वीरेन्द्रकुमार जैन	१
डॉ गुलाबचंद चौधरी, एम् ए., पीएच् डी	६
श्री भनरलालजी नाहटा	१३
श्री शान्तिलाल खेमचंद शाह, बी ए	२३
श्री मोहनलाल मेहता, एम् ए, शान्नाचार्य	२७
कविरत्न श्रद्धेय श्री अमरचन्द्रजी महागज	३३
श्री नरेन्द्रकुमार भानुजत, साहित्यरत्न	३५
प महेन्द्रकुमार जैन, न्यायाचार्य	३६
प्रा पृथ्वीराज जैन, एम् ए, शास्त्री	८८
श्री ऋषभदासजी	५०
श्री दलसुखभाई मालवशिया	५३
डॉ वासुदेव शरण अग्रवाल,	
एम् ए, पीएच् डी, डी लिट्	५५
श्री अमरचंदजी नाहटा	६५
प हसरामजी शास्त्री	७५
प महेन्द्रकुमार जैन, न्यायशास्त्री	८२
डॉ उमाकान्त प्रेमानन्द शाह, एम् ए.,	
पीएच् डी	९१

अंग्रेजी विभाग

श्रद्धांजलि अने जीवन

- 1 The Great Acārya
- 2 A Dedicated Soul

Shri Chimanlal J Shah, M.A
Shri K D Kora, M A

प्रथमपुत्रोपास्य बने ठेमा ब्रजना कविर् बार्जनात्मक	मुनिभी पुष्पविहरणी	४४
८ श्री. गुह विमलसुरिणी प्रभोजन-राजमना	५. शम्भुप्र भागल दांभी	५७
९. मद्यविहार—जैन बने कैलाश दण्डि	६. ब्राह्मण मद्यविहार बने एम्, ए.	११
१ श्रीपार्श्वनाथनी दृष्ट ब्रजना बलुपनिमा	१०. शम्भुनाथ प्रेममन्त्र धार	
	एम्, ए., पीएच्. बी.	७
११ प्रकाशानु दृष्ट मापीन विप्ल	११. शिवराजराज दामुनरी रेवरी	७१
१२ श्री ब्रजना पार्श्वनाथ बनिर् विनेता वेदनाक देविहासिक बनेना	१०. भेदीनाथ ब. सादेवरा	
	एम्, ए., पीएच्. बी.	७१
१३ गुहाराज प्रथम इतिहासकल्प	१२. ब्रज प्रे. शम्भु, एम्, ए., बी.वि	८४
१४ लोकभी राजनीमोरो लालबने	१३. मुनीनाथ बर्जना धार	९३
१५. ब्रजनाथी देविहासिकता	१४. श्री बर्जनाथ मद्यविहार बने	९६
१६ महाभाषा अर्चन विमलनाथ बर्जना सिमल	१५. श्री ब्रजना पञ्च	११२
१. शिवनाथनाथ ब्रजना बीनन बने कल्प	१६. शम्भुनाथ ही धार एम्, ए.	११९
१८. सुवर्णम विविचयगाविष्ट वैमिनाथ ब्रजनाथकल्प	१०. मन्मथनाथ र मन्मथनाथ, एम्, ए., एम्.ए. बी., पीएच्. बी.	११७
१९. शम्भुनाथ माधवा	१०. शम्भुनाथ म. मद्य, एम्, बी., पीएच्.	११
१. शम्भुनाथनाथ—शम्भुनाथनाथ बने सु?	११. श्री शम्भुनाथ	११३
२१ मनुष्य बनेना कभी	१२. श्री शम्भुनाथ मद्यविहार	११८
२२. बार्जनाथनाथ बनेना कल्प	१३. श्री शम्भुनाथ मद्यविहार मद्य	११९
२३. शम्भुनाथ बनेना कल्प देविहासिक कल्प	१४. श्री शम्भुनाथ मद्यविहार बी. ए., एम्.ए. बी.	११४
२४. ब्रजनाथी विमलनाथ	१५. श्री शम्भुनाथ मद्यविहार मद्य	११७
२५. ब्रज मद्य विहार	१६. श्री शम्भुनाथ मद्यविहार मद्य	११९
२६. बने बने शम्भुनाथ	मुनिभी ब्रजनाथनाथ	४९
२७. श्रीमन्मथनाथ शम्भुनाथनाथ बनेना	१७. श्री शम्भुनाथ मद्यविहार धार	११३
२८. शिवनाथ विमलनाथ बनेना	१०. शम्भुनाथ मद्यविहार	१७
२९. शिव ब्रजनाथ विमलनाथनाथ बनेना कल्पनाथी ब्रजनाथनाथ बने	११. शम्भुनाथ मद्यविहार मद्य	११९
३. शिव शिवनाथ		
१. शिवनाथ मद्यविहार शिव विमलनाथ	१०. शम्भुनाथ मद्यविहार धार, एम्, ए. पीएच्. बी.	११८
१. शिव शम्भुनाथनाथ बनेना शम्भुनाथ	मुनिभी शम्भुनाथनाथ	१०९
२. शम्भुनाथ शिव शम्भुनाथनाथ बनेना शम्भुनाथ	मुनिभी शम्भुनाथनाथ	१०४
३. शिवनाथनाथ बनेना	मुनिभी शम्भुनाथनाथ	१०६
२१. शम्भुनाथनाथनाथ बनेना शम्भुनाथनाथ शम्भुनाथनाथ शिव विमलनाथ	मुनिभी पुष्पविहारनी	१०६
२२. श्रीमन्मथनाथनाथ बनेना कल्पनाथी शम्भुनाथनाथ	मुनिभी पुष्पविहारनी	१८१

हिन्दी विभाग

श्रद्धांजलि अने जीवन

पृष्ठ

१	जागृति के देवदूत श्री वल्लभ	श्री रामकुमार जैन, वी ए , वी टी , न्यायतीर्थ	१
२	युगवीर आचार्य श्रीविजयवल्लभ जीवनज्योति	प्रा पृथ्वीराज जैन, एम ए , शास्त्री	२
३	पजाय केसरी का पंचामृत	श्री ऋषभदासजी जैन	६
४	भारत की एक महान् विभूति	महता श्री शिखरचन्द्र कोचर, वी ए , एलएल् वी , आर जे एस , साहित्यशिरोमणि	१५

लेख-संग्रह

१	जैन पुराण-कथा का लालणिक स्वरूप	श्री वीरेन्द्रकुमार जैन	१
२	पालि-भाषा के बौद्ध ग्रन्थों में जैन धर्म	डॉ गुलानन्द चौधरी, एम् ए , पीएच् डी	६
३	पिप्पल गच्छ गुर्वावल	श्री भगवलालजी नाहटा	१३
४	सत्कृति निर्माता युगादिदेव	श्री शान्तिलाल खेमचंद शाह, वी ए	२३
५	स्याद्वाद पर कुछ आक्षेप और उनका परिहार	श्री मोहनलाल मेहता, एम् ए , शास्त्राचार्य	२७
६	जैन साधना का इच्छायोग	कविरत्न श्रदेय श्री श्रमस्वच्छजी महाराज	३३
७	भगवान् महावीर का अपरिग्रहवाद	श्री नरेन्द्रकुमार भानावत, साहित्यरत्न	३५
८	सजय का विक्षेपवाद और स्याद्वाद	प महेन्द्रकुमार जैन, न्यायाचार्य	३६
९	श्री आत्मारामजी तथा ईसाई मिशनरी	प्रा पृथ्वीराज जैन, एम् ए , शास्त्री	४४
१०	जैन दृष्टि से साधनामार्ग	श्री ऋषभदासजी	५०
११	धर्मोत्तर के टिप्पण के कर्त्ता मल्लवादी	श्री दलमुखभाई मालवणिया	५३
१२	प्राचीन भारत में देश की श्रेष्ठता	डॉ वासुदेव शरण श्रमवाल, एम् ए , पीएन् डी , डी लिट्	५५
१३	भट्टारक कनककुशल और कुँअरकुशल	श्री अग्ररचदजी नाहटा	६५
१४	जिनप्रतिमा और जैनाचार्य	प हसरामजी शास्त्री	७३
१५	तिरुवल्लुवर तथा उनका प्रमर ग्रंथ तिरुक्कुरल	प महेन्द्रकुमार जैन, न्यायशास्त्री	८२
१६	सुवर्णभूमि में कालकाचार्य	डॉ उमाकान्त प्रेमानन्द शाह, एम् ए , पीएन् डी	६१

अंग्रेजी विभाग

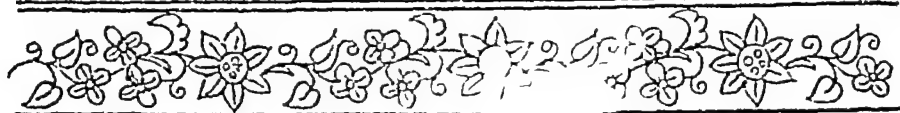
श्रद्धांजलि अने जीवन

1	The Great Ācārya	Shri Chimanlal J Shah, M A
2	A Dedicated Soul	Shri K. D Kora, M A

સહ-સંગ્રહ

		૧૪
1 Structural Evolution and the Doctrine of Karma	Dr Hari Satya Bhattacharya, M.A., B.L., Ph.D	1
2 The Figures of the Two Lower Relief on the Parshandiha Temple at Khajuraho	Dr Klaus Bruhn, Ph.D.	7
3 The Message of the Religion of Ahmed	Prof A Chakravarti, M.A., I.E.S. (Retd)	30
4 Some Aspects of Jaina Monastic Jurisprudence	Dr S B Desai, M.A., Ph.D.	41
5 Materials Used for Jaina Inscriptions	Prof D B Dabalker M.A	53
6 Jamah His Life and Point of Difference from Lord Mahatma	Prof Prithvi Raj Jain, M.A., Shastri	61
7 The Concept of Arhat	Prof Padmanabh S Jani, M.A., Trip.takicharya	1
8 Historical Position of Jainism	Dr J S Jetley M.A., Ph.D	77
9 Jainism Its Distinctive Features and Their Impact on our Composite Culture	Prof Kr De Karnataki, M.A.	82
10 Fundamental Principles of Jainism	Dr B C Law M.A., B.L., Ph.D D Litt., FRASB FRAS (Hony)	87
11 A 13th Century Inscribed Metal Bell from Patan (N Gujarat)	Dr M R Majumdar M.A., LL.B., Ph.D	113
12 What Jainism Offers to the World	Shri C S Mallinath	115
13 Digambara Jaina Tirthankaras from Bhakeshrur and Jetdada	Dr H D Sankhla, M.A., Ph.D (London)	119
14 Glory of Jainism	Shri Chhannalal J Shah, M.A.	121
15 Jyoti-Groop of Goddesses	Dr Umakant P Shah, M.A., Ph.D	124
16 A Rare Sculpture of Bhadrabahu	Dr Umakant P Shah, M.A., Ph.D	129
17 Ardya Haribhadra's Comparative Studies: Yoga	Dr N M Tatia, M.A., D Litt.	129
18 Dharmakhyana in the Pancha-cakra	Dr A N Upadhye, M.A., D Litt.	141
19 The Place of Jainism in Indian Thought	Dr Felix V lyi	152
20 A Historical Outline of the Languages of Western India	Prof F D Vyaz, M.A., FRAS	157
1 Jainism—A Way of Life	Shri B P Wadia	163

बृहत्पागञ्जान्तगत
श्रीविजयानन्दसूरिपट्टम

आभोनिधि श्री १००८
श्रीविजयवल्हभसूरि महाराज

गुजराती विभाग

श्रद्धांजलि अने जीवन (१४)

१	न्यायाभोनिधि श्रीविजयानन्दसूरिश्वरजी (श्री आत्मारामजी)	३६
२-३	प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी, मुनि श्रीचतुरविजयजी	४०
४-५	मुनिश्री हर्षविजयजी, पन्यास श्रीसंपतविजयजी	४१
६-७	मुनि श्रीहंसविजयजी, आचार्य श्रीविजयललितसूरि	४८
८	आचार्य श्रीविजयवल्हभसूरिश्वरजी, प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी अने मुनिसमुदाय (पाटण सं १९८४)	४९
९	मुनि श्रीचतुरविजयजी, प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी, आचार्य श्रीविजयवल्हभसूरिजी मुनि श्रीहंसविजयजी, प संपतविजयजी (पाटण सं. १९८५)	५६
१०	अमदावादमा मुनिसंमेलनमा एकत्रित थयेल मुनिसमुदाय (स १९९० इसवी सन १९३४)	५७
११-१२	(१) ता ७ थी ९ नवेंबर १९५२ ना रोज श्री महावीर जैन विद्यालयमा योजायेल संमेलन प्रसंगे विराजमान आचार्य श्रीविजयवल्हभसूरि अने मुनिमहाराजो (२) संमेलनना छेह्ना दिवसे प्रवचन करता आचार्य श्रीविजयवल्हभसूरि	६८
१३-१४	(१) संमेलनना छेह्ना दिवसे श्री महावीर जैन विद्यालय तरफथी प्रमुख श्री मनसुखलाल ए मास्तरने आवकार आपता श्री खीमजी मुजपुरीआ आचार्यश्रीनी अनेकविध सेवाओने अजलि आपी रखा छे (२) आचार्यश्री श्री महावीर जैन विद्यालयमा विराजमान होई ता १५-१०-१९५३ ना रोज शेट श्री कस्तुरभाई लालभाई वदनार्थ आल्या ते प्रसंग	६९

लेख-संग्रह (५७)

- १ घरणाशाहे बघावेल चतुर्मुख जिनप्रासादन गुगनचुबी शिरपर, राणकपुर, १५ मी सदी
- २ घरणाशाह अने रतनाशाहे बघावेल चतुर्मुख देरासरनु भव्य प्रवेशद्वार, राणकपुर, १५मी सदी

- ૧ ટીપ્પણિગ્રંથ ઘનુકર, પાશ્ચિમી
- ૪ કુન્દરિચાગ્રીવા બીરધનાથ માધવના રેગતની સ્મૃતીના નીચ તરુ અને રેલ રેલીઓ જાતેલ લામ અને કાર
રાગકુરુના ચતુરુત્ર કિપ્પાલાનના કામના સંપ્રદાયની અત્યુત્તમ ગોતરની
- ૧ કિમ્બલ્કાદી આતુ : રમ્મદર અને રંચકુપિત્તભોતુ દર દર
- ૭ રૂઢીભેદના રેગતના ઠસનો મધ્ય અમરાવાઝ ૧૧વી લઈ
- ૮ માળાદેવી મરેરુ મોરતકિતુ અને વરણાઢ મ્પાલપુર મ્પેલ્લા
- ૯ રાઢ દુટીમિંદે રવારેલ રેગતરુ કામના પ્રવેશક અમરાવાઝ ૧૧વી લઈ
- ૧૦ રુત રહીની રામદયાલ પ્રમુર્ધનનાં લાલીગીઓ આતુ, ૩વી લઈ
- ૧ રેલ રામ, રિતારમદ, ર. લ. આપરે ૧
- ૧૨ કુન્દરિચાગ્રી મરણીસાગ્રી રેગતની સાલ આ રેલીની નગરમ રાગકાદી આપા મરણી રા
- ૩-૪ (૧) બીરધનાથની વક યાત્રીન વાતુપ્રતિમા, રામુત્તરવન
(૨) બીરધનાથની વક યાત્રીન વાતુપ્રતિમા, રૂઢમળ ૭
- ૧ () બીરધનાથની વક યાત્રીન વાતુપ્રતિમા
(૧) આમિતુર(વરણા યાત્રી)ની વાત્ર મોરનાંનાં કિપ્પાલિમા ૭૧
- ૧૩ મધાણુ વક યાત્રીન રિત ૭૪
- ૧૮-૧૯ (૧) બીરધનાથ વાંકનાથ મરિયો કાગર વાંકનાથી મૂર્તિ
(૨) બીરધનાથ વાંકનાથ મરિયો ર. આજારની મૂર્તિ ૭૬
- ૧ -૨૩ રામદયાલ રિતમુદ્રિ ૧૨૮ ૧૧
૧ કુલ રામિંદા રામરની રામ પર રેલુ રિત
૨ અમરાવાઝનાં મરિયાનુ કામપ્રદુરુ રિત
૩ આજાર રામિંદા રામરે રેલ રામ રિતમુદ્રિ
૪ રામદયાલનાં રામરે રેલ રામ રામરની પ્રતિમા
૫ નેતીકુરુની રામરનાં રામ રેલ રામ રામરની નાગી
૬ રામરે રામ રિતની રેલ રામ રામ
૭ રામરે રામ રિત રામ રામરનાં રામ રિત
૮ રામરે રામ રિત રામ રામ (૧) અને રામ
૮ ૧૧ (૧) બીરધનાથની રામ અને રેલોનાં રામરની મુલ રામ રામ રામરનાં
રિતમુદ્રિ (રામ રિત) ૧૧૪
(૨) બીરધનાથની રામ અને રેલોનાં રામરની મુલ રામ રામ રામરનાં
રિતમુદ્રિ (રામ રિત) ૧૧૬

- ૩૦-૪૪ ૧ રાજગૃહી વૈભાગિરિ ઉપરની ગુપ્તકાલીન નૈમિનાથ પ્રતિમા
૨ રાજગૃહીની સોનમદાર ગુફામાના ચૌમુલ્કજીની સાતમા-આઠમા મૈકાની મધ્ય
નાથજી કાવોત્સર્ગ મૂર્તિ
૩ ઈ સ ૫૨૫-૫૫૦ આસપાસની શ્રીજિનમદ્ર વાચનાચાચ પ્રતિષ્ઠિત
શ્રીકૃષ્ણમદેવની ધાતુપ્રતિમા
૪ ઈ સ. ૧૦૫૩-૬૩ વચ્ચે પ્રતિષ્ઠિત થઈલ ધાતુનુ સમગ્રમરણ
૫ હીલ્લાદેવ પાસેથી મટેલી પ્રાચીન પશ્ચિમ ભારતીય કલાની ધાતુપ્રતિમા—
શ્રી પાર્શ્વનાથજીની ત્રિતીર્થો
૬ હીલ્લાદેવ પાસેથી મટેલ શ્રી પાર્શ્વનાથજીની ત્રિતીર્થો પ્રતિમાનો સં ૧૦૯૩
નો લેખ
૭-૮ વહોદરાના દાદાપાર્શ્વજીના દહેરાસરમાની વિગ્રમના અગિયારમા મંદાના ઉત્તરાર્ધની
ત્રિતીર્થો ધાતુપ્રતિમા
૯ ઈ સ ૧૦૯૪-૯૫ માં ભરાયેલ આદિનાથજીની ચોવીસી
૧૦ મહાઅમાત્ય તેજપાલ તથા અનુપમાદેવી
૧૧-૧૨ આવુ વિમલવસંતી અને લૂણવસંતીના રંગમઢપની છત
૧૩ આવુ લૂણવસંતીના છત ઉપર ગિર્ગનાર અને દ્વારિકા નગરી તથા સમગ્રસરણના દૃશ્યો
૧૪ રાણકપુરનો સદૃશકળા પાર્શ્વનાથનો પાપાળપટ
૧૫ રાણકપુરના ચૌમુલ્કજી મંદિરના પાપાળપર કોતરેલ નદીશ્વર દ્વીપનો વાવન
જિનાલ્પનો પટ ૧૬૮-૧૬૯
૪૫-૪૭ જૈન સાધ્વીજીઓની પાપાળ પ્રતિમાઓ
૧ સં ૧૨૦૫ની સાધ્વીજીની પ્રતિમા
૨ સં ૧૨૫૫ની સાધ્વીજીની પ્રતિમા
૩ સં ૧૨૯૮ની સાધ્વીજીની પ્રતિમા ૧૮૦
૪૮ પાટણના જૈન મંદિરનો એક સુદર કાઠપટ ૧૭૩
૪૯ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનો મેરુપર્વત પર જન્માભિષેક ૧૭૪
૫૦ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના જીવનકાળની વિચારણામાં
અમૃતપૂર્વ પ્રકાશ પાટલો વિ સં ૧૬૬૩ માં ચીતરાયલો ઇતિહાસિક વસ્ત્રપટ ૧૭૫
૫૧-૫૪ વાસભવનમાં પૃથ્વીમાતા સાથે ભગવાન સુપાર્શ્વનાથ (રંગીન ચિત્ર)
સોમા રાજકુમારી સાથે ભગવાનનું પાણિગ્રહણ (રંગીન ચિત્ર)
સહસ્રાવ્રવન ઉદ્યાનમાં ભગવાનની દીક્ષા (રંગીન ચિત્ર)
શ્રીસુપાર્શ્વનાથ ભગવાનની મોક્ષપ્રાપ્તિ (રંગીન ચિત્ર) ૧૭૬-૧૭૭

- ૫૫ બીજુપર્વનાથ સ્થાનીના પ્રથમ ત્રિચ જ્ઞપત્તુ કન્યા આગમન અને પર્વણ
છગ્ન કમ્પોપશેષ (૧૬૬૧ ચિત્ર) ૧૭૮
- ૫૬ મમ્બાન બીજુપર્વનાથ સ્થાનીના ત્રિચોત્તરજ્ઞપત્તુ (૧૬૦૧ ચિત્ર) ૧૮
- ૫૭ તિરુવાલ્લભિ શાસ્ત્રમાનવદત્ત નવચક્ર ટીકા—કવિપ્રણેતા બીજુપર્વનાથ
મહાપ્રબંધ રત્નાવલિ ૧૮૨

હિન્વી વિભાગ

મહાશક્તિ અને જીવન (૨)

આચાર્ય બીજુવલ્લભસૂરિ મહાપ્રબંધ

આત્માત્મ તત્ત્વાદિ ના વિચાર

૧૮

સેસસંગ્રહ (૧૨)

- ૧ કમલ કેશવોદ્ધમ્ય ચરિત્રિ અને હરિત્રિની કવિતા ૬ ૭ ૧૮૧-૧૮૨ આત્મ
પ્રભ પ્રતિષ્ઠિત યોગદેવ (કાલુજી) ની મહાપ્રભ પ્રતિમા—પ્રથમ શિલામાળી
પહેલી છે. ડાહ્યાદે આકારે ૫૧ પૂર ૧ રૂબ છે
- ૨-૧૨ ૧ પર્વનાથ મહાપ્રભ, કવિચરિત્ર ગૂણ મેલના
૨ પર્વનાથ વિમલજીની કવિ, કવિની સ્ત્રી
૩ પુષ્પાલિકાની પર્વનાથ મહાપ્રભના રેવત્યના અધિષ્ઠાતા મહાપ્રભ પાશ્વેસ્થ
સુદામ—નીચે ઇ. ૧૧૭૬ની રાજનો ભેદ છે
- ૪ મ. ૧૬૧ શિવમૂર્તિઓ, આલિપ્ત
- ૫ આનંદનાથ સ્ત્રીની રીતજ્ઞપત્તુ આપેલી શિવસૂત્રિકા વિનાનાથપુર
- ૬-૧ કવિવરની કવિ : સત્ત્વે પરના વચનો : તેરની છંદો
- ૭ સેટ હરીશ્ચિ રજાનેક વિનાનાથની રીતજ્ઞપત્તુ નાજમાત શિવમૂર્તિ
કવિવરના (૧૧મી સ્ત્રી)
- ૧૧ રાજકુળના કવિમુખ વિનાનાથની રીતજ્ઞપત્તુ શિવસૂત્રિકા ૧૫મી સ્ત્રી

ઠંપ્રેજી વિભાગ

મહાશક્તિ અને જીવન (૧)

આચાર્ય વિજયવલ્લભસૂરિ

સેસ વિભાગ (૧)

- ૧ કવિવર : શિવજ્ઞપત્તુ પુરાના વિનાનાથની રીતજ્ઞપત્તુ વિચરિકાવત રાજી
વિત : કવિવરના કવિનો પદ નમૂના

૨-૩	૧ સદ્ગકૃત્નુ ધાતુનું શિલ્પ, પાટળ	૧૮મી સદીની આસપાસ
	૨ ગગકપુર, ચતુર્મુલ્ક જિનપ્રાસાદની છતનું સંયોજના ચિત્ર	
૪-૫	૧ ઉદયગિરિની રાનીગુફાની કેનાલનો નમૂનો	
	૨ કપાલીદીપના પોદ્ધસ્તૂપના કલાનિધાનનો નમૂનો	
૬	ત્રિમલ પસરીની એક છતની અનન્ય કોતરણી	આતુ, નાગા સદી
૭	પાર્શ્વનાથ જિનપ્રામાન, રાતુરાહો	૧૪
૮-૯	પાર્શ્વનાથ જિનપ્રાસાદની શિલ્પસમૃદ્ધિ, રાતુરાહો	૧૫
૧૦	જ્વલનાથ, રાતુરાહો (મૃદાવિયમ)	૩૨
૧૧	જ્વલનાથ, રાતુરાહો	૩૩
૧૨	આદીશ્વરપ્રભુની મુરમુદ્રા ધાતુપ્રતિમા અકોટા સમ્રાટ (ગુપ્ત સમય)	૮૦
૧૩	ચામરધારિણી ધાતુપ્રતિમા, અકોટા (આટમી સદી આસપાસ)	૪૧
૧૪	૧૩મા સૈકાનો કોતરેલ ઘટ (પાટળ)	૧૧૨
૧૫-૧૭	(૧) મર્તુદેવોની ગુફામા પ્રભાવલીની મૂર્તિ, મહેશ્વર	
	(૨) તીર્થંકર કાયોલ્લર્ગ મુદ્રામા, મહેશ્વર	
	(૩) પાર્શ્વનાથ, નેવાલા	૧૧૬
૧૮-૨૦	(૧) ભગવાન મલ્લિનાથની અપ્રતિમ શિલ્પપ્રતિમા	૧૨૮
	(૨) અધિકા દેવી, ત્રિમલ પસરીમાના નગમડપની એક છતની કોતરણી, દેલવાડા,	
	(જાગી સદી)	૧૨૯
	(૩) ગિહારુદ અધિકા (?), લગ પસરીની એક છતની કોતરણી, દેલવાડા,	
	તેરમી સદી	૧૨૯
૨૧	શ્રીઉદયપ્રમથસિદ્ધિ ધર્મામ્બુદય મહાકાવ્યની પ્રતિમાનું ગુરૂશ્વર મહામાત્ય	
	વસ્તુપાલના હસ્તાનુરવાલ પાનું	૧૪૨
૨૨	સં ૧૨૯૪ મા લક્ષ્મણ તાટપત્રીય પ્રતમા મહેલી શ્રી દેવચંદ્રાચાર્ય અને	૧૪૨
	ગુરૂશ્વર નુમાગપાલની ચિત્રાટ્ટનિઓ	૧૪૨
૨૩	૧૫મી સદીમાં કાપડપર ચિત્રાયેલ વર્ધમાન વિગ્રાવટ	૧૪૩
૨૪	શ્રી વિનયવિજયોપાધ્યાયના હસ્તાશ્ર (લોકપ્રકાશ ગ્રંથની પ્રથમ નકલમાની)	૧૪૩
૨૫	લાલ રૂપર દોરેલ સોનેરી ચિત્ર	
૨૬	મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના હસ્તાશ્ર (જનુઆરીમા)	૧૪૩
૨૭-૩૦	(૧) નતિકા સિત્તનવાસલ ગુફાના જિનપ્રાસાદની દીવાલપરનું વિશ્વવિરચાત	
	રગીન ચિત્ર જૈનાશ્રિત કલાનો એક નમૂનો	૧૫૬
	(૨) ઉદયગિરિની ગણેશગુફાની કેનાલનો નમૂનો	
	(૩) રાહગિરિ ઉપરની જૈન ગુફા	
	(૪) ઉદયગિરિની રાનીગુફાની કેનાલનો નમૂનો	૧૫૭

આચાર્ય વિજયવલ્લભસૂરિ સ્મારક ગ્રંથ

: શ્રદ્ધાંજલિ અને જીવન :

ગુજરાતી વિભાગ

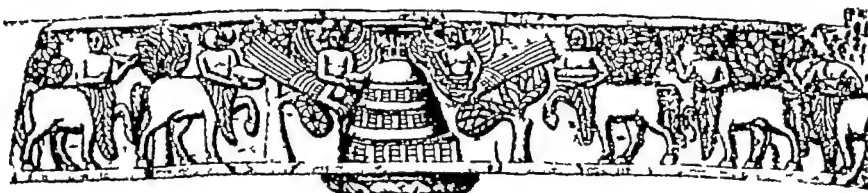

॥ जयन्तु वीतरागाः ॥

श्रीवल्लभगुरुसङ्क्षिप्तचरित्रस्तुतिः

बाल्यभावात्तदीक्षाय आशाल्यप्रह्लाचारिणे ।
 प्रह्लातेजोऽलङ्कृताय नमो बल्लभसूरये ॥ १ ॥
 विजयानन्दसूरीन्द्रपादसेवाप्रभायत ।
 प्राप्तज्ञानादिकौशलय जयतात् सूरिवल्लभ ॥ २ ॥
 शान्तो धीर स्थितप्रज्ञो दीर्घदर्शी जितेन्द्रिय ।
 प्रतिभावानुदारश्च जयताद् गुरुवल्लभ ॥ ३ ॥
 ज्ञात श्रीवीरधर्मस्य रहस्य येन वास्तवम् ।
 धारित पालित चापि जयतात् सूरिवल्लभ ॥ ४ ॥
 श्रीवीरोक्तद्रव्यक्षेत्रकालभावज्ञशेखर ।
 क्षतज्जतन्मार्गदर्शी जयताद् गुरुवल्लभ ॥ ५ ॥
 जागरूक सदा जैनदासनस्योन्नतिकृते ।
 सर्वात्मना प्रयतिता जयतात् सूरिवल्लभ ॥ ६ ॥
 जैनविद्यार्थिसज्जनवृन्दैर्विद्यालयादिका ।
 सस्था सस्थापिता येन जयताद् गुरुवल्लभ ॥ ७ ॥
 पाञ्चालजैनजनताधारस्तद्वितचिन्तक ।
 उद्बुद्धाकारी प्राणान्ते जयतात् सूरिवल्लभ ॥ ८ ॥
 साधर्मिकोद्धारकृते पञ्चलक्ष्मीमसूत्रयत् ।
 रूप्याणां मुन्यङ्गसङ्घाद् जयताद् गुरुवल्लभ ॥ ९ ॥
 विजयानन्दसूरीन्द्राह्वता विश्वकामना ।
 प्रोद्धाविता यथाशक्ति जयतात् सूरिवल्लभ ॥ १० ॥
 जीवन जीवित चारु चारित्र्य चारु पालितम् ।
 कार्यं चारु कृत येन जयताद् गुरुवल्लभ ॥ ११ ॥

मुनि पुण्यविजय ।

આચાર્યશ્રીને અંજલિ

[પહેલી]

ભવ્ય જ્ઞાનગ્રામને,
નરસિંહાવદ્ જાની,
જનગિયો વીર પદવબસરિ તુ

નભય વરલી મયે
નૂતન પંખી નધે,
નિત નવા ઘોડા પ્રવદતા થકી તુ

મલિનો દૂત તુ,
નાતિ દૂતે મ તુ,
ધમ રિસામ્મા ના ખૂખા તુ

દેવ નેત્રે નેત્રે,
ધર્મ રિજ્યા ખન,
'સાવુદી' વિરલ પદ પાગિયો તુ

મહલ આ વિશ્વની,
તમમ જુગિ મદો,
દિવ્ય પેાગાતા આપિ તુ

નિમિત્ત ગદગ સમા,
વિશ્વના ગાનગા,
અમર કો દિવ્ય તરોતિ મટે તુ

ધર્મ તે દાખ્યો,
ધર્મ તે આચર્યા,
ધર્મ શુવન્નની મર્તિરૂપ તુ

વીર વદલલ તને,
સન્ન શામન નમે,
તાગી આ પુણ્યતિથિએ નમુ તુ

અમલ કોહરી

રાજસહસને

[અગ્નિ સ્થાવર (ગદ)]

વીરવર્ધ મનસહસરા બો રાજસહસ ! રસાગ્રા !
 નિજગુણ સારથ પદ સોભાગી, આદ્યપોત્રી મનઃજા !
 નવલે નવલે આમનવાસ !
 હામ મૌઢિય રાજપરજાગ્રા, નિમ્નત્તે મનઃજા !
 શુભ સ્થાવર આરિય પામણી, પ્રભુવશમાં કનઃજા !
 નવ નિર્ણય રાગગુણ કનઃજા !
 કોન વાપુર સરવેરેથી, કુશલ તદ્દ વહેનઃજા !
 આશુત આદ્યપોત્રી મનઃજા, કાં કીરે મનઃજા !
 મુશ્કેલ પદમ પરિવળ પદા !
 મુગ મુગનો આદ્યપોત્રી, આતર્કલ મનઃજા !
 આદ્યપોત્રી મનઃજા, કામ આમન કનઃજા !
 મન કારણ રસ રેલનવાસ !
 દાનપોત્ર વપ્રસદય વિવિધ, આદ્યપોત્રી દારા !
 કારિ કામ કામન રસી કરવા, નોજવર મનઃજા !
 પદ રસ આદ્યપોત્રી મનઃજા !
 કપુર રસવ દહિ આનમો, મન નિમ્નવા પાસ !
 આદ્યપોત્રી મનઃજા, મન કરવા કનઃજા !
 પ મે પ્રેમ પાન પદારા !
 કીડી કીડી જુવો પાન કર, નીક કનઃજા મનઃજા !
 મનસહસરા મૌઢિ કનઃજા, કાં મૌઢિ કનઃજા !
 મનઃજા કનઃજા મનઃજા !
 કસ નિકાર નિગમ કહે, મુશ્કેલ પદ મનઃજા !
 કનિવ-અગ્નિ કનઃજા, કાં કનઃજા મનઃજા !
 કનઃજા કનઃજા, કીડી મનઃજા !
 કનઃજા મનઃજા, મનઃજા, મનઃજા મનઃજા !
 કનઃજા ન મેને રોજકારા !
 કનઃજા નિજ પામ, કીડી, કુશલ મેની કનઃજા !
 કનઃજા મૌઢિ કનઃજા કીડી મનઃજા મનઃજા !
 વ નસ મનઃજા આદ્યપોત્રી !
 વનપદ સ્થાવર મુશ્કેલ કનઃજા, મુશ્કેલ કનઃજા !
 સ્થાવર મૌઢિ મનઃજા, કનઃજા કનઃજા !
 વનઃજા કનઃજા કનઃજા !

હે આર્ષદણ !

હવેન - જ્યોત જુઁ આત્મ - જ્યોત આપદણતી
અમાના નામ પથર્ષદ મર્ષ ગતી,
પ્રજાસનો તુ લખ લખ તેજે ચમકે,
જલ - મન - આ જો નિલ્ય ૨૪૩૫ દમક

આર્ષદણિએ પાળી સીસા નવયુગના અંધારો !
તેથી તો ને જાનગલનો ખુદવા મક્રો ખનનો
“ દવળ ધાસ દગના ઉપર ધર્મ - ધન નદિ ફરે
'જલ-જલ' ના ખાલી નાનથી આમ - તેજ નદિ પ્રગટે ”

મુસ ધણી પીણના જતને, કદો જાન ના અપનુ !
દુખથી મિજાના માનવને મુક્તિનુ ચુ મપનું !
અમાજનો પ્રભેદ માનવી નખે મેટવો ખાને,
સામે એનુ દિયુ આશા ધર્મ માગે જતને !

વિશ્વ - ધર્મનું નામ લઈ નામના ગીદને ગયો ?
કૃપમહુક સા ગચ્છેના વર્ણમા ને નાયો !
ખૂલામા પેગીને સીદને મદાસીર નામ પુકારે ?
'મદાસીર તો દવળ વંતોના' — એનુ સીદ મનાવો ?

મદાસીરના મતાનો મંએ આરો લાધ મિત્રાસી,
એક અનાજે મદાસીરના મંએ મદો ગચ્છસી,
પછી જુઓ કે મરી હવ શાસનના ગમિયા યાને
મલ - પ્રેમ - અદિમાના ગીતો આગી દુનિયા ગાને ”

આમ વડાવી 'વલ્લભ' તે તો કચ્છાવતી વાણી
દ્રવ્ય - ક્ષેત્ર ને કાળ - લાવને સ્વયં લીધાં પિજાણી
સમાજના મેગોતી તે તો ખરી મિકિત્યા કીધી,
આત્મ - શુદ્ધિ કરવાને કાળે મદાસીરપદિ દીધી

૦

વિગમવત છુજ નામ અમોને અખૂટ પ્રેરણા આપો,
તારી પ્રેમ - સુવાસ સદા ચે પટથટ ગાહે વ્યાપો !

શાંતિસાલ ખીં ગાહ

વસ્ત્રસ-હરિયાળી

જાએ તમે કાપા કાનિ-વગાડ, વર્ણ રહ સુ સખસુ ૧
 બા. હા. હા. મખસુએ, અનિય નવલ જાનો ૨
 અરુન એન જાને તીરખી, અણ જાનસે અર્ધી ૩
 નિય ૭ પુત્રી રજાએ, અર્ધા પુત્રી સખ જાને ૪
 જાને જાપ જા એ તો રમે, ફરી વગી મુખ કાને ૫
 ત્ર જાપ જાનસ સત જાની, જોડી એકે નવખી ૬
 સતજા અણ નાને ૭ તે, સતજા અર્ધે દોડે ૮
 પાપ જાપ જા એનો સીધો, હા હા ના જાનો ૯
 નજા અર્ધે જાપ જાની, કાપા કીધી જાપખી ૧૦
 અર્ધે અર્ધી સતજા સખી, અર્ધિયા જાપખા જાની ૧૧
 અર્ધે પુણી સખ મિયાને, જોડાકારને કારે ૧૨
 એન કુળનો એક નખીને, એકે એકે પીરો ૧૩
 અર્ધિયા અર્ધી વર્ધાપીને, કારે સપાયા સર્વે ૧૪
 અર્ધિયા સખી જાપી જાપી, જોડ જાપ જાપખા ૧૫
 વિજાવ જાપ વિજા કાને સખા સર્વ સર્વે ૧૬
 જાપખાને જાપે જાને, જાપખે જાપ વિજા ૧૭
 જાપખ મિને ખર્વે જાપ, જાપખાને મિયા ૧૮
 જાપી જાપખા મિયા-જાપે જાપ જાપખા વખે ૧૯
 જાપખ જાપે જાપ જાને, વિજા કાર જાને ૨૦
 જાપખે જાપખા જાને, જાપખ મિયા જાપખ ૨૧

હીરાકાસ ૨૦ કાપખિયા

શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિજીને અંજલિ

૧

અનાનમૂલક

નિગ્તાગ ૧

ચિન્તન ૨

આપી હતી

નડવાદેરા વમન

સદ્ધર્મની વિદ્યા મળી

વિદ્યાતથા મદ્ધામિત્ય

એ દાન વિદ્યાવય ન્ય ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

સાસનપતિ મદારીનું સિંતાભયુ આ ૧

નીચસના એ નામ માટ મુનિ મદ્ધ મા ૧

એ વાત જન સમાજેગ ધ્યાન પર લાના ૧

નિર્ણય કરી એ નામનો ઉપયોગ આજના દત્તા

નયુગમા વિદ્યા વગર દો ઉત્તિ પામે નહિ,

એ વાત યુગીં મુનિ મનમા મગગ વગી ગહી

ગુરુમત્ર વિજ્યાનદ આપે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી,

“વિદ્યાતથા ધામો બધ ઉવગવળે વલ્લભ કરી”

આજે તમારા ચલથી વિદ્યાલયો ગોબી ગહા,

વટપ્રદ, અમદાવાદ ને પુનામહી ધિય તો થયા,

વિદ્યાર્થીઓને ધર્મના સગ્દા પણ મળતા ગહે

ગુરુદેવની એના દર જીવન સદ્ગતિને પર

એ આ વિદ્યાલય છતા આજીરા એમાથી બનો,

ગુરુગજ અમ પર આજ છે ઉપદાન અતિશે આપનો,

જનતા કહે સ્વર્ગ ગયા પણ દાગવી જીવી ગહા,

છો ધન્ય વલ્લભસૂરિજી ! જીવન સદ્ગતિને વયા

માવજી નામજી શાહ

સૂરીશ્વરને સ્મરણાનંદિ

વ જલ મીન વંદ્ય વનમ્,	વ જલ સુખ સ્થર,
વ જલ આરિ સોજા,	વ જલ સુર સરસ્વર,
વ જલ મહા પર્વતી,	વ જલ સ્વામીનો સ્થર,
વ જલ સમકિત ખાનખા,	વ જલ શુદ્ધ વિચાર,
વ જલ મુખસરે જાનમિત,	વ જલ પંડરે પ્રજા,
વ જલ કેસરી મર્ગના,	વ જલ સ્વપત સ્થાન,
વ જલ મહિ સ્વામના,	વ જલ જ્ઞાન વિચાર,
વ જલ વિજય-જાન્યોનો,	વ જલ શાસ્ત્રી રજાર,
વ જલ સરસ્વતી સ્થાન,	વ જલ રાત્રી પ્રજાર,
વ જલ વિજય-જાન્યોનો,	વ જલ સ્વપત સ્થાન,
વ જલ મુખ સિરોમણિ,	વ જલ શાસ્ત્રી મુખ,
વ જલ શ્રીમદ્ જાન્યોનો,	વ જલ જ્ઞાન સ્થર,
વ જલ જ્ઞોતિપર મુખ,	વ જલ શ્રી વિચાર,
વ જલ વિજય-જાન્યોનો,	વ જલ શ્રી મુખ,
વ જલ મહારીર પદના,	વ જલ મહારીર મુખ,
વ જલ સ્થાન સ્થાન,	વ જલ જ્ઞાન સ્થાન,
વ જલ સ્થાન સ્થાન,	વ જલ પદ નિર્ણય,
વ જલ સિદ્ધિ જાન્યોનો,	વ જલ પદ સ્થાન,
વ જલ રમિ સ્થાન,	વ જલ શ્રી સ્થાન,
વ જલ સ્મરણ કાન્યોનો,	વ જલ મુખ સ્થાન,

કન્યાવૃક્ષ કે ૦ સવેરી

નમી રહું —

નમુ હે વિમૂતિ ! વિમલ તય પાદે પ્રણયવી,
 પ્રતિભા દિવ્યા એ સહુજનતણુ કેન્દ્ર બનતી,
 હમેશા સોહાતુ મધુર મુખકુ સૌન્દર્ય,
 તથા ચક્ષુઓમા નવીન દષ્ટિનુ કેં અમી હતું !
 તમારી ગિરમા ગળા શયદે ફલ કરતા,
 વહાવી અગાગે પ્રણયઝરણુ — નદલ બન્યા,
 તથાપિ ના ભીંજ્યા જગદિન્ધિના વાગિ ગહને,
 ઝપાળા ટાસારે જ્યમ કુસુમ નિલેપ જ રહે !
 તમે નિત્યે સીંચ્યા જીવનતરુએ તો ય મધુર,
 તમે માઠી મીઠી પગલ રમણી પય મળલે,
 પ્રસાદા જ્યોતિ વા ધનતિમિર પથે થઈ પૂવા,
 અને એવી રીતે મૃત જીવનમા ચેતન ભર્યો
 તમારી દષ્ટિઓ અમ જીવનના ધ્યેય બનતો !
 તમારી સૃષ્ટિઓ અમ જીવનના સ્વર્ગ બનતો !

નવીનચંદ્ર અબાલાલ શાહ

જામર વહાલ

જામર હું મરણે રે ખર્ન-ફરખર પીરી
ખર્નને કાળે રે તે વાત ન રાખી જાણી.

સુખચાનવાલા સુકુટા કરીને, સુકુટા જામર્યા થાવો	
મહાવીર નિશાન્ય વિરઝીને, વશાશ કો જાનવો	જામર
આવક - આવિકા જીવિત્યા સપ જીવિતિ સમજાવી	
સર્વ - સર્વનિયમ ન જાનના, ખર્નખાન ફરકાવી	જામર
સુખરૂપી તુજ સુખના રાગી પામવી નામગીરી	
સર્વજનો તુજ ફરજ કરતા, જામર પીચે જામર	જામર
દરવા સાફ જાણના તારી, કામકસબના કારી	
શીલુ કર્ન તે પાર / પામું, જેવો હું ખાખી	જામર
સર્વ ખર્નની દુશ્મના કરીને, સાચો રાહ તે જાવો	
સજા જીવરવા જામ ન જામી, જેવો હું જોખાવી	જામર
કોઈ કહે પાનવ કેસરી, કોઈ મુશ્મુલાની,	
કોઈ વરે છે પુલખાખાવી, કોઈ વિધિરતલુગી	જામર
હું કહું દુખને મહા વપરવી, જામર ન પામી મુખને,	
છા કહું કે ખર્નવ કહું, કે કહું સુખ કરણી	જામર
વચને વચને જુલમ જાતા, ફરિતે મેન જીજી,	
દુખ જામરની જામીરસ પીતા, પ્રેરણા નખાવ ખર્ને	જામર
વધન દુખને નિષ્કલિપ્તિ, વધન મહાજામર,	
ખર્નને કાળે તે તો સુકુટ થાવો દોષ જાણ	જામર
જામરસાથે સુકુટાખાવી, જીવિતિ જામર્યા જાવી	
જામર વરો હું જામ જામના, જે પ્રેરણા શીસનાથી	જામર

ખર્નીલખંડ જેવું મહેતા

સૂરિજનો જીવનસૂર

ભારત !

અનોખો ને અદ્ભુત
દેવો ભાગ્યવાન દેશ ! કે
તુજ કુંભે અવતર્યા યુગેયુગે
માર્ગદર્શક મહાત્માઓ,
ગમ ને શ્રીકૃષ્ણ
ગૌતમ, વર્ધમાન ને મોહને
નિજ જીવનની પાઠદર્શકતાએ
દાખ્યા સૌને અનુસરના
સસ્ય, માનવપ્રેમ ને અહિંસા
માનવજીવન સુપથે વાળી
વિશ્વે સુખશાંતિ પાથર્યા

ગુજરાત !

ગર્વિની ગુજરાત !
તેં પણ ભેટ ધર્યાં ભારતને
પ્રાતઃમરણીય માનવગ્લો,
દુર્લભ પામવા ફરી ફરી
મહાગ્લો એ જોડ વલ્લભ રત્નો,
એક પ્રદાશ્યો રાજક્ષેત્રે
અન્યે અજવાળ્યુ ધર્મક્ષેત્ર
ગજક્ષેત્રે હાક વગાડી
ત્રાહ્ય પોકારાની રાજશાહીને,
જનતાના રક્તે વિલાસતા,
હિટિશ રાજ રમડગઓને
સુણાવ્યુ કે—
“ માતૃભૂમિની એકતા ખાતર
તાજ અને દડ માતૃચણે ધરો,
અમાજ એરો રચો કે
ઊંચનીચના ભેદ ન રહો ”
ને
સેંકડોમા “જી”યેલો ભારત
ફરી એક ને અખડ થયો,
વલ્લભ ! એ તુજ પ્રતાપે

હો ધર્મક્ષેત્રે,

ધર્મ પિજનતો,
ન જગૃતિ ઝખતો,
અહોનિશ ઉત્થાન રટતો,
જૈનમાલના દુ ખે દ્રવતો,
કલ્યાણના કાર્યો કથતો,
જીવનભર એકતા ઉદ્દમોધતો,
નીડર અને અહિંસક
વીરનો સસ્ય અનુગામી,
શાસનનો સાચો ઉદ્ધારક
દૂરદેશી અને સર્વવર્તી
પન્નપદસરી, વલ્લભસરિ

વીર સતાનો !

આપણા સદ્ભાગ્ય કે,
ભૂલેલાને સુપથે વાળવા,
સમયધર્મ સમજાવવા,
અધશ્રદ્ધાએ વિપયગામીને
સસ્ય દાખની પ્રગણ પાથવા,
ચીલાની ચાલે ન ચડના
સત્ય દર્શન દાખવના,
વલ્લભવીર શ્રમણ
આપણુ વચ્ચે સાધુરૂપે પ્રગમ્યા
ગુરુદેવ ! આચાર્ય વલ્લભ !
અમારા અનન અહોભાગ્ય
અમ ભાકુઓનાં અહોભાગ્ય
અહોભાગ્ય જૈન સમાજના, કે
સસ્ય સચોટ સમજાવટે
જ્ઞાન-પિપાસા સતોષવા
માર્ગે મોકળા થયા, ને
પામ્યા અર્વાચીન જ્ઞાન, જે
અલભ્ય ને અનિર્વાર્ય હતું
નૂતન વિદ્યાની પગ્થો મારી

જાન સે સિધ્ધા
 રીતનાયતી જાનુવ ધીપી,
 ને
 પછાત કેવા સુવચ સુવ
 શ્રેષ્ઠ વધીત ને ડ નેર ભાવ્ય

પતનોમરી
 કેસરી કહેવત્તુ પત્ત
 કાળકુ દડ કાળા,
 લેન સમાન નુ કુખ રેખી
 લ ને ભાડ નાચો
 સમાજની ભજલમે
 પખી ભવરતિ પિ ખાત
 પત ને સમાજને પાતી
 ઇજ્જત સિધ્ધ મરી
 તેથી

તેન જાન ભજાવા
 જાનભર ભવપેર ભજાવા

ચોટીરારા!
 જાનના બારે બો
 કડી ભજ ન કાચો,
 જામ, જા નજા ને જાતીએ
 કાજી બેટી પાચો, ને
 ભાખ બાદેશ બાપો

નવ, દેન દાવ,
 સમ રસનિયસમ સમજ
 સપતિનો સદુષ્કોત કર ને
 નિરુદ્ધમીને કલાવ બાપ,
 નિરુદ્ધન નિવારણ
 જાનેજામે જાનવજા ખાંડ,

નિરુદ્ધનાં કુખ નિવાર ને
 બો-રિડાળુ બને પા
 નિરુદ્ધનાં નિવાર દર ન
 સમ નુ બાગીચ મુદ્ધા
 ના /

આનિ માત વ કુરા કીડી ને
 વડી નિરુદ્ધવડીને મુલામી,
 બાવર બને મનિધા
 મુદ્ધિ મપવા ને પાપ,
 પાતી પુણી ખાતી
 તારી સમજી નિ ના
 નિલ નિર્મીની જાન
 પાતળ પેદ પચનેવ રેડે
 મી કમી પખી મચા!
 કેમ કરમી સમ નેદાર!
 જેન સામન નાજુ કેમ બો!
 બો

સાસનાં મુદ્ધા!
 મનપત ને તરજાત પાતી,
 સપતિનાં મુદ્ધકોત મરી
 ને
 જાના વાપ જાવા વરેવ
 બપજા ન બપજાતિએ
 ન બપજાં બપજાં કે રોજાં
 રિયાતો નિ / નિવત્ત કીડી, ને
 મન રાત સોપી બને મરી
 પોતના રીપ પુરો!
 નીડ બની બાવળ વરે
 બે / બનિમ હેમ ને બાજા

અર્ચન કીમ પાવડી, અમ. બી., બી એમ.

આપણા શ્રીવલ્લભ ગુરુદેવ

આચાર્ય વિજયસમુદ્રસૂરિ

આ પૃથ્વી પર અનેક મનુષ્યા જન્મ્યા, હીકે લાગે તેમ જીવ્યા અને અતે મૃત્યુને શરણુ રચા જગત કેટલાના તો નામ પણ જાણતું નથી, તેઓ ક્યાં જન્મ્યા અને ક્યાં જીવ્યા તેની કોઈએ નાંધ પણ નથી લીધી, જ્યાં પીછા પાછું એવી કેટલીક વ્યક્તિઓ ર્ધર્મ ગર્ભ જેનું નામ લેતા એક પ્રકારનો અલૌકિક આનંદ થાય છે, હૃદય પ્રકુરિલત બને છે કાંચલુ કે એ વ્યક્તિઓ પોતાની પાછળ એવી સૌંદર્ય મૂકતી ગર્ભ હોય છે કે જેની શોભ મદાય કોઈયે રે આની વ્યક્તિઓ જીવન જીવવાની નવીન દૃષ્ટિ અર્પે છે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની અદ્ભુત જડીબુટ્ટી દર્શાવે છે

૫૦ વિજયવલ્લભસૂરિ એવી વ્યક્તિઓમાના એક હતા તેમની પામે તેમની પોતાની આગવી પ્રતિભા અને દિવ્ય શક્તિ હતા દુ ખ અને આપત્તિઓમા અપડાયેલ સમાજને જાગૃત કરવાની તમન્ના હતી પવિત્ર જીવન જીવી દુનિયાને અમૃત્ય પેગામ પહોંચાડવાની તીવ્ર અભિલાષા હતી

બાળપણથી જ તેમના લખણો લિખતી રીતે આવતા કષ્ટક નૂતન પ્રગતિ કરવાની અને કોઈ અજાણ તત્ત્વની ખોજ કરવાની તેમને પ્રથમથી જ તમન્ના જાગેલી, અને આ તમન્નાએ જ અનેક વિદ્યો છતા તેમને બાળપણમા જ દીક્ષિત બનાવી દીધા ભરપૂરનીમા તેઓ લાગી, વૈરાગી બન્યા દુનિયા તરફ નિહાળવાની એક પવિત્ર ચત્તન દૃષ્ટિ કેળવી ‘વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્’ એ તેમનું જીવનસૂત્ર બન્યું, ને એ જીવનસૂત્રને મદાય દૃષ્ટિ સમક્ષ ગાંધી જૈન જૈનેતગ્ના ભેદભાવ વિના ગરીબ હોય કે અમીર, રાજા હોય કે રંક, અધિકારી હોય કે અનધિકારી, વણિક હોય કે બ્રાહ્મણ, હિન્દુ હોય કે મુસલમાન—સૌને વીતગગદેવનો શુભ સંદેન મળવાવ્યો હજારોને માસ-મહિના અને દુઃખાગનો સાગ કરાવ્યો પગ્નબ, ગજસ્થાન, ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રાત, મહારાષ્ટ્ર આદિ પ્રદેશોમા વિચરી પોતાના જ્ઞાન શક્તિ તેમ જ સાહિત્યબળ દ્વારા પગ્નબના પ્રાણ, ગજસ્થાનના નૂર, ગુજરાતનું ગૌરવ, સૌરાષ્ટ્રના આદર્શ અને મહારાષ્ટ્રના માનનીય બન્યા પગ્નબને સુધાર્યા, રાજસ્થાનને જગાડ્યો, ગુજરાતમા ગર્વના કરી, સૌરાષ્ટ્રને ઉજાડ્યો અને મહારાષ્ટ્રને ઉગાર્યો ધાર્મિક તેમ જ સામાજિક પ્રગતિ અર્થ ખૂબ વ્રમ લીધો દેશદેશાન્તરેમા ધૂમી પ્રવચનો કર્યા અને જ્ઞાનની પરબો ઊભી કરી મુખ્યધર્મા શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી અને સારપછી અમદાવાદ, પૂના તેમ જ વગેરે ખાતે તેનો વધુ વિદાસ થયો વરકાણામા પાર્શ્વનાથ જૈન વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી આમ આવી જ્ઞાનપગથો ઊભી કરી તેમણે સૌને અમૃત જેવા મીઠા નીર પાયા આપી જૈન વિદ્યાર્થી આલમ તેમના આ ઉપકારને કદી વીચરી શકશે નહિ

૫૦ ગુરુજીએ માત્ર કેળવણી માટે જ પ્રયત્ન કર્યો એમ નથી, જનજાસનની ઉન્નતિ અથ પીગ્ન અનેક કાર્યો પણ તેમણે કર્યા ઉપધાન, ઉજમણા, અજનશલાકા, પ્રતિષ્ઠા, જીર્ણોદ્ધાર, નવા મંદિરો, ઉપાશ્રયો, ધર્મશાળાઓ આદિના ઉત્તેજન માટે અદાયતા મેળવી લિખ લિખ ગ્રંથોએ પ્રવચનો કરી તેમણે પોતાના સંદેશને પહોંચાડ્યો તેમના પ્રવચનોમા સચ્ચાઈનો ચ્લુકો હતો, તેમની વાણીમા અમૃતની મીઠાવા હતી એમની પ્રતિભામા અદ્ભુત તેજ હતું એ અલૌકિક બળ અને અદ્ભુત પ્રતિભાએ અનેક અમરકારો ઉપજાવ્યા એ અમરકારોને આપણે જાણુ નહિ કદીએ, પણ સાહિત્યનો પ્રભાવ ગણીશુ ૫૦ ગુરુજી

ભલે પણ તેને ચમકાર લીધે ન જોગખાને પણ આપણી સામાન્ય હાલિ તેમજ આચાર્ય જુએ એ સ્વાભાવિક છે એવા ક્યા પ્રસંગો હતા ? તેને લીધે આપણે કોઈ વિચારમાં પડી જઈએ છીએ ?

૫. યુરુછનો આશીર્વાદ હાડી નિમ્બળ જતો નહિ. એકવાર જોપારી પર તેઓથી પ્રવચન કરી રહ્યા હતા એવામાં એક મજલસે પાને આવી યુરુછને પ્રશ્નમાં ક્યાં અને પૂછ્યું. આપ અને જોગખો કો ? યુરુછએ કહ્યું ના કાઈ ત્યારે પેલાએ કહ્યું કે પ્રશ્નવત્ત, તમે તો મારા પ્રશ્નપ્રતા છે. હું મેરઠ જિલ્લાનો રહીશ છું. વડીનો પધો કડુ છું. એકવાર કોઈ છુપા અને મને કાસીની લગ્ન થઈ આવી કસણ પારિશિતિ મારી ખતીથી છાન ન થઈ લગી અને આશીર્વાદ મારે તે આપની પાસે થોડી આવી આપ પણ જાગજાગ થઈ ગયા અને આલિષ દીધી કે દેવમુરખર્ષણને સનકુલ ભગ્ન હો ભવેશ અને આપનો આશીર્વાદથી વાલ્ક્યેય લઈ તે મારી પાસે આવી. ભલે હું જમી મરો અને મને છત્તનમ્બન મળ્યું. આ વાત સાંભળી યુરુછને આનંદ થયો અને પેલા કાઈ પણ એવા આશીર્વાદથી પોતે જમી લાખો એ યુગ્મ્ય હઈ ન કવાથી પરમ આનંદ અનુભવી રહ્યા.

જીએ પ્રશ્ન એકવાર ૫. જિજ્ઞાસુભક્તસુરિ પાળીતાજીયા હતા તે દરમિયાન એક દિવસ મુખસિદ્ધ સચીતકાર બાબા મનસામજીને સર્વે દેવ દીધો. એની પછીનો હતી, કાલજ કે એર પ્રશ્નવત્ત જણ દ્વા એવામાં મનસામજીના મિત્ર રતનભાઈ ૫. યુરુછ પાસે આવ્યા અને જમી કાસીના વિજાતાર જાણતી યુરુછેને તો કમેલની જેમ આશીર્વાદ આપેલ અને કહ્યું : સનકુલ ભગ્ન હો ભવેશ. મી રતનભાઈ વાલ્ક્યેય લઈ પામ આવ્યા અને તેનો તેઓ કોપચાર થયો એવું એર કોરવા લાગ્યું અને લાગ્યા મનસામજીએ જાણે નવું છત્તન પ્રશ્ન કહ્યું. ત્યારપછી તો મનસામજી યુરુછના પરમ ભક્ત બનીને રહ્યા.

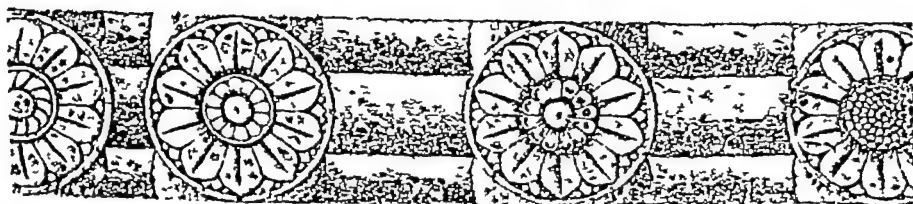
જીએ પ્રશ્ન ૬. ૧૬૬૨માં લખવાના નવરમ્બ અગ્નિપ્રકાશની પ્રતિષ્ઠા કરતી પામ ફરતાં તેઓ એક વાર પલાનયા આવેલા પદ્મ વામયા રોક્ષ્યા આ વામ દાસ પાત્રિયનાર્થ છે. આ લખન જરમી પછી હતી. તેમને પછીનું એક દીપુ પણ મળ્યું નહિ, તેમનો આવકાર પણ ન થયો. આથી ચામ કોડી તેમને દુરલભ આવજા વિહાર કરે તો પછી કોણ નજે કેમ પણ તે વખતે સંતાં દુવાઓનું પાણી આટું જમી થયું. ત્યારપછી ૬. ૧૬૬૮માં તેઓ અગરે ફરી પામ એ જ જામર્થા જામ્યા ત્યારે તેમનું આગમીનું સ્વાગત થયું. લોકોએ અગ્નિપ્રકાશની શ્રુતિ કરી. કાલજ અને તે કોર પણ નવાઈભરી રીને દુવાઓનું પાણી સાકર એવું મીઠું જમી થયું અને કોઈ કોઈ મરેલા દુવાઓમાં 'દેવ પાણી' આપ્યું. યુ. ઈ. સર્વેની નીમીમાં પાણીનો વરસાર પ્રગટ થયેલ લાગ્યો ! જાણી મનુષ્યોથી લોકોમાં જૂન આચાર્ય પેલા થયું.

આથી પ્રશ્ન ૭. જાગ્રેત નવરમ્બ ૬. ૧૬૬૬માં સંતાં મૈન મરિની પ્રતિષ્ઠા કરાવવાની હતી, મહા મહિતાની કાશકી હાડી પાળી હતી, પરંતુ પ્રતિષ્ઠાનો ઉત્સવ સોડાવી લોકોની ઉત્સાહ મળો ન હતો. રમજાનની પૂરી તપ્તીઓ થઈ થઈ હતી. આટુંજાનું જાગ્રોમાંથી અને લોકો આવેલા વિજાતાર મેન હાસિલના મેનના આમનાસ્થાનરની રમ્યા રમઈ હતી અને તે પાણીઓને સોલના થોલો કોળા કાઈ હતા અને રાત્રી સોનાથાલિત કામતી થતી, અને જાગ્રોમાં વાલ્ક્યો, જરૂરીથી મારી રેતમ્બ, છુતરાઈ વગેરે અત્યંતના કાપાળી હારતીપ કુહાનો ખડી થઈ થઈ હતી. રમજાનમ્બો મારે પણ મોઝ અવરથા થઈ હતી. મધુ વાતાવરણ આનંદ અને કોમલથી ધન્ય હતું. પણ કમ-સીને એકલાના સર્વન વાલ્ક્યો પેલાઈ વર્ચ્વ અપાકું ધોર થઈ થયું. નીમજાનના વખતના વચા મોજા અને જાણે કમજા પ્રવન સમર્થ વાચન-ફલ મળી જઈ એની મીલિ પેલા થઈ જમી કામતી થીએનો નામ થઈ જઈ અને પ્રતિષ્ઠાનો

ઉત્સવ નહિ ઊજવી ગઢાય એની ચિંતાઓ થવા માડી સૌ પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા માણા મુસલમાનોએ પણ બદગી શરૂ કરી આ વખતે જૈનોએ પૂ. ગુરુજી તરફ મીટ માડી સૌ તેમની પાસે ગયા અને હતાશ હૈયે પૂછના લાગ્યા ‘ શુ આપણો ઉત્સવ લાગી પડશે ? ’ પણ ગુરુદેવે તો હિંમત કરી જવાબ આપ્યો ‘ સખ કુછ અચ્છ હો જાએગા ’ અને ખરેખર બધું જ સારું થઈ ગયું એવું ગાળ્યા પણ વગરના નહિ આઠાશ ધીમે ધીમે સ્વચ્છ થઈ ગયું મુસલમાનોના હૃદયમાં પલટો થયો અને જે પહેલા મસ્જિદ પાસેથી રથયાત્રા પસાર થવા દેવાની આનાદાની કરતા હતા તે પણ હવે વિના સંદોષે રજા આપવા તૈયાર થયા એ બધો ગુરુજીનો પ્રભાવ હતો બધનું વાતાવરણ ગમી ગયું અને સર્વત્ર આનંદની લહેરીઓ પ્રસરી મગળ ગીતો ગાવા શરૂ થયા ગરણાઈઓના સૂર વહેવા લાગ્યા

પાયમો પ્રસંગ લાગત પાકિસ્તાન એવા લાગલા પણ તે સમયે ગુરુદેવ ગુજરાનવાલામાં ગિરાજમાન હતા હવે તેમણે ગુજરાનવાલા છોડી આગળ વિહાર કરવાનું નક્કી કર્યું આ વાતની મુસલમાનોને ખબર પડી એટલે તેમણે આ લાગણી (પગમમા જૈનોને મુસલમાનો લાવગા કહી સંબોધતા) લોડોને લટવાનું નક્કી કર્યું ગુજરાનવાલાથી ત્રણ માઈલ દૂર આવેલ મોતી નહેંગના પુલ નીચે ઝાડીમાં હથિયારો સંહિત બધા મુસલમાનો સતાર્થ ગયા આ વાતની ગુરુદેવને ખબર પડતા તેમણે તે દિવસે વિહાર કરવાનો વિચાર પડ્યો મૂકીને આત્માનંદ જૈન ગુરુકુળના વિશાળ મેદાનમાં રોકાઈ જવાનો નિર્ણય કર્યો આ સમયે એક શીખ સરદાર મિલિટરી ટૂટડી સાથે લાથી પસાર થઈ રહ્યો હતો, અને તેને ખબર પડતા તે ગુરુદેવ પાસે આવ્યો ગુરુદેવને તેણે નમસ્કાર કર્યા મુસલમાનોની હેરાનગતિની વાત સાંભળતા તેમણે આગળ જવાનું પડતું મૂકી પ્રથમ ગુરુદેવ તેમ જ તેમના આધુસમુદાયને જવાના ચયજે સુગરપ પહોંચાડ્યા આવી અણુધારી મંદ મળી રહે એ કાઈ ઓછી નવાઈની વાત નથી

આવા અનેક કટુમીઠા પ્રસંગો ગુરુદેવના જીવનમાં બન્યા હતા, પરંતુ કોઈપણ પ્રસંગે તેમણે હૃદયનું ધૈર્ય શુભાવ્યું નથી તેમનામાં વેગર ન હતા સર્વ પ્રતિ દયાલાવના હતી દરેક પ્રતિ સમાન દૃષ્ટિથી જોવાની વૃત્તિ કેળવી હતી જ્યાં વેગર ને રાગદ્વેષ લાગ્યા ત્યાં તેમણે તે દૂર કરી સગંત સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો જૈન જૈનેતર એવો ભેદ તેમણે કદી રાખ્યો નથી તેઓશ્રીના વિશાળ હૃદયમાં માનવતા રોમે રોમે પ્રસરેલ હતી તેઓ તો સત્યના ચાહક હતા એટલે જે સત્યનો ચાહક એ એમનો ચાહક જીવનમાં જે સત્ય તેમને લાખ્યું તે તેમણે ખીજને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો બધા જ સુખી થાય એવી ઉચ્ચ લાવનાથી પ્રેરાઈને તેમણે કેટલાક ચિરસ્મરણીય કાર્યો કર્યા પ્રભુ, આવા પવિત્ર આત્માઓની પ્રતિષ્ઠા દિવસે દિવસે બઢતી જ રહો

તીર્થંકરોના ચરણે ઉચ્ચારેલ માતાનું વચન સ્મર્યક

भुनिमी हउविअमप्रसिपर्व

શ્રવ્ય મદ્યપુરમ્નુ ઇત્તન મગ્ગાતપી / મગ્ગ દોષ છે તેની મગ્ગનાનાં મિત્રો બાળકમુખી જ
એક થા બીજી સ્વરૂપે રેખા રે છે જાતની એક ભજ્ય રિખનિ જાને મુજ્જલનું ચીરવ એવ પંચભોમરી
૫. અધિ ત્વચ્ચમમમ્મિ દિત્ત ઇત્તનમા પવ્વ એમ / ભન્તુ દનુ પોત્તની નાતી વપર્મા / મગ્ગથી તેમને
નિખુડા પદાનુ બામ્મુ—મગ્ગમે રસર્વે પ્રિતિ મગ્ગમ્મ કુત્ત, વક્ક તેમમને તેમજે ઉચ્ચારેલા ઉચ્ચારો ખરેખર
ભવિની બામ્મીકરૂપ દના પદાના લાડીલા કલ્પનનું ઇત્તન તમે વીચારતા જાઓમા જર્મી ઇમ્મ.

આપણા એ પરિત ઊંચાનો તે સપ્તે શાશ્વત કર્મ, સમ્પાદનાથી / અસાર સ્વાર પ્રતિ એક પ્રકારની કુપ્રતિ ઊભા થઈ. એવનનું સમગ્ર દર્શનનું કે ત્યજ, સ્વાર અને અનિર્વાચ્ય પ્રેક્ષિત બનતું પાંચાણ વહીવ જાણના તેમ જ જાન સમગ્ર પીના વિરોધ, જાનપ્રાણી અને અજાણના જ્યાં તેણે પોતાના પ્રેમથી પાત્રી પાત્રી ન કરી, અને તે પ્રેમને પરીચયામાં જ પોતાના હૃદયની શાશ્વતતા માનીને પૂ. અજાણનામાં જા. ત્યાં પરિત અજોષા તણે પોતાનું સિર વળી દીધું અને અમ્ર તે કમળ પરી વસ્ત્રમાં જાણ્યા

૭ મુનશીના હાથમાં કાં નિમિત્ત અવિચાર્ય થયું છે તેને તે અભિનય પ્રતિ પદ્યોત્તર કોઈ
 રોજ માર્ગ મળી જ રહે છે. ૮ ના હાથમાં આશ્રયનું પત્ર/ પાત્રુ દોન છે તે કોઈક દિવસ પાંચરીને
 વિશાળ રૂમનું સ્વરૂપ અવરજ અવરજ કરે છે. ૯ મીનિયલ સમયમાં ના હાથમાં આશ્રયનું પ્રતિનિધી
 તાલત્ત્વ લાવી હાથી અને તે તાલત્ત્વ-અભિનય-આશ્રયને પદ્યોત્તર તેમને રોજ વચ મળી જશે. તેમજ
 અભિનયના ૫ આશ્રયના પદ્યોત્તર કુદરતી અને અભિનયના ૬ અભાવ અને તેમની ઇચ્છા નીચે
 ૭ મીનિયલ સમયમાં એ પોતાનું અવરજ અવરજ કરી પાત્રુ. તેમની નાજીને રોજ સુખની અળી જશે.

[illegible]

કેલવડખા પાસમાં રહેના સિદ્ધાંતી અને સત્તોને ભો જારી રહિ સમજાવ્યામાં જાણે તો જાણત
કાને કે કેલવડ ખરેખર એક દુઃખ ધર્મ છે. એ ધર્મને પ્રજામાં દરિયો નથી પણ સરોવરની દરિયો
દેવાવડખી પૃથ્વીદેવ હવેમાં જાનેકે જીવિઓ પ્રજા રહી હતી એ જીવિઓને જાણમાં મુજા
તેમજી મુજા જાણાદિક છે વિદ્યાદિક રાદ ન જાણે સાથે સાથે જાણદિક દરિયો પણ જાણા
રાખી. કીલ સમજાવતી જીવિયા તેમજી કીલવડની જીવિ પણ નિહાળી. જાણમાં જાણદિક રીત
કીલવડખાને જાણા કાણમાં તેમને વીજ કાણું ખરેખર જા એક દર્શદરિ હતી. એ દર્શદરિ

ફળ આપે આપણને મળ્યા છે એ ઠીકઠી આપણને અપાયાના જેવું કહેવું, કાવનામા કહેવું તથા વગરના લાભકૂળ આપી, મુમુક્ષુશ્રી મહાત્મા જેવું વિદ્યાલય જેવી ભવ્ય અથવા અને અમરનાદ, પૂના તેમ જ વડોદરામાં તેની જ મઠાશ્રમ શાખાઓ અર્થા આ ઉપરાંત પ્રગતિના ગિચર મઠ કુતી ખીલ અને અથવા અગિત્યમાં આવી અને પશ્ચિમે જેવું જાણકોમાં જ્ઞાનની અતિ ઉચ્ચ ગણના પ્રગટી બી

આ અધાને વડાવી વધ એવી એક રમ્ય ઠીક ટેમના તરુમાં બાળી રહી હતી અને તે હતી એક વિનાશ જેવું મુનિસંસ્કૃતિ રચાયતાની આપણે ઇતિહાસે કે તેમની એ ઠીક પશ્ચિમ કંઠા આપણે અધાગ પ્રપન્ન આદર્શ દરિયા, ધર્મ

મહાન વ્યક્તિઓ તેમના ગુણોથી જ મહેકી ઊઠતી હોય છે તેમના એ ગુણોમાં અત્યંત પ્રકાશની આકર્ષક નમિત્ત હોય છે એ ગુણોની જી તેમની પ્રતિભામાં આગી રીતે પ્રતિબિંબિત થયેલી હોય છે સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા છે કે તીર્થક્રમે જ્યાં પ્રવાસ કરે ત્યાં કુદરતે પણ પોતાના મુખ્ય ગુણોથી નીચા ઠાળી દે અને તેમનો માર્ગ આપાઆપ આકર્ષક વધ તેમનામાં ગહેલા ગુણો જ વળે તેમના દૃતનુ કાય કરના હોય અને તે દૃતો તેમના આગમનનો અર્થે મેં મર્મ । પદોચ્ચારી દે તેથી જ એક દિન ગાય છે કે

ગુણ સુવર્ણિત રૂપેષુ વ્યક્તિ વચ્ચે સના ।

કેવલીગધમામાતુ ન્યયમાયાન્તિ પદ્મદા ॥

કનકીમાં કુદરતી રીતે જ મીઠી મુગ્ધ મહેકી હોય છે, પણ એ મુગ્ધનો પ્રચાર કરવા કેતકી કયાય મુસાફરી કરવા જતી નથી—તેની મુગ્ધતા આકર્ષકને બ્રમરો પોતે જ લા આપતા હોય છે તેવી જ રીતે મહાન પુરુષો પોતે પોતાની આત્મપ્રપન્નતા કરવા કયાય જતા નથી, તેમના ગુણો જ તેમના દૃતો તરીકેનું કાર્ય કરે છે, અને એ ગુણોથી જ અન્ય જનો તેમના પ્રતિ જવાય છે આ રીતે ગુણોનો અતિ પ્રીમતી પ્રભાવ છે જેટલા ગુણો વધુ તેટલા તે વધુ મહાન પૂર્વ સૂચિત જ્યાં જતા ત્યાં તેમના ગુણોની આકર્ષકતા મમત્ર વાતાવરણ મહેકી બેસું મર્મત્ર આત્મ, ઉમગ અને ઉત્સાહ પ્રવર્તી મહેતો તેમના ગુણોમાં મહેલી અત્યંત અમરથી માત્ર જેનો નરિ પગુ જેવેતનો પણ એટલા જ આકર્ષકતા

સદ્ગુણી પુરુષોની સાક્ષીમાં અપૂર્વ માધુર્ય હોય છે તેમના મુખમાં દદુ વાણી કદી પ્રવેશ કરી શકતી નથી કદી વાત પણ એટલી મીઠામથી તેઓ કહે છે કે એમાં કદાચનો અન પણ મહેતો નથી આગમમાં પણ કદ્ય છે કે

મહર નિલગ ઘાત, કચ્છાનરિય બગલ્લિયમતુચ્છ ।

પુલ્લિ મરમકલ્લિ, મગતિ જ ધમ્મસંસુત ॥

મહાન વ્યક્તિઓ પોતાના વચન અતીર મધુ રીતે, તેના અર્થની સદસના બળથી, ખૂબ વિવેકપૂર્વક અને હુદ્દિપર્વક જોલતા હોય છે—તેમાં અભિમાનનો ઓગથો પણ હોતો નથી

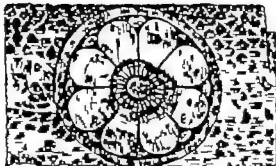
પૂજ્ય યુરદેવનુ હવ પણ ખૂબ સુકોમળ હવ તેમની વાણીમાં અપૂર્વ માધુર્ય અને અલોકિત આકર્ષણ હવ તે વાણી અત્તની વાણી હતી અને તેથી જ તેમાં અનાતન સલ્યોનુ સિયત ઘવ

જેમના હવનમાં ખરેખર પોતાનું કંઈક અત્ત સત્ત હોય છે તેનું તેજ પચગયા વિના મહેતુ નથી અને તે તેજમાં આપતી ખીલ રીતે પણ પ્રકાશિત થાય છે મહાન પુરુષો દોષોદોષીને કહેતા હોય છે કે આપણે પણ એમના જેવું હવન હવી શકીએ, તેમણે મેળવેલી સિદ્ધિઓ આપણે પણ પ્રાપ્ત કરી શકીએ આમ મહાન વ્યક્તિઓના હવનમાંથી નિત્યે પ્રેરણાના ઝણા વહેતા હોય છે એ અણુમાં

ટેઓ સ્નાન કરે છે તેઓ પવિત્ર ઘર્ષ જલ્દાર નીકળે છે. પૂ. વિજયવલ્લભસૂરિનું સમસ્ત જીવન શ્રીરત્નાગ્રામ હવું તેમના જીવનના એવા કેટલાય દુર્ધાર તરંગો પાછાં હતાં કે જ્યારે તેમનું એકાદ દાઢાં થાને તો આપણું જીવન પણ સારું જ અને આપણિથી તેઓ કદી યગ્ય નથી. સાર્વજનિક ભાવિઓ પણ તેમણે હસતે મુખે સ્મરન કરી, જાતે જો તો કોઈ ભક્તના કમનું ફળ છે એમ કહી તે ફળ દિભામી ભોજન પાત્રી બાજુ સજિત ફેલાવી તેમની આ નાધી સિદ્ધિઓ અને કારિઓમાંથી તેમ સમજાવે અને ખાસ કરીને તેમના સિખ્યજીવે પ્રણી શ્રીરત્ના મેળવી છે.

વિરાટનું કદી જર્ણન ઘર્ષ દાકતુ નથી. જામે અટલા દાખો દોષ, જામે એવી કાટા દોષ પણ વિરાટની સરખામણીમાં એ મધુ અગ્નિ જ છે. એમની જીવનસંવિતા એટલી સ્થિતિ દોષ છે કે આપણી દષ્ટિ નથી બાજુ પડીતી સહવી નથી. વદ પર ભક્ત રહી ટેટું પામીએ તેટલું સ્થાયી એમનાં ભાવણ બચાપ અને બચાવ દોષ છે. આપણે તો તેમના અસુખાં દર્શી એટલું / ચાહીએ કે

મહાન્વ દશ ચમસ્થિ મરુતા દુષ્વર્ત્તમ્ ।

યુગવીરનાં સંસ્મરણો

મુનિશ્રી જનકવિજયગણિવર્ય

જ્ઞાનામૃતેન લોકાના કષ્ટોચ્છેદવિધાયિને ।

એતુગીનવીરાય નમો વહ્નમસૂચયે ॥

જગતમા મહાપુરુષોનું જીવન ગ્વપગદ્ધ્યાણુ કરવાવાળું હોય છે અને તેથી જ તે એક આદર્શ જીવન હોય છે જે માનનીની દૃષ્ટિ સમક્ષ કોઈપણ જાતનો આદર્શ ન હોય તો તેનો પૂર્ણ વિકાસ થતો નથી એટલું જ નહિ, પણ તેનું જીવન અધકારમય બને છે મહાપુરુષના આદર્શ જીવનને દૃષ્ટિ સમક્ષ ગણના આપણને આત્મસ્વરૂપનું દર્શન વાપ છે, આપણી નબળાઈઓ અને ક્ષતિઓનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે, પરિણામે આપણે એ ક્ષતિઓને દૂર કરી જીવનનું યોગ્ય ઘડતર કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ વસ્તુતઃ મહાપુરુષોનું જીવન આપણામા અધકારનું સંચયન કરે છે, દૃષ્ટિને વિગતૂત બતાવે છે અને એવી રીતે એક દીવાદાંડીરૂપ બને છે

જેમનું જીવન એક આદર્શ જીવન હતું એવા અનેક મહાપ્રતાપી, મહાતેજસ્વી અને મહાપ્રભાવક ધર્મધૂરંધર સૂરિપુગવો જૈન સમાજમા પણ થઈ ગયા અન્યનું જીવન ધણવામા અને સન્માર્ગે વાળવામા નેઓએ પોતાનો અમૂલ્ય દાણો આપ્યો છે અધકારમય જીવનમાં ન્યોતિ પ્રસારી નૂતન વાતાવરણ પેદા કરવામા પોતાની અખૂટ શક્તિ ખર્ચી છે

પૂજ્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિજી એ મહાપુરુષોમાના એક હતા તેમનું જીવન પણ અનેક વ્યક્તિઓ માટે માર્ગ-ર્ગક દીવાદાંડીરૂપ બન્યું હતું શુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, મેવાડ, મારવાડ અને વિશેષરૂપે પળખમા પગપાળા સફર કરી તેમણે શિક્ષણની સન્થાઓ ઊભી કરી, સગદન સાધવા ઉપદેશ આપ્યો અને ધાર્મિક આદેશ આપી જ્ઞાનની જ્વલંત ન્યોત પ્રગટાવી

તેમનું જીવન અનેકનિધિ હતું અનેક અનુભવોથી સભર હતું એ સમગ્ર જીવનચરિત્રને સમજવું અને આલેખવું અતિ કઠિન છે સામાન્ય જનની કલમ તો અસુક પાસા જ તપાસી શકે આથી હું આપણને જેમાથી કંઈક માર્ગદર્શન અને બોધ મળે એવી થોડીક ઘટનાઓ કહીને જ વિગતીશ એ ઘટનાઓના સમગ્રણો મારા જીવનમાથી કદી વિસ્મૃત નહિ બને

પોતાની વાત બીજાને સારી રીતે સમજાવવાની પૂઠ સૂરિજીમા કેવી દિવ્ય શક્તિ હતી તે માટે એક ઘટના બસ થશે એકવાર વિદ્વાદ કરતા કરતા તેઓ પગખાના એક ગામમા આવ્યા એક અતિ વિદ્વાન અને તેજસ્વી અગ્ર સાધુ તરીકેની તેમની પ્રતિષ્ઠા જૈન સમાજમા હતી જ, તેથી ધર્મના સિદ્ધાંતોની કંઈક ચર્ચા કરવા કેટલાક બ્રાહ્મણો ગુરુદેવ પાસે આવ્યા સામાન્ય રીતે બ્રાહ્મણો સ્નાનાદિ ક્રિયાઓમાં તેમ જ શરીરશુદ્ધિની બાબતમા સહજ રીતે વિશેષ ધ્યાન આપતા હોય છે, જ્યારે જૈન સાધુઓ સ્નાન કરતા નથી—તે ન કરવા પાછળ અહિંસાની દૃષ્ટિ ગ્રહેલી છે બ્રાહ્મણોને આ વાતની ખબર હતી અને તેથી તે નિયમ અંગે તેમણે ગુરુદેવ પાસે ચર્ચા કરી ગુરુદેવે અતિ શાંતિપૂર્વક પોતાની વાત સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો તેમણે કહ્યું કે માત્ર બાહ્ય શરીરશુદ્ધિ પૂરતી નથી ગમે એટલી બાહ્ય શારીરિક શુદ્ધિ હોય પણ જે

આત્મિક શુદ્ધિ ન હોય તો તે સરીરશુદ્ધિનું કાર્મિકુ મૂલ્ય નથી પોતાના વ્યવહારને ધૃષ્ટ કરવા તેમજ પુરાણશ્રુતી એક સુઝર હોય આપ્યું

એકવા પાપનો જાણસા લીધેલી માત્ર કરવા નીકળ્યા. તે સમયે પુણ્ય ભગવાને તેમને એક દુનઃકી જ્ઞાપી અને તેને પોતાની સદૈવ માત્રા કરાવવા ખરે સૂચના કરું. જ્યારે જ્યાં સુધી પરિશ્રમજન્ય કરી પાપનો પાછા જાણ્યા. તે વખતે પુણ્ય ભગવાને પેલી દુનઃકીનો જુદો કરી શી સ્વચ્છાન્તરોને વધાર્યા. તે ઔષ્ણ નામના સ્વચ્છાન્તરોનું મુખ્ય ગ્રંથી ગુણ અને તેઓએ તે બધા નામનો પુણ્ય ભગવાને જ્ઞાત્મક સદૈવ પાપોને પડે. આ તમે જ્ઞા દુનઃકીને લીધેલા નથી કરાવું. પાપોએ પ્રસન્ન ભવાન જ્ઞાપી

એ નહિ પણ જાતેવાર તીવ્રતાના કામુ છે! પાણીનાં જાણે મવાન સ્વભાવે પણ
મવાને તેમને નીચેના ઉપદેશ આપ્યા।

आत्मानो वसन्त्येकैव सत्त्वात् सौख्यं ह्येभिः ।

ठगमिपेक कुरु पाण्डुपुत्र न वारिण्य सुवर्ति आनन्दरत्ना ॥

હે શાસ્ત્રજ્ઞ, ગેા સમગ્રની પાણી ડી સ્વચ્છતા પ્રમાણે એ ધીન તદ્દ અને જ્ઞાતી
કર્મિ એ એવી જાગૃત્તાની નીચા આન કરો, માફી નામ અગ્રની અતરંગીયની મુદ્ધિ
કાળી નથી

સરોવર ઉપરથી દર્શાત અને ઉપરેલ સાક્ષી બ્રહ્મણો ખુલ્લું કરી રવા દેરોને બ્રહ્મમુદિ પર
બાર પાત્રો તેમજે મળુ. ના સાધુની પામે સન બર્ધિસ, બ્રહ્મચર્ય, અપરિચર, વાપ, ત્યાગ અને
હોવાથી તે બ્રહેલ મારે પતિત ન હોય છે.

મીડી એક ધરના છે એવાર મુઝેન હરતા હરતા બાજુસરખા બાબા તેમની પ્રતિભા દેવી બાજુસરખા હતી તેની પતિવ્રત તે વખતે જ્યોત્સના તેમની પસે એ વેલી બાજુસરખા બાબાને તેણે કાલ કલ્પ કાલ સિધ્ધા એ કિલ્લાનું પ્રતિષ્ઠા કરવા એ કલાક સુધી તેમની સાથે ચર્ચા કરી મુઝેન દબેલા નખાથી વાલ કરતા પ્રતિષ્ઠા કરી એવા વાલ કરે તો જયુ તેનો પોતાનો કાજુ કરી ન સુમતલા બધી હિન્દો જો તેમણે સર્વે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો ચર્ચા કરવાનું મુઝેરનું મુખ્ય વાજુસરખા એ હતું કે એ કલાક જ કલાક હોય જો મુઝેરનું કાલ્પ ત્યાં મિલ્લા હોય તો બાજુસરખાની મુઝેર કાલ્પનું કાલ્પ કર્યો હોય તો બાજુસરખા એ છે કે મુઝેરનું કાલ્પનું કાલ્પ કર્યો પ્રમાણ દેખાય છે તો તે જ્યાં મિલ્લા દેવી રીતે ?

કુરુદેવની જા સમજાવણી પેના વેળાની બાબતે પર જૂન જાજર બઈ કુરુદેવના નામિત્તવથી તે જાનઈ જશે. તેને જોય / કથુ કે જાના નામિત્તવણી નિમ્મિત્ત જા પહેલા તેણે કદી જોઈ જ ન હતી તેથી તેણે પૂ. કુરુદેવની જાણપણ સ્થિત કરી જાને થોજનુ ઠિર તેજાનુ ચણ્ણોખા નમાતી દેણ તેના જાણનાથી કથનખંડે જોત પહેલા જાગરો

अथानुसूतपानेना द्युतिरिति नित्यं तथा गीष्वा

अथ यथाविधानिवाच्यमिहोक्तं तद्व्यापि वाच्यम् ।

काष्ठीनिक-मूर्त्यवता हुन्छ कस्तो हुन्छ

तस्मै श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

“ જેમના વાક્યપ અમૃતનુ પાન કરનારને મૃધા નીન્સ લાગે છે, જેમના વાક્યના અર્થનો વિચાર કરવાથી અર્થ પણ જેલખાનુ લાગે છે, જેમની વિગદ વાણીથી સમિત મનવાળાને જગત રૂતી માફક તુરંત લાગે છે એવા શ્રી શુર વરુલ નામના શુનિને હમેશા નમસ્કાર કરુ છુ ”

એક ત્રીજી ઘટના અખાં હિંદુસ્તાનના લાગત અને પાકિસ્તાન એમ ભાગલા પછા ને સમય એક ટોટરી અને ભયરંગતાનો સમય હતો સર્વત્ર વૃથાટ, મારામારી અને આગતી યુદ્ધગણ સત્રજાતી હતી માળુસમાથી જાણે માળુસાઈદૂર આની ગઈ હતી ! ‘ ખૂન સામે ખૂન ’ અને ‘ વેગ સામે વેગ ’ના મુત્રો ખોદાગઈ ગયા હતા આવા કટોકટીના સમયે પૂજ્ય ગુરુદેવ ગુજરાતનાલા નાહેંગા હતા એ નાહેંગ પાકિસ્તાનમા ગયુ હોવાથી સાથી અનેક હિંદુઓ હિંદુસ્ત દગી ગયા હતા, અને તેને ધ્યાને લ્યા મુઠિસમોના વૃથના વૃથ ધરી ગયા હતાં સમગ્ર વાતાવરણુ અગ્નિકાંડ, અભ્યાચાર અને હરકાટથી કલુષિત અન્યુ હતુ આવે સમયે પૂં ગુરુદેવે સમગ્ર મનને ગાતિ અને ધીરજ જાળવવા ઉપદેશ આપ્યો અને જાહેર કૃષ્ણ કે “ લ્યા મૃધી મરતો એક પણ જાળજ અર્થી હશે લ્યા મૃધી માત્ર ઇવ જચાવવા ખાતર હુ અદીથી એક ગયુ પણ નહિ ભરુ ! ” ગુરુદેવનુ આ વચન સાભળી મરતી શ્રદ્ધા વધી ગઈ મીને ખાતરી યઈ કે પૂં મુઠિસના અજ્ઞ પ્રકારની ધીરજ, સાનિ અને સદનરીયતા હતી તેમનામા પગેપકાર અને અવિવાનની તીવ્ર ભાવના હતી પગે માટે ચાર્પણુ કરવાની હોડી ‘ ધગન અને તમસા હતી

પૂં ગુરુદેવ અને તેમના નિજોનો ઉપાત્રયમા વસવાટ જોઈ એક નિઃસ કેટલાક યુવાન મુગવમાનો કોથે લગયા તેમને યયુ કે ‘ ગુજરાતનાલામાથી જા’સા હિંદુઓ અને શીખો આપ્યા ગયા તો હવનુધી આ ભાવગઓ (પનગમા જનોને ભાવગ દ્યે છે) કેમ ગયા નથી ? જાણે પોતાની માલિકી હોય તેમ નિન્તિ સાનિથી બેઠા છે ! ’ તે સમયે એક વૃદ નાણા મુસલમાને પેના યુવાનોને સલાહ આપી “ ભાઈઓ, એ વૃદ કછીગને મનાવવામા ચાર નથી તે હમેશા જુનાના નામની માળા જાય છે એના પ્રતાપથી જ આ ભમગનુ સાનિથી બેઠા છે એને છેડાથી એના કરતા તમને વંચારે નુદસાન થશે, મારે એનુ નામ લેરો નહિ ! ” પણ એ જુદા વડીલની સલાહ કો ! જાભજે ? મુસલમાનોએ એક કાનતુ ગ્યુ એક નિઃસ વડી સવારે ઉપાત્રયની પાછળ આવેલ ધરોમાવી એક યુવાન મુસલમાન આજ્યો અને તેણે નાજુ જોગેગ નાખ્યા ઉપાત્રય, મહિંગ તમા પાછળ આવેસ મુસલમાનોના રો અગની નાખ્યા અગિની પ્રગઃ જ્યાગાઓ આગર મૃધી પ્રસરી ગઈ પણ આગળની રાત એ હતી કે પૂં ગુરુદેવ કે તેમના શિષ્યમગને કછીજ સાનિ યઈ નહિ ડાનક, જોગેગ વ્ધનાર યુવાન ગાળી વાગવાથી તમા મ્યુ પાખ્યો આસા સમ માગ્યાં આપજાને અનિરુપોક્તિ લાગે પા મહાપરપાના ઇનમમા એસા પ્રસંગા બનના હોય છે તેઓ મા નિગિનકપ હોય છે પણ સમાજ પર તેની જગ્યા અસર પડતી હોય છે

આ બધી ઘટનાઓ પછી એટલુ નાદુરૂતી રૂપિત ગાય છે કે પૂં ગુરુદેવ અખિત ર ખાખા નિ હુ હતુ જાન નદા અને જુદિનુ નેગનામા અવોક્તિ તેજ હતુ તેમના વિચારો, સાર્થકો ચો મિત્રાનોમા પ્રમનિ હુ સ્વકથ જાન હતુ નેથી ને તેમને યા કરના લગમા અગિનના મ્યુ મ્યુ નેવાઈ નહિ

દુ જાગો મગ્યાં મર્વજાન દર્શાવતો ને !

અનજાનમા નહો જાનમા ને !!

અર્ગસ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી

૯૦ નં ૧૫૭૬૩૩ મોહનલાલ કવેરી

શ્રી મહાવીર જીન વિદ્યાવનનો વિકાસ, એ પ્રવચનપુર્ણ વિદ્યાવન સ્થપાવું સ્વરથી જાણ્યાર સુધી, હું તેનો જાણો છું કેટલીએ વખત ત્યાં હાજર રહી મેં જાણ્યોનો જાણ્યાં છે અને જોને જીન કોમજી કીધારની એક સત્ય વરીકી બેજનો જાણો છું જાણજી સમાજનું એક મોકુ બન જીન કોમ છે અને તેનો કીધાર તે જાણ સમાજના ઉદ્ધાર નો એક સમારી જાન છે એટલે તે કીધારકી પૂજાવણ સૂરીશ્વરજીએ જોનો થાવો નાખ્યો, ને કીધાર જેવર્થા તેને જાણજી વજાવું તેમનો જેટનો થાવ જાણીએ તેટનો થોડો મુનર્મજ સજ જીવન કર રમજાઈ મદિવતરામ નીલકાંઠા પ્રમુખવજા નીમે મુખવજી સદિલ ખરિજ સમેવન થવું હતું તે જા વિદ્યાવનમાં થવું હતું અને એ રીતે એ વિદ્યાવને કુજ રતી સદિજની જે સેવક જ નથી છે તે ખારે તે સદિલ પજા એનું જાણી છે તો પંડી એના શ્રેયનું જમ / ન હોય ?

જાણજી જલકુતિની એક વિદ્યાવ જોનોએ પોતાનો કાળો ન જાણો દોલ એમ નથી, કારણ એનો જલ જાણવણનો છે પંડી અને તેનો વૈદિક સમાજના જાણજીનો ન દોલ. સદિલ કલા, જાણજી, વત્તજાન—જાણ જેવર્થા જોનો પાણ પજા છે ? જોનોનું પોતાનું સમાજનું છે : જાણોનો છે જોનોના દોલ ને મદિરો જાણ જાણો ત્યાં એમની કાળના વિજયની જાણ જાણજીની સત્તી જાણ છે વત્તજાનના પજા તેમ જ છે

જોનોની સદ્ગુતિની પજાજાણિત જાણ જાણજીના પ્રવર્તક વરીકી જાણજીથી ? કાર્ક કરી જાણ છે તેથી એ જેવર્થા એમનું નામ ને એમનું કાર્ક જાણજી પાણ છે એમા જાણે કાર્ક સમાન નથી.

વડોદરાના વીરક્ષેત્રમ્માં ઉદ્યાનમાંની પિતા માતા કુળ માધવી લતાપગ ૧૬૨૭ના કાર્તિક શુક્લ દ્વિતીયાના એક મુલગ દિવસે એક બટભોગ દલિદા પ્રકટી, અને સસાર તેમ જ લાગના રસરસાચણે પુષ્ટ બનતી એ કલિકા મોટી થતી ચાલી, અને સૌને યે વલ્લભ બનતી ગઈ અગસૌધવ અને મનના માર્દવ, જાનના તેજલ જ્યોતિ અને ગુણની ગરિમાના વર્તુલ એ સસારવાટિકામાં જ પ્રકટવા લાગ્યા અને શિક્ષકો, સહુરુઓ, ઉપાધ્યાયો અને આચાર્યો સસારવ્યવહારના સરકારોને, તપ-ત્યાગ તિતિક્ષાના અમૃતછાટણે ભૂસવા લાગ્યા સૌ પોતપોતાના મહાલાગના હૈયાહીર એને પાવા લાગ્યા અને એ બાલકલિમાં પગગના પ્રાણુ અને આત્મશુણનાં સૌગલ સિંચી ગયા, અને સોળ વસત વીતતા તો એની સોળ સોળ પાખડીઓ ખીની ઊડી—ત્યાગ-સયમ વિરાગના ધ્વનિ ઊડવા લાગ્યા આ તો ભવભવના મહાપુષ્પધનને લઈ આવેલ જોગી હતો, જગતમાં મસારી ખેલ ખેલવા નહોતો આવ્યો એ! મહાલિનિષ્કમણુના અનસરે તો દેવોને યે ડોલવુ પડે અને—અને એક મહાન જોગદર—મહાન વિરાટ મહામાનવ-વડોદરાના ચોકમાં એને લેરા આવી ઊભો—આહલેક જગ્યા અને એ આહલેકના આવાહન અદ્ભુત હોય છે—અવ્યર્થ હોય છે એણે પ્રથમ તો સસાની સર્પિણી માયા ભોગવિલાસ અને ભાગના ભગાર—જન્મ-જરા-મરણના ઝગાવાતો અને એના જ્ઞાનશુણના નિદાસમાં અનત અવ્યાબાધ મુક્તિસુખની પ્રાપ્તિ અર્થ પુરુષાર્થના દર્શન દરાવ્યા ચર્ચા-નર્ક, બધ અને મુક્તિ, અનત દુખના સાગર તેમ જ અનત આત્મ સુખના સભાગનું ભાન દરાવ્યું અને જગદુદ્ધરશુના કર્તવ્યની હાકલના હાર્દના યેન

અવગતિય આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી

શ્રી ૧૦ મુખ્યશાસ્ત્ર મોહનશાસ્ત્ર શ્રવેરી

શ્રી મહાશ્વર ૧૦ વિદ્યાલયનો વિદ્યાર્થી, એ પ્રવચનમુક્ત વિદ્યાનુભવ સ્થાપી જાણનાર સુધી, હું જેનો જ્ઞાનો મુ મેલીએ વખત ત્યા હાજર રહી મેં જાણ્યોનો જાણ્યો છે અને એને જેન કોમળ કીદારની એક સત્તા તરીકે લેજોનો જ્ઞાનો મુ જાણ્યા સમાજનું એક મોટું અંત જેન કોમ છે અને તેનો કીદાર તે જાણ સમાજના કીદારનો એક સમાજી જ્ઞાન છે એટલે તે કીદારિયા પુનઃપદ મહીપરજીએ એનો પાનો નાખ્યો, ને કદેક દેવતા તેને જાણનાર વધુ તેમનો જેલો પાડ જાનીએ તેલનો કોડે મુનર્મયા સ્વ શીશુન સર શમલજી મહિવવરામ નીસકાના પ્રમુખપણા નીએ મુનર્મયા સાદિલ પમિય સમેતન જુદુ દત્ત તે જા વિદ્યાલયના જુદુ દત્ત, અને એ રીતે એ વિદ્યાનુભવ મુ રાની સદ્ધિની ૧ મેવા જાણી છે તે માટે તે સાદિલ જુદુ એનું કારણ છે તો જગી એવા શ્રેયનું કેમ જ ન હોય ?

જ્ઞાનની સમૂત્તિની એક કિશ્મત જેનોએ પોતાનો કામો ન જાણો હોય એમ નથી, કારણ એઓ જુદુ જ્ઞાનવધુરો છે જગી કાચે તેઓ વૈદિક સમાજના જનુપાથીઓ ન હોય, સાદિલ, કલા, જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન—કયા ક્ષેત્રમાં જેનો પાલ પડ્યો છે ? જેનોનું પોતાનું રાજ્યજુ છે : કયાકેનો છે : જેનોના ક્ષેત્ર ને મહિરી કાચ જુદુઓ નાં એવની કયાના વિજયની કમ્પ જ્ઞાનનાની સત્તિ આપે છે તત્ત્વજ્ઞાનના જુદુ તેમ જ છે

જેનોની સમૂત્તિની પચાત્ત્વજિત જા જ્ઞાનના પ્રવર્તક તરીકે જાણ્યોથી ૧ કાર્ક કરી વધા છે તેથી એ ક્ષેત્રમાં એવનું નામ ને એવનું કાર્ક જાણત પામ્યાં છે એમાં દાહાને કદુ સ્થાન નથી

જ્ઞાનના પગપ્રકાશ પાથરનાર, કોઈ જ્ઞાનપ્રચાર તો કોઈ ક્રિયાચાર ઉદાર રૂપે આપ્યા હતા—આવે છે મહાન્ આચાર્ય, જીવનદાર્પના જ્યોતિ પ્રદાનવાના ભગીરથ દર્પનો આનંદ, ત્યાગજીવનની ઉપા આરંભે જ આરંભી દે છે અને પ્રાય તે પૂર્ણ રૂપે છેલ્લા સામયિક પ્રયત્નને પરી જ વિગમે છે ભારે શાંતિ, આત્માનંદ ને સતોપની જે આભા અનિમિત્તે મે છે એ દેવોને જે દર્શનીય હોય છે વડોદગતા નીલવર્ણી સન્નિધિમાં મારું પરિભળ પાથરતુ આ દિવ્ય ગતદસપદ્મ એટલે જ રી

એ જ દિવ્ય જ્યોતિના પ્રાકટ્ય પળનાં છે
અવિગત આત્મભોગ અને શુદ્ધિ આને જ્યોતિમા
પ્રકાશના પરિવર્તનશીલ, ક્રાંતિકર, ગાન નાં દીપદર્શન
તે આપણા જગત્પલ! લઘુ આત્માનામજ! નાં આચાર્યદેવની
આસપાસ ફેટલાયે મહાજ્યોતિના વર્ણલો રમતા રંગી નાં, પૂં વિજયનંદ-
સૂરીશ્વરજી, પૂં વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી, પૂં જ્યોતિ નાં, ૧૦ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી,
પૂં સાગનદસૂરીશ્વરજી, પૂં વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી, પૂં વિજયનિમિસૂરીશ્વરજી આદિ અનેક મહાજ્યોતિ-
ધર્મેના મહાજ્યોતિ આ જ્યોતિને મહાજ્યોતિવત-સજીવનનાં છે! એમના આનુભવના રસિમ, એમને પ્રતિભાવત, ઉદ્યોતર, ચેતનવત બનાવે છે! મહાન્ જોગના વાગસ વાગમે મળેલ અનન આત્મરિદ્ધિ સાથે જગત્પ્રધાણની મહામૂલી પાઠ્યાત્રાએ નીકળી પડે છે એ જય છે—આપ્યા જય છે માથેના પરિવારને એને આખી લેવા દોરતુ પડે છે જગત્ જોયા રહે છે—કોઈ ઓલિયો ચાંચો જય! અને એણે નિર્ણય કર્યો. “પ્રાણાર્પણે પણ મારા શાસન ચેતનવત બનાવી દઉં! અજ્ઞાનના પગ ઉતારવા પાંચાળાઓ—હાઈક્રીલો—કોલેન્ને—શુદ્ધિ ખોલી દઉં! જૈન જનતાને માટે જેન્કો ભવડી પડે, આધિ-આપિ ઉપાધિથી શાક્યાના વિગમ માટે ધર્મશાળાઓ પ્રદર્શવી દેવાય! જે! કોને જ તો કીક, જૈન યુનિવર્સિટીની જ્યોતિ ઝમકાવી દઉં! કીકકીરકાના બેન્કની દીવાલો જમીનદોસ્ત કરુ! ભગવાન મહાવીરના દીગ્ગઓના હૃદયમા જર વાલી જેકલ દષ્ટિવિપથના ખેંચી ડાહુ! ઉપાશ્રયની ચાર દીવાલોની બહાર વીરનો મંદેશ લલકારુ! વિશ્વધર્મમાન જૈનધર્મને વિશ્વમા-વિદેશોમા ફેલાવી દઉં! મારા વીરની જયતી જગત્ના ચોરમા ઉગવાતી કરુ! નવકાર ગણનાર જૈન બચ્ચો—અચાચક જૈન નામો ભૂખ્યો હોય, મીઝાતો હોય ત્યા સુધી આ પાત્રમા આજોલી ગોચરી કેમ વપગાય? રેરામી ગરમ શાલો કેમ ઓઠાય? ઉદ્યોગ-ધત્ત વિના અટવાતી જૈનાવમને ઉદ્યોગ વધે લગાડી સુખી કેમ બનાવાય? લક્ષ્મીનંદનો મહોલાતે મહાલે પણ સામાન્ય જનનુ શુ? માનવતા મળતી જય છે એમા સ્વાર્પણ વડે સજીવન મત્ર કૂટી માનવતા પાછી કેમ લાની શકુ?

જૈન નેવે કોન્કરમ જેવી જૈન સમાજની પાલ્લમિન્ટ, જૈન મહાપરિવ્રજ, પૂર્ણ તદુગત, ધર્મ અને ધર્મચથાનોની રક્ષક, કેળવણી અને જ્ઞાનપ્રચારક, અને જૈન સમાજના સર્વોચ્ચ નિકામ માટે સૌ કાઈ રંગી રૂપના કેમ બનાવી દઉં? ગોડીજીનો ઉપાશ્રય-જ્ઞાનભાર-જ્ઞાનપ્રદાન-આત્માનંદસભા એ સૌ પગ મુદ્દર અને ઉપયોગી કેમ બને? કલિકાલસર્વત્ર ભગવન્ હેમચંદ્રાચાર્યકૃત ત્રિશણિશલાકાપુરુષચરિત્ર—જૈન તત્ત્વાર્ણ—શત્રુજયમાહાત્મ્ય જેવા અનેક ગ્રંથોને હિન્દીમા અને અંગ્રેજીમા તૈયાર કરાવી જૈનદશનની જ્યોત વિદેશોમા કેમ ફેલાવુ? મારુ ગઘૂ—ગવતાબૂમિ ભાગત—એની મેવા દરવા ચોને કેમ જગાડુ? શ્રી મદાનીર જૈન વિદ્યાલય માટે અને કોન્કરમ માટે વ્યાખ્યાનો આપી આપી લાખોના દડ થયા છે તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કેમ કરાવી શકુ? કેટલાય બગલકતો, સ્વાર્થી ખુટામતીઆ અને તકમાધુઓને ખુલ્લા પાઠ્યા સિવાય એમને કેમ સુધારી કર્તવ્યપથે દોરુ? આવા આવા અનેક મનોરથો મેવતા એ મહાજ્ઞાનવની

એની કમળાસી કાંત્રી જાતસંભાળીને પોપચ પડસી-પડીને કયા એ બૂર વિચારમંથનમાં દુઃખો મૂળથી જ તો ભેગીઓની માન્યો જ એ મહાન ભેગીને ને! સચ્ચીઓ-અનુકૂળમાં એને કેમ ગઈ? મહાન્ આશાઓ પોતાની આક્રમકબળોને બપોરે કોઈ સુખાગ્રી પ્રભુદાસમાં રહે છે ત્યારે તે મહાન્ / નની રહે છે એ ખ્યાલમાં રાખતપુર—પ્રત્યક્ષ અભિપ્રાયમાં મહાગળના ગરજે સ્વસ્થપણપૂરક અપર્યાપ્તતા નાનાયો છત્તર જગ વાસન બની ગયો, અને પછી તો કોઢિતર પાનકર જોએ જ કમળા કદો સોખમ? પરમ સ્વ, આક્રમતર, પચમદાસ અને સ્વમનિરાગનું મહત્ત્વ આવી ભેગારને સહારમાંથી માત્ર સ્વથી કર્તવ્યનિષ્ઠા જ સીધી ભાગી હતી તે કાઈ કે? અર્થમાં ઉચ્ચારતાં આવી નીકળ્યા સહાનુકૂળિતને પેપે પાર! યસો ભેગીઓની તથાત એમો અને તેઓને પે કુલમ એવાં પચમદાસનોથી એ વિશ્વલિન બન્યાં સ્વસ્થરોમો બાહીનો બન્યો સિસુદારીનો કોમલાર બન્યો મુગનો લેનાનમનો અને નિષ્કનો ન પચ બની રહ્યો

આક્રમજરીના આકાર કોમળને મીઠું રસમયું ચટ્ટી કરી મોકે છે આપણા બીજાઓને ઝુકડુધ વાસના ઝુરડેની જરાએ જે સ્વસ્થમૂલ પીંચ મળ્યું તે એણે પાત્કપાત્ક પીંખાં અને બપોરે વાણી મારકે સ્વસ્થમૂલને કોપેટ રેવા બાગ્યા ત્યારે એ વાણીય છત્તી વાણી બની કાઈ એમું મુજબનો દ્યાર, સાક્ષના સારના સખાર, પ્રભુપ્રભુના વત્તનો સ્વધાર, સ્વમ વૈરાગ્યના અગાર સાથે આપણીચના સાર બાધા રહેવા બાગ્યા ઝુરડે નાં આક્રમીયા મેધમળન રાસમત્ત બીરત્ત કોપેટો રેવા વિચરી રહ્યા હતા મુગરાત-સૌરાત-પાનમત પાનકારોમું મીચમ્મન નિમ્મ ઝુરડુધવાતી જ હતા.

જેનસાક્ષનો નિત્ય સ્વ, નિત્ય-નાત્ય, સ્વેચ્છસાક્ષ, સ્વમ-વત્ત-નિત્ય, સાક્ષનું પારગમીપણ, એથી સોજ્યા સાક્ષન સખાર એવા બીજા આક્રમરામત્તરીપરછની છત્તમ્યા પૂર્વ નમ ના અને મોલીટ સ્વિચ એકધરી એમના સિરે પર છત્તરહે છે મુર મુરપ્રત્ય તે દરમિત્ત નિમ્મ દ્યારથી, મુરડેની પચેમળની સિત્તમ્યા, વાણીના વત્ત, કચાં અને વાનિત્ય, સ્વમત્ત પ્રાપ્ત્ય અને ન્વનિચેચના નિષ્કલ્પ, સ્વસ્થરવિચાર, કોમળ અને સ્વમન, રાત અને આત્મચાન, મર્મત્તકમ્મત્ત ખાન અને તત્ત્વજાનિયા વાન, એ સૌ પોતાના સ્વોપકમ, ઝુરડકિત, છત્તિની નિષ્કલ્પના કદાર પીત્યા ભલે છે સિચના દાર દ્વિતિઓના વહેલુ અને છત્તિના જગા ખીસે છે-ન્યૂં છે-બાગ્યા કો છે પચિત્ત-અમરી ન્યૂં છે-ભલે મીર મમ મીમ આક્રમરામત્ત બનાવા ભલે છે અને ઝુક રીડી પોતાની અજ્ઞા આત્મસપ્તકિ નિમ્મલિતો સાથે સિધ્ધને આપી હાવા કૂચ બની જાય છે અને એ સ્ત્રી ભક્ત રહી સ્વસ્થવાની બવાનકારીનું જ્ઞન કરાવે છે પરિણમે બપોરે આ નેચર અમરવચ પ્રભુભૂમી વારે આવી નીકળ્યા તેપર જાન છે ત્યારે તેમના અનિમ સખો રા હતા? અનિમ અનિમ નિત્ય તો હતો!

મીરી પીછે વડસલ પચમજા સમાસેઆ, મહા નમ આક્રમરામત્તની નીકળ્યા હશે એ તમો! અને ઝુ ભવા કદાચી પચા સિધ્ધે એ નિમ્મ ઝીવો-વિષ્મત્ત મમસમયજ્ઞનો એ વીર, એ ઝુરડીયા આપણને ખાતર કર્તવ્ય, સખા અનિત, કદર અમ્મર અમર પરિમમ્મ અને પરમ સાતિ સ્થિત એ નિ તને સદ્ગ મનાવી, સિધ્ધે સિરસપદ કરેલ ઝુરડાપાનું પાપન કડું છે એ વિધે ભેગુ, ન્વત્તુ, અનુભવ પલુ એ હતો અનિમ અનિમ નિત્ય? આક્રમરામત્ત અને સિધ્ધવચ્ચસરિત્તએ તો આક્રમરામત્ત અનિમ પચેવ નથી આપ્યો. મત્ત દ્વિનિર્દેશ જ અનિમ પચે સિધ્ધને આપ્યો છે એ દ્વિતિ! હમ્મો બાપો સ્વેચ્છાઓના તેજતરી દર દ્વિત્ય અને આપણાં ભેગાં છે તેને જ એનું રાત ને જ્ઞન છે કીવનાર એને દ્વિતિ કરવા નાં કાઈ ભલે એવા હતા એ દ્વિનિર્દેશનાં આખરી વસિત્તનામમત્ત જ્ઞન આપણા મહાન પૂર્વકાચો અને જામનાકાલીન આપણી પ્રમેદ કર્તને કાઈ છપનાકાં કર્તને જ આપણા કોમ છે કોઈ લીલેદાર, કોઈ અચમ કદાર, કોઈ મહાસત્ત અમર કોઈ મીચ અમમ

જાનના પરમપ્રકાશ પાથરનાર, કોઈ જ્ઞાનપ્રચાર તો કોઈ ક્રિયાચાર ઉદાર કરવા આવ્યા હતા—આવે છે મહાન્ આચાર્યા, જીવનકાર્યના જ્યોતિ પ્રકટાવવાના ભગીરથ કાર્યનો આગમ ત્યાગજનનની ઉપા આગભેજ આરભી દે છે અને પ્રાય તે પૂર્ણ કરવા છેલ્લા શ્વાસપર્યંત પ્રયત્ન કરે—તે પછી જ વિરમે છે સારે શાંતિ, આત્માનંદ ને સતોપતી જે આભા અનિમ । પર રમે છે એ દેવોને જે દર્શનીય હોય છે વગેરેના નીલવર્ણી સન્વરિયે ॥ ૫૨ ॥ પળપળા પૂર્ણ પગિમળ પાથરતુ આ દિવ્ય શતદલપદ્મ એટલે જ વી ।

એ જ દિવ્ય જ્યોતિના પ્રાઠક્ય પ । વધુ જ્યોતિર્મય બનાવે છે અવિરત આત્મભોગ અને ગુરુકૃપા એને કે જે એ દિવ્ય જ્યોતિમા પ્રકાશના પગિર્વર્તનશીલ, ક્રાન્તિકર, શાન્તા ના દિવ્ય દર્શન કરાવનાર દીપ-દર્શન તે આપણુ જગવલ્લભ । લઘુ આત્માગમજ । નદાનિધિ । એ જ્યોતિ પ્રજ્વળ આચાર્યદેવની આસપાસ કેટલાયે મહાજ્યોતિના વર્તુલો રમતા રહ્યા ॥ ૫૦ ॥ સુરેરાયજી મહાગાજ, ૫૦ વિજયનાદ-સૂરીશ્વરજી, ૫૦ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી, ૫૦ બુદ્ધિમાગરસૂરીશ્વરજી, ૫૦ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી, ૫૦ સાગગનદસૂરીશ્વરજી, ૫૦ વિજયતીતિસૂરીશ્વરજી, ૫૦ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી આદિ અનેક મહાજ્યોતિ-ધર્મેના મહાજ્યોતિ આ જ્યોતિને મહાજ્યોતિતત-સજીવ-બનાવે છે । એમના ગ્વાનુભવના ગરિમ, એમને પ્રતિભાવત, ઉદ્યોતકર, ચેતનવત બનાવે છે । મહાન્ જ્ઞેગદ્ગેના વારસ વારમે મળેલ અનતઆત્મરિદ્ધિ સાથે જગતકૃત્યાણુની મહામલી પાદ્યાત્રાએ નીકળી પડે છે એ જાણ છે—આદ્યા જાણ છે સાથેના પગિવાગને એને આખી લેવા દોરતુ પડે છે જગત્ જોયા કરે છે—કોઈ ઓલિયો આલ્યો જાણ । અને એણે નિર્ણય કર્યો “પ્રાણાર્પણે પશુ મારુ શાસન ચેતનવતુ બનાવી દઉં ! અજ્ઞાનના પડલ ઉતારવા પાકશાળાઓ—હાઈક્રિલો—કોલેન્ને—ગુરુકુળો ખોલી દઉં । જૈન જનતાને માટે બેન્કો ઉધડી પડે, આવિ-વ્યાધિ-ઉપાધિથી થાક્યાના વિગમ માટે ધર્મનાળાઓ પ્રકટાવી દેવાય । જૈ । કોલેજ તો દીઠ, જૈન યુનિવર્સિટીની જ્યોતિ ઝમકાવી દઉં ! ફીઝાકીકાના બેદની દીવાલો જમીનદોસ્ત કરુ । ભગવાન મહાવીરના દીકરાઓના હૃદયમા જડ વાલી બેઠેલ દષ્ટિવિપશ્ય બેસી કાઢુ । ઉપાશ્રયની તાર દીવાલોની બહાર વીરનો મંદેશ લલકારુ । નિશ્ચધર્મેસમાન જૈનધર્મે વિજયમા-વિદેશોમા ફેલાવી દઉં । મારા વીરની જયતી જગતના ચોકમા ઉજવાતી કરુ । નવકાર ગણનાર જૈન અચ્યો—અચાચક જૈન નાગો ભૂખ્યો હોય, મીઠાતો હોય ત્યા સુધી આ પાત્રમા આજીવી ગોચરી કેમ વપરાય ? રેશમી ગરમ શાલો કેમ ઓઢાય ? ઉદ્યોગ-ધર્મા વિના અટવાતી જૈનાલમને ઉદ્યોગ ધધે લગાડી સુખી કેમ બનાવાય ? લક્ષ્મીનદનો મહોલાતે મહાલે પશુ સામાન્ય જનતુ શુ ? માનવતા મળતી જાણ છે એમા સ્વાર્પણ વડે સજીવન મત્ર ફૂકી માનવના પાછી કેમ લાવી શકુ ?

જૈન જ્ઞેન કોન્કરસ જેવી જૈન સમાજની પાલ્લભિન્દ, જૈન મહાપરિવહ, પૂર્ણ તદુરન્ત, ધર્મ અને ધર્મસ્થાનોની રક્ષક, કેળવણી અને જ્ઞાનપ્રચારક, અને જૈન સમાજના સર્વગી વિકાસ માટે સૌ કાઈ કરી રૂટનાર કેમ બનાવી દઉં ? ગોડીજીનો ઉપાશ્રય-જ્ઞાનભાગર-જ્ઞાનપ્રકાશન-આત્માનંદસભા એ સૌ પરમ સુદર અને ઉપયોગી કેમ બને ? કલિલાલસર્વત્ર ભગવન્ હેમચંદ્રાચાર્યકૃત ત્રિશણિલાકાષપુરુષયત્રિ—જૈન તત્ત્વાર્થ—શતુજયમાહાત્મ્ય જેવા અનેક ગ્રંથોને હિન્દીમા અને અંગ્રેજીમા તૈયાર કરાવી જૈનદશનની જ્યોત વિદેશોમા કેમ ફેલાવુ ? મારુ ગઢૂ—અવતારબૂમિ ભાગત—એની મેવા કરવા સૌને કેમ જગાડુ ? શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય માટે અને કોન્કરસ માટે વ્યાખ્યાનો આપી આપી લાખોના રૂઠ થયા છે તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કેમ કરાવી શકુ ? કેટલાય અગભકતો, અર્થાં ખુશામતીઆ અને તકસાધુઓને ખુલ્લા પાઠ્યા મિત્રાય એમને કેમ સુધારી કર્તવ્યપથે દોરુ ? આના આવા અનેક મનોરથો મેવતા એ મહામાનવની

નગર કામે ગુરુદેવ જાણી કામે છે—આરે એમનો હીનમહોત્સવ ઉજવણ છે—વિદ્યારે એમ
નિરાધારે છે આરે એ મહાધર્મ શુ મોલે છે !

કીરતમહોત્સવ ઉજવણ ત્યાર થયેલા સાર્થકો । મરી આ વાણી આનંદ રાખો :

“ આમત્સવજનને સંપૂર્ણ સ્પીકરનદર મારા સરખા આધારને કલ્પા મરણ પર સમદર્શિ
હોય એ નિમિત્તે આપો સ્મરણ પ્રથમ પ્રથમ થાય છે સત કર્મણુ કલો એવા આસીસી મ
એની કિંમત મારારે મન ઝાઝી નથી બલ્લુ વિચારું અને હાથમાં દર કું અને વચાવકિત આમ કા
મણુ એ માં આપ્યાર એવા જવાબન તો યાત્રી ન કરી શકે x x x x ”

આ પુત્ર । મહાસા । આત્મવિશ્વરોમણિ । એ મુવદશ આરે મુવદશ મને છે આરે એનું સમ
કેસી વિપુલ, સમૃદ્ધ અને વિશ્વોપચોગી દોષી શો તે સમજાવ છે । કલ્પનની પલેસ, સરિનું રોમે તે
વિચારણા પરમણુને પરમણુ અને સંપૂર્ણ કર્મણુ જણે સાચા મનવ પ્રણુ અને ગુરુદેવનાં સમ
દીપ્ત, કલ્પનતણુ સરખા મહત્વા એવા નીત્યમનરચિત્તને પામીને કીન સમજણ શુ મન નથી જાનો

અને નરેશ મધુના તેજશ અધિકારી પુન પ્રતિપદ્યને એ કીન સમજને સમજાની નથી દર્શ
આપી દે છે અને ઉપરસ્થાપ થવા ન જણે ત્યા હોય તેમ એ મરીનપ્રતિષ્ઠિ (શી કાલિયાશબ્દાન્યા
ધર્માનિવાસ્ય જન છે આતિમ પ્રમણુની તેમણી કસા હોય તેમ પણજનાં કલ્પનકેર્મા થે છે
ક્રેષ અને પ્રમુખાશ પદ્યમાં પાવે છે કલ્પવના મહામનીઓને કલ્પમોષ જાણે છે આત્રી કાન
તેન સમજણ સ્વચા રામ વિવશ મહા કરે છે જાનો થે પ્રમદ એને પોષાતો નથી, કલ્પવન મહાકરિ
કદ હેમણ સૈને કલ્પવ અને એ ક્રો નિબંધમાં બદરે એ એવા એ તકમે છે એ પુનજનો સમ
કુળકાળનો પ્રણુ, સૌરણનો સિંહ અને સૈનો કાલ્પવાનો એ મહાપ્રણુ । પીર વાસકા । કલેસિ
કેવ સદ્યારકિયારે, સદ્યારત કલ્પવધીત મુળતા મોળા સ કાળનો, તેમણી જેને કલ્પવન મહાકરિ
સમજણની દેશનો મહાકોટ રાવ કલ્પામ છે એવો એકત્વર ખેલા—સાચા હીન, આમત્સવ
ખન, કામપૂર્ણનો કલ્પે જનુભાળો, કીનસાચને પ્રમુખાશ પગારે કોલુ નીરખતો, એ મહા
આપ્યારેવ । સરિપુર । અનેકનો તારક અને નિબંધનો વિચારક, મધ્યારે આરે અતિમ નિદામણ
આવે છે ત્યારે—અનેક જણપૂર્વ અભિજ્ઞાનોની વાત—અનેક મહાકાળોની મીઠાસાચણી તો વિરમ
દતી—પ્રમુખાશ અને આરે કલ્પ આરે એમના મન વાણી કાળનો કાળો સેવા હશે, તેવનો
પ્રમુખાશ દેવવિજન દેખાતાં હશે, કિલ્લ સમુલ નિહા ન હશે, કાલવણુ નિર્દિત હશે, વિ
વિરામ મેનુ હશે—આરે અમાપામત મહાપ્રણુ વચ્ચે વચ્ચે એ વિચાર—મહામત્સ
કામોનો કુલ કલ્પ કરેલા મજનો હશે । મધુ એમને મોળામ સેવા માણુ હશે । અને એ મધુ
રમણા હશે । અને કલ્પ કામ નેમને કાળુ હશે । એ—એ—અતિમ દક્ષિણેશ—નેરચેન—
આમત્સવદેવ—અભિજ્ઞાનોના કલ્પમ । તા હા હશે । એ કોણે કીલ્પા હશે । જલુક નિબંધપુરિ
એ નિર્દેશ આતમાના વાતકી કીલ્પ તેમ આ સમુલ કલ્પે કારેકો દક્ષિણ મીઠાસાચણી
તા કીલ્પો અને તે સાગ કરેલો ન રહ્યો—એ ન એમની મુવદશ—કલ્પમુલકિમ—કલ્પનાર્થ
કલ્પવધાન કરી પી છે સાચી, એ મહા આમત્સવ અતિમ નિર્દેશ પૂર્વ કરેલા શી સમુલકિ
ચાગને જાતા આમત્સવ આપો અને કાળ જાં દેવે દેવે દિશી સ્વેન મુવદશ વાચક જામર રહો
કાળાનો કલ્પર રાત છે રાત વાચક । કોલ્લ કુળે છે તા પીર વાચક । અને જાનતા કલ્પ કો
છે રાત જાચક । અને મોરે એનાં મુવદશ રાત્રીએ આ સમજ પ્રમાં પ્રમણ પણ એમણી
ન રીકાર એ સાચા કલ્પો તો કીનજાણના, સ્વપણ અને સાચાનાં ઉજવણ મને છે આપો
કલ્પવ સાચા કલ્પો । મુવદશને એ નાચણું ન વધાય હું એને એ ન લખ્યો ને તમે
માનવમણી દેવ જાઓ । એ સાચી

પ્રાચીન જ્ઞાનભંડારના ઉદ્ધારક

શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

“ પૂર્વાચાર્યોએ જે જ્ઞાનને વિરમૃત થતું ”

ગા રીતે તાડપત્રોના

પાના ઉપર સ્થિર કર્યું તેની આ વિષમ ”

દત્તા કે આ

ખલાત નગરે એક કાળે ત્તલતીર્થ તરી’

ન મખ્યા

હતી, અને આને પણ ત્યાં ધર્મજનોની

આની

પતિત પરિસ્થિતિ નિહાળ્યા પછી સખેદ

તેમને

અથવા તો પૂર્વજોના વારસાના બિનરી આવેલ

ગા દો

લેઈએ તે વિના વપરપ્રકાશક એવા આ વિપુલ સા

૧૧

“ ચરણવિજય, ઉતાવળો ન થા પાટણ અને અમદાવાદ ના ત નેયા કે તા ”

મોટા પ્રમાણમાં હોવા છતાં કેટલાય જ્ઞાનભંડારોના તાળા આજે પણ આજીવન મુલક

કેટલુંકે ઉત્તમ સાહિત્ય કૃતિઓના આહાર રૂપે પરિણમી છે એ સર્વના

દીના જેવી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આપણા મધ્યમાં વનાઓના પ્રમાણમાં દરેક

તદુપગત જ્ઞાન પ્રતિ સાચી શ્રદ્ધા કે નિષ્ઠા અને તેને પામવાની તીવ્ર ઝખના ખાસ

આ ખલાત પણ તેમાં અપવાદરૂપ નથી જ ”

“ પૂજ્ય ગુરુમહારાજ, પાટણ, અમદાવાદ, વડોદરા, લીજડી અને જેસલમેર સિવાય બીજા કયા તાડપત્ર પર લિખિત સાહિત્ય હોય એમ મેં આજસુધી સાલ્યું નથી પરંતુ ખલાત જેવા નગરમાં અને તે વળી એકાદ શેરીના અધારિયા ઓગડામાં આવું લખ્યું સાહિત્ય છુપાયું છે એ જાણી અત્યંત આશ્ચર્ય થાય છે પણ વધારે આશ્ચર્ય તો એ સાહિત્ય પ્રત્યે સેવાયેલી બેદરકારીનું છે આટલી બધી પ્રતોને સમાવના માત્ર એક જ પુરાણો ખખડખચ થઈ ગયેલો ગળે છે ! એમાના બાધેલા પોટલા એકવાર બહાર કાઢી અદર મૂખીએ લાસુધીમાં તો કેટલાય ગ્રંથોના પાનાની કિનારીઓ તૂટી જાય ! અને આ રીતે આ સાહિત્ય વિનષ્ટ થતું જ જાય ”

“ વત્સ ચણુ, તારું આ કથન અક્ષરશઃ સાચું છે આ પ્રાચીન નગરીમાં મારી સાથે તું પ્રથમ વાર પગલા માઉં છે, અને તેથી કેટલીક બાબતો મિથે તને આશ્ચર્ય બિપજે એ અસ્થાને નથી મેં સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવ ન્યાયાલોનિધિ શ્રીમદ્ વિજયનાનંદસૂરીશ્વરજી સાથે જુદા જુદા નગરોમાં અનેક વાર વિહાર કર્યો છે, અને તે દરમિયાન આપણા જિનાલયોની તેમ જ જ્ઞાનભંડારોની અધિષ્ટિત દશા નિહાળી છે એ લેઈને મને તેમ જ ગુરુદેવને અત્યંત દુઃખ થયેલું આ દુઃખ સ્વરચિત પુત્રત્વમાં ગુરુદેવે વ્યક્ત કરેલ છે તીર્થંકર દેવોનો ધર્મ આજે વણિકોના હાથમાં આવી પડેલ છે એટલે એમાં નથી તો ક્ષાત્રનેજ જણાતું કે નથી વીરતાનો પડો પડતો કેવળ વણિક-વૃત્તિસૂચક ઉપરછટલો આડઅંશ દષ્ટિગોચર થાય છે વર્તમાનયુગના શ્રાવકોમાં નથી જ્ઞાન પ્રત્યે સાચું બહુમાન કે નથી જ્ઞાનપ્રયાગની પવિત્ર દષ્ટિ ! કેવળ છે જિહ્વાનો સ્વાદ અને મોટાઈ માટેની મમતા ! જ્ઞાનની પ્રગતિ કરવાને બદલે કૌતિક ચીજોના સ્થૂલ રસાસ્વાદ અર્થે તેમના ધનનો વ્યય થઈ રહ્યો છે !

સાતત્ય સ્વર્ણ સુખ પ્રાપ્ત કરવાની હાલિ હવેથી દુઃખની સહિષ્ણુ સુખ ગ્રામી જેવા તે પણ લગ્ય બન્યા છે ।

પ્રકરેન, આપે તો એ પવિત્ર ભક્તિના સમગ્રવર્મા અનેક વહેં બનીને કાઢી છે અને ભવકારે પણ તેમણે આપને આરેલ આપેન કે મેરી પીછે પંડિતશ્રી મીસાઈ શ્રીજી નવલકા કહેવે અને એ મુખ્ય આપ વધારાકી જોડેમત હાથની રહ્યા બે પાન, મારવા અને મુખ્ય જેવા પ્રામોર્ષ આપે ને શિશુવલ્લભનો ભાગી કરી છે એ એના ઉપદેશકાર્ય સેવાના દેખાડાને અનુસર શિશુવલ્લભ દીધા વિના તેમ જન સમાજની ઉન્નતિ તથા નથી, તેમ પૂર્વજાતને ભક્તિ પરિભ્રમે ત્યાર કરેલ અને આ રીતે શ્રદ્ધા રાખેન સહિષ્ણુનો મોજ રીતે પ્રચાર કર્યા સિવાય તેમ જ તેનું પુનરુત્થાન કર્યા સિવાય જેન બમની સ્વામી પ્રભુ સિવાય તેમ નથી આ બધું આપ તો સારી રીતે જાણો બે. વળા આપણીની વાણીમાં હોવા તાર સામવાની આજ્ઞાન દક્ષિણ છે આજની પ્રતિકાષી આપે ધણા કાલક મિદાના છે અને જામા એક પ્રકારની શક્તિ, ભરત્યા અને એના આત્મા પામી છે તેથી જ અદ્વિત્ય આત્માનોને એકતિત કરી, તેમને સમજાવી, આપના હાથે આ કાંદરનો પુનરુત્થાર થાય એવી ચારી અભિવાદ્ય છે નિદારની ઉત્કલ્પના બધા સિવાય હતામાં આવી પહેલ આ સહિષ્ણુને સાચા હઈ આજન તુ મને ઈક્ષિત નથી લાગ્યું

ઉપરુંમત વાર્તાવાચ સ્વર્ણ આચાર્યશ્રી નિબંધવલ્લભસૂરિશ્રી અને તેમના સ્વર્ણ સિંધ મુનિશ્રી મરણનિબંધ વચ્ચે અક્ષત મુશ્કેલી બનેલો. એમને ને વાપરો પર બંધેન પ્રાપ્ત બાદરની વાત છે તે જાના બોરવાયા નામના લગામ આરેલ પ્રાપ્તિ એવા થી સાતિનામના મળનાદરની છે બાદરના પ્રાપ્તની પ્રાપ્તના કારણમાં થી સાતિનામ બાદરનાં હોરાસર છે અને એથી આ કાલ એ નામે આત્માના છે આજના કારણમાં પૂરે એક ઉપાસન હતો ? આને અક્ષિત હાત્યાર છે સ્વ થી મોહનશ્રી કમીશ્રી દેવદાસે જેન સાક્ષિની સહિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠા નામનો ને જાદર પ્રભુ લગ્યા છે તેમ આ પુરુષા ઉપાસન તેમ જ જાતકાદર સમથી સારો એવા ઉત્કલ્પ કર્યો છે પૂરે આ ઉપાસન સિવાય કરી નામકિત મુનિવરોએ અવરના કર્યોની નોંધો ઉપનમ્ય થાય છે કિંવદતી મુખ્ય આદી મોખસુ રહેન એક પ્રાપ્તિ આત્માને અમરાર દર્શાવતી વાત પણ સમજાય છે એ મને એમ હોય પણ એટલું તો મોહન છે કે સમજીનીની આ મુખ્યમાં મુખ્યો કાલ છે અને એ વિદર્ષન આદિ વિદ્યાર્થીનાં લગ્યા મુખ્ય વાપરો પર લગાવેની એવા લગ્નનામ પ્રાપ્ત હતી કમીશ્રી મોરાર્જી અને કમીશ્રી જાનો કોય નથી તેમ જાતે જાને નાનામોદા કમીશ્રી બલકલ નહો પ્રતો મોખુ છે તેને સમજવા ખરે હાથમાં મુર નરત્યા કરવામાં આવી છે અર્થ એવું નહોતું રખતુ ત્યા ધરત રીતે કમીશ્રી મોહનનાં આત્મા છે અને એથી કોઈ અમરારી કમીશ્રીના આત્માને લેસે તો પણ કમીશ્રી એમ નથી આ કમીશ્રીના પૂર્ણ આત્માનીની ઉત્કલ્પિત અને પ્રતિકષ્ટ જાદરથી રહી છે તે કમીશ્રીના થી રીતે થયો તેનું એ સહિષ્ણુ નિર્દયપ્રકોષ કરી અર્થએ તો આત્માને નહિ લેખાય

નિદાર કરતું હતા આચાર્યશ્રી અક્ષત આવી પડેલા આદી નજરે રોહાવાની તેમની કમીશ્રી નહોતી સિંધ મરણનિબંધને અક્ષતમાં મિલનમોનાં કમીશ્રી કરવાની તીવ્ર મહેમત હતી અને એ અભિવાદ્ય પૂર્ણ કરવા તેઓ આદી આત્મા એવામાં આ પ્રાપ્તિ કાલ એવાનો તેમને મોજ સાપમો આ બાદરની પરિસ્થિતિ એમને મુર સિંધ નમ્મે બનેલો જાદર આપણે ઉપર એમને લેવા સિંધની વાતમા

મુનિજીને તથ્ય જાણાયુ અને તેમણે આ પુગણા ભગ્ગનો પુનરુદ્ધાર કરવાનો નિર્ણય કર્યા તપાસમા ઉડા ઊતરતા માત્રમ પડ્યું કે કામ ધ્યાન જેટલું સહેલું નહોતું આમા માત્ર પૈમાનો જ સવાલ નહોતો તે અજ્ઞતા દક્ષ અળખે કોઈ મુદ્ધી વાત પહોંચેલી, પણ તેનો વહીવટ જેના હાથમા હતો તેના જ હાથમા રહ્યો એટલે અધના મોટા ભાગે તેના પ્રતિ દુર્લભ એવું, અને તેથી જ ખભાત જેવી જૈનપુરીમા ધર્મમાન વનરો રૂપિયા ખર્ચાતા હોય હતા આ અજ્ઞાનની દગા કચ્છના ગણ જેની ગદી ।

ગુરુદેવે પહીવટદાર તેમ જ તેમના વગગનો માલિકીદક્ષ કાયમ રહે અને જ્ઞાનભગ્ગની મિથિતિમા નુધાનણા થાય એવી એક યોજના તૈયારી કરી, અને ઈશ્વરી પ્રથમ તે વહીવટદાર સમક્ષ મૂકી મુનિજીની પ્રતિભાની અને એ યોજના પાળીની પવિત્ર દૃષ્ટિની પેલા ગુરુદેવ પડે ઉડી છાપ પડી મુનિજીની વાત તેને ગળે લાગી અને તેણે એ યોજનાનો સ્વીકાર કર્યા વહીવટદારને તરફથી એ અને અધના ખીન નવ એમ કુત્ર અગિયાર સ્વયંની સમિતિ નીમી, જ્ઞાનભગ્ગનો સમગ્ર વહીવટ આ સમિતિને સોંપવામા આવ્યો અને સમિતિએ તે કામ આગી રીતે પાર પાડ્યું આ રીતે મુનિશ્રી અણુપિચ્છની ધ્યાન કાર્યપે પનિણુગી, પણ આ પ્રયાસનુ કળ જેવા તે જીવ્યા નહિ જીર્ણોદ્ધારનુ કાર્ય પૂર્ણ થાય એ પહેલા તેઓ સખત મા ગીમા પટકાર્થ પજા અનેક ઉપચારો હતા ઈકેન્દ્ર ન થયો અને તેવી આચાર્યશ્રીએ આરી દવાઓ માટે તેમ જ દવાકેર અવ વગેરે તરફ નિહાર કર્યો, પણ ત્યા તેઓ વધુ નિવસ ટક્યા નહિ જીર્ણોદ્ધારની મુશ્કાળા યર્ષ પણ તેમના આશ્રયની મુશ્કાળા ન થઈ, અને એક નિવસ મુનિજીને નનીન પ્રેરણા અર્પના એ આમા અર્ચગમન કરી ગયો

પરંતુ શ્રી ચરણવિજયે પ્રગટાવેલી જ્યોત છુટાઈ ન ગઈ ખીન કામોને પડતા મૂકી મુનિમદારનું પુન ખભાત આવ્યા ત્યા તેમણે મનિગી પ્રતિષ્ઠા કરી અને ચોમાસું પણ ત્યા જ ગાળ્યું આ રીતે એક જૂનુ અજ્ઞાન નવા સ્વાગ સજી જળદળતો પ્રગમ આપી રહ્યું । વ્યાખ્યાન સમયે દરગેજ તેઓ આ સાતિનાથ-જ્ઞાનભગ્ગની વાત મૂકતા તેમની નિવ્ય વાણીમા એવું અપૂર્વ જોમ હતું કે તે આમ જનઅમદને અતીવ અર્પી ગઈ મકાનને મુશ્કાવ પૂરતી રકમ મળી છ કળાટ તૈયાર કરી આપનાર ગુરુદેવો મળ્યા અને દેવ પ્રતના માપના લાકડાના દાળગ તૈયાર કરી આપવા અનેક નગનારીઓ ઉત્સુક બન્યા આ રીતે આચાર્યશ્રીએ જૈનસમાજમા એક નનીન બગવતિ આણી, નૂતન જ્યોતિનો આવિર્ભાવ કર્યો, અને પુગણા જ્ઞાનકોશના ઉદ્ધારના મગલાચરણ કર્યો

પૂરતા પૈસા વગેરે મળતા વહીવટકર્તાઓમા જોગ આવ્યું અને તેમણે વધારે ઉત્સાહથી કાર્ય પાર પાવવા તૈયારી કરી સૌથી પ્રથમ ખડેર મકાનને નવુ સ્વરૂપ મળ્યું સારપટ્ટી લાકડાના દાળગઓમા દેવ પ્રતને સુરક્ષિત રીતે ગોઠવવામા આવી અને આમ સર્વના સહકારથી કાર્ય પાર પડ્યું

જૈનો તેમ જ જૈનેતરો, પૂર્વાચાર્યોનો આવો પ્રાચીન વારસો નજરે જોઈ શકે એ દૃષ્ટિએ, જ્ઞાનપથ-મીના પર્વદિને ત્યા પૂન લાણાવવાની સૂચિએ શરૂઆત કરાવી એ સમયે તાડપત્રોની પ્રતો દર્શનાથ બહાર મુકાવી આ પ્રથા આજે પણ ચાલુ છે અને તેથી અનેક જગથને પૂજનનો તેમ જ દર્શનનો લાભ મળે છે મદિરનો અને પ્રાચીન સાહિત્યનો આ રીતે આચાર્યશ્રીના હાથે ઉદ્ધાર થયો તેમનું આ પગલુ ખભાતના ઇતિહાસમા ચિગ્ગમરણીય બની રહેશે

ચોમાસું પૂર થયું આચાર્યશ્રીએ અન્ય સ્થળે નિહાર કરવાની તૈયારી કરી તે સમયે મળવા આવેલા સમિતિના સ્વયંને તેમણે સંદેશ પાઠવ્યો “ મહાનુભાવો ! પ્રતો મુક્ષિત સ્થાને મુકાઈ ગઈ એટલે તમારુ કાર્ય પૂર્ણ થયુ એમ ન માનતા એ સર્વનું વ્યવસ્થિત સૂચિપત્ર તૈયાર કરાવવું જોઈએ

જિભા ? અગ્રાધારિત દોન તે વહેવી તો પ્રમદ કરાવવા વલ કરવો ઠેકાં, એ ખોરે આજ્ઞા સંક્રોનો ઉપનોચ ખ્યાનમાં રાખવો ધરે. જા રાખવો કે તીર્થાર પ્રભુની વલ્કુડે ? તેનો સંપદ આપણા પૂર્વજાએ એ રીતે તેવાર ક્યો છે એ કેવળ તાજાજીવીમાં પૂરી રાખવા ખોરે નહીં પણ દેવકલ્પનાં અપાણુ પારખી એનો પ્રચાર વિષ્ણુરથા કરવા ધરે છે એ અપ્પાલ્પીનાં વહેણ ? ને વિષ્ણુનાં વહેણ તે તે પ્રેરકર્મ એ અપ્પાલ્પા પાવરશે, સાચી સાનિત સખા નીવડશે વીતરણની ઉપદેશજારા ? દેશા વિલગ સખાને રપ્તમે નેહાણુ એકરે કાવણુ કરવાર જ જાશે આ કાર્ય અભાસી મુનિવરોની સપ્તમથી કે તમને આશર મેળવી એ મારે મુનિથી પુણવિજયજીવી સવાદ સંજો અભાસી પદ્ધતિએ સચિત્ત તેવાર કરવાના કાવખ એ નિષ્કળ છે ત્યાપત્ર પર કાખારેન કલ્પ કાખવામાં જાને એ ઉપરથી એની સાચવારી નાહો કરવાખ એ દલ છે રાખવખનીની પૂલ આપુ જ રાખવો.

શરિષ્ઠએ ? એક આખો એનો સમિપ્તિએ સારી રીતે જાગસ ક્યો, જાને એ રીતે આ પ્રાચીન રાજાધારમા રહેન અણુમોન જ વળ સગી ? માદિની બહાર આવી તે આજ્ઞાપ્રચાર મુનિથી પુણવિજયજીવી જ રોષા જ રજુ કર એ વધારે ઉચિત થેજાશે પૂર્વે જણાવ્યું તેમ ? પાનાં અસત્ત્વસ દલ જાને ? હ તાઓમા કેટલી તુલ્ય પ્રવો હતી એ સત્તે મહારાજથી જાને પાણુ મોકલવામાં આવી એમથી તેમણે જ દાખ કરી તે આ પ્રમાણે છે :

મરુદા રાજાધારમા વિવેકી કાવણુકોએ ખાજા ઉપર વિજય રાખી તમને ત્યાં પહેવા અસત્ત્વસ ક્યો જાને વેરિખેર કાર્ય કરેના ત્યાપત્રીય પનાઓની સજ્જ ખરી પડે મોકલાઓ આ સજ્જાથી કેવળે ક્યો એવા મળ્યા આજ્ઞા છે જેની બીજી નાહો કાપ એવામાં નથી આજ્ઞા જ ત (૧) વિષ્ણુ સત્ત ૧૨૩૨મા આજ્ઞા જિતકલરમિત ઉપદેશપ્રમાણકથા સ્વરૂપ (૨) કમલ પ્રભાસર્વજૂત 'પદ્મસપ્તસુખરિત' (૩) 'અલ્પપ્રાગીપૂજાકથા' (લાજુપ્રપાક તથા વિજયજીવીચરિત્રથી મિત) (૪) 'અભિજયરિત' (પદિ ન દિંદી કાપારે રમેયુ) (૫) 'અપ્રાકાશ' કાર્ય આ રીતે અન્યથા કુલકા ક્યો નથી આજ્ઞા છે આમાંના કેવળા અપૂર્ણ દોષા કાર્ય અપૂર્ણથી રહિએ જાતિ ખદત્તજ કોઈ જાતી રાખવા જ ઠેકાં

આ રાજાધારમા અલ્પર્થ ઉપદેશસ્વરૂપિત પાનાંમુલ્ય મહાકાવ્ય, અપરમાય સપ્તરિત વરુપાનચરિત્ર, આજ્ઞા સંસ્કારકથાસત્ત્વોલ, રાખલેપુત પચ્ચાસદ્દીપક આજ્ઞા સંસ્કારકથા ઉપદેશપ્રમાણકથા, અન્યથાથી ચરિત્ર (ને કલ્પનાં દાન પ્રદા કરેલ છે), મુલ્લજા ચરિત્ર (મુદિતથી મિત) દેવકુળિત કુળાધિરાજોલ, અન્યથાજ્ઞા સંસ્કારકથા સંસ્કાર, સરિત્તમુલ્ય લોકસમજા નાખક આ અધિ ક્યો પણુ જ અલ્પત્ત છે જેની બીજી નાહો આ રાજાધાર વિષ્ણુ બીજે કાર્ય એવામાં નથી જાતી

આ ઉપરના વલ્કુડે દિંદીત ક્યો સુવત્કુડી કલ્પ, દાખોલ્પુત દેવકીમિત્તલ્પ, રાતપ્રપ કથાન આદિ અજ અપુલ્પ સીક (સ ૧૧૮૪માં કાખારેન) અધિશાપિ ચરિત્ર (અપ્રકલ), સાનિત્તલ્પ ચરિત્ર, નિશિષ્ઠ કાવ અલ્પકાર આદિ ઉદ અલ્પનો જાને એની કાખજુલ્પી રીકા અધિ છે

રુણા કાર્યજાતી કુલ્પ કે જેની નાહો બીજે મળે છે જાને જે ઉપરથી પણુ જુઓ છે તે જવા આ રાજાધારમાની એની પ્રતિની વિશિષ્ઠા એ છે કે એના જાનામાં જુલિયત્તર્થ સી અજ્ઞાપ્રચારકથા અલ્પ દાખલ્પ કાખલ્પ જુ ... આ ઉભેઅવજો પાડાનો કુકો છે આ કુકો અસત્ત્વસ પાડાના કાખજાથી લોખી પડે પ્રત કાર્યે નેહી દીધો છે

“ આ સિવાય સત્તાચાર લાભ્યવૃત્તિની પ્રતિ જે ભગવાન છે તેમા અથકારની પ્રશસ્તિ છે જે ખીણ પ્રતોમા મળતી નથી, આ પ્રમાણે સાહિત્યની દૃષ્ટિએ આ અથનુ ખૂબ જ મહત્ત્વ છે પ્રાચીન ચિત્રકળાની દૃષ્ટિએ પણ તેનું ઘણું મહત્ત્વ છે એકદરે આ જ્ઞાનભગવાન દેવે રીતે મહત્તાથી ભરપૂર છે છેવટે આ જ્ઞાનભગવાન એક અતિ મહત્ત્વની વસ્તુ છે તે તરફ સૌનું ધ્યાન દોરુ છુ આ જ્ઞાનભગવાન ગુરુદેવ મહામાલ શ્રી વસ્તુપાલે પોતે વ્યવહારે લખેલી ધર્માભ્યુદય કાવ્યની એક પ્રતિ છે મહામાલ વસ્તુપાલ જેવી સર્વમાન્ય ઐતિહાસિક વ્યક્તિના હસ્તાક્ષરોનું દર્શન આજપર્યન્ત ખીજે ક્યાય થયુ નથી, પરંતુ ખસાતના જ્ઞાનભગવાને આપણને એ મહત્ત્વની અને મૂલ્ય વસ્તુ પૂરી પાડી છે ”

ઉપર જોયુ તેમ આ પ્રાચીન જ્ઞાન - મહત્ત્વનું કાર્ય પૂર્ણપાદ ન્યાયાભોનિધિ જૈનાચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ વિજ્ઞાનસૂત્રિના પદ્ય મહાગજ સ્વર્ગસ્થ શ્રી ૧૦૦૮ વિજયવલ્લભસૂત્રિએ કર્યું છે આ જ્ઞાનભગવાને ચિત્રાયુષ્ય બના માટે નવેસરથી ડાખ્યાઓ, ટપાટો વગેરે દરેક વસ્તુઓ તૈયાર કરાવી એને પુનર્જીવન અર્પણ કર્યું છે, એટલુ જ નહિ પણ જ્ઞાનભગવાના પુનરુત્થાનો સદુપયોગ થાય અને વિદ્વાન મશોધકોને જ્ઞાનભગવાની પ્રતો મળી શકે તેવી સુચવગથા કરવા માટેનો અતિ આદરપાત્ર સુન્દ્ર પ્રમથ કરવાનુ યશ પ્રદ કાર્ય કર્યું છે આવા શાસન પ્રભાવક સૂત્રિયુગવને ભૂરિભૂતિ વદન હો

ભગવાન પ્રથમ સૂચિપત્ર ઉ ક્ષમાવિજયજી મહારાજે તૈયાર કરી આપેલ જે સં ૧૯૯૫મા પ્રગટ થયેલ એ ઘણુ સક્ષિપ્ત હતું ત્યારપછી કાઈક વિશદ સ્વરૂપમા આચાર્ય મહાગજ શ્રી ૧૦૦૮ વિજય-કુમુદસૂત્રિએ તૈયાર કરી આપેલ જે આજે વપરાશમા લેવાય છે સ્વર્ગસ્થ આચાર્યશ્રીની સચના મુજબ આગમપ્રમાદગ મુનિશ્રી પુણ્યગિજયજીને વિનતી કરી સં ૨૦૦૬મા ખસાત બોલાવવામા આવેલ તેઓશ્રીએ ભગવાની સર્વ પ્રતોને આદિથી અન સુધી જોઈ વિનંત સૂચિપત્ર તૈયાર કરેલ છે જે થોડા સમયમા પ્રગટ થનાર છે આ ભગવાન માટે સ્વર્ગસ્થ આચાર્યશ્રીએ સમિતિ નીમી કાર્ય શરૂ કરાવ્યુ ત્યારપછી સખ્યામય પ્રતો જુલજુલ મુનિ મહારાજોને આપવાનો પ્રમથ થયો કેટલાકે એ ઉપરથી હસ્તલિખિત પ્રતો તૈયાર કરાવી, બ્યારે કેટલાકે છપાવી. આ સર્વના મૂળમા સદ્ગત સૂત્રિજીની દીર્ઘદૃષ્ટિ અને શાસન-પ્રભાવનાની ઊંડી ધગશ ઝળહળી ગહેવી દૃષ્ટિગોચર થાય છે

શ્રી રેવરંદિયો કામદાસજી પ્રમુખપદે નિ શ્રી ૧૧ માં વજ્રમીયુગમાં નીચ સિદ્ધાંત પ્રયોગ
જીવાર મહે સ્થાનિયોની એક પરિષદ બનાવી. એ પહેલાં શ્રી ૧૧માં રાષ્ટ્રીય ભેટમાં શ્રી મજાપરિષદે નીચ

ધર્મનો પ્રચાર કરેલ જાગૃતતા ફલાળાને કારણે ઉત્તરનો જન ધર્મ પ્રેમ, પ્રશ્નિમ અને દ્રશ્ય ભાગ્યમા વિગતરતો હતો એ ઇતિહાસસિદ્ધ હકીકત છે

ગૂર્જર ભૂમિમા જૈન મસ્તૃતિનો વિદ્યામ

આજે આપણે જેને ગુજરાતની મસ્તૃતિ તરીકે

વર્ણવી અને બિનભાવ બિનભાવની ગણિત

નતે લિંગભાવ વર્ણવીથી ત્રણમો મા

આપણા શ્રીમાળી, પોતરા વગેરે ક

મહાકવિ માધ આ નગરમા વર્ણવે

અહીં જલણી હતી શ્રી ઉદ્યોતનમા

વિં ૨૦ ૧૨૦૦ સુધી ગી વર્ણવી

વિનાશકારે વનગજ આવગતના નામનની

પચાસગના જયગિજરી પગ લુવનુ આક્રમ

આથવ આ ઈં સં ૭૨૬ એટલે કે વિં ૨૦ ૮૦૦ મા

પાર્શ્વનાથનું કૈલ તૈયાર કરાવ્યું બિનભાગનુ પતન અને નાશ

વનગજનો મની નમ અને જન મત્રી વગુપાવ આ ગી જન મત્રી

ઈં સં ૬૯૬થી ઈં સં ૮૫૨ સોલકીઓનો ૨૫ ઈં સં ૮૦૦ થી

મૂળગજનુ ગાસન વિં ૨૦ ૮૯૮થી ૧૦૫૩ સુધી મૂળગજના આ નામન મમયમા દક્ષિણમા આધુષ્ય

રાગન તેલપ હતો અને માળગમા મુગ હતો મૂળગજની ગાદીએ આમુ. આવ્યો એના પર આચાર્ય

શ્રી વીન્સુજીની ૨૫થી અમર હતી આમુનો પુત્ર વલ્લભગજ યુવાન વયે પચત્વ પામ્યો અને દુર્લભગજ

ગાદી ઉપર આવ્યો આ સમય શ્રી જિનેશ્વરમુનિજી જેવા ધુન્ધર વિદ્વાનોનો હતો આ પછી આવ્યો

ભીમદેવ પહેલાનો સમય કવીન્સ અને વાદિયદી તરીકે શ્રી નાતિસુગિ આ સમયે પ્રમિદ થયા આ

સમય માલવ રૂપિ પનપાલનો શ્રી ધનપાલની 'નિલકમજરી' કથામાદિલમા મદત્વનુ યાન ધનવે છે

ભીમદેવના મામા દ્રોણાચાર્ય હતા દ્રોણાચાર્યના ભાઈ મત્રામસિદ્ધના પુત્ર શ્રી મુગચાર્ય આજ એ

શ્રી મુગચાર્ય જેમણે માલવાના ભોજને પોતાની વિદ્વાતાનો પરિચય કરાવ્યો હતો

ભીમદેવના સમયમા ગુજરાતની સરકારની વિગતરી વિમલચન્દ્રિનોની આશુ પર્વત પગની
ચત્રના વિં ૨૦ ૧૦૮૮મા થઈ ભીમદેવ પછી ગજન કર્ણદેવ ગાદી ઉપર આવ્યા કર્ણે
આગાન'ની 'અગાનવ' હતી લીંડુ અને કાર્ણવતી નામનુ નગર વમાવ્યુ કર્ણદેવના ગજપમા શ્રી
વાદિયમુગિ અને નગાગી રીકાકાર શ્રી અભયદેવમુગિ જીવત હતા સવત ૧૧૫૦મા કર્ણદેવ મત્સ્ય પામ્યા
અને જૈન ઇતિહાસના નભમ જમાં એક મદાન તારો ઉદય પામ્યો જેણે સમગ્ર જૈન ઇતિહાસમા
પ્રકાશની ઊજળી દૂરમલ દીમુદીધારાની ચત્વલદાણુ વહેતી મૂખી અને એ તારો તે વિં ૨૦ ૧૧૪૦ના
કાર્તિક ગુદિ પૂનમે કવિકાલસર્વેશ્વ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનો જન્મ

પૂં આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રનો સમય વિં ૨૦ ૧૧૫૦થી વિં ૨૦ ૧૨૨૮ શામનની દષ્ટિએ સિદ્ધરાજ
જયસિદ્ધ અને પરમાર્હત કુમારપાળનો આ સમય ઈં ૨૦ ૧૨૪૪મા સોલકી યુગનો સ્વ અન્ત પામ્યો
વાયેલાઓનો સમય ઈં ૨૦ ૧૨૪૨થી ઈં ૨૦ ૧૩૦૪ વીરંધવણે સવત ૧૨૭૬મા વગુપાલ-તેજપાલને

મંત્રીઓ બનાવ્યા. સપ્તા ૧૨૭૭મા બનેએ લીધવામાં કરી. બનેએ પાટણ, ખાખડ, ધોધા, ઠાવડ, ચિરનાર, કાશ્ય, સ્તોર્ધ વગેરે સ્થાનોએ મંત્રીઓ બનાવ્યા. શ્રી રામસેનારમુદ્રિ, શ્રી ત્રિભુવંશી અને શ્રી દીન પ્રજાપત્યર્થે બાનાવે સુદર પશ્ચિમ બાપી તરફ છે. સપ્તા ૧૨૮૭મા લુગ વસકિડા નામનું સજ્જ મંત્રી કરામ્બુ રેલવાડ-ગ બા રહેવાસરો સમાપ્ત બચામાં કાલાની દક્ષિણે વિખ્યાત છે. ઈ. સ. ૧૨૬૧માં વનુજયનું આરમ્બન થયું.

જરૂર પાનના સમયના વિદ્વાનો મુગ/રાતની તપ્પરિચયા જાણી જવળીય છે. કવિ કવચના ના જાનનારે શ્રી જ્યોત્સ્નાસુરિ 'વસન્ત વિપાક કાન્ત તથા કસવાળાં પુલ્ક નામક નાટક કાવ્ય-રે શ્રી જાનકાસુરિ, દગીરમંગલ નાટક લખનાર શ્રી ત્વસ્તિસુરિ 'જર્મલગુણ' તથા મુગ/રાત કવચોત્તરની'ના કાવ્ય શ્રી ઉદયમ, કાન્ત પ્રકાશના દીક્ષક શ્રી ગણિદાસસુરિ, 'જ્યોત્સ્ના રાધના દીક્ષક શ્રી નરસિંહસુરિ, કવિ મુખક, 'દ ગણ રાધના રચયિત્ર નામરે કવિ શ્રી સોમેશ્વર—જ્યાં વર્ષામાંએ એ સમયના મુગ/રાત ૫૦ પ્રકાર નામનો છે. સવત ૧૩૨૪ વિસાખે પાશુપતી ગાદી ૫ ભેડા એમના સમયના થકા પુરો થયા. વિસાખેના સમયમાં સન્ ૧૩૧૫થી ૧૩૧૮ સુધીનો સમય વનનો દુષ્કાળ પડ્યો. આ કાલે કલેશવરના જન્મલાહે લોકોને માર કરી આ જન્મલાજનું શરિત ધન્યતાસરિય સિધ્ધ શ્રી સવાનસરિએ બાંધ્યું છે.

સુખપત્રી શાસ્ત્રિયનું પ્રથમ સ્વપ્રકાશન સન્નિવર્તે પ્રગટ ૧૯૧૨માં ૨૩મું પત્ર એ પહેલાં બી
સિદ્ધાન્તસૂત્રિએ ટીપ્પણ લખ્યું દિવસી સ ૧૯૮૫ સ ૧૨૬૮) જાનેસી સ ૧૭૫૬માં પાઠ્યનું
પ્રથમ પત્ર ૫ સ ૧૨૬૪થી ૧૩૧૧ એ મનોરથપત્રનો સમય ૫૭ પછી ૫ સ ૧૩૧૨ સુધી
સ્વપ્રકાશન સુરિનમ જનપત્રનો સમય દિવસી સ ૮૧૫ એટલે ૫ સ ૧૩૧૨માં આગ્રહ તરલપત્રનું
પ્રથમ જાને સુખપત્ર સ્વપ્રકાશન

[illegible]

સમગ્ર ભારતને પ્રબોધનાર ભગવંતે શ્રી શ્રી મુરારીચંદ્ર મહારાજની ભરત મૂલરાજાના ઘરથી પદી ૭ થી દીરણીચંદ્રના સિંહ મહોવાખાના મી કમળાસિંહના મલિયા સિંહ, ૪ થી લાલ-વિ નરસિંહના સિંહ, પંચા સ્થાનિચંદ્રના ધર્મા ૫ થી નવનિભવત સિંહ મી મહોરિનવત મહારાજ મુખતરે-ગીમજાના ભગુના પ્રભાએ વિ ચ ૧૬૮૮માં જાણ વખે એમની દક્ષિત વિ સ ૧૭૪૩માં કમલાર્ચ મેન દસનામ નામની તપોથી પ્રપોનું નિર્મણ કરનાર અને ઘણાનિઃ રીતે સ્વ કરનાર શ્રી શિદ્ધસેન સિવાકર, શ્રી દરિકમ્પરિ, શ્રી મહોરિનવત મહારાજ—એ જાવજુ કાંઈએમની પુરવટા

આ પરંપરાને જૈન કવિઓએ જાળવી રાખી કવિ ઉત્તમવિજયજી મહારાજનો જન્મ શામળાની પોળમાં ૨૦ ૧૭૬૦, સં ૧૭૯૬માં દીક્ષા અને સં ૧૮૨૭માં અમદાવાદના પગ હનિપુગમાં કાળધર્મ એમની અનેક કૃતિઓ 'સમયશ્રેણી ગર્ભિત', 'મહાવીર વ્રતવન', 'અષ્ટપ્રકારી પ્રજ્ઞ', 'જિનવિજય-નિર્વાણ ગસ'

ખીજા કવિ શ્રી પદ્મવિજયજી મહારાજ ના
કાળધર્મ અષ્ટપ્રકારી પ્રજ્ઞમાં આપેલ સ્થિતિ

ની પોળમાં જન્મ અને ૧૮૬૨માં
ઉત્તમવિજયજીના શિષ્ય થાય

ગુજરાતી સાહિત્યને સમર્થ કરનાર
૧૮૪૮માં એમણે દીક્ષાધર્મ લીધો એ
હજાર પ્રતિમાઓની એમણે સ્થાપના કરી
૧૯૦૮માં તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો

મહારાજનો જન્મ શાતિનાથના પાડામાં થયો
નતાણામાં મોતીશાની ટૂંક બધાઈ અને પાચ
૨૦ ૧૯૦૩માં હડીભાઈના દહેગાની પ્રતિષ્ઠા અને

આ તવાગિય ઉપગથી અષ્ટ ખ્યાલ આવે છે કે જૈન મુનિ વિદ્વાનોએ સમૃદ્ધિ અને સાહિત્યની પ્રણુલિકા ચાલુ રાખી છે અને લાપાસાહિત્યના વિકાસમાં જીવનનો મોટામાં મોટો ફાળો આપ્યો છે પ્રાચીન અને અર્વાચીન સમાજના ઘડતરમાં જૈન શ્રમણોનો ફાળો નાનોસૂનો નથી, સમાગ્રી વિકૃત છતાંયે આ મુનિઓએ સમાજને સાચો માર્ગ સીધો છે અને સમાજના આત્મ જીવનમાં ડોઢ નૂતન જીવનરસનું સિંચન કર્યું છે

કપગ સમયમાં જૈન શ્રમણોએ સમૃદ્ધિ અને સાહિત્ય જાળવવામાં મદદ કરી છે ગત્યાઓ અને યથાઓ દ્વારા જૈન સાધુઓ અને કવિઓએ સાહિત્યનો વિકાસ કર્યો છે અને મધ્યયુગમાં સાધુઓએ જ સાહિત્યનો પ્રવાહ વહેતો રાખ્યો હતો

આ તવારિખો બતાવે છે કે જૈનોએ આ સમગ્ર પરંપરા વહેતી રાખી છે અને એની સાથે એમણે વિશિષ્ટ જૈન દર્શનનો જગતને પરિચય કરાવ્યો છે જૈન દર્શન અનેકાંતિક છે વસ્તુને વસ્તુની રીતે જોવાનો તેનો આગ્રહ છે આપણે દર્શન કેવળ પર્યાયોમાં પૂર્ણ થતું નથી, પણ વસ્તુને વ્યાપક રીતે જુએ છે અગ્રેજીમાં જેને Dynamic Realism કહે છે તેનું આપણે પ્રતિપાદન કરીએ છીએ જર્મન ફિલસૂફ હેગલ ખીજી રીતે આપણા દર્શનની છેડ નજીક આવી જાય છે જ્ઞાનથી અજ્ઞાનનું નિવર્તન થાય છે અને એથી જ જ્ઞાન પર આપણે ભાર મૂકીએ છીએ

આપણો મુખ્ય સિદ્ધાંત સ્યાદ્વાદ વસ્તુને જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી અવલોકવી યા કહેવી એ સ્યાદ્વાદનો સીધો અર્થ આપણે એક જ વસ્તુમાં નિલ લાવતું અને સાથે સાથે અનિલ લાવતું દર્શન કરીએ છીએ જૈન દર્શન માને છે કે કોઈ મૂળ વસ્તુ નવી ઉત્પન્ન થતી નથી અને કોઈ મૂળ વસ્તુનો સર્વથા નાશ થતો નથી મૂળ તત્ત્વો એના એ હોય છે એમાં અનેક પરિવર્તન થાય છે એટલે કે એક પરિણામનો નાશ અને બીજા પરિણામનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે આમ બધા પદાર્થોનો સ્વભાવ ઉત્પાદ, વિનાશ અને સ્થિતિનો છે આપણે આ વસ્તુને પર્યાયના નામે ઓળખીએ છીએ, અને મૂળ વસ્તુ છે દ્રવ્ય દ્રવ્યથી દેવદ પદાર્થ નિલ અને પર્યાયથી દેવદ પદાર્થ અનિલ આથી પ્રત્યેક વસ્તુને માત્ર નિલ નહિ, માત્ર અનિલ નહિ, પણ નિલ અને અનિલ સ્વરૂપે અવલોકવી એ સ્યાદ્વાદ દેવદ પદાર્થને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,

હજી અને સ્વયંથી અવધાનવાન હોય છે. દરેક પદ્ધતિ આ રીતે જ સ્વ હોય છે. સ્વાદ્યુષ્ઠ એક / વચ્ચેને છુટી છુટી અપેક્ષાએ અનેક રીતે અવધાનવાન હશે છે Truth in its manifold and seemingly contradictory aspects

પૂઠ આદ્યારામજી મહારાજ

આજના ગુરુના અનેક પ્રજાને વચ્ચે તરફ સમજનાર પૂજ્યપાદ શીખદિ ત્વનાદકીપરજી (આ આદ્યારામજી) મહા જાનો જન્મ સં ૧૮૬૨માં થયો હતો. તે સમયના સામાજિક પરિણામોએ મધ્યમમાં અનેક જાતની અસાધ્યતા સર્જી હતી. આદ્યારામજી મહારાજે સ ૧૬૩૨માં સવેત્રી દીક્ષા પ્રદક્ષ કરી અને સ ૧૬૪૨માં પાતીલાલુ વીર્યમાં પાત્રીસ હજાર મહાસુનોની હાજરીમાં એમને આત્મચર્ચની પદ્ધતિ અર્થે શ્રી તેઓથી સમાજના પરિણામો ભેદી રાખી શી હૃદિયદક્ષ મહારાજ શી અધિવિચલ્પ મહારાજ અને શી આદ્યારામજી મહારાજના આજના ત્વસમય પર અનેક ઉપકારો છે. સ ૧૬૪૨માં શી આદ્યારામજી મહારાજનો કાલપર્મ થયો. આ વખતે સુનિશી વચ્ચેવિચલ્પની વચ પચ્છીસ વર્ષની હતી.

૫ આદ્યારામજી મહારાજ વિચારક અને સમજ સ હતા. કલ્પના અનેકવિધ અનુભવોમાં તથાપેના હોયથી ૫ આદ્યારામજી મહારાજ જેન સચુતિના પ્રવર્તક આપોની સાથોસાથ કલ્પનાને અધિન હર્ષન આ પત્ર અને કલ્પની અધિ હર્ષ વચ છે તે એ સમજ રાકતા રાજકીય અસાધિના ગુરુ પછી ૧૮૫૭ની પ્રથમ સ્વયંઅધિન પછી કાલપર્મ નવો રાજકીય ગુરુ તરફ થયો હતો. એક માત્ર આજ સમાજના પ્રવેશ રાજકીય સરસ્વતી નવા ઉત્કલ્પથી રિફ પમના નવા ચુલ્પાની, વેદની નવી રજુઆત કરતા અને એ સમયના કદ સધારોને પધારતા હતા. શીજી નાજુ કલ્પના આ પ્રવલ્પને એમમાં ૫ આદ્યારામજી મહારાજે હર્ષ આત્મજુ પદિઅધ ચિંતકો જેન થયને સાધિનિક હર્ષિએ વિચારતા ૫ આદ્યારામજી મહારાજ તેમજ પૂરક અસ જેન પમનો વિષયે આજ આને એ આસાએ ૫ આદ્યારામજી મહારાજે સ્વ શીજી રાજવલ્પ સાધીને ચિંતકો સત્પર્મપરિવરમાં મોકલા અનેક સુચુત્વોને સવેત્રી દીક્ષા આપનાર ૫ આદ્યારામજી મહારાજ ત્વ સાધિનિક પ્રવર અભ્યાસી હતા સાધિનિકી ચલેવલ્પ અને સાધિનિકો પ્રવર કરવાની એમની પદ્ધતિ અનુભવી હતી. ૫ આદ્યારામજી મહારાજે કલ્પની આજના ગુરુની વિચારનાં અધારને આજ આપો અને આજના ગુરુને તેમજ કરો અનેક સાથે સર્વક સાધી કલ્પનાની નવી દર્ષિ વિચારની કલ્પ, કલ્પ, હજી અને કલ્પની હર્ષિએ સમાજને તેમજ કરવામાં ૫ આદ્યારામજી મહારાજે મોકો હર્ષો નીધાઓ. એમની આધ્યત્મિકવિચલ્પકર શી જેન વચ્ચેવલ્પ તેમજ અન્ન કૃતિઓ આને પદ્ધતિ આપે એવી છે. સ ૧૬૫૧ના કાલત્વ શુદ્ધિ ૧૩ના રોજ ૫ આદ્યારામજી મહારાજ તરફથી સુનિ શીજીવચલ્પને બનેલ પત્ર આ સાથે રજુ કરેલ છે. આ પત્ર હતા અને આજ વિચલ્પના કલ્પકર અને વિચારોનું કિર્દન આ છે. ૫ આદ્યારામજી મહારાજ જેના વિચાર અને સાધ સ હતા તેની આજ પદ્ધતિ એમોશીના આ પત્રથી આની નવર છે. આજની હોવા આંતરે શી સધને તેઓ વિચારના અને અધિવચલ્પની સ્થિત કરવાનું હશે છે. સર્વ આદ્યારાજે કરે પદ્ધતિ તેમજ આદ્યારામજી છે અને પૂજ્યપાદ છે તે પદ્ધતિ આ પત્રથી પ્રવલ્પ હતા છે. આ આજના પત્ર એતિહાસિક અધ્યત્મ પદ્ધતિ હોવાથી રજુ કરેલ છે. આ પત્ર આજનાથી વિચલ્પસુચરિત્ત સત્કર છે. પત્રની દરેક પદ્ધતિ સમજ અને વિચારનાત્મક અને છે.

न्यायाभोनिधि श्रीविजयानन्दसुगंधजी (श्री आत्मारामजी)

શ્રી

શીશર અબાલા - પૂજ્ય પાદશ્રીશ્રીશ્રી ૧૦૦

શ્રીમદ્વિજયનંદ સૂરીશ્વરજી -

મહારાજજીના તરફ શ્રીધર્મલ

પુબાર્ધબદર — શ્રીવત્સુહૃદ પ્રતાપક દેવગુરુજી
 વિનાશક શોભ - કૃતિરમ્ય એમરૂપ રાધેશ્વરજી વિગે
 રે સત્કૃતિશ્રી સંઘચોગ્ય - અન્નેશ્રીદેવગુરુના પંચસ
 ધર્મી સુખસાગર છે આવી રતિભૂષણ રા - રમર
 માધર્મલાભારવાસુદિ ન શનિવારને રોજ
 છમછરોપડિ કમલુ - શ્રી રાધ સમક્ષ નિર્વિદિ
 પછો ફરી સત્કૃતિશ્રી રાધને ખમાવ્યો છે તે ખામ
 હુ તમોશ્રી રાધ અગીકર કરશો - સમયમુબલ
 તથા સામગ્રી મુબલ પૂજા પ્રતાપના તપસ્યા ઠીક
 થઈ છે - મધુ દાવાદ વાણી રાયબુદ્ધરૂપ
 પતિ સિદ્ધપણી પોતાના પદિવાર સાથે પર્યુષણ
 નાદિવસોમા અન્નેવલતા તેઓએ પછા પૂજા
 ત્યાગના સ્વાશ્રી વાત્સલ્ય કરી નગરમા શ્રીજેન
 શાસનની ઉન્નતિ વધારી છે જેનશાસન
 ચલુ છે એહમાં એહવા એહવા સૂરસીરુપુરુ
 લોકે કે નકામ તેઓકે શરૂ તે અલ્પકોઈ
 પછા ફરી શરૂ નહી પરતુ ઘણીનંદિ લગિ વિની
 વાલો છે હજુ સુધી તે નર રત્નો બહાર પ્રસિદ્ધિ
 માઆવી પોતાના શાસનની જોઈ એતેજાઉ
 જાનિ તથા દુષ્ટિ નથી ફરી શકતા -
 પ્રદમ હમોને અમરૂપ દિ પરમારુના કાગળ
 શી રામારુ મલયા હતા કે અન્નેશ્રીરાધ નીએક

જેન કાલે ખોલવાની મરુ થઈ છે અને
 તેના કુડને માટે ગોઠવણ પછાધવા લાગી છે
 હેયુ માલમપડ્યુ છે ” આવાલ વાંતી હમારા
 નિ - ઉત્સાહ પેદા થયો હોય કે
 જાને છે - પરંતુ હવે
 હમારા ઉત્સાહને
 મનોજોડો ફરકાવશો
 શ્રી રાધના વિધમાન છે
 રાક તેમ છે માટે અપામપુરુ
 નરદિયે ફરી જેનધર્મનો અસલતત્ત્વો
 પ્રકાશ કરશો એ વારંવાર હમારુ મહેબુબ
 લખ્યુ છે -

વિશેષ — કાગળ એક શ્રી સંઘના તરફથી
 આવ્યો તેનો ઉત્તર ના મેલખ્યો છે -

શ્રીપરમાત્માન્યતિ

સ્વસ્તિશ્રી પુબાર્ધ બંદને સત્કૃતિશ્રી રાધ
 જ્યંદલવર્તી — આબાલાધીનિ -
 મુનિઆત્મારામજીકે તર્ફ સે ધર્મલાલવાચના
 યેહ સુખસાગર છે ધર્મધ્યાન કરને મે ઉધમ
 રખના — આગે શ્રી સત્કૃતિ સંઘકે તરફ સે
 શ્રીવત્સુહૃદ પ્રતાપક દેવગુરુજી કૃતિ કર
 શા - મોતીમંદ હર્ષમંદ જ તથા - શા - કૃતિરમં
 દ એમરૂપ કો લિખાવ આપના લાદવાસુ
 દિ ની ફેરોન મુન્નકો મિલાઈ સો ધોમકરુ
 રામારુ સર્વ માલુમ ક્રિયાઈ - શ્રીરાધકે
 તરફ સે આવક વીરમંદ રાધવળ જો અમેવિકા

— જાનર આસપાસ એમી ઇસ્ટાહોને
કે આવીરમદળને દૂધણ સેવ્યાહોને
અદવા નસેવ્ય હોયે તોલી તિસકો.

कुछ प्रायश्चित्त लेना चाहिए -

धर्म का उत्तर - जे जे नाराज की आज्ञा

संयुक्त है सो ही संध है और शेष

श्री जनाज्ञा बाहिर -

सो हाउ फा ।

उका न ।

न मे है -

- जे कर श्री संध - १ म प्रा

यश्चित्त तो नही हेते ५ पर लु श्री संध की

आज्ञा से वीरभंद राधवल श्री शत्रुघ्न

तीर्थ की यात्रा करे तो श्री संध बहुत आ

नदित होवे - और सी आज्ञा श्री संध की

मानने से श्री वीरभंद राधवल की कुछ

हानि नही है -

विशेष तह (मुजार्थिमे) मुनि शर्म मरारार

श्री मोहन लाल मुरारार विरार मान है

वेली लपली ३ और श्री जनाज्ञा के ल

गरे ५ रने वाले है धर्म पा स्ते ली नही

ली सम्मति लेनी चाहिए -

तथा अन्य कोई महा प्रत धारी गीतार्थ से

पूछ लेना -

आज मे बहुत नम्रता से श्री संध से विन

ती प्रतापु कि जे कुछ जनाज्ञा विरुद्ध आयो

ग्य लि आला करे हो के सो सर्व श्री संध

मुल्कों माई करे - धर्म - फल्य होवे श्री

नरेश्वर संध को - सप्त-१५५ लाइवा सुदि ३

ध-वल लविष्पना -

सहि - श्री आराम की स्वहस्ताक्षर

प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी

मुनि श्रीचतुरविजयजी

ધર્મમાં ધર્માણુ સ્થિત છે મહાઓની નાને છે પણ એ સમજામાંથી આવે છે સમજા પર ભરાર કરે છે અને સમજા પણ એની ઉપર ભરાર કર્યા વિના રહેતો નથી. એમ સિદ્ધાંતો સાબિત છે પણ હરિ અને રિધાએની ૧૩ મુજ સમજાઓને અપરથી લઈ ૩૫ સુધી કરે છે. આથી એ વજનોવજન નિરીક્ષણ મળી શકે છે. ૬મ, ૬૦મ, ૬૧મ અને ૬૨મની કાલેસ્ટ્રાએ સમજાવું મારાસન કરવું જરૂરી નાને છે. ૫ મારાસનમય મહાગતે પ્રેરણા આપેલી સમાવળો નવો પ્રવાસ આપતો હતો તેનો પણ અભાવ એ સમજાવ્યું હતું અને આથી હતો રિધા ઇત્યાદી એકાદીથી બાદ મુનિથી સમજાવ્યું સાચા હવા કે સમાવળે પ્રવર્તિતીય અને ઇત્યાદી નામનો હતો તો ધર્મ એ મારા ૬૩ ભવદારમાં નહિ પણ સમાવળે ઇત્યાદી આપતો તેમજ ધર્મ એકાદે મારા હોરસર-ઉપાધન નહિ, પરંતુ ઇત્યાદી આપતો હતો અને ઇત્યાદી સર્વ પ્રવર્તિ નિરવિધાથી અભિજ્ઞાત થવા સમાવળે. એ ધર્મ સર્વ ઇત્યાદી મારાસન વાંચનારો છે એ ધર્મ ૬૩ સમાવળા હાથમાં વારસાકાત ગણિતારમ્યનું નાને, ધર્મ મુજાર્થ ભવ, રિધાઓમાં, રિધાઓમાં, બોગીઓમાં, ઉદાહરણીઓમાં હોરસર ભવ ને મારા ભવદારમાં ૪ ધર્મ મારાસન એ વળુ કેવી રીતે હાથમાં ? ૭ ધર્મ બધા મારે સમાવળાતિ—સમાવળા હોરસરનું કહે તે મારાસન અનુપામીઓ ભલકીવું જાણે, ઇત્યાદી ભલકા અને અનુપામી ભવદાર કરે, ૬૩ સમાવળામાં કુપિત અને એ વળુ ભલકા હોવાનું.

[illegible][illegible]

સં ૧૯૬૬ના કાર્તિક વદિ ખીજના દિને મુનિશ્રી મિત્રવિજયની દીક્ષા થઈ પાલણપુરથી વિહાર કરી મુનિશ્રી રાધનપુર આવ્યા અને બાવીસ વર્ષે દીક્ષાની જૂમિને પાવન કરી સં ૧૯૬૬ના માગસર શુદ્ધ ખીજને દિવસે પાલીતાણા સધની સાથે જવા વિહાર કર્યો પાલીતાણા યાત્રા કરી વળતા ભાવનગર, ધોવા, વરતેજ, સિહોર થઈ વળા ગયા અને ત્યાં બે પક્ષોનું સમાધાન કર્યું ધોવેગમા એમનું અપૂર્વ સ્વાગત થયું સાથી તેઓ ખભાત થઈ વડોદરા ગયા ત્યાં સં ૧૯૬૬ના વૈશાખ એકામીના દિવસે ભવ્ય સ્વાગત થયું સાથી ભર્ય ગયા અને પન્યાસ શ્રીસિદ્ધિનિર્ગળ એમની સેવામા રહ્યા ભર્યથી જગડિયા તીર્થની યાત્રા કરી સુરત મા સવત ૧૯૬૭ના મહા વદિ જ્યેષ્ઠના રોજ શ્રી સુખરાજજીને રા શિષ્ય તરીકે મુનિશ્રી સમુદ્રવિજયજી નામ આપ્યું સં ૧૯૬૭નું કર્યું, ત્યાં બે તડો વચ્ચે સમાધાન કાવતો ચુકાદો આપ્યો ને શાંતિ કરાવી સુરવાડા થઈ વણુજગ ગામ આવ્યા અને દશા શ્રીમાળીઓના પચ સમ ન્યાયિકમનો કુરિવાજ બધ કાવ્યો પાછિયાપુરમા અઘાઈ મહોત્સવ કરાવી, સિનોર અને ન વડોદરા આવ્યા

આજના યુગની પરિસ્થિતિની તેમ જ વિષમ કાળની વિચારણા માટે ‘મુનિસમ્મેલન’નો મુનિશ્રી વલ્લભવિજયજીને વિચાર આવ્યો પૂનઃ આત્મારામજી મહારાજના સંવાદના સાધુઓના સમેલનની યોજના કરી વૃદ્ધ આચાર્ય શ્રી વિજયકમળસૂરિજી મહારાજ, ઉપાધ્યાય શ્રી વીરવિજયજી મહારાજ, શાતમર્તિ શ્રી હસવિજયજી મહારાજ વગેરેની સમતિ મેળવી વડોદરામા ત્રણ દિવસ મુનિસમ્મેલન ભરાયું, જેમા પચાસ જેટલા સાધુ-મુનિરાજોએ હાજરી આપી હતી ચોવીશ જેટલા ઠરાવો પસાર કર્યા હતા સં ૧૯૬૮નું જ્યેષ્ઠીસમુ ચોમાસુ ડભોઈમા થયું ત્યાંથી નાદોદ ગયા ત્યાં આઠ દિવસ સુધી સતત વ્યાખ્યાનો આપ્યા ત્યાગપદ્ધતી વડોદરામા ‘ધર્મતત્ત્વ’ અને ‘સાર્વજનિક ધર્મ’ ઉપર જાહેર વ્યાખ્યાનો આપ્યા સારખાદ મુખર્ષિના અતિ આગ્રહથી એ ભણી ઝડપથી વિહાર કર્યા તે વખતે શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કોન્કર-સનો સૂર્ય મધ્યાહ્ન વીનાવી ગયો હતો એણે સમગ્ર જૈન કોમમા અનેક નવીન આશાઓ ઉત્પન્ન કરી હતી, વિચારવાતાવરણમા મહાન પરિવર્તન કરી નાખ્યું હતું અને સામાજિક ઉન્નતિની ભવ્ય તમન્ના જગાવી હતી નવપ્રકાશ ઝીલવા જનતા તૈયાર થઈ ગઈ હતી એવે સમયે નૂતન પ્રકાશ અર્પવા વર્તમાન યુગની નાડ પારખનાર અને સમય-ધર્મના અવિચલિત સિદ્ધાંતને હસ્તગત કરી વ્યવહાર નિશ્ચયનો સમન્વય કરનાર પૂજ્ય સૂરિજીનું મુખર્ષિમાં આગમન થયું અહીં તેમનું અશ્રૂતપૂર્વ સ્વાગત થયું સાધૈયા માટે મોટો માનવસસુદાય જામટયો હતો સર્વત્ર આનંદ અને ઉમંગની લહરીઓ પ્રસરી રહી હતી આ ઉત્સાહતા વાતાવરણે સૂરિજીની વાણી ખૂબ સારી રીતે ઝીલી અઘાઈમહોત્સવ, શાંતિરનાત્ર, પૂર્ણ-પ્રભાવના અને ઉપધાન જેવા ઘણા અનુધાનો થયા હૃદયના અરપખિત પાવિત્ર્યપ્રવાહથી સભર એવા એમના વ્યાખ્યાનો ખૂબ જ અસરકારક નીવડ્યાં ‘જ્ઞાનક્રિયામ્મા મોક્ષ’ એ જ એમના પ્રવચનોનું મધ્યખિન્દુ હતું પ્રથમ જ્ઞાન અને પદ્ધતી ક્રિયા માનવી માનવીને ભિન્ન બનાવતા સરકારો સિંચનાનું કાર્ય જ્ઞાનનું છે જ્ઞાન વિના પ્રગતિ સાધવી અતિ કઠિન છે નથી વ્યવહારમા સાયુજ્યતા સાપડતી કે ધર્મ એના શુદ્ધ અને અરૂપી સ્વભાવમા આચરણુ પામતો ચારે બાજુ જામેલા અજ્ઞાનના અધકારમા એક પિપાસા છે—અને તે જ્ઞાનની દીવડીની જમાનાના વિદ્યાસમા ભાગ ભજવે છે વિજ્ઞાન, અને તેથી ધર્મને પણ વિજ્ઞાનના કસોટી પથ્થર ઉપર ચકાસ્યા વિના જરા એ ચાલે એમ નથી ધર્મ અને વિજ્ઞાનના સમન્વયમા જ બન્નેનું શ્રેય છે ધર્મને એક જગાએ સ્થગિત ન કરતા સર્વ દિશામા વ્યાહત કરવો આવશ્યક છે

પર પડી શકે આમ છતાં લોકોની નિદ્રા તો હજી ઊઠી નથી આ દશા કેટલી શોચનીય છે ! હજારો-લાખો રૂપિયાની આકૃતિ દર વર્ષ વાળ, ગાળ, ગ્ગ, રાગ અને મેવા મિદાનમાં ઉડાડવામાં આવે છે પણ શિક્ષણના નામે તો બસ ભગવાનનું નામ જ નામ છે હવે તો આપ જેવા પ્રતાપી પુરોહિત ધ્યાન આ તરફ જાય અને નિગત ચાહે તરફથી એ ઉપદેશ થવા લાગે કે અમુક કાર્ય તમારે કરવું જ પડે તો સહન છે કે આપણે માટે કોઈક દિવસ શિર ઉઘાડીને જોવાનો સમય આવી પહોંચે ”

સૂતતથી નિહાળ શરૂ કર્યો ખભાત ધર્મ, ધોલેરા ધર્મ, સં ૧૯૭૨માં પાલીતાણાની યાત્રા કરી જૂનાગઢ આવ્યા ત્યાં ત્રણ સાર્વજનિક વ્યા. થયા વણુચલીમાં પ્રતિષ્ઠા કરી અને સં ૧૯૭૨નું ત્રીસમું ચાતુર્માસ જૂનાગઢમાં કર્યું જૂનાગઢ આત્માનંદ જૈન લાયબ્રેરી તથા શ્રી જૈન શ્રી શિક્ષણ શાળાની ઉદ્ઘાટનક્રિયા ધર્મ પન્થના નેના જૂનાગઢમાં વિનંતિ કરવા આવ્યા ચોમાસું પૂરું થતાં વેરાવળ ગયા અને ત્યાં ‘શ્રી આત્માનંદ જૈન શ્રી શિક્ષણશાળા’ અને ‘શ્રી આત્માનંદ જૈન ઔપધાલય’ નામની બે સગથાઓ સં ૧૯૭૩ના મહા શુદ્ધિ દશમના દિવસે આપિત ધર્મ વેગવળથી ભાગવેળ ગયા ત્યાં શાંતિ નાત્ર અને વ્યાખ્યાનો થયા સાથી વેગવળ, બિના, દીવ, મહુવા, દાદા, તળાવન ધર્મ પાલીતાણા ધર્મ સુગિહ લાવનગર આવ્યા ત્યાં ‘વર્તમાન પરિચયિત અને આપણી આવશ્યકતાઓ’ ઉપર જાહેર પ્રવચન કર્યું લાવનગરમાં એક પન્થની બહેનને ભાગવતી દીક્ષા આપી ત્યાંથી ખભાત ધર્મ વગેરે પ્રવર્તક શ્રી કાલિવિજયજીને મળ્યા વગેરેથી નિહાળ કરી બન્ને મહાત્માઓ જગડિયા તીર્થની યાત્રા કરી મુમર્ષ પધાર્યા જ્યાં એમનું ભવ્ય સામૈયુ થયું મુખ્યમાં એમના કાર્યાના પ્રસાધાતો અને વમળો બિલા થતા હતા આ ચાતુર્માસમાં ખડતરગચ્છ અચલગચ્છના પર્યુપણુ પર્વ માટે ચર્ચા ચાલી આનાથી પર રહી તેઓશ્રીએ એકતાની હિમાયત કરી એમના મતવ્યો અપેદા હતા “આજે લોકો એકતા ચાહે છે પોતાના હકો માટે પ્રયત્ન કરે છે અગ્રેજ, પારસી, હિંદુ અને મુસલમાન બધા એક જ ધ્યેય માટે સંગઠિત થઈ ગયા છે આ રીતે દુનિયા આગળ વધી રહી છે બીજી બાજુએ આપણા ભાઈઓ દશ દશ પાછા હાવાનો પ્રયત્ન કરે છે આજે તો બધાએ એક ધર્મ સમાજ, ધર્મ અને રાષ્ટ્રના કલ્યાણનું કાર્ય કરવું જોઈએ ”

મુખ્યમાં આ ચાતુર્માસ દરમિયાન શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના મંડાન માટે લગભગ એક લાખ રૂપિયાનું ફંડ થયું નાના ગામોના મંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર માટે પણ સારું ફંડ કરવા ઉપરાંત શ્રી પાટણ જૈન મઠના જોડિંગ માટે લગભગ રૂપિયા લાખનું ફંડ થયું મુમર્ષથી વિદ્યાર કરીને પ્રતાપનગરમાં તેઓ પૂજ્યશ્રી હસવિજયજી મહારાજને મળ્યા તેમની સાથે તેઓ અમદાવાદ આવ્યા અને શ્રી જાગૃત્યભાઈની ધર્મશાળામાં ચાતુર્માસ ગાળ્યું સં ૧૯૭૪ના બત્રીસમા ચોમાસા દરમિયાન વ્યવહારુ દષ્ટિ, સાધાગણુ કુટુંબોની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ, ટીપો ઉધરાવવાની ખોટી આદતો, શ્રીમતોની મોટાઈ, સામાન્ય જનતાનો ધર્મપ્રેમ વગેરે વિષયોને આવરી લેતા પ્રવચનો કર્યો અહીં શ્રી મહાવીર ચામીની પચકલ્યાણ પૂજની રચના કરી પત્રી શ્રી હસવિજયની વિદાય લીધી અમદાવાદથી મહેસાણામાં મહારાજશ્રી સિદ્ધિવિજયના દર્શનનો લાભ લઈ, સાથી વિસનગર ધર્મ પાટણ ગયા ત્યાં દયા ધર્મ પર જાહેર વ્યાખ્યાન કર્યું સાથી આરપ, મેત્રાણુ ધર્મ પાલણુપુર ગયા ત્યાં ત્રણ પ્રસિદ્ધ આચાર્યપ્રવરોની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને શ્રી પાલણુપુર જૈન વિદ્યાલય માટે ફંડ કરાવ્યું સાથી તારાગણ, કુભારીઆણ, આણ, અચલગઢ, બામણુવાડા ધર્મ, પીંડવાડા ગયા ને સાના શ્રાવકોનો આત્મકલહ દૂર કર્યો અહીંથી નાણુખેડાને રસ્તે લૂટાયા અને સાથી બીજાપુરમાં બે પક્ષો વચ્ચે સપ કરાવી એક પાંચાળા રચાવી સાથી વિદ્યાર કરી આદીમાં ચાતુર્માસ કર્યું સં ૧૯૭૫નું

તેનીકયુ ચોખસુ તાત્પર્ય-કાર્ત્તની દૃષ્ટિએ ધણુ મહત્વનું થયુ. ચોખસા બધા મુનિશી લલિતવિજયજી મુનિશી જીવેશવિજયજી મુનિશી વિદ્યાવિજયજી વગેરેને ગણિત તથા ધર્મશાસ્ત્ર આપ્યા.

કુલસત્ત કરતાં રત્નપ્રદાનાની પરિસ્થિતિ જાને સ્વામિનિહ હજી વિવમ હતી. જ્યેષ્ઠવૃંદાનું તત્ત્વ જોખું પ્રજ્ઞલુ, નિરક્ષરતા, જૂના રીત રિવાજો, કન્યા-વિધિ, શકલકાંડો ખત્તુ પાછળની જગલ્લો વિદ્યાસમિષ્ઠતા, જાણવિધવાનો પ્રશ્ન, વિષુદ્ધ સપત્તિની સ્થિતિ જ વરી-પાઈ જાને જવાની ચિંતા, —સમાજની જાતી વિવમ હજી રત્નપ્રદાનાની હતી. પૂર્વજ્ઞો જાને પશ્ચાત્તો મનની છત્તવને કમુક્તિ કરતા હતા જા શરૂએ રત્નપ્રદાના મરજીમિત સમય ઠી જાગેવાનોએ મહારાજનીને જાગ્રદ કચે તેજોમી જોઈ તકા ૭ જા આ પ્રજ્ઞનો ઉદાર નહિ થય, સમાજિક દુસ્થો દૂર નહિ થય તો જાતની કાલ ધણી કપરી થઈ દિ, વજેમ જાને જાગતાનય નામ માટે જોજાવામાં વિદ્યાલક્ષ્મી સ્થાપના માટે પ્રવૃત્તિ જાની ઉત્તરજાગ્રદ થ ૧૬૭૧ના જોડે દુરિ એકમના રિને ખીવાડી વામમાં દેઃ માટે પ્રવૃત્તિ કયો. સર્વજ્ઞ કુલપને દૂર કરાવતો હસનો જાખો જા રીતે ત્રીસ વર્ષનો જૂનો કપડો દૂર થયો. ખીવાડીથી વિદાર કરી જોમાવા જઈ સિવજ્ઞ જઈ જાતની જા પાલ મુનિરાજોએ જાતીમાં જાને મહારાજનીએ સાર્વજીમાં જાતુખેસ કહું જાતુખેસ જાની પોત પ્રજ્ઞમાં લાલા દોલતરામના પ્રમુખવડ નીચે મી કીન મેવાળાર કોનર-સત્તુ જાધિવેલન થયુ તેમા કોનર-સત્તી જાગરિવાતો, જાતિની જોજાવ, જાનિદા, કર્ત્તવ્ય વરામજુવ, જોજાવની જાગરિવાત, જ્યેષ્ઠવૃંદા કાલ્યા વગેરે વિવનો પર મહારાજનીએ પ્રવજ્ઞનો કયો.

સાર્વજીથી સિવજ્ઞ જઈ, જાતી જામવા વેરવા, જાતી, જુલુવા, લાલાર જઈ રાજુકપુર ખડીમજા. જઈ જાત કરી સાર્વજી, ધણેરાવ, કુલજા મહાવીરની વાત કરી સથ દેસુરી ખડીમનો. સર્વજ્ઞ જાતકોમાં કરીત હતો, જાતજાતમા જા જાલતો હતો. મહારાજનીએ જાગરોજાવ હસજો કરતા જાને જાગેને સમાજના, વણુ તેજો જાતના નહિ કુલજાર વિચાર કરીને મહારાજનીએ સાર્વજીનો જોજરી ન જાવાનો જાગેલ દીધો. વાતજારજુવ નની વગલ જાતી જાખરે સમજાવન થયુ. દેસુરીથી જઈ મી જાતિનાથ જાગવાના કર્ત્તન કરી જ્યેષ્ઠવૃંદા વધારાં જ્યેષ્ઠવૃંદા જાખર્ત્ત જોજેખસડીપરજી જામે મુલાકાત જઈ જાને મહામુનિજોએ રિજ જોગેને વાત કરી જાને એકોગેની નજીક જાખા જાખજાવજાં મુનિ સમેલના ખીજ રોપાજા જાને જાનેના સહુજામે એકોગેની નજીક જાખા.

જોજાવના જાખોમા જાતના પ્રજ્ઞવતી નેમની મહારાજનીએ શકલકાંડા જોખાસુ કહું. જીવન મુનિજોએ જિહાનેર, સાર્વજી વખતજા સત્તવાલ સાર્વજીમાં મી જાખજાવ જીન જાખજાવની સ્થાપના થી જાનિતવિજયજાવ કલે જઈ મુખતમા જણુ જાખજાવ જાને લાજગેરી જઈ મુખતથી સરખા વરાજાજા જાને જાતી રાજુ, જાખગેરી વગેરે સ્થાને જઈ મહારાજની જાખ જાત જા જાખજાવની સ્થાપના જઈ જાતી કુલેજ જાગરી પાલજાવ સ્થાપિત કરી સર્વજી કુખાજામ, જાતી જઈ જાજા જાત જાને જાતે કુલજ દૂર કરાતી જાગર તજા વર્ષસળના છજોંજાર માટે દેઃ કરાવ્યુ જાતીથી સોજાત જાત જાને જા થી જાતિ વર્ષમાન જેડી ખી સ્થાપના કરી છજોંજારનું કામ લઈ કરાવ્યુ જાતી કાખજાવની વાત કરી જાખવામા જા જાખજોના ખનુ જાતુ નિવારણ કરી થ ૧૬૭૭ના જોડે દુરિ કતા રિને મહારાજનીએ જિહાનેરમાં પ્રવેલ કયો જાતી કમલવી સર્વજી વજના કરી જાતીના જોખાસુ જામિતન ધણી ખાતીરાજા કરાતી સરે જાને લાલ દીધો જાતી જિહાર કરી જુલારજુલાર, મહાજા જાખિ જાખોજા જઈ સત્તવા વધારાં જાતી જાખજાવ વગેરે જાખોમા પ્રજ્ઞાર કરી જાખગીથી ખડી જાત જાને જાખજાં પ્રવેલ કયો.

જણુ વલ્લભજાખમાં જોજાવના જાગર માટેનો મહારાજનીના જાત કલે પરિધાન જાત જાખજાવનું કહું કામ ન જઈ તજુ સ્થાને સ્થાને પાલજાવની સ્થાપના જઈ મહાતીને કમલવી દૃષ્ટિએ સામેલ

હલકાશ્રી નવગ્નગૃતિ આની ધર્મ એ માનવીને બધા ક્ષેત્રોમા આદરવાની, આચરવાની વસ્તુ છે અને સમાજના બધાવાર પાણી ધર્મને ખપતા નથી ધર્મ સૌ કોઈ માટે છે અને સામાન્ય માનવી પણ ધર્મ આચરી શકે છે એની ખતીતિ મહાગજશ્રીએ દરાવી ગોડવામા નવગ્નગૃતિના પ્રવચન દુદ્ધિલિ વાગી ચૂક્યા હતા

૦

૦

૦

પન્નળમા ચૌદ પદ્મ વર્ષના ગાળા બાદ પ્રવેશતા મુનિશ્રીવલ્લભવિજયનુ હોશિયાગપુગની જનતાએ અમૃતપૂર્વ ગ્વાગત કૃત્યુ લાલા ફાલતગમે એકસો મોનામહાનેનો આધિયો દરી મહાગજશ્રીની વર્ના કરી પન્નળના શ્રીસરે અલિનદનપત્ર આપ્યુ આના જનાળમા તાં ૨-૩-૧૯૨૨, સવત ૧૯૭૮ના ફાગણ શુદ્ધિ પાચમે મહારાજશ્રીએ 'આત્માનંદ જૈન કોલેજ'નુ નવન નિર્મિત કૃત્યુ એ જ દિવમે પન્નળ મહાવિદ્યાલય માટે પન્નળના સરે ફૂ કૃત્યુ અને બે લાખ રૂપિયા જોતજોતામા લખાઈ ગયા ભાગતભૂપણ પતિત મદનમોહન માલવિયા આથે અધા હલાક મુધી વિચાર-પિનિમય કર્યા

નાટ્યીય આદોલનનો દેશમા યુગ હતો તિલકયુગ પૂરો થયો હતો અને મહાત્મા ગાંધીજીના હાથમા રાજકીય પ્રવૃત્તિનુ નેતૃત્વ આનતું હતુ પહેલા વિશ્વયુદ્ધના અત બાદ જનતાની આશાઓ દગારી નીવડી અને ગાંધીમા ભારે અશાંતિ થઈ ગઈ સ્વદેશીની હિલચાલ દેશમા ગર થઈ મહાત્મા ગાંધીજીએ સમગ્ર ભાગતમાં નવગ્નગૃતિનુ પૂર આપ્યુ હતુ મેગમી વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી લોકો ખાદી અપનાવતા થયા હતા મહાગજશ્રીએ મિત્રાને થી ખાદી અપનાવવાની નડ દગી હોશિયાગપુગના વ્યાખ્યાનોને પરિણામે અપવિત્ર કેસનો ઉપયોગ ન કરવા વિશે, સ્વદેશી વસ્ત્રો અગે તેમ જ ખીમ્મ અનેક દગાનો થયા

હોશિયાગપુગથી ફગવાગ થઈ મિલોર વાટ મહાગજશ્રી લુધિયાણા પધાર્યા ત્યા પૂં આત્માગમજ મહાગજની જ્યતી જીવ્વી, વિહાર કરી સં ૧૯૭૮ના જેઠ વદિ છંડના દિને અપાલા પધાર્યા ત્યા તેમણે છત્રીસમુ ચોમાસુ કૃત્યુ આ ચોમામા દરમિયાન શ્રી આત્માનંદ જૈન હાઈસ્કૂલની ભૂમિકા ગ્યાર્થ ગઈ અને પુસ્તકાલયની શરૂઆત થઈ ગઈ ત્યાથી મહાગજશ્રી પતિયાલા થઈ સમાના ગયા અને સં ૧૯૭૯ના મહા નુદિ ૧૧ના ગેજ પ્રતિષ્ઠા દગવી સમાનાથી નાણા થઈ માલેકોટલામા મહાવીગ-જ્યતી જીવ્વી મહાગજશ્રી હોશિયારપુર ગયા સં ૧૯૭૯નું આગ્રીસમું ચાતુર્માસ ત્યા કૃત્યુ

હોશિયારપુગથી વિહાર કરી મહાગજશ્રી કાગડાની યાત્રા કરી પાછા વિહાર કરી મિયાની, ઉગમદ થઈ જડિયાલાગુર ગયા ત્યાથી અમૃતસર પધાર્યા અને ભાર બાદ લાહોર ગયા સં ૧૯૮૦નુ ઓગણચાલીસમુ ચાતુર્માસ લાહોરમા કૃત્યુ શ્રી આત્માનંદ જૈન મહાસભાનુ કાર્ય વેગવાન બન્યુ હતું લાહોરમા પ્રતિષ્ઠા થઈ અને એ જ દિવમે મુનિ શ્રીવલ્લભવિજયજીને આચાર્યની પદની અપાઈ આચાર્ય-પદની પદવી માટે પ્રવર્તક શ્રી કાંતિવિજયજી, તથા શ્રી હસવિજયજી, શ્રી સપતવિજયજી તથા શ્રી સુમતિવિજયજીની સમતિ સમે મેળવી લીધી હતી આ વખતે પચાતેગ શહેરના આગેવાન લોકો તેમ જ હજારોની માનવમંદની જામી હતી બને ઉત્સવો લાહોરના શ્રીસરે અપૂર્વ ભક્તિપૂર્વક કર્યા

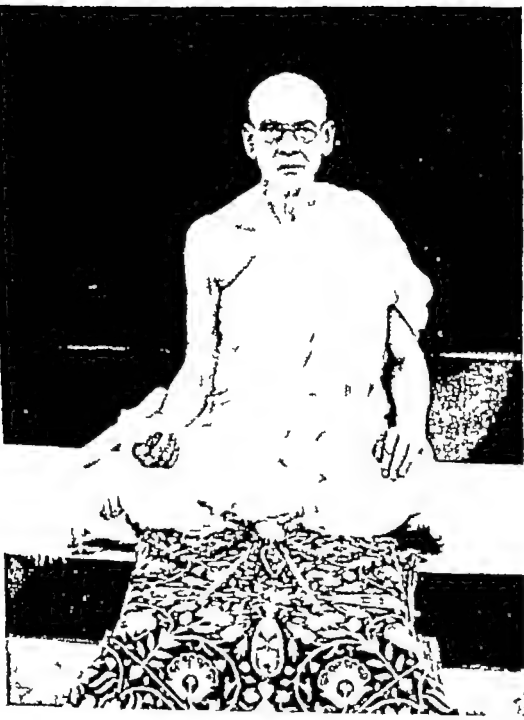
લાહોરમા સં ૧૯૮૧ના માગસર નુદિ પાચમના દિવમે પન્નળના શ્રીમતે અલિનદનપત્ર આપ્યુ મહારાજશ્રીની આચાર્યની પદવીની સાથોસાથ પન્ન્યામ સોહનવિજયજીને ઉપાધ્યાય પદ અપાયુ આ પ્રસંગે જામનગ-શ્રી પ્રવર્તક શ્રી કાંતિવિજયજીએ મગળ આશીર્વાદ પાડતો લાગો પત્ર મોકલ્યો હતો, જેમા તેઓશ્રીએ જણાવ્યુ કે, “આપ ગુરુ મહાગજની સેનાભક્તિમા નિરતર રહ્યા છો, પન્નળમા મહારાજસાહેબરૂપી સૂર્યનો અસ્ત થયા પછી તે ક્ષેત્રોમા તમારા હાથે અનેક પ્રભાવજનક શુભકાર્યો થયાં છે, તથા નિગત બ્રમણ કરીને ઘણી ઉન્નતિ કરી છે આ મધાથી આકર્ષિત થઈને શ્રીસરે આપને

કુરુક્ષેત્રમાં પણ પર અભિનેત્રી છે તે ખુસીની વાત છે. હવે અભિનેતા તખ્તરા હાથ અધિષ્ટિત થય-
કામો થાય, સ્વસ્થાની હોશિયારી હોશિયાર રહિ થાય તથા જન મુનિરાજો પણ તેનું અનુસરણ કરે તો
તેની હોશ એ પણ આપની જ હોશ છે. શી ૧ ૮ શી સ્વચ્છાસી બીજા વિવેચનસદસીયરૂપ તથા
શી ૧ ૮ શી હસ્તીવિવેચન અભ્યાસની વિચારમંડળમાં પ્રથમ વરસપર કાચ થાય એનો પ્રથમ
ઉપરિચિત જ નહોતો થયો. કાચિ દેવોને સ્વાસ્થ્ય કે નિષ્કારણ જાણવવાની હોશમાં કોઈને કાચના આવી
જતો તો તે વગરે કાચ થઈ તો અવધ કરતી દેવામાં આવતો, સ્વચ્છાસી પ્રતિબલ્કમાં કાચવના
કાચા અને બીજા પામે અવધ કરાવના. કાચના અવધવધ થઈ કોઈ તે પર ખાન ન આવતું તો તેને
કાચવના : નહ એ કાચવના કરે છે તે આરંભ થાય છે અને ૭ નથી કરતો તે અવધના નથી
થતો તેથી કાચવના કરીને અવધના થતુ એ એક છે. કુરુક્ષેત્રમાં અમુકવધનો સ્વચ્છાસી કોઈ પણ
સાન થઈ તો અને કાચવના કરી બેતો તમે કુરુક્ષેત્રમાં વરજોમાં રમી જૂન અનુભવ સપાટા
કાચ છે તો તેવનું અનુસરણ કરતુ થાય છે. શી કુરુક્ષેત્રમાં આપને સ્વચ્છાસી આપે અને આપ એવા
કાચો કરવાને થાય જતો તેનાથી શી કુરુક્ષેત્રમાં મુખ નામ જાનમાં અધિષ્ટિ અધિષ્ટિ રોહન થાય.

* * *

હાલોરની ઉત્તર જાતી આચાર્યશી મુનિરાજપુર આખા મુનિરાજપુરે નંતરની પુજાઓથી
તેમને વજાવ્યા. મુનિરાજ પદે વનસ શી અભિવિવેચન પ્રવચથી અને સૌથી વિદ્યવત્સલની
કિયસતથી અભ્યાસથી પ્રવિષ્ઠ થઈ શી અભ્યાસ નેન કુરુક્ષેત્રની સરખાન થઈ
સ ૧૬૮૧નું ગણપત્તિ નહીં થઈ થઈ કુરુક્ષેત્રની સમિતિ રચાઈ ઉપરિચિતર એનો વિદ્યા
સાચો. આ અનુભવમાં જનની ઉત્તરિ મહે પ્રવચના કરી કરતાર, કમલીય અને સ્વચ્છાસી
મુનિરાજ સપા અનને અન અને કાચીય સિખ શી સ્વચ્છાસીવત્સલની ખોટ પડી. સં ૧૬૬૨ના
કાચિ થઈ એકસા રિવલે કાચાવધની કાચવધને સાચા. શી સ્વચ્છાસીવત્સલ અભ્યાસે શી અભ્યાસ
નેન અભ્યાસની સરખાન કરતી હતી. વનસની પ્રવેક પ્રવિષ્ઠ તેઓ કારે રસ થેવ હતા.

મુનિરાજના કુરુક્ષેત્રની સ્થાવના કરી વિદ્યાર કરી આચાર્યશી વનસના દાહરોમાં થઈ હસ્તિનાપુર
લીલની થાયા કરી નિતોની પદાઈ દેવવધમાં અભ્યાસથી નેનવધની વિવિષ્ઠા. પર પ્રવચન
કરું વન સિદ્ધાંતો સાચાવના. નિતોનીમાં પ્રવિષ્ઠનો અનન ઉત્તર થયો. તે મુદ્ધિ બીજાના રિવલે
કાચા. અનનનીવાન કોશ અને રાજપુતવધા શી કોશીકાવને રિવલે આપવામાં આવી અને તેવધ
નમ અનુભો મુનિથી વિદ્યવિવેચન તથા મુનિસી વિદ્યાવિવેચન (અને ન વંચન કાચ તરીકે પ્રવિષ્ઠ છે)
રાજવધા અનના. નિતોનીમાં મેવવધનો મહે વાચીની અવસ્થા કરતી આવી. નિતોનીથી વિદ્યાર કરી
નિતેન વધવધ અને સ ૧૬૮૨નું ગણપત્તિ નહીં થઈ. અહીં થઈ અનની સારી કાચવધ થઈ
વન નિતમરિવલે ખાનસુદાંત સ ૧૬૮૨માં થઈ અને સં ૧૬૬૪માં અહીં મુદ્ધિ કાચાવના રિવે
પ્રવિષ્ઠ કરી નિતેનની વિદ્યાર કરી આચાર્યશી સિદ્ધિ વધવધ સિદ્ધિમાં મોખાવના આમેવધનો તેમ જ મુનિથી
કાચાર સૌ વિદ્યવત્સલ કાચોરસ હસ્તેરે અનના. આનો મુદ્ધિ પ્રવચનો થઈ. નિતોની વિદ્યાર કરી
અભ્યાસથી અવધર પદાઈ તથા પ્રવિષ્ઠ કરી અવધ, અવધે, નવસદેર વધે સ્વચ્છાસી વિદ્યાર કરતા
કરતા આચાર્યશી નિતેન પદાઈ સ ૧૬૮૩નું મોખાવ તથા કુદ્ધિ, નિતેનવાઈ શી અભ્યાસવધ નેન
વાચારી તથા નેન મુખ મહા સ્વચ્છાસી અહીંથી કાચથી વિદ્યાર કરી પદાવ આખા, પદાવથી
પરવધિત ઉત્તર મહે વનસ નીચિવિવેચનને અવધ આવી. પતિસુધો વરજાવધાંતે એક અનન
કાચા કાચી થઈ વરજાવધ વિચારવે થઈ પ્રવિષ્ઠ કરી અને એ કાચા જૂન જ વિદ્યારી.

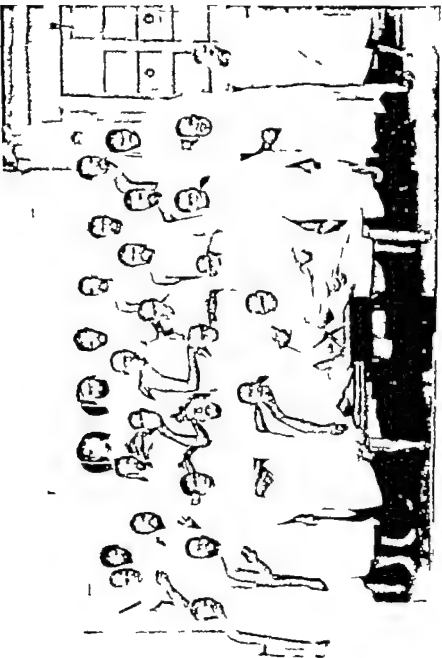

मुनि श्रीहस्तविजयजी

आचार्य श्रीविजयललितसूरि

આવડેલા સપ્તાહમાં નીચેના પ્રમાણે સરકારી કાર્યો પૂર્ણ થયા છે.

સં ૧૯૮૪ના ફાગણ શુદ્ધ ત્રીજના દિવસે પાટણે આચાર્યશ્રીનુ ભાવભીના હૃદયે ગ્વાગત કર્યું પાટણમા પ્રવર્તકજ મહારાજ, મુનિશ્રી ચતુર્ગવિજયજ, મુનિશ્રી પ્રમુખવિજયજ વગેરે સાથે વિચાર-વિનિમય કર્યો એક વિદ્યાર્થી અમેલન યોગ્ય પદવ્ય તથા મારવાડના વિદ્યાર્થીઓએ આચાર્યશ્રીની પ્રવૃત્તિનુ દર્શન કરાવ્યુ આ પછી ચારૂપ, કલાણા, મેત્રાણા, ગઢ, ભીલડિયાજ, ડીસા અને પાલણુપુગનો વિદ્યાર કરી પાટણમા સં ૧૯૮૪નુ ચોમાસુ કર્યું પાટણના જ્ઞાનભગો માટે થતા કાર્યનો આચાર્યશ્રીને ખ્યાલ આવ્યો

પાટણના ચોમાસા બાદ ગાણુ તીર્થની યાત્રા કરી ધીણોજથી મહેસાણા થઈ ખોરુ ગયા અને પાનમર તીર્થમા ચારૂપાચ દિવસની સ્થિરતા કરી સાથી વિદ્યાર કરી કલોલ શેરીમા થઈ અગાલજ ગયા અને સાથી વલાદ, નરોડા દ્વારા અમદાવાદ આવ્યા અમદાવાદે આચાર્યશ્રીને હેતના અગ્નિતકથી સાદાર્પણ વધાવ્યા અમદાવાદમા શ્રી જગમબાઈની ધર્મશાળામા ગ્થિરતા ફગી અને વિશાશ્રીમાળીની વાડીમા જાહેર પ્રવચનો કર્યો સં ૧૯૮૫ના માગશર વદિ જૂઠના દિને ગ્વર્ગવાસી ૫૦ શ્રી મૂળચદજ મહારાજની જયતી જાળવી અહીંથી વિદ્યાર કરી બારેજ, માતર, વગેદરા, મીઆગામ, વામજ, જગડીઆ, વગેરે સ્થળોએ થઈ આચાર્યશ્રી કરચલીઆ પધાર્યા

અમદાવાદના પ્રવચનોમા આચાર્યશ્રીએ ‘ સમયધર્મ ’ ઉપર ઘણો ભાર મૂક્યો તેઓ કહેતા હતા “ સુવકોને નારિતક અને વૃદ્ધોને અધ્યક્ષાણુ કહેવાથી કશો અર્થ સરવાનો નથી અનેના હાય મેળવી સમયને, દેગકાળને ઓળખીને તેમને અને જગતને ખતાવી આપવાનુ છે કે જૈન ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે મોલ એ કાર્ધ કોઈનો ઈન્કારો નથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ દરેક જો વીતગગ અને તો મોક્ષ મેળવીશ કે છે ગીતમાદિ ગણુધર બ્રાહ્મણ હતા, તીર્થકર દેવો ક્ષત્રિય હતા ને જબૂરવામી આદિ વૈશ્ય હતા જૈન ધર્મમા સર્વને ગ્થાન છે જૈન ધર્મ છે, જાતિ નથી. જૈનનો અનુયાયી ગમે તે જાતિનો હોઈ શકે છે રાગ-દ્વેષને છોડે તે કેવલ્યપ્રાપ્તિ કરી મોક્ષાભિગમન કરી શકે છે પુરખ, સ્ત્રી કે નપુમ્મનને પણ મોક્ષને લાયક ગણ્યો છે, આમા લિંગભેદ ક્યાયે નથી

“ પૂર્વાચાર્યો સમયાનુસાર વર્તીને જૈન ધર્મ દીપાવી ગયા છે પૂર્વના જૈનો પણ તે પ્રમાણે વર્તીને પોતાના નામો ગેશન કરી ગયા છે આજે આપણે ક્યા છીએ ? વિચાર કરો, આપણે ક્યા છીએ ? આપણુ કર્તવ્ય શુ છે ?

“ કેળવણી વિના આપણો આરો નથી કેળવણી પણ ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને સચ્ચારથી સુવાસિત હાવી જોઈએ ન્યાસુધી આ પ્રકારની ધાર્મિક કેળવણી નહિ હોય ત્યાસુધી આપણો ઉદ્ધાર જ નથી ફક્ત કેળવાયેલા જ જૈન શાસનની રક્ષા કરશે ગ્વામી-ભાઈની કમાવાની તાકાતમા વધારો કરો એક ન્વિસની રોટી આપ્યા કરતા તેને નિગતર રોટી મળે એવી વ્યવસ્થા કરો જાનીઓએ સાત ક્ષેત્ર કબ્જા છે (૧) જિનચૈલ (૨) જિન-પ્રતિમા (૩ અને ૪) સાધુ અને સાધ્વી (૫) સદ્જ્ઞાન (૬ અને ૭) શ્રાવક અને શ્રાવિકા તીર્થનો વિચ્છેદ યતા પ્રથમ શ્રાવક શ્રાવિકા, પછી સાધુ અને સાધ્વીનો વિચ્છેદ થશે તીર્થમા શ્રાવક શ્રાવિકા પણ છે માટે સધના એ અગને પણ મજબૂત બનાવવુ પડશે શ્રી મૂળચદજ મહારાજના સમયમા કુઅપ નહોતો, અને ન્યા કુઅપ હોય ત્યા જપ થતો તે સમયે ઝીણા કપડા નહોતા વપગતા, હમણાં તો તમે અમને ઝીણા કપડા વહોરાવો છો, તે સમયે અમે ત્યા દૂધ માટે વહોગવા નહોતા નીકળતા, આજે અમે તેમ કરતા થઈ ગયા છીએ અમારે ને તમારે આ સમજવાનું છે કે આપણી આ સહેલાણીપણાની ટેવ લાગી-ફકારને લાયક છે ખરી ? સ્વધર્મીઓ માટે ઉલ્લમ કરો તેમને વ્યાવહારિક કેળવણી સાથે ધાર્મિક શિક્ષણ મળે તેવો પ્રયત્ન કરો એકલી પૌદ્ગલિક કેળવણીથી કોઈનો ઉદ્ધાર નથી થવાનો ધાર્મિક કેળવણી હશે તો ધાર્મિક સગકા મળશે તો જ

વિરોધપાત્રિ થયે. તો / શાસ્ત્ર દ્વિતમ સ્તર કામો થયે. જોવિ પ્રજ્ઞાન મુખકો નાસ્તિ. જનન જન્મ છે તેનું કારણ થી તેઓ કુરુઓ પાસે જાય છે તે મું નાસ્તિ. સન્નિધિ સ્થાનવા? અને જામ તેમને તમે નાસ્તિ કહા કરસો તો તેઓ—જોવિ પ્રજ્ઞા વધારી પાસે આવશે ખરી! રસ્તો એ છે. ધર્મિક જાનસંસ્કાર મારે તેવી જાનવા કરો, સજ કરો. સદ્ગુણોનું સર્વપ્રમાં મહાને તેમ જાને તેણે જાપાળોને ન પોતો.

સ. ૧૬૮૫ના પોત શુક્રિની સરજાતમા આચાર્યશ્રી ભાલુશી મોક્ષના પદ્ધતી કાથી મહા શુક્રિ ૫-૧ના નિં કચરીઆમ જાણુ પ્રતિન યજ્ઞોત્સવ કરાઓ. જાદો સમાજ છવન અને કીનધન ૫ પ્રવચનો કર્મ પાસાળા જણુ સર કર્મ મહા વધિ દસમન રિવને છુદાસીના સને આચાર્યશ્રીનું સર્વેકુ કર્મ ત્યા જમીસ વિનસ લિખતા કરી મુખર્ષિન જાતીસ મહારમોન પ્રવિનિધિ મારે જાદો જાવી મુખર્ષિયાં ઓગાસ કરવા વિનનિ કરી આચાર્યશ્રીએ તેઓ ગ્રીક્ષ કર્મો. કરચરીઆમી વિદ્યાર કરી દાંક કર્મ મીસારવા અને જામી નવસરી પદ્ધતી ત્યા જમી પૂનજ કરી લાંનો કસેલ સ્થાત કર્મો. જાદોશી આચાર્યશ્રી મરત પદ્ધતી અને ગોપીપૂનાય મોદનવામજ મહારાજના ઉપાસવા બેસતી લાંથી વાપી કર્મ ચોનપ પદ્ધતી ૫-૧૫૫ થીનવિવર્તિજ્ઞજ્ઞ વરકમ્પાથી ત્યા જાવી જોડાયા. સ. ૧૬૮૫ના જેઠે શુક્રિ સ્થાને થી મહાતીર જેન વિદ્યાવનમ આચાર્યશ્રી પદ્ધતી. જાદામય રિવને ૫. જાદામયમજ મહારાજની જ્યોતી કીતની. આચાર્યશ્રીએ થી જાદાત જેન વિદ્યાવનમ જાણુ આપડ, પ્રેમ અને મનસકનન જેવા ખૂન જાનક થયો અને ચોનાની એક જાણુ મહત્વાકાંક્ષ જુનું સ્વરૂપે કસેલી એક જોમના હેવાર્મ જાનક જાનક કર્મકરો જેઠે શુક્રિ દસમના રિને મુખર્ષિએ જાદાવશીનું જાદાસી સ્વામી કર્મ. સ. ૧૬૮૫ના મુખર્ષિ જાલેખ મહારાજના મોડીજના ઉપાસવા બેસતામની વતમન પરિક્ષિતિ, જાદામયની જાદાવનન, સમાજસમાજની રિવિત, જાણુ સ્વર્ગમાં વાસજ, કિસાલસમાજનો સપરિ વધેરે વિત્તો ઉતર ખાતીવ પ્રવચનો થઈ મહાર્ષિ પછી આચાર્યશ્રીની પ્રેરણાથી એક કચરી જાલેવને નીસ જોસથળ જેન જોડાવને રિવિત સવા જાનની ઉતાર સમાવન કરી. જાદો જામુક વર્તેવો ઉતારા છના આચાર્યશ્રીનો જવાળ રજી દનો સનીમ જ એવ છે ઉતારાથી કરુ વજનનું નથી. જેનુ કામ ૭ હોવ તે કરે જુવ જાલેવો કરચમી કરી જ જર નથી. સર્વિ રામની એ જ જાવજો ધર્મ વિરોધી જમના જાને છતવા સ નિ જેનુ જામોથ સજ મીનુ જોમ નથી. પ્રજેવ ન રામીએ તો જાવજો હોઈ વિરોધી નથી. સનિ અને સમજઈ જાવરે છવશે.

મુખર્ષી વિદ્યાર કરી પાદકોવર, જાણુ વધેરે રજોએ કર્મ આચાર્યશ્રી ખાદી જાના અને જુલવા સપની વડેનુ જાળકન કર્મ—જાર પછી જ જુવામાં પ્રવેશ કર્મો, જાદો સ. ૧૬૮૧નાં જાણુસ દરમિયાન જાવનન સિદ્ધિ સમાજનો જાદા મેગજો મીસારની વિનિધિ ઉપજાન જાણુ જા જાદાશ્રી અને મુક જિવ દાસ કરાયા થી આચાર્યશ્રી જેન જાલજેરની રજાવન કર્મ જામી વિદ્યાર કરી તરેજા, રમરે, જાદામયન કર્મ વેવવા પદ્ધતી અને ત્યા પ્રવિત કરાવી. ઉનાચી આપડ મુશાનો જોઈ હોજવામ આચાર્યશ્રી વિદ્યાર કરી આચાર્યશ્રીએ જાદરિક્ષ જામનાવની જાલ કરી ત્યા જમીએ રિવજની રિજાતા કરી. ધર્મસાળા મારે પ્રેરણા જાવી જાદાપુર પદ્ધતી અને ત્યા સવન ૧૬૮૫નું મહાર્ષિ મુ જાણુશા જાલે થી સદુદનિજ્ઞ મહારાજ તેવ જ મીનજોને જાદાવશીએ જાદા જામી ત્યામી સવન ૧૬૮૮ના પોત જાવનું વિદ્યાર કરી જામજાવ જાલે કર્મ જામપુર પદ્ધત

શુરાનપુત્રના સઘનો કુસપ દ્વ કગલ્યો માતાપુત્ર વચ્ચેનો ઝઘડો દરમિયાનગિરી કરી દૂર કગલ્યો ત્યાંથી વિહાર કરી મારવગદ થઈ, શાતિનાથ પ્રભુની યાત્રા કરી, આચાર્યશ્રી ધાગમા પધાર્યા ત્યાંથી આગપુર તરફ વિહાર કરી ભોવાપર તીર્થમાં બાગ ફટની શ્રી શાતિનાથ પ્રભુની કાયોતસ્કર્ગમાં જોબી લવ્ય મૃતિના દર્શન કરી પરલાનદ થઈ રતલામના આગ્રહથી ત્યા ગયા ત્યાંથી સલાના, વાસનગ આદિ થઈ આશપુર પધાર્યા પાટણવી વિદ્વાન મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી મુનિશ્રી પ્રભાવિજયજી, મુનિશ્રી ગમવિજયજી આદિ આશુ કેશગિયાળની યાત્રા કરી આગપુર આવી ન્યાયી ભક્ષોજ ગામમાં થઈ કેશગિયાળ પધાર્યા શ્રી મહાવીરજીયતી તેમજ શ્રી ચપુર પધાર્યા અહીંયા મહાગણને જૈનધર્મનું હૃદય સમગ્ર ન્યાયશ્રી વગડાણાળ પધાર્યા ત્યાંથી આદનાઈ કવગડ થઈ મહિન્દની પ્રતિષ્ઠા કરી પાગ વગડાણા થઈ ચાતુર્માસ કર્યું

આત્મિક અગતિ દૂર કરી
તા. ૦૩-૧૦-૧૯૮૨ના મેળ આત્મા
આપી બધ છે આ નિવેદનમા તેમજો જાણ
કર્તા સધ અને શાસન પત્તે કૃતસાક રિયા ।
અને સધ માયે સમધ ધગવે છે તેટલો ભાગ-સધ નમ ।
સત્ય દેખાય તો તેના પર વિચાર કરો

મા વર્તિ ૯, ગવિવાર
॥ જ્વલાવનો સમ્મ જયાલ
૩ પર્ય નિમિત્તે આત્મવિચારણા
મા । ભાગ-જે ભાગ પોતાના આત્મા
જે તેમા કોઈને સમભાવ અને

“આજઠાલ આખા જૈન સવમા કલેશ અને કષ્ટામનુ વાતાવચ્ચુ ચામેર ક્લાઈ ગ્હુ છે અને તે દિનમે દિનમે ઉમ્મ જનતુ જ્ઞય છે દરેક પક્ષકાર આમા પક્ષ ઉપર ખધો હોય નાખવા પ્રયત્ન કરે છે સામો પત્ર પણુ એ જ કાદર ઉગાડતો હોય છે પગિણુમે કોઈ પોતાના હોય તરફ અને ખીમના ગુણુ પરત્વે લક્ષ આપતુ નથી સધના કટલાક આગેવાનો મને પણુ કહે છે કે સધમા શાંતિ સ્થાપવી જોઈએ, અને આપ આ કલેનો દૂર કરવા કઈ કરો

“ધર્માત્મા અને સરળ ચિત્તવાળા આવા ભાઈઓની વાત ઉપર હું વિચાર કરું છું ત્યારે હેવટે મને એમ લાગે છે કે આ બાબતમાં હું મારા આત્મનિવેદન ચિન્તાય કંઈ કરી શકું તેમ નથી કોઈની સૌના ઉપર અધિકાર ચાલતો નથી, તેમ સૌ એક સ્વભાવના હોઈ શકે નહિ તેથી મને મારા પોતાના વિરો કાઈકરી શકવાનો કે કહેવાનો હક રહે છે જૈન મત્રમાં વર્તતા કે વધતા કોઈ પણ જાતના કલેશમાં હું નિમિત્ત થતો હોઉં એ મારી જાણમાં આવતું નથી પ્રયત્ન તો એ વિગે હોય જ ક્યાથી ? તેમ છતાં એવો પણ સમ્ભવ છે કે જે વસ્તુ મારા લક્ષમાં ન હોય કે ન આવતી હોય તે ખીજાઓના લક્ષમાં આવે કે આનતી હોય છે તેથી આ બાબતમાં મને એક જ માર્ગ મુજે છે, અને તે કોઈ પણ રીતે તુકસાનકારક નથી કદાચ તે ખીજાઓને પણ અનુકરણ કરવા જેવો બને તે માર્ગ આ છે

‘ન્યાયાભોનિધિ જગદ્વિખ્યાત પદ્મ ગુરુદેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિજયનાદસૂરીશ્વરજીના હસ્તે દીક્ષિત અને અમારા સપ્તાગમા અતિ માન્ય વયોવૃદ્ધ એવા બે મુનિવરો છે, જેમને હું પૂજ્ય ગણુ છુ અને જેમના માટે જૈન સધના મોટામા મોટા ભાગને આદરમાન છે તે બે પ્રતીત્ત શ્રી કાતિવિજયજી અને શાતમૂર્તિ શ્રી હસવિજયજી મહારાજ છે આ બે સિવાય વિદ્વાન, પ્રતિભાસપન્ન અને પ્રભાવશાળી આચાર્યશ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ અને શ્રી વિજયનીલીતસૂરીશ્વરજી મહારાજ છે કે જેઓ તદ્દન નિષ્પક્ષ અને કોષ્ઠનાય પ્રભાવથી અજન્ય તેવા નથી આ ચાગ સ્થવિરોને હું મારા તરફથી વિનવુ છુ કે તેઓ એકત્ર મળીને અગ્ર પત્રવ્યવહાર કરીને જો હું ઈષ્ટભૂલ કરતો હોઉં તો તે વિશે વિચાર ચલાવે તેમના

આચાર્યશ્રીને અનુરોધ કર્યા આથી આચાર્યશ્રીએ વિહાર કર્યા પેથાપુર પામે રાધેજી ગામમા મુનિશ્રી હસવિજયજીના દાળધર્મના સમાચાર ગળ્યા સાધુ-સપ્ત અમેલનમા ઉત્સાહ ધણો હતો વાતાવગુગા નવી ચમક હતી સાગયે હિંદની સમેલન પર નજર હતી પણ કાર્યપ્રણાલીનો ખ્યાલ ન આવતા મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજીએ દહેગામમા આચાર્યા મુનિવગેનુ એક નાનુ સમેલન યાલાવાસાનો પ્રયાગ કર્યા સં ૧૯૯૦ના ફાગણ શુદ્ધ અગિયારસના રોજ દહેગામમા આ અમેલન થય અને તમા આચાર્યત્રો વિજયનીતિગૂરીશ્વરજી તથા મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજીએ ઊલટકો ભાગ લીધા. આચાર્યત્રોએ ફાગણ વદિ ત્રાને અમદાવાદમા પ્રવેશ કર્યા અને જિજ્ઞાસુમા

સં ૧૯૯૦ના ફાગણ વદિ ત્રા
ઉપાધ્યાયો, સાધુઓ એક સાથે મળ
નહિ અને સર્વ સમતિથી દામ થયુ

૧૧૫૬, આચાર્યા,
અધ્યક્ષ હતું

નરઆતમા પરમપર આક્ષેપો, ગા
થયો પહેલા બોલે મુનિ મહાગજેની મા
ચાગી સમિતિ ચાઈ અને જેરે આચાર્યત્રો
આચાર્યશ્રી સાગગનસંગિજી, આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભજી
વિજયદાનસંગિજી, આચાર્યશ્રી જયસંગિજી, આચાર્યત્રો વિજયવલ્લભજી અને મુનિરાજ
શ્રીસાગરજીએ એમ નવની સમિતિ નિર્ણય કરવા માં નીમવામા આવી આ સમેલનમા અનેક
પ્રકારના નિર્ણયો થયા, પરંતુ તેનો પૂર્ણ અમલ થયા નહિ જે આ નિર્ણયો અમલમા મુકાયા હોત તો
આજે જૈન મધની જુદી દશા હોત !

અમેલન પ્રસંગે આચાર્યશ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજીના સૂચનથી વર્ષા યાદ ૫૦ આત્માગમજી મહાગજના સરાગના સાધુઓ મહત્વની મત્રણા માટે વિદ્યાગાળામા મળ્યા વર્ષા યાદ શ્રી વિજયદાન સંગિજીને આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસંગિજી મળ્યા, પણ મતભેદોની ગાદો ન ઉકલી શકી અને એ અવસર ગયો તે ગયો જૈન મધનુ એકતાનું ચ્વન ભગ્ન અવન્યામા રહ્યું ભાવિ ભાવે થવાનું હતુ તે થયુ !

આચાર્ય શ્રીવિજયતેમિસૂરીશ્વરજીના આગ્રહથી સેરીસાની યાત્રા માટે અમદાવાદથી ચેત્ર વદિ આઠમના રોજ આચાર્યશ્રીએ વિહાર કર્યા મેગીસા તીર્થમા અને મહામુનિઓએ સધના અનેક પ્રશ્નો ઉપર વિચારેની આપ લે કરી એક જ મકાનમા ગિચતા દરી આ પંચી જૈન આગેવાનોના આગ્રહથી આચાર્યશ્રી, આચાર્યશ્રી તેમિસૂરીશ્વરજી સાથે, પાનસગ ગયા અને જને મહામુનિઓ ત્યાથી પૂટા પડ્યા અને ત્યાથી આચાર્યશ્રી અમદાવાદ આવ્યા વગેરે, ડભોઈ થઈ લોઢાણ પાર્શ્વનાથ લગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરી અમદાવાદ પધાર્યા અહીં ૫૦ આત્માગમજી મહાગજની જયતી જિજ્ઞાસી સં ૧૯૯૦નું ચોમાસું અમદાવાદમા કર્યું

ચોમાસુ પુર થતા બાજેન થઈ આચાર્યશ્રી મહેમદાવાદ થઈ, કપરજ પધાર્યા ત્યા ત્રણ બહેનોને દીઠા આપી, વગેરે શહેર પાવન કર્યું અહીં ૫૦ મળચદજી મહાગજની જયતી જિજ્ઞાસી, વિહાર કરી મીઆગામ, પાલેજ આદિ થઈ ભરચ, અદલેશ્વર, સૂરત થઈ ત્યાથી નવસારી, ખીલીમોરા, વલસાડ થઈ આચાર્યશ્રી મુળધર્મ પધાર્યા સૂરતમા સં ૧૯૯૧ના પોપ વદિમા ત્રણ જાહેર વ્યાખ્યાનો થયા હતા, ભરચમા વેળલપુરના ભાઈઓનો અગ્રો દુર થયો હતો મુળધર્મજી સં ૧૯૯૧ના મહા શુદ્ધ પાચમના દિવસે આચાર્યશ્રીનું સુંદર આરમ્ભ કર્યું, અને મહા શુદ્ધ દશમે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમા પ્રતિષ્ઠા-મહોત્સવ

મગલ ઉદ્બોધનો ડર્યો ત્રણ દિવસ ઉત્સાહથી શતાબ્દી-જયંતી બિજવાઈ પાટણમા પણ પ્રવર્તક શ્રી ક્રાન્તિવિજયજીના અધ્યક્ષપણા નીચે શતાબ્દી-મહોત્સવ બિજવાયો એમા મુનિશ્રી જિનવિજયજી, મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી, ૫૦ સુખલાલજી વગેરેએ પ્રવચનો કર્યા સાદ્ગીમા આચાર્યશ્રી વિજયલક્ષ્મિસૂરી-શ્વરજીની દોઢવણી નીચે શતાબ્દી બિજવાઈ મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજી, મુનિશ્રી ભુવનવિજયજી, મુનિશ્રી દર્શનવિજયજી, મુનિશ્રી હિમાશુવિજયજી વગેરેના પ્રેરક પ્રવચનો થયા સાગયે પળખમા તેમ જ સુખઈ, સૂરત અને અમદાવાદ તેમ જ ડેંગેડે ગતાબ્દી બિજવાઈ

વડોદરાથી આચાર્યશ્રી મિયાગામ પધાર્યા અને ૨
૫૦ શ્રી લલિતવિજયજી, અને ૫૦ શ્રી - - - - -
પદવી આપી, અને મુનિશ્રી વિવેકવિજયજી
મુનિગજ શ્રી સુમતિવિજયજી મહાગજ
આપવા આજા મોકલી મીઆગામ પડા
પદવી અને એમના ગિણ્ય ૫૦ મુનિશ્રી પ્રેમવિજયજી
ઓમાસા દરમિયાન વડોદરાના ઉપાશ્રયના ઉદ્ધાન ન
જયંતી પણ સારી રીતે બિજવાઈ પડિત લાલનને મન
આપી આ પ્રસંગે વડોદરામા ઉપધાન થયા કાર્તિક વર્ષ ૧૯૮૨ના ૧૫
બીજા દિવસે માળ-પ્રદાન વિધિ થઈ

વડોદરાથી વિદ્વાર કરી લગભગ વીસ વર્ષના ગાળા બાદ આચાર્યશ્રી ખખત ના
સાગે ઉત્સાહ હતો ખભાતના લગ્નગેની વ્યવસ્થા તથા માડવીની પોળના નાદા ના
આચાર્યશ્રીએ પ્રેરણા આપી, અને દીવાનશ્રી કે. કે. હાકોળના અધ્યક્ષપણા નીચે ૫
બિજવી સં. ૧૯૮૩નો ઓમાસુ આચાર્યશ્રીએ ખભાત ખાતે કર્યું સં. ૧૯૮૩ના બીજા દિવસે ૧ના
દિવસે વડોદરા ખાતે વિદ્વાન મુનિગજ શ્રી ચણુવિજયજી કાળધર્મ પામ્યા આચાર્યશ્રીને આથી ભાગે
ખોટ પડી ખભાતના આતુર્ભાસમા શ્રીકમલદેવની માડવીની પોળમા પ્રતિષ્ઠા કરી

ઓમાસા બાદ ખભાતથી વિદ્વાર કરી આચાર્યશ્રી સોજિત્રા, માતંગ વગેરે સ્થળે થઈ અમદાવાદ
પધાર્યા અને ભા પ્રવચન કરી શેરીસા, લોયણી, શખેશ્વરજી વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરીને ગધનપુર પધાર્યા
રાધનપુરના અને આચાર્યશ્રીનું સુદર સ્વાગત કર્યું આ પ્રસંગે રોડ ઈશ્વરલાલ અમુલખગાય જૈન બોર્ડિંગનું
ઉદ્ઘાટન થયું ગધનપુરનો ઉત્સાહ આ વખતે અપૂર્વ હતો અને ગામોગામના જૈન આગેવાનો હાજર
હતા આચાર્યશ્રીના નેતૃત્વ નીચે અઢાઈ મહોત્સવ, ગથયાત્રા, શાંતિરનાત્ર, સાધર્મિક-વાત્સલ્ય વગેરે થયા

રાધનપુરનો ઉત્સવ પતાવી આચાર્યશ્રી પાટણ પધાર્યા પાટણે એમનું ભવ્ય સ્વાગત કર્યું પાટણમા
પોળે પોળે પ્રવચનો કરી પ્રવર્તક શ્રી ક્રાન્તિવિજયજી, મુનિશ્રી ચતુરવિજયજી તથા મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીના
કાર્યની અનુમોદના કરતા જ્ઞાનમંદિર માટે ફંડની શરૂઆત કરાવી પાટણની જનતાએ પૂર્ણ ઉલ્લાસથી
સાથ આપ્યો શ્રી હેમચંદલાઈ મોહનલાલે જ્ઞાનમંદિરનું ભવ્ય મકાન બધાવી આપ્યું અને હેમ-
ચારત્રતત્ર બિજવાયું

પાટણથી વિદ્વાર કરી આચાર્યશ્રી ચારપ મેત્રાણા થઈ પાલણપુર પધાર્યા અને ભા ત્રણેક દિવસ
ગેકાયા પાલણપુરના નવાબે આચાર્યશ્રીની મુલાકાત લીધી ભાથી કુભાગીઆજી તીર્થની યાત્રા કરી અહીંથી
માલણ, કુંભારીઆજી, લાગળ, ગેરીડા, ધનારી, પીંડવાડા, નાણા, ચામુડેરી, ભાડુન થઈ વિજાપુર, મેવાડી,

મુખવા, બાવણ, રાજકપુર, સહારી, જાગી, કાનજી વર્ગ વરકક્ષણના વિદ્યાર્થીઓને આશીર્વાદ આપી
 શીએના વર્ગ આજ્ઞાથી કોરોનર રવાના થયા. ત્યાં કાનજી દુરિ કદમત ગેજ જાગળ રવાના કરી, વિદ્યાર કરી
 તખતવડ-રવા ત્યાંથી બ્યાર આતે મહાદાર જગતીની કીજવણી કરી કાપથી જા તોર, તખુર, જાગર
 વર્ગ આજ્ઞાથીએ કિસીમાં જાગમન કમુ. કિસીમાં થી જાગમન જગતીનો ઉત્તર થયો અને વિદ્યાર
 ત્રિપુડી મુનિથી કાનજી વિજવણ મુનિથી જાગવિજવણ અને મુનિથી જાગવિજવણ સાથે આ રવા
 થયો. જાગીથી કાપમેર વિદ્યાર રવા થયો. આજ્ઞાથીએ ૧૬૬૪ના ૧૦ વરિ જાગમ તા ૨-૧-૧૬૩૮ના
 ગેજ જાગવા સહેરમા પ્રવેશ થયો.

આવ્યવસ્થી તથા મુનિમજાનુ સ્થાવર એક માર્ગે જોડવા લાંબા સરપસાથ થયું આ સમયે મેઘથી કસ્ટરભર્યાં લાખભર્યાં જીને જળવાયા જાતેની થી જાડવાનું જીન કોચેલીની જુદાપાનવિધિ કરી આ પ્રસંગે આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે પળાનથી પ્રવચન મુખિયાર કુરુદેવતા આ સમયની હું નવેથી જળવાયું હતું હું પળાન જીન મુરુડા પંડી જીન સરપા, જીન તાવપાન, જીન હાનિપાસ અને જીન સાદિસના જળવાયીઓ તેવા કરવાની મજા કરવાના સિદ્ધ થયેની જોઈ ખાતી કર્પિઓ દત્તી જાડે છે ૫ નથી જાડિઓની મુરુડાજી તો જળુપમ છે લાંબા મજનરામજીએ જોઈ થી કસ્ટરભર્યાં લાખભર્યાં પળાનના સવનું જાનવર નાથી સજ્જાત્યુ થયું પ્રિયસના ઉત્સવથી જાનેક સમયનો જગ દરેકેવનું તેમ / લાખમેરીની જુદાપાન થયું

આવશ્યકતાની દ્રષ્ટિએ જવાબ નહીં આપી શકાય તેવા પ્રશ્નોના ઉદાહરણ તરીકે નીચેના પ્રશ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નોના ઉદાહરણ તરીકે નીચેના પ્રશ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નોના ઉદાહરણ તરીકે નીચેના પ્રશ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

સા ૧૬૬૪ના કારનાર વરિ બીજાના સિરસે જાણીથી વિદ્યાર કરી આત્મકર્મી જનનાના કે ૫ ગણ તથા કારનાર વરિ જ્યાં પ્રિને જાણીયા નગરના પ્રવેશ થયો ત્યાં સુધિ સ્વતંત્ર જાણના સિપોઈ બી આત્મનાત દેલ મહાસબખુ હમુ વર્ષિકા અધિદેસન જ્યાનિયતી વાગીન જાણુરમણ ભેનના જાણુરજ્યા નીને જમુ એના વચનમ્મરમ્ રચનાકર કમો કરવા, સપ્તન સારના, સિદ્ધિવૃક્ષનાઓ-ન નિદાસ મરો તેમ જ નેન કાઠીઓની જાનિતિ મરો આત્મકર્મીએ પ્રેરક જાને વીરજાની પ્રવજ્યો કર્યા.

[illegible]

ગામના પ્રતિષ્ઠા જાતી અગ્રણીઓ મિ. શ્રી. જી. વાઘા, હરભાઈ, મેરુ વગેરે અગ્રણીઓએ જઈ
હસ્તિનાપુરની શાળા હરી, કુશલનગર, દેવનગ, નાગન, સરસ્વતીપુર, શ. શાળા આદિ જઈ દરિયાી અગ્રણી

પધાર્યા ત્યા શ્રી છુટરાયણ મહાગજની ચર્ચવાસતિથિ તથા પૂઠ આત્માગમણ મહાગજની જન્મતિથિ ઊગતી રાજપુરા, પતિયાલા, સમાના થઈ સુનામ પધાર્યા સાથી ચાં વપ માલેગડોટલા પધારી કુસપ દૂર કગલ્યો અને શ્રી આત્માનંદ હાઈફૂલ ફરી શરૂ કરાવી

માલેગડોટલાવી રાયકોટ આવી ત્યા આચાર્યશ્રીએ ધર્મપ્રેરણા આપી સં ૧૯૯૫નું ચાતુર્માસ ગયકોટમા ક્યું અહીં છ માસની ગિચરતા દરમિયાન જિનમદિની પ્રેરણા આપી અને અને જયતીઓ ઊગતી વિદાયમદેશો આપતા આચાર્યશ્રીએ ક્યું કે, “ ભગવાનનો નામો પદાચાર્યવાનો અમાનો ધર્મ અમે અહા કર્યા છે તમને પ્રિય અને દિતકર લાગે તો ગ્રહા... ન તેના અમલ કરાવો તો તમારુ છવન સાર્યક થશે ” ગયકોટની જનતાએ આચાર્યશ્રી

ગયકોટથી વિદાય કરી ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા આચાર્યશ્રી મે... પ્રવર્તક શ્રી ઠાતિવિજયહના રાણ્ય મુનિશ્રી ચતુરવિજયહ કાળધર્મ પામ્યાનો તાર... ન છ વ્યક્ત કરતો વળતો તાર કર્યા સં ૧૯૯૫ના કારતક વન્ પાયમના... માં પ્રવેશ ડ્યો અહીં ગ્વાગીશ્રી કૃષ્ણાનદાને દીગા આપી મુનિશ્રી વિશ્વવિજય... ને દીલા આપી મુનિશ્રી વૃદ્ધિવિજયણ નામાભિધાન ક્યું ખાનગા ડોગરાનો કુ... નવ્યો લુધિયાણાથી વિદાય કરી આચાર્યશ્રી વિવિધ ગામોમા વિચરતા દોનિયાગપુ... ન નાદાનિત માધુઓની વડી દીલા તથા સાતિન્નાત્રના ઉત્સવો થયા અહીંથી લાલા ન... નાદી કાગડ તીર્યનો મન નીકળ્યો તીર્યના ઉદ્ધાર માટે લા અમિતિ ગ્વાઈ હોશિયાગપુ પાછા... ના મહાવીરજયતી ઊગતી જલધગથી કર્તાગપુર વિદાય કરી, સાથી જગ્યાલાશુર અને પ... અમનમગ પધાર્યા સાથી આચાર્યશ્રી લાહોર આવ્યા સોળ વર્ષે પધારતા સમન મરે આચાર્યશ્રીનું અહજુન ગ્વાગત ક્યું આ પગી આચાર્યશ્રી ગુજરાનવાલામા પધારતા જનતાએ તેમને ઉમળકાબે આનકાગ આપ્યો ગુરુદેવના સમાધિ-મદિના દર્શન કર્યા જેઠે શુદિ આહમના દિવસે ગુરુદેવ સ્વં આચાર્યશ્રીજીની જયતી ઊજવવામા આવી સં ૧૯૯૬નું ચાતુર્માસ આચાર્યશ્રીએ ગુજરાનવાલામા ક્યું અને સધમા સારી તપચર્યા થઈ ગુજરાનવાલામા પ્રતાપજયતી, જગદશુરશ્રી દીનવિજયસૂરિજીની જયતી તેમજ ખીજી ઊજવણીઓ થઈ આચાર્યશ્રીનો ૭૩મો જન્મમહોત્સવ સં ૧૯૯૭ના કારતક શુદિ ખીજના દિને અનેક ઠેકાણે ઊજવાયો ગુજરાનવાલામા ત્રણ દિવસનો કાર્યક્રમ થયો વરકાણા, કરજળુ, વગેરે ઠેકાણે પણ જયતી ઊજવાઈ શ્રી આત્માનંદ જૈન મહાસલાનું અધિવેશન પણ આ સમયે થયું

* * *

ગુજરાનવાલાથી વિદાય કરી એક અઠવાડિયુ જેલમ ગેદાઈ સિંઘઈ, ખુર્દપુર, દારાપુર, જલાલપુર, પીઠનવાલ થઈ આચાર્યશ્રી હીંગણપુર ગયા સાથી ભેગ થઈ ખાનગા ડોગરા ગયા અને મહા વદિ છટના દિને સાતિનાથ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરી સાથી ત્રિહાર કરી શિયાલકોટ પધાર્યા, ન્યા આચાર્યશ્રીનું અપૂર્વ સ્વાગત થયું અહીં મહાવીરજયતી ઊગતી અને જૈનમદિ માટે વીસ હજાર રૂપિયા ભેતજેતામા ભેગા થઈ ગયા

શિયાલકોટથી વિદાય કરી સચેતગઢ, નયા શહેર, મીરાસાહેબ થઈ આચાર્યશ્રી જમ્મુમા પધાર્યા સાના વ્યાખ્યાનમા લોકોએ સારા પ્રમાણમા હાજરી આપી હતી ફરીદકોટના બે લાકખોનો કલેશ તેમણે સાત ક્યો જમ્મુએ અભિનંદન-પત્ર આપ્યું સાથી આચાર્યશ્રી વિમના, હરિયાલ, નખનાલ, જકડવાળા, ધર્મથલ આદિ ગામોમા થઈ ધર્મોપદેશ કરતા ગતતા સખતરા પધાર્યા સખતગમા લાલા અમીચદના બે પુત્રો લાલા દેવગજ અને લાલા જાનચં વચ્ચેનો કુસપ અમદાગિક રીતે દૂર કરાવ્યો સખતગથી વિદાય

કરી આત્મસંતોષી બનવાનું, ત્યજવું થઈ નારોવાયું રહેતું. બધી આત્મસંતોષીનું જન્મ સ્વામત થતું. ૫ આત્મસંતોષી મહારાજની બનતી હોયતી. તેથી પછારે થઈ, વિરિષ સ્થાને પ્રેરણા આપત આત્મસંતોષી મહારાજે મટે સિદ્ધાચાર્ય રહેતું અને રાજાપુત્રો પ્રવશ કરાઈ. એ ૧૬૬૮ના મહારાજના કૃત્યવર્ણન વિશે સ્વામત ધર્મે મંદિરમાં આત્મસંતોષીએ પ્રવચન કર્યું. જ્યારણ સુરિ બગીચારાજ રોજ થી હીરવિજયસ્ટ્રીપરણની બનતી હોયતી.

આમો સુરિ થી તરી આત્મસંતોષીએ ૮૫ રાજકુલ વચ્ચાનું કરાઈ નીં નીં દક્ષિણી એની રજુઆત કરી કરતણ સુરિ બીજાના દિવસે આત્મસંતોષીનો પત્રનો જન્મદિન હોયતો. એ ૧૬૬૮ના ૩૧વર્ષે સુરિ પૂર્ણિમાના દિવસે મીરંદાચર્યસંતોષી બનતી હોયતો. આત્મસંતોષીની મંદિરની વચ્ચાં રજુ વરાણા વચેરે સ્થળેએ હોયતી. એ ૧૬૬૮ના મહારાજ સુરિ દશમના દિવસે મી આત્મસંતોષી જન્મ મુજિ મંદિરનું મહાપુરુષ કરવામા આવ્યું. એની વિધિ રાજકુલે બાદા કરેચક્રના દરેકે થઈ આ પ્રસંગે આત્મસંતોષીએ કહ્યું. તમારા બંધન હારવા પરમજા પ્રવેનો પ્રેમ ગુણ છે તો નેહાં. તમારા વચ્ચે એ જ હોવ તજુ દક્ષિણથી તે જુદી જુદી જાતે છે. જન્મતા તમામ મુજો દોષને દોષ રીતે ચર્ચિત્વનું મને છે. રજી પ્રકારો કાંચે ગુણ ગુણ હોવ તો જની મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે ચર્ચિત્વનું પ્રમથ પચ્ચિત્વની ઉપેક્ષા કેમ થઈ શકે? જન્મ વત્તની જન્મવા વિના જન્મનું જુદું જન્મ જાત નથી.

સિદ્ધાચાર્યથી સિદ્ધાર કરી આત્મસંતોષી મુજવત્તવાના રહેતું. આત્મસંતોષીની પ્રેરણાથી બધું સિદ્ધ મુજવત્તનોએ ચક્રદશનો સ્થાન કર્યું. પીઠની જન્મમંદિર આત્મસંતોષીના મુજવત્ત જન્મ. એ ૧૬૬૮ના મહારાજ સુરિ રાજ્યે રજુકુલનો વર્ષિક હસત હોયતો. સુરિ જન્મ દિવસે પ્રતિષ્ઠા કરાતી. રજુકુલનોએ દર્શન-સ્થાનનાર્થ આત્મસંતોષીએ રજુકુલેના જન્મ જન્મો કરી જાત બંધનોના સ્થાન વિશે બધારાજ પ્રવચન કર્યું. જાણી સિદ્ધાર કરી આત્મસંતોષી બધીર પછારે જાણી મુજ, પ્રવચનના થઈ વિરોધપુર જવળી પછારે. જાણી સિદ્ધાર કરી આત્મસંતોષી છારા પછારે. છારાનિષ્ઠાથીએ બંધિતજાવત આપું મુજવત્તની બનતી હોયતી. છારાની મુજવત્તેએ જન્મનાં જન્મ મોઝ અને જન્મનાં જન્મ રજી એવા જન્મ આપ્યા. છારા જન્મ બંધોરજાનાર્થ ૫ આત્મસંતોષી સ્થારાજની રાજ્ય દક્ષિણી જન્મરજાની નિર્ણય કર્યું. છારાથી જન્મતી જન્મ. આ જન્મ બંધોરે કમ્પે સમજાવ કરાતી આત્મસંતોષી માંચે થઈ રાજકુલ રહેતું. મી મહારાજની બનતી હોયતી કરી રાજકુલથી બંધિત થઈ જન્મવાના રહેતું. આ જન્મવાથી જન્મોતેરજો મુજવત્તો જન્મ કરાઈ, બંધિત સિદ્ધાર કરી, આત્મસંતોષી વિઠ્ઠલજીભટ્ટસૂરિ અને મુજિથી વિઠ્ઠલજીભટ્ટને જન્મ જન્મરજાના સ્થાન સમયે બીજા સર્વજનોએ રજુ એવા જાત લીધો હતો. જન્મરજાથી મોજીજન્મ, મુજાપુર, મુજેત થઈ આત્મસંતોષી સુરિજીવ રહેતું. આ પ્રવચન કરી રાજકુલ, મુજેત, પ્રવચન અને મીરંદા થઈ નારોવા મુજવત્તની બનતી હોયતી. આ થીસ વિરજી સિદ્ધાર કરી આત્મસંતોષીએ એ સુરિ બંધિતારસે પૂજીમાં પ્રવેશ કર્યું, જન્મ આત્મસંતોષીને જન્મની સ્થાન કરી બંધિતારા પત્ર એવાજા કર્યું.

એ ૧૬૬૮ના જન્મ સુરિ દશમના દિવસે જાતે જાતે પૂજા પ્રવેશ થી દક્ષિણીવચ્ચ મહારાજ રજુ આતે જન્મરજા સમયે પ્રવેશ થી દક્ષિણીવચ્ચ મહારાજ આત્મસંતોષીના પ્રેશ થી અને વિર દશ અને વચે સુરિ સિદ્ધાર જન્મ હતો. આત્મસંતોષીની પ્રવચન તેઓ પ્રેશ સ્થાન દશ, આત્મસંતોષીએ પ્રવેશને જન્મરજા આપ્યું કર્યું. મહારાજ મટે તો એ વચોજન્મ, રાજકુલ અને જન્મ

માર્ગદર્શક હતા. ગુરુદેવ પછી તેઓનો માર્ગ પણ એવો અપૂર્વ પ્રેમ હતો કે તેનું શબ્દોમા વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. મારા જીવનમા સુખદુઃખના, મુશ્કેલીના અને ઉપાધિના અનેક નાનામોટા પ્રસંગો બની ગયા પણ એ દરેક પ્રસંગે—પછી હું ગમે ત્યાં હોઉં—ગુજરાતમા, માદવાડમા, પળખમા કે દક્ષિણમા—પણ તેઓશ્રીની સલાહ હમેશા મળ્યાજ કરે. શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયની સ્થાપનામા પણ પ્રવર્તકશ્રીનો અનન્ય હિસ્સો હતો. પાટણના જ્ઞાનભાગે અને શાસ્ત્રગ્રંથોના ઉદ્ધાર માટે કાર્ય કરીને અને એની પ્રેરણા આપીને પ્રવર્તકશ્રીએ ભારતીય પ્રાચીન સાહિત્ય અને જૈન સમાજની અનન્ય સેવા કરી છે.” પટ્ટીમા પર્યુપણપર્વ નિર્વિદને ઊજવાયુ ત્યાગ્યાદ શ્રી હીરવિજયસૂત્રિની જ્યતી ઊજવાઈ આ પ્રસંગે શ્રી હરિશ્ચંદ્રજીએ આચાર્યશ્રીને અજલિ આપતા કહ્યું કે, “આચાર્યશ્રીની અમૃતવાણી સાલળતા અતગ્ના ઊંડાણમા અજવાળુ લાધે છે અને આત્મા જગત બની જાય છે. ગુરુદેવના વ્યાખ્યાનો બધા માટે ડલ્યાણુકારી છે. તેમા સર્વ ધર્મનો સમન્વય થાય છે. તેમા આત્માની ઉચ્ચતા અને મનુષ્યધર્મનું સાર્યક્ય મહેલું છે. નિષ્પક્ષપાતપણે હૃદયગમ થાય તે રીતે તેઓ આપણી સમક્ષ વસ્તુની રજૂ કરે છે.”

આચાર્યશ્રીની ૭૩મી જ્યતી પટ્ટીમા ધામધૂમપૂર્વક ઊજવાઈ યુવાનવગ ‘આત્મવલ્લભ જૈન સેવક મંડળ’ નામની સરથા સ્થાપી આ સરથાએ આચાર્યશ્રીને અલિનદનપત્ર આપ્યું. બાણુ ગૌરીશંકરજીએ પોતાના પરિવર્તનની કથા કહી આચાર્યશ્રીને અજલિ આપી. પટ્ટીથી વિહાર કરી આચાર્યશ્રી કસુર પધાર્યા ત્યાં પોપ શુદ્ધિ પૂતમના દિને શ્રીઆદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. નવીન ભરાવેલા જિનભિંબોની અજનશલાકા કરાવી. આચાર્યશ્રી કસુરથી લુધિયાણા થઈ જીરા પધાર્યા જીરાના સત્રનો મતબેદ દૂર કંગાવ્યો. રથજે રથજે વિહાર કરતા આચાર્યશ્રી રાયકોટ પધાર્યા ચૈત્ર શુદ્ધિ તેરસ તા. ૧૮-૪-૧૯૪૩ના રોજ મહાવીરજ્યતી ઊજવી. વૈશાખ શુદ્ધિ ત્રીજના દિને અજન-રાલાકાની વિવિધ થઈ શુદ્ધિ જટ્ટના દિવસે પ્રતિષ્ઠા થઈ.

આચાર્યશ્રીએ રાયકોટથી જેઠ શુદ્ધિ પૂતમે વિહાર કરી પીપલાવાલી, આદમપુર, નસગલા, જલધર, કરતાગપુર વગેરે રથજે વિહાર કરી જડિયાલાગુરુ પધાર્યા. આ નગરે તેમનું સુંદર અને અદ્ભુત સામૈયુ ક્યું. સં. ૧૯૫૦મા સ્વર્ગીય પૂ. આત્મારામજી મહાગજ સાથેના અહીંના ચાતુર્માસ બાદ ઓગણપચાસ વર્ષ આચાર્યશ્રીનું આ ચાતુર્માસ અહીં થયું. સં. ૧૯૯૯નું આચાર્યશ્રીનું ચાતુર્માસ ધાર્મિક કાર્યોથી ભરપૂર હતું. શ્રી વિજયાનંદ જૈન ગુરુમંદિરનો પાયો નાખવામા આવ્યો.

આ પર્યુપણ પર્વ દરમિયાન બહાર ગામથી દોઢ હજાર માણસો જડિયાલાગુરુ પધાર્યા હતા. બગાળ અને મેવાડની આપત્તિ અંગે આચાર્યની પ્રેરણાથી રાહતકું શરૂ થયું. અમૃતસંઘી સત્ર આચાર્યશ્રીને ક્ષમાપના કરવા આવ્યો. જડિયાલાગુરુમા આચાર્યશ્રીને વદન કરવા તથા મારવાડ પધારવા માટે વિનંતિ કરવા વગદાણા વિદ્યાલયના પ્રમુખ શ્રી મૂળચંદજી, મંત્રી શ્રી ન્યાલચંદલાઈ વગેરે ચાલીસ ગૃહગ્રંથોનું પ્રતિનિધિમંડળ આવ્યું અને ત્રણ દિવસ રોકાયું. આચાર્યશ્રીનો ૭૪મો જન્મદિન ત્રણ દિવસ સુધી ઊજવાયો. સં. ૨૦૦૦ના કાર્તિક શુદ્ધિ એકમનો વરધોગે નીકળ્યો. બીજને દિવસે શિયાલકોટવાળા લાલા ગોપાળશાજી હકીમના પ્રમુખપદે જાહેર સલા થઈ ત્રીજના દિવસે શ્રી આત્માનંદ જૈન લાયબ્રેરીની સ્થાપના થઈ. રાતના કવિ સમેલન થયું. આ પ્રસંગે બહાગગામથી ત્રણ હજાર ભાઈ-મહેનો આવ્યા હતા. અનેક જગાએથી તાર અને પત્રો આવ્યા હતા. મુબઈ તથા અન્ય ગામોમા પણ જાહેર સમાગમો થયા.

જડિયાલાગુરુથી વિહાર કરી આચાર્યશ્રી અમૃતસંઘ પધાર્યા ત્યાં એક મહિનો ચાલુ દિવસ સુધી સ્થિતતા કરી. શ્રી આત્માનંદ જૈન લાયબ્રેરી ફરી શરૂ કંગાવી અમૃતસંઘના ગુજરાતીઓએ આચાર્યશ્રીને

અભિજ્ઞાન જન આધુ વિદ્યાર્થી ધુરત્યક ખાતે પંચમી, ત્રીજા આઠ્ઠાશીએ તેમજ પ્રથમ સિંચ
શીવિનેકવિગ્નજ્ઞાના જ્ઞાનન જ્ઞાના દ્વિતીય પર્વ પછી, ચાલોતે ખાતે કાળપર્વ પાઠ્યના સમાચાર
સંબંધના ખાતે આખ્યાયીએ દેવવન કર્મ

ખાતમથી કાપી વિદાર કરી આવાયથી બાપોસ વર્ષ બાર નિઝાનેરમાં પંજાઈ વરકાલુથી લાગો વિદાર કરી આવાયથી વિજ્ઞાનિતસરિલિ ખલુ આવાયથીની સેવામાં હાજર થયા નિઝાનેરમાં આવાયથીનું મુંડ ગ્રહણ થયું એક મામિ હાંનો વરધોયો, હાથી, ડાક નિલાન અને લશ્કરી-નૈન્દ, તેમ જ લાગમખાનીના લાગનો વરેરેથી વાતાવરણ ઉત્તરેલું જાન્યુ સે ૨ ના રૈત પરિ જીવ્યા ધન રિકો નિઝાનેરની જાનવરો આ રૂં ઉત્તરથી આવાયથીનું સવાન મુ ખાસ માંખમાં આવાયથીનીને બે આશિર્વાદ-પત્રો લખાયા અને આવાયથીએ તાત્કાલિકા પિરી દેલના સખાવાવી.

આચાર્યશ્રીએ ૧ કાનેરજી આ રિવાજો જાણિયા યાજ્ઞવલ્કિયા સમજાવ્યો. ચૈત્ર સુદિ વેરસત્ત રોજ મહાતીર્થજાતી, ચૈત્ર વદિ ત્રીજાના રોજ સ્નાનિ મહોત્સવ અને ચૈત્ર વદિ આખના રોજ ને દ્વિતીયો, પૈશાવ સુદિ ત્રીજાના રોજ વર્ણ તપના પારણ, વૈશાખ સુદિ ચતુર્થ દિને કનિકાસત્તવ શીલેમજાવર્ણ, શીલી તિજાવર્ણ છ તથા ૫ આદ્યારામજી મહારાજની વિશાળ પ્રતિમાઓની તપચળ દાખાવીમાં પ્રતિભા વગેરે કાર્ય કરવામાં આવ્યા. નિકાનેરજી ૫ આદ્યારામજી મહારાજની વર્ણતી ભજવી, આચરિત્ત રાજાની ભરખા કરાવી. અષ્ટમીનામદ શી કાચનીમૂતની વાખના કર્ક સ ૨ ન્તા ૫ મુલતુની આરાધિત પદ્મ શીસખર્માં અનેક તપશ્વર્ણ સાથે સારી રીતે કર્ક કામરખા વદિ વેરસત્ત રોજ વગોદમનો ચારસો મણકોનો સ ૪ શેડ કેસરીમખરજી નેકુલ નીચે આચાર્યશ્રીના હાતે આવ્યો. અસો સુદિ ત્રીજાના દિને વરહજીશી શીસર મોત્યાનુ એકસો મણકોનુ પ્રતિનિધિમજ્જ આચાર્યશ્રીના હાતેમાં આવ્યુ.

સ ૨ ૧ના કારણે મુદ્દિ જોડાના દિને જાણવશીની ઉપથી જન્મજન્મની જાણવશીની
કારણાન પક્ષા કિસકથી થઈ જાણો વરિ જોડા તેરસથી કાર્તિક મુદ્દિ ત્રીજા સુધીનો સમય કાર્તિક હતો.
જા પ્રમતે થી રામપુરિયા રીન કાનના વિસત્ર ચોકામ એક જાન થાવ રચનામાં જાઓ હતો.
૫ નવમથી વરસા જેટલા નવનારિઓ અને કિંદમનાથી કાનકામુન જા પ્રમતે કાનર થવો હતો.
જાણો વરિ તેરસના રીન થી પચપચેદિ પૂન અને રાતે જાહેર જાણનાનો થઈ જાણો વરિ જોડાના
સમતિ જોડાના દિને જાણવશીને જાણિ નાનકા સોરો સમજાના અને રીપાનિ પર્વની
જાણના થો સવોર જોડાના જાણો

આચો નરિ જાણનાર નિ મોઢરુ ધરના બની વિદ્યા સારિલાકાર કુનિથી મુરુનિભવત અમલો
સાનુ નામે કાજપમ પામ્ય તે રિવમે જાશે અર્ચકમ બપ રજાઓ સામજી શોકસમ કાઈ સં ૨ ૧૫
કર્નિકા મુરિ મોઢરને રીન આજ્ઞાપીએ વિજ્યાપી થયે ઉપર બનતીવ પ્રવચન કુ પાને
થી જાણદારવાવત નાહકાસ પ્રમુખપરે નેરાજ બસનારાવત બેન, ચનિ રાખકામત થી દ્વારય
સર્પા નરેરેએ પ્રવચનો કરી

સ ૨ ૧ના ક્રમમાં સુધી જીવનના રોજ છે એ મનમથકના પ્રયુગનો અંતરે સમાર્પન થયો. ત્રીજા પ્રયુગમાં જીવિ ધીન. તમામ પ્રયુગમાં વિદ્યાથી નવજાગૃતિનો આભારી થઈને દુષ્કર્મપરિણત, નિદ્રાસ્થાની બાનેષ અને કષ્ટાભોનું સ્થાન વચ્ચે થયું. આભારી થી કાળિયુરિલે બહાનુધીય થયું તો રોજ સ્વપ્નમાં કષ્ટાભો સ્થાને કષ્ટિય ઠીયો. આભારી થી નવાનવાં આભાર પ્રકર્ષન થઈને એકાદને અનુરોધ થયો અને અણખુ રે, આભાર તપસ્યો આભાર, કષ્ટાભ, કષ્ટિય.

અક્ષા, ભાવના અને આશીર્વાદ સારે ક્ષણે કે જ્યારે જૈનોમા એકતા થાય વર્ષોથી જે સાધુતાનો વેશ મેં પહેર્યો છે, સદ્ગુરુનો જે સંદેશ મેં ઝીલ્યો છે, સમાજનું જે અન્ન મેં ખાધું છે, જે ગુરુ-ભગવતોનો હું સેવક છું, પંજમની રક્ષાનું જે બીકું મેં ઝીલ્યું છે, જે શિક્ષણ સંસ્થાઓની મેં પ્રેરણા આપી છે, જે સમાજના કલ્યાણની ભાવના મેં વર્ષોથી સેવેલી છે, જે ધર્મના ઉત્થાન માટે હું જીવી રહ્યો છું તે સર્વની સાર્થકતા ક્યારે થશે? રચનાત્મક ધન-સ્વરૂપમા તે ક્યારે દેખા દેશે?

“સમય પલટાઈ રહ્યો છે, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અમર યાપડ યઈ રહી છે, લગાઈની બીપણતા, મોંઘવારી, બેકારી વગેરેથી સમાજના નૈતિક જીવન અમર યઈ રહી છે, આવા સમયમા જૈન સમાજના સંસ્થાઓ, મંદિરો, ઉપાશ્રયો, સાધુ ઉપયાગી અગોની સભાળ કોણુ લેશે? કરોડો કમાવાથી કે લાખો જમા કરવાથી? જીવનમા પારકા મારી ભાવના માટે, સમાજ, દેશ અને ધર્મ માટે શું કર્યું એ જ મહત્ત્વનું છે ના થાવ”

આ પછી કેટલાક દિવસો બાદ શ્રી ગંગા યિયેટરમા નેતરનું ચાતુર્માસ અનેકને અનેક રીતે પ્રેરણાદાયી નીવડ્યું સં. ૨૦ નાયત્રીએ પંજમ તરફ વિહાર કર્યો બિહારનેથી પચકોગી થઈ આચાર્ય તરફ પાડ્યું સાર બાદ કાઝલકામા પ્રતિષ્ઠા કાગવી આચાર્યશ્રીએ જીરામા મહાત્મા નેતરનું વિચરતા વિચરતા આચાર્યશ્રી વૈશાખ વદિ ત્રીજાના દિવસે લુધિયાણા પંચાયત્ત્યા નેતરનું આચાર્યશ્રીનું વધગવળનું ઓપરેશન કર્યું સંક્રાંતિદિને આચાર્યશ્રીએ નેતરનું, મહાત્મા નેતર કરી, આ વેશ પહેરી, ભગવાન મહાવીરની જેમ અમારે અમારા જીવનની પાપગળો હિસાબ આપવાનો છે, આત્મશાંતિ અને આત્મશુદ્ધિ તો મળતા મળતા સમાજ, ધર્મ અને દેશના ઉદ્યોતમાં આ જીવનમા જે કાંઈ ફાળો આપી શકાય તે આપવાનું કેમ ભૂલી શકાય? આ શરીર તે માટે જ છે, તો છેવટની ઘડી સુધી તેનો ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ ને! શરીર ક્ષણભગુર હોવાથી એક દિવસ તે જવાનું જ, એટલે ત્યાં સુધી જેટલા શાસન-કાર્યો થઈ જાય તેટલા કરી લેવા જોઈએ, જ્યાં સુધી આ નાડીમા લોહી ફરે છે, હૃદયના ધબકારા ચાલે છે, ત્યાં સુધી એક સ્થળે બેસવાનો નથી. ગુરુદેવની અર્ધગતાબદી બિજવી, શિયાલકોટના દહેરાસરની પ્રતિષ્ઠા કરાવી, શ્રી સિદ્ધાચલની યાત્રા કરવાની ભાવના રાખું છું, અને યાત્રા કરીને ગૂંજરાતમાં નહિ, પણ મારા પ્રિય પંજમની રક્ષા માટે પાછો પંજમમા આવી, ધાસોચ્ચવાસ ચાલતા સુધી ગુરુદેવનો સંદેશ ગામેગામ, શહેરેશહેરે, મંદિરે મંદિરે, ઉપાશ્રયે ઉપાશ્રયે અને સંસ્થાએ સંસ્થાએ પહોંચાડવાની ભાવના છે.”

ઓપરેશન કરાવીને આગમ લીધા વિના વિહાર શરૂ કરી આચાર્યશ્રી લુધિયાણા આવ્યા અહીં પૂ. આત્માગમભૂ મહાગજની સ્વર્ગ-સમાગેહ જયતી બિજવી આમા આચાર્યશ્રી, આચાર્યશ્રી લલિતસુપ્તિ, પં. શ્રી સમુદ્રવિજયજી, પડિત શ્રી હસગજ વગેરેએ પ્રવચનો કર્યા લુધિયાણામા સં. ૨૦૦૧નું ચાતુર્માસ કર્યું આ પ્રમુખે શેઠ શ્રી પુરુષોત્તમ સુગંધે શ્રી આત્માનંદ જૈન ગુરુકુળના મંદિર માટે રૂપિયા દશ હજાર આપ્યા આ સમયે તળાજામા મૂર્તિ-ખડનના સમાચાર મળ્યા આચાર્યશ્રીએ ૨૯-૮-૧૯૪૫ના ગેજ તા. કર્યા તા. ૩૦-૬-૧૯૪૧ના ગેજ ભાવનગર નરેશ ઉપર પત્ર લખ્યો

અભિનયન થત આખું વિદ્યાર્થી કુલવંશ ખાતે પધાર્યો, ત્યાં આચાર્યશીખે તેમજ પ્રથમ પ્રિય શીવિને સંવિગ્નચિત્ત બાળક જાણા દિશ્ત પર્ણવ પછી, વાનોદ ખાતે કાળાખંડ પાંચમના સપ્તમ્બર સાંજના અને આચાર્યશીખે દેવરંજન કર્યું.

પંચનમી ગ્રામી વિદ્યાર કરી આચાર્યશીખાવીસ વર્ષ બાદ ત્રિશાનેરમાં પધાર્યો. વરકાલુથી લાગી વિદ્યાર કરી આચાર્યશીખ સિમ્બળમિતસરિદિષ્ટ પક્ષુ આચાર્યશીખની ચેવામાં હાજર થયા. ત્રિશાનેરમાં આચાર્યશીખુ સુર સ્વામી થયુ એક માસિ હાજરો વરધોયે, હાથી, કાકા નિશાન અને હરકરીનેન્દ, તેમજ જાળામળાના કાળાનો ક્વેરેશી જાનાવરણુ જાંબેજમું બન્યું. સં ૨ બાં ધૈત વરિ જીમ્બા ધન્ય વિરસે ત્રિશાનેરની ભાગ્યે અજુર કિસકદશી આચાર્યશીખુ સ્વામી કર્યું ખાલ માંખાં આચાર્યશીખે ને અભિનયન થતો અપાયાં અને આચાર્યશીખે રાનામદિષ્ટા વિશે રેલગ સમજાવતી.

આચાર્યશીખે ત્રિશાનેરમાં આ દિવસો દરમિયાન રાસનામદિષ્ટા સમજાવ્યો, ધૈત શુદ્ધિ તેરછના રોજ મદાવીગયલી, ધૈત વરિ ત્રિશાનેર રોજ સ્થાનિ મદેલસત અને ધૈત વરિ આપામતા રોજ ને દીશાનો, ધૈતાજ શુદ્ધિ ત્રિશાનેર રોજ જાંબે તપના પારણ્યું, ધૈતાજ શુદ્ધિ બાંબાં દિને કસિકાકસર્યાં મીલેખંડાચાર્ય, શીધી વિગલસરિદિષ્ટ તથા પૂ આદ્યમાગમજા મહારાજની વિશાળ પ્રતિમાઓની વામજગ દાવાદીમાં પ્રતિમા વરેરે કાસેં કમવાયા આખા ત્રિશાનેરમાં પૂ આદ્યમાગમજા મહારાજની વર્કદી કીલી, આપતિજ રાજની ભવજગ કરાવી, ચતુર્થમયા શી કવજનીમૂત્રની વાચના થઈ સં ૨ બાં પદુલુની આરાધના પક્ષુ મીલપખંડ અનેક તપખંડ સાથે સારી રીતે થઈ. કાલરખ વરિ તેરછના રોજ વોલખો અરસે મજુલોની સડા શી રેસગીમગજા નેક્રવ નીમે આચાર્યશીખ હસીને આખો, આલો શુદ્ધિ ત્રિશાનેર દિને વરકાલુથી મીલપ મોલાખુ એકસો મજુલોનુ પ્રતિનિર્ધિમજા આચાર્યશીખા હસાચે આખું.

સ ૨ ૧૫ કારતક શુદ્ધિ જીમ્બા દિને આચાર્યશીખની હાથી જામજાનીની કીમવલુની તરજાન થયુ કિસકદશી થઈ આલો વરિ જીમ્બા તેરછની કાંતિ શુદ્ધિ મીમ શુધીની અન્ન કર્તકમ હતો. આ પ્રમતે શી રામચુરિદા દીન અજના વિશાળ મોંખાં એક અન્ન ધૈત રવચાર્ય અજનો હતો. પચનમયાથી થયસા ૭૮૫ નરનારીઓ અને દિહારખંડી કજાલમુલ આ પ્રસંગે હાજર થયો હતો આલો વરિ તેરછના રોજ શી પચવરમેદિ પૂલ અને રાને ભાંજેર આખાનો વર્ણ આલો વરિ જીમ્બા સ્થાનિ જાંબેમરના દિને આચાર્યશીખે સરિવિખાલગ સીનો સમજાવ્યાં અને દીવાવનિ વર્કદી આરાધના ખરે સનોદ કીરેલ આખો.

આખો વરિ અખખા દિને એક કસલુ હતલ જાની વિદ્યાન સરિલકાર મુનિશી અજાવિગવજ પ્રમતે સ્થાન વાંધે કાલપાન પાંચા તે રીતે જયો કર્તકમ બધ રચાઓ. સંજના શોખજા થઈ સં ૨ ૧૫ કાર્તિક શુદ્ધિ એકમતે રોજ આચાર્યશીખે સિમ્બાથી થઈ ઉવર અનનીય પ્રાપ્ત કર્યું. ધાને શી અખજ વાગજ નદામજ પ્રમુખવરે કેગાજ અસરંસાજા દીન, વાંજિ રાગજાજા થી હસાય શુદ્ધિ વમોએ પ્રાપ્તો કર્યો.

સ ૨ ૧૫ કાર્તિક શુદ્ધિ જીમ્બા રોજ શી છ મંચખજાજા પ્રમુખવરે ભરેર સમર્થન થયો ત્રીધ પ્રમુખખજાજી મીન, અપિદાપુરના શિખા શી અવધામજાની આચાર્યશીખી હાપનપીચવ, બધ યામથી અવેના અનેક સોલાઓનુ વાચન વમો કર્યું. આચાર્યશીખ સિમ્બાસરિદિષ્ટા મહારાજશીખ સુમ દિને શેલ રથાથી કાંત કરવાનો કપને ઉપરેલ દીધો. આચાર્યશીખે અપાયાં આચાર પ્રતિનિર્ધિમ એકાનો અનુરોધ કર્યો અને અજાખું ૧, આખા તપખાં આનો, ઉપાસ, કુકેપ,

એ છે કે અમારા નામગણિ સંદારથી વલ્લભભાઈ પટેલના શુભ હરતે આ શાખાનું ઉદ્ધાટન થવાનું છે આશા છે કે જે સંદાર પ્રગ્નવલ્લભ યઈ ગયા છે, તેવી જ રીતે આ મગ્ધા પણ પ્રગ્નવલ્લભ યશે જ યશે, અને દિન પ્રતિદિન ઉન્નતિના પથ પર ચાલશે એ જ મગ્ધા આશીર્વાદ ”

યુગરાતનાલા પધારી જેઠ શુદ્ધિ આઠમના દિને પૂર્વ આત્માગમણ મહાગાત્રના નિર્વાણના દિનની ઊજવણી કરી આ પ્રસંગે આચાર્યશ્રીએ રચનાત્મક કાર્યનો અનુગ્રેહ કર્યો ભારતના અનેક સ્થળોએ પૂર્વ આત્માગમણની નિર્વાણ અર્ધશતાબ્દી ઊજવાઈ અહીં આચાર્યશ્રીએ ગુરુકુળનું નિરીક્ષણ કર્યું અને પ્રગતિનો ખ્યાલ મેળવ્યો આપાદી સક્ષતિ ઉત્સાહપૂર્વક ઊજવાઈ અને યુગરાતનાલા શ્રીસધની આતુર્ભાસ કરવાની વિનંતિ સ્વીકારી આચાર્યશ્રીએ પ્રતાપજયતીની ઊજવણીમા હાજરી આપી મહાગણા પ્રતાપ અને લાભાશાની વાત કરી તેમણે અગ્નિ અર્પા આ ચોમાસામા ધર્માગધના સારી યઈ પર્યુપણપર્વ બાદ શ્રી હીંગવિજયસૂરિજીની જયંતી ઊજવાઈ કાર્તિક શુદ્ધિ બીજે આચાર્યશ્રીની ૭૭મી વર્ષગાંઠ હિંદભગમા ઊજવાઈ આ દિવસે આચાર્યશ્રીએ સંદેશો આપતા જણાવ્યું કે, “ શિક્ષણસંસ્થાઓનું સગંન અલત આનંદ છે આને જે આઝાદીની નોખતો વાગે છે તે માટે આપણે—જેન સમાજે સાવધાન રહેવાનું ન શૂલનુ નોઈએ કાલે હિંદુસ્તાન પાકિરતાન ગમે તે થાય, પણ જૈનસંવનું, જૈન સમાજનું અનુપમ સગંન થનુ નોઈએ ” કાર્તિક શુદ્ધિ પંચમે કલિદ્રાક્ષસર્વજ આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યની જન્મજયંતી ઊજવાઈ, અને આચાર્યશ્રીએ વિહાર કર્યો

આચાર્યશ્રીની પ્રેરણાથી શિયાલડોટમા ખે માળનું લવ્ય એનુ ચૌમુખલનું મદિર તૈયાર કરવામા આવ્યું આ મદિર જન્મનીથી ૧૦૨ ફૂટ ઊંચુ છે આચાર્યશ્રી અહીં પધાર્યા અને વિં ૨૦ ૨૦૦૩ના માગશર શુદ્ધિ પાચમે તાં ૨૯-૧૧-૧૯૪૬ ના ગેજ પ્રતિષ્ઠા કરાવી બપોરે શહેરમા રથયાત્રા નીકળી સાતમના નિવમે લાલા મોતીલાલજીની પુત્રી પ્રકાશવતીને દીક્ષા આપી શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના મંત્રીશ્રી મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ ઉપર આચાર્યશ્રીએ સં ૨૦૦૩ ના પોપ શુદ્ધિ ચોથના રોજ પપનાખાથી વિદ્યાલયની પ્રગતિ વિશે એક પત્ર લખ્યો આ પત્રમા આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે, “ અમદાવાદના પ્રયત્નો સફળ થવા સાથે જ અમારી-તમારી પૂનાની લાવના સફળ યઈ તે વિગેય આનંદની વાત છે અમારી તો પ્રથમથી જ જન્મલત લાવના ગ્હી છે કે ન્યા સુધી ‘ જૈન વિદ્યાપીઠ ’ની યોજના મૂર્ત્યુરૂપ નહિ લે લા સુધી આપણુ ધ્યેય પૂરુ સંધાશે નહિ

“ કાઠિયાવાડ તથા મેવાડ મારવાડમા એક એક શાખા ખોલવાની જરૂર છે પ્રયત્ન કરો તો બનારસમા પણ એક શાખા યઈ શકે અને પછી તો મુમર્ષના પગમા એક કોલેજ યઈ જાય તો જૈન સંશોધનને માટે ઘણુ ઘણુ યઈ શકે તેમ છે આપણી કોમના સ્વરાજના ધરતરમા જૈન સમાજને વિદ્વાનો, લેખકો, વિવેચકો, વક્તાઓ, સેવકો અને સંશોધકો નોઈશે, જે આવી વિદ્યાપીઠ સિવાય શક્ય નથી જૈન સમાજ જેવી સમૃદ્ધ કોમ માટે પૈસાનો અશ્ર તો ગૌણ છે સાચા એકનિષ્ઠ ધગગવાળા કાર્યકર્તાઓ નોઈશે આને પણ ધણા દાનવીરો છે તેઓને જૈન સમાજના ઉત્થાન માટે અને જૈન શિક્ષણના વિદ્યાસ માટે અનન્ય પ્રેમ છે તમે નિર્ણય કરો તો ચુરુદેવની કૃપાથી સજ્જો મળી રહેશે તમારી અનન્ય સેવાલક્ષિત માટે ધન્યવાદ તમાગ જેવા દમ્ય-વીસ નવલોહિયા સમાજ—દેશના ધરવૈયાઓ તૈયાર કરવાની જવાબદારી ક્યારે સ્વીકારશે ? તે દિશામા પણ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે ”

આચાર્યશ્રીની પ્રવૃત્તિ વધતી જતી હતી પણ રાજકારણ અને રાજકીય પ્રવાહો ખેદજનક હતા જૈન સંશોધન અને વિદ્વાનો મદદ માગતા હતા લાહોરના મ્યુઝિયમના ક્યુરેટર મિં કાલીએ

સ ૨ ૧ના કણ્ઠરવા મુદિ આક્રમ્યા સ્તિ મધ્યુ જાનવચ્છાના પ્રયુજવરે થી આક્રમ્યજ્ઞ કૈન મધ્યકમ્પનુ સોગમુ અપિરેસન થયુ એવા તણાવ તીર્થ બને, મુનર્થ રાજ્યના દીક્ષા પ્રતિનંધક કામ્ય બને, પૂ આક્રમ્યારમણ મધ્યરાત્રીની અર્ધ છાન્દી બંને તેમ / પચ્ચન્નક કમ્પનુ બંને દાનો કયા આત્મર્થથીની પ્રેરણથી નિઘર્ષી સ્ક્રમ્યક ૬૩ તર કરવામાં આવ્યું. કણ્ઠરવા મુદિ અનિવારકવા રિને થી ધીરનિભવમુરિછાની લખતી ક્ષિત્તવવામાં બાવી (ધારવા)માં મળતા થી કૈન મુવક કોણને પ્રેરક કહેતો મોકળી બાપો.

સ ૨ ૨ના કર્તૃક મુદિ થીજ આત્મર્થથીની ૭૩મી જન્મ જન્મતી ડેર ડેર કૈન્યાર્થ અપ્રસન્ને ખાત મપમા નહેર કલ્યા જાપોરના પૂજા બને રાત્રના કવિ કોણને કયા આત્મર્થથીને આચાર્યથી નેતિસરિછાની તનિકતની પૂજા કરતો પત્ર લખાબો.

સ ૨ ૨ના મપરતર વડિ થીજના રોજ કુખિતણાથી વિહાર કરી આત્મર્થથી રત્નકોટ પધાર્યા બને પત્રક વિવચ્છતી સ્થિરતા કરી સ્તથી મારેરકોટલા અર્થી આત્મર્થથીને બોલે અભિન્નન પત્રો મેજાના આત્મર્થથીને આ પ્રસન્ને વણાવ્યુ કે, આ કહેરના બાવા કાવનામાં સ્થાવત મહે કોને આજ ન થાય? તમારી બળી એકવા, સમન, ઉદરતા મહે કુ તમને અભિન્નન બાવ મુ આ રીતે વ્તે તમારા કહેરની કોજ વધારી છે કું તો વહ મુ મહેલા ૭૮૬ સમજા બને કૈનવા કમ્પનુ કામ થયુ નથી. વિહારો પશુ હવે બાવા થયા નથી. પશુ કોના કમ્પનુને મહે મરી કાનવા છે મારા એવા કૈન કાવુને અભિન્નન બાવો વેતો કો અર્થ? કું તો કાવ મુ મારો ધર્મ ફરજ બને કાવ્ય, મરી સર્વના સમજાવણ, કૈનન્યવા બને ધર્મપ્રચાર. પ્રણીયાન્ય કમ્પનુની કલ્પના બાવો ધર્મ થવે છે જે કૈનન્ય મે હીધુ છે તે આક્રમ્ય પાળવાનો મરી ધર્મ કું કેમ થયુ?

બીજા વાત એ છે આપણા કૈન આક્રમ્યમાં આપણા કૈન કમ્પનુ છે આક્રમ્યને મહે હિંદુ મુરિજમ સીજતી એકતા વધારી છે આ એકતા આપણે મને તે કોને પશુ સાધરી પડશે જ આપણા કૈન એકતા સ્થાવત તો વિષયાતિથા આપણા કૈન સ્થાવત બનેત મનથી વેળી ખરતી રાજકો. હિંદુ નથી કોટીતણા જ અપ, મુલ્યમન નથી કુખતણા જન્મ, સીજ નથી કાનિચ્છા જન્મના જન્મ લીધા થઈ એવા મેજ સ્કાર બને એવા એવા આચાર તેવો વેને રત્ર એ છે આપા તો જાણા સિ જ છે સરે મોકળા અધિધરી છે અર્થ સરના છે આપણે જાણ એક જ કીએ. આ કૈનવા દળીમળને રહેતુ એકમે એકના કું એ કું બી બને એકના મુને કુંબી એજ જ રહી રાજા મુન્યા ન્યા થયુ કોવ તો તમામ પ્રણીઓને આપણા એક મળવા એકમે. કિલ્લમ્પ કલ્લમ્પ

અહીંથી તાજપુર વધારી જરૂર મહેકિતી તક આક્રમ્યો આત્મર્થથીને ફર કરી અધિવાજ્ય આપણાના પંડિતો સારે અર્થ કરી આત્મર્થથી કૈન મુદિ તેરકવા સિસે અક્ષતસર્થ પધર્થ બને સ્થાનિ તથા પધારિતજાતી કૈનથી. સ્તથી વિહાર કરતા કરવા આત્મર્થથી સિવાકોટ પધર્થ. અહીંથી આત્મર્થથીને થી મધ્યાર કૈન વિજયનની અમદવા સામાજ્ય કૈન્યાર્થ પ્રસન્ને નીચેતો કૈનો મોકળી બાપો થી આત્મર્થ કૈન વિજયનની સામાજ્ય કૈન્યાર્થ અમદવા એવી નચરિર્થ કૈન્યાર્થ છે તે અત્ર આત્રની વાત છે અત્ર મુધી વિજયને કૈન સામાજ્ય કૈન્યાર્થ અપાર સનથી એ મેવા કરી છે અને હાથ કરી રહેવ છે તે કોઈથી અભવ્યું નથી. હિંદુસ્થાન સહેરે સહેરમાં અને નિ/સમાં પશુ થી મધ્યાર કૈન વિજયનની સામાજ્ય સ્થાવિત થય અને અત્રકારી કૈન્યાર્થ કાવોમજ કૈન ધાર્મિક કૈન્યાર્થો અપાર થય એ જ મુલ કલ્પના છે વિજય આત્રની વાત તો

ભારતે સ્વતંત્રતા મેળવી પરંતુ પંજાબમાં કલેચામ ગાંધી પચાવી શકે એમ ન હતું. પંજાબમાં ઠેર ઠેર હસાડાડો વળાતો હતો. અહિંસા દ્વારા મેળવેલી આઝાદીને કલક લગાડવા પંજાબ હતું. ગાંધીપિતાના દિલમાં ભાગેભાર વ્યથા હતી. નેતાઓને ડાઘ પડીએ માનવીની માનવતાનો ભંગ લીધો હતો.

પંજાબની ભૂમિ રહસ્યાર્થ ગ્રહી હતી. કરેલા નિર્ભણોનો આખ સામે વિનાશ થતો. ગાંધી અસહાય હતો, માનવતા વિસર્જી ગઈ હતી. ધરતી પુકાર કરતી હતી અને ની ની તવારીખ ગચાતી હતી. પપનાખાના પચીસ જેટલા ગ્રાવકો મૃતિઓ ભોંયરામાં ની આચાર્યશ્રી પામે આવી ગયા.

દેનદેગાવરના ભક્તજનોની વિનિતિ ધ્યાનમાં લઈને આચાર્યશ્રીએ ધ્યાનાતર કરવાનું નક્કી કર્યું. ઉપાશ્રયથી બહાર નીકળીને આચાર્યશ્રી ગુરુદેવના સમાધિ મંદિરે દર્શન કરવા ગયા. સા બધા ફોટાઓ તોડીફોડી નાખ્યા હતા. મંદિરમાં શ્રી વાસુદેવજીવામીની મૃતિનું મગતક ખડન કરી નાખ્યું હતું. આખોમા આસુ, હૃદયમાં ગ્વાનિ અને અનેક યાતના સાથે આચાર્યશ્રી ગુરુકુળ પહોંચ્યા. આગળ હજારો ગુડાઓ ભટવા માટે ખડા છે. એ સમાચાર જાણી લોકો ગભરાઈ ગયા. અચાનક જ ગુરુદારાપુરથી મિલિટરીની લોરીઓ આવી પહોંચી. મિલિટરી સાથે લાહોર સુધી જવાનો નિર્ણય લેવાયો. ચારપાચ માઈલ દૂર ઝાડીઓમાં સતાયેલા સશસ્ત્ર ગુડાઓ મિલિટરી જોઈ ભાગી ગયા. આઠ સાધુ, ચૌદ સાધ્વીઓ તથા સો-સવાસો જેટલા માણસો તા. ૨૮-૯-૧૯૪૭ના દિને અમૃતસર સુખરૂપ પહોંચી શક્યા.

આચાર્યશ્રી અમૃતસર સુખરૂપ પહોંચ્યાથી આનંદમગ્ન પ્રવચ્યાં. સં. ૨૦૦૪ના કાર્તિક શુદ્ધ બીજના રોજ આચાર્યશ્રીની ૭૮મી વર્ષગાંઠ હર્ષોદ્લામપૂર્વકે જળવાઈ મહા શુદ્ધિ પાચમના રોજ આચાર્યશ્રીએ રાષ્ટ્રવદનીય રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીના ગોળાથી કાર થયાના સમાચાર સાંભળી દુઃખની લાગણી વ્યક્ત કરી. અહીંથી વિહાર કરતા કરતા આચાર્યશ્રીએ અનેક ગામોને પવિત્ર કર્યો અને તા. ૧૪-૪-૧૯૪૮ના રોજ બિકાનેર પધાર્યાં.

બિકાનેરમાં અનેક ધર્મારાધના યર્ધ સવત્સરીની ચર્યામાં આચાર્યશ્રીએ સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન આપ્યું. તા. ૧૪-૬-૧૯૪૮ના રોજ પૂ. આત્મારામજી મહાગજની જયંતી શાનદાર રીતે જળવી. બિકાનેરના મંદિરોની વ્યવસ્થા માટે સઘની પેઢી સ્થાપવાની પ્રેરણા આચાર્યશ્રીએ આપી. પર્યુષણ પર્વની સુંદર રીતે જળવણી યર્ધ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી પંજાબ સઘે પાલીતાણુના શ્રી આત્માનંદ જૈન લવન માટે એક લાખ રૂપિયાનો પ્રબંધ કર્યો. મુનિશ્રી મેઘવિજયજીના કાળધર્મના સમાચાર સાંભળી આચાર્યશ્રીએ અજલ આપી. સં. ૨૦૦૫ના કાર્તિક શુદ્ધ બીજના દિને આચાર્યશ્રીની ૭૯મી વર્ષગાંઠ જળવાઈ કાર્તિક શુદ્ધ ચૌદશના રોજ મહિલા ઉદ્યોગશાળાની ચાપના કરવાનો બિકાનેરમાં નિર્ણય લેવાયો.

શ્રી મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ સન્માન સમિતિને સંદેશો પાઠવતા આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું. “શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના મત્રી તરીકેની અખડ સેવા અંગે સન્માન કરવાનો જે નિર્ણય કર્યો છે તે યોગ્ય છે. શ્રી મોતીચંદ અનેક વિપત્તિઓ સહન કરીને વિદ્યાલય તેમજ સમાજની જે સેવા કરી છે તે સમાજ માટે નહિ પણ પોતાના આત્માના ઉદ્ધાર માટે કરી છે. એમ છતાં એમના જેવા યોગ્ય માનવીનું સન્માન કરવું એ આપણી શોભા છે અને અન્ય સેવાલાવી વ્યક્તિઓને સેવા માટેનું આમત્રણ છે. આથી વાત એ છે કે માન-સન્માન આપવું એ એક વ્યવહારુ શ્દિ છે અને આવી શ્દિ હોવી પણ

તા ૧૮-૧-૧૬૪૭ના રોજ ક'પસૂતની પ્રત બને આત્માર્થીને ૫૩ લાખો બને તેમજ તેનો સ્વપ્નજાળ બન્યો.

ઈ સ ૧૬૪૭ના દિવસો બાકત હતા. પલાનમાં બને છે તતની કાચ હતી અને વધાવરણમાં લખાતા હતા. તા ૧૧-૩-૧૬૪૭ના દિવસે ચોવીસ કલાકના કાર્તુનો ભાગ્ય થયો. જીવનના રક્ષણ માટે સરે પચીસ માણસોની દરોજની ભવરથા કરી. અપાતર લાકોર વગેરે સહેરોજી વીકાનો ત્રણ થયા હતા. લાકીયાર અને ચોવીયાર દરોજની વાત મની મર્દ ૧૪૪થી કસમનો કસ અને કાંઈક રાખડીય અસાસિ ચાપુ મર્દિયાઈ હતી. તા ૨૦-૩-૧૬૪૭ના રોજ મહાત્મા રાહત સમિતિના વારન બપાનમાં આત્માર્થીએ જણાવ્યું હતું કે હજુ સુખચાનકામાં કંઈ તોફાન નથી. ૧૪૪થી કમરનો ભાગ્ય ચાપુ છે પલાનની અસાસિ પરિસ્થિતિને લીધે ૫ સુકમ્બારાત્માનો ક્ષણધર્મ અર્થે સવાન્ની મહોત્સવ સુસતી રખાયો છે. મેઝ શુદ્ધિ તેરછા ધિને આત્માર્થીએ મહાત્મા-ભવનીની સાવધાર બેગવણી કરી.

મામનો ત્વ નતવો જતો હતો. જાતબદની સમાચારી નહોતી. કાર્તુનો ભાગ્ય નાપક કરતો જતો હતો. વાર જીવર વાર અને ૫૩૦ જીવર ૫૩૦ આત્માર્થીને મળતા હતા. નિકાનેરથી કીનોની ભવરથા માટેની ૫૩ આત્માર્થી આત્માર્થી વિગતજાણિતસુરિઓનો વાર આત્માર્થી. તા ૧-૫-૧૬૪૭ના રિસે રાત્રના છઠ વાગે થી આત્માર્થી કોનકુરુજા દરવાજાને આગ લગાવતો હોવાનો નિષ્ફળ પ્રયાસ થયો.

તા ૨૭-૫-૧૬૪૭ના રોજ ચાપુ રાત્રના કુચના આત્માર્થી થી આત્માર્થી મહાત્માની ભવની જીવનકાં જીવનકાં રિરિષ પ્રવચનો થયા. આસતીય ટેન સપ્તેસેક પરિવરના મીના અધિવેશન પ્રસંગે આત્માર્થીએ સંદેશો પાઠાવો.

તોફાનો વધતા જતા હતા. ૪૮-૫૨ કલાકના કાર્તુનો ભાગ્ય થયો. સુકમ્બારા સાચાધિકારિને ભાગ્ય લગાવવામાં આવી. જણાવવામાં આવે છે નારીઓ મળી મર્દિયાઈ પણ પ્રતિષ્ઠા અને સુકમ્બારી પાડુકા ભવની થયા. તમાકુપુરામાં મોકુ તોફાન થયું પણ આત્માર્થી પકાય હતા. કોઈ ભાગની ટેકનો દર એમજે રાખ્યો નહિ. તા ૬-૭-૧૬૪૭ના રોજ જીવનકાં પર જણાવ્યું નાખ્યા એક જોગન તો ૫ થી સમુદ્ધરિજાણની નજીક જ પડ્યો, પણ સાચાધિકારી જીવનકાં કોઈને નુકસાન પહોંચ્યું નહિ. નાપા જ ભવની અપ આત્માર્થી ટેન સુકમ્બારી પ્રતિષ્ઠાઓ નિકાનેર મોકલાવી. તા ૨૪-૭-૧૬૪૭ના રોજ પરિસ્થિતિ નવું નવડી કિંદુઓ ખાસ કરીને સુખચાનકામાં રહ્યા હતા. પાણજીરથી આત્માર્થી લલિતસુરિઓ તેમજ ભાગ્ય ટેકવેથી આત્માર્થીની જુગલ કરતા ૫૩૦ તેમજ વારો ભવતા હતા. આત્માર્થીએ તા ૭-૮-૧૬૪૭ના રોજ ૫૩ લાખો તેમજ તેઓથીએ જણાવ્યું. લોકો તેમજ વાજરા ૫૩થી કાઢિ અને ધર્મ ક્રમેની લાગણીનો પ્રસંગ આવે છે. પણ એક વાત વિચારવા જેવી છે. કોઈ પણ સાકુમર પોતાની જુની કુલના, કિલ્લા અને આત્માર્થી સમાજ વિચારે તો એ પોતાના જીવન પર પ્રથમ પસંદ નહિ કરે. એ આત્માર્થી તેમ કરવા મોવ પસંદ કરે. લોકી મિત્રની આત્માર્થી મિત્રની કાપાઈ લોકી ટેકા—એ જણાવવામાં નથી. જાતીએ એ લોકી હતો તે કહે. એના જાતી મહાત્માના ૫૩૦ જીવર જાણ રાખીએ છીએ. શીશાસનદેવ તથા સુકમ્બારી જીવનકાં સુધી આત્માર્થી આત્માર્થી નાખ્યા થયો રહ્યો છે. જાતી કોઈ પ્રકારની રીકર કાંઈ વિગત ભવનના ૫૩ જાણ રાખી કાપા ૭ કોચવાનું હતો તે કોચવીર જાતી મહાત્માના નિષ્ફળ અને અપકારના વચનો પર અપન રાખી જાતીએ એ લોકી હતો તે કહે.

નેહિએ. પરંતુ સભ રીતે વિચારીએ તો ૭ સપ્તમ કરે છે તે એક રીતે પોતનો ઉદાર કરે છે આથી ખર્ચિત કાળોમાં ૭૮વી પ્રસન્ન કરવામાં આવે તેટલી બોળી છે

હાલુ શુરિ પાંચમના રિતને આચાર્યશ્રીએ આંખનો ખોલિતો દેખાવ્યો. આચાર્યશ્રી લલિતસૂરિય કવચનરથી વિદ્યાર કરી આચાર્યશ્રીને મળ્યા. પાંચુથી શ્રી કેસરશ્રીએ આચાર્યશ્રીને રૂપિયા એક દબાર ખર્ચિતોની મેવા ખાંડે ખર્ચ ૭૮ સુરિ આપનાર રોજ ૫ આપનારામણ મહારાજની ભજની કીર્તી સદાશીમાં આચાર્યશ્રીએ કવચીસૂત્રની વાચના કરી. સદાય સદાય નમ-કમની શરિત પશુ તેઓશ્રીએ વાચ્યુ સ ૨ ૫નુ પાનુર્મલ આચાર્યશ્રીએ સદાશીમાં કનુ કન્યાવિગ વમ / વરવિગ વમ કરવા અને આચાર્યશ્રીએ સચીન કર્મ કનુ પનુસુ દરમિયાન સદી તપશ્ચર્મ કર્મ જમમાં દસરૂપિય અને સરકસનુ ખાન ખેડના પત્રો ૫ ભજાદરવાલ જેઠુ અને સપ્તાર વાલકમળાઈ પત્રેન ઉપર લખ્યા.

શ્રી શ્રી કનુભાઈ શાહશાહને મુખર્મિલ સપ્તમ આપનારો ૭ સપ્તમ તા ૨૮મીએ કવચનો હતો તે અને નીચેનો પત્ર તા ૨૪-૬-૧૯૪૬ના રીત પાંખો આવા સપ્તમમાં કવચન કોઈ સપ્તમ સુધારાનુ નક્કર કામ થુ નેહિએ. આપની ભજુમાં છે કે શ્રી રીત સચીની કેટલી ભજનવલ્ય કર્મ રહી છે સંવસાવનો દુરપરોગ કર્મ સપસવા જેવી કોઈ મીજ રહેવા પામી નથી. આપ સમને એ કે કોઈ જનુ સવા અધિકારી રિત આપતી નથી અને સોફતી પશુ નથી આપ કમજુઓને વધારે સમજવવાની જરૂર રહેતી નથી. આ સમને આખો મરદમ શ્રી મનુષ્યભાઈ કનુભાઈ અને શ્રી શાહશાહ શ્રીપાશાહ વાલ અને છે. એઓ જેવી કુનેદખરી વાતથી સર્વ કોઈનુ ખન રાજ કરી રાજવા દવા આપનારમાં શ્રી આજુજી કવચીસૂત્રની સામાન સજ્જર્મ કહી વરવા મળી હતી. પશુ અને કવચસાળીઓએ જેવી સુરિથી એ વરવાને રાજ કરી રીધી તે આજનામથી પશુ સજ્જનો ભજુવા હતી. શ્રીશ્રી કનુભાઈએ પોતાનુ નામ સુખમજલ બનાવી સરિ પોતાની કસુરીની વાચનથી વાસિન કર્મ છે અને કનુભાઈએ કીએ કે જુલેકા અને કામચનોએ કરેલા સોલને ખાનમ લઈને તેઓનુ નિર્ધારિત કામ પડુ કરી શુ વરવા ભજી અને એવી આચારી ખન કરજુની ભજવા છે

સ ૨ ૬ની સરજવાત આચાર્યશ્રી વિ તનેવિસ્ટીકરણ મહારાજ બુધવા મુકને કવચર્મ પામ્યા આચાર્યશ્રી અને તેઓશ્રીના મિત્રનો ઠેર ઠેર વરેલા. અને વચ્ચે સમજવની કામજુ બની હતી. આ પ્રસને આચાર્યશ્રીએ સનેદન પ્રકર કરી.

આચાર્યશ્રીની ૮ મી જન્મજયી સદાશીમાં મુસ રીતે કર્મ. આ પ્રસને આચાર્યશ્રીએ પંતમના ઉદારનો બસુરોપ કર્યો સદાશીમાં સિદ્ધરણ કરી અને સ્વસ્થ વિભાજુર પછરી નાં બજન લગાડા કરતી સદાશીમાં કવે આચાર્યશ્રીને શ્રી કૈન એવર્ગનર કૈનર-કના અધિવેલનાઈ દાખરી આપવા લલિત બસુરોપ કર્યો મિત્રોવા મુનિશ્રી પુલવિભજીએ નેજવેરના રાજમહારનો આચાર્યશ્રીને ખાન આપ્યો. વરકાજુથી વિદ્યાર કરી આચાર્યશ્રી કનુના પંખાઈ આશીના સપમ આચાર્યશ્રીએ લેપ કરાવ્યો. આચાર્યશ્રીની સનિધિમાં આચાર્ય શ્રીલલિતસૂરિય સ ૨ ૬ના પ્રકર શુરિ નીમજ રોજ કવચર્મ પામ્યા શ્રી મહારિ કૈન વિજાજ, શ્રી વરકાજુ કૈન વિજાજ વેમ મરવાની અનેક કવચાઓના ઉદર્ગમા અને કામલિક સુધારજાઓવા રા આચાર્યશ્રી લલિતસૂરિયનો બનાવ સાથ આચાર્યશ્રીને મળ્યો હતો આચાર્યશ્રીએ રાત સમજને આ વિરેને જાન કર્યો અને બજુખુનુ : કામની મતિ વિચિત

છે એ સૌને પોતાના ગ્રામ બનાવી લે છે એક દિવસ આપણે પણ એ જ રીતે જવાનું છે માટે બધા વિખવાદો મિટાવી સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને આગ્રિ આદિ આત્માના કલ્યાણના માધનોમા તત્પર રહેવું એ જ શ્રેયઃકામી છે મગવાથી ડર નહિ મગવા ધ્વજનું નહિ પાળુ એના માટે તૈયાર રહેવું ”

દાસનામા ભગચેલા શ્રી જૈન શ્વેતામ્બ કોન્કરન્સના અધિવેશનમા આચાર્યશ્રીએ પ્રેરણાત્મક મહેશો આપ્યો એક્ય અગેનો દગર પસાર થયો અને ગજગથાન જૈન સમિતિની ગ્યાપના થઈ દાસનાથી નાનાવિધ ગામોમાં વિદ્યાર ક્રમતા ક્રમતા આચાર્યશ્રી ચેત્ર શુદ્ધિ ધૃત્વા દિવસે પાલણુપુર પધાર્યા પાલણુપુરે ચુંદ્ર માર્ગ્ય ક્યું આચાર્યશ્રીએ મહાવીરજયતી ઊજવી અને દેટલીક વડી દીગાઓ આપી આ વખતનું ચાતુર્માસ આચાર્યશ્રીએ અહીં ક્યું આસો વદિ નોમના દિને ક્રોં દીગવાલ પરેલેઆચાર્યશ્રીની આખનુ ઓપરેનન ક્યું કાર્તિક શુદ્ધિ પીજના દિને આચાર્યશ્રીની ૮૧મી જન્મજયતી દાગેમમ ઊજવાઈ આ સમય દર્મિયાન આચાર્યશ્રીની તળિયત અવરથ ગદી દતી આનું કાગણુ આખની વ્યાધિ હતું આખની આ વ્યાધિ અનેક ઉપાયો કર્યા છતાં કાયમ ગદી

પાલણુપુરથી આચાર્યશ્રીએ વિહાર કરી પાટણુમા પ્રવેશ કર્યો ખૂણ સુદ્ધ સાંમયુ થયું અહીં આચાર્યશ્રીએ ‘આપણું કર્તવ્ય’ એ વિષય ઉપર ચિંતનીય જાહેર પ્રવચન કરી જૈન જીનેતર ભાઈઓને લાભ આપ્યો અહીંથી વિચરતા વિચરતા આચાર્યશ્રી શખેશ્વર પધાર્યા આચાર્યશ્રીને અહીં પૂં આચાર્યશ્રી વિજયદર્શનચરિણ, પૂં આચાર્યશ્રી નિજ્યોદયસુરિણ, પૂં આચાર્યશ્રી નન્દનસુરિણ વગેરે મળ્યા આચાર્યશ્રી તથા અન્ય મુનિપુગવોએ અંગેઅંગ વિચારવિનિમય કર્યા આચાર્યશ્રીએ જાહેર પ્રવચનમા ક્યું “શ્રી છુટ્ટેગયજ મહારાજનીના સુપ્રસિદ્ધ શિષ્ય શ્રીમદ્ મુક્તિવિજયજી (મુળચદજી), ગણિયન ગાતમર્તિ શ્રી શુદ્ધિવિજયજી અને શ્રીમદ્ વિજયાનસુરિજી ત્રણે પ્રતાપનાળી અને પન્નળી દતા શ્રી છુટ્ટેગયજ મહારાજ પણ પન્નળના દતા આ ત્રણેય મહાપુરોનો પરિવાર વર્તમાનમા છે ” પૂં આચાર્યશ્રી વિજયાનસુરિજીએ આચાર્યશ્રીના પન્નળના કાર્યની પ્રગણા કરી

અહીંથી વિહાર કરીને સૌગપ્તમા દાગદા, બોટાદ વગેરે રથળોએ થઈ સોનગઢ પહોંચ્યા લાથી ચેત્ર શુદ્ધિ દશમના રોજ પાલિતાણા પધારી શુરકુળમાં બે દિવસની ચિચરતા કરી તાં ૨૨-૮-૧૯૫૧ના રોજ આચાર્યશ્રીએ તીર્થ ઉપર પૂં આત્માગમજ મહારાજની ધાતુની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી મુનિશ્રી નન્દનનિજયજીને આચાર્યશ્રીએ વડી દીદા આપી

વૈતાખ વદિ સાતમ આઠમના રોજ જૂનાગઢ મુકામે ભરાયેલા શ્રી જૈન શ્વેતામ્બ કોન્કરન્સના અધારમા અધિવેશનમા આચાર્યશ્રીએ મોકલેલા સદેશમા જણાવ્યું હતું કે “જૈન સમાજ અને ધર્મના ગ્યનાત્મક કાર્યોમા કાર્યકરો મજ્જ રહે અને નાની નાની વાતો બૂલી જાય ગાસનોજતિના કાર્ય કરે, ચિમણુ અને સાહિલનો પ્રચાર કરે જે જે ક્ષેત્ર નખણુ પાતુ લાગે તે તે ક્ષેત્રનું પોપણુ કરે અને પોતાની દરજ બજાવે સ્વામીનાસત્ય કેવળ જન્મવામા સમાઈ જતું નથી સ્વધર્મો ભાઈઓને પગભર કરવા એ પણ સાચું સ્વામીનાસત્ય છે આ વાત પર બધાએ ધ્યાન આપવું જોઈએ ”

પાલીતાણાથી વિહાર કરી આચાર્યશ્રીએ તળાજનમાં પ્રવેશ કર્યો અને લાં ‘અનેકાતવાદ’ પર પ્રવચન ક્યું પાલીતાણા પાછા કરી આચાર્યશ્રીએ ત્રણ દિવસ સુધી પૂં આત્મારામજ મહારાજની જયતી ઊજવી આ દિવસોમા સૌગપ્તના વડા પ્રધાન શ્રી ઉદયરાય ઢેબરે આચાર્યશ્રીની સુલાકાત લીધી આચાર્યશ્રીએ “શિવમસ્તુ સર્વજગત ”નો શ્લોક સમજાવ્યો શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈએ સરકારી કાયદાઓ વિશે બે દિવસ આચાર્યશ્રી સાથે વાતચીત કરી સં ૨૦૦૭મા પાલીતાણામા મુનિ-પુગવોનું સમેલન મળ્યું આ

એકબીજાને ધર્મમાં અવરોધ કરતી રાજસભાનો અને મુનર્થ ચિન્તક દ્વંદ્વ એકબીજાને વિરોધ કરતા દરબી વચ્ચે કઈ વહીવટી અવસ્થિત કરવા માટે સ્વામી-જીએ સંજોગમાં સેવા કરી આ સરેલાઈએ એકબીજાની સાથેના ભૂખિત રચાર્થ જલુ કુર્મને કમું સમીન કામ ન થઈ શક્યું.

સ ૨ ૮ના કર્તવ્ય શુદ્ધિ બીજા આચાર્યશ્રીની ૮૨મી જ મળવેલી કિસ્મતમાં ૨૫ મુનર્થી અતિરેખિત ત્રણ મહારાજાની જન્મ-જન્મી આચાર્યશ્રીની અખ્યાત્ય નીચે કિસ્મતમાં સ્થાપી આચાર્યશ્રીએ જનનવર આવી શી અદ્યમ કાન્તિ રાજાપરિની ઉદ્ધાત્ન વિધિ કરી આચાર્યશ્રીને “જનનિચામ્ભ મોહ ની બાળ્ય કરી રાજાની મહિમા સમજવનો. ધર્મન-દોષમાં આચાર્યશ્રીએ સેવાનો ધર્મ એ વિષય ઉપર જોર પ્રત્યક્ષ કર્યું.

જનનવરથી વિરિષ સજોએ નિહાર કરતા કરતા આચાર્યશ્રી અણી થઈ વ્યોમના પદ્મમાં અણી આચાર્યશ્રીએ મુનુભાગ મની દુર્લભતા ૧૨ પ્રવચન કર્યું. સોજ વર્તમા મળ્યા બાદ આચાર્યશ્રીએ પોતાની જ મુનુધિયા પ્રવેશ કર્યો અને પ્રતિષ્ઠ તથા અંગના સ્થાપા અભેરસમાં જાવ લીધો. કાચલુ શુદ્ધિ ક્ષતમણ રોજ આચાર્યશ્રીએ ૫ થી સમુદ્ધિવિષય અને ૫ થી પૂર્ણાદિવિષયને ઉપાખ્યાયની પદ્મથી વિશુદ્ધિ કર્યો અને આચાર્યશ્રી વિકલ્પવ્યવસ્થાસરિતને પંચમ તરફ જવાનો આરંભ દીધો વ્યોમનાથ શીશને આચાર્યશ્રીને રાજાન સમક્ષ ની વડી આચાર્યની કમળ અંગા કરી, ૫૨મ આચાર્યશ્રીએ એ પદ્મની અસ્તીકાર કર્યો શીઆદિનાથ પ્રભુની પ્રતિમાવિધિ કરાવી કાચલુ વરિ ચોખના રોજ નિહાર કર્યો.

વિચળ સિચરતા આચાર્યશ્રી ક્ષોર્ધમાં થોડા કિલક સિચરતા કરી જવડિયા પદ્મમાં અણી ૫ આચાર્યશ્રીએ મહારાજાની જન્મી કિન્તી તથા શી અદ્યમ-કાન્તિ કીન મુનુભાગ સ્થાપવનો નિર્મુલ કર્યો. અણીથી નિહાર કરતા કરતા આચાર્યશ્રી રીત શુદ્ધિ ક્ષતમણ રોજ ક્ષત પદ્મમાં શ્રેષ્ઠ શુદ્ધિ ભેરસમ દિને મહારાજાની કિન્તી અણી થઈ ત્યારબાદ મુનર્થ પદ્મમાં અને શુદ્ધિ ચોખના દિને આચાર્યશ્રીએ કાચલુમાં આચાર્યશ્રી વિચળપ્રેમશુદ્ધિ સર્વે નિચારવિનિમલ કર્યો.

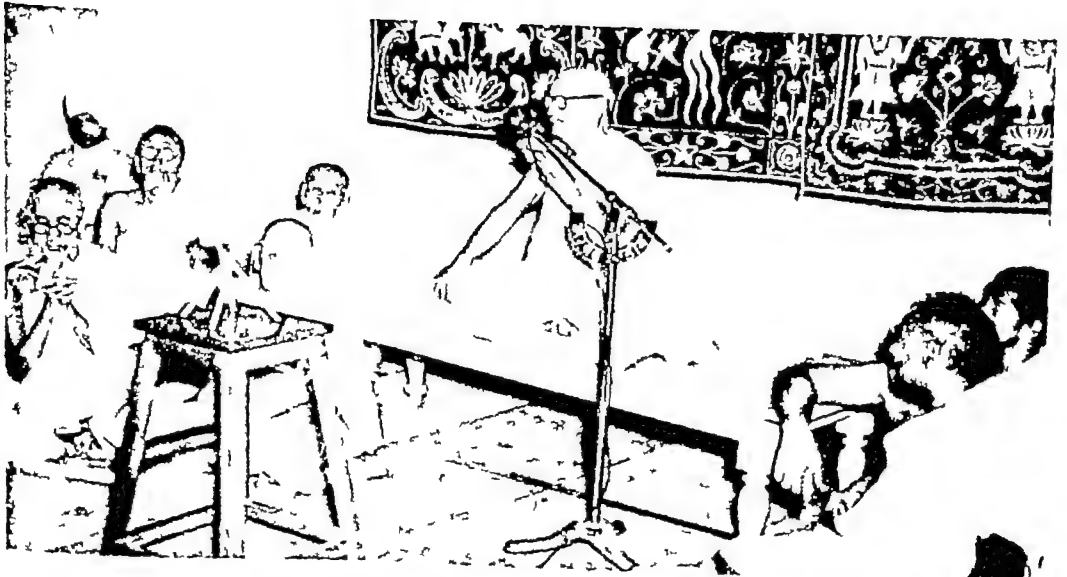
મુનર્થ ૭૬ શુદ્ધિ પાચમના દિને ૫ અદ્યમ-કાન્તિ મહારાજાની જન્મી કિન્તી ૭૬ વરિ પદ્મમાં આચાર્યશ્રી કાચલુના પદ્મમાં અને ત્યાં થી કીન કોનુર-સમ અધિવેરનાઈ જલુ વિવસ કાચરી આવી અદ્યમ-અધિધાત કિન્તિ ખોડે પ્રેરક પ્રવચન કર્યું આચાર્યશ્રીની પ્રેરકથી કિન્તિ ૬૩માં ૧ ૧૧, નો કાચો કરો અદ્યમ-પ્રેમી આચાર્યશ્રી શુદ્ધિસરસરિતની જન્મી કિન્તી. આચાર્યશ્રી પ્રેરક પ્રવચનોને પરિકુર્મને કાચની સેવા સપની સ્થાપના થઈ.

આચાર્યશ્રીની મુનર્થિ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ હતી. સ ૨ ૮ના અંતલુ વરિ બારસે મુનર્થ ચિન્તક દ્વંદ્વ એકબીજા વિરોધની સમગ્ર કાચરી આવી મુનુભાગવર્તની સારી કિન્તીવણી કરાવી કાચરતા શુદ્ધિ જાતીબારસમ દિને આચાર્યશ્રી કીરવિલ્લવસરિતની, અને કોઈકના દિને શી જન સ્વસ્થેષ મળ્યા. ઉપરમે શી રિચલપમસરિતની સ્વસ્થેષેષ જન્મી કિન્તી કાચરતા વરિ બીજાના દિને શી કિન્તિવસરિતની જન્મી કિન્તી કાચરતા વરિ અધિવસરિત દિને ચોપારી વરની બહેર કાચાર્થ અધિવ વડો કર્યો ૧૨ આચાર્યશ્રીએ આચાર્ય પ્રવચન આપ્યું.

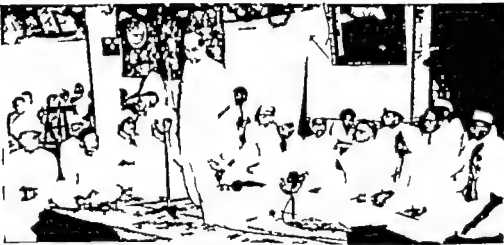
આચો શુદ્ધિ જોખના વિષયે એ અને આચાર્યશ્રીની આને કાચલુ ચોપારેકન કર્યું. સ ૨ ૬ ના કર્તવ્ય શુદ્ધિ એકબીજા દિને ચોડીકના ઉપાખ્યાયે આચાર્યશ્રીના ૮૩મ વર્ષ પ્રવેશ અંગ વરશોડે નીકળ્યો બીજાના કિન્તિ કાચલુમાં અદ્યમ આચાર્યશ્રીએ અનર્થ આચાર્ય પ્રવચના મુનર્થિ મેવર

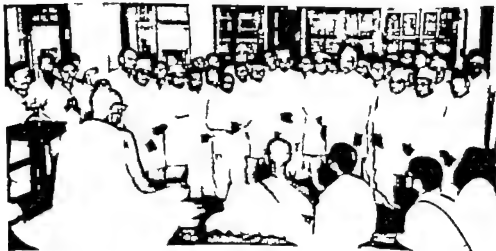
તા ૭ થી ૦ નવેમ્બર ૧૯૫૨ના રોજ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમા યોજાયેલ મમેલન પ્રસંગે વિરાજમાન
આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિ અને મુનિમહારાજો

મમેલનના છેલા દિવસે પ્રવચન કરતા આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિ

એસેમ્બલા હેલ્થ વિભાગે શ્રી મહારાજ સેન વિદ્યાલય વાઘડી મુખ્ય શ્રી મનમુક્તજી મળતાં આપકાર બારણે શ્રી સીમરી
 મુનુરુલા આચાર્યશ્રીની અભ્યુષિત શેષાગ્રેને સંચકિ બાપી રહ્ય છે. શ્રી મુરખંડ વડાશ્રી, શ્રી મોઝાશ્રી દુલાલ શ્રી કમિલક
 ઘાટ શ્રી વલ્લભકર દેવશ્રી શ્રી મનમુક્તજી મળતા અને મુશિની મિત્રવિજયશ્રી વગેરે મળે રહે છે.
 શ્રી વાગુ આચાર્ય શ્રીવિજયકલમશ્રી તથા શિવસુમુત્રા દેવ છે.

આચાર્યશ્રી શ્રીમહારાજ સેન વિદ્યાલયમાં વિરાજમાન છે. ૧૫-૧૦-૧૯૫૩ના રોજ છેલ્લી કબરમાં
 સંસ્કાર કરાયા તે સ્થળ

શ્રી ગણપતિચર દેસાઈએ કહ્યું “ એક વલ્લભ ગજલેત્રે જન્મ્યો, આ વલ્લભ ધર્મક્ષેત્રે જન્મ્યો ” ઉત્સવ ચાલુ હતો એ દરમિયાન ભાષણના મુખમાં આગ લાગી પણ ડોહને તુકસાન થયું નહિ શુદ્ધિ ત્રીજના દિવસે ભાષણના મુખમાં પરમાર ક્ષત્રિયોને વાસક્ષેપ નાખી શ્રાવક બનાવ્યા ગુરુભક્ત શ્રી ધનશ્યામજીના ભજનોએ પણ મુખધને થેલુ લગાડ્યું કાર્તિક શુદ્ધિ ચૌદશના દિને ચાણુ ખાતે ઉપવાન કરાવવાની આચાર્યશ્રીને વિનંતિ કરવામાં આવી આ દિને ઉપદેશ આપતા આચાર્યશ્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરી “ મારા વિહાર સુધી ક્રોન્દરન્મે શરૂ કરેલા ઉત્કર્ષ ક્રમાં પાત્ર લાખ રૂપિયા નહિ થાય તો દૂધનો ભાગ કરીશ ” આ પ્રતિજ્ઞાથી વાતાવરણમાં નવી ચમક આવી કાર્તિક શુદ્ધિ પૂનમે ટલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યની જ્યેત્તી વિશે પ્રેરક પ્રવચન કર્યું

કાર્તિક વદિ છઠ્ઠ, સાતમ, તથા બીજી સાતમે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમાં ઐતિહાસિક સમેલન મળ્યું આ પ્રસંગ માટે આચાર્યશ્રી અને મુનિમંડળ તા. ૬-૧૧-૧૯૫૨ના રોજ વિદ્યાલયના મંડાનમાં પધાર્યા સગ્રાના કાર્યવાહકો અને વિદ્યાર્થીઓએ તેઓશ્રીનું ભાવભીનું વ્વાગત કર્યું

તા. ૭મી શુક્રવારે સવારે સમેલનનો આરંભ આચાર્યશ્રીના પ્રેરક મંડળ પ્રવચનથી શરૂ થયો તેઓશ્રીએ જણાવ્યું “ કોઈ પુણ્યના ઉદયના લીધે હું આજે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમાં વર્તમાન અને પૂર્વ વિદ્યાર્થીઓને, કાર્યકર્તાઓને અને શ્રેતાગણને મળી શક્યો છું ” વિદ્યાર્થીઓને સમોધીને તેઓશ્રીએ કહ્યું “ અભ્યાસનો ઉદ્દેશ શું છે ? વિચાર-વિનિમય, ચર્ચા આદિથી જ્ઞાનને કસવ અને પુષ્ટ કરવું માત્ર પુસ્તકો ગોખી જવાથી કાંઈ વળતું નથી, પરંતુ યોગ્ય અભ્યાસ અને તેનો જીવનમાં ઉપયોગ થાય તે જ હજી છે અભ્યાસનો ખરો ઉદ્દેશ આપણને પશુ અવસ્થામાંથી માનવ અવસ્થામાં લાવવાનો અને છેલ્લે ખરો માનવ બનાવવાનો છે

“ આજની કેળવણી માણસના દિલને ખગાડે છે તેને દૂર કરવા ધાર્મિક અભ્યાસ આવશ્યક છે તે માટે આવા વિદ્યાલય અને પાઠશાળા સ્થાપવામાં આવે છે ”

ખપોરે લગાયેલા વિદ્યાર્થી સમેલનમાં વિદ્યાલયની સ્થાપનાનો આદર્શ જૂઠું કરતા તેમણે કહ્યું “ કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાની સાથે જ તમારે વિનયી થવું જોઈએ વિદ્યાર્થી અવસ્થા એક પ્રકારની દીક્ષા છે, તેથી તમારે વિદ્યાપ્રાપ્તિના દાર્શિક તલ્લીન બની જવું જોઈએ ”

“ વિદ્યાલય એ જૈન સમાજની જ્ઞાન છે, પ્રગતિની પાગથીશી છે, શ્રમની સિદ્ધિ છે અને આદર્શની ઈમારત છે પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે કે આ સમારંભ સફળ હો, અને સગ્રા સદાયર્થદા પ્રગતિમાન અને વિકાસશીલ હો તથા દેશ અને સમાજની સેવામાં સદાયર્થદા હો ! ” આવા બીજા અનેક સંદેશાઓ સંભો, કેળવણીકારો અને શુભેચ્છકો તરફથી મળ્યા હતા

બીજે દિવસે આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિજીકૃત આગ્રિપૂજા રાગગાલ્પી સાથે ભણાવામાં આવી હતી ગત્રે મગીતનો ગ્સપ્રદ કાર્યક્રમ જાણીતા સંગીતકાર બી. શાંતિલાલ બી. શાહે રજૂ થયો હતો

ત્રીજે દિવસે આચાર્યશ્રીએ પોતાના મગલ પ્રવચનથી સમેલનની શરૂઆત કરી અનેક ઐતિહાસિક દાખલાઓ દાખો તેઓશ્રીએ ધર્મના સિદ્ધાંતોને સમજાવવાનું અનુસરવા જણાવ્યું ધાર્મિક ક્રિયાઓ તેની અદ્ય રહેલી મૂળભૂત ભાવનાઓ અમલને કરવા ખાસ અનુરોધ કર્યો દેવે જીવો ઉપગ્રેમ ત્યા ગમી દુર્ગતિમાં લઈ જનાર કપાયો ઉપગ્ર જીવ મેળવવાની એઓશ્રીએ ઘોષણા કરી.

ચાણુમા રચરતા કરી ઉપધાન કરાવ્યા ઉપધાનમા આચાર્યશ્રીએ સુતરની માળાનો સુધારો કર્યો ઉપધાન તપસમિતિએ માળાના ઘી બોલનાગની ધ્રુવ મુજબ ઘીની બોલીની ઉપજ સાધારણમા લઈ જવાનો ઠગવ ટ્યો મહા શુદ્ધિ ચોથના દિને માળાગેપણુની વિધિ થઈ અને ઉપાધ્યાય શ્રી સમુદ્રવિજયજીને આચાર્ય પદવી આપવામા આની આ બધા પ્રસંગોએ જનતાનો ઉત્સાહ સારો હતો

ચાણુાવી આચાર્યશ્રી ગોડીજીના ઉપાશ્રયે પધાર્યા કાગણુ મહિનાની શરૂઆતમા આચાર્યશ્રીએ જૈન સિદ્ધાંતોના પ્રચાર માટે ‘પુનતક પ્રગણન ક્ષ’ ગર કરાવ્યુ કાગણુ શુદ્ધિ નોમના દિને જૈન ધર્મ અંગે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ પ્રવચન કર્યો અને જૈન સિદ્ધાંતોના પ્રચાર માટે વિદ્વાનોની સમિતિ નીમનાતુ સૂચન કર્યુ

કાગણુ વદિ બીજના દિવસે આચાર્યશ્રી સાથે ચાલીસ ચાલીસ વર્ષ ગહેલા આચાર્ય સમુદ્રસૂગિજીએ પળખ જવા માટે વિહાર કર્યો ઉત્કર્ષ ક્ષ માટેનો પ્રચાર જોરશોરથી શરૂ થયો ધનજી રટ્ટીટની સલામા બહેનોએ બગડીઓ આપી પાટણુ જૈન મગળ બિદિંગમા ચેંસી લાઈઓએ બે હજાર રૂપિયા ભેગા કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી આચાર્યશ્રીએ ગલીએ ગલીએ પ્રવચનો કર્યો

આઝાદ મેદાનમા ચારે ફિરકાના આશ્રયે મજૂર-સચિવ શ્રી શાંતિલાલ શાહના અધ્યક્ષપદે મહાવીર જયંતીની ઊજવણી થઈ આ પ્રસંગે આચાર્યશ્રીએ જિનેશ્વર દેવે બતાવેલ અર્હિસાધર્મને આચરણમા મૂકવાનો ઉપદેશ આપ્યો જૈનોના ઉત્કર્ષની મોટી યોજના માટે શ્રી કપુરચંદ મહેતા તથા શ્રી સોહનલાલ દુગડાજીએ મોટી રકમ આપવાની તૈયારી બતાવી

ચૈત્ર વદિ ચૌદશના ગેજ આચાર્યશ્રીએ લુહાગચાલની વિરાટસલામા દારૂચાગ પર પ્રેરક પ્રવચન કર્યુ આ પ્રસંગે શ્રી મગળદાસ પંડવામા, તેમ જ બીજા બાણીતા ગહગ્યોએ હાજરી આપી હતી આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યુ “ધર્મ-શાસ્ત્રો પુકારી પુકારીને કહે છે કે ખોટા સાધનો અને પીણુ મનુષ્યને દુર્ગતિને પથે ધકેલે છે એવો દોષિત મનુષ્ય પોતાનુ તુકસાન કરે છે અને પોતાના કુટુંબનો, સમાજનો અને રાષ્ટ્રનો ઉચ્છેદ કરે છે માટે ખૂરી આદતોને છોડી દો મનુષ્યમા મનુષ્યત્વ હોય તો દુર્ગતિને પથે લઈ જતી વસ્તુઓ છોડી દેવી ઘટે આત્મતત્ત્વના વિકાસની આડે આવતી બધી વસ્તુઓને છોડી દો પરદેશીઓ વિદાય થયા એની સાથે દારૂ પણુ જવો જોઈએ કોઈ પણુ જાતનો નગો નાગકારક છે ”

આચાર્યશ્રીએ વધુમા કહ્યુ કે, “હું પળખમા અબાલા શહેરમા હતો ત્યાં મને પડિત મોતીલાલ નહેરુનો બેટો થઈ ગયો વાર્તાલાપ દરમિયાન મેં તેમને પૂછ્યુ કે ‘તમે દેશને આઝાદ કરવા બહાર પડ્યા છો તો પછી પરદેશી સિગારેટ કેમ પીઓ છો ?’ તરત જ મોતીલાલજીએ સિગારેટ ફેંકી દીધી અને સિગારેટ ન પીવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી પછી પડિત મોતીલાલ નહેરુએ એક જાહેર સલામા કહ્યુ હતુ કે ‘અભા સુધી હું અચ્છલ ગુમાવી બેસે હતો પણ એક જૈન મુનિએ અચ્છલ આપી ’ શ્રી કે. કે. ગાહ અને શ્રી પોપટલાલ શાહ વગેરેએ પણ આ પ્રસંગે પ્રેરક પ્રવચનો કર્યો હતા

આચાર્યશ્રીએ વાલકેશ્વરમા ગિચરતા કરી વૈશાખ વદિ ત્રીજે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમા ‘મનુષ્યજન-મની દુર્લભતા’ અને બીજે દિવસે ‘જૈનોની એકતા’ ઉપર આચાર્યશ્રીએ પ્રેરક અને ઉદ્બોધક પ્રચન કર્યુ ઉદ્યોગમૂલો ખોલવાનો આચાર્યશ્રીએ અનુરોધ કર્યો વૈશાખ શુદ્ધિ પાચમથી દશમ સુધી શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમા આચાર્યશ્રીએ બોધપ્રદ પ્રવચનો કર્યો ૩૪૦ મૂર્તિઓની અજન શલાકા વિધિ કરી પામધુનીથી આચાર્યશ્રી લાખખલા પધાર્યા ચારિત્રમહોત્સવનો લવ્ય કાર્યક્રમ થયો સમારભમા પ્રમુખપદે શ્રી શ્રેયાસપ્રસાદ જૈને આચાર્યશ્રીને ‘હીરક મહોત્સવ ત્રય’ અર્પણુ કર્યો ચારે ફિરકાઓમાં એકતા

વધારવા તેમ જ સ્વર્ગમાં પ્રવેશના કારણે એક સમિતિ રચાઈ આપણા મંદિરમાં પણ ફાની મોળાની ભાજણ કરી આપણની શ્રેયશ્ચી થી મદદારી જેન વિદ્યાવધને સારી અર્થિક મદદ મળી થી કપુરના નેમના મહેલ, થી અંગેસા નેમના મહેલ અને થી ફેરનાં નેમના મહેલ તથા તેમના કુટુંબીજનોને તથા અન્ય સ્ત્રીઓને અમિત આપણને સ્વામી તા. ૧૪-૧-૧૬૪૩ના રોજ થી મદદારી જેન વિદ્યાવધે મોકલી અને બીજે દિવસે આપણથી સરવાળાં ત્રિસામગ્રી હોઈ છે થી કપુરનાં વાજનાં વેંડાને આપ્યા.

સ. ૨૧ કાર્તિક સુદિ થી ૭ આશ્વિનીની ૮૪મી જ મહાવી પ્રસન્ને એ સ્વરૂપ મહેલ, થી નાચાચાળ વરીત વગેરેએ મુર પ્રત્યક્ષે આ આપણી ઉપરની તંત્રિ સ્વામીના ઉપરને થી એક ૩ પાંચ-૬ આપણને આશ્વિનીની પ્રસન્ને થઈ આપણથીએ કમ્પુ કું જેન નથી એક નથી, વૈષ્ણવ નથી, સૈવ નથી, હિંદુ નથી, મુસ્લિમ નથી, કું તો જમનાને સોવધ મદિયા વધ વા આપણે કયા માન્યો એક માન્યી હુ. આને સ્વામી અમે છે વલુ સમી મહે એ પ્રસન્ને આપણ જ માન્ય સોવ થી નેમને

પાટકોર વર્ષ આશ્વિનીની અષ્ટિપાદનીની અષ્ટિ જે સ્વરૂપ સેવા ચિત્રિત અને સારનાર મહેલ ૨૧મી સિંતર ૧૬૪૩ના રોજ થી મદદારી જેન વિદ્યાવધને વધારી સંસ્થામાં અને બીજા અનેક સ્થળેએ આપણથીની સંસ્થાને મહેલ આપણથીની કુલ અને સ્વરૂપથીએ થઈ સંસ્થાના કાર્યકારોએ આપણ મહેલના તર ફરી નિયમનો દસ ઉપવાર તર કમ્પુ ને સ્વામીના સ્વરૂપ સંસ્થા થી છે ૭ ૩૦ મહેલ, એમ દી એમ આર. સી. પી. (બમ), કે સમિતિના એન તર, એમ દી અને એ મોકનવાળ જેમના તર, એમ બી બી એમ, દી દી એમ (સ્વીની) તેમ જ આપણથીની પ્રતિ અને સારીકે સમિતિ થી વધે થી પરિમિત વૈરાગ થી પાંચના મહાવાળ વૈષ્ણવ મુનુજાઈ હાલ કયા મુનુજાઈ સિદ્ધાન્ત નિયમના તરને હાલ એવાની તેઓની સ્વામીના આપણ ઉપવાર તર થઈ તા. ૧૦-૧-૧૬૪૫ ના રોજ આપણથીની તંત્રિના તથા સ્વામીના અને વિદ્યાવધ કરવા જેન સ્વામી આપણના કાર્યકારોની સ્થા મળી એ વખતેએ સમિતિ નીમનામાં આપણ ઉપવાર સમિતિ ઉપર થી સ્વીકારના એકેરના અંગે, થી સ્વામીના મોળાના મળા થી કમિતિના ઉપવારના, થી ઉપવારના શ્રેયશ્ચ, થી હાલના મહાવાળ, થી રતના મુનુજાઈ હાલના, થી કુલના સ્વામી, થી સમિતિના વધના તર, થી કપુરના મહેલના થી રતનાના સ્વામીના અને મળીને વરી થી મુનુજાઈ સ્વામીના મોકલી અને થી મુનુજાઈ વધના તરની નિયમના કરવામાં આપણ તંત્રિના સ્વામીના મળા ઉપર છે ૭ ૩ મહેલ એમ દી એમ આર. સી. પી. (બમ) એ મુનુજાઈ વરી, એમ આર. સી. એમ (સ્વી) કે કાર્તિકના મુનુજાઈ સ્વામીના, એમ દી એમ આર. સી. પી. (બમ), એ કાર્તિકના ૩ મોકર, એમ આર. સી. એમ (ખે) કે સમિતિના એન તર, એમ દી કે મોકનવાળ જેમના તર, એમ બી બી એમ દી દી એમ (૧ કી) અને વૈરાગ થી પાંચના મહાવાળની નિયમના ફરી.

હાલની નિયમનોની સ્થાના મળાના થઈ સ્વામીના પ્રસન્નેના ફેરના કરવામાં આપણ હાલ વિદ્યાવધ મળવા વધના છેકેએ આપણથીની સારીકે વધના અને ઉપવાર કરવામાં આપણ રાખના.

અન્ય સ્થાના આપણથીની નિયેષ ઉપવાર સમિતિ તા. ૧૩-૧-૧૬૪૩ના રોજ મળી અને સમિતિના મદદાર મોકર વિદ્યાવધ મહેલ તર કરવામાં નક્કી થઈ સમિતિના થી અને મેળોનાના નિયમના

ગ્રે. એ. ૧૦ ડી. ૦ ધરજે, એમ ડી ની સાગવા ગર થઈ દિનપ્રતિદિન સુધારો જળાતો ગયો થી મહાવીર
જૈન વિદ્યાલયમાં પધાર્યા લાન્થી આચાર્યશ્રીની સવશ્રેષ્ઠ સાગવા થાય અને તેમનું આગ્રહ્ય એકદમ સુધરે
તે અંગેનો સંધાની જાગરણપત્ર અભિનિતો આદેશ ધ્યાનમાં લઈ સર્વ કાયદાની કડવામાં આવી હતી
તેઓશ્રીના આગ્રહ્ય અંગે દેશપરજીથી આવતા તાગ તથા પત્રોના યોગ પ્રત્યુત્તર તુરંત આપવામાં આવતા
હતા આચાર્યશ્રીની લોકપ્રિયતાને કા ખે દરગેજ દાનને ભક્તો અગામાં તેઓશ્રીના ઈર્ષનાથ આવતા
હતા આ અગ્ય દરમિયાન સગ્યા તીર્થધામ બની ગઈ હતી દાકતરી ઉપચાર માટે જરી સન સુચનોનો
જરોગ અમન કડવામાં આવતો હતો દિનપ્રતિદિન તગિયતમાં પણ સુધારો ચાલુ રવો

આચાર્યશ્રી વિજયસમુદ્રસૂત્રિ બોન્દરથી ૮મ તિહાર કડી થી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમાં
આચાર્યશ્રીની શુશ્રૂષામાં લાગુ થયા ઘાટકોપગમાં ઉપધાનતા તપનીઓ અને સધને આગ્રહ્યશ્રીઓ
આવધાન રહેવાનો અનુગ્રેષ કડી હતું, “ સુમર્ષના શ્રામરે ખયાલ ગખરો જોઈએ કે થી મહાવીર જૈન
વિદ્યાલય એક બોર્ડિંગ છે પણ એ મહાવીર જૈન વિદ્યાલય જે સુનિર્મિતિના અવગમમાં હોય તો ધાર્મિક
અને આગામિક જે પ્રકારની ગિયાનો પ્રચાર મયજ થઈ નરે એ વિના જૈન મગાજની દગા મધૂળ ગીતે
સુધરે મુશ્કેલ છે શ્રાવણસમુદાય જુખયો ન ગદ અને ડેળવણી વિના કોઈ ન રહે એ વગુ પર ધ્યાન
આવતું જોઈએ ” ૨૦ ૨૦૧૦ના ચંત્ર શુદ્ધિ એકમના ગેજ પૂઠ આગામગમત મહાવીરની ૧૧૭મી
જયંતી શાનતાર ગીતે કાગવાઈ ચંત્ર ગુદિ તેરશના વિને મુમઈ મગદાના ડેળવણી ખાતાના પ્રધાન થી
વિનકગર દેનાઈના પ્રમુખપદે મહાવીર જયંતી પ્રમગે ‘ અદિત્ય વિન ની ડાગવણી થઈ જેદ વડિ આશના
વિને આચાર્યશ્રી સમુદ્રસૂત્રિજીએ ‘ ગિયાણુ દ્વાગ મમાગનો અભયુદય ’ એ વિષય ઉપર મનનીય પ્રચન ડયું
આપાદ ગુદિ બા મના ગેજ આચાર્ય તુવગી આચાર્યશ્રી ને મળવા વિદ્યાલયમાં પધાર્યા આસો વદિ
ત્રીજે વિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થીઓ મમમ આચાર્યશ્રીજી હતું, “ વિદ્યાપ્રાપ્તિનુ મુખ્ય ધ્યેય મલ સમજવાનું
અને સલનુ આગરણુ કડવાનું છે વિદ્યા પ્રાપ્ત રી તેનો ઉપયોગ સમાજના કલ્યાણમાં અને ધર્મોદ્ધારમાં
કરો એ જ મહાન મદગુણો છે ”

આચાર્યશ્રીને રક્તિ અનુમાર હરવાકડવાની છૂટ મળી અને દરગેજ સારમાં વાલકેશ્વર દર્શનાયે
જનાનો કાયકમ લગભગ દોઢ માસ ચાલુ રહ્યો વર્ષાઋતુ શરૂ થતા આ કાયકમ બધ થયો આ સમય
દરમિયાન તખીળી મનાહકાર મળના દાકતરો નિયમિત રીતે આચાર્યશ્રીનું આગ્રહ્ય તપાસવા આવતા
હતા અને સુધારા પ્રત્યે અનોખ વ્યક્ત કરતા હતા આચાર્યશ્રીની સગ્યામાં ગિચતા હોવાથી દાકતરી
લાઈનના જૂના વિદ્યાર્થીઓ દમેશા મદદ આપવા તત્પર હતા આ ગીતે જુનાઈના અન સુધી ચાલુ
આચાર્યશ્રીની ગારીગિટ ગિયિતમાં અવિગેષ સુધારો કે ગેગ તદ્દન નાચૂદ ન થયેન હોવાથી ઉ આગસમિતિ
બોલાવવામાં આની હતી, જે વખતે ઉપાયોમાં દેગાર કડવા અંગે જુદા જુદા સૂચનો થયા આ
સમિતિએ પચુણુ પર્વ પછી ફરી મળી પુન વિચાણુ કડવાનું નકી કર્યું ચોડા દિનઓ સુધી
સાગવા અને ઉપચાર ચાલુ રાખ્યા દાકતરોએ નિયમિત આવી ગારીગિટ તપાસ ચાલુ ગખી

આચાર્યશ્રીની થી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમાં ગિચતા દરમિયાન તખીળી મળના દાકતરોએ કોઈ
પણ જતના સકોય વિના સમગ્ર શક્તિ અને નાણાના ભોગે મેરા અર્પી છે તખીળી મળના દાકતરોએ ગત્રે
કે વિવમે ગમે તે સમયે, સમયની અનુદળતા હોય કે ન હોય, છતાં મે આચાર્યશ્રીના આગ્રહ્ય માટે તરત જ
કમર આની પૂરતી કાળજી રાખી હતી ગ્રે. જયંતિલાલ ચટ્ટલાલ શ્રોદે મહિનાઓ સુધી સગ્યામાં અને પછી
ઈશ્વરનિવાસમાં દરગેજ એક વખત નિયમિત જઈને મેવા અર્પી હતી પેયોસોનિટ ગ્રે. શાંતિલાલ
એન. શાહે અગ્યામાં આચાર્યશ્રીની ગિચરતા દરમિયાન અને પછી પણ મહત્વની મેવા અર્પી હતી

તત્ત્વીયી મંત્રણા દાકતો ઉપ ન દે છ વી દેહકુખ, એ એ વી જાવીયા, એ નાકુખ
ખેદ, એ વ્યવ ખેદ, ૧ સિવસર્મ, એ હી છ ખેદી, એ સ્ત્રીન્દ મોહિત કાવચીયા,
એ જમાવાય શા' એ રહર, એ રસિકશાલ સદ્દ તથા બીજા ઘાનગીએ જાવી કિષ્કાંધોએ
સેવા ભર્ષી હતી. જેવાજી મી વાદીખાઈએ વરેગાથી આવી આચાર્યશ્રીની નાતર સારવાર થય
તે ખેદે સંજાયા વી ખે' પડે સેવા ભર્ષી હતી.

તા ૧૭-૧-૧૬૪૧ના રિક્તે મી મહાતીર દીન નિશાકરમાં નિશ્ચય દમિયન આચાર્ય
શ્રીનિ જ્ઞાત્યપદ્મકીપદ્મએ મી મહે' દીન પચાર અંતે તિમે પ્રમાણે અભિપ્રાય મોકલી જાપો હતો.

દીન સમજાતી પંચિનિયુ અવગોચન કરતું જામો એવા અભિપ્રાય ઉપર જાણ્યા છીએ કે જે
ધાર્મિક કષ્ટપદ મુદ્દાઓનો સમજ જરાય સાચવતો હોય, નિશ્ચિ જાણેનું જાણ્યુ દુર કરતું હોય જાને
અંદર તપશ્ચરોની ક્ષેત્રવૃદ્ધી જરૂરે સાથે મળીને કરવી હોય તો દીક હીકાએ જા પંચારને જાણ
ગમ્યુ તેઈએ જો જાણ થતે તો જાણજે મદકાર જાને સવ નહી પિશાઈ એક મોકું ખસ્યુ
ભરેયુ જળામી.

તા ૧૨મી જાન્યુઆરી ૧૭૧૧ આચાર્યશ્રીએ સ્થાન બાજણ હાથ દર્શાવી જાને મી કાન્તિજ્ઞાન
કષ્ટવાચના નિશ્ચયજાને રજા. ઉપચારમા ફેરફાર કરવાની આચાર્યશ્રીની હિંમતે જાન જાપી
૧ નમથી વેદાગ્રજાને જાવાવવામા જાણ્યા.

આચાર્યશ્રીને ઉત્તમ તથા અત્યુર્ધમ દમિયન મી મહાતીર દીન નિશાકરમાં નિશ્ચય કરવા
જાને પ્રસાદો ઉપજિત થયા. છતાંનો સુધિપિત જાને મુખ્યથા કરનાર આચાર્યશ્રીની જા છે ની સ્વિસ્ત્ર
દીન સમજા અને જા સંજાયા કનિષ્ઠાસમા સીમાન્ધિ જાની રહે છે.

આચાર્યશ્રીએ સાતસગી જાને નીમેનો સોસો જાળ્યો "સવકરીત જા મદન રિક્તે શાપ, શ્યા,
દાન, સમાન જાને સ્વર્ગીય કંડિત વખરે મુશ્કોને તમે વખગા છપનમાં ઉતારસો. જાણ્યા જા મદન
રિક્તે જ્યુરિષ કીસર થય દુ જોવી જાણા શાપુ છુ, કે જાપ વેવામાં વેવી તો દીન સુનિર્વસી
છીવી કરસો જાણ્યા રિક્તે જાના રીસવ પૂરમ્ નુ સવ જુવર્મ ઉઠગી છે કોઈને કાપાવી જાને શાપ
જાપીને નિમજ આપવાસંજાપુ સ.ખએ

જેવાજી મી શ્વ તર્મએ કહ્યુ "તરીત જાણ થવાસાર્મ તેજોમીયા ઉજ્જવળા અતિશયીય
છપનવા પ્રતિનિતો ૧૧મી જાણે છે. જાણ્યા અભ્યુક્તો આચાર્યશ્રી પામે જાણ્યા ૧ નમનું નમ
નીકરવા આચાર્યશ્રી નમન જરાની ૧૭ મુ કે મુગી રડી થજા દવા તેમજે વજામું જાણ્યાસ
જાણ્યા પીત તુ ઘાન દાન કરીને પમાન તથા નિદા કામની કામ્યા છે ૧૧ જો જાણ્યા પૂર્વ
જો કે? જાણ્યા જાણ્યા એ મળીન જાણ્યા જાને જગી સવને પંચકે સમજામ્યુ હતું.
તા ૧૬-૬-૧૬૪૧ના રો / આચાર્યશ્રીએ દીન તત્ત્વજાનો જાણેછ જાણ્યામાં જાણ્યા થય તે ખેદે
જાણ્યા ૧૬ કોય જાણ્યા મળેન જાણ્યાનો નિશ્ચય જણ્યુ પ્રથમ ક્યો.

જા ૨ ૧ તા જાણ્યા વડિ ઉપને મજાસારનો પિત દવા. સર્વે ૫૫ થાને વેદાગ્ર જાણ્યા
આચાર્યશ્રીની તારી તપાસી આચાર્યશ્રીએ જગા' ને કમનું તત્ત્વચિન્તન સમજામ્યું. દુર પીવાની આચાર્યશ્રીની
જાણ્યા દાંસ જાણ્યા જાણ્યા થી જો દુર પંડુ કમનું મહિા સંજાપી, પ્રતિમનુ સમજાપોરસી કરી
આચાર્યશ્રીએ જા ૧૫ સેવા મળ્યો. થાને જાણ્યા ૬૭ થાને જાણ્યા જાણ્યા થજા. જોડે સગી જાણ્યામાં જાણ્યા નિશ
જાણ્યા જાણ્યા જાણ્યા થાણે દીની જાણ્યા જાણ્યા થજા. જાણ્યા દેસી આચાર્યશ્રી જાણ્યા સર્વ જાણ્યા
થાણે જાણ્યા નિશા ૧ રડી આચાર્યશ્રીએ મોપીય જાણ્યાનો જાણ્યા જાણ્યા જાણ્યા જાણ્યા જાણ્યા

બોલવા લાગ્યા પામે સુતેલા મુનિશ્રી જિનભદ્રવિજયજી ભગી બેઠ્યા અને આચાર્યશ્રીને કહ્યું, “ સાહેબ, પ્રતિક્રમણને વાર છે બે વાગ્યા છે ” આચાર્યશ્રી વિગેય અસ્વસ્થ જણાયા બધા મુનિમહારાજો ગુરુદેવના ચરણમાં આવ્યા નવકારમત્રો ઉપરાઉપરી સભળાવવા માહ્યા અને ગત્રે ૨-૩૨ મિનિટે જૈન ધર્મ અને સમાજને પ્રગતિશીલ બનાવના માટેની જ્યોત પ્રગટાવનાર પૂ. શ્રીવિજયનાદસૂરીશ્વજી મહારાજના શિષ્ય પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસૂરીશ્વજીનો જીવનદીપક પ્રગટાઈ ગયો

આચાર્યશ્રીના કાળધર્મના સમાચાર ભાનના ખૂણે ખૂણે પ્રસરી ગયા લાખોનો લાડીલો પન્નમહેસરી લાખોના હૈયામાં કલ્પાત મચાવી ગ્વર્ગે સચયો આખો આસુ વહાવી રહી હૈયેહૈયુ આક્રંદ કરી બિચુ મુગધની ધરતી ઉપર તો ભણે ગમગીનીના વાદળ એકાએક ઊતરી આવ્યા

*

*

*

જૂના, નવા તથા જાણીતા સર્વ સામયિકોએ તત્રીતેખો દ્વારા તેમ જ ખીજી રીતે આચાર્યશ્રીને અનુપમ અજલિ આપી તાર અને ટપાલના થોડકેથોડકા શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, શ્રી જૈન શ્વેતાબર કોન્ફ્રન્સ વગેરે સંસ્થાઓ ઉપર આવવા લાગ્યા

ટોષ્ટિએ એઓશ્રીને પન્નમના રચયિતા તરીકે ઓળખાવ્યા વ્યક્તિએ અને સમષ્ટિએ અજલિ આપી અરે, પ્રકૃતિ પણ ભૂની નહીં ગગનના પ્રભાકરે એઓશ્રીના ભવ્ય આત્માને આવદારવા દેવ-વિમાન જેવું તેજુ કુશળ રચી પોતાના પ્રાગણને વિભૂષિત કર્યું કોઈએ આચાર્યશ્રીને આયસકૃતિના કિલ્ડેમાં પોતાની કૃણી આપનાર તરીકે પણ ગણાવ્યા ટોષ્ટિએ લખ્યું, “ આવા આર્યદેશીઓ દરેક ધર્મમાં યુગે યુગે પાકે, જેથી આત્મસુક્તિ અને સાચી માનવતા માટેના ખુદાઈ માર્ગમાં પ્રકાશ પાથરતી જ્યોત વધુ વિકસિત બને ” સાથે આચાર્યશ્રીના અધૂગા રહેલા કાર્યોને યાદ કરી તે પૂરા કરવાની ફરજ આપણી છે એવું કહ્યું “ વલ્લભવિદ્યાલય રચો ”ની માગણી થઈ કોઈએ એમને મહાન કેળવણીદાર ગણાવી જૈન યુનિવર્સિટીની તેમની અવૃત્ત ઇચ્છા પૂરી કરવાની હિમાયત કરી

સર પરમોત્તમદાસ ઠાકોરદાસને અધ્યક્ષરથાને લગભગ ૧૬૦ સંસ્થાઓના ઉપક્રમે મુગ્ધમાં આજ્ઞાદ મેદાનમાં આચાર્યશ્રીને ભવ્ય અજલિ અપાઈ વિખ્યાત વક્તાઓએ એમના જીવનકાળા ઉપર પ્રશંસાના પુષ્પો ચઢાવ્યા સર્વાનુમતે ઠરાવ પસાર થયો “ જૈન સમાજના જ્યોતિર્ધર, સચ્ચાગ્રિચૂગમણી, પન્નમહેસરી આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિજીના જીવન તા. ૨૨-૯-૧૯૫૪ના રોજ થયેલા ગ્વર્ગાનોદણથી ભાગતને એક મહાન વિભૂતિની ખોટ પડી છે તેઓશ્રીનો ઉપદેશ સમગ્ર સમાજ તથા રાષ્ટ્રને માર્ગદર્શક બની રહે છે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં તેઓશ્રીએ અનેક સંસ્થાઓ દ્વારા અદ્વિતીય કાર્ય કરી પ્રેરણા આપી છે આપણે તેઓશ્રીના ઉપદેશના અનુગામી બનીએ એવી શાસનદેવ પ્રત્યે આ સભા પ્રાર્થના કરે છે ”

આચાર્યશ્રીના જીવનની મનની છેલ્લી પ્રક્રિયા શુ હશે એ તો જ્ઞાની જ કહી શકે માનવજુદિનો એ વિષય નથી વગેરેનાનો છગન નામનો નાનો બાળક પૂ. આત્મારામજી મહારાજના પ્રભાવ નીચે આવી દીક્ષા લે છે ઠેરઠેર વિહાર કરી પન્નમ પહોંચી પૂ. આત્મારામજી મહારાજનું સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નો કરે છે જીવનની પ્રત્યેક પણ જૈન શાસનના અભ્યુદય માટે વાપરવા ઇચ્છે છે, લાહોના આચાર્ય પદની ગ્વીકાગે છે, અનેક માનવોને પ્રેરણા આપે છે, એકતા માટે અનેક પ્રયત્ન કરે છે, મારવાડમાં નવજાગૃતિનું પૂર આણે છે, સાધુસમુદાયમાં પણ એકતા માટે પ્રયાસ કરે છે, ફરી પાછા પન્નમ જાય છે અને ત્યાં પણ ધર્મનો અને ધર્મસાહિત્યનો પ્રચાર કરે છે, કોમી રમખાણો જુએ છે, અનેક સ્થળોએ નિદાર કરતા કરતા શત્રુજયની યાત્રા કરી મુગધ પધારે છે આવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરી પ્રેરણા આપે છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો ખ્યાલ રાખી સમાજમાં નવચેતન આણનાર, કેળવણીનો પ્રચાર કરનાર, સમય સ આચાર્યશ્રીનો દેહ કાળના ધર્મને વશ થાય છે કાળ કાળનું કામ કરે છે માનવી

માનવીનું કામ કરે છે. સ્વામીની આ ધરમાળામાં જાનેકો જાત્યા છે. આવે છે અને જાત્યા જાત્યાં થીવિજયના વચસુરિજીના નામે જોળખાનો રોક નાક પામે છે. પણ આચાર્યશીનું કાર્ય ને તેઓથીનો છાત્ર સંસ્થા આપણી પામે છે. ધિરમાણુ સર્વજ્ઞતાની કાવનજનો જામલ કરીને એમનું કાર્ય એ વસ્તુ સિદ્ધ કરે છે કે આચાર્યશીએ પોતાનું કર્તવ્ય પૂરેપૂરું ભરા કર્યું છે. જાત્યા ગુરુપુરવ મારે પડતું પડતું નથી હોતું એવા પરમ આદરમાની શાંતિ સ્થે કોઈએ વાળી રહી.

આચાર્યશીના સ્મરણક મારે જાનેક રોજનાઓ થઈ છે. આ રોજનાઓ કાવચરવ પણ પામે છે. પરંતુ તેઓથીનું સામ્ય સ્મરણક તો તેઓથીના છવનના સંસ્થાને, આસંસને જનુરવ આપણુ છાત્ર ધર્યાનું છે. દિવસરાત પીતે છે. કાળનો પ્રવલ્લ પ્રિયિત રીને સદા વલે તપ છે. આ સંસ્થાઓમાં માનવી પોતાનું કર્તવ્ય જા કરે અને એક વળનો પણ નિરર્થક જન્મ ન કરે તે મદતનું છે. મદત મદતી નામે છે. છવે છે. પ્રિયજા આવે છે. આ પ્રિયજા ભે આપણુ છવનને કલન જાત્યાવામાં નિષ્ફળ નીવડે તો કોણ આપણો છે. જાત્યાથીની ચોરાતી વર્તની વચની છવનવામાં સાથે આપણુ સામાન્ય આપણે રાત્રીને અને ધાર્મિક છવનના પ્રવલ્લો સાજાપેલા છે. આચાર્યશીનું મહાર અને એની રિશાસકા આપણને એ રીતે પ્રિયજા આવે છે. આ પ્રિયજા આપણુ છવનને ધન જાળવી રોકે એટલી એનમાં ત્યાગ છે. આ ત્યાગને આપણે વિજયશી રહી અને તેમણે જીવેસેના ધર્મ પ્રાપ્તિ વસ્તુ રહ્યું—તો / તેમનું સામ્ય સ્મરણક કમુ ચલુશી તો જ કાળિ વપકર્ષદાયા તેમજે કરેથી સમાજની સેવાનો મોજ જાનો આપણી જણાશે.

ચોરોસી વાં એટલુ સામ્ય આપણુ જાત્યાથી આપણી વચ્ચે છવ્યા. તે કે કલનવલ્લભાં ચોરોસી વર્તે કાર્તિકિયાન નથી, પરંતુ આ વર્ષે દરમિયાન આચાર્યશી કે કાર્તિકી રવા, કે કાર્તિકા સો આપણુ મારે મારી થવા તે આપણુ છે. આપણુ કર્તવ્ય એ વારસાને મોજ જાનવળુ છે. આપણુથી એ જાત્યા.

અને આચાર્યશી સમ્મરી જાનો મારે જ સર્વ કાર્તિકી રવા એવું નથી. તેઓએ સમાર જોજો છે. તેઓ જાત્યા સર્વ સુખોપયોજનો જાત કરી આદરકલ્પજાના પાઈ પાતા છે. તેવા સદ્યુ મદત્યાગ્યોને પણ તેમજો એક નવીન આનુનિર્દેશ કરીને કહ્યું છે કે સદ્યુજોનું જાત્યા માત્ર રોજના આદરનો જીવે છે. વાત્યા પ્રચીત થતું નથી. પોતાની જાત્યાવાલ જાત્યા રહી જે ધોર આપણાર પ્રચીત છે. તેના નાક મારે, સમ્મરી જાત્યા સાત્યાનું જોને સમ્મલ તેને દાગતા કરવા મારે પણ તેમજો સમા પ્રજાથીન રહેતું જોઈએ.

વળી આચાર્યશી દરવળે જાત્યા દાગા કે પ્રિય, જીતતા, દાગ, કરણ, પરપર જાત્યા શાંત, નાત્યા, નિષાત્યા, જાત્યાવાલ પ્રચીત વચે કુલોથી જ સામાજીનો ઉત્તર જાત્યા, સમ્મલ ને રહી રહેવા મારે આ જુઓ જાત્યાન છે. નરિતર તેનો નાત જ જાત્યા અને એથી / રોજના સમ્મલ જાત્યા દરમિયાન સમ્મલના આ જુઓ નિષાત્યા મારે એમજો કાલ કર્યું, જાત્યા કરવા એમને અને કુલોથીથીની વચાર થા, પાત્યા દાગે, પોતે કે કાર્તિકાને છે. આપણે છે. તે કોરોના તરવા યાત્યા મારે જાત્યા થવા પણ કરવો પતો દસી જાં પોને રોજના નિર્દિષ્ટ કાર્તિકથી તપસ્સર પણ જાત્યા દાગા નરિ આપણે જાત્યા હીએ કે એમના એ કાર્તિકા મી. / જાત્યા એ પ્રવલ્લ જાત્યા રવા છે.

જાત્યાન કરી જાત્યાન નિર્દેશુ થતું નથી. મદતાર, કુલ, માથી તેવા પરમ પુણ્યોનું સાનિધ્ય એમને જાત્યા સાપાત્ય છે. તેમના જાત્યા સાનિધ્યે રેકને લાગ્યા કેડી પર જાત્યા મારો છે. આપણુ જાત્યા થઈ તપ મદતિ પણ મદતારપોની આ પરવા પોતાનું એક દાગ એમજો રોજના સુદ્યોથી સામાજીનું અને રેકનું નામ જાત્યાન કર્યું છે. સામાજીનું અને રેકનું એ જોજ્યા. / છે. એમને જાત્યાને જાત્યા પરમ પુણ્ય—કુલપુણ્ય નામે છે અને સામાજીનું જાત્યા નું રોજનું જાત્યા જાત્યા થઈ કરીને પરમજાને પામે છે. આપણુ તેમને જાત્યા જાત્યા થતું હો.

જીવન ઘડનારાં પરિબળો

ઢોઢપણુ માનવીના સપૂર્ણ વ્યક્તિત્વને પારખવુ એ ધાત્રીએ એટલે સહેલી વાત નથી, અને એમાયે મહાન પુરુષને આપણે બહુ અરપ અને સમજ શકીએ છીએ મહાન પુરુષો જ મહાન પુરુષોને મારી રીતે સમજ ગકે છે એમ કહીશુ તો કદાચ વધારે સાચુ લેખારો

માનવી પોતે મહાન છે કે સત્તેગોએ તેને મહાન બનાવ્યો એ પણ નક્કી કરવુ અતિ કઠિન છે, પણ સહેજ ઊંડો વિચાર કરતા લાગે છે કે માનવી અને સત્તેગો બન્નેનો સિત્ત રીતે નહિ પણ માયે જ વિચાર કરવો નોઈએ ફેટલીડવાગ માનવી સત્તેગોને ઘડે છે અને ફેટલીડવાર સત્તેગો માનવીને ઘડે છે મહાન પુરુષ મોટે ભાગે પોતે જ સત્તેગોમા પલટા લાવતો હોય છે, સમઢાલીન સત્તેગોનો તટન્ય દષ્ટિએ વિચાર કરતો હોય છે અને છેવટે ક્ષતિઓ દૂર કરી તેને નૂતન વ્વરૂપ અર્પતો હોય છે

આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિના જીવનમા તેમના વ્યક્તિત્વની અને સમઢાલીન સત્તેગોની પગનપગ સમિત્રિત અસર નિહાળવા મળે છે સત્તેગો જે રીતે આવ્યા તે રીતે આચાર્યશ્રીના જીવનનુ ઘડતર થયુ અને સત્તેગોએ જે પગિચિતિમા જન્માની એ પગિચિતિમા આચાર્યશ્રીએ અનેક આધાન પ્રલાવાતો જન્માવ્યા પશિણુમે પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન જે સુધાગઓ માટે આચાર્યશ્રી ઝૂમ્યા એ સુધાગઓ આને સિદ્ધાત અને વ્યવહારના સ્વરૂપમા સ્વીકારાર્થ ઝૂક્યા છે સમાજમા વ્યાવહારિક ફેળવણીની સાયોસાય ધાર્મિક ફેળવણીની જરૂર છે, સકુચિત સાતિવાદ, વગવિષ્ય અને કન્યાવિષ્યની પ્રથા, બાગમુ તેમજ બીજા જમણવાગે વગેરે અનુચિત છે તેઓશ્રીએ રજૂ કરેલી આ હકીકતો સમાજમા આને સ્વીકારાર્થ ગઈ છે

આઝાદી માટે અનેક યુગો સુધી હિંદની જનતાએ લડત આપી આ લડતના વ્વરૂપો અનેક હતા અરજીયુગ, વિનીતયુગ, દાદાભાઈ નરગેજીયુગ, તિલકયુગ વગેરે યુગોએ પોતપોતાની રીતે કાળો આપ્યો ઢો ગ્રેસમા ગાંધીજીનો યુગ, અસહકારયુગ, મીધનો સત્યાગ્રહ, અવિનય કાનૂનભંગ, વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ, બેતાળીસની લોડકાતિ, સુભાષચાણુની કામગીરી, હિંદ આઝાદકોજ અને ૧૯૪૭ની સ્વાતન્ત્ર્યપ્રાપ્તિ—આપણી રાષ્ટ્રીય તમારીખના આ તબક્કાઓ આજની પેઢીને હમણા બની ગયેલી ધટનાઓ લાગે, પણ નવી પેઢીને તો એની ઢપના જ ડગવાની રહી વર્તમાનકાળ ઝડપથી ભૂતકાળ બની જાય છે, અને એને ભૂતકાળની તમારીખ બનતા વાર નથી લાગતી આપણે સામાન્ય માનવી જીવનની અવધથી બધી વસ્તુઓને માપીએ છીએ ભૂતકાળના વાગસાને ઝીલી, વર્તમાનમા જીવી ભવિષ્યકાળ તગ્દુર્ય કરીએ છીએ સમાજનુ સ્વરૂપ બદલાતું જાય છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની એના ઉપર અચૂક અસર પડે છે આચાર્યશ્રીનો ચોરાશી વર્ષનો જીવનકાળ, આ કાળ દરમિયાનના સામાજિક, આર્થિક અને ગૃહકીય જીવનના પરિબળોની આચાર્યશ્રી અને સમાજ પર થયેલી અસર, આ બધુ સમજીએ તો જ એમના જીવનનુ મૂલ્યાઢન આપણે કરી શકીએ અને એમની વિઢામ્વઢાના ઊંડાણોનો સપૂર્ણ તાગ પામી શકીએ

સં ૧૯૨૭થી સં ૨૦૧૦-૧૧નો સમય લઈએ આ કાળે નવો જમાનો શરૂ થયો હતો એક અગ્રેજે જ્યારે રાષ્ટ્રીય ઢોન્ગ્રેમની ધ્યાપના કરી સારે એણે ભાગ્યે જ કદપના કરી હુગે કે આ ઢોન્ગ્રેસ અગ્રેજે “ હિંદ છોડી જાય ”નો નાદ ગજવશે શ્રી દયાનંદ સગ્વતીએ આર્યસરકૃતિ ઉપર ભાર મૂકી હિંદુ સરકૃતિને નવી રીતે ચક્રામી શ્રી ભુટરાયજી અને પૂં આતમારામજી મહારાજે વહાવેલા સારકૃતિક

પ્રવાસીની બાપક બહાર દેશ મુનિ શ્રીવશ્વજીવિજયજીએ જાણવાની ફેરવ્યા ગીરી અને જાણવાને જ પોતાનું આજીવન ત્રણ રૂપી એ મરે ટકાવતા અગાળા મુખી દુઝલ.

મહારાષ્ટ્રમાં મોખળાજી સોખમે, રાંદે અને પંચી કહે તથા લોકમાન્ય નિવસ અને બીજાઓ પણ મુલરાયના પણ આ કુતુબી બહાર રહ્યાં. મુલર્થ પણ આ બહારથી મુખ ન હતું. કિન્તોઃ કામચલાવ જવ દેશ કાનમ સખ, મુલરાય વર્નામુવર સોસ પરી (બહારની કુલ ના વિદ્યમન) અને એવ દાગ કેશવનીના પ્રચાર થયે. કવિદયવરાય, મુલાર્થ કવિ નમર વિવેચક નવવરાય અને કુલ સહ મહેતાજીનો સમય, અને એમથી જ ન પારો તે બાંધીને કવિય અને સહ મેનો મુલ, એમથી આગળ અને સદિસપ્રધાનો આ આ પછી બીજા પેરીમા જાણવાનો, કવિ અને વિવેચક નસિદ ત્ર, કેશવજી પ્રવ, નવવરાય કાંધે કવિ નવપ્રધાવ વનરેનો મુલ આ કુતુબી સમીપ રહ્યાં અને આપણા સદિસપ્રધા મુખીજીની બહાર બાપી આ કુલ પૂરો કરો અને એ રીતે સદિસપ્રધા આગળ સમય નહોતો બાપીને બીજે

બાપીનો સ્વીકાર અને પરદેશી આદતો ત્યામ

રાજાજી ટકાવની સમીપ ક ના થાય છે કે આચાર્યશ્રી ટકાવના રામિયાન આપણી જાનના અનેક તાલકાઓ પૂ. જણ બાપીજીએ એમજ ટકાવનાની દિશાં સરખાવ કરી એ પટેર્વાની બહારોર્થ આચાર્યશ્રી થાયેલા અને આ સમયની બહાર એમજ ટકાવનાર થયેલી. કેશવજી મહેનો કિન્તોઃ બહારનાથીએ મુખીજીના પુરોવાથીએ જમથી મેનવેસો. રાજાજી રજ નોની બસ દેશ આચાર્યશ્રીએ ખાલી સ્વીકારી અને પચમની જાન કોન્સેષ પામે સ્વીકારાલી. પરદેશી ખાંડ સમોની તકાવનો પ્રવાદ આચાર્યશ્રીએ આ સમયમાંથી થીયે. આચાર્યશ્રી રાજાજી ટકાવની જાણનાવનાર દોષા જ્યાં તેની બહારથી બસિમ ન રહી સમય રાખર્થ સરકારપાસિ પૂતેની નવવરાય બેમજી મજાએ નિદાજી ત્યાર પછી જીવિનોવાની જુદાન અવજા, સર્વજાન, સદિસપ્રધા અને સમયવન વનરે પણ તેઓથીએ ભેદુ. એનોવ જ્યાં કા? રા ટકાવનાર પણ અને જ પ્રજા કયો અને તે માટે બાપી પ્રવિદ્યાઓ થીથી આ મુલ નાવને છે કે ધર્મિક ટકાવને થોડા આચાર્યશ્રી ઉપર તજાવાની કીઠ ગીઠ બહાર હતી એઓથી આ બહાર ને કોરી એવા જ ન પ્રચારાનો રાખ.

સામાજિક ટકાવ પર રાજાજી ટકાવની બહાર કુરોથી પછી બાપી છે આચાર્યશ્રીએ જે સામજિક મુલ ત્યો મરે પ્રચાર કયો એ મુલત્યો દરજાત તરીકે આપણા ટકાવનાં બાપો વસર્થ તથા છે મજાકુતુબી અને બહારો આચાર્ય ટકાવ પર હતી. આચાર્યશ્રી અને ધર્મિક કેશવજીની બહારિયા અને બીજેમજી ઉપર આચાર્યશ્રી કદા જાણ દાગ એ આગળ મજામાં વિવિત થાયે, પણ એ સમયમાં આ સ્વીકારેલી થયું ન હતી. બંધની વેદાનત થિજીએ વરવિષ, કનકવિષ, આ જાને મના વિદ્યાએ, બહારજીની નવો વરેરે અસ્તિત્વે પોતાનું પ્રજાવ કુખમ્ છે એ દર્શાવ છે

આચાર્યશ્રીના ટકાવના રામિયાન એ મધ્યન વિષ્ણુકો થયાં અને એની પેરી બહાર સમય જાન ઉપર થર્થ પહેલા વિષ્ણુક રામિયાન રસિયાજી કવિ થર્થ જ્યારતા સરેસીની અવજ થર્થ અને થરીયાનું સરજ નિષ્કર્ષ થયું જીવિ વિષ્ણુકે સપ્તરિની સમોજાવ થતકાઓ બાપી. આ વિષ્ણુકાઓએ મજાવ વર્ષ ઉપર પેરી બહાર કરી સમજાવ બર્ષવતની કાપાવજ કરી નાખી છે વિષ્ણુકે કુલો આપ્યે, બહારનો કુખાળ આપ્યો અને સમજાવ મજાવ વર્ષ ઉપર જાન કદો મળ્યો મેની બહાર હજુ મુખી થર્થ નથી.

પ્રથમ અને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધના પગિણામે મધ્યમ વર્ગ તૂટી ગયો છે. મધ્યમ વર્ગની સામાન્ય આકાંક્ષા મૂડીવાદી વર્ગનું અનુકરણ કરવાની હોય છે. આ અનુકરણ બાદ છે પણ ખરું જોતા અદ્યથી મધ્યમ વર્ગ તૂટી રહ્યો છે. આ ક્રિયા પ્રક્રિયા ચાલુ રહેશે તો સમાજના મધ્યમ વર્ગને મજૂરવર્ગમા ફેરવાઈ જના વાર નહિ લાગે. આચાર્યશ્રીએ મધ્યમ વર્ગને જિવાડવાની, તેમના ઉત્કર્ષની જે વાત કરી છે એનું કારણ એ છે કે એ સંગઠિત નથી અને એકત્રિત અવાજ ઉઠાવી શકે તેમ નથી. સમય જ આચાર્યશ્રીએ કાળની નાડ પાગળી સમાજને કાળની સાથે દૂરદંઢમ ભરતો કંવાના શુભાશયથી અનેક પ્રયત્નો કર્યાં આચાર્યશ્રીની આ સેવા અનુપમ છે અને એનું મૂલ્યાંકન એ રીતે થવું ધટે.

જૈન સાધુને અને સમાજસેવાને શી લેવા દેવા ? મધ્યમ વર્ગના ઉત્કર્ષની ભાવના, કેળવણી અને સંધાગ માટેની હિમાયત—આ બધી પચાત જૈન સાધુઓ શા માટે કરે ? આવા પ્રશ્નો રવાભાવિક રીતે પુછાય છે. કાંચુ કે જૈનશ્રમણ પોતાના આત્માના ઉત્કર્ષ માટે જ પ્રવૃત્તિ કરે છે એમની પ્રવૃત્તિ સાસાગ્રિક પ્રવૃત્તિ નથી. સમાજની સામાન્ય સમજણ આવી હોવા છતાં જેઓ વસ્તુચિત્તિને સાચી રીતે સમજી શકે છે તેઓ તો બરાબર સમજે છે કે સમાજને પ્રગતિશીલ અને સશક્ત બનાવે એવા કાર્યો માટે સમાજને પ્રેરણા આપવી એ એમની ફરજ છે. સમાજ અને સરથા અન્યોન્ય પૂરક છે. જૈન સવના આપણા આદર્શમા પણ સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાને સમાનભાવે પ્રદેખ્યા છે. એ ચારેના સમુદ્કર્ષમા જ સવનો યોગક્ષેમ છે. આચાર્યશ્રીના જીવનમા સમાજસેવાનો આ આદર્શ ભાગેભાગ જોવા મળે છે.

યુગમૂર્તિ તરીકેનો વિકાસ

જૈન સમાજ અને જૈન સંસ્કૃતિની વિકાસકથા બતાવે છે કે દેગની અનેકવિધ અસરોથી એ સુક્ત નથી. જૈનશ્રમણોએ સાહિત્યની અનેકવિધ મેવાઓ કરી છે. વિવિધ અસરો ઝીલતા સમાજને યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવ્યું છે. કલિદાસસરિત્ર શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય, જગદ્ગુરુ શ્રીહીન્વિજયસૂત્રિજી અને સમર્થ વિદ્વાનો મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી, શ્રી આનંદવનજી મહાગણ અને એ પંથીના અનેક મહાપુરુષોએ એ મેવાને ચાલુ રાખી છે. આ પગપરા સમાજથી પગ છે એમ ટહી શકાય નહિ. તે તે યુગની અસરો તે તે સમાજ પગ અચૂક પડે છે. આ વાત જૈન ધર્મની પરિભાષામા કહેવી હોય તો એમ ટહી શકાય કે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અસર એક યા બીજા રૂપે વ્યક્તિ અને સમાજ ઉપર થયા વિના ગહેતી નથી. આ રીતે વિચાર કરતા લાગે છે કે આચાર્યશ્રી કાળના પ્રવાહના અને નિત્યનૂતન સન્નેગોના જ્ઞાતા હતા. આચાર્યશ્રી જોઈ શક્યા કે શ્રમણ સરથા સમાજથી જુદી નથી. એ સરથાએ જે વિકાસ સાધવો હરો તો એણે પણ કાળના પ્રવાહો સાથે વહેવું પડ્યું. તો જ એ પ્રગતિશીલ બની ગયું. આથી જ આચાર્યશ્રીએ રૂઢ સમાજના ચોકાસાથી બહાર જઈને ધાર્મિક કેળવણીની સાથોસાથ વ્યાવહારિક કેળવણીના મહત્ત્વ ઉપર ભાર મૂક્યો. શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયથી માડીને અનેકવિધ વિદ્યાલયો, કોલેજો અને સ્કૂલોની સ્થાપના કરાવી જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ કરી. સ્ત્રી વર્ગના ઉદ્ધારની વાતો કરી. રાજકીય તેમ જ સામાજિક પગિબળોની સાથે રહી તેઓશ્રી ‘યુગમૂર્તિ’ બની શક્યા.

આચાર્યશ્રી જૈનશ્રમણ સંસ્કૃતિના પ્રખર બાણકાર એવા હોવા છતાં તેઓશ્રી અન્ય સંસ્કૃતિઓનું પણ સમગ્રતયા દર્શન કરી શક્યા. રાજ્ય તથા સમાજની પ્રવર્તમાન અસરોને ઝીલી તેનો પગ પાડી શક્યા. સાપ્રગાથિક આતંકલહોની બાબતો પડતી મૂઝી આચાર્યશ્રી સર્વગ્રાહી ચિદ્વાતના સમન્વય કાળે પ્રયત્ન કરી તેના પુરસ્કર્તા બન્યા.

રાજકીય પગિબળોની સમાજ ઉપર થતી પ્રબળ અસર પ્રીકી રહેલા આચાર્યશ્રી જનતાને રાજકીય જીવનમા ગસ લેવા કહે એ એમના યુગમૂર્તિ તરીકેના વિકાસક્રમની એક કડી છે. એની પાછળનો

શુભાસન સ્થળે એ આચાર્યશી સમગ્ર સભા દત્તા કે પ્રજ્ઞાનિ લાવવન નિત્ય શુભાસન તત્કાલે બન છે એવું કોઈ ખબર સભા ને રિત બન્યા રહેતું હતું તો રાજાજીવ પ્રવચનોમાં એ સમાજને મોતની તાબડ પાડવાથી બચાવે કુલોની બાંધોએ એ સ્થળ સનિત કરી નાખ્યું કે વાણી નેવારે હોએ એ દને દહાન નથી તબોમી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવતા કે નિત્યપ્રતિપતિ લોકસભામાં મનની કેવળ સાંપ્રતિક દેવળો અને વાણ્યો માધી બધી રહે એ નહિ થાને, સામાન્ય તત્ત્વોની ભૂમિ । પર ભાતી સમાજના નવુ જ પરિણામ જ માને તો / એ છાપી રહેશે, આચાર્યશીના છાપની વિશાલતા એ રીત વિચારવા ની છે

સામાજિક કોઈપણ અને છાપનું વિષય

આચાર્યશીનો છાપવિશાલ ઉત્તરોત્તર વધતો રહ્યો છે એવી પ્રતિતિ એમનું છાપકાર્ત્ત આવી બન છે આનું કારણ એ છે કે મનની બધારે છાપનું એક મહત્ત્વ સમ રીતિય છે અને કાળના પ્રવાહને અનુસરતી છાપનું ધરાર કરે છે ભારે છાપના બીજા પ્રવાહો એને મારે અનુભૂત થઈને રહે છે આચાર્યશી સામાન્ય જ સમુદાયની માફક માનવારમા । / રાજ્ય દોલ, માન જાણવડાનિના જા ૧૧ મા વસવા દોલ અને ફક્ત મૂળવસતમા જ વસવા દોલ તો કદાચ એમના છાપનું ધરાર નં છ રીતે થયું હોત । રીણ દંધા જ્યાં આચાર્યશી એમના છાપવસતરના સમય દરમિયાન વસવામાં હતા જમનામજ નીએજાન્યે એકોમીને સમાજ કાર્યે એ રૂપ થતું થયું આ સમયના એક કારણ જની મનેના આચાર્યશીને સમાજના ઉત્થાન મારે ડેગવડીનું અત્ય સમભાવ્ય એમથી અનેક પ્રવૃત્તિઓ જાન્યે, જમનામજ અસ્તિત્વ મારે કાળા કાળા આચાર્યશી દુન દરિ અને વાળવ પ્રાપ્ત કરી સભા એક બાજુ આચાર્યશી દાન શ્રેય, કાગ બન કદારની અપેક્ષાએ વિચારતા થતા અને બીજા બાજુ રાજાજીવ અને સામાજિક બાજો તેઓશીના છાપન ઉપ જમી ગઈ આ રીતે એમનું ચિંતિત અક્રિય ઉત્તરોત્તર વિશાલ થયું થયું છાપના એ સમ કાળી થયું અને એ છાપની ઉપાસના એ જ અમનો છાપકાર્ત્ત જની યરો ડેગવડીનો પ્રચાર એ આચાર્યશીનું ધેરનિત્ય જની થયું આ કારણે એકોમીની પ્રેરણાથી સમાજન કાળાથી એવી બાંધ ડેગવડી સમજાઓનો જાન્ય થનો ડેગવડી મારેના આચાર્યશીના આમને સમાજના અનેક પ્રવૃત્તિઓ થયું આના પરતુ સમય આ આચાર્યશીએ જતા થયું સમજાના ન છાપના સમજાથી સમ સમાજી અક્રિયનો વિશાલ છાપો ડેગવડીનો અનેક સમજાની સમાજાથી મહીન ન સુનિર્વાહી સમાજા અનેની તેમની કાળ અને ક્રિયાઓ એ આચાર્યશીના છાપકાર્ત્ત અને છાપની એક પ્રેરક કાળ છે

પ્રવૃત્તિશીલ જનો અને ડેગવડીના પુરસ્કાર

મારાથી વર્તેના છાપકારના પ્રવેકે જન સમાજના એવ મારેની પ્રવૃત્તિઓ અને આમના વિશાલતા મારાજીવ આચાર્યશી સમાજના પ્રવર્તતા અસ્તિત્વે, અન્યથો અને અસમાનતાઓના અનુસાર હતા થમના સમાજો અને શિવિત પરવરા થમને મેલ છે પર્વતે રિવાજો કે શિવિઓ અને એ શિવિઓએ આરેની પરવરા અને મૂળ પર્વતે સિદ્ધાંતો વચ્ચે મહત્ત્વનો મેલ પડી ગયો છે અને પર્વતે કે થમના છાપન મેલે મેલ થમ ૧૧ । જ નહિ એ વસ્તુ એમના છાપના મેલ મારે છે ૨૧ વિરચ્ઠ કાળી રિવરવર્ધન થા કૈન પર્વતે પ્રવૃત્તિવિ તત્ત્વો અરેરિકા જર્જ આના બધા સમાજના ૭ વચ્ચા અને પ્રવૃત્તિઓ પોના તેનો આચાર્યશીને પરોક્ષ કે અપરોક્ષ રીતે અનુભવ હતો એમની અનેકરિત પ્રવૃત્તિઓએ જ માનેતા આચાર્ય પ્રવૃત્તિઓથી આચાર્યશી વાંકે દત્તા અને એનો તો આચાર્યશીને પ્રવૃત્તિ અન્ય હતો, આ અનુસારથી આચાર્યશીનું અક્રિય થયું હતું, આચાર્યશી જ્યાં જ સારી રીતે સમાજ

શક્તિ હતા કે સામાન્ય રૂઢિગત જીવન જીવનારની સમક્ષ અમામાન્ય દૃષ્ટિગિદ્ધ રજૂ કરવામા આવે ત્યાં તે એનો વિરોધી પડતો પાડે છે આ મનોદશા અતીતમાથી ચાલી આવે છે સામાન્ય માનવી આના ચીલામા જ પોતાનું જીવન વીતાવે છે આ ચીલામાથી તેમને બહાર લાવવા માટે ઘણી મહેનત કરવી પડે છે એના માટે ધાર્મિક રૂઢિ અને બાહ્ય ક્રિયાઓ એ જ છત્ર બની જાય છે એનો ભગ કરનારા પ્રત્યે એ વિરોધી સૂર કાઢે છે અથવા તો આણુગમો બતાવે છે સમાજના મોટા વર્ગની આ મનોદશા હોય છે

આ મનોદશામા કેળવણીનો પ્રચાર કરનાર ધર્મચુરના કાર્ય પ્રત્યે શકાઆગરાઓ સેવાય એમા નનાઈ નથી કચુક ન ગમે એવું આ મહાગજ કરી ગયા છે એવી મનોદશા એમનામા પેદા થાય છે અને આ નિથિતિ ઈષ્ટઆજના યુગની જ નથી દરેક યુગમા આમ બનતું આવ્યું છે અર્ધમાગધીના સૂત્રોને સમૃત્તમા રજૂ કરવા માટે ‘કલ્યાણસ્તોત્ર’ના રચયિતા શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરને ગરજ બહાર મૂકવામા ક્યા નહોતા આવ્યા ? પરંતુ એમના મતવ્યોનો જૈનશ્રમણોએ પાછળથી સ્વીકાર કયો

પોતાની દૃષ્ટિના વિકાસને પરિણામે આચાર્યશ્રી સમજતા થયા કે જૈન ધર્મનો આદર્શ ગમે તેવો હોય, પરંતુ ધનિય સમાજ તો આ ધર્મ પાળતા સમાજની રહેણીકરણી અને વિચારોથી આ ધર્મ વિશે ખ્યાલ બાવશે આથી જૈન ધર્મના નાયક તરીકે આચાર્યશ્રી પોતાની ફરજ માનતા થયા કે સમાજને પ્રગતિશીલ બનાવે એવા બળોના બે પોતે પુરસ્કર્તા નહિ બને તો સમાજ પાછળ ગહી જશે આ પીઠેહદની અસર સમાજના બીજા અગ્રે ઉપર પડશે સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના અનુયાયીઓ કેળવણીનો કેવી રીતે પ્રચાર કરતા હતા એનો દાખલો આચાર્યશ્રી પાસે હતો રૂઢિ રિવાજોએ જન્મભેદી પ્રણલિકાઓમા બે જમાનાની માગ પ્રમાણે ફેરફાર નહિ થાય તો એ બધિયાગ પાણી બની જાય આચાર્યશ્રી પાસે પૂર્વ આત્માગમજ મહારાજનો અનુપમ દાખલો હતો સમાજમા નવજનમૂર્તિ આણુવા મધનાગ આચાર્યશ્રીને ખ્યાલ હતો કે સત્ય અને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવાથી સમાજના અબ્જત વર્ગનો વિરોધ વણુનોતર્થા ઊભો યરો પણ પ્રત્યાધાતીઓની પરવા કર્યા વિના આચાર્યશ્રી મૂળને પકડતા અને તે આરાપવા અનુગમે કરતા આચાર્યશ્રીના જીવનકાર્યનું આ પ્રેરક મિદુ આપણે સમજીએ તો એમના જીવનકાર્યને અને કાર્યે જન્મભવેત પરિબળોને સમજવું અતિ સહેલ બની જાય

મનની સમતુલા બળની વિરોધી સૂરોના આદોલનો વચ્ચે પણ આચાર્યશ્રીએ સમાજને પ્રામાણિક માર્ગદર્શન આપ્યું માત્ર ધર્મનો જ પ્રચાર કરવાના સંકુચિત ચોક્કસમાથી બહાર નીકળી આચાર્યશ્રીએ ધર્મની સાથે સાથે સમાજના ઉત્કર્ષની પણ વાત કરી જેમ જેમ દૃષ્ટિમિદુ વિકસતું ગયું તેમ તેમ સમાજના નવા મૂલ્યો અને પ્રગતિશીલ બળોના પોતે પુરસ્કર્તા બની શક્યા આચાર્યશ્રીની આ મહાન સાધના પાછળ ક્લુલક મનોવ્રતિ અને સ્વાર્થ ન હોવાને કારણે સમાજ પર એની સારી અને રચાયી અસર થઈ આજે જૈન સમાજમા જે અનેક શિક્ષણ સંસ્થાઓ, ચુરકુળો અને વિદ્યાલયો છે તેનું માન આચાર્યશ્રીને ફાળે જાય છે આને કારણે આજે કેળવણીનું પ્રમાણ વધ્યું છે આચાર્યશ્રીના દૃષ્ટિમિદુને સમજીએ તો બૂલવું ન જોઈએ કે પ્રણાલિકા સાથે પ્રયોગની તાકાત ગુમાવવી ન જોઈએ જે માનવી, સંસ્થા કે સમાજ આ તાકાત ગુમાવે છે તે મૃત પ્રાય બને છે

આ રીતે જોતા આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિજી શબ્દના સાચા અર્થમા ચેતનમય અને આવતી કાલ જોઈ શકનારા દષ્ટાપુરુષ હતા જૈન શ્રમણો માત્ર આત્માની આરાધનામા જ મસ્ત રહે, માત્ર રૂઢ સરકારોનો પ્રવાહ ચાલુ રાખે એ સન્નેગોમા ઉગ્રેલા આચાર્યશ્રી આવતી કાલ જોઈને એક કદમ આગળ ઉઠાવે છે આ કદમ ઉઠાવતી વખતે આચાર્યશ્રીને સપૂર્ણ ખ્યાલ છે કે એના પ્રત્યાધાતો પડવાના છે, છતાં

પણ એ પાછળના, પીરના ખત અને સદ્વિધુવાણી કાપ કરે છે અને સમજાવે આજના પાસા અને અનુરોધ કરે છે.

કાન, હેતુ, કાન અને કાનને જરાગર જોગથી આચાર્યશ્રી આજ્ઞા વધે છે. શી તા મનેતાંતર કોનુર-સને પ્રેરણા આપનાર, એના કર્મમાં અનુમોદન કરનાર ભગવત્કૃપાની આપત જતી રહેતી હૃદિને આપકારનાર, મખજ પર્વના ક્રિદર્પે મારે ફા તર કરનાર, સમજાનાં એકતા મારે પ્રજ્ઞા કરનાર, સદા સત્ય, કાર્ય-કાર્યિનિ, મતા-પુનઃ આત્મિક અમરનોને સાંપ કરનાર, એમના સુખ મારે મખજની જ્ઞાનાર, ઉચ્ચદૃષ્ટાંત રાજનો પ્રચાર કરનાર, મધ્ય શ્રીકાળોના અંતકા કોરો પોતાની પાસે રાજી રીત મર્પની સામાન્ય અગ્રિકર પર નખાને એકર કરનારો પ્રચાર કરનાર—આમ જાનેક રીતે કર્મ કરનાર તરીકે તેઓશીને જોગખવાર એકમ રાજાની વિશિષ્ટતા સમજા રાજા વચ્ચે નહિ રહે, પોતાની જાતી જાનેક વિશિષ્ટતાઓને કારણે આચાર્યશ્રી મહાનુભવપૂર્વક અને મુવદણ મના કતા.

આચાર્યશ્રી કવિ તરીકે

આચાર્યશ્રી હ વે કવિ કતા. જનકાર અને સદ્વિલની હૃદિએ પણ તેઓશ્રી કવિ કતા. તેઓશ્રીની જાનક હૃદિઓ, સત્યનો, પૂજાનો સદ્ગુણનો આદિમાં એમનું કવિત્વ પાવડું છે. વિશ્વાર દરમિયાન અર્થ અર્થ એમની હૃદિમાં જાગતા વર્ષાના વર્ષ એઓશ્રીનું કવિત્વપર વિશ્વરત્ન છે. એઓશ્રીનાં કવિત્વનાં સાતનો સમજાવ પાંચસો ગેરકાળ વધા જાય છે.

આચાર્યશ્રીની હૃદિમાં એક અકાલવિની હૃદિમાં છે. પ્રભુ-ચરિત્રને નીરખતાં તેમનું અકાલવિનું હાલ જાતી હેતુ અને મળીમાં મુક વર્ષાવનું. આજુબાજુની હૃદિના જુવી જતા દોષને કારણે તીર્થ ભિટ્ટની એમની હૃદિઓ આપણને એની સરજ કજાને કારણે મારી જાય એવી છે. આચાર્યશ્રીનાં સાતનો એકસે હૃદિઓનો નેસરિયો સમજા.

આચાર્યશ્રીએ ધરગેરિ પૂજા, શી પચ્છીમ પૂજા, શી આરીપર પચ્છીમપૂજા, જુવન, શી સત્તિજાવ પચ્છીમપૂજા, પૂજા, શી પાચ્છીમપૂજા પ્રભુ પચ્છીમપૂજા, પૂજા શી મહાનીર પ્રભુ પચ્છીમપૂજા, પૂજા વધેરે હાથી છે. શી અરિહન, સિદ્ધ, આચાર્ય, હાથાખાવ, સદ્ગુ, અરવર, રાજા અને કદીન તથા વિવિધપર વિશેષ પણ આચાર્યશ્રીએ પતો જાણા છે.

પૂં આદ્યારામજી મહારાજનો ઉપકાર

૧. આદ્યારામજી મહારાજ અને આચાર્યશ્રીનું જુડ મન કતા. આપી એમની જાનેક હૃદિઓમાં આચાર્યશ્રી રહે છે. આદ્યારામજી દો વચ્ચે, આદ્યારામજી દો ખરીને વચ્ચે દોત જાના, વધેરે.

૨. આદ્યારામજી મહારાજના મરી તરીકે એમનું કવનપ્રકાર તરૂં મરુ. ૧. આદ્યારામજી મહારાજે પોતાના આ સિખાયા રહેતી સ્વકલિક દિમકનો તામ મેળનો કતો, ૨. આદ્યારામજી મહારાજને એમની કવનસામાન્ય સિખાઓમાં પ્રેરણા આપી અને કવન, વચ્ચે, મારા કવનની સખા આપી રહી છે. પત્તનવી રણ કરવાનું કર્મ દવે વારે સિરે છે. કારસ્તીપત્રિનો તું સ્થાપના કરને જનસેખાજી કાર્યે કરવાને જાણનો જાણનો ભેજસીનો છે. કવનનો કવેગા કદો, ભેજવાવેલા કદો, જાનના કદો તો જ તેઓ કાને કવનની રણ કરી રહ્યા.

મોરમી વાનું આચાર્યશ્રીનું દર્શનજા આપાર પ્રાપ્તિમાં જ નીલુ છે. કવનની પ્રવેશ પત્ત ઉત્તમ હૃદિત કાને વાવસવાની તાજાવેલીમાંથી આચાર્યશ્રીનો આ પ્રાપ્તિ-પ્રેમ / મો જાને એક જો નથી.

કે એઓશ્રીએ આત્મ-સાધના ઓછી કરી છે પરંતુ કેવળ આત્મસાધનામા જ પોતાનું જીવન મર્યાદિત બનાવનાને બદલે સમાજસેવા દ્વારા જીવનનો વિકાસ કરવાના આશયમાથી આચાર્યશ્રીની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ જન્મેલી આત્માના વિકાસની વાતો આચાર્યશ્રીને મળે રહતી પણ એની સાથોસાથ એ સમાજના ઉત્કર્ષનું, શ્રાવકોની ઉન્નતિનું અને એ દ્વારા આખા સમાજને પ્રગતિના માર્ગે લઈ જવાનું એ ઠી વીસરી શકતા નહિ

ધર્મ પહેલો કે સમાજ પહેલો ? ધર્મથી સમાજ છે કે સમાજથી ધર્મ ? આ પ્રશ્નો મહત્વના છે જૈન આચાર્ય સદાયે ઝખે છે મોક્ષને, સાસારિક પ્રવૃત્તિમાથી આત્માના કલ્યાણને ડાગે નિવૃત્તિને, એ બોધ કરે છે નિવૃત્તિનો, વૈરાગ્યનો, દીક્ષાનો અને ધર્મનો આચાર્યશ્રીના પ્રવચનોમા આને માટે બોધ નથી એમ ઠી શકાય નહિ પણ એઓશ્રીના પ્રવચનોમા માત્ર આ જ વસ્તુ નથી ધર્મના પ્રશ્નો આવે, ધર્મની ઢથા આવે અને તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા આવે સારે આચાર્યશ્રી જરૂર આ વસ્તુ પર ભાર મૂકતા અને બોધ આપતા પરંતુ એમનો મુખ્ય હેતુ સમાજના ઉત્કર્ષનો, સમાજના મધ્યમ વર્ગના માનવીને ઊંચે લઈ જાય તેવો બોધ આપવાનો રહેતો સામાન્ય માનવીને તેઓ સ્પષ્ટ હકીકતો રજૂ કરી કહેતા “હું ઝખુ છું સામાન્ય માનવીના ઉત્કર્ષને, જૈન યુનિવર્સિટીને હળવો શ્રાવકો આર્થિક રીતે ભીંસાતા હોય સારે આ ખેદરહી ન શોભે” સમાજ જીવે તો ધર્મ જીવે સમાજમા જૈનધર્મીઓનું નેતૃત્વ હશે તો જ જૈન-ધર્મની વાહવાહ બોલાશે દેવમંદિરોની જેમ જ્ઞાનમંદિરો પણ પ્રવૃત્તિથી ગુજતા હોવા જોઈએ ”

આનો અર્થ એ નથી કે આચાર્યશ્રીને પોતાના ધર્મનો ખ્યાલ ન હતો પૂર્વ આત્માગમજ મહારાજ અને એમના ગુરુઓમા આચાર્યશ્રીએ આર્શ સાધુના ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ નિહાળ્યું હતું પ્રવર્તક શ્રી કાતિવિજયજી મહારાજ, શ્રી હસવિજયજી મહારાજ, શ્રી વીરવિજયજી મહારાજ વગેરેની જીવનચર્યાનો આચાર્યશ્રીને ગાઢ પરિચય હતો એમના આશીર્વાદો પણ આચાર્યશ્રીને મળેલા હતા પણ સમાજના માર્ગદર્શક કે ઉદ્ધારક થવામા આચાર્યશ્રીને આદર્શ સાધુજીવન સાથે ડોઈ પણ જાતનો બાધ ન જણાયો જિલદુ એમાં એમને આત્મવિકાસ માટે વધુ અવસર મળતો લાગ્યો પરિણામે એઓશ્રીની પ્રવૃત્તિઓ અને જીવનચર્યા પણ એ રીતે ચાલી એક સરથા શરૂ થાય એટલે એના વિકાસ માટે બીજી અનેક પ્રવૃત્તિઓ જન્મે અને એ માટે બીજી અનેક જાતની ચિંતાઓ સેવવી પડે એ વાભાવિક છે પગલની અનેક સરથાઓ માટે આચાર્યશ્રી હમેશા ચિંતા બ્યક્ત કરતા છતા તેઓ ઠી સમાજમાથી શ્રદ્ધા ગુમાવતા નહિ સરથાઓ માટે આચાર્યશ્રી નિ સંતોચ હાથ લાખો કરી શકતા અને બીજાઓને એમ કરવાની પ્રેરણા આપતા તેઓ ડાર્યકરો સમક્ષ એક ઉત્તમ ઉદાહરણ રજૂ કરતા અનેક સ્થળના વિહારમા, દિનચર્યામા તેમ જ પત્રવ્યવહારમા આચાર્યશ્રીની આ પ્રવૃત્તિનું દર્શન થઈ શકે તેમ છે આથી એમના જીવનની પ્રત્યેક પળ કોઈને કોઈ કાર્યમા મગ્ન થયેલી આપણને દેખાય છે

“હે ગૌતમ ! એક ક્ષણમાત્રનો પણ પ્રમાદ તું ન કરીશ” —પ્રભુ મહાવીરનો આ જીવનસંદેશ આચાર્યશ્રીએ જીવનમા ઉતાર્યો હતો જીવનની પ્રત્યેક પળ કોઈ ને કોઈ કાર્યમા, કોઈને કોઈ ઉપાસનામા વીતતી હતી સવારના ચારથી જાડીને રાત્રે સથારો કરે લા સુધી એમનું કાર્ય ચાલતું આગતુકો સાથે સંકુચિતતાના નામ વિના જીવન સિદ્ધિની કે ડ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવે જન્માવેલા અનેક વિષયોની ચર્ચા ચાલે

સામાન્ય જનના કેવું જીવન જીવે છે એનો ખ્યાલ આચાર્યશ્રીને વિહારમા મળતો જન સપર્કના પરિણામે સમાજના દુ ખ સુખ, વ્યક્તિઓની ધર્મા અસજ્ઞા-ઝેગ અને વ્યક્તિના ગુણો, દેશનું વ્યાપક

રાજાજીના સામાજિક આર્થિક સ્થાત્તરિક જીવન, એી સમજાના પ્રસાર, સામાજિકજીવનના ધર્મના જાગરો પ્રસાર—આ બધાનો આચાર્યશ્રી તાત્ત્વ મેળવી શકતા. જીવનકાર્યમાં જીવરોજીત વર્તણૂક તરીકે પ્રસારિત આ એક કાવ્ય જગતની શક્તિ એક કામ પૂર્ક થયું કે આચાર્યશ્રી જીવનું કામ દાસમાં થયું—અર્થે કે એક કાર્યમાંથી બીજા કાર્ય ખરેખરી તેઓથી પૂર્વપ્રેરણા લેવા શકતા

માનવપ્રેમી અને માનવી પ્રાપ્તના સુર

એમના અભ્યાસીઓમાં યુગવચનનો, ટ્રિસ્ટીઓ, શીઓ—બધાના ધર્મના હોશી દેવા પ્રચારશ્રીએ મેં જાણી શકે છુંનો કાચી આપ્યો હતો અને એક સ્થાને દરિદ્રજનોના સમસ્યાને સમાજીકરી આપી હતી એક સામાન્ય નવાનને દિંદુ સ્થાપનોના પ્રયત્ન સામાજિક કાચી આપ્યું હતું એક દિન નને ઉપરેજ આપી આપ્યું કરવા પ્રેર્યો હતો ઉપરેજ આપવા મધ્યે સ્થળ અને સમયના બધા તોડી, બોલાઓનો ખ્યાલ રાખી એમની શુદ્ધિ પ્રપાલે આચાર્યશ્રી બોધ આપતા શીઓ નિમિત્ત કરે તો કુરદારમાં તર અને ઉપરેજ આપે, વચ બજારીમાં કાચ દર્શાવે, એક સ્થાને આચાર્યશ્રીએ શ્રેદ મરિયા મુખી સમાજની સ્થાપનોને મેં રાખાવ્યું સમાજજીવનું હતું આચાર્યશ્રીનું મનના રમ્ય હતું પ્રત્યેક માનવીમાં સરખો આકાશ છે એ ન્હોં છે એ / કહેને બધીન જીવને માનવી ન્હોં છે એના પૂર્વજ સ્થાનો બધીને પોતાના રીત રિવાજ એ તો માનવીને વેલ છે દિંદુનું માન્ય બોલી સાથે ન્હોં નથી મુરિયમ જાગ્યું સુખ સાથે રાજીને જન્મ્યું નથી શીખ જન્મ્યું છારી સાથે જન્મ્યું નથી જન્મ્યું ન્હોં ને મેં સમકારી પો છે જીવે ને તેમ માનવો અને છે કોઈ પણ માનવી પ્રત્યે હા એ / ખરાબ વસ્તુ છે પ્રેમથી પ્રેમ મુખે છે સ્થાપ પ્રેમથી માનવીના આવરને છારી શક્તિ છે એની કાચપ્રીને સમજ શક્તિ છે સમજના અને સમજના એ જ જીવનની ને પ્રેમની સાત જાણી છે માનવીના કિલ વિચાર દોન તેમથી સ્થાપ મદદ કરી એના મનોઆવોને સમજને માનવીને જીવતા શીઓ પ્રસારે, વૈજ્ઞાનિક, વૈદ, કીધ, માન, માયા, બોધ આ બધા વસ્તુ છે એ માનવીનો સાચો ધર્મ નથી અને તે પ્રેમનો, અને તે વિચારો ખરાબનો માનવી દોષ, એ માનવીના કુખો દેવતા કરાવી, એનો સમાજ દુર કરવાની આપણી કરજ છે એના આકાશને કુખ ન થાય, એના માનવી પ્રેમનામાં રિષ્ટ ન પડે,—આ પ્રજા એ જ સ્થાપ પ્રેમ છે હવે આપી હવે મેળવી શકતા છે ને એમ સમી જીવને જન્મ માનવી શક્તિ છે આ હવેયો કહે છે કે આચાર્યશ્રીના વિદ્યા માનવીને જન્મે પડ્યો હતો અને તેઓ માનવીયતા સુર દેવા

રાષ્ટ્રપ્રેમી આચાર્ય

આચાર્યશ્રી એ સમજ શક્તિ દેવા કે એ સમજ જીવન હોય તો એ રાષ્ટ્રનાની કાચેકનની અસરથી સુખ ન મળી શકે ને સમજ એથી અવજ થી અવ તો સ્થાપ એને જ નુકસાન થાય આથી આચાર્યશ્રી રાષ્ટ્રપ્રેરણા પુરકારી જન્મ એ પ્રસાર અને એની પાછળના જાગરોને સમજતા થવા પરિણમે આચાર્યશ્રીના રાષ્ટ્રના પ્રસાર સમાજનાની નવી દષ્ટિ આપી અને સમાજના પ્રજાના માનવીને અભ્યાસ અને ધર્મના ન આપે એવી પ્રિય એમની જીવનપ્રવૃત્તિએ શીધી અવ દષ્ટિને શીધે રાષ્ટ્રના કાચેકન તેમ / સ્થાપથી અવજ દેવા જતા રાષ્ટ્રના પ્રસાર અને પ્રજાના કાચેકનનો મુખ એઓથી સમજ શક્તિ અને પ્રજા રાષ્ટ્રના તેમ જ નીકર રીતે કાચેકન અવરશી છે એનો ખ્યાલ એઓથી મેળવી શકતા

આ સમાજોથી જીવને વિવિધ રીતે એઓની દષ્ટિ આચાર્યશ્રીએ મેળવી અને માધીકની ખાદીની વસ્ત્ર અવરશી રાષ્ટ્રનેઓ પ્રત્યે તેઓથી સમજના રાખ્યા થયા વજા આપે તેમનો સર્ક પજુ સમજ

શ્રીમોતીલાલ નહેરુ તથા ૫૦ માસવિયાળ સાથે આચાર્યશ્રીને મારો એવો પરિચય હતો એ જન્માનામા જૈન સાધુ ખાદી અપનાવીને રાષ્ટ્રીય ભાવનાને ઇવનમા રચાન આપે અને પગેથી ખાંડનો બહિષ્કાર પોતાગણે એ ઈર્ષ નાનીસૂતી વાત નથી આ રીતે આચાર્યશ્રી ચાલી આવતી પ્રજાસિદ્ધિ સાથે ઇવન ઇવવાના પ્રયોગો કરતા થયા, નવી વસ્તુ અપનાવતા થયા અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાના પુરસ્કર્તા થયા

માત્ર ખાદી પહેરવામા જ નહિ પણ સમાજના વ્યાપક અનિષ્ટો મારેના આદેશનમા પણ આચાર્યશ્રીએ વખતોવખત ઉત્સાહ બતાવ્યો છે દારૂસાગ માટે અનેકો પામે આચાર્યશ્રીએ પ્રતિજ્ઞા લેવાની એટલું જ નહિ, પણ દારૂબંધીના પ્રચાર અંગે અનેક સમયે આચાર્યશ્રીએ જાહેર પ્રવચનો કર્યા જ્યારે ગજાટીય અમર અતિવ્યાપક બની માનવીના પ્રત્યેક અંગને સ્પર્શી જાય છે અને રાષ્ટ્રીય તાકાત દુન્યવી તાકાતનુ રૂપ ધારણ કરે છે સારે એવી અવજ્ઞા સમાજનો ટોર્ષ પણ નેતા હરી શકે નહિ આચાર્યશ્રી આ વસ્તુ બંગોળ સમજી રાખ્યા હતા અને તેથી ગજાટીય પ્રત્યે દુર્લક્ષ ન ગેવતા ધર્મનો માનભંગતઓ વધે એ હેતુથી અનેક જુવાનોને ગજાટીય નેતૃત્વ માટે આચાર્યશ્રીએ પ્રેરણા આપી આચાર્યશ્રી સમજી ગયા હતા કે કેળવણી અને ગજાટીય લાગવગના પરિણામે સમાજ પામે ધાર્યો કામો કરાવી શકાશે

ભવિષ્યનું દર્શન શ્રમણ સંઘની જવાબદારી

સાપ્રતને સમજવો એ જગતે અપરુ નથી ભવિષ્યને ભાખવો એ ખરે જ દુર્લભ છે મહાપુરુષો હમેશા ભવિષ્યને જુએ છે અને એ પ્રમાણે વર્તમાનને ધસવા પ્રયત્ન કરે છે જેથી ભવિષ્યમા વર્તમાન સમાજના માનવીઓને નવું કાર્ષન લાગે કવિઓ આવતી કાલને જુએ છે સ્વપ્નદષ્ટાઓ આજના સ્વપ્નમા આવતી કાલની સિદ્ધિ જુએ છે વૈજ્ઞાનિક આજની શોધમા આવતી કાલને બદલી નાખવાની ઉમેદ સેવે છે આ બધા માનવીઓ માત્ર વર્તમાનમા ન ગચતા શૃતકાળના વાગ્યાનુ યોગ્ય મૂલ્યાંકન કરી ભવિષ્યમા વ્યાજ સાથે એને વધારે છે મૂંઝીનું ગેકાણું વધે છે, નરો પણ ગાંઝો થાય છે આવતી કાલને જોઈ આ રા માણુઓ વર્તમાન ધરે છે આવા માનવો જ સમાજને ઉપકારી ચર્ષ શકે છે એમની દીર્ઘદષ્ટિને લઈને જ આવતી કાલની પેઢી ઉજ્જવળ બને છે આચાર્યશ્રી આ જાતના હરિ, દષ્ટા અને ભવિષ્યના પ્રવાહોના વેત્તા હતા આથી જ સમાજને તેઓશ્રી યોગ્ય માર્ગદર્શન આપી શકતા ભવિષ્યમા સમાજને શાની જરૂર પડશે એનો ખ્યાલ રાખીને અને આવતી કાલની વાસ્તવિકતાને નજરમા રાખીને આચાર્યશ્રીએ સમાજને દોમોં હતો આચાર્યશ્રીનુ મતલબ એ હતું કે સત્રમા સાધુ મુખ્ય પદે છે અને એથી ચરને ચાચી દેવવણી આપવાનું કાર્ય શ્રમણ મરથાનુ છે આ સત્રમા સમાજના બીજા વિભાગોથી અલગ ગંધી શરે નહિ હર્મની નિર્વંર કરવા મથતા શ્રમણની જવાબદારી સત્ર પ્રત્યે દોય છે નિજનનમા મગ્ત ગહેતા શ્રમણ પણ સત્રના એક ભાગ રૂપ છે અને સત્રની પ્રભાવનામા જ એમનુ શ્રેય છે આચાર્યશ્રી એ પણ સમજી શક્યા કે ધર્મના મૂળ સરકારોને સમય અને વિજ્ઞાનની ચલાસણીમાર્થ પસાર કરના પડશે પાત્રાલ્ય ઇવનની ઊંડી અસંગેના પેગતા સમાજમા સમન્વય એ જ સાચો માર્ગ છે આથી ધર્મ એકાગી ન રહેતા વ્યાવહારિક કેળવણીની સાથોઆથ હદમ ગણે એવું એઓશ્રી સમજી ગયા અને એ પ્રકારનો ઉપદેશ પણ આપતા

ધાર્મિક ઉદારતાની જરૂર

આચાર્યશ્રી સમજી શક્યા કે નવા યુગમા જૈનો માત્ર દૂવાના દેકા ન બની ગહે વિશ્વના પ્રવાહ સાથે એ હદમ બધાવરો તો એનુ શ્રેય થશે જૈન ધર્મના વિશિષ્ટતા, અભિનવ ચિંતન, સનાનન સિદ્ધાંત વગેરેની ગજાટીય પણ નવી વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિથી કરવી પડશે પોતાના દૂકા ગજાટી માપનાગઓએ જૈન

ધર્મને સમૂચિત બનવનો છે. એની ટીકાસોમ, સમજાની શિક્ષાઓ અને સ્થાપિત ભવદ્વારમાં અને મુજબનો છે. આ મુજબમુજબ રહે તો જ ધર્મનું સર્વ સ્વરૂપ સમજાય. આચાર્યશ્રીના મનોમાધાર અને કાર્યનું પ્રેરક બળ આ જ કારણથી હતી એમ કહેવામાં કદી જ ખોટું નથી. આ જવાબોમાંથી ભાવદારિક અને ધાર્મિક કેળવણીનો સમન્વય સાંકળી અનેક સરચાઓ વચ્ચે. આચાર્યશ્રીએ ખાસી સરચાઓમાં રોચેલાં બીજાં જાણે તો પૂર્વાં છે. કેટલીક સરચાઓ વિરાટ કદ્દ જની છે. જન સમાજ આકર્ષિત કેળવણીમાં આજ્ઞા વધી રહી છે અને વધી રહ્યો છે એ આચાર્યશ્રીની દોરવણીનું પચિષ્ઠન છે. ૧૫ મુનિશ્વરિની ની એમની સજ્જા તૃત કસવાની હજી માગી છે. જન સાથોની પચિષ્ઠન ચિંતાની રીતે આજ્ઞા, પચિષ્ઠન બોહોને ૧૫ સૂત્રોનો પચિષ્ઠ, જન તત્વજ્ઞાનનું સુત્ર રિતેઆજ્ઞા આપેલન—જેન ધર્મની ઉદારતાનો જન્મને પરિવેષ આપવા માટે આ બધું કાર્ય કરવું હજી માગી છે.

શિક્ષણસંસ્થાઓનું મહત્ત્વ

આચાર્યશ્રીએ સ્થાપેલી ૩ પ્રેરણા આપેલી શિક્ષણસંસ્થાઓની સુરાસ જન સમજામાં પ્રચરી છે એ સુચ સ્થાપનામાં સફળતામાં વિશેષ કરનાર તત્ત્વો છે. જે એક વા બીજી રીતે એવા પુરસ્કાર જન્યા છે. અનેક બીજાંએ આ સરચાઓનો લાભ લીધો છે. આચાર્યશ્રી અને ધર્મિક કેળવણીની સમન્વય અને ધાર્મિક સમારોનું સિદ્ધિ આ સરચાઓમાં થાય છે. આને પરિણામે જન સમાજને અનેક જાણેવાનો અને મેષકો સાપજા છે. આ ૭ ભવદ્વારિક સમન્વય જન કોમ આજ્ઞા પછી કદી છે અને તે પોતપોત દક્ષા તેમ જ રૂ. ને પ્રમે વ્યક્ત રહે છે એવા આ સરચાઓનો ખજૂ નોપવાત દિરસ્યો છે.

આચાર્યશ્રીની આ ઇચ્છાસાધના અને એની મુજબની દક્ષિત લીધે આચાર્યશ્રીનું મહત્ત્વ આસામાન્ય રીતે થયું છે એ એક દર્શક છે. ઇચ્છામાં એક સ્વ લાધી ભવ અને એમની જાણો ઇચ્છાપથ ઉચ્છવજ અને એ વસ્તુ આચાર્યશ્રીના ઇચ્છાપથ જની છે એથી એમની બીજી પ્રતિષ્ઠાનો જન્મજન્મની દોષ છવાય એવા જાનવુ આજ્ઞા રહે છે. આચાર્યશ્રી જ્ઞાન ક્ષતિધારી હતા એમ કહેવામાં નથી. જન્મ સમાજના કમજબી છે. જે સાધના કરી એમાંથી આચાર્યશ્રીને ની દક્ષિ સાધી આચાર્યશ્રી સમન્વય હતા એથી એઓથી સમજામાં નવા જાણેવાનો સર્જ સાધ અને હજી એની અનેક ગર્ભાઓ હતી. આચાર્યશ્રીએ ૧૫ભવેન આપાત પ્રભાવનો હજી સમજ નથી એવા સનેમાં જાણે ઇચ્છાસાધી સમીક્ષા કરવી મુરોજ અને છે. અને એ માટેનું તદ્દસ્ય કેળવણી એ જન્મ મુરોજ છે. હતા અલિપ્તસાધો દોષ ઇચ્છાને એટલું કરી સાધ ૩ આચાર્યશ્રી સમજામાં આચાર્યશ્રી પતિવ્રતનીય જાણેવા પુરાતાં થયા અને એઓશ્રીની આ પ્રતિષ્ઠા બદલાર સ સમાજ સમાજના આચાર્યશ્રી મજાને સાનુજન જની રાખો.

મુર્મજ સાધવાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ

કેળવણીમાં સમન્વયના જાણ ૧૯૫૨-૫૩ આચાર્યશ્રી ઇચ્છાની અનેક પ્રવૃત્તિમાં સાધિ અને મહત્ત્વની સાધના કરે એ વસ્તુ રાજકાર્ય છે. વિશિષ્ટ મનોરોધા એમણે કનેઈ માખસી રાખે સ્તી તો છે એમનું ઇચ્છાપથ ત્યું છે. મનો, વિચાર ચિન્તન ૩ અને નિર્મલને અમળી જન્મસર્ગ સાધ જાણા મનાતી જ રાખી ૭ વસ્તુમાં મેષ થય, ૭ સર્ગજન્મન દોષ તેમ માટે કાય કરી. ઇચ્છાપથ છેવા વતયા વસ્તુ રીર તની સાધના જાણેવા એઓશ્રીએ જે વિમાન કરી એવા મુજબ આ વસ્તુ હતી.

આને પચિષ્ઠને આચાર્યશ્રીએ અનેક પ્રગતિઓ કરી છે. ૧૯૫૬માં અવધાના શ્રી આજ્ઞાત ન મહત્ત્વનું અધિનેશન થયું. ૧૬૧ આ સમજ રાખી. આને લીધે ૧૫ભવના નાચેનના પ્રવધી

અનેક સમેલનો-પરિષદો-મંત્રણાઓ અને વિચાર-વિનિમય માટેની ભૂમિકા આચાર્યશ્રીએ ઊભી કરી આવા સમેલનો સફળ થાય અને કાર્ય આગળ ધપે અને સમાજમા મેળ સ્થાપવાની નિશ્ચિત આવે એ માટેની જ એમની પ્રવૃત્તિ હતી અનેક ગ્રંથોને આ રીતે જૈનોમા પરસ્પર બ્રાતૃલાવ વધે, સગદનતા ખીજ ગોપાય અને સમાજની પ્રગતિ સધાય એ એમનો મુખ્ય હેતુ ગણી હતો

આચાર્યશ્રીએ માત્ર શ્રાવકોના જ નહિ પણ સાધુઓના સમેલનો પર પણ ભાર મૂક્યો આચાર્યશ્રીનું મતલબ એવી મતલબનું હતું કે જે જૈન મુનિઓ ભેગા થાય તો સમાજનેત્રિતિનું કાર્ય ધણું સરળ થાય જૈન સમાજને સ્પર્શતા વ્યાપક પ્રશ્નોની વિચારણા થાય અને એ વિચારણા પછીનું કાર્ય જે અમલી બને તો સમાજને ઘણો જ ઝડપી લાભ થાય આવા શુભાશયથી અથાગ મહેનત કરીને વડોદરામા પૂનઃ આત્માગમણ મહારાજના મુનિઓનું સમેલન તેમણે યોજ્યું હતું અમદાવાદમા પણ અનન્ય મુનિ-સમેલન મળ્યું તેની પૂર્વભૂમિકા ઊભી કરવામા આચાર્યશ્રીનો મોટો ફાળો હતો સાર બાદ આચાર્યશ્રી નેમિસૂરિજી અને આચાર્યશ્રી વચ્ચે મીઠો સંબંધ રહ્યો હતો

મહાન સમાધાનકાર

વ્યક્તિઓના અને સંઘના કલહો દૂર કરાવવા પણ એમણે પ્રયત્ન કર્યો છે જીવનની આ પ્રવૃત્તિના અનેક દાખલા આપણને એમના જીવનમા જોવા મળે છે

સં ૧૯૬૫મા જેઠ શુદ્ધિ બીજે આચાર્યશ્રી પાલણપુર ગયા એક દિવસ ગંદીને બીજે દિવસે ચૌકાવનારી જાહેરાત કરી “ હું લોચણી જવાનો છું ”

આખો સંઘ વિસ્મય પામ્યો મને પૂછ્યું, “કેમ? આપ અહીં ચાતુર્માસ કરો ને !”

આચાર્યશ્રીએ કહ્યું “ તમે બધા તમારા મતભેદો દૂર કરી તમામ પક્ષોને એક કરો તો રહું જ્યાં વિખવાદ હોય ત્યાં મને ધડીભગ પણ ગંદેનું ન પાલવે મારે તો સમાધાનની ભિક્ષા જોઈએ ”

આ જાહેરાતના પરિણામે પાલણપુરના નેત્રુ જેટલા આગેવાનોએ લખી આપ્યું કે આચાર્યશ્રી જે સુકાદો આપે તે અમને મફત છે આચાર્યશ્રીએ સૌને પ્રિય એવો સુકાદો આપ્યો અને પાલણપુરમા સુખદ સમાધાન થયું

બાલાપુરમા માતા-પુત્રનો ઝઘડો અદાલતે પણ ગયેલો તેમના ઘરે આચાર્યશ્રી ગોચરી વહોરવા ગયા ‘ ધર્મલાલ ’ કહી ઊભા ગયા અને કહ્યું “ મને બીજું ન ખપે તમારી ગોચરી જ્યારે તમે બને સંયુક્ત રીતે વહોગવો ત્યારે ખપે આપણે ડોળુ? આ બધા અઘન ગા માટે અને કેટલા વખત માટે અને કોના માટે? અને આખરે શું? આ વેગરેના ઈર્મ બાધી કયે દિવસે છોડવાના? ” આચાર્યશ્રીની સમજવટની વીજળી જેવી અસર થઈ પુત્ર માતાને પગે પડી ગયો અને આચાર્યશ્રીની હાજરીમા એક કુટુંબ કિલ્લોલ કરતું યર્થ ગયું

જે વસ્તુ ઉપર પોતે ભાર મૂકતા તે સ્વીકારવામા સમાજ દીલ કરે છે એવું આચાર્યશ્રીને લાગતું ત્યારે એઓશ્રી પ્રતિજ્ઞા લેતા એની અસર સમાજ ઉપર તાત્કાલિક પડતી ઉત્કર્ષ ક્રમાં પાત્ર લાખ રૂપિયા ભેગા કરવા આચાર્યશ્રીએ દૂધલાગની પ્રતિજ્ઞા લીધી શત્રુજય તીર્થની યાત્રા બંધ થઈ ત્યારે પ્રવેશ સમયના પોતાના સામ્રાજ્યનો તેમણે લાગ કર્યો હતો

ઉચ્ચવિહારી

આચાર્યશ્રી ઉચ્ચ વિહારી હતા આ વસ્તુ એમનું આખું જીવન કહી જાય છે એમનો વિહાર ઘણો જ ઝડપી હતો અને તે પગપાળા શુજરાનવાલાથી પૂનાની પેલી બાજુ સુધી વીસતરેલો હતો

૧૫૫-મરવાઃ-મૂળરાવ મરવાડુના જાતે નાનામોટા ઇરાખાઓમાં આત્મસંશોધનો વિદાર કરી હતી. સ. ૧૬૬૪માં એક મહિનામાં પીવાઈથી મુજબનામાંથી સાદા ભાંસો માર્ગનો વિદાર રોજના ત્રણ મહિનાના દિવસે આપાતથી બચા હતો. સ. ૨ ૧માં પચોતેર વર્ષની વયે મિકાનેટથી પંખાન વરક આપાતથી એક દિવસ વિદાર કરી હતી.

આ વિદારો અને નવી હકિતે લીધે આત્મસંશોધની સારવરકરિત પશુ ખૂબ વિશાસ પામી હતી. પોતાની સૌ નમ્યાવનાથી તેઓ જાતેક મનવોને માટે પ્રેરણાકાર અને સાતિદાતા બની ગયા હતા. માનની એવી સહ પદક્રિત દ્વારા / કામો સિદ્ધ કરી શકે છે એવો માનની સનેચોન વધી પોતાના કાનને અનુરૂપ બનાવે છે. સનેચોને અનુરૂપ કાર્ય એને કરવાનું હોતું નથી. જાતેક માનની બધાં નવન ભાંધી કમિઓ-કસ દૂર ભાષ, વક્તવરણમાં નવી અમક આવે. આત્મસંશોધન સમુદાયો એ રીતે જાતેક પ્રવૃત્તિ પ્રપાદના પ્રેરક બની શક્યા હતા.

પુણ્યાત્મનો પ્રસાવ

આત્મસંશોધન ઇત્તન સાથે કેટલીક અસામાન્ય ઘટનાઓ સામગ્રીથી છે. આ વસ્તુને સામાન્ય નમતા અમકાર વરીકે જાળવે, આજનું વિચારન પશુ એ વસ્તુને એ રીતે સ્વીકારવા તથા નથી જતા. આવા ઘણાંજાઓ અક્રિયા અસામાન્ય પુરુષવનો નિર્દેશ કરી જાય છે. હજારો-લાખો માનવોની મેટી મળા દોષ જતા કોઈ પશુ માણસને કશું અનિષ્ટ ન થાય, અનુભ ન થાય એ પુરુષવરની કામગીરીનો પ્રસાવ જ અનુભ. આ પુરુષવમાં દોષ છે ત્યાં ઉપસવા નાશ પામે છે. વિદ્યારથી વેનાઓ કિદાઈ જાય છે અને મનનીનું મન પ્રમુદ્ધ થઈ જાય છે.

સ. ૧૬૭૨ની સાલમાં કરચીઆઈ પ્રમુદ્ધને નદી બાગથી લાવવાના હતા. મે વખત જ પ્રવત્તો નિષ્કલ જાય. પશુ આત્મસંશોધને ૭ યુદ્ધ કરી બાંધુ તે યુદ્ધ પ્રમુદ્ધ સાતિથી પંખાઈ જુનામાંમાં થાનુ આજાને ભારીએથી એક એકરી પડી. કઈ પશુ આત્મક બની કઈ આત્મસંશોધન પરિત્ર પત્રના પસારમાં પશ્ચાદ્દામાં સુકાર્થ એવેના કુવાઈ પાણી આજા. ધી સ. ૧૬૭૭માં મનવો વખતે જીવામનક આર નોમ્મ પશ્ચ પશુ કોઈને ઈત્ર કઈ નહિ. કોઈપણ અક્રિયા એવ વિના આત્મસંશોધન પાકિસતનથી પામ કઈ એ પશુ બનાવ અસામાન્ય કરી શકાય.

સર્વશાક્ષી આજાવાતા

કેવરિદારી, કેવરણી મરેનો આજાક વચેરેને લીધે આજાકથીની હકિત નિપ્રતિષ્ઠિત નિશાક બનવા થાની. આથી તેઓ કોકસમુદાયની સામાન્ય સુધિક પર નોખ આપવા કાગા, મન કાકાવત વાકમાં પુરાર્થ રહેવાને જાયે આજાકથી ઇત્તનના આજાકિત અને નતિક મુદ્દો ઉપર કાર અમતા થયા. ઇત્તનના કાકા કાકા અનુભવોમાંથી વધારેથી હકિતે કાકા આજાકથી પ્રતેક પ્રવત્તું કાર્થ સામક સામા, અને વણી કા. ૧ મુદ્દ રીતે બાક કરી સત્યા. દિ. મુદ્દવત્તન, ક્રિયા પારસી કે લીધ કોઈ પશુ જાનિનો મોનાવલુ દોષ, તેમની અકાલ તેમને અનુરૂપ પાતાનુ વક્તવન આત્મસંશોધન રીતે રજ કરી શકતા. સ. કાકિને કાર્થનતિક પર્મ સામાન્ય.

કેન પ્રમની પ્રમુદ્ધનિક, જન્મ કાકિત અને તેના જાનનો અજાક વારસો આત્મસંશોધને મળ્યો. ઇત્તનના નિ સિત્રા આજાનો પશુ એકોથી મેળવી શક્યા. આને કાકા એકોથીના પ્રવત્તનો માત્ર સામાનિક જનવાને જાસે કાર્થથી જન્મ. આજાકથી કેન સિકાનોની નજા થાનો કે માત્ર સુચોના અજાક આજાક નહોતો જન્મ. પશુ એ સદાનો જર્મ થાનીને સામા જાનનીને અમાન્ય એવો મુદ્દમ અજાક.

આચાર્યશ્રી ઘણી વખત શાસ્ત્રોને સમન્વત્તા પોતાની મર્યાદા સ્વીકારતા ઘણી વખત આધુનિક દાખલાઓથી અને અદ્યતન માહિતીથી વ્યાખ્યાનોને રસિક બનાવતા શાસ્ત્રીય કે અસામાન્ય લાગતી બાબતો ઘણી સગળ ભાષામાં સાદી ઉપમા કે ઉપદેશ લઈ આચાર્યશ્રી ગૃહ કરતા અને બધી વાતો તેમાં સાદળી લેતા અને કારણે અનેક જાતેના લાઈઓને પણ આચાર્યશ્રીએ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોનો ખ્યાલ આપી જીવનમાં સમભાવ કેળવતા કર્યા

આચાર્યશ્રીનું વક્તવ્ય આ બધા કારણોને લઈ સર્વદષ્ટિનો સમન્વય કરનારું થતું આચાર્યશ્રી અહિંસાનો ઉપદેશ આપે સાથે માત્ર જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોમાં જ એમની વાત મર્યાદિત ન થતા એમાં બધા ધર્મોની વાત આવે વેદના અનેક ઉલ્લેખો, કુરાને શરીફના સિદ્ધાંતો, ઇસાઈ ધર્મના મતલબો—આ બધામાંથી અહિંઆનું તાગતમ્ય તાગવી શ્રોતાગણને ગસાવવા દરાવે આચાર્યશ્રીના અનેક વ્યાખ્યાનોમાં ૫૦ આત્માગણ મહારાજ, એમનો જમાનો, એમનું મતલબ અને પોતાના વિવિધ અનુભવો દેન્દ્રચાને રહેતા ગમ, કૃષ્ણ કે પ્રતાપ જેવા મહાન પુરુષોના જીવન પર, દાદુસાહેબ જેવી વ્યક્તિ ઉપર, ગીતા અને પુરાણ પર આચાર્યશ્રી પ્રચયનો કરતા આ વ્યાખ્યાનોમાં સત્તની ઉપાસના ઉપર આગ્રહ રહેતો આચાર્યશ્રી સત્યને સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ રીતે ગૃહ કરતા આ રીતે તેઓશ્રી એક ધાર્મિક નેતામાંથી માનવતાવાદી મહાપુરુષ બની ગયા આચાર્યશ્રીના મતલબોનો સાર એટલો જ રહેતો “શિવમસ્તુ સર્વજગત” —સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાય આચાર્યશ્રી માનતા કે સત્ત માટેનો આગ્રહ સાચી વસ્તુ છે, પણ સત્તાગ્રહની મર્યાદા હોય છે અને એ કોઈ પણ સમયે હમગ્રહ કે દુઃખગ્રહનું સ્વરૂપ પકડે લારે અમહિષ્ણુતા, વિસવાદ, અસમાનતા અને અગાતિ જન્માવે છે સાચો સત્તાગ્રહી સમજે કે એનો સત્તાગ્રહ માનવ માત્રના કલ્યાણ માટે હોય, વિસવાદ પેદા કરી અશાંતિ જન્માવવા માટે નહિ આચાર્યશ્રીએ પોતાની રીતે આવા સત્તની ઉપાસના કરી જીવન વ્યતીત કર્યું અને એથી તેઓ જમાનાના ગ્રેગક થઈ ગયા

વિનય અને સેવાનો મહાન ગુણ

“વિનયમૂલો ઘમ્મો” આચાર્યશ્રીમાં બીજો તરી આવતો ગુણ ‘વિનય’નો હતો આને કારણે સામા માનવીના હૃદયને તેઓ સદા જીતી લેતા સાગર પોતાની ગભીરતા સમજે છે અને એક પ્રકારનું નિગ્રવધિ સંગીત સભાળાવી જનોના ચિત્તને પ્રકુલ્લિત કરે છે વિનયી દિલ ગુલાબનું બનેલું હોય છે અને તેથી જ સુવાસિત હોય છે ‘હું કઈક છું’ એવી અહતાની લાગણી વિનયના ગુણ આગળ તવાઈ બન્ય છે આચાર્યશ્રી વખતોવખત કહેતા “જેતામાં વિનય નથી, પરંતુ અભિમાન છે એ કપાય એવા માનવીના આત્મવિકાસ અને આત્મકલ્યાણની આડે આવે છે આથી સૌ કોઈએ વિનયી તેમ જ નમ્ર બનવું જોઈએ”

વિનયના આ ગુણને કારણે આચાર્યશ્રી પ્રવર્તક શ્રી કાતિવિજયજી મહાગજ તેમ જ બીજા વડેરા મુનિઓની વખતોવખત સલાહ લેતા, એમનો વિનય જળવતા અને વ્યવહાર પણ સાચવતા

આ વિનયના લીધે એમનામાં સેવાભાવનો ગુણ ખૂબ ખીલ્યો હતો માનવી ગમે એટલો મહાન હોય, પણ એની મહત્તાની પારાશીશી તો એની સાથેના નાના માનવો પ્રત્યેનો વર્તાવ જ છે માનવી જેટલો મહાન બને તેટલો તેણે નાના માનવી પ્રત્યે ખ્યાલ ગખવો ઘટે આને કારણે સેવાની લાગણી વિકાસ પામે અતેવાસીઓમાંથી કોઈ પણ માદુ પડે કે તબિયત સહેજ પણ અગ્વરથ લાગે તો આચાર્યશ્રી તુરંત દોડી જતા અને ખૂબ જ સમભાવથી એમની શુશ્રૂષા કરવા લાગી જતા આવી હતી તેઓશ્રીની સેવાની મહાન ભાવના અને માનવી પ્રત્યેની લાગણી

તીર્થજાતાઓ અને સંઘો

આશ્રમધીએ લગભગ બધાં ૮ તીર્થોની યાત્રા કરી હતી તેઓથી કેવળ તીર્થજાતામાં દોષોએ ત્યારે તે તે વિના રોની પાંચિધિ જન્યુદા મને છે આપા પ્રવેશમાં દોષોએ ત્યારે સ્થાપકોના જ કર્મનો બધાં જોવા થાય છે આથી જનુભવની સર્વે જન મના છે તીર્થયાત્રા એ જગ મોજાઓની વસ્તુ નથી, પણ જીવનની વ્યવસ્થા છે આર્થા તીર્થજાતાનો દોષો આપણો ધર્મ અને આશ્રમી સમુદાયના અગ્રણી રહ્યા છે આશ્રમધીએ રત્ન ત્રય, આશુ, રત્નાપુર, જોડપુરી, પાનસ, બીજીઆલ, પાલમ, ડેવરીઆલ, મધુ, કાવલ, દલિનપુર, સેલમેર, વડેર અનેક તીર્થોની યાત્રા કરી હતી. સાથે સાથે ડેવરી તીર્થના રસમ અને ઉદ્યોગ મારે પ્રિયજાઓ જનુ આપી હતી

જાગ્યો ડેવરી પ્રિયજાથી અનેક સ્ત્રો નીકળ્યા હતા. સં ૧૬૧૧માં રાધાપુરાથી પાનિતજાઓ સપ નીકળ્યો હતો એ જ વાંચોડાથી ચલુનો સપ ની જો. સં ૧૬૭૫માં આશ્રમથી સ્ત્રીથી ડેવરીઆલના સરખ સ્થાપના સ ૧૬૮૬માં સેલમેરનો સપ નીકળ્યો. આશ્રમધીની પ્રિયજાથી સ ૧૬૬૧માં દાલિપુરથી કાલ તીર્થનો સપ નીકળ્યો હતો. પ્રવેશ સમય આશ્રમથી ધર્મોપદેશ આપવા અને ધર્મનુવર્તન કરવા પ્રિ મુ આપવા

રૂઢિ સાધની દોહા

૭ ખાતીનું જાનિત પ્રેમ મોહ છે ૭ જા ખાતી દષ્ટિ જામુ રીતે ડિલસ પામેરી છે એ જાનથી દોહજનુ જાનના પુત્રવરોથી ૭ વરપાનથી કામ કરે નરિ કર્મ અને મોદની જાજ દીકાને જ્યેનો વિશિષ્ટ જાજના દામ, સેવ કામ અને જાજનો જાગ રાખી એ પ્રમદ્યે વને છે આખી કાપનો જાગ રાખી જુદાજાની નાખી વસ્તુઓને તે કાપી દે છે આપા મહાસન્ય જીવનને રૂઢિ રિવાજો કુલિત કરી રાખ્યા નથી આપો ખાતી જીવનના પ્રવેને પાકે છે આથી દોષ દોષ વખત રૂઢિ જાનને આપણો આપી જાવ છે નિજા સમને જીવાસનાં ખાતી દોષ દોષવાર સાધા મળુજને કાનું કાને એનું પણ કહી દે છે જા વાં ખાતી જીવ કે નધાને એકાન જાજથી કે વિરોધી નથી દોનો, પણ એ તો દમેસા જીવ અને નધા વચ્ચે સરખા તત્વોનો સમન્વય કરી જીવને વિશિષ્ટ છે

આશ્રમધી જાતા પ્રધારન ખાતી હતા આશ્રમધીએ રેવુ કે ડેવરી પ્રવૃત્તિઓ રૂઢિનો ખાતીને સ મો પાર્થિ જાગ્યા પ્રવૃત્તિ જાતી રહી છે ત્યારે તે પ્રવૃત્તિઓ અને રૂઢિઓને કાપી દેવાની આશ્રમધીએ રૂઢિ જાગ્યા રૂઢિઓ અને રિવાજો તો જાગતાં જોડિયા જેવાં છે આપણો જાજના એ જગ પાર્થિ વસ્તુ છે રૂઢિ રિવાજો ખોલિયુ જાગ જાતી જાજના જીવ સરકારને જાજવા છે આશ્રમધીએ જાજાં નિધિતે રૂઢિ રેવવા જાજાં જાજારને પાકાં, રેવથી વજો અને વિવત્તી કેટલે સામે જાજાં કરી, અને અનેક સ્થળે કન્યાવિધા અને વરવિધા નપ કાગ્યા પ્રવૃત્તિ કર્યા.

પરમ્પરે રીડી મેહાજાથી સમજાવવા સુધારો જાગનો નથી એ વાત આશ્રમધી જાગ્યા સમજાવ, જાજાંવિધા અને વરવિધા સામે મરવાયાં જાસેની જાતી મેહાજા એ પ્રથમ જા જાજાં થઈ જાને કારણે તેઓથી જાજાંવિધાનારથી ક્રિયાજાજાં નાં વિરોધથી જાજાંવિધા જાગ્યા. જાજાંવિધામાં ખોરવા સમેજનાં થીસ દાનર મનજોની જાતી મેની જાજાં પ્રવૃત્તિ કરતાં આશ્રમધીએ જાજાંવિધાં હતું કે સમજાવવા સુધારાઓ મેની રીતે જાજાં થવા જોઈએ કે જેથી દોષોને જાજાં ન થાય સુધારાઓ જાજાંવિધાથી દોષોને મેથી રીડી મેહાજા નહીં સુધારાઓ જાજાંવિધા મેની રીતે થવો જોઈએ કે જેથી જાજાંવિધા જાજાંવિધા વર્ષ તેનો રૂઢિાર કરે અને કાર્વ સરખ જાજાંવિધા. આશ્રમધીએ જાજાંવિધા આજાંવિધામાં

જ્ઞાનપ્રચાર કરી ઠેર ઠેર પાઠશાળા, કન્યાશાળા, પુસ્તકાલય, નિગાળો, વિદ્યાલયો વગેરે માટે પ્રેરણા આપી

સર્જકશક્તિ અને મરણ ભાષા

આચાર્યશ્રીમા સર્જકશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિ હતા, પરંતુ સમાજમેનાના વિશાળ કાર્યમા આ શક્તિને વિકસાવવાની એઓશ્રીને પૂરી તક ન મળી આચાર્યશ્રીએ ત્રણ લખ્યું છે જે કે એના ધણુંખરુ પ્રાસંગિક છે, પ્રચારાત્મક છે, અને ચિંત્નની ગણી શકાય તેવું મૌલિક સાહિત્ય પણ તેમા ધણું છે, જેનાથી એમની સર્જકશક્તિના આપણને દર્શન થાય છે આ શક્તિ આચાર્યશ્રીની બહુશ્રુતતા પુરવાર છે આચાર્યશ્રીએ પૂર્વ વિજ્ઞાનદક્ષિણનું હૃદયચિન્ત્ર લખ્યું ‘વિશિષ્ટ નિર્ણય’ તથા બીજા પુસ્તકો એઓશ્રીએ શુભગનનાલામા લખ્યા, જેમા એમણે અહિંસાનું સમર્થન કર્યું વેદવિદ્ સાર્થો, ભાષ્યો, સૂત્રો વગેરેમાથી હિંસાવિરોધી વ્હીલો ગૂંટ કરી અનેક અદવાદિક પત્રોમા અને સામયિકોમા પ્રત્યોપાત આચાર્યશ્રીએ લેખો લખ્યા અને જૈન સાહિત્યની ગ્યતા માટે પ્રેરણા આપી આચાર્યશ્રીના વ્યાખ્યાનો તેમ જ બીજા સર્જનમા કવિત્વના ચમકારા દેખાય છે એઓશ્રીની ભાષા અળ, બોધવાહી અને સુરેખ હતી આચાર્યશ્રી દૂધા અને સચોટ, તર્કશીલ હતા ગર્ભિથી ભગ્નૂર વાક્યો બોલતા એમના કથિતલ્પમા વણા ઉલ્લેખો આનતા આથી સામાન્ય માનવી ઉપર તેની છાપ તરત જ પડી જતી

નીડર અને રૂપકભાષી

જેણે ડ્યન અને ઝમિનીનો લાગ કર્યો છે તેવા સાધુઓને દુનિયામા ડોઈનાથી બીવાનું હોતું નથી લાગી માનની પોતાની અમૂલ્ય શક્તિને ડગણે ડોઈની શેદમા આવતો નથી જે માણસને કઈ પણ શમાવવાનો ભય નથી, જે પોતાના નક્કી કરેલા અમુક કાર્યક્ષેત્રમા જ માને છે તે માનવી સદાયે સિદ્ધસમો નિર્ભય હોય છે જેને મિદ્ધાતોમા તડબોડ ન કરવી હોય તેનામા સ્વાભાવિક રીતે જ આ નિર્ભયતા જન્મે છે જે માનની નિષ્વાર્થી છે, પ્રામાણિક છે, જે દુનિયામા મીઠા રાહે ચાલવા માગે છે, જે નિઃસ્પૃહી છે અને જે ચચળ વસ્તુઓ માટે ઝખતો નથી તે માનની સદાયે નીડર હોય છે

‘ પન્નથ કેમરી ’ આચાર્યશ્રીની આ નીડરતા જાણીતી છે એમનું બિરુદ પણ એ રીતે સાર્થ છે ઉદેપુગમા પ્રવચન વખતે કર્મનો સિદ્ધાંત સમજાવતા આચાર્યશ્રીએ એક દાખલો આપ્યો “ જુઓ, સામે ખેંદેલા ઉદેપુગના મહારાજાને જુઓ આ મહારાજાનું ઉપનું અગ કેટલું સુદર છે ! નીચેના અગમા પગે ખોડ છે કર્મરાજાનો આ પ્રતાપ છે કર્મરાજા ડોઈને ય છોડતા નથી અને જે ડોઈ એમ માનતું હોય કે કર્મવાદ મિથ્યા છે તો એ માનવી મૃખાઓના સ્વર્ગમા વસતો હોવો જોઈએ જૈન ધર્મ કહે છે કે કર્મ એ જ ચૌથી મોટી બળવાન વસ્તુ છે સાત કર્મ કરે એ પુણ્યના બધ બાવે અને ખગળકર્મ પાપના બધ બાધે ”

આચાર્યશ્રી વ્યાખ્યાનોમા ધનપતિઓને ખાત્ર ટકોર કરી કહેતા “ લક્ષ્મી ચચળ છે ડોઈ દિવસ એ સીધી ટડવાની નથી લક્ષ્મી વાપરે વધે છે માટે એનો લાગ કરી ભોગવવી જોઈએ જે મોજગોખમા જ લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરશો તો પુણ્યથી મેળવેલી લક્ષ્મી પાપકર્મ બાધનારી યઈ જરો ધનનો આ નિયમ સનાતન છે ” આચાર્યશ્રી આ રીતે નીડરતાથી ટકોર કરતા અને અસલ વસ્તુનો વિરોધ કરતા રાજ્યો ધર્મમા દખલ કરે તો એમને પણ ચપટ ઢહી દેતા, અને રાજ્યનો વિરોધ કરવામા પહેલ કરતા

સમભવવાની સરણ પદ્ધતિ

જનપર્યાય આચાર્ય વરિષ્ઠ તેઓથી આશરો, આશરણ, સિદ્ધાંતો અને પ્રકૃતિશક્તિ-વરપરથી વણી દેતા. જન પર્યાય વૈદિષ્ટ્ય થી એ એનો તેઓથીને ખ્યાલ હતો. આજ્ઞાન દરમિયાન એની તીવ્ર રચિતને કારણે શ્વેદો ઉપર શ્વેદો બોલે શતા અને એનો ભૂલ જલ સમજાવતા. વિરોધીઓના તાબો કુદિચેય જવાબ આપવાની આપ્તવર્ણીની રાજિત જાણે. હવે એઓથી જીવનની સચિત્તરી કર કરી દેશ્યા અને એને ઉપેક્ષા આપતા, અને ક્યાં ક્યાં તેઓથીએ પોતાને વિદ્યાન મળવાનો દશ કહે નથી અને કરાજી પણ નથી અનેકાલે તેમ જાન વિવરને સમજાવતા તેઓ પરચયુ દાખવા આપતા તેઓ કહેતા. એક માણસ ભગવાનને કાલો, કાલેજનો માથો કાઢતો કાઢી, માથો મેટો અને મેટાનો માથ તથા જાહેરનો કાઢી છે એક જ માણસ ગુણ ગુણ માણસની ગુણ દ્રવ્ય સમધોની જાણેએ વિવિધ રીતે જાણાવત છે. આવી રીતે એક / વસ્તુ દેશની દુડી દુડી દરિએ દુડી દુડી સમજાવત છે. કોઈ કહે તે જાણ છે અને મેટો નથી એવો જાણક કેમ રખાયા? મેટાની જાણેએ તે જાણ છે અને જાણના જાણેએ તે મેટો છે એ રીતે સમને સમજાવતા મેટો સમધોની જાણેએ રહે છે.

તાજની વસ્તુ જાણવવામાં આચાર્યથી ધણી વખત સમજાવ્યા. રૂપનો ઉપયોગ કરતા અને તે પછી મૂલ વિવર પર જઈ એમણે ચિંતન, એ ચિંતન પર વિવિધ આચાર્યોએ દર્શાવેનો અભિપ્રાય અને એમણી ચિંતેલા દાખલો અજાનન ખાલ આપતા. આમ આચાર્યથી એક વસ્તુને એના સ્વરૂપમાં રજૂ કરતા. સારે એ નિવરણ પૂરાથી મળીને એક અજાનન માણેલી મૂળ વિવરને રસિક જાણવતા. આજુ પરિણામ એ જાણતું કે આચાર્યથી પર્યાય જાન સિદ્ધાંતો અને અજાન વિવરો અજાનનોને જાહેરાતથી સમજાવી દેશ્યા.

ધર્મિપૂજનો વિરોધ કરનારને તે પકારતા અને કહેતા. પ્રત્યેક પર્યાય ધર્મિપૂજ એક જાણીત સ્વરૂપ છે જ ધર્મિઓ જાણની પ્રતિક છે. વિવિધ સમૂહિઓ, વિવિધ રજાઓ વગેરેને લીધે કાળનું પ્રતિક અને જાણના વસ્તુ અજાનના સ્વરૂપને ઉદાત્ત જાણવતા મેટો પ્રતિક હેતુ એકાએક. જાન પ્રતિક વિના કોઈને ન જાણે કોઈ જાણે માને, કોઈ પ્રત્યેક માને. દિવસો કરનારની વાતએ જાન મુજાણનો પણ જાણ મેટો પકારી દાને જાણ. પારસીઓ અધિધારીયા જાણ. લીધો ગુરુદાસજી જાણ. હજારોને દેશમાં જાણ પ્રત્યેક કરે. આમાં સો કોઈનો હેતુ સ્વપને પાન જાણવવાનો અને સ્વપનો ભર જાણે કરનારો છે. ધર્મિપૂજમાં ન જાણનારા નાસિકો પણ પોતાના મદદ વિનાની સમીઓ પાને છે. તે એને સારા સ્વરૂપે પાને છે. જા ધર્મિપૂજ નથી તો છે. હું પ્રભુનું નામ જાણેરોમાં જાણત એ પણ ધર્મિપૂજનો એક પ્રકાર છે. તો પછી એમની પ્રવિશ રાખીને આપણુ દાખમાં પાણકાલ જાણત કરીએ તો એમાં કશું ખોટું નથી.

પ્રતિષ્ઠાઓ તથા ઉપધાન

ઉપધાન તથા પ્રતિષ્ઠા તેમ જાણનારોના આજ્ઞાવધી પુર કાનું ન દાવ તેમ કહેવું. તદ્દન ખોટું છે. જરૂર જાણ જાણનાર નામે > પ્રતિષ્ઠામાં જાણવરી અર્પણા થત છે અને સમજ / ઉપર એનો એ કારે બોલે પોતે છે એનો પોતે જાણવરો કરતા. આજ્ઞાવધીએ અનેક જાણોમાં પ્રભુની પ્રતિષ્ઠાનો વિરાજાવન કરી પ્રતિષ્ઠાઓએ જાણના દાવ ને અવિરો મેટો દાવમાં ક્યાં દાવ મુજાણ થી અજાનની જાણ જાણના દેશામરની પ્રવિશ, વસ્તુમાં દેશરૂપ જાણવામાં જાણ ૧૬૭૬માં થી રાજિતપ્રકાર પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા, જા ૧૬૮૮ માં જાણવરી પર સ્તીકામાં પછી થી રાજિતપ્રકાર પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા,

૨૦ ૧૯૮૦ માં શિનોબીની પ્રતિષ્ઠા, બૈતતમા પ્રતિષ્ઠા, ૨૦ ૧૯૮૫ માં ડૉચ્યીઆમાં શ્રી સભરનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા, પનામાં શ્રી સિદ્ધાચળજીનો પટ, આદોલા અને ખીન્નેવામાં પ્રતિષ્ઠા, ડબોઈમાં શ્રી લોટગુ પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા, ૨૦ ૧૯૯૨ માં બજાતમાં પ્રબુજી અને ગુરુમર્તિની પ્રતિષ્ઠા, સાદેરામાં પ્રતિષ્ઠા, ખાન રોગરામાં શ્રી તાનિનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા, ૨૦ ૧૯૯૮ માં કસુમાં શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા, ૨૦ ૨૦૦૦ માં શિકાનેરમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ, તેમજ શ્રીદેવગચ્છાચાર્ય, શ્રીદીગવિજયમુનિજી મહારાજ તથા ગુરુદેવની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા, ૨૦ ૨૦૦૨ માં ગુજરાનવાલામાં પ્રતિષ્ઠા, ૨૦ ૨૦૦૮ માં વડોદરામાં પ્રતિષ્ઠા, મુખ્યમાં પ્રતિષ્ઠા વગેરે નજીવીનું છે આચાર્યનીના ઉપદેશથી અનેક સ્થળોએ નાનિમ્નાનો થયા છે, અનેક સ્થળોએ ઉપધાનાદિ દિવાઓ થઈ છે

આ દિવાઓ અંગેના સામાજિક નિરાશના અના નિર્ણય અનુસાર આચાર્યશ્રી કુદરત દગવતા અને અમુક કુદરતે માટે આત્મચરી માધ્યમી રહેતા વર્ત્ય કદિઓને કમાવવામાં જરા પણ દીલ તેઓથી રૂતા નહિ આમાન્ય માનનીના મિત્ર, ચિત્ત અને શુભેચ્છક બની સરને પ્રદર્શિત કરવાનો ઉપદેશ આપતા

આચાર્યની ઇતિહાસ, ગણિત અને ન્યાયિતાના સારા અભ્યાસી હતા ઇતિહાસ વિષેનું પગપગત જ્ઞાન તેમના વ્યાખ્યાનોમાં હન્દમ જોવા મળતું આખો જૈન ઇતિહાસ તેઓશ્રીને માટે હતો એઓશ્રીએ ઇતિહાસના અનેક પુસ્તકો વાંચ્યા અને આથી પ્રાચીનકાળગત ઇતિહાસ ઉપર એઓશ્રીનું અર્પણ પ્રભુત્વ હતું ગણિતનાજ્ઞાનનું તેમનું જ્ઞાન પણ અદ્ભુત હતું બલમવા લાખા ગુણકાર તથા ભાગકાર આકાશ લખ્યા વગર ગોંઝે કરી આપતા ન્યાયિતામાં પણ તેઓશ્રીને સારો રસ હતો મુર્તિ કાઢી આપનામાં તેઓ નિશ્ચુત હતા એઓશ્રીનો યોગવિદ્યા પર સારો કાળુ હતો પ્રાચીનકાળ વગેરે આચાર્યશ્રી સારી રીતે રૂતા આચાર્યશ્રીએ ટાંક તકે જોવા મિત્ર પણ ધ્યાનને હવનચર્યામાં નવાન આપ્યું હતું ધ્યાનમાં મગ્ન થઈ નિવૃત્તનદમાં મગ્ન બનતા

મધ્યમ વર્ગને બચાવવાની જરૂર

જનતા સાચેના મીઠા મપડને લીધે આમાન્ય જનતાના મુખદુ ખો, ઇન્દ્રિય-અનિચ્છાઓ, પૂર્વઅહો, પાપપાતો, મર્યાદાઓ, વિચિત્રતાઓ, ગુણો દુર્ગુણો તથા નયગાઈઓ નગેરથી આચાર્યશ્રી વાકેફ હતા જૈન સમાજની નાહી આચાર્યશ્રીના હાથમાં હતી એઓશ્રી કહેતા કે મધ્યમ વર્ગની ધણીખરી નયગાઈઓ અનુકુળગુણથી આવે છે દેખાદેખીના ખપરમાં, સમાજની કદિઓમાં એની બચત ખચાઈ જતા એ ગદ્દેમાઈ ગદ્દો જે અને અન્યનો દેવાદાર પણ બની રતો છે જો એ પોતાના કૃત્યો પરત્વે ભગ્નત ન હોય તો એ સમાજમાં આડે માગ નાથ છે અને આખરે સમાજને જોગજૂથ થઈ પડે છે કુરોગજુ સમાન ગણાતા મધ્યમ વર્ગની દિનપ્રતિદિન બગડતી પરિસ્થિતિનો આચાર્યશ્રીને ખ્યાલ હતો અને તેથી અવાગનવાગ વ્યાખ્યાનો દ્વારા ભાગપૂર્વક તેઓશ્રી કહેતા કે મધ્યમ વર્ગ તૂટી જશે તો સમાજનો પાયો ઠિચ નહિ રહે સમાજમાં અગત્યજતા અને આત્મ નિષ્કાંતી ભૂમિકા રચાશે આનતી કાલના રાજકીય-આર્થિક-સારકૃતિક પરિબળોએ સર્વવેલ પ્રસાધાનો જે સમાજ ન હરવી નકે તે ભાગે પછગાટ ખાગે

હવનના પ્રભુ આદર્શો

અમણે ભગવાન મહાવીરે જૈન સરનું પ્રરેપેલું બધારણ લોકશાહી છે એ આચાર્યશ્રી બરોબર સમજતા હતા અમણે ભગવાન મહાવીરે સત્ય અહિંસાનો આદર્શ રજૂ કરી સમાનતાની હિમાયત કરી હતી કર્મવાદ અને આદવાદ રજૂ કરીને જૈન દર્શને અનેકોને નવી દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા કરી મૂક્યા

દા. ૧૫ કાળના પાંચગોળે સ્વામી સિંચનિમાં ધર્મ રચાવિન સિંચોનો પુત્ર હતાં બની ગયો હતો. કાળનો પ્રભવ સિંચિત રીતે વળો હતો અને જન્મન વડે અવધાન હતો. સમગ્રના નેત્રાચારે મહાત્માના આપક પ્રયોગો ભેદિએ તેવો આપ નહોતો અને ધર્મનો અર્થ નહીં માન્યા બની રહ્યો હતો. સમગ્ર સમગ્રનાં એ રીતે અપાવે / મરેલી અવધાન હતી નહીં જ મરત વનિગદિત થયે હતી હતી.

આવી પરિસ્થિતિમાં હવે ફેરાર થયો રાજાના છેવટે આવેલી નવ-મહિનીની સમય પાંચેગળાં આપક પ્રયોગ કરવાનું એવ અવધાનમાં હવે ત્ય છે આચાર્યથી જલે છેવટે : “મારા જીવનના પ્રયુ મુખ્ય આશરો આપા પુરેસું આત્મસત્યાય, બીજું જ્ઞાન-પ્રભવ અને ત્રીજું માવક આધિકારોનો ઉત્કૃષ્ટ.” અવધાનમાં આ વળે આશરે આ જીવનની પ્રેરે જગતો ઉપચાર કરી જીવનને ધર્મ આપ્યું છે અને એક અનુભવ પ્રેમપ્રભવ જીવનના અવધાન મુખ્ય મુખ્ય છે. આવધાનની જીવન કાલ રજલ રીતે આપ આપે છે કે સના અવધાનમાં સારી રીતે નેત્રાચારે એ સમગ્રની એવ મરે જવતી કરે તો એ બનીને કાંઈ કરી શકે અને સમગ્રને એમની પ્રતિષ્ઠા સાધવાની થાય. વળે જીવન અર્થમાં માત્ર પાને થાની થીની અવધાન આપવામાં / જીવન સમગ્રને હારે એ ન થાયે. કમળ કે અમળોનો એક મોટો અર્થ તો અવધાન એક કમળ તરીકે જ જીવન બનીને કરી અવધાન કરે છે. આ અર્થ-સમગ્રના નસતીના સમગ્રનાં ? પરિવર્તનો આપના હોય તેવી અવધાન ન કરી શકે. આથી અર્થ-અનુભવને એ કમળ મને છે કે જીવન ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ પ્રવૃત્તિ આપની થાય. ત્ય કમળ મરે પ્રવર્તો કરવા અને સમગ્રને ઉત્કૃષ્ટ મરત વડે તો પ્રથમ ધર્મ કે પ્રથમ સમગ્ર એ પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટને મરતે છે. વળે એ વળે રજલ છે કે મને એક બીજાના જુદા તરીકે અર્થને અર્થે અવધાન ધર્મને નેત્રિએ તથા અર્થિયમાં બનેલી સમગ્રના કરવો નેત્રિએ એમ કરીને કમળ આપના અર્થમય થાયે થાયે અધિકારોનો અર્થના કરવો નેત્રિએ આપનાની જીવન આપવાને આપ સમગ્રના અર્થમય આપના અર્થ તરીકે અર્થના પૂરો થાયે છે એમની છેવટે કે અવધાનમાં આપના કરતાં અર્થે સમગ્ર પ્રવર્તેની પોતાની કે / મરતી ન નેત્રિએ આચાર્યનીએ પોતે વળે આ આપના પોતાની આપની આપનારી છે એમ સમગ્ર એ વળેને પોતાના જીવને કમિત કરી છે. કમ, હેત, કાળ અને અર્થની આપના રાખી એમનીથી જીવન કરી વળે અને અનેકાને ઉપકારી થય.

આપક સમગ્રના થય મરે અવધાન મરતારી જીવન ધર્મના અર્થે સિંચાનીનું પ્રવર્તુ કરું છે અને અવધાનની સિંચાન કરી છે. સનાની સ્વાધ્યાય કરી છે અને અર્થિય કરીને મરે અવધાન આપ્યું છે. અર્થે અવધાન અવધાનના સાધનાને અનેક સિંચો થીની થઈ છે. એમ ધર્મનું સ્વાધ્યાય એનું એ જુદોત કર્યા એની અવધાનનું સ્વાધ્યાય ના અર્થિય છે. પ્રયુ મરતારી ? મરેતો આપો છે તે સમગ્ર છે વળે એ સ્વેચ્છા જીવનો એ નાતીયની થા નથી કમળ પ્રવધાનની થાયે વર્ત નિ નાતી મરત બન્યું અને સમગ્ર ને જીવન મરે થીવો એ વળે સિંચ થાતો જ કરી શકે. આપનાથી અર્થના એક નિ ન પ્રવધાન જીવન ધર્મ અને વિજ્ઞાન.

આચાર્યની જીવન અને કરવે અવધાન છે કે ધર્મનું મૂળ નથી નાવળું. વળે એની અવધાનનું મૂળનેની સમગ્રના સિંચો અને સમગ્રના અર્થના છે—અવધાન પોતે છે જીવન કરવે થીવોના સિંચાની જીવોનાવધાન ને વિશિષ્ટ કરવો આપો છે તે હવે અર્થિય રીતે સિંચાન થાય થાય છે એમને કે સિંચાન વળે હવે જીવ સિંચાનોની થાતો કમળ રાખ્યું થય છે. અવધાનને અર્થિય ના વળે અવધાનને એકે અવધાનના થય છે એ સિંચાન કરું અને અવધાન અવધાન આપે તે મરતુ થય છે જીવન ધર્મ આ થા

ધણા વર્ષોથી ઢહી છે. પશ્ચિમના ચિંતકો આપણા ગ્વતત્ત્વ દર્શનને સ્વીકારતા થયા છે. જર્મન ચિંતક હેગલ આપણા જૈન દર્શનની નજીક આવે છે. સ્વ. પ્રા. આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન એગના સાપેક્ષવાદના સિદ્ધાંતને લઈને જૈન સિદ્ધાંતની ઘણી નજીક આવે છે. 'મેટર' અને 'માઈન્ડ' ની વ્યાખ્યામાં અને વિશ્વના ઉદ્ભવ સમ્બંધી વિચારણામાં જૈન વ્યાખ્યાઓનો હવે વ્યાપક રીતે સ્વીકાર થઈ રહ્યો છે. વિજ્ઞાનની ચડાસણીમાં આપણો ધર્મ ટકી રહ્યો છે અને ટકી શકે એમ છે એ નક્કર સત્ય છે.

વિજ્ઞાન અને ધર્મ વચ્ચે મેળની જરૂર

આજના વિજ્ઞાને સમય અને સ્થળનું અંતર દૂર કર્યું છે. સમસ્ત વાતાવરણમાં આપણા અવાજનો પડખો પડે છે એ વસ્તુ રેડીઓ જેવી રોધોએ પુગવા કરી છે. આજના વિજ્ઞાને આસુરી ઢહી શકાય એવી વિનાશક શક્તિ પેદા કરી છે. આજના માનવી પાસે સાધનો છે, સપ્તતિ છે, જ્ઞાનના વિવિધ પ્રકારનો વિદ્યાસ અને સિદ્ધિઓ છે. આજના યુગમાં માનસશાસ્ત્રજનિત વિજ્ઞાને માનવીના ચિંતન અને એ પરત્વેનું એનું વલણ બદલી નાખ્યા છે. માનવીએ ભૌતિક પ્રગતિ કરી વિપુલતા પ્રાપ્ત કરી છે. પણ આજના દાર્શનિકો અને તત્ત્વજ્ઞોને લાગે છે કે આ ભૌતિક પ્રગતિના મુદ્દાએ માનવી આધ્યાત્મિક અને નૈતિક જીવનમાં ઢઈ જોજનો દૂર પાછળ રહી ગયો છે. આમ આજના અપરિમિત જ્ઞાનવિજ્ઞાનની અનેક શોધો છતાં માનવી હજી કેટલીય બાબતમાં પાછળ છે—અન છે.

વિજ્ઞાન એક તરફ આગળ વધી રહેલ છે, બીજા તરફ આપણા વિનાશનું ડાંગણ બની ગયેલ છે. આથી વિજ્ઞાન ઉપર અત્યંત મુદ્દો જરૂરી બની રહેલ છે. આ લગામ બે નહિ આવે તો માનવીના વિનાશની એક નવી તવારીખ ગયાગે અણબધા અને બીજી ગોધોએ યુદ્ધનું આખું શાસ્ત્ર બદલી નાખી આજના જીવનમાં અનેક કોયડાઓ પેદા કર્યા છે.

વિજ્ઞાનની શોધોને પરિણામે આજે સદ્વિચિત્ત ભાવનાઓને કારણે ગ્યાન રહ્યું નથી. માનવીની દૃષ્ટિને વિકસાવે એનું ઘણું ઘણું આ ભૌતિક દુનિયામાં બની ગયું છે. ભૌતિક દુનિયાનો વિકાસ અને આધ્યાત્મિક નૈતિક જીવનની પીછેહઠ આ બંને કાગણોને લઈ આજની જીવન-વીણા વિસવાદી સૂરો વહાવી રહી છે. સમજિતના સધર્મમાં પણ આ જ બે કાગણો છે. પશ્ચિમને નિષ્ફળતા અને નિગાશના ધોર વાદળો ચાગે બાજુ ઝગુળી રહ્યા છે. વિજ્ઞાને જ-માવેલી લાગણી અને ધર્મભાવના વચ્ચે મેળ સાધવાની ખાસ જરૂર છે. આ કાર્ય ધર્મશૂરઓ જેટલું બીજું કોઈ ન કરી શકે. આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરીજી આ રીતે આપણી ઘણી સેવા બજાવી ગયા.

આદર્શ ગુરુ

આજના યુગને પ્રતિકૂળ થવાથી—યુગની પ્રવૃત્તિઓથી નિર્લપ થવાથી આપણે સાચું જીવન જીવી શકવાના નથી એમ કહેવા જતા આપણી તાકાત જ તૂટી જશે એથી આજના યુગને સમજીને આપણે પ્રવૃત્તિ કરવાની છે. કોઈનું ચે અમગળ ઇચ્છ્યા વિના, સદાયે ત્ર્યંબક ગદી, આત્મકલ્યાણ સાધવાનું છે. આ આત્મકલ્યાણ આપણે આપણી રીતે કરવાનું છે. એ માટે આપણને સદ્ગુરુની જરૂર છે. આજના યુગમાં આ સદ્ગુરુ કેવા હોઈ શકે એનો દાખલો આચાર્યશ્રીએ આપણી સમક્ષ મૂક્યો છે. એમની અનેકવિધ સમાજોપયોગી પ્રવૃત્તિનું ઉદાહરણ આપણી સમક્ષ છે. એઓશ્રીએ આપણને આપણી ફજનું ભાન કરાવ્યું છે. યુગવીર—યુગદષ્ટા આચાર્ય તરીકેનું એઓશ્રીનું ગ્યાન અનન્ય છે. પરિવર્તનગ્રીહ સસારમાં સમાજ તેમજ ધર્મને નજરમાં રાખી ધર્મસત્ય પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે કરી શકાય એનો અનુપમ દાખલો આચાર્યશ્રી આપણી સમક્ષ મૂકી ગયા છે. એમનો વાગસો આપણે જીવવાનો છે. આપણે આપણી

સમક્ષ આપુરણેનાં ટપલ અને કાંઈનો ટાપલો રાખીએ તો આપણને ટપલ ટપલની પ્રેરણા મળે, અને આપણે આપણુ ટપલ ધન મનાવી છડીએ આમ કરીને જ આપણે આપણા ધ્યેયની કિશોર આજ્ઞા ધરી છડીએ મહાપુરણેનાં ટપલ તો અત્ર પ્રેરણા આપે પણ આપણે જો ટપલમાં તે છાતરના પ્રવલન કરીએ અને સપાએ ગમ્મત મનીએ તો આપણે પણ પુરણોત્તમ જાડી છડીએ આચાર્યશીલા ટપલમંડી આપણને આ પ્રેરક સંદેશ મળે છે આ રીતે જોઓશી અરેઅર એક આદર્શ મુકે હતા

ઉપસંહાર

આચાર્યશીલા ટપલ અને નિઃકિલ્લ પ્રતિ આપણે એક દૂધી દક્ષિણા કમો સ્મારકમાં જ કહી તેમ કાંઈ મહાન નિઃકિલ્લે પૂર્વ રીતે સમજાવી મુશ્કેલ છે તેના અત્તરમાં વધી રહેલા સ્થાન પ્રવલ્લોને પામવા કદિન છે તેમ છતાં આપણે ટેડેએ જાતે અને જેટલી રીતે તેને સમજી છડીએ એટલું આપણુ સૂચક ૮ મહાન પુરણો પોતાની વાતને કરી અસંધારણ છે અસાધ્ય નવજાતક નથી, તેઓ તો પોકારી પોકારી કહેતા હોય છે કે તમે જામને સમજાવ્યા પ્રવલ કરો જામ રી વાનો આચાર્યમાં મુકો અને તમે પણ અમર્યા ટેડી પ્રવલિ શાધી છડીઓ

"Lives of great men all remind us

We can make our lives sublime

આચાર્યશીનું નિઃકિલ્લ વિવિધ પ્રકારનું હતું પોતાની જાતની પ્રતિક્ષા અને સંકિત વડે તેમણે પોતાનો તેમ જ સમકાલિનો વિકાસ સાધવા ટપલકર સ્થાન પ્રવલન કમો. જ્યાં જાનવાલ તેઓ જા નાજીડી સ્થાપના મારે મળ્યા જ્યાં અતિજાડીય જાનવાલો, ફરિજો અને વહોમો નિઃકાળ્યાં જા સ્થાનુ મધ્યલુ હતું નિરક્ષર સમાજ ને સિદ્ધિત જનસંખ્યા વિદ્યામંદિરો સ્થાપ્યા, જાગમને દુર કરવા સ્થાન અને દુર્ભિમુખા પ્રવલ્લો કમ્ય, સમાજની પરિસ્થિતિને પૂર્વ રીતે સમજાવ્યા સહેરોસહેર અને જામોજામ કમ્યા. ટપલની અનેક લીલીચાડી જાનુજાડી અને પરિણામે તેમની દક્ષિ અતિ કિશોર જાડી, તેમની દક્ષિમાં રિલ તેમ જામ્યુ અને જામેજામ નુતન સ્વેતકાંથી મહેડી રમ્યુ તેમનાં જા તેમ જામે સ્વેતકાંને આપણે ઝીની છડીએ તો તેમને સોજ તેમ જ સાચી જામનિ અર્પી રમ્યુએ અને તેમની દક્ષિને પામી છડીધુ અને તો જ આપણે સ્થાપી કદિન અજા કરી સેષાસે

આચાર્ય શીરિજનવલ્લભસુરિનું ટપલ કવન રમ્યુ કરતા અજાનવા અજાનવાં આચાર્યશીનું મનન આગી રીતે રમ્યુ સર્વવતુ હોય અજાનવા કવન કસુતની પ્રવલ્લુ વર્ધ સર્વ દોષ તો તે જામે સિપ્પજિ મુકાં !

અને પ્રતિ—

મુર—આદ્યપાસવઃ મુકી અતિમ કમ્યુતને ધન સ્વરૂપ આખાર, સુખા પુનિત વચ્ચે આખાર આચાર્યશીએ સર્વોચ્ચ મુરની અતિમ કમ્યુત પૂર્વ કરી ધન છે આચાર્ય ધર્મ અને સમાજનો સમીકરણ કમ્યુતર વીરવત્પરિતે !

ઈ શાંતિ શાંતિ શાંતિ !

શિવમસ્તુ સર્વંત્રમતા ! !

સાધુસંસ્થાના કીર્તિકળશ

આચાર્યશ્રી ઉમંગસૂરિ

સામાન્ય રીતે એમ માનવામા આવે છે કે આધુનિક યુગ એ એક પડતો કાળ છે, અને તે માટે 'કળિકાળ' જેવો ધણાદર્શક શબ્દ વાપરવામા આવે છે. હાલના કહેવાતા સુધગેલા લોકો પર એક મોટો આક્ષેપ મૂકવામા આવે છે કે તેઓ ધર્મહીન, શ્રદ્ધાહીન અને નાસ્તિક બનતા બન્યા છે. જ્યાં પીછા બાજુ એક એવો વિશાળ વર્ગ છે જે માને છે કે તેઓએ અપૂર્વ પ્રગતિ સાધી છે, જગત પ્રતિ વૈજ્ઞાનિક રીતે જોવાની નૂતન દૃષ્ટિ કેળવી છે અને દુનિયાને નવા સત્યોનુ દિવ્ય દર્શન કરાવ્યું છે. આમાથી કોણ સાચું તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે, પણ એટલું તો અવશ્ય ધ્યાનમા રાખવાની જરૂર છે કે બન્ને વર્ગોમા કોઈ સંપૂર્ણ સાચું કે સંપૂર્ણ ખોટું નથી. બન્નેની દૃષ્ટિમા એક યા બીજા પ્રકારે અમુક સત્ય રહેલા છે અને તેથી બન્નેના સુભગ સમન્વયમા જ માનવનું હિત સમાયું છે.

આ વાત જગતમા પ્રવર્તી રહેલા દરેક ધર્મ, દેશ અને સમાજને લાગુ પડે છે. જૈનધર્મનો પણ એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવો જોઈએ. પડતા જતા આ કાળમા ધર્મને ટકાવી રાખનાર મહત્વના ત્રણ બળો છે. જિનાગમ, જિનપિંચ અને સાધુસંસ્થા. હાલની વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ જોઈને અત્યંત અગ્નઈ જવાની જરૂર નથી. ધર્મના ધણાખરા મહત્વના સિદ્ધાન્તોનો વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ જ વિચાર કરવામા આવ્યો છે એ ભૂલવા જેવું નથી. ઉપર્યુકત ત્રણ બળોને ઉવેખ્યા વિના તેના પર જોડો વિચાર કરવાથી વળુ જ્ઞાન મળી શકે એમ છે, અને તેમા યે ખાસ ડરીને સાધુસંસ્થાને સમજવાનો પ્રયત્ન વધુ આવશ્યક છે.

સાધુસંસ્થા મોટે ભાગે સમાજને હમેશા ઉપકારક નીવડી છે. તેણે સમાજનું ધોરણ બળવી રાખ્યું છે, સમાજને સાચો પથ ચીંધ્યો છે અને આમસમાજ પર એક પ્રબળ અસર પાડી છે. આપણી સાધુસંસ્થા જેટલી વિરક્ત, ચારિત્રમય અને પુનિત હશે તેટલી તે વધુ સખળ અને અસરકારક નીવડશે. એટલે આપણે કદી શકીએ કે સાધુસંસ્થાની ઉન્નતિમા સમાજની ઉન્નતિ સમાયેલી છે.

જૈન સાધુસંસ્થાનો ક્રમિક વિકાસ નિહાળતા આપણું હૃદય પુલકિત બને છે. જૈન સાધુસંસ્થાએ આજ સુધી પોતાની જે પ્રતિષ્ઠા બળવી ગઈ છે તે જોતા કહેવું જોઈએ કે તેની કીર્તિ કદી ઝાંખી નહિ પડે, તેની દીપ્તિ નિતનિત બદતી જ રહેશે.

શ્રી મહાવીર ભગવાનથી માંડી ૭૪મી પાટ પર વિગાજમાન યથેલ આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી સુધીની ક્રમિક વિકાસ સાધતી સાધુ સંસ્થા નોંધપાત્ર છે. શ્રી મહાવીર ભગવાન પછી તેમના પટ્ટધર શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધર થયા, ત્યારપછી ૬૧મી પાટ ઉપર શ્રી વિજયસિંહસરિ મહાગજ થયા અને ૬૨મી પાટ ઉપર ૫૦ શ્રી સત્યવિજયજી ગણિમહાગજ થયા તે પછીના ત્રણ સાધુ આચાર્યોની નોંધ પણ છે. ૭૨મી પાટ ઉપર બિગાજેલ શ્રી બુદ્ધિવિજયજી (બુદ્ધગાયત્રી), ૭૩મી પાટ પર આવેલ શ્રી વિજયનાદસૂરિજી (૫૦ આત્માગમજી) અને છેલ્લા ૭૪મી પાટને શોભાવનાર શ્રી વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી.

આપણા સમકાલીન શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિજીએ આધુનિક જૈન સમાજ પર એક પ્રબળ અસર કરી છે એ નિશ્ચય છે. તેઓ સાચા અર્થમા સાધુ હતા. પોતાની નિશ્ચિત સાધનાના અદ્ભુત ઉપાસક હતા. તેમની પાસે પોતાની આગવી દૃષ્ટિ અને શક્તિ હતા. તેમના દૃઢ ચારિત્ર્યમા

સમગ્ર મહાપુરુષોનાં જીવન અને કાર્યોનો ઘખલો રાખીએ તો આપણને જીવન જીવવાની પ્રેરણા મળે, અને આપણે આપણું જીવન ધન્ય બનાવી શકીએ. આમ કરીને જ આપણે આપણા ધ્યેયની પ્રિતાપ આપણે પામી શકીએ. મહાપુરુષોનાં જીવન તો માત્ર પ્રેરણા આપે પણ આપણે તે જીવનમાં તે ઉત્તરસ્વા પ્રવેશ કરીએ અને સદાએ તપસ જતીએ તો આપણે પણ પુરુષોત્તમ જતી શકીએ. આચાર્યશ્રીનાં જીવનમાંથી આપણને આ પ્રેરક સંદેશ મળે છે. આ રીતે એનોથી ખરેખર એક આદર્શ મુકે હતા.

ઉપસંહાર

આચાર્યશ્રીનાં જીવન અને નિઃજિવન પ્રતિ આપણે એક દુહો દર્શિયાત ક્યો. સારનાતમા જ કહ્યું તેમ કોઈ અજ્ઞાન નિઃજિવને પૂર્ણ રીતે સમજ્યાં કુદરેલ છે; તેનાં અનરમાં જમી રહેલા અજ્ઞાન પ્રયત્નોને પામવા કશું છે તેમ જાણ આપણે જેટલે જાણ અને જેટલી રીતે તેને સમજી શકીએ એટલું આપણું જીવનજીવન મધ્યમ પુરુષો પોતાની જાતને કરી આજીવારણ કે અસામાન્ય બનાવવા નથી તેઓ તો પોઠારી પોઠારીને કહેવા હોય છે કે તમે જામને સમજવા પ્રયત્ન કરો, જામની વાતો આજરણમાં મૂકો અને તમે પણ આજાર જેવી પ્રવૃત્તિ શાધી શકશો.

Lives of great men all remind us

We can make our lives sublime"

આચાર્યશ્રીનું નિઃજિવન વિવિધ પ્રકારનું હતું. પોતાની આજવી પ્રતિભા અને કશિત મઠે તેમણે પોતાનો તેમ જ સમકાલનો વિકાસ સાધવા જીવનજીવન સતત પ્રયત્ન કર્યો. આ જાનવાળ તેઓ ત્યાં જામની સ્થાપના ખરે ખરવા, આ જાનિજીવિત જાનવાળો રૂઢિઓ અને વહેવા નિઃજીવિત ત્યાં સમનું મધ્યમ કહ્યું. નિરક્ષર સમજાને સિદ્ધિત જાનવાળ નિઃજીવિતો સ્થાપના, જાનવાળને દુર કરવા જાન અને કુદિજીવિત પ્રયત્નો કર્યા, સમજાળી પરિસ્થિતિને પૂર્ણ રીતે સમજવા કહેરેકહેર અને જામમાંજામ જામનાં જીવનની અનેક શીનીયજી જાનવાળી અને પરિજીવિતે તેમની દર્શિતિ અતિ નિઃજીવિત જામી તેમની દર્શિતિમાં કિન્ન તેમ જાનવાળ અને જાનેજામ જાન કોસ્કશી વહેજી રજી તેમનાં આ તેમ અને જીવનને આપણે જીવી શકીએ તો તેમને જોય તેમ જ જામી જાનવાળ આપી કલ્યાણ અને તેમની દર્શિતિ પામી શકીશું અને તો જ આપણે જામી કશિત જાન કરી શકીશો.

આજાર્શ શીરિજીવિતસકલરૂઢિનું જીવન જાન રજી કરતાં જાનવાળ જાનવાળતાં આજાર્શશીનું જાનવાળ જામી રીતે રજી કરી રજી હોય જાનવાળ જાનવાળ જાનવાળ પ્રયત્નો કરી કરી હોય તો તે જાને નિઃજીવિત જુગલ!

અને પ્રતિ—

મુકે-જાનવાળવાળ મુકેની જાનિત જાનવાળને મું રજીવ આજાર્શ મુકેલ પ્રનિત જામી જાનવાળ આજાર્શશીએ સ્કાર્શિત જાનિત જાનવાળ જામી કરી ધન્ય છે આજાર્શ મું અને સમજાળી સમોત્તર. જાનવાળ નીરવાળારીને!

ૐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ !

શિવમસ્તુ સર્વજગતા ! !

૨

દાનવીરસેઠ દેવકેરહા મૂલજી
જેગ દર્મલાભના સાધે માલમ
ધાયજે ગઈડાલે અમારી સાધે
તમારી જેવાત થઈ હતી તે
મુજબ અને અમુક વિશ્વાસુ
આદમીની સાધે થયેલી વાત
મિત મુજબ અમારો વિમાર
નીએ મુજબ જ લાયક છે
હો સ્પીરલની વાત ઘણી મોટી
અને અશક્ય જવી અમને
લાગે છે તો એના બદલામાં
હો સ્પીરલની જલદી જરૂરત
ન પડે એવીરીતે આપના
સાધમિત્તાઈ એની તંદુરસ્તી

ને માટે ખાસ સંગવડ
મોટા પાયા ઉપર ધાય તો
વધારે સારૂ બનવાનોગઈ
અને આડામ જૈનસમાજ
મા આજ સુધી થયું નથી
આપણુ કામ પ્રથમ નંબરે
આવશે અને હંમેશાં ને
માટે ડાયમર હશે માટે
ઘણાં નાનાં નાનાં ડામા
કરવા કરતાં એકેજ માટે
અને સંગીન ડામ ધાય તો

૩

ડાઈપણ કુટુંબ કહેવાય
આ બાબત પ્રથમ પછી કંઈ
વખતે પત્રો માં તમને
જણાવેલ યાદ હશે -
એ ઉપરાંત શ્રીમહાવીરજૈન
વિદ્યાલયે મા આપણુ અમર
નામ અમદાવાદ વાહા
વાડીલાલ સારાભાઈની
મારૂં થવાની જરૂરત છે
એ આપ પાતે જાણો છો
કોરણે પ્રથમથી આપેજ

૪

શ્રીમહાવીરજૈન વિદ્યાલયેજ
ડામ માથે લોધેલું છે -
આ બે ડામ ખરાં આપની
જંદગીમાં લાહો લેવાનાં
સમજવામાં આવે છે તો
આશા છે આપ જરૂર ઉદાર
તા દાખવી વિમારી એકે
મરૂમ પહું જણાવશો - માત્રી
મંદભાઈ આવશે ત્યારે
બની શકશે તો કુપણ આજ
રી હાલ એજ દ. વલ્લભવિ.
ગાદમલાભ

તા ૭-૬-૨૮

અપૂર્વ અનૈકિકતા અને દિવ્ય તેજસ્વિતા હતા. આ બંધનના પરિણામે તેઓ સ્વસ્તીદેવીના સાથે શકાત બન્યા, અને એ દેવીને ભક્ત કરવા તેમની વાણ્ણિકે નૂતન દિશાના પાલન કરી તેમના સ્વદેશમાં અમીની ધાર વખૂંટવા માઢી. તેમના વાણેશ્વરે જ્ઞાનની ઝોજ ઊજળવા માઢી. આ નવીન દૈવીએ તેમના શ્વાસિકો પર ધારી અસર નિપજાવી જે વિષયનું તેઓ પ્રતિપાત્ન કરતા તેનું પૂરેપૂરું અગ્નિ આપવી વખતે સ્ત્રી ભક્તિના પ્રશ્નોનો એવો સચોટ જવાબ આપતા કે તે બક્તિ કોણે પોતાને સ્વપુણ માની જતી. વાણિયાશ વખતે તેઓ કદી પોતાના મનની સ્વસ્થતા કે શાંતિ ન કુશળતા. સાર્થક કરતી વખતે પૈર અને ચામીડી એ એમના મુજમ્મત કુણો હતા અને આથી ૧ બેનસાસાને પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં તેમણે અમૂલ્ય સાધન પ્રાપ્ત કર્યું.

તેઓએ સમાજશક્તિના એવા પ્રસંગનીય કાર્યો કર્યા કે એથી તેઓ કિલ્લ મિલ નિરુદ્ધને પાત્ર બન્યા. ૪ નવમી સદીની યજ્ઞતિએ તેમને પગલ-કેસરી બનાવ્યા. અઘ્ઘનશી અપસરને કેવલસી દારા નટ કરવામાં મૂકે સમાન હોવાથી અઘ્ઘનવિધિ તરફથી કહેવામાં કનિકાળમાં કાલ જીવોના પ્રેરક અને માઢકરક હોવાથી કનિકાળ-કવતક બન્યા. આધુનિક મુજબ વીર સમાન હોવાથી મુજબીર તરીકે સનાધિયા.

સામાજિક પ્રવૃત્તિઓની સાથે સુધે તેઓએ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓને પણ ઊચિત રીતે ચર્ચિત બનાવી. ૪ બાળ, મુજમ્મત, મરવામાં અધિક પ્રદેશોમાં ગિરમધિનો કમ્પુકાર કરાવ્યો. કૌશલિક સહેરોમાં અગ્નિસનાકાઓના મહોત્સવો ઊજાવામાં, અનેક સ્થળોએ દુરચર્ચિતઓના મુજમ્મતિર તથા સમાધિમંદિર ઊભા કરી પાણીઓની સ્થાપના કરી, ધાર્મિક અને અન્ય પ્રસરની મેળવણી ગર્ભ અનેક સંસ્થાઓ ઊભી કરી. કન્યાસાક્ષાત્તો, પૌત્રસાક્ષાત્તો, મુજમ્મતો, સનાધિરો, વામ્મવત્રો વગેરેના વિકાસ અને તેઓએ સમગ્ર જીવનને અર્ચી નામનું સાધ્ધર્મિક રૂપ અને મેળવણી રૂપે એકચિત કરવા માટે તેઓએ અપાર અહેમત ઊભી.

આ બધી પ્રવૃત્તિઓ ઉપરાંત તેમણે ધાર્મિક સહિસની પણ કામતી સેવા કરી છે. તેમનામાં આત્મિક કવિશક્તિ હતી. ૪ સ્ત્રીકૃતિની પૂજા ૪ અપરમેદીપૂજા 'અઘ્ઘર્વવત' વગેરે ૧૬ પૂજાઓની રચના તેમની કરી વસંતિનો નિર્દેશ કરે છે. બીમ્મત દર્શિતિમાં 'બેનસાનુ' 'જન્મ દીપિકા' એવા ગ્રંથો એમના રિસાળ જ્ઞાનની અમીડી કરાવે છે. તેમના સ્તરનો, સમ્પૂર્ણ સ્તુતિઓ તેમના કવિશક્તિનું કાંત કરાવે છે. આ બધા સહિસનો ઊંચો અગ્નિસ કરીએ તો જ એમની અપૂર્વ શક્તિનો ખ્યાલ આવી શકે.

પોતાના જીવનસંદેશને ૪ ધર્મગ્રામ તેઓ ધાર્મિક, સહેરસહેર કર્યા અનેક તીર્થોની કવનપૂર્વક યાત્રા કરી. આ બધા યાત્રા સા તેમની વાણ્ણિકી સહેર અહેમત ઊભી, તેમના જ્ઞાનશી પ્રકાશથી સર્વ સ્થળ અઘ્ઘળી ઊભા. તીર્થપિરમ્મ સમુજમ્મ, મિરનાર, અસુ અધિક સ્થળોની યાત્રા ગર્ભ સર્વો શાંભલ આ બધા તેમનું આગમન થયું તથા તથા અપૂર્વ સ્થાપના થયું. તેમણે સમ, અધિક, ઘન અને દત્ત એવા અનેક વિષયો પર જ્ઞાનમુક્ત પ્રશ્નોનો કર્યો, એની સમગ્ર પર તેની ઊઠી અસર પડી અનેક સ્થળોએ દિશ્વરકર્ત કર્યો નવ પગ. તથા વહેમો અને રૂઢિઓ સહેર તેમણે મેળવ ઉપરી સમજનું નાનિમ્મક કરવા અગ્નિ પ્રજના કરી. આમ તેમણે સમ્પૂર્ણજીવને રિપાત્રના ઉપરાંત સમાજની પણ અધિક પ્રવૃત્તિ સાધી તેઓ જન્મુત હતા કે અધિક આગરે તો સમાજનું જ હરમત છે. સમાજની પ્રવૃત્તિ કહે તો તેમણી જ સમ્પૂર્ણનો પાકતો આમ સમગ્ર સમ્પૂર્ણજીવને સમાજના નવનિર્મકના કાર્યે થાપી તેમને નૂતન દિશ્વિ અર્ચી છે. માટે જ તેમને સમ્પૂર્ણજીવને દર્શિતિજાત કદીએ તો જન્મ ૪ અનિસરોજિ નથી.

૨

દાનવીરસેઠ દેવકેરહા મૂલજી
જેગ દર્મલાભની સાથે માલમ
ધાયજે ગઈડાલે અમારી સાથે
તમારી જેવાત થઈ હતી તે
મુજબ એકે અમુકે વિશ્વાસુ
આદમીની સાથે થયેલી વાત
મિતમુજબ અમારો વિમાર
નીમેમુજબ જણાય છે
હોસ્પીટલની વાત ઘણી મોટી
અને અશક્ય જવી અમને
લાગે છે તો એના બદલામાં
હોસ્પીટલની જલદી જરૂરત
ન પડે એવીરીતે આપના
સાધમિત્તાઈ એની તંદુરસ્તી

ને માટે ખાસ સંગવડ
મોટા પાયા ઉપર ધાય તો
વધારે સારૂ બળવાળેગાં
અને આડામ જૈનસમાજ
મા આજ સુધી થયું નથી
આપણે કામ પ્રથમ નંબરે
આવશે અને હમેશાં
માટે ડાયમ રહેશે માટે
ઘણાં નાના નાનાં ડામા
ડુરવા ડુરતા એકેજ માટે
અને સંગીન ડામ ધાય તો

૩

ડાઈપણ ડુંડું કહેવાયે
આ બાબત પ્રથમ પછી ડુંડું
વખતે પત્રો માં તમને
જણાવેલ યાદ હશે -
એ ઉપરાંત શ્રીમહાવીરજૈન
વિદ્યાલયે મા આપણે અમર
નામ અમદાવાદ યાહા
વાડીલાલ સારાભાઈની
મારૂં થવાની જરૂરત છે
એ આપ પોતે જાણો છો
કોરહોડે પ્રથમથી આપેજ

૪

શ્રીમહાવીરજૈન વિદ્યાલયે
ડામ માથે લાંબેલું છે -
આ બે ડામ ખરાં આપની
જંદગીમાં લાહો લેવાનાં
સમજવામાં આવે છે તો
આશા છે આપ જરૂર ઉદાર
તા દાખવી વિમારી એકે
મરૂમપણું જણાવશો - માત્રી
મંદભાઈ આવશે ત્યારે
બની શકશે તો હું પછી આજ
રી હાલ એજ દ. વલ્લભવિ.
નાદર્મલાભ
તા. ૭-૬-૨૮

વહ્નિમવાણી •

અનેકાતવાદ

દિગ્ગુપ્તાન્યા તથા યુગ્મ ઇત્યનો—બૌદ્ધ ફીલ અને વેદ. કાલગુપ્તાની હકિતે વિચારતાં તેમના વિચાર પદી સૌ કાલ તે વિચારરસ છે આથી આ ગ્રંથમાં પ્રથમ ક્રમ એ પ્રશ્નો ઉપર યુક્ત છે

સર્વ પદાર્થો એકાતે નિલ નથી, તેમ જ એકાતે અનિલ પણ નથી વેદ સર્વ વસ્તુને એકાતે નિલ માને છે બૌદ્ધફલ્લન દરેક સ્વીકારે એકાતે અનિલ કહેવું છે આમ વેદ નિમતે માને અને બૌદ્ધ અનિલને-શક્તિને-માને સારી કલ્પના કહેવું હોય તો એમ કહેવાય કે વસ્તુ ને પ્રમાણ છે તે જ પ્રમાણે રહે છે એવું વેદનું માનવું છે—વસ્તુ ને કલ્પતામાં, ને સ્વરૂપમાં છે તે જ કલ્પવર્તમાં અને તે / સ્વરૂપ સ્વેચ્છ ધરી રહે છે એવી વેદની મત-આ છે ને વસ્તુ એકરૂપ રહે તે નિલ બૌદ્ધફલ્લન જરાબર આપણી બીજા જ કહે છે વસ્તુ શક્તિ છે કલ્પાયે એનું સ્વરૂપ બદલાય છે એકરૂપ વસ્તુ રહી શકે જ નહિ અને આવી વસ્તુને અનિલ કહેવાય એક જ વસ્તુને વેદવતી એકાતે નિલ માને અને બૌદ્ધ ઇત્યનિક અનિલ માને

બૌદ્ધફલ્લન આ બંનેની તપાસી જાત કરવાર ફલ્લન છે બૌદ્ધફલ્લનનો સિદ્ધાંત આપા-આપા છે કહેવને એ પોતાના મનોમહેનમાં કદી પ્રવેશવા દેતો નથી તમાનું તે વાત જ નિરસન કરે છે તમાનું નિમત એકાતે સ્વાહવાદ એમ કહેવું હોય તો કદી તમામ આર બૌદ્ધફલ્લન માને છે કે વસ્તુ એકરૂપે ન રહે. સમયે સમયે તેની અવસ્થા બદલાય નહોતું તો આમ્નુ આપણી ? હવે તે ગણુ ક્યા ? આમ બૌદ્ધનો મત સ્વાહવાદ, અનેકાતવાદ છે—એકાતવાદ નહિ. બૌદ્ધો વસ્તુને સદા નિલ કે એકાતે અનિલ માનતા નથી

સ્વાહવાદને અપેક્ષાવાદ પણ કહે છે એક અપેક્ષાએ વસ્તુ સત્ત હરે, તો આન અપેક્ષાએ વસ્તુ અસત્ત પણ હરે ને એકનો કુલ છે તે બીજાનો એકા છે ? એકની વિતા છે તે બીજાનો યુગ છે આમ વસ્તુની સમયસત્તા સમયમાં વસ્તુના અવરત અને અધિરૂ જાન્યો સમયજાની અપેક્ષા રહે છે

બૌદ્ધફલ્લનનો વિચાર કરીએ આ ફલ્લનની માન્યતા પ્રમાણે વસ્તુનો સમયે સમયે નામ જાણવું કોઈ પણ વસ્તુ બીજા જ સમયે સ્વરૂપ બદલે પહેલા સમયે કહી તે બીજા સમયે નથી રહેતી. આ માન્યતામાં રહેલી અપેક્ષાનું તત્ત / અધ્યક્ષ આવી જાય છે આ માન્યતા પ્રમાણે ઉપર આપનાર અને ઉપર બેનાર અને બીજા સમયે નામ પામે ઉપર આપનારનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું. ઉપર બેનારનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું તો પછી તમાની બેજાણી કરાઈ કોણ ? આ ફલ્લનની અપેક્ષાએ તો બંને ખરી ગયા.

પરંતુ અપેક્ષાએ વેદ અને બૌદ્ધફલ્લન—બંને સમ્યા એક અપેક્ષાથી નિલતા પ્રશ્ની તમામ અને બીજા જ અપેક્ષાથી અનિલતા પણ હવેની તમામ સમયે સમયે વસ્તુનું બદલાવું તે તેની અવસ્થા—હવે કે કલ્પાત અવસ્થા પર્ણવ પૂર્ણ વસ્તુ પ્રથમ રહે તે કલ્પ કલ્પ વસ્તુમાં કોઈ સિદ્ધાર થતા નથી, અને તેથી તે નિલ છે તેના સ્વરૂપમાં, અવસ્થામાં, કલ્પવર્તમાં, હવેનામાં કે પર્ણવપ્ર સમયે સમયે ફેરફાર થાય છે તેથી તે અનિલ અમ્મ કલ્પથી દરેક પદાર્થ નિલ અને પર્ણવથી દરેક પદાર્થ અનિલ હરે છે

આજે એક બાળક જન્મ્યો તે દન વર્ષનો થયો યુવાન થયો અને પગપાયો અને વગરો થયો અને મરી ગયો જે બચ્યું જન્મ્યું તે જ બાળક થયો તે જ યુવાન વયે પગપાયો અને તે જ થગરો થઈ મત્સ્ય પામ્યો વગરુ ખીન્ને કોઈ નહિ એક દાહતમાવી ખીજ દાહતમા, ખીજમાથી ત્રીજ દાહતમા અને પાણુ બકિત તો તેની તે જ છે બાળક જન્મ્યો તેનો તે જ તે જ મૂળ દ્રવ્ય તેની અવગ્યાઓ તે પર્યાય જે બાળકનો નાશ માનીએ તો મોટું કોણ થયું? આમ દ્રવ્યથી દરેક પદાર્થ નિલ્ય અને પર્યાયથી દરેક પર્યાય અનિલ્ય છે

વગરુ મૂળે એક માત્ર અવગ્યા બદલાય ઉત્પન્ન થયું, નાન પામતું અને ટાયમ ગહેનું એ ત્રણ ધારા છે ભગવત ગણપતને જ્યારે પ્રથમ શિયા આપે છે ત્યારે આ ત્રણ પદ મમજનવે છે 'પહેલું પદ ઉત્પન્ન થાય છે ખીજુ પદ નાશ પામે છે ત્રીજુ પદ ટાયમ ગહે છે' ગમલને નિંગકુ અને વધ્યાને પુત્ર ઉત્પન્ન થતા નથી તેમ જ નાગ પણ પામતા નથી એવી જ રીતે, ટાયમ પણ ગહેતા નથી વગરુની નવી નવી હાલત કાણે કાણે પ્રગટ થતી અને દર કાણે પૂર્વકાણુની ગિયતિ પ્રણુપ્ત થતી, તેમ છતાં મૂળમા વગરુ એની એ જ ગતી એનું નામ જ અનેકાતવાદ એ રીતે દરેક વગરુનું પર્યાય દર્શન કરવું તે અનેકાતદષ્ટિ જ્યાં વકાને ગ્યાન નથી એનું નામ જ આદવાદ આમ ગ્યાદવાદને અગ્રપતું જૈનદર્શન મદદગે પૂર્ણ છે

કામ, કામ અને કામ

આપણા સમાજમા કામ કરવાની આળસ એ એક મોટામા મોટી ખામી છે કામ બધાયે કરવાનું છે 'ખીન્ન કામ કરે છે' એમ વિચારી આળસુ ન બનો, બધા કામ કરવા કટિબદ્ધ બનો કુચ્છ નથી એમ ન કહો નવગણ તો મર્્યા પહેલા આવવાની નથી જીવન સુધી કામ કરો અને એકખીજને મદદ કરના તૈયાર બનો સાધુઓ અને શ્રાવકોના વિચારમા સામ્ય લાવો અભિમાન છોડો અને કામ કરવા એકબની સાધના કરો પછી જુઓ કે એનું ક્યું કામ છે જે તમાગ મૌના મદકાગથી પણ અગમ્ય હોય ! તમાગે વિચાર આચારમા ફેરવાગે ત્યારે સમાજ પ્રોત્ત થગે જૈન સમાજના હે આખાવજ્ઞો ! કાર્ય અપનાવવાનો સમય આવી લાગ્યો છે ભ્રમે, ભગો અને કાર્ય કરો

પ્રભુ મહાવીરના ઝંડા નીચે એકત્ર થાઓ

ભલે તમાગી ક્રિયાઓ જુદી હોય, ભલે તમે જુદા જુદા ગામના હો, ભલે તમાગ આચાર્યા જુદા જુદા હોય, પણ તમારા દરેકમા એક વગરુનું સામ્ય છે તમે બધા જ પ્રભુ મહાવીરને તમારા પ્રભુ માનો છો તો પછી પ્રભુ મહાવીરના ઝંડા નીચે બધા એક થઈ જૈન સમાજનું વધુ કથ્યાણુ થાય તથા પ્રભુના મિદ્ધાતોનો પ્રચાર થાય અને જૈન સમાજની એકતા થાય તે માટે બધાં એકત્રિત થઈ સગઠિત પ્રચાર શરૂ કરો સગઠનથી અમકારિક લાભ થગે

આત્માને પવિત્ર બનાવો

જ્યાં સુધી આ મા ઈર્મમદ્ધ છે ત્યાં સુધી તેની કિંમત છોતરાવાળા ચોખ્ખાના જેવી છે જેમ ઉપગનું છોતરુ કાઢી નાખતા છોતરાની કિંમત કઈ નહિ અને ચોખ્ખાની કિંમત વધી જાય છે તેમ ક્રમોનો નાશ થતાં આત્માની કિંમત વધી જાય છે, આત્મા ભણે ચઠતો જાય છે એ માટે કપાયોનો લાગ કરી, ગગદ્વેષ વટાડી, તપ કરી આત્માને તેનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવો આત્માને પવિત્ર બનાવો

આચાર્ય વિજયવલ્લભસૂરિ સ્મારક ગ્રંથ

લેખ-સંગ્રહ : ગુજરાતી વિભાગ

સપાદક મંડળ

ડૉ. મોગીલાલ જ માહેસરા, એમ્. એ, પીએચ્. ડી

ડૉ. ઉમાકાન્ત પ્રે. શાહ, એમ્. એ, પીએચ્. ડી

શ્રી નાગકુમાર ના. મકાતી, વી. એ, એલ્.એલ્. વી

દરસેજ એક પૈસો આપો

આ શું ? એક પૈસો જ આપવાના ? એક પૈસાથી શું થશે એમ તમને વિચાર થશે. સહજાતો તમારા ૭૫ એક ઢાળ કાર્કનો ભે દરોજ એક પૈસો આપે તો એક વર્ષમાં સાઠપચાસ ઢાળ રૂપિયા એકાદર્ધન્ય દીપે દીપે સરોવર જાગમ તેમ પૈસે પૈને રૂપિયાનું સરોવર કાર્કાન્ય. અરુચી વચ્ચળ છે આપણને ખબર ન પડે તેમ તે જતી રહે છે. કરકસર કરી દરોજ એક પૈસો બચાવો. હું તો માનું છું કે તમે દરેક દરો / એક પૈસો જરૂર બચાવી રાકો. પૈસો બચાવો. બંધન પૈસા એકત્રિત કરી તે રૂપિયા તમારા સપર્માં કાર્કઓને પચાવ કરવાના કામમાં લગાવો.

સાથે સ્વચ્છાવ સાખો

કિનારે બોંબો સન્ધાસી વળાવવા ખુબ વીંછીને બહાર કાઢીને બચાવે છે. તરવ / વીંછી સન્ધાસીને કામ માટે છે. કામ માટેનાની સાથે સન્ધાસીના ઢાલમાંથી ખૂરીને વીંછી ફરીથી પાણીમાં પડી જાય છે. તેને ક્ષણે દોખી સન્ધાસી ફરીથી તેને બચાવે છે. તથા મુજબ વીંછી ફરીથી કામ માટે છે. ફરી પાણીમાં ફરે છે. સન્ધાસી ફરીથી તેને બચાવે છે. આ કામ એક પૈસો રહેલો કોઈ મુશ્કાર સન્ધાસીને પડે છે. આપ તેને સા માટે ફરી ફરી બચાવો એ ? સન્ધાસી પ્રચુર આપે છે !

કાર્ક, વીંછી ભે તેનો કામ માટેવાનો સ્વચ્છ બોંબો નથી, તો પ્રચુરમાત્રને કુ ખામાંથી બચાવવાનો કું મારો ધન કેમ બોડું ? કાંઈ કોઈ ખરાબ સ્વચ્છવાળો ખરાબ કરતો નય, પણ તમે સ્ચન્ધ કો તો તમારા સ્વા સ્વચ્છાવને ન બંધો એકેએ

સંચાલન સાખો

સુતરનો એક કારો જગાડ બચતા તરવ વૂંટી નય છે. સુતરના મૂળ વાતમાં એક કરી બનાવેલ રોડ બનાવોમાં મળતૂત અગાવા ઢાંચીને પચુ બાધી રાકે છે. તમે રુદ્ધ રુદ્ધ બોલો તો તમારો જવાબ કોઈ નહિ સાબરે. બધા ન એક રૂઢે એક જવાબ બોલો તો તમારો જવાબ બધાની કુખિયાને સાબારો પડશે. તમારા સચલિત જવાબની બનેલ ખરાબાઓનો નાશ થશે. એવાથી તમારા દરેક કામ સિદ્ધ થશે. બંધ જો પ્રેમભય વાત કરો એકબીજાના વિચાર સચને એકત્રિત કરી કલા કાંઈ કરવા તેમ જાનો સચલની બહુ રાજ છે. સચલ જાદુજાત ઉદારનું સાધન છે. જાદુમાંથી ઉદાર વાદથી બોધના માટે જાગણ થવી રાકતા.

અધ્યક્ષની મહિમા

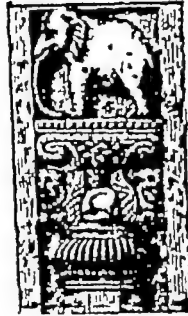
અધ્યક્ષની બચત વડન કરે. અધ્યક્ષની વેળથી બધા જા તર્ક નય ઉચ્ચ નિચારો પદમન્ય, ઉચ્ચ પુણ્યકાનું મન, સચમ બને સન ઉદારી રહેવાથી વિવશાસના રાત પડે છે. સરીર, મન, જુદા બને અધ્યક્ષને પરમ રાતિ મટે છે. અધ્યક્ષના મહિમા અપરવાર છે. સુદરે પચુ સચારત્તોથી ખની નને વેલુ વધુ ને વધુ અધ્યક્ષ પૂજા એકેએ તરમા એક એવા અધ્યક્ષનું મન વચન બને કામથી ચામન કરનાર જાનો જન છે.

સહજુદિ રાખો

એ જુદા દારા અંકબીજા વચ્ચ ખિન્ન, સપ બને એકતા થાય, ધર્મની માથાઓનું તત્ત સમજ સમજાવ, સમજી બોગમ થાય, નમના થપે સપર્મ થકિ થય, સેવાઓ જાલ, સચારતિ બચે, ધમપ્રી થાય, તે સહજુદિ. જાળી સહજુદિ રાખી તમારા કાવનને સાચ કરી સહજુદિદારા સચજાના બધા માટે ઉદય કરો.

आचार्य विजयवल्लभसूरि स्मारक ग्रंथ

लेख-संग्रह : गुजराती विभाग

संपादक मंडळ

डॉ. भोगीलाल ज. सांडेसरा, एम् ए, पीएच् डी

डॉ. उमाकान्त प्रे. शाह, एम् ए, पीएच् डी

श्री नागकुमार ना. मकाती, बी ए, एल्एल् बी

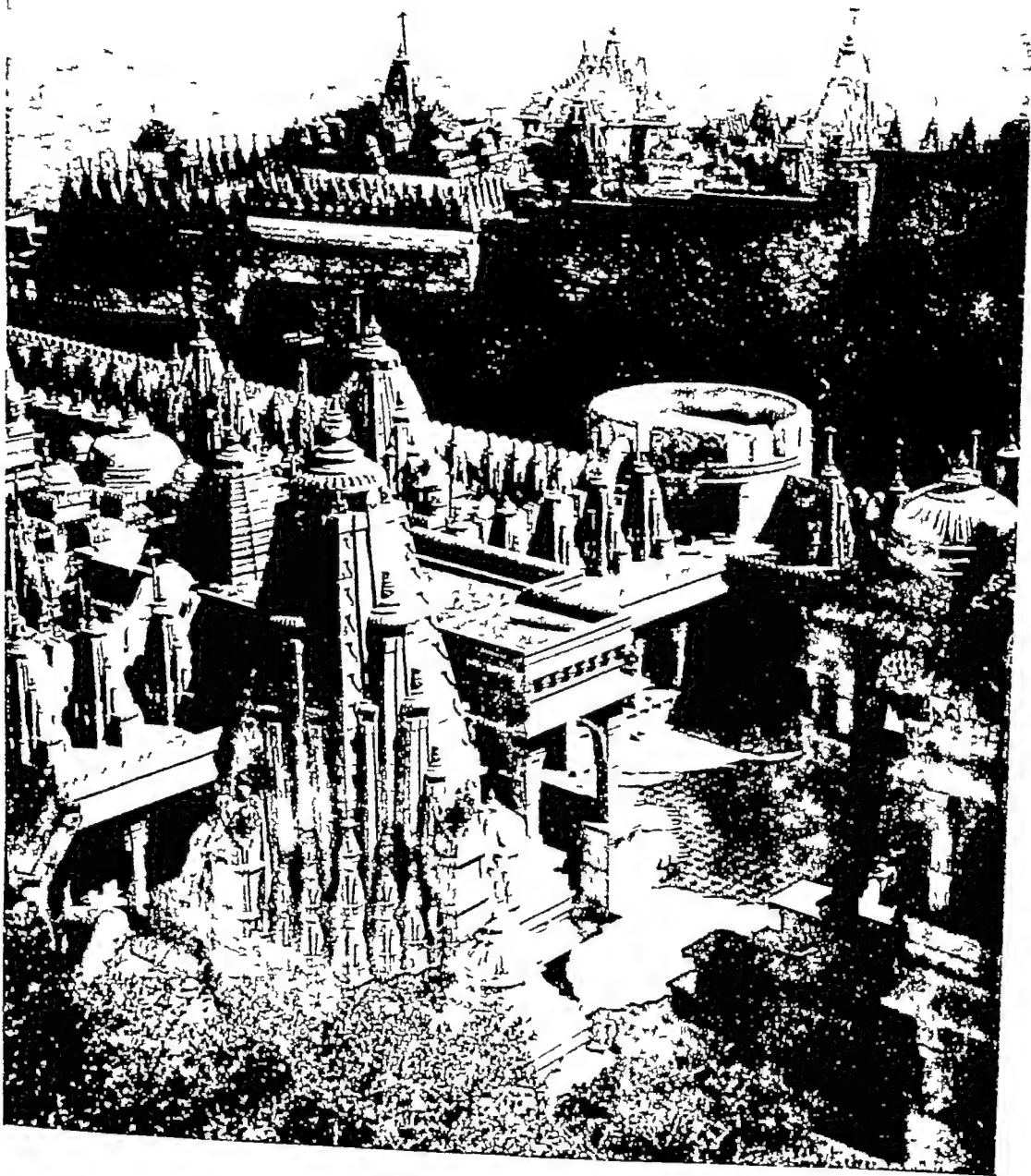

धरणाशाहे श्रवावेल चतुसुख जिनप्रासादनु गगनचुवी शिखर, राणकपुर, १५मी मदी
 Śikhara of the famous temple at Rāṇakpur, 15th Century

तसवीर श्री० आर० मारदाज]

Ranakpur Jain Temple
 Entrance to the temple (Ranakpur built by Dharamasha and Relaneshi
 in the 14th Century)

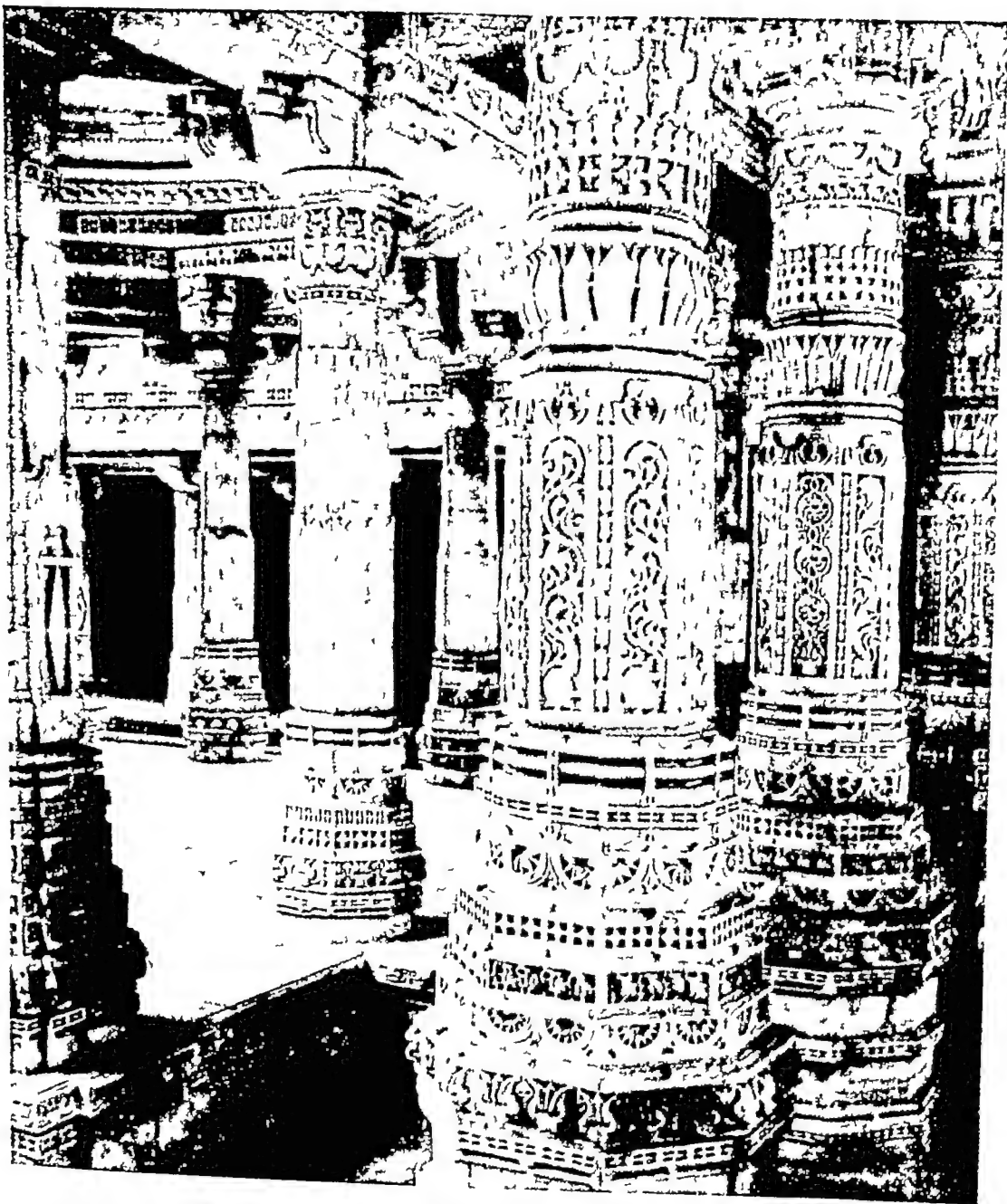

तीथाधिराज शयुजय, पालिताणा
 Śatruñjaya The city of temples Pālītāpā, Saurāṣṭra

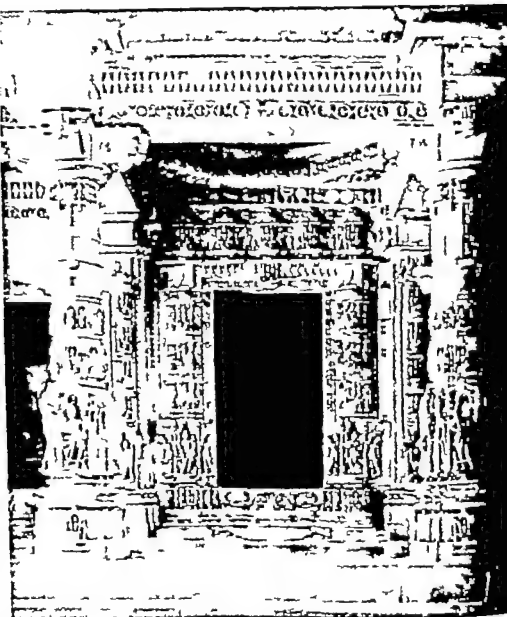
तसवीर श्री० आर० भारद्वाज]

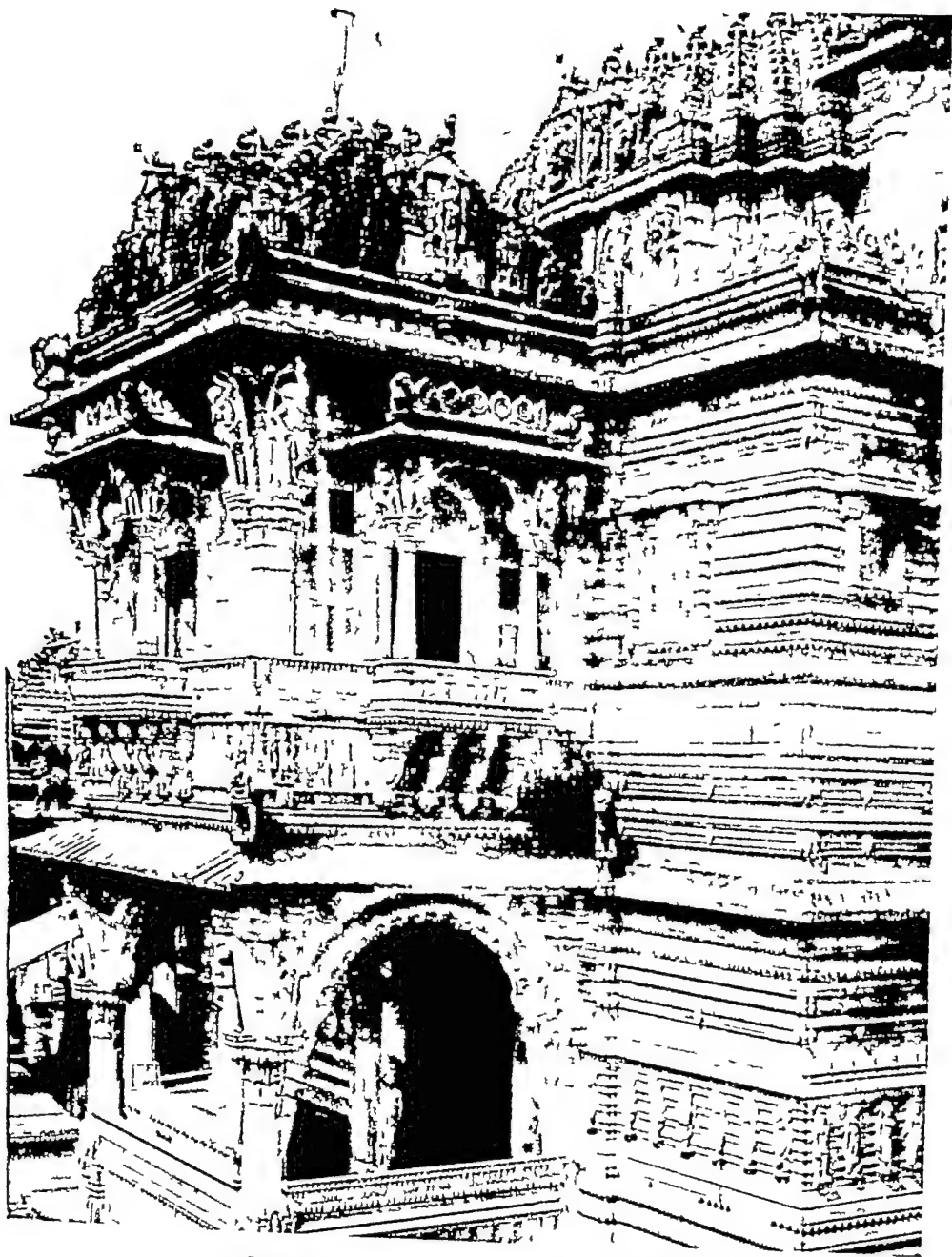
Ranakpur के प्रवेशद्वार
 Entrance to the temple t Ranakpur built by Dharenesh and Ratanesh
 in the 14th Century

राणकपुरना चतुर्भुज जिनप्रामादना कलामय स्वभोपरनी अदभुत कोतरणी
 Richly carved pillars in the famous Jaina Shrine at Rānakpur, 15th Century

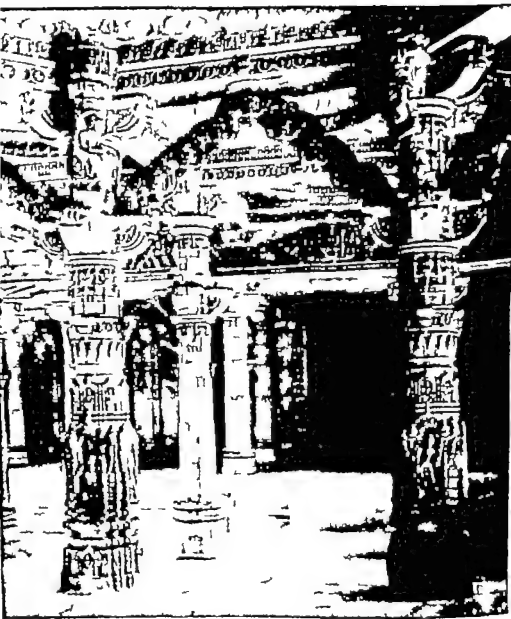

पुनर्निर्माण का समय माना गया है। इसमें बहुत सारे देव-देवी के मूर्तों का लंबा कला का है।
 Interior of Paganath temple, Kumbhariya, N. Guj. 13th Century

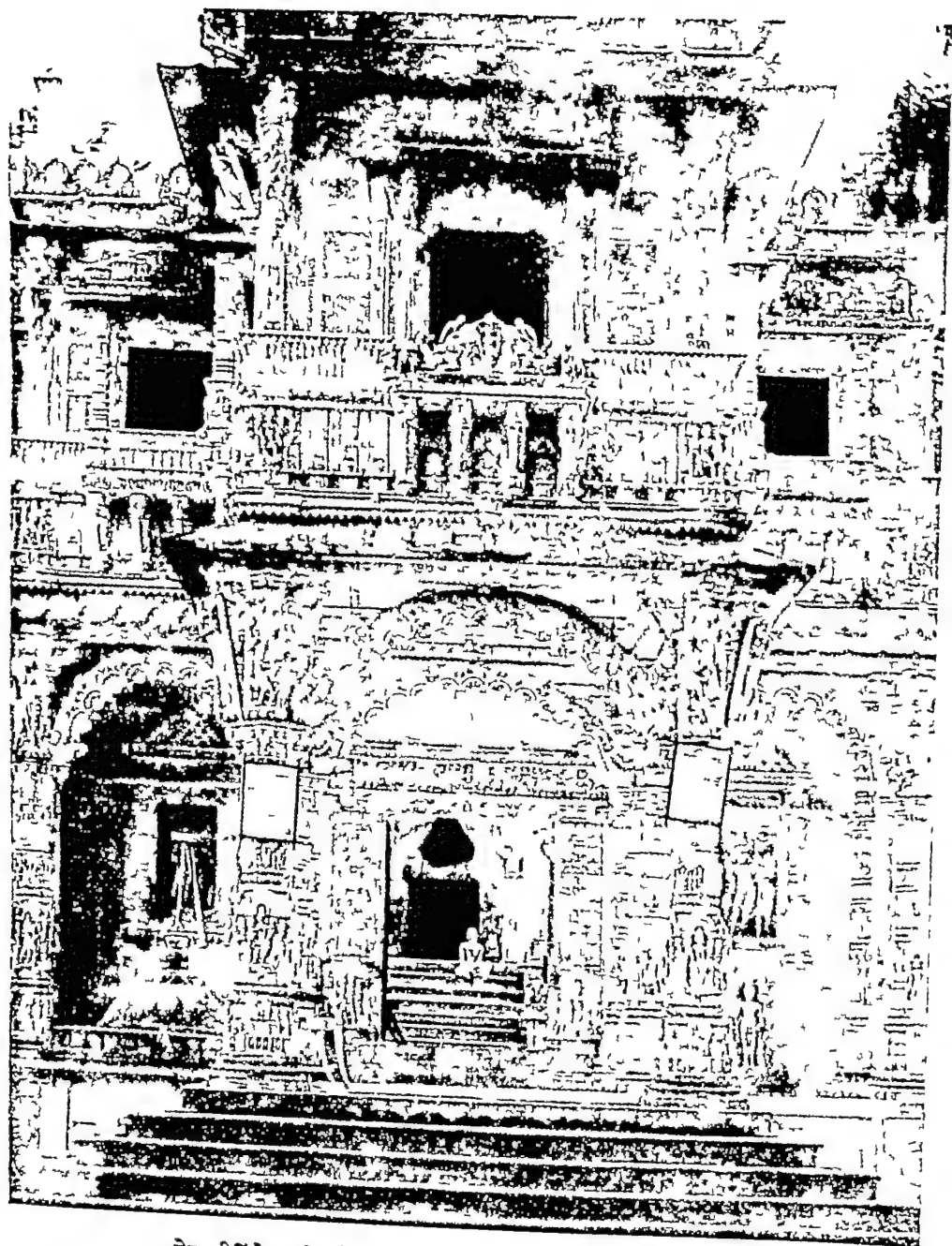
हठीसिंगना देरामरनो उपरनो भाग, अमदावाद, १९मी सदी
Upper part of Hathising temple, side view, Ahmedabad 19th Century

तसवीर जॉनस्टन अने हॉरमेन]

विष्णुमंदीर, वासु रामायण तथा वासुदेवमंदीर एक दृश्य

Arrangemental interior of the Rang mandapa and Devkulikas Vimal Vasahi Aba

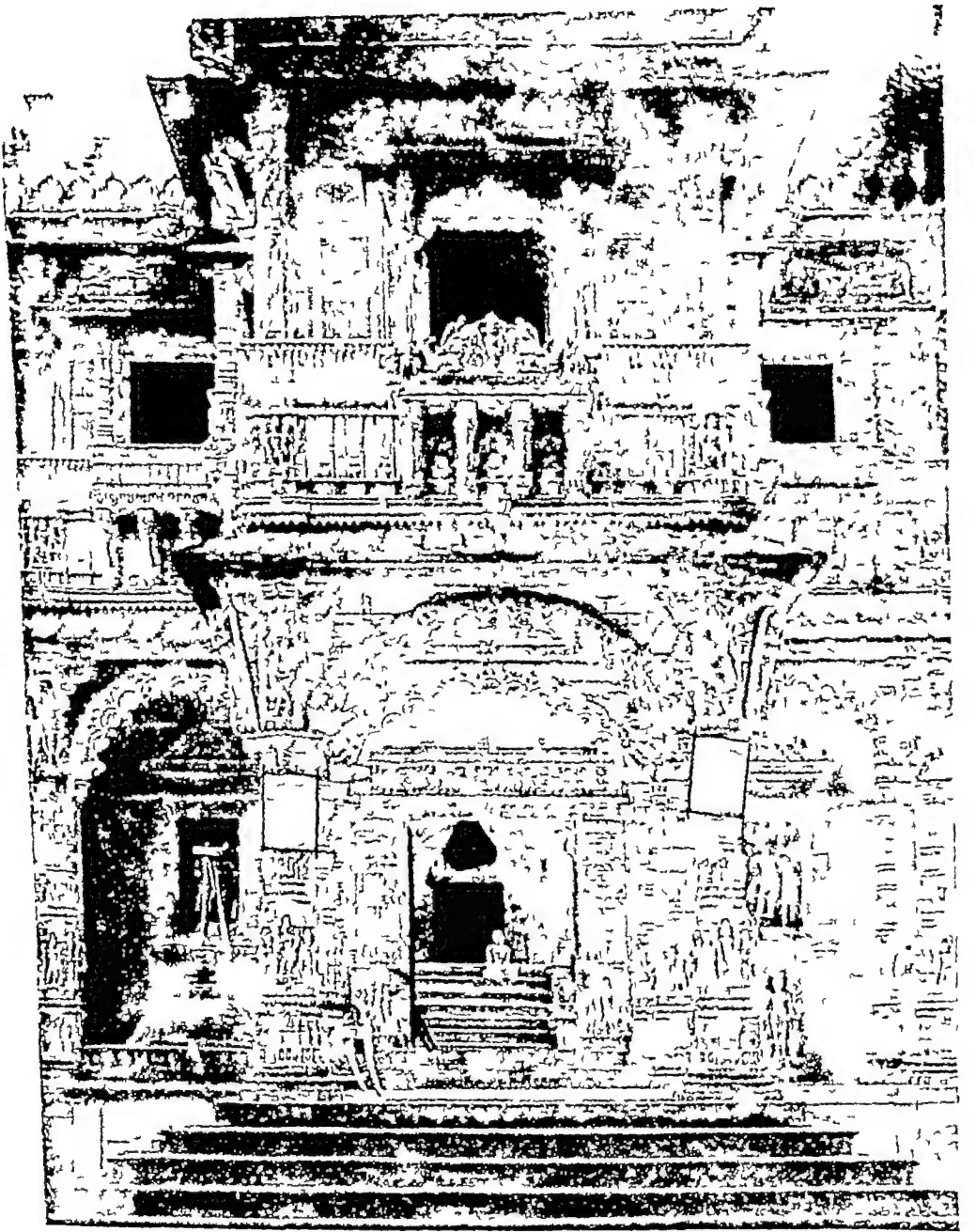

शेठ हठीसिंगे यथायथ देवालयनु कलामय प्रवेशद्वार, अमदावाद्, १९मी सदी
 Entrance to the temple built by Sheth Hathising Ahmedabad, 19th Century

तसवीर जॉनस्टन वने हॉफमेन]

मल्लदेवी मन्दिरको भीमलिंगको बाहेको दरवाजा, ग्यास्पुर् खोला
 Braemen and porch of Milisdevi Shrine, view from south, Gyaspur Khola

શેઠ હઠીસિંગે યધાવેલ દેરાસરનું કલામય પ્રવેશદ્વાર, અમદાવાદ, ૧૯મી સદી
Entrance to the temple built by Sheth Hathising Ahmedabad, 19th Century

તસવીર જૉનસ્ટન અને હૉફમેન]

मालिदेवी मंदिराचे बाहेरचे भाग, मालिदेवी मंदिर

Exterior and porch of Malisdevi Shrine - seen from south, Gwalior, India

जैन स्तम्भ, चित्तोडगढ़, इ. स. आशरे ११००
Jaina Pillar Chitorgaḍh, c 1100 A.D.

कौपीराइट आर्कैओलॉजिकल सर्वे ऑफ इन्डिया]

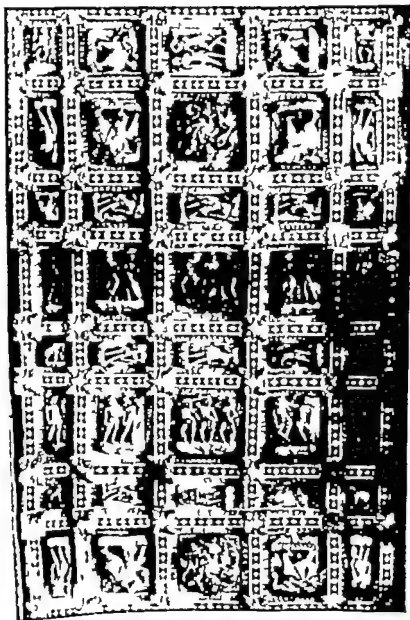
रङ्ग-महादेवा सम्महपण्डित प्रभुदेवकीन प्राचीनदेवो मन्दिर, १३वीं शती

Rangmahadeva of Lamsa Vasehi (Abhi) with Jain nuns worshipping 13th Century

लखनौ : श्री कान्त मरेण्ड]

जैन स्तम्भ, चिखोडगढ, इ स आगरे ११००
Jaina Pillar, Chhatrapur, c. 1100 AD

कुम्हारिस्वामी महावीरस्वामी देवालय की छत की पैंतीसी मध्यम वर्गीय की चोपा बरफनी का
Ceiling carvings in Mahavirswami temple, Kumbhari, N. Gu. 13th Century
छत की चोपा बरफनी का

શ્રી ૦ સ્વિજંદર મ. ગાયક

તે ઝીતે ક્રી પ ધીન દેખા દેટા પ્રાણીન મગલની જેન શિનિરામા ઓનિમા, દક્ષિણ
આ ન જાન ગુણતમા ગિનાત મને ધીન કોઈ મોઈ મથો થયા હતા તેમાના બદામી, પાટના
(ખાતેય), ક્રીન રોકે મથાના ગુમામિગિ ભાગનની કાના મેથ પનિના નમના છે એ પ્રાણીનુ મરુપ
માગના જેન મીંગે સાથે મગતું નહિ હા પાલી ઘણો કાળ તેને મોદ મરખાપના ગા પી લેવામા આવ્યા હતા

આરિસ્તાર્ત્તનાં આચરણ ઉપરિ અને અનિર્ણીતી પ્રાપ્તિ ની પ્રાપ્તિનમ આપન અદ્યક
અપુષ્ક ઉ એનાં ઉપનું સ્થિતિ, સિદ્ધિપ્રાપ્તિનાની પ્રાપ્તિનમ અને અપુષ્કની વિનિષ્કા, અનિ
પ્રાપ્તિનમ વરે કા ખુ તે જાન અપુષ્ક વિનિષ્કાને તેની પર પાત્ર ૧ મી

ઉપરિ-અનિર્ણીત સ્થાન કુપ છે આ પ્રાપ્તિનાની પ્રાપ્તિનમ સિદ્ધ કરવાનાં વસ્તુ મંથ
મુખ્ય સિદ્ધિ વિનિષ્કા સ્થિતિ અપુષ્ક ૧૫૫૫૫૫ નમ આ છે આપીપુષ્ક પ્રવેશ
ઉપર અપીપુષ્ક પ્રાપ્તિનમ સ્થિતિ મંથ છે તેનું રૂપ સિદ્ધિ ના ના અપીપુષ્ક પ્રાપ્તિનમ મંથ
સ્થાને તેને અપીપુષ્ક પ્રાપ્તિ નાપી દત્તી પુષ્ક વસ્તુ ઉપર મંથ ૧૫૫૫૫૫ ના પ્રાપ્તિ નાપી કરેલી છે તે પાપી
કેમનો નિવૃત્તિ અપીપુષ્ક સ્થાન સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ નાપી મંથ ૧૫૫૫૫૫ નો છે તે તે અને
અનિર્ણીત સ્થાન કુપ છે આ પ્રાપ્તિનાની પ્રાપ્તિનમ સિદ્ધ કરવાનાં વસ્તુ મંથ

અનિર્ણીત મંથ આપીપુષ્ક પ્રાપ્તિનમ સ્થાન સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ નાપી મંથ ૧૫૫૫૫૫ નો છે તે તે અને
અનિર્ણીત સ્થાન કુપ છે આ પ્રાપ્તિનાની પ્રાપ્તિનમ સિદ્ધ કરવાનાં વસ્તુ મંથ

આપીપુષ્ક પ્રાપ્તિનમ સ્થાન સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ નાપી મંથ ૧૫૫૫૫૫ નો છે તે તે અને
અનિર્ણીત સ્થાન કુપ છે આ પ્રાપ્તિનાની પ્રાપ્તિનમ સિદ્ધ કરવાનાં વસ્તુ મંથ

આપીપુષ્ક પ્રાપ્તિનમ સ્થાન સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ નાપી મંથ ૧૫૫૫૫૫ નો છે તે તે અને
અનિર્ણીત સ્થાન કુપ છે આ પ્રાપ્તિનાની પ્રાપ્તિનમ સિદ્ધ કરવાનાં વસ્તુ મંથ

અનિર્ણીત મંથ આપીપુષ્ક પ્રાપ્તિનમ સ્થાન સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ નાપી મંથ ૧૫૫૫૫૫ નો છે તે તે અને
અનિર્ણીત સ્થાન કુપ છે આ પ્રાપ્તિનાની પ્રાપ્તિનમ સિદ્ધ કરવાનાં વસ્તુ મંથ

પન્નાજી ૨૨ ફૂટ લાંબી, ૭ ફૂટ જેટલી પહોળી અને ચુડાં એની જન છે આ જનના મધ્ય ૧૭ ફૂટ ૮ ઇંચ પહોળા અને ૧૫ ફૂટ ઊંચા છે તેની આસપાસ નાના દેવનગે દોતરેલા છે અને ગામે મુખ્ય ગોલંદ ૮૧ ઓગમ ચોન્સ છે તેમા ત્રીમહાવીરની પદાસન પ્રતિમા છે તેની આગળ બે દોતરેલી નર્મ્યાંતરો છે બૌદ્ધ કે બ્રાહ્મણ ગુરુઓની જેમ પ્રવેશ આગળ બને ગાલુ દ્વારપાળો દોતરેલા છે અંતર્ગત તાલુકાના ખીન્ન પણ જૈન મંદિરો છે

ઈન્દુ અવટાવી ૩૦ માઈન છેટે ઝાંગાળાની પાસે આવેલું છે ઈન્દુના નિદ્રમા પાપાણુનરિ અને ગુપ્તમરિના જેવી માત્ર અતરગ દોતરેલી નથી, પણ તેનો બદિરગનો ઉદય ખરેખર દેવમરિગોની જેમ ઘડી કાઢી આકાર પ્રલક્ષ કરવામા આવ્યો છે એટલે તે પદામાવી અખર દોતરી કાઢેલા ઈન્દુર ગિરપો ૧૪ છે જગતની વિગાળનાય કલાનિર્મિતોમા તેની ગણના વાચ છે ત્રીઠ ગિરપો તેની પામે વામાણુ બની નય છે પદાગને ઉપરથી હોતલ મુધી દોતરી મરિનો અપૂર્ણ ઘાટ, મ્તરો અને છેડત અચ્છના મધ્યો અને ગોનરોમા અદ્ભુત પ્રમાણના પ્રતિમાઓ મન્દ, મપ્રમાણુ, સુવર, તમણુકાર્થથી પરિપૂર્ણ બતાવેલી છે લગભગ આ માઈલના પેગવામા ખરડ કાપીને કરેલા ૩૪ જેટલા ખરડમરિમા પછી ૮મા સેક્ટ મુધીની શિરપરનાનો પ્રતાપ છે, આમા મોટા ભાગની બ્રાહ્મણ અને ગાદીની બૌદ્ધ જૈન ગુપ્તઓ છે અહીં ઈની આપણને કલાની સદ્દિમા મરે ધર્માનુ મામન્ય જોવા મળે છે

ઈતોગી અતિ ટોતુડ વચ્ચુ જોતા દીચુ અતિ હલન્યુ
વિશ્વરંભાં પ્રીયુ મળાણુ ત્રિભુવન ભાનતણુ સહિનાણુ

(શ્રી સીલચિન્મય)

ઈન્દુ - ઈલોગ (એલાગિર) ની પ્રસિદ્ધિ કેવી હતી તે ઉપરની પ્રગતિથી સમજાય છે ઈન્દુની જૈન ગુપ્તઓ સૌથી પાછળ થયેલી લાગે છે ગુપ્તમરિનો પિછાન ૧૦માથી નવની માત્ર ગાલ અરૂપથી થઈ શકે આ દર્શનભાગ અરૂ પ્રકાશ નય એવા હેતુથી દોતરેલો હોય છે ગાધકામથી કરેલા મકાન કરતા તેના છેદ મોટા ગખવા અને તે સાથે ખરડના ભાગ પ્રમાણે ટેકા, થાલલા પણ ભારેખમ રહેવા દેવા જોઈએ આવી અદ્ભુત ગ્યનાને તેને અનુમરી આકાર લેવો પડે

ઈન્દુના જૈન ખરડમરિને ઈ મ ૮૫૦ પહેલાના નથી તેનુ ન્યૂનગવડ અને પ્રતિમાઓ ધ્યાનથી જોઈએ તો દક્ષિણ (દ્રાવિડ) પદ્ધતિએ કામ થયેલું લાગે છે બ્રાહ્મણ ગુપ્તકામ પણ એ જ ગૈલીની છે બન્ને વચ્ચે એટલું સામ્ય છે કે તેના ગ્યનાકાલ વચ્ચે બહુ અતર નહિ હોય

ઈન્દ્રસભા અને કૈલાસનાથ બન્ને મંદિરો બે માળના છે અને અતર નાના ખરો છે જૈન મરિમા ગોમનેશ્વર અને પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાઓ છે તે પરથી તે દિગગર જૈન અપ્રાપ્યતા છે એમ નિર્ણય કરી શકાય બરામીમા એક લેખ છે, તે ઘન્ટ લાપામા છે તેથી માની ગણાય કે ગિરપીઓ ઈન્દ્રસભા દક્ષિણના હતા અને તેઓ ડ્રવિડી ઘાટ લઈ આવ્યા ત્યાં એક કુદ્દની માપનો હાથી છે મામી ખાઉ ૩૧ ફૂટ ૬ ઇંચનો એક જ શિરપનો તલ હતો તે સો વર્ષ પહેલા પડી ગયો હતો આ ગુરુઓના ઉપરના ભાગમા પાર્શ્વનાથની વિરાટ પ્રતિમા દોતરેલી છે આ પ્રતિમા પર દોતરેલ અક્ષરો પરથી લાગે છે કે તે ઈ સ ૧૨૩૫ની આસપાસ થઈ હશે

આ બધા શિરપો ચાતુક્ય અને ગપ્પૂકટ ગવ્યોની મીમા ઉપર હોવાથી બન્ને ગવ્યોની ગ્રંથીઓનો તેમા ગણમેળો થયો જણાય છે અહીં ઉત્તર ભાગતમા વિરમી ગહેલા દેવમરિગોની વિગાળતા અને

સિખરસ્થાનોને ખરકાલ નથી જ્યાં ઠંડપણ અને ગરમીથી બચી શકતા જાગૃતી ભરતી ત્યાં પ્રખ્યાત રહી છે.

[illegible]

આવિષ્કારના અનુભવો અંગ્રીએ એવું એક પાઠ્યપુસ્તક રચ્યું, જેમાં નવું, ઇસિસનાં તીનીચેની પ્રતિમા ધીરે ધીરે પુરતી ૨૭ અક્ષરો દ્વારા આપી શકાય તેવા અર્થો ઇસિસનાં તીનીચેની પ્રતિમા ધીરે ધીરે પુરતી ૨૭ અક્ષરો દ્વારા આપી શકાય તેવા અર્થો ઇસિસનાં તીનીચેની પ્રતિમા ધીરે ધીરે પુરતી ૨૭ અક્ષરો દ્વારા આપી શકાય તેવા અર્થો

[illegible]

દક્ષિણ ભારતના સૌન-અમલનિત નિગદ્યના નામથી, કોદાક ૩ હજાર થા નિતિયનનથી
સમય થઈ નથી નીપાએ ઉપ કમનગરથી રહેવા કિલ્લાય દક્ષિણ ભારતમાં પ્રવેશ કમ
સ્વસ્થી પછી ચળીપગી થઈ કમ ૧ થા કિલ્લા સુધી હજારના નિર્મળો
નિશા પ્રાવધાઓ કમ તે ઉપ ન ઉપર ભારતના મરે નરિ મિતુ નિ ૧૨ પ્રનિયનિર્મળ
સૌન કમનગરને દક્ષિણ ભારતને ભાષુ ૩ મેરી મલ પ્રનિયન
મમલમેયકમ, કમ અને પમરથા ૭

જાણી મેરુમુની પ્રતિષ્ઠા ધારણ છે કેવળ રાત્રી પ્રાતઃ સમયે જ એવા ગોમનેશ્વરી પ્રતિષ્ઠા
કેમુર રાત્રીમાં પ્રતિષ્ઠાની યાદ રાત્રીની ખાસ રોકી પડે છે તથા રાત્રીની નિ સમયે દર્શાવી પડે છે
એ નામ પ્રતિષ્ઠા જ્યાં જ્યાં શેખરિય જાણીય જાણીય મુલા દર્શાવવા સિવાય તે જાણીય
માણસ મળે છે જાણીયો જાણીયે જાણીય તથા જાણીય માણસે પડે છે જાણીય જાણીય

દાખી દાદયુ છે તે છે આતુ પ્રયઃ પૂતણુ જમીન પટ્ટી એટલી ઊંચાઈએ લઈ જવાનું અશક્ય કાર્ય દરપતાનો અવગોષ કરે, પરંતુ ઉપરથી જ પ્રતિમાઓ કોઈ દાદવાની યોજના ભારતીય શિલ્પીની અપૂર્વ મૌલિકતા છે આતુ મૂર્તિનિર્માણુ મિસર વિના અન્ય નથો નથી થયું

ખીજ પ્રતિમા કન્નડદેશમા કાગકલમા છે. તેની ઊંચાઈ ૪૧ ફૂટ ૫ ઇંચ છે વજનમા લગભગ ૮૦ ટન છે એ પ્રતિમા તૈયાગ દ્વાર્યા પટ્ટી તેના મ્થાને મુકાઈ છે આ પ્રતિમા ઈ સ ૧૪૩૨ના વખતની છે ત્રીજ પત્તર કે વેતુર ખાતે છે તેની ઊંચાઈ ૩૫ ફૂટ છે તે ઈ સ ૧૬૦૪મા બનેલી છે આ ત્રણે પ્રતિમાઓ દિગમ્બર જૈન અપ્રદાયની છે ત્રણે ઉભેલી કાયાસર્ગ અન્નપની નમ્ન છે પગ આગળથી વનવેલીઓ શરીર પગ ચડી ગયેલી છે ઉત્તર ભારતમા ગોમતેશ્વરની પ્રતિમા જોનામા આવતી નથી, પરંતુ દલિયુ ભારતની ચિત્રપટલાએ આ પાત્ર માટે ડલાની ચમ્મ શક્તિઓ ઢામે લગાડી છે

આ ઉપરાંત દલિયુ ભારતના મદિગેની કલામા ધાળાની ઉપર ચરજિતર માળોની રચના પણ એક નિશિષ્ટ પ્રદાન છે કેટલાકના ઇત્પરો નેપાળના મદિરોને મળતા છે, પણ ખીજ નવાઈ એ છે કે ઉત્તર ભારતમા અગ્રોકના વખતમા સ્મારક-સ્તંભો બેલા કંવાની પ્રધાનો પટ્ટીથી લોપ થયો હતો તે પ્રધા દલિયુના જૈન મદિગેમા બહુ સુન્દર પ્રદાને પાગડી છે મદિગેથી અલગ મદિગના ચોકમા સ્વતત્ર ઉભેલા સ્તંભની જોલા અને રચનાનો પ્રદાન આપણે ઈતુરના કૈલાસમદિગમા જોયો છે આમ સ્વતત્ર સ્તંભ ખરો કંવાની રીતો પ્રાચીન કાળમા નાઈલ પ્રદેશમા હતી નાઈલ પ્રદેશના સ્તંભો એક જ શિલામાથી ધરી કાટેલ ચોગસ ઘાટના અને ટોચ પરથી પિરામિડ જેવી અણીવાળા હતા, પરંતુ દલિયુના સ્તંભો તો શિલ્પના અલગગણ્યો જેવા ગોળ તેમ જ પાસાદાર અનેક ડહોગનાળા એક એકથી જુદા રમ્મ વ્યક્તિત્વવાળા છે

દલિયુ ભારતને ઉત્તર ભારત સાથે સાદળવામા મહાકોસલની જૈન કલા-પરિપાટીનું મહત્ત્વ છે રામચિગિની ટેડરી, જ્યાં મેઘદૂતનો યક્ષ વચ્ચો હતો, જ્યાંના ગુફાગુહોમા જૈન પ્રત્યગો મળી આવ્યા છે ગુફાચિત્રોથી આગલ થયેલો જૈનકલાનો વિદાર આઠમી સદી પૂરી થતા અધકારમા મહાકોસલ હુમે થયો ડલચૂરી રાજવશના નરેશો મતસદિયુ હતા તેઓ રાવ હોવા છતાં જૈનોને સમૂર્ણુ રક્ષણ અને આશ્રય આપતા ડલચૂરી શકંગણુ જૈનધર્માનુસારી હતા મહાકોસલની રાજ્યધાની ત્રિપુરિ (તેવર) હતી એ રાજ્યુને દલિયુના ગાબૂટ્ટો સાથે સગા અમન હતો આ ગાબૂટ્ટોની સલામા જૈન વિદ્વાનો ગેતા મહાકવિ પુષ્પત્ત તેમનો ગજવલિ હતો જૈન ધર્માનુસાર અમોનવર્ષ જૈન મુનિપદનો અગિકાર દ્વાર્યા હતો

મહાકોસલના જૈન ડલાપૈલવને પ્રસિદ્ધિ આપવાનું શ્રેય મુનિશ્રી ક્ષાન્તવિજયજીને આપી રાકાય એ કાલથી એમનો માત્ર જૈન સમાજ ઉપર જ નહિ, પણુ સમગ્ર ભારતવર્ષના સમકારી સમાજ ઉપર ઉપકાર થયો છે શુભ સમયની અનેક જૈન પ્રતિમાઓ, દેવીઓ, પ્રતિહારીઓ અને સ્થાપલ અવરોધોની વિન્તાવતી તપ્પીલ અને ચિત્રતપૂર્ણ વર્ણન તેમણે 'સજ્જહરોકા વૈમવ' નામના પુસ્તકમા આપેલું છે તે સાથે જે ચિત્રમુદ્રાઓ આપી છે તે ઇપટલાની દલિએ સમૂર્ણુ નથી પરંતુ અસલ વસ્તુમા કેટલું સૌન્દર્યનિરૂપણ અને પ્રભાવ દશે તેનો ખ્યાલ આપે છે આ પ્રત્યેક અવશેષના સુદર અવગ્રહ કોટોકાકો નવેસરથી તૈયાગ કરાવી મોટી પ્લેટો યા ચિત્રમુદ્રો કે પ્રગ્ન આગળ મુકાય તો જૈન અનુક્રિનો પ્રકાર અનેક જનોને આદ્લાદ અનરો

શુદ્ધ અને મહાવીરના ઝડપના એક / સમયના પીવા દત્તો અને કારતક અને સમ્રાજ્યની
 સરખો વિદ્યાસ થયો હતો અને એજ લગ્ન અને તપની કામનાનુ પ્રાપ્ત્યન હતુ છતાં બાકી બધા કાર્યના
 મુર્ખા વિદ્યાના ચાલોનો આશય પા ના પૂર કારતકનાં પાલીપુત્રનાં તે
 ઉત્તર વાસ્તવમાં ચાલતો હતો તેનું વિષય જાણના મુર્ખ અને તેનાં રથારત્નથી
 કૌતુહલનો પ્રસાર અનેક મળી ગયાં છે પણ તે સાથે દેવનાં મનનાં સત્યાપક શીમદ્વાર અને
 તેજનાં અનુભવીઓને પશિમ કારતકનાં ૭ પ્રકાર કહ્યો તે વધુ મન વધુ
 બાપક દત્તો બાકી બધા કારતકનાં ચાલનાં પા થો અને આમ જનનાં કાલી રતો બધી તેજ
 રથારકોને વિદ્યા પ્રાપ્ત મળ્યા

દેવનાં તથા એવી અને શુદ્ધનાં કૌતુહલી અસ્થિ રહેવાનાં કારતક સેવનો હતો એટલે વેપાર અને
 જનનાં દેવનાં સાવ પેની પ્રાપ્તો આપ પા રો આથી કાર તર્ક બધાં બધાં વેપાર અને વનીકાર
 થો । મળ્યા દત્ત લગ્ન તેનાં આશયનાંઓએ સુખો, કિમ્બુકો અને મરિનોનું નિર્મલુ કર્મ છે દિવસ
 કારતકનાં વધુ આપને એકે કે બધાં સુરક્ષા અને સદિ કારતક એવાં તથા દેવનાં પ્રાપ્તો વસવાટ કરેલ છે
 અને બર્મકે કો પાળનાં પુત્રનાં દત્તો આપ છે અને સમ્રાજ્યનું ના બાકી ઉત્તર કારતકનાં પ્રાપ્તો
 કારતક હનિકારનાં સુપ્રદ થાય છે

કારતકનાં સિંચનો હનિકારક ક્રી. પુ. ૩ જો સિંચનાં મોઢાં નેત્રોનાં પ્રાપ્તો કારતકોથી
 પ્રાપ્ત થાય છે એ કાર્યે પ્રાપ્તોનાં મોટીમાં ઉપસાવેલાં મિત્રો અને મુદ્દા તેમ / પ્રાપ્તો માનવનાં પ્રાપ્તો
 નેત્રનાં કાર્યે કે મનવનાં માનવ કારનાં કારતક અને સાહૈતિક સ્વરૂપોનો પ્રચાર કરી મુદ્દાનો હતો એ
 સમયની પ્રાપ્તોનાં વ આશયનાં વોગીઓની આપ્તિઓ વધુ મળ્યા છે પરંતુ સમ્રાટ અતોકે મૌર્ય
 સમયની ૭ સિંચવૃત્તિનાં મળ્યા છે તેની સૌથે હનિકાર વૃત્તો આવી ગયો સામ્રાજ્યનાં નાશનાં મળ્યા નથી
 અતોનાં સમયનાં પૂર કારતકનાં કારો અને વધીઓની કાર્યે મનવનાં વધી મોટી અને કારતક
 પાળનાં પ્રાપ્તો મળ્યા છે વધુ તેનાં મરિ વિષે કોઈ અપનાં બાધી રાજતો નથી

શુનિયાં મહાન પુરો કે નેત્રનાં રથારકપે તેમનાં કારતકોથી ઉપર મોળાંપર મોટા સુખો
 અપાવ રોષ (સિંચ દાવનાં પાટનાં) રચનાં અને તે પર દુષ્ટ કે હનિકારી રચનાં કારી આ વિવિધ તેથી
 વધુ પ્રાપ્તોનાં કાર્યે કોઈ જાત દેવને પાલીનાં દાવનાં ઉપર મોટીની દીનો કરી ઉપર દુષ્ટ કે હનિકારી દાવ
 તેની અપા મળે મુ દી તે વડી મિત્ર દેવોનાં જાણનાં કે દેવનાં કરનાં નેત્ર કાર, એટલે હનિકારી અને
 સુખોનાં રો દુષ્ટ થયા સુખની આપ્તિનાં કારતકો મુદ્દા છે તે કારતકે કૈલ કહે છે કૈલ દાવ મિત્ર
 પાલી દાવનાં છે એટલે પ્રાપ્તોનાં કારતકો કૈલની વિવિધ અવતો અને તે પ્રાપ્તો સુદનાં કારતકો
 નિર્મલુ વડી અપા પા ના અને નેત્ર સ્વાનોનાં અપા કૈલ દાવ તે દેવનાં મરિ અને વૃત્તની પ્રાપ્તો
 અને મિત્રનાં દાવ તેને રિ ૮ એવાં નાથો મળ્યા

આચાર્ય નેત્ર, સુખ અને કિમ્બુકો બાકી, દેવનાં તેમજ નેત્ર સમ્રાજ્યોનાં કાર્ય વધુ શુદ્ધનાં સુખોનો
 સિંચનાં કારથી રહેવા નાંધ સુખો તેને નાથે આવી દેવ પાળનાં સમૌમન અને કારતકો સેવોથી
 સિંચ વધુ છે કે પ્રાપ્તોનાં સુખો તેમજ પ્રાપ્તોનાં નિર્મલુ કરનાં દેવનાં કારતકો કિંમ્બુ મળે મોટો
 અને આપક હતો

વધીનાં, મુદ્દાનાં, અપાનાં, આપનાં, આપનાં એવાં દેવનાં સ્વાનો મળ્યા આપનાં છે ૭૦ સિંચ
 મુદ્દાનો, કૌતુહલી સેવો, પ્રાપ્તોનાં, અપાનાં તથા પ્રાપ્તોનાં સમ્રાજ્ય અને મિત્રનાં અપાનાં અપાનાં

પ્રકારના નમૂનાઓ છે આમાના પ્રણામગ ખગિત અથવા નિર્ધીર્ણ ગિયતિના ઉપેક્ષિત પદ્યા છે છતાં મૌર્યકાળથી ઈ સ ૧૦૮૦ સુધીની એટલેજ સમી અદ્યોગ પૂતી અનેકવિધ નિર્પમામત્રો એકત્રિત થઈ જે પણ બૌદ્ધ કે બ્રાહ્મણ ગાગરો જેટલી પ્રમિદ્ધિ પામી નથી

પ્રાચીન તદ્દશિકાના જે સ્તુપ મળી આવ્યો તેના નિર્પમા બાસ્ત્રીયન, ઇંદાની, બેળીલોનિયન અમરોવાળી આકૃતિઓ છે પરંતુ મથુરાની ડાહી ટેકરીમાથી જે અપાર નિર્પમામત્રો મળ્યા છે તેમાથી જૈન અપ્રદાયની એ નગરીમા જેવી વલોજલાની દગે તે અમનય છે

ધણ માને છે કે ગુદામદિગે પગથી મદિગેનુ નિર્માણ થયું છે, પરંતુ મદિગેના ગર્ભગૃહની ગચ્છના જોતા તેનો સમય યજ્ઞવેદી આવે હોય એમ લાગે છે આની વેદિકાઓ ગચ્છવાની પ્રથા વેદિક સપ્રદાય બહાગના પણ વીકારના હતા જ્ઞાનથી સ્તુપની પૂજન બધ થઈ ગઈ અને પ્રતિમાપૂજન શરૂ થયું સાગથી જૈનોએ પણ મદિગેની ગચ્છના પગ ધ્યાન આપ્યું હતું પણ તે કાળે તે બહુ મોટા પ્રમાણમા બધાયા નહિ હોય મદિગેના ગાગરનાઅમા વણવેલા ગાનિક, પૌષ્ટિક, નાપક એવા નામો છે, નાગર કે દ્રવિડ એવા બેનો છે પણ આપ્રાપ્તિ નામ નથી

મથુરાનગરી જે સમયે સમૃદ્ધિપૂર્ણ હતી તે વખતે લા અનેક જૈન ધનાઢ્યો વચ્ચે તેમના દાનથી થયેલા મદિગેની જે નિર્પમામત્રો ડાહી ટેકરીમાથી મળી આવી છે તેમા જૈન પ્રતીકોથી ભરપૂર તદ્દશપ્રસ્તુતના અને પ્રતિમાઓ મથુરાના મ્યુઝીયમમા છે તે તે ડાહીની ડાહીની સુગમ સીમા ગુરુ કરે છે મથુરાના શક રાજાઓ દલિવડ અને કનિષ્ઠના અવતરવાળી અનેક જનમર્તિઓ, સ્તુપની વડીઓના કોતરેલા પથ્થરો, સાચી અને ભાગતના માધમા મુદ્રી નાચ એવા છે એટલે લેખ વિ સ ૭૮ના લેખવાળો છે તે દેનનિર્મિત એટલે તેના નિર્માણના સમયની કોઈને ખબર નથી એનો છે

મથુરાનો જૈન સમાજ વેપાની ધનાઢ્ય હતો, એટલે તેમના ગિદ્યો ઉપર નોંધ મહત્વાની ધણી ચીવટ બનાવી છે

અરધગોસવ અને ઉત્તર ભાગતના સ્તુપો ઈ પૂ ૫૦ વર્ષ પહેલાના દગે છે જૈન શિલ્પાવગોનો ઉત્તર ભાગતમા બ્રાહ્મીલિપિનો નિકાસ, બ્યાડગણુ, પ્રાકૃત ભાષાઓનો ઉદય તેમજ ગાગરીય અને મામાગિક પગિગિયતિ અને ઇતિહાસ અને જૈન ધર્મના પૂજનકાગ પગ પ્રદાન પારે છે એ શિલ્પોનુ મૂલ્યાકન કરના પ્રલય પગિચય થાય અથવા ઉત્તમ કોટોઆદો જોના મજે એવું થયું જોઈએ અલકાગે તેમજ વેલોની સુગપદ કોતરણી ભારતીય ડાહીમાં ગ્રીક ઇગીની આસીગિયન તેમજ બેળીલોનની અમરો કૃતી જીતરી હતી તેના દદ્દાનો તેમા મજે છે ખાસ કરી પાખોરાજા મિહો, દરિયાઈ પ્રાણીઓ તેમજ વેલણુડીમા ગ્રીક પ્રકારો ભાગતના અગ્રગવ્યવહારના ઉદાહરણો છે, છતાં વગુ સંપૂર્ણ ભારતીય છે બ્રાહ્મણ, બૌદ્ધ, જૈન સર્વ કોઇ તરંગીની દેશલ્યાપી ડાહ્યવગોનો પોતાના અગ્રાય માટે વિના અકોચ ઉપયોગ કરતા મધાના પ્રતીકો- ૩૬ પદતિઓ-એકજ નિલ્પભાગમાથી મળી ગહેલા વૃક્ષ, કંકેગ ચક્રો, શણુગાગે બધે મગ્યા હતા જૈન ધર્મના ઈ પૂ ના પુરાતન અને આજ સુધીના શિલ્પની પાકી સાક્ષી આપતા ભૂતકાળના મહત્વના અકોગ લા મળી રહે છે જૈન સપ્રદાયમા પ્રાચીન વિભાગો “ગણુ, કુલ, શાખા” વગેરે પ્રચલિત હતા એ શિલ્પ પરના લેખોથી નક્કી થયું છે જૈન સાધ્વીઓ સમાજમા જાંવો મોલો ધરાવતી હતી એ પણ જાણના મજે છે મથુરાના શિલ્પોમા ઈ પૂ અસોથી વિ સ ૧૦૮૧ સુધીની શિલ્પમદિ જોવા મજે છે.

ઉપર જ્ઞાતમાં પ્રથમ સમયમાં ૭ ચિરમંત્રિઓ હતું તેનું અનિવર્ય અણપિ તજવાયું છે. જનુ
મ્બત્તના બાઈસ્ટ્રીમાં દેવમંત્રિઓનાં સ્વરૂપો વિરલ છે. એ છે તે જનુ જ નહય કદાચ છે. જ્યોતે કે કોઈ જય
નગર પાસેની સિવાઓ અણીને ઉપાસનામાં આવતાં આ મંત્રિઓમાં વર્ણ
પ્રાપ્ત સમયની કસા દક્ષિણના મદાનપીપ્પરમાં કે કૌંઠકોના પરિવાર હોય એવું લાગે. મજા બાળી
સિવાઓની બાઈસ્ટ્રી પર કેના નિવરનો આધાર હેતો. ઉપર જ્ઞાતમાં
આમિયરનું તત્ત્વ મંત્રિ, સૌરાષ્ટ્રમાં ચોપ, કાપા કનહાર વગેરે સ્થળોએનાં જાણીતા છે.

તાલેવરમાં ગુજરાતમાંથી મળેલાં પ્રાચીન સમયમાં સિવા ઉપર વોગદાન પ્રાપ્તતાનિહ
થી ઉપાસના લાહે નાની જ પ્રાપ્ત થાયો છે. તેમજે બોલોદામથી શીખરભેદનથી ૩૨૫ ઉપની
પ્રાપ્ત પ્રાપ્તિમાં પ્રાપ્ત કરી મુગ્ધાવરને આપી છે. નિવસિતના કનહાર નેની આ પ્રાપ્તિથી જ્ઞાતના
મંત્રિ જનુ છે.

કાળાગુમે આકાશ સીકામાં ચર્ચાવરિ ઉપરના સિવાઓમાં વિકાસ અને ઉત્પત્તિ સ્વરૂપો થયા ને
તેમથી આરિન્દના રચાકરના સિવાઓનો પ્રાપ્ત થયો. દેવનાની પ્રાપ્તિમાં મંત્રિને તેમાં જે મંત્રિ
ચક્રમાંથી સ્વરૂપે વચ્ચા લાના દક્ષિણમાં એ રીતે ચોપુરાથી મંત્રિના ચેમ્પ થયો. ઉપર જ્ઞાતમાં
આરિન્દનાથી પ્રચાર જામેની કૈની આપના આજ્ઞા મજા રેસની કૈની તરિક પ્રચાર જામી. તેવ જાતેતે
જ્ઞાતના, સૌરાષ્ટ્ર, કે કાપા થયે કોણે મને છે.

જુલેપર અને પુરિયા મંત્રિ એનાં સિવાઓના ધાનનો પ્રારંભિક પ્રકાર સૌરાષ્ટ્રનું રણકામરિ અને
મુમનીમાં એક દેવમંત્રિમાં જનુ છે. કનહારમાં કેરા, કોણે વગેરે મંત્રિઓ નવમ સીકામાં નવન છે. જનુ
પછીથી ગુજરાત, રાજસ્થાન અને છોટાખાંડ સિવાઓએ રચનાય અને તેની બાળીઓને વિગ્ધ
સ્વરૂપ આપી ૭ નાનીન અને સનતા બેપાળી છે તેની આજ્ઞા બોરિસ્થાન મંત્રિ પછા એનાં
તોતિય લાગે છે.

રાજસ્થાન અને ગુજરાતમાં કસી સીમાં રાજપૂત રાજ્યો થયા. તેઓનાં દેવમંત્રિઓ, રાજ્યમંદેલો,
જાણના, કિલાઓ બાંધવાની એક બાપુ દરિયાઈ બાપી હોય એમ દેખાય છે. મજાના ચોલોએ
ગુજરાતમાં ૨૨ મંત્રિઓનાં મંત્રિઓ હવે રાજે કુ તે વખતે સ્થાપકમાં પ્રાપ્તિમાં જાણના
મંત્રિઓ અને કોતરકામની પ્રાપ્તિ હવેની હશે. કૌલુમાં કાપા દક્ષિણમાં સ્થાપિતના કે રૂપિયોના
લાના હજી એવું જે સમયમાં કૈની, કોટલાવળા કૈનીઓ અને રાજાઓની મંત્રિઓ જરૂરી થારી કાપા
પરતુ મંત્રિને કૈનુ એવું ચક્રમંત્રુની સિવા કરતુ એ વિચાર તો ઉપર જ્ઞાતનો જ હતો. નવાં રાજાઓની
સ્થાપના લાહે સાવિતમાં થયો કે નારી રીત પ્રાપ્તિ નારીની વલોબાળીમાં સારો કાપા કાપા હજી
અને ઉપરોચી સમય તરિક જનુ આપર થામ્યા હને સાર, તન કે નિવસિત ઉપાસના રાજાઓથી તેમને
કરી ઉપરના થયા બાળુનામાં નથી. તેનાં જનુનાં કરવાનાં અને કનહાર કરવાનાં પ્રાપ્તિ હોય
અનેકવાર રાજ્યમંત્રિઓને આપતિ વખતે સહાયકા કે જનુ હતા એ જનુ નવરાજ આજ્ઞાના સમયથી
સુપ્રિત છે. ગુજરાતમાં નવાં પ્રાપ્તિઓ — કહેતો કાપા જાણે તેમાં આજ્ઞા પડીને આજ્ઞાઓ કરનાર
કૈન સમયે હતા. તેમની આપરકામનાં અને અજ્ઞાપ્રકારનાં જનુઓને તેમનાં કાપાં કાપે કાપે
ગુજરાતમાં રાજપુતનાં મુસરીઓ અને મંત્રિઓ વેપારીઓ થયા અને સમયોની પ્રાપ્તિ સ્થાપના
અને મંત્રિઓ કાપામયથી સમયેના અને નમેના તે કાપામાં નવાં મંત્રિ થયા તથા ઉપરનાં થામ્યા.
તેમનાં નિવસિત કે મ. પ્રાપ્ત મંત્રે ચર્ચ કરનાર કોઈ રણુ નહીં. જ્યારે કૈનપ્રકાર શીખરો અને કાપાઓએ
દેવ નવમ ચોલોની આપતિ આપી વિરજાઓને વસ પ્રાપ્ત કર્યો છે.

૧૧મી સદીના પગ્દેશી હુમલાથી ઉત્તર ભાગત પાનકાન્ત ચર્ચ ગયો હતો, ગાંધ્યકુળો જગમગથી ઉખડી ગયા હતા અને પ્રગ્નતા મોટા સમુદાયો દલિલ તરફ લાગી પૂજ્યા હતા તે વખતે ધર્મદ્રેપથી પણ પગ્દેશી સૈન્યોએ દેવમંદિરો, પ્રતિમાઓ અને ગ્રંથોની સર્વનાશ કરવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો

આના વિકટ મયમયા કલા કારીગરી પર નહતા સમાજનો તો શો આશરો ? પણ ગઝનીના ધાડા પાછા વળ્યા કે તુરંત જ આશુ, શત્રુજય અને ગિરનાર ઉપર ગિરપીઓનાં ટાણુના તાલ પડ્યા હાન્યા અને જૈનધર્મના દેવમંદિરો પહેલાની જેમ આરતીપૂજનથી ગાણ રહ્યા

જૈન સપ્રદાયનું એક વિશેષ સુત્ર કાર્ય એ છે કે ખરિત થયેલ મંદિર કે પ્રતિમાની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરી તેને ઉપયોગમા લઈ શકાય છે આથી પૂર્વજેએ કુદલા કીર્તિદાયા સચવાઈ રહે છે અને પ્રગ્નતા કલાસંગ્રહને પૂર્તિ આપે છે આ રીતે શત્રુજય, આશુ, ગિરનાર, ગણકપુર વગેરે જૈન પ્રગ્નતા જ નહિ પણ સકલ ભાગતવર્પના કીર્તિધ્વજમા મોજૂદ છે

આશુનું સૌથી જૂનું મંદિર એ ૧૦૮૮મા ભોળા બીમદેવના મહામત્રી વિમળશાહે બંધાવ્યું હતું અને બીજા મંદિરો ઈ. સ. ૧૨૩૦ના અગસામા વાવેલાના મત્રીઓ વસ્તુપાળ તથા તેજપાળે બંધાવ્યા આ મંદિરોનું બાંધકામ ધોળા આગસથી કુદલું છે આમપાસ વીસ કે આપ્પુ દેલવાડાના મંદિરો ત્રીસ માઈલ પર આગસની કોઈ ખાણ નથી એટલે વહેંચે દુધી આટલો પથ્થર ઉપર પર્વત ચડાવનાનું કામ કરવામા અપાર ખર્ચ અને શ્રમ લાગ્યા હશે પણ જૈન કોમ ધર્મના કાર્યમા ખર્ચ કે સમયનો હિસાબ ગણે નહિ એવી પ્રથા એ વખતે હશે અને તેથી જ શિલ્પ કલાધર્મે તેના નિર્માણમા જે નૃપુણ તથા નવીન પ્રદારોની અગ્નિ સૃષ્ટિ અદ્ભુત ધીંગળ અને ઝીણવટથી આકાશગદ કરી છે તે જગતના સર્વ પ્રવાસીઓને અને કલાકારોને વિમ્બમુગ્ધ કરી દે છે

આ મંદિરોની કલામા શુદ્ધગતના શિલ્પીઓએ આદમી મદીના ખુલ્લુહોના મંદિરો કરતા જે વિશેષતા કરી છે તે તેના રંગમણની રચના છે તે પહેલાંના રંગમણોની છત ચાગેપાસની દીવાલો પર ટકાવવામા આવતી અને તેની ઉપર નાનું મેડું ઘાટનું શિખર યતું મણપને કદી વઢી અદરથી એ બાહુ બળિયા અથવા વિમાનવાટના ગવાડો કે ઝરૂખા મૂકવામા આવતા પરંતુ શુદ્ધગતના શિલ્પીઓએ આડ ચાલકા પર ગોળાકારે લાખી ગિલાઓ ગોઠવી ઉપરથી અદાસ મારી ધીરે ધીરે નાના થતા ગોળ વર્તુલોનો ઉપર મળી જતો ધુમ્મટ રચ્યો તેમા ય જગતને અપાર આશ્ચર્ય ટરાવતું નકશીદાર આરસનું ઝુમ્મર જેને મધુન્છર કહે છે તે શુદ્ધગતના શિલ્પીઓનું નાવીન્ય છે મંદિરની રચનામા દ્વારમણ, શૃંગારચોટી, નયચોટી, ગૂદમણ, ગર્ભગૃહ, તોરણ શિખર, મગળ ચૈત્ય વગેરે વિભાગોવાળો શિલ્પવિસ્તાર છે

રંગમણના તલો પર વિવિધ વાલો સહિત ઊભી ગખેલી અસ્ત્રગઓ, વિલાધગઓ, નર્તિકાઓ, સ્તલો પર સમોમરણ તથા ભીંતો અને છતો પર ડોરેલાં ત્રાસદેવના જીવનપ્રમગો, નાગપ્રમધ, અનેક શરીર છતા એક મગતકવાળું માનવપ્રમધ એ બધું શિલ્પકલાની વ્યાપક સમાદૃષ્ટિ બતાવે છે

જૈન સપ્રદાયમા બાણે એ કાળે એવી માન્યતા હતી કે મંદિરમા કોઈ દેહાણે સપાટ પ્રદેશ ભીંત કે ઝતમા ખાલી રખાય નહિ એના દૃષ્ટાંત તરીકે દેગણી-જેઠાણીનો ગોખ બતાવવામા આવે છે કિંવદન્તી પ્રમાણે કારીગરોને આગળ કામ કરી શકે માટે વધુ વધુ કોતરી ધૂળ લાવે તેની ભાગેભાગ રૂપ કે નાણું મળતું, એનું ગદસ્ય એટલું જ કે કલાકારીગીરી માટે દેવમંદિરમા દ્રવ્યનો સકોચ લેગભાગ નહોતો થતો સામાન્ય જનને તો એ દેવસૃષ્ટિમા ગયાનો આનંદ થાય અને અઢારગને કલાની સમાધિ લાગે એના એ કાળો નિશ્ચય અન્યા છે

આશુની પ્રસન્નિ તેના સિંધુરેશ્વર મારે થાય છે તો માસ્તાના રાણાપુરના મહિર્માં ૪૨ રાણોની રચના, મુનેજ અને મરિનો અપલ પ્રસન્ન થા નવા ચણનાથના આનોમા ૫૬ બાણે છે મરિને હાલ સ્વરૂપ આપનાની શો ના, જે માગથી સ્વપત્ર વધારવા મેડનાર માન નામનો રાણાકપુર પ્રકાશ હાલતે જ આપલ રચનામાં સ્વપત્રિની મુદિનો વનોપાગ છે અને તેમનો હાલ આપનાર સિંધુઓએ રતમપ્રથમ આરે શિયાઓનાં હવાપ્રકાશ એવા તે જ પ્રમાણે મેડનાર માણે ઉપરના અંગના સ્વસ્થોમાથી હવાપ્રકાશ સાથે નાચની સ્વસ્થ વંધરી બાપી

પતિન, સ્વસ્થ અને સ્વસ્થપ્રકાશી અક્ષર સાન વાણવ બુ મેજવડા મારે શિરિનિવાસનું આપનાર આગળ પુણ્યપત્રિનિ છે પણ તેનો એક પહે ઉપચાર કરવામાં ૮૦ મપ્રથમે સતુઅનાં શિષ ઉપર મહિની ૮ નવરી કરીને અવનિ કરી બતાવી છે

સાદુલજી, ગિરનાર છે ૧૫મા પાણીવણ આપના કાળે ૮૧ ૬૨ બેથી રેકરી ઉપ અને વારમા મળનીની સામ્યએ ૭ અક્ષર હસ મ્યું છે તેનો નોટો અન નથી પુણ્યપ્રકાશ મારે મરિને બધારવા ૭૫ કાઈકામ નથી તેની ૬૬ આપના યોનોમાં હોવાથી અક્ષર ૧ મળા ૬ મરિને કોઈએક જ કુદઅના મળથી બન્યાં છે સ્વ અપિ રીતે મળાઈ પોતાના નામ અપર રહે મારે મરિના નોટા સહુચાર નક્ષી પાઠા બાજ એરમુ અથ કરે છે આ મરિનો બરેબરો રચનામળ નિશ્ચિત નથી કાઈ તો બર ૧૧મા સેકાનુ હમિ ૫૨મા ૧૪મા-૧૫મા છે ૧૫ મિલેથી કુમનાઓથી અગ્નિ ચરેલા તેનો છળોદાર કરનાં પહેવાના ૭૦ી શુકિ રહી નથી પણ ૬૬એ અપામને કાલે ૨૫મારના સેપા નીએ પણ અદરશ થયુ છે પણ આ મરિર્માં ૧૪થી ૧૮મા સીકા સુધીના અનેક પ્રાપ્ત સ્વાખ્ય નિર્મોલના નપ્ત મળી આવે છે

પાઠાના કાળમાં પ્રતિષ્ઠાઓ અને મિત્રોનુ રૂપાક્ષ તથા નક્ષીના હાલ નમળાં અક્ષર છે પણ તેમાં ૫૨૫મા વિશુદ્ધ રહી છે એટલે કુતુહાલના અભ્યાસી મારે આ વલુ સાખ છે જે કોઈકસોપક અગ્ર તેના નક્ષા નીપ અને પુણ્યપ્રકાશ મપર્ણ રીતે મિત્રો સાથે નેપર કરી શકે તો સ્વાખ્યનું એક અને પુણ્ય થાય

શિરનાર અને વારમા મરિનોની કુતુહારઅપ નિષ્ણદ્યુ યના મુદિપુના આપનો છે ઉપરના સતુદાર હાંતમા અક્ષર સિંધુઓએ વેખા પૂર તેની ર્ધિતે ૫૨ અક્ષર મળ્યા છે ન્યામકાંતર્માં અને હમ્યા જે અપમરિનો છે તેનુ અક્ષર ૨૪૫ તો મળા મુ પણ છળોદારને નામે આ સ અને હમિની વખતો અપા ૬૬મા હોરા મળી રજ છે મુત અપાનુ કહેશરનુ પ્રતીન પ્રમિદ મરિ ભજ સાહે બધાવેનુ તેની ૬૪ થીતો કુતુહા અન થી સન્ધસીના પુમ્પની ૭૦ પીરાય મળી કર્ધ છે અને હાલની કાલનો ૫૨ ૨૫મા ૭૦ી મામો અને કાલેશ પાગના મેદા હવના છે આ બારીવની હાલે પન્દરમા અપા ૨૫ ૨૫મા ૭૫ અને અક્ષરનુ છળોદાર કામ કરી સામ એનુ જાહરણ સર્વન સીકાર પામે તો ૮ આપના પાનોનુ પ્રાપ્તિય થાય

મરિનેના હાલની અને સિંધુઓ અથ સુધી સ્મકા અને નિચાલ ઉપચારો હતા આ સુધી કીન સપ્રામે કમવેના મરિ, પ્રતિષ્ઠા અને અપધારો અને અન ૫૪માં ૭૫ ૭ કીપનામાં, પાનુપ્રતિષ્ઠાઓ, ઘીઓ વરેરેયા એક ૪ ૫મા અક્ષરની રહી હતી પણ ૧૬થી ૬૬ ૫૭ી શિરિશ વર્તેન વધર્ધ એ સ્મકારો કુલ અથ અને આરે ૬૫ ૬૬મા તેના થાય ૫૨ ૭૭મા થાય છે

મગમત અને ગગદામ પાછળ તમામ મદિગેનો ખર્ચ કુલ વર્ષે અંશી-પચાસી લાખ રૂપિયા થવા જાય છે એમ એક સલામત વ્યક્તિએ કહ્યું હતું તેમ હોય તો જૈન કોમ આ કાચ માટે પૂરું અભયામી ગાસન કુશળ કલાકારો ને નિર્ગીક્ષ્ણો નીમીને કંઈ પૂજ્ય સ્વાતોની પ્રતિષ્ઠાનું ગદાણું હડી નકે છે

ગગ અને ચિત્રની હડીકત પર આવતા મદિગેમા થતું ચિત્રદામ અને ગગદામ આગવડાલના સુમનદારી જનની ગચિને સતોષે એવું થતું નથી ડારણ કે તેમા ડોઈ પ્રકારે જૈન કલાની પ્રાચીન નિષ્ટા કે પરિપાટીનો સલાસ કે અસર નથી આધુનિક બજાર મ્મદા જેના રગગગ અને ભેંદારા મગીતમાથી કોમની પ્રબળને કયા સપ્તાર અને સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થશે એ માનસશાસ્ત્રનો પ્રશ્ન બને છે પણ ગુજરાતને ગૌરવ લેવા જેવી હડીકત એ છે કે ભાગતનર્પમા અજતા પછી ૧૧મી સદીથી અપભ્રંશ વયેલી કલાનું એક મોટું આશ્ચર્યધાન ગુજરાત અને માગવાડ હતું મોટે ભાગે ૧૩મીથી ૧૬મી સદીના કરપસ્રનો અને કાલક કથાના હસ્તક્રયોમા જ એ કલાના અવશેષો ગલાયેલા મળ્યા હતા, અને તેથી જ વિદ્વાનો ભારતીય કલાના ઇતિહાસની ખૂટતી ટીઓ મેળવી શક્યા છે અને ૧૯૧૦મા આગલાયેલ મગોપન પ્રત્તિમાથી આજે એ કલિત થયું છે કે એ કલા ગગદામ, નેપાળ, બગાળ અને દક્ષિણ સુધી વિસ્તરી હતી પણ મોટું સગેવડ સુદાર્ઠ જતા છેવટનું જળ જેમ એક મોટા ખાણમા સચવાઈ ગયું તેમ ગુજરાતના ધનાઢ્ય જૈન સમાજે એ કલાને ગ્રથભાગેમા સાચવી રાખી હતી અને ધર્મ મગધથી પુત એ પ્રદારની પરપગ અને રદિનું રક્ષણ કર્યું હતું અને હવે તે નવા યુગના કલાકારોના તેમજ વિદ્વાનોના અભ્યાસમા એક અગલનું પ્રકરણ બની ચૂકી છે

એના પ્રચાર અને પરિશીલન માટે સુદ્ધ પ્રકાશનો કરનાનો યગ અમદાવાદના એક તરણુ ગૃહસ્થ શ્રી માગભાઈ નનાબતે આપીશું

ગ્રથસ્થ કલાના નમૂના ઉપરાત એમણે આઠમી સદીની જિન ધાતુ પ્રતિમાઓનું સશોધન અને સમ્રદ કરી દક્ષિણ ભાગતની ધાતુ પ્રતિમાઓની બગેબરી હરે એવો એક કલાપ્રેક્ષ પ્રકાશમા આપ્યો છે

કાક શિલ્પના ઉત્તમોત્તમ નમૂના પાટણના ગૃહમદિગે કે વરદહેગમગે છે આ અપૂર્વ ભારતીય શિલ્પકૃતિઓની નિકામ કે વેપાર પર અટકાયત સુઢાવી જોઈએ મદિગેના નાના નમૂનાઓ ઉપગત કાર શિલ્પીઓએ જૂના મદિરોની છતોમા કાક પૂતળીઓ, નકશીઓ, પ્રસગો અને નકશીનાગ ત્તલો કોતર્યા છે એ આરસના તળણની પૂરી મ્પર્ષા કરે છે

પાટણ અને અમદાવાદમાથી અનેક કલાશિલ્પની અપ્રાપ્ય વસ્તુઓ પરદેશના મગ્રહાલયોમા પહોંચી ગઈ છે એ માટે હવે સૌ જૈન કલાપ્રેમીઓને ખેદ થવો જોઈએ અને હવે પગીથી એની વસ્તુઓ મેળવવા ઉદાર દાનદામાથી તેની ખરીદી કરી સમ્રદ ગયવો જોઈએ, જેથી પ્રગ્ન જૈનકલા માટે સુયોગ્ય રીતે ગૌરવ લઈ શકે ઉપગત કુશળ અને કલાનિદ્ધ વિદ્વાનો પામે એ વસ્તુઓની પગીમા, હર અને નોંધ કરાવી ઉત્તમ ચિત્રો સાથે તેના ગ્રથો પ્રગ્ન સમક્ષ મુકવાથી જૈનકલાની સપૂર્તિમા યશકલગી ઉમેગશે

જાણુની પ્રશસિ તેના સિંચરેના મહે ઘણ છે તો માન્યાના રણ પુરના મરિયા ૧૦
સાચોની રચના, મુનેગ અને મરિનો અવલ પ્રશસન થા નવ વચુનાવાન આનોમાં વડ જાણવ છે
મરિને હજાર રસપ આપનાની થો ત્યા, મે ખજારી સમના વજારવા મેનના મડ નાવ
સાચુકપુર પ્રકાર કાર્ય વ સ્થપન નવના સ્થપતિની મુકિનો વમોપાજ છે જાતે મત્તવ દા
આજના સિંચીઓએ રમકપનાં મારે સિંચીઓનાં દવાપ્રકાસ જેવ્યા તે ન પ્રાપ્ત
મેનના મડે ઉપરના માનના સમોમાંથી દવાપ્રકાસ સાથે નાવની સ્થિતિ વધારી આપી

વરિય, રમક અને જનસર્કથી જનન સર્ગ વાવણ જુ મેનના મહે ચિરિનિયમનુ ખજાર
કારનામ પુત્રપુત્રિનિ છે પક્ષ તેનો મે ૧૫૦ ઉપરોડ કરવાના ૧૮ મધ્યામે સુખનના સિંચ
ઉપર મરિનો ૧ નવરી કરીને જાણિ કરી મધ્યાની છે
શાનુજા, નિસ્નાર શોરખુઆ પાવીનામુ જાણ કાને ન ૧ ૩૨ બેની રેરી ઉપ
અને તારેઆ માનીની સાનનાએ ૭ જા ન રમ ન્યુ છે તેનો જોડો જન નથી
પુત્રપ્રાપ્તિ મહે મરિ જાણવા તેનું કાર્ય જન નથી જેની ૬૬ જાણા દેનોમ
દોવાથી જાણના ૧ મના ક મરિનો કોઈએ ૬ ન વડમના દાની મના છે આજાવિક રીતે મના
પોતાન નમ જાણ રહે મહે ચિરિનિ જોઆ સુવુના નાચી પાડા જાણ જેમુ જન ક છે જ
મરિનો મરેઆ રચનાના નિશિત નથી. કોઈ તો જર ૧૧મા સેકાનુ દાને પર્વ ૧૪મા ૧૪મા
દે આ િટ્ટી દુમનાઓથી ખજિ વરેઆ તેનો ક્યોદાર કરતાં વરેઆને જેની મુકિ રકી નથી
મહે દેકાએ મધ્યાને કાર્યુ પારના સા ૧ નીએ મધુ જાણવા મુ છે પક્ષ આ મરિનાં ૧૪મા
૧૮મા સેકા સુધીના જાને ૧ મરના સ્થપન નિશિતના નવના મધ્યા જાને છે

પાજના કાળમાં પ્રશિયાઓ જાને જિયોનુ રપકાન તથા નકીના ૬ ૧૨ નવનાં જાણ છે પક્ષ
તેમાં જરવા વિશુદ રતી છે આમે કુતારના જાણાસી મહે સા પક્ષ સ્થપ છે જો કોઈ સમો
મળ તેના નાસ, નીષ જાને પુત્રપુત્ર મધુ રીતે જિનો સાથે તેના કરી સો તો આજાનુ મે
જાને પુત્ર જાણ

વિસ્તાર જાને તારનાં મરિનો કારનામ વિશુદ રતી હરિપુત્રા નવનો છે ઉપરના
સુવુના કાર્ય જાણ સિંચીઓએ તેના દા જેની કાર્વિ પર જાણ મળ છે જાણનાં જાને
ક કા ૭ જિનપરિ છે તેનુ જાણ મરેઆ તો મરેઆ રમુ પક્ષ ક્યોદારને નમે જાણ જાને કાર્ય
વજારો જાણ કાજા દેવા જાની જા છે મુદા જાણાનુ ક્યોદારનુ પ્રાપ્તિ પ્રશિદ મરિ જાણ
નવમેમુ તેની સુ કીનો જાણ જાણથી સનસીના મુદની જેમ વીનાના જાની મરિ છે જાને દાની
કાજાને ૧૨ રમકા જેની પ્રાપ્તિ જાને કાર્ય દાજાના મેદુદ દાજા છે આ જાણની સાથે મરના
જાણ રમે રણપુર જાને જાણુ ક્યોદાર કામ જાની સમ. જેનુ ક્યોદાર સર્વ રીકાર રમે
તો ન જાણ પાણે પ્રાપ્તિ જાણ

મરિના દાનીને જાને સિંચીઓ જાણ મુધી કાજાર જાને વિજાના ઉપરના દવા તાં મુધી દા
સાથે કાર્ય મરિ, પ્રશિયા જાને જાણારો જાને જાણ પક્ષો તેના ૭ ઉપરના, પુત્રપ્રાપ્તિના
દાનીઓ વરીમા એ ૨૫ કાજારની રકી દાની પક્ષ ૧૬મા સુધી ૪૭ી પ્રિદિત જાણ વજાર
એ કાજારો જાણ જાણ ઉપર કાજા તેના દાજા મહે દેકાને જા છે

મગમત અને ગગકામ પાછળ તમામ મદિગોનો ખર્ચ ડુલ વર્ષ એસી-પચાસી લાખ રૂપિયા થવા બંધ છે એમ એક સભાવિત વ્યક્તિએ કહ્યું હતું તેમ હોય તો જૈન કોમ આ કાર્ય માટે પૂર્ણ અઘ્યામી શાસ્ત્રજ કુશળ કલાકાર ને નિરીક્ષકો નીમીને ફરી પૂન્ય સ્થાનોની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કરી શકે છે

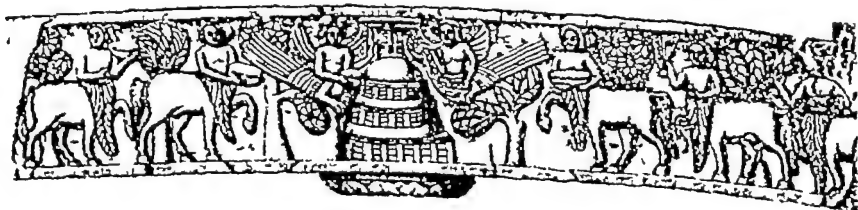
રગ અને ચિત્રની હકીકત પર આવતા મદિગોમા થતું ચિત્રકામ અને રગકામ આગ્રહાલના મુચ્ચન્દારી જનની રુચિને સતોષે એવું થતું નથી કારણ કે તેમા કોઈ પ્રકારે જૈન કલાની પ્રાચીન શિષ્ટતા કે પરિપાટીનો સહાસ કે અસર નથી આધુનિક બજારુ ગમકડા જેવા રગગાય અને લેંડાગ સંગીતમાથી કોમની પ્રબળતા કયા મરદાગ અને સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થશે એ માનસશાસ્ત્રનો પ્રશ્ન બને છે પણ ગુજરાતને ગૌરવ લેવા જેવી હકીકત એ છે કે ભારતવર્ષમા અજંતા પછી ૧૧મી સદીથી અપભ્રંશ થયેલી કલાનું એક મોટું આશ્રયસ્થાન ગુજરાત અને મારવાડ હતું મોટે ભાગે ૧૩મીથી ૧૬મી સદીના સ્વપચ્ચત્રો અને કાલક કથાના હસ્તગ્રંથોમા જ એ કલાના અવરોધો રક્ષાયેલા મળ્યા હતા, અને તેથી જ વિદ્વાનો ભારતીય કલાના ઇતિહાસની ખૂટતી કડીઓ મેળવી શક્યા છે સને ૧૯૧૦મા આગભાયેલ મશોધન પ્રવૃત્તિમાથી આજે એ ફલિત થયું છે કે એ કલા ગાજ્યાન, નેપાળ, બગાળ અને દક્ષિણ સુધી વિસ્તરી હતી પણ મોટું સગેવર સુઝાઈ જતા છેવટનું જળ જેમ એક મોટા ખાગમા મચવાઈ રહે તેમ ગુજરાતના ધનાઢ્ય જૈન સમાજે એ કલાને ગ્રંથભાગરોમા સાચવી રાખી હતી અને ધર્મે સમઘથી પ્લુત એ પ્રદાગની પરપગ અને રૂઢિનું રક્ષણ કર્યું હતું અને હવે તે નવા યુગના કલાકારોના તેમજ વિદ્વાનોના અભ્યાસમા એક અગસનું પ્રકણ બની ચૂકી છે

એના પ્રચાર અને પરિશીલન માટે સુદગ્ર પ્રકાશનો કરવાનો યશ અમદાવાદના એક તરુણ ગૃહગ્રંથ શ્રી સારાભાઈ નવાબને આપીશું

અરથ કલાના નમૂના ઉપરાત એમણે આઠમી સદીની જિન ધાતુ પ્રતિમાઓનું સશોધન અને સમ્રહ કરી દક્ષિણ ભાગતની ધાતુ પ્રતિમાઓની બગેમરી કરે એવો એક કલાપ્રેશ પ્રકાશમા આપ્યો છે

કાષ્ટ શિલ્પના ઉત્તમોત્તમ નમૂના પાટણના ગૃહમદિરો કે વરદહેંગસગે છે આ અપૂર્વ ભારતીય શિલ્પકૃતિઓની નિકામ કે વેપાગ પર અટકાયત સુકાવી જોઈએ મદિગોના નાના નમૂનાઓ ઉપરાત કાષ્ટ શિલ્પીઓએ જૂના મદિરોની છતોમા કાષ્ટ પૂતળીઓ, નકસીઓ, અગ્રગો અને નકસીનાગ ત્તલો કીતયાં છે એ આરસના તક્ષણની પૂરી ગ્વર્ધા કરે છે

પાટણ અને અમદાવાદમાથી અનેક કલાશિલ્પની અપ્રાપ્ય વસ્તુઓ પરદેશના સગ્રહાલયોમા પહોંચી ગઈ છે એ માટે હવે સૌ જૈન કલાપ્રેમીઓને ખેદ થવો જોઈએ અને હવે પછીથી એવી વસ્તુઓ મેળવવા ઉઢાગ દાનક્રમાથી તેની ખરીદી કરી સગ્રહ ગ્યવો જોઈએ, જેથી પ્રગ્ન જૈનકલા માટે સુમોગ્ય રીતે ગૌરવ લઈ શકે ઉપરાત કુશળ અને કલાવિદ્ વિદ્વાનો પામે એ વસ્તુઓની પરીક્ષા, સ્દર અને નોંધ કરાવી ઉત્તમ ચિત્રો સાથે તેના ગ્રંથો પ્રગ્ન સમક્ષ મૂકવાથી જૈનકલાની સંપૂર્તિમા યશકલગી ઉમેગાગે

કર્મને આભારી સસારત્વ છે એમ પ્રતિપાદી તમામ પ્રાણુ, છવ, ભૂત અને સત્ત્વને સમઠક બનાવ્યા છે તે ઉચ્ચ, નીચનો ભેદ દાખ્યો છે, વર્ણ અને જાતિના વિચારને બહિષ્કૃત ક્યો છે અને સ્ત્રી-પુરુષના એકસગ્ગા અધિકારની હિમાયત કરી છે આ રીતે કરેલી જગત્ પ્રત્યેની જૈન ધર્મની અપૂર્વ મેન્ડા ઉવેખના કે હામી કરવા જેવી તો છે જ નહિ, પરંતુ સન્માનવા જેવી છે વર્તમાનમા ચાલી ગેલેલ ભીષણ તાડને ખાળવાની અને અરાજકતાને ધ્યાને સુગન્ધ સ્થાપવાની, માગમારી અને ડાપાડાખીને નાબૂદ કરવાની, શોષણ, લાચ, ગ્રહણ વગેરે બદીઓને નિર્મળ કરવાની, એટલે ભોગે ખીજની જીવવાની અસહ્ય વૃત્તિને વિદાય આપવાની શક્તિ કે કામવાખી દોષપણ પ્રચલિત સંસ્કૃતિમા આપ્રતમા હોય તો તે કેવળ જૈન સંસ્કૃતિમા છે નીતિની નાદારીને દેવાળુ ઢાઢતા બચાવવાની અને કાચી પડ્યા જતી આસામીને ફડવામા નહિ જવા દેના ટકાવી રાખવાની સપૂર્ણ યોગ્યતા જૈન ધર્મ પ્રતિબોધિત અને પ્રગ્ધિત અહિંસાના, કર્મવાદના, અનેકાતના અને પચમહાવ્રતોના તત્ત્વોમા છે આ સંસ્કૃતિના હાર્દને સમઠકે અને પચાવ્યે જ વર્તમાન બાન્ત અને મન્મત જગતનો છુટકાનો છે—આ સંસ્કૃતિમા એના ઉદ્ધાપક તરો છે એ ઢાળે

જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા પુરવાર કરતો બધીનો ગિલાલેખ મોજૂદ છે શ્રેણિક, ચંદ્રગુપ્ત, મિંદુચાગ, અશોક, અપ્રિતિ, ખારવેલ, વિક્રમાદિત્ય, મુજ, ભોજ વગેરે વગેરે ઐતિહાસિક ગગનધિરાજનોએ જૈન ધર્મને સપૂર્યો અપનાવ્યો હતો અથવા તો વેગ આપ્યો હતો સિદ્ધરાજ, કુમારપાળ વગેરેએ તો જૈન ધર્મની સાગી એરી પ્રભાવના કરી હતી એ તો હવે ક્યા છાની વાત નહી છે ? જૈન ધર્મ દક્ષિણમા પણ પોતાના પ્રભાવનો પ્રસાર સારો ક્યો હતો મહાપ્રતિભાગાળી જૈન સાહિત્યકારોએ, કવિવર્ધોએ ખીજઓને મોમા આગળી ધાલવી પડે એવી સાહિત્યની ચિંત્રણ કૃતિઓનું નિર્માણ ક્યું છે સ્થાપલના, ચિત્રકળાના, સાહિત્યના—દૂકમા ભુદ્ધિના એકેએક પ્રદેશમા જૈન સાધુઓએ અને આવડોએ નિર્દોષ વિદ્વાર કરી બતાવી જગતમા નામ આપ્યું છે, કાઠ્યુ છે વસ્તુપાળ, તેજપાળ, જગદુશા, ભામાગા વગેરે દાનનીગેએ દોડ કે ગોદેલરને ભુલાવી દે એવું કરી બતાવ્યું છે જૈન ધર્મની અને સંસ્કૃતિની જગતને આ ફેણ છે એની પુરાખી યશોગથાને અહીં અપ્પનવામા ડકાશ માગવાનો કોઈ અપ્રશસ્ત હેતુ નથી, પરંતુ એ ધર્મ અને સંસ્કૃતિ મહાપ્રાણુવાન, મત્તવગાળી સંસ્કૃતિના ખીજ ધગવે છે એ તરફ કેવળ અગુલિનિશ જ કરવાનો હેતુ છે

સાધુ, સાધવી, શ્રાવક, અને શ્રાવિકા—આ ચાર ચતુર્વિધ જૈન મનના એકમ, ઘટક પહેલા એને પાળવાનો ધર્મ તે અણુગાગ ધર્મ અને ખીજ એનો તે આગાગધર્મ પોતપોતાના કર્તવ્યપાલનની મર્યાદામા રહી એ ચારેય આત્મોન્નતિ સાધી સપૂર્ણ દશાએ પહાચી શકે છે એ ચારેયે અમુક જ સ્થિતિ અવસ્થામેવ પ્રથમથી સ્વીકારની જોઈએ એવું કાઈ નથી પોતપોતાની મર્યાદાના વર્ણુળમા ગઢી, સદાચાર મેવી, વિકાસ વધાગતા વધાગતા અતે છુટકાગે મેળવી શકે આ ઔદાર્યનો દાખલો છે સદુચિત નહિ પરંતુ ચિન્તાગિત—તદન ચિન્તાગિત દશ્તિનુ આ ઉદાહરણ કહેવાય સાધુ અને શ્રાવકના ધર્મનું નિરૂપણ પાઠિભાષિક હોઈ અહીં અપ્રસ્તુત છે સપ્તમ અને તપ દ્રાગ અનુદ્ધિઓનું પરિમાર્જન કરવાની પગમ આવશ્યકતા બન્નેમા નિર્ધારાઈ છે વશપગપગથી કે પેદાનુપેદીથી આચાર્ય કે એવા કોઈ પદની પ્રાપ્તિ થતી નથી આચાર્યના ચણુ ધરાવતો હોય તો જ આચાર્ય કહેવાય, વય કે લિંગ આદરનું ધ્યાન નથી, ચણુની જ પ્રતિષ્ઠા કરવામા આવી છે જૈન ધર્મ રૂદિચુગત નથી પણ વેગવાન વિદારમા જ માનનાગે છે એનું જવલત પ્રતીક આથી ખીજ ક્યું હોઈ શકે ? માત્ર જ્ઞાન કે માત્ર ક્રિયા—આ બન્ને એકાતી હોઈ એનો અગ્નીકાગ કરવામા આવ્યો છે અને એને સ્થાને જ્ઞાનક્રિયા સમુચ્ચવવાને મૂદવામા આવ્યો છે સાધુ-સાધવીએ

જૈન ધર્મ અને જૈન મંસ્કૃતિની કેટલીક લાક્ષણિકતાઓ

પ્રા.૦ અમૃતલાલ સવલંક ગોપાણી, એમ.એ., પીએચ.ડી.

જાન સંસ્કૃતિના નિર્માણ અને ધર્મના વૈરિષ્ઠ્ય અને જોડ સંસ્કૃતિઓની જેમ અને એટલો જ જન સંસ્કૃતિનો પણ ફાળો છે. જૈન એટલે જિન નો સમૂહ, જાગૃતી અને જન, વાણી તથા સરીર આ ત્રણેય ઉપર જેણે સત્યવચનપૂર્વક વિશ્વ મેળવ્યો હોય તે જિન આ જિન પત્રી અને તે દેહનો હોય, અને તે હાથે જીવનો હોય અને અને તે દિશાનો હોય આ એની ઉગરમાં ઉગર આપ્યો છે. જાગૃતી જેન ધર્મ અને સંસ્કૃતિની અપાકિયા સ્વત હિંદુ ધર્મ છે. જૈન ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો ઉગમ જોઈ પણ જન ધર્મ કે સંસ્કૃતિમાંથી થયો નથી, એવું અનિવાર્ય રાજ્ય છે. અનિવાર્ય પ્રાપ્તિ અને પુરાણમાં પુરાણ સ્વરૂપ સાથે અને પ્રયોગમાં જાગૃતી ઉગરથી આ વિષય હવે અસંદેહ રીતે પુરવાર થઈ ચૂક્યું છે. એના ઉપર જાણે, અને જન ઉપર એણે પ્રભાવ અને સંસ્કાર નાખ્યા છે — આ અને વસ્તુઓ સ્વીકારી એકબે સંસ્કૃતિઓ પારસ્પરિક અસરથી તબ્બ મુખ રહી શકતી નથી એ સિદ્ધાંત સત્યજન્ય છે.

અદિસ જૈન ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો પ્રભુ છે. એટલા માટે એને અદિસ ધર્મ તરીકે પણ અસંકલ્પતા જોગવાઈવાળા આપે છે. એના યોગિક સિદ્ધાંતો પૈકામાં કર્મવાદનો સિદ્ધાંત મોખરે છે. જન્ય અને મરણના ફેરાઓથી રક્ષણ સહાર અમલ્ય એ એક અજાનનાં પ્રજ્ઞાન દુઃખ એને દિશાને સ્વમુખ છે. આ દુઃખ કર્મજન્ય છે. ચોરસી લાખ વૈનિઓમાં અમરો અમરો, ઉત્કલિત સામ્યો સામ્યો આદ્ય કર્મમુક્ત થઈ શકાય તેવા મેળવે છે. એ મોક્ષ સાધ્ય કરી આપવામાં હિંદુઓ કોઈ મજા તત્ત્વ નિમિત્ત કારણમૂલ નથી જન્ય અમલ્યને પોતે જ સિદ્ધિ હાસ્ય કરવાની છે. એટલે એમાં જન્ય સામ્યનો સ્વીકાર કરવામાં આનો છે. મજા પદાર્થની આપખુદ મહેસુસાની ઉપર એને સ્વપ્રાપ્ત નથી એ પોતે જ કર્ત, જોગ્યા અને હર્ત છે. પોતાના કામ દુઃખ માટે કોઈને પણ એ જવાબદાર ન જણી શકે આમાં રાજ દેહની ચલિત્વનો પરિહાર સમન્વિત થઈ જાય છે. નિરહમર પ્રિયિત પુરુષાર્થનું સાધન પણ આ સિદ્ધાંતમાંથી જ સ્વત્ત્વ સરે છે. ડી છે.

૧ અને મેઝા અર્થત્વ અસ્ય અને સ્વ — આ એ મુખ્ય તત્ત્વો સ્વીકારી, જીવન સાત તત્ત્વોને — પુરુષપાપકિને — અસ્યવદ જાગૃતર મેઝો તરીકે રચાણી કુમે ન્ત તત્ત્વોની પ્રજ્ઞા જન ધર્મે કરી છે.

જગત્ત્વ અસ્ય અને સ્વરૂપ તરીકે ઉપર ને અમલ્ય ધર્મની હિંદુએ જૈન ધર્મ નિરીક્ષણથી સ્વભાવ હોય તો કાપે સ્વમુખ, વસ્તુ નિરીક્ષણથી એટલે નાસ્તિક અને નાસ્તિક એટલે નીનિની આપસવચ્ચા અને મુ રજ નહિ અમલ્યર એનો જો અર્થ કરવામાં આવ્યો હોય તો તે જગત્ત્વ અન્ય, અસ્ય-સ્વમુખ અને ન્યા વિહિત છે. પાપ અને પુરુષા અન્યોને અને નીનિના મુખમાંનો અમલ્યત્ત્વ જ છે. આ હિંદુની જલ્લ જગત્ત્વ નથી.

પૃથ્વી, પાણી, તેજ વાયુ આદિ હિંદુકાનું નથી. તેઓનું અસ્તિત્વ પોતપોતાના જાસ નિવર્યોને આધારી છે. હિંદુત્વ આ રીતે જૈન હિંદુને અનુકૂળ નહિ હોવા કલ્પે અમલ્ય પોતે પોતાને જાણે ૫ પ્રકાર જની શકે છે એ રીતે હિંદુત્વનો એ અગ્રીકાર પણ કરે છે.

કર્મને આભારી સમાગમ છે એમ પ્રતિપાદી તમામ ગ્રાણુ, જન, જૂત અને સત્ત્વને સમજાવવાના છે ને ઉચ્ચ, નીચનો ભેદ ટાળ્યો છે, વર્ણ અને જાતિના વિચારને ગણિત્વ દ્યા છે અને સ્ત્રી-પુરુષના એકસરખા અધિકારની હિમાયત કરી છે આ રીતે દેવેલી જગત પ્રત્યેની જૈન ધર્મની અપરંપરેશી ઉવેષવા કે હાગી કરવા જેવી તો છે જ નહિ, પરંતુ સન્માનવા જેવી છે વર્તમાનમાં આવી ગૃહસ્થ બીજાણુ તાદ્યને ખાળવાની અને અગત્યકતાને મ્થાને સુગત્ય મ્થાપવાની, મારગમાર્ગી અને ડાપાડાપીને નાખૂદ કરવાની, શોષણ, લાચ, અન્યત વગેરે બહીઓને નિર્મૂળ કરવાની, એકને લોગે બીજાની જીવવાની અમ્લ વૃત્તિને વિનય આપવાની શક્તિ કે ડામવાળી ડોઈપણુ પ્રચલિત સંસ્કૃતિમાં પ્રાપ્તમાં હોય તો તે કેવળ જૈન સંસ્કૃતિમાં છે નીતિની નાદારીને દેરાણુ કાઢતા બચાવવાની અને કાચી પડ્યા જતી આસામીને કસ્યામાં નહિ જવા દેતા ટકાવી રાખવાની સપૂર્ણ યોગ્યતા જૈન ધર્મ પ્રતિબોધિત અને પ્રગ્ધિત અહિંસાના, કર્મનાદના, અનેકાતના અને પચમહાવ્રતના તત્ત્વોમાં છે આ સંસ્કૃતિના હાર્દને સમજાવે અને પચાવે જ વર્તમાન ભાન્ત અને મદમત જગતનો છુટકારો છે—આ સંસ્કૃતિમાં એના ઉચ્ચત તત્ત્વો છે એ કાણે

જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા પુરવાર કરતો બાહ્યનો શિક્ષાલેખ મોવ્દ છે શ્રેણિક, ચદ્રગુપ્ત, શિંદુમાર, અશોક, સપ્રતિ, ખારવેલ, નિકમાદિલ, મુંજ, લોજ વગેરે વગેરે ઐતિહાસિક ગમ્પાગમ્પાઓએ જૈન ધર્મને સપૂર્ણ અપનાવ્યો હતો અથવા તો વેગ આપ્યો હતો સિદ્ધગજ, ડુમાગપાળ વગેરેએ તો જૈન ધર્મની સારી એવી પ્રભાવના કરી હતી એ તો હવે ક્યા જાની વાત રહી છે ? જૈન ધર્મ દર્શિણમાં પણ પોતાના પ્રભાવનો પ્રસાર સાગે ક્યા હતો મહાપ્રતિભાશાળી જૈન સાહિત્યકારોએ, કવિવયોએ બીજાઓને મામા આગળી વાલવી પરે એવી સાહિત્યની ચિરંજીવ કૃતિઓનું નિર્માણ કર્યું છે મ્થાપલના, ચિત્રકથાના, સાહિત્યના—દુકમાં ભુલિના એકેએક દ્રેશમાં જૈન સાધુઓએ અને આવકોએ નિર્દોષ વિહાર કરી બતાવી જગતમાં નામ મ્થાપ્યું છે, કાઠ્યું છે વસ્તુપાળ, તેજપાળ, જગદ્ગુણ, લામાશા વગેરે જ્ઞાનવીરોએ કોઈ કે નોકડેલને ભુલાવી દે એવું કરી બતાવ્યું છે જૈન ધર્મની અને સંસ્કૃતિની જગતને આ દેણુ છે એની પુરાણી પશોગાથાને અહીં ગ્પર્નકામાં રક્ષા મારવાનો કોઈ અપ્રગત હેતુ નથી, પરંતુ એ ધર્મ અને સંસ્કૃતિ મહાપ્રાણુના, સત્ત્વગાળી સંસ્કૃતિના બીજ ધગવે છે એ તન્ક કેવળ અશુભિનિગ જ કરવાનો હેતુ છે

સાધુ, સાધવી, શ્રાવક, અને શ્રાવિકા—આ ચાર ચતુર્વિધ જૈન મનના એકમ, પટક પહેલા બેને પાળનાનો ધર્મ તે અણુગાર ધર્મ અને બીજા બેનો તે આગારધર્મ પોતપોતાના કર્તવ્યપાલનની મર્યાદામાં રહી એ ચારેય આત્મોત્તતિ સાધી સપૂર્ણ દગાએ પહોંચી શકે છે એ ચારેય અમુક જ સ્થિતિ અવશ્યમેવ પ્રથમથી ન્વીડાવી જોઈએ એવું કાઈ નથી પોતપોતાની મર્યાદાના વતુગમાં રહી, સનચાર મેલી, વિકાસ વધારતા વધારતા અતે છુટકારો મેળવી શકે આ ઔમર્મનો દાખલો છે સદ્વચિત નહિ પરંતુ વિગ્તાગિત—તદન વિગ્તાગિત દષ્ટિનું આ ઉદાહરણુ હેવાય સાધુ અને શ્રાવકના ધર્મનું નિગ્ધપણુ પારિભાષિક કોઈ અહીં અપ્રતુત છે સયમ અને તપ દ્વાન અશુદ્ધિઓનું પરિમાર્જન કરવાની પગમ આવશ્યકતા બન્નેમાં નિર્ધારાઈ છે વશપગપગથી કે પેદાનુપેદીથી આચાર્ય કે એવા કોઈ પદની પ્રાપ્તિ યતી નથી આચાર્યના ગુણ ધરાવતો હોય તો જ આચાર્ય કહેવાય, વય કે લિંગ આગ્નુ ન્યાન નથી, ગુણની જ પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આની છે જૈન ધર્મ ગ્દિચુગત નથી પણ વેગના નિગ્ધમાં જ માનનારો છે એનું જલલત પ્રતીક આથી બીજું કયું કોઈ શકે ? માત્ર જ્ઞાન કે માત્ર ક્રિયા—આ બન્ને એકાતો કોઈ એનો અગ્નીકાર કરવામાં આવ્યો છે અને એને રથાને જ્ઞાનક્રિયા સમુચ્ચવાન્ને મુદવામાં આવ્યો છે સાધુ-સાધ્નીએ

મધુક દુતિથી ચાંચરી કે ચાની કમી છે માય નીં । બાકમગમ્યના પાંચ નથી એમ કહી એવે તિરક કરવામાં આત્મો છે । સરીસાવ ખનુ ખનસખનમ્ । આ મિદાનાના પુરસ્કારો સારે થાય ભલી થતા એ કામે છે કે ચગીનને એક કુકો પલુ ન મળતો દોલ ત્યાં નીં કમે પાડેલા પરમેશ્વરી રક્ષેલા અનખનો કે કોળનો નાકરા ભની તમે ઉપખોજ ન કરી છકો, કાણુ વિદ્યમિત્ર એમ નથી એ તેવાનું એને ન દોલ સખમચાત્રના નિર્ધારમા ઉપચોગી બને એની દોર । સરીસી સજ્જન દોરી તેજીએ—આ એક જ મુખ્ય વાત, ઘન રાખી ઉપદેશના અવધાનને એ રીકારે છે જ કિલ્લન બાકમાની ડુ ઘાતની વાત તરફ એને નહતું છે

છત્ર અને બાક—આ ન મુખ્ય તત્ત્વોમાંથી ક્ષિપિત જ્યાં નવ તત્ત્વોનો સ્વીકાર ફોલ ફાલ કરે છે એ બાકમા કલેષર્થે ચતુ । આખા છત્રના, સરસી અને મુકા, સમ્પરીનાં વસ અને સ્થાવર જુનીકાઈ પાલ એ સ્થાવર એક ક દિશ્વિ એો જલુ એો છે । વસમા એ ઉદિશોથી માટી રાંધ ઉદિશો કુપીત એો છે । વગરે સ્થાન । એકદિશ છે પૂર્વ ભૂમિતિ તો—ધર્મધર્મરૂપિ—બાકમા એો છે । બાકમા કામને એકથી છ કમોની કાવતા કરવામા આવી છે । ન ફાલ નિલક કહિને પ્રધાનપણે ખનનાં ચાપી આ ઉપર કહી તે નાખનોની વર્ધકે કાંજમ ચોળત અને સિદ્ધિ પણ કમવામાં આવી છે । તેમ ઉત્પલુચ વિન તુ એ બહોં અમીટ નથી.

જાંઘળ છવોનો મોક્ષ થાય તો કહે ? એક વિધિ અને એક સખ એવો બધીને કમો રહે ? જે વખતે સજ્જન તેમ કાર્ત દોલ । નહિ ઉત્તર વહતી આ ઠાકનો ફોલફાલ એ રીતે નાખા બાકે છે કે ના એમ નથી કારણ કે ંવોના પણ અખ અને અજખ એવા બે મોઝા રિકાચો પાયામાં આખા છે । આખાથી ? અખન છે તે સજ્જન જ એવ છે કે એમનો મોક્ષ કાણપિ કમો જ નથી । આ અખન છવોની ઉપમા સત્કાકરોએ (ફોન) કોરુ મનની આપી છે । કોરુ મન કહી પણ પાકતા નથી આખ એ અખન છવો પણ કહી મોક્ષ મેળવવા નથી

બાકમાની સાથે કામ સુખને બનાવિ માનવા જાણે સાચો પણ એક મુકીની આ બેઠી કરી છો કે બનાવિ વનુનું નાથ થાન નહિ અને એમ માનવા બતાવ સજ્જન કમનો નાક બકાલ ભની જર્મ મોક્ષનો પણ અખન બેઠો થઈ આ મુકીનીનો । ન સત્કાકરોએ એવી રીતે કમલો આપી છે કે બાકમા સાથે નવા કમ અખન નવ છે અને નવા ખરતા બલ છે । આવી બાનતામાં કોઈપણ એક કમની કુનિ બનાવિ નથી, પરંતુ કમનુનિનો પ્રવલ જ બનાવિ કમથી મામો બાકે છે અને આ બોધવ્યવિત રીતે બાકમા સાથે કમો બનાવિ કમથી વેકરેલા છે એમ સમજવાનું છે

તેમ છોને બાકમાને મેનન સ્વરૂપ, ચીજાપી, કાર્તે કમ્પાત્ કોકા, દેવપિમાણી, ક્રિષ્ણને મિત્ર, વીચરિક બાકમાન મન્યો છે ઘાનને બાકમાનુ મજ સ્વરૂપ કહી મેલવિકોથી કોખાત કુવો પાકો છે । પરિજાપી, કાર્ત અને કમ્પાત્ કોકા કહી પતિવ્રતારક્ષિત—મિત્રારક્ષિત માનનાર બાકમાની મિત્રના પ્રાપી છે । દેવપિમાણી એવુ કમલુ માપી બાકમા સર્વનાપી છે એવુ કહેવાર વૈદિક નાનિક, અને સાખ માન્યો બાકમાર કમો છે । સરિર સરિર બાકમાનુ ચર્મન પ્રતિગોષી એક જ બાકમાન માનનાર બાકમાકીઓ સાથેની પાંતળી બાકમાનિ કમ્પી છે । કમને કમસે કે ધમ-અધમો બાકમાનો વિજય કલુ માનનાર ત્યાગિ-વૈમનિકો સાથેનુ અવિભિન્ન નહતે છે—વારિકલુ મારક નજા કમો છે

પુલ્કનુનથી પુલ્ક, પુલ્કનુનથી પાપ, પાપનુનથી પુલ્ક અને પાપનુનથી પાપ આપ પુલ્ક પાપના વિચ્છનો પણ ફોલ ફોલની વિચ્છન્નપાત્ર કલક છે

વસ્તુને અનતધર્માત્મક માની એના ધર્માને અમુક અમુક દૃષ્ટિએથી જોવા તેનું નામ આદ્વાદ છે જૈનોનો આ અણુમોલ સિદ્ધાંત છે પરંતુ પ્રતિરૂપધર્મોએ એને હાથે ડરી ખોટે વગરે મમલ અન્યાય કરવામા પણ બાકી રાખી નથી અપેક્ષા દૃષ્ટિએ સ્વીકાર કરવો એનું નામ પણ આદ્વાદ જ નિત્ય અનિત્ય, વિનાશીપણું, વિચરપણું, અતપણું, અસતપણું—આ ઉપરાંત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને સામ્યથી જોનાનું—આમ અનેક ધર્મોને અનેક દૃષ્ટિથી જોઈ શકાય છે માટે અપેક્ષાવાદ સ્વીકારવાથી જ વસ્તુના વર્ણનનું પરિચિત પણ સાચું ભાન થાય છે આદ્વાદ સમયવાદ છે એવો એક મોટો આલેખ એના ઉપર છે એક જ વસ્તુને પ્રતિરૂપથી ગણેથી યુક્ત રહેવી એ એક પ્રાચીન મગધબોલો કરવા જેવું જ થયું એવો આમા પક્ષનો દાવો છે પરંતુ અહીંયા સમય કોને રહેવો એ જ એક મુખ્ય સમ્મલ છે ગજુમા સર્પની બ્રાન્તિ કે જાડના હામા ગાણુમની બ્રાન્તિ—આ સમય જગ રહેનાય કાળુ કે મર્ષ અને દોડી કે ઝાડ અને નાણુસ—આ બન્નેમાની કાંઈ પણ એક નિશ્ચિત નથી હોતું જ્યારે આદ્વાદ ક્યન કરે છે સારે અમુક એક વસ્તુમા અમુક ધર્મ એ ક્યન કરતી વખતે નિશ્ચિતપણે રહેલો છે એમ રહે છે હકીકત જ્યારે આમ છે સારે એને મન્યવાદ સી રીતે કહી શકારો ?

વસ્તુના અનેક ધર્મો એને વ્યક્ત કરનાગ અભિપ્રાયો કે વચનપ્રકારો પણ અનેક હોય છતાં એ બધાને દ્યાર્થિક અને પર્યાર્થિક આમ બે પ્રધાન નય દ્વારા વિભક્ત કરી પછી અનાતર સાત બેદો પાજા છે

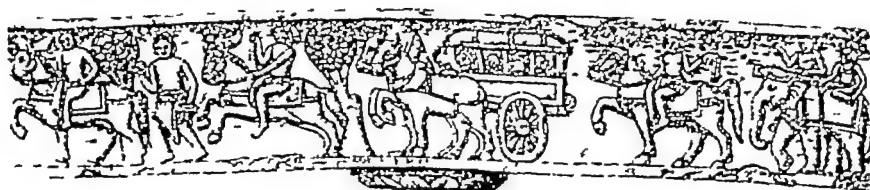
જૈન ધર્મને વીતગગનો ધર્મ પણ રહેવાય છે ગગન્દ્રોપની પગિણુતિને ચલાવવામા આદ્વાદ અગલનો ભાગ લગવે છે

પરમાત્માએ મુક્તિનો માર્ગ બતાવ્યો આ માર્ગ ચાલી અન્યે મુક્તિ હામલ કરી માટે પરમાત્મા મુક્તિદાયક ઉપચારથી ગણાય—આવું આદ્વાદ રહે અને એમ કહી ઈશ્વરકૃત્યવાદના પુરસ્કર્તાઓને આપ આપે

આત્મા જ ઈશ્વર છે અને આત્મા અષ્ટપણે કર્તા છે જ ઈશ્વર જગતનો ક્રતા છે એવું રહેનાગના આગયને આદ્વાદ એ પ્રમાણે મમળવે

મોહવાસનાના પ્રાગલ્યને હણુના શુદ્ધ લાણુવાદ આગળ ધયા, વિપયની આમજિત હકાવવા વિનાનરૂદ પ્રરૂપવામા આવ્યો, સમભાનની પ્રાપ્તિ અથ અદૈતવાદની ખોજ યઈ—આમ પરમાર્થ બતાવી આદ્વાદ બધાના મનનું સમાધાન કરે છે ખરેખર ! વિચારકલહોને શમાવવાનું અમોઝ આધન આદ્વાદ છે અમ્તુ

આ પ્રમાણે ઉપર જણાવી ને લાક્ષણિકતાઓ જૈન ધર્મ અને સમ્કૃતિની છે અત્યારે આ લાક્ષણિકતાઓ વણુ અનેક કામ કરી બતાવે તેમ છે સમગ્ર જગતને શાંતિ આપવાનું જગ્મર સામર્થ્ય આ ધર્મમા છે એમ સૌ કોઈ ખરેખર સમજે અને એ પ્રમાણે આચરે તો જગતનું વાસ્તવિક દલ્યાણ થાય તેમ છે કલ્પલમ્

વસ્તુને અતતધર્માત્મક માની એના ધર્મોને અમુક અમુક દૃષ્ટિબોધોથી જોવા તેનું નામ ગ્રાહ્ય છે. જૈનોનો આ અણુગોલ મિદાત છે પરંતુ પ્રતિસ્પર્ધીઓએ એને હાથે કરી ખોટે ગ્રંથો સમજી અન્યાય કરવામાં પણ બાકી ગયી નથી અપેક્ષા દૃષ્ટિએ સ્વીકાર કરવો એનું નામ પણ ગ્રાહ્ય જ નિસત્ય અનિત્યત્વ, વિનાશીપણું, સ્થિરપણું, ચતુષ્પણું, અસતપણું—આ ઉપરાંત દ્રવ્ય, જ્ઞેય, કાળ અને ભાવથી જોવાનું—આમ અનેક ધર્મોને અનેક દૃષ્ટિથી જોઈ શકાય છે. માટે અપેક્ષાવાદ સ્વીકારવાથી જ વસ્તુના ગ્રંથપત્ર પતિચિત્ર પણ સાચું ભાન થાય છે. ગ્રાહ્ય મન્યવાદ છે એવો એક મોટો આક્ષેપ એના ઉપર છે એક જ વસ્તુને પ્રતિસ્પર્ધી ગુણોથી યુક્ત રહેવી એ એક પ્રધાનની સરખા ભલો કરવા જેવું જ થયું એવો આમા પક્ષનો દાવો છે. પરંતુ અહીંયા મગ્ય કોને રહેનો એ જ એક મુખ્ય મતવાલ છે. ગ્રંથમા સર્પની ભાન્તિ કે ઝાંઝાના દૂધમા માણુમની ભાન્તિ—આ સમય જરૂર રહેવાય કારણ કે સર્પ અને દોઝડી કે ઝાડ અને માણુમ—આ બન્નેમાની સાર્વત્રિક એક નિશ્ચિત નથી હોતી. જ્યારે ગ્રાહ્ય દ્યન રહે છે ત્યારે અમુક એક વસ્તુમા અમુક ધર્મ એ દ્યન કરતી વખતે નિશ્ચિતપણું રહેલા છે એમ કહે છે. દૃષ્ટિસ્ત જ્યારે આમ છે ત્યારે એને સમ્યકાદ ની રીતે રહી શકાશે ?

વસ્તુના અનેક ધર્મા એને વ્યક્ત કરનારા અભિપ્રાયો કે વચનપ્રકારો પણ અનેક હોય છતાં એ બધાને દ્વ્યાર્થિક અને પથ્યાર્થિક આમ બે પ્રધાન નય દ્વારા વિભક્ત કરી પડી અવાતર સાત ભેદો પાશા છે.

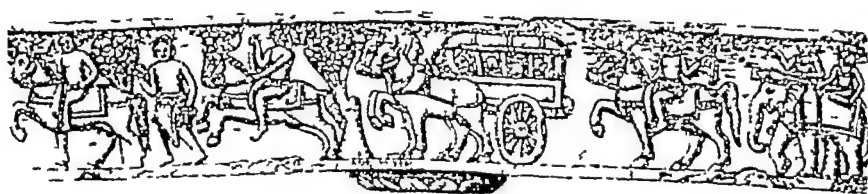
જૈન ધર્મને નીતગાનનો ધર્મ પણ રહેવાય છે. ગગન્દ્રેષની પશ્ચિતિને અભાવવામા ગ્રાહ્ય અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

પરમાત્માએ મુક્તિનો માર્ગ બતાવ્યો આ માર્ગ ચાલી અન્યે મુક્તિ હામલ કરી માટે પરમાત્મા મુક્તિદાયક ઉપચારથી ગણાય—આનું ગ્રાહ્ય રહે અને એમ કહી ઈશ્વરસ્પર્શવાના પુરુષર્તાઓને આપ આપે.

આત્મા જ ઈશ્વર છે અને આત્મા નષ્ટપણે ર્તા છે જ ઈશ્વર જગતનો ર્તા છે એવું રહેનારના આશયને ગ્રાહ્ય એ પ્રમાણે સમજવે.

મોહરાસનાના પ્રાગલ્ભ્યને હણના શુદ્ધ શણિદનાદ આગળ ધયા, વિપયની આસક્તિ હટાવવા વિનાનનાદ પ્રરૂપવામા આવ્યો, સમભાવની પ્રાપ્તિ અર્થ અદ્વૈતવાદની ખોજ યઈ—આમ પરમાર્થ બતાવી ગ્રાહ્ય અધાના મનનું સમાધાન રહે છે ખરેખર ! વિચારરહિતો શમાવવાનું અમોગ સાધન ગ્રાહ્ય છે અત્રુ.

આ પ્રમાણે ઉપન જણાવી તે લાક્ષણિકતાઓ જૈન ધર્મ અને સમૃદ્ધિની છે. અત્યારે આ લાક્ષણિકતાઓ વણ અનેક કામ કરી બતાવે તેમ છે. સમગ્ર જગતને શાંતિ આપવાનું જબ્બર સામર્થ્ય આ ધર્મમા છે એમ સૌ સોઈ ખરેખર સમજે અને એ પ્રમાણે આચરે તો જગતનું વાસ્તવિક રહ્યાણ થાય તેમ છે. હસલમ.

મધુરદ્વિતી ચોક્કરી કે ચાની કઢી છે. માથા ખનીંગ આકારમાં જુના પાત્ર નથી એમ કહી એનો નિર્ણય કે સમર્થ બાબો છે. સરીરમધ્ય ખનુ ધમધમકાત્ આ સિદ્ધાંતના પુરમાર્થનો સાર લાગ જતો થતો એ બાબે છે કે ચરીતને એક કુદરે જલ ન મળતો હોય તો બીજાને પાડેલા પરમેશ્વરી રસેન આપવાનો કે કો વાતનો નાશ થતો અને ઉપખોલ ન કરી શકે. હાલુ વિલમ્બિત એક નથી એ બેસાતુ એને ન હોય સમય-આપના નિર્વાહમાં ઉપજોગી અને એટલી હોય જ સરીંગની સ્વભાવ હોય એક એ—આ એ / મુખ્ય ચાત્ર. આ હાતી ઉપરેવાય નવજારનને એ રીકારે છે જ વિજયવલ્લભ આત્માની મુન્દાની વાતો તરફ એને નાસ્ત છે.

૮૧ અને અટવ—આ મ મુખ્ય તત્ત્વોમાંથી કમિત્ત કાત્ર નવ તત્ત્વોનો સીકવ ફીન હસન કરે છે એ આપના કાવર્તિત્તુ આપા ટવના સ્મરી અને મુન્દા સ્વદરીના વસ અને સ્વભ ; પુન્દિત્તિ પાચ એ સ્વભર એ ઉદિગિતિ એનો જલુ ભો છે. વસમાં એ ઉદિગોથી માંડી પાંચ ઉદિગો સુધીન ભો છે. આરે સ્વભ એકિતિ છે. પાચ અતિત્ત્વો—ધર્મધર્મિ—અટવના ભેરો છે. આપા કામો ભેગાથી છે. કામોની કાવના કરવામાં આવી છે. આ હસન વિજયવલ્લભને પ્રધાનજલે ખાત્રાઈ સમી આ ઉપર કહી તે આપનાની વાર્તિક કાવના, ચોમના અને મિદિ જલુ કરવામાં આવી છે. એના ઉદ્વલ્લભ ધાનુ એ આવી આવી નથી.

નખાવ ટવેનો મોહ શાવ તો શહે ? એક રિતિન અને એક સમય એનો આપીને કામો રહે ? એ વખતે સ્વભર મેનુ કાઈ હોય / નહિ ઉત્તર પામી આ સકાનો ફીનહસન એ રીતે અપાન કરે છે ? ના, એમ નથી. કાલુ કે ટવના જલુ અમ અને અસમ્ય એવા એ મોહ રિકારો પાત્રાઈ અમ્ય છે. આપાથી / અમ્ય છે તે સ્વભરે / એવા છે ? એમનો મોહ કાલિ વતો જ નથી. આ અમ્ય ટવેની ઉપમા સમ્યકાર્યએ (ફીન) કોરુ ખસી આવી છે. કોરુ ખસ કહી જલુ પાત્રા નથી. આપ એ અમ્ય ટવે જલુ કહી મોહ મેળવના નથી.

આપનાની સાથે કામો સવેરને આપિ મનના જતા સામો જલુ એક કુદરેથી આ કામી કરી શકે કે અપાતિ વસ્તુના નાશ થવ નહિ અને એમ મનના તર્ત સફલુ કામો નાશ અપાન નથી કાઈ મ કામો જલુ અમમન ધોમો વસ. આ કુદરેથીનો ફીન સમ્યકાર્યએ એવી રીતે કામો આપો છે કે આપા સાથે નથા કામો નથાવા અમ છે અને જુના ખસવા અમ છે. આવી અપાતિ કોરિલુ એક કામી થુનિ અપાતિ નથી, પરંતુ કામુનિનો પ્રવાહ / અપાતિ કામથી થાવો અપા છે અને આ અપાતિ રીતે આપા સાથે કામો અપાતિ કામથી એવેરેવા છે એમ સમ્યકાપાનુ છે.

આ હસને આપાને એમન સ્વભ, પતિલામી, કાઈ, સ્વભર કોહા, દેહપતિલામી, કાઈએનિ મિત, ચીનિ આપાના આપો છે. આપને આપાનુ મુલ સ્વભ કહી અપાતિથી ફીનના કુદરે પામો છે. પતિલામી, કાઈ અને સ્વભર કોહા કહી પતિલામકિત—કિતારકિત મનનાર આપાથી કિતાર પ્રાપી છે. દેહપતિલામી એવું કામુ આપી આપા સર્વમાપી છે એવું કામોર રેકિતિ નથાવ, અને સમ્યક મનનો અપાતર કામો છે. સરીર સરીર આપાનુ પામન પ્રતિમાથી એક જ આપાના મનનાર આપાતિથી કામી પોતની અપાતિ ફાઈવી છે. કામો એક છે કે ધર્મ-અપાતિ આપાનો નિર્ણય મુલ મનનાર અપાતિ-કેકિતિ કામી અપાતિ-કિતાર નથાવે છે આ નિર્ણય મનનાર અપાતિ છે.

પુણ્યનુમળી પુણ્ય, પુણ્યનુમળી પાપ, પાપનુમળી પુણ્ય, અને પાપનુમળી પાપ આપ પુણ્ય પાપના નિર્ણયો જલુ ફીન ફીનની નિર્ણયનુમળ્ય સ્વભ છે.

વસ્તુને અનતધર્માત્મક માની એના ધર્મોને અમુક અમુક દૃષ્ટિકોણોથી જોવા તેનું નામ આદ્વાદ છે. જૈનોનો આ અણુમોલ સિદ્ધાંત છે. વસ્તુ પ્રતિસ્પર્ધીઓએ એને હાલે ટરી ખોટે સ્વરૂપે સમજી અન્યાય કરવામા પણ બાકી રાખી નથી. અપેક્ષા દૃષ્ટિએ સ્વીકાર કરવો એનું નામ પણ આદ્વાદ જ નિસત્ત્વ અનિસત્ત્વ, વિનાશીપણું, ઘિચપણું, મતપણું, અસતપણું—આ ઉપરાંત ડચ્ચ, ક્ષેત્ર ઢાળ અને ભાવથી જોનાનું—આમ અનેક ધર્મોને અનેક દૃષ્ટિથી જોઈ શકાય છે. માટે અપેક્ષાવાદ સ્વીકારવાથી જ વસ્તુના સ્વરૂપનું યત્નચિત્ત પણ સાચું જાન થાય છે. આદ્વાદ સમયવાદ છે એવો એક મોટો આક્ષેપ એના ઉપર છે. એક જ વસ્તુને પ્રતિસ્પર્ધી ગુણોથી યુક્ત કહેવી એ એક પ્રકારનો સમય ભ્રમો કહેવા જેવું જ થયું એવો સામા પક્ષનો દાવો છે. વસ્તુ અહીંયા ત્યાંયા કોને કહેવો એ જ એક મુખ્ય સવાલ છે. રજકુમા સર્પની બ્રાન્તિ કે ઝાંગના દૂધમા ગાણુસની બ્રાન્તિ—આ મનાય જ નહીં કહેવાય. ડાંગણ કે સર્પ અને દોરડી કે ઝાડ અને ગાણુસ—આ બન્નેમાની કોઈ પણ એક નિશ્ચિત નથી હોતી. બધાં જ આદ્વાદ ઢચન કરે છે. ભાવે અમુક એક વસ્તુમા અમુક ધર્મ એ ઢચન કરતી વખતે નિશ્ચિતપણે કહેલો છે એમ કહે છે. હકીકત બધાં જ આમ છે. ભાવે એને સમયવાદ સી મીને કહી શકારો ?

વસ્તુના અનેક ધર્મા એને વ્યક્ત કરનારા અભિપ્રાયો કે વચનપ્રકારો પણ અનેક હોય છતાં એ બધાને દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક આમ બે પ્રધાન નય દ્વારા નિભક્ત કરી પછી અવાતન સાત બેદો પાડ્યા છે.

જૈન ધર્મને નીતરાગનો ધર્મ પણ કહેવાય છે. નગન્દ્રેપની પગિણુનિને ચલાવવામા આદ્વાદ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

પરમાત્માએ સુક્તિનો માર્ગ બતાવ્યો આ માર્ગ ચાલી અન્યે સુક્તિ હામલ કરી માટે પરમાત્મા સુક્તિદાયક ઉપચારથી ગણાય—આનું આદ્વાદ કહે અને એમ કહી ઈશ્વરપૂર્ત્વનાદના પુરુષાર્થોને ન્યાય આપે.

આત્મા જ ઈશ્વર છે અને આત્મા સ્પષ્ટપણે કર્તા છે જ ઈશ્વર જગતનો કર્તા છે એવું કહેનારના આશયને આદ્વાદ એ પ્રમાણે સમજાવે.

મોહાસનાના પ્રામત્સ્યને હણુમા છુદ્ધે ક્ષણિકવાદ આગળ ધવ્યો, વિપયની આગ્રહિત હતાવવા વિનાનસાદ પ્રરૂપવામા આવ્યો, સમભાનની પ્રાપ્તિ અર્થ અદ્વૈતવાદની ખોજ થઈ—આમ પરમાર્થ બતાવી આદ્વાદ બધાના મનનું સમાધાન કરે છે ખરેખર ! વિચારકલ્પોને શમાવવાનું અમોઘ સાધન આદ્વાદ છે અમરુ.

આ પ્રમાણે ઉપર જણાવી તે લાક્ષણિકતાઓ જૈન ધર્મ અને સંસ્કૃતિની છે. અભાવે આ લાક્ષણિકતાઓ વાળું અનેક કામ કરી બતાવે તેમ છે. અમનત જગતને શાંતિ આપવાનું જગન્મત આમર્ય આ ધર્મમા છે એમ આ કોઈ ખરેખર સમજે અને એ પ્રમાણે આચરે તો જગતનું વાસ્તવિક કલ્યાણ થાય તેમ છે ઇચ્છામ.

જૈન અધ્યાસમા નવીન દૃષ્ટિની આવશ્યકતા

પ્રા.૦ કેશવશાસ્ત્રી હિં. કામદાર, જે.એ.

દમણા દમણાં જૈન સંદિગ્ધ, વિવચ્છી, દનિદાસ, સસામિતિ વગેરે ઉપર જનિ માર્યકથા પ્રકાશ. જેઈ સ્થાપ છે એ પ્રચલિત મહાકાવ્ય સપ્તસ્થાવર ગણ્યવાળા પુનિર્વચિતી જેવી સત્થાઓએ દવે પ્રવેશ કયા છે તે બાબતની વાત છે. જ્યારે પ્રાકૃતનોચાથી કેટલાંક પ્રકાશનોને આદિથી જનિ મુખી વામ્પી જાણ્યો અને કેટલાંકના જાવસોનો કરવાનો મતે પ્રજન મળ્યો છે. પ્રિદ્ધીરીતિની વાત તો એ છે કે આ પ્રકાશનો અને તેમના પિતેઓનો વાક્ય આજથી પ્રાજ્ઞા નામનું તો ઠીક પણ આજથી વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન નાં જોણુ નામ છે. કારણો મુજબ છે. જાવનોનો ? સમસિતોમાં કે વર્તમાનપરોમાં આવે છે તે જાવ ઉપરજન્મ હોવા નથી, અને ? જાવનાવરોમાં અને સમસિતોમાં કાળાંકરોને એ પ્રકાશનાં મોકલવામાં આવે છે તેમના કાર્યકારો અને સપાદકો વાદીમાં તેમની મુજબ નીમ પણ એક નથી. પાલીયા જેવું મતે છે કે પ્રકાશનો ? મજ્જસોન દામમાં જાવસોન અને મજ્જામાં આવે છે તેઓ ન રિવરોન જાવમાંથી હોવા નથી, એટલે તેમજ જાવનોનો જાવ ? અને ઉપનિષદમાં નીરો છે.

જાવા પ્રકાશનો મુખ્ય ગુણગુણિય અને દિનિધીમાં હોય છે. દક્ષિણ ભારતની શાસ્ત્રોનો મતે પડિજન નથી એટલે તેમને રિતે. જાવી રાજા નથી પ્રકાશનો નાં જાવના તમામ નિત્યો સત્યથી હોય છે. મુજબને તેઓ દનિદાસ, પ્રિદ્ધીરી, જાવસોનિત સંદિગ્ધ, જાવ વગેરે ઉપર હોય છે. તેમજ સપાદકો વિદ્યાનો હોય છે એટલે સપાદકોનેની નુજા જોઈ હોય છે. એક નુજા મતે મજ્જા પડી છે અને તે રિતે નુ જાવી સત્યપ જાવુ છુ, તેને દુ કરવાનો હાજર જાવુ સાથે દુ સ્થાપિત.

જાવા પ્રકાશનાંજ સપાદનોમાં, મારા નામ આ પ્રજાએ, કનિકારા જેવા જાવની જાવ છે. કાંઈ પ્રાકૃત જૈન વિવચ્છી કે જાવ રિતે હોય છે. એમ જૈન દૃષ્ટિમાં સ્પષ્ટ રિચાર રૂઠુ વરેનો દામ છે. અનેક જૈન નેતર જાવનાજાથી તે પ્રકાશ જાવોજામ કરેણુ હોય છે. જાવના હોય તો તે જાવનાં જાવ હાથ છે. પ્રજાજાત વાન દૃષ્ટિને જોવા સમજાવ તેવી જાવારેની હોય છે. એનો જાવનાસ ગુણગુણ હાથ છે. એમ સંજો જાક, જાકજાવુ, જૈન સત્યપ પ્રજાનાં અનેક જાવનાજો દોષમાં હોય છે. જાવના જૈન જાવનાંએ આ રિતે પર તા અરેખ અનેક જાવના કરેણુ છે. જાવનાં જાવનાંએ આ જાવના સ્વીકારી જેવું નેહમે, કાવુ કે આ પ્રજાના નેતર સંદિગ્ધમાં જૈન દૃષ્ટિમાં રિચાર નજરે પડવા નથી. જાવની પ્રજાને વરેની જાવજાવે નેહમે હાથે, આ મતે એક જાવના જાવનાં જાવની છે. ન જાવને દવે સુધારી સેવી એટલે દૃષ્ટાત્મ સપાદક કે જાવના જૈન જાવનો રિચાર કરે ત્યારે તે રિચારમાં દવે પચિતના રિચાર પણ જાવની આ નેહમે કાર્થ જાવના કે સપાદક ને જૈન તત્ત્વ રિચારની જાવનાત કરેનો દામ તા તેમાં દવે પચિતની નિષ્ઠાનો રિચાર પણ જાવની જાવો જેઈએ. જાવનાંએ જાવના દૃષ્ટિ પચિતના જાવનાજોમ નજરે પડે છે. તોએ કરેનો જાવેજાવ જાવોજાવ કે જેનો હોય છે. જાવનાં નિધનિધા Pre-destination Determinism - સમજાવિતી વિવચ્છીમાં સ્પષ્ટ રજો નજરે પડે છે. આ દૃષ્ટિ પચેજોથી જાવને જાવે સુધીના વિવચ્છીમાં જેઈ સત્ત છે. મોઝ મજ્જોના તાં જાવનાં ઉપર જાવનાંએ જાવ છે. જાવનાં વિવચ્છી સંદિગ્ધ ઉપરજાવ મજ્જા સો છે. આજથી જોનમેમાં આ સંદિગ્ધ જાવનાંએ જાવ છે. જાવ જાવનાં જાવનાંએ જાવ દૃષ્ટિમાં જાવનાંએ

હોય છે, અથવા તો તેમને એ સુલભ હતો નથી આપણા જે અભ્યાસીઓ આવા સપાદનકાર્યમાં પડેલા છે તેમને પશ્ચિમની વિદ્યાઓનો અર્થ હોતો નથી ધણે ભાગે આ લેખકો સાકુઓ હોય છે કોઈ કોઈ આવકો તેમાં જોવામાં આવે છે તેમનો મોટો ભાગ પશ્ચિમની વિદ્યાથી અપરિચિત હોય છે તેમને પશ્ચિમની વિવેચનશાસ્ત્રો ધોરણ જ્ઞાન પણ હોતું નથી પરિણામે એમના અમૂલ્ય પણ જૂની ઢબમાં થયેલા પ્રકાશનોત્તર ઉપયોગિત સક્રિય થઈ જાય છે અને જૈન દૃષ્ટિનો જે પરિચય બહારની દુનિયાને થયો તેથી એ તે થઈ શકતો નથી

જૈન સાહિત્યના સપાદનમાં આ ન્યૂનતા મને ગભીર રીતે જણાય છે એ સપાદનોમાં સામયિક પર્યાપ્તિ, ઐતિહાસિક અન્વેષણ, અવલોકનની તીવ્રતા વગેરે ગુણો પશ્ચિમની દૃષ્ટિએ ઓછા જોવામાં આવે છે ઇંગ્રેજીમાં પ્રતાપના લખાણની હોય તો ભાષાનો કોઈ ધરો હોતો નથી, અને એમાં વાસ્તવિક ઇતિહાસદર્શન જોવામાં આવતું નથી સ્વભાષા પણ એવી જ હોય છે સાહિત્યના પ્રકાશનનું સપાદન તો ધણે ભાગે ભારતવર્ષની પુરાણી પ્રણાલિકા પ્રમાણે કરવામાં આવેલું હોય છે છવનચર્ચિત લખેલું હોય તો છવનચર્ચિત શુ હોવું જોઈએ તેનો કોઈ ખ્યાલ હોતો નથી — ઇંગ્રેજીમાં જેને characterisation — નિરૂપણ કહેવામાં આવે છે તે જોવાનું જ નથી અવતરણો ખીઓખીય હોય, પણ તેમનો ગૂઢ અર્થ પ્રપ્ત થઈ શકતો નથી

એક દૃષ્ટાંત આપું વસ્તુપાણે ખલાત બદલનો કબજો સર્પિ પામેથી લીધો તે આપણે કેટલીવાર વાંચતા હઈશું? મને હરહમેશ લાગ્યું છે કે લેખકને તેનો ગૂઢ અર્થ સમજાયો હોતો નથી, કારણ કે લેખક કે સપાદક જૂની ઇંગ્રેજીમાં લખ્યે જાય છે અને તેને ઇતિહાસનું સુદ્ધ દર્શન હોતું નથી, એટલે તે જાગે ઊભી શકતો નથી હું તે ગૂઢ અર્થને મારી અલ્પ મતિ અનુમાર અહીં પ્રપ્ત કરીશ, જેથી વાંચકને મારી દૃષ્ટિનો ખ્યાલ આવી શકે

પરી વસ્તુચિતિ આ પ્રમાણે છે જેમ સોળમી સદીવી ઓગણીસમી સદી સુધી આપણે આ યુરોપના વેપારીઓ અગત્ય કોઈઓ નાખી વેપાર કરતા હતા તેમ અગત્ય લોકો ખલાત, સોમનાથ-પાટણ વગેરે સ્થળોએ સગરુ કોઈઓ જમાવી આપણી સાથે વેપાર કરતા હતા સમગ્રલીન સાહિત્યમાં ખલાત ખાતના સર્પિ કલનો ક્ષય કરનાર વસ્તુપાણની પ્રતિમા થયેલી છે સાગે કુળનો અર્થ આપણે આ પ્રમાણે સમજવો જોઈએ એ સાહિત્યમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સર્પિનો મહાલય વાગણો — હાથીઓથી નલાયેલો હતો તેનો અર્થ એવો કરવો જોઈએ કે એ વાગણુમેના હતી, હરિતવૃન્દ સરસ હતું, અને જેમ ગોગ અને હિન્દી સિપાહીઓ મગસ હુગથી, પોંદેચેરી, ચરત, દીવ, વસર્પ, માહે વગેરે સ્થળોએ પરદેશી વેપારીઓનો જમાવ કરતા હતા તેમ ખલાતનો અગત્ય-વસવાટ પણ એવો જ સુરક્ષિત હતો, ઉપરાંત જેમ દુર્યેએ હિન્દીઓને પદિમાં વિદ્યાની તાલીમ આપી નવીન સિપાહીઓ બનાવ્યા તેમ અગત્ય વેપારીઓએ આપણી યુવકોને ઝડપી લઈ આપણા જ હાથીઓને ગત્રસજ્જ કરી આપણી જ સામે ખગ્ન કર્યા હતા એ કાગણુવી વસ્તુપાણે આ પરદેશી સરસ વેપારી વસાહતનો ખસ ટ્યો—જેમ ગાહબહાએ પોર્ચુગીઝોના વેપારી યાણા હુગલીનો ખસ કર્યો હતો, ચીમાણ અપ્પાએ વસર્પને ઉગાડી દીધું હતું, સિગઝ-ઉદ-દાલાએ કલકત્તાને લીધું હતું, તેમ

ખીજુ દૃષ્ટાંત આપું હીરવિજયસૂત્રીએ અકબર મારકત અમારિધોપણ ચલાવી, એનો અર્થ એવો ન થાય કે હીરવિજયસૂત્રીને અકબરને જૈનધર્મી કરવો હતો, કે અહિંસાવાદી કરવો હતો એક સ્થળે એવું લખવામાં આવ્યું છે કે જનિયાવેગે અકબરે માક કર્યો તેમાં હીરવિજયસૂત્રીનો હાથ હતો, પણ ઐતિહાસિક વટનાએ એ વાસ્તવિક નથી, કાગણુ કે જનિયાવેગની માફી અકબરે હીરવિજયસૂત્રીનો

જૈન અશ્વામમા નવીન દૃષ્ટિની આગમ્યક્તા

પ્રા.૦ ડેમવણલાલ જી હામણ, મેન મે.

દમજી દમજી રીત મારિયા, વિગતથી, રીતિવાસ, એ પ્રાચીન વચો ઉપર બનિ આવ તો પ્રાચીન
એક શાસન છે એ પ્રાચીન મહાગાન સ્વાસ્થ્ય સ્વચ્છતા, મુનિર્મિતી, એ એ સ્વાસ્થ્યે દેને પ્રોત્સ
હારે છે તે જ્ઞાનથી વાત છે આપ્ય પ્રાચીનમુખી કેદારી પ્રાચીનને અરિથી બન મુખી મુખી
સ્વાસ્થ્યે આ કેદારીના જ્ઞાનથી બન પ્રોત્સ મુખી છે વિગતથીની વાત તો એ છે કે આ
પ્રાચીનને જ્ઞાને તેમજ રિતેઓ તરફ આજની પ્રાચીન જ્ઞાનનું તો રીત જ્ઞાનના વિદ્યુત જ્ઞાન
પદ્ધતિ જ્ઞાન છે પ્રાચીન ૧૮ છે આજની ૨૦ જ્ઞાનિ આજે જ્ઞાનવચોનાં આજે છે
તે જ્ઞાન ઉપર જ્ઞાન દોષ નથી, જ્ઞાને ૨ જ્ઞાનવચોનાં જ્ઞાને સ્વાસ્થ્યેનાં આજે જ્ઞાને એ પ્રાચીન
મોજવામાં જ્ઞાને છે તેમજ પ્રાચીન જ્ઞાને સ્વાસ્થ્યેનાં જ્ઞાને તેમજ ૧૯૫ નો ૧૯ જ્ઞાન મુખ નથી,
પ્રાચીન એ જ્ઞાને છે કે પ્રાચીન ૨ જ્ઞાનવચોનાં જ્ઞાને સ્વાસ્થ્યેનાં જ્ઞાને જ્ઞાનનાં આજે છે તેમજ એ
જ્ઞાનવચોનાં જ્ઞાને છે તેમજ પ્રાચીન જ્ઞાને સ્વાસ્થ્યેનાં જ્ઞાને જ્ઞાનવચોનાં જ્ઞાને છે

[illegible][illegible]

એમને માન્યતાનો પરિવ્રજ પાન દોરો જોઈએ, કોઈ વિધાન જેન વિધાનોને પ્રતિષ્ઠા હોય એનો વાધો હારો જોઈએ નહિ. Jeans નો ખગોળનો ગ્રંથ વાંચીએ તો, લલકર, જેનોના અનાદિ-અનન્યતાની ભાવનાનો વિચાર દૃઢ થાયનો.

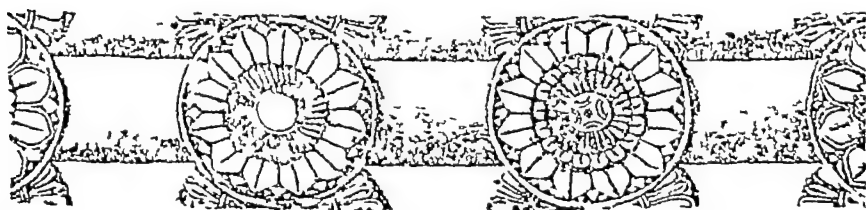
આ જ વિચાર જેન આપણ, ગિ'પ, ચિત્રકળાના અભ્યાસને લાગુ પડી શકે છે. આપણે અનેકવાર દહેતા કૃતિએ 'કીએ કે મુલિમ આપણ, ગિ'પ અને ચિત્રકળા ઉપર જેન હાથા લેવામાં આવે છે, પણ જે વચાને મુદ્દા દેવાતુ તે જ વિવેચકને દહેતામાં આવડે તો તે ગોથા ખાજે, દાન્યુ કે આ વિવેચકો ભાણે જ કોઈ મનિરહમા ગયા રંગે, કે મુલિમ ગિ'પ, આપણ, ચિત્રકળા તેમજે મુદ્દમ કીતે લેવા દને!! કેટલાક લેખકો તો ગયે અજ્ઞતાની છાયા જ લેતા આવ્યા છે!! આ વિષયમાં જે એકમ વિગત દૃષ્ટિ આપણમાં આવી હોત તો જેન પ્રતિભાઓના ઝોલ વગેરેને લાલ અવગતમાં આવે છે તે હોત નહિ!!

Literary criticism — આદિત્યા વિમલે તો આ વિચાર ખામ લાગુ પડે આપણે આ વિમલે વલો ભાજે આપણી જતી પ્રણાલિકાની કૃતિએ કીએ આપણા આ જનવાળીથી લગેલા અપાદકો જાણતા નથી કે સાહિત્ય, આ વગેરેનો વિમલે સુગંધમાં જે દૃષ્ટિથી થયો છે તે દૃષ્ટિ આપણે અને મોનિટ દૃષ્ટિ છે અને તે દૃષ્ટિને આપણે આ ખાસ ધ્યાનવાની જરૂર છે.

આપણે ઇતિહાસનું પરિગીચન તો આ દૃષ્ટિએ અનેક જુનોથી લગેલું છે એ કળા આપણે કેળવી જ નવી.

આનુ વસ્તુચિત્રિયા કેરમર થાય તે માટે આપણા આગેવાનોએ, ખાસ કરીને શ્રી મદાવીર જેન વિદ્યાલય જેવી ગ્રંથાલયોના અચારકોએ સાધુઓના અને વિદ્યાલયોના અભ્યાસવિધિમાં કાનિ લાવવી પડે અને તે માટે તેમણે વાચનાલયોની અને ગ્રંથાલયોની વ્યવસ્થામાં નવું એતન લાવવું પડે!! તો એટલે નુધી દલીલ કરી નકુ કે આપણો સાધુવર્ગ થોડા મમય માટે કોલેજમાં નિષ્ઠ પ્રાધ્યાપકોના વર્ગમાં હાજરી આપે, અને પરીક્ષામાં ઉત્તરો થઈ યોગના પ્રાપ્ત કરે!! અવગત, તે માટે મધ્યે વ્યવસ્થા કરવી પડે!! આપણા ક્રિસ્તી પાદરી-ભાદરોને મેં કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા લેવા છે તેઓ અનેક અથે Theology ની અભ્યાસસંસ્થાઓ ચલાવે છે આપણે એનું કેમ ન કરીએ!!

ક્રિસ્તી અમલ અગાઉ જેન સાધુઓએ ભાગતવર્ષપૂરતો ટુલનાતમક અભ્યાસ કરેલો, વિગેય અભ્યાસ તે સમયે આવશ્યક નહોતો મુનિયમ યુગમાં કોઈ કોઈએ કામી અભ્યાસ કરેલો જિનપ્રલસ્ટ્રી, ભાનુચક ઉપાધ્યાય, સિદ્ધિપદ વગેરે એ અભ્યાસના નિષ્ણાત હતા શ્રાવક વર્ગ તો એ નવી પ્રણાલિકાને અપનાવતો જાય છે, સાધુ વર્ગ હવે પગાત છે મુદ્દકીએ કે શિક્ષિત સાધુમુદ્દાય અને શિક્ષિત આવગમુદ્દાય યુગેપતી પ્રણાલિકાને પ્રદણ કરે અને જેન સ્વદાગિત્યને તેથી નવો ઓપ આપે ત્યારે એ મિદ થયે ત્યારે આચાર્યશ્રી વિજયવર્દનભક્ષ્ટ્રીશ્વરજીનો પ્રયાસ પરિપૂર્ણતાના ગુણને વરજે અને ત્યારે જ આચાર્યપત્ની ભૂમિકા નવીન અર્થના પ્રાપ્ત કરજે.

પરિભ્રમણ કરી તે પટેલનાં ગણે દર્શાવ્યાં હોય તે સ્વપ્રત્યક્ષેણ જાણ પ્રત્યક્ષેણ એક દેવ હોય, તે એ કે મુનિશ્રમ અને રિદુ યજ્ઞગર્ભાઓના અમરતાં ? વિદ્યા અને Intellectual વર્તિતરણ સારો સુધી રચા દત્તા વખતે જ કારણો દેવ હોય, એ સોમના પ્રાણાત્મના સમર્થ સોમના પાતનગરમાં અને અન્ય રચ્છોએ Uddhakar એનું વિદ્યા પ્રાપ્તિઓની સારી પાસુલ-ભાવને દર્શક કારણી કે / પાત્રાપા આપતી અને અર્થ—Artha—પ્રાપ્તિ થઈ જાયને કોને અનેક કિસ્મી સંકુચાએ તે પાત્રા પરવચને અમાની હતી તેમ.

સાદિતના સપાતનકેરમાં જણ આ દીક્ષા માત્ર પાટી સાથે એ સુખને અધારિતના ઇચ્છાવિષયે લખવામાં નથીન જાત પાટી છે તેમ હવે આ છેવટમાં નવીન જ્ઞાન પાત્રની જરૂર છે તા દત્તના એક દર્શક પ્રત્યક્ષેણ આપી / નવીન જ્ઞાન ન એક છે સાદિતના વિષયપરતે એક રચ્છને રા કુ રામ સીતને વનવાસમાં મોકલે છે તે અપાટિ જાણી લોકો અને રૂપાનપ્રાણ જ ન અને આપમે સારી વેચાણ માત્ર દારૂ સી આપના જ્યા છે ત્યાંથી આ રાજ્યવનવા દર્શક / દીક્ષિત વેચાણ રામને સારી મોકલે છે કે માત્રના વર્ણા રવે અને રોકાણ જ્યા હોય, તું જાણ છું, રાજ્ય ન્તુ છે તો રૂપાને અનુભવો રવે ? કારણ કે ત્યાં જ્યાં વસ એ ખરું ખન છે જાણાણેર વર્ષે નિષ્કાંડ । પવન વચ્ચે નવ જ વારા કુલ પ્રમણમનુષ્યો રવા । છવ્વવચ્ચરત્ત વચ્ચ વચ્ચ ॥ આમાં જાણનો અર્થ અનુકરણને એવો કરો તેમજ, કારણ કે આ સમયે રામનુ વચ્ચ રચ રચનું તો લેવું તેમજ રામ વચ્ચાં રૂપા દત્ત, પણ રાજ્યના અનુકરણની અપાટિએ જાણ / દત્તા, એટલે વરિષ્ઠ આદિ ખરેર આપમે તેને મોજ રચાણ આપેલી કે પાત્રના રામ ? ઉત્તરજો ન જ્યા રામ લોક-અપવાનો અર્થ અર્થ સીતને લાગણ સારી વનવાસે કામે છે ત્યારે જ કારણે એનું મુજબ વર્ણામાં જ છે કારણ કે અરજત વા જઈ રચા, પણ રામ દર્શક છે અર્થે સીતનું નામ સરખુ રચુ છે — હેમ્પા જાણ જાણે કારણ પરિવચ્ચ । પ્રવચ્ચિત જાણાવિ ન જ રામો જ લોકજી ॥ રામને આ સમય કિસ્મીકર સાચું હતું. વિધિ પ્રવચ્ચે રાજ્ય કારણ, અને કિલ્લ સીતનો વિષય સ્વન કરો—તેનું કુપર કામ છે ! (જે તમ વચ્ચ વિધિસ્ત (constitutitionally) અમિતુલેર મજા) કિલ્લરામવિત્ત માં રામજ પત્રની પ્રત્યક્ષધિમા કારણે અવચ્ચિતે પરિવચ્ચ, રાજ્યવચ્ચ, અનુકરણીયતા અને ને ન સીત રામવચ્ચ—એનું અનેનું વિચ રજૂ કરી આપણને કારણ રચ્છી પવાજા જાણી છે, સાદિતના સપાત્રમાં આવી દર્શિ આપતી તેમજી

આપણા સપાત્રનો મોજ દર્શિ છેવટી કો તે ખરે જુ જુ એમજી એ મિત્રે પ્રવચ્ચ એમ તો જાણ છે કે આપણા સપાત્રો વિદ્યાને છે તેમજી કારણતર્ણવ સપાત્રિતનો અર્થાત્ત ખરેખર ઉચ્ચતર છે ને નુનતા છે તે પરવચ્ચા સૈનીથી અર્થાત્ત કરવાથી નિવચ્ચી નુનતા છે અર્થાત્ત તે સર્વજ્ઞો પાત્રો પામે અર્થ છે એ પાત્રોની ગીર્વાણ સપાત્રની પાજ્જા ખરેખર અર્થાત્ત એવામાં આપી છે અવચ્ચા ખરેખર ઉત્તમ છે પણ હવે તમ આપી છે અર્થે એવી અવચ્ચા કરવાની જરૂર છે જેથી આપણો સર્વજ્ઞ અને અપેક્ષિત અવચ્ચાન પાત્રિતની વિષયી પણ નિષ્ક્રિય લોક વિવચ્ચીના વિવચ્ચાના તેમજી જાણ અને મુરોપીઃ વચ્ચિવેચ્ચોનો પરિવચ્ચ અવચ્ચો તેમજી તેમજી તે ખરે કિલ્લકરી અને નામનો કિલ્લકર આપણો તેમજી હ એથી પણ આપણા નામ અને કારણ કારણે—તેમજી સપાત્ર/સાચ, રાજ્યવચ્ચ અને અર્થાત્ત, એના સાચાન સારો પણ અર્થમાં એમજી, તેથી તેનો વિવચ્ચાના ખરે અર્થ ન ? અને કારણ વિષયને કિલ્લકર મોજ મોકાના મોલી રાજી

આના ભાતભાતના અમલ્યોમા પસાર થતા પ્રાકૃત ભાષાઓ આ નવી ભાષાના રૂપને પામી છે એ જ એમનો ભાષાઓના વિકાસમા મોટામા મોટો ફાળો છે

ભાષાઓના ક્રમવિકાસની પ્રક્રિયા એ ભાષાગ્રામ્યનો મૂળ પાયો છે ધ્વનિઓનું વિવિધ પ્રદર્શનુ અમલ્યુ કાઈ આકર્ષક નથી તેમ અનિયમિત પણ નથી એ સક્રમણુ સર્વથા વૈજ્ઞાનિક નિયમને વશવર્તી અને તે અમુક અમુક નિયમોને વશવર્તી હોઈ એકદમ સુનિયમિત છે, આમ છે માટે જ આપણા ચીન ભાષાકુળો અને અર્વાચીન ભાષાકુળો વચ્ચે એકસરખું સળગ અનુસંધાન સચવાયેલ છે અને ને લીધે જ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિને લીધે નોખા નોખા પડી ગયેલા છતાં એક આર્ય ભાષા ખોલનારા ભાષામા એટલે તમામ પ્રાતના અને તમામ વર્ણના લોકોમા એવો ડોઈ મોટો વિચ્છેદ થઈ ગયો હોય નાપાનિકાસની દૃષ્ટિએ જગ્યા જણાતુ નથી વા પરાપૂર્વથી ચાલ્યા આવતા આપણા સામાજિક ા ડોઈ મોટું અંતર પડી ગયું હોય એમ પણ અનુભવાતુ નથી

ગાના પાણી નિગત બદલાયા કરતા હોવા છતાં જેમ તે એકરૂપમા દેખાય છે તેમ આપણી પરાઓ અને અર્વાચીન પરાઓ નિગત બદલાતી રહી છે છતાં તેમા સળગસૂત્રતા અખડતા તતસાતલ ટકી રહેલા છે એવું આજે હજારો વગસ પછી પણ આપણે અનુભવીએ છીએ ભાષાઓના સમયમા સચવાયેલી મૌલિક સમાનતાનો છે એમા લેગ પણ શક નથી

નઓ જ્યારે વિજેતારૂપે ભાગતમા ભતરી પડી અને આર્યેતર પ્રજાઓ સાથે સર્પમા ર્થપ્રજ્ઞની ભાષાઓને પણ ખીછ અનેક આર્યતર પ્રજાઓની ભાષાઓ સાથે જરાજર પડેલું અને એમા કેટલેક અંગે વિવિધ મેળવ્યા પછી જ આર્ય ભાષા ભારતમા પોતાનું ભાષ કરી શકી

થી માડીને બ્રાહ્મણ્યક્રોના સમય સુધીની આર્ય ભાષા પોતાના સમયની ખીછ ખીછ ઓ સાથે સર્પમા આવતા છતાં કેટલીક માડવાળ પછી પોતાનું સ્વરૂપ જગજર માટે જ એ ભાષાને ભારતીય આર્ય ભાષાની પ્રથમ ભૂમિકાએ ગણી શકાય

તેથી અતડા રહેવું વા બ્રાહ્મ રગ કે ચોકખાઈના મિથ્યાભિમાનથી ગ્રેનાઈ ખીછ સાથે સસર્ગમા ન આવવું એ વૃત્તિ આર્યોમા ન હતી જેમ અમુદ્રમા અનેક નદીઓ પ બની જાય છે તેમ આર્યોમા અનેક આર્યતર પ્રજાઓ એની રીતે લખી ગઈ િને નોખી પાડવાના અંધાણો જ બાણે ભૂસાઈ ગયા હોય એવું બની ગયું અને ટો સમાજ જ બની ગયો આનો અર્થ એ થયો કે હવે ડોઈ આર્યેતર છે એમ — આર્ય અનાર્ય તે બધા વચ્ચે પગરપ લોહીનો સમય, કામકાજનો ગાદ વ વિનિમય, એને લીધે એટખીછ ભાષાઓએ આર્યોની ભાષા ઉપર સારી ને આર્યોએ જગજર આનકારી પણ ખગી, તેમ આર્યોની ભાષાએ િ એવી જ અસર કરી આમ એટખીછ ભાષાઓમા ડોઈએ કશું ય રેલું, પરંતુ દરેક ભાષાએ ખીછ ભાષાની અગત્યને આવવા દેવા

ે લીધે આર્ય ભાષાએ આર્યેતર ભાષાના હજારો ગણોને પોતામા લિપ્ત પુગવાઓ ભાષાસશોધકોને મળી આવ્યા છે તેમાના કેટલાક

એમનામાં જે એકસરખી અનેક ખાસિયતો છે તે બધી વિગે તો કહેવાનું આ ધ્યાન નથી, છતાં તેમની પાઞ્ચગીક એકમલકતાનો અપદ્ધ ખ્યાલ આવે તે સારું તેમના કેટલાક શબ્દો આ નીચે નોંધી જતાવું છું

સંસ્કૃત	પતિ	ગ્રીક	પોતિસ્	લેટિન	પોતિસ	લિથુઆનીઅન	પતર્થસ
"	અપિ	"	એપિ				
"	પિઆમિ			"	બિબો		
"	ભગમિ	"	કેરો	"	કેરો	આમનિયન	ખેરેમ
"	ત્રય	"	ત્રેસ્	"	ત્રેસ		
"	દમ	"	દોમોસ્	"	દોમુસ્	ગ્લાવ	દોમુ
"	પાદમ્	"	પોદ	"	પેદેમ્		
"	ધૂમ	"	થુમોસ્	"	કુમુસ્	રલાન	ધમુ
"	રુધિર	"	એન્થ્રોમ્	"	રુમેર		

(સંસ્કૃત સિવાયની બીજી બીજી ભાષાઓના જે એકસરખા શબ્દો ઉપર દર્શાવ્યા છે તેમને હું શુદ્ધ રીતે અહીં આપણી ગુજરાતી લિપિમાં ઉતારી શક્યો નથી એથી અહીં જતાવેલા શબ્દો ક્ષાંત તેમના ગુદ્ધ ઉચ્ચારણો કરી શકાય એમ નથી)

તે તે ભાષાના નામો પ્રજ્ઞ ઉપરથી કે દેશ ઉપરથી પ્રચલિત થયેલા છે ઉત્તરમાં વસનાગઓની ભાષાનું નામ ઉદીચ્ય ભાષા, પૂર્વમાં વસનારાઓની ભાષાનું નામ પ્રાચ્ય ભાષા, મધ્યપ્રદેશમાં વસનાગઓની ભાષાનું નામ મધ્યદેશીય ભાષા એ જ રીતે મગધ દેશની માગધી ભાષા, શમ્બેન દેશની સૌરમેની ભાષા, પિશાચ દેશની પૈરાચી ભાષા, અવતી દેશની ભાષા અવતિજ્ઞ, સુગાધ્વની સૌગાધ્વી, મહાગાધ્વની મહાગાધ્વી, વિદર્ભની વૈદર્ભ, એષ્ટ નામની પ્રજ્ઞની ટોળીની ગ્રીક ભાષા, લેટિનમ નામના કુખ્યાની લેટિન ભાષા, આયોની ઇગિની ભાષા, લોકોમાં પ્રચલિત ભાષાનું નામ લૌકિક ભાષા

આ રીતે ભાષાના નામકરણની ધણી પ્રાચીન પ્રથા છે, આમાં કયાય સંસ્કૃત ભાષા, પ્રાકૃત ભાષા કે અપભ્રંશ વા અપભ્રંષ્ટ ભાષા આવા નામ મળતા નથી મહાભાષ્યકાર જેવા કદ્દર સનાતની પુરોહિતે પણ સંસ્કૃત નામે ભાષાનો ઉલ્લેખ કરેલો નથી ત્યારે અહીં એ પ્રશ્ન થયો ત્યાજાત્રિક છે કે એ નામો આત્યા શી રીતે ? એ નામોનો ઉદ્ભાવ કોણ ? આનો ઉત્તર અતિસંક્ષેપમાં આમ આપી શકાય

યોગ મમય પહેલા આપણા દેશમાં રાજશાહી હતી, તેનો અને તેની અતિસક્રિય પ્રકૃતિનો આપણને અનુભવ છે જે લોકો માત્ર પોતાની જ જાતને નહીં સુખી સુખી જોવા વા કરવા ચાહે છે તેમને પોતાના ભાઈઓ તરફ પણ જીલમગારની પેઠે વર્તવું પડે છે, માટે જ તે સુખાર્થીઓની પ્રકૃતિ અતિ સક્રિય બની જાય છે એવી રાજશાહી જેવી જ આશરે બેત્રણ હજાર વરસ પહેલા આપણા દેશમાં પુરોહિતશાહી ચાલતી હતી માથુસ માત્ર સમાન હક્કના અધિકારી છે એ નિયમને નહીં નવીકારી તેણે પોતાની જાતને સૌથી ઉત્તમ કદ્દમી અને બીજી તમામ જનતાને પુરોહિતોમાત્રથી ઊતરતી ગણી, આ સાથે તે પુરોહિતશાહીએ જ પોતાની ભાષાને પણ ઉત્તમ કોટિની માની અને બીજી આમજનતાની ભાષાને અનુત્તમ કોટિની કહી અર્થાત્ તે પ્રાચીન પુરોહિતવિષ્ણોએ પોતાની ભાષાને સંસ્કૃત એવું નામ આપ્યું અને જનતાની ભાષાને પ્રાકૃત અથવા અપભ્રંષ્ટ કે અપભ્રંશ નામ આપ્યું એવો આ સંસ્કૃત પ્રાકૃત વા અપભ્રંશ નામોની પાછળ વર્તમાનમાં તો ઘણા આવે એવો ઇતિહાસ જુવાએલ છે

વસ્તુચિત્તિમે વિચારવામાં આવે તો ધૈ કોઈ તટસ્થને એમ કોઈપણ જ બધાંતે કે બધું કદાચ ઉત્તમ છે અને બધું બધા બનુત્તમ છે એવી કલ્પના જ વાદિયાત છે વા બધું કદાચને મોલનારી વર્તે સિદ્ધ છે અને બધું બધાને માલનારો વર્તે અસિદ્ધ છે એવી કલ્પના જલુ વળી વધારે વાદિયાત છે અને મનવત્તાનુ રેવણુ કદાચનારી છે

કોઈપણ કદાચનુ સમ્ય તેના ખામ્યત્વનમાં છે એ બધા ? કોકોને માટે જરાયર અવરહન કરનારી હોય તે કદાચ તેમની દૃષ્ટિએ જરાયર છે એટલે ક્યા જાણ છે એ વાક્ય ? દલુ અર્થપદક છે તેટલુ જ ખામ્યર અર્થપદક છે ત્ય છે એ વાક્ય ખલુ છે માટે એ મેળાધી કોઠે વાક્યને અસિદ્ધ કેમ કહેવાય ?

આપણાચત્તની દૃષ્ટિએ તો બધું એક બાજુ સિદ્ધ છે અને બધું એક બાજુ અસિદ્ધ છે એવી કલ્પના તથા અધ્યયન છે એ સાચુ તો દરેક કદાચના ઉચ્ચારણી અને તેના પરિવર્તનોની જગ્યાને સોધી કાઢી તેમની વચ્ચેની સાચા જાણી બધાના સમિક્ષ હતિદાસની કેવી તરફ અધ્યયનને લઈ જાય છે

એ સાચે જાણવેની કેવીને ? તેના આપણી કારતીય જાર્જકાદાના નિકાસની મુખ્ય મુખ્ય રેખાઓની જુમિ આપે આ પ્રમાણે છે કારત-પુરોધીય કદાચ, કારત-હિત્તીય કદાચ અને કારતીય-જાર્જ કદાચ.

પ્રપુત્રમાં અતિમ એવી કારતીય જાર્જ કદાચ વિશે ખાસ કહેવાનુ છે કારતીય જાર્જ કદાચની ખલુ પ્રધાનપણે જલુ જુમિકાઓ છે પ્રાચીન કારતીય જામ બધા મધ્યમુખીન કારતીય જાર્જ કદાચ અને નવ્ય કારતીય જામ બધા ન્યા ચલે જુમિકાઓને સદ્ગત, પ્રાકૃત અને અપજરા કદાચરૂપે ખલુ સમજાવી છે ખા

આપણી જાર્જ કદાચનો હતિદાસ ધલો પ્રાચીન છે જાનો અને બાદકો પ્રાચીન હતિદાસ બીજી કોઈ કદાચને હોય એવુ દલુ સુધીમાં જણાવેલ નથી.

એ કે અધ્યયનમાં પ્રાકૃત અને ધનિ એ બે નામો જુદા જુદા જાણવેલા છે જાણે વસ્તુચિત્તિએ એક પ્રકૃત નામમાં જ તે બંને કદાચનો સમાવેશ કરી જાય છે

પ્રાકૃત કદાચઓ કારતીય જાર્જ કદાચના હતિદાસની એક અમ્મલની જુમિકારૂપ છે કારતના મદાનીર, કારતના જુદાથી માણીને કારતીય તમામ સ્ત્રોતોએ એટલે છે વા મુખ્યત્વે જૂન કારતના કદાચમાં કલ્પકા, મહીયા, જામજાયા વગેરે સિદ્ધો દર્શિયુ કારતના રાનેશ્વર, તુકાગત, ઉત્તર કારતના તુવરીયસ, કાળી નાનકે પશિમ કારતના નરસિંહ મહેતા, જામજાન વગેરે સ્ત્રોતોએ મોલના સદ્ગતિનુ મુખ્ય વાક્ય પ્રાકૃત કદાચઆને જાણવેલ છે અહીં એ ખાસ રાખતુ તરીકે છે એ પ્રાચીન અને અપોચીન તમામ સ્ત્રોતો જામજાનના પ્રતિનિધિસમ હતા અને જામજાનના મુખ્ય જામ સચવેલી હતા

પ્રાકૃતકદાચનુ પ્રધાન લક્ષણ જા પ્રમાણે આપી સાચા : એક તરફથી પ્રાચીનનામ કારતીય જાર્જ કદાચ એટલે કે મેકોની કદાચ અને બીજી તરફથી જામજાનની મોલનાઓની કુળકારી, કિની, મતલી જલણી વગેરે કદાચમાં એ જાને લગ્ને અર્જકર બાદ કદાચ અને અતિમ કદાચના રસરોની વચ્ચે વાનવારા કારતીય કદાચના હતિદાસની ? સાચકરૂપ અવરહા છે તેને પ્રાકૃતનુ નામ આપી સાચા વા પ્રધાન લક્ષણ રચી સાચા

કોઈ ને કોઈ પ્રકારે પ્રાકૃતકદાચે સ્વઅનુ પામ્યા પછી / તે બાદ અવના પ્રાચીનનામ કારતીય કદાચ, જાર્જ કદાચ વા મેકોની કદાચ જામજાન માટે મોલનાઓની વગતી નથી કારતીય કદાચના રસરો પી જાય પામી રોકે, એ એક કદાચાચત્તનો સુનિર્ધિત શિક્ષક છે એવી જામજાની વિવિધ સ્વઅનુ વિલક આ ની અનેક જાર્જ કદાચઓનો ઉદ્ભવ કેમ કરીને થાય ?

આવા ભાતભાતના સંક્રમણોમાં પસાર થતા પ્રાકૃત ભાષાઓ આ નવી ભાષાના રૂપને પામી છે એ જ એમનો ભાષાઓના વિદ્યાસ્થા મોટામાં મોટો ફાળો છે

ભાષાઓના ક્રમવિદ્યાસની પ્રક્રિયા એ ભાષાશાસ્ત્રની મૂળ પાથો છે. ધ્વનિઓનું વિવિધ પ્રદર્શન મનમાં ઘડી આકસ્મિક નથી તેમ અનિયમિત પણ નથી એ સંક્રમણ સર્વથા વૈજ્ઞાનિક નિયમને વશવર્તી છે અને તે અસુઠ અસુઠ નિયમોને વશવર્તી હોઈ એકદમ સુનિયમિત છે, આમ છે માટે જ આપણા પ્રાચીન ભાષાકુળો અને અર્વાચીન ભાષાકુળો વચ્ચે એકસરખું સળંગ અનુવંધાન સચવાયેલ છે અને એને લીધે જ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિને લીધે નોખા નોખા પડી ગયેલા છતાં એક આર્ય ભાષા બોલનારા આપણામાં એટલે તમામ પ્રાતના અને તમામ વર્ગના લોકોમાં એવો કોઈ મોટો વિચ્છેદ થઈ ગયો હોય એવું ભાષાવિદ્યાસની દૃષ્ટિએ જગત જણાતું નથી વા પગપૂર્વથી ચાલ્યા આવતા આપણા સામાજિક પ્રવાહમાં કોઈ મોટું અંતર પડી ગયું હોય એમ પણ અનુભવાતું નથી

ગંગાના પાણી નિરંતર બદલાયા કરતા હોવા છતાં જેમ તે એકરૂપમાં દેખાય છે તેમ આપણી પ્રાચીન પરંપરાઓ અને અર્વાચીન પરંપરાઓ નિરંતર બદલાતી રહી છે છતાં તેમાં સળંગસૂત્રતા અખડતા અભિનતા સતતસાતત્ય ટકી રહેલા છે એવું આજે હમને વગર પછી પણ આપણે અનુભવીએ છીએ એ પ્રતાપ ભાષાઓના સમયમાં સચવાયેલી મૌલિક મમાનતાનો છે એમાં લેશ પણ શક નથી

આર્યપ્રજ્ઞઓ જ્યારે વિજેતારૂપે ભારતમાં ભિતરી પડી અને આર્યેતર પ્રજ્ઞઓ સાથે સર્વર્પમાં આની ભાગે આર્યપ્રજ્ઞની ભાષાઓને પણ ખીલ અનેક આર્યેતર પ્રજ્ઞઓની ભાષાઓ સાથે બરાબર સર્વર્પમાં ભિતરવું પડેલું અને એમાં ફેટલેલું અંગે વિજય મેળવ્યા પછી જ આર્ય ભાષા ભારતમાં પોતાનું સાંસ્કૃતિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શકી

વેદોના સમયથી માડીને બ્રાહ્મણગ્રંથોના સમય સુધીની આર્ય ભાષા પોતાના સમયની ખીલ ખીલ અનેક આર્યેતર ભાષાઓ સાથે સર્વર્પમાં આવતા છતાં ફેટલીક માડવાળ પછી પોતાનું સ્વરૂપ બરાબર ટકાવીને વિજયી બની માટે જ એ ભાષાને ભારતીય આર્ય ભાષાની પ્રથમ ભૂમિતારૂપે ગણી શકાય

એકખીલ પ્રજ્ઞઓથી અત્યંત રહેતું વા બાહ્ય રંગ કે ચોકખાઈના મિથ્યાભિમાનથી પ્રેરાઈ ખીલ ખીલ આર્યેતર પ્રજ્ઞઓ સાથે સર્વર્પમાં ન આવતું એ વૃત્તિ આર્યોમાં નહતી જેમ મરુદમાં અનેક નદીઓ ભળી જાય છે અને સમુદ્રરૂપ બની જાય છે તેમ આર્યોમાં અનેક આર્યેતર પ્રજ્ઞઓ એવી રીતે ભળી ગઈ છે કે પછી તેને આવતર કહીને નોખી પાડવાના અંધાણે જ જાણે ભૂસાઈ ગયા હોય એવું બની ગયું અને આખોનો એક નવો એવો મોટો સમાજ જ બની ગયો આનો અર્થ એ થયો કે હવે કોઈ આવતર છે એમ કળાતું જ અગત્ય બની ગયું — આર્ય અનાર્ય તે બધા વચ્ચે પરસ્પર લોહીનો સમય, કામકાજનો ગાઢ સમય, ભાષાઓનો પણ પરસ્પર વિનિમય, એને લીધે એકખીલ ભાષાઓએ આર્યોની ભાષા ઉપર સારી એવી અસર કરી અને એ અસરને આર્યોએ બરાબર આવકારી પણ ખરી, તેમ આર્યોની ભાષાએ આર્યેતર ભાષાઓ ઉપર પણ સામી એવી જ અસર કરી આમ એકખીલ ભાષાઓમાં કોઈએ કશુંય આભરેટતું તત્ત્વ સુદલ નહીં સ્વીકારેલું, પરંતુ દરેક ભાષાએ ખીલ ભાષાની અસરને આવડા દેવા પોતાના બાળણ તદ્દન ખુદના રાખેલા

આની વિદ્યાળદૃષ્ટી પરિસ્થિતિને લીધે આર્ય ભાષાએ આર્યેતર ભાષાના હમને શબ્દોને પોતામાં પોતાની રીતે અમાની લીધાના જે પ્રામાણિક પુગવાઓ ભાષાઓનોધકોને મળી આવ્યા છે તેમાંના કેટલાક આ પ્રમાણે છે

આર્યપ્રવાહમાં એના કેટલાંય આર્યતર કર્મકારો, પ્રાજ્ઞાનિકાઓ અને પરપરાઓ આર્યરૂપ પામી આજલગી ચાલના આવેલા છે, એની પણ કોઈ નિચાટ મનોધન ના નહીં પારી નાં

આપણામાં આવેતર લોકી આર્યરૂપ પામી લગેલું છે એ દકીદત કાર્મ આજના શોધકોએ જ શોધી કાઢે ન છે એમ નથી, પરંતુ આપણા મદર્મિ ગીમાસાનાત્કાર નાગર અને મદાપતિ કુમારિવળદ પણ એ દકીદતને સ્પષ્ટપણે બતાવતા હતા, તેથી એ બાબત તેમણે પોતાના નાગર ભાષ્યમાં તથા તન્ત્રવાર્તિકામાં નોંધ આપેલી છે અને આ બાબત બહારમાં પણ કહેલી છે કે જે આમાં એ ભાષાના એટલે આર્ય ભાષા અને આવેતર ભાષાના બતાવનાર હશે તેઓ વેદોની પરંપરાને અને વેદોના ભાવને હીક હીક સમજી શકશે

આ રીતે સમગ્ર માનવર્મનીના ધ્યેયને વગેરી આર્ય પ્રજા અને તેની આર્ય ભાષા પોતાના વિદ્યાર્મમાં આગેદૃશ દગી દલી દલી તાગણમાં આગળ ને આગળ વધતી આવ્યાની દોળીઓ ન્યાગે ભાગત ઈગની આર્ય ભાષાના સદવાત્મમાં આવી ભાગે એ બને ભાષાઓએ યળી એકબીજાની ધાપ પરંપર યગબર લગાડી દીધી, તે દકીદત પણ આને વર્તમાન જે અવેન્તા સદિલ છે તે દ્વારા સ્પષ્ટ બતાવ્યું આવે છે આ નીચે એવા કેટલાક નામો, વિભક્તિનાળા નામો અને ક્રિયાપદો એ બને ભાષાના આપ્યા છે જેથી એ બને ભાષાઓનો અત્યંત નિષ્કટનો સમધ સદા રીતે ખ્યાલમાં આવી જશે

ભાગત ઈગની આર્ય ભાષા	ભાગતીય આર્ય ભાષા
મએગત	એટલે શ્રેષ્ઠ
વોહુ	" વચુ-પરિત્ર
દુપ્ત	" મક્ત
બૂમી	" બૂમિ
દધ્રા	" સત્રા એટલે સાથે
અનુર	" અચુર

વિભક્તિનાળા નામો

શા	એટલે	તામ-તને
અલા	"	અમ્ય-એતુ
વએથીશ્યા	"	વચોભિશ્ય-વચનો વડે
ઉમોઈબ્યા	"	ઉભયેભ્ય -યુગલ માટે
હો	"	ગવ -પોતે
અએમ્	"	અહમ્-હું
વએમ્	"	વયમ્-અમે
અદ્મા	"	અસ્માન્-અમોને
મત્	"	મત્-મારાથી

વિભક્તિનાળા ક્રિયાપદો

નેમખ્યામહી	એટલે	નમિખ્યામહે-નમીએ છીએ
બગધીતી	"	ભગતિ-ભગે છે-પોણુ કહે છે
અહી	"	અસિ-તુ છે
વએદા	"	વેદ-ગણ્યુ

ભારત અને બેનિહાનિયા વચ્ચે પ્રજા ધોડું બતર છે. ખતાં ક્યારે આપો સર્વ, કરતાં કરતાં
પદોએના ક્યારે સર્વના આજ્ઞાથી આકરે તલ્લેક દબાર વરસ પદોએનાં સુધિવત્તમાં સર્વના આજ્ઞેતર
સમજાઈએ પોતાના હજીરનાં જે નાનો સખેલાં હતાં તે / નાનો આપણા આજ્ઞોનાં પણ હજીરનાં
નની ગયા.

અમિયોન સુધિવત્તમાં	વેદનાં
ધનુ-૬-૨	ધન
મિ-૬-૧-૨	મિત્ર
અ-૬-૧-૧ અથવા ઇ-૬-૧-૧	વરણ
૧-૭-૬-૧-૧	વરણ

નાસત સન્દ વેદનાં સુત્રનાં અમિયોનાં માટે વપરાયેલ છે. બેનિહાનિયા માટે આજ્ઞેનાં ત્રંજા ૧
સુકા ૧.૩૪ મત્ર ૧-૭ માં બેહરજાન સન્દ આપેલ છે અને બિનિહાન પ્રજા માટે વેદનાં વિજયવલ્લભ
સન્દ વપરાયેલ છે.

આર્ચ પ્રજા ઓડિટ્રક પ્રજાઓ સાથે, દ્રવિડ પ્રજાઓ સાથે અને તિમેરીઓની પ્રજાઓ
સાથે સગપણ આપી ક્યારે તે તે પ્રજાની કાણનાં પણ હજીરે સન્દો આર્ચ કણનાં આર્ચ રીતે મળી
અનેકા સોધી આપા છે તેમનાં ધણા જ સોધ આ છે.

આર્ચ કાણનાં કણ પડેનાં આજ્ઞેતર સન્દો

તિલક	એટલે	ચાલણી
રાકા		પૂતમ
સિનિયાથી		અની કળા તલ્લવી
		હોય એની અપાસ
તેમ		આપું
પિંક		કોમલ
કિતવ		સુચારી અપવા પૂર્વ
અપવી		અપલી-અપલ
કુનાય		કુનાય
તાડવ		તાડવ-ઓપલ
નિલ		તલ

કેટલાં ઓડિટ્રક સન્દો

ઓડિટ્રક ઉપચારણ	આર્ચ ઉપચારણ
પોનલ	એટલે
દીપે	કર્ષક-કપાસ
કેમુઈ	કની-કેળ
મત્ર ૧	મત્ર-કાળી
નિયોરોલક	નારોત્તમ-પાણિયેર
નાચલિયાવ	વાતિચણ-વાતિચણ
	વેચણ
ઓનાઈ તિમેરી ઉપચારણ	આર્ચ ઉપચારણ
૫	એટલે
ઓપ ૧	કળુ-કળિ-કેરી
	અચા

૭મ કોઈચણ થયું વહેતી નદીમાં જીવ જીવ પ્રવાહો કળી તલ્લુ નની વલ છે તેમ / આપડી
કળતી અને અનપાપ દેહાએની આપ કાણનાં ૧ આપ હજીરે આજ્ઞેતર સન્દો કળી અઈ અપર્ણ નની
અપ એ કોઈચણ કળતી કાણ માટે તલ્લુ સ્થાપનલિક છે. વેરોમા, અપરણપોમાં અને સ્થાપનલિક
મહાકલતલી માળીને અપર સુધીનાં સરજા સ્થાપનલિક એવા આજ્ઞેતર સન્દોને આજ્ઞાપે અપારી વર
સામે તે તે સ્થાપનલિક અને કાળકલર પડીએ અપર્ણ લીધેનાં છે એટલું / નહીં, પણ આપણ

૧. ઓડિટ્રકમાં અપરનો આર્ચ પોરો હલ પલ છે.

૨. ઓનાઈ તિમેરીમાં અપરનો આર્ચ સ્તી થ છે.

આર્યપ્રવાહમાં એના દેટના ચ આર્યેતર કર્મકારો, પ્રગાવિકાઓ અને પરપરાઓ આર્યરૂપ પામી ગાજવાની સાથના આવેલા છે, એની પણ કોઈ વિચાર નહોતો ના નદી પાડી ને

આપણામાં આવત લોકી આર્યરૂપ પામી લાગેલું છે એ દરીદ્રીકત કાર્મ આજના ગોવંદાએ જ સોધી કાઢે ન છે એમ નથી, પરંતુ આપણા મદરિ મીમાંસાનાગાર નાગ અને મદાપતિ દુર્માનિભટ્ટ પણ એ દરીદ્રીકતને અપદપણે જાણતા હતા, તેવી એ બાળન તેમણે પોતાના માથા ભાષ્યમાં તથા તત્ત્વવાર્તિકામાં નોંધ આપેલી છે અને હા બામ ભવામણ પણ કહેલી છે કે જે આપા એ ભાષાના એટલે આર્ય ભાષા અને આર્યેતર ભાષાના જાણનાર હો તેઓ વેદોની પરપરાને અને વેગેના ભાવને કીક કીક સમજી રહ્યો

આ રીતે સમગ્ર માનવમંડળના ધ્યેયને વળેલી આર્ય પ્રાન અને તેની આર્ય ભાષા પોતાના વિકાસમાં આગેદૃષ્ટ કરી રહી હતી બમણમાં આગળ ને આગળ વધતી આપાની ટોળીઓ જ્યાં ભાગત ઈગની આર્ય ભાષાના સદનાસમાં આની ભારે એ બને ભાષાઓએ વળી એટલીજની હાપ પરપરા બગાળ લગાડી દીધી, તે દરીદ્રીકત પણ આજે વર્તમાન જે આવેલા સાદિલ છે તે દાન અપદ જાણી આવે છે આ નીચે એના દેટલાક નામો, વિભક્તિનાળા નામો અને ક્રિયાપદો એ બને ભાષાના આપા છે જેવી એ બને ભાષાઓનો અત્યંત નિકટનો સગધ સદગ ગીતે ખ્યાલમાં આની જો

ભાગત ઈરાની આર્ય ભાષા ભાગતીપ આર્ય ભાષા

મએશત	એટલે	એટ
વોહુ	"	વશુ-પવિત્ર
હપ્ત	"	સપ્ત
બૂમી	"	ભૂમિ
હથા	"	સત્રા એટલે સાથે
અહુર	"	અમુર

વિભક્તિનાળા નામો

શ્વા	એટલે	તામ-તને
અલા	"	અપ-એનુ
વયેબીન્થા	"	વયોભિન્થ-વચનો વડે
ઉયોઈબ્યા	"	ઉભયેબ્ય-યુગલ માટે
હો	"	સ્વ-પોતે
અએમ્	"	અહમ્-હું
વએમ્	"	વયમ્-અમે
અદ્મા	"	અરમાન્-અમોને
મત્	"	મત્-માનાવી

વિભક્તિનાળા ક્રિયાપદો

નેમખ્યામહી	એટલે	નમિષ્યામહે-નમીએ છીએ
બરઈતી	"	ભગતિ-ભરે છે-પોપણ કરે છે
અહી	"	અસિ-તું છે
વએદા	"	વેદ-ગતવ્ય

હિંસા પૂરે ને દગર વાગે કરતાં ન વિરોધ પ્રાપ્તિ આપણી ભારતસુરોપીય જ્યારે ભારતનો નરનો
એ સુખન ભારતીયન વાગ્ય હા । આ રીતે ભારતી સહાય

હિંસાન પિતા અધ્યયન ઉપદેશિત । ને સુખ પામ્ય હસતુ જાન આ વાગ્યને દગર વરસ
કર્તા ન પદેવનત સમયનું હિંસાનુ આમ કાપી સહાય

જીક તમ પામ્યેનું મનપ્રસન્ન ઉપર રચનાતોયુ વચનતમ પાનું મનુષ્યતમ પાન
એ રીતે જાને તા પ્રથમ સમયનું તથા સમગ્રી મનનું ભારત હિંસાનું યમ ભાગ્યના ? હુ
હિંસારણ અથ છે તેને નીચે કહેવેનો નમ્યો આ પ્રમાણે બતાવે છે

જાગેશ	હિંસાની આરંભણ
અગ્નિયુ હિંસા પુ હિંસાનુ	અગ્નિયુ હિંસા પુરુષનિવત્
સત્ય રેવતુ જાનિતમ્	સત્ય રેવતુ જાનિતમ્
હાવાગ્ન રત્નપ્રદાનમ્	સદૃશ્યમ્ રત્નપ્રદાનમ્
માનની મત	હિંસાની આરંભણ
તત્ સતિપુરુ વરેવમ્	તત્ સતિપુરુ હિંસાનિવત્
કર્ત્તે રેવતુ મીમંસા	કર્ત્તે રેવતુ મીમંસા
પિયે ચે ન પ્રમાદપાત	પિયુ વત્ નમ પ્રમાદપાત

નમ ભારતીય ભાષાઓના વિકાસમાં ? પ્રાપ્ત ભાષાએ કહ્યો મોટો ફાળો આપેલ છે તે પ્રાપ્ત
ક વાનુ મોટી પ્રાપ્તિનવમ રૂપ આદિભારતસુરોપીય ભાષા પછી તેનું મીથુ રૂપ ભારત હિંસાની અર્થ
ભાષા અને પછી તેની મીથુ ભૂમિકા તે ભારતીય આરંભણ અને આ પછી આપી પ્રાપ્તિની મોટાની
ભૂમિકા આ પ્રાપ્તિની ઉત્તર ભૂમિકાઓ તરીકે સ્થાપકોની મનુષ્ય સુરની વિવિધ પ્રાપ્તો, ભાષાઓ અને
માત્ર વનપ્રદાન દિવિ, અગ્નિ, અગ્નિ, કુ હિંસા, સિંધી, વનપ્રદાન, હિંસા વગેરે ભાષાઓ અને તેમની
હુની હુની મોટીઓ

હવે પ્રાપ્ત ભારતના પ્રાપ્તોના મનોમો વિચાર કરી વનપ્રદાન ભારતીય નવમ ભાષાઓના
વિકાસમાં તેમ મદતવત ફાળો વિશે જણુ તબી કહ્યો

વગાને શા મી ન મનસા ઓને કણુવકણુવતવનો અધિાર એક મનુષ્ય વિદ્યુરોહિતમર્મને
દનો આમ નવને તેમના સર્વથા ભારતી ભારતીયો દોષથી આમનનનનન હિંસારણો પુરોહિતો
ગેશ ન રહે એ સ્થાપકો છે એક તો પુરોહિતો કણુવા અને વગેરે તેમનો હિંસારણો કરવતો રીતો
મનુષ્ય હિંસાથી તેઓ અમ્મલ અને શા તા નામે જાન્યોના હિંસારણો પણુ કરી સહાય ભારે
આમનનને એક અદ્યતન મુદ્દા નહીં અને અમ્મલને શાનો તો મોટો ન જ જાનો હોયથી તેઓની
પુ હિંસાના ગેશ હિંસારણો કરવાની રેવ ન પછી તેમ ન હોય એટલે આમનનનન અને વિશ્વ-પુરિમિત
વગેરે હિંસારણો કર્યો હા પછી વગેરે વિશ્વની ભારતમાં કરીએ તો તે મોટાના હિંસારણોને સહાય
મનના અને આમનનના હિંસારણોને પ્રાપ્ત સમગ્રી, આ હિંસારણો વેરોનાં સહાય મંજુલ મર્મરનાં
અદ્યતન તેની ભાષા વગેરે નહીની હી મળીને નહીં વગેરે આમોક્ષિય મેરી કહ્યો આ પછીમિતિને
હિંસા દો તે ન હાઈ વગેરે ભારતનો વિશ્વલ મનો અદ્યતી પામો અને આમનનનની વગેરે કમગી ભાષા
તા વિશ્વલ મળી—મીથુ રીતે કરીએ તો અદ્યતી વેરોની ભાષા ન હાઈ મર્મ, અદ્યતી મર્મ અને વગેરે
અદ્યતી પછી તા થી પ્રાપ્તિ મનપ્રદાન આમનન આમનનનન પ્રાપ્તિને પ્રાપ્તમાં ભાષાઓ અને
દન નેતા વિશ્વલ મળીને અદ્યતન મળી મળી

એમ કહેવામાં આવે છે કે ઉગ્રચોના ઉચ્ચારણો ઉદ્દૃષ્ટ પ્રદાનના હતા અર્થાત તેમના ઉચ્ચારણો વેદોની ભાષાને બનાવવા મળતા આવતા હતાં પ્રાચ્યોના ઉચ્ચારણો વેદોની ભાષાને મુદ્રાણે બનાવતા હતા અને મધ્ય પ્રદેશનાજાઓના ઉચ્ચારણો ન ઉત્તમ તેમ ન બનાવતા, પરંતુ મધ્યમચ્છના હતા ઉદોચ્ચ પ્રત્ય એટલે વર્તમાન વાચ્ય ચાલુદ અને પત્તન પ્રાતની રૂપિત પ્રાચ્યો એટલે વર્તમાન અવધ, પૂર્વ મધુના પ્રાત અને ઘણે ભાગે ગિદાની પ્રત અને ગણા પમુનાના પ્રદેશમાં વચ્ચતા લોકો તે મધ્ય દેવીય પ્રત

આમ આ ત્રણે લોકમન્દોની ભાષા આગળનાં ભાષા અને કપાટાગ્રધ વિચરવા મારી, કેલાવા મારી અને ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચારણોની દૃષ્ટિએ વિવિધ પરિવર્તનો પામ્યા પામ્યા લાગી બગાડવા આ જ ટાળે એ સમાજમાંથી કેટલાક આત્મચારી પુરો આમજનતાના કોરપે પ્રગટ થયા તેઓમાં મુખ્ય નાયકરૂપે દક્ષિણ, શ્રીકૃષ્ણ, મહાવીર અને શુદ્ધનુધાન પતુ જે ટોળીના આગેવાન મહાવીર અને શુદ્ધ પતા તે ટોળીઓ વૈદિક કર્મકારક યજ્ઞાદિને આધ્યાત્મિક ગુણિતું સાધન ન માનતી અને તેથી તે, વિપ્રપુત્રોદિતોએ નિર્માણ કરેલી કોઈ ધાર્મિક યા આધ્યાત્મિક વ્યવસ્થાને પામ્યા વગર નહીં હતી દિવ્યપ્રધાન યજ્ઞાદિને ધર્મરૂપે નહીં સ્વીકારનારી આ ટોળીઓ કેમના નાજોના ઉચ્ચારણોને જ એમજ નહીં સમજતી હતાં વિપ્રપુત્રોદિતો તો એમ કતા જ કતા કે એક પણ નાજોના ઉચ્ચારણો જ કલાણુદારી નિવડે છે આ ટોળીઓને વિપ્રપુત્રોદિતોએ કેમના 'ત્રાલ' નામ આપેલું ત્રાલ એટલે ત્રાહાણોએ નિર્માણ કરેલી સ્વકારક પ્રજ્ઞિત નહીં સ્વીકારનારી પરંતુ ચિત્તશુદ્ધિ મારેના પ્રતનિયમોને આચરનારી પ્રત્ય પુત્રોદિતો એ ટોળીઓને ઉત્તમ નહીં સમજતા આ ટોળીઓના અગણી પુરો વેદોની ભાષાના જગતોના ઉચ્ચારણોને પણ અષ્ટરીતે યોગી બનાવવા સમર્થ હતા છતાં તેઓએ એ વૈદિક ઉચ્ચારણોને અન્યે આમજનતામાં આપેલા ઉચ્ચારણોને વિગેય મહત્ત્વ આપેલું કેમજ તેમનો ઉદ્દેશ પોતાનું સમર્થ આમ જનતા સુધી પહોંચાડનાનો હતો અને એમ કરીને માનવતાના જેમના હલો પિનનાઈ ગયા હતા તેની આમ જનતાને માનવતાના સર્વ હલો સુધી લઈ આવનાની હતી આવી કરીને અલાગ સુધી જે આમજનતાની ભાષાને પ્રત્ય નહીં મળેતી તે પ્રત્ય શ્રીમહાવીર અને શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા વર્ણમાં વધારે મળ્યો અને આ સમય જ પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યુદયનો હતો આ સમયનું પ્રાકૃત તે જ પ્રાકૃત-ભાષાની પ્રથમ ભૂમિકા મહાવીર અને શુદ્ધ પોતાના તમામ પ્રવચનો સમગ્ર ગાંધ, ગિદાર, બજાળ વગેરે પ્રદેશોમાં ફરીકરીને લોક ભાષામાં જ આપ્યા એ બંને સ્ત્રો આમજનતાના પ્રતિનિધિરૂપ હતા, આમજનતાના મુખ્ય અમા પૂરી સ્વાતંત્ર્ય મળનારા હતા અને તેઓએ આમજનતાની ભાષાને પ્રધાન થવાને બેસારી ધણી મોટી પ્રતિષ્ઠા આપેલી છે જે કે એ સમયની અગ્રથ વૈદિક ભાષામાં આમજનતાની ભાષામાં જે પરિવર્તનો આવેલા તેમના મૂળ પડેલા હતા છતાં તેમાં તે પરિવર્તનો બીજા અને પરિમિત માનામાં હતા હારે આમજનતાની ભાષાને વિગેય પ્રતિષ્ઠા અને પ્રચારના સ્થાન મળનાથી તેમાં તે પરિવર્તનો કપાટાગ્રધ વર્ણના લાગ્યા અને એ રીતે વિવિધ પરિવર્તનો પામતી આમજનતાની પ્રાકૃત ભાષા હવે દેશમાં કપાટાગ્રધ કેલાવા લાગી આમ પોતાની પૂર્વભૂમિકારૂપ આદ્ય ભાષાથી મારીને આર્ય ધર્મની સહિત વૈદિક ભાષાનો સમગ્ર જાલદારગો ધરાવતી આમજનતાની આ પ્રાકૃત ભાષાએ જે જે પ્રદાનના પરિવર્તનો સ્વીકાર્યા અને એ જ પરિવર્તનો તેની મધ્ય યુગની પ્રાકૃતના વિકાસમાં, તથા વિવિધ અપભ્રંશોના વિકાસમાં અને છેક છેલ્લે ભારતીય નવ ભાષા હિંદી, મરાઠી, ગુજરાતી, બજાળી વગેરે ભાષાઓના વિકાસમાં મોટો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવનારા નિરૂપ્યા અને નવી ભાષાઓની બોલીઓના—નોખી નોખી અનેક બોલીઓના—પણ ઉત્તરોત્તર વિકાસનાં કારણરૂપ અન્યા તે તમામ પરિવર્તનો વિગે પણ થોડું વિચારીએ

ઈ સ પૂરે મે દહાર વરસ કરતાં ૧ મિલેન પ્રમીન આપણી કારણપુરોષીન આર્થ કારણની નમની
મે સજીવ અર્થાત્મના વાગ્ય હતા આ રીતે નમની સ્થાન :

દરિદ્રતાનું પિતા અર્થત્વ ઉપર નિષ્ઠા મરજી પચ્ય જાણ નમન આ વાગ્યનું મે દ નર વરસ
કરતા ૧ પહેલાના સમયનું ઉચ્ચારણ આમ કરી સ્થાન

ઈ નામ પાળેલ અર્થત્વ ઉપર સ્થાનતો સ્થાનતો પૂર્વ જાણતો પાળ
મે / રીતે સ્થાનતો પ્રથમ સ્થાનતો તથા સ્થાનતો મેરુ કારણ કારણની આમ કારણતો ? કુર્વ
ઉચ્ચારણ આમ છે તેને નીચે સ્થાનતો નમની આ પ્રથમને નમને છે

સ્થાનતો
અર્થત્વ ઈડે પુરોષિત
વર્ણવ દેવમ અર્થત્વ
દેવત્વમ અર્થત્વ

વર્ણવી મર
તત્વ સ્થાનતો વર્ણવ
અર્થત્વ દેવત્વ ધીમતિ
ધિમો મો ન પ્રમોદવાવ

ઈડેની આર્થત્વ
અર્થત્વ ઈડેની પુરોષિત
વર્ણવ દેવત્વ અર્થત્વ
દેવત્વમ અર્થત્વ

ઈડેની આર્થત્વ
તત્વ સ્થાનતો વર્ણવ
અર્થત્વ દેવત્વ ધીમતિ
ધિમો મર તત્વ પ્રમોદવાવ

નમ કારણની કારણતો વિશ્વવસુકાસુરિ ? પ્રમોદ કારણતો મરો મરો આર્થત્વ છે તે પ્રમોદ
કારણતો સ્થાનતો પ્રમોદત્વ રૂપ આર્થત્વકારણતો પુરોષીન કારણતો તેનું કારણ રૂપ કારણતો ઈડેની આર્થ
કારણતો અને પછી તેની ત્રીજી અર્થત્વ કારણતો આર્થત્વ કારણતો અને આ પછી આર્થત્વ પ્રમોદતો પોતાની
અર્થત્વ આ પ્રમોદતો ઉપર અર્થત્વ કારણતો ત્રીજી કારણતોની મરુ મરુની વિશ્વવસુકાસુરિ, અર્થત્વ કારણતો અને
આદ્ય કારણતો રિંદી, મરુદી, અર્થત્વ, મરુ રૂપી, સિંધી, વર્ણવી, દેવત્વ વર્ણવે કારણતો અને તેમની
ઈડે મરુ મોની

દેવ પ્રમોદ કારણતો પ્રમોદત્વ કારણતો વિશ્વવસુકાસુરિ કરી વર્ણવ કારણતો ન ન કારણતો
પિ આમ તેમ મરુત્વ કારણતો રિંદી પચુ રૂપી કારણતો

મેરુને વા મરુ પ્રમોદત્વને કારણતો અર્થત્વ કારણતો અર્થત્વ કારણતો અર્થત્વ કારણતો અર્થત્વ કારણતો
દેવ, આમત્વને તેમના સર્વત્ર આર્થત્વ કારણતો કારણતો કારણતો કારણતો કારણતો કારણતો
તેમ ન રહે મે સ્થાનતો છે એક તો પુરોષિત કારણતો અને કારણતો ઉચ્ચારણ કરવાનો મિલેન
મરુદી કારણતો તેમને અર્થત્વ અને પાળા મરુ કારણતો ઉચ્ચારણ પચુ કરી સ્થાનતો સ્થાન
આમત્વને મેરુ મરુદી મરુદી ન ન અને અર્થત્વ કારણતો પાળા તો મરુદી ન ન મરુદી કારણતો તેમની
પુરોષિતોના તેમ ઉચ્ચારણ કરવાની તેમ ન પછી તેમ ન રૂપી એક મરુદી આમત્વને અને વિશ્વ-પુરોષિત
વર્ણવ ઉચ્ચારણ વર્ણવે દેવ પછી મરુદી વિશ્વવસુકાસુરિ કારણતો તો તે પોતાના ઉચ્ચારણને કારણતો
મરુદી અને આમત્વને ઉચ્ચારણને પ્રમોદ સમતો, આ ઉપરતો મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી
મેરુને તેની કારણતો મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી
દેવ દેવ તે મરુદી મરુદી કારણતો વિશ્વવસુકાસુરિ કારણતો મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી
તો વિશ્વવસુકાસુરિ—મરુદી રીતે કારણતો મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી મરુદી
મરુદી પછી કારણતો પ્રમોદ સમતો આમત્વ આમત્વને પ્રમોદ પ્રમોદ મરુદી મરુદી
ઉપરોપર વિશ્વવસુકાસુરિ આમત્વ મરુદી મરુદી

હવે કેટલાક અસ્યુક્તવ્યવર્તનોના પત્તિવર્તનો

ગજન્ — ગજ અથવા લાજ અથવા રાજ

નગર — નયર — પછી નેર

નયન — નયણુ — પછી નેણુ

મેઘ — મેહ — પછી મે

ઢથ — ઢહ — પછી ઢહેવુ

રેખા — લેહા — પછી લીહા-લી

બધિર — બહિર — પછી બહેરો

શોભામત્ — મોહામણુ — પછી સોહામણું

વટ — ઘટ — પછી ઘરો

પાઠ — પાઠ — પછી પાઠો

ગુર — ગુલ — પછી ગોળ

તણગ — તણાય — પછી તળાય અથવા તાલાય

વચન — વચણુ — પછી વેણુ

દીપ — દીવ — પછી દીવો

ભગિનીપતિ — બહિણીવર્ધ — પછી બનેની અથવા બન્દોઈ

દશ — દમ — પછી દસ

શબ્દ — સદ — પછી માદ

સિંહ — સિં અથવા મીહ-પછી સગ અથવા મન અથવા મી

સ્વગેના પત્તિવર્તનો આ પ્રમાણે છે

ઋ, લૃ, ઐ અને ઔનો પ્રયોગ જ નિહાળી જના પામ્યો છે

ઋ ને બદલે અ — વૃત — વય — પછી ઘી

ૠત — ઠઠિઅ — પછી ઠયું

” ” ણિ — ઋદ્ધિ — ગિદ્ધિ — પછી ઋવ

” ” ઈ — પૃષ્ઠિ — પિદ્ધિ — પછી પીઠ

” ” ઉ — વૃદ્ધ — વૃદ્ધ — પછી બૃદ્ધો

પિતૃગૃહ — પિઉહ — પછી પીહા કે પીયા

માતૃગૃહ — માઉહ — પછી માયરુ

ઐ ને બદલે ઐ અને અઈ — ઐલને બદલે અઈલ અથવા સલ

ઐગવણુ — અઈગવણુ — પછી અઈગવણુ

ઔ ને બદલે ઔ અને અઉ — ઔશાખી — કૃષિખી — ક્રોશખી — ક્રોસખી — ક્રોસખ

ઔવન — નેવણુ — નેવન

સુધા બળનો અર્થ સ્વદી બાર દર્પાં ના અર્થિર્દ દર્પાં તેમાં ૭ દેશર કો તે આ પ્રાચલે છે :

દત્ત ને નામે દત્ત પડી દત્ત

કણ ને નામે કણ પડી કાન

કાર્તિક ને નામે કાર્તિક પડી કાર્તિક કાવ્યા કાર્તિક પડી કાર્તિક

મહિષ ને નામે મહિષ પડી માખ કાવ્યા મહિષ પડી મહિષ

લેખ ને નામે લેખ પડી ભેતર કાવ્યા લેખ પડી ભેતર

ધીર ને નામે ધીર પડી ધીર કાવ્યા ધીર પડી ધીર

કુશ્મ ને નામે કુશ્મ પડી કૂમ કેશ્મ

મયણ ને નામે મયણ પડી મોખ

મરત ને નામે મરત પડી મરત કાવ્યા મરત

પુષ્પ ને નામે પુષ્પ પડી પોષ્પ કાવ્યા પુષ્પ

સભ ને નામે સભ પડી સાભ કે સમ્ભ

કાન ને નામે કાન પડી કાન-કાન

કલિક ને નામે કલિક પડી વીલી કાવ્યા વીર

કાલ ને નામે કાલ પડી કાલ

સખા ને નામે સેખા પડી સેખ

મર્મલ ને નામે મર્મલ પડી મર્મલ

કીધાખા ને નામે કીધાખા પડી કોઝ

કાખા ને નામે કાખા પડી કાખ

કર્પી ને નામે વૃધી પડી વાઢ

કર્મ ને નામે કર્મ પડી કાર્મ

નિમ ને નામે નિમ પડી નેનુ-નનુ

સદા ને નામે સદા પડી સદા

સત્ક ને નામે સત્ક પડી સાત્કો કાવ્યા સત્ક કે ખલ

પર્વતિના ને નામે પર્વતિના પડી પર્વાતી

વ્યવ ને નામે વ્યવ પડી વીવ

મુદિ ને નામે મુદિ પડી મુદિ

દદ ને નામે દિદુ પડી દીધે

કુદમલ ને નામે કુદમલ પડી કુદમ

નિહા ને નામે નિહા પડી નિહા

કુશ્મ ને નામે કુશ્મ પડી કાન

સપ્ત ને નામે સપ્ત પડી નાપ્ત

આદર્શ ને નામે આદર્શ પડી આદર્શ કે આદર્શ

કુશ ને નામે કુશ પડી કુશ

હવે કેટલાક અસ્યુક્તવ્યજનોના પર્વિર્તનો

ગજન્ — ગજ અથવા લાજ અથવા રાજ

નગર — નયર — પછી નેર

નયન — નયણુ — પછી નેણુ

મેધ — મેહ — પછી મે

કથ — કહ — પછી કહેવું

રેખા — લેહા — પછી લીલા-લી

બધિર — બહિર — પછી બહેરો

ગોભામત્ — ગોહામણુ — પછી સોહામણુ

વટ — ઘડ — પછી વડો

પાઠ — પાઢ — પછી પાડો

ગુડ — ગુલ — પછી ગોળ

તણગ — તલાય — પછી તળાવ અથવા તાલાવ

વચ્ચન્ — વચણુ — પછી વેણુ

દીપ — દીવ — પછી દીવો

ભગિનીપતિ — બહિણીવર્ધ — પછી બનેની અથવા બન્હોઈ

દશ — દમ્ — પછી દસ

શબ્દ — સદ્ — પછી સાદ

સિંહ — સિન્ અથવા સીહ-પછી સગ અથવા સન અથવા સી

સ્વરોના પર્વિર્તનો આ પ્રમાણે છે

ઋ, ળ, ઐ અને ઔનો પ્રયોગ જ નિઃશી જવા પામ્યો છે

ઋ ને બદલે અ — ધૃત — ધય — પછી ધી

કૃત — કૃચ્ચ — પછી કૃયું

” ” રિ — ઋદ્ધિ — ઋદ્ધિ — પછી ઋધ

” ” ઈ — ઋષિ — પિટ્ટિ — પછી પીઠ

” ” ઉ — ઋદ્ — ઋદ્ — પછી ઋદ્ધો

પિતૃગૃહ — પિઉહર — પછી પીહર કે પીયર

માતૃગૃહ — માઉહર — પછી માયરુ

ઐ ને બદલે ઐ અને અઈ — શૈલને બદલે સઈલ અથવા મેલ

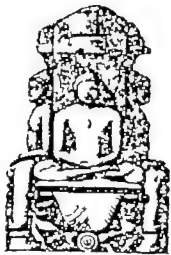
ઐગવણુ — અઈશિવણુ — પછી અઈગવણુ

ઔ ને બદલે ઔ અને અઉ — કૌશામ્બી — કૃઉસમ્બી — ક્રોસમ્બી — ક્રોસમ

ઔવન — નેવ્વણુ — નેવન

આ રીતે બાળનો જાને સ્વરોનાં ઉચ્ચાચ્છોનાં બીજાં પણ ધણાં ધણાં પરિવર્તનો બાજનાં થાયાં છે મહાકુચની પ્રાકૃતોનાં પણ બાજનાં જ પરિવર્તનો દેખાય છે જ્યારે અજાણ સોમા જણી બાજની વંદારે બીજાં ચિરિત પ્રાકૃતનાં પરિવર્તનો છે બાજનાં પરિવર્તનો થામની પ્રાકૃત જણા અને પામિ જણાને વળગાવનારોનાં નામ જણાઓ દિંદી, મુજરામી વગેરે જાને તેની મુદી ડુરી પ્રાકૃત બોલીઓમાં ધણો મોટો ફાળો આપેલ છે તે ઉપ ના બોલ ઉચ્છેદ જોયો ખસુ રપટ ધર્મ જાલ છે સંસ્કૃત જણા પ્ર નર્મ સંસ્કૃત વિના જા નામ જણાઓના પ્રાકૃતજા સીધું નિમિત્ત નથી થઈ શકતી અર્થાત બાજની જણાને અર્થનિત વળગમ બાઈ જણાઓ જાને બોલીઓનું પ્રધાન નિમિત્ત પ્રા ન જાને પામિ જાલ છે પરંતુ સમૂહ નથી / જે થાલ રાખાયું છે

- જાલ રેખા જા નીચેના જાનો ૧ જાલ ઉપરોત્તર કોનો છે
- ૧ જાલરૂપ બાઈ જણા જાને દિંદી જા — યો કુલનિદ્રાજા ૩ ૭ (૬/૧૧) વિશ્વજાળ
 - ૨ જાલરૂપ — યો કુલનિદ્રા ૩ ૧૦
 - ૩ વળગાવની જાલ —
જા જા — યો ૩ । બાજનાં પરિવ
જા રૂપજાલરૂપ — જાલ
 - ૪ જાલરૂપ — જાલરૂપ જાલ
 - જાલરૂપ રેખો — બોલજા

જૈન પરંપરાનું અપભ્રંશ સાહિત્યમાં પ્રદાન

પ્રા. હરિવલ્લભ ચુ. ભાયાણી, એમ એ, પીએચ ડી

પ્રસ્તાવિક

અપભ્રંશ સાહિત્યની એક તરત જ ઊડીને આખે વળગે તેવી વિશિષ્ટતા તેને સરકૃત અને પ્રાકૃત સાહિત્યથી નોખુ તાનની આપે છે. ઉપલબ્ધ અપભ્રંશ સાહિત્ય એટલે જૈનોનો જ સાહિત્ય એમ કહીએ તો પણ સાલે, કેમ કે તેઓએ એ ક્ષેત્રમાં જે સમર્થ અને વિવિધતાવાળું નિર્માણ કર્યું છે તેની તુલનામાં બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ (એ તો હજી નોંધવાનું રહ્યું — મળે છે તે જૂઠાછવાયા થોડાં ટાચણો જ માત્ર) પરંપરાનું પ્રદાન અપવાદરૂપ અને તેનું મૂલ્ય પણ મર્યાદિત એમ કહીને કે અપભ્રંશ સાહિત્ય એટલે જૈનોનું આગવું ક્ષેત્ર — જો કે આપણને મળી છે તેટલી જ અપભ્રંશ કૃતિઓ હોય તો જ ઉપરનું વિધાન ચિથર વ્યવસ્થાનું ગણાય પણ અપભ્રંશ સાહિત્યની ખોજની ઇતિશ્રી નથી થઈ ગઈ — એ દિશામાં હજી ઘણું કરવાનું બાકી છે એટલે ભવિષ્યમાં મહત્વની કે ગણનાપાત્ર મળ્યામાં જૈનેતર કૃતિઓ હોવાનું બાંધવામાં આવે તો આપણુ આ ચિત્ર પલટાઈ જાય

પ્રધાનપણે જૈન અને ધર્મપ્રાણિત હોવા ઉપરાંત અપભ્રંશ સાહિત્યની ખીણ એક આગળ પડતી લાઠાણિકતા તે તેનું એકાન્તિક પદ્ય વ્યવસ્થા અપભ્રંશ ગદ્ય નગવ્ય છે તેનો સમગ્ર સાહિત્યપ્રવાહ છડ્ડામાં જ વહે છે આનું કારણ અપભ્રંશ ભાષા જે ખાસ પરિસ્થિતિમાં ઉદ્ભવી અને પ્રિશિષ્ટ વસ્તુ પાળી તેમાં ક્યાક રહ્યું હોવાનો સંભવ છે

અપભ્રંશ ભાષા

સાહિત્યિક પ્રાકૃતોની જેમ સાહિત્યિક અપભ્રંશ પણ એક સારી રીતે કૃત્રિમ ભાષા હોવાનું જાણાય છે એ એક એવી વિશિષ્ટ ભાષા હતી જેના ઉચ્ચારણમાં ‘ પ્રાકૃત ’ ભૂમિદાના પ્રમુખ લક્ષણો જળવાઈ રહ્યા હતા, પણ જેના વ્યાકરણ અને રૂઢિપ્રયોગો (તથા શબ્દકોશનો યોગેદ અશ પણ) સતત નિઃસતી તત્તલકાવીન બોલીઓના રંગે અશત ગાતા રહેતા હતા આથી અપભ્રંશને એક લાલ એ થયો કે તે જડ ચોટકામાં જકડાઈ જવાના ભયથી ‘ જૂટી ’ કેમ કે શિષ્ટમાન્ય ધોગણુંનું ડગ પાલન કરવાના વલણવાળી કોઈ પણ સાહિત્યભાષા વધુ ને વધુ રૂઢિચઢ થતી જાય છે તેમાં યે અપભ્રંશ સરકૃત તથા પ્રાકૃત જેવી શતાબ્દીઓ જૂની પ્રશિષ્ટ પરંપરા ધગવતી સાહિત્ય-ભાષાઓના ચાલુ વર્ચસ્વ નીચે ઊઠી હતી એટલે તેને માટે ખીજે પક્ષે છત્ર નોંધીએ સાથેનો સતત સપર્ક નવચેતન અર્પતો નીચે એ ઉગાડું છે

ઈર્ષ નતની પરિસ્થિતિ વચ્ચે અપભ્રંશ ભાષા અને સાહિત્યનો ઉદ્ભવ થયો ? આ બાબત હજી મુંધી તો પૂણું અધઠગમાં દટાયેલી છે આરભનું ધણુખરુ સાહિત્ય સાત લુપ્ત થયું છે અપભ્રંશ સાહિત્યનિકાસના પ્રથમ સોપાન ક્યા તે જાણવાની કશી સાધનસામગ્રી ઉપલબ્ધ નથી અપભ્રંશના આગવા ને આકર્ષક સાહિત્યપ્રકારો તથા જોનો ઉદ્ભવ ક્યાથી થયો તે કોઈપણ રીતે સ્પષ્ટપણે સમજાવી શક્યાની આપણી ગિયતિ નથી

આ રીતે બાળનો જાતે રસોના ઉચ્ચાણોનાં બીજાં ખલું બલું પરિવતનો જાતવાં થા પાં ઉ મખકુમની પ્રાકૃતોનાં પલુ જાવા / પરિવતનો દેખાવ છે ત્યારે જાવજા હોમાં વળે જાધી વધારે બીજાં વિરિધ પ્રા નાં પરિવતનો છે જામ પરિવતનો ચામની પ્રાકૃત કલ્યા અને પાનિ કલ્યાએ વનપાનપાણની નમ્ય કલ્યાઓ િદી, મુગરગી વગેરે અને તેની દુદી મુદી પ્રાનિક જોમીજોમા દલો મોદો ફળો બાપેવ છે તે સિવરનાં ચોદાં કીડદ લોધી પલુ રજદ દર્ધ જાવ છે સંકૃત કલ્યા પ્રા તમા સકમ્યા બિતા આ નમ્ય કલ્યાઓનાં પ્રાકૃતપ્રાકૃત સંધિ નિમિત્ત નથી થઈ સ ની જાતોન જાવલુ કલ્યાતિ અચિત્ત તમામ જાતે કલ્યાઓ જાતે જોમીજોમુ પ્રાકૃત નિમિત્ત પ્રાકૃત જાતે પાનિ કલ્યા છે પલુ સંકૃત નથી / એ વા રાખવનુ છે

આ દેવ મડે નીચેનાં જાવે । જાવ જાવનાં ક નો છે

૧ જાવની જાતે જાવ અને કિદી જા — દો કુદીનિજાવ મે છે (સ વાન રિકાલજ)

જાવજા — દો કુદીનિજાવ મે રજ

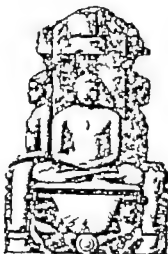
૨ જાવજાની જાવ —

જાવ જાવ — દો જાવ જાવજાવ પડે

૩ જાવજાવજા — કાવ

૪ જાવ જાવ — જાવજાવ જાવ

જાવજાવ જાવ — જાવજાવ

પઠમચરિત

પઠમચરિત (સ પદ્મચરિતમ્) એ રામાયણપુરાણ (સ રામાયણપુરાણમ્) નામે પણ જાણીતું છે એમા પદ્મ એટલે ગમના ચરિત પર મહાકાવ્ય સ્વવાની સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત સાહિત્યની પરંપરાને સ્વયમ્ અનુસરે છે પઠમચરિતમા ૨૪ થયેલુ ગમઠથાતુ જૈન સ્વરૂપ વાતમીદિ ગમથાણુમા મળતા બ્રાહ્મણ પરંપરા પ્રમાણેના સ્વરૂપ (બનેમા આ પુરોગામી છે) થી અનેક અગત્યની બાબતમા જુદુ પડે છે સ્વયમ્ભૂમાયણનો વિસ્તાર પુગણુની સ્પર્ધા ડગે તેટલો છે તે વિજ્ઞાહર (સ વિજ્ઞાહર), હજ્જા (સ બયોધ્વા), સુદર, હુજ્જ (સ સુદ) અને હજ્જર એમ પાંચ દાડમા વિસ્તૃત છે આ દરેક દાડ મર્યાન્તિ સખ્યાના 'સવિ' નામના ખડોમા વહેંચાયેલો છે પાચે દાડના બધા મળીને નેતુ મધિ છે આ દરેક મધિ પણ બાગથી વીશ જેટલા 'હસ' નામના નાના સુગ્રયિત એડમોનો બનેલો છે આ હસ (= પ્રાચીન યુગરાતી સાહિત્યનું 'હસ') નામ ધગવતો પદ્મપરિચ્છેદ અપભ્રંશ અને અર્વાચીન ભાગીચ-આર્યના પૂર્વદાતીન સાહિત્યની વિનિષ્ટતા છે કથાપ્રધાન વગ્તુ ગૂથવા માટે તે કાણુ જ અનુદાણ છે કાવચ્છેલ ડોઈ માત્રાહદમા રમેલા સામાન્યત આક પ્રાસબદ્ધ ચણુયુખનો બનેલો દોષ છે હસવતના આ મુખ્ય કલેવરમા વર્ણ્ય વિષયનો વિસ્તાર થાય છે, જ્યારે જગ દડા હદમા બાધલો ચાગ ચણુનો અનિમ દુડગો વર્ણ્ય વિષયનો ઉપચહાર ડગે છે કે વ'સગેમા પડીના વિષયનુ સ્થાન ડગે છે ક આવા વિનિષ્ટ મવાગણુને ડાગણુ અપભ્રંશ મધિ શ્રોતાઓ સમક્ષ લયબદ્ધ રીતે પદન ડગવાની કે ગીત રૂપે ગવાવાની ત્રણી લમતા ધગવે છે

પઠમચરિતના નેતુ મધિમાથી જેટલા આક સ્વયમ્ભૂના જગ વધારે પડતા આત્મભાનવાળા પુત્ર ત્રિશુવનની સ્થાના છે, કેમ કે કોઈ અજ્ઞાત ડાગણુ સ્વયમ્ભૂએ એ મહાકાવ્ય અડૂર મૂકેલુ આ જ પ્રમાણે પોતાના પિતાનુ ખીચુ મહાકાવ્ય રિદ્ધેભેમિચરિત પૂરુ ડગવાનો યશ પણ ત્રિશુવનને કાગે જાય છે અને તેણે પચ્ચમીચરિત (અ. પચ્ચમીચરિતમ્) નામે એક સ્વતંત્ર કાવ્ય સ્વયુ હોવાનો પણ ઉલ્લેખ છે

સ્વયમ્ભૂએ પોતાના પુરોગામીઓના ઝણુનો સ્પષ્ટ રાખ્દોમા સ્વીકાર કર્યો છે મહાકાવ્યના મધિમધ માટે તે ચતુર્મુખથી અતુગૃહીત હોવાનુ જણાવે છે, જ્યારે વગ્તુ અને તેના કાવ્યાત્મક નિરૂપણ માટે તે આચાર્ય રવિણેણુનો આભાગ માને છે પઠમચરિતના કથાનક પૂરતો તે રવિણેણુના સંસ્કૃત પદ્મચરિત કે પદ્મપુરાણ (ઈ સ ૬૭૭-૭૮) ને પગલે પગને ચાલે છે તે એટલે મુધી કે પઠમચરિતને પદ્મચરિતનો મુખ્ય અને સંક્ષિપ્ત અપભ્રંશ સ્વવતાર ઢહેલો હોય તો ઢહી શકાય ક ને જતાયે સ્વયમ્ભૂની મૌલિકતા અને ઉચ્ચ પ્રતિની દવિત્વશક્તિના પ્રમાણુ પઠમચરિતમા ઓગ નથી એક નિયમ તરીકે ને રવિણેણુ આપેલા કથાનકના હોગને વળગી રહે છે — અને આમેય એ કથાનક તેની નાનીમોટી વિગતો સાથે પરંપરાથી રૂઢ થયેલુ હોવાથી કથાનક પૂરતો તો મૌલિક કદમના માટે કે સવિધાનની દષ્ટિએ પરિવર્તન કે રૂપાંતર માટે ભાગ્યે જ ઢચો સ્વવચશ રહેલો પણ ગૈલીની દષ્ટિએ કથાવગ્તુને શણુગારવાની બાબતમા, વણુનો તે સંક્ષિપ્તપણુની બાબતમા, તેમજ મનગમતા પ્રચગને મહેલાવવાની બાબતમા, દવિને જોઈએ તેટલી છૂટ મળતી આની મર્યાદાથી બંધાયેલી હોવા જતા સ્વયમ્ભૂની સૂક્ષ્મ કલાદષ્ટિએ પ્રગમ્ય મિદિ મેળવી છે પોતાની આચિત્સુધ્ધિને અનુસરીને તે આધારભૂત સામગ્રીમા ડાપડપ ડગે છે, તેને નવો ક્ષાટ આપે છે કે કદીક નિગાળો જ માર્ગ ગ્રહણ ડગે છે

* અપભ્રંશ કલ્પકતુ સ્વરૂપ પ્રાચીન અવધિ સાહિત્યનાં સુદી પ્રેમાખ્યાનક કાવ્યોમાં અને દુલ્ભનીસંસ્કૃત રામચરિતમાનમ જેવી કૃતિઓમાં જોવાની આશુ છે

* રવિણેણુ પદ્મચરિત પોને પદ્મ જૈન મહાપ્રાજ્ઞીનાં સ્વાયેલા વિમલશુદ્ધિત પદ્મચરિત (સલવન ઇસવી ૧૦૦ થનાડી) ના પ ઉચિત સંસ્કૃત ઇમાનુવાની ભાગ્યે જ વિશેષ છે

આરંભ અને મુખ્ય સાહિત્યસ્વરૂપો

સાહિત્યમાં તથા ઉક્તિઓ સેવોમા મળતા છે તેઓ પરથી સમજાય છે કે ઈસ્વી છબી સ્વામીની તો અપ્રમત એક સ્વતંત્ર સાહિત્યભાવનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું હતું. સ્પષ્ટ અને પ્રજ્ઞાની સાધોસાધ તે પણ એક સાહિત્યભાવ તરીકે ઉદ્દેશ્યસ્પદ સ્વરૂપી. આમ છતાં આપણને મળતી પ્રાચીનતમ અપ્રમત કૃતિ ઈસ્વી નવમી સ્વામીનીથી બહુ વહેલી નથી એનો અર્થ એ થયો કે તે પહેલાંનું બધું સાહિત્ય કુદરતે જ નવમી સ્વામી પૂર્વે પણ અપ્રમત સાહિત્ય સારી રીતે બેઘડ રહ્યું હોવાના પુષ્કળ પુરાવા થયે છે અને તેના ઉપવચ્ચ પ્રાચીનતમ તપ્તાઓમા સાહિત્યસ્વરૂપ, ઈની અને કાવ્યાની ૭ સુવિકસિત પ્રકારેના થયે છે તે ઉપ થી પણ એ વાત સર્વવિશ્વ વ્યાપક છે નવમી સ્વામી પૂરના બે વિચ્છાદરોનું પ્રતિપાતન પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે પૂર્વાચીન સાહિત્યમાં અપ્રમત એવા બોજામાં બોજાં બે તર્ક સાહિત્યસ્વરૂપો — સ્થિતિસ્થ અને રાસાસ્થ — તથા સામાન્ય પ્રાચીન નવતર માનવરૂપો અપ્રમતકાળમા અનિવર્યા બાબતે હતા.

સ્થિતિસ્થ

આમ સ્થિતિસ્થ સ્થિતિ વધુ પ્રાચીન સ્વતંત્રકાર હતો એના ઉપવચ્ચ કલ્પલક્ષણની કથાવસ્થુ થયે થયેના છે પૌરાણિક મહાકાવ્ય, અરિતકાવ્ય, કવચકથા — પછી તે એક જ હોય કે બાનું કથાકથ હોય — આ બધા વિષયો થયે જોયેલિતરૂપે સ્થિતિસ્થ થો નવો છે ઉપવચ્ચમાં પ્રાચીનતમ સ્થિતિસ્થ નવમી સ્વામી કવચકથાનો છે પણ તેની પૂર્વે કાળી પરવરા રહેલી હોવાનું સ્પષ્ટ ૭ જોઈ શકાય છે સ્વચ્છૂદી પહેલાં જ (કે ઈન્દિય) ઓરિસ અને જમુંને રાખવડું અને કુષ્ઠકથાના વિષય પર રચનાઓ કરી હોવાનું સાહિત્યિક ઉદ્દેશ્યો ૫ થી અનુમાન થઈ શકે છે આગાથી જમું અને નિર્મલ પછીની બનેલ સ્વામીનીઓ સુધી માનવરૂપે જ્યોત રહ્યા છે ઉક્ત વિષયોનું સ્થિતિસ્થ નિરૂપણ કરનાર એ અપ્રમતી કરે હતો

સ્વચ્છૂદી

પણ એમના એક પણ પ્રાચીન કવિની કૃતિ ઉપવચ્ચ ન હોવાથી કવિરાજ સ્વચ્છૂદી (ઈસ્વી સ્વામીની કવચકથા સ્વામી વચ્ચે)ના મહાકાવ્યો એ સ્થિતિસ્થ વિષેની આદિતી પૂરી પાડતા થયે આપણા પ્રાચીનતમ આધાર છે જ્યારે, સ્વચ્છૂદી અને પુષ્કળ થયે અપ્રમતતા પ્રથમ પામ્યા કવિઓ છે અને તેમણે પહેલું સ્થાન સ્વચ્છૂદી આપણે પણ જોઈ શકાય. કાવ્યપ્રતિ સ્વચ્છૂદી પુષ્કળ પરવરાઈ જ હતી કેવે કહ્યાં કે અને તેની સમીપત પ્રેરણા દ્વારા જુદા જુદા ભેદોથી આપણે સ્વી કાવ્યસ્થા કરી હોવાનું ત્વચ છે સ્વચ્છૂદી સ્વચ્છૂદીના પ્રેરણા જેન પછી હોય એ પણ સ્થિતિ છે એ પછી તેના સમય આસપાસ ઉક્ત પ્રેરણા થયો પ્રેરણ હતો સ્વચ્છૂદી પ્રેરણ થયું કૃતિઓ અપ્રમત રહી છે વચ્ચેવચ્ચ અને વિષેવચ્ચ નામે બે પૌરાણિક મહાકાવ્ય અને સ્વચ્છૂદીના નામનો પ્રાચીન અને અપ્રમત જ્યોતે થયો થયે.

* આપણે અપ્રમત આરંભ ૧૫૭૦ થી પ્રાચીન અને પ્રાચીન સ્થાન હોયેલી તેની અપ્રમત કાવ્ય સ્વચ્છૂદીના પ્રેરણ થયે કાવ્ય આપણે પૂર્વિકા પ્રાચીન અને અપ્રમત કવિઓના કાવ્યોને બોલે છે આપણે આપણે બે કવિઓના કાવ્ય માણેલી સારી અપ્રમત આરંભ છે

પડમચરિટ

પડમચરિટ (૨ પદ્મચરિતમ્) એ રામાયણપુરાણ (સ રામાયણપુરાણમ્) નામે પણ જાણીતું છે એમા પદ્મ એટલે ગમતા ચરિત પર મહાકાવ્ય ગ્રંથોની સંકૃત તથા પ્રાકૃત સાહિત્યની પરંપરાને ગ્રંથપર અનુસરે છે પડમચરિટમા રજૂ થયેલુ ગમતથાનુ જૈન ગ્રંથપ વાદમીડિ ગમાયણુગા મળતા બ્રાહ્મણુ પરંપરા પ્રમાણેના સ્વરૂપ (બનેમા આ પુરોગામી છે) થી અનેક અગત્યની બાબતમા જુદુ પડે છે ગ્રંથબૂઝામાયણનો વિસ્તાર પુરાણની સ્પર્ધા કરે તેટલો છે તે વિચાર (સ વિચાર), સ્વસ્થા (૨ મયોષ્ઠા), સુદર, જુલ્હા (સ સુદ) અને ઉત્તર એમ પાંચ કાંમા વિભક્ત છે આ દરેક કાં મર્યાદિત સંખ્યાના ' મપિ ' નામના ખગોમા વહેંચાયેલો છે પાંચે કાંડના બધા મળીને તેનુ મધિ છે આ દરેક મધિ પણ બાગથી વીસ જેટલા ' કાંવડ ' નામના નાના સુગ્રંથિત એકમોનો બનેલો છે આ કાંવડ (= પ્રાચીન ગુરુગતી સાહિત્યનુ ' કાંવુ ') નામ ધરાવતો પદ્યપદ્ધિદેવ અપભ્રંશ અને અર્વાચીન ભાગીચ-ગ્રંથના પરંપરાની સાહિત્યની નિશિષ્ટતા છે કથાપ્રવાન વસ્તુ ગૂંચવા માટે તે ધાણુ જ અનુકૂળ છે કાંવડેલુ ડોઈ માત્રાજનમા ગ્રંથના સામાન્યત આંક પ્રાચીન સંસ્કૃતસુગમનો બનેલો હોય છે કાંવડના આ મુખ્ય લક્ષણમા વર્ણ્ય વિષયનો વિસ્તાર થાય છે, જ્યારે જગ દ્વા ખટમા બાવેલો ચાગ સંસ્કૃતનો અતિમ દુર્ગો વર્ણ્ય વિષયનો ઉપસાદાર કરે છે કે વાંચકમા પડીના વિષયનુ સૂચન કરે છે આવા નિશિષ્ટ મધ્યાણુને કારણે અપભ્રંશ મધિ શ્રોતાઓ સમક્ષ લયબદ્ધ રીતે પડન કરવાની કે ગીત રૂપે ગવાવાની વાણી લખતા ધરાવે છે

પડમચરિટના તેનુ મધિમાથી છેલ્લા આંક ગ્રંથબૂઝા જગ વધારે પડતા આત્મભાનનાળા પુત્ર ત્રિભુવનની ગ્રંથના છે, કમ કે કોઈ અજાત કારણે ગ્રંથબૂઝે એ મહાકાવ્ય અડૂર મરેલું આ જ પ્રમાણે પોતાના પિતાનુ ખીજુ મહાકાવ્ય રિષ્ટેમિચરિટ પૂરુ કરવાનો યશ પણ ત્રિભુવનને કાળે જાય છે અને તેણે પદ્મચરિટ (સ. પદ્મચીચરિતમ્) નામે એક ગ્રંથત્ર કાવ્ય ગ્રંથુ હોવાનો પણ ઉલ્લેખ છે

ગ્રંથબૂઝે પોતાના પુરોગામીઓના ઋણનો સ્પષ્ટ નાખોમા સ્વીકાર કર્યો છે મહાકાવ્યના અધિપતિ માટે તે સ્વર્ણપથથી અનુગૃહીત હોવાનુ જણાવે છે, જ્યારે વસ્તુ અને તેના કાવ્યાત્મક નિરૂપણ માટે તે આચાર્ય રવિપોણનો આભાર માને છે પડમચરિટના કથાનક પૂરતો તે રવિપોણના સંકૃત પદ્મચરિટ કે પદ્મપુરાણ (ઈ સ ૧૭૭-૭૮) ને પગલે પગલે ચાલે છે તે એટલે ગુધી કે પડમચરિટને પદ્મચરિતનો મુખ્ય અને નિશ્ચિત અપભ્રંશ અનંતાર હોવો હોય તો કહી શકાય કે તે છતાંયે ગ્રંથબૂઝની મૌનિયતા અને ઉચ્ચ પ્રતિની કવિત્વશક્તિના પ્રમાણુ પડમચરિટમા ઓળ નથી એક નિયમ તરીકે ને ગ્રંથોને આપેલા કથાનકના દોરને વળગી ગયે છે — અને આમેય એ કથાનક તેની નાનીમોટી વિગતો માટે પરંપરાથી રૂઢ થયેલુ હોવાથી કથાવસ્તુ પૂરતો તો મૌલિક કંપના માટે કે સચિવાની દૃષ્ટિએ પાંચ નંન કંપનાર માટે ભાણે જ રંગો અવકાશ ગ્રહેતો પણ જૈનીની દૃષ્ટિએ કથાવસ્તુને રાણુગાવાની બાગમમા, વણુનો ને સ્મરિનૂપણની બાગમમા, તેમજ મનગમતા પ્રસંગને ગહેલાવવાની બાગમમા, રંગને જોઈએ તેટલી છૂટ મળતી આવી મર્યાદાથી બંધાયેલી હોવા છતાં ગ્રંથબૂઝી સ્વસ્થ કલાદૃષ્ટિએ પ્રાચ્ય સિદ્ધિ મેળવી છે પોતાની આચિત્સુહિતે અનુસરીને તે આગમજન આમશ્રીમા કાંપદ્ય કરે છે, તને નહીં ધારુ ગાયે છે કે કદીક નિગાળો જ માર્ગ અદાશ કરે છે

૧ ગ્રંથબૂઝા કાંવડનુ સ્વરૂપ પ્રાચીન અથવા સાહિત્યનાં સુદી પ્રેમાખ્યાનક કાંબોમા અને કાંડી નાંદુન ગમચિત્તનામ જોવી મનિઓમા કાંડી ગાણુ છે

૨ વિસ્તૃત પદ્મચરિત પોને ૫૦ જૈન નાંદુનમા ગાયેલા વિમલચરિતનુ વર્ણન (મધ્યક ૬૩૧ી ૯૬ મના) ના પાંચ સ્વિન ગાંદુન ૧૧૧૧૧૧૧૧ રીલા જેવું વિશેષ છે

વચ્ચનચરિત્રના આદ્યમાં સર્વિનું વચ્ચનમાં દસોની મોઢક પ્રમાણિત અને આયોગેયુ તાદ્ય, ચરિત્રના, દરિદ્રતાપદે જાણી તર્કન એક ઉત્કૃષ્ટ સર્જન તરીકે પહેલેથી ૮ પદાનુ આપ્યું છે. મુદ્દા મુદ્દા મુદ્દાસો, અન્યનમ્મ ઉપાખ્યાન (ઈ.સ. ૧૭-૧૬) મુદ્દા ડેરલાઠી કાવેલેકાવળ પ્રસન્નો, રાજકુમાર અગ્નિગદ્યા મિત્રાચારી પ્રસન્નમાથી નીવરવો વેધક રિણ (૭૭મો સર્વિ) — આપા આપા દસમમ મોગા સ્વપ્નથી કવિચરિત્રના પ્રથમ ઉચ્ચેનાં આપ્યે કર્તન કરી રાખે

વિદ્યોત્તમચરિત્ર

સ્વપ્નનું બીજું મદ્યામ્ય મદ્યામ્ય રિણમિચારિત્ર (સ. હરિચરિત્રમિચારિત્ર) અથવા હરિચરિત્રપુણ્ય (સ. હરિચરિત્રપુણ્ય) પણ પ્રસિદ્ધ વિષયને લેખ્યું છે. તેમાં જાણીતા ટીપ્પર અટિલેખિનુ કાવ્યચરિત્ર તથા કૃષ્ણ અને પાત્રોની ૭૦૦૦૦૦ પ્રમાણેની કથા આપાયેલી છે. ડેરલાઠી નમ્મદરૂપ ખાસે નાટ કરતા તે દસ મુખી અપ્રાપ્તિના છે. તેમ એક સો નાર સર્વિકો (એનાં નર્મ મળીને ૧૬૩૭ કથા અને ૧૮ નવિસ-અસરી એકમો — અપ્રાપ્ત — લેખાનું કલ્પલ છે)નો આ કાવ્ય કાવ્યવેદ્ય થય છે. અપ્રાપ્ત (સ. અપ્રાપ્ત) કુલ કુલ (સ. કુલ) અને કુલ. આ વિષયમાં પણ સ્વપ્ન પામે ડેરલાઠી આપ્રાપ્ત પ્રમાણિકો હતી નવમી સતામી પહેલાં વિષયસરિ અને વિષય પ્રાપ્તમાં, વિષયને (ઈ.સ. ૭૮૩-૮૪) અપ્રાપ્ત અને મરે (કે અનિષ્ટ) સ્વપ્નને (કે અનિષ્ટ) તથા અપ્રાપ્તને અપ્રાપ્તમાં દરિદ્રતા તિતર ૧૨ પ્રમાણનો અપ્રાપ્ત લેખાનું અપ્રાપ્ત છે. વિદ્યોત્તમચરિત્રનો નવમાપુરમાં સર્વિ ૫૭૦૦૦૦ અને સ્વપ્નમાં પુર વિષયનાનો રચેનો છે અને પાછળથી ૧૧મી સ્વપ્નમાં તેમાં મોક્ષમળ (= ગાનીબર)ના એક અપ્રાપ્ત કવિ થયે પ્રવિત્તિ સ્વારો ડેરલાઠી ઉચેય કરેલા છે.

રામ અને કૃષ્ણના ચરિત્ર ૧૨ સ્વપ્ન પછી રચાયેલા અપ્રાપ્ત સર્વિકા કાવ્યોમાંથી ડેરલાઠીને જોડેજા અર્ધો જ કરી લઈએ — આ નર્મી કૃતિકો દસ અપ્રાપ્તિ છે. પદ્યો (કૃતિકા અર્ધીનારથી સ્વપ્નની પહેલાં) ૧૨૨ સર્વિકા હરિચરિત્રપુણ્ય ૨૨૫. ઉપરના વસ પ્રવિત્તિ સ્વારો ૩૪ સર્વિકા વાણપુણ્ય (સ. વાણપુણ્ય) (ઈ.સ. ૧૧૨૩) તથા તેમ સમાકર્ષીન પદ્યો ૨૪૫ અપ્રાપ્તમ મિલેને ૧૧ સર્વિકા અપ્રાપ્તપુણ્ય (સ. અપ્રાપ્તપુણ્ય) તેમ જોડેજાચરિત્ર (સ. જોડેજાચરિત્ર) રચ્યાં એ જ સ્વપ્ન લેખન કુતરિત્તિએ ૪ સર્વિકા હરિચરિત્રપુણ્ય (સ. હરિચરિત્રપુણ્ય) (ઈ.સ. ૧૧૫૧) પુર કર્યું આ કૃતિકો સ્વપ્ન પછી કલ્પ સો ડેરલાઠી વરસ તરી નર્મ કલ્પ રાજાપુર ને હરિવચના રિણોની કથા ૫૦૦૦૦૦ અને લોકમિત્રાના પુરપાપ છે.

પુરપાપ

પુરપાપ (અથ. પુરપાપ) અપ્રાપ્તના મોક્ષમળ (ઈ.સ. ૬૧૭-૬૨૨ આ વિષયના)ની કૃતિકામાંથી આપ્યુંને સર્વિકામાં મુદ્દામ્ય નીચે ને પ્રાપ્તોની અપ્રાપ્ત થય છે. પુરપાપનાં મોક્ષમળ આપ્રાપ્ત થયા તેમજે જાણીથી દિવસ નીચે મર્મ સ્વીકારેલો પુરપાપનાં મર્મ અપ્રાપ્ત કાવ્યોની રચના મોક્ષમળ (= કાવ્યનું ડેરલાઠી રચના આપ્રાપ્ત મર્મને)માં સ્વપ્ન કરતા રાજકુલ રાજાનો કૃષ્ણ ગ્રીવ (ઈ.સ. ૬૩૬-૬૪૮) અને મોક્ષમળ (ઈ.સ. ૬૧૮-૬૨૨)ના પ્રસન્નો અપ્રાપ્તે કરત અને તેમ પુર નમના આપ્રાપ્તિને કરી હતી સ્વપ્ન અને તેમ પુરિચરિત્રોએ રામ અને કૃષ્ણપાંચનાં કાવ્યનાં કીર્તીકા કમ કાવ્યો હતા, એકેને પુરપાપનાં કવિચરિત્રને કીર્તિપુણ્યનાં કલ્પ — અને વિષયનાર — એકેનાં નિદ્યમ્યન પાપ કર્યું હતું. કીર્તિ નીચે રીચરિત્ર અપ્રાપ્ત પ્રમાણે પૂરના કાવ્યના રેસા આપ્રાપ્ત (કે સ્વપાપુરો) કર્યાં તથા તેમાં મોક્ષી ટીપ્પર, નાર અપ્રાપ્ત નવ વાણપુર (= અ. અપ્રાપ્ત), નવ અપ્રાપ્ત (તે તે વાણપુરનાં કલ્પ) અને નવ અનિષ્ટમર્મ (એ.પ.કે તે તે વાણપુરનાં સિતોધી)ના

સમાવેશ થાય છે. લક્ષમણ, પદ્મ (= રામ) અને ગવણ એ આદ્યમા બલદેવ, વામુદેવ ને પ્રતિવામુદેવ તથા કુબ્જ, બલભદ્ર અને જગમધ એ નવમા ગણાય છે. આ ત્રેસદ મહાપુરુષોનો જીવનવૃત્તાત આપતી ગ્યનાઓ 'મહાપુરાણ' અથવા 'ત્રિપદ્ધિમહાપુરુષ(કે-શલાઠાપુરુષ-)'ચરિત'ને નામે ઓળખાય છે. આમા પહેલા તીર્થંકર ઋષભ અને પહેલા સ્વયંવર્તી ભરતના ચરિતને વર્ણવતો આગ્રભનો અશ 'આદિપુરાણ', અને બાકીના મહાપુરુષોના ચરિતનાળો અશ 'ઉત્તરપુરાણ' કહેવાય છે.

મહાપુરાણ

પુષ્પદન્ત પહેલા પાણ આ વિષય પર સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમા કેટલીક પદ્યકૃતિઓ ગ્યાયેલી પણ અપભ્રંશમા પહેલવહેલા એ વિષયનું મહાકાવ્ય બનાવનાર પુષ્પદન્ત હોવાનું જણાય છે. મહાપુરાણ કે તિસદ્ધિમહાપુરુષગુણાલંકાર (સ ત્રિપદ્ધિમહાપુરુષગુણાલંકાર) નામ ધરાવતી તેની એ મહાકૃતિમા ૧૦૨ અધિ છે, જેમાથી પહેલા સાત્રીશ સધિ આદિપુરાણને અને બાકીના ઉત્તરપુરાણને કાળે જાય છે.

પુષ્પદન્ત કથાનક પૂરતો જિનસેન-શુણભદ્ર સંસ્કૃત ત્રિપદ્ધિમહાપુરુષગુણાલંકારસંગ્રહ (ઈ સ ૮૯૮ મા સમાપ્ત)ને અનુસરે છે. આ વિષયમા પણ પ્રસંગો અને વિગતો સહિત કથાનકોનું સમગ્ર કલેવર પરંપરાથી કદ થયેલું હતું, એટલે નિરૂપણમા નાવિન્ય અને ચારતા લાવવા કવિને માત્ર પોતાની વર્ણનની અને ઝલીસજ્જવટની શક્તિઓ પર જ આધાર રાખવાનો ગ્રહેતો. વિષયો કથનાત્મક સ્વરૂપના ને પાંગણિક હોવા છતાં જૈન અપભ્રંશ કવિઓ તેમના નિરૂપણમા પ્રશિષ્ટ સંસ્કૃતના આલકાગિત મહાકાવ્યની પરપગ અપનાવે છે અને આછાપાતળા કથાનકકલેવરને અલંકાર, જદ ને પાગલના દેડગથી ચઢાવેબઢાવે છે તેનું એક કાણુ આ પણ છે. રિદ્ધિભિન્નચરિતમા ગ્રયભૂ આપણને સ્પષ્ટ કહે છે કે કાવ્યગ્યના કંગવા માટે તેને વ્યાકરણ ધરે દીડુ, રસ ભરતે, વિસ્તાર વ્યાખ્યે, જદ પિંગલે, અક્ષરકા ભામહ અને દ્વીએ, અક્ષરગચર બાણે, નિપુણત્વ શ્રીહરે અને છરૂણી, દ્વિપદીને કવચકથી મતિ પદ્ધિદા ચતુર્મુખે પુષ્પદન્ત પણ પરોક્ષ રીતે આવું જ કહે છે, વિદ્યાના ખીજ કેટલાક ક્ષેત્રમા પ્રતિષ્ઠિત એવા થોડાક નામો ઉમેરે છે અને એવી ધોણુ કહે છે કે પોતાના મહાપુરાણમા પ્રાકૃતલક્ષણો, સદ્ધ ન તિ, જોલણી, અક્ષરો, વિવિધ રસો તથા તત્ત્વાર્થનો નિર્ણય મળજે સંસ્કૃત મહાકાવ્યનો આદર્શ સામે રાખી તેની પ્રેરણાથી રચાયેલા અપભ્રંશ મહાકાવ્યોનું સાચું જળ વસ્તુના વૈચિત્ર્ય કે સવિધાન કરતા વિશેષ તો તેના વર્ણન કે નિરૂપણમા ગ્રહેલું છે.

ગ્રયભૂની તુલનામા પુષ્પદન્ત અલંકારની સમૃદ્ધિ, જોડેવૈવિધ્ય અને વ્યુત્પત્તિ ઉપર વિશેષ આધાર રાખે છે. જોડેબેદની વિપુલતા તથા અધિ અને કડવટની દીર્ઘતા પુષ્પદન્તના સમય સુધીમા સધિમવનું સ્વરૂપ ટાઈક વધુ સડલ થયું હોવાની સૂચક છે. મહાપુરાણના ચોથા, બાઝમા, સત્તરમા, ઇંતાળીશમા, બાવનમા ઇલાદિ સધિઓના કેટલાક અંગો પુષ્પદન્તની અસામાન્ય કવિત્વશક્તિના ઉત્તમ ઉદાહરણો તરીકે ટાકી શકાય. મહાપુરાણના ૬૮થી ૭૯ સધિમા રામાયણની કથાનો સક્ષેપ અપાયો છે, ૮૧થી ૯૨ સધિ જૈન હરિવંશ આપે છે, જ્યારે અતિમ અશમા ત્રેવીશમા તથા ચોવીશમા તીર્થંકર પાર્શ્વ અને મહાવીરના ચરિત છે.

ચરિતકાવ્ય

પુષ્પદન્તના ખીજ બે કાવ્ય, જાયકુમારચરિત (સ નાગકુમારચરિતમ્) અને જસહરચરિત (સ યશોવરચરિતમ્) પરથી જોઈ શકાય છે કે વિશાળ પાંગણિક વિષયો ઉપરાત જૈન પુરાણ, અનુશ્રુતિ કે પરપગાત ઇતિહાસની પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓના બોધક જીવનચરિત આપવા માટે પણ સવિનય વપરાતો વિસ્તાર અને નિરૂપણની દૃષ્ટિએ આ ચરિતકાવ્યો કે કથાકાવ્યો સંસ્કૃત મહાકાવ્યોની પ્રતિકૃતિ જેવા

મગધના આર્યા પશુ પુત્રના પાને ફેરવાઈ પૂરકદાન દેતા તેઈએ. આગળ C શ્રમ પદથી આપણે પુત્રવંતની પદેવાનાં આઠઠાંઓ બેચી વાઝાનાં નામ અપાઈએ છીએ : એ તે સપ્તમીન દુરવચરિત અને સીડ તેના પુત્ર ત્રિપુરનપુત પદમીચરિત, વપકુમ્ભચરિત નવ અધિમાં તેના નાચ નાચાપાર (અર્થાત્ પુરાતુકા પ્રા જે સોપિત કામદેવતાનો એક) માં પાછા જન્મે છે અને સાથે તે પાત્ર મુદિ પામખને નિયમે થીપ્તથીનુ સ્ત્રી કલ્યાણી સ્ત્રી હોયમિત્ત ઉદા' એ પુત્ર પા' છે

પુત્ર નાનુ મોટુ કાન જાણવરિડ ચાર અધિમાં ભજવિનીના મે ત વસાધાની કથા જાણે છે ને તે દ્વારા મિત્રિ વધ્યા પા ના કથા જણે ઉદ્ધત કરે છે પુત્રનાની પદેવાં જાને પછી જા જ કથાને મૂકીને પ્રમુદ મ મુદ, જાવજલ જાને જાવમિત ક પાળોમા મળતી જાને કથાઓ એ કૈનામ જાનિયવ જા. કિય દાંકની મુકા છે

[illegible]

ક્રુપા ત પછીનાં અસ્તિત્વ

[illegible][illegible]

४) नवम् बरिड (२ वनविभाग) (१०८६ अर्थमात्रे २१ नि बरिड)
३५७ १२९ मा ३ । ११७ १ ११७ २ २००० १२९ मा ३ २०००

પણ પહેલાં કહ્યું તેમ અધિબદ્ધ ચારિતકાવ્યોના ઘણા મોટા ભાગને હજી મુદ્રણનું મદદલાબ નથી સાપડ્યું અહીં આપણે તેવા કાવ્યોની એક યાદી—અને તે પણ સંપૂર્ણ નહીં—આપીને જ સતોપ માનશું સામાન્ય રીતે આ કાવ્યો અમુક જૈન સિદ્ધાંત કે ધાર્મિક-નૈતિક માન્યતાના દૃષ્ટાંત લેખે કોઈ તીર્થંકરનું કે જૈન પુરાણકથાના યા ઇતિહાસના કોઈ યશસ્વી પાત્રનું ચરિત વર્ણવે છે

ચરિતકાવ્યોની યાદી

નામ	કવિ	સંવિ સખ્યા	ગ્રંથનાઅમય (ઇસવીઅન મા)
પાસપુરાણ (સ પાર્શ્વપુરાણમ્)	પદ્મશર્તિ	૧૮	૯૪૩
જમ્બૂસામિચરિત (અ જમ્બૂસ્વામિચરિતમ્)	સાગરદત્ત		૧૦૨૦
જમ્બૂસામિચરિત (સ જમ્બૂસ્વામિચરિતમ્)	વીર	૧૧	૧૦૭૦
સુદસણચરિત (સ સુદર્શનચરિતમ્)	નયનદી	૧૧	૧૦૪૦
વિલાસવજ્રકદા (અ વિલાસવતીકથા)	સાધારણ અથવા મિદ્ધમેન	૧૧	૧૦૬૮
પાસચરિત (અ પાર્શ્વચરિતમ્)	શ્રીધર	૧૨	૧૧૩૩
સુકુમાલચરિત (સ સુકુમારચરિતમ્)	શ્રીધર	૬	૧૧૫૨
સુકુમાલસામિચરિત (અ સુકુમાલસ્વામિચરિતમ્)	પૂર્ણભદ્ર	૬	
પજ્જુણકદા (સ પ્રજ્ઞુમ્નકથા)	મિહ કે સિદ્ધ	૧૫	૧૦મી શતાબ્દી
જિનદત્તચરિત (અ જિનદત્તચરિતમ્)	લકષ્મણ	૧૧	૧૨૧૯
વજ્રસામિચરિત (અ વજ્રસ્વામિચરિતમ્)	વરદત્ત	૨	
વાહુવલિદેવચરિતમ (સ વાહુવલિદેવચરિતમ્)	ધનપાલ	૧૮	૧૩૯૮
સૈણિયચરિત (અ શ્રેણિકચરિતમ્)	જયમિત્ર હલ્લ	૧૧	૧૫મી શતાબ્દી
ચન્દ્રપ્પહચરિત (સ ચન્દ્રપ્રભવચરિતમ્)	યશ તીર્તિ	૧૧	"
સમ્મશ્વિનચરિત (સ સમ્મતિશ્વિનચરિતમ્)	ગુપ્ત	૧૦	"
મેહેસરચરિત (અ મેઘેશ્વરચરિતમ્)	ગુપ્ત	૧૩	"
ધનકુમારચરિત (સ ધનકુમારચરિતમ્)	"	૪	"
વટ્ટમાણકલ્પ (અ વર્ધમાનકાવ્યમ્)	જયમિત્ર હલ્લ	૧૧	"
અમરસેનચરિત (સ અમરસેનચરિતમ્)	માણિક્યગાજ	૯	૧૫૨૦
નાયકુમારચરિત (સ નાગકુમારચરિતમ્)	"	"	"
સુલેયગાચરિત (સ સુલેચનાચરિતમ્)	દેવમેન	૨૮	

કથાકોશો

અહીં સુધીમા ગણાવ્યા તે ઉપરાંત બીજાં એક વિષયપ્રકાર પણ અધિબદ્ધમાં મળે છે તે છે કોઈ વિગિષ્ટ જૈન ગ્રંથમાં પ્રતિપાદિત થયેલા અમુક ધાર્મિક વા નૈતિક વિષયને ઉદાહૃત કરતી કથાવલી ‘કથાકોશ’ નામે જાણીતા આ સાહિત્યની સખ્યાબધ કૃતિઓ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં મળે છે અપભ્રંશમાં ૫૬ તથા ૫૮ સંધિના જે ભાગમાં રચાયેલું નયનદીકૃત સયલવિદિવિદ્યાણકલ્પ (સ સકલવિધિવિધાનકાવ્યમ્) (ઇ સ ૧૦૪૪) તથા ૫૩ સંધિમાં નિબદ્ધ શ્રીચન્દ્રકૃત કલ્પકોસુ (સ કથાકોશ) (ઇસવી અગીઆગમી સદી) એ બંને, અમણીયનને લગતા તે જૈન શૌર્યમેનીમાં રચાયેલા આગમકલ્પ

પ્રસિદ્ધ કિશોર ધ્રુવ યાગજી-ચાણકાની શરૂ સંસ્કારેની કાવ્યો નવું છે નરન્દી અને શીખે પોતાની કૃતિઓ દુરોચી સ્મૃત અને પ્રાપ્ત અસંખ્યાપ્રાકોશોને આધારે રમી હોવાનું સ્પષ્ટનું છે

૨૧ સ્થિતિ શીખના રત્નરસપ્રકાશ (ઈ રત્નકવચનવચ) (ઈ સ ૧ ૧૪) ૧૧ સ્થિતિ દરિયેથી કૃત ચમ્પરિકલ (સં. ર્મવરોષા) (ઈ. સ ૬૮૮) ૧૪ સ્થિતિ અમરપ્રતિષ્ઠા કામુત્તરીયા (સ. કામુત્તરીયા) અને સ્મૃત. ૭ સ્થિતિ મુદ્રાપ્રતિષ્ઠા પરમિતિસક્તિસા (સ. રામકિ પ્રાપ્તપ્ર) (ઈ સ ૧૪૬૩) નવેરનો પદ્ય આ ૪ પ્રકારના સમાવેશ થાય છે આ નથી કૃતિઓ પદ્ય હજી પ્રકાશ નથી આવી.

આમાં દરિયેની ચમ્પરિકલ તેના વલ્લભી નિહિતલાને કારણે ખાસ રસાય છે તેમાં મુખ્યત્વે પ્રાપ્ત્ય પુરાણો કેટલા વિષયના અને અર્થકીન છે તે સ્પષ્ટ સુક્તિથી પુરવાર કરીને અનોવેચ પોતાના મિત્ર પદને પદ્ય રીતે અર્થસે સ્વીકાર કરાવે છે તેની વાત છે અનાવેચ પદ્યતેની દાખરીમાં એક પ્રાપ્ત્યપ્રકાશ સમજી પોતાના પિતે સાત અસાધિત અને કાવ્યપદ્ય એટલી કાટેથી વાતો કહે છે અને આપે પેના પ્રાપ્ત્યો તેને અનવભી ના પાડે છે ક્યારે તે યાગજી, પ્રાપ્ત્યપદ્ય અને પુરાણોમાંથી એવા જ અસાધિત પ્રકારો ને અનવો સર્વજ્ઞના દાંડી પોતાના સ્મૃતિને પ્રાપ્ત્યપ્રકાશ કરાવે છે દરિયેની આ કૃતિઓ આપે કોઈ પ્રાપ્ત્ય રચના હતી. ચમ્પરિકલને અનુસરીને પગીથી સ્મૃત્ય તેમ જ નીચ કાવ્યપ્રકારમાં કેવાકે કાવ્યો રચના છે દરિયેની પ્રાપ્ત્ય પ્રકારના (ઈસ્ટી આપી સ્મૃત્ય)માં આ જ કાવ્યકૃતિ અને પ્રયોગ છે અને આ વિષયની સંપ્રદાય કૃતિ હોવાનું ખાન તેને કહે માત્ર છે

આ સ્થિતિ જ્ઞાન પરથી અપ્રમત સાહિત્યમાં સ્થિતિપદ્ય કેટલું મહત્ત્વ છે તેનો પદ્યો અનવ મળી રહેશે

સાક્ષ્યોંધ

સ્થિતિપદ્ય ૭૫ અપ્રમત સ્વતંત્રજે વિશ્લેષણ અને રીતીક પ્રચલિત બીજી સ્થિતિપદ્ય તે રસાયણ તે કૃતિપદ્યના કાવ્યના પ્રકાર ની, અનવ મળતી (આમ સ્મૃત્ય અસાધિત સ્મૃત્ય કાવ્યો) રચના હોવાની આ જા કઈ કો છે તેના કાવ્યના કાંઈકર મધ્યે સામાન્ય રીતે અનુક્રમે પદ્ય રચના પ્રકાર હજી અનોખો આપે સ્થિતિ મધ્યે કાવ્યો વચ્ચે કૃતવ્યત્વના રચિત કો વપરાયા. રાજાપદ્યો પ્રચાર અને લોકપ્રિયતા અનુસરે ઉપક્રમ પ્રચીનના પ્રાપ્ત્ય-અપ્રમતના રિતવ્યકરીએ અપેદી રાજાપદ્યો આપાથી સર્વજ્ઞ આ હોવા ખાસ (સ્વપ્રતો તેને પદ્યોનીઓમાં રસાયણ કાંઈકે વપરાય છે) એક પદ્ય પ્રચીન રાજાપદ્યો નવતો તો રીત નામે જ નથી અનવપદ્ય રજુ એ આધારની વાત છે અને પાછળના સમયમાં પદ્ય આ મહત્ત્વના અપ્રમત કાવ્યપ્રકાર વિશેનું અપ્રમત અનવ પદ્યો વેદી સ્મૃત્યી સ્વરૂપ છે અનવ અને પદ્યપદ્ય રચિતના પાછીને રજુએ અપ્રમતના કાવ્યો - આર્થ સાહિત્યમાં અનોખીકરી સ્મૃત્યની આ સુધી અનુ રજો છે પ્રચીન સ્મૃત્યી-અનવપદ્યો સાહિત્યમાં મધ્યકાલ રીત લેખોના રચના રાજાપદ્યો તેઓની સ્મૃત્યમાં મધ્યે છે પદ્ય અપ્રમતના કે તેઓ સ્મૃત્યી અનવપદ્ય એક સુરિતના રસા અને અનવ સ્મૃત્યી સ્મૃત્યના સાહિત્યકૃતિએ ચાલકીને એક ઉપોદ્યમાક જા રસ સિવાય બીજી કંઈ અનવ નથી આમાં પાછી કૃતિ કાર્યોપદ્યપદ્ય એટલી પદ્યોના સ્મૃત્યના અનવપદ્ય પ્રકાર અને કૃત્ય અને કૃત્યની નિગા કરે છે એ રાજાપદ્ય એક પ્રતિષ્ઠિપદ્ય કૃતિ નહીં, પદ્ય લોકપ્રિય સાહિત્યપ્રકારનો પદ્યપદ્ય એક ઉપોદ્ય કરવાનું ઉપદ્યની ઉપદ્ય એક સાહિત્ય પ્રકારના-મતિપદ્ય એક નામે એક વપરાયા રાજાપદ્યો ઉપોદ્ય અનવ સ્મૃત્યની કૃતિપદ્ય મધ્યે છે

અનિબદ્ધ રચનાપ્રકારો

જેમા પ્રતિપાદ્ય વિષયને સવિધાન, સયોજન વગેરે દ્વાગ ચોક્કસ ઘાટ આપવાનો હોય છે તેવા વિગિષ્ટ બધવાળા પ્રકારે ઉપગત અપભ્રંશમા બધરહિત પ્રકારોનો પણ ઉપયોગ થતો

અપભ્રંશ કથાકાવ્ય માટે અધિબધ જ નિયત હતો એવું નથી કેમકે આગભથી અત સુધી નિગપવાદપણે એક જ છદ યોજાયો હોય અને બધારણ કે વિપયાદિને અવલખીને કોઈ પણ જાતના વિભાગ કે ખડ પાડવામા ન આવ્યા હોય તેવા કથાકાવ્યોના આપણને એકઠે નમૂના મળે છે ઈ સ ૧૧૫૦મા સમાપ્ત થયેલું હરિભદ્રનું જેમિનાહચરિત (અ નેમિનાથચરિતમ્)નું પ્રમાણ ૮૦૩૨ શ્લોક જેટલું છે, અને તે સળગ રડા નામના એક મિશ્ર છદમા રચાયું છે હરિભદ્ર પહેલા ઓછામા ઓછી ત્રણ શતાબ્દી પૂર્વ થયેલા ગોવિંદ નામે અપભ્રંશ કવિએ પણ રડાછદના વિવિધ પ્રકારોમા એક કૃષ્ણકાવ્ય રચ્યું હોવાનું આપણે સ્વયમ્મૂચ્છન્દમા આપેલા ટાચણો પરથી અનુમાન કરી શકીએ છીએ

ધાર્મિક, તથા આધ્યાત્મિક કૃતિઓ

અપભ્રંશમા કથાકાવ્યોની (અને સભવત જર્મિપ્રધાન કાવ્યોની) વિપુલતા હતી એનો અર્થ એવો નથી કે તે ખીળ કાવ્યપ્રકારોથી સાવ અજ્ઞાત હતો ધાર્મિક બોધક વિપયની કેટલીક નાની નાની રચનાઓ ઉપગત ત્રણ આધ્યાત્મિક કે યોગવિષયક રચનાઓ પણ મળે છે

આમા યોગીન્દુદેવ (અપ જેઠદુ)નો પરમપ્પયાસુ (અ પરમાત્મપ્રકાશ) અને યોગસાર સૌથી વિશેષ મહત્વના છે પરમપ્પયાસુના બે અધિકાંશમા પહેલામાથી ૧૨૩ દોહા છે, જેમા બાહ્યાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્માનું મુક્ત, રસવતી શૈલીમા પ્રતિપાદન કરેલું છે ૨૧૪ પદ્યો (ધણુખરા દોહા)નો ખીળે અધિકાર મોક્ષતત્ત્વ અને મોક્ષમાધન ઉપર છે યોગીન્દુ સાધક યોગીને આત્મસાત્તાકારનું અર્વાચ્ય મહત્ત્વ સમજાવે છે, અને તે માટેના માર્ગ તરીકે વિષયોપભોગ તજવાનો, ધર્મના માત્ર બાહ્યાચારને નહીં, પણ આત્મિક તત્ત્વને વળગી રહેવાનો, આતરિક શુદ્ધિનો અને આત્માના સાચા સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવાનો ઉપદેશ આપે છે યોગસારમા ૧૦૮ પદ્યો (ધણુખરા દોહા)મા સસારશ્રમણુથી વિગત સુસુક્ષ્મે પ્રશુદ્ધ કરવા માટે ઉપદેશ અપાયેલો છે ગ્વરૂપ, શૈલી અને સામગ્રીની દૃષ્ટિએ તેનું પરમપ્પયાસુ સાથે ધણુ સામ્ય છે

આ જ શબ્દો ગમમિહકૃત દોહાપાહુલ (અ દોહાપ્રાહુલ)ને લાગુ પડે છે તેના ૨૧૨ દોહાખહુલ પદ્યોમા એ જ આધ્યાત્મિક નૈતિક દૃષ્ટિ પર ભાર મુકાયો છે તેમા શરીર અને આત્માનો તાત્ત્વિક ભેદ નિરૂપી, પરમાત્માની સાથે આત્માની અભેદાનુભૂતિને સાધક યોગીનું સર્વોચ્ચ સાધ્ય ગણ્યું છે વિચારમા તેમ જ પરિભાષામા આ ત્રણે કૃતિઓ બ્રાહ્મણુ અને બૌદ્ધ પરંપરાની અધ્યાત્મવિષયક કેટલીક કૃતિઓ સાથે ગણુનાપાત્ર સામ્ય ધરાવે છે

તેમની ભાષા અને શૈલી સરળ, સચોટ, લોકગમ્ય અને અલકારના તથા પાણિના ભારથી મુક્ત છે તેમને ભારતીય અધ્યાત્મરહસ્યવાદી સાહિત્યમાં જૈન પરંપરાના મૂલ્યવાન પ્રદાન તરીકે ગણાવી શકાય

નાની ધાર્મિક કૃતિઓમા લક્ષ્મીચદ્રકૃત સાવયધમ્મદોહા (અ ધાવકધર્મદોહા) અપરનામ નવકારશ્રાવકાચાર (૧૬ મી શતાબ્દી પહેલા) ઉલ્લેખાર્હ છે તેમા નામ પ્રમાણે શ્રાવકોનું કર્તવ્ય લોકબોધ્ય શૈલીમા સમજાવ્યું છે એ ઉપરાંત ૨૫ દોહાની મહેશ્વરકૃત સયમવિષયક સયમમન્જરી (અસવત ૧૩મી શતાબ્દી લગભગ)નો, જિનદત્ત (ઈ સ ૧૦૭૬ - ૧૧૫૨)કૃત ચર્ચરી અને

પ્રસિદ્ધ ત્રિભાઈ દેવ ધર્મગી-મહાપદ્મની સુધે સાચાનેવી કપાળો વર્ણવે છે તપની અને ધીરે પોતાની પુનિઓ ડોરખી સૂત અને પ્રપૂત આપખાયાઓનોને આપારે થી દોષનું વચ્ચાનું છે

૨૧ સુન્દો થીડાનું રત્નવળદાઈનું (ઈ દરજ્જાવારદાઈનું) (ઈ સ ૧ ૧૪) ૧૧ સુન્દો થીડાનું પુત વચ્ચારીકા (સ. રમરીયા) (ઈ સ ૬૮૮) ૧૪ સુન્દો અમરદાઈનું ટાપ્પુરભેના (સ. રાજોરેણ) અને મમરત્ત સુન્દો મુનરદાઈનું વાધિરવચ્ચાવ (સ. વામરિ-પ્રાણનાર) (ઈ મ ૧૪૬૭) વચ્ચેનો વળ આ / આરખા સમાવેશ થાય છે આ બધી પુનિઓ વળ દસ પ્રાણના નથી બાવી.

આપ દાવિનું વચ્ચારીકા તેના વસ્તુની વિદિહાને કામ્બે ખસ રાજ્ય છે તમાં મુખ્યને જ વળ પુત્તો રેદા વિમજા અને અપદ્મિન છે તે સચોટ મુનિથી પુ વાર કરીને ખોલેવે પોત જ વિવ પવનના પ મ રીત પર્મનો સીકાર કરારે છે તેની વત છે મન રેત પવનની દાવરીમાં મોઝા. નનુઅથ સમય પાન ના મિ સ્વા અમરવિન અને ઉદપદ્ય તેડી કોટી થાનો કહે છે અને અપારે પાત જ આ અને મનવાની ના પારે છે સ્થરે તે રાખાજી. મ. પ્રમરત અને પુત્તોઓથી આપ અવજ વત પ્રસથા ન જવરો સમજામાં દાઈ પ વત કામ્બે પ્રમરવજા દાઈ છે દરિજાની આ પુનિયા આ કાર ૬૬ પ્રાપ્ત આ દાઈ વચ્ચારીકાને અનુમીને પાઈથી સમુત તેમ જ નીચ ૭૧ આ કાર ૬૬ કામ્બ રથાપ છે દાઈ પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત વજાવચ્ચ (૬૭થી આપી કામ્બી)માં આ ૭ ૬૭ પુનિ અત પ્રાપ્ત છે અને આ રિતની સાપ્રથમ પુનિ દોરખુ મત તેને કામે આવ છે

આ કામ્બ રત્ન ૧ થી અવમજ સુદિવર્મ સુવિવપનું રેદા મદરા છે તેવો પાતો ખજા મરુ રેડી

કામ્બાખંધ

સુદિવર્મની મ અવમજી સત્તરવે રિતરેયુ અને રીતરિ પ્રવિન મીકુ સુદિવર્મનુપ તે રામરત્ત ને રિ પ્રાપ્ત આ પ્રાપ્તી મખમ અપદ્મિ (આપ સૂત ખામ્બાનું રમરત્ત રાતપી) અત દાવરી આ ૭ ૬૬ થો છે તમા કામ્બા કમર મરે સમ્બ રીને અમુ મોઝ વરેપદાઃ અથ ૧ પ્રાપ્ત અપારે કામ્બ મરે વચ્ચ નમી અતમાન્ય રમિ લો વવરત્ત રાજાખંધો પ્રમર અને કામ્બાવત અવખને ઉવવ ૪ પ્રમીનતપ પ્રાપ્ત-અવમજત વિવવારામે અવધી રસાની આખ પો કમરવિન વચ્ચ દોષ અર્ધ (સ્વપૂતો અને પનિરકોઓમાં રસાવજીવ કહીને વળ નું છે) આ વળ પ્રમીન સાલના નમ્બો તા રીક નમેવ નથી સત્તર મરિયુ એ આપર્મી વત છે અને ૧ પ્રમય સમયમા વળ આ અત્તપ અવમજ કામ્બાર રિતિનું આપ નું અપાત પદો તરી સ મો સત્તર છે અત અને ૫ મુનું રિવિવત પામને રાકો અવમીન ક મરિવ-અવ સુદિવર્મ આ ૩ કમી કાન-વિત અત મુદી કમુ રથા છે પ્રમીન ખરતી-વતરકની સુદિવર્મ પાપખર રિત કામ્બાવત રમવા રમ્બા કો પ્રેની સમ્બર્મ મરે છે વળ અવમજમરે તમા કાનની કમખરત્ત આ મરિવ રથા અને આપી કાનની કમખરત્ત સુદિવર્મિમે રમરિત મો ઉપોત મા અત રમિવ મરુ રામુ અનું નથી આપાં પાકની પુનિ કારો-અવમજ આપી ૧૭ પ્રમ અને પ્રમીન પ્રમ અને કમ અને કમની નિત કહે છે એ રાજાખા મો પ્રમીનિવ પુનિતમી વળ કામ્બિ સુદિવર્માતમા મખમર અવ ઉવવ ૪ રામનું કામ્બાવત કામ્બાવ ૨૬ છે કમખરત્ત સમ્બરત્ત અમે મો ૧૬ પ્રમ રામો કામ્બ નારી ૮૮ મી પુનિ ૫૨ છે

જૈન સાહિત્યનાં પદો વિષે વિચારણા

પ્રા. ચક્રાન્ત મહેતા એન એ, એલએલ બી, પીએચ ડી

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિગેય વ્યાપક, વિગેય લોકગમ્ય અને લોકપ્રિય, અને વિગેય સમૃદ્ધ પ્રકાર પદોનો હતો ખીન્ન પ્રકારોમાં આમજનતા મોટે ભાગે શ્રોતાનું ટામ કરતી પડતી, આ પ્રકાર જ એવો હતો, કે જે આમજનતા, મુખપાક કરીને, હોગે હોગે, દિનપ્રતિદિન ગાઈને, આનંદ માણી શકે આ પ્રકાર એ જૈન, જૈનેતર—જન્મેજો વિદ્યાઓ છે આ પ્રકારની લોકપ્રિયતા એટલી બધી હતી, કે પ્રમથલેખકો પ્રગરોમાં, આખ્યાનકારો આખ્યાનમાં, ગસાલેખકો ગસામાં, ને વાર્તાકારો વાર્તામાં એનો છૂટથી ઉપયોગ કરતા આમ પડતું ચતુર ન્યાન તો હતું જ, પરંતુ અન્ય પ્રકારો જોડે પણ એ પ્રકાર મરળાયેલો હતો

પદ એ ઈર્મિર્ગન્ય કાવ્યપ્રકાર છે એથી પદને આપણી અર્થાંગીન કાવ્યમના આપરી હોય તો, આપણે એને ઈર્મિર્કાવ્ય (Lyric) કહી શકીએ આ પ્રકારમાં ઈર્મિ જેટલે અંગે પ્રગળ, કાવ્યોચિત, તેટલે અંગે કાવ્યની ઉત્તમતા જે ઈર્મિનું પદમાં નિરૂપણ થાય છે તે ઈર્મિ એ પ્રકારની છે એક ભક્તિની ને ખીજી ઉપદેશાત્મક ઉપદેશાત્મક ઈર્મિમાં પડે બહુધા ગાન્ત-મના હોય છે અને એ પ્રકાર જૈન સાહિત્યમાં સાગ્ર પ્રમાણમાં ખીલ્યો છે જૈન સાહિત્યના પદમાં આપણને જે ઈર્મિ દૃષ્ટિએ પડે છે તે કા તો કથનાત્મક યા તો વાર્ણના મઠ વ્યવસ્થામાં વ્યક્ત થઈ છે

મધ્યકાલીન સાહિત્યની એક વિશેષતા એ હતી કે સાહિત્ય અને જીવન પરસ્પર સુમધલિત હતા જીવનની જરૂરિયાતભાવી જ સાહિત્યનો ઊગમ થતો આથી સાહિત્યનું આખું માળખું જ જીવન જોડે મરળાયેલું ગહેતું આથી મધ્યકાલીન કવિ આમાન્ય માનવી મારે જ કાવ્ય ગ્યતો, સામાન્ય જનને મારે જ પોતાની ઈર્મિને વ્યક્ત કરતો અને એથી સાહિત્ય સર્જનસુલભ અને સર્વજનનું બની જતું એ સમયનો કવિઆમાન્ય જનથી ભિન્ન એની ભાષામાં બોલતો કે કાવ્ય ગ્યતો નહિ કાવ્યનો ગ્યયિતા અને ભાવક બન્ને એક જ પ્રકાર તી દૈનદિન વપરાતી ભાષાથી મરળાયેલા હતા કવિ આમાન્ય જીવનમાંથી જ પોતાના વક્તવ્ય મારે ઉપમાનો ને દાગાન્તો ગોળનો, લોકજીવન જ એનું પ્રેરણાગ્રાહ્ય હતા, જેમકે સમયસુન્દર એમના નીચેના પદમાં લોકજીવનનું જ રૂપક આપે છે

ધોખીડા તુ ધોજે મનનુ ધોતીયુ રે,
ગમે ગાખનો મેલ લગાર કે
એણે રે મેલે જગ મેલો ક્યોં કે,
વિણુ ધોયુ ન રાખે લગાર કે
ગમદમ આદે જે શીલ રે,
તિહા પખાણે આતમ ચીર કે
તપવળે તપ તડકે કરી રે,
જળવળે નવલક્ષ વાહ કે

જાણકારપુત્રનો, અને ખનિયાનું સમુદાયના સમાવેશના (૬૪મી ૧૧મી સુધી) અંતરેનું
પરિણામ આદિ સંપત્તિ વહેંચીને C નામ કરી શકાય

પ્રદીર્ભ કૃતિઓ અને ઉત્તરકાલીન વસ્તુઓ

સ્થાન કૃતિઓ ઉપરના ઈન પ્રકાર તથા સરકાર પ્રકાર અને રીઝાસિસમાં નાનાપ્રેમ
અન્યત્ર અપ્રકાર મળે છે. ઉદાહરણ મેજ થોડા / નામ જણાવીએ: વજાનનું જામવાલ
(ઈ. સ. ૧૧૪) ટેમ્પલનું સ્થાપનાવરિત (ઈ. સ. ૧૧૪) ટેમ્પલનું સિદ્ધિય નામનું તથા
કુમારવજાવરિત અથવા નામ જણાવરિત (ઈ. સ. ૧૨મી સુધી), ગ્લેસનું ઉપરસમાવેશકીરિત
(ઈ. સ. ૧૧૮૨) સોમનનું કુમારવજાવરિત (ઈ. સ. ૧૧૮૫) ટેમ્પલનું સમાવેશકીરિત
(ઈ. સ. ૧૪મી સુધી ૧૬૫) વગેરે

સંધિ

તે મી સુધી આસપાસ દૂધ અપ્રકાર થતો મળે સંધિ નામે (જાણતા સંધિય મી આ
નિલ છે) એક નવો સમાવેશ ૧૨ વિષય છે તેમાં કોઈ સંધિય ઉપરસમાવેશ કે સમાવેશ નિવરણ
મોટા સમાવેશ નિરૂપણ કેમ હોય છે અને તેમનો મળ આપણ પાછી વાર અગ્રમિ કે
સમાવેશકીરિત — અથવા તો પૂર્વ (ઈ. સ. ૧૨મી સુધી) સંધિય — કોઈ પ્રકાર કે ઉપરસમાવેશ
હોય છે. લગભગ સમાવેશકીરિત (ઈ. સ. ૧૨મી સુધી) અથવા સમાવેશકીરિત સમાવેશ
(ઈ. સ. ૧૩મી સુધી) નું સમાવેશકીરિત સમાવેશકીરિત (ઈ. સ. ૧૨૫૧) તથા અન્ય સંધિયો વગેરે

તેમની સમાવેશકીરિત અને તે પછી સમાવેશકીરિત કૃતિઓના ઉત્તરકાલીન અપ્રકારમાં તો નીચે
નોંધીઓનો વજાન અત્યંત પ્રમાણ હોય શકે છે. આ નોંધીઓમાં જનુ સમાવેશકીરિત અથવા
જાણી જાણી — ને કે સમાવેશકીરિત અથવા સમાવેશકીરિત. ને સમાવેશકીરિતનો સમાવેશ
હવે નોંધીઓની સમાવેશકીરિત અથવા અમાવેશકીરિત તો કે સમાવેશકીરિત અથવા સમાવેશકીરિત
સમાવેશકીરિત અથવા અમાવેશકીરિત ૧૨૫૧ કે સમાવેશકીરિત સમાવેશકીરિત અને સમાવેશકીરિત ૧૫૫
અથવા સમાવેશકીરિત નેવા મળે છે

કલ્પનિકોની અને સેવની સમાવેશકીરિત હવે નીચે સમાવેશકીરિત અને અમાવેશકીરિત સમાવેશ
૧૨૫૧ સમાવેશકીરિત સમાવેશકીરિત, સમાવેશકીરિત અને સમાવેશકીરિત સમાવેશ — આ સમાવેશકીરિત
અમાવેશકીરિત ને સમાવેશકીરિત અને સમાવેશકીરિત સમાવેશકીરિત સમાવેશકીરિત
સમાવેશકીરિત ને સમાવેશકીરિત ને સમાવેશકીરિત સમાવેશકીરિત સમાવેશકીરિત

જૈન સાહિત્યનાં પદો વિષે વિચારણા

પ્રા. ચંદ્રકાન્ત મહેતા એમ એ, એલએલ બી, પીએચ ડી

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિગેષ વ્યાપક, વિગેષ લોકગમ્ય અને લોકપ્રિય, અને વિશેષ સમૃદ્ધ પ્રકાર પદનો હતો ખીલ્લ પ્રકારોમાં આમજનતા મોટે ભાગે શ્રોતાનું ટામ કરતી પડતી, આ પ્રકાર જ એવો હતો, કે જે આમજનતા, મુખપાઠ કરીને, હોગે હાગે, દિનપ્રતિદિન ગાઈને, આનંદ માણી શકે આ પ્રકાર એ જૈન, જૈનેતર—અન્નેએ વિદસાવ્યો છે આ પ્રકારની લોકપ્રિયતા એટલી બધી હતી, કે પ્રમધલેખકો પ્રબધોમાં, આખ્યાનકારો આખ્યાનમાં, ગસાલેખકો ગમ્માં, ને વાર્તાકારો વાર્તામાં એનો છૂટથી ઉપયોગ કરતા આમ પદનું સ્વતંત્ર ગ્યાન તો હતું જ, પડતું અન્ય પ્રકારો જોડે પણ એ પ્રકાર સંકળાયેલો હતો

પદ એ ઊર્મિજન્ય કાવ્યપ્રકાર છે એથી પદને આપણી અર્વાચીન કાવ્યમંત્રા આપવી હોય તો, આપણે એને ઊર્મિકાવ્ય (Lyric) કહી શકીએ આ પ્રકારમાં ઊર્મિ જેટલે અંશે પ્રમળ, કાવ્યોચિત, તેટલે અંગે કાવ્યની ઉત્તમતા જે ઊર્મિનું પદમાં નિરૂપણ થાય છે તે ઊર્મિ બે પ્રકારની છે એક ભક્તિની ને બીજી ઉપદેશાત્મક ઉપદેશાત્મક ઊર્મિમાં પદો બહુધા ગાન્તરસના દ્રોય છે અને એ પ્રકાર જૈન સાહિત્યમાં સારા પ્રમાણમાં ખીલ્યો છે જૈન સાહિત્યના પદમાં આપણને જે ઊર્મિ દૃષ્ટિએ પડે છે તે કા તો કથનાત્મક યા તો વર્ણનાત્મક સ્વરૂપમાં વ્યક્ત થઈ છે

મધ્યકાલીન સાહિત્યની એક વિશેષતા એ હતી કે સાહિત્ય અને જીવન પરસ્પર સુસંકલિત હતા જીવનની જરૂરિયાતોમાંથી જ સાહિત્યનો ઊગમ થતો આથી સાહિત્યનું આખું માળખું જ જીવન જોડે મક્કળાયેલું રહેતું આથી મધ્યકાલીન કવિ સામાન્ય માનવી માટે જ કાવ્ય રચતો, સામાન્ય જનને માટે જ પોતાની ઊર્મિને વ્યક્ત કરતો અને એથી સાહિત્ય સર્વજનસુલભ અને સર્વજનનું બની જતું એ સમયનો કવિસામાન્ય જનથી ભિન્ન એની ભાષામાં બોલતો કે કાવ્ય રચતો નહિ કાવ્યનો રચયિતા અને ભાવક બન્ને એક જ પ્રકારની દૈનંદિન વખગતી ભાષાથી મક્કળાયેલા હતા કવિ સામાન્ય જીવનમાંથી જ પોતાના વક્તવ્ય માટે ઉપમાનો ને દૃષ્ટાન્તો શોધતો, લોકજીવન જ એનું પ્રેરણાસ્થાન હતું, જેમકે સમયસુન્દર એમના નીચેના પદમાં લોકજીવનનું જ રૂપક આપે છે

ધોખીડા તું ધોજે મનનું ધોતીયુ રે,
ગમે રાખતો મેલ લગાર કે
એણે રે મેલે જગ મેલો ક્યોં રે,
વિણુ ધોયુ ન રાખે લગાર કે
શમદમ આદે જે રીલ રે,
તિહા પખાળે આતમ સીર રે
તપવળે તપ તડકે કરી રે,
બળવળે નવબલ્લ વાર રે

જાતકરણુસના, અને ખાયાપાન કલ્પયુગ્મજન્યગ્રીયેષાર (હસી ૧૧મી સ્તબ્ધી) જાતકો. ૧
કરકિયુગ્મજ આદિ સ્તબ્ધો વચ્ચેનો ઉત્પન્ન કરી શકાય

પ્રકીર્તિ કૃતિઓ અને ઉત્તરકાલીન વસ્તુઓ

સ્તબ્ધ કૃતિઓ ઉત્તરની જેન પ્રાપ્ત તથા સ્તબ્ધ પ્રયોગો અને રીતસાધિતમાં નવાપ્રેય
અપ્પાત્ત અવસ્થા ખોલે છે. ઉત્તર સ્તબ્ધો મેષ કોલક / નામ જનુનીમે : વચ્ચેના કલ્પયુગ્મજ
(ઈ સ ૧૧૪) રેવન્ડાન સાન્નિધ્યવર્તિન (ઈ સ ૧૧૪) રેવન્ડાન મિત્રેય આદિ તથા
કુમારસાન્નિધ્ય અવસ્થા દ્વન્ડાન (ઈ સ ૧૨મી સ્તબ્ધી), ત્વજ્યન કરકેવન્ડાનગ્રામીણી
(ઈ સ ૧૧૮૨) કોમપ્રભાન કુમારસાન્નિધ્ય (ઈ સ ૧૧૮૫) રેવન્ડાનસિખન કલ્પયુગ્મજીવિ
(ઈ સ ૧૫મી સ્તબ્ધી ૧૨૫) વચ્ચે.

સંધિ

૫મી સ્તબ્ધી આખાશ દ્વારા અવસ્થા કાળો મેષ સંધિ નામે (આખાશ સંધિ ૧૫ થી આ
ખાશ) એક નવો સ્તબ્ધ ૧૨ વિષય છે. તેમાં કોઈ ખાસ ઉત્તરો મેષ કે કલ્પયુગ્મજ વિષય
કોલક કલ્પાશ નિરૂપણ કરેલું હોય છે અને તેમનો મૂળ આખાશ વાળી વાર અવસ્થા કે
કલ્પયુગ્મજ — અવસ્થા તા પૂરતી જાણવા સંધિવર્તિન — કોઈ પ્રસંગ કે ઉપોદગમ
હોય છે. ત્વજ્યન કલ્પયુગ્મજ (હસી ૧૩મી સ્તબ્ધી), ત્વજ્યન કલ્પયુગ્મજ કલ્પયુગ્મજ
(હસી ૧૩મી સ્તબ્ધી) તથા કલ્પયુગ્મજ, મારાણસંધિ (ઈ સ ૧૨૫૧) તથા અન્ય સંધિઓ, વચ્ચે.

૫મી સ્તબ્ધ રીત અને તે ૧૩મી સ્તબ્ધની કૃતિઓના ઉત્તરકાલીન અવસ્થામાં તાલીમ
ઓરીઓનો વચ્ચે જતો પ્રસંગ જોવા છે. આ ઓરીઓમાં જુદા કલ્પયુગ્મજ સંધિવર્તિનના અથ
લાગી હોય — તે કે પ્રાપ્ત આ સંધિવર્તિન અવસ્થા સંધિવર્તિન । તે સંધિવર્તિનના રીત ૨૫
હવે બોનસાની કલ્પના આ અવસ્થા આ અવસ્થા તો છે રેવન્ડાન અવસ્થા ઉદ્દરકોળના અથ છે
ઉદ્દરકોળ સંધિવર્તિન અથ તથા ૧ । છે ૧૬ મી સ્તબ્ધી સુધી અવસ્થા છે અને સંધિવર્તિન ૧૩મી સ્તબ્ધ
અથ ૨૫મી તેમાં વચ્ચે છે.

વચ્ચેના સંધિવર્તિન અને કલ્પની અર્થમાં જાણ નૂતન સંધિવર્તિનના અને કલ્પના થોડું જાણ
૧ વચ્ચેના કલ્પનીનિરૂપણ, વર્તનનિરૂપણ અને સંધિવર્તિનના સંધિ — આ અથ દ્વારા કોલ
અવસ્થા સંધિવર્તિન ૭ સમાજ અને મિત્ર પ્રસંગ અથ છે. તેથી અવસ્થા સંધિવર્તિન કલ્પયુગ્મજ
સંધિ ૭ તેને કલ્પને તે સંધિવર્તિન સમાજ પ્રસંગ અથ છે.

જૈન સાહિત્યનાં પદો વિષે વિચારણા

પ્રા. ચંદ્રકાન્ત મહેતા, એમ એ, એલએલ બી, પીએચ ડી

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિશેષ વ્યાપક, વિશેષ લોકગમ્ય અને લોકપ્રિય, અને વિરોધ સમૃદ્ધ પ્રકાર પદનો હતો ખીન પ્રકારોમાં આમજનતા મોટે ભાગે શ્રોતાનું ટામ કરતી પદનું, આ પ્રકાર જ એવો હતો, કે જે આમજનતા, સુખપાઠ કરીને, હોંગે હોંગે, દિનપ્રતિદિન ગાઈને, આનંદ માણી શકે આ પ્રકાર એ જૈન, જૈનેતર—ખલેએ વિદસાવ્યો છે આ પ્રકારની લોકપ્રિયતા એટલી બધી હતી, કે પ્રમથલેખકો પ્રમથોમાં, આખ્યાનકારો આખ્યાનમાં, ગમ્ભીરો ગમ્ભીરમાં, ને વાર્તાકારો વાર્તામાં એનો છૂટથી ઉપયોગ કરતા આમ પદનું અન્યથા સ્થાન તો હતું જ, પદનું અન્ય પ્રકારો જોડે પણ એ પ્રકાર સંજ્ઞાયેલો હતો

પદ એ ઊર્મિજન્ય કાવ્યપ્રકાર છે એથી પદને આપણી અર્થચીન કાવ્યમના આપની હોય તો, આપણે એને ઊર્મિકાવ્ય (Lyric) કહી શકીએ આ પ્રકારમાં ઊર્મિ જેટલે અંગે પ્રમથ, કાવ્યોચિત, તેટલે અંગે કાવ્યની ઉત્તમતા જે ઊર્મિનું પદમાં નિરૂપણ થાય છે તે ઊર્મિ એ પ્રકારની છે એક ભક્તિની ને ખીજી ઉપદેશાત્મક ઉપદેશાત્મક ઊર્મિમાં પદો બહુધા રાત્ન-સના હોય છે અને એ પ્રકાર જૈન સાહિત્યમાં સાગ્ર પ્રમાણમાં ખીલ્યો છે જૈન સાહિત્યના પદમાં આપણને જે ઊર્મિ દૃષ્ટિએ પડે છે તે કા તો કથનાત્મક યા તો વર્ણનાત્મક સ્વરૂપમાં વ્યક્ત થઈ છે

મધ્યકાલીન સાહિત્યની એક વિશેષતા એ હતી કે સાહિત્ય અને જીવન પરસ્પર સુમધુસિત હતા જીવનની જરૂરિયાતમાંથી જ સાહિત્યનો ઊગમ થતો આથી સાહિત્યનું આખું માળખું જ જીવન જોડે સંજ્ઞાયેલું રહેતું આથી મધ્યકાલીન કવિ સામાન્ય માનવી માટે જ કાવ્ય ગ્યતો, સામાન્ય જનને માટે જ પોતાની ઊર્મિને વ્યક્ત કરતો અને એથી સાહિત્ય સર્વજનસુખલ અને સર્વજનનું બની જતું એ સમયનો કવિસામાન્ય જનથી ભિન્ન એવી ભાષામાં બોલતો કે કાવ્ય ગ્યતો નહિ કાવ્યનો ગ્યયિતા અને ભાવક બનને એક જ પ્રકારની દૈનંદિન વપરાતી ભાષાથી સંજ્ઞાયેલા હતા કવિ સામાન્ય જીવનમાંથી જ પોતાના વસ્તવ્ય માટે ઉપમાનો ને દૃષ્ટાન્તો શોધતો, લોકજીવન જ એનું પ્રેરણાસ્થાન હતું, જેમકે સમયસુંદર એમના નીચેના પદમાં લોકજીવનનું જ રૂપ આપે છે

ધોખીડા તુ ધોજે મનનુ ધોતીયુ રે,
ગમે ગખતો મેલ લગાર કે
એણે રે મેલે જગ મેલો કર્યા રે,
વિણુ ધોયુ ન રાખે લગાર કે
શમદમ આદે જે શીલ કે,
તિહા પખાજે આતમ ચીર કે
તપવને તપ તડકે કરી રે,
નળવને નવધ્વજ વાડ કે

અહીં જોયો ત્યાં અહારના રે,
એમ ઉચ્છ્વ હોયે તરત રે,
આશોયણ સજીવે મુખી કરે રે,
એ આને મરણ મેરણ રે.

અહીં પોતીનું રૂપ સર્વગત્ય એ એટલું જ નહિ, પણ સરળ સમ્બોધાં, રસજાણી, રૂપને કવિએ એક પછી એક પોતીનાં કવનનાં વિનો આપીને સમજાવ્યું છે

આ જીવન, મનનાં નિત્યમને પણ પદમાં મૂકી તે દ્વારા મનપરેક કરવાની, કે મનને એનાં કનનનું સ્મરણ કરાવવાની રીતિ પણ પદમાં દર્શાવે પો છે વાચક જણવિજ્ઞાનનું નીચેનું સ્તન—

કાન્ત કરતાં જીવિરેક પ્રમુખ જગમુખ સુદ
ઉત જોતી પ્રમદાલ હો મુખ નિમળ સુદ
તપાએ જાન કરીએક કાંઈ મેળ વિજ્ઞાન
હીનો કરતાં મિત્રોજ ચનદીપક મુખકાન
નમસ્કિય થી પૂરીકુજ વલપાવ સુવિદાન

પોતાના જાનના અવસ્થા એવા કાંઈ કવિએ અહીં પોતાનું વજાન જોતાજોના હાવણી સોચુ જોતે મટે આશ્રેણી છે આપ પણ જાણિત કવન જોડે પતિજી રીતે સમજાવેલું હતું

આમન રીતે નિત્યસાદિસર્વ પદ સિવાજન નીમળ પ્રકારીમાં, જેનેતર સાદિસર્વ કે પદની અસર ત્યાંમે જ દર્શાવે પો છે પણ નૈમિષ્યની એક વિવક્ષણતા એ છે કે એમાં જેનેતર પ્રેમજાણી કવિની અધર રસજાણી દર્શાવે પો છે વેરાવડાજન નૈમિષ્યનાં પ્રેમજાણી અગ્નિને સ્થાન ન હોય, પણ નૈમિષ્યનો પદન પ્રકારના પ્રેમજાણી અગ્નિની પરિકાશમાં જ પોતાની સર્મિને જાણ કરે છે સુખની પરિકાશનો જીવોય, નૈમિષ્યનોને પણ નેતર કવિઓ એટલો જ સુખ દત્તો, અને એ વાદન દ્વારા પણ પોતાની સર્મિઓ જાણ આસનીથી જાણ કરતા હવિરને પ્રિયામ મનીને એની ઉપાસના કરતાં હોય એનું કવિ જાણવનજનું નીચેનું પદ જુઓ

મુને મારો નહોતો મળવાનો કોઃ
મીનજોના અમરજન ગાહજ વિજ્ઞ તપાન થાએ મોઃ
કાંઈ હોમિયો આટ પહેલી તપાઈ આવે ન રેસમ સોઃ
જાન સજ મારે અવારે અપેરા, મારે આનંદના કિરમોઃ

(નૈમિષ્યજોડન, ૧ ૪૦)

નીમળ એક પદમાં એઓ કહે છે

નિરાધર કેમ મૂકી, સ્થાન મને નિરાધર કેમ મૂકી
હોઈ નહિ કું હોજુ તું નોંધુ તું જાણના રૂકી
પ્રભુત્વ તમે દુર પડ્યાં મૂકી નેક નિરાધી
જગજગના નિત પ્રતિજ્ઞા અર્થ, અમરો કિત ભરી

(નૈમિષ્યજોડન, ૧ ૪૦)

અહીં ધૃષ્ટિને માટે 'સ્થામ', 'પ્રાણનાથ' વગેરે સમોધનો, સ્પષ્ટ રીતે, ગોપી જ કૃષ્ણને સમોધતી હોય, અને પોતાની વિરહવેદના આદ્ર સજ્જોમા વ્યક્ત કરતી હોય એમ લાગે છે. આનંદધનજીનું નીચેનું પદ તો એથી પણ વધારે આગળ વધીને, જાણે દયારામ કે નગસિંહે જ લખ્યું હોય, એવી ઉત્કટ શૃંગારની પગિલાપામા પોતાના ભાવો વ્યક્ત કરે છે.

પિયાળીન મુધમુધ ખુદી હો
વિરહ ભુજગ નિશા મમે,
મેરી સેજડી ખદી હો
નિશદિન જોઉં તારી વાટડી
ધેરે આવો રે દોલા

અથવા

મીરો લાગે કતડો ને ખારો લાગે લોક
કતવિહુણી ગોહડી, તે રણમાહે પોક

જાણીતા કવિ યશોવિજયજી પણ એમના પદોમા ગોપીભાવને મળતો પ્રિયતમ-પ્રિયતમાનો ભાવ નિહાળે છે. એમના એક પદમા એઓ કહે છે

પિયુ પિયુ દરી તુમને જપુ રે
હું ચાતક તુમે મેહ

(ચૈલવદન ચોવીશી)

આ પદિત મીરાની આવી જ ઉપમાવલિઓની સહજ રીતે આપણને યાદ આપે છે. આ પરિભાષા એ જૈનપદ સાહિત્યની એક વિશેષતા ગણી શકાય. જૈન ગસાઓ, કથાઓ તથા પ્રબંધોમા શૃંગાર આવે છે, પણ એ શૃંગારનું એ પ્રકારોમા સ્વતંત્ર ધ્યાન છે. ભક્તિની ભાવનાને વ્યક્ત કરવાની પરિભાષા યા તો રૂપક તરીકે નહિ.

જૈનો મુખ્યત્વે વાણિજ્યપ્રધાન ટોમ હોઈ વાણિજ્યની પગિલાપા કે વાણિજ્ય જગતમાથી લીધેલા રૂપકો પણ જૈનપદોમા સ્વાભાવિક રીતે મળે છે. આપણા વાણિજ્યપ્રધાન મુલકને એવા રૂપકો વિશેષ રૂપે અને ગ્રાસ્ય બને એ સ્વાભાવિક છે. આનંદવનજીના નીચેના પદમા જિંદગી ટૂંકી છે અને જીવનમા આપણે જે સાધવાનું છે તે ઘણું છે, એ હકીકત વેપારની પરિભાષામા સમજાવતા એઓ કહે છે

મૂલડો થોડો ભાઈ વ્યાજડો ઘણો રે,
કેમ કરી દીધો રે જામ
તલપદ પૂછ મેં આપી સઘળી રે,
તોય વ્યાજ પૂરુ નહિ થાય
વ્યાપાર ભાગો જલવટ ચલવટે રે,
ધીરે નહિ નિશાની માય
વ્યાજ બોડાવી કોઈ ખદા પરકેવે,
તો મૂલ આપુ સમ ખાપ
હાટક મારુ રૂડા માણેકચોકમા રે,
સાજનિયાનું મનકુ મનાય
આનંદધન પ્રજુ શેઠ શિરોમણિ રે,
બાહડી ઝાલજે રે આપ

અહીં જરાયે પાપ આપના રે,
 એમ ઉભણુ દોમે તરણ રે,
 આલોચણુ સણુગો મુખી કરે રે,
 રમે જાને જગ્યા શેષણ રે.

અહીં ધોળીનુ રૂપ સર્વજનમય છે એટલુ જ નહિ, પણ સરળ સ્વરોપ, રમણીય, રમણને કવિએ એક જગી એક ધોળીનાં છવનનંત વિગો આપીને સમજાવ્યું છે.

આ ઉપરાંત, આનંદનાં નિત્યકર્મને પણ પદમાં બૂધી વે હાથ ધરેપરેક કરવાની, કે આનંદને એનાં કલ્પનનુ રમણ કરાવવાની રીતે પણ પદમાં દક્ષિણે પડે છે. આમકે ત્યજિતવસ્તુનું નીચેનુ સ્ત્રાવ—

હાલુ કરતાં કશિયેક પ્રભુકલુ જાણુયુજ મુદ
 જીવ જાણી પ્રમત્તાક દો મુખ નિજા જુદ
 જાતનામે સ્વામ કરીએક કલે મેલ મિજાવ
 દીવો કરનાં કિતવોક રાતરીપક મુખકાક
 ત્યજિત વી પૂરીયુક તત્તવાત સુરિજાવ

રોજના આત્મ જાગૃત્તા એવા કલે કવિએ અહીં પોતાનું વજાન જોનાઓના હાથમાં સોંપુ જીતે માટે આસેખ્યાં છે. આમ પદનુ અદિત છવન સ્તો ધનિક રીતે સજાવેયુ હતું.

સામાન્ય રીતે જીવસાહિત્યનું પદ સિવાયના બીજા પ્રકારીય, જેનેતર સાહિત્યની કે પર્મની અસર ત્યાસે જ દક્ષિણે પડે છે. પરંતુ, જોનાની એક વિગતવસ્તુ એ છે કે એમાં જેનેતર પ્રેમજાણુ કવિની અસર રમણપદે દક્ષિણે પડે છે. વેરાજાજાના જીવપર્મમાં પ્રેમજાણુ કવિનો સ્થાન ન હોય, પણ જીવવિગો પદનુ પ્રકારમાં પ્રેમજાણુ કવિની પરિકલ્પના જ પોતાની જીવને જાગ કરે છે. મુચારની પરીભાષણો ઉપરોચ્ચ, જીવવિગોને પણ જનેતર કવિઓ ૭૮૫ / મુચમ હતો, જાને એ વાદન હાથે પણ પોતાની જીવિગો આજના આજનીથી જાગ કરતા. ઉપરને પ્રિજામ જાનીને એની ઉપજાવક કે ઈ દોષ એનુ કવિ આજવનનનું નીચેનુ પદ જુઓ.

મુને જારો નાહો નિવો મજવાનો કોઃ
 મીયાનોના મજાવનત મહકા વિલુ જાખન કલે મોઃ
 કલ્લ દોગિવો આદ પહોરી તજાઈ કલે ન રેસમ સોઃ
 જામ સમ મારે ભવારે ભરેલ, મારે આજવન તિરમોઃ

(જીવજાગીદન, ૨, ૪૦)

બીજા એક પદમા એઓ કહે છે

નિરપાર કેમ પડી, સ્થામ અને નિરપાર કેમ પડી
 કોઈ નહિ કું કોણું યં મોમું જુ આપન દહી
 પ્રજ્વળાવ વેલે ૨૪ પદમાં, પડી નેક નિરપાર
 જાણુજાણુ નિત્ય પ્રતિજ્ઞા મારું, જાનસરો કિમ જાણી

(જીવજાગીદન, ૨, ૪૦)

આ કથામાં કોઈ પણ જાતના ઉપચાર વિના મીઠું કથન જ છે એમાં કથાને ઉચિત વસ્તુ છે જરા પણ આક્રેષ્ટ ગયા વિના લઘ્વિવિવચનએ કથા કહી છે ધ્વજાચીપુત્રને વૈરાગ એ મધ્યમિન્દુ છે અહીં કથાનો દૃષ્ટાન્ત તરીકે ઉપયોગ થયો છે આમાં ભર્મિ નથી—મીઠું કથન છે મુનિ વખતસગ આવી પહોંચ્યા અને પેલાને ગમ્મ તરફ ધ્યાન યવાને બદલે વૈરાગ આપ્યો એમાં વાર્તાની ખરી ચમત્કૃતિ ગ્રહેલી છે આવી ઘણી કથાઓ સન્નિયોગમાં કહેવાઈ છે જેમકે ‘મેતાગ્નીમુનિની સન્નિય’ , ‘અગ્નિમુનિની સન્નિય’ , ‘વયમુનિની સન્નિય’ , ‘પણ્ડમુનિની સન્નિય’ વગેરે

સન્નિયોગમાં ક્યારેક મીઠો ઉપદેશ પણ આવતો

કાના કળ છે કો'વના જાની એમ બોલે
ગીતનણો મ્મ જાણીએ, હલાહલ તોલે
દોષ દોઃ પૂરતણુ સન્નિય કળ થાય,
કોષ સહિત તપ જે કરે, તે તો લેએ ન થાય

(વિવિધ મતવનાદિ મધુચ્ચય ગ્રન્થ)

અથવા,

દૃષ્ટિગે નવ લાગીએ, વળી જાગીએ ચિત્તે
માગીએ નીખ જાન તણી, હવે ભાગીએ નિર્યે
જાની ગુરુવચન ગણિયામણા, કટુ તીગ્સા લાગે
દૃષ્ટિગે ભ્રમ ઊપજે, વધે જાન ગુણ ગગે

(પદ્મસન્નિયમાળા)

ખીન્ન જૈનપદના પ્રકારોમાં ‘ચૈત્યવદન’ અને ‘ગ્તાત્રપૂજન’ છે આ બન્ને પ્રકારો મદિગો જોડે સંકળાયેલા છે ચૈત્યનો અર્થ જૈનમંત્રિ એવો થાય છે આમાન્ય રીતે ભક્તો દેવના દર્શન કરતી વખતે જે ગીતો કે સ્તુતિ બોલના તે ચૈત્યવદન કહેવાય છે એટલે વ્યાસાદિક રીતે એમાં મંત્રગ્રન્થ દેવનું અર્પણ આવતું ખીન્નમાં ચૈત્યવદનામાં શત્રુત્વ તીર્થમાહાત્મ્ય ગાયું છે જેમકે

આગધુ મામિણી શારંગ, જિમ મતિ તહી મિમિ મતિ અદા
શી ગેત્રજ તીગ્થ વદેતિ, ચૈત્રપ્રવાડિ ચ્યેષ્ઠ મયેશિ
પાશ્વીતાણુર્ધ પ્રણમુ પાશ, જિમ મનવાહિત પૂરધ આગ
લલિતામ્બ વદુ જિનવીર, સોઈ સાપર જિમ ગુહિર ગભીર

આ પદમાં આગ્નિ સિંગ્તામુગ્ધ શાગ્ધાની ન્તુનિથી ક્યાં છે અને લાખા કાવ્યમાં જે પ્રમાણેનો વિધિ હોય છે, તેનો મિત્રિ અહીં છે અતમા તો કવિ મદિગ્રન્થ દેવની જ પ્રશંસિત કરે છે કવિ કહે છે

એહ ગ્રામી તુમ ગુણુ જેટલા, મઈ હિમ બોલઈ તેવલા,
તું ગુણુ રચણુયર હોઈ, એહ મયા નવ જણુઈ ડોઈ

આખા હરિનું વજાન વિજાલ છે અને રૂપાની પદ્માગ્રી પણ ચોં રીતે થઈ છે નરસિંહ મોદાનું
અમે તો વહેણિયા શમસખા રે

વેપારી આવે છે બધા સમસામત રે.

એ પદ્મ આ પ વાંધાઈ રમખું થાય છે નમ કાનમાં વેપારીની સહિમાંથી / રૂપાની ખમ્બી કરી
છે આ નામ સખતયા હાલે તેનું કાલુ એ કે નમ પરીનું પ્રેરજારણ એક જ હતું નમ જાનને
દૃષ્ટિ લખજી રાખીને, તેમને પોતાનું વજાન સી રીતે મુકાલુ બને, એ દૃષ્ટિએ લખાઈ છે

તપાનોતો બીભે એક વિચિત્ર પ્રકાર સજ્જત નો છે. સજ્જત : સજ્જ રવાબાવરથી
આખો છે રો / પ્રભા કારે કે પ્રજાને, પોતાના જાખના ખરે જાખાનો પોતાને ? સજ્જતો
મુખપ્રા હોય તે જોવી તથા આ રીતે સજ્જત મુખપ્રા કરી અને ધરિયામાં પણ જવાની મજાવરોનો
મુખ્ય દેવ લોકોને ધર્મપાથે રો ડાલો દાનો. ધર્મપાથે લોકોને મે રીતે થોરી તથા કાંતો સંપિમાંજે
ઉપદેશ આપીને, જાણતા તો દૃષ્ટાન હારા — વર્ણા કરીને — પરીકૃષ્ટ ઉપદેશ આપીને, સજ્જતપદ્મ જ
અને પ્રકારો દૃષ્ટિએ જો છે

કથાપ્રકાર સજ્જતપોષા કોઈ જાગી પુરુષનું કે મુનિનું કવનપદ્મન સજ્જતપદ્મ આપ્યું જમો :

કથાગ્રીપુત્રની સજ્જતપદ્મ

નમ મધાપુત્ર તપ્તીએ, ખાનગી કાંતો પુત્ર

નટની રેખાને મોડીયો, ? રામે પર સજ

ક મ ન જૂરે રે પ્રાસિયા — ૨૬

નિવૃત્તિ પ્રાપ્તી રે નહ કયો, નાણી સરમ જવાર — ૬ મ

ક્રિષ્ણ જાઓ રે નટયા, ડાચો વાંસ નિગા

નિર્ધાર રામ નેપા રે આવીયો મળિયા લોક અનેક — ૬ મ

હોય પણ પહેરી રે જાણી, વાંસ જાઓ રામનેય

નિરાશર કૃપા નાણી અને નવનયા મેલ — ૬ મ

હોય વળતે રે નટની, ઝામે ડિગર સજ

પાલતય કુરુ રે ધર્મપાથે, ઝામે જાગર નાથ — ૬ મ

નિધા રામ મિત્રમં જિતે, હુખ્યો નટનીની જાણ

ને નહ પડે રે નાજાને, તો નટની મુખ હાથ — ૬ મ

ખા ન જાપે રે જાણિ, નહ જાને રે જાણ વાત

કૃં ખાનગી રે રાખો, ને રામ કહે મુખ થયા — ૬ મ

તપનિધા મુનિયો રિખિયા, ધર્મપદ્મ સજ્જ નિરાલ

ધિર ધિર વિખિયા રે કૃપરે, એમ તે પામી જાય — ૬ મ

જાણ કરી મુખ મોડે, પાલતી ડાચેના જાગર

હો હો કે છે મેલ નથી, ખાનગી મુનિ જાગર — ૬ મ

જાગર જાને રે રેખા, જામે મુનિ કમ ખાનગી

રેખા મોડે રે રામ કહે, લખિયોને મુખ જાણ — ૬ મ

(સજ્જતપદ્મ)

આ કથામા કોઈ પણ જાતના ઉપચાર વિના મીધુ કથન જ છે એમા કથાને ઉચિત વસ્તુ છે જરા પણ આડકંટે ગયા વિના લખિયવિચયજીએ કથા કહી છે ઈલાચીયુતને ધેગગ એ મધ્યગિન્દુ છે અહી કથાનો દષ્ટાન્ત તરીકે ઉપયોગ થયો છે આમા ભર્મિ નથી—સીધુ કથન છે મુનિ વખતસર આવી પહોંચ્યા અને પેલાને ગગન તરફ ઈર્ષા ધવાને બદલે ધેગગ આવ્યો એમા વાર્તાની ખરી અમલૃતિ ગણેવી છે આની ઘણી કથાઓ સન્નયોમા દહેરાઈ છે જેમકે ‘મેતાગનીમુનિની સન્નય’, ‘અરણિહમુનિની સન્નય’, ‘વયમુનિની સન્નય’, ‘પપુહમુનિની સન્નય’ વગેરે

સન્નયોમા ક્યારેક મીઠો ઉપદેશ પણ આપતો

કયા કળ છે કોષના જાની એમ બોલે
ગીતતણો રસ બાણીએ, હસાહસ તોલે
કોષ કોઠ પૂરતણું મન્ય કળ થાય,
કોષ મહિત નય ને દરે, તે તો લેખે ન થાય

(વિવિધ સ્તવનાદિ અમુચ્ચય ગ્રન્થ)

અથવા,

દષ્ટિગગે નવ લાગીએ, વળી નળીએ ચિતે
માગીએ શીખ જાન તાણી, હવે લાગીએ નિત્યે
જાની શુરુવચન ગળિયામણા, કટુ તીક્ષ્ણ લાગે
દષ્ટિગગે ભ્રમ બિપજે, વધે જાન શુભ રાગે

(પદ્મસ્તવમાળા)

ખીજા જૈનપદના પ્રકારોમા ‘ચૈલવદન’ અને ‘સ્નાતપૂજા’ છે આ બન્ને પ્રકારો મદિગો જોડે સકળાયેલા છે ચૈલનો અર્થ જૈનમંદિર એવો થાય છે આમાન્ય ગીતે ભક્તો દેવના દર્શન કરતી વખતે જે ગીતો કે સ્તુતિ બોલના તે ચૈલસ્તવ કહેવાય છે એટલે સ્વાભાવિક રીતે એમા મદિગ્ય દેવનું સ્ફૂર્તન આવતું ખીમાએ ચૈલસ્તવમા શત્રુન્ય તીર્થમાહાત્મ્ય ગાય છે જેમકે

આરાતુ આભિજી શાગ, જિમ મતિ તૂડી દિધિમતિ ચદા
શ્રી જેતજી તીગથ વદેવિ, ચૈત્રપ્રવાગિ એઈ સમેશિ
પાલીતાણુઈ પ્રણમ પાથ, જિમ મનવાહિત પૂર્ઈ આશ
લલિતામૂર વદુ જિનરીગ, સોઈ સાયર જિમ શુદિર ગબીગ

આ પદમા આગમ શિષ્ટતામુજ્જ્વા શાસ્ત્રાની સ્તુતિથી ક્યો છે અને લાખા કાવ્યમા જે પ્રમાણુનો વિધિ હોય છે, તેનો વિધિ અહીં છે અનમા તો દરિ મદિગ્ય દેવની જ પ્રશન્તિ કરે છે કનિ કહે છે

એહ સ્વામી તુમ ગુણુ જેટલા, મર્મ કિમ બોલઈ તેતલા,
તું ગુણુ રચણાયર હોઈ, એહ મયા નવ જણાઈ કોઈ

(આર્ષા)

મચ્છુદ ચપમાલધી, કમલાઈ પુકકપચ વપ્પુધી

જગનાહ ન્હવણુ મમયે, દેવા કુસુમાગલિ દીતી

(વીગવિજય મનાત્રપૂજન)

આમા પણ સ્નાનનો રપટ ઉલ્લેખ છે કુસુમાર્પણુ વિધિનો પણ ઉલ્લેખ છે એ વિધિમા વિગેખત તો ફૂલોની નામાવલિ આવતી

કેટલાક જૈનપદપ્રકાગે અન્ય જૈનેતર પદપ્રકાગેની જોડે તદન મળતા આવે છે અને બન્ને પ્રકાગેમા બાહ્યદષ્ટિએ કશો ભેદ નથી હોતો ભેદ માત્ર, જે દેવની સ્તુતિ હોય તેના નામનો હોય છે બાકી અન્ય રીતે એટની બધી જૈન અને જૈનેતર પદપ્રકારમા આપણુને સમાનતા જડે છે કે જે દેવોના નામની અદ્વલખલ ટ્રીએ તો એ પ્રકાર જૈનસાહિત્યનો છે કે જૈનેતર સાહિત્યનો છે તે વરતાય નહિ આવો પ્રકાર આગતીનો છે આગતીની વિધિ જૈન, વૈષ્ણવ, શિવ, માતા બધા મદિગેમા સમાન હતો એટલુ જ નહિ, પણ બધે એક જ શિગ્ગતા પ્રમાણે આગતી ઉતાગતી એટલે બન્ને પ્રકારના મદિગેની જરૂરિયાત પૂરી પાડવા માટે આગતીનો પદપ્રકાર ઉદ્દભવ્યો મહાવીરમ્નામીની નીચેની આગતી કાષ્ઠ વિગિષ્ટ હોવાથી આપી છે

મહાવીર સ્વામીની આરતી

જયદેવ જયદેવ જયસુખતા આમી પ્રભુ (૨)

તુજને વદન કરીએ (૨) ભવભવના ભામી — જયદેવ જયદેવ

સિદ્ધારથના સુત, ત્રિશલાના જાયા પ્રભુ (૨)

જશોદાના છે કથજી, (૨) ત્રિભુવન જગગાયા — જયદેવ જયદેવ

બાળપણમા આપ ગયા રમવાને કાળે — પ્રભુ (૨)

દેવતાએ દીધો પાછાયો (૨) ખીવરાવા કાળે — જયદેવ જયદેવ

એકવાગુ ૩૫ લીધુ છે નાગુ પ્રભુ (૨)

ખીજવાગુ ૩૫ (૨) લીધુ છે બાળકુ — જયદેવ જયદેવ

બાળક ખીના સહુ પોતે નથી ખીના પ્રભુ (૨)

દેવતાનુ ટાઈ નવ ચાલ્યુ, (૨) હારી જતા રહેતા, — જયદેવ જયદેવ

એવા છે ભગવાન, મહાવીર તમે જાણો પ્રભુ (૨)

વન્દે છે સહુ તેને (૨) નમે ગાયરાણુ — જયદેવ જયદેવ

અહીં ‘ જયદેવ ’ ‘ જયદેવ ’ નું ધ્રુવ ઉચ્ચારણુ, એકીપક્ષિતના ઉત્તરાર્ધનુ અને એકી પક્ષિતના પૂર્વાર્ધનુ બે બે વાર ઉચ્ચારણુ, એ બન્ને જૈનેતર તેમ જ જૈન આગતીના પદના બાહ્ય સ્વરૂપના સમાનતત્વો છે અને મહાવીરને બદલે માત્ર નામો બદલીને ટૂંચુને માટે પણ આ આગતી ચાલી શકે એટલી સમાનતા છે

આ રીતે ચેતનન એટલે, કૈવર્થમાં વાન કરી વખતે મળતા થશે. આ પ્રકારમાં કલ્પિત સ્વપ્ન-
પ્રકારના પણ આપણે જાણવામાં આવે એવાં કેવલ-કર્તામાં બધાં દેવની વાન કરીને અને કલ્પ છે :

કલ્પસ

અનુભવે ચિત્તવર અનુભવે ચિત્તવર

અર્થે કૈવર્થ ને કોઈ વીર્યે બાલુ એ
સ્વપ્ન અનુભવ રીતે થઈએ, તે સર્વે વખતે એ
અનુભવે પૂર્ણ થાય, થી પામ્યાં સુરિય એ
પામ્યાં થાય કહે અનુભવે થાય, કલ્પે અનુભવ એ

આવી કાલ્પ સીધામાં ? કલ્પ છે તે સ્વાપ્નપૂર્ણમાં ? કલ્પ આવે છે તે નહિ, પણ કલ્પ
એ કલ્પને કે કલ્પમાં વપરાયે તેથી નામ હતું તે છે અર્થે અનુભવમાં ચીત્તને ? કલ્પ નામ
આવવામાં આવે છે તે સ્વાપ્નપૂર્ણમાં વપરાતા કલ્પને કહેવું નહિ.

ચેતનન તેનો જ ચિત્તની કોઈ કલ્પનેનો અને ચીત્તની અવિરતતામાંથી કલ્પનેનો પણ પ્રકાર
એ સ્વાપ્નપૂર્ણ ના કલ્પનેનો છે કેવલે સ્વાપ્ન કલ્પની વખતે અને પૂર્ણ અવસ્થાની વખતે સ્વાપ્નપૂર્ણ
કે કલ્પ ના પદો વપરાતા અર્થે સ્વાપ્નનો સ્વપ્ન કલ્પેના આવતો.

અર્થે કલ્પ કોઈ અર્થ વખતે,

ચિત્તિય વખતે અર્થ ચિત્તમાં

કુમુદાનુભવે અર્થેનો અર્થ ચિત્તમાં,

તોય અવલોકનને એકાંત ચિત્તમાં

—કુમુદાનુભવે

x

કલ્પ સેવનરિ અવલોકનમાં,

અર્થે આવે કલ્પે અર્થે દેવામાં,

અર્થે અર્થે અર્થે અર્થે અર્થે,

અર્થે અર્થે અર્થે અર્થે અર્થે,

કુમુદાનુભવે અર્થેનો અર્થ ચિત્તમાં,

તોય અવલોકનને એકાંત ચિત્તમાં

આવી પ્રથમ પદિતિય અવલોકનમાં અને દ્વિતીય પદિતિય કુમુદાનુભવનો કલ્પેના આવે છે
ચીત્તને એક સ્વાપ્નપૂર્ણમાં વપરા કલ્પ છે

ચિત્તને અર્થે કલ્પે નામને

અર્થે અર્થે અર્થે અર્થે અર્થે

કુમુદાનુભવે અર્થેનો અર્થ ચિત્તમાં

ચિત્તે સ્વાપ્ન અર્થે વખતે

અર્થે અર્થે અર્થે અર્થે અર્થે

—કુમુદાનુભવે

(આર્યા)

મયકુંડ ચપમાલધ, કમલાઈ પુષ્કપચ વપણાઈ

જગનાહ નહવણુ મમ્મે, દેવા કુસુમાગલિ દીતી

(પીંગવિનય મનાત્રપૂજન)

આમા પણુ મનાનનો અપદ્ધ ઉલ્લેખ છે કુસુમાર્પણુ વિધિનો પણુ ઉલ્લેખ છે એ વિધિમા વિગેખત તો ફૂલોની નામાવલિ આવતી

દેટલાક જૈનપદપ્રકારો અન્ય જૈનેતર પદપ્રકારોની જોડે તદ્દન મળતા આવે છે અને બન્ને પ્રકારોમા બાહ્યદષ્ટિએ ડચો ભેદ નથી હોતા ભેદ માત્ર, જે દેનની મુનિ હોય તેના નામનો હોય છે બાકી અન્ય રીતે એટલી બધી જૈન અને જૈનેતર પદપ્રકારમા આપણુને સમાનતા જડે છે કે જો દેવોના નામની અદલખાવ ડગીએ તો એ પ્રકાર જૈનસાહિત્યનો છે કે જૈનેતર સાહિત્યનો છે તે વરતાય નહિ આવો પ્રકાર આગતીનો છે આગતીની વિધિ જૈન, વૈષ્ણવ, શિવ, માતા બધા મદિગેમા સમાન હનો એટલુ જ નહિ, પણુ બધે એડ જ ગિરમ્તા પ્રમાણે આગતી ઉતાગતી એટલે બન્ને પ્રકારના મદિગેની જરૂનિયાત પૂરી પાડવા માટે આગતીનો પદપ્રકાર ઉદ્દભવ્યો મહાવીરસ્વામીની નીચેની આગતી કાઈડ વિગિષ્ટ હોવાથી આખી છે

મહાવીર સ્વામીની આરતી

જયદેવ જયદેવ જયમુખના સ્વામી પ્રભુ (૨)

તુજને વદન કરીએ (૨) ભરભવના ભામી — જયદેવ જયદેવ

સિદ્ધાગ્ધના મુન, ત્રિશલાના જ્ઞયા પ્રભુ (૨)

જશોદાના છે કથણ, (૨) ત્રિભુવન જગગયા — જયદેવ જયદેવ

બાળપણમા આપ ગયા મમવાને કાળે — પ્રભુ (૨)

દેવતાએ દીધો પાછાવો (૨) બીવરાના કાળે — જયદેવ જયદેવ

એકવારનુ રૂપ લીધુ છે નાગનુ પ્રભુ (૨)

બીજવારનુ રૂપ (૨) લીધુ છે બાળકનુ — જયદેવ જયદેવ

બાળક બીના સહુ પોતે નથી બીના પ્રભુ (૨)

દેવતાનું કાઈ નવ ચાલ્યુ, (૨) હારી જતા રહેતા, — જયદેવ જયદેવ

એવા છે ભગવાન, મહાવીર તમે જાણો પ્રભુ (૨)

વન્દે છે સહુ તેને (૨) નમે ગયગણો — જયદેવ જયદેવ

અહીં ‘ જયદેવ ’ ‘ જયદેવ ’ નુ ધ્રુવ ઉચ્ચારણુ, એકીપક્તિના ઉત્તરાર્ધનુ અને બેકી પક્તિના પૂર્વાર્ધનુ એ બે વાર ઉચ્ચારણુ, એ બધા જૈનેતર તેમ જ જૈન આરતીના પદના બાહ્ય સ્વરૂપના સમાનતત્વો છે અને મહાવીરને બદલે માત્ર નામો બદલીને કૃષ્ણને માટે પણુ આ આગતી ચાલી શકે એટલી સમાનતા છે

મહાશિવના જીવનના સંક્રેષ્ઠમા ૧ વેળાના પ્રમથને જાતે કુલ્યુત પ્રમથો રૂડી સાથે આ સમનનાં
કમ્પુ ઉપર સ્થાપુ તેમ જાની સ્થાની વરુદિ તેમ ૧ આની ગર્ભ સ ખી હતી, તિથિ સરખો
હતો તેમ જ છે ખીછ મોઢ વ મનિઢ કા રૂડી ભેઢિએ

આશ્વમેધ ક ની આરતી લિન નામે

હા રે લિન જાને રે લિન જાને

હા રે એ તાં અસ્તિત્વ મુખનં ખાઢ

હા રે નાજિાન જાન — રાષ્ટ્ર ૧

ના જર્થ નાઢક ન તી રાજ કમો હા રે હાર મરુજે

— ઝાઢર ઝાઢો

હા રે સમન પુરાગી પમોઢે હા રે મેની રૂડી જર્થ — ૧૫૪૧

વાજ મુજ ને વાજાં ઢ વેળુ હા રે રૂઢ જાની રજા રૂડી મુ

હા રે મોઢ મુઢામુર નાજુ હા રે જોડી મુખાં નિાન — ૧૫૪૨

આની વિોત્ત્વ એ છે કે એમા રેવના જાનને જ વ રેવની રૂડી ની ઠાઢની રૂપ નું વર્ણન
છે આનીના અસ્થિરમા રૂપિ મીડુ ૧ લિનરને રાઠાની મારાં જાવનિ દરજની લિનિ કોરે છે
સામા રૂડીને આનીમા મર્તિનુ જાનુ, મારુ, કે મેની પ્રસાનિ ૧ હાજ છે આ રૂડીને જાઠીની પ્રાર
રેન તેમ જ નાજ સુદિ-જમા જાવ હાઈને—જાનુ અને નિઢજાનુ જાને દરિએ—જાવન સમન હતો

જા રૂડીને રૂડી રજાદિ-જમા રૂડિખ રજા છે એમાં કમ્પ, જાનુ, રૂડિ વરો જાણી વરો
જાવના આ પ્રાર રૂડીને રજાદિ-જમા ૧ ન વિશિષ્ટા મીઠો જોડે સાજાવસો હતો અને તેથી જ જા
પ્રાર, રૂડીને રજાદિ-જમા રૂડીને જાવના જોડાની વિશિષ્ટા જોડે જાણી ન પડેથી રજા
જાવના રૂડિ જાણીને જોડે આ પ્રાર રૂડીને રજાદિ-જમા પ્રાર છે અને મારજાની ૧ જાવનાની
જાવના સરકિયા, આસાદિ-જમાનો રજા જાણ નિ આપીર છે રૂડી તેમ જ મારજા છે
એ રજાની રૂડી રૂડી રજા છે

॥ जयन्तु वीतरागाः ॥

प्रथमानुयोगशास्त्रं અને તેના પ્રણેતા

સ્થવિર આર્યકાલક

મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી

૧

પરિઆઓ પવ્વજ્ઞામાનાઓ નલ્થિ વાસુદેવાળ ।
હોદ્દ ત્રણ સો પુણ પદમણુઓગાઓ ણાયલ્લો ॥

આવશ્યકનિર્ણયિત ગાયા ૪૧૨

દીક્ષા લઈ ન શકવાને કારણે વાસુદેવોનો દીક્ષાપર્યાય નથી પણ બલદેવો દીક્ષા સ્વીકાર કરે છે
માટે તેમનો દીક્ષાપર્યાય છે તે અમે અહીં જણાવતા નથી એટલે જેઓ જાણુવા છાછે તેમણે
પ્રથમાનુયોગથી તે જાણી લેવો

૨

તત્ય તાવ સુહૃમ્મસામિણા જવૂનામસ્સ પદમાણુઓમે તિત્યયર-ચક્કવટ્ટિ-દસારવસપરુણાગય
ધસુદેવચરિય કહિત્તિ તિ । વસુદેવહિંદી પ્રથમત્તહ પત્ત ૨

મુથમરિવામિએ જળૂ નામના પોતાના શિષ્ય સમક્ષ પ્રથમાનુયોગના વ્યાખ્યાન પ્રસંગે
તીર્થંકર ચક્રવર્તી અને દશાગેનુ ચગિત્ત વર્ણવતા વસુદેવનું ચગિત્ત હલ્લુ હવુ

૩

મેઘાવીસીસમ્મિ ઓહામિએ કાલગજ્જયેરાણ ।

સજ્જતિણ્ણ અદ્ધ સો પિસિતેણ દ્ધમ મણિલ્લો ॥ ૧૫૩૮ ॥

સ્થવિર આર્યકાલકનો શુદ્ધિમાન શિષ્ય દીક્ષા મૂળીને ધરવાસમા ચાલ્યો ગયો ત્યારે તેમના
સહાધ્યાયીએ તેમને (કાલકાર્યને) ઉપહાસ કરતા આ પ્રમાણે કહ્યું

અતિવ્રહુત મેડધીત ણ ય ણાતો તારિસો મુહુત્તો ડ ।

લ્લય ધિરો હોદ્દ સેહો નિક્કલ્લો અહો ! હુ ચોદ્ધલ્લ ॥ ૧૫૩૯ ॥

આપ ધણુ લાપ્યા, પણ તેવુ મુદ્દર્ત નથી જાણી શક્યા કે જે મુદ્દર્તમા નિષ્કાત એટલે દીક્ષા લીધેલો
શિષ્ય રિય રહે અહો ! હવુ આપને પણ કેટલુ જાણવાનુ છે ?

તો એવ સ ઓમ ય મણિલ્લો અદ્ધ ગલુ સો પત્તિદ્ધાણ ।

આઝીવિસગાસમ્મી સિલ્લતિ તાદ્ધે નિમિત્ત તુ ॥ ૧૫૪૦ ॥

આ પ્રમાણે બંને સહાધ્યાયીએ કાલકાર્યને તેમની જાણુપ જાણુની ત્યારે તેમણે
પ્રતિધાનપુરકા જર્ધને આદ્યવદ્ધોની પામે નિમિત્તવિધાનો અન્યાય કયા

અદ્ધ તમ્મિ અહીંયમ્મી વડ્ઢેદ્ધ નિવિદ્ધ અન્નયમ્માનિ ।

સાલાહણો જરિદો પુચ્છતિમા તિણિ પુચ્છાઓ ॥ ૧૫૪૧ ॥

મહાવી ના છાન્ન સમુદાય જામેઆવાના પ્રસંગને જ એ કૃષ્ણના પ્રસંગો પૂરી રહ્યાં. આ સમાન્યજી
કાલે જીવર પુણ્ય તેમ જાતી ગામની પદ્ધતિ, તેમ જારતી જમિ સ ખી હતી, નિધિ સરખો
હતો, તે / છે બીજા જોડાદિક્ષિકા જાતી બોધાંએ

જાપે : કની જારતી જિન જાને

હા કે જિન જાને કે જિન જાને

હા કે જો તો જારિયા મુખ્યાં માટે

હા કે નસિનન પાસ — જાપે :

ના જર્મ નાક નમ્મી, પાસ કમો હા કે રોમ ન લે

— જર્મી જગી

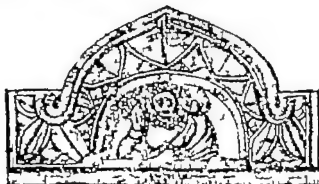
હા કે સાન્ન પુરતી જમો હા કે લેતી જુદી જાપે — જાપે :

જાવ મ ને પામતી કલેવળ, હા કે જાવતી સ્વર કલેવળ

હા કે મુખ મુખ નાવળ હા કે મેતી મુખ મુખ નિદાગ — જાપે :

જાતી નિમિત્ત એ છે કે જોયા દેવના વળતને જામે દેરાની આગતી હાગતી અપ્પાજી જર્મી
છે જાતીના જાનપાવળા કનિ સીડુ જ નિભારને જોવાની મળી જાવતી હ વાની નિધિ કોરે છે
સામ જ રીને જા તોમ મર્નિનું જર્મી, નવનું કે જોતી પ્રસન્ન જ હાવ છે જા રીને જારતીનો પ્રસ
જોન તેમ જ જોતો સ્વદિવજા જાવ દિવિએ — જર્મી જાને નિરજળ જાને દિવિએ — જર્મી મળાન હા

જા રીને દેન પદ્ધતિજાવ વેરિયા રજુ છે જોયા કમનું, જર્મી જર્મી જર્મી જર્મી જર્મી જર્મી
જાવતી જા પ્રાર જોતો જાવતીની / નિધિ જાવતી નોરે સ જાવતો દના જાને તેથી જ જા
પ્રાર, જોતો જાવતો જોતો / મર્મ, જોતો જાવતી રિજેનવાજા, જર્મી જો ન જર્મી જાવ
જારતી નિધિ જર્મી સ જાવતો જોતો મોહારી જર્મી પ્રાર છે જાને જાવતીની જાવતીની
જાવતી સર્મી, નિધિજાવતોના કમો જર્મી મર્મી છે જાને તેમ જ જાવતો છે
જો હાગતી વેતી રજુ છે

ધ્યાદિ નષ્ટબ્રહ્મ, શીર્ષુ વિશીર્ણુ અને વિન્મૃત પ્રથોની નિર્બૂહણા—ઉદ્ધાર કરવો તેનું નામ પ્રકટપ્રકટપ કહેવાય છે તદુપગત અર્પ યાદશક્તિ ધ્યાનનાર માટે સંપ્રહુણી ઝંથોની રચના કરવી તે પણ પ્રકટપ્રકટપ નામથી જ ઓળખાય છે

૪

પચ્છા તેજ સુતે જદે ગદ્ધિયાણુયોગા કયા । સગહ્ણીઓ વિ કપ્પદિયાણ અપ્પધારણાણ સ્વગ્ગહ્કરાણિ મવતિ । પદમાણુઓગમાઈ વિ તેજ કયા । પચ્ચક્ષ્પમાપ્પ ચૂર્ણી

પછી (અષ્ટાગનિમિત્ત ભણી ગયા બાદ) તેમણે સૂત્ર નષ્ટ યર્ધ ગયેલ હોવાથી ગંડિકાનુયોગની પણ રચના કરી સંપ્રહુણીઓની પણ રચના કરી અદ્વૈતમરણ્યશક્તિનાળા બાળજીવોને ઉપકારક થશે એમ માનીને પ્રથમાનુયોગ આદિની પણ રચના તેમણે કરી

૫

एत सच्च गाहाहिं जहा पदमाणुओगे तदेव इहह पि वज्रिज्जति वित्थरतो ।

આવશ્યકચૂર્ણી માગ ૧ પત્ર ૧૬૦

આ બધું ગાથાઓ દ્વારા જેમ પ્રથમાનુયોગમાં વર્ણન છે તે જ પ્રમાણે અહીં વિસ્તારથી— લખાણથી વર્ણન કરવું

૬

पूर्वभवा खल्वमीपा प्रथमानुयोगतोऽवसेया ।

આવશ્યકહારિભદ્રી વૃત્તિ પત્ર ૧૧૧-૨

આમના (કુલકરોના) પૂર્વભવોનું ચરિત્ર પ્રથમાનુયોગથી જાણી લેવું

૭

तत्र पुष्कलसंबर्त्तोऽस्य भरतक्षेत्रस्य अशुभभावे पुष्कलं सर्वर्त्तयति नाशयतीत्यर्थः । एव शेषनियोगोऽपि प्रथमानुयोगानुसारतो विज्ञेयः । अनुयोगद्वार हारिभद्री वृत्ति पत्र ८०

પુષ્કલસંવર્ત નામનો મેઘ ભગતક્ષેત્રની અશુભ પરિસ્થિતિનો નાશ કરે છે આ જ પ્રમાણે બાકીના મેધોની હકીકત વગેરે પ્રથમાનુયોગથી જાણી લેવું

૮

से किं त अणुओगे ? अणुओगे दुविहे पणत्ते, त जहा—मूलपदमाणुओगे य गद्विद्याणुओगे य । से किं त मूलपदमाणुओगे ? एत्थ ण अरहताण भगवताण पुव्वभवा देवलो गममाणि चवणाणि य जग्गमाणि य अभित्तेया रायवरसिरीओ सीयाओ पव्वजाओ तवा य भत्ता केवल्लणाणुप्पाया य तित्थप्पवत्तणाणि य सघयण सठाण उच्चत्त आउ वन्नविभागो सीसा गणा गणहरा य अज्जा पवत्तणीओ सघस्स चउद्विहस्स वा वि परिमाण जिण मणपज्जव-ओहिनाण-सम्मत्तसुयनाणिणो य वाई अणुत्तरगई य जत्तिया य सिद्धा पावोवगया य जे जहिं जत्तियाइ भत्ताइ छेयइत्ता अतगढा मुणिवत्तमा तमरवोघविण्णमुक्का सिद्धिपहमणुत्तं च सपत्ता, एए

અત્રાવન્તિમિતિયા જન્મી મયા ત્વા કાર્ત્ત્વ પ્રમને ક્ષયવિરઃ આશાસીક વડના ॥ નામ
 છે ત્વા શાસિવાત્ત્વ ગળા આત્મી એ છે અને આપ્યવને અપ્રમાણે વત્ત પ્રમો પૂરે છે :

જ્ઞાતિ જ્ઞામણર મિતિર ભરુરે વ વૈતિર ઘરે ।

શીવર પુણ્યર મનુજ વ વાજ વ ન વાં તિ ॥ ૧૫૪૧ ॥

૧ ના પ્રથમ તારી વચે પુત્રોની શીત્તોનો મ ધાર છે । બીજે પ્રથમ સમુદાય વાત્રી
 ૧ મુ બીજે પ્રથમ મહુસાનું પતન થોડે નરિ ?

વડમ્બ વામદમ્બ રેર તરી ભવદમ્બદ્વાં મુ ।

શીવર મુદ્ધર મુ શીવર રિ મુદ્ધર મિતિરે ॥ ૧૫૪૨ ॥

૧ ના પ્રથમના ઉત્તમ થી પ્રથમ કર્મ રાખ સમિતિ રને આપ્યાને આજમમનું ઘણું ક બેર કરું
 બી ન ખન મીન પ્રથમના ઉત્તમથી રાજા કર્મ રાખને ભે કુશા બેર કાચ.

ધ્યાત્રિયા કર્મદાન મુદ્ધાતિત્ત્વ મુ દાન ધારૂં તિ ।

તથિ તત્ત મુદ્ધાતિ દક્ષાતિત્ત્વદાન મુ ॥ ૧૫૪૩ ॥

આ પ્રમણે, આશાસીકને નિર્મિતિયા કમ્બુ કનાર આશુવક મહિમા ન્તે દાનર દાન, તેમજ
 આ આશરી મુદ્ધાતિયા છે એમ કરી તે જનન પોજા કર્મ દીધા અને આશાસીક પોતના
 મમ પ્રિય કાવચ આપી મયા

શામ્બિ ક મુનમ્બી શામ્બિ ધારૂં તારે ભા કુદર ।

સામગુદ્ધારી વ તરા પદમગુદ્ધારી વ રોડરેર ॥ ૧૫૪૪ ॥

ત્વા કાવચા મુદ્ધાતિ મયા છે ત્વા ૭નો કર્મ બેરકર્મ કે કાવ મુદ્ધાતિ નથી બેરકર્મ સીકાનુષોચ
 અને પ્રથમાનુષોચ નામના ભે પ્રથમની તેમજે પુત્ર આ કરી

મુદ્ધાતિમિતિર તદિય પદમગુદ્ધારી વ દાની શીવર ।

શિવ શતિ રાજા પુદ્ધાતિર નિરકાર ॥ ૧ ૪૫ ॥

ઉપ ૧૫ ને પ્રથમ પેડી કાવચા મનુ પ્રમાની નિમિત્તવિકા અને પ્રથમાનુષોચના મિતિય
 શામ્બિ અને ત્વા ત્વા જ્ઞામણરને સમુદાય કર્મ મુદ્ધાતિ આપ્યાં ૭

ત વાજા ભો ભો વાદમિમુલ કર્મદાનો પથ ।

રેર વત મે મિતિર શતુમ્બદ્વાં ભે મુદ્ધ ॥ ૧ ૪૬ ॥

આ જાનેક પ્રથમની રચના કરીને તેમજ પાદશીપુત્રના ખરૂંદા અને જ્ઞાન મીમરને કમ્બુ
 મે કા ક કરું છે તેને અનુષ્ઠ કરીને તમે કાવચો

ભો ભવેક મિમ્બ ભોડાન ભે શીવિત્ત્વ મુ મુ ।

ભો ભ શીવિત્ત્વ મુ શામ્બી મુદ્ધાતિમિતિ ॥ ૧ ૪૮ ॥

ત વડી પાદશીપુત્રના વસન્ત શીતર તે જ્ઞાનમાં શીત્ત અને જ્ઞાનમાં શરૂને તેમજ જ્ઞાનો
 આપરકર્મ રીકર્મ આ રીને કુમુદપુર-વાદીપુત્રના તે પ્રમો જાન થયા

દામદાન દામ દામ મિત્ત્વ પદમ્બો ક ।

દામદાનદાન વ વત્ત આશાસીક મુ કાવચે ॥ ૧૫૪૭ ॥

ધ્યાદિ નષ્ટબ્રહ્મ, શીર્ણુ વિશીર્ણુ અને વિન્યૂત ગ્રથોની નિર્ણૂહણા—ઉદ્ધાર કરવો તેનું નામ પ્રકટપકટપ કહેવાય છે તદુપગત અદ્યપ યાદશક્તિ ધરાવનાર માટે સમ્રાહુણી ગ્રંથોની રચના કરવી તે પણ પ્રકટપકટપ નામથી જ ઓળખાય છે

૪

પચ્છા તેણ સુત્તે જદે ગઢિયાણુયોગા કયા । સંગહણીઓ વિ કમ્પટ્ટિયાણ અપ્પવારણાણ ઉવગ્ગાહકરાણિ મવ્વતિ । પદમાણુઓગમાઈ વિ તેણ કયા । પન્નકલ્પમાપ્પ ચૂળી

પછી (અષ્ટાગનિમિત્ત ભણી ગયા બાદ) તેમણે સૂત્ર નષ્ટ થઈ ગયેલ હોવાથી ગંઢિકાનુયોગની પણ રચના કરી સંપ્રહુણીઓની પણ રચના કરી અદ્યપરમરણુશક્તિનાળા બાળછવોને ઉપકાગક થશે એમ માનીને પ્રથમાનુયોગ આદિની પણ રચના તેમણે કરી

૫

એત સવ્વ ગાહાર્હિ જહા પદમાણુઓગે તદેવ રહ્મ પિ વન્નિજ્જતિ વિત્થરતો ।

આવશ્યકચૂળી માગ ૧ પત્ર ૧૬૦

આ બધું ગાથાઓ દ્વારા જેમ પ્રથમાનુયોગમા વર્ણુન છે તે જ પ્રમાણે અહીં વિસ્તારથી—
લખાણુથી વર્ણુન કરવું

૬

પૂર્વમવા સ્વત્વમીપા પ્રથમાનુયોગતોડવસેયા ।

આવશ્યકહારિમદ્દી વૃત્તિ પત્ર ૧૧૧-૨

આમના (કુલકગેના) પૂર્વભવોનું ચરિત્ર પ્રથમાનુયોગથી બાણી લેવું

૭

તત્ત્વ પુષ્કલસંવર્તોડસ્ય ભરતક્ષેત્રસ્ય અણુમમાવ પુષ્કલં સવર્ચયતિ નાશયતીત્યથે । એવ શેષનિયોગોડપિ પ્રથમાનુયોગાનુસારતો વિજેય । અનુયોગદ્વાર હારિમદ્દી વૃત્તિ પત્ર ૮૦

પુષ્કલસવર્ત નામનો મેઝ ભરતક્ષેત્રની અંશુભ પરિસ્થિતિનો નાશ કરે છે આ જ પ્રમાણે બાકીના મેવોની હકીકત વગેરે પ્રથમાનુયોગથી બાણી લેવું

૮

સે કિં ત અણુઓગે ? અણુઓગે દુવિદ્ધે પણ્ણત્તિ, ત જહા—મૂલપદમાણુઓગે ય ગંઢિયાણુઓગે ય । સે કિં ત મૂલપદમાણુઓગે ? એત્થ જ અરહતાણ ભગવતાણ પુવ્વમવા દેવલોગગમણાણિ ચવ્વણાણિ ય જમ્મણાણિ ય અભિમેયા રાયવરસિરીઓ સીયાઓ પન્નજ્ઞાઓ તવા ય મત્તા કેવલણાણુપ્પાયા ય તિત્થપ્પવત્તગાણિ ય સપ્પયણ સટાણ ઉચ્ચત્ત બાઠ વન્નવિમાગો સીસા ગણા ગણહરા ય અજ્ઞા પવત્તણીઓ સપ્પસ્સ વડદ્વિવહસ્સ વા વિ પરિમાણ જિણ મળપજ્જવ-ઓહિનાણ-સમ્મત્તસુચનાણિણો ય વાર્દિ અણુત્તરગર્હ ય જત્તિયા ય સિદ્ધા પાવોવગયા ય જે જહિં જત્તિયાઈ મત્તાઈ છેયઈત્તા અતગઢા મુણિવરુત્તમા તમરઓવવિપ્પમુક્કા સિદ્ધિપદમણુત્તરં વ સપ્પત્તા, એપ

૨ આદ્ય અને નવ ઉલ્લેખને આધારે આપણને જાણવા મળે છે કે પ્રથમાનુયોગમા માત્ર તીર્થંગોના જ હનનચરિત્ર હતા, પરંતુ ત્રીજા ઉલ્લેખને આધારે પ્રથમાનુયોગમા તીર્થંગોના ચરિત્ર ઉપનાત ચક્રવર્તી અને દશાંગોના પણ ચરિત્રો હતા મને લાગે છે કે સૂત્રકાળમા પ્રથમાનુયોગનુ ગમે તે સ્વરૂપ હો, પરંતુ સ્થવિર આર્યકાલકે પુનરુદ્ધાર કર્યા ત્યારે તેનુ સ્વરૂપ આચાર્ય શ્રીભદ્રેશ્વરકૃત કહાવડી, શ્રીશીલાકાવ્યાર્પકૃત ચઉપણ્ણમહાપુરિસચરિય અને આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રકૃત ત્રિપટિ શલાકાપુરુષચરિતને મળતુ હોવુ જોઈએ

૩ પાચમો ઉલ્લેખ જોતા સમજી શકાય છે કે - પ્રથમાનુયોગ ગ્રંથની ગ્યના ગદ્યપદ્ધત્તે હતી પરંતુ પ્રસ્તુત ગ્રંથ આજે આપણા સામે નથી, એટલે તેની ભાષાગૈરી, વર્ણનપદ્ધતિ, છો વગેરે વિષય આ ગ્રંથમા શ્રી ૪૧ ત્રિગેપના અને વિવિધનાઓ દ્વારા, એ આપણે ખરા સ્વરૂપમા સમજી શકીએ તેમ નથી તે છતાં અનુયોગદ્વારસૂત્ર ઉપગતી દર્શિભદ્રા વૃત્તિ (ઉલ્લેખ ૭)મા પાચ મહામેઓનુ વર્ણન જોવા માટે પ્રથમાનુયોગ જોવાની લલામણુ ડગી છે એ ઉપરાંથી પ્રથમાનુયોગમા પ્રસંગે પ્રસંગે ઘણી ઘણી દક્રીકતોનો સમાવેશ હોવાનો મભવ છે

૪ અમવાયાગ સૂત્ર અને નદિસૂત્ર (ઉલ્લેખ ૮-૯)મા પ્રથમાનુયોગને બદલે મૂલપ્રથમાનુયોગ નામ મળે છે, તેનુ ડાઘુ મને એ લાગે છે કે - જ્યાં સુધી સ્થવિર આર્યકાલકે પ્રથમાનુયોગનો પુનરુદ્ધાર નહોતો કર્યા ત્યાં સુધી સૂત્રકાલીન પ્રથમાનુયોગને પ્રથમાનુયોગ નામથી જ ઓળખવામા આવતો હશે, પરંતુ સ્થવિર આર્યકાલકે એ ગ્રંથનો ઉદ્ધાર કર્યા બાદ સૂત્રકાલીન પ્રથમાનુયોગને મૂલપ્રથમાનુયોગ નામ આપ્યુ હોવુ જોઈએ જો કે અમવાયાગસૂત્ર-નદિસૂત્રના ચૂર્ણ-વૃત્તિકારોએ વ્યુત્પત્ત્યર્થસિદ્ધિ દેહલાઠ વૈરતિપદ લાક્ષણિક અથા આપ્યા છે, પણ મારી સમજ પ્રમાણે એ વાસ્તવિક અર્થને સ્પર્શ નથી કરતા જો પ્રથમાનુયોગમા માત્ર તીર્થંગોના જ ચરિત્રો હોત તો ચૂર્ણવૃત્તિકારોના અર્થો લાવણિય ન ગહેતા વાસ્તવિક બની જાત પરંતુ આપણે સભાવના કરી શકીએ છીએ ત્યાં સુધી પ્રથમાનુયોગમા માત્ર તીર્થંગોના જ ચરિત્રો હોય અને તેમની સાથે અનિર્ણય રીતે સમઘ ધરાવતા ચક્રવર્તિ-વાસુદેવાદિના ચરિત્રો હોય જ નહિ, એ કહીએ બનનાયોગ્ય નથી એટલે પ્રથમાનુયોગમા માત્ર તીર્થંગોના ચરિત્રો હોવાની વાત નદિસૂત્ર-સમવાયાગસૂત્રમા મળતી હોય કે માત્ર તીર્થંગ-ચક્રવર્તિ-દશાંગોના ચરિત્રો હોવાની વાત પચડપભાષ્યાદિમા મળતી હોય તો પણ આપણે એ સમજી જ લેવુ જોઈએ કે પ્રથમાનુયોગમા ઉપર કહેનામા આવ્યુ તેમ ત્રેસઃ શલાકાપુરુષ અને તે સાથે સમઘ ધરાવતી અનેક વ્યક્તિઓના ચરિત્રોનો સમાવેશ થવો જોઈએ એટલે ચૂર્ણ-વૃત્તિકારોની વ્યાખ્યાને આપણે અહીં લાક્ષણિક જ સમજવી જોઈએ

દિગમ્બર આચાર્ય શ્રીશુભચંદ્ર પ્રણીત અગપણ્ણત્તીમા પ્રથમાનુયોગમા શુ છે તે વિશે આ દક્રીકત જાણવી છે—

પદમ મિચ્છાવિદિઠિં અવ્વદિક આસિદ્ધુણ પઢિવજ્જ ।

અણુયોગો અહિયારો બુલ્લો પદમાણુયોગો સો ॥ ૩૫ ॥

ચલવીસ તિત્થયસા પદ્ધગો વારહ છલ્લદમ્મહસ્સ ।

બલ્લદેવા કિણ્ણા બલ્લ પઢિસત્તુ પુરાણાહ ॥ ૩૬ ॥

તેસિ વણ્ણતિ પિયા માઈં ણયરાણિ તિણ્ણ પુલ્લમ્ભે ।

પવ્વસદ્ધસપયાણિ ય જત્થ હુ સો હોદિ અહિયારો ॥ ૩૭ ॥

દ્વિતીય અધિખર

સહાવિત જ છે અને આ જ કારણસર રાજા શાલિવાહનનો કાલકાર્યસાધેનો સમય ધર્મભાવનામાં પશ્ચિમી હશે એમ લાગે છે અને આ જ ધર્મમયધને કારણે કાલકાય રાજા શાલિવાહનની ખાતર ભાદ્રપદ શુકલ પચમીને બદલે ભાદ્રપદ શુકલ ચતુર્થીને દિવસે સવત્સરી પર્વની આગવના કરી હતી આ ઉપરથી આપણે એટલું નિશ્ચિત કરી શકીએ છીએ કે અષ્ટાગનિમિત્તવિદ્યાપારંગત, પ્રથમાનુયોગ-ગણિકાનુયોગ-લોકાનુયોગ-અને જૈન આગમોની સમગ્રહણીઓના પ્રણેતા, તેમ જ પચમીને બદલે ચતુર્થીને દિવસે સવત્સરી કરનાર સ્થવિર આર્યકાલક એક જ છે અને તે ગણ શાલિવાહનના સમકાલીન હતા આ યુગમાં ગણ શાલિવાહન સાથે સમય ધરાવનાર ખીજા કોઈ કાલકાર્ય હોવાનો ઉલ્લેખ મળતો નથી પ્રજાપતાસૂત્રના પ્રણેતા આચાર્ય-કાલકાર્ય આ કાલકાર્ય કરતા જુદા જ છે

પ્રથમાનુયોગનું ગુપ્ત સ્થાનમાં અસ્તિત્વ

પ્રથમાનુયોગ ત્રય ગણ ચિરંજીવી નષ્ટ થઈ જવા છતાં પણ એ ત્રય ગુપ્ત સ્થાનમાં હોવાનો અને સાચી લાવી દેતાએ કોઈ કોઈ આચાર્યને વાચવા માટે આપ્યાની કેટલીક દિવદતીઓ આપણે લા ચાલતી હતી અને તેવા બે ઉલ્લેખો મારા જોવામાં આવ્યા છે જે પૈકીનો એક ઉલ્લેખ જ્યેષ્ઠાગવૃત્ત ગુરુ પારતત્યસ્તવવૃત્તિની પ્રારંભિક પ્રતાવનામાં છે અને ખીજો ઉલ્લેખ હર્ષભૂષણકૃત શ્રાદ્ધવિધિવિનિશ્ચયમાં છે પહેલાં ઉલ્લેખમાં પ્રથમાનુયોગત્રયની હાથપોથી ગાસનદેવતાએ ખતર આચાર્ય શ્રી જિનદત્તસૂરિને આપ્યાનો, અને વાચ્યાનો ઉલ્લેખ છે અને ખીજામાં ગુરુજ્યેષ્ઠમહાગણ શ્રીકુમારપાલદેવપ્રતિજ્યોધક આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રને આપ્યાનો, એક ગત્રિમાં વાચી લીધાનો અને તદનુસારે ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે, જે વિગતો જગ સંખ્યોય નિદગ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્ર પોતાના શલાકાપુરુષચરિત્રમહાકાવ્યમાં ક્યોં નથી આ દેવતાઈ વાતોને આપણે કેટલે અરો માનવી એ એક ગભીર કોયડો જ છે આવી રચનાઓની નકલ કરવા દેવામાં કે કરી લેવામાં ન આવે, એ એક નવાઈની જ વાત છે ને ? અત્યુ, એ બન્ને જ ઉલ્લેખો આ નીચે નોંધવામાં આવે છે —

૧ “જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાગમ્યપુણ્યતિશયસત્ત્વરજિતશ્રીશાસનદેવતાવિતીર્ણોજ્જયિનીસ્થિતમહાકાલ-પ્રાસાદમધ્યપત્તિશૈલમયમારપટ્ટનીટકાન્ત સંગોપિતપુરાસિદ્ધસેનદિવાકરવાચિતદશપૂર્વધરશ્રીકાલિકસરિ-વિરચિતાનેકાદ્ભુતશ્રીપ્રથમાનુયોગસિદ્ધાન્તપુસ્તકરત્નાયસમ્યકપરિજ્ઞાનગદ્ધિદિનપ્રમાવા. નિજપ્રતિમાયૈમ-વિસ્માપિતદેવસૂચ્ય શ્રીજિનદત્તસૂચ્ય ”

ગુરુપારતત્યસ્તવવૃત્તિ

૨ “શ્રી હેમાચાર્ય પ્રથમાનુયોગ દેવતાપ્રસાદાહલ્લન્વેકરાત્રાવધાર્ય સ્વ તદનુસારેણ ત્રિપષ્ટિ-ચરિત્રાગિ જગ્ન્યુરિતિ ।”

શ્રાદ્ધવિધિવિનિશ્ચય

ગુરુ પારતત્યસ્તવવૃત્તિના ઉલ્લેખમાં સિદ્ધસેનદિવાકરવાચિત એમ ઉલ્લેખ ક્યોં છે તે માત્ર કલ્પિત અને અપ્રામાણિક છે કારણ કે આવશ્યકચૂર્ણિકાર જિનદત્તસંગણિ અને આવશ્યક તથા અનુયોગદ્વાર વૃત્તિકાર યાદિનીમહત્તગમ્ય આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રે ચૂર્ણિ અને વૃત્તિમાં અનેક દેકાણે અને અનેક વિષયમાં પ્રથમાનુયોગની સાક્ષી આપી છે, જેમાંના થોડા ઉપયોગી ઉલ્લેખો મેં આ લેખના પ્રારંભમાં આપ્યા છે, એટલે પ્રથમાનુયોગની પ્રતિ મેળવવા માટે કે વાચવા માટે આચાર્ય શ્રી સિદ્ધમેન દિવાકરને દેવતાની જરૂર જગાય ન હતી, ભલે શ્રી જિનદત્તસૂત્ર મહારાજને હો શ્રી હર્ષભૂષણે કહેલો ઉલ્લેખ પણ કલ્પિત જ છે એવું છે ગુરુ પારતત્યસ્તવવૃત્તિકારની સ્પર્ધામાં હર્ષભૂષણે પણ એક તુછો ગલો ક્યોં હોય તુછો પણ જેવોતેવો નહિ, એક રાત્રિમાં જ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રે પ્રથમાનુયોગ વાચી લીધો અને તો લાગે છે કે અન્યે મહાનુભાવોએ તુછા જ ઉગાવ્યા છે

નિર્ગત આચાર્ય શ્રી શ્રદ્ધાદેવમર્ચંદ નિ નિન મુતર્મર્ધર્મ આ પ્રભાવે નિરેત છે

શિષ્યસંજ્ઞાથી જાણેના સુતરેવ વર્તિતુ ।

વસ્તુસ્તરણ્ય દત્ત વાં વસ્તુમયિમાંગા ૩૩ ૩

પ્રથમાનુષોભના પ્રવેશ

પ્રથમાનુષાળના ૨૧ ૧ વિને દ્વિર્મ આજ્ઞા ૧૫૧ તેના પ્રવેશ સ્થિતિ આર્યશાસ્ત્ર નિર્ણે દર્શન
આવશ્યક આવે છે

૧ અગત્યમ્પ્રાપ્ત્ય અને તેની મુલ્યો(શ્રેણ ૩ ૪)માં આજ્ઞા પ્રભાવે સ્થિતિ આર્યશાસ્ત્રી
પ્રથમાનુષોભ પ્રથમ પુનઃ ૩૫ થઈ હતો, તે જ રીતે તેમણે અધિકાનુષોગ નમ્રમ મનોવત્તુ ઉદાર
થઈ હતો શોધાનુષોગ અને રીત આજ્ઞા ઉપની મંદુલ્લીઓની રમ્ય પદ્ધતિ તેમણે કરી હતી
અધિકાનુષોભના પુ એ તે મને આખો ઉપેક્ષા ગ્રેયા અગત્ય છે અધિકાનુષોભર્મ
આટલનિર્મિતવિદ્યા બુદ્ધિમાન જાતી છે અને સમદુલ્લીઓ, એ રીત આજ્ઞાની ગદ્યમંદ સમિધ
વિચારનામધિધ છે આજે આજે આટલ રીતે આજ્ઞા સ્થાન નથી કે આજી આજીનેરી સંપ્રદાયોઓ
કે? તે છતાં દર્શન કમળીયર, પન્નસ્યસર, દર્શનિયમસર, આસવાસર આદિમાં આજી
મંદુલ્લીઓ / આ સંપ્રદાયોઓ દોની તેજ છે.

૨ સ્થિતિ આર્યશાસ્ત્રી આટલનિર્મિતવિદ્યા આજ્ઞા આટલકમમણ્યો પને કુંદ
એટલે કે નિર્મિતવિદ્યાના વિપરમા સ્થિતિ આર્યશાસ્ત્રી મારે આટલકોનું મુરત્ય અને
વાસ્તવો દ્વારા, મનુ નીર વસ્તુમ કમળને આટલનિર્મિતવિદ્યાને સ્થાન-વ રીતે સ્થાનનો નિર્ણય કરે
દર્શન કમળોમણી એ વિદ્યા અર્થ થઈ હતી, પણ સમજાવે ૩૫ જે એ જ વિદ્યા પુનઃ
શીખવાની આસવાસર આજ્ઞા આર્યશાસ્ત્રી આટલક નિર્મણો આજિય સ્થાનું પણ છે રમ્ય
અગત્ય રામ શાસ્ત્રિયાદને આર્યશાસ્ત્રીને ઉપદત્ત કરેન કટક અને કુનોને આટલકમમણ્યો
પેનાની કુદીસ્યા તરિક્ષી થઈ ગયા " આ ઉપેક્ષા " તે આજ્ઞા આટલકનિર્મિતોમાં પદિમભરી
નિર્મણો વત્તુ દત્ત એ કુદુપ મે છે

૩ પ્રથમાનુષોભના પ્રવેશ સ્થિતિ આર્યશાસ્ત્રી રામ શાસ્ત્રિયાદના અગત્યની હતી રામ
શાસ્ત્રિયાદને આજ્ઞાશાસ્ત્રીને પુનઃ ૩૫ કે મુલ્યનું જાન થઈ કે નહિ તેને ઉપર આર્યશાસ્ત્રી સો આજો
હતો એ પેક્ષકમમણ્યોમણ્ય આજ્ઞા નથી, તે છતાં ગત્યને પ્રમળ થઈ કુદ આજ્ઞાને ઉપેક્ષા
છે તે ઉપરથી " અને વિદ્યા અગત્યની છે. " વિષયો ઉપેક્ષા અગત્ય-મુલ્યો-રીતમાં અને
પુનઃ ૩૫ " — મુલ્યો-રીતમાં આવે છે એટલે અગત્યમણ્યો એ પ્રયોનો નિર્ણય છે એ

૧ મુલ્યનો દત્ત નિર્ણય દત્ત મુલ્યનું કમળ ।

દત્ત ૧ નિર્ણય આજ્ઞા દત્ત દત્ત પો નિર્ણય ૩૩ ૧૩

શોધનથીય વધારે તે મુલ્યની મત । દત્ત આજ્ઞાના ઉપ । દત્ત કમળો કમળો ; અગત્ય તે
શાસ્ત્રાદ્યના ઉપ દત્તના કમળો—મુલ્યો કેવળ નિર્ણયના । એ જ કમળ મુલ્યના રોડે લા નિર્ણય
કલો નિર્ણય—કા મુલ્ય કેવળ " દિવ્યકમળના રમ્યમુલ્ય કા । દત્ત આજ નિર્ણય કુલે દુષિત્તવ નીર્ણય ।
જો દત્ત દત્ત કમળા દોષ નિર્ણય નિર્ણય પો નિર્ણય ; અને વસ્તુને રીતો ; કેવળના ઉપ
અગત્ય—દત્ત પો નિર્ણય નિર્ણય ।

શ્વેં ગુરુ વિમલસૂરિની પ્રશ્નોત્તર-રત્નમાલા

પં. લાલચંદ ભગવાન ગાધી

જિજ્ઞાસુ નિખ્યતા ઉપયાગી પ્રશ્નોના, ગુરુએ આપેલા તાત્પર્ય ઉત્તરોથી ગૃહાચેલી આ પ્રશ્નોત્તર-માલા અર્થમાન્ય અમૃત્ય ઉપદેશ રત્નોદી શોભતી દોઈ એ અગેખ ગત્તમાયા જેવી મદસ્તવની કીમતી છે, રત્નમાલાના નામને માર્યદ ક્રો છે જાતા રત્નોની માયા ક્રોતા આત્મિક શુશુ રત્નોની આ માયા અધિક પ્રભાવ, મગલ ડયાણાદાન, આગેય દાયક, આયુષ્ય વર્ધ, દિતકર, રાતિકર અને શુખકારક થઈ નકે તેની છે માયા રત્ન પરીક્ષકો (અવેગીઓ) તેની હાંચી કિંમત આપી નકે છે એની ગ્યના દનકે વર્ષ પર્વની હોવા છતા તેના તેજની રત્નો જગાય આખા પથા રિના દગ્ગ જગદળતા જગાય છે મરૂત ભાષામા રહ આપ્યા-ગાથામા એ આચેલી છે તેની પહેલી ગાથા મગલ અને અભિધેય દર્શાવે છે અને તેની છેદની ગાથા કવિના નામની નિદગ્ગ છે એ બે ગાથાઓને માયાના મેગ તરીકે ગણીએ તો રગ ગાથા નગનોથી દીપતી આ રત્નમાલા નકાનમાલા જેવી શોભે છે ક્રને ભાગ ન કરે અને ક્રને નોભાવે એની એ નાટક અને ગુરુ દોઈ મુગીઓએ જ નહિ, સત્પુગ્યોએ પણ ક્રેકે ધારણ ક્રવા યોગ્ય છે—ક્રગ્ય દના યોગ્ય છે એની મનોદગતાએ રત્ન-રત્નેતર જનતાને આકર્ષી જણાય છે એ રત્નમાલા ગ્યનાગ તરીકે રેવેન રત્નાચાર્ય સિનાય દિગગર જૈન મગલ, નકગચાય અને શુક યતીન્દ્રના પણ નામ જોગયેલા છે, તેમાથી આના વાગતવિદ માયા ક્રમિ-ઉપદેશક ક્રવા હોવા જોઈએ ! તેની પ્રામાણિક ગવેપણા ક્રી સય નોડના અહીં પ્રયત્ન ક્રવામા આવે છે

સ્વેતાળગ જૈન-ગમાજમા આધુ, સાધવી, ત્રાવક, ત્રાવિકાક્રપ ચતુર્વિધ સધમા ચિત્કાલથી એનુ ચેખન, પદન-પાદન, વ્યાખ્યાન, ઉપદેશાત્રિ પ્રચલિત રેગુ જણાય છે સ્વેં રત્ન-સમાજે પામ્ય વ્યાખ્યાય-પુગિતકામા, પ્રકરણ પુગિતકામા, પ્રકરણ સગદમા અને પ્રકીર્ણ ગ્રથ સગદમા પણ એને ગ્યાન આપી ક્રેકાઓથી તેના પ્રત્યે આદર દર્શાવેલો જણાય છે પાટણ, વગેદરા, ખભાત, હાણી, હોઈ, લિંમડી, પાનીતાણુ, મુગઈ, જેમયમેર, મિકાનેગ, પૂના, પગમ, કલકતા (ગગાળ) અને પન્દેશોના પ્રખ્યાત સગદો-ભાગરો-જાનમકિંગેમા આ રત્નમાલાની પચાસ જેટલી પ્રાચીન પ્રતિયો જણનામા આવી છે કાગળો પર જ નહિ, સાતસો વર્ષ પહેલા તાગપત્રો પર પણ લખાચેલી તેની કેટલીક હગતલિખિત પ્રતિયો મળી આવે છે ગૃન્દરાતની પ્રાચીન રાગધાની પાટણના પ્રાચીન ગ્રથ ભાગરમા રહેલી તેવી ૧૫ પ્રતિયોનો નિર્ગ અને પાટણ જૈન ગ્રથ ભાગર સૂચી (તાગપત્રીય પ્રથમ ભાગ ગા ઓ સિ ન ૭૬, સન ૧૯૩૭, પ ૨૪, ૬૪, ૭૦, ૧૦૨, ૧૨૯, ૧૩૩, ૧૪૬, ૧૪૯, ૧૭૪, ૨૬૨, ૨૭૮, ૨૯૬, ૩૮૬, ૪૧૦, ૪૧૨) મા ક્રવા છે, જેમાની કેટલીક વિદમની ચાંદમી સદીમા સવત ૧૩૦૩મા, ૧૩૨૬મા, ૨ ૧૩૮૪મા, અને સ ૧૩૮૮મા પણ લખાચેલી છે હોઈમા શ્રીજમ્બુસગિહના જાનમકિંગની એક પત્રવાળી પ્રતિ (ન ૬૫૦) અત ૧૪૮૨મા કા વ ૮ ગનિવાગે મુંગિગપુરમા લખાચેલી જણાની છે તેની જ રીતે વિદમના ૧૫મા, ૧૬મા ક્રેકામા, તથા તે પછીના સમયમા લખાચેલી મળની પ્રતિયો અખ્યાલ્ય મળે છે તે સર્વમા તેના ગ્યનાર કવિનું નામ અષ્ટ ગીતે ‘શ્વેં ગુરુ વિમલ’ છેલ્લી રહમી ગાથામા દર્શાવ્યુ છે તથા આ રચનાને કવિએ વિમલ-નામાકિત કરી ચુકિતપૂર્વક ‘વિમલ-

આવા દેવનાર્ષિગુણનો આપણે ત્યાં ધણા માન્ય છે. પ્રકટચક્રચિત્રકાર આચાર્યે પણ એ આત્મી જ કથા રજૂ કરી છે —

એવામાં સુદ્ધાનંદ ખરજી પામી અવતર કર્યો અને પૂર્વના પૈરકવચથી તેણે મહાવરિફાલ નથચક્ર અને પદ્મચરિત્ર એ બન્નેને ઢાંચે ચોલાને તામે ક્યાં અને તે કોઈને વાજ્યા હેતો ન હતો.

પ્રકટચક્રચરિત્ર સ્વર્ણકાર પૃષ્ઠ ૧૨૩

ખરેખર આવી કથાઓ અર્થ વિનાની / છે. મહાવાદી પ્રતીન નથચક્ર ઢાંચે વાગ્યે છે. સારે તેમજ કાચપાથી દેવતા તે ઢાંચેને પધારી લઈ ભણ છે અને એની જ કાલામણથી નિર્મલુ કવેના નથચક્ર ઢાંચેની ત્યાં કરવાની એ દેવતાને પરવા નથી. સારે તો આવી કથાઓ ઉપદેશભર્યા / થાયે ને.

આત્મા પ્રાસંગિક ન હોવા છતાં જ મેં આ ભોજમાં પચાકપમહાકાવ્ય અને તેની વૃદ્ધિના ઉલ્લેખોની નોંધ કરી છે. એટલે મારે કહેવાની વસ્તુ અનુપસ્થિત તો છે જ અને તે એ કે પચાકપમહાકાવ્ય નામ સાંકળી ધણા વિદ્વાનો એમ ખરી મેં છે કે પચાક નામનું ધરા હોતું એઈએ પરંતુ ખરુ જોવા તેમ છે / નહિ પચાકપમહાકાવ્ય એ કવચાખ્યાયી જુરો પાડેલો એક કાવ્ય વિજ્ઞાન કોઈતેનું મૂલ્ય સ્થ ને કહી શકાય તો તે કાવ્યમય (ગુદાકપચર) જ કહી શકાય—જેમ આત્મચક્ર નિયુક્તિમાંથી બોધનિર્બુદ્ધિને જુદી પાડવામાં આવી છે—કસરેકાયાનિર્બુદ્ધિમાંથી પિંદનિર્બુદ્ધિને જુદી કરી છે તે જ રીતે કવચાખ્યાયી પચાકપચક્રને પણ અન્ય કરવામાં આવ્યું છે. ગુદાકપચક્રની ઢેરનીક જૂની સંપ્રદાઈઓના આત્મા પચાકચક્ર સમાસમ્ આવો ઉલ્લેખ નેઈ દેરશાક અત્યા પરી જન્ય છે. પરંતુ ખરી રીતે અત્યા પચુ જોઈએ નહિ એવા નામોએજવાળા પ્રતિબો મધી મહાકવચચક્રની જ પ્રતિબો છે.

શ્લેઠ ગુરુ વિમલસૂરિની પ્રશ્નોત્તર-રત્નમાલા

૫. લાલચઢ ભગવાન ગાધી

જિનાસુ સિધ્ધિના ઉપયોગી પ્રશ્નોના, ગુરુએ આપેલા તાત્ત્વિક ઉત્તરોથી ગૃથાયેલી આ પ્રશ્નોત્તરમાલા અર્પમાન્ય અમૃત્ય ઉપદેશ -તોવી જોઈતી હોઈ એ અરેખર રત્નમાલા જેની મદદની દીગતી છે, રત્નમાલાના નામને આર્થઃ કહે છે બાલ્ય રત્નોની માલા ક્રમના આત્મિક ગુણુ રત્નોની આ માલા અતિ પ્રમાણ, મગન સંધ્યાસાગર, આરોગ્ય નાથ, આયુષ્ય પ્રદ, દિવકર, રાત્રિકર અને ગુણકારક થઈ ને તેની છે આમા રત્ન પરીપદો (અવેરીઓ) તેની ઉગી કિંમત આપી ગઈ છે એની ગચના દમરકે વર્ષ પર્વની હોવા ક્રતા તેના તેજસ્વી રત્નો જગ્ય અષ્ટા પદના મિના હરુ જગદગતા જગ્યાય છે અમૃત બાળામા રહ આર્યા-ગાથામા એ ગાયેની છે તેની પદેની ગાથા મગન અને અભિધેય દશાવે છે અને તેની છે ની ગાથા કવિના નામની નિગર છે એ બે ગાથાઓને માલાના મેર તરીકે ગણીએ તો રગ ગાથા નયનોથી દીપતી આ રત્નમાલા નયનમાલા જેવી જોએ છે ટંને ભાગ ન રે અને ટંને નોભાવે એની એ નાજુક અને ગુરુ હોઈ ગુરુઓએ જ નહિ, અત્યુપાયોએ પણ કુકે ધાગણુ ક્રવા યોગ્ય છે—ક્રવ્ય ક્રવા યોગ્ય છે એની મનોદરતાએ વૈન-વૈનેનર જનતાને આકર્ષી જણાય છે એ રત્નમાલા ગચનાર તરીકે શ્વેઠ વૈનગાય મિત્રાય મિત્રમર વૈન ગગન, સકરાચાર્ય અને ગુરુ યતીન્દ્રના પાપુ નામ જોગયેલા છે, તેમાથી આના વાગવિઢ આમા કવિ-ઉપદેશક કયા હોવા જોઈએ ? તેની પ્રામાણિક ગવેવાળા રૂગી સત્ય જોનાર અહીં પ્રપન્ન સ્વપામા આવે છે

વેતામર વૈન-સમાજમા આધુ, આધવી, શ્રાવક, ત્રાવિદાગપ ચતુર્વિધ અધમા ચિત્કાલથી એનુ લેખન, પર્વન-પા'ન, બાળ્યાન, ઉપદેશાન્તિ પ્રચલિત રહેણુ જણાય છે શ્વેઠ વૈન મમાળે પામ્ય ગ્યાધ્યાય-પુસ્તિકામા, પ્રકરણુ પુસ્તિકામા, પ્રકરણુ સચ્ચદમા અને પ્રકીર્ણ-અથ સચ્ચદમા પણ એને ગ્યાન આપી મકાઓથી તેના પ્રત્યે આદર દર્શાવેલો જણાય છે પાટણુ, વોદના, ખભાત, જાણી, ડભોઈ, લિંગડી, પાથીતાણુ, મુઅઈ, જેમનમેર, બિદાનેર, પૂના, પગ્ગથ, કલકત્તા (મગાળ) અને પગ્ગેગોના પ્રખ્યાત સચ્ચો-લગને-નાતમન્નિગેમા આ રત્નમાલાની પચામ જેટલી પ્રાચીન પ્રતિયો જાણુનામા આવી છે કાગળો પર જ નહિ, આતસો વર્ષ પહુલા તાડપત્રો પર પણ લખાયેલી તેની કેટલીક હરતલિખિત પ્રતિયો મળી આવે છે ગૂરગતની પ્રાચીન ગગ્ગાની પાટણુના પ્રાચીન અથ ભાગમા રહેલી તેવી ૧૫ પ્રતિયોનો નિર્દેશ અમે પાટણુ વૈન અથ ભાગ સૂચી(તાડપત્રીય પ્રથમ ભાગ મા ઓ સિ ન ૭૬, મન ૧૯-૭, ૪ ૨૪, ૬૪, ૭૦, ૧૦૨, ૧૨૯, ૧૩૩, ૧૪૬, ૧૪૯, ૧૭૪, ૨૬૨, ૨૭૮, ૨૯૬, ૩૮૬, ૪૧૦, ૪૧૨)મા કયા છે, જેમાની કેટલીક વિદ્યમની ચાંદમી સદીમાં મવત ૧૩૦૩મા, ૧૩૨૬મા, મ ૧૩૩૪મા, અને સ ૧૩૮૮મા પણ લખાયેલી છે ડભોઈમા શ્રીજંબૂસરિજ્ઞના જાનમંદિગિની એક પત્રવાળી પ્રતિ (ન ૬૫૦) મવત ૧૪૮૨મા ઢા વ ૮ શનિવારે મુન્નિગપુગમા લખાયેલી જણાતી છે તેવી જ રીતે વિદ્યમના ૧૫મા, ૧૬મા મકામાં, તથા તે પછીના સમયમા લખાયેલી મળતી પ્રતિયો અપ્યાનધ મળે છે તે અર્થમા તેના ગચનાર કવિનુ નામ અષ્ટ ગીતે 'શ્લેઠ ગુરુ વિમલ' છેલ્લી રહમા ગાથામા દર્શાવ્યુ છે તથા આ ગચનારે કવિએ વિમલ - નામાકિત કરી યુક્તિપૂરક 'વિમલ -

પુનિદાના અતમા શ્રીજિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય દેવમૂર્તિ ઉપાધ્યાયે રચેલી ૨૫ શ્લોકની પ્રગણિત છે ૫ (આ જિનેશ્વરસૂરિ વિદ્યમની તેરમી સદીના ઉત્તરાર્ધમા તથા ચૌદમી સદીના પૂર્વાર્ધમા વિદ્યમાન હતા)

જેસલમેર-અથ-ભાગમા ગણેલી ૬૭ સુધી અપ્રગણિત આ વૃત્તિનો આદ્યન્ત ભાગ અમે જેમલમેર ભાગ અથ-સૂરી(ગા ઓ સિ ન ૨૧, ૫ ૧૦, પ્ર સન ૧૯૨૩)મા દર્શાવ્યો છે તથા ત્યા અપ્રસિદ્ધ અથ અથકૃત પગિચય(૫ ૪૦)મા, જૈનોપદેશઅથોમા એનો ઉલ્લેખ કર્યા છે એ પ્રતિમા પણ ‘રચિતા સિતપટગુરુના’ ગાથા છે, અને તેની વ્યાખ્યામા મૂલકાર કવિને શ્વેતાચર-ગુરુ વિમલ જણાવેલ છે

[૨]

આ પ્રશ્નોત્તર-રત્નમાલાની દૃષ્ટાંતો સાથે વિવરણુપ ખીછ વૃત્તિ વિક્રમસવત ૧૪૨૯મા ચંદ્રગચ્છ (સુદપદ્મીયગચ્છ)ના દેવેન્દ્રસૂરિએ ૭૭૮૦ શ્લોક પ્રમાણુ ગચ્છી હતી, જેનુ સશોધન મુનિભદ્રસૂરિએ કર્યું હતું ‘ આ વૃત્તિકારે અતમા પોતાનો પગિચય વિન્તાગચ્છી પ્રગણિતમા આપ્યો છે, તથા જે બે સદ્ગુહર્યોની—ભોલા અને ખેતા નામના ભાઈઓની પ્રેરણાથી તેમણે એ જ્ઞતિ રચી હતી, તે ઉપદેશનાતિના લિંગાવશનો પણ પરિચય પ્રગણિત દ્વારા કરાવ્યો છે (કેટલાક વિદ્વાને જૂલથી આ મુનિભદ્રસૂરિને પણ આના વૃત્તિકાર જણાવ્યા છે) આ વૃત્તિની વિક્રમસવત ૧૪૪૧, સ ૧૪૮૯ અને સ ૧૫૩૯મા લખાયેલી પ્રાચીન પ્રતિયો પાટણ (જે જૈનાચાર્ય જયનાનદસૂરિના ઉપદેશથી પૂછાવિકાએ લખાવેલ), પૂના (પૂના ૩ કોલેજના સન ૧૮૮૮મા પ્રકટ થયેલા કેટલોગમા ૧૮૮૧-૮૨ના કલેક્શનમા સ્થિત ન ૧૬૪) અને પદેશમા બાલિનના પુસ્તકસંગ્રહમા વિદ્યમાન છે ચાણુમામા સવત ૧૬૪૦ની પ્રતિ છે આ વૃત્તિને જામનગર-નિવાસી શ્રાવક પ હીગલાલ હસગજે સવત ૧૯૭૧મા છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે તે વૃત્તિના અતમા પણ મૂળ ‘રચિતા સિતપટગુરુના’ ૨૯મી આર્ધા નેવામા આવે છે તથા તેની વ્યાખ્યામા શ્વેતાચરગચ્છાર્ય વિમલસૂરિએ રચેલી તે પ્ર૦ રત્નમાલા જણાવી છે—

વ્યા૦ “ સિતપટા શ્વેતામ્બરાસ્તેપુ ગુરુ સરિપદ પ્રતિષ્ઠસ્તેન સિતપટગુરુના શ્વેતામ્બરાચાર્યેણ વિમલેન વિમલનામ્ના સૂરિણા વિમલા ગતવત્કમપા નિર્મલા વા રત્નમાલેવ રચિતા વિહિતા ઇય પ્રજ્ઞોત્તરરત્નમાલા કળઠગતા સર્તી ગલ્પસ્થિતા સર્તી પઠિતા સર્તી ક મધિક ન મૂલયલ્લકરોતીત્યર્થે । યથા રત્નમાલા ગલ્કન્દલ્પા પુમાસ ક્રિય વા મૂલયતિ, તથેયમપિ પ્રજ્ઞોત્તરરત્નમાલા કળ્ઠપીઠસ્થા અર્થોપત્ત્યાડપીતા સર્તી ચર નારી વા શૃંગારપતીત્યર્થોઽર્થે ॥

સમાપ્તા ચેય પ્રજ્ઞોત્તરરત્નમાલાવૃત્તિ ॥ ”

(૫ હી હ પ્ર ૫ ૫૬૭)

૩ “ શ્રીજિનેશ્વરસૂરિનાં પાર્દામોજમધુવ્રતે । શ્રીદેવમૂર્ત્યુપાધ્યાયૈર્નિર્મિતૈષા પ્રગણિતકા ॥

ઈતિ પ્રજ્ઞોત્તરરત્નમાલાવૃત્તિપુ૦ સાધુમયચક્રવેક્ષિતાયા પ્રગણિત સમાપ્તા ॥ ” — જે ભ અથસૂરી

૪ “ તસ્યાનુજેન દેવેન્દ્રસૂરિણા વિક્રમાર્કત । નન્દ-યુગ્મ-પયોરાણિ શશાઙ્ક-પ્રમલસરે (૧૪૨૯) ॥ ૧૭ ॥

પ્રજ્ઞોત્તરરત્નમાલાયા વૃત્તિવિદધે મુદા । ગોપિતા ચ લસદ્મદ્રૈ શ્રીમુનિમદ્રસૂરિભિ ॥ ૧૮ ॥ યુગ્મ ”

— પ્રજ્ઞોત્તરરત્નમાલા સદીકા (પ્ર ૫ હી હ)

પ્રત્યોત્તર - સ્તોત્રમાશ્રય' એવા નામથી જોગાવાતી છે તેમાં વીરચિત્તેન્દ્રના મનનવાળી, અભિવિ
શ્યવતી પ્રથમ ગાથા બાવી છે

અવિદ્યમ જિનરમેશ્વ પ્રણોત્તરમાશ્રયિકાં વક્તુ ।

નમનન્મર-કથ્ય, દેવ દેવગણિ ર્શિમ્ ॥ ૧ ॥"

ગી.૭ તથા ૨૮મી ગાથામાં વિમલ પ્રત્યોત્તર-સ્તોત્રમાશ્રય નામનો નિર્ણય બાવી રીતે થયે છે.

કા યતુ નાથવિન્દે ૬, રાજગાર્ભ-ગાથા પદ્યમ્ ।

કપ્પરિયતથ વિમલ-પ્રણોત્તર-સ્તોત્રમાશ્રયિકા ॥ ૧ ॥

"ત્તિ કપ્પમ્મા વિમલ્લ પ્રણોત્તર-સ્તોત્રમાશ્રયિકા વેદમ્ ।

તે મુક્કામ્મલ્લ મણિ, વિમલ્લિ સિદ્ધ-સમાયેતુ ॥ ૨૮ ॥

રક્ષિત્ત સિત્તપલ્લ-ગુરુણા વિમલ્લ વિમલ્લેન યમ્માલેવ ।

પ્રણોત્તરમાલેયે કપ્પમ્મા ક ન સૂવસિ ૧ ॥ ૧૧ ॥"

— મુળ રચનામાં હેતુની આજ્ઞામાં કવિએ પોતાનું નામ સિત્તપલ્લ ગુરુ = શ્વેતાંતર આચાર્ય
વિમલ્લ એવું રજૂ રીતે લખ્યું છે

— તિમિત્તમાં એ શ્વેતાંતર મંત્રણાઓએ સ્થિતના તેરમ અને પંદરમ સંક્રામાં બા બહુમિતિ ૫૨
પ્રસ્તુતિઃ બોધઃ હૃદનો સાથે સક્ષિપ્ત અને વિસ્તૃત બાબતોનો સમૂહાશ્રયમાં રચેલી છે

[૧]

આ પ્રણોત્તર-સ્તોત્રમાશ્રય ૫૨ પદ્યોની રૂપિ રિ સ ૧૨૨૩માં હરિયાજ મંત્રીની વિચ્છિન્ન
દુઃખપ્રત્યક્ષિએ મી હતી, તેનું પોકપ્રખ્યાત ૨૧૪૪ લખાવેલ છે આ રૂપિહર, શ્રીમદ્ભક્તિ-સિદ્ધિ
ધમનોસ્થાનિ-૩ પ્રસ્થિત અને ધમોરોપપ્રતિના સ્થિત હતી, ૭ ધમપ્રોપ્ત્યુત્તિ કલ્પસિદ્ધરાજ્ય (સિદ્ધરાજ)ની
સમ્પન્નિત થવા હતા રૂપિહરે પોતાનો જીવિત પરિભ્રમ તેવા બનામાં કર્યો છે ૧ આ રૂપિની પ્રત્યોત્તર
મંત્રિ સ્થિતની શ્વેતાંત્રી સત્રીમાં લખાવેલી લખાવ છે કારણ કે સદ્ય (સદ્ય) અન્યથાએ લખાવેલ એ

૧. આનામાં કવચ છે અન્ય અન્ય કવચ દેરજાનવા બાબતો મેં છે

૨. શ્રીમદ્ભક્તિ-સિદ્ધિ-સુખાનુભવ । વડીએ જાણી કવચા બીજાંપ્રયયસુખ ॥
વર્ણકારણ લુપ્તકલ્પકારિત્રોક્તલલ્લ લલ્પકારિત્રોક્તોક્તલલ્લ લેલોક્તોક્તિસુખ ॥
શ્રીમદ્ભક્તિ-સિદ્ધિ-સુખાનુભવ (સે) વિદિત્તપ્રત્યક્ષિ એ શ્રીમદ્ભક્તિ-સિદ્ધિ-સુખાનુભવ શ્રીમદ્ભક્તિ-સુખાનુભવ ॥
કારિત્રોક્તલલ્લ લલ્પકારિત્રોક્તલલ્લ । રમ્પ્રત્યક્ષિ હોય, શ્રીમદ્ભક્તિ-સુખાનુભવ ॥ ૧ ॥
જાણીએ દુલ્ભલેલોગ મલોક્તિ-સિદ્ધિ । મલ કલ્પે લલ્પલલ્પ, લલ્પલલ્પાં લલ્પલલ્પ ॥ ૨ ॥
તેવા લુપ્ત-કલ્પના કલ્પ પદિતલલ્પાં । લલ્પલલ્પલલ્પ, વિદિત્તે શ્રીમદ્ભક્તિ-સિદ્ધિ ॥ ૨૧ ॥
સુખ-સુખિ-સિદ્ધિ-સુખે વી હરિપ્રત્યક્ષિ વિદિત્તે ॥
રજ પદ્યે રૂપિ પ્રત્યોત્તર-સ્તોત્રમાશ્રય ॥ ૨૧ ॥

— હેતુકારણે ૫૨ પ્રસ્તુતિ (અ. બો સિ ન. ૨૧ ૪ ૧)

[૫-૧૨]

—એ જ પ્રમાણે વડોદરા, ડભોઈ અને અન્ય ગ્રંથોના ગ્રંથ સંગ્રહોની ખાલાવબોધ માથેની એ ગ્રંથની બીજી પ્રાચીન પ્રતિયોમા પણ તેવા ઉદ્દેશ્ય જોવામા આવે છે

વડોદરા-જૈનજ્ઞાનમંદિરમા પ્ર કાતિવિજયજી મ શાસ્ત્રમગ્રહમા ન ૮૯૦મા બીજી વૃત્તિની પ્રતિ ડથા-સનત ૧૬૪૮મા લખાયેલી છે તથા ૫૬૫મા, ન ૫૬૭મા, ૨૦ પત્રવાણી પ્રતિમા આ પ્રાં ૨૦ સાથે સક્ષિપ્ત કથા સમધ છે, પ્રતિ સ ૧૬૭૫મા લખાયેલી છે

વડોદરામા શ્રીઆત્માગમજી-જૈનજ્ઞાનમંદિરમા શ્રીહુસવિજયજી-શાસ્ત્રસગ્રહમા ન ૨૧૬૪ની ચાર પત્રવાણી પ્રાં ૨૦ પ્રતિ અબક-ગુજરાતી ડયા-લાવાય સાથે છે, તેના અતમા જણાવ્યા પ્રમાણે તે આધી શ્રીરૂપલક્ષ્મી પદમેવિ સાધી ગુણલક્ષ્મી પદનાથ લખેલી જણાવી છે તેમા પણ પૂર્વોક્ત ગાથા છે, તથા તેના અર્થમા ‘ નીપળવી શ્રવેતામ્બર આચાર્યધ વિમલ ધમિનામધ ’ જણાવેલ છે

ડભોઈમા શ્રી જબૂસજીના જૈનજ્ઞાનમંદિરમા ન ૪૬૫મા ગ્રહેલી આગ પત્રવાણી પડીમાત્રમા લખાયેલી પ્રાં રત્નમાલા-ખાલાવબોધની પ્રતિ, સનત ૧૬૯૪ આશ્વિન વ ૩ ભોમે લખાયેલી છે, તે નાગખાઈના પદન માટે લખાઈ હતી—તેવો તેના અતમા ઉદ્દેશ્ય છે—

તેમા પણ સિતપટગુરુ વિમલ નામવાળી આર્યા છે, તેના લાવાર્યમા ‘ નીપળવી મેતંબરનધ આચાર્યધ ’ વગેરે ઉદ્દેશ્ય છે

—એ જ જ્ઞાનમંદિરની ન ૯૫૪ની ૨૮ પત્રવાણી, વૃત્તિને આધારે સક્ષિપ્ત કથાવાળી ખાલાવબોધ માથેની પ્રાં ૨૦ની પ્રતિ, અધિ સહસ્રગુણના ચરણ પ્રસાદથી ઋ સાદુલે લખી હતી—તેમા પણ વિમલ નામવાળી ગાથાના લાવાર્યમા “ નીપળવી શ્રવેતામ્બરગુરુધ વિમલનામા આચાર્યધ ” વગેરે જણાવેલ છે

—એ જ સગ્રહની ન ૧૦૦૧ની ૧૦ પત્રવાણી, તથા ન ૧૨૮૪ની ૬ પત્રવાણી પ્રાં ૨૦ ખાલાવબોધની પ્રતિમા પણ તે જ નામ જણાવેલ છે

સુઘઈ-લાલમાગમા, મડલાચાર્ય કમલસૂરિ-ભગરની સ ૧૭૫૨મા લખેલી ડયાવાળી પાચપત્રવાણી પ્રાં રત્નમાલાની પ્રતિમા પણ તે આર્યા છે અને લા તેવો ઉદ્દેશ્ય જોવાય છે વડોદરાના આત્મારામજી જૈનજ્ઞાનમંદિરમા શ્રીહુસવિજયજી-જૈનશાસ્ત્રસગ્રહની ન ૨૧૮૩ મૂળ પ્રતિમા, તથા ન ૨૧૩૩ શુજરાતી લાનાર્યવાળી પ્રાં રત્નમાલાની પ્રતિમા પણ એ ગુરુ વિમલાચાર્યનો નામનિર્દેશ જોઈ શકાય છે

પ્રો પીટર્સનઆહેમના હ લિ પુસ્તકોના ગિપોર્ટમા પણ એ જ નામ મળે છે

‘ એ કેટલોગ ઓફ સ મેન્યુ ઇન ધી લાયબ્રેરી ઓફ હીજ હાઇનેસ ધી મહારાજા ઓફ બીકાનેર ’ (૨ શ્રેયેન્દ્રલાલ મિત્ર, પ્ર સન ૧૮૮૦, ડલહતા) ન ૧૫૦૬મા જણાવેલ પ્રાં રત્નમાલાના અતમા પૂર્વોક્ત સિતપટગુરુ વિમલનામવાળી આર્યા છે

‘ કેટલોગ ઓફ ધી મ મેન્યુ ઇન ધી બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ ’ સન ૧૯૦૨મા લગનથી પ્રકાશિત પુ પ ૧૨૮મા ન ૩૧૧મા પણ એ પ્રમાણે આર્યા જણાવેલ છે

‘ નોટીમીઝ ઓફ મ મેન્યુ ૧૮૯૪ એ સો બગાલ ’ પ્ર સન ૧૯૦૭ વો ૩, પ ૧૨૫, ન ૧૯૪મા સિતપટગુરુ વિમલ નિર્દેશવાળી આર્યા સાથે પ્ર રત્નમાલાની ૬ પત્રવાણી પ્રતિ અના-અની દિક્ષાવાચાર્ય મ ખાલચંદ્રની જણાવી છે

— આ જિહ્વા પ્રાનામં ૧૭૫ ૫૫૫ ને ધોરણક વિમલાચાર્ય, વિમલચંદ્રસૂરિ એવા નામથી બોલાવ્યા છે—

“કરહામ્યોઘૈયાગુ ધીરેકેત્રસુનીદયઃ ।
મોક્ષાન્ઘૃતાઽનિષ પ્રાપ્તુમેતદત્યક્ષિત ॥
પ્રક્ષોભરત્નમાર્ગાં વિમલાચાર્યનિર્દિષ્ટમ્ ।
વિરુદ્ધેષિ મુદ્ગલ્લેપુતારી તથા ઘ્ન ॥ સુખમ્ ॥

૧૨ જી કોર ધીરેષેષજિવેશનકુરેષણકામકામ પ્રક્ષોભરત્નમાર્ગ પ્રવચનમ્ મુક્તમાર્ગ-
પ્રમાણિગુપ્તસૂરિ, બીચિમ્મચંદ્રસૂરિ, વિરલમવલ્લભ ૨૨ ” (૬૧)

[૩]

આ પ્ર આચાર્યાના આગળને તકલીફ આપુ આગમ—જુલનીમા—સમગ્રજગત આવાવગોડ
નામથી ૧૪૩૫ થા ૧ ૧૮ વિદ્વાન મુનિઓએ પ્રવલ્લ થ્યાં છે તેની ૧૭મી-સોશમી સદીમાં બખાવેલી
પ્રાચીન પ્રતિષ્ઠા મળી આવે છે. વગેરેના પ્રાચારિશાસ્ત્રમાં રહેલી ન ૨૨૨૧ની ૬ ૧૪૪૫ની પ્રતિ
ષ્ઠા ૧૫૪૩માં ૪૫ ૧ ૧૪ દિને વિશ્વવત્સલ માં બનેલી જુલની છે. તે મ્ને તથાજગતનાર-ધર્મ
શીક્ષકમીસાગરસુનિ સિદ્ધ સુદગ્ધાચાર્યસુએ સ્વપરોપકાર માટે બનેલી જુલની છે. તથા
જાનના સ્થાન પ્રમાણે તે પ્રાચીની યુ વજુવાને બખાવેલી હતી તેમાં ૧૭૫ મ્ને ૩૩ વિમલના નામજણી
આઈ છે. તથા જુલનીમાં તેના બધામાં બેનો ઉમેલ છે ૧

[૪]

વગરના—પ્રાચારિશાસ્ત્રમાં (૧ ૩૦) જગત પ્રતિ ૧૭૫ ૧૪૪૫ના આવાવગોડ સાથેની મીસ
પ્રતિ ૧૭૫ ૧૬ મી સદી ૭૮મી પ્રાચીન છે. ૭૮ જગરે સ્થા સોમા પામે બખાવેલ છે. તેમાં ૧૭૫
એ ૧ પ્રમાણે ને ૩ વિમલનો નામ નિર્દેશ છે ૧

૫ જગેશ્વર ગુરુ વિમલકિ (જગજ્ઞાની) રીર વિમલ પ્રક્ષોભરત્નમાર્ગા વીલી. ૧ પ્રક્ષોભરત્નમાર્ગા કટિ
રત્તે રત્તે ૧ જગર ૧ જગર હુ હરિહરિયર વગર. ૧ જગર જગરિ રત્તેર હુર જગર વગર. ૧ જગર
જગર હુર. ૧ જગર જગર

૬ પ્રક્ષોભરત્નમાર્ગા—પ્રાચારિશાસ્ત્રમાં ૧૭૫ ૧૪૪૫ થા ૧ ૧૮ વિદ્વાન મુનિઓએ પ્રવલ્લ થ્યાં છે તેની ૧૭મી-સોશમી સદીમાં બખાવેલી
પ્રાચીન પ્રતિષ્ઠા મળી આવે છે. વગેરેના પ્રાચારિશાસ્ત્રમાં રહેલી ન ૨૨૨૧ની ૬ ૧૪૪૫ની પ્રતિ
ષ્ઠા ૧૫૪૩માં ૪૫ ૧ ૧૪ દિને વિશ્વવત્સલ માં બનેલી જુલની છે. તે મ્ને તથાજગતનાર-ધર્મ
શીક્ષકમીસાગરસુનિ સિદ્ધ સુદગ્ધાચાર્યસુએ સ્વપરોપકાર માટે બનેલી જુલની છે. તથા
જાનના સ્થાન પ્રમાણે તે પ્રાચીની યુ વજુવાને બખાવેલી હતી તેમાં ૧૭૫ મ્ને ૩૩ વિમલના નામજણી
આઈ છે. તથા જુલનીમાં તેના બધામાં બેનો ઉમેલ છે ૧

૬ જગેશ્વર ગુરુ વિમલકિ (જગજ્ઞાની) રીર વિમલ પ્રક્ષોભરત્નમાર્ગા વીલી. ૧ પ્રક્ષોભરત્નમાર્ગા કટિ
રત્તે રત્તે ૧ જગર ૧ જગર હુ હરિહરિયર વગર. ૧ જગર જગરિ રત્તેર હુર જગર વગર. ૧ જગર
જગર હુર. ૧ જગર જગર

૭ પ્રક્ષોભરત્નમાર્ગા—પ્રાચારિશાસ્ત્રમાં ૧૭૫ ૧૪૪૫ થા ૧ ૧૮ વિદ્વાન મુનિઓએ પ્રવલ્લ થ્યાં છે તેની ૧૭મી-સોશમી સદીમાં બખાવેલી
પ્રાચીન પ્રતિષ્ઠા મળી આવે છે. વગેરેના પ્રાચારિશાસ્ત્રમાં રહેલી ન ૨૨૨૧ની ૬ ૧૪૪૫ની પ્રતિ
ષ્ઠા ૧૫૪૩માં ૪૫ ૧ ૧૪ દિને વિશ્વવત્સલ માં બનેલી જુલની છે. તે મ્ને તથાજગતનાર-ધર્મ
શીક્ષકમીસાગરસુનિ સિદ્ધ સુદગ્ધાચાર્યસુએ સ્વપરોપકાર માટે બનેલી જુલની છે. તથા
જાનના સ્થાન પ્રમાણે તે પ્રાચીની યુ વજુવાને બખાવેલી હતી તેમાં ૧૭૫ મ્ને ૩૩ વિમલના નામજણી
આઈ છે. તથા જુલનીમાં તેના બધામાં બેનો ઉમેલ છે ૧

[૫-૧૨]

— એ જ પ્રમાણે વડોદરા, હોઠોઈ અને અન્ય સ્થળોના ગ્રંથ સંગ્રહોની બાલાવબોધ માથેની એ ગ્રંથની ખીજ પ્રાચીન પ્રતિયોમા પણ તેવા ઉદ્દેશ્ય જોવામા આવે છે

વડોદરા-જૈનજ્ઞાનમંદિરમા પ્ર ક્રાતિવિગ્નયજી મ શાસ્ત્રસંગ્રહમા ન ૮૯૦મા ખીજી વૃત્તિની પ્રતિ ડ્યા-સનત ૧૬૪૮મા લખાયેલી છે તથા ૫૬૫મા, ન ૫૬૭મા, ૨૦ પત્રવાળી પ્રતિમા આ પ્ર૦ ૨૦ સાથે સંક્ષિપ્ત ડ્યા સમઘ છે, પ્રતિ સ ૧૬૭૫મા લખાયેલી છે

વડોદરામા શ્રીઆત્માગમજી-જૈનજ્ઞાનમંદિરમા શ્રીહુસવિગ્નયજી-શાસ્ત્રસંગ્રહમા ન ૨૧૬૪ની ચાગ પત્રવાળી પ્ર૦ ૨૦ પ્રતિ તત્ત્વક-ગુજરાતી ટ્યા-ભાવાર્થ સાથે છે, તેના અતમા જણાવ્યા પ્રમાણે તે સાધ્વી શ્રીરૂપલક્ષ્મી-પદમેવિ સાધ્વી ગુણલક્ષ્મી પદનાર્થ લખેલી જણાવી છે તેમા પણ પૂર્વોક્ત ગાથા છે, તથા તેના અર્થમા ‘ નીપજની શ્વેતામ્બર આચાર્યધ વિમલ ધસિનામધ ’ જણાવેલ છે

હોઠોઈમા શ્રી જબ્બૂસરિજીના જૈનજ્ઞાનમંદિરમા ન ૪૬૫મા ગ્હેલી ચાગ પત્રવાળી પડીમાત્રામા લખાયેલી પ્ર૦ રત્નમાલા-બાલાવબોધની પ્રતિ, સન ૧૬૯૪ આશ્વિન વ ૩ ભૌમે લખાયેલી છે, તે નાગબાઈના પદન માટે લખાઈ હતી—તેનો તેના અતમા ઉલ્લેખ છે—

તેમા પણ સિતપટગુરુ વિમલ નામવાળી આર્થા છે, તેના ભાવાર્થમા ‘ નીપજની મેતબરનધ આચાર્યધ ’ વગેરે ઉદ્દેશ્ય છે

—એ જ જ્ઞાનમંદિરની ન ૮૫૪ની ૨૮ પત્રવાળી, વૃત્તિને આધારે સંક્ષિપ્ત ડ્યાવાળી બાલાવબોધ માથેની પ્ર૦ ૨૦ની પ્રતિ, ઋષિ સહસ્રરણુજીના ચણુ પ્રસાદથી ઋ સાદુલે લખી હતી—તેમા પણ વિમલ નામવાળી ગાથાના ભાવાર્થમા “ નીપજની શ્વેતામ્બરગુરુધ વિમલનામા આચાર્યધ ” વગેરે જણાવેલ છે

—એ જ સંગ્રહની ન ૧૦૦૧ની ૧૦ પત્રવાળી, તથા ન ૧૨૮૪ની ૬ પત્રવાળી પ્ર૦ ૨૦ બાલાવબોધની પ્રતિમા પણ તે જ નામ જણાવેલ છે

મુઘઈ-લાલગાગમા, માલાચાર્ય કમલસિંગ-ભગ્ગની સ ૧૭૫૨મા લખેલી ટ્યાવાળી પાચપત્રવાળી પ્ર૦ રત્નમાલાની પ્રતિમા પણ તે આર્થા છે અને હા તેનો ઉદ્દેશ્ય જોવાય છે વડોદરાના આત્મારામજી જૈનજ્ઞાનમંદિરમા શ્રીહુસવિગ્નયજી-જૈનશાસ્ત્રસંગ્રહની ન ૨૧૮૩ મૂળ પ્રતિમા, તથા ન ૨૧૩૩ ગુજરાતી ભાવાર્થવાળી પ્ર૦ રત્નમાલાની પ્રતિમા પણ એ જ ગુરુ વિમલાચાર્યનો નામનિર્દેશ જોઈ શકાય છે

પ્રો પીટર્બનઆહેમના હ લિ પુન્ટકોના ડિપોર્ટમા પણ એ જ નામ મળે છે

‘ એ કેટલોગ ઓફ સ મેન્સ ઇન ધી લાયબ્રેરી ઓફ હીજ હાઇનેસ ધી મહારાજા ઓફ બીકાનેર ’ (= રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર, પ્ર સન ૧૮૮૦, કલકત્તા) ન ૧૫૦૬મા જણાવેલ પ્ર૦ રત્નમાલાના અતમા પૂરાકાત સિતપટગુરુ વિમલનામવાળી આર્થા છે

‘ કેટલોગ ઓફ ધ મેન્સ ઇન ધી બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ ’ સન ૧૯૦૨મા લગ્નથી પ્રકાશિત પૃ ૫ ૧૨૮મા ન ૩૧૧મા પણ એ પ્રમાણે આપા જણાવેલ છે

‘ નોટીસીઝ ઓફ ધ મેન્સ ૧૮૯૪ એ સો બગાલ ’ પ્ર સન ૧૯૦૭ વો ૨, ૫ ૧૨૫, ન ૧૯૪મા સિતપટગુરુ નિમન નિદેશવાળી આર્થા માથે પ્ર રત્નમાલાની ૬ પત્રવાળી પ્રતિ બનાવની નિદેશવાર્થ મ બાવચ્છની જણાવી છે

બુદ્ધિથી બુદ્ધિસ્થ મેનુ તરીકે

પિ ક્રેત્યેષુ જ મેનુ જનમિન્દ કચેરતન બંધ થી ચેર જોધી એ સો જયાન, વો ૧ બુદ્ધિસ્થ મેનુ સન ૧૬૧૭માં ત્ર યુ ય ૧૭૭૧૭૮માં ન કલકપ જોહન પામવીર જગ્યાની સ મ હુરમ્લ શામીજીએ લે જવતરલો આપ્યા છે તે લે વિભવકસિની પૂરોગ્રા ત્ર રત્નમાળાની આપ્યા ૧૭ કો નરક ! સરવણા, કિ યોજ્જ ! સવલજ્જિવિવિર્થ ।

આપ્યા ૧૮ કુજ વિષેએ કવો ! વિગ્રમસે સરીતે જાલે ॥

મવચીરલ્લ જન કવો ! વલ્લ પરચેડિત સવલેતુ ॥”

—નિ સ્થ કલમાના સંપત્તિ કુલ્લક (૧. ૧૨૦) મા અને જનન જોઈ રહ્યા છે

જા ત્ર રત્નમાળા પર શીખ્યાનમ્લકુલી સંક્રિપ્ત થવિ, વધા જવચૂરિ જમેરે મલે છે તેમ જલુ મે ગુર વિભવન તેના કર્ત જગ્યાના છે

પ્રમીતારે રત્નમાળા (પ્રાકૃતમાં)

જોહરા જોનપાનમરિયા શીલ્લસિજવલ્લ શામલકર્મા ને ૧ ૬૨માં ૨૧ જનમાળી નવી પ્રવિ છે તે સ ત્ર રત્નમાળાના પ્રાકૃત રૂપાંતર — જાતાંવરકપ છે તેમાં સ્થાયે ઉપાસકામિને કંરેલ વર્તિક છે તે પ્રમીતિ મુલરકાળે સ્થાપ્યૌય છે

તેના પ્રતકર્મા— જલ્લ ! સિમુચેવે ! ગુલ્લક પન્દરિ છે

જૂનની રકમી જાતિમ જાણા જાવી છે—

“વજ્જુસારવલ્લમાર્થ કંઠે ચોરે દુરમ્લેવ ।

સો નર સિવમુલ્લખી જલ્લ મચિરેવ કાજેત્ર ॥”

વર્તિકના પ્રરમ્ભ— જોમ્લ્લીસિમિત જલ્લ, યોહમ્લ્લીવલ્લપિમ ।

જમ્લુસમેન વામ્લાર્થ, કિપ્ને જર્લિલ મુલા ॥”

અમોઘવર્ષ નામ સાથે

જા પ્રમોવરરત્નમાળા (૫૪), નિર્લક્ષ્યવર મુલ્લકાળ, મુનર્થ વાકવી પ્રમ્લ કચેવી કાલમાજના સંપત્તિ કુલ્લક (સન ૧૮૬૦થી સન ૧૮૨૧ ચર જાગ્યાતિમા) પ્રાકૃતિન કચેલ છે જા જલુ ક્રેત્યી આપ્યામાં જતલ ક્રેત્યેષુ પ્રમ્લે જા કૃતિને મરિવિમન પ્રવૃત્તિ (વિરચિત) પ્રમોવર-રત્નમાળા નામથી જલ્લુની છે તેમ જા સપાકે તેમને મલેલ જે પચાળી મીલ્લ જોહ જનિ, કે ને સુવળી શા જવજાનમ્લ કચેલ્લને મોહની હતી, તેમાં રકમી જાતિને બલે મલ્લુ ટુલુ પલ (જલ્લુપુષ્પ મ્લોહ) પાકર તરીકે ટિપ્પણીમાં જલ્લુનુ છે —

મિલ્લકલ્લવલ્લેન વલેવ વલ્લકામિલ્લ । વલ્લકામોવલ્લેવ કુવિલ્લ વલ્લજ્જિલ્લ ॥

કિનર જન વિદ્વાનો જા પલ જોઈ જા કૃતિને રાજ અમોઘર્સની—રાજાનો જલ્લ કરી કચેવા તિ કોન જાકુની રચના જલ્લુને છે ક્રિપ્ત જનિલ્લેરી ચો ૧૫ ય ૩૭૮ અને જનન જા મલ્લ કર્ત તરીકે અમોઘવર્ષને કાવળ પિ વિદ્વાનોએ પ્રમ્લ કર્ત જલ્લુ છે મુલ્લકિલ્લ સેનક પ નાજાન પ્રેમીજના સન ૧૬૪૨માં પ્રમ્લિત કચેવા વિદ્વા કોન જાકિલ્લ જોર પ્રિન્કાલ પુત્રકામ વોન મલ્લન જનજાતી સપાળ જલ્લુના, અમોઘર્સ (પ્રમ્લ)નો ક્રેત્યેષુ કરતા તેમ જાલ્લુ

સૂચન ૫ પૃષ્ઠમા ક્યું છે વિગેષમા ૫ પૃષ્ઠમા 'ક્યા અમોઘવર્પ જન થે?' એને પ્રમાણિત રૂપા માટે અન્યોન્યાશ્રિત આ પ્રશ્નોત્તર-રત્નમાલા સમધમા જણાવ્યું છે કે —

“ઉપર હમ અમોઘવર્પની પ્રશ્નોત્તર-રત્નમાલા કિન્ન વર આવે છે. એક તો उसके મંગલચરણમે વર્द्धमान तीर्थंकरको नमस्कार किया गया है और दूसरे उसमे धनेक ज्ञानेन धर्मानुमोदित ही फही गई है। इससे कमसे कम उस समय जब कि रत्नमाला गची गई थी, अमोघवर्प उैनधर्मके अनुयायी ही जान पड़ते हैं।

પ્રશ્નોત્તર-રત્નમાલા તિલ્લની માયામે એક અનુગ્રહ હુઆ થા જો મિલતા હે ધારાં उसके અનુસાર વહ અમોઘવર્પની હી વનાઈ હુઈ હે। એસી ઢ્યામે ઉસે શંકરાચાર્યની, શુક યતીન્દ્રની યા વિમલસૂરિની રચના વતલના જનર્દસ્તી હે।”

તથા સ્વા નીચે ૪ ૫ ટિપ્પણીમા જણાવ્યું છે કે —

“શકરાચાર્ય ધૌર શુક યતીન્દ્રને નામની જો પ્રતિયાં મિલી છે ઉનમેં ઉહ સાત શ્લોક નયે મિલા દિયે ગયે હે પરન્તુ વે વસન્તતિલકા છન્દમે હે જો વિચ્છુલ અલગ માત્રમ હોતે હે ધારાં ઉનને અત્ત્વપદ્યોમે ન શુકયતીન્દ્રકા નામ હે ધૌર ન શકરા।

“શ્વેતામ્બર સાહિત્યમેં પેસે કિસી વિમલસૂરિકા ઉલ્લેખ નહીં મિલતા જિસને પ્રશ્નોત્તર-રત્નમાલા વનાઈ હો। વિમલસૂરિને અપને નામકા ઉલ્લેખ કરનેવાલા જો અન્તિમ પદ્ય જોડા હે વહ આપાછન્દમેં હે, પરન્તુ પેસે લઘુ પ્રકરણ-ગ્રન્થોમે અન્તિમ છન્દ આમ તૌરસે મિત્ર હોતા હે લેખા કિ વાસ્તવિક પ્રાં ૨૦ મારામે હે ધૌર વહી ઠીક માત્રમ હોતા હે।”

પ્રાં રત્નમાલાના રચનાગ્ર શ્વેં જૈનાચાર્ય વિમલસે અદલે દિં અમોઘવર્પને કગાવા ૫ પ્રેમીશ્રમે કહેલી દલીલો યુક્તિ યુક્ત નથી — એમ પૂર્વમા જણાવેલા પ્રમાણે જેનાગ વાચનાગ વિચારક વાચકોને સમન્વશે અમોઘવર્પના નામનિર્દેશવાળી પ્રતિ કટલી પ્રાચીન છે? તે કોણે ક્યાં લખાવી છે? અથવા તેમા છેદતા શ્લોકનુ લેખન કટલું પ્રાચીન છે? તે કોઈએ જણાવ્યું નથી પરં દ્વારવિલા પ્રમાણે જેતા વિચારતા સભવ તો એ છે કે આર્યામય એ કૃતિમા જુદો તર્ગ આવતો અમોઘવર્પ નામવાળો અતનો અનુકુપ શ્લોક કોઈએ પાઞ્ચથી જેડી દીધો જણાય છે આ ગર્ભ મહાકાવ્ય નથી કે મહાકાવ્યના લક્ષણો પ્રમાણે તેના સર્વ પરિચ્છેદતા અતની જેમ પ્રગણના અતમા પણ શ્લોક લિખ છદમા હોવો નેઈએ

શ્વેં જૈન સાહિત્યમા વિમલસૂરિ નામના અનેક જૈનાચાર્યાના નામ ગણી આવે છે, તેમા વિ સ ૬૦ (મહાવીર નિવાણ પૃષ્ઠ ૫૩૦ વર્ષે) પ્રા પડમચરિત્ર ગ્યનાર વિમલસૂરિ સુપ્રમિદ્ધ છે, કે જેની ગ્યનાનુ અકૃતમા પદ્મચરિત્ર રૂપાતર પદ્મચરિત્ર નામથી દિં જૈન કવિ રવિમેળે કહેલું જણાવ્યું છે એ જ શ્વેં વિમલસૂરિની કે તે પૃષ્ઠના બીજા વિમલસૂરિની આ ગ્યના માનવી નેઈએ

વિવેકથી રાત્નનો લાગ રૂનાર નિષ્કૃદ્ધ લાગી આવી લઘુકૃતિના અતમા પોતાને ગજ અમોઘવર્પ તર્ગિ ઓળખાવે, પોતાના પૂર્વનામને પ્રકટ કરે, એના પૂર્વનામના મોહ તો લાગ ન કરે અને પોતાની સાધુ-અવધાનું નામ પ્રદર્શિત ન કરે! એ સર્વ વિચાર કરતા પણ અમોઘવર્પ-નામવાળો શ્લોક પાઞ્ચથી કોઈએ જેડી દીધો હોય તેમ જણાઈ આવે છે અમોઘવર્પ દિં જૈને આ પ્રાં રત્નમાલા ગચી એવું દિં સાહિત્યમા ક્યા ક્યા મળે છે? એવું ૫ પ્રેમીશ્રમે લા જણાવ્યું નથી પ્રાં રત્નમાલાના તિલ્લની અનુવાદમા અમોઘવર્પનું નામ મળે છે — એ કથન માટે પણ લા પ્રમાણ દર્શાવ્યું નથી

શાંતિઆર્ચ નામ સાથે

જુદાગોત્ર લગ્ન (જામી વેલોથર રીમ પ્રેમ સ ૧૯૮૫માં પ્ર) ૫ ૫૮-૫૩૨માં તથા જુદાગોત્રલગ્ન (સન ૧૯૨૪માં મ. ડી. દેવદાસી મુળાની નુજ પ્રિ. પ્રેમ, મુળાની ૪)માં ૫ ૮૩૮થી ૮૪ માં વેમતગોત્રોમાં આ પ્રકોત્તરલગ્નનિધિ પ્રગટિત થઈ છે તેમ 'પ્રવિન્ધ કિનરત્ન'એ અનુસારજણી પ્રથમ આર્થ નથી, તથા જાતની 'ઉચિત સિત્તામણી' નામસગી આર્થ નથી, ૨૮ આર્થ ૫૩ી જાતમાં અર્થ 'પ્રિતિ શીઝસમલ' 'શીમજડુપાજાપરતા' આ પ્રિતિને લગ્નથી છે

બી વાસ જોડે થીલકરખર્ચ નો. ૧૧ (શરવણ મીઠાનુનિવાસ પ્રેમથી પ્રાપ્તિ) પ્રારભ્ય પ્રત્યક્ષિકા (દ્વિતીય ભાગ ૧ ૮૦થી ૧ ૪)ના પ્રયોગરૂપાભિષા પ્રદ કરી છે તેના વચ્ચે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મનન, અભિવિચારણી આદિ નથી, જ તત્ત્વ ચાલકોએ જો પ્રારભ્ય છે ૨૭ તોડો પ્રત્યક્ષ નિમગ્ન પ્રયોગ રૂપાભિષા છે ત્યાં ઉપરના સિદ્ધાંતોના વિમલનામના આદિ નથી વર્ણવ્યા ૨૮થી ૧૧ વચ્ચે છે ૧૮મું પણ જણ્યુ છે—

⁴⁴ इत्येयं कथं तस्य, प्रत्येकं चरणं भवति ।

तं मुक्ताभरणं हन विमलवस्त्रमभिविड कलमगजेडु ॥

अथानुसङ्गात् । इति श्रीमत्पद्मपुराणस्य श्रीगोविन्दसप्तमस्कन्धोपरिष्कारः श्रीमच्छ्री
महादेव इत्यौ प्रमाणोक्तस्तथास्तु ॥ १० ॥ अथोक्तं ॥ देव ॥

— પટેલા દરમિયાન પ્રમુખનો રિયર ક્રેટા આસનનું મનદ અભિવિનયનું પણ કાઢી નાંખી પાછળથી કોર્નન નજીક જાયા કોર્નને પ્રદક્ષિત કરાવ્યો વધારી કોર્ન જમ્યાન છે

गंक्षुष्याय नमः साधु वीर्य प्रान्तेन-भद्रिस्तमाया

શ્રીરામજન નામ સ્તોત્ર એક જીણ પ્રજોત્તર પ્રચિરણમાથા નામની કૃતિ મળે છે. પરંતુ તે
અત્યંત કદબા નથી તે હરજનિજામર હરિચિંતા (નવીમી) એ તેરજા પુરા પ્રકાશની ૭ વેળા
અભિજનના પદો તથા અનિમ ૭ પેલ મુગે છે—

अ०—^{१०} अथवा अथवा अथवा, तथा (निम्न) अथवा ये अथवा निम्न ।

मुने । इत्यने । इत्यस्य तैत्तिर्य निरपेक्षायामुक्तं श्रीकौमारा ॥ १ ॥

७-१५—कण्ड यत्त वा अथवा गत्त वा प्रज्ञोत्तरकम् मण्डितलम्प्या ।

उत्प्रेत्य मोक्षं विबुधं प्रकणात् (तुल्यम्) अथैव यौतुध-कथं च ॥ ३२ ॥

जीमव्याजपथः निरुक्तिः मन्त्रोक्तमन्त्रान्तरं उक्तम् ॥”

જુદાનામ તબારીમાં (૧૮૪૫) અને જન્યરેલોમાં એ પ્રકારિત થયેલ છે

કેનાક સમ્મરોએ વિમનધરિની મુદ્દેશ પ્રયોગરૂપાનમને જ પ્રમતી શિક્ષાવાર્ત્તી હિતિ
સમજી ગીધી બચુલ છે. જરી રીતે જાણાર જાનનોકન કરતાં જીવ બચુલના પ્રયત્ને તે બને હિતિનો
સ્પષ્ટ રીતે જાણી છે.

‘શુદ્ધિપ્રકાશ’ માસિક સન ૧૯૦૬ નવેમ્બરના પુ ૫૩, અંક ૧૧મા પૃ ૩૩૪થી ૩૩૭ ઉપર “પ્રશ્નોત્તરમાલા” સમયમા લે નગમિહગમ હરિલાલ ધ્રુવે ચર્ચા કરી હતી તેના ચાર કર્તા (૧) શ્રેષ્ઠ જૈન વિમલ, (૨) યતીન્દ્ર શુકદેવ, (૩) શંકરચાર્ય અને (૪) અમોઘવર્ણ સમયમા પોતાના વિચારો જણાવતા ‘ઢોઈ જૈન વિદ્વાને તેમા વિમલાચાર્યનું નામ દાખલ કરી દીધું હોય’ એવો આક્ષેપ કર્યો હતો —તે અનુચિત હતો તે પહેલાં આપેલા પ્રમાણો જોનાર વાચનાર વિચારક વાચકો સમજી શકે તેમ છે તથા તે લેખકે તે ગ્રંથને જૈનેતર કૃતિ તરીકે ઓળખાવવા શ્લોક ૮, ૧૦, ૨૦, ૨૪ તથા ૩૦મા શ્લોકના જે અવતરણો આપ્યાં હતા, તે શ્રેષ્ઠ ગુરુ વિમલસૂરિની પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલાના નહિ, પણ ઉપર જણાવેલ શંકરચાર્યકૃત મનાતી પ્રશ્નોત્તરમણિરત્નમાલા નામની બીજી કૃતિમાના છે લેખકે સગપ્પા નામવાળી કૃતિના ભ્રમથી વિમલસૂરિની પૂવાકત પ્રશ્નોત્તરમાલામા તે જણાવેલા શ્લોકો છે કે કેમ ? તે જોયું જણાતું નથી

શુક યતીન્દ્રના નામ સાથે

જર્નલ ગે એ સો ખગાલ વો ૧૬ ભા ૨, પૃ ૧૨૩પમા જણાવ્યા પ્રમાણે તે કૃતિના અતમા આરો ઉલ્લેખ છે—

“ઈતિ શ્રીશુકયતીન્દ્રવિરચિતા પ્રશ્નોત્તરમાલા સમાપ્તા।” તે બીજી પ્રશ્નોત્તરમણિરત્નમાલાના અતમા જણાય છે

ઉપમંહાર

વિગેષમા, પૂના ભા ઓ િ ધનિટ્ટયટ્ તરુધી સન ૧૯૪૪મા પ્રકાશિત થયેલ, પ્રો હરિ દામોદર વેલણ્ડર, એમ એ, એમના પ્રયત્નથી તૈયાર થયેલ ગ્રંથ નિનગત્તકોશ (ભા ૧, પૃ ૨૭૬-૨૭૭)મા પૂનાકત પ્રશ્નોત્તરમાલાના કર્તા વિમલસૂરિ જણાવ્યા છે તેની મૂળની, વૃત્તિ, ટીકા આદિની પ્રતિયો ક્યા ક્યા ? ક્યા ક્યા અગ્રહોમા, હ લિ પુ ના ક્યા ક્યા રિપોર્ટ, કેટલોગમા છે ? તે જણાવવા ધનગનાર સાથી જાણી જોઈ શકશે—અને સત્ય સ્વીકારશે—એવી આશા છે

આ સમયમા ‘પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલાકા કર્તા (૧)’ આરો એક અમાને હિંદી લેખ વીગ્નિ સ ૨૪૭૬મા સાગરથી પ્રકાશિત ‘વર્ણા અમિનદન ગ્રંથ’મા પૃ ૪૧૯થી ૪૨૨મા પ્રકાશિત થયેલ છે, પરંતુ તેમા સપાદક તરુધી કેટલુંક પચિત્તન થયું જણાય છે, તેથી અહીં ફરીથી બીજી રીતે યોગ વિસ્તારથી પ્રમાણો સાથે પુનઃ પ્રયત્ન કર્યો છે સત્ય-શોધકો આથી સતુષ્ટ થશે—એવી શુભ લાવના સાથે વિગ્નિ છુ

બ્રહ્મવિહાર—જૈન અને જૈનેતર દૃષ્ટિએ

પ્રા.૦ લક્ષ્મીલાલ બાલકૃષ્ણ દવે, એમ. એ.

બ્રહ્મવિહાર એટલે શું? બધા માણસોને બ્રહ્મવિહાર સબ અપરિચિત લાગે. પરંતુ બ્રહ્મવિહાર સબ આમ કરીને જૈન ઇર્શનિક સમિતિના પહેલે સ્થાને વચસાચેજો ભેવામાં આવે છે. એ કે વૈદિક અને જૈન ઇર્શનોમા આ સબ સીધી રીતે વચસાચેજો ભેવામાં આવતો નથી. ક્યાં તે સબથી જે ભર્તૃના અભિનિદિત થાય છે તે ભર્તૃના વર્ણનો ડેરેર ને સર્જા આવે છે. સમ એક હોય છતાં તેને અપરિચિત મારે અપરિચિત હોય છે. આ સબ અપરિચિત એટલેજો જૈન સર્જા આવે છે.

આથી જોઈતા તો આપણા મોક્ષસ્થાન વચેરે વિચારોને સમજા નથી જ. આપણા ભર્તૃ સ્વાસ્થ્ય ઇર્શનોને આપણે નિ સર્જાવે મોક્ષસ્થાન ઇર્શનો કહી શકીએ. મોક્ષસ્થાન અપરિચિત એકે જુદી જુદી હોય, બીજી રીતે કહીએ તો આ ઇર્શનો આપણા સ્થાન નિરતિસમ અપરિચિત હોવાથી તે આપણા ઇર્શનો છે એટલે કે આપણા સ્થાન મુખ્ય સ્થાન છે તે જ એવું છે તે જ એવું છે તે જ સ્વાસ્થ્ય છે.

બ્રહ્મવિહારની વૈદિક ક્રમના સ્વાસ્થ્ય ઇર્શનોને મે મોટા વિચારમાં વચેરે જાણીએ તો (૧) વૈદિક ઇર્શનો અને (૨) અપરિચિત ઇર્શનો એમ વચેરેજો થાય છે. અપરિચિત ઇર્શનોમાં જૈન અને જૈન ઇર્શનો છે અને વૈદિક ઇર્શનોમાં સર્જા, મોય, ન્યાય, વૈદિક, પૂજામાસ્ય અને ઉપરમાર્ગના અપરિચિત થાય છે.

ઉપર અને કહી શકીએ તેમ બ્રહ્મવિહાર વૈદિક ઇર્શનોમાં વચસાચેજો નથી પરંતુ તેને ભર્તૃ 'શાસ્ત્રી સિદ્ધિ', 'શાસ્ત્રીય', 'શાસ્ત્રીય', આવા સબ વચસાચેજો ભેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રીય એટલેજો એમ હવે અપરિચિત ભર્તૃ નિર્મિતોને સર્જાવે છે. તેમાંથી જ અપરિચિત સબ આવે છે. અપરિચિત પાનથી જ અપરિચિત ભર્તૃ સમજ છે. અપરિચિત પાન સમજ છે. મારે જ તેનો મરિયા ઉપરિચિત, મોય વચેરે તપાસ વૈદિક અપરિચિતોમાં થાય છે. અપરિચિત રમણ કરે અપરિચિત સિદ્ધિ કરે તે અપરિચિતની અપરિચિત અપરિચિતી કહેવાય. અપરિચિત અને અપરિચિત એક જ ભર્તૃના હોય. નેરિચિતોને મરિયા હોવાથી ભેવામાંથી થાય તે એક સબ તેમાં પાડે છે. પહેલે સ્થાને એક જ ભર્તૃના નેરિચિતી ક્રમના અપરિચિત તપાસ હોય છે અને વૈદિક ભર્તૃના અને આપણોથી સ્થિત થાય તેવજ અપરિચિત ભર્તૃના રહે એવું પુરુષને અપરિચિત અપરિચિત અપરિચિત પુરુષ કહેવાય. અપરિચિત પુરુષ જ અપરિચિત અપરિચિત અપરિચિત મારિચિત હોય છે.

કીર્તિપ્રિય ભર્તૃના પ્રમાણે જાણના મુખ્યમાય, જા તો વૈદિકી હોય છે. અપરિચિત મેવાથી હોય છે. જુદી વચસાચેજો પાન કરે અને તેમાં મરિચિત રાખી એ વૈદિકી મુખ્યમાય અપરિચિત છે. તેથી એક, આ વચસાચેજો હોયથી હોયકર આપણા આપણી હોય. અપરિચિત પાનથી જુદી જુદી આપણી છે. એવું સમજા અપરિચિત જ સમજા આપણી જ અપરિચિત જ સમજા છે. તેમ સમજા વૈદિકી છે. હોયકર મેવાથી પુરુષ અપરિચિત છે.

જૈન તત્ત્વજ્ઞોએ કહેલી બ્રહ્મવિહારની ક્રમના પાનમાર્ગોના મારે અપરિચિતોનું વર્ણન આવે છે. આ મારે અપરિચિતોના નામો અપરિચિત વૈદિકી, કુરુકુ, મુખ્યમાય અને ઉપરમાર્ગ છે. પાનમાર્ગોના પ્રમાણે આ મારે અપરિચિતોના અપરિચિતોના અપરિચિત છે. જૈન ઇર્શનોમાં પહેલે અપરિચિત એ જ એક.

આપક આત્મધર્મ હોવાથી તેની આપક ભાવનામાં મંત્રી, કુરુણા, મુદિતા અને ઉપેક્ષા આવી જાય છે એક જૈન કવિ દાર્શનિક અભિતગતિ કહે છે તેમ,

સત્ત્વેપુર્વમૈવી ગુણિણ પ્રમોદ

સંસ્કૃત્યમાનેષુ કૃપાપરત્વમ ।

અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે મંત્રીભાવ ગમ્યો જોઈએ, ત્યાં ત્યાં આપણને મહુગુણી લોકો દેખાય ત્યાં તેમના પ્રતિ આનંદ વ્યક્ત કર્યો જોઈએ અને દુઃખથી પીડાતા લોકો તરફ કુરુણા યતાવધી જોઈએ

આચાર્ય હેમચંદ્રની બ્રહ્મવિહારકદંપના . હેમચંદ્રાચાર્યનો એક જ શ્લોક બમ થયો

પ્રાગભૂત ચરિતસ્ય પદ્મઘૃક્ષ્ણાણમ્ ।

સમાચરન્ બ્રહ્મચર્યે વૃજિતૈરપિ પૂજ્યતે ॥

અર્થાત્ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર માણસ પૂનર્દ માણસો વડે પણ પૂજાય છે આ બ્રહ્મચર્ય એટલે શું અને તે કેવું છે? આગિનનો પ્રાણ છે અને પરબ્રહ્મની જે સ્થિતિ છે તે પ્રાપ્ત કરવાના એક માત્ર કારણ છે એવું જે બ્રહ્મચર્ય તેનું પાલન કરનાર બ્રહ્મમાં ગિયતિ કરે છે—તે જ બ્રહ્મવિહારી છે

શ્રીગુણચંદ્રની બ્રહ્મવિહારકદંપના તેમનો પણ એક જ શ્લોક (વ્યવસયોચના કારણે) બમ થયો

યદિવિપયવિશ્વાચી નિર્ગતા દેહગેહાત્

સપદિ યદિ વિશીર્ણો મોહનિદ્રાતિરેક ।

યદિ યુગતિકરકે નિર્મમત્વ પ્રપન્નો

સદિતિ નનુ નિષેદિ બ્રહ્મવીચીવિહારમ્ ॥

અહીંયા થોડાક ફેરફાર સાથે શ્લોકની છેડની લીટીમાં બ્રહ્મવિહાર શબ્દ સ્પષ્ટ રીતે મળી આવે છે બ્રહ્મવીચીવિહાર એટલે બ્રહ્મમાર્ગ વિહાર કર્યો તે હવે આપણે શ્લોકનો અર્થ તપાસીએ

શરીરગ્રામી ધર્માથી નિરાગ્રામી ગણાયે એ કાયમને માટે જાય એવો ઉપાય કર્યો હોય, જે મોહ નિદ્રાની ગાદ અચ્છાને ભૂમી નાખી હોય, જે યુગતીના મોહક દેહને હાડપિંજર સમાન ગણીને આસક્તિગ્રસ્ત થતું હોય તો હે ભાઈ! તું તુલ્ય બ્રહ્મમાર્ગ વિહાર કર ! ખીલ રીતે અર્થ ડરીએ તો આસારિક પદાર્થોમાંથી ગાદ પ્રીતિ ઊભી ગઈ હોય તો તું બ્રહ્મમાર્ગ વિહાર કરવા લાયક થયો છે ।

ઉમાસ્વાતિની કદંપના તત્ત્વાર્થચત્ર નામના ઉમાસ્વાતિના ગ્રંથમાં બ્રહ્મ શબ્દનો નકારાત્મક પ્રયોગ (Negative use of the word) અબ્રહ્મ શબ્દ તરીકે જોવામાં આવ્યો છે, તે પણ સ્પષ્ટ છે તે ગ્રંથના સાતમાં અધ્યાયનું ૧૧મું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે મૈથુનમવ્રત્ત ।

એટલે કે મૈથુનપ્રવૃત્તિ તે અબ્રહ્મ તો અહીં સ્વાભાવિક પ્રશ્ન એ થાય છે કે મૈથુનને અબ્રહ્મ શા માટે કહ્યું ? કદાચ કહીએ તો બ્રહ્મ એટલે આત્મિક મનોવૃત્તિઓનો સમૂહ અથવા અધ્યાત્મપગાયણ વૃત્તિઓ આવા બ્રહ્મના પાલનથી અને અનુસરણથી મહુગુણો વધે છે બ્રહ્મચર્ય શબ્દ પણ તેટલા માટે જ અને તે પરથી જ આવ્યો લાગે છે એનાથી વિમુખ થતું એટલે જ અબ્રહ્મ થતું ધણુખરું મૈથુન એવી ગર્ભ પ્રવૃત્તિ છે કે તેમાં પડનાથી સાધુઓને ખાસ અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓને પણ સત્યહાનિ અચૂક થાય છે

આ બંધા ઉપરથી એટલું જરૂર દર્શાવ થાય છે કે બ્રહ્મવિહાર અને બ્રહ્મચર્યપાલનનો નિષ્કટ સંબંધ છે જૈનદર્શન પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યનો ભંગ તો એક મહાન હિંસાનો પ્રકાર ગણાય છે માટે જ બ્રહ્મચર્યને અહિંસાનું એક આવશ્યક અંગ માન્યું છે જે માણસ આત્માર્થી કે શ્રેયાર્થી થવા ઇચ્છતો હોય તેણે મન,

વચન અને કાવ્યથી ચરિત્ર રહેવું તે જ એ જૂઠામાં શરિત્ર ઉપર જેનું ઘટનાક્રમે ૭ જાન પાડે છે તે વચન છે. માત્ર દાન અને શરિત્ર બચાવે મોખાઈ જિંદા જાતનખાઈ કહેવાય છે.

બૌદ્ધ જ્ઞાનવિદ્યાર અભ્યસિદ્ધાન્ત કર્તવ્ય બોદ સહિતમાં પણ સ્વચ્છ છે. જાણ કરાવે ત્રિપિમિસ્યાના પચ્ચિએક કથા અને વર્ણના મહાનુભાવો તેનું કર્તવ્ય જાણે છે. બૌદ્ધ ધર્મશાસ્ત્રી જ્ઞાન શાસ્ત્રી દોશાપી કુ તેની મૂળ ગ્રંથાઓ નથી આપતો પણ તેનો સ્થર / જાદો જ્ઞાનુ મું કરાવે મહાનુભાવો ગ્રંથાઓ ૭૫ નીચે આપે છે તેમાં કેટલો જિજ્ઞાસુ જાણત છે !

ખાત્રીની માયા માતા ગેમ પોતાના એકાએક પુત્રનું પોતાના પ્રાણના ભેગામે પણ પાપના
અને દુઃખ કરે છે તેમ આજી પોતાનું આ દર્ન પ્રાણીઆવનું જાણિમિના પ્રેમથી કરી રાખનું ભેગામે

બીજા ત્રણ મનના અર્થમાં મેં જોઈ કદરવું કર્યું છે. બીજાઓને પ્રેમથી ભરી નાખવી
આ પ્રેમને આત્મસુખ હોય તે જોઈ નહિ. આ પ્રેમે ત્યાગપરાયણ પ્રેમ રૂપાયે.

ત્રીજી માથા ઉપર, બેભાઈ, મન્દાઈ કે આઈ હોઈએ - હાજીની નખી યેઠનો અને
જાતખાઓએ મૈત્રીની જાનવડ તમા રાખતી ધામણ કે રાજીનો એને જ જાલસિયાર હશે કે દૂધાઈ
ફુલિન વોહો તરફ સરખાવતી । જાતી તેને કુપુડા હશે કે પુલપણાથી છવોને બોઈએ જાતે જાલસુ
કે જમા જાનવડ જોઈએ એને મુપિય હશે કે અને જાપુલપણાઓને જોઈને તેવો નિચાઈ
ન કે તાત વોહો જલુ સકમખી પુલપણા અને એવી જાલસાથી તેમજ અને સખજાન રાખતો વે
વોહોની જાલસા હોયજી કે

‘જાલપિદાર’ના અર્થપરસ્તને મનસિંહ મોદ ધર્મિક જાદુનામાં વપરાયેલ અર્થરહસ્ય
 સ કોનો જાનવાર્ય સમજાવામાં ચિદાનોમાં કાઈક માનો છે જેમણે છે પતિન જાદોર જેવાંમજાન
 ને ર હંન(સિંદો)માં ૧૪ ૧ ૧૨ તે જાને છે કે જાલ જાલપિદારો કે જામ છે—તૈયી, જાલ મુશિષ થય
 હોયજા. જાલો જાલપિદાર મંદ જાલક દે જાલેક જાલ માનનામાં જા જાલ જાલોક મે જામ જાલો થય જા
 જાલક જા આજમાર જાલુઓ જા ઠાઠોય જાલો છે. જાલપિદારનો જાનો જાલ મજાલો તે જાનુજિક જાલુ
 નથી જાગી રીતે જા જાલપાજો તા જોદ જાનપોરનાં જાલો છે જાને જાલપ-જાલપનાં જાલોક વારો છે
 તેને જાલપોકમાં જા મ જોલો સુધે જાને જાલપોરપોરનાં જાલ સુધે જાલોર રોજ જોલ નથી જ

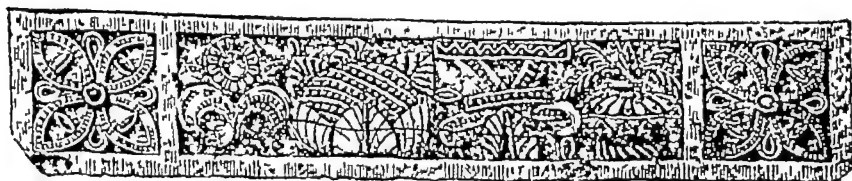
[illegible]

હવે જીવનના દરેક પ્રવેશમાં માર્ગદર્શક બોલનારો ભવિષ્યના નામનીએ મુદ્દા, પદ અને સ્થાન નામની પુષ્ટિનામાં તે પત્રિકા નામ ન ઉપરનામાં રસત્ત્વ ઉપર / ભવિષ્યનામાં માર્ગદર્શકના રસત્ત્વ પ્રમાણમાં નામ ના રસત્ત્વનામાં હવેની મુખ્યતા અને મુદ્દાના મનોરસિકો ઉપર નામો અત્યે મુદ્દા અને નામનામાં મુદ્દાના રસત્ત્વનામાં નામ રસત્ત્વનામાં પૂર્ણ વિશિષ્ટિ હવેની માર્ગદર્શકના તેની અત્યેના ભવિષ્યનામાં હવેની રસત્ત્વનામાં

આમનરવિચારણામાં જેલ ફરિયાદની અપૂર્વતા અત્યંત ગંભીર બનાવે છે. (૧) જાણીતા)ના દવા તરીકે જીવતા । આવી માટે તેમને વચનવદાર મનેનો એક વચન જીવતાઅવસ્થા થાય છે । આવા બંધનમાં અને રાજ્યમાં ૭ અપરિચિત્તાઓ ફરિયાદી છે તેવા કર્તવ્ય વધારે આજનાં જ માનવરિષ્ટ બા પ્રિયકારિણિ સિદ્ધાંતમાં છે આ વાત રોષિને અનિચ્છેજિતરત્તો વળતી જમુ તેવા ત્યારજુ અનિચ્છેજિત નથી એ નો અવસર દર્શાવતી રક્ષા મળે છે જેલ ફરિયાદોને

મનોવિજ્ઞાન (Psychology) અને હવગીમામા ઉપર ઘણો જ સૂક્ષ્મ વિચાર ડ્યા છે તેમા મઠા નથી આ વાતના સમર્થનમાં એક જ ઉદાહરણ બસ થયે પશ્ચિમનુ મનોવિજ્ઞાન (Psychology) તો હવ પ્રયોગાત્મક અવસ્થામા છે અને અનેક નાખા ઉપસાખાઓમા અટવાઈ ગયુ છે (Psycho-analysis) એ પ્રયોગાત્મક મનોવિજ્ઞાનની એક શાખા છે તેમા કોઈક, જગ વગેરે વિદ્વાનો થઈ ગયા છે એમના અભિપ્રાય પ્રમાણે માણસો બે પ્રકારના હોય છે, (૧) બહિર્મુખ (Extravert) અને (૨) અંતર્મુખ (Intravert) હવે હમણે વર્ષ પહેલા જૈન દાર્શનિકોએ આ જ વાત બહિર્ગતમા અને અંતર્ગતમાનો ભેદ પાડીને સમજાવી છે જે માણસ સરીગદિમા જ આત્મચુદ્ધિ ગમે છે તે મોટા બમમા પડ્યો છે આનો માણસ બહિર્ગતમા કહેવાય હુ ખની વાત તો એ છે કે તેનુ તેને ભાન નથી આ કેવળ બહિર્મુખ પ્રવૃત્તિઓમા ગમે છે, પણ અંતર્મુખ વૃત્તિવાળો વિચાર કરી શકે છે, અંતર્મા નેઈ નકે છે તેથી તે વહેલો જગી જાય છે અંતર્ગતમા પુરુષ શુદ્ધ આત્મા તરફ પ્રગતિ કરના યોગ્ય ગણી મઠાય બહિર્ગતમા, અંતર્ગતમા અને પગાત્મા એવા જે ત્રણ ભેદ આત્માના જૈનદાર્શનિકોએ પાડ્યા છે તે કેટલા સુદ્ધ અને વૈનાનિક છે? મને તો લાગે છે કે આ આધ્યાત્મિક વિકાસના આ ત્રણ માર્ગસૂચક ન્તરો છે આ દમ આપણે આધ્યાત્મિકતા તરફ દેટલી પ્રગતિ કરી રાહ્યા છીએ તેના સૂચક અને નિદર્શક છે

કલશ્રુતિ વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધદર્શનોમા બ્રહ્મવિહારની ક'પના કેરી ગીતે કરવામા આવી છે તે આપણે જોઈ ગયા થોડાક શબ્દોના જ ફેરફાર બાદ કરતા ત્રણે દર્શનોની ક'પના સમાનર આલી આવે છે એમ આપણને લાગ્યા વગર મહેતુ નથી જગતના તમામ ધમામા એક અથવા બીજી ગીતે આ ચાર ભાવનાઓનો સ્વીકાર થયેલો જોવામા આવે છે (Practical Religion of Mankind) એટલે માનવ માત્રનો વ્યવહારમા મૂળી શકાય તેવો ધર્મ એટલે જ આ ચાર ભાવનાઓ જૈનધર્મમા તો અદિગ્યાના તે અગ છે જૈનદર્શન પોકાગીને કહે છે કે રાગ અને દ્વેષ એ મિથ્યાત્વના ખાસ લક્ષણ છે જ્યા ગગદેવ હોય લા મંત્રી ક્યાથી સભવે? અને કુરુણા તથા મુદિતા પણ ક્યાથી હોય? વળી આ રાગદ્વેષથી માધ્યમ્ય ભાવ અને ઉપેક્ષા કેવી ગીતે ઊપજે? ક્રોધ, દ્વેષ, મત્સર એ તો આત્માના ઉચ્ચ દુશ્મન છે, આત્મવિહાર કરનાર માટે, આત્મધ્યાન કરનાર માટે તો કામા, શાંતિ, ભૂતદયા અને સત્યનુ અનુશીલન જોઈએ તે સિવાય અત કરણની શુદ્ધિ થની અશક્ય છે શુદ્ધ અંત કરણુ વગર ધ્યાનયોગ ક્યાથી મિદ્ધ થાય? આ વાત જેમ આત્માર્થીએ લલ્લમા ગમ્યાની છે તેમ વ્યવહારમા પડેલા વ્યવસાયી માણસોએ પણ ધ્યાનમા ગમવી ઘટે વ્યવહારિક હવન, તે વ્યક્તિગત હોય કે ગાંડીય અથવા આત્મરાષ્ટ્રીય હોય—તે જેટલુ પ્રામાણિક, સસનિષ્ઠ, પ્રેમદયાથી ભરેલું અને પગેપકારી હોય તેટલુ જ હિતકર અને સાર્યક કહી શકાય આવુ હવન એ જ બ્રહ્મવિહાર એ જ, વ્યક્તિ, સમાજ અને જગતનુ ઉપકારક બની શકે

શ્રી પાર્શ્વનાથની એક પ્રાચીન ધાતુપ્રતિમા

લો:૦ ઉમાકાન્તા પ્રેમાનન્દ શાસ્ત્રી, જેન એ પીએમ ડી.

મુગ્ધર્જિયા પ્રિન્સ જોફ વેન્સ મુગ્ધર્જિનાર્થ શીપાર્શ્વનાથ સ્થાપનાની એક કાપોદસ્કર્ત મુદ્રાએ ખડી ધાતુપ્રતિમા છે. આ પ્રતિમાની જિર્માઈ આઠરે નવ ઈંચની છે. પ્રતિમાની નીચેનું મૂળ આસન મધુ નથી એટલે હાથ કાઢના આસન ઉપર સ્થિત કરેલ છે. સત્કવત્તનો બાજુનો હાથ, મસ્તક તથા પાછળના સપ્તની પશુ ફેલુ અક્રિત છે. મસ્તક પાછળ પાંચ ફલ્ગુણાઓ નક્ક છે જેનું ભાગીનું સરીર વાંકુલુ સ્થાપનામાં પાછળના (પીઠના) જણ ઉપર કઈ પણ સુધી પહોંચે છે. ચિત્ર ૧ માં પ્રતિમાજીનો ફેલો સમુખથી સેવામાં આપ્યો છે. આપે ચિત્ર ૨ માં પીઠના હાથ આપ્યો છે. ચિત્ર ૩ માં ફક્ત કમ્પર સુધીનો સરીરનો ઉપરનો જણ વધારે મોટો કરી આપ્યો છે.

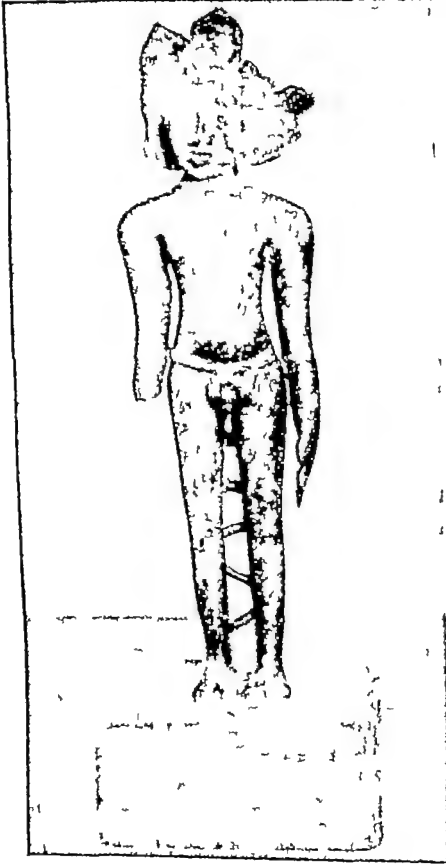
આ પ્રતિમા કાપી મળે તેની કોઈ મર્યાદા નથી. મુગ્ધર્જિનાર્થ આ પ્રતિમા કોઈક વેપી હોય તે વેપારીએ મૂલ સ્થળ બતાવ્યું ના હોય, વેપારીને પશુ ખબર ના હોય, અને મળ્યાં ત્યો ઉપર મુગ્ધર્જિનાર્થ આવેલી આ પ્રતિમાની મર્યાદા ડીક્યુવટથી મેળવી નોંધવાની રહી પશુ કઈ હોય અને તેમ હોય, આપે આપણે પ્રતિમાના રૂપરિખાન ઉપરથી એટલું તો કહી શકીએ કે ઉપર જણાવ્યા કોઈ સ્થળની આ પ્રતિમા છે. ઇન્ડિયનની નહિ.

પ્રતિમા હાથ નમ છે એટલા ૮ કારણે એ કિન્નર ૭ પ્રકારની મળી શકાય નહિ. કેમ કે વાસ્તવિક રીતે એ પ્રતિમા એ સમજા કરાઈ હતી જે સમજમાં વેળામ્પર-કિન્નર મળેલો જોઈએ. પશુ કયો નહોતો. એ પ્રતિમા એટલી નથી પ્રાચીન છે કે ફક્ત નમ્રવત્ત કારણે એની અવસ્થા વધુ જાણ આપ્ય હતા કરતર વેળા નર કૈન પોતાના પર્વતી પ્રાચીનતાને ૮ અનાથ કરી મેલેલે.

હવે વે જાત-તવર્ણન મળેલી કૈન પ્રતિમાઓમાં કોઈપણ વધુ પ્રાચીન પ્રતિમા કહી શકાય એની પ્રતિમા પાછા પાસે કોલાનિલુરમાં બોલકામકથી મળી આવી છે. એ પ્રતિમા એક પ્રાચીન કૈન મનિરુપ પાછાજ અવસ્થાઓથી પછા છે. અલોકના પર્વતમુદ્રા સિંહાનન (કાસ્ટીન રાજમુદ્રા) પર જે અડતો અગ્રહ-ઓપ-છે તે અગ્રહ મૈત્રેયનીન સિંહાનનની વિસ્તૃત છે. આ કૈન પ્રતિમા પશુ કિના ૪ અગ્રહ High profile વાળી છે. હાથ વડણ મુગ્ધર્જિનાર્થ સુરક્ષિત આ પ્રતિમા કાપી મળે છે એ જાણ પશુ પ્રાચીન વાસ્તવિક નમરીની હાથ ૪ મળી શકાય એવો છે.

આ પ્રતિમા ચિત્ર ન ૪ તરિકે રજૂ કરી છે. એમાં મસ્તક તથા પૂઠલું નીચેનો જણ નથી—એ તો ખજિન કઈ ખોજાઈ થયા પશુ મા અને પત્ર (leaf and leaf) ના ૭ જાણ અવસ્થા છે તે બતાવે છે કે એક તો આ પ્રતિમા કાપોદસ્કર્તમુદ્રાએ અવેળ અવસ્થામાં કોના કોઈ ટીર્થંકરની છે. આજેને જ્યોત્સે કોને કે કિનારની કાર્યનો પશુ વળ અવસ્થાનો પરિચય રાખતા નથી અને ટીર્થંકરી પશુ પોતે નિરુપ રહી ખજન કાપતા કરે છે એ હાજીતના કિનાર કોણ કરી શકે? ખજન કરીને પડેલા અને છે શા ટીર્થંકરનો ઉપરનો પપ પશુ અવેળાવતો હતો એ તો પ્રાચીન વાથા પશુ કહે છે. એવા કોનેચોર્ડ મૈત્રેયનીન આ ટીર્થંકર પ્રતિમા નમ અવસ્થામાં ૪ પગની ટેકાએ અને તેને કૈન ૭ પ્રકાર એક દિશાઓએ જણવડા અવસ્થાની ૪ પડે.

श्रीपार्श्वनाथनी एक प्राचीन धातुप्रातिमा

चित्र नं १

सन्मुखदर्शन

चित्र नं २

पृष्ठभाग

[मुद्राङ्गना प्रिन्स ऑफ वेल्स म्युसियमना सौजन्यधी]

શ્રી પાર્શ્વનાથની એક પ્રાચીન ધાતુપ્રતિમા

શ્રીમદ્ભગવાત પ્રેમાનંદ શાસ્ત્રી, અમ. ને પંચેન. ૬.

સુઝાનિયા જિન્સ બોર્ડર વેશ્સ ઝુઝિનમમાં શીપાસ્વંત્રણ સ્વચ્છતાની એક કાચોસરું મુદ્દાએ બી બાણક્રિયા છે આ ક્રિયાશીલી ઈચ્છા આસરે નવ ઈન્ડિયા છે પ્રતિભાની નીચેનું સ્વ આસન બહુ નથી એટલે દાન કાન્ય આસન ઉપર સિદ્ધ કરેલ છે સ્વચ્છતાનો જન્મજો દાઢ, મતલબ તમા પાછળના સળી ત્રણ ફેણ બાંધે છે મતલબ પાછળ પાંચ ફેણવાળો નકલ છે તેનું બાણીનું સરિર વાળુડું સ્વચ્છતા પાછળના (પીના) સ્વચ્છ ઉપર કઈપ્ત સુધી પહોંચે છે ચિત્ર ૧ માં પ્રતિભાજનો ફોટો સમુજાની લેવાયા બાબો છે બપોરે ચિત્ર ૨ માં પીનાનો સ્વચ્છ બનાવો છે ચિત્ર ૩ માં ૧૫૫ કમર સુધીનો સરિરનો ઉપરનો સ્વચ્છ વધારે ખોલો કરી બનાવો છે

આ પ્રતિષ્ઠા કામથી જળા તેની કોઈ પ્રાદિતી નથી મુજિવના આ પ્રતિષ્ઠા કોઈ કેવી હોય તે
 નેચારીએ મૂળ સ્વરૂપ અન્યથા ના હોય, નેચારીને જલુ જગત ના હોય, અને પશ્ચાત્તે જલર મુજિવઅય
 આનેવી આ પ્રતિષ્ઠાની પ્રાદિતી ક્રિષ્ણવશી મેળની નેચારીની રહી પશુ વર્ષ હોય અને તેમ હોય, આપે
 આપણે પ્રતિષ્ઠાના રૂપરિપદન જલરથી બેઠાહુ તો રહી સ્થાને કે જલર વ્યવસ્થા કોઈ સ્થાની
 આ પ્રતિષ્ઠા કે ક્રિષ્ણની નહિ.

પ્રતિપક્ષ કાર્ય નામ છે એટલા જ કારણે એ પ્રિન્સિપલ સમગ્રાજ્ઞની નકલો સમક્ષ નહિ તેમજ વાસ્તવિક રીતે એ પ્રતિપક્ષ એ સમગ્રમાં જાણી હતી એ સમગ્રમાં એવા પ્રિન્સિપલ-પ્રિન્સિપલ અભિપ્રયોજી શ્રેયજી ખજુ જ્યો નહોતો એ પ્રતિપક્ષ એટલી નથી પ્રચીન છે કે જ્યાં નિષેધ કરાયે એની અસરકારક તરફ જાણ જણાવ કરાવવાર એવા પ્રિન્સિપલ પોતાના પર્ષની પ્રચીનતાને જ અસર કરી નેહાય.

સાચા રે ભારતના ભૂત ગણેની કીન પ્રતિભાઓનાં સાચી વધુ જાનીન પ્રતિભા કહી લક્ષ્ય જેવી પ્રતિભા પાસુનાં સને લોકનિયુતનાં મોહકપ્રતિભાની મળી જાણી છે. એ પ્રતિભા એક જાનીન લેન મનિસના પાસનાં જાણીયોગીની મળી છે. જ્યોતિષનાં પદ્યવિદ્યાનાં સિદ્ધિપદ્યનાં (જ્યોતિષ રાજમુખ)નાં જે જાણીયો મળીનાં-જોપ-એ તે જાણીયો મળીનાં સિ પાસનાં નિસિદ્ધિનાં હતા. જા કીન પ્રતિભા પાસુ એક જ જાણીયો High position નાળી છે. હવે પાસુ મુનિપાનાં સુરસિનાં જા પ્રતિભા જાણી મળી છે એ જાણ પાસુ જાનીન પાસુનાં નાળીની હાજરી જા જાણી લક્ષ્ય જેવો છે.

આ પ્રતિભા મિત્ર નં ૪ વરિઠિ ૧૫૮ કરી છે એમાં મુલક તથા પૂંતણ નીમ્નો જણ નથી—એ તો ખજિ હઈ ખોરહી ૧૫૪ જલુ થા અને ૫૪ (tocho and jago) ના ૭ જલુ જલુજા છે તે જલુને છે કે એક તો આ પ્રતિભા કાલોતખરેમુદ્દોને જલુને જલુજામાં છેએના કોઈ તીર્થકરની છે આજલુ જલુનીએ કાલો કે મિત્રકાપી કાલુઓ જલુ જલુ જલુદિનો પરિશદ સામત નથી અને તીર્થકરી જલુ ખોને નિરજ રહી ખાલ કાલુકર છે એ હજીખાનો કાલુકર કોલુ કરી લો ૧ ખાલ કરીને પડેના અને છેખા તીર્થકરનો છેપડેનો ૫૫ જલુ જાનેજાનો હતો એ તો પ્રખીન જલુ જલુ છે એ જલુ જલુજોઈ બીજાકીન આ તીર્થકર પ્રતિભા તમે જલુજામાં ૧૪ ખજીની એઈએ અને તેને લીન ૧૪ જલુજા એઈ છે કાલુએ જલુજલુ જલુજલુની ૧૪ પડે

એ પ્રતિમા અશોક પછીની હોય તો પણ સમ્પ્રતિના સમયની તો ગણવી જ પડે એટલે એ લોહાનિપુગની પાપાણુપ્રતિમાને ઈ સ પૂર્વે ૨૫૦ આસપાસના સમયની ગણીએ તો તેમા જરાયે ગેરવ્યાખ્યાની નથી

આ પ્રતિમાના ધડના ભાગતુ ઘડતર, ખાસ કરીને પેટના ભાગને જે રીતે ઘડ્યો છે તે, બગેબર સમજવા જેવું છે બગેબર એ જ રીતીનું એના જ અનુકરણના ધાટનું પેટ વગેરે ભાગતુ ઘડતર પાર્શ્વનાથજીની ધાતુપ્રતિમાનુ છે એટલે કે ભૌત્યકાલીન રીતે અનુસરીને આ પ્રતિમાના અગોનુ ઘડતર થયું છે એથી લોહાનિપુરની કબન્ધ આકૃતિ (torso)-પછી આ ધાતુપ્રતિમા ભગઈ હોય તો પણ ઈ સ પૂર્વેના ખીન્ન સંસ્કૃત આસપાસની તો માની શકાય

આ પ્રતિમાને આટલી પ્રાચીન માનવા માટે ખીન્ન અનેક કારણો છે પહેલું તો એ આખીએ પ્રતિમામા મનુષ્ય આકૃતિના ઘડતરની જે શૈલી છે, તે ભારતની અતિ પ્રાચીન ગૈરી છે મોહ-જો ગગેમાથી મળેલી, નૃસ્ય કૃતી અગનાની એ નાની ધાતુપ્રતિમા મળેલી છે^૧ આ પ્રતિમામા જે જાતનુ મુખ છે બગેબર એ જ જાતનું, એવી જ ઢબનુ મુખ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાનું છે લગ્નગોળ મુખ, ગરુડજો વચ્ચે વધુ વિશાલ અને ધીરે ધીરે દાઢી સુધી આડુ થતુ લાણુ મુખ, લાણુ નાડ, નાના પણ જાડા હોઠ, આપત તેત્રો વગેરેની ગ્યના ઉપગની મોહ-જો ગગેની આકૃતિ ઉપગત, મથુગા, હાથગ્ય વગેરે સ્થળોએ મળેલી પ્રાચીન માટીકામની માતાની આકૃતિઓ સાથે અગ્રખાવી રાકાય તેવી, એ જ ધાટની છે આમ મુખાકૃતિ જેને Primitive (પ્રાકૃત અથવા જગતી) કહેવામા આવે એવી ઢબની છે પ્રાચીન માટીની આકૃતિઓ ઉપર લવા—eye-brows, ધગેણુ વગેરે બતાવવા માટે માટીના તેવા લોચાઓ ચોદવામા આવતા જેને આપણે applique art કહીશુ આ applique art (અચિત્કલા)ની ઢબ દેખાડતી આ ધાતુપ્રતિમા છે એટલે એમા માટીકામ માફક પાછળથી ચોદેલા લવા તો ન જ હોય પણ પ્રતિમા ભગના કારીગર પહેલા જે માટી વગેરેનુ કે મીણુનુ મિગ બનાવે તેના ઉપર એ રીતની કારીગરી કરે, અને પછી એ ધાટનું બિગ હાળે આ કલા એટલે કે ભરવાની કલા નહિ પણ આ જાતની applique technique (અચિત્-કારીગરી) વાળી કલા—જે પ્રાચીન માટીની માતૃમૂર્તિઓમા જોવામા આવે છે તેવી કલા—આજદિન સુધી અમુક જાતની મૂર્તિઓમા ચાલુ રહી છે છતાં ઈ મૂર્તિ પ્રાચીન અને ઈ અર્વાચીન તે બોળખતુ સહેલું હોય છે જૂની મૃદમયર મૂર્તિઓ (terracottas) સાથે સરખાવવાથી એ અષ્ટ થાય છે કે શ્રીપાર્શ્વનાથજીની આ મૂર્તિ સહેજે ઈ સ પૂન પહેલાખીન્ન સંકાની તો છે જ

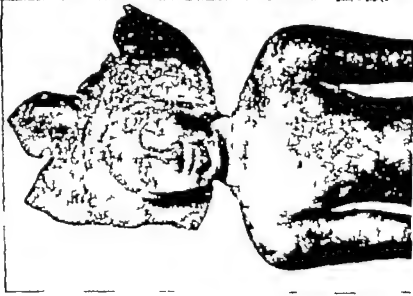
વળી મોહ-જો-કારોની નર્તકી અને લાથી જ મળેલી માટીની એક પુરપાકૃતિ^૨ એ એકમા શરીરના અગો, હાથ અને પગ પાતળા લગભગ સોટા જેવા ધડેલા છે આ પ્રમાણે પાર્શ્વનાથની પ્રતિમામા પણ હાથપગ લાખા અને પાતળા છે તેમ જ આ ત્રણેય આકૃતિઓના અગો લાખા અને ગ્યજ નહિ એવા કષ્ટક પાતળા છે^૩ ખજા આગળથી પહોળા નહિ એવા આ શરીરો કુપાણુકાલીન મથુગાની

૧ જુઓ, સર જૉન માર્શ ૧૬૮, મોહ-જો-કારો એન્ડ ધ ઇન્ડસ વેલી સિવિલિઝેશન, વોલ્યુમ ૩, ૧૩૮ ૬૪, આકૃતિ ૬ ૭ ૮

૨ આવી મૃદમૂર્તિઓ માટે જુઓ, ડી એચ ગોર્ડન સિખિત, અસી ઇન્ડિઅન ટેરાકોટાઝ, જર્મલ ઓફ ઇન્ડિઅન સોસાયટી ઓફ ઓરિએન્ટલ આર્ટ, વોલ્યુમ ૧૧

૩ આવા શરીરકલ્પની બીજી આકૃતિઓ માટે જુઓ, સર જૉન માર્શ ૧, મોહ-જો-કારો એન્ડ ધ ઇન્ડસ વેલી સિવિલિઝેશન, વોલ્યુમ ૩, ૧૩૮ ૬૪, ચિત્ર ૬, ૧૧ ૧૩૮ ૬૫, ચિત્ર ૨૬, ૨૭, અર્મન્ટ એકકૃત, કૃષ્ણ એકસ્ટ્રેવેશન્સ કોમ મોહ-જો-કારો, વોલ્યુમ ૨, ૧૩૮ ૭૨, આકૃતિ ૮, ૬, ૧૦ ૧૩૮ ૭૩, આકૃતિ ૧, ૧૦, ૧૧ ૧૩૮ ૭૫, આકૃતિ ૧, ૨૧

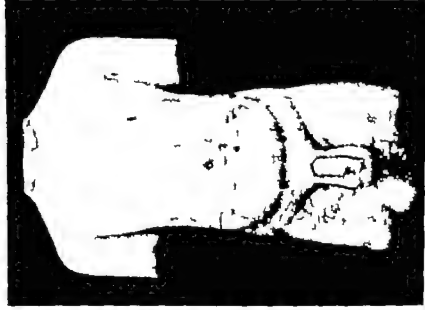
धीरार्चनावती एक शायीन चातुप्रतिमा

चित्र नं. ३

[मुर्तीचा शिखर अंदाज १००० मुद्रिकाकालात घेतला]

सम्राट्पुत्रा(वटका वसुदेव)ची सज्जत मूर्त्युसज्जत चिन्तनप्रतिमा

चित्र नं. ४

[वटका मुद्रिकाकालात घेतला]

પ્રકાશાનું એક પ્રાચીન શિલ્પ

શ્રી. શિવલાલદાસ શાસ્ત્રીભાઈ દેસાઈ

પશ્ચિમ ખાનદેશમાં નદ-ખારથી ઉત્તરે દશ માઇલ દૂર પ્રકાશા નામનું તીર્થક્ષેત્ર છે. પ્રકાશા નામ શાથી પડ્યું અથવા તે સ્થળનું પ્રાચીન નામ શું હશે તે વિષે જૂનો ઇતિહાસ ખાસ જડતો નથી, ફક્ત સ્કન્દપુરાણાન્તર્ગત તાપી માહાત્મ્યમાં પ્રકાશાનો ઉલ્લેખ આવે છે.

સ્થાનિક લોકમાન્યતા મુજબ આ સ્થળ પ્રતિ કાશી < પ્રકાશી > પ્રકાશા છે, અને કાશીની યાત્રા આ પ્રતિકાશીની યાત્રા વિના પર્વપૂર્ણ ગણાતી નથી તાપી કિનારે ભેખડ ઉપર વસેલા આ ગામની વસતિ હાલ આશરે પાંચેક હજારની છે, જેમાં મોટે ભાગે લેવા પાટીદાર છે. તેઓ ખેતીનો ધંધો કરે છે આ ઉપરાંત અન્ય ટોમોમાં ગુજરાતી લાડ વાણિયા અને વૈષ્ણવ સોનીઓની પણ થોડી વસતિ છે, તેમ જ ગુજરાતી મૈત્રાયણી બ્રાહ્મણો અને થોડાક દક્ષિણી બ્રાહ્મણો પણ છે આ સિવાય મરાઠાઓની પણ વસતિ છે વસતિનો મોટો ભાગ ગુજરાતનો છે અને ભાષા પણ ગુજરાતી છે, જે કે દક્ષિણી પ્રદેશના સહવાસમાં કેટલોક દક્ષિણી ભાષાનું મિશ્રણ વ્યવહારમાં આવે છે.

પ્રકાશામાં પુષ્પદન્તેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે મહિશ્મતોચના કર્તા પુષ્પદન્ત સાથે આ શિવાલયનો સંબંધ લાના બ્રાહ્મણો જોડે છે પણ તે બાબતમાં કાંઈ જ નિર્ણય કરી શકાય એવા સાધનો નથી આ મિત્રાય કેદારેશ્વર, સગમેશ્વર, ગૌતમેશ્વરના મંદિરો છે આ ઉપરાંત ગામ લોડોએ છૂટીછવાઈ પ્રતિમાઓને એક સ્થળે ભેગી કરી છે જેમાં સૂર્યની, વિષ્ણુની તેમ જ અન્ય દેવદેવીઓની નાનીમોટી મૂર્તિઓ છે, કેટલીક તો ચારપાય ફૂટ ઊંચી પણ છે આ બધા શિલ્પોનો વિગતવાર વિચાર આ સ્થળે ન કરતા ફક્ત એક અંગતના પ્રાચીન શિલ્પાવશેષ—મત્તડ—નો જ વિચાર કરીશું.

પ્રકાશામાં નાગપૂજના અવશેષ પણ છે, એમાં નાગની આકૃતિના બે શિલ્પો (એક જૂનું, અને એક અર્ધપ્રાચીન) ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે આ સ્થળે ડિએમ્બ ૧૯૫૪માં વલ્લભવિદ્યાનગરના સશોધક ભાઈશ્રી અમૃત વસત પજાએ, સગમેશ્વરના મંદિર પાસેના ટેકરા ઉપર પ્રાચીન ઐતિહાસિક તેમ જ પ્રાગૈતિહાસિક અવશેષો ખોળી કાઢ્યા અને અમદાવાદમાં ભગચેલી અખિલ ભારતીય ઇતિહાસ પત્રિકા પ્રસંગે ગોંડવાયેલા પ્રદર્શનમાં ૨૪૪ કર્પા હતા—આમાં અશ્માયસ (chalcolithic) યુગના ઓબ્જેક્ટો મારીને મૌર્યકાળ અને ઈસવી શરૂઆત સુધીના અવશેષો હતા જેને Northern Black Polish નામથી ઓળખવામાં આવે છે તેવા વિશિષ્ટ પ્રકારના ખૂબ સુંદર ચક્રચક્રિત ઓપવાળા મારીડામના હુડગઓ પણ મળ્યા હતા.

આ પછી તુરત જ ભારત સરકારના પુરાતત્ત્વખાતાએ તેના અનુભવી સશોધક શ્રી ચાપગની દેખરેખ નીચે આ સ્થળે ખોદકામ તરીકે લગભગ પચાસ-પચાસન ફૂટ સુધી ઊંડું ખોદી જુદા જુદા ધર્મની જુદા જુદા સમયની પ્રાચીન વસ્તુઓ મેળવી, આ સ્થળનો ક્રમગત્ સાપ્તક્રીય ઇતિહાસ મેળવ્યો છે, જે સરકાર તરફે યથાનકાશ પ્રસિદ્ધ થયે આ ખોદકામમાં લગભગ ગુપ્તકાલીન ગણપતિનું શિલ્પ પણ તેઓને મળ્યું છે.

૧. ગુજરાતના લેવા પાટી રો ખેતી માટે નદરખાર, ખાનદેશ અને નીમાહામાં જઈને વચ્ચા હતા.

કીન અને શ્રદ્ધા પ્રતિભાવાળી હોય તરી આવે છે. મધુગામી શ્રીષ્ઠીઓ વિશ્વજન્ય જાણે છે કે જો મનુષ્ય દેશીય છે.

શ્રીરામનાથની જાત પ્રતિષ્ઠામાં જાડીની નીચે પેડાનો કાચ ૭ રીતે ધોતો છે તે યશીન
વસ્ત્રપતિજી, હોહાનિપુત્રની વચ્ચાદરવાળી વસ્ત્રાદિન વિના પ્રતિષ્ઠા થયે તે અજાતો જાણે છે

મદદ-એ-મરો અને ધૈર્ય કે શુભ મુઝે વચ્ચે સમજાવું એટલું થોડું જ્ઞાન હોય છતાં, જ્ઞાનથી પ્રાપ્તિન કાવચાલુપિયો ચાલુ રહી એવું માનવાને કાંઈ જ દરકાર નથી. કોઈના પુત્રની પ્રતિજ્ઞા પગારને અને પાપનાશઘ્નની જીતુપ્રતિજ્ઞા પગારને સરખાવતાં તો મેં વચ્ચે જે સમજાવ્યું તેનાથી જે તેના પ્રતિજ્ઞાઈ સહુ પૂરે બી ન સંકષ્ટી જન્મ પ્રાપ્તિન દોષ સહુ જાણ્યું અને એવા નિમ્ન પર જાણવા મારે જ્ઞાનને બીજા દોષ સાધન નથી.

પગુડિયાના કારણની કલા તો વિરખા હતી જ. મોટેભાગે ડાંગની નવજી એની સાથી પૂરે છે. જાન એક જાડુ માટેનો ડાંગની કલાગુણનો અને બીજા જાડુ મકુટ, હાસલ, હોવાનિયુર વગેરે સ્થાનોની મુર્તિઓ અને જાલસુતિરપ સાથે સન્મન્ય પદાસની જાડુ ડાંગિયા પશ્ચિમ કારણ કે હાસલ કાપનમન્ય કાર્ત્ત સ્થાનેથી મળી જાતી હોય એમ સમજી શકે.

આચાર્ય પામ મર્યાદાની ને દુઃખ ભીન બીજ કોઈ સંસ્થાની કે કરેલી ધગુપ્રતિષ્ઠા નથી તેની સાથે આ પ્રવિયાને સરખાવી તમામ કુલબધારી-દર્મ સના પરેકાશી જોવા વડા સુધીની ધગુપ્રતિષ્ઠાનો ખળુ કાએ ન અને એ અસર સુધીર્ધર્મ સના ખરેસા વડામાં નિધિતાયે મૂકી તમામ એવી ખળુ થવા પ્રવિયાઓ તરીકી નથી.

જાસર પામે નોંધ નાખ્યા સ્થળેથી ઇલાકાં વાંચે ઉપર થોડી જન ધાન્યદાતાઓ મળ્યા આવી હતી ત્યાં જ પ્રતિભાઓ તીર્થકરોની છે ત્યાં ૧ નમે છે અને ત્યાં પ્રતિભાઓને આપે ૭૫ સ ના મહેશ્વરી એવા સકાયા થઈ સકાયા તેવી છે આ પ્રતિભાઓ હજુ પૂર્વે આજુબી નથી જઈ મોં વેને નિને કોઈને આજો વિચાર કે કોઈપણ કંઈ નથી ક્રિસ આજે નેસ મુક્તિવનન મુવેદિનના પહેલા આકાશ આ વેખો એવાની એક આજકારની પ્રતિભા લખાવી છે આજની પ્રતિભાઓ The Art of the Akota Brothers નામના આ ૪ લેખકના કામાં પ્રસિદ્ધ આપ્યું પ્રકાશ્યું લખાશે.

આ પ્રતિષ્ઠાનો સ્તંભ રજુ પાર્શ્વપાલની પ્રતિષ્ઠાને સરખાવતા ઉપર રોરેક્ટ બહુમાન યોગ દાને છે. પ્રશ્નપાલની પ્રતિષ્ઠા ઉપર ધીરજ મિત્ર નથી એ નોંધપાત્ર છે. સમગ્ર છે કે તે સમયમાં શીવસ કાલિદાસનાનો પ્રચાર કરી જુદા ના કરી હોય. શીવસની પ્રતિષ્ઠાઓમાં કેટલીક ઉપર ધીરજ કે પાર્શ્વપાલના મળક ઉપરની કેટલાક પ્રતિષ્ઠાના નામ કેટલી (Echamatic cards of bhava) છે. આનો મુદ્દા આ મહાપુરુષ કલ્પ છે. દક્ષિણાત્મન રોમરકલિ ચતુરની પ્રતિષ્ઠામાં આ પ્રતિષ્ઠાઓમાં લો મને છે ન રજુ પાડવામાં છે. આ પૂરે પહેલી મળકા સિવાય રજુ નેવામાં આવી છે. એટલે દક્ષિણાત્મ કેટલા કરશે રજુ પાર્શ્વપાલની આ મહાપ્રતિષ્ઠાને પ્રાચીન યાનકામાં કોઈ વિરોધ નથી નથી.

જ્યારે ગાંધીજી તેમ જ અનિયાને એનામાર-રિત્ત મર જાને સારૂ કાઢી સ નમ રહેતો નથી કેમકે તે તો એ બેની ઠીક ઠીક પ્રતીન સમજતો છે. દિગ્ગત અનિયાસિય સમજતો ઈ સ. જો આપણે એ દાખર નાં પૂરેલી મોકલે ઘડેલી નાણાની જગુઅનિયાને જુદા કરીએ તો એનિયાસિય સમજતો જગુઅનિયાની જાનસુધી જગનમ્બ સુધી ઘડેલી જગુઅનિયાઓના જા અનિયા સૌથી વધુ પ્રતીન છે એ નિર્નિયા છે.

प्रकाशानुं एक प्राचीन शिल्प

(पृ ७३)

[श्री म स युनिवर्सिटिना पुरातत्व विभागना सौजन्यधी]

આ બો કાચની ચિત્રનોર્થ આપને કીતરીયુ નદિ પલ્લુ જ્યાં મહેશી અને કુણા હવા પ્રસરે ઉપવન્ય મહેશા પ્રાચીન મિસ્ત્રાઓ ભેગા સ્નાત્યદન યાગનોન્ન, તેમ જ ને *garbha conch* (કેટલીક વિસિદ્ધ ધનિઓના) કદે છે તેવા સિદ્ધા મળ્યા છે. આ ઉપરાંત ધનપોન્ન સિદ્ધા પલ્લુ મળ્યા છે અને અન્યમંથા પદેપાના તથા સુમરાન્ન સુવપાન મનમંથાદના મિસ્ત્રા પલ્લુ મળ્યા છે. આનો રિતનવાર અભ્યાસ થા. મિત્ર યે દ્વિદ પ્રજા ત્રિવેદી (હોર મુજિભા કુરુદેર) પ્રસિદ્ધ કસ્ટર છે. આ મિસ્ત્રાઓ ભેગા એમ ભાને છે કે એક કાચે કુરુ રાત્ર, અવસા અને મદ્યપૂર્ણ એક જ પ્રાર્થના સિદ્ધાઓ વચ્ચેના હતા.

બીજા મહેશી પુત્રાન મનુઓર્થ સખની બચ્ચીઓ, તેમ જ કુણા દ્રવ પાન્યુના રમનંથી પ્રાચીન મનુઓ વરેરેમથી કેટલાક મુમનુના અને કેટલાક તેથી પ્રાચીન ધનપુન્ય પલ્લુ છે.

આ સ્થળા પશ્ચિમ ખાન સમ્રાં કુણાની અવધા કદો કે પ્રાચીન કાલની, પૂર્વદર્શાં આનેનું છે. સખી વચ્ચે અને કુણા ભેગાં તેમ જ પામેન નરનારનો કુણા અને તેના વિખ્યાન કિ પ્રિયદર્શનો સનપ વરેરે ભેગાં ભેનિદ્ધમિ. કુણાં ખાનરેસનો આ પશ્ચિમ કસ્ટર ખોરે ભાને કુણાં સાથે સારમુનિ રીતે ભેગાં છે. સખી કુણાની વચ્ચે એ આ કાણાનો પોલ અને નિર્મૂલક પુસારો છે.

સ્થળાવિઠી રીતે જાડી કાચ પલ્લુ મુજા નાના બીજા કાણોની કીડી સાથે ભેગાં મળીને તેમાં એ આ સાથે મિલખા. કાચે બચ્ચન સવા એ ઉચ્ચ કીડી (મરત સિવા) નાખ્યા પાલુર્થ કાચે એક પ્રાચીન મળાક કુણા અને પશ્ચિમ ખાનરેસના સિદ્ધા દનિદ્ધામ્યા જુજ જ અમળી કદી છે. આ મળાક સર્વ અવધા નિ કુડી પ્રતિમાનું કાચ એમ કાચે છે કેમકે આ એક દેવતાઓને અવધા કાચા દોષ ભેગાં અનેના મુકર જુજ સિદ્ધાંથ ભેગાં મળે છે.

પારસીઓન્ન પાપ ગેવા, પલ્લુ એથી કાચે દ્રવ મળાના, ભેગે અવધા કાચી (પારસી) કાલના આ મુકર અવધા પાનની રમત સવળા ગેવા છે સીય કાચા દોષની એ જાડાને પહેલ પોગા છે તેમ જ કાચી રેખાઓ દેખા છે તે વાસ્તવમાં અનિ-અવધાની સ્થા છે. આ તેમજ અવધા મુકર એ કાચી અવધાઓ દોષ છે. આને મળતો પલ્લુ આથી જુજ મળાનો દોષ પહેરવી કાચી એક અવધા મળાવધાથી મળેલી છે કે કાચા બીજા તમા અવધાની છે. હવ મળા મુજિભાં સુરકિત આ કાચી અવધા પ્રાચીન કાલની સિદ્ધા અવધાઓને મુજિભાં કે આ કાચી પાન ઉપરથી કાલની કાચાઓને કુણા કુણા મળાના પાન અને મુકર અવધા મળાના કાચા પાપને અવધા મળાને જુજે કોરસ અવધા કોરસ ભેગાં અને પૂર્વ કોચની પલ્લુ પાલુર અવધા તેમજ કુણાની કાચ અવધાઓ કોચી કુણાના સિદ્ધા કુણા મુકર અવધા આનો એક કુણા મુકર કોચી કાચા કાચાઓની (અવધા સ્થાઓની) પાનુકિત વાચેના પાને અવધાથી મળેલી તે કે કાચાના કાચે કાચા, કાચાના, રાકાના આના પ્રસિદ્ધ કાચી છે. આ પ્રતિમા કાચા પાપના કાચી અવધા છે એથી જુજ એક મળાક કાચાઓથી થી રમળાના નવરત્ર અવધાને મળુ છે એની કુણાઓને પાપને પ્રાકાશના કાચી રાકાના મળાના પાપ સાથે પલ્લુ આના છે કાચાઓના મળાક ઉપરનો મુકર પલ્લુ આ કાચી અને અવધાના કાચાઓના કાચા કાચા જુજ છે એ મળાક થી કાચા પ્રાકાશના કાચાથી એઓના કાચાઓથી અને એ મળાઓ અવધા કાચાઓ અવધા પ્રાકાશનો, તેથી રાકા કાચા છે કે પ્રાકાશના આ મળાક તેમ જ કાચાઓ થી અવધાને કાચી કાચે મળાક એક એક કાચી અને કાચાને એક જ અવધા છે.

प्रकाशानुं एक प्राचीन शिल्प

(पृ ७३)

[श्री म स युनिवर्सिटिना पुरातत्व विभागना सौजन्यधी]

[4]

श्री ईश्वरदास चार्कवाज ज्योतिषादी बख्ताब खानसाह सन्त ह. बख्ताबजी बुर्जिसे
[अर्थशास्त्राधिकार एवं योग्य दम्बिकान्तरीयकान्तरीय]

પ્રકાશાનું એક પ્રાચીન શિલ્પ

પ્રકાશાના મનક ઉપરનો પાથ આમ તો જૂના ઘાટનો છે પણ એના આગળના પાન-વાટનું જે રત્નખચિત પદક જડેલું દેખાય છે તે ગુપ્તયુગથી જૂના સમયમા ગણી શકાય તે ત્યારે પાથ ઉપરની આડીઅવળી ચોટડીઓ દર્શાવતી કોતરેલી રેખાઓ પાન ઉપરના બર મુચક છે, અને એવા ઘાટ આપણને ઈ સ ના ત્રીજા-ચોથા સૈદાના શિલ્પની ડારીગરી ગણવા

ભવ્ય અને ભાવવાહી મુખાકૃતિ જાણે દેવ તેના ભક્ત સાથે વાતચીત કરી રહ્યા હોય એ છે સમગ્ર રીતે વિચારી જોતા, અને શિલ્પની ઉત્કૃષ્ટ ડારીગરી જોતા, આ પ્રતિમા ગુપ્તયુગમા ' ચોથા-પાચમા સૈદામા ધર્માઈ હોય એમ લાગે છે આ શિલ્પની શૈલી ગુરુત્તરના અન્ય પ્રાચીન શૈલી સાથે મીઠો સમય ધરાવે છે

ગુરુત્તરના પ્રાચીન શિલ્પો બહુ જ ઘોડા મળે છે હમણા 'કુમાર'માની પોતાની લે' અને એ પહેલાના અગ્રેજ વખાણોમા જો ઉમાકાન્ત શાહે ૨૪ કચેલા ગુપ્તકાલીન અન્ય શિલ્પો મળતરનો અભ્યાસ કરવાથી મનનગે કે કવચપદાસના અતમા (ત્રીજા-ચોથા સૈદામા) મૂકી જ આ મળતક, ગુપ્તકાલીન કેટલીક ખાસિયતો ૨૪ કરતુ હોવાથી ચોથા સૈદાના અતતુ અથવા સૈદાની શર્યાત લગસાનુ ગણતુ એ યોગ્ય ગણાશે — આમા પણ, 'કુમાર' ૧૮૫૪ના ડિસેમ્બર જો ઉમાકાન્ત શાહે ૨૪ કચેલી ભિન્નભાવની વિષ્ણુપ્રતિમાના સુકુટ સાથે પણ સરખાવવા જેવો છે

પ્રાકૃત 'ચદ્રપ્રભચગિત'માથી છે એ જ અન્યકાગુ અપભ્રંશ 'નેમિનાથચગિત' સ ૧૨૧૬માં રચાયેલું છે, એટલે ઉક્ત 'ચદ્રપ્રભચગિત' પણ એ અરસામાં ગયાયું હશે જે કે સ ૧૨૨૩ પછી તો એ રચાયું નથી જ, કેમ કે એ વર્ષમાં લખાયેલી એ કાવ્યની તાડપત્રીય પ્રતિ પાટણમાં સપ્તવીના પાડાના ભાગરમાં છે એની પ્રશસ્તિના ઉલ્લેખ પ્રમાણે, જ્યસિંહદેવ અને કુમારપાલના મત્રી પૃથ્વીપાલે પોતાના માતાપિતાના શ્રેય અર્થે પચાસ પાર્શ્વગૃહમાં મડપની રચના કરાવી હતી—

જયસીંહણ્વ-સિરિકુમરવાલનરનાયગાળ રજ્જેસુ ।
સિરીપુહૃદ્વાલ્મતી અવિતહનામો હમો વિહિઓ ॥
અહ નિજયકારાવિયજાલિહરગચ્છરિસહજિનમવળે ।
જળયક્ષ્ણ જળણીણ ડળ પંચાસરપાસગિદ્દે ॥
ચંદ્રાવલીયમિ ડ ગચ્છે માયામહીણ સુદ્દેહડ ।
અગહિહ્ચાહ્યપુરે ફરાવિયા મહવા જેળ ॥'

અર્થાત્ શ્રીજ્યસિંહદેવ અને કુમારપાલ નગનાયકોના ગળ્યમાં શ્રી પૃથ્વીપાલ મત્રી અવિતથ નામવાળો થયો (પોતાના પૂર્વજ) નિન્નયે કરાવેલા જાલિહર ગચ્છના ઋપભજિનભનનમાં તથા પંચાસર પાર્શ્વગૃહમાં પોતાના જનક અને જનનીના (શ્રેય) અર્થે તથા પોતાની માતામહીના સુખ અર્થે તેણે ચંદ્રાવલી (ચંદ્રાવતી) અને અણહિલવાડપુરમાં મડપો કરાવ્યા હતા

૨. અરિસિંહકૃત 'સુકૃતસકીર્તન' (સં. ૧૨૭૮ અને ૧૨૮૭ ની વચ્ચે)

અરિસિંહ એ ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ મહામાત્ય વસ્તુપાલનો આશ્રિત કવિ હતો અને વસ્તુપાલના સહૃદ્યો વર્ણવતું 'સુકૃતચકીર્તન' નામે મહાકાવ્ય તેણે રચેલું છે એના પહેલા સર્ગમાં કવિએ ચાવડા વંશના રાજાઓનો કાવ્યમય વૃત્તાન્ત આપ્યો છે આમાં ખાસ નોંધપાત્ર તો એ છે કે સોલકી અને વાવેલા યુગમાં ગચ્છેલા અનેક ઐતિહાસિક કાવ્યોમાથી માત્ર અરિસિંહકૃત 'સુકૃતસકીર્તન' અને ઉદય-પ્રભસરિકૃત 'સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની'માં જ ચાવડાઓનો ઉલ્લેખ છે, 'દ્વાયત્રય' કાવ્યમાં ગુજરાતનો ઇતિહાસ આલેખવાનો રીતસર પ્રયત્ન કરનાર આચાર્ય હેમચન્દ્રે પણ ચાવડાઓની વાત કરી નથી ચાવડાઓની હદમત પાટણ આસપાસના થોડા પ્રદેશ ઉપર જ હતી અને તે કારણે ઐતિહાસિક કાવ્યોના લેખકોએ એમને એટલું રાજકીય મહત્ત્વ નહિ આપ્યું હોય એ રીતે 'સુકૃતસકીર્તન'માં આપેલી ચાવડાઓની વંશાવલી મહત્ત્વની છે 'સુકૃતચકીર્તન'ની રચના સ ૧૨૭૮ અને ૧૨૮૭ની વચ્ચે કયાંક થયેલી છે ? એ કાવ્યના પ્રથમ સર્ગના ૧૦માં શ્લોકમાં પચાસના પાર્શ્વનાથના મન્દિરનો ઉલ્લેખ છે એટલું જ નહિ પણ એ મન્દિરની તુલના પવંત સાથે કરી છે, જે એના શિખરની ઊંચાઈ દર્શાવે છે—

અતર્વસદ્ધનજનાદ્મુતમારતો મૂ-
મૌ મૃસ્યતાદિતિ મૃશ વનરાજદેવ ।
પંચાસરાહ્વનવપાર્શ્વજિનેશાલેક્ષ્મ-
વ્યાનાગિહ કિતિધર નવમાતતાન

૧ પાટણ ભાગરની સ્થિતિ (ગાયકવાદ્જ ઓરિએન્ટલ સિરીઝ), પૃ ૨૫૫

૨ જુઓ મારુ પુસ્તક Literary Circle of Mahamatya Vastupala, પૃ ૬૩

વળી એ કાવ્યના ઉપમા સર્વોર્થ (શ્લોક ૨) વસ્તુવાચના નાંધાઓ વસ્તુવર્ણ કરતો કશું છે કે અનુદિગ્ધવા પાટવર્ણ ખ્યાલ સ । ચાર્વકેશ્વરના મંદિરનો દલગાદાર કરાવીને મંત્રીએ વનગાળની રજા કરેલી કવિર્તિને દલગાદારના આશ્રય દત્ત —

પાટવણકુસ્મવૈજયપુરોગુણી
હોમ્નદામમિત્તમ્નિતેશ્વરમ્ ।
ઉદ્ભવ કેન કાણા રમિતો કલ્યા
રજાસ્મન્નિર્મિતવાસ્તવો ॥

૩. દિગ્વિપ્રભસૂરિનું ‘મુક્તધીર્વિજયોચિની’ (સં. ૧૨૭૬)

નગેન્દ્રશ્વરના નિ નગેન્દ્રશ્વર જેઓ વસ્તુવાચના ગદ્યપદ્યે કુલ દત્ત તેમના સિદ્ધિ કલ્યાણસ્થિતિ-
કૃત મુક્તધીર્વિજયોચિની કાવ્ય સ ૧૨૭૬માં વસ્તુવાચે કરેલી વસ્તુવાચની સ્વપ્રકાશ પ્રસંગે રચાયું
હતું અને વસ્તુવાચે સ્વપ્રકાશ ઉપર અપાવેલા છંદાપદ્ય એક સિદ્ધિપદ્ય ઉપર કોતરતી તે મુક્તધીર્વિજયો
આશ્રય દત્ત * મંત્રીનાં મુક્તધીર્વિજયોચિની રચાયેલા આ કાવ્યના ૧૪મા શ્લોકમાં કવિ કહે છે કે મુક્ત-
ધીર્વિજય મુક્તધીર્વિજય કાવ્ય સમયન અનુદિગ્ધવાપુરના નિબંધન આ ખ્યાલને મેલ કરાવતો નજીકથી દત્ત જેના
વિષયનો જોયો કલક સંભળના અસ્તિ જેવો સોભાવે દત્ત —

સ્વર્ણસ્વર્ણમયજાતનિજાતજાતેન્દ્રિયપુરે
કેલે નિજા વિશેષ અવસ્થા પદ્માસપાદ્ય દત્ત ।
અલેકે વસ્તુવાચાસિ રમિમિ નિર્મિતિમિદામ્
અમ્નસ્મન્નિર્મિતવાસ્તવો ॥

૪. દિગ્વિપ્રભસૂરિનું ‘મર્મીકમુદય’ મહાકાવ્ય (સં. ૧૨૮૦ ખેલો)

ઉર્વુદા કલ્યાણસ્થિતિને મર્મીકમુદય અલગ સ્વપ્રકાશન નામે પદ્ય સર્જીને અલગ
રચ્યું છે એમાં મરી વસ્તુવાચની સ્વપ્રકાશન સર્જીને હોઈ સ ૧૨૮૦ની મોટી સ્વપ્રકાશ પાંચી ગુણ
એ રચ્યું હોય એ સમજીને છે પણ સ ૧૨૬ પહેલાં તો નિજા એવી રચના કરેલી છે કે જે એ
જાંજા જુગ વસ્તુવાચના દલગાદારોના અપાવેલી એની તાપતીય નાજ અલગના અલગમાં છે એ
કાવ્યની પ્રકૃતિમાં (શ્લોક ૩) નગેન્દ્ર શ્વરના અલગનેની કુલગરવ આપીને પોતાના કુલ સ્થિતિને સ્થિતિ
નિતે કઈ કહે કે તેઓ પદ્યકાર નામથી અલગના કરાવનાર તોર્વિયા નામનો
અલગ દત્ત —

પદ્માસપાદ્યકલ્યાણસ્થિતિ
મલેકમિત્તમ્નિતેશ્વરેન્દ્રિય ।
વાસ્તવપદ્યમય દત્તીય વલ
અલેકેવનમુદયકાવ્ય નિર્મિત ॥

પદ્યકાર ચાર્વકેશ્વરના મંદિર નાંધુ કરાવી નગેન્દ્ર શ્વરના આચાર્યોનો એ સ્થિતિને સ્થિતિ એવા
આ સ્થિતિને છે પણ પદ્યકારના મંદિર તે અ કરાવનાર એમ કહી કવિએ રચ્યું કશું છે

વસ્તુપાલે એ મંદિરનો છણોંદાર કરાવ્યો હતો એનો ઉલ્લેખ પણ કાવ્યના પહેલા સર્ગ(શ્લોક ૨૨)મા છે —

અળહિલ્પાટ્કનગરાદિરાવનરાજકીર્તિકેલિગિરિમ્ ।

પંચાસરાહ્વજિનગૃહસુદ્ધે ચ કુલ ચ નિજમ્ ॥

૫. શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથના મંદિરમાનો સં. ૧૩૦૧ નો ગિલાલેખ

આ મંદિરમાની વનગજની મૂર્તિ પાસેની ૬૦ આસાકની મૂર્તિ નીચે આ પ્રકારે શિલાલેખ છે —

- (૧) સ ૧૩૦૧ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૧ શુક્રે પૂર્વમઢલીવાસ્તવ્ય મોઢજાતીય નાગેદ્ર
- (૨) સુત શ્રે૦ જાહલ્લગપુત્રેણ શ્રે૦ રાજકુક્ષીસમુદ્રતેન ઠ૦ આશાકેન સંસારાસાર
- (૩) યોપાર્મિતવિત્તેન અસ્મિન્ મહારાજશ્રીવનરાજવિહારે નિજકીર્તિવહ્લીવિતાન
- (૪) કારિત તથા ચ ઠ૦ આસાકત્ય મૂર્તિરિય સુત ઠ૦ અરિસિદ્ધેન કારિતા પ્રતિષ્ઠિતા
- (૫) સવધે ગચ્છે પંચાસરાતીર્થે શ્રીશીલગુણસુરિસતાને શિષ્ય શ્રી
- (૬) દેવચન્દ્રસુરિમિ ॥ મગલ મહાશ્રી । શુભ મંવતુ ॥

આ શિલાલેખમા પણ પચાસગ તીર્થનો વનરાજવિહાર તરીકે ઉલ્લેખ છે પચાસગના મંદિરમા શીલગુણસુરિના શિષ્ય દેવચન્દ્રસુરિની મૂર્તિ છે એક મૂર્તિ વનગજના મામા સુરપાળની ગણાય છે, પણ આમા એ મંદિરમાના ખીગ્ન કોઈ લેખમા પચાસગ પાર્શ્વનાથના મંદિરનો ઉલ્લેખ નથી એમા એક માત્ર અપવાદ વનરાજની મૂર્તિ નીચેના લેખનો છે એ ગિલાલેખમા સ ૭૫૨ અને સ ૮૫૨નો નિર્દેશ છે, પણ એની લિપિ એટલી પ્રાચીન લાગતી નથી આ ઉપગત તેમા સ ૧૩૦૧ અને સ ૧૪૧૭ના ઉલ્લેખ છે અને એક રથજે ‘મહમદ પાતસાહ’ અને ‘પીરોજસાહ’ની પણ વાત છે એ મૂર્તિની નીચે તથા તેની આસપાસ નીચેના પર્યટ ઉપર ત્રણેક શિલાલેખો ભેગા થઈ ગયા છે અને ધસાયેલા હોવાને કારણે તે વિશેષ દુર્વાચ્ય બન્યા છે પૂ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી, ચ મોહનલાલ દક્ષીયદ દેસાઈ અને પ લાલચદ ગાધીએ એ બધ બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યા છે અને તેમણે તૈયાર કરેલી એ લેખની વાચના નાગેન્દ્રગંધીય દેવેન્દ્રસન્નિહૃત ‘ચન્દ્રપ્રભચન્નિ’ની પ્રતાવના(૫ ૧૧)મા છપાઈ છે એનો એકદેશ નીચે મુજબ છે—

સં ૧૩૦૧ શ્રીપાર્શ્વનાથચૈત્યે શ્રીવનરાજ રાજરાજશ્રી કહેસુ(!) શ્રીવળહલેસ્વર શવાયતન ત્રા પિ તિ શ્રીવનરાજમૂર્તિ શ્રીશીલગુણસુરિ સગણે શ્રીદેવચન્દ્રસુરિમિ પ્રતિષ્ઠિતા સ ૧૪૧૭ વર્ષે

આ લેખમાનું ‘ પાર્શ્વનાથ ચૈત્ય ’ એટલે ‘ પચાસગ પાર્શ્વનાથ ચૈત્ય ’ એમ ગણવું જોઈએ વનરાજે બધાવેલા અણુહિલ્લેશ્વર મહાદેવના મંદિર (‘ શવાયતન ’)નો પણ એમા નિર્દેશ છે વનગજની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા દેવચન્દ્રસુરિના હસ્તે થઈ હોવાનું એમા જણાવ્યું છે અને તેની જ સાથે સ ૧૪૧૭નો ઉલ્લેખ છે એનો મેળ બેસતો નથી આ શિલાલેખની વધારે સારી વાચનાની હજી અપેક્ષા રહે છે

૬. મેરુતુગાચાર્યકૃત ‘ પ્રબન્ધચિન્તામણિ (સ. ૧૩૬૧)

શુજરાતના મધ્યકાલીન ઇતિહાસના સુપ્રસિદ્ધ સાધનગ્રન્થ ‘ પ્રબન્ધચિન્તામણિ ’ અનુસાર, વનરાજે શીલગુણસુરિને પોતાના સિંહાસન ઉપર બેસાડીને પ્રત્યુપકાંશુદ્ધિથી સન્તાન રાજ્ય આપવા માગ્યું,

૮. સિદ્ધિસૂરિકૃત ' પાટણુ ચૈત્યપરિપાટી ' (સ. ૧૫૭૬)

પાટણુના જૈન મન્દિરોનું વર્ણન કરતી આ પ્રાચીન ચૈત્યપરિપાટીઓ અત્યાર સુધીમા મળેલી છે, જેમાની જે—લલિતપ્રભસૂરિકૃત અને હર્ષવિજયકૃત—આ પહેલાં શ્રીહસવિજયનું લાયબ્રેરી, અમદાવાદ તરફથી પ્રકટ થયેલી છે જુદા જુદા મહોલ્લા, ગેરીઓ, ગઝભાગા અને પગનો તથા કેટલીક વિનિષ્ઠ વ્યક્તિઓની એમા નિર્દેશ આવતો હોઈ મ્થાનિક ઇતિહાસ અને ભૂગોળ માટે એ બહુ અગત્યની છે એ ચારમા સૌથી પ્રાચીન ઉપલબ્ધ ચૈત્યપરિપાટી સિદ્ધિસૂરિની છે એની નકલ પૂ. મુનિશ્રી ગમણિકવિજયનું પામેની હસ્તપ્રત ઉપરથી મં. ડરી લીધી હતી એમા ૮મી કડીમા નીચે પ્રમાણે પચાસગ પાર્શ્વનાથનો ઉલ્લેખ છે

“ મહકર મનહ મનોરથ પૂરછ, પાસ પંચાસરછ લાવ વિચરછ, સાગ સસારછ લેભિ ”

૯. સિંધરાજકૃત ' પાટણુ ચૈત્યપરિપાટી ' (સ. ૧૬૧૩)

આ પરિપાટીની હસ્તપ્રત પણ મને પૂ. મુનિશ્રી ગમણિકવિજયનું પામે જોવા મળી હતી એમા પચાસરા પાર્શ્વનાથનો તથા આસપાસના મન્દિરોનો નિદન કડી ૬૨થી ૬૫ સુધીમા નીચે પ્રમાણે છે

“ પચાસર શ્રીપાસ, આશાપૂરણુ જિનપ્રતિમા નવ વાદીછ એ, હરખ્યા હીયા મઝાગિ, હરખ લમનિ જઈ જિન દેખી આણુદિઆ એ ૬૨ મૂલનાયક શ્રીઆનિ પ્રથમ તીર્થંકર, ત્રાગી પ્રતિમા વાદીછ એ, લમતી માહિ દેહરી રૂપડી નિરખીછ નછ ત્રીજી દેહરછ આનીઆ એ ૬૩ તિહા પ્રતિમા પાત્રીસ, ચુવીસનદા સૂ વાસપુજ નાયક ધણી એ, ચુધિછ જિન ઉગણીસ, પ્રતિમા પૂજીછ મૂલનાયક માહાવીર તણી એ ૬૪ પોઆલમાહિ દેહર પાયમ, બનઈનઈ નિગળીછ નેમીસર એ, તેર પ્રતિમા તિહા વાદી, પાપ નિહીનછ સેવીછ ગજલિવરુ એ ” ૬૫

એ એક જ પટાગણુમા તત્તરમા ક્રીડાના આરભમા પાચ મન્દિર હતા પચાસરા પાર્શ્વનાથન મન્દિર પછી ૮૩ પ્રતિમાઓ સહિત જે આદિનાથના મન્દિરનો ઉલ્લેખ છે તે હાલમા નથી તપાસજીનો ઉપાશ્રય, જે પોળિયા ઉપાશ્રય કે પોશાળ તરીકે ઓળખાય છે, એમા તે અમર નેમિનાથનુ મન્દિર હોવાનો ઉલ્લેખ છે એ નોંધપાત્ર છે અને ચૈત્યવાસની પરપરાનો ઘોતલ છે

૧૦. લલિતપ્રભસૂરિકૃત ' પાટણુ ચૈત્યપરિપાટી ' (સ. ૧૬૪૮)

પૂનમિયા ગજના આચાર્ય લલિતપ્રભસૂરિકૃત ચૈત્યપરિપાટીમા કડી ૧૮-૨૦મા પચાસગ પાર્શ્વનાથનો તથા આસપાસના મન્દિરોનો ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે છે

“ પચાસરછ પાટકિ આજીછ એ, ધુગિ વીગ જિનવર સાર તુ, નવ પ્રતિમા વદી કી એ, વાસપૂજ્ય જુહારિ તુ ૧૮ સતાનીસ મિંચ તિહા નમી એ, પચાસર પ્રભુ પાસ તુ, અવર સાત જિનવર નમુ એ, વગિત પૂરછ આસ તુ ૧૯ ઝપલદેહરછ હિવછ જિન નમુ એ, દશ વલિ લમતી હોછ તુ, નવછ ધરે જી પાસ જિન, ત્રિહતાલીસ મિંચ જોછ તુ ” ૨૦

આ અત્પરિપાટીયા પચાસપાઠક અર્થેત પચસરવારો એવા ઉત્તેજ ધનિરોજ આ
જુલ પાઠે છે એ ખ્યાન એવું છે સિંચાણની ટેવ હાલિવલ્લભસૂરિએ જણાવેલી જાંબ મીંચો નીખાં છે
એ કે સિંચાણે પોણાગળા તેમજાગળા ધનિરનો ઉત્તેજ કર્યો છે તે જાણી નથી જાને તેને જાણે
નવજ પારિ — નવ પચ્ચ પાવ વિભાગે નિર્દેશ કર્યો છે નવા પરનો અર્થ નતું રેવજદ હાઈ એ તા
એ ધનિર સિંચાણની પ્રિતિ સ્પર્શ (સ. ૧૧૧૩) સાર પાળી નતુ નતુ હશે એમ કહી શકાય. વળી
એ સમય દરમિયાન પોણાગળાની પ્રતિમાઓ જાનવ સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી. એમ ન હોય તો
પરિવ્રજાસૂત્રિએ એનો ઉપેય જાણવ કર્યો હોય

૧૧ હુપતિજગદ્ગુપ્ત ‘પાઠકુ ધૈત્યપરિપાટી’ (સં. ૧૭૧૬)

આમાં પચ્ચવર સાથેના ધનિરોનું વર્ણન નીચે મુજબ છે

પ્રથમ પંચાસરે જાણ્યો એ, નિહાં પ્રસાદ આર,
પંચાસર વિજયવલ્લભ તણ્યો એ, તેના ધીસર ૪
જોખાન મિત્ર નિહાં જાનિ જાન્યો એ વળી હીરવિહાર,
પ્રતિમા નિજ સહજુર તણ્યો એ, મરિતિ મનોહર ૫
નિહાંથી જાણ્યો નિહાં નતુ એ, મિત્ર પચ્ચ પંચાસર,
જોખાન મિત્ર જાનિ જાન્યો એ, જાણ્યોએ જાણ્યો ૬
જાણ્યોએ રેવજ એ, નિજ મજ પચાસર,
જાણ્યોએ જાણ્યો વળી એ, મિત્ર જાણ્યો જાણ્યો ૭

આમાં ધીરનિહાંની ઉત્તેજ અદત્તનો છે. એ જો જાણ્યોએ જાણ્યો સાર પહેલાંના પચ્ચવરના
ધનિરમાં પેસ્યા કમી ગયુએ એક જોરથી હતી જાને તેમાં જાણ્યોએ જાણ્યોની જ પૂર્તિઓ હતી. એમાં
મુખ્ય વેદિકા હુપર ધીરનિહાંસૂત્રિ વિજયવલ્લભસૂરિ અને વિજયવલ્લભસૂરિ એ તપસ્વિના જાણ્યો પ્રપચ્ચ
જાણ્યોની પૂર્તિઓ હતી. આ સ્થળ ધીરનિહાં તરીકે જોગાજાયુ હતો. એમાં ધીરનિહાંસૂત્રિની પૂર્તિ
મ. ૧૧૧૨માં તથા વિજયવલ્લભસૂરિ અને વિજયવલ્લભસૂરિની પૂર્તિઓ સ. ૧૧૧૪માં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી છે
એમ તે સાથેના મિત્રાવેશો ઉપરથી જાણ્યો છે. આથી જાણ્યો પહેલાંની ધૈત્યપરિપાટીઓમાં ધીરનિહાંની
ઉપેય ન હોય એ સમજાય જાય છે

૧૨ ‘જાણ્યો શાસક જોસિ’ વર્ણક

આ જુલો મુજબની જગત રચાયેલ વર્ણક છે. વિધિઉપરથી જાણ્યોને જાણ્યોમાં ઉપાસ્ય
જાણ્યોની જાણ્યોની એવી દરજ્જા પ્રેમજાત થી જાણ્યોમાં જાણ્યોમાં ધનિરમાંથી મળી હતી. જોરમાં
જાણ્યોની જાણ્યોની પ્રેમ જાણ્યો — સમુજાજાણ્યો જાણ્યો જાણ્યો જાણ્યો જાણ્યો જાણ્યો છે. જાણ્યો
એક સ્થાને જાણ્યોજાણ્યો પાઠકુ હુપર વર્ણક છે. જાણ્યો તેમાં પાઠકુના પ્રમુખ રેવજ તરીકે પચ્ચવરના
ધનિરમાં જાણ્યો ઉત્તેજ છે

હુ તે જાણ્યો જાણ્યોની જાણ્યો પાઠકુ જાણ્યો પાણ્યો હુપર એક જાણ્યો જાણ્યો જાણ્યો પાણ્યો સાર
પાણ્યો કરી વિજય વિજયે કરી જાણ્યો, જાણ્યોમાં જાણ્યો જાણ્યો જાણ્યો, પંચાસર પ્રમુખ રેવ જાણ્યો,

જે નગરમાહધ દાનશાલા, પૌપધશાલા, ધગ્મશાલા, ગઢ મઢ મન્દિર પ્રગર, ચુરામી ચુહટાની હટશ્રેણિ, માહધ વગ્ત સપૂર્ણ વરતધ ”

૧૩. દેવહર્ષકૃત ‘પાટણની ગઝલ’ (સં. ૧૮૬૬)

ખગ્તર ગઝલના મુનિ દેવહર્ષે સ ૧૮૬૬ મા ‘પાટણની ગઝલ’ એ નામનુ એક સ્થલવર્ણનાત્મક કાવ્ય રચ્યુ છે ૧ ગર્ભ શનાખ્દીના પાટણની મ્થાનિક પન્નિસ્થિતિ, નોંધપાત્ર સ્થળો તથા વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ આન્નિની માહિતી માટે આ રચના અગત્યની છે એના અંતિમ પદ્ય—કલગરૂપ છપ્પાની છે—ની એ પંક્તિઓમા નીચે પ્રમાણે પચાસરાના મન્દિરનો ઉલ્લેખ છે

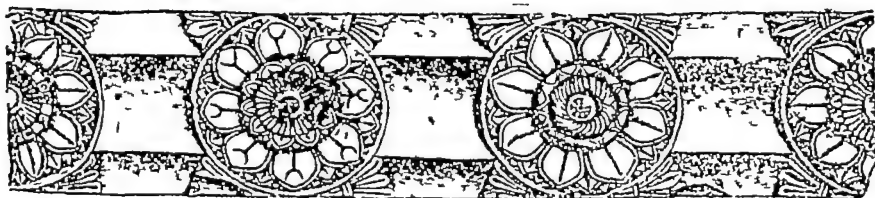
“ પાટણ જસ કીધો પ્રગટ જિહા પાચાસર ત્રિભુવન ધણી,
કવિ દેવહર્ષ મુખથી કહે કુશલ ગ્ગવીલા ધણી ”

કલશમા આ રીતે એકમાત્ર પચાસરા પાર્શ્વનાથના મન્દિરનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, એ પાટણના જૈન મન્દિરોમા એનુ મહત્ત્વ દર્શાવે છે

૧૪. ‘પંચાસરા પાર્શ્વનાથ સ્તવન’

આ નામની એ સક્ષિપ્ત લાપાકૃતિઓ જાણવામા આવી છે અને તે બન્ને વગેરે જૈન સાનમન્દિરમા ૫ મુનિશ્રી હસવિજયજીના શાસ્ત્રસંગ્રહમા (પ્રતિ ન ૩૩૯૪ અને ૪૫૧૫) છે બન્નેય સ્તવનોમા કર્તાનુ નામ કે ગ્ગ્યા સવત નથી, પણ લિપિ ઉપરથી સો-દોઢસો વર્ષ પહેલા તે લખાયેલા જણાય છે પહેલું સ્તવન ‘પાસ પચાસર ભેટ્યો હો, દૂખ ભેટ્યો મુઝ ધર આગણે’ એ પંક્તિથી તથા બીજું સ્તવન ‘સુખકર શ્રીપચાસરો પાસ, પાટણપુરનો રાજ્યો’ એ પંક્તિથી ગરૂ થાય છે બન્નેયમાથી ડોઢ પાસ અતિહાસિક હકીકત મળતી નથી આ પ્રગરના બીજા પણ સ્તવનો તપાસ કરતા મળી આવવા સમ્ભવ છે

૧ મારા વડે સંપાદિત, ‘કાર્મસ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક’, એપ્રિલ-સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૮માં

પરંતુ ગુજરાતનો ૨૩૦ વર્ષનો ક્રમશઃ ઇતિહાસ નિર્મિતો આ પ્રથમ જ ગ્રંથ છે અને તે દૃષ્ટિએ તેનું મૂલ્ય ઘણું છે

ખ્રીષ્ટ રીતે પણ આ કાવ્યનું મહત્ત્વ ઘણું છે મૂલગાજ ન્યાયે પાટણનો અધિપતિ થયો ત્યારે તે પ્રદેશ તા 'સામ્વત્તમણ્ડલ' તરીકે જ ઓળખાતો હતો (મૂળગાજના પોતાના વિ સ ૧૦૪૩ના દાનપત્રમા પણ આ જ નામ આપેલું છે) મૂલગાજ ન્યાયી આવ્યો તે ગાજપુતાનામાના શ્રીમાત-ભિન્નમાલની આમપામનો પ્રેરે ત્યારે 'ગુર્જરા-ગુજ્જરા-ગુર્જરદેશ' ગણાતા ગુર્જરેશ્વર મૂલગાજ સામ્વત્તમણ્ડલનો ગણ બન્યો તે પછી ગુર્જરેશનો પ્રેરે તે 'ગુર્જરમણ્ડલ-ગુર્જરદેશ-ગુર્જરા-ગુજ્જરા' ગુજરાત કહેનાયો આમ આપણા પ્રદેશને 'ગુજરાત' નામ પણ મૂળગાજના મમયમા જ મળ્યું ('ગુજરાત' વિષે વિશેષ ચર્ચા માટે જુઓ ડૉ ભોળીલાલ મહેતાદત્ત 'ઇતિહાસની કડી' પૃ ૧૦૧-૧૫૨) તદુપનાન્ત, આ પ્રદેશ અમૃદિની ઉચ્ચતમ કોટિએ પણ આ સોલકીયુગમા જ - ગિરગાજ અને કુમાર-પાલના શાસનસમયમા - પહોંચેલો આ રીતે પુરાણકથાનુસાર જેનો મૂળપુરુષ કલ્પાના ચુલક એટલે ખોળામાથી ઉત્પન્ન થયેલો મનાય છે તે ચાંડુક્ય કે સોલકીયશનો યગ ગુજરાતના ઇતિહાસમા સૌથી વધારે મહત્ત્વનો યુગ ગણાય, અને કથાત્રયમહાકાવ્ય પણ આ જ યુગનો ઇતિહાસ આપતું દાનાયી ગુજરાતના ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ તેનું મહત્ત્વ અદ્વિતીય છે

ઇતિહાસ અને વ્યાકરણ એ બે આલમ્બનોને કારણે આ અદ્વાનીમ સર્ગના મહાકાવ્યને 'દ્વાત્રય' નામ આપવામા આવ્યું છે પ્રથમ ત્રીમ સર્ગના મરુત દ્વાત્રયકાવ્યમા મૂળગાજ સોલકીની કારકિર્દીથી તે કુમારપાલના શાસનકાલ સુધીનો ઇતિહાસ આલેખી આઠ સર્ગના પ્રાકૃત દ્વાત્રયકાવ્યમા કુમારપાલની અધૂરી કથાની પૂર્તિ કરવામા આવી છે આથી પ્રથમ વિભાગને 'ચૌલક્યસ્યોત્કર્તન' તથા દ્વિતીય વિભાગને 'કુમારપાલચરિત' પણ કહેવામા આવે છે

હવે આપણે આ કાવ્યનું સંક્ષિપ્ત વસ્તુનિર્ગમણ કરી લઈએ

પહેલા સર્ગમા અણુહિલપાટક - પાટણ, ગણ મૂલરાજ, પ્રાચીન સુખસમૃદ્ધિ તથા ગણપ્રગ્નપ્રીતિનું સુંગ નર્ણન આપી પછીના ચાર સર્ગમા આગળના પ્રગ્નપીડક ગ્રાહગિપુ ઉપરનો મૂલગાજનો વિજય વર્ણવ્યો છે આ નિમિત્તે અને પક્ષે ઉપગ્રિયત અનેક ગણઓના નામ આપવામા આયા છે ગ્રાહગિપુને તેની સ્ત્રીઓની આહુતી આગળી કાપી ઝોડી મૂક્યો, ન્યાયે તેનો મિત્ર કર્ણનો લગ્નગાજ-લોકકથાઓનો લાખો કૃવાણી-યુદ્ધમા હણાયો

છઠ્ઠા સર્ગમા અગ, વિન્ધ્ય, પાપક, સિન્ધુ, નનાસ (હિત્ત દાનગ), નગ્નચલ (દિવગિગિ), કોલકાપુર, ઢમ્મી (તેના ગણ માટે 'ફીર' શબ્દ વાપર્યા છે, શ્લોક ૨૩), કુરુ અને પાચાલ (દિમાલયની તળેટીથી ચમ્પાવ નદી સુધીનો પ્રદેશ, જેની ગજવાની કામ્પીયતગમમા હતી) જેવા દુ-દુગ્ધા દેવોના ગણઓ તરફથી મૂલગાજને ચરણે આવેલી ત્રિગિષ્ઠ બેટોનું વર્ણન છે, જે પછી લાટના દારૂ મોડલેલ નિષિદ્ધ લગણોવાળા ગજગાજને નિમિત્ત બનાવી તેના ઉપર યુવગાજ આમુગ્ધગ્ધ મેળવેલો વિજય આલેખેલો છે

સાતમા સગમા કાશી તરફ જતા આમુદ્ગગાજ (વિ સ ૧૦૫૩થી ૧૦૬) ને માલનાના ગણએ વૃત્તાતેનો પુત્ર વલ્લભગાજ (વિ સ ૧૦૬૬) તેની આજ્ઞાથી માલવા પ્રતિ પ્રયાણ કરે છે, પરંતુ માર્ગમા જ શીતળાના અસાધ્ય વ્યાધિથી તેનું મૃત્યુ થાય છે અને એ વાત છુપાવી સૈન્ય પાછું કરે છે

વલ્લભગાજ પછી ગજારાદ થયેલા તેના ભાઈ દુર્લભગાજ (વિ સ ૧૦૬૬-૧૦૭૮) આવેના મારનાઃ (મર) ના ગણ મહેન્દ્રની બહેન દુર્લભદેવીના ચ્યવવલ્લજનનું તથા તે નિમિત્તે દુર્લભગાજના ખીન્ન ઘણા ગણઓ સાથેના વશ પ્રદુર્લભ વર્ણન પણ આ જ સર્ગમા આવે છે

આમાં સર્વમાં દુર્લભતાના નાનાકણ નાનારત્નના પુત્ર ભીમદેવ કે ભીમરાજ (વિ. સ. ૧૭૮-૧૧૨) ના વરરાત્રી અને નીતિમય સાક્ષાત્તુ વેમ જ પચામી સિન્ધુરાજ કમ્બુકને તેણે દાનપુત્ર કરી હાથેનો તેનું સુન્દર આયેજન મળે છે.

સિન્ધુવિજય પછી નવમ સર્વમાં ભીમદેવ ચેરિ (મખમ્મદેશ) તરફ ગયો, પરન્તુ તેના દુત દમોદર દ્વારા (કલ્પદ્રુમ, સુખરાત્ર અને ચેરિ ત્રણેએ સ્થાને દુમ્મલો કરી હાથેલા) મહાવરતિ કાલની પુસ્તકમુદ્રાપદા અને નીત્ય નમસ્કાર્થ મોકળી ચેરિયને સન્નિ કરી લીધી.

પચામી ભીમ પછી તેના બન્ને પુત્ર કોમલને રાજ્ય ન સ્વીકારતાં નાના કપ્પીભ (વિ. સ. ૧૧૨ - ૧૧૧) ને ચારી મત્રે છે. કર્ણ અને દક્ષિણમાં આરેલા અન્નપુરના ભગીરીની પુત્રી મનસુવર્ણાની (મીનાદેવી) ના મિત્રદર્શનથી શ્રદ્ધાનેલા પ્રેમભરતુ અતિસુન્દર મિત્રશુ પશુ આ જ સર્વમાં આવે છે.

દશમ સર્વમાં કર્ણના ના તપથી પ્રસન્ન થઈ શીલકની પ્રાપ્ત તેમ જ પુત્ર ચરે વરદાન મળે છે, અને ૧૧મમાં સુખરાત્રનો તાપ ભવસિદ્ધિ (વિ. સ. ૧૧૧ - ૧૧૬) સાક્ષ્ય અને છે.

આ મા સર્વમાં મીલન(સિદ્ધિપુત્ર)ના અક્ષરોને પ્રેરણા કરનાર ત્રણમાળ (મરી રીતિ સિંચયા) નર્મ કે સાથે દાનપુત્ર કરી ભવસિદ્ધિ તેને પોતાનો પ્રસન્ન બનાવે છે. અને તને મીલનનો જ રક્ષક સ્થાપે છે. જાનરા જ્ઞા તરીકે લોકપ્રસાદમાં અતિ પાત્રલા એ સિદ્ધિદાયકના અપ્રત્યક્ષે પશુ કરિ આદી પંચમ કાવ્યે છે.

તે મા સર્વમાં જીભે એક રસિક પ્રસન્ન વર્ણવેલો છે. પ્રહારજન ભવસિદ્ધિ રાત્રે ડિઝની માફ, વેપરતિર્કન કરીને પ્રભાત સુખદુ ન તથા વિચારો ભજવ્યા નીકળી પડ્યો. એક રાત્રે કોઈ અનિદ્ર કાશુ છન્દો તને કાને પડ્યા તે તે જાણુ સ્વો અને પૂજ્ય કરતાં આ પ્રભાતે ભજવ્યા પશુ.

પનાથમા નવમીકની શોકસલી નામની નગરીમાં વસુકિનો માનીતો નામરાજ રત્નશુ રહેલો હતો તેના પુત્ર અન્નશુ તરે એક વખત પોતાના સખાઓની દમ્ભ સાથેના નાદવિષાદમાં જતીને કોઈ પછી આદી તેણે જન કાંઈની અને સ્વાસ્થ્યવિક રીતે જ દમ્ભ બનવીની વેનીને હેનનાત્મદામાં પુખ્તો આવે છે તેનું પ્રસન્ન જતાની છટી થયો. આ અન્નશુ પાસે જતીની યુક્તિનો એક ઉપાય હતો.

પણા સમય પહેલાં વસુકના વરદાને પ્રાપ્તે હુલ્લા નામના કલ્પિને પચામલોકને ભજમ કુપાપાનો નિવાસ કોલો, જેથી અજાયબના નામો તેને તરફે ચલેના અને હુલ્લે સાક્ષ્ય કરામનેસ કે પ્રતિજ્ઞા ઉત્પાપ્ય એક એક નામે કસમીરમાં કાલમ રહેલા પોતાની સુધિપૂજા કરવા આવ્યુ તે નામ દિમથી દુર્લભ તેના કાસમીર દેશમાં દુસ્થા અમ્ભાં જ્યો અને હુલ્લે સાક્ષ્ય પુકીને પશુ કાંઈની નામીએ એના અજ્ઞાત દુસ્થા સપો દુસ્થાજ કોળા બનથી દર વર્ષે વાસા પ્રભાતે નિર્વચિત રીતે તેની પૂજા કરે બતા હાજ્યા. આ વર્ષે દમ્ભની થાં બાળી હતો એવ કિમય દાકથી અન્નશુ તેણે અન્નશુ પાસે દારવ મુકી કે એ તે તને દિમજ ભેજ હાલી આવે તો પોત તેની જતીને પશુમાંથી સુખા કરે. જાણી છિલો દાર અજાનના અન્નશુ પાસુ આવેલો અને એક શ્રદ્ધા દુષપાથી ભેજ હાજ્યા તે તેમ પ થા બત્તો હતો, પરન્તુ તે બજારો દુલો વજનપુત્રી મહિલાઓથી બામ કોળથી તેમની છન્દા થામ આવવાની આજ્ઞા રજામ તેમ ન હતા, તેથી તેની જતી પશુ સહનમન કરવા વાંચર થઈ હતી અને પોતાને ન વારણ પાંતિને વિનવડી હતી.

આ વચ્ચેના સાક્ષ્યો આપવાના આથી નાદોશ રાત્રા ભવસિદ્ધિએ કાંઈ પરન્તુ કેસાકાને વેપરપૂર્વે માર્ગ માર્ગ, તેના અસામથી દુષપાથી અમીનો મિહામ લીધી ઉપર આવતી રહી. પછી

નિર્મલિક અનેલા દ્વારમા રાજાએ વિનાવિલખે ઝપલાવ્યુ અને ઊપનો ઘરો (ઘડી) ભગીને તત્કાળ બહાર ફેરી આવ્યો, અને ઊપ સાથે તે નાગદમ્પતીને બળગાંત્રાન્તિ ગદાણુ નીચે પાતાલમા મોકલી દીધુ (૬૬ અને વિનતાની પૌગણિક કથા અહીં અગ્નિપ્રાપ્તિ યોગ્ય છે નાગ લોકો સાથેનો ગુજરાતનો ઐતિહાસિક સમય પૌરાણિક જેવા લાગતા આ ધ્યાનદ દ્વારા વર્ણવાયો છે એમ સમજવું ?)

ઐશ્વર્યમા સર્ગમા પણ અમલદારના આગે છે યોગિનીઓના અમલદારને ન ગણકારતા પોતાની પ્રતિમા બનાવી કામણપૂર્વક તેને બાળી નાખવાને પ્રત્યક્ષ થયેલી બદુરૂપી યોગિની કાલિકાને દગની ડર્મવીર જ્યસિંહે માળવાના વિદ્યાપ્રેમી ગજ યશોવર્મા ઉપર ચિત્રમગ્ણીય વિજય પ્રાપ્ત કર્યો અને અન્તે પદ્મમા સર્ગમા તે ભગવાન સોમનાથની રૂપાથી સુઅર્ણસિદ્ધિ મેળવી “ સિદ્ધરાજ ” બન્યો કલગનાથના માર્ગને તેણે દુરસ્ત કરાવેલો, શ્રીગણમા રુદ્રમહાલય તથા જૈન પૈત્ય બંધાવેલા, પાટણમા સદ્અર્ચિંગ તથાવ અને જૈન તથા જૈનેતર મંદિરો બંધાવેલા, ઐગપ્દમા સિદ્ધપુર(ગિરોગ)ની સ્થાપના કરેલી—આ બધી વિગત પણ આ સર્ગમા મળે છે

સોળમા સર્ગથી કુમારપાલની કથા શરૂ થાય છે અને ત્રણ સર્ગમા સપાદલલ (અજમેર)ન, આનંદરાજે તેના હાથે બાધેલી દારુન મનોહર વર્ણન આપેલું છે, ત્યારે ઐગણીમમા સર્ગમા કુમારપાલ આનંદ (અણંગ)ની પુત્રી જલ્દહણને પાટણમા પગે છે અને તેનો આભણ મેનાપતિ કાક—શ્રી મુનનીની નવલકથાઓમા અમર અનેલો મજીપતિ કાક—અવન્તિના બંદાલ પગ વિજય પ્રાપ્ત કરે છે આભાવિક રીતે જ ઉભયપક્ષથી બીજા અનેક ગાનઓનો ઉલ્લેખ અહીં મળે છે

આજે પણ ગુજરાત ઉપર જેની અસર છે તે કુમારપાલની પ્રખ્યાત અમારિષોવગાનુ વિગમા સર્ગમા રિત્વન વર્ણન આપેલું છે આમલકેદારશી(કાગુન શુકલ ૧૧)ના વૈષ્ણવ પરના દિવસે ત્રણ—ચાર દીન પશુઓને ખાટકીને લા વેચરા ખેંચી જતા એક માણસને જોઈ દયાઈ બનેલા તે મહારાજાએ મુખાભિભાણુ, પદ્મગમન, જન્તુમ્બ, માસભક્ષણ અને મહાપાનનો નિષેધ કરાવ્યો તેટલું જ નહિ, પણ તેથી જેને તુકસાન થાય તેમ હતુ તેવા બંધાને ત્રણ ત્રણ વર્ષ ચાલે તેટલું ધાન્ય આપ્યું જેથી પોતાની આગાનો કદર અમલ થાય તદુપરાન્ત, એક મધ્યગત્રે કોઈ સુન્દરીનું કંઠુનું રુદન સાભળી ગમ્મ તે તરફ ગયો તો એક વૃક્ષ સાથે પાશ બાધી તે આત્મહત્યાની તૈયારી કરતી હતી પૃથ્વી કરતા જણાયુ કે તે યુવતીના પુત્ર તેમ જ પતિ ગુજરી જવાથી નિયમ સુજ્ય તેનું સ્વપ્ન ધન ગમ્મને જશે અને તેથી તે સાવ નિરાધાર થઈ જતા આત્મહત્યા એ જ તેના માટે એકમાત્ર માર્ગ હતો રૂપાણુ ગાનએ તેને આશ્વાસન આપ્યું કે “ રાજા તેડ્યે ન મરીતા મરીતા ”—“ આ ગમ્મ તારું ધન નહીં લઈ લે, નહીં લઈ લે ”—અને વિનાવિલખે અપુત્રમૃતધન પગનો ગળ્યનો હડ ઉઘાવી લીધો

આ રીતે મધ્યયુગમા સમાજસુધારણાનો નવો ચીલો પાડનાર અને કેન્દ્રપ્રસાદ તથા સોમનાથ મંદિરનો છાણોદ્ધાર કરાવી સ્વપ્નાદેશાનુસાર ગૂર્જરપુર—પાટણ—મા કુમારપાલેશ્વરની સ્થાપના કરનાર તેમ જ પાર્શ્વનાથના ચૈલો બંધાવનાર લોકપ્રિય ગાન કુમારપાલને આ પ્રમાણે આશીર્વાદ આપી અદ્વૈત દ્વાયાથ્રય કાવ્ય પુરુ થાય છે

આયુષ્માન મવ મૂપતા રે ર અજય રે () શાન્ત્યા રે સુસુદ્ધા રે શૃષી (રે) જ્ઞ

જિણ્ણા રે વૃક્ષે તદૈ ર ન્દવે જય ચિર ચૌલક્યચૃદામણે ।

દમાનૃષીકરણાત્મવર્તય નિજ સવત્સર ચેત્યુપિ—

પ્રાણોપસ્તુ સદા નૃપ પદવિધિર્વદ્વત્સમયોમવત્ ॥૧૦॥

અર્થાત્— “ હે રાજા ! તુ આયુષ્માન થા હે સુસુદ્ધિ ! શાન્તિમા તુ ઋષિઓથી પણ ચઢી જા હે ગિરુ ! તુ બલિષ્ઠ બન હે ચન્દ્રવશી ! હે ચૌલક્યચૃદામણિ ! ચિત્રકાલપર્યન્ત વિજયી થા ! અને પૃથ્વીને

જનમુક્તિ જનનીને પોતનો જન સર પ્રતીક । આ પ્રમુખે જનિજો અપારે પાત્રા કરુણ (આધીરજન ઉપદેશ) હતા ત્યારે ગાય (કૃષ્ણ પાત્ર) । મ કાર્ત્તવ્યુષ્ઠ વડે કમોર્તી કામ-જન-જન સારે ન મોગન છે તેમ, સમર્થ-સમિત્યપતિગતો-અર્થો.

પ્રાપ્ત દુષ્ટાકાળ કુપરપાત્રની આ જાણી કષ્ટ પૂરી કરે છે । પ્રથમ પાંચ તથા છા સર્વેશ પૂર્ણપા પાત્રનું, રાજ તથા પ્રજાની સમર્થનું મંદિર । તથા સત્તાની વ્યવસ્થાની જાણે રાજની વેળા તેમ । અર્થિ કષ્ટ નિવર્તન મન છે । આ સર્વેશ ઉત્તરપાત્ર કોમળા અભિયાનુભવ ઉપરના કષ્ટ પાત્રના વિજય ઉપાત્ર અર્થાત્તે દલપત્ર કાન્ત-પ્રાપ્ત । અર્થ, ક્રોધ, ક્રિપા, શીતલ નિર્લિપ્ત, કાન્તી વચેરે ઉપ ની તેની સાથ જાપમેલી છે

જા સર્વેશ ૩૫ (૪૪)ના રાજને કરેલી સુનિ કુન્તી સનેનો કુપરપાત્ર જનમાર્ગે જનના પદ કાન્તનિર્લિપ્ત કરે છે અને જનને આપત્ર સર્વેશ, તેની જિનિષી, કુપરેલી સારવતી પદપરેશ આપે છે

ઉપરના જાણીકાનવરથી મુન્દરાતની આજુ કેના નર મન પ્રોશાત્ર વળી હતી તેનો જાણ અને છે કેમવનવરની નીલ અનિદુરૂદ્ધ કૃતિ વિશ્વવિજયમુપરવતીતમજાજના કષ્ટપર્વેશ મોક્ષ સર્વેશ જાણીકા કો કુપરપાત્રના મુન્દરાતની દાક્ષીણી આ પ્રમુખે જાણીકા છે

સ શ્રીશ્રીનરુદ્ધવિજયોદયપ્રકાશમ્ ।

પદ્યમદ્યવિજયપદ્યમિ પદ્યમ લાકવિજય ॥”

અર્થ- તે (કુપરપાત્ર) ઉત્તર પિતાને દુષ્ટીશ સુધી, જુને કષ્ટપર્વના, સર્વેશને વિ જાણ સુધી અને પશ્ચિમ પિતાને સમુદ્ધ સુધી કષ્ટપર્વે જાણે । અર્થો લાકવિજય એ સર્વેશના વાવેરો છે તેમ કારણ એ છે કે જા પોતે સમુદ્ધ મધ્યવીરના મુખજા સર્વેશવર્ણના ૩૫માં પોતો છે

આ સર્વેશ જાણીકાનવરથી જાણ છે કે એવા કેવાકા પ્રકારો છે ૭ જાન પ્રમુખો તેમ જ ઉત્તરીયે લેનો દારા સિદ્ધ સર્વેશોદ્ય છે અને જા દુષ્ટપર્વેશ સમકાળીન જનમાર્ગે નિર્લેશ વળ પાત્રના નથી તે જ પ્રમુખે જાણ વળ એવા પ્રકારો દુષ્ટપર્વેશ વચે છે-વિજય અધિકારમુખ-જેને ક્રિપાકા સારે જન સમન ન હોઈ શો

મુન્દરાતનો જાણના સારેના સર્વેશ તેનો લાકવર્તી(અનમેર)ના વિજયપ્રકારે હાથે લેનો ૫ (૪૪) મુન્દરાતના કષ્ટને ભીખને આપેલી દા નાજ(નાજ)ના જાણીકા-અધિકારે હાથે ભીખવેરનો વરણ, ભીખના જ જાણના વરેણ અર્થાત્તે જાણીકા મુન્દરાત લાકવર્તીના રાજનોએ કરેલો કુપરનો વરણ, અને સિદ્ધરાજના દાક્ષીણી કરમ્મન કુપરવર્તી જાણીકા રાજવર્તી-જેના પ્રમુખને નિર્લેશ વળ આ જાણના જાણીકા નથી જે વળ પાત્રે ઉત્તરીના કરે છે તથા ૭ કુપરના રાજના પ્રોશાત્રની જાણ રાજ છે તેને કાન્તપ્રાપ્ત જાણના પ્રકારોનો સમર્થેશ પાત્રની કૃતિના ન કરવર્તી કરિના હેતુ આ જાણના રાજના હોઈ શો

કુપરના દુષ્ટપર્વજાણનો કુપરની જાણના ૪ સ ૧૮૬૩ના પ્રકાર લેનો જાણના જાણીકા નમુન્દરાતિનેલી એનો વળ કરે છે કે મધ્યના જાણના જાણીકાની પાન મુન્દરાતનોએ ઉત્તરીની હતી વળ હોઈ શો । જાણના જાણીકા રાજ ના પ્રમુખને લેનો ૫ કુપરના કષ્ટને વળ આ જાણના કરેણ છે । વરણ એની લાક જાણના હોઈ કારણ નથી નિ. સ ૧૨૨૫માં કુપરપાત્રે લેનો જાણના પા ૫૫ના સર્વેશ કુપરમુખપતિની દેવેરેશ નિર્લેશ લેનો જાણના અધિકારો દુષ્ટોદ્ય કરાવલો.

તે નિમિત્તે આલેખાયેલી સોમનાથની ભાર્યુદ્ગમપતિની પ્રગરિતમા બીમદેવે પથ્થરનું મન્દિર બંધાવ્યાનું ગ્રંથ દર્શન છે. પહેલાનું લાઠીનું મન્દિર મહામંદે તોડ્યા પછી આ પથ્થરનું બંધાવ્યું હોય તેમ કેમ ન બને? મહામંદના સમકાલીન અંગ્રેજીની ઉપગત ૧૮મી શતકના પ્રારંભમા થઈ ગયેલા શ્રીજિનપ્રભાચરિ પણ તેમના વિગ્રિષ્ણીયકલ્પમા સોમનાથખાતનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ ત્રિપથમા માળનાના પ્રખ્યાત કવિ ધનપાવનો પણ ટેકો મળે છે એનું મુનિશ્રી જિનવિજયચંદ્રએ “જૈનઆદિત્યમશોધક”ના ત્રીજા ગ્રંથમા સિદ્ધ કર્યું છે તે જ દિવસોમા (૧૧મી સદીના અન્ન અને ૧૨મીના પ્રારંભમા) થઈ ગયેલા આ કવિએ અગ્નિ સત્વપુરમંદિરના શ્રીમદાવીર-ઉત્સાહમા મહામંદના પગદ્ધમની નોંધ કરી છે, જે સોમનાથ આક્રમણને કારણે માનનારને અચોટ બંધાવ્યું થઈ પાગે લુપ્તો તેનો ત્રીજે જ શ્લોક

મહેવિળુ સિરિમાલ દેસુ બનુ બગહિલ્લાહ
ચંદ્રાવલિ સોરઠુ મગુ પુણુ દેડલમાહ
સોમેસર સો તેજિ મગુ લગયગબાળદળ
મગુ ન સિરિ સચરિ વીરુ સિદ્ધત્થદ નદળ ॥

અહીં ગ્રંથ ગીતે કહ્યું છે કે સિરિમાલ-શ્રીમાલ-ભિન્નમાલ, અણુદિવવાઃ (પાટણ), ચંદ્રાવલિ-ચંદ્રાવતી (આણીની તળેટીમા આવેલું), સોરઠ, દેલવાડ અને સોમેસર-સોમેશ્વર-ત્રીસોમનાથ ભાગ્યા, ન ભાગ્યું એક સિંહ સમ્યકિ-શ્રીમલપુત્રી-સાચો હેમચન્દ્રાર્ય જેવા સમર્થ લેખકે આવા મોટા બનાવનો નિર્દેશ પણ કર્યા નથી તે માટે ઉપર કારણ આપ્યું છે. દિગ્દીપા ગગન નજદેવે ભીમ અને ખીમ ગગનઓનો મહકા મેળવી, નાસના મહામંદના પાછલા લગ્નરને હગવેલું અને યાણેશ્વર વગેરે કમળે કરી લીધેના દ્વાયાત્રયના આક્રમ સર્જના શ્લોક ૪૦થી ૧૨૫ સુધી ભીમે મિન્દુગાજ હમ્મુદને હગવેલો તેનું વિગ્રવૃત્ત વર્ણન આપેલું છે. મગદેવના સહાયક અન્ય ગગનઓના તુરુષ્કવિજયનું દર્શન ઉત્ક્રીણું લેખોમા મળે છે. આથી અનુમાન થાય છે કે દ્વાયાત્રયનું આ વર્ણન તે ઉપગતા સમ્પ્રદાયનું હશે.

ગણદેવી તથા જસમાના પ્રચલિત પ્રશ્નો પણ ઉપર દર્શાવેલા ગ્રંથો જ નહીં આપ્યા હોય છતાં માલનાવિજયનું વર્ણન તો છે જ, જેને ઉત્ક્રીણુંલેખોમાના “અવસ્તિનાથ” મિરુદથી ટેકો મળે છે અને મિ. ગગના ૪ વિ. ૨ ૧૧૯૮ના દોહદના લેખના ગ્રંથ શબ્દો છે કે

“શ્રી વયસિંહદેવોઽસ્તિ ભૂપો ગૂર્જરમંડલે ।
યેન કારણદે નિષ્ઠો સુરાષ્ટ્રમાલેશ્વરો ॥”

અર્થાત્-“ગૂર્જરમંડલમા શ્રીજયસિંહદેવ ગગ છે જેણે સુગપ્ત (સૌરાષ્ટ્ર) તથા માલવાના ગગઓને કારગ્રહમા નાખ્યા છે ”

વળી દ્વાયાત્રયના ૧૫મા સર્ગનો દહમો શ્લોક કહે છે કે સૌરાષ્ટ્રમા શત્રુજય પર્વત પામે તેણે સિંહપુ (શિદોગ) વસાવ્યું

“સોઽગ્ર લોપન્થ સાકાશ્ય સૌતક્રમિપુરોપમમ ।
સ્થાન સિંહપુર વક્રે દિગ્જ્ઞાના મૌનિચિત્તિજિત્ ॥”

અર્થાત્-“તે મૌનિચિત્તિજિત (ગાન)એ અહીં (શત્રુજય પાસે) સૌપન્થ, સાકાશ્ય તથા સૌતક્રમિ નગરો જેવા (સમૃદ્ધ) સિંહપુત્રી સ્થાપના કરી ”

આ જ સમયે તેણે સિંહસત્ત્વ પ્રવર્તાવ્યો હતો

દસ ૧૫. ૧ માં જનતાન જોમણનું પુષ્પમન છે કે

“કમ્પુજ્યદાનુય લર્ણસિદ્ધય ત્વં મા સિદ્ધિર ॥

અર્થ- દને પદ્મીને જનુબી કન્યા ખરે (મલ્લ) કુસ્તુમિત્રિકે પડે છ (સમસર પ્રવર્તન-સર) સિદ્ધિરથ થા

તે / પ્રજાને વખતરમ્ભકસપ્રકાસિ (સિ. સ. ૧૨ (૮)નો ૧૧મો શ્લોક ૧જી શ્લોક છે કે

“વપા સિદ્ધાવનુષીજીવમ્ભાસીયોપમત્રસિદ્ધિ—

એકે ધીમન્સિદ્ધિરેકનુપતિ ધીસિદ્ધિરકલપા ॥”

અર્થ- તમામ સિદ્ધસ પડે માણુમુકા કલપેનુ ગતવ ૭ની જીવમ્ભાવનિદિ થવ છે (પ્રગસે છે) તેના ધીમન્સિદ્ધિરેવ રામ પછી ધીસિદ્ધિરુલ્લ જાનો

આ ૭ વખરે પ્રચલિત થયેલા તેજ સિદ્ધરાજ તમા પાછા આ રહ્ય છે

સૌરાષ્ટ્રના આશ્રયોગી સિ. સ. ૧૨ ૨નો ઉત્તરમાં સેન સિદ્ધરાજ ૩૨ આપે છે બીજેન બીજાનું સિ. સ. ૧૨૧૪નું વાચન સિદ્ધ સ ૬૩ આપે છે આ જનુનારી મુખ્ય સિ. સ. ૧૧૭૦થી સિદ્ધરાજર રજ થયો જનુન પ્રતિભાસિદ્ધિનું જનુન છે કે આ જનુનું પ્રવર્તન સિદ્ધરાજના આ પુ-વિગ્નની રૂપિતમાં થયુ હતું

સોમેશ્વર (ઈ. સ. ૧૧૭૬-૧૨૧૨)ની વીરવર્ણનુષ્ટ તેમ જ મખાશીન વિજયનેમુખિયા રેખાસિદ્ધિનુષ્ટા થયું સિદ્ધરાજના ખેડર પરાના વિજયનો રજા કહેવે છે

આશાપત્ની વામના આશાપીઠને કટી કલ્પેને કોજીન રેવીનું ખન્નિ, કલ્પેશ્વર તજાન જાને કલ્પેશ્વર પ્રકાસેનું ખન્નિ મળ્યાં કલ્પેશ્વરી સહેર વસાવેશુ તે કહીકન જડુ દાશમખર્ત થઈ નથી. આ કલ્પેશ્વરીમાંથી જાણનું જામણાસ વિરલ્પ, (પ્રિય કન્ઝાં ખરે જુઓ રત રતામનિરાનું કુખરાનું પાનત્તર જામણાસ)

સાકમ્ભરી (જામનેર)ના જામ (જાલ્પેરાજ) પરાની જર્ણસિ ની કટા વિષેના હેમન-દશ પૈન ખરે જોડે કલ્પો જામણ કરી લખા કે પાછાથી તેન સિદ્ધરાજે પોતની પુત્રી કામ્ભરીથી લખર્ત જાલ્પે બીજા વિજયેની મારક સાકમ્ભરીસિદ્ધિનું સ્વરૂપ મિદુર પોતે ખરલુ કહ્યું નથી તેથી સ. કુર્મસર સાક્ષી માને છે કે આ મોડો વિજય નહીં હોય પણ પેત્રિસાક્ષી હતી. જ્યાં જુલરાજે જાણના પાખર ખન્નિવરકાને પરાન કહેલા તેજ જાનુસેન ખરે કોઈકારલુ જાણુ નથી જાને આ એક મહત્તની જાણ જાણુ, કેમકે જરથી જાણુએવ કુખરાતના લખા નિમે જાણો

તમા વસાવિ જરજર આપી હોય કન્ઝ કામકમ તો કોઈ સ્વયે આપેલો નથી

પ્રતિભાસી રહિએ આ મોડાં જુલુ સેનજ. પરુ જાણુએ એ જુલુ ન જોડે જોડે હેમન-દશકો હેતુ હેમન પ્રતિભાસ આસેનખાનો નથી પણ મહાકામના લખર્તો લખર્ત રાખી, તે પ્રજાનેનાં જાણસક વર્ણનો વચેર પછી, પોતના જાણુના નિખોનાં ઉલ્લસરલો જાણુ મહાકામ રજાઓ જાને તેમ જામ તેજા ધીમન્સિદ્ધિ પ્રકાસેને સાક્ષી સેનાની જ છે એ જુલુ નીપતુ જાણુએ કે જાણુ જાણુસાક્ષી, પ્રજા જોડર હયા રાજ-સવરો વચેર દસા પૂર્વની કહીકત મેલવણ સહિતખનુ જોડર હેમન-દશકો રજુ કહેલી મિકતો જાણુનિવસનિ છે. જાણુસરો જાને જાણુસરો તો કામખર્ત હોય જ નિખર્ત જાણુસરુ કરનારો મહત્તમાંથી સિદ્ધરાજ જાને પણ પોતાના વિષે મોક્ષિનીઓ પ્રકાસિની જાણુસરસકરજ આજ્ઞાનિખાનો પ્રચલિત કરે તે જાણુ જામણ કામ તેવી જાણ છે. દાશમખર્ત જાને

રાક્ષસ કહ્યો છે તે ભિલ્લરાજ બર્બરક તે પછી એક જ સૈદ્ધામા “બાળરો ભૂત” બની બન્ય છે તે સોમેશ્વર (ઈ સ ૧૧૭૯-૧૨૬૨)ની ઇર્તિઝૈમુદીમાના નીચેના ઉદ્ધરણ પૃથ્વી ૨૫૪ થયે

“શ્મશાને યાતુધાનેન્દ્રં ઋદ્ધ્વા વર્ષકામિષમ્ ।

સિદ્ધરાજેતિ રાજેન્દુર્યોં વ્રજે રાજરાજિણુ ॥” ૨૩૮.

અર્થાત્ — “બર્બરક નામના શ્મશાનમાના મોટા ભૂતને બાધીને તે રાજચન્દ્ર રાજઓની પકિતઓમા ‘સિદ્ધરાજ’ બન્યો ”

તાત્રપત્રોમા સિદ્ધરાજને વર્ષકામિણુ એવુ વિગેયણુ લગાડાયેલુ હોવાથી આ પ્રચલ બહુ મોટો ગણાતો હોવો જોઈએ

પોતાના વિ સ ૧૨૫૬ના ભાદ્રપદ અમાસ વાર મગળના પાટણના તાત્રપત્રમા ભીમદેવ બીજો પોતાને “અમિત્તવસિદ્ધરાજ” હોવારાવે છે આ પછીના પણ કેટલાક તાત્રપત્રોમા આ બિરુદ મળે છે આથી સમજાય છે કે માત્ર ૫૦ જ વર્ષમા જયસિંહ સિદ્ધરાજ ચૌહાણવંશનો અતુલરણીય આદર્શ ગમ્મ ગણાવા લાગેલો

આ કાવ્યમા વર્ણવેલા મૂળરાજના સૌગંધ્યવિજય તથા તેના જ શાસનકાળ દરમ્યાન ચામુણ્ડરાજના લાટવિજયને ૨૦૦ દુર્ગાશઙ્ક શાસ્ત્રી કલ્પિત માને છે, પરન્તુ ૨૦૦ ગાંચુ મોરીએ આનો સચોટ ઉત્તર આપેલો છે મૂળરાજ પછી ભીમદેવ સુધી કોઈએ સૌરાષ્ટ્ર પર આક્રમણ કર્યાનુ કથન મળતુ નથી, જ્યારે સોમનાથની ભાવબૃહસ્પતિની પ્રશસ્તિમા પણ ભીમદેવે સોમનાથનુ પથ્થગતુ મન્દિર બધાવાનો ૨૫૪ ઉલ્લેખ છે, તે આપણે આગળ જોઈ ગયા તે જ રીતે ચામુણ્ડરાજથી કહ્યુંદેવ સુધીના કોઈ ગુર્જરેશ્વરે લાટ જીત્યાનુ સૂચન કયાય મળતુ નથી, જ્યારે કર્ણનુ વિ સ ૧૧૩૧નુ નવસારીનુ તાત્રપત્ર તેની લાટ પરની સત્તાનુ સૂચક છે આથી આ પ્રસંગોને સત્ય માનવા પડે છે

ઉપર ઉતારેલા સમૃત દ્વાશ્રયના છેલ્લા શ્લોકમા ઋષિઓ ચૌહાણચૂડામણિ રાજા કુમારપાલને પૃથ્વીને અનુભૂતી કરી રવક્રીય સવત્સર-પ્રવર્તન માટે આદેશ — આશીર્વાદ આપે છે ત્રિપદિશ્વલકાપુરુષચરિતના ૧૦મા પર્વના ૧૨મા સર્ગના ૭૭મા શ્લોકમા શ્રી મહાવીરચામીના મુખમા મૂકેલી લવિષ્યવાણી પણ કહે છે કે

“દાય દાય દ્રવિણાનિ વિરચ્ચ્યાઽનૃણ જગત્ ।

અઘ્કવિષ્યતિ મેદિન્યા સ સવત્સરમાત્મન ॥”

અર્થાત્ — “તે (કુમારપાલ) દ્રવ્ય આપી આપીને જગતને ઋણમુક્ત કરીને પૃથ્વી ઉપર નિજ સવત્સર આક્રમે — પ્રવર્તાવશે ”

“શ્રી જૈન સત્યપ્રકાશ”ના ૯૩મા અંકમા મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીએ રાત્રુજયની ચોમુખજીની ટુંકના મૂળ મન્દિરના દરવાજાની ગાંધી બાજુની એક ધાતુપ્રતિમા ઉપરનો લેખ પ્રકાશિત કરેલો, જેમા “શ્રીસિદ્ધદેવકુમાર સ ૪” આપેલી છે હેમચન્દ્રાચાર્યના પોતાના “અમિવાનચિન્તામણિ” કોશમા એક સ્થળે (૬ ૧૭૧) ‘સવત્’નો અર્થ સમજાવતા કહ્યું છે કે

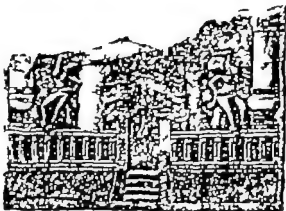
“યયા વિક્રમસવત્ સિદ્ધદેવકુમારસવત્”

આથી વિશેષ પ્રકાશ આ વિષય પર અલ્પપર્યન્ત પડ્યો નથી, પરન્તુ કુમારપાલની નૂતન ચત્સર પ્રવર્તવાવાની તીવ્ર ધ્વજા ફલીભૂત થઈ હશે, જેને પગિણુમે સિદ્ધરાજ, હેમચન્દ્રાચાર્ય અને કુમારપાલ એ ત્રણે વિભૂતિઓના નામથી અંકિત આ સવત્સર શરૂ થયો હશે.

કુશલ, દુષકલમાં આરેહો રાઈ અનિવર્યક દસન ઉપભવી કારકા-સિપન નથી, શ્રેષ્ઠ, અન્ય પ્રવર્ત્ય ઉપાન કુશલ ઉદારી સખી અને તામ્રપર્યામે દમયન્ત આપવી હોઈએને કુટિ આપવી હ નુપ્તાની દુષકલમ ની વસાવણિ પુત્ર આ સંપાદાં તે / કપમાં એવા મન છે અને અનિવર્યક પ્રવર્તના નિર્દેશ દુષકલતત્ત્વમાં નથી કાળો તેમના કારકા અર કામ્ય નવિક આપ્ય નિઃશ્વા ધીર ના વિરોધ મળત પુતા મળ્યા ન વળુ હાલ એ તેમ / હાલ તા તે કમિડી સમવર્ગિય મુસવ છે મ / મુ મોડી દરેકે વળુ થી દેખાયે આ કામ્યમાં પુતા મિત્રની વિમ્મ તથાને તથા કેવળ આચારિયકાને વિમ્મ સદા એ તરિ પીકરનાં, એક મરત કનિઃકાકાને ક ન તેમ, હાલ કુશલપત્ય અનિ તરિ પ્રવર્તોને કમવા છે હા ત પ્રવર્તવા જો કારા વળમળાતને માનવા જ સુતુ ચામેપો ન જગત મનવા પર વિવળ મેળવી પામે આપતે મીનગી કનિ કામ્યે આપ પળુ આપી ચાલ, જાનુ દરોહને હરવાનું આ અપી આપતને કુશુ નથી. અરે વર્તિત્ત્વમાં (ઈ સ. ૧૩૧૬)એ તા પાંચમ કુશલતત્ત્વવિત્ત્વમાં આપુલમળત દારે મ કરવનિ કિન્નુકાન દગ્ગલા છે / અવી કીપી આપવી સુતુ દુષકલમગ્ગમનું મ ત વરો છે

વ કાગીન કુશલતત્ત્વની કમવર્તિયનિ તથા અનુનિ ઉપર સુતુ આ કામ્ય વળા પ્રકાશ પા. ૭ જે એક તાત નિવર્ત્ય મુવી છે છે

આ સુતુપામુખી અવશાસનથી પ્રીતિ વાવ છે કે કારના કમ્પૂતિ અને ચમ્પીત કનિઃકાકા સુવિવધ આ કામ્યનું સુતુ જદુ વેપુ રહેમે જોજા કુશલમાં મે નથી જરો પ્રવર્તકાથી મગ્ગાઅરિયાને ઉપર જમ પ્રવર્ત પામર આચાર મીરમ્મને મુશ્કાલ પ્રવર્ત કનિઃકાકાર વળુવામ અને દુષકલતત્ત્વમાંને કુશલતત્ત્વ પ્રવર્ત કનિઃકાકામ તરિ નવાચારન સેક સુતુ અનિવર્યક નથી

સોલંકી રાજવીઓનો ત્યાગધર્મ

શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

ગુજરાતમાં ગાંધી ચલાવી ગયેલા સોલંકી વંશના રાજવીઓનો સમય ગુજરાત માટે સર્વ પ્રદાનના વિદાસ તથા આગાદીનો સમય હતો. ધર્મચક્રાવર્તન અને વિરોધે ડરીને ત્યાગધર્મનું મહત્ત્વ ગુજરાતને એ કાળમાં વિરોધ સમજાતું એ વંશના કેટલાક રાજવીઓએ તો ત્યાગધર્મને આચરણમાં મૂકીને ગુજરાતના લોકોનું પર જે સુખ છાપ પાડી હતી, તે ઇતિહાસમાં સુખાલોકે નાખાયેલી ગૃહેશે.

આર્યસમૃતિમાં પગપાત્રી માનવત્વવનના ગ્રેય અને ગ્રેયની વિચારણા થતી આવી છે. આર્યોએ જે જે ધર્મો ગ્રાપ્યા તેમાં એ વિચારણા મુખ્યત્વે પ્રવર્તતી છે અને તેમાંથી જે સપ્રદાયો નીકળ્યા તેઓએ પણ એ જ વિચારણાપૂર્વક ગ્રેય તથા ગ્રેય પ્રત્યે તર તમ દષ્ટિ ફાખી છે. વૈદિકોની વિચારણાનો જે કાર્ષ્ઠ ઇતિહાસ આપે છે તેમાં એક વાર ગ્રેયદષ્ટિની વિરોધતા દેખાય છે તો બીજી વાર તેમાંથી ગ્રેયદષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ હોય એવું ય માન્ય પડે છે. વૈદિકોની પૂર્વ ગ્રેયદષ્ટિ નહોતી એમ કહી શકાય તેમ નથી. ભાગ્યમાં આવેલા આચાર્યોએ જે શાખા હતી તેના પુરાના મળે છે. ગ્રેયદષ્ટિમાંથી બહુધા અર્થસ્વરૂપ અને દેવોપાસનાવાદ વિકસ્યા છે અને ગ્રેયદષ્ટિમાંથી આત્મવ્યથાનુસાધના અથવા ત્યાગવાદ વિકસ્યો છે. એ ત્યાગવાદનો બીજા જૈન ધર્મમાં ગ્રેય છે. બૌદ્ધ ધર્મમાં પણ તે જ છે. પૌરાણિક વૈદિક માર્ગમાં દેવોપાસનાનો બીજા ગ્રેય છે. જેહિતા આત્મતિક સ્વરૂપો બ્યારે બ્યારે સમાજના સમપ્રારણમાં ગુપ્તણ ઉત્પન્ન કરનારા લાગ્યા છે, ત્યારે ત્યારે જેહિનો સમન્વય કરનારા માર્ગ યોગ્ય છે. વૈદિક ધર્મમાં એ સમન્વયને પ્રયોધનારા ઉપનિષદો છે. જૈન ધર્મ ત્યાગમાર્ગમાં દૃઢ રહ્યો છે, પણ તેના આત્મતિક સ્વરૂપે તેના ત્યાગધર્મને ઓછા કરી નાખ્યા છે, અને એવો કાળ આવી ગયો છે કે બ્યારે આત્મવ્યથાનુસાર ગ્રેયની સાથે સમાજના તથા સમાજના હિતરૂપ ગ્રેયની ત્યાગધર્મને વિચારી મરવાનું પાલવરે નહિ.

ગુજરાતમાં ગાંધી કરી ગયેલા સોલંકી રાજવીઓએ ગાંધીવાસન ચલાવના છતાં ત્યાગધર્મના અવલમનનું સુદૃઢ દષ્ટાંત પૂર પાડ્યું છે. એમ તો મગધમાંથી પણ એવા જ દષ્ટાંતો મળે છે, પણ તે ઐતિહાસિક દૃષ્ટતા પૌરાણિક વિરોધ છે. સોલંકીવંશના રાજવીઓની ત્યાગધર્મની આગમનાના પુગવા ઇતિહાસમાંથી મારી પેડે ઉપલબ્ધ થાય છે.

એ સોલંકી રાજવીઓનો આદિ પુરૂષ મૂળગાજ હતો. મૂળગાજે આવડા વંશના પોતાના મામાનું ગાંધી પગલી લીધું હતું. તેનામાં બાણે પોતાના પૂર્વજનેના પ્રદેશ દાન્યદુષ્કળના ઋષિઓના છવનસરકાર ઉત્તરમાં હોય તેમ તેણે ગાંધીવાસન ચલાવવાની સાથે સસારસાગી તાપસો, ઋષિઓ, બ્રહ્મચારીઓની સપર્કસાધના કર્યા કરી હતી. તે ગૈવર્ધન પાળતો અને જૈન ધર્મને સારું માન આપતો. પ્રજાને સરકારવાનું વ્યવસ્થા તેનું મોટામાં મોટું કાર્ય એ હતું કે તેણે ઉત્તર પ્રદેશમાંથી ઋષિઓને-બ્રાહ્મણોને નિમત્રી, તેમને જમીન, ધન અને પત્રઓનું દાન કરી, નાના-મોટા શિરાલયો બંધાવી, ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રમાં જ્ઞાન ચક્રાવર્તન પરો ન્યાપી હતી. એ કાર્ય પાછળ તેણે પુષ્કળ ધન વાપર્યું હતું. તે રાજાના મંદિરો તથા તાપસોના આશ્રમો સરકારવામાં તથા ગુરુકુળો સમા દતા. મૂળગાજે દાનગાળાઓ ન્યાપીને ગાંધીમાં દાનવ્યવસ્થાનો અધિકારી પણ નીમ્યો હતો. તેના કેટલાક દાનપત્રો ઉપલબ્ધ થયા છે.

મુશર્રફે જાનેઃ જણાવે કરીને યાજ્ઞ યજ્ઞાનું હતું. તેમ યજ્ઞનું પાત્ર પ્રાપ્ત પ્રકરણને ખો
વાઈને સ્વચ્છિત્તરૂપે રક્ષા પોષા વચ્ચેને ખોવાયું હતું. એટલું જ નહીં પણ તે વેળે જાણી
નાય હતી, કોઈપણ સમાધાની વરતે રહી પ્રભુજિતિમાં ઉતરતાં જઈ જાયતાં હતાં.

મુશ્કરામની પછી મુર્ખરેશ્વરની મુદી પર ૭ ને છોડીને ૧૭-૧૮ ચામુરનો જાખના તેલોમાં નાતંબની આપાતના ઢેવામાં કામ દુધી જાણે રસાયણિક નથી હોય તેમ જાણુ સ્ત્રી તેની પછી જાણુસ કા રેશ્વર જ્યો તે કૈવર્ત ખર્મ પાજાવો, છતાં એક દીન જાણુસને તેણે કુકપો સ્વાધી તેમના ઉપરોલો પામ લીધા હતો તેણે જાણુસમાં વસી વરે જાણુસને તેની ૧૩ વા ચામુર કરી ૧૫-૧૬નો જાખ જ્યો હતો, એટલે તેના પુર વધારવા ને જાની પર નેલપાખમાં જાખનો હતો જાણુસમાં કામનોજુલ પિગલ હતી, એટલે પોતાની બાનેના જાણુસથી તેણે દિવસના ખરે સંજમ લીધુ હતુ એમ દાખવા પસી જાણુસ છે સન્ધાની વેશ કાણુની જાણુસને જાણુ મજબુતા પરખર જાણુસને તેની જાણુસથી કરી હતી તેથી તે જાણુ જ્યો હતો, જ્યો તેના પુરોએ મજબુતરેસને દાખવા પછી તેનો જાણુસમાં મુખ જ્યો હતો જાણુ જાણુ પછી જાણુસ જ્યો હતો નહિ તેણે જાણુસમાં વધારવા કરતાં દેખાવા જ્યો હતો.

આમુરગી વડી, વસ્ત્રખાજાના જોડિયા ઝુલુથી, દુહાખાજા ઝુલુએથી જ્યો. તરુ લોગેવનાં પાંચે
 દુનખ લોગેનાં જાંઘનેયુ ઝેને નવો શણ જાણી નિદ્રા ને? સહનિયંત્ર લેવાર કાનેયુ, દુર્વખાજો
 પોતાના જાણી નાજાજાનાં પુત્ર લીખેલેને રાજકિંદાસના વર લખાવિત કરીને સંપત્તિ બંધીસાંને હતો.

[illegible]

કાર્તિક સપ્તમીએ મુબરેખર હતો. તેણે કાર્તિકની નવર વચ્ચેથી હાથ ને હાથનું જાળવણી કે
તેણે જાનવત નાની વચ્ચે પુણ્ય ચર્ચાઓનો સમાવેશ કરી સ્વર્ગવન કહ્યું હતું. એક પ્રતિષ્ઠાત્રી છે કે

સિદ્ધરાજ જામિંદારી નાની વચનં તેની જગાં ખિલતેથી રાજાનો કારભાર મથાવતી હતી
 િદ્ધરાજ જેવો જરૂરની નીવડ્યો તેવો જ તે સિદ્ધરાજ પશુ હતો. સિદ્ધરાજ બાદરાજ, સુખદેવિય
 સ્તેરના બને રાજાદાવજ બધાં તેની કારિયાં રખાશે એ વાત કપરિયથી દોષી એવજા
 રાજાઓની સ્વયંવર્નની બધાવજા સિદ્ધરાજે ન કરી. તે બધુજ મનુ પામવા હેમરાજનો પેર
 કારણજા તુ'રેજા કર્યો.

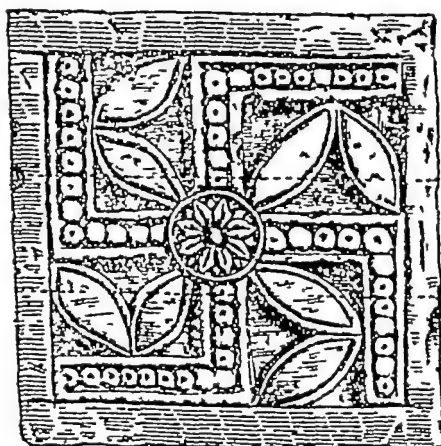
કુશરપણ સેવ જાને દેલ ખખો સુખા ઉપજા હો, એમ તેણે કહેલું કેવળી. ખર્મલો વાળો વચ્ચળ છે તેણે સુખજની રાજા કરી હતી તેમ સોમલની રાજા બ કરી હતી, જેણે ખખો લીધેલોનો તેણે ઉદા. ક્યો હતો તેણે જાલ ઉપર હોખલસરકેજ ઉપરેલો એવો પ્રખલ પાલો હતો કે તે નિમજાને દેલ ખખો ખાલસ રહો હતો એમ ખાતું પડે છે. કુશરપણની ખર્મલો ખનુપમ હતી નેણે સ્વપ્ન ખર્મલન કમ્પા ઉપરની લોહોને ખર્મલસાં જાપવણ જાને નિમજાખાં મુખી થા નમ્પાર

ક્યું હતુ તેણે ધનની, સુખ વિલાસની અને અનેક સસારી વસ્તુઓની આસક્તિ ત્રતગહણ દ્વારા ખોટી હતી તે મૃત્યુ સુધી ગળા રહ્યો પરંતુ તેનું જીવન અયમવડે શ્રેયોમાર્ગનું આગધક નીવડ્યુ હતુ એમ જણાઈ આવે છે

કુમારપાળ પછીના સોલંકી વંશના ગજવીઓમા ત્યાગધર્મનું આગધન ઉત્તરોત્તર વડતુ આવ્યુ હતુ માહોમાહેના સર્વર્પણથી તેઓ વચ્ચા વાચ્યા હતા અને જીવનકલહમા દટાર્ધ મહેવાથી સોલંકી વંશની ઐતરતી કળા આવી હતી

ગજ નાજ્ય કરે, યુદ્ધો કર, હિંસા કરે, પીડન કરે અને અધી અનેક પ્રકારના સુખો માણે, એવા ગજવી વૃદ્ધ થાય, અકિત વડે, ઇર્ષ્યો શિથિલ અને, વિલાસની તૃપ્તિ અનુભવે અને પછી પુત્રને ગજ્ય ઝોંપી વાનગ્રન્થ થાય, તાપસ અને, હિંવા મન્યામી બની એકાકી જીવન ગાળે અને છેવટે મૃત્યુ પામે તે શુ બહુ મહત્ત્વની વટના છે? પહેલા પાપ કરુ અને પછી પાપના પ્રક્ષાલનના મત્કાયા કરવા એ શુ ક્ષમાયજ્ઞ નથી? આવા પ્રશ્નો સોલંકી ગજવીઓ પૂરતા ઉપગ્રિયત થતા નથી, તે પૂર્વે અને તે પછી શેલા અનેક ગજવીઓ અને ઇતર વ્યક્તિઓને તે અજા છે, કે જેમણે ઉત્તર જીવનમા વાનગ્રન્થ થવાનું સસાર લાજ તપામય જીવન ગાળવાનું ઇર્ષ માન્યુ હતું

લાગ લાગે જ લાગ છે કે જ્યાં માનવી સિદ્ધિ-અમૃદ્ધિ સપાદન કરનાર, પગક્રમી કે વીરત્વગાલી દાય અને એ તરફ આમકિત ન ગબતા તેનો લાગ કરવા તત્પર અને લાગનુ એ ઉચ્ચ મિંદુ છે અસમર્થ કે અગકિતમાનનો લાગ તે લાગના નામને યોગ્ય જ લેખાય, તે નિર્વીર્યત્વ કહેવાય આભાવિક ગીતે જ તમસસ્ત્વના અભિગ્રણરૂપ મનુષ્ય જીવનમા પોતાના તેજને રુદુગવવા લાગે છે એ રુદુગણ દારુ કરેલી મિદ્ધિ કે પ્રાપ્ત કરેલી અમૃદ્ધિ પગની તેની આમકિત લાગે જ છૂટે છે—ઘટે છે—કે જ્યાં તેનો સત્ત્વગુણ ઉદ્ધમા આવે છે, પ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરતા પ્રાપ્ત વસ્તુ પ્રત્યેનો ગગ ઘટે છે અને તેનો લાગ કરવામા રસ મગે છે, એ ગીતે તેને શ્રેયસૂનો—આત્મકલ્યાણનો પથ સાપડે છે પૂર્વકાળે જે જે રાજવીઓએ—જૈનો : જૈનેતરોએ—પગક્રમો ડ્યો છે અને પછી સમાગનો કે સુખસમૃદ્ધિનો લાગ કર્યો છે તે પ્રેય અને શ્રેયનો સમન્વય છે અને આત્મકલ્યાણરૂથે કરાતા એકાત અમાગલાગ કરતા ઓછો મહત્ત્વનો નથી

□ □ □ □

આચાર્યગ સૂત્રકારે મથુરામાં જૂતગુહા નામે યજ્ઞાધનનની નોંધ લેતા, તે આચાર્ય આર્યગક્ષિતે તેમાં કેટલોડ વખત નિવાસ કર્યો હોવાનું જણાવ્યું છે.^૮ અતઃકૃતદશાસૂત્ર દ્વારકા પામે નદનોઘાનમાં સુપ્રિય યજ્ઞના મંદિરની નોંધ લે છે.^૯ વઢવાણ પાસે શળપાણિયક્ષના ઉપસર્ગની સ્થાપના છે આથી પૂર્વકાળમાં અહીં શળપાણિયક્ષનું સ્થાન હશે, એમ તો જરૂર લાગે છે. આજે પણ વઢવાણ શહેરની બહાર શળપાણિયક્ષની દેરી મોજૂદ છે તેવી જ રીતે શૌરિપુરમાં સાગબગ્ગયક્ષના મંદિરની નોંધ પાક્ષિક સૂત્રકારે આપી છે.^{૧૦} આનંદપુર(હાલનું વડનગર)ની અંદર યક્ષપૂજના સારી રીતે પ્રચલિત હતી, એમ આવશ્યક સૂત્રમાં જણાવ્યું છે.^{૧૧} ૬૦ સંના પાચમા-જ્યૈષ્ઠા સંદ્રામાં રચાયેલ, વાચક સવદાસગણિની વસુદેવહિંદીમાંથી સુરૂપ અને સુમનસ યક્ષોની નોંધ મળે છે.^{૧૨} આ બધા પુરાવાઓ જૈન સપ્રદાયમાં યક્ષપૂજની ઐતિહાસિકતા વ્યક્ત કરતા હોઈ, તેમાં જણાવેલા બધા યક્ષો ઉપાસ્યદેવો તરીકે તે કાળે પ્રચલિત હતા કે કેમ, તેનો અપ્રત્યક્ષ જવાબ આપવો મુશ્કેલ છે છતાં કેટલાક યક્ષોની ઉપાસના તત્કાલીન સમાજમાં વહેતી હતી એમ ગ્રામ ઉદ્દેશો ઉપગ્રંથી સમજી શકાય તેમ છે.

આ સિવાય ઐદિક કામનાઓ પગિપૂર્ણ કરનાર દેવ તરીકે વધુ માન્ય બનેલ મણિભદ્રયક્ષની ઉપાસના જૈન સપ્રદાયમાં સારી રીતે પ્રચાર પામી છે. વૈદિક અને બૌદ્ધ સપ્રદાયોમાં પણ, મણિભદ્રને યદારાટ્ અર્થાત્ યક્ષોના અધિરાજ તરીકે જણાવતા, તેની ઉપાસના માટે વિધિવિધાનો રજૂ કર્યો છે. યક્ષોનો અધિપતિ કુબેર ગણાતો હોવા છતાં તેઓનો આઘપુરપ મણિભદ્ર હોવાનું હિંદુ ધર્મના પુરાણો કહે છે. કશ્યપે સારી સૃષ્ટિનું નવસર્જન કર્યું ત્યારે, ખશા નામની પત્નીથી ગ્જતનાભ નામે પુત્ર થયો. આ રજતનાભ મણિભદ્રનો પિતા હોવાનું વિષ્ણુધર્મોત્તર પુરાણમાં જણાવ્યું છે.^{૧૩} પુરાણકાગ યક્ષગણનો વિગતાર મણિભદ્ર અને તેના ભાઈ પૂર્ણભદ્રથી થયો હોવાનું સૂચવતા તે બધા પુણ્યજન યક્ષો થયા હોવાનું કહે છે. આથી મણિભદ્ર યક્ષગણનો આદિ પૂર્વજ હતો એમ પુરાણોના આધારે જાણવા મળે છે. મહાભારત કાળે પણ મણિભદ્રયક્ષની ઉપાસના જાણીતી હતી. દમયતી જ્યારે એકની નિ સહાય દશામાં વનમાં જૂલી પડી ત્યારે તેને એક સાર્યવાહનો ભેટો થયો. આ સાર્યવાહ દમયતીની વિવત્ વાર્તા સાંભળી તેના પ્રત્યે અનુકંપા પ્રદર્શિત કરતા, મણિભદ્રયક્ષ પ્રસન્ન થાઓ, એવો આશીર્વાદ આપે છે.^{૧૪} મોટે ભાગે સાર્યવાહો વ્યાપારી વૈશ્યો હોય એવી સામાન્ય માન્યતા છે. વૈશ્યોમાં મણિભદ્રની ઉપાસના શ્રદ્ધેય બની હોવાથી, તે કાળે પણ વ્યાપારીવર્ગમાં મણિભદ્ર યક્ષ પ્રત્યે વધુ પૂજ્યભાવ મેળાતો હોવાનું, અપરોક્ષ રીતે આમાંથી સ્પષ્ટ મળે છે.

બૌદ્ધ સપ્રદાયમાં કુબેરયક્ષને ઝલલ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેની ઉપાસના માટે અતઃકૃત વિધિ વિધાનો અને અનુશાનો બૌદ્ધ તત્ત્વગ્રંથોમાં જણાવ્યા છે. આ ઝલન અર્થાત્ કુબેરના અનુશાનમાં મણિભદ્ર

૮ આચાર્યગસૂત્ર ચૂલ્લિ પા ૧૩૧

૯ અતઃકૃત દશાસૂત્ર પા ૧

૧૦ પાક્ષિકસૂત્ર યજ્ઞોદેવસૂત્રની શ્રુતિ પા ૬૭

૧૧ આવશ્યક સૂત્રચૂલ્લિ પા ૩૩૧

૧૨ વસુદેવહિંદી ગ્રુ લાખાતર ઠો લોગીધાલ મડિમશ પા ૪૪૧-૧૦૮

૧૩ કશ્યપસ્વપ્તુ યા પરની યજ્ઞા નામ્ની ત્વયેરિતા ।

યસ્યા પુત્રી મહાત્માની કથિતી યક્ષ રાક્ષની ॥૨॥ વિષ્ણુધર્મોત્તર-પુ સ્ ૧ અ ૧૩૭

૧૪ મહાભારત, વનપર્વ, નવોપાખ્યાન

તથા પૂર્વભક્તને કુનેરના બ્રાહ્મણને નેણાવવાનું જાહેરાતવાચ્ય બજાવ્યું છે ૧૧ મહિન્દ્ર વહનવાનો આશ્રિપુત્ર્ય હોવા છતાં, તે કુનેરનો બહુવિધ-સેવક હતો એમ અનેક પુરાણોમાં મેળ્યું છે. આ પરવરાને બહુમતી, ગમ્ભીર બહુમતીમાં મહિન્દ્રને તેના સેવક તરીકે સ્થાન મળ્યું હતો એમ જાણવાને કારણ મને છે એટલું જ નહિ, પણ બીજા સપ્તકાળમાં, મહિન્દ્ર કુનેરના પરિવાર દેવ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ હજી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. મહિન્દ્રના સ્વતંત્ર મંદિરો પણ તે કાળે વિજયપત્તન હોવાની નોંધ મળે છે. આઘાતૂરીના કાળે મુખ્ય તમનો સ્વતંત્ર સપ્તકાળ તે સમય બ્રહ્મવર્તીમાં હતો ૧૨ પચાસ પ્રતીન પચ્ચત્તીમાં પ્રાપ્ત મહિન્દ્રની એક કિરોનાજ પ્રતિમા જાણે પણ અલંકાર મુગ્ધિતમાં સૂંઝી છે. તેની નીચે પ્દીમાં કોતરેલ લેખના અંતરે આ પ્રતિમા સિંહવર્તીના ચોથા વર્ષમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી હોવાનું બહુવા મળે છે ૧૩ જાણી તે ઈ સ ના પહેલાનીના લેખ એટલી પ્રતીન હોવાનું વિદ્વાનો એ બહુવાનું છે.

૧૪ સપ્તકાળના તીર્થકરોજ ધ્રો સિવાજ બાજર ધ્રોમાં મહિન્દ્રનું સ્થાન જાનના હોવાનું સમજાય છે. સંક્રામણનો પરિપૂર્ણ કરનાર, એક ઉપાસ્ય દેવ તરીકે તેની ઉપાસના માટે બહુમતીવિધનો પણ રચના છે. વાચક સપ્તકાળવિનિ નમુનેદર્શીમાં, પ્રમુખ અને સાંખ્યા પૂજાની બાબતમાં કરતાં, તેઓ નામ આપનાર જાનના મહિન્દ્ર અને પૂર્વભક્ત નામના કાળે હતા. એનો ઉલ્લેખ છે ૧૫ તેજે મહિન્દ્રદય, જાહી પ્રમુખના અત જાનના મહિન્દ્ર એવી તરીકે અસિદ્ધિત નથી જતાં મહિન્દ્ર અને પૂર્વભક્ત નામોનું જાન વિચારતાં મેન, ચૈતિક અને બૈદ્ર એમ ત્રણે સપ્તકાળના મહિન્દ્ર એક જાન પુરત તરીકે વિચ્છાન બન્યા હોવાનું તેની જાણવિદિ જણાય છે. જાણવોના યેવાક ઉપાસનામાં જાણે પણ મહિન્દ્રદયના સ્થાનો નેવામાં જાણે છે. વાજસનના વો તેઓ મુખ્ય વીરમેજ જણતા હોઈ, રવિપ્રતિભે મહિન્દ્ર જાન તેમને વાજસન કુમળાણ તરીકે નિરુદ્ધના છે ૧૬ જાન કારતની મુખ્ય ધર્મજયોના સુપ્રસિદ્ધ અને મહિન્દ્રદય, એક વિસિદ્ધિ તરીકે મેન સપ્તકાળના ઉપાસન બન્યા હતા એમ સમજાય છે. એટલું જ નહિ પણ જ્યોત્સના અને કાર્તિકિ આપનાર દેવ તરીકે તેમની ઉપાસના પ્રતીન કાળના વૈદ્ય કોશર પાળી હતી એના ઉલ્લેખો મળે છે.

વિવિધતીર્થકાળના સપ્તકાળધારિએ સુમુખ પરતનું પરમપતિન મહાકાળ જાણેએ છે. તેના આ તીર્થકાળ રક્ષક કાર્તિકિનો પણ સ્વતંત્ર કાળ જાણતા, આ વાતનું જાહી સ્થાન હોવાનું સ્પષ્ટ છે. આ કાર્તિકિની ઉપાસના કાળના પુણ્યે જાહી એક સુધાઈ કરી હતી ૧૭ આ કિરોના ઉપાસનાધારિએ ધર્મજયના અપનામ સર્વાધર્મવિધિધારિમાં, કાર્તિકિયોત્તરિ અજાણતાં તે રીની રીને મેનવર્તીકાળી વર્ષ સુમુખ કર્ત ઉપર જાન બનો તે જણાવ્યું છે ૧૮ આ જાહી પ્રયોગે તેને પ્રાપ્તકાર, અર્ધત જાનના પ્રેમ તરીકે જાણતા, તે સુધાપના વજેરે નિવ બજાનો સેવકો હતો જેને કોઈ ધારિયે

૧. આ નામના કાળ ૧, અપરજાળ પા ૧

૧૧. આપજાણે અપ ધિનકી તેમ પા ૬

૧. ઉપ જાણી વિવતરીત જાણેરે વગુરે. વર્તિકાળ જાણ વર્તે જુલિયા વજાળેરે વર્તિકાળ વર્તિકાળ વર્તિકાળ ૧ વીકર વજાળેરે વગુરે વગ વગ ૨. આપજોત્તરિય કરે એકે કાર્તિક ધિનકી ધિનકી ૧૧૧૫ ૧૧ પા ૧ ૫-૬

૧. જાહીયોત્તરિ ૨. આપજાળ ૩. આપજાળ કાર્તિક ૫ ૧-૨

૧૬. આપજાળેરે અપર જાણેરે ૩૦. આપજાળેરે અપર પા ૬૫
વિવિધતીર્થકાળ કાર્તિકવર્તિકાળ

૧૮. ધર્મજયના અપનામ કરે પા ૫૫-૫૬

પ્રમોદ આપી ભગવાન હૃનેશ્વરનો મહાન ભક્ત બનાવ્યો તે કાળધર્મ પામતા અહીં શત્રુજય પર્વત ઉપર યદ્દ થયો અને આમહાતીર્થના રમડ તરીકે^{૨૨} સ્થાન પામ્યો આની જ આખ્યાયિકા પુરાતન પ્રમથ સમ્રાટમા નૌધાઈ છે જેમા તેને ડોળી જણાવ્યો છે કાર્પદિયક્ષની આખ્યાયિકા ગમે ને હો, પરંતુ પ્રભાવક યક્ષ તરીકે પૂજતા અને, ભગવાન કૃષ્ણ જેવાએ જેની ઉપાસના કરી હોય, તે આવો શુદ્ધ આત્મા સા પુજતો હોવાની સભાવના માટે શક્ય ગ્રહે છે છતાં એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે કાર્પદિયક્ષ પ્રત્યે જૈન સપ્રદાયમા પૂર્વજાળથી પૂજ્યભાવ હતો એટલું જ નહિ, પણ સનાતિપતિ મહાભાસ વસ્તુપાળે આ યક્ષનો પ્રાસાદ શત્રુજય પર્વત ઉપર બધાઓ હતા પુજાતન પ્રમથસમ્રાટમા તેના માટે જણાવ્યું છે કે, એક વખત શત્રુજય પર્વત ઉપર વસ્તુપાળે કાર્પદિયક્ષનો પ્રાસાદ બધાવાના શરૂ કર્યું જ્યાં જ્યાં તેઓ પ્રાસાદ બધાવતા, સા સા તેમને ભૂમિગત-નિધિ-દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતુ તે જ પ્રમાણે આ પ્રસાદનું કામ શરૂ કરતા, પાપાણો ખોદવા માજા સારે, એક પાપાણુગિલા નીચે, મોટો સર્પ લોકોના જેવામા આવ્યો પરંતુ મત્રીશ્વરે સા આવી જેવું તો, તે અમૂલ્ય મ્તનમગિત એટાવલી હાર હતો તેમણે બધાના દેખતા તે હાગ ઉપાડી લીધો અને કાર્પદિયક્ષની અનન્ય ભાવે સ્તુતિ કરતા, નીચે પ્રમાણે શ્લોક ઉચ્ચાર્યો

ચિંતામર્ણિ ન ગગવામિ ન કલ્પવામિ, કલ્પદ્રુમ મનસિ કામગર્વિ ન વીક્ષ્યે ॥

ધ્યાયામિ નો નિધિમધીનગુણતિરેકમેક કર્પર્દિનમહર્નિશમેવ સેવે ॥ ૧ ॥

સારપછી તેમણે સા કાર્પદિયક્ષનો પ્રાસાદ બધાઓ^{૨૩} આમ જૈન સપ્રદાયમા કાર્પદિયક્ષ અતિ પ્રાચીનજાળથી એક પરિવાર દેવ તરીકે પૂજ્ય મનાય છે આ સિવાય શત્રુજય પર્વત ઉપર મસાલીવાળા દેગમ્બની પાસે એક દેરીમા કવચયક્ષનું સ્થાન છે આનું મૂળ નામ કવચ હશે પરંતુ પાછળથી લોકજીભે કવચ નામ ચડી ગયું હોય એમ મારું માનવું છે આ બધા ગ્રંથગ્રંથ પુગવાઓ અને પ્રાપ્ત યક્ષ પ્રતિમાઓ ઉપરથી જૈન સપ્રદાયમા યદ્દની ઉપાસના અતિ પ્રાચીનજાળથી ઊતરી આવી હોવાનું સમજાય છે યક્ષપૂજનો પ્રચાર જૈન સપ્રદાયમા ડોણે અને ક્યાગે દાખલ ક્યા, તેની નિશ્ચત તવારીખ કોઈપણ ગ્રંથમાથી મળી આવતી નથી પરંતુ ભારતમા તો આ પ્રવાહ ટેક પાણિનિના અમયથી ચાલુ હોવાનું જણવા મળે છે યક્ષોના અધિપતિ ડુગેરના મદિગમા શખ, તૂણુ વગેરે વાઘો વગાડવાનું મહાભાષ્યમા પતજલીએ નોંધ્યું છે^{૨૪} ભવભૂતિના માલતીમાધવમા યક્ષોપાસનાના ઉલ્લેખ આવતા હોઈ, તે કાળે યક્ષમદિરો વિઘ્નમાન હશે એમ જરૂર લાગે છે અજગના ગુફામદિરો તથા સાન્વી અને ભરહુતના તોરણો, વેદિકાઓ વગેરેમાથી યક્ષયુગલના સખ્યાબધ શિલ્પો મળી આવે છે આ બધા પુરાવાઓ ભારતીય લોકસમાજમા પ્રચલિત યક્ષપૂજની ઐતિહાસિકતા ઈ સ પૂવના કાળ સુધી લઈ જાય છે તે કાળે દેવ તરીકે યક્ષોનું વ્યક્તિત્વ વધુ પૂજ્યતમ મનાતું હોવાના કારણે, જૈનાચાર્યાએ પણ પાછળથી યક્ષપૂજન અપનાવી હોય એમ લાગે છે કલિદાસ જેવો કવિ ચક્રવર્તિ મેવદૂતમા યક્ષને જ નાયક તરીકે વર્ણવે છે અર્થાત્ તે સમયમા યક્ષો પ્રત્યે ઊંચી ભાવના અને શ્રદ્ધા તત્કાલીન સમાજમા દૃઢ થઈ હોવાનું જણાય છે આટલા લાખા વિવેચન ઉપરથી એટલો નિષ્કર્ષ નીકળી શકે છે કે વૈદિક અને બૌદ્ધની માફક જૈન સપ્રદાયમા યક્ષોપાસના અતિ પ્રાચીન કાળથી ઊતરી આવી છે

૨૨ પુરાતન પ્રમથ સમ્રાટ, ભારતીય વિદ્યાભવન પ્રકાશિત, પા ૧૦૧, કાર્પદિયક્ષ નવકી પ્રમથ

૨૩ વસ્તુપાળ તેજપાળ પ્રમથ, પા ૧૪

૨૪ પાણિનિસૂત્ર પતજલીભાષ્ય, ૨-૨-૩૪

અપૂર્ણ માટે વધિક સંપ્રદાયમાંથી વિગુણ પ્રમાણમાં ગ્રહણ સાધિત મળી આવે છે. પરંતુ તેના પ્રચીન સિંધો ખાસ કરીને કોઈ મળી આવ્યા નથી. આથી એક સંપ્રદાયના સ્વરૂપો અને વેદિકાગ્રંથથી પ્રાકૃતિકાસિત દેશમાં સ્વરૂપો મળી આવ્યા છે. સિંધ, રથાપલ અને ચર્ચિકાગ્રંથો સર્વોચ્ચ વિશ્વ પ્રમાણમાં ખૂબ વિખ્યાત હતા, એટલે તે સમયનાં દેશીકાં જનન સિંધો જોવામાં આવ્યાં છે. સાર વણી મખાગળમાં વાં મુર્તિમૂળનો પ્રચાર સારી રીતે સમસ્ત ભારત-સર્વમાં ફેલાયો અને જ્યોતના જુદા જુદા સ્વરૂપો બહાર આવતાં ત્યારે દેવજ્ઞો તરિક તેમના મંદિરો જણી જનના કાઝાં જોઈ સંપ્રદાયમાં જણી અપૂર્ણનો પ્રચાર મખાગળમાં ખૂબ વિખ્યાત હોવાનું સમજાય છે. મોતીસે લીંચકરના વજ્રો અને શાલન દેવીઓના રૂપવિધાનો મખાગળમાં નિશ્ચય કર્યા હોવાનું નિર્ણયકારિકા અને બીજાં મધ્ય ઉપરથી જણવા મળે છે. કર્પણના રૂપવિધાન માટે ધર્મક્રમુલ મખાગળમાં તેનો નિશ્ચય કર્યો હોઈ, કર્પણે આર દાસ, તે પૈકી યના તથા જનમ્બા ઉપરના મેમા પાસ તથા કાકુલ અને નીચેના ન જણના નેમ દમની ચૈની તથા બીજેર મુલા તથાનું છે? વળી તેમનું વાકન દાથી હોવાનું મધ્ય છે. રાજુજનના એ વાંચ નામો વિવિધ લીંચકરના આસેના હોઈ આ જણના સ્થાન ઉપરથી તેનું કર્પણિત્વ જણી એક નામ થયું છે?

દેશી લીંચકરના વજ્રો અને શાલનદેવીઓની નાનીમોટી અનેક પ્રતિમાઓ તેમના પરિકરોમાં મોટા જાણે હોતરવામાં આવે છે. આથી દેશીકાં સ્થળે જ્યોતના સ્વરૂપ વિશ્વકો, મંદિરની બાર લેવક્રિકા, કે મોખલામાં નેચરવામાં આવ્યા હોય છે. આની જાણપ્રતિષ્ઠામાં પૈકી દેશીકાં શીરોડી રાજામાંથી, દેશીકાં પ્રદર્શનોમાંથી, દેશી મખાગળમાં આવેલ દેવજ્ઞના પ્રિયામાંથી, આથી મોટી-ચૂડી સુવર્ણ કાંઠિયામાંથી મળી આવી છે. આની તલત્ર વજ્રમર્તિઓ પૈકી ચોમુખ જ્યોતી પ્રતિષ્ઠા રાજુજન ઉપર મોટીશાની રૂઝા આવેલ દેશી ની બાર ચોની છે. મોટા જ્યોતી એક પ્રતિષ્ઠા પાલુર્ણ સાવતીપાલ દિલ્લમાં ૧૫૫૨માં મહારાજા તથા રાજુજન ઉપર ચોમુખજ્યોતી રૂઝા એક મંદિરમાં છે. સિંધ અને મુર્તિઓની દરિયાએ તેનું રૂપવિધાન સિદ્ધાન્ત કલાકારના દાસે તેના જુદા હોવાનું જણાય છે. ગુજરાત જ્યોતી એક ચર્ચી આસુ ઉપર દેશી ૧૫, ગુજરાતકી મંદિરના સ્થાનના બહાર એક મોખલામાંથી મળી છે. આથી માત્ર જ્યોતી સાર પ્રતિષ્ઠા સમય માં બીજા તલત્રની રેખાવિકાની બાર છે. આ જ્યોતી બીજા એક ચર્ચી સિરોડી જાણના માનકુપાની બાર મહાની સ્થાનીના મંદિરમાંથી મળી છે. જ્યોતજ્યોતી પ્રતિષ્ઠા મોટા જાણી નગરીના સ્થાનના બાર જ્યોતી નદીના કિનારે હોવાનો જાણે જણ્યો છે. જમનું દાવમાં તે પ્રતિષ્ઠા આ છે કે જમ તે સતથી જણુજુ મધ્ય નથી. મુજા જ્યોતી એક પ્રતિષ્ઠા કનકલત્રા બનિત્રા મુજિત્રામાં છે. જમનું જ્યોતી એક મુર્તિ મિત્રનાર પર્વત ઉપર, તેમજાવના હોરની કામળીમાં આવેલ અપાળા કૌંસમાં હોવાનું જણ્યું મધ્ય છે. ચર્ચીઓની સાર પ્રતિષ્ઠા, મખાગળમાં આવેલ દેવજ્ઞના પ્રિયામાં, એક મંદિરની બારથી મળી છે. તેનો કલાવિન્યાસ જનન લોવાનું જણાય છે. આ સિવાય સિરોડી જાણના કનકલત્રા ચામમાં આવેલ જોઈ મંદિરમાંથી જણી જ્યોતી બીજા ચર્ચી મળી આવી છે. જમને જ્યોતી નાની જણી અપ્રતિષ્ઠા પ્રતિષ્ઠા આસુ ઉપર જણુ-સદિત્ર ચામમાં મુજી છે. ચામના જ્યોતી પ્રતિષ્ઠાનું એ સિંધ મુજરાત કનકલત્રીના તેમ જ બીજા એક ચર્ચી દેવજ્ઞના કિશામાં હોવાનું જણ્યું મધ્ય છે. જમને જ્યોતી એક પ્રતિષ્ઠા મુજાનિ પ્રિયા જોઈ તેના મુજિત્રામાં ચોડી છે. આથી બીજા ચર્ચી સિરોડી રાજાના બાજુ ચામની બાર કિશામાં જાણે જણ્યું

મન્દિરમાં એક ગોખલામાં બેસાડેલી છે. ટૂંકમાં તીર્થંતરોના પગિરો સિવાય પણ, યક્ષોની કેટલીક ચત્રત્ર પ્રતિમાઓ પ્રાચીન અર્વાચીન મન્દિરોમાંથી મળી આવી છે, જે યક્ષપૂજના પ્રચારની પ્રતીતિ આપે છે. આ મુદ્રાએ યક્ષપૂજ અપનાવ્યા છતાં, યક્ષોના ચત્રત્ર વિગ્રહો અદ્યતન મળી આવ્યા છે તેનું મુખ્ય કારણ તે બધા પગિવા દેવ તરીકે સમૂહાયમાં સ્વીકાર્ય બન્યા હોવાથી, મળ નાયકોના પરિકારોમાં જ તેમને સ્થાન આપતા તેમના ચત્રત્ર મન્દિરો, કે વિગ્રહો બનાવવાની પરંપરા ઊતરી નહિ હોય એમ સમજાય છે. આગળ જણાવેલ યક્ષોની ચત્રત્ર પ્રતિમાઓ પણ, ખાસ કરીને મળ નાયકના પરિવાર દેવ તરીકે, અગ્ર કૃતલેક ચળે તે યક્ષો પ્રત્યે અપૂર્વ શ્રદ્ધાના કારણે તેમની ઉપાસના માટે તેના ઉપાસકોએ મન્દિરમાં પથરાવી દુરો એમ લાગે છે.

યક્ષગદ્ગ તરીકે વધુ પ્રસિદ્ધ થયેલ મણિલદ્ર યક્ષની કેટલીક પ્રતિમાઓ ગુજરાત, ગાંધ્યાન અને મધ્યપ્રાંતમાંથી મળી આવી છે. આ પૈકી પદ્માવતીથી પ્રાપ્ત લક્ષ્મિરનાળી મૂર્તિ આલિયના પ્રદર્શનમાં મૂકેલી છે. આ સિવાય સિરોહી રાજ્યના લાજ, મદ્દા અને માલાયુ ગામોમાં, પિંડવાડ તહેમીલના બ્રાહ્મણવાડ તીર્થમાં, પાલણુપુરથી આઠ ગાઉ દૂર મગરીવાડ ગામમાં, વિજયપુર તાલુકાના આગલોડ ગામમાં, દીવના એક જૈન મન્દિરમાં અને પ્રભાસ પાટણના તપાગરીય ઉપાશ્રયમાંથી આ યક્ષની કેટલીક મૂર્તિઓ મળી આવી છે. યક્ષોની કેટલીક ધાતુપ્રતિમાઓ પણ જૈન મન્દિરમાં કે ધર્મ મન્દિરોમાંથી મળે છે. પાટણના ગોવર્ધનધારી મન્દિરમાં યક્ષની એક પ્રાચીન ધાતુપ્રતિમા છે, જે કલાની દૃષ્ટિએ અત્યુત્તમ હોવાનું તેના લાઠ્ય ઉપરથી જણાય છે. આ પ્રતિમા વસ્તુપાળના વશજ પેચના પુત્ર સુહાડે સ. ૧૩૫૨માં બનાવી હોવાનો તેની પાછળ લેખ કોતરેલો છે. ૨૭ આવી પ્રતિમાઓ જૈન સમાજમાં યથોપાસના વધુ લોકપ્રિય બની હોવાની પ્રતીતિ આપે છે.

૨૭ સ. ૧૩૫૨ વર્ષે કાર્તિક સુદ ૧૧ શુક્રે સા પેચ સુત સુહાકેન ગતિરૂપનેન મૂર્તિફારાવિય

મહારાજ જયાસહ સિદ્ધરાજના ચાલીના સિક્કા

શ્રી અમર પંથ

સુપ્રસિદ્ધ હિન્દીકાવ્યકર્તા શ્રી હેમચંદ્રભટ્ટે પોતાના અલ્પ ઉત્તર ભાગતની રાજ્યવંશી હિન્દીકાવ્ય
સંગ્રહમાં ભાસ્વીય હિન્દીકાવ્યના પૂર્વ મુદ્રણરૂપના રાજ્યકરી ગરેલા અનેક રાજ્યવંશોના મુદ્રણથી સુગ્રહાત
સંગ્રહરૂપના ચીમુખો (સામગ્રી) ના હિન્દીકાવ્ય મુદ્રે એકત્રી કરાવેલી છે. આ વસ્તુના રાજ્યવંશોના
સામગ્રીના ઉદ્ધારણે લેખો મળ્યા જાણ્યા હોય એટલું જ નહિ પણ એથી જ વધુ મહત્વની વસ્તુ તો આ છે
કે વારીઓ સાથે જોડાયેલા ઇતિહાસકોનું વર્ણન કરતા અનેક ના પ્રાચીન વસ્તુના વસ્તુને ઉપલબ્ધ છે.
(The Dynastic History of Northern India, Vol. II, Calcutta, 1936, P. 833) આ
હકીકત જ્યાં શોધકોનોની હિન્દીકાવ્યસામગ્રીની એક જણી જ થોડી છે તેને શ્રી હેમચંદ્ર
સામગ્રીના આ શોધક હકીકતે તો, અનદિશ્ચયના ચીમુખોના સિદ્ધ મળ્યા નથી એ વાત કહી
જાઈએલા કે તો ખરી જાણકાર વિદ્વાન અને સમૃદ્ધ સામગ્રીના પ્રાચીન રાજ્યવંશોને લખેલું પોતાનું
અવસ્થા તો અવસ્થા રહી જ રહી (Archaeology of Gujarat, Bombay 1941 P. 190)

આ હપ્તકૃત ધના સોલંકીઓના મિદ્ધા કેમ મળી આવતા નથી તે વાત ભારતીય નિષ્કવિદ્યાનો એક કાયરો છે

ઉત્તરપ્રદેશના પ્રાચીન જિજ્ઞાસુ ગંગાદા તદ્દરીક્ષના પડારાહા ગામ ખાતે ૧૯૦૫મા મૂળ-પ્રતિદાગ ગાન લોન્ડેન(ઈ ૮૪૦-૮૯૦ લગભગ)ના આદીના સાત મિદ્ધાઓની સાથે ઓનાના અનુક્રમે ૬૫ અને ૬૬ ગ્રેન વજનના તથા ૮૫" અને ૮૦" જેટલા વ્યાસવાળા બે જૂના સિદ્ધાઓ પણ મળી આવ્યા હતા આ મિદ્ધાઓપર જેની નાગરી લિપિ(મધ્યકાલીન)મા 'શ્રીસિદ્ધરાજ એવુ લખાણ હોનાથી શ્રી આગેળે (R Burn) તે શુજગતના ઓનકી 'મિદ્ધગત'ના હોનાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યા હતાં (Numismatic Supplement to J Asiatic Society of Bengal, VII, 1907, Article entitled, 'A New Medieval Gold Coin') આ મિદ્ધા લખનઉના પ્રાદેશિક મુદ્રદસ્તાનમા મુદ્રવામા આવ્યા હતા જે હજુ પણ લાજ છે ૧૯૩૬મા આ મિદ્ધા જાણીતા નિઃક્રાન્તી ગણપદાદુર શ્રી પ્રયાગદયાયે કી તપાસ્યા હતા તેમની આ તપાસની બાબતમા તેમણે ભારતીય પુરાતત્વખાતાના તત્ત્વનીન કેપ્તુરી કાયદેકદ્દા ગવર્નરલ ગવર્નમદાદુર દારીનાથ નાં દીક્ષિતની મદદાદ લઈ શ્રી જર્નના ઉપગેકત અભિપ્રાયને ટેકો આપતા જણાવ્યુ હતુ "આ બંને મિદ્ધાઓ પર ૧૧-૧૨મી સદીના અક્ષરોમા બને બાતુએ 'મિદ્ધગત' એવુ લખાણ છે આ ગાનના સમકાલીન મદારાવન ગોવિન્દચન્દ (૧૧૧૨-૧૧૬૦)ના મિદ્ધાઓ સાથે વજન અને કદની દૃષ્ટિએ આ મળતા આવે છે પણ એમનો આકાર પ્રકાર કંઈ જુદો જતનો છે, કાગળ કે એમની પાછળ કોઈ દેવ કે દેવીની આકૃતિ નથી વળી આ મિદ્ધાઓની ધાતુ જો કે મિશ્રણ વગરનું શુદ્ધ સોનુ જણાય છે, પણ તેમનો અસામાન્ય આકાર અને અક્ષરોની પડેલી ગાંધની અપ્પણતા જોતા લાગે છે કે તે ચતુર્થી મિદ્ધા તરીકે લાગે જ ઉપયુક્ત રહ્યા હોય માળસાવિત્ય જેવા કોઈ ખાસ પ્રચગની યદગારમા તે પાશા હોય તો કહેવાય નહિ ("Two Gold Coins of Siddharāja Jayasimha", Numismatic Supplement to J Royal Asiatic Society of Bengal, III, 2, 1937, p 117-118)

૧૯૩૩મા વગેદગ ખાતે ઇન્ડિયન ઓરીએન્ટલ કોન્ફરન્સ (ભારતીય પ્રાચ્યવિદ્યા પરિષદ)નુ સાતમુ અધિવેશન ભરાયેલું તેમાં તે વખતના મુગલના પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ મ્યુઝિયમના ક્યુરેટર શ્રી ગિગિનરકદ વલ્લભજી આચાર્યે શુજગતમા નાણાકીય ચત્રાચુનો ઇતિહાસ (History of Coinage in India) આ નામનો નિમધ વાચતા તેમા એક અથે નીચે પ્રમાણે જણાવ્યુ હતુ

"The 12th and 13th centuries of the Christian era form another obscure period in the history of Gujarat coinage The Solankis and Vaghelas have been described in inscriptions as powerful monarchs ruling over Gujarat and Kathiawad and while they have built numerous wells and temples it is surprising that they never exercised the right of coining money A few tiny copper pieces in Prof Hodiwala's collection with the inscription ŚrīmājJayasimha are hesitatingly assigned to Siddharāja Jayasimha but besides those pieces no coin of any of the rulers is available in Gujarat which can with certainty be assigned to any one of them " (Proceedings and Transactions of the Seventh All-India Oriental Conference, Baroda, 1933, P 695)

૨૯ શ્રી કુર્મસદર કેળવણી શાળા પોતાના સુગ્રામી મુખકાળીન સમજાવે કલિદાસ ની બીજી આશુતિ (આશુતિ, ૧૬૫૩) માં પા. ૩૨૪-૩૨૫ પર સિદ્ધરાજના સિદ્ધાનો આ અવધા કેળવણી પ્રમાણે લખાવે છે

બીજી એક વાર, સુગ્રામીન મુખકાળીન સમજાવે કલિદાસના પાદશુભા કોઈ રાજાને પોતાના નામના સિદ્ધ પાદા હોમ એમ કેળવણી નથી એવું મેં લખ્યું છે (સુગ્રામીન કલિદાસના સ્વામીના નામના નિબંધમાં) સુનિમી નિબંધિતવસ્તુને ઉપર કહેવા આશુતિના સદિશ સ્વરૂપ આશુતિના આશુતિના આ / અશુતિનું કહેણ છે (૪ ૫૧) તથા બી ૨ ૫ દાનીએ પણ એમ જ કહ્યું છે (સુદિવસ આશુતિના ૧૬૩૪-૩૫, ૪ ૧ ૫ ૫૮) અને શ્રી મિ ૫ આશુતિને શ્રીમદ્ભગવત્ સિદ્ધિ સ્વામીનેવળા શોભા પ્રાપ્તિના કટકા સિવાય આશુતિ-તેરવા શાકના સુગ્રામીના રાજાઓના સિદ્ધા મળતા નથી એમ પહેલા કહેણ (વ્યોમસાની ૭મી બો ૩ નો રિપોર્ટ ૧૬૩૩ ૫ ૧૬૫) જતા શ્રી આશુતિને અને શ્રી દાનીએ જ કહેણ નીચેની મહિતી આપી છે કે ન્યુમિમેટિક સાધિમનંદ નમર ૭મા શ્રી આશુતિ અને સિદ્ધરાજના એક સોનાના સિદ્ધાની નોંધ કરી છે જેમ કલિદાસ આ રીતે લખે છે

આ પ્રમાણે સોલારી રાજવસ્તુમાંથી એક માત્ર સિદ્ધરાજ નજીકના વિદ્વા આશુતિને મળી ગયા છે એક જ રાજા આ અને પ્રાચીન સિદ્ધાનો પર તેમ મેં હર્ષ હર્ષ નથી આપેલાં છે તે બીજા નોંધમાં છે એટલે કે આશુતિના સિદ્ધાનો પર સિદ્ધરાજ અને સોલારીના સ્વરૂપના સિદ્ધાનો પર નજીક આ પ્રમાણે નામો મળ્યા આવે છે

આ રાજાના તેના પોતાના કુટુંબીય લેખોમાં તેણે પોતાનું નામ નજીક કહેણ છે ૬ ૮ કહેણ સુગ્રામી નિશાસનના અવધાનને કાપેલા આલેખી મળી આવેલા તેના નિબંધ સપ્ત ૧૧૫૬ (ધ ૧ ૬૬) ના ત્રામવસ્તુમાં તે પોતાના સુગ્રામીની નોંધ આપ્યા પછી પોતાના વિને આ પ્રમાણે લખાવે છે

૫-શ્રીમદ્ભગવત્ શ્રીમદ્ભગવત્સુત્રાનુસારમત્સંગ મહારાજવિજય

૬-શ્રીમદ્ભગવત્

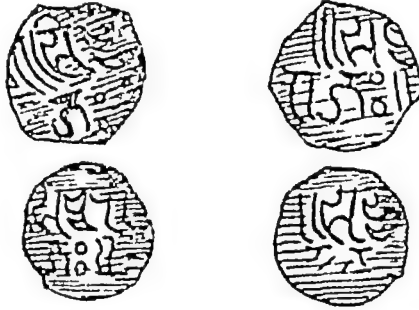
('Two New Copper Plate Inscriptions of the Chalukya Dynasty' by Dr H G Shastri in the J Oriental Institute, M S University of Baroda, II, 4, P 309)

આ ત્રામવસ્તુ આશુતિની નીચે રાજાને પોતાની / સહી કરી છે તે આલેખ આ પ્રમાણે છે

શ્રીકવિસવદસ

અવધિતિ ૧૬૬૫-૧૬૬૬

જાન્સીના મોનાના સિક્કાઓની આકૃતિ અને તેમા આપેલ ગળનુ નામ આ પ્રમાણે છે

યુ પી આ જી ગી પામે પરવાદા ૫૫મે મળી આવેલા 'સિદ્ધરાજ'ના મોનાના સિક્કા મળ આકાર પ્રમાણે

જાન્સીના સિક્કાઓમા 'સિદ્ધરાજ' નામ જે અક્ષરગણીમા છે તે અક્ષરગણી ગુજરાત અને તેની પાડોશના પ્રદેશોમા પ્રચલિત તત્કાલીન અક્ષરગણી કરતા મગડમા જગ જુદી પડે છે ત્યારે શુ જાન્સીના સિક્કાઓવાળો સિદ્ધરાજ તે ગુજરાતના સિદ્ધરાજ જયમિહને જદલે મધ્ય કે પૂર્વ હિંદ તરફનો કોઈ ખીન્ને સિદ્ધરાજ હતો ? પણ હકીકત આ છે કે ઇતિહાસકારોને અત્યાગ સુધી ગુજરાતના સિદ્ધરાજ સિનાય આ નામનો કોઈ ખીન્ને ગમ ગ્લો હોનાનુ પ્રમાણુ હતુ સુધી મળ્યુ નથી (ભારતવર્ષીય મધ્યયુગીન ચારિત્રકોશ, હે ચિત્રાવ, પુણે, ૧૯૮૭, પૃં ૮૦૮-૮૦૯) વળી સિદ્ધરાજ જયમિહનુ આત્રાન્ય જાન્સી- (જુહાપ્પા, પ્રાચીન નામ જેજ્જબુકિત)ની લગભગ સુધી પ્રચરેલુ હતુ તે એક હકીકત છે

પ્રોં હોડીવાલાના સિક્કામગ્દમાના શ્રીમજ્જયર્સિહ નામવાળા તાખાના નાના નાના જે સિક્કાઓનો ઉલ્લેખ શ્રી આચાર્ય ક્યો છે તેમના વિષે કોઈ લેખ કે તેમના ચિત્રો પ્રગટ થયાનું જાણવામા નથી

વલ્લભવિદ્યાનગરના સપ્થાપક અધ્યક્ષ તથા નવી ન્યપાયલી સદાર વલ્લભભાઈ યુનિવર્સિટીના ઉપકુલપતિ શ્રી ભાઈજાણભાઈ પરેલ ગુજરાતના ઇતિહાસ તથા તેની સાપ્તક ઉત્પતિમા જોડે ગ્મ ધગવે છે અને એના માટે તેઓ હમેશ પ્રયત્નશીલ રહે છે મુંબઈ ગેઝેટિયર ૧૮૯૬મા પ્રગટ થયુ સાર પછીના ૬૦ વર્ષના ગાળામા ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતી જે નની સામગ્રી મળી આવી છે તે ફરી તપાસાય અને તેના આધારે ગુજરાતનો એક બૃહદ્ ઇતિહાસ તૈયાર થાય તે તેમની એક મહત્વાકાંક્ષા છે અને પ્રતીજ્ઞતા મેળવીને ભારતની પ્રાચીન ત્રિપિઓના વાચનમા ગુજરાતના પ્રાચીન લેખો તેઓ પોતે ફરીથી તપાસી રહ્યા છે ગુજરાતના ઇતિહાસના જે જે પ્રકરણો અધ્યાગમા છે તેમના પર પ્રકાશ પથગાય તેવી ઐતિહાસિક સામગ્રી મેળવવા માટે પણ તેઓ સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે સોલકીઓના સિક્કા મળે તેના માટે તેઓ ન્યા ન્યા નય છે ત્યા ત્યા આ વિષે તપાસ ચનાવે છે વલ્લભવિદ્યાનગરની કોલેજેમા ભણત વિદ્યાર્થીઓ તેમના પોતાના ગામમા જે ઐતિહાસિક અવશેષો કે સામગ્રી હોય તેમની માહિતી આપે તેની સૂચના તેઓએ કરી છે અને તેથી મૂલ્યવાન ઐતિહાસિક માહિતી અવારનવાર મળ્યા કરે છે

વલ્લભવિદ્યાનગરની એક કોલેજમા ભણતા મહેસાણા જિલ્લાના વીજપુર તાલુકાના પીલવર્ધ ગામ- (કલોલ-વીજપુર રેલવેલાઈન પર વીજપુર આવતા આ સ્ટેશન પહેલા આવે છે અને ખગપતઓના વામ ખગપત મહુડી જ્યા માટે લોકો અહીં જતરે છે)ના શ્રી મોરલીધર મગળદાસ શાહ નામના વિદ્યાર્થી

૨૦ સં ૯૨૬નો નાગપુર સગ્રહસ્થાનનો લેખ, ઇન્ડિયન એન્ટીકવરી ૧૮, ૨૧૪-૧૮, અને ડગ્નબેલનો લેખ, એપી ઈ પ, ૬૦) પણ તેની કાગડિર્દી પર તે પ્રકાગ કેટલા નથી

માળવા પરમાર જયસિંહ (૧૦૫૧-૧૦૫૯) ભોજનો ઉત્તગધિધારી તથા ગુજરાતના સોલકી ભીમદેવ પ્રથમનો તેના જીવનના પાછલા ભાગનો સમકાલીન

માળવા પરમાર જયસિંહ (૧૦૬૮) જયવર્માનો ઉત્તગધિધારી તથા ગુજરાતના ડર્ણ સોલકી (૧૦૬૪-૧૦૯૮)નો સમકાલીન

માળવા પરમાર જયસિંહ (૧૩૦૮-૧૩૪૨) માળવાનો છેલ્લો પગમા ઉદયપુર-માળવા ખાતે તેનો વિં ૨૦ ૧૩૬૬નો લેખ છે

માળવા જયસિંહ મડપ(માહુ)નો આ ધાગની દક્ષિણે માહુ નજીકના કેટલાક વિસ્તારનો નાનો ગામ હતો જેનો ઉલ્લેખ હમીરના જલ્લાન લેખ(એપી ૦ ઈ ૧૯, ૪૬-૫૦)મા મળી આવ્યો છે આ ગુજરાતના વીસલદેવ વાવેલાનો સમકાલીન હતો

વાગડ (કુરુપુર-નામવાડા ક્ષેત્ર) વિં ૧૧૯૫(ઈ ૧૨૫૧)ના વૈદ્યનાથમંદિરના ઝારોલ ગામના શિલાલેખમા એક વાગડના જયસિંહની નોંધ મળી આવે છે તે ગુજરાતના ભીમ ખીખ (૧૧૭૮-૧૨૪૧)નો સમકાલીન હતો

મેવાડ ઈં ૧૩૦૦ લગભગમા મેવાડમા જયસિંહ સીસોદિયા થયો હતો

દક્ષિણ મારવાડ * જલોરના માલદેવ સોનગગનો દીકરો, જે ૧૪મા સૈકાના આગલકાળે થયો હતો

સૌરાષ્ટ્ર 'મડીક નૃપચંદ્રિ' પ્રમાણે જૂનાગઢના સુગસમા ગજવશમા ઈં ૧૪૧૫મા રાખેંગાર પત્રી એક જયસિંહ ગાદીએ બેઠો હતો તેણે ૧૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું (Proc. Indian Hist Congress, 1952, pp 170-174, article by Shri H D Velankar)

ગુજરાત બાણીતો જયસિંહ સિદ્ધરાજ (ઈ ૧૦૯૪-૧૧૪૩)

પ્રસ્તુત સિક્કાઓમાનો જયસિંહ ઉપગતી યાદીમાનો એકાદ ગણો હશે ગાહલ (મધ્યપ્રદેશનો ઉત્તર ભાગ) ગુજરાતથી ઘણે દૂર છે પણ લિપિની દૃષ્ટિએ ગાહલના જયસિંહનો મુદ્રો આપણે વિચારવાનો ગૃહે છે કાગણ કે પૂર્વ મધ્યકાળમાં જ્યારે ગુજરાતમા સોલકીઓ અને ગાહલમા હૈહયોનો રાજ્ય હતું ત્યારે અને પ્રદેશોના લેખોમા લગભગ સરખા પ્રકારની લિપિ પ્રચલિત હતી માળવા વિષે પણ તેમ જ હતું પણ આ જયસિંહ હૈહયના જીવનની કશી માહિતી તેના લેખોમાથી મળતી નથી તે આપણે જોઈ ગયા છીએ વળી તેના સિક્કા હજુ તેના પોતાના પ્રદેશમા મળી આવ્યા નથી તો આટલે આગે ગુજરાતમા તો ક્યાથી મળે તે વાત સમજાય તેવી છે તેવી જ રીતે માળવાના જયસિંહોના સિક્કા માળવા કે ખીજે ક્યાય મળ્યા નથી મડપનો જયસિંહ ને તેવી જ રીતે વાગડ, મેવાડ અને દક્ષિણ મારવાડ (જલોર)ના જયસિંહો એટલા પધા નાના રાજ્યઓ હતા કે તેમણે પોતાના સિક્કા પડાવ્યા હોય એમ લાગે જ બની શકે તો પણ તેમના સિક્કા તેમના પોતાના પ્રદેશમા ન મળી આવતા છેક ગુજરાતમા મળી આવે તે પણ બનવાનું જ નથી સૌરાષ્ટ્રનો સુગસમા રા' જયસિંહ સોલકીઓનો ખડિયો રહ્યો હોવો જોઈએ ને ગુજરાતના સાર્વભૌમ સોલકી જયસિંહ સિક્કા ન પડાવ્યા હોય અને આ જૂનાગઢના રા'એ સિક્કા પડાવ્યા હોય અને તે છેક ગુજરાત સુધી ચાલે તે વાત મનાય તેવી નથી

જયસિંહ ના પ્રસ્તુત સિદ્ધાંત તાલુ અને ચંદી એક એ પાતુઓના મળી આવતાં સ્વભાવે છે કે આ ધારના સિદ્ધાંત રીતખાના નાણુકીય અવસ્થા મુદે જ પાતુઓ આજના દલ્લ, વળી અને પ્રાચીન સિદ્ધાંત સુવર્ણના જ મુદ્દા આજના છે આ વસ્તુ સ્વભાવે છે કે આ સિદ્ધાંત સુવર્ણના જ મુદ્દા જયસિંહ નામના મોદા રાજાના / દોષા નોંધાવે. સિદ્ધાંતો ૧૨ શીખ-જયસિંહ નામ મુદ્દા નાચી વિવિધ છે અને તેનો ૧૨ જયસિંહ નો જયસિંહો છે તે નેચા દરી રાજા કે આ રાજા ૧ થી ૧૫ થી મધ્ય મુદ્દામાં જ્યો દોષો નોંધાવે ૧૬૫૨ની નાનાવર્ત જયસિંહ આવે કરાવેલી જયસિંહ પતિવિદ્યા પતિવિદ્યા અધિવેલન અધિવે કરાવેના પ્રસંગના આ સિદ્ધાંતોના મોદા રોદોદોદો મુદ્દામાં આવેના તે વખતે સુવર્ણના પ્રાચીન જીવ અધિવેલના પ્રાચીન વિદ્યાન મુનિ શ્રી જયસિંહના જયસિંહના સિદ્ધાંતોના સમજાવે ? શ્રી સુદ છે તે જયસિંહ વિદ્યા જાની સમજાવી દર્શાવેના શ્રી નો તેનો જયસિંહ મળી આવે છે તેના / જયસિંહ પ્રસ્તુત સિદ્ધાંતોના શ્રી નો દોષાનો અધિવેલ આવેનો

જયસિંહ નિષ્કવિદ્યા પતિવિદ્યા મુજવત્તા દાવમાં પ્રસંગ કરેના તેના અધિવે ૧૧ આ ૨ પા ૨૧૩-૪)ના Miscellaneous મુજવત્તા દોષા સિદ્ધાંતોના કરાવી ને નાની સોષોની સધિત અધિવે પ્રસંગ કર્ષ છે તેના 'The Come of Jayasamha' આ નીચમા મે પ્રસ્તુત સિદ્ધાંતોનો કુદ પતિવે ૨૮ કરતા તે જયસિંહ નિદ્યા જાની દોષાનુ અધિવેલ છે એની નીચે આ પ્રસંગેની વર્તીવેલ અધિવેલ છે

"Dr U P Shah has suggested to us that these coins might belong to Jayasamha or Jayatamha, who for some time usurped the Chaulukyan throne after Ajayapala. A copper-plate charter of this ruler was obtained from Kadi, North Gujarat, dated in the year 1230 V S (Indian Antiquary VI, p 196) where we have in the last line *Śrīmājjayasamhadēvasya*—Editor

આ રાજાનુ એક માર તામ્રપત્ર મળી આવ્યું છે તે વાસ્તવ નાણુકીય વિદ્યાન કે જુવો અધિવેલ છે

"Our grant N 4 was issued by Chaulukya ruler Jayasamha, who describes himself in the following terms. This van-glorious passage is preceded by the usual van-dhārah, beginning with Mularāja I, and ending with Bhūmadēva II. But after naming the latter and giving his titles, and just before the enumeration of Jayasamha's own titles, follow the significant words *tadāśrutarāma śhāne*, 'after him (Bhūma) in (his) place. Considering these statements, and the further assertion in the preamble to the grant, that Jayasamha ruled over the *Verdhapathaka* and the *Gambhātā pathaka*, it is evident that he was a usurper who supplanted Bhūma for a time. As one of Bhūma's own grants (N 5) is dated in 1233 Vikrama and from *Awahalepetaka*, it follows that Jayasamha, who dates his grant in 1230 Vikrama, must have been ejected by the rightful owner soon after issuing the grant. (Indian Antiquary VI, 1877 P 183)

આ ચર્ચ લગભગ પોણોસો વર્ષ પૂર્વેની વાત આ પછીના સમયમા ગુજરાતના ચૌહાણ(સોલકી) વંશના ઇતિહાસની જે કોઈ સામગ્રી મળી આવી છે તેના આધારે તૈયાર થયેલ સ્વં શ્રી દુર્ગાશંકર ત્રેવળરામ શાસ્ત્રીના ‘ગુજરાતનો મધ્યકાલીન ગઝપૂત ઇતિહાસ’ નામના પુસ્તકની જે ૧૯૫૩મા ખીજ સુધાગેલી આશ્રિતિ બહાર પડી છે તેમા આ રાજ્ય વિષે (પા ૪૧૮-૯) નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે

“ઈ ૧૨૧૯(વિ ૧૨૭૫)નો ભીમદેવ ખીજનો લગણાનો લેખ મળ્યો હોવાની ઉપર નોંધ કરી છે પછી ઈ ૧૨૧૯થી ૧૨૨૪ વચ્ચેના કોઈ પણ વર્ષમા ઉપર કહેલા સુસલમાની હુમલાઓથી તથા પુષ્કળ દાનોથી જેની તિબેરીનું તળિયું દેખાઈ ગયું હતું તે ભીમદેવના રાજ્યને બળવાન મઠલકોએ તથા મત્રીઓએ દબાવવા માગ્યું અને છેવટે જયતસિંહે પાટણની ગાદી પચાવી પાડી આ જયતસિંહ મુખ્ય સોલકી વંશનો કોઈ ભાયાત જ હોવો જોઈએ, જે કે કોઈ પ્રબંધમા આનું નામ નથી અને એના લેખમા એનો મુખ્ય વંશ સાથે સમઘ બતાવ્યો નથી ”

આ હકીકત જોતાં જોં ઉમાઝાતભાઈ શાહે મારી માન્યતા વિરુદ્ધ પ્રસ્તુત સિક્કા તે આ જયતસિંહના હોવાની શક્યતા દર્શાવી છે તે સૂચવે છે કે તેમના મત પ્રમાણે વર્ષ બે વર્ષ માટે કોઈક ગાદી પચાવી પાડનારને તદ્દન નાના પ્રદેશ પર ગઝ્ય દરનાં કોઈક એવો સોલકી ભાયાત કે જેની નોંધ જૈન પ્રબંધાદિ તથા અન્ય સમકાલીન સાહિત્યના દર્તાઓએ લેવાનું ઉચિત માન્યું નથી, તેના આ સિક્કા હોઈ શકે છે પણ જયસિંહ સિદ્ધરાજ જેવા ભાગતવિખ્યાત અને મહાન રાજાના હોઈ શકતા નથી ન્યુમિસ્મેટિક સોસાયટીના જર્નલના તત્ત્વે જોં શાહના મતવ્ય વિષે જે નોંધ લખી છે તેના પરથી જણાય છે કે જોં શાહે પોતાની દલીલમા આ જયતસિંહની તેના તાત્રપત્ર પર શ્રીમજ્જયસિંહ તરીકે તેણે કરેલી સહીનો દાખલો આપ્યો છે પણ જયસિંહ સિદ્ધરાજના તાત્રપત્રો પર પણ તેની ‘જયસિંહ’ નામની સહી મળી આવે છે તે વાતનો ઉલ્લેખ ક્યોં જણાતો નથી અને સહીઓ વચ્ચે અતર આવડું જ છે કે જયસિંહ સિદ્ધરાજની સહીમા શ્રીજયસિંહદેવસ્ય અને જયતસિંહની સહીમા શ્રીમજ્જયસિંહદેવસ્ય આ પ્રમાણે લખાણ છે ને પ્રસ્તુત સિક્કાઓ પર શ્રીમજ્જયસિંહ લખાણ છે ને આ પ્રમાણે શ્રીમત્ શબ્દના કારણે સિક્કાઓનું લખાણ જયતસિંહની સહીના લખાણ સાથે સામ્ય ધરાવે છે પરંતુ આપણે આ હકીકત ધ્યાનમા ગણવાની છે કે કોઈ ગઝ પોતાના હાથે પોતાની સહી કરતાં આવા વિગેપણો ન લખે સોલકી વંશના તાત્રપત્રોમા મૂળગતથી માડી જ્યાં જ્યાં ગઝઓની સહીઓ મળી આવી છે ત્યાં ત્યાં તેમણે વ્યાપ શ્રીમત્ કે ખીજ વિગેપણ પોતાને હાથે સહીઓમા લખ્યા નથી, તેમ કરવાનું કોઈને શોભે પણ નહિ ખીજ પ્રદેશોમા આ સમયના આવા અનેક ઉદાહરણો મળી આવ્યા છે કે જ્યાં ગઝઓ પોતાની સહીમા શ્રીમત્ વિગેપણ વાપરતા નથી પણ તેમના સિક્કાઓ તથા તાત્રપત્રાદિમા ઉલ્લેખિત તેમના નામો સાથે આ વિગેપણ વપરાયું છે

વળી જયતસિંહની સહીની બાબતમા જોં ઉમાઝાતભાઈએ જે ભાર મૂક્યો છે તે સહી અશુદ્ધ છે તે વાત ઉદ્દેશનીય છે આ રાજ પોતાના તાત્રપત્રમા પોતાનું નામ રચણે ‘જયતસિંહ’ હોવાનું જણાવે છે આ તાત્રપત્ર ઉકેલનાર જોં બુલર તથા તેમની પછી તે ફરી વાચના કરવાના વિદ્વાનોએ તે શ્રીમજ્જયસિંહદેવસ્ય આ પ્રમાણે ઉકેલી છે જોં શાહ જણાવે છે તેમ તે સહીનું લખાણ શ્રીમજ્જયસિંહદેવસ્ય નથી આ ઉપરથી લાગે છે કે આ રાજાને પોતાની સહી બગેબગ કરતાં નહિ આવશ્યક હોય એટલે તેનાથી તાત્રપત્ર પર સહી કરતા શ્રીમજ્જયસિંહદેવસ્યને બદલે જેમા બે અક્ષરો (જ અને ન) ખૂટે તે શ્રીમજ્જયસિંહદેવસ્ય લખાઈ ગયું તાત્રપત્રો પર આવી અશુદ્ધ સહીઓના આવા અનેક દાખલા મળી આવ્યા છે

આ બંધ યુદ્ધાઓની ઇલાજ પડી એનો નિર્ણય બાપી સમયે કે પ્રભુન મિલ્લતો કે ૭ કોર્સ બેથા ત્વરિત નાં છે કે તેનું મજલુ ઉપર ગુરુપત (૧૭૫ તેમજ યાત્રીના સિદ્ધા આ પ્રેરણા પીનવર્ત બાને મજલુ છે) તથા સૌરાષ્ટ્ર(તેજ વાંચના સિદ્ધા આ પ્રેરણા મથેના)નાં ગુરુ દોષ તે અર્થિત તે અર્થિત મિલ્લ ૧૪ ન કોર્સ હો છે સોચી રાખાનો સિદ્ધા પદવત્ય તે થાન તેમજ સમકાલીન સદિલ પરીધી આપણે અર્થિતો છેએ

જાતનીય સિદ્ધાઓનાં જાતરણાનાં વિદ્યાઓ અભાસ કરતાં આપણને અર્થિત છે કે કુલ રાખાઓને ૭ સિદ્ધા અવારેજા તેમજ યુગપત્ય પડી પીને પીને ફેરવો ફેરફાર મનો રચો અને યદ્યપ દેદવ ૧૭૫ મથિયે(૧ ૧૫-૧ ૪)નાં સમયે સિદ્ધાઓનાં જાતરણ પ્રાપ્ત ૭ સિદ્ધાઓનાં પદવત્ય કરેલી તે પ્રાપ્તો આ મિલ્લતોની આપણી બાપુ સમીની આપણિ અને પાછી બાપુ સીધી અમુ સમકાલીન પીડીઓનું સમય દોષ ગેમાઈ ત્વો સર્થે મિલ્લ મથાસનાં ૧૭૫ નામ દોષ આ સિદ્ધાઓની પ્રથા પ્રિયેવની ફેરી તરીકે અર્થિતો છે અને દર્શિત હિ તે નામ કરતાં નર્થ અર્થ ગુરુપતિનાં સમકાલીનાં પત્ત ૧૪ ૭ જાતર રાખો અર્થિતનાં આપણે(૧ ૧ ૭૫, કોચ ૧૫૫, પદવત્ય, ૧૫૫૫ દેદવ, તામ ૧૪૫૫ કમરિ વસોવ રાખો ગેમા ગુરુપત્ય સોચી રાખ ૧૫૫ એક દવ) ત્વ સર્થે આ યાનેવેવની ફેરીનાં સિદ્ધા પ્રવિનિ અમુ દવ આ સિદ્ધાઓ એમજ પ્રવરનાં પ્રેરણા મથિય ૧૭૫૫ આપણ મુધી ગુરુ રથા દવ અર્થિત ના પ્રભુન સિદ્ધા આ મથિયેવની ફેરીનાં છે તે વખત ૧ નાં અર્થિતની રથ પીડીઓ વે ત્વુર છે અર્થિતેલી ફેરીનાં મિલ્લતો પર સમકાલીને એક બાપુ કુમ ૧૭૫૫નાં મિલ્લતોની ૧ ૧૪૫૫ે અર્થિતની આપણિ મથાસનાં આપણી પ્રભુન સિદ્ધાઓ ૧ અર્થિતની આપણિને નર્થે દર્શી છે આપણુ દેસના પ્રભીન મિલ્લતો પર દેસની આપણિનાં નર્થે તેમ પ્રવિનિવિ તરીકે તેનાં વાદની આપણિ મથાસનાં નિગમ દવો પ્રભીન સિદ્ધાઓ પર તેમજ અર્થિત નિયુત નર્થે તેમ વાદનાં ૧ ની આપણિ મથા આપે છે તે અર્થિતની વાન છે અર્થિતેલી ફેરીનાં સિદ્ધા કે ૭ ૧૧નીથી ૧૪ની સર્થે મુધી નર્થ ૪ કુરેનાં, રિ ધી તથા ગુરુપત્ય સોચીઓનાં સમકાલીન જીવ મથાસ ૧૭૫૫એ પોતપોતનાં પ્રેરણા અર્થિતનાં મથા દવ તેમજ ૧૪ સિયને નર્થે તેમ પ્રવિનિવિ તરીકે પોતપોતની આપણિ મથા આપે છે તો એનાં સર્થેઓમાં અર્થિત ના પ્રભુન સિદ્ધાઓ ૫ ને દર્શીનું મિલ્લ છે તે અર્થિત પ્રાપ્ત છે એમ મથા ગુરુપત્ય નાં છે આ રીતે દર્શીની આપણિ દર્શીનાં દેસનાં સિદ્ધાઓ ૧ ૧૫૫૫ે અર્થિત છે અર્થિત મથા એક મથા આપી છે એ મોચીઓનાં મિલ્લતો પર અર્થિતની આપણિ રવી દોષનું અર્થિત છે ત્વરિતનાં પ્રભુન મિલ્લતો કરથ છે નર્થ છે અને તેમજ ૧ અર્થિતની આપણિ સર્થાઈ હો તેમ નર્થ એકને આજ મિલ્લતો ૧ અર્થિતની અર્થિતે તેનું વાદનાં દર્શી કે ૭ તેની સર્થે આપણિને લઈ મને તેમજ નર્થ મિલ્લતો અર્થાઈ હો તે પડી દોષ એમ અર્થી રાખ

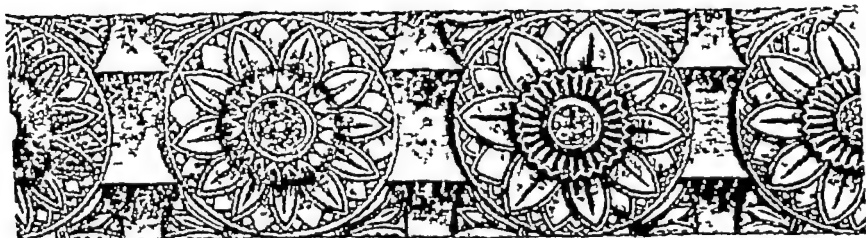
કુર નર્થેનાં બંધ યુદ્ધા આપણને આ નિર્ણય તરફ વારી ના છે કે પ્રભુન સિદ્ધા ગુરુપત્ય સોચી ત્વ અર્થિત સિદ્ધા ૧૭(૧ ૪૪-૧૧૫)નાં નર્થે સિદ્ધાઓ મથ ગુરુપત્ય નર્થે અર્થ આપા રિ નર્થ અર્થિતનાં મોટો રાખ મથા છે તેનું મોટુ સમકાલીન વેપુ હર્થ હર્થ તેમ પર આપણે ત્વ ગુરુપત્ય અર્થિતનાં નર્થનાં અર્થિત આજ અર્થિત છે પડી ગુરુપત્ય અર્થિતનાં અર્થિતનાં વેપુ તેમ રિ પ્રભુનો એકાઈ અર્થિત રહે છે દિવો અર્થિતનાં અર્થ સોચી મોટા અને પીડ મથાનાં અર્થિત મોટી ફેરિનીય ૪ કુરે આપણ આ મિલ્લત્ય રિ દિવો અર્થિત સિદ્ધાઓ

નામના એક ઉચ્ચ કાલિનો કાચગ્રથ લખ્યો છે જેના વિવેચન પર પણ દિંગીમા પ્રવન પુનકો લખાઈ ગયા છે આવા મોટા ગનનમે મિજાઓ પગલ્યા હોય તે ટેળીનુ જ છે અને આ મિજા તાણુ અને આરી એમ બે ધાતુઓના જ મળી આવ્યા છે ગન્ગીના સોનાના મિજા તેના જ હોવાનો નિષ્કાન નિ'કરાઓઓએ અભિપ્રાય આપ્યો છે

ગુરગતમા ઓનકીઓના જમાનામા ગર્ધયા (Indo-Sassasian) સિદ્ધાઓ જ ચાલુ મટેવા આ વાત આ મિજાઓની શોધ તથા સમગ્રીની આદિવિદ નોંધીના આધારે અગેબર લાગતી નથી

આ દકીરત છતાં ચોવકીઓના મિજાઓ વિગત અગેગોમા જ મળી આવે છે તેમના ઉત્તરધિકારીઓ ગુરગતના મુગિમ મુવતાનો(૧૪૦૩-૧૫૭૩)ના મિજાઓની જેમ તે અવાગનના ઉપનખ થતા નથી તેનુ દાન્ય આ લાગે છે કે અવાહિદીન ખીનુ (૧૦૬૫-૧૩૧૫) તરફથી તેના મેનાપનિ ઉનુધખાને ૧૨૬૭મા ગુરગત પર આક્રમણ કરી ચોલકી ગન્ગનો અન આખ્યો હતો પકી અહીં ખીવનુ ગન્ગ ચપાસુ હતું અવાહિદીનના ગન્ગમા પ્રન દચગેરી મટે અને તેના ગન્ગની સાગે તે માયુ ન દાયકી ગમે તે માટે તેજે દિંદુ પ્રન પર અમલ કરવેન નાખ્યા હતા હુનિયા ઉપગત દિંદુઓ પર અનેક વેાઓ લગાયા હતા વળી ખેદન પાગેથી તેની ખેતીની હાપનનો અધોઅધ ભાગ લેવામા આવતો હતો ખેદન પાગે માય આવતો પાક વાવવા પૂરતી જ સગવડ મટે કે જેથી તે કર ભગના પૂરતો જ હવતો ની નક તેટલી દન મુધી કરવેગઓ માગકે તેને આર્થિક દષ્ટિએ તદન નીચોરી નાખરામા આવતો પનિણામે કુટુમ્બ, સમાજ, ધર્મ, હવેને લગતી જવાબદારીઓ પૂરી કરવા અવાહિદીનના ગન્ગરાખમા ગુરગતના ખેદન, વેપારી તથા અન્ય વર્ગ પાગે જે દાર્શનાયુ, દંદાગીના ઈંદ હતા તે તેમજે બધા દારી નાખવા પડ્યા આ રીતે અવાહિદીના મિજા કે ખીનુ વસ્તુઓના રૂપે ગુરગતની પ્રગનુ સોનુ ને ચાદી નિદી પદોચ્યા, ન્યા આ બધાનો નાશ કરી નવા મિજા વગેરે પાનરામા આવ્યા ચોલકીઓના મિજાઓ આમ નિદી ગળાવા માટે પદોચ્યા તેની વિગત અવાહિદીનની ટકરાખના અમલદાર હકકુર દંના પૂતક 'દચપ્રદાન' પરથી નાળવા મળે છે

આ હતા જે ગુરગતને આગળે ચોલકીઓના મિજાઓ માટે આરી પેકે તપાસ ચલાવવામા આવે તો, જેમ આ લેખમા જણાવેવા બે કિઆઓમા તે અચાનક મળી આવ્યા છે તેમ તે અનેક ન્યથે ઓછમ મળી આવે

હેમચન્દ્રાચાર્ય એમનું જીવન અને કવન

ਮਾਓ ਕਮਾਧਾਨ ੩/10 211੯ ਅਮੁ.ਅ

ગુજરાતના ઇતિહાસમાં સુબ મમ્લુક અને સ. ઇ. ૮૫૧ની દરિયા મહાજરી દ્વારા એવે ગુલ તે
સ વહી ગુલ આ ગુલમાં મુગલના બીજા, ઇ. ૧૨૮૧માં મુગલના કોમ મોઝ ૧૨૨ એક ૧૧૫૫,
મુગલના અને મુર્શીદા શાહના શાસન કરી ગુલ અને મુગલનાની ઇર્જન મિર્જા દ્વારા ૧૫૫૫ની
અવધન મનુષ્ય વાન આ ગુલના મુગલના ઇતિહાસ ૧૫૫૫ મુલ તર્જી એવનના કામના આ
મુલગુલને એવી ૧૧૫૫માં પદ્મિય બીજા કિદ ૧૨૨ અને ૧૫૫૫ અને એવન શાહનીઆને
દાન આગળના ઇતિહાસમાં, ગુલનાના દેખાવાના ૧૫૫૫ / ૧૫૫૫ ના પિન્ડ સમર્થ ઇ
૧૫૫૫મનુ ૧૫૫૫ ૧૫૫૫ના ગુલના ગુલનાનુ દનુ તે એવન મિદાના અને ૧૫૫૫નાના
૧૫૫૫ના દેખાવાનાનુ દનુ ઇતિહાસ પી દેખાવાનાને તે એવને મમ્લુક એવે તા એ એવનુ
આનુ અને એવનાનાના મિલ આગળના નાનુ એવનુ દેખાવાનાના નાનુ તા તાનાના ગુલનાની
મુલ અને એ મુલનાના અને મરિય આગળના સમર્થ ના દાન દેખાવાનાનાના અવ ૧૫૫૫
૧૫૫૫નાના ગુલ ૧૫૫૫નાનાનાની ઇર્જી એવની સરિય અને એવનાનાના મુગલનાના ય મમ્લુ
આમ એવની ગુલ નાનાનાના ૧૫૫૫નાનાના આગળ તેને નાની મુગલની પ્રભને દેખાવાનાના ૧૫૫૫
મરિય અને મ ૧૧૫૫ની દરિયાે ગુલ અને સમર્થ નાનાની એવે દેવ એક સમર્થ એવ આના ૧૫૫૫
નાનાનાનાના દેવ અને પાનાની નાનાના ૧૫૫૫નાનાનાના એવ ૧૫૫૫નાનાનાનાના તે એવનાના
ગુલનાનાનાનાના, એવના અને મિર્જા મુગલનાનાના ૧૫૫૫નાનાના

[illegible]

દેવચન્દ્રવર્મા મ કવન ૧૧૪૪માં કારણ મુદિ પૂનમને રિત્તે ખંડામાં થયા હવે. એમના
જિજ્ઞાસુ નામ થાય અને ચાન્દાનું નામ ચરિત્રી (જયજા ચરિત્રી) હતું. દેવચન્દ્રવર્માનું જન્મચરણ
નામ થય હતું. એમ કહેવાય છે કે એક વખત ખંડામાં દેવચન્દ્રવર્મા રવાના થા તે સમયે ચરિત્રી એમને
વળા કરવા જાય છે અને પોતે સ્વપ્નમાં એક રત્નચિત્રાશ્વિ ભેગાં હવે તેની વાત કરે છે. આશિષ્ય
આજીસાર દેવચન્દ્રવર્મા ચરિત્રીના જન્મમાં જન્મીને પાશ્વર્યને કહે છે કે તું એક રત્નચિત્રાશ્વિ ભેગા

હેમચન્દ્રાચાર્ય એમનું જીવન અને કવન

પ્રા.૦ રમણલાલ સીંઠ શાહ, એમ. એ.

સુગતનાથ હિન્દુસ્તાનનાં મુખ, સપ્તર્ષિ અને સત્કારિતાની દૃષ્ટિએ ખ્યાન ધરી સમગ્ર એવો મુન તે શોભાથી મુન આ મુનપર પરાયણ થીય, કપા, સિદ્ધાન્ત કુમારના એમ એક વર્ષી એક વચ્ચે, પ્રભાવસ્થા અને સ્વરૂપી રાગઓ રાગ ધરી તથા અને સુગતનાની કાર્તિને એવી રીતે ખરીબદી લગભગ તરુઓ વચ્ચે આ જગતનો સુગતનાથ હિન્દુસ્તાન મુસ્લિમ તરીકે બોલખાયા હાઓ. આ મુસ્લિમને એવી ૧ કાપખી પદોઆતાર સિદ્ધાન્ત અને કુમારના હાથ અને એ બંને રાગઓને પ્રધાન જગતનાર કવિદાનસ્થા, મુસ્લિમનાં હોમન-દાસ્તર્જ દા. ૭ સ્થાન વિશ્વકર્મના રાગના કવિ કવિદાસનું હતું. ૭ સ્થાન દર્શના રાગનાં બાલુમનું હતું તે સ્થાન સિદ્ધાન્ત અને કુમારનાથ વચ્ચેના હોમન-દાસ્તર્જનું હતું હિન્દુસ્તાનથી હોમન-દાસ્તર્જને તે બાપડું બનેલી લઈએ તો એ સમય બાપડું અને બાપડાના વિગ બાપડી થાને બહુ થયું હોમન-દાસ્તર્જ ન હોત તો તરુનીન સુગતની પ્રભા અને એ પ્રભાના લક્ષ્ય અને શાહિલ બાપડાં સમજ ન હોત. હોમન-દાસ્તર્જના સમય પહેલાં મહારાજા જગતના સુગતનીઓની ટેકડી થઈ. શાહિલ અને સત્કારિતાનાં સુગતનીઓ શુ સમયે બન ગઈ સુગતનીઓને દુગ્ધ હોમનાથ બાપડા તેને બાપડે સુગતની પ્રભાને હોમન-દાસ્તર્જ કલા, શાહિલ અને સત્કારની દૃષ્ટિએ જગત અને સત્કાર જગતી. એને શીવે એક સમય એવો બાપડો કે બાપડે પાસળા રહેતું અને પોતાની જગતને પડવું કહેવાયતું એ કીલે એવાની થત બની. તે સમયના સુગતનાથ લાઈઓ, કવિઓ અને કૌનિકો સુગતના બહાર પડતા હતા.

હોમન-દાસ્તર્જન કવન તિય સરુન, પ્રાપ્ત અને બાપડા પ્રયોગની પુલક મારિતી મથે છે પ્રભાસરિના પ્રભાસરિય મેરુદાસનાં પ્રાપ્તિનામકિ, રાગનાં મરના પ્રાપ્તોસ અને મિત્રનાં જગતના કુમારનાથના નામના પ્રયોગથી હોમન-દાસ્તર્જ વિશે પુલક મારિતી જણા જાતી છે. ૭મ તારિકા અને મીરા, દુહારામ અને રાગેપર, કમીર અને કૌનિક એક સમય સ્થાન વિશે તેમ જ કવિદાસ અને સત્કારિતા એક કવિઓ કે વિક્રમ અને કોમ એક રાગનાં વિશે અનેક લાગણીઓ પ્રવિધિ છે. તેમ હોમન-દાસ્તર્જ વિશે જણ મણી દાગણાઓ પ્રવિધિ છે. બાપડાની કૌનિક દાગણાના બૌદ્ધિક અને કૌનિકાસિક અને કૌનિક તો કૌનિકી રીતે જ મીરા કી એવી છે. કૌનિક કે એક પ્રયોગ એ એક રીતે બાપડાના જાતી હોમ અને જીવ પ્રયોગ મીરા રીતે બાપડાના જાતી હોમ હોમન-દાસ્તર્જ પોતાના વચ્ચે પ્રયોગ થી બાપડાની જુના કી નાખી હતી, પ્રાપ્ત પ્રાપ્તિને મિત્રનાથ પોતાની પાને બાપડો હતો કે તાપડો ખૂટતા નથા આ કૌનિક હાથ—એવી એવી દાગણાઓ ન ખાતી લક્ષ્ય એવી છે એના સમ નથી.

હોમન-દાસ્તર્જનો જન્મ સમય ૧૧૪૫ના કારતક સુદિ જુનાને વિશે પડ્યાના થયો હતો. બાપડા મિતાનું નામ થાય અને મિતાનું નામ આદિશી (બાપડા આદિશી) હતું હોમન-દાસ્તર્જનું જગતનાથ નામ થય હતું એમ કહેવાય છે કે એક વખત પડ્યાના હોમન-દાસ્તર્જ પડેલા તે સમયે આદિશી એમને વડન કરવા બન છે અને પોતે સ્વપ્નામાં એક રાત્રિનામકિ એવો હતો તેની થત કરે છે. બોનીના બાપડા હોમન-દાસ્તર્જ આદિશીના મહેરાની રેખાઓ પાસેથી કહે છે કે હું એક રાત્રિનામકિ એક

પુત્રને જન્મ આપીગ સાર પછી દેવચન્દ્રસિંહ વિદ્વાર કૃતા ચાલ્યા ગયા કરી ઇલાહ વધ જ્યારે દેવચન્દ્રસિંહ પાછા ધધુકામા આવ્યા ત્યારે ચાહિણી એમને વદન કરવા ગઈ સાથે પાચેક વર્ષનો ચગ હતો ચાહિણી જ્યારે વદન કરતી હતી સારે ચગ મહાનગની પાટે રહી એમની પામે એમી ગયો હતો તે સમયે દેવચન્દ્રસિંહને ચાહિણીને પેલા ગ્લચિતામણિની યાદ આપી, અને પુત્ર પોતાને સોંપવા કહ્યું ચાહિણીનો પતિ તે સમયે બહારગામ વેપાન્ય ગયો હતો, એટલે એને પૂછ્યા વિના પુત્ર કેવી રીતે આપી શકાય? દેવચન્દ્રસિંહને ચાહિણીને જૂથ સમજવી અને કહ્યું કે પતિ બહારગામ છે એ કદાચ ધધીરી સંકેત હશે અતે ચાહિણીએ પોતાનો પુત્ર દીક્ષાર્થ દેવચન્દ્રસિંહને આપી દીધો, અને દેવચન્દ્રસિંહ વિદ્વાર કૃતા ખભાત પહોંચ્યા દરગયાન ચાચ બહારગામથી પાછો આવ્યો પુત્રને ન જોતા તુરત ગુરૂને ઘઈ, ખાધાપીધા વિના પગપાળો ખભાત આવી પહોંચ્યો અને મેચારેલા વેશે ઉચ્ચન મત્રી પામે જન્મ ક્રિયાદ કરી ઉદયન મત્રીએ દેવચન્દ્રસિંહ પામેથી એનો પુત્ર મગાવી એને પાછો સોંપ્યો, અને પછી સમજવ્યુ કે ‘આ પુત્ર તારી પાસ ગમ્મશો તો બહુ બહુ તો એ ધધુકાનો નગરગેક બનરો, અને દેવચન્દ્રસિંહને સોંપગે તો એક મહાન આચાર્ય થશે અને આખી દુનિયામા નામ ફાટશે’ ઘણુ મગમન્યા પછી ચામે પોતાનો પુત્ર દેવચન્દ્રસિંહને પાછો સાંપ્યો

સાર પછી નવમે વર્ષે ચગને દીક્ષા આપવામા આવી અને એનું નામ પાડવામા આવ્યુ મોમચન્દ્ર નાના સોમચન્દ્રે સાર પછી સરકૃત, પાકૃત અને અપભ્રંશ લાપાનો અભ્યાસ કર્યો સાથે સાથે વ્યાકરણ, કાવ્યાલકાર, યોગ, ન્યાય, દંતિહાસ, પુરાણ, તત્ત્વજ્ઞાન વગેરે લિખ લિખ ચાપાઓનો પણ લોગે અભ્યાસ કર્યા વિદ્યામા પારગત બનતા આ સયમી, અરપભાષી, તેજસ્વી યુવાન સાધુને વધુ અભ્યાસાધ કારણીજ જવાની ઇચ્છા ઘઈ ગુરુએ એને સગવળવ્યુ કે તારુ ધ્યાન ગુજરાતમા છે, ગુજરાત બહાર જવાના વખતનાં સેવનાની જરૂર નથી ઉત્તરોત્તર ગુરુને પણ પ્રતીતિ થતી જાય છે કે સોમચન્દ્રની દષ્ટિનો ઘણો વિરામ થયો છે, એની પ્રજા પચિણ્વત બનવા લાગી છે, એની તેજગિવતા વધતી જ ચાલી છે એટલે એમણે પોતાની પાટે આચાર્યપદે સોમચન્દ્રને સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો અને યિ સ ૧૧૬૬મા સોમચ દ્રને એકવીસમે વર્ષે દેવચન્દ્રસિંહને ખભાતમા નિધિપૂરક આચાર્યપદે સ્થાપ્યા અને એમનું નામ પાડવામા આવ્યુ હેમચન્દ્ર એ સમયે હેમચન્દ્રાચાર્યની માતા, જેમણે પણ દીક્ષા લીધેલી છે તે હાજર હોય છે માતાપુત્ર બને આ રીતે સાધુજીવનમા એકબીજાને નિહાળી પ્રસ્મતતા અનુભવે છે હેમચન્દ્રાચાર્ય પોતાની માતાને એ વખતે પ્રવર્તિતીનું પદ અપાવે છે

અહીંથી હવે હેમચન્દ્રાચાર્યનો કીર્તિઢાળ શરૂ થાય છે પાટણમા તે સમયે સિદ્ધરાજ (લોકોમા જાણીતા સધન જેસમ)નું રાજ્ય ચાલતુ હતું એ સમયે હેમચન્દ્રાચાર્ય દેવચિ સાથે પાટણમા આવે છે અને બનાગસથી આવેલા કુમુદચન્દ્ર સાથે ધર્મચર્યામા ભાગ લે છે સારથી સિદ્ધરાજને હેમચન્દ્રાચાર્યની પ્રતિભાનો પચિચ થાય છે તે સમયે સિદ્ધરાજની નિદ્રહસભામા રાજકિ તરફિ શ્રીપાલને સ્થાન હતું અને રાજપતિ તરફિ દેવગોધને સ્થાન હતુ, એ બન્નેને એકબીજા પ્રત્યે તેત્રેદેવ હતો અને એ, રાજને એ બનેથી અસતોષ હતો એટલે સિદ્ધરાજે પોતાની વિદ્રહસભામાં એ બનેને હેમચન્દ્રાચાર્યને સ્થાન આપ્યુ

સાર પછી સિદ્ધરાજે માલવા પર ચઢાઈ કરી એમા એને કતેલ મળી માલવાની આજ્ઞા મુજરાતમા લાવરા સાથે એના માણસો માલવાથી ગાગ્રતા ગાગ લગી હગ્તપ્રતો પાગુ રહ્યું કસિદરાજે ‘લોજ વ્યાકરણ’ની પ્રત જોઈ પડિતોને પૂછ્યુ તો મુજરાતમા કપાક ‘લોજ વ્યાકરણ’ કાતનનું વ્યાકરણ ચાલતું હતું મુજરાત પામે પોતાનુ રહી શકાય એવુ વ્યાકરણ મુજરાતમા

સમર્થ છે એમ પત્રોએ લખ્યું અને સિદ્ધ ભૂ દેવચન્દ્રાચાર્યને એનું બાકરણ લખાવી મિત્ર કરી એ ખરે કાર્યકારથી અને દિવ્યા બીજા કાર્યોમાંથી મિત્ર મિત્ર બાકરણોની પ્રતિ સિદ્ધભૂને મળી આપી. એનો સ્તુતિ અને બીજો અભ્યાસ કરી દેવચન્દ્રાચાર્ય એક ઉત્તમ બાકરણની રચના કરી. મિદ્ધાચાર્યની વિનંતિથી એ લખ્યું અને એની યાત્રાની રહે એટલા ખરે એમણે બાકરણનું નામ આપ્યું સિદ્ધદેવ આ બાકરણની પત્રોએ યુગ દરેક પ્રગટ કરી સિદ્ધભૂને એની પહેલી દસ્તાવેજ દાખી પર બનાવીને પછી નવરખા ફેરવી અને એના દરેક પીઠાઓ, સ્થર પછી વિદ્વાસમાં એનું વિધિસ્તનું પદન થયું. એ બાકરણની દસ્તાવેજો તૈયાર કરવા ખરે બુદ્ધિમાનીથી કે જેટલા લોકોએ એનો બોલાવવામાં આવ્યા દસ્તાવેજો તૈયાર કરાવે દિવ્યાનામાં કે જે મોકલવામાં આવી એની એક સ્થર દસ્તાવેજ રજાકારમાં પણ મુદ્રામાં આવી અને સ્થરથી બુદ્ધિમાની સિદ્ધદેવ શીખવવાનું તાર થયું. કામ નામના એક વિદ્વાન પત્રોની પાઠવમાં બાકરણ શીખવવા ખરે નિમજ્જ કરવામાં આવી આમ સિદ્ધભૂને દેવચન્દ્રાચાર્યના બાકરણનું બુદ્ધિમાની કર્યું અને સ્થરથી દેવચન્દ્રાચાર્ય બીજા પત્રોનો રચના કરવા તરફ પ્રેરવા આજીવન

સિદ્ધ ભૂ દેવચન્દ્રાચાર્યની પ્રતિભાથી એટલા બધા પ્રભાવિત થયા કે સ્થરથી દેવચન્દ્રાચાર્ય સિદ્ધભૂના મિત્ર અને માર્ગદર્શકનું સ્થાન લીધું. એને પત્રોએ સિદ્ધભૂનો જેનું માર્ગ પ્રવેશો બુદ્ધિમાની અને પત્રોએ દેવચન્દ્રાચાર્ય સિદ્ધભૂના દુષ્ટ અને સોમકી મુગ વિદ્વાસમાં દુષ્ટ અને અધ્યક્ષ તરફ, એને પત્રોએ સિદ્ધ ભૂ દેવચન્દ્રાચાર્ય સાથે જેનું દેવચારમાં ફેરવી કરવા ત્યાં અને દેવચન્દ્રાચાર્ય સિદ્ધ ભૂ સાથે સોમકીમાં પાઠવે ત્યાં પ્રાર્થિક સુખિયતા અને અસુખિયતા એ બધામાં દેવચન્દ્રાચાર્ય પદમત્ત સાધાર્ણિક તરફથી પર દાખા, અને ખરે જ સોમકીમાં સિદ્ધભૂને ત્યાં સુધી માર્ગદર્શક માર્ગદર્શક સાથે સુધી. કહીને પ્રભુત્વ કરી સુધી કરવા આજીવન સિદ્ધભૂને સરવર્ગસમન્વિત પ્રભુત્વ સાધનાતર પણ દેવચન્દ્રાચાર્ય જ દાખા કોઈ પણ માર્ગ ખરે ખર પોતે જ સુધી છે એનું મિત્રાભિમતન મળી ન તો કોઈ પદમાં કોઈ અનન્ય સ્થાન થયું છે અને ખરે જ સુધીની નવા પ્રભુત્વ બધા પદમત્ત સાધનાતરફ અભ્યાસ કરવા જ સાથે માર્ગ પાળી તો છે એમ દેવચન્દ્રાચાર્ય મનમાં દાખા અને એ પ્રભુત્વે ખરે સિદ્ધભૂને કહી દાખા

સિદ્ધભૂને સ્થાન ન હોયથી એની માર્ગે બધે છે એનો જાણીને કુમારપાલ અને બીજી દેવચન્દ્રાચાર્યના દુષ્ટ અને સોમકી તરફ થાય છે. બોલિતના બુદ્ધિમાની દેવચન્દ્રાચાર્યને અધ્યાત્મી ખરે જ કોઈ દાખી કે નહિ તે બુદ્ધિમાની જ સુધી, પણ એટલું તો તર કોઈ દાખા કે દેવચન્દ્રાચાર્યને સુધીમાં અને તેથી દાખા કુમાર પાળે, સિદ્ધભૂના માર્ગદર્શક એનું જ્ઞાન કરવા દસ્તાવેજ દાખા સાથે જાન આજીવન પ્રેરણાને આપવામાં ત્યાંથી નીચે સુધી દાખા દાખા આજીવન કુમારપાલ બુદ્ધિમાની દાખા રાજ્યકારક પછી દાખામાં જ રહે જ રાજ્ય સિધ્ધ કરવામાં અને મિત્રાભિમતન મળી સ્થર પછી કુમારપાલ થાય અને બોલાવ્યું કે દેવચન્દ્રાચાર્યની દાખાતર વર્તણૂક તાર કર્યું દેવચન્દ્રાચાર્યની દાખા બુદ્ધિમાની બોલિતના રાજ્યમાં જ સુધી, સિદ્ધ માર્ગદર્શક તાર વનેરે પર કુમાર પાળે પ્રતિભા દેવચાર્યની રાજ્યની કુમારની કોષ્ટરોને બાંધુ બુદ્ધિમાની બધા કરમ્મ કુમારપાલ મિત્રાભિમતન મળી ત્યાં જા બધા કરમ્મ જેનું માર્ગ પ્રવેશ બુદ્ધિમાની થાય જે દરેક મિત્રાભિમતન મળી અને પદમત્તનું મિત્રાભિમત તરફથી મેળવ્યું સિદ્ધ ભૂની જેનું કુમારપાલને પણ કુમાર ન હોયથી મિત્રાભિમતન મળી નિવસ્ય વધી માર્ગ દાખી, તે સમયે એનું ખરું સ્થાન દાખામાં ખરે દેવચન્દ્રાચાર્યે બોલિતમાં રચના કરી.

હેમચન્દ્રાચાર્યનુ આખુ જીવન સતત ઉદ્યોગપરાયણ હતું એકદને દીર્ઘાયુષ્ય એમને માપડયુ હતું પોતાનો અવસાન સમય પાસે આવેલો જાણી તેમણે અનશનવ્રત રાઝ કર્યું શિષ્યોને પણ અગાઉથી સૂચના આપી દીધી હતી એમ ડગ્તા સં ૧૨૨૯માં ૮૪ વર્ષની વયે એમનું અવસાન થયું

સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પણ હેમચન્દ્રાચાર્યનુ અર્પણ જેવુંતેવું નથી માત્ર હિંદુસ્તાનની અન્ય ભાષાઓના સાહિત્યમાં જ નહિ, વિશ્વસાહિત્યમાં જેને મૂળી શકાય એની સર્વતોમુખી પ્રતિભાવાળા હેમચન્દ્રાચાર્ય હતા એમની કૃતિ દેશવિદેશના પ્રાચીન ભાષાસાહિત્યના અભ્યાસીઓમાં પ્રચરેલી છે આશ્ચર્ય થશે કે અર્વાચીન સમયમાં એમના જીવન અને સાહિત્ય ઉપર સૌ પ્રથમ સુંદર સમીક્ષા કરનાર એક જર્મન પત્રિત ડૉ. બુલ્કર છે શ્રી ડૉનાલાલ મુનશીએ એમને યોગ્ય રીતે જ ગુજરાતના મહાન જ્યોતિર્ધર તરીકે ઓળખાવ્યા છે એમની સાહિત્યમેવાનો સુદર, સચોટ અને સક્ષિપ્ત પરિચય સોમપ્રભભૂગિએ એક શ્લોકમાં આપ્યો છે

ક્લપ્ત વ્યાકરણ નવ વિરચિત છન્દો નવ દ્વયાશ્રયાડલ્કારૌ પ્રથિતૌ શ્રી યોગશાસ્ત્ર નવમ્ ।
તર્ક સજનિતો નવો જિનવગદીના ચરિત્ર નવ વ્રદ્ધ જેન ન કેન વિધિના મોહ કૃતો દૂરત ॥

અર્થાત—“ નવુ વ્યાકરણ, નવુ છદ્દશાસ્ત્ર, દ્વયાશ્રય મહાકાવ્ય, નવુ અલંકારશાસ્ત્ર, નવુ યોગશાસ્ત્ર, નવુ તર્કશાસ્ત્ર અને જિનવગદોના નવા ચરિત્ર—આ ચપ્પ જેમણે રચ્યુ તે હેમચન્દ્રાચાર્યે લોકોનો મોહ કર્ષકર્ષ રીતે દૂર નથી ડ્યો ? ”

એટલે કે હેમચન્દ્રાચાર્યે પોતાના સમયમાં સાહિત્યના એક પણ ક્ષેત્રમાં પોતાનો અમૂલ્ય ફાળો આપવાનો બાકી રાખ્યો નહોતો

એમણે સિદ્ધહેમ-શબ્દાનુશાસન નામના વ્યાકરણની રચના કરી એ વ્યાકરણની એ સમયથી તે અત્યાગ સુધી પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષાના એક આધારભૂત વ્યાકરણ તરીકે ગણુના થાય છે પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષાના બધાગણુ વિષે આપણને હેમચન્દ્રાચાર્યના વ્યાકરણ જેવુ આધારભૂત વ્યાકરણ બીજુ એકે મળતુ નથી, એટલે ભવિષ્યમાં પણ વધુ સુધી એમનું આ વ્યાકરણ જ આધારગ્રંથ તરીકે રહેશે હેમચન્દ્રાચાર્યે આ વ્યાકરણમાં—વિરોપત અપભ્રંશ ભાષાના વ્યાકરણના નિયમોમાં—ઉદાહરણ તરીકે વ્યવહાર, પ્રેમ, શૌર્ય અને શૃંગારના જે દૃષ્ટાંતો આપ્યા છે તે વ્યાકરણના ઉદાહરણ કરતા ઉત્તમ કવિતા તરીકે વધુ જાણીતા થયા છે એ દૃષ્ટાંતો એ જમાનાનો આપણને ખ્યાલ આપે છે અને સાથે સાથે સાધુ હેમચન્દ્રાચાર્ય સાસાંગિક બાબતોને પણ અલિપ્ત રહી કેટલી જીણવટથી નિહાળતા હશે તેનો પણ ખ્યાલ આપે છે

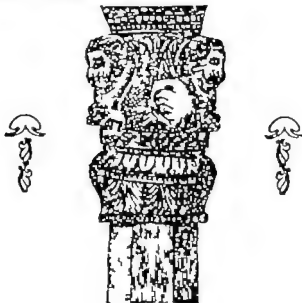
આ ઉપરાંત એમણે અનેકાર્થસંગ્રહ, અભિધાનચિંતામણિ અને દેશીનામમાલા જેવા શબ્દસંગ્રહો તૈયાર કર્યા એ જમાનામાં એમણે એક નહિ, પણ ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિમિન્દુથી ત્રણ ત્રણ શબ્દકોષ તૈયાર કર્યા સિદ્ધહેમ-શબ્દાનુશાસન પછી એમણે લિંગાનુશાસન, જ્ઞાનુશાસન અને ડાયાનુશાસન એમ ત્રણ બીજા શાસનોની રચના કરી વ્યાકરણના નિયમના ઉદાહરણ તરીકે પણ જુદા જુદા શેકે એવા શ્લોકની રચના વડે એમણે સરકૃત અને પ્રાકૃતમાં દ્વયાશ્રય નામનું મહાકાવ્ય લખ્યુ યોગશાસ્ત્ર, મહાવીરચરિત્ર અને પુરાણોની તોલે મૂળી શકાય એવા ત્રિપદીરાલાદાપુરપચન્નિત જેવા મહાન ગ્રંથો લખ્યા એટલે સાહિત્યના ક્ષેત્રે પણ ભિન્નભિન્ન શાખાઓમાં એમણે પોતાનો વિદિષ્ટ ફાળો નોંધાવ્યો હેમચન્દ્રાચાર્ય મહાન વિદ્વાન હતા, મહાન કોષકાર હતા, મહાન કવિ હતા અને મહાન વૈયાકરણી પણ હતા એમની અત્યંત પ્રતિભા વ્યાકરણ જેવા ગૃહ ગણુતા વિષયમાં અને કવિતા જેના

રસિક ગણના જિલ્લા એક સરખી જાણનીથી રિહતી. સાદિત્વની સેવા અને ઉપમાનાં એમણે પોતાની રિહતીનાં ચમત્કાર ૧૪ ૭૮નાં વા. આપ્યા. એમણે પોતાનાં સમયમાં સાદિત્વનો એક સિદ્ધિ સુખ પ્રાપ્તિનો એમ કહી શકાય.

હેમચન્દ્રચાર્ય એક જીનાચાર્ય અને પ્રખર સાદિત્વનાર તરીકે તો પ્રખ્યાત હતા, પણ આંક પ્રખ્યાત તરીકે પણ પ્રખ્યાત હતા. તેઓ જનન જાડોર, તેમજની અને વિનાશ હતા. હજારની વિદ્યાર્થીઓ અને ઉગરનાં વડે એમણે રેવનોષ ૩ થીપાન ગેવા વિશેષી ૩ પ્રતિરૂપીને ઇતી લીધા હતા. તેઓ સર્વ હતા, જ્યાં સ્વસ્થિક જાણનોમાં રસ મેળા હતા અને તો પણ સંસ્કારના રસથી રમણ વિના તેઓ સામ્યગિક પ્રતિજ્ઞાને પોતાના સાધુવત્ત રસથી રસી રેતા. તેઓ હમેશાં સમયથી ૧૨ / રસા દલા પોતાના ઇતન દરમિયાન એક તરિકે પણ મે રા વખોને પોતાના જાડિત્વથી પ્રખ્યાતિન કર્તા હતા અને જાણ કુનેદ, કાવકુલવત્ત અને સમયન વડે પોતાની કમલ મુગ્ધા તેમની રાને કર્મ કરાવી શકા હતા. જાણની સમયા એમજ જાણનીઓ હતા અને જ્યાં મુરો ૧૪ પ્રતિરૂપીની એમણે કહી મહત્તાકાર સેવી નહોતી. એમના સિધ્ધો તો એમનાં કુલુપન ચાનાં ચાકલ ન નહિ હતા. તો નિગમેનિધિમયમરુદિ. કીરેમચ્છો છુડ. તેવી પાડિત્વનો ઉપ્પારી વડેનું વડા સુધી આત કમલ એમજ રમણ કરતા.

હેમચન્દ્રચાર્ય પ્રાચ કુલુપન ૧ તરિકે, પ્રાચ કીરુપનનાં નહિ પણ જાણનાં એક પ્રખ્યાત જાણની હતા એમ નિસારોચ તર કહી શકાય.

એવા પ્રખ્યાત જોનિર્ધરને આપણાં વડા હો !

‘બુશ્કહમ’ સિદ્ધિચંદ્રગણિકૃત નેમિનાથ ચતુર્માસકમ્

પ્રાં ૦ મજુલાલ ૨૦ મજમુદાર, એમ એ, એલએલ બી પીએચ ડી,

ત્રિદિવ્યદ્રગણિ ઉપાધ્યાય એ ભાનુચંદ્રના ગ્રંથ થાય આ બન્ને ગુરુ ગ્રંથ ગહેનગાહ અકબરના દરબારમા રહ્યા હતા અને સન્માનિત થયા હતા

ગુરુ ઉપાધ્યાય ભાનુચંદ્ર અકબર પાસે સમ્પ્રદાઈમાં ‘મૂર્ત્યસહસ્ર નામ’ બોલતા, એટલે અકબરશાહ તેમના મુખેથી દર ગ્વિનાઈ સૂર્યના મહસ નામ શ્રવણ કરતા ઇતિહાસનવીસ બદાઉનિ લખે છે કે “બાદશાહની માફક સમ્રાટ પણ પ્રાંત કાળે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખી બેઠા ગહેતા અને સૂર્યની આગાધના કરતા, તેમ જ સૂર્યના મહસ નામનો પણ અનુકૂળ લાપામા જ ઉચ્ચાર કરતા” (બદાઉનિ ૨, ૩૩૨)

આવા પ્રભાવવાળી ગુરુના ગ્રંથ સિદ્ધિચંદ્રે બાદશાહ અકબરને પ્રસન્ન કર્યા હતા, અને તે ઉપરથી સિદ્ધાચલ પર મંદિરો બંધાવવાનો બાદશાહ જે નિર્ણય કર્યો હતો તે તેમની પાસ જ ફર કરાવ્યો હતો ત્રિદિવ્યદ્ર ‘ચાંચની’ એટલે કારસી લાપાના ઘણા ગ્રંથો બાદશાહને ગિજાસુ જાણી લાગ્યા હતા

એક શાંતિચંદ્ર નામના મુનિએ પણ ‘કૃપાસકોશ’ નામે સમ્પ્રદાઈ કાવ્ય રચી અને સભાગારી અકબરશાહ ઉપર ભારે અસર કરી હતી—જેને પરિણામે જીવદયાના પાલનમા તથા ‘જનિયા’ જેવો કર કાઢી નાખવાની બાદશાહે કૃપા કરી હતી આ શાંતિચંદ્ર ‘શતાવધાની’ હતા એક સાથે સો જેટલી વસ્તુઓમા તેઓ ધ્યાન રાખી તેને મગજમા ઠસાવી શકતા તેમની જેમ, ભાનુચંદ્રના ગ્રંથ સિદ્ધિચંદ્ર પણ શતાવધાન કરી શકતા હતા આ સિદ્ધિચંદ્રના પ્રયોગો જોઈ, બાદશાહે તેમને ‘બુશ્કહમ’ની પદવીથી વિભૂષિત કર્યા હતા

કહેનાય છે કે એકવાર તો બાદશાહે બહુ ગ્વેહથી એમનો હાથ પકડીને કહ્યું “હું આપને પાંચ હજાર ધોડાના મનસખવાળી મોટી પદવી અને જગીર આપુ છું તેનો ગ્વીકાર કરી તમે રાજ્ય બનો, અને આ સાધુવેપનો ત્યાગ કરો ” પણ મુનિએ સાધુવેપને બદલ્યો નહિ

બાણભટ્ટની ‘કાદમ્બરી’ પર તેના ‘પૂર્વખંડ’ની ટીકા ગુરુ ભાનુચંદ્રે અને ઉત્તરભાગની ટીકા શિષ્ય ત્રિદિવ્યદ્રે કરેલી છે તેની પુષ્પિદામા તેમણે પોતાનો પત્રિય આપ્યો છે તે ખૂબ ઉપયોગી છે.

“હતિ શ્રી પાતસાહશ્રી અકબર જહાંગીરનું સૂર્યસંહસ્રનામાધ્યાપક, શ્રીગુરુજયંતીર્થકરમોચનાચનેકસુદ્ધ વિધાયક મહોપાધ્યાય શ્રી માનુચંદ્રગણિચિંતાયા તચ્છિષ્યાદ્યોત્તરચતાવધાન સાધકપ્રમુદિત વ્રાદશહા શ્રી અકબરપદ્મ ‘બુશ્કહમ’પરામિધાન શ્રીસિદ્ધિચંદ્રગણિચિંતાયા કાદમ્બરીટીકાયામુત્તરગ્રંથટીકા સમાપ્તા ।”

૧. તેમ જ ગુરુશિષ્યે શોભિત ‘વસતરાજ’ ટીકામા આવો ઉલ્લેખ છે, અને ‘મત્તમરસ્તોત્ર’ની ટીકાના પ્રારંભમાં ત્રિદિવ્યદ્રે આત્મપરિચય આપ્યો છે

“કર્તા ચતાવધાનાનાં વિજેતોન્મત્તવાદિનામ્ ।

વેત્તા પદ્મવિશાસ્ત્રાણામધ્યેતા ફારસીમપિ ॥

અકબરસુરજાણદ્વયામુજપદ્મદ ।

દધાન ‘બુશ્કહમિતિ’ વિરુદ્ધ શાહિનાર્પિતમ્ ॥

તેન વાચકવદ્રેણ સિદ્ધિચંદ્રેણ તન્યતે ।

મત્કામરસ્ય મારાનાં વૃત્તિર્નુત્પત્તિહત્તવે ॥”

આ ગુણદમ સિદ્ધિમન્દચિન્તિ એવા સમુદય તથા કારસીના ચર્ચિત હતા તેવા, શોભણ સુગંધીના પણ સારા ચતા હતા તેમણે રમેશ એક વાર ૨૬ નું ફૂલ કર્યા પછાદર શોભણીકાન મુરબી ત્વર્કેશ મોદનવાન ફળીન્દ દેશધર્મિ આમ થયું હતું. તેમણે તેની નામ તેમની પામેની મૂળી પ્રતિ ઉપરથી ઉતારીને અને મોઢની હતી ? આ પ્રસંગે પ્રસિદ્ધિમા મુખવાની વક ફૂલ થઈ જુ તેનું એવ સ્વ મોદનવાનભાષિને જ પડે છે

આ કાન ઉપરથી સિદ્ધિમન્દને આપણે સુગંધી કવિ તરીકે ઓળખવાનું બની શકે છે આ ઉપરાંત આ કવિએ કાશ્મીરી કવચાનક નો સુગંધી નવ્ય-સ્વરૂપ પણ તે કવચના ગિરિમંદનો ખરે જાણે છે ? 'પુણ્યવત્ર મગસિક પુણ્ય ૫(૧૬૨૭)મા પ્રસ્થ જનો છે

મેમિનાય જ્યુર્મલનમ્ ની રચના કવિના કારસી કાવચના અભ્યાસની પણ ચોતા છે એમ વાર પ્રસ(કાવચ, કાવચો, કાવચો અને કારસી)માથી પ્રત્યેક માસ માટે પહેલાં એક ફૂલો અને પછી બીજા હરિમીન એમ બે જગ્યા પ્રસાદિક રચના તેમણે કરી છે ફૂલ ના શોધા કરવડો બંન સ્વભાવી જગ્યા પ્રસરકામ સ્વાસ્થ્યમ્ જાણ્યા છે અને એ રીતે બને જાનો મૂળી થઈ શકે છે ઉપગ્રવવામા આવી છે

વિગળા હરિમીન જદ—જેમથી કાવચ તા 'અન્યલિ અને કારસી જા બન્ય છે—તે હરિમીનમા કવિએ કેટલેક સ્થાને અને કેટલેક સ્થાને જણુ જણુ જણુપ્રાસ મોખ્યા છે આ મૂળી મધ્યમીતો નો એક મધ્યમીન પચાધાર જણુપ્રિતો છે ? પશુ તેની રચના નસો-નસો વર્ણવી પ્રમીન મળ્યા આવી તથી

તેની સરજાશીલીમા સિદ્ધિમન્દચિન્તિની જ્યુર્મલનમ્ ની રચના પુરોગામી છે અને તેથી વિશેષ પ્રાપ્તિ છે તેનો રચનાકાળ સ્વચ્છન્દ કારસીના સ્વરૂપનો પૂર્વર્પ છે તથા જેમ રચનાર સમયી જણુ જોતિશાસિક પ્રાપ્તિ આમ છે તેનું આ કાન, સુગંધી પચાધારિતાન વિરલ છે

આવણુ

(૧૫૦) કાવચુ રિતુ સંજિવાનસી, ખડા સીંગી જાજંધાર,
કિત-ચાનક નિશ્ચિત જાજંધ, મોર કાજી મંધાર

(૫૬૦૦૧) મહાર મહાર કામ મહાર, રીત મપાઈ ચિત્ર મપાઈ
મહામન જ્વેન-જ્વેર-મહારી, વિરલી રાગુજ વિગવર્ધ
નિસિ કાધારી, નિરાધારી, ચિયુ-વિહારી પામણી,
પુણ્યદમ સદાં મિતિ રિગજુસ, સુધર્મ રિતુ આપણી-૧

૧ કાંઈ જાણે જોઈએ

(૧૫૦)

નિશ્ચિત રાખે નિર, નહિ મો ૩ મ
કાંઈ જાણે જાણે, એ જાણે છે

(૫૬૦૦૧)

જાણે જે જાણે કોરે જાણે, જાણે જાણે સવાળો
જાણે-જાણે, જાણે જાણે, જાણે જાણે જાણે
જાણે જાણે, જાણે જાણે, જાણે જાણે જાણે
જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે

—૦ કોરે જાણે જાણે—

ભાદરવો

(દૂહો) ભાદવ સર સુભર ભરે, નદીઆ નીર ન અત,
વનિ વનિ ફૂલી વેલીઆ, ભમર ભણુઈ ભણુણુત

(હરિગીત) ભણુણુત ભમરા ભમઈ ભૂતલિ, કગત કેલા ડામિણી,
રસગ રાતી, લાઈ છાતી, સગિ લાલ સુહામણી,
વિણુ-નાહ દાહ અગાહ વ્યાપિત નેમિ સમરુ નિગપતિ,
સિદ્ધિચંદ્રકે ગ આહિ ‘સાહબ’, -ગટતી એમ રાજમતિ-૨

✽

આસો

(દૂહો) આસો અગિ ઉમાહ અતિ, ચના-ચયણી ચગ,
નિરમલ જલ ઝૂલઈ નિપટ, લીલા-ગતિ લીલાગ

(હરિગીત) લીલાગ લીલા લહરિ- લુખા, હસ ખેલઈ હરખચુ,
દુખ નિસિ દુહેલી સુણી, સહેલી ! નયણિ કય પિય નિગખચુ ?
સુખ પ્રીતિ સારી, કા વિસારી ? ચતુર ' નવ ભનકી ચની
સિદ્ધિચંદ્રકે પ્રભુ આહિ સનમુખ, રગ ગસિ પ્રગે રલી-૩

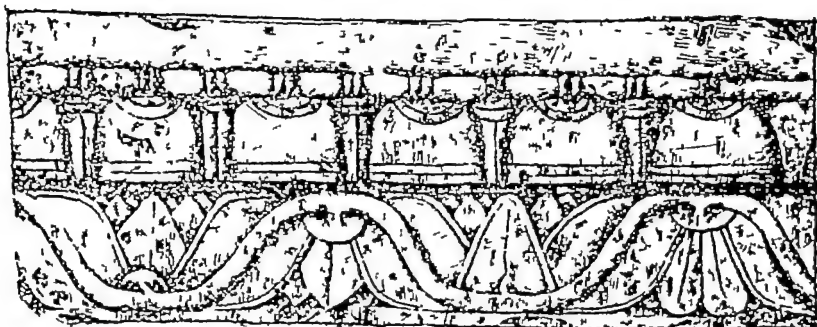
✽

કાર્તિક

(દૂહો) ક્રોધિગ ક્રાતિગ માસકો, સુભિદા ભયો સખ દેસ,
પતી-પર્વ દીપાલિકા, ભાવત પહરઈ ભેખ

(હરિગીત) ભલ ભેખ રેખ ખનાઈ ભામિની, સકલ લોક સ-ગજમા,
આનદ ગૃહ ગૃહ કગઈ ઉચ્છવ, અગિ લાવઈ કુમકુમા,
ગિરિ રૈવતાચલ મિલે જગગુરુ, શીખ રાજુલકુ દઈ,
સિદ્ધિચંદ્રકે પ્રભુસુ, વર-પહિલી, સિદ્ધિપુર સુદરી લઈ-૪

✽

ભાવસિંગનું પ્રાધાન્ય

હોં ભાવવાનદાસ મનમુખબાઈ મહેતા, એમ બી બી એમ

આતમદાની મમજ કહાવે, બીજ તો દમ્ભિની રે
વસ્તુએ ? વસ્તુ પ્રકારે, આતમન મત સમી રે.

આ દોહરીઈ વીરવાઈની ઉરોરણા કરનાત અધીનાઈ વીતરાય મુનીઅર ચહુવિં
આનંદચનનનું મુકાસિત વચનાત્ત ઉ રે :

પરિચય પ્રાતઃ પાતક કાલુ મું, અકુટન અવચન એવ

પાતાનો—પાતનો માત—નાત કરે, પાપ-દોરને દમ્ભીનાને એવા સાચા સાધુ પુરુષો પરિચય વાપ
તાં ચિત્ત અકુટન કાવના અવચનવાળું (નૂતનાવાળું) અને અને પ્રવચનવાઈની પ્રાપ્તિ થાય. પ્રાતઃ દોષ
તેની પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ થાય. બીજનના દોષ તે દારિદ્ર્ય જેડે. દુવામા દોષ તો
પાતાન—આતક સાધુનો દવાપ્રમા બાવે. તે પ્રવચનવાઈ પ્રાપ્ત દોષ અર્થે આત્મપરિચય પાત્ર
પરિચય દોષ એવા પ્રાપ્ત પરિચય સાક્ષિતાત્મા સાધુપુરુષ ન તેની પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત
અવાચ સાધુ કોણ ? આનંદના દોષ ? તે વિચારના મોઝ છે સાધુનાં કપર્થ
પહેરી દમ્ભિય પાતલુ કરું, એટલે સાધુ નવી સ્થા એમ નહિ, પણ આત્મ સાધુપુરુષપણ દોષ તે સાધુ
તેનો આત્મા સાધુવસ્તુ બુદ્ધિ દોષ તે સાધુ, સમજૂ દર્શન-દાન-આતિથ્ય મોક્ષપર્યંત સમજૂએ
શ્રદ્ધા તે સાધુ, ? આતમદાની ને અરેજના આતમદાની વીતરાય દોષ તે સાધુ એ વાર્તા રજી સમજી
મેલા મોઝ છે અને આના કાનસાધુ મુખપણે નિર્મિત છે આતમદાની કામજુ કહાવે, બીજ
તો દમ્ભિની રે, તેમ જ મુનિચજ આતમદાની રે હવે આનંદચનનના નાન વચનો પણ
આ સ્થાને છે

સાત્તોડા કાલુ મુલુ-આતપી દિત એવા દમ્ભધાર્મ-દમ્ભસાધુ વગેરે તો ખોટા રપિયા નેવા છે
તેને ખનવા તે તો દૂધને રૂપ માનવા જેવું છે અને તે રૂપ નથી, મહે આવાધાર્મ-આતસાધુ આદિનું જ
માનવણ સાત્તોડાને સમજ કરે છે આતસધર્મનિર્મિતમા પદ્ય અને
આવસાધુનું જ માનવણું અવના રજીતે શીવાદમ્ભજુ સ્વામીએ અને મોક્ષદિતમુખપણ
નિષ્કાષતા જ મોક્ષીન પ્રજ્ઞે શીદરિદમ્ભસૂરિએ એ જ વાત રજી કરી છે ?
સાધુતાનો આપર્થક નમ્રકર મગમા ખજુ પત્ર પરમેશિ મખે એને વીરવચનું
રજાન આપુ છે તે મુખપણે મહોત સજ્જનુકર કાવત્તર્થ-
આવસાધુને અનુબદીને મર્દી દાંડાધાર્મકો તો આ અને મહાદા સાત્તોડા દરિદર્મન

૧ નાનાઈરિચતિ હોટિહુટ સાલ્લોભિનુ । — શ્રી વીરવદિતમુખપણ

નિર્મિતિલે ? નાન પાલોભિનુ જ દમ્ભધાર્મિકવર્તનકર્મનુ,

દુરદોરે કાલદુરોત્તમનુત્તરવાદ " — શ્રી વીરવદિતમુખપણ

અને અને નિર્મિત નિર્મિતિ જા કેવે હરિ નિરે (જે નાનાઈ મુદર દી) શ્રી વાચકીયનુ-અ
અર્થે આ રોડન કરે

કરી છે કે-૨ ‘સાધુને કાલદોષથી હોય તો કવચિત્ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ એવો સજ્જનન કપાયનો ઉદય હોય, બાકી તો કપાય હોય જ નહિ, અને જે હોય તો તે સાધુ જ નથી કારણ કે સવય અતિયાગે સજ્જનનના ઉદયથી હોય છે, પણ અનતાળથી આદિ બાર કપાયના ઉદયથી તો સચોટો વ્રતભગ થતો હોવાથી મૂલહેષ પ્રાયશ્ચિત્ લાગે છે, અર્થાત્ સાધુપણ જ મૂલથી નષ્ટ થાય છે તાત્પર્ય કે લગભગ વીતરાગ જેવી-વીતરાગવત્ દશા જેની હોય તે જ સાધુ છે, અને વીતરાગતા—નિષ્કપાયતા એ જ સાધુતાની કસોટી વા માપદંડ છે ’

આમ અષ્ટ શાસ્ત્રગ્રંથિતિ છતાં અજ બાલજીવોની દૃષ્ટિ તો પ્રાય લિંગ-બાહ્ય વેપ પ્રત્યે હોય છે, એટલે તે તો મુગ્ય હોઈ ભોળનાઈ બઈ વેપમા જ સાધુપણ કહેવું છે, અને બાહ્યભાગી-સાધુવેપધારી પણ આત્મજ્ઞાનથી રહિત એવાઓને શુરુ કરીને થાપે છે, અથવા આ તો અમાગ બાલજીવોની દ્રવ્યલિંગ-પ્રધાન દૃષ્ટિ કુલ સપ્રાપ્તના આચાર્ય છે, અમાગ મારાજ છે, એવા મમત્વ ભાવથી પ્રેરાઈને પોતાના કુલચરુનું મમત્વ-અભિમાન રાખે છે, પણ ભાવયોગી એવા ભાનાચાર્ય, ભાવઉપાધ્યાય, ભાવસાધુનું જ મુખ્યપણે માન્યપણું વાસ્તવ કહ્યું છે, તે લક્ષમા રાખતા નથી, તેમ જ બાહ્ય અથવા માત્રથી બાહ્યલિંગ સુદ છે એમ નથી કારણ કે ડ્યુક માત્ર સાગથી ભુજગ નિર્વિપ્ત બનતો નથી, એ વસ્તુગ્રંથિતિનો પણ વિચાર કરતા નથી

“વાલ પદ્યતિ લિઙ્ગ, મધ્યમવુદ્ધિર્વિચારયતિ વૃત્તમ્ ।

આગમતત્ત્વ તુ હુવ પરીક્ષતે સર્વયત્નેન ॥

વાહ્ય લિઙ્ગમસાર, તત્ત્વતિવદ્ધા ન ધર્મનિષ્પત્તિ ।

ધારયતિ કાર્યવગતો યસ્માન્ન વિદ્યમ્બ્રજોડ્યેતત્ ॥

વાહ્યગ્રન્થત્યાગાન્ન મ્વારુ નન્વત્ર તદ્વિતરસ્યાપિ ।

પશ્ચુકમાત્રત્યાગાન્ન હિ મુજગો નિર્વિપો મયતિ ॥”

— શ્રી હરિભદ્રસંસ્કૃત પોદરાક

“કૃત લિંગ નિમ પ્રગટ વિગ્ધ્યત, બાહ્યી નમતા હોય,

નિદ્ધમ બાહ્યીને નમતા, તિમ જ કહ્યો તસ પોય એ બિનહા !”

— શ્રી ધરોવિજયચક્રત મા ન ગાથાસ્તવન

પણ પ્રાન જન તો આગમતત્ત્વનો વિચાર કરે છે, અર્થાત્ આગમાનુમાર, શાસ્ત્રમા હલા પ્રમાણે યથાસૂત્ર આચરણરૂપ તાત્ત્વિક સાધુત્વ છે કે કેમ તેની સમીક્ષા કરે છે, અને જેનામા યદ્યોક્ત આદર્શ નિર્ગ્રંથ અમણપણું દમ્ય થાય તેનો જ સાચા સાધુપણે મનીકાર માયા સાધુ, ભાવ મુનિ, કરે છે કારણ તે વિચારે છે કે—અમ્યગ દર્શન-જ્ઞાન-આત્મિયમ શુદ્ધ ભિક્ષુ, યતિ, અમણ હોણું ? મોક્ષમાર્ગની જે નિગત નિમળ સાધના કરતો હોય તે જ આચો ગાધુ છે, બાકી તો વેપધારી છે, જે શુદ્ધ આત્મવૃદ્ધિને બાહ્યનો હોય, અનુભવતો હોય, જે આત્માગમી હોય તે જ ભાવમુનિ છે, બાકી તો નામમુનિ છે, જે દેહધારા માત્ર નિર્દોષ વૃત્તિ કરી અપ્રમાદપણે નિર્ગ્રંથ છત્રન પાળે છે તે જ ભિક્ષુ છે, બાકી તો પારપદની-બાહ્યગણી

૭ “ચરિમાણ વિ સદ્ યેય સજ્જાવમાયસગા યેવ ।

માદૃશ્વા પાય અન્નમ્ પિ દુ કાલદોષેણ ॥

સચ્ચેયિય અદ્યારા સમ્ભાગાન તુ ઉદયમો દોતિ ।

મૂલેષ્ટે ન પુણ દોન કારમન્દ વમાપાણ ॥”

— શ્રી હરિભદ્રસંસ્કૃત પચારાક

જાની સ્તપુરપોના સ્નાતન સપ્રદાયને અનુસરનાગ જે મદા અવચર હોય અને જે સમઘિતી પુગ્ગ સારભૂત એવી સમગ્ર દિયાના આચરનાગ હોય, તે જ સાચા શ્રમભુ છે, તે જ માયા સાધુ છે, તે જ સાચા મુનિ છે, તે જ સાચા નિર્ગ્રંથ છે, જાણી તો ‘દ્યલિંગી’ વેપારીઓ છે આગ તે બળુતા હોઈ મુખ્યપણે તેવા સાચા ભાવયોગીઓને જ, ભાવાચાર્ય આદિને જ તે માને છે, તેમના આદ્ય-ભક્તિ કરે છે

“આતમજાની શ્રમણુ કહાવે, ખીજ તો દ્યલિંગી રે,
વસ્તુગતે જે વસ્તુ પ્રકાગે, આનંદન મત સગી રે વાસુપત્ય
આગમધર ગુરુ સમઘિતી, દિગ્ધિ મવર સાગ રે,
સપ્રદાયી અવચરે સદા, શુચિ અનુભવ આધાર રે જાતિ જિન ”

— શ્રી આનંદધનજી

“આતમજાન સમર્શિતા, વિચરે ઉચ્ચ પ્રયોગ,
અપૂર્વ વાણી પદ્મશ્રુત, મદ્યુર લદાણુ યોગ્ય ”
આતમજાન લ્યા મુનિપણુ, તે માયા ગુરુ હોય,
જાણી કુલગુરુ કંપના, આત્માર્થી નહીં જોય ”

— શ્રીમદ્ મહાવચરજી પ્રણીત શ્રી આતમજિદ્ધિ

“જ સંમતિ પાસદ, ત મોગતિ પાસદ ।” — શ્રી આચારાગ સૂત

“કાગજ ત્રિદ ભયો તિનકો જિણે,
અતર મુઝ મુઝાય લિયા રે ” — શ્રી ચિદાનંદજી

“ધન્ય તે મુનિવગ રે, જે ચાલે સમ ભાવે,
ભવસાય લીલાએ જિતરે, સયમ દિગ્ધિ નાવે ધન્ય
મોહપક તજી ઉપર બેઠા, પકજ પર જે ચારા,
સિંદ પડે જે વિક્રમ શ્રગ, ત્રિભુવન જનઆધાર ધન્ય”
— શ્રી યશોવિજયજી

આવા ભાવસાધુને જ મુખ્યપણે લક્ષગત ગમી અત્રે આનંદધનજીએ ‘પાતક ધાતક’ એવા સ્થક શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે ‘પાતક ધાતક’ કાણ હોઈ શકે ? જેણે પોતે પાપનો ધાત કર્યો હોય તે જ અન્યના પાપનો ધાતક હોઈ શકે, પણ પોતાના પાપનો ધાત નથી કર્યો પાતક ધાતક સાધુ એવો જે શ્રીત્તરાધ્યયન અને દશવૈકાલિક સત્રમા વર્ણવેલ ‘પાપશ્રમણુ’ કેવા હોય ? હોય તે પાતકધાતક કેમ હોઈ શકે ? એટલે એવા પાપશ્રમણુની વાત તો ક્યાય દૂર ગઈ । જેણે પાપનો ધાત-નાશ કર્યો છે એવા નિપાપ પુણ્યાત્મા સાધુ, કલ્યાણસપન પુણ્યમૂર્તિ સાચા સતપુરુષ જ પાતકધાતક હોય આવા સતપુરુષ દર્શનથી

પત્નિ પાતળ ય દર્શનાતિ શાન્ત્યા દોષ ઉ એમના રમત કરતાં પણ આદ્ય પાતળ રહ્યાં બધા એક
તે પત્નિ પરિવરણ દોષ ઉ એમના પતિન આદ્યપતિનમે કોઈ એવો અદ્યુત મહ પ્રમદ્યુ પડે છે
શીખ છત્રોને રેખનાં થેન / તેની આ / ન અર્થ અસર થય છે આપ કલ્પનમતિ, ઈત્યંથી
પત્નિ પાતળ, નિર્લા, નિર્વિહાર વીનયત એવા ગદ્યની સુપુર, એમની સ્વરૂપ દેહનાગરથી પણ
પાતળાતિભૂત અમ્ભાતિ પ્રમાણનાથી સ્વચ્છ મુખ્યુ ગામીઆને સીમ બોજનાઈ તપ છે કાળુ કે
તેમ મોન મુનિનુ દેહન પણ દ નરો ગાયાતરી વાતરપાનખોતં આપા બાબ્દનો કરતાં અનાયત્રી
અચોદ ના / આપ છ રસેખાં પ / નિમન એવા આ અદ્યુત વીનયત મુનિનુ સ્વ / કુલ રાપન
એવુ અદ્યુત કાવ છે. મો :

સાનિ સારર આર નીતિ નાગર ને
દાશે આરર સાન ખાની નિખન દો
શુદ્ધ શુદ્ધિ અસ્થરી, મુખ અનિ પત્નિ પત્ની,
સખી નિતારી, ધમો ઠણ દો
ચાચેયક દિન પત્નિ પુનિ નિખ,
શુદ્ધ અસ્થિ મિત, સ્વ / ન સમન દો
શાશ્વત્વ પૌ પત્ન, ધર્મ દાન કાવ કા /
મુનિ વન આને મિ પ્રનામ અમન કા

— સ્તોત્ર ૧૧૪/૫૬૭

શી મૂલકુતાંગના દિ મુ રહ ના ઉ- મા સદા નિમ્બમુનિનુ આ પ્રારે પરમસર દમ્બવ
વજ્રા કંઠુ છે : તે અવજાત અવતાં હાઈસમિ, આઠસમિ, એકસમિ, આઠસમિ, આઠસમિ, આઠસમિ,
નિમ્બમુનિનુ, પાદપદ્મિ, અસમિ, અસમિ, અસમિ, અસમિ, અસમિ, અસમિ,
મુલકુતાંગના વર્ણવેણુ આઠમ, અસમિ, આઠમ, સમ, સુવેનિ, સમ અસમિની આઠમ, આઠમ,
નિર્મલમુનિનુ આઠમ આઠમ, આઠમ સમ, આઠમ ઉપસત, પાદિત, અસમિ, અસમિ,
સ્વરૂપ ઈત્યંત, નિમ્બમ, આઠમના તેમ મુલકુતા, સમ એવા નિમ્બમ, સમ
તેમ આઠમિતરતિ, અસમિના તેમ નિમ્બમ, વાસુ એવા આઠમિતર
આ દેવ આઠમ સુદેવ, આઠમ તેમ નિ પસે, મૂર્તિ આ મુદિતિ નિમ્બ આ નિમ્બમ, સમ
સીમ તેમ એકમ, આ / પશી આ આઠમ, આ / તેમ સીમ (અસ) અસમ એવા નિમ્બમ,
સિદ્ધ એવા દુષ્ટ, અસ તેમ આઠમ, આઠમ તેમ આઠમ, આઠમ એમ એવા સમ આઠમ
અસમિતર તેમ આઠમ, વસુદા / આ આઠમિતર, આ આઠમ તેમ તેમથી અસમિ દોષ છે
તે અસમિને કાવ પણ અસમિ કોતી નથી

૪ કવિ અસમિતર વટીઅતિ વસી :

ઉપાસકોયે કોયે કોયસમ અસમિ : — સ્તોત્ર ૧૧૪/૫૬૭

આ કોયસમ અસમિ અસમિ અસમિ મુખ્યે મુખ્યે કોયસમ અસમિ અસમિ

૫. છે આ અસમિ અસમિ અસમિ અસમિ અસમિ અસમિ

પગમ ભાષિતાત્મા સાધુચરિત શ્રીમદ્ રાજચંદ્રશ પશુ નિર્ગ્રંથ દ્વાનુ તેનુ જ હુ'યગમ ગાન્યચિત
ચક્ર કરતું વ્યસવેન્નમય અપૂર્વ ભાવવાહી દિવ્ય ગીત લક્ષકારી ગયા છે કે

“સર્વ ભાનથી ઔદાગીન્ય વૃત્તિ ડગી,
માત્ર દેહ તે સયમ હેતુ હોય ને,
અન્ય કાગળે અન્ય કથુ કટપે નહિ,
દેહે પણ કિંચિત મૂર્છા નર જોય ને—અપૂર્વ અવસર૦

આત્મચિંતતા ત્રણ મહિમ યોગની,
મુખ્યપણે તો વર્ત દેહ પર્યંત ને,
ધોગ પગીપદ કે ઉપસજ ભયે ડગી,
આની નકે નહિ તે ચિંતનાનો અત જો—અપૂર્વ અવસર૦

સયમના હેતુથી યોગ પ્રવર્તના,
વ્યર્થ લક્ષે જિન આજા આધીન જો,
તે પણ ઠાણુ ઠાણુ ધટની જનની ગિરિતિમા,
અતે ધાયે નિર્ગ રસપગા લીન જો—અપૂર્વ અવસર૦

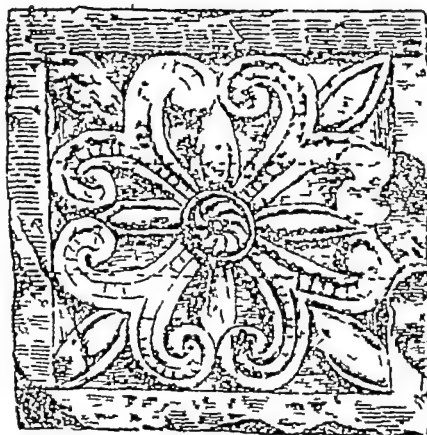
બહુ ઉપસર્ગ કર્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહિ,
વટે ચઢી તથાપિ ન ગળે માન જો,
દેહ જાપ પણ માયા ચાપ ન ગોમમા,
બોલ નહિ જો પ્રમળ સિદ્ધિ નિર્ગત જો—અપૂર્વ અવસર૦” કૃષ્ણાદિ
—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રશ

આવા પરમ નિર્લપ, પગમ નિર્વિગ્ન, વીતગગ જ્ઞાની પવિત્ર પુરુષ જે દોષ હોય તે જ બાલાભ્યતઃ
અથથી રહિત સાચા ભાનનિર્ગ્રંથ છે, તે જ શાસ્ત્રોક્ત સદ્ગત સાધુશુભથી શોભતા સાધુચરિત માયા
સપુત્ર છે, તે જ આત્માના પ્રલય પ્રગટ સતતવ્યવસ્થા પ્રાપ્ત થયેલા સાચા
સદ્ગુરુ છે, તેજ સર્વ પરભાન—વિભાવનો સન્યાસ—સાગ ડગનાગ આત્મારામી
સાચા ‘સન્યાસી’—ધર્મસન્યાસયોગી છે, તે જ સર્વ પરભાન—વિભાન પ્રત્યે
અગ્રહણુલ્લિપ્ત મૌન ભજનાન સાચા ‘મુનિ’ છે, તે જ વ્યવસ્થિત્રાત
શાતમર્તિ સાચા ‘સત’ છે, તેજ સદ્ગત આત્મરસપદ પદનો સાક્ષાત્ યોગ
પામેલ સાચા ભાનયોગી છે, તે જ સમભાનભાવિત સાચા ભાવશ્રમણ છે, તે જ યથોક્ત ભાવલિંગસપ્ત
સાચા ભાનસાધુ છે અને તે ભાનલિંગી ભાવસાધુનુ જ પ્રાધાન્ય છે હજારો દ્વ્યલિંગીઓની જગ્મત એડી
થતા પણ જે જનકલ્યાણ કે શાસ્ત્રનઉદ્યોત નથી કરી શકતી, તે આરો એક ભાનલિંગી સાચો આદર્શ
ભાનનિર્ગ્રંથ સદ્ગત મુલાવે કરી શકે છે,—જેમ એક જ સૂર્ય ક ચંદ્ર ત્રિશ્વમા પ્રકાશ રેલાની શકે છે,
હજારો ટગટમતા તારાઓ એકત્રપણે પણ તેમ કરી શકતા નથી

[illegible]

અને તે આગમોના પણ પોતે માની લીધેલા અર્થો સિવાય ખીન્ને કોઈ અર્થ નથી તેઓ ગેજ વાચે છે ખગ કે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, રાજ અને ભાવના ભાવ જ મુખ્ય વસ્તુ છે દાન, શીલ, તપ અને ભાવનામા પણ ભાવના જ મુખ્ય વસ્તુ છે છતા આચારમા ભૂલયાપ ખાઈ જાય છે તત્ત્વાર્થમા તત્ત્વ જ નિષ્પેક્ષ છે અર્થ તો સાપેક્ષ જ છે આથી જ કેવલી ભગવાન દે અનુભવે છે, તે વાણીમા ઉતારી નકતા નથી કેવલીઓની વાણીને ગણુધર કેવલીવાણીનત ગૃથી શકતા નથી ગણુધરે જેમ ગૂંચે છે, તેમ વાચકો વાચી શકતા નથી આટલું બધુ સ્પષ્ટ હોવા છતા અક્ષરોના ખીમાને પોતે માની લીધેલા અર્થમા જ ત્રિકાલબાધિત માનીને ચાલનાગઓ માટે ઉત્તરના સારિત્યના ચેપ મિવાય ખીન્ને કોઈ બાહ્ય ઈલાજ જ નથી ઉપયુક્ત મુનિરાજના મનમા એમ પણ બમણા લાગી કે ‘સમાજના કે રાષ્ટ્રના કામો તો બધનરૂપ છે, મોક્ષમાર્ગ જુને છે ગાંધીજી ગાજકીય પુરુષ ખગ, મોક્ષમાર્ગી નહિ’ આવુ આવુ આ એટ જ શા માટે, અનેક મુનિગને માનતા હોય છે અગ્નિહતોને સિદ્ધો કરતા આગળ મૃદનાગ તેઓ માટે અગ્નિહતમા રહેલા વ્યક્તિ અને સમજિતા ત્રિકામના અત્રિનાભામિ આહ્યર્થને સમજી શકતા નથી કાગણુ કે તત્ત્વ પર તેઓ લાગીતુરી પણ શ્રદ્ધામા દૃઢ રહી શકે છે, પણ અર્થત્રિસાની આખી વ્યવહારુ વાતને જ ભૂતી જાય છે જ્યા શુદ્ધ વ્યવહાર જ સમવિત નથી આ શુદ્ધ ત્રિત્રયની વાત ટકે કયા લગી ? જૈન સાધુનર્ગ જેવી જ લગભગ ચુગત વૈદિક મન્યામીનર્ગ અને ભક્તોની પણ આ જ દશા છે ખીજી બાજુ જેઓ સમાજમેવા કે ગાંધીમેવામા પડેલા છે, તેઓ વળી ધર્મના મૌલિક મલો તરફ જ જેઠકાર બની જતા હોય છે ! આમ એક બાજુ અર્થની શ્રદ્ધા અને ખીજી બાજુ તત્ત્વની શ્રદ્ધાને નામે બનેના મળમા મૌલિક સત્યની ઉપેક્ષા જ આવી જાય છે આથી જ તત્ત્વની ત્રિકાલાબાધિતાને સામે ગામી તે દષ્ટિએ ધતા અર્થત્રિકાસને લીધે પજે પજે થતા ફેટકાગેને અપનાવવા જ જોઈએ, નહિ તો આત્મજ્ઞાન પોતે જ દૂર લાગી જરો અને આત્મજ્ઞાનને નામે દલપાખડ, દલબદી તથા ખીજા અનર્થો વધી પડશે—જે આજે વધી પડેલા દેખાય છે જ આનો ઉપાય તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનની સાચી વ્યાખ્યા અમજી, આચરી, સમાજને આચરાવવાની અનિવાર્ય જરૂરત છે.

મનુષ્ય એકલો નથી

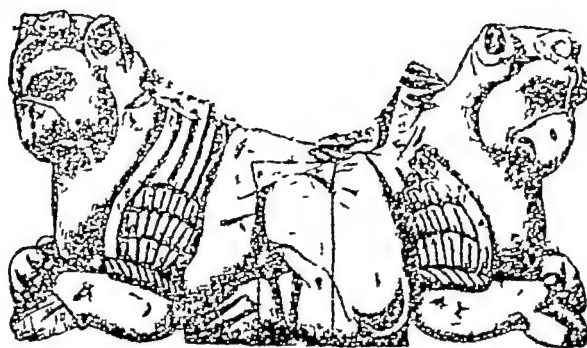
શ્રી હસમુખ માલવજિયા

વૈદિક ઋષિઓએ કે મ તદ્દશાઓએ આ સંસ્કારને કે આપણી આ દુનિયાને સર્વથા ભાગ્યમયી ઉજાડેલ નહીં આપ્યો તેમને રાજની કલ્પના કે વી ગમતી પણ એ સ્વર્ગ માટે ઉપાયો એવા મોળવણી આપત નહિ. ત્યારે આ દુનિયા રહેવાસાચક / ન રહે સ્વર્ગ માટેના પ્રવલમાં પણ આ દુનિયાના ધુનચ વચલા કરવો એ ખેવ રહેલું ખરી રીતે કહીએ તો તેમનો ભાર પ લોકો—સ્વર્ગ ઉપર નહિ પણ દુનિયા ઉપર હતો. વખત સમય પ્રવલનો સાર આ દુનિયાના ધુન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું એની દોષ કરવામાં છે તેમને આધ્યાત્મિક કરવા કૌશલિક ધુન વધારે ગમતુ અને તે માટે તેમનો વિશ્વ પ્રવલ રહેતો. ઉપનિષદના ઋષિઓએ કૌશલિકને બદલે આધ્યાત્મિક ધુન ઉપર ભાર આપ્યો પણ તેમને જો પણ આ દુનિયાને સ્વચાલ્યો એ આધ્યાત્મિક ધુન પ્રાપ્ત થાય છે એમ મનાવું નથી બદલાય સત્તાથી હાઈ ખરી રીતે આ દુનિયાને સ્વચીને બદલત આધ્યાત્મિક ધુન બદલે / વખતો પ્રવલ બદલાય નથી એટલે તેમને પણ પ્રવલ આ દુનિયાના આધ્યાત્મિક ધુનની દિક કેવી રીતે થાય એની દોષ કરવાનો હતો પરિણતે ૭૦૦ આપણે સંસ્કાર કહીએ છીએ તે સર્વથા સ્વચાલ્ય છે એવું મનાવવું તેમનું નથી એટલે બદલાયિ માત્ર સ્વચાલ્યો જ થાય છે એ મનાવવું તેમણે કદી બાજનાવું નથી. સ્વચાલ્ય બદલાયિષ્ઠ ઉપચાર છે પણ તે / કારણ છે અને બાજ નહિ. એમ તેમણે કદી કહ્યું નથી એટલે જ / નાક જેવા રાખને પણ રાખવતર વહન કરવા છતાં બદલાયિ થઈ એમ મનાવાયા બાજનું સ્વચાલ્ય એ છે તત્ત્વજન એ બદલાયિષ્ઠ કારણ છે બાજ બાજનાર કે કમીકા એ બાજનાર નથી બીજા સમયોમાં કહીએ તો તેમનો પ્રવલ વિચમન સંસ્કારને તુ રૂપ આપવાનો છે. સંસ્કાર એનો એ જ છે. પત્ની-પુત્ર-પ્રાન-દાનવ એ બધું જ એવું એ પણ તેને તેવાની દિક્ષા પ્રતિવતન કરવું બાજનાર છે એ ને કયુ તો બહો ને / મારા છે અને એ ને ન કયુ તો બહો એા સંસ્કાર છે આ તેમની દિક્ષા છે આ દિક્ષા જ નિકાસ આપણે બીમદ્વચ્ચસચીત / બનાવજિયોત રૂપે તેમણે એટલે એમ કહી લા ત કે વધીક પરચરામાં આ લોકને બચાડીને પરનોક વૃષ્ટસ્વામી થત નથી, પણ આ લોકને સુધારીને / પરચોક સુધારી રાખ છે ખરી રીતે એમ કહેવું એમણે કે પરચોક જેા વચ્ચની પન્ના તેમને નથી પણ વિચમન કલન અને કલિષ્ઠનું કલન એમ છાનવા એ છે બાજનું સ્વચાલ્યો દોષ તેને કલિષ્ઠ જના આપણું છે નહિ પણ બાજનારે તેની ૭ બાજના લોક તેથી વધારે સારી બાજનાર કેમ પ્રાપ્ત કરે એ તેવાનું છે એટલે વિચમનને બચાડીને ઉત્તરાધાન સારો વચ્ચો સમય આ ને છે / લોકોની વચ્ચે આપણે રવીએ છીએ એ લોકોને / સુધારવાથી—એ લોકોની દિક્ષાને જ કીક કરવાથી પણ કલન કરે છે લોકોથી બદલાય થઈને જ સુખ્યા કરી રાખ છે એનો એકાલ માત્ર નથી લોકોની વચ્ચે રવી સ્વચાલ્ય કરવી તેમણે એ સ્વચાલ્ય છે આ દિક્ષાને એમણે તો દિક્ષા થત મત્ર સ્વચાલ્ય નહિ પણ કુદરત થત કે બાજનાર થતને પણ મત્ર સ્વચાલ્ય છે આ બાજનારની બાજને થત વચ્ચની બાજનાર તેમને એટલા જ માટે કરવી પડી છે તે તેમણે પોતાની દિક્ષાને કરી છે અને તેની પરમ ઉર્ધ્વ ચીત્રણ સ્વચાલ્ય કલિષ્ઠ થત વચ્ચે યચ્ચર એ ચિત્રાન્તર્યા સ્વામી છે એટલે કે વચ્ચીમધ્યમનું વચ્ચવ વચ્ચન એ જ ધુન કે કલ પ્રાપ્ત કરવાનું સ્વચાલ્ય મત્ર થત પણ એક

કર્મકાણ્ડની માન્યતાનો પ્રચાર કરનાર મીમાંસકો તો જીવનની અંતિમ ધરી સુધી પણ વૈદિક શ્રીતરખાતે કર્તવ્યનુ પાલન અનિવાર્ય માને છે અને તેમ કન્ટા કન્ટા મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ માને છે આચાર્ય રાકર વગેરે વેદાન્તીઓને આવો એકાત ગમ્યો નહિ અને તેમણે સન્યાસ ઉપર ભાર આપ્યો પણ તેમના એ ઉપદેશ વૈદિક બહુજન સમાજને કદી સ્પર્શ્યા નથી વેદાન્તી છતાં જીવનમા બ્યવહાર તો વર્ણધર્મને અનુરૂપ જ ગહેવાનો શરૂ કદી સન્યાસી નહિ થવાનો એવી મર્યાદાથી ઉપર ઉડનારા વેદાન્તીઓ ક્વચિત જ ગળે છે એ જતાવે છે કે વૈદિક માર્ગનું મુખ્ય ધ્યેય સન્યાસમાર્ગ નથી આ જીવનને સર્વથા જીવાનું નથી પણ આ જીવનને ઉદાત્ત કરવાનું છે એટલે કે મુખ્ય માર્ગ ગૃહસ્થધર્મનો છે અને તે જ ધર્મનું યથાર્થ પાલન કરવાથી નિ શ્રેયસપદની પ્રાપ્તિ પણ સુલભ જાને છે

આ માર્ગથી વિરુદ્ધ શ્રમણોનો સન્યાસમાર્ગ છે તે એકાત્રમ સરથા છે ગૃહસ્થધર્મની વ્યવસ્થા અનિવાર્ય નથી બ્રહ્મચારી વિના લગ્ને પણ સન્યાસી થઈને એ માર્ગ અપનાવી શકે છે એટલું જ નહિ, પણ તેમ જો તે કરે તો તે યોગ્ય કૃત્ય મનાય છે અતિ માટે લગ્ન કે લગ્ન કરી સતતનિનુ સર્જન એ આવશ્યક ધર્મ નથી એટલે શ્રમણમાર્ગમા સામાજિક કર્તવ્યોની બ્યવસ્થાનો પણ સભન નથી ધર્મ તો મુખ્ય અણગારનો જ છે અગારધર્મ એ આગિડ અણગારધર્મ હોય તો તો ધર્મ કહેવાય, અન્યથા એ કાઈ ધર્મકોટિમા આવે નહિ અણગારને સહાયરૂપે કે અણગારધર્મની તૈયારીરૂપે અગારધર્મ સભવે છે પણ એથી સ્વતંત્ર એવો કોઈ અગારધર્મ સ્વલ્પી શકે નહિ એટલે ગૃહસ્થધર્મની સામાજિક વ્યવસ્થા શ્રમણમાર્ગમા નથી જે કાઈ બ્યવસ્થા છે તે ગૃહસ્થ એ સામાજિક પ્રાણી છતાં તે અસામાજિક પ્રાણી કેમ જાને તેનો માર્ગ દેખાડવા પૂરતી છે આથી વૈદિકાની જેમ શ્રમણોની કોઈ સ્મૃતિની ગ્યતા આવશ્યક મનાઈ નથી પરિણામે શ્રમણોના હન્ટર પ્રવૃત્ત જના આવકો અર્થાત ગૃહસ્થોનો એક એવો સમાજ નથી ગ્યાયો જે સર્વથા વૈદિક ગૃહસ્થ સમાજથી જુદો તરી આવે સન્યાસીઓ તો વ્યક્તિધર્મનું અનુમળ કરતા કોઈ બ્રાહ્મણ સન્યાસી વર્ગથી શ્રમણ સન્યાસી વર્ગને જુદો તારવી શકાય છે, પણ ગૃહસ્થોમા એવી તારવણી કરવાનું કોઈ સાધન નથી કોઈ અમુક મંદિરે કે ઉપાશ્રમે જ એટલા માત્રથી તેને માટે સામાજિક વર્ગ અલગ નથી થઈ જતો પણ તેના સામાજિક રિવાજોમા જો મૌલિક ભેદ પડતો હોય તો સમાજોમા ભેદ પડે છે વૈદિકો તો સન્નિ-ઉત્પાદ ધર્મ ગણે છે એટલે પોતાની સપતિ સતાનને ગળે એવી સામાજિક વ્યવસ્થા કહે એ સમજ શકાય છે પણ શ્રમણોને અનુમળનાગ શ્રાવકો સન્નિ ઉત્પન્ન કરવામા ધર્મ માનતા નથી કે પુન શ્રાદ્ધ કરગે તો પોતાની સદ્ગતિ થશે એમ પણ માનતા નથી જના તેમની સપતિમા તેમના પુત્રોનો જ અધિકાર છે એનું કેમ માને છે ? દીપ્તા લેતી રખતે પણ અમુક દાન કરીને ગેય સપતિ પુત્રો માટે જ કેમ ગહેના દે છે ? આનો ખુલાસો એ જ છે કે શ્રમણોએ પોતાની દૃષ્ટિએ ગૃહસ્થધર્મની કોઈ સ્મૃતિ રચી જ નથી કાગળુ તેમને મતે ગૃહસ્થધર્મ એ ધર્મ જ નથી, ધર્મ તો સન્યાસધર્મ જ છે ગૃહસ્થધર્મને ધર્મમજા એ જ અર્થમા છે કે તેમા તે અણગાર બનવાની તૈયારી કરે છે આ દૃષ્ટિએ વિચારતા સ્મૃતિસભત હિન્દુ ધર્મના કાયદાકાનૂનો જૈન સમાજે સદા અપનાવ્યા છે પોતાની સ્વતંત્ર સ્મૃતિઓને આધારે કાયદાકાનૂનો કદી ઇનિહાસમા બન્યા હોય એનું પ્રમાણ નથી, છતાં પોતે હિન્દુ સમાજથી અજાણ છે એનું આજે પોક્કારીને કહેવું પડે છે તે એટલું જ જતાવે છે હિન્દુઓ પામેથી જૈનો અપ્રશ્ન્યતા વગેરે ગીળ્યા તે હવે જ્યારે હિન્દુઓ પણ એ વસ્તુને જોવા તૈયાર થયા છે સારે જૈનો પડી ગળવા માગે છે આ તો જગ પ્રાચિનિક થયું પણ મળ સુદો તો એ જ છે કે જૈનોએ કે શ્રમણોએ જે પ્રકારે શ્રમણુ યા સન્યાસી સમાજની વ્યવસ્થા કરી છે તે પ્રકારે આવક સમાજની સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા કરી નથી તેનું કાળુ તેમની એકાત્રમ અસ્થાની માન્યતામા છે

મનુષ્યની એ સામાન્ય પ્રવૃત્તિ હોય છે કે તે પોતાના સગામત્રીઓની યથાશક્તિ મેવા કરતો જ હોય છે તેમા તેને એ શિખવવામા આવે કે તારા કુટુંબ તું ઉત્તરોત્તર વિગાળ કરતો જ એક મહોદલામા રહેનાર પડોશી ઉપગત બે બીજા ગામમા ગહેનાર મગામત્રીઓ સાથે બે પ્રેમ હોય તો તે પ્રેમનો ઉત્તરોત્તર વિગાળ કરાણીય છે અને એ વિકાસ વિશ્વમંત્રીમા પગિણુમાવવાની આવશ્યકતા છે આમ બે દરવામા આવે તો વ્યક્તિની મ્યાર્થી ભાવનાના દોષને બદલે તેની આધ્યાત્મિક પર્યર્થ-ભાવનાનો જ વિકાસ થાય છે અને તેમ થતા મ્યાર્થજન્ય દોષનો ઉત્તરોત્તર હ્રાસ થઈ મહાકરુણામા પરિણમે છે આથી પોતાનો તો ઉદ્ધાર છે જ પણ સાથે સાથે જે સમાજમા આપણે ગહેતા દોષએ તેનો પણ ઉદ્ધાર છે એ સમાજ આપણને પછી તુરંત નવી લાગતો, જોડવા જેવો નથી લાગતો પણ ઉત્તરોત્તર વિકસિત કરવાની પ્રેરણા કરતો જણાય છે, તેમા જ સ્વપરકર્યાણુ ભાવના વિકસે છે અને એ રીતે ખરી આધ્યાત્મિકતા પણ વિકસે છે આ ક્રમ મ્યાર્થવિક છે એ મ્યાર્થવિક ક્રમ જોડીને માત્ર મન્યાસ ઉપર ભાગ આપવા જતા આપણે બને જગાજા છે જેમાથી સાચા સન્યાસીઓ પાકવાનો સંભવ છે એ ભૂમિકા રૂપ ત્રાયક સમાજની ઉન્નતિ થતી નથી ને સન્યાસી સમાજમા જીવનની કૃત્રિમતા વધતી જાય છે આ દોષ બે ટાળવો હોય તો એક જ રસ્તો છે કે માત્ર સાધુસગ્રા ઉપર ભાગ આપવો જોડી દઈએ અને જે સમાજ—ગૃહસ્થસમાજ જે આપણને સહજ પ્રાપ્ત છે તેની ઉપેક્ષા ન કરતા તેની જ ઉન્નતિ કરવા પ્રિણેપ પ્રયત્નશીલ થઈએ એવા ઉન્નત સમાજમાથી સહજ ભાવે જે એકલવિહારી બનશે તે તે માર્ગને દિપાવશે અને એકલવિહારી નહિ બને તો પણ સમાજમા સ્વપરકર્યાણુના માર્ગમા લાગ્યા રહ્યા હશે તો પણ એ અનુચિત નો નથી જ

વાદિદેવસૂરિનું જન્મસ્થાન કયું ?

શ્રી યોગેશ્વરજી રોહતસમ બક્ષ

જે વેળે પદ્મ મેસ્ત્રદાસજી હોઈનો યુવરાની બાળની કૃતિનિ નામક મ પ દ્વીને જન્મ્યાન્ય હતો તેનું વૃષ ૨૨૧ ઉપરના એક જ નેમ તરફ માત્ર ખાતર મિલે કરીને વધું

વાદિદેવમણિ સ્મૃત અને પ્રાપ્ત બાળના પ્રાપ્ત પદ્મિ હતા, પ્રાપ્ત નૈવાનિક અને આશુત કનિ જ્યાં શ્રી હાલસૂરિની અનેકાન્ત/વજ્યાકા ઉપર રિપ્તવુ વખતાર યુનિ આશરિ દેવસૂરિના કુટુંબ પશુ મહાપદ્મિ નક્તી અને સુરિદિનાવણી હતા અને વાદિદેવસૂરિના કિઓ ક્લેવરસરિ તથા નન્દાસ્ત્રમણિ વગેરે પશુ મહાનિદાન હતા વાદિદેવસૂરિનું જન્મસ્થાન 'મહાદેવ' આજનું 'મહુઆ' આજની આસપાસ યુ રાત રેલના આશરિસરિ નામના એક પ્રાપ્તમાં તે સ્થાન જગેરે પુ યુ યુનિ નન્દા વિદ્ય સન્ન ૧૧૪૩ તનિ પોરપદ્મ, જિલ્લ પીરનાય, મુજા મિનિરેષી, આશરિનું મુજા નન્દા પૂર્વજ મહુઆ ના મહાપદ્મિના ઉપર મુજા પીરનાય પોરપદ્મ એ મામને બેસીને જન્મ્યા રહેતા આજનો

શ્રીવાદિદેવસૂરિજીની વાજપદ્મતા, નિદાનની વિકતોમ્યા કિતરવાના તથા યુજા નન્દી સીમાની અંકે કરવાનો કિરેલ અને નશી દેવસૂરિજી તેવા નિદાનનું મન્દાન કયુ એરી નિવાસ્ય વગેરે મહાદેવ તે મહુઆ કે મહાર-મહાર' એરી તરફ હોનો મને કે કઈ મણી રાત્રી ઉ તે પદ્મિ મેસ્ત્રદાસજી તથા અન્ન નિદાનોની વિચારણા—પુન વિચાર જા ૧૨ તથા સ્વ તારવવાની હાલિને સ્મૃત કયુ જુ

વાદિદેવસૂરિજી પેલાના અદિતીય પ્રમણુતવત્તાઓમાકાર નામના મન્દામાં પ્રમણુ અને નનનું સ્વરૂપ પોતાના કાજ સુધીની કિતરવિલ મન્દાનાના અનગોતનપુત્ર થો ૧ એકાદરજી કરી નક્તુ જુ મુજા રીતે સ્થાપે છે અન્ન મન્દાના યુ રાત્રી જનુવાલક થી મન્દાનામ જોરેઅ જાધી સન ૧૬૩૨માં સરિજીનો કાજનામિલ ઉપર પ્રમણુ કરાવતા પુ ૮ ઉપર મને છે :

વાદિદેવસૂરિજીને પોરવાય વલ્લિક હતા ને એના જન્મ 'મહાદેવ' પ્રમણુ મામળા થયા હતો, જે જા કે ઉપરમાં મન્દાપદ્મિને આજુ પદ્મિ આવેવા ન સુવોના તીથ મહુઆ તરફ પ્રસિદ્ધ છે આ મહાર' થા મહુઆ જગમર્ષ કેવોને મન્દાન મરજી થઈ અને તેથી પોરવાય કુટુંબ વજા મુજા પીરનાયને મજાક અને કી સહિત અન્ન નક્તરમાં આવતુ પાડુ

મહાદેવ તે મહુઆ એ પદ્મિ જન્મ હસતુ કરન મહાદેવ તે મહુઆ મહાર એ થી ચાધીનું વિધાન યુનિ મન્દાપદ્મિનજીના પત્તાસર મ મહા આજનું મહુઆ સ્થાન છે

હવે આપણે આ સનથી અન્ન ઉપવન્ન વિકાસનું અવગોતન કરીએ

આજુપોઃ પડે કે મહાર્ષિ પર આવેવા માન્યા સ્થાનો કનિદાન બાગી સેના વગેરે છે મહુઆજી આજુ યોમી મહાર તરફ જતી પાડી સમ કુપર આજુરોમી કે મહાર્ષિ હુ છે તે મુજાવ (સુજાવ) તીથથી આધી મહાર્ષિ હુ પદ્મિન મિલ તરફ છે રાત્રી અન્નરીની રાત્રી તીથરીને અન્ન કેવુ ન જનિર મુજાવનું મન્દાવનું વડ એના થીપ્પુ કરવાનની ૪ હન્દી ખરી પ્રતિના છે

મંદિરની બહાર એક કોતરણીવાળો દ્વાર છે આ કપાટની લાવવામાં આવ્યો છે આ ધ્યાનનુ મળી નામ નિર્ણાયકોમાં 'કિલ્લીગામ' મળી આવે છે સનત ૧૬૦૦થી લખાયેલ તામ્રપત્રોમાં તથા અન્યત્ર 'મુઆલ' તથા 'મધુમ્બન' આ નામોનો જ ઉલ્લેખ છે, કપાય પણ આ ધ્યાન માટે 'મદાહત, મહાહત, મહાદ' નો ઉલ્લેખ નથી

'મહાહતગી પગપગ' નામક એક હિંદી લેખમાં ^૧ પુરાતત્વના અભ્યાસી ગજગથાનના નિદાન ની અગત્યદત્ત ભાગમલત નાહટા લખે છે

"મુનિગ જયન્તિવિજયત કે ઉલ્લેખાનુસાર મહાહતગજકા નામકરણ જિમ મહાહત ધ્યાન કે નામને લુઆ હે વહ વર્તમાન મહાર (મહાર) હે, જે કિ સિગોદી મે નેત્રલકોણ મે ૪૦ માર્ચન ઓગ ડીસાસે ધિમાનકોણ મે ૨૪ માર્ચ હે ભટ્ટાણામે વાયવ્ય કોણ મહ માર્ચન ઓગ ખગડીમે (આશુગોમે) ૨૬ માર્ચન પશ્ચિમમે હે સિગોદી ગજ ક તહગીતકા વહ ગાવ હે

"મહાહત ધ્યાન પ્રાચીન હે મુખ્યમિદ્ધ વાદિદેવસૂરિ વહી કે પોગવા વીરનાગકે પુત્ર હે

"મગગમ અબી ધર્મનાથ ઓગ મહારીગગમી કે દો મંદિર હે યહા પર મેત્રછ ભટ્ટારકા ઉપાસગબી હે, જે દિગચ કે થે મણિગદયત્તા મંદિર, જે મહાર દેવીના મંદિર બી કહવાતા હે " (પૃષ્ઠ ૯૬)

સિગોદી મહાનામ્યાહેગના અગત મત્રી થી અચવમવત્ત મોદી પામેથી પણ નીચેની ખામ વિગતો મળી છે

(૧) સિગોદી શ્રી અહતનાથ ભગવાન કે મંદિર મે એક પાર્વનાથ ભગવાનથી એક તીર્થા હે, જિમ પર નિમ્નવિખિત લેખ હે

"મં ૧૧૩૮ માર્ગં શુભ ૧૦ ધાનગચ્છે મહાહુડ ધ્યાને ર્થમાન શ્રેયાર્થ દેવચ્છ મુતેન વણુદેવ નકાગિત "

(૨) શ્રી દેવરાગ કે લુણુઅમદી કે વ્યવસ્થા કે ગિનાલેખ મં ઉક્ત મંદિર કે વાર્ષિક અઢાઈ મહોત્સવ મ કાગણુ વર્ષ ૮ કા ફિન મહાહુડ કે જ્ઞાનો કો મનાતા ઓસા ઉલ્લેખ હે

(૩) મહાહુડ દેવી કે મંદિર કે બહાર એક શિક્ષાલેખ હે ઉસકા સનત બી ૧૨૮૭ કા હે

(૪) શ્રી મેત્રચિત પ્રાચીન તીર્થમાળા સગ્રહ પૃં ૫૪ કડી ૧૧ 'મહાહરી સાડી વગામ સાચ-ઉ શ્રી વીગ પ્રાણમ' (મગ-મગ, વગામ વગેરે વગેરે સાહ ગામોનો સમૂહ જે જેને આવી કહેવાય છે)

આવી જ રીતના નાગપ્રયોગો અન્ય તીર્થમાળાઓમાં છે નયર મહાહ, મહાહિ વગેરે

વ્યુત્પત્તિસારનો આગ્રાગ શોધના જઈએ તો શુ પગિણામ આવે ? આપણા પ્રસિદ્ધ પુરાતત્વવિદ મુનિ જિનવિજયછને પૂછતા તેમણે—

મદાહત-મગાદ-મદાગ-મગ-મગ,

મદાહુડ-મદાહત-મગાદ-મદા એ કમ ખતાનના કામકદ-કામકદ-કામકદ-કામકદ, (સિગોદી જિલ્લાનુ કાર્યાલ) એ દૃષ્ટાત આપ્યું

તો પ્રશ્ન ઉઠે છે-મદાહતનુ મદુઆ કેવી રીતે ફલિત થયુ ? વળી એ ધ્યાને જ્ઞાનોની વસતિ હતી કે ?

૧ અખિન ભારતવર્ષીય જૈન ચેતારખર મૂર્તિ દૂરકે મુનિ મંગેસન સરચાપિત શ્રી જૈન ધર્મસચક્રકાશકે અભિનિના માનિક મુખપત્ર 'શ્રી જૈન સચક્રકાશ'ના ૧૯૫૫ની આવૃત્તિ ૧૫ ફેબ્રુઆરીના અંકમાં

‘અમારિ’ પાલનના બે અપ્રકટ ઐતિહાસિક લેખો

શ્રી નામકુમાર મહાતી

૧

છમોઈ સમયેનું એ ચીતનુ વચન લોકે કદિલા વચી વચ એ ાન સમનું વચન લ—આજનું
૫૮ જાન્યુઆરી છે કે સર્વે કાળમાં સર્વે પર્વેએ કદિલા ઉપર ૪/ ૭૨૨ મુખો છે. મનુષ્યો મોખના અર્થ
આનર દિલા આજે ૫૨૫ આર્થ તો કદિલા નો ૮ લોક છે. પાંચ મુખનોર્થ કદિલા નુ સ્થાન
પહેલાં રમુ છે આ ના કાનિક વચિક અને મનસિક એમ ત્રિવિધ સ્વરૂપે હરેક જાનિએ પાનું જોઈએ
એટલું જ નહિ. ૫૨૫ સ્થાન તેટલુ જીભ પામે જાણવુ જલુ જોઈએ. સ્વર્ણવર્ણ પર્વે અથવા સ્વર્ણમ
પર્વેમા ૫૨૫ કદિલાનુ મ્થાન કરી બીજુ જાણ્યું નથી.

કાવચાન મહાવીર અને કવચાન મુરે હિંવીસન દૂર લખખ પાસેનો જર ઉપર કદિલા નું
૫૨૫પર્વે તરીકે પ્રતિપાદન કનુ હતુ. વચલા કાળમાં વ્યવહિક નામ કરાવી હકારાવારે દિ કુ પર્વે ને
સ્વરૂપે જોગવાઓ ૮નો લખખ ના મા સ્થાન કુળેરેર કુમારપારે ૧ એ સન પુરોને પર્વે જાણી
આમારિ પોજનુ મરજા, માસવા, મેવા, મુરપુ, કમ્પ જાનર્વ અને લાહર્વ કરાવી હતી.

એ મુર, મહાવીર અને કુમારપાળે પેનાં જાણવજીને સીધા વારસ જેવા મહામ્થ લાખીટમે
વીસમી સ્ત્રીમા જા કદિલા ને વિજ્યાપી જાણવવા ૩૨૫૫ પુ હર્થ કમે અને તે ખાનર ૩૨૫
જલુ જાણ્યા

જામ પચિમ દિલા, આસ કરીને કદિલાનુ પાનન કરવા અને કરાવસ જાણનાં વિરજા
ઉપનાં સિવાયેઅથી જા બી જાણર નાખીમા હીકીક પ્રવળો મવા છે

૨

જા લખમા યજ્ઞીન કાવચી વાનને જામે સન ૧૫ છમા જુલકાવના ઉપરબોટ ઉપરવા
રા મળીકના સિવાયેઅનો અને બીજીએ એક વાસવા જાણથી ૧૧૨ વર્ષ ઉપર પમેરનાં મ્થાનને
જાણીઓના જેમે લખી જાણીલા સ્થાનેજાને પચિમ કરાવવ નો છે. ૭ આજી ના હિંમીસર્થ
વધુવા જેમે હીમેરો કરે છે

મોજન સમયરો પામથી જૈન સહુજાએ મેજવેની સનગો જાહી સમવાવ જેવી છે

જાણુમુની ગય કાવચી નો ૫૨૫ જાણવા કરનાર જાણવુ રાખ તારાપીની રાખજીનું
વર્ણન પચિમજા જાણથી થી કરે છે. જેના રાખમા સોમવાનાટ(સરી, સ ઘાટી)ની રાખવાવ જ
મોખાથી માર રાખ નીકળતો—જાણવા નહિ સરી રાખાં માગિ નાજામ્થી રાખ ખર્
નસુનર જાણ લખે છે કે નગના રાખમા માગિ રાખ તે સારિઈ લખુ !

જામ માગિ (બી) દિલા જાણ સોવરી મરી નાજવાખર્ જોલી, રાખમા નહિ અને એવ
જેમના રાખમાજામા રાખ કદિલા પામવી અને પામકની હતી એમ જાણી રાખ છે

૧. હેમજાણરે કદિલાવચાવજા ૩૨૫ પાનન પર્વાવ નીમે રાખમે જાણ્યા છે

કુવરપાણેજાણે રાખી કરાવર્થ ૧

જાણવેજા વર્થવા વારિજાણવાવર્થ ૨

: ૩

જૂનાગઢ ઉપરકોટનો સં. ૧૫૦૭ નો શિલાલેખ

સન ૧૫૦૭ના મા. શુ. સપ્તમી નિ. ગુ.વાગે જૂનાગઢના ગા' મણિકે બૃહત્ તપાગચ્છના મ્લિંદસુરિના પદ્મભિષેકના અવસરે, પચમી, અષ્ટમી, ચતુર્દશી એટલા વિગેષ ન્તિમા સર્વ જીવની ‘અમારિ’ કગની આ પહેલા એકદશી અને અમાવાસ્યામા તેનું પાલન થતું હતું આ સમયનીનો મોટો શિલાલેખ જૂનાગઢના ઉપરકોટમા છે

“સ્વસ્તિ શ્રી સવત ૧૬૦૭ વર્ષે માગસપ્તમી દિને ગુરુવાર શ્રી રાણાજી મેગલદે સુત ગડલશ્રી મહિપાલદે સુત શ્રી મહલિકપ્રમુળા સર્વજીવકલ્યાણકરણતત્પરેણ ઔદાર્ય ગામીયં ચાતુર્ય ઔર્યાદિ ગુણગ્ન રત્નસિંદુસુરિના પદ્મા ભિષેકાવસરે સ્તમ્ભતીર્વાસતવ્ય સા દેવાસુત હાસાસુત રાજકુલીન સમસ્તજીવઅભયદાનવરણ કારણેણ પચમી-અષ્ટમી-ચતુર્દશીદિનેષુ સર્વજીવ અમારિ કારિતા । રાજા નતર સિંહાસનોર્પણેન શ્રીમદલિકરાજાધિપેન શ્રી અમારિ પ્રાગ્ લિખિત સ્વદ્સ્તલિખિત શ્રીકરિસહિત સ્મર્યેત । પુરુષિ ઇકાદશીઅમાવાસ્યે પાલ્યમાને સ્ત । સપ્રતિ ઇતેષુ પચમી, અષ્ટમી, એકાદશી, ચતુર્દશી અમાવાસ્યાત્તિનેષુ રાજાધિરાજ શ્રીમદલિકેણ સર્વશ્રેય કલ્યાણકારિણી સર્વદુરિતદુગાપસર્ગ નિવારિણી સર્વજીવઅમારિ કાર્ય ચિર વિજયતા ।”

આ પછીનો આ શિલાલેખનો ગુજરાતી ભાગ, સવત ૧૫૦૭ના સમયના પ્રચલિત વ્યાવહારિક ગુજરાતી ગદ્યનો કીમતી નમૂનો પૂરો પાડે છે એટલે જેટલું મહત્ત્વ એ ગદ્યના અર્થનું જે તેટલું જ તેના વચ્ચેનું પણ છે તે બુધ્ધિ બેઠુ નથી

સવત ૧૫૦૭ના ગા' મણિકના ઉપરના સ્પષ્ટ શિલાલેખમાથી છેલ્લો ગુજરાતી ભાગ તે સમયના પ્રચલિત ગદ્યના દૃષ્ટાંતરૂપ છે સ્પષ્ટ લેખનો સાગ એ છે કે માગણિક (ગીત્તે) ગાદીએ બેઠે ભારે પાચમ, આઠમ, એકાદશી, ચતુર્દશી તે અમાવાસ્યાના દિવસોએ કોઈપણ જ ન માગવાની ‘અમારિ’ની તેણે આજ્ઞા કરી હતી આ આજ્ઞા ઉકત ક્ષગમા આપી છે પાછળના ભાગમા મહાલિકના ગુણગાનના શ્લોકો સ્પષ્ટમા છે

ગુજરાતી ભાગની પદ્મ પકિતઓ આ મુજબ છે

“પ્રથમ શ્રેય ધ્વજગિનિ જન તર્પિવા સદ્ધી, ખીજા લોક સમગિત જીવ ન વિણાસિવા, લાવકમાર અને ચિડીયા સંચાલક ગર્હિ વિ આહ્વાન ન કરિવા, મોર ન માગિવા, વાવગ ખાટ તુગક એહો દહાડે જીવ ગોઈ ન વિણાસઈ, જિ માગસિ વધનિ મલેસિ, કુલકાગ પચમિ નીમાગ ન કરઈ, જીકો ધ દીહિ એણવી આણા ભગ કરઈ એ હણીઈ, ગા' શ્રીમાગણિક નાથણી આણા સવકલુઈ પાલિવી, તેહનઈ ગુણ ઘણાહોમિઈ, જિદો જન ચુઈ એ દોપની તેહણઈ અમારિ પ્રતારણહાર શ્રીમાગણિક પ્રણ કરઈ આશાતણા ધઈઈ”

વતમાન યાયા (૧) પ્રથમ શ્રેય આ જગતમા જીવ જરૂર (‘સદ્ધી’) તર્પવા, ખીજા (૨) લોક સમગતે જીવ ન હણના, લાવગમાર અને (૩) ચલ્લામાર યાજ માટે (‘-ર્હિ’) પણ શિદાર ન કરવો મોગ (૪) ન માગવા વાવગ ખાટ તુગક એ દહાડે કોઈ જીવ (૫) ન હણે જે મારશે, તે વધને પામશે કુંભાગ (૬) એ પાચ મિન નીમાગો ન કરે જે કો એ દિવસે આ પ્રકારની આજ્ઞાનો (૭) ભગ કરે તે મોતની શિક્ષા પામે ગા' શ્રીમાગણિક પૃથ્વીનાથની (૮) આજ્ઞા સહુ કોણે (= સહુ કોએ) પાળવી તેણે (૯) ગુણ ઘણા થશે જે કો જન ચૂપી જાય તેણે, (૧૦) અમારિ પ્રતારણહાર શ્રી માગણિક ધરજે છે કે પ્રભુને આશાતના કરવી ૨

૨ જૂનાગઢ કોલેજના સંસ્કૃતના પ્રોફેસર શ્રી નર્મદાશંકર પૂરોહિતે આ આખો લેખ વાંચેલો, તેના ગુજરાતી ભાગનું સુસોનન-સપાદન-ભાષાંતર દી બા એ કેશવલાલ કુવે કરેલું તે ‘શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી સભા ત્રિમાસિક’ ૧૯૫૨-૫૩ (પ્રગટ તા ૩૧-૬-૫૪)મા પ્રસિદ્ધ, પૃષ્ઠ ૩૭૬, સંસ્કૃત લેખની માહિતી માટે જુઓ ‘જન માહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ’ શ્રી મોહનલાલ દેસાઈ દ્વારા (૧૯૩૩), પૃ ૪૬૫, પાદનોંધ

‘અમારિ’ પાલનના બે અપ્રકટ ઐતિહાસિક લેખો

શ્રી નામકુમાર મહાતી

૧

સમગ્ર સ્વર્ગલોકે એ ગીતાનુ વચન હો કે શાંતિ કળા કર્મ એ એન શાંતિનું વચન હો—આપણે પદ બધાન છે કે સર્વ કળામાં સર્વ ધર્મોએ અદિસા ૭૧૨ / આર મનો છે મનુષ્યો પોતાના સ્વાર્થ ખાતર દિસા આપરે પગુ આદર્શ તો અદિસા નો / રહો છે પાંચ મહાવતોમાં અદિસા નૂ રક્ષા પહેલુ રમ્ય છે આ વત કાવિક વાચિક અને મનસિક એમ ત્રિવિધ સ્વરૂપે દરેક અક્રિયાને પાત્રું જોઈએ એટલુ જ નહિ પદ્ય રાગ તેટલુ બીજા પામે પગાવવુ પણ મેઈએ સ્વર્ણશૃંગ ધર્મ બધા સ્વચરુ ધર્મમાં પણ અદિસાનુ રક્ષા કરી જીવુ આપ્યુ નથી

કચ્છના મહાતીર અને કચ્છના છુદે ઈંદીસના પૂર્વ લગભગ પાંચસો વા ૭૧૨ અદિસા નુ પરમધર્મ તરીકે પ્રતિપાદન કર્યુ હતુ વચના કળામાં અદિસા નમ કરાવી કલ્યાણર્થે દિનુ ધર્મને નવે સ્વરૂપે જોગજતનો હતો લગભગ બારમાં શૈકમાં સુ સેપ્ટર કુમારપાથે ૧ એ સમ પુરપોને પચસે વળી આપારિ ધોરણુ ચળવા માત્વાક, મેવા, સુરપદુ, ૩૨૭ આપાર્ત અને લાઘ્યાં કરાવી હતી

એ છુદ, મહાતીર અને કુમારપાથ જેવાના આખ્યાનમુજે શીખા વારસ જેવા મહાત્મા ચાંપીસને વીસમી સદીમાં આ અદિસા ને વિજ્ઞાપી બનાવવા ૩૨૦૭ પુ શર્ક કર્તે અને તે ખાતર જીવુ પણ આપ્યે

આમ પશ્ચિમ દિગ્ગા, અસ કરીને અદિસાનુ પાલન કરવા અને કે તથા અસોબ્ય નિરતર ૭૧ ના સિપાએજવી આરબી આવાર લખીમાં ઠીકઠીક પ્રવલ્નો બના છે

૨

આ લેખમાં પ્રચીન કાળની વાતને મધ્યે સ્વત ૧૫ ડર્માં સૂનાકરના ૭૧૨કેદ ૭૧૨જ શ મુગલિકના સિદ્ધાલેખનો અને મીનિ એક વાંદરામાં આજવી ૧૧૨ વર્ષ ૭૧૨ વ્યોસાના મહાજાને ખાદશીખોના પચે લખી આપેલા દળારે નો પશ્ચિમ કરાવવ નો છે ૭ અમારિ તુ ઈતિહાસર્થ અણુવા ગેવો ૭૧૨ો કરે છે

મોગલ સમ્રાટો પાસથી એન શરૂઆતે મેજનેવી સન્દો બહો સજારવા ગેવો છે આણુમનુની મથ કાકાનરી નો પથ અણુવાક કરનાર કાજણુ રાજા વારાપીખી રાજાશીનુ વર્તન પરિચાપ્ત અલગ થી કરે છે જેવા રાજામાં સોચાન્યાસ(સારી, સ શાઈ)ની માર્ગાંજ નોમથી માર રામ નીકળ્યા—વણાકામ નહિ સારી રખવા મારિ નજામજી સજા અં નજરુર પણ લખે છે કે નજામ રાજાના મારિ સન્દ તે સારિઈકાણુ !

આમ મારિ (બી) દિસા મથ સોચરી મારી નાખવાયા જેવી રાજામાં નહિ અને એમ એમના રાજાકાળમાં આ અદિસા પાળવી અને પગાવવી હતી એમ અણુ સકાય છે

૧. કેવળાનર્થે વિચારવામાં કુમારપાથના ૫૪ નવે પ્રવલ્નો આપ્યા છે

કુમારપાથએજીવે ૭૫૧૧ સપ્ટર્થ ૧

વરવલોદા વર્તમાન ચરિત્રકવચરક ૩

વડનગરની શિલ્પસમૃદ્ધિ

શ્રી રમણલાલ નાગરજી મહેતા

નાગરજી આદિ નિવાસ થાન વડનગર ગણેઆળા નિરક્ષાના જનજી તાલુકામાં આવેલું છે. વડનગર સમિતિ તળાવના પશ્ચિમ અને દક્ષિણ કાંઠા પર વડનગર ક્રિસ્તિયન મિશનર નગર છે. નકશાપુરાના નગર તાલુકામાં આ નગરને ખૂબ પ્રાચીન દર્શાવે છે, અને તેના ચતુર્દશપુર, નગર, આનંદપુર, આનંદપુર રંગે નામો જાણે છે, તથા તેની ઉત્પત્તિ માટે અનેક વાતો દર્શાવે છે. આ જમીન વાતો, વધુ પુરાના સિવાય પુરાના વર્ષ સંકેત એમ નથી. વડનગરના આનંદપુર અને આનંદપુર રંગે નામો મેન્ડરો અને ગાંધીજીના તામ્રપત્રોમાં મળે છે. વડનગરનું સૌથી પ્રચલિત વર્ણન તુ. એન. સગ નામના ચીની મુદ્રાકરે કર્યું છે તેમજ વડનગરને સમૃદ્ધ અને આગ કાળ માઈકાના પેગામાં સિનગેલા નગર તરીકે વર્ણવ્યું છે.

હાલમાં વડનગરની પૂર્વ, ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાઓમાં પ્રાચીન ગણાણો છે. આ ગણાણોમાંથી ઘણીખરી પાછળની વસાહતો તથા જીન કાળમાં ખોદાયેલા અથવા ગણાણેલા તળાવોને લીધે એકવિશેષ ધર્મગરોડી છે. આ ગણાણોમાંથી ઈ. સ. ૭૦ ની શ. આતના ક્રિષ્ણજીમાં વપરાતા માટીના વાસણો, નળની જમડીઓ, પ્રાચીન મુદ્રાઓ, મદાનોના પાયા વગેરે મળી આવે છે. આ વ્યથો પછી આમથેઃ માતાના કાંઠાપાસે પાને અને ગ્રીસીક્રી પાસે ઉત્ખનન કરતા વડનગરની વસાહત ઈ. સ. ૭૦ ની શ. આતના અગ્નિત્વમાં ગાંધી હોય એમ લાગે છે. પુરાતત્ત્વની નજરે, લગભગ એ દરમિયાન વડનગરના આ નગરમાંથી, આમથેઃ માતા તથા શ્રીતથા માતાના આકૃત્ય સમય પહેલાના—ગોળના મંદિરો સાથે સગખાની રાક્ષા એવા—સુનોબિન મંદિરો અને પ્રાચીન શિવપોના ઘણા નમૂનાઓ મળ્યા છે.

વડનગરમાંથી મળતા ઘણાખરા શિવપો ગમે ત્યાં, આજસરખા, પડ્યા છે. નજીક ત્યાંના મંદિરોમાં પડતા કે અપૂર્વ પડેલા છે, ત્યાં જ જીન કેટલાક ક્રિષ્ણજીના કોટના અથવા તળાવની પાળોમાં જડી દેવામાં આવ્યા છે. અહીંથી મળતા ઘણાખરા ગિરપો રેતીના પથ્થરોના બનાવેલા છે, ત્યાં જ થોડા નીચ (schist) અને નીચોટ (schistose) ના બનાવેલા છે. વડનગરના શિવપો ઈ. સ. ૭૦ અને ૬૦૦-૭૦૦ ની ગિરિમાળામાંથી મળતા પથ્થરોના બનેલા છે.

- અંતિદાસિદ દક્ષિણે વડનગરના શિવપો ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચી રાક્ષા એમ છે
- (૧) શુભ અને શુભકાળ પછીના (ઈ. સ. ૭૦ ના પાસમાંથી દશમા ક્રિષ્ણ સુધીના)
 - (૨) ચાલુક્ય સમયના (ઈ. સ. ૭૦ ના અગિયાર્થી તેમજ સંક્રા સુધીના)
 - (૩) ચાલુક્ય સમય પછીના શુભગતના મધ્યોત્તર કાળના (ઈ. સ. ૭૦ તેમજ પછીના)

આ જમીન શિવપો પથ્થરમાંથી ઉપજાવેલા છે અને તે મોટે ભાગે મંદિરોમાં સુશોભનો માટે વપરાયેલા હોય એમ લાગે છે. ત્યાં જ કેટલાક ગિરપો પૂજની મૂર્તિઓ છે.

પ્રથમ વિભાગમાં સુંદર કારીગરીના સુગળ શિવપો છે. કદકે લગભગ અથવા ગોળ સુખાકૃતિ, માટીનું ગરી, મોટા કેટલાક અને આજ પલુ સુરેખ આભૂષણોયુક્ત આ નિર્ધારો મનોહર છે. આ શિવપોનું સૌંદર્ય એના કુગળ વિધાન, અપ્રમાણ તદ્દરગ અને સૌંદર્યવાન ગરી તથા સુરખ નકશીકામમાં છે. આ યુગના ઉત્તરકાળમાં ઘણીવાર શરીરના પ્રમાણમાં પણ કદકે દૂકા અને જડ લાગે છે.

૪

વડોદરાની ન સિદ્ધાનંતી પોળામાં પ્રસિદ્ધ ઝવેરી કુટુંબના સદ્ગુણધરો બીસુવ કુમારજીના લાલચ ઝવેરી તથા શી સરને ૬ લાખનામાં ઝવેરી એમણે પોતાનો લેખખાતર ૩૩ મંચુસાલ ૨. અબ્દુલન નાનાનો. તેમાંથી આ નીચેનાં દેખાવે ૮ એલિફાંસિક તેમજ સામગ્રિક દરિએ જૂન લગભગ વચ્ચે ૩૩ મંચુસાલે પ્રસિદ્ધિમાં ચક્રવા મરે ચાચી લીધો હતો અને તેમણે તે અને આપીને જૂન ઉપખત કરે છે એમનાં સ્વેચ્છાચરી ન આ લેખ પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે છે

વડોદરાનો સર્વત ૧૮૪૮નાં દસ્તાવેજ

મહાદેવરાવ મળનાનાનો સિદ્ધો

સન ૧૮૪૮નાં આગસ્ટ વરિ ૧૧ વાર બોમે દીને કબે વડોદરાનાં શેઠ માહાજન સમરત નેચ તથા કસને મ્હુરનાં આદાનીનાં મહેતર ફેણુસાલરેણ તથા લખાણ સાસન તથા કમણીનુરુક તથા રહીમચાકુ તથા એલ્ફમહ નસીર તથા મીઆદુ હાસમ તથા શાયે મહમદાલ વરો આદાની પચ સમત તા અને સરને મળીને ચાલરખાત કરાં ને મહાજનની લખી આપીને કીમે ને આપી પૂરી વરસ ૧ મધે ખસ ૧ આવધાનને લેનાં દીન ૩ તથા નારે માલની એલ્ફમહી ૧૪ તથા નારે માલમ્હ સોમવાર ૧૮ તથા પચુસાલનાં રિસ તે મળવ મુક-૧થી તે કમણાં સુ-૧૨ લખી, તથા મહોરી શીવરાત ૧ તથા શોમનોમી ૧ એલ્ફા રિસ આપી કમણી કસા કરીમે તથા આપીને કસા કરીમે નો સરકારનાં તથા મહાજનનાં મુરેસર, ને જૂન ૧ કમણાંનું કરીમે તા સોમવાર ૧ ૨૭ થી આપીમે ને એક પુગ જરકારમાં કરીમે ને કોઈને ફાલ્ફા ન મધે લે તેનાં મરમાર આગમ્હાંઈએ તથા નાક કાન કપાએ-એ ૫ મલ્લિ આપી પેરી ફરપેરી લખો-મલ્લ ઘાલ પાળીમે એ પગમલ્લ આપી સરને પચ મળીને ચાલરખાત કરાં ને મહાજન સમરતની વખી આપી છે તથા કર્ની રિસ, એલ્ફા આપી તમાલ આપે નો સરકારનો મ મેઈને રિસ ૨ ને કાલ કરીમે એ લખુ આપનાં નાંત સરને પાળીમે

અવ

મુ

૧ અવ

સામ

[આદાની પચ સમત]

[મહાજનની સરિમા]

એક ૨ એલિફાંસિક રિસ વડોદરાની ત્રીજા કમણાં મધ ૧૧ છે

ઉપર મળેલાં આપનાં રિસોમાં દીન અને રિસ તમાલનાં નામ નિખાચેનાં કુખ કુખ પચિત્ર આપનાં રિસોમાં સમાવેલ મેલે છે એ આપ આપનાંની મીડા છે

એક-૨ આ નામ મેળવ સામુનિક મહત્વ પચ આપનાં મેલે તે છે

વડનગરની શિદ્ધપદ્મમૃદ્ધિ

શ્રી રમણલાલ નાગરજી મહેતા

નાગરજી આદિ નિવાસધાન વડનગર મહેસાણા જિલ્લાના જેનણુ તાલુકામાં આવેલું છે. વડનગર ઇર્ષિયા તળાવના પશ્ચિમ અને દક્ષિણ કાંઠા પર વસેલું દેશીય નગર છે. રક્ષાધિકારાનુગત નાગરખાંડ આ નગરને ખૂબ પ્રાચીન દર્શાવે છે, અને તેના અગ્રધારપુર, નગર, આનંદપુર, આનંદપુર વગેરે નામો આપે છે, તથા તેની ઉત્પત્તિ માટે અનેક વાતો દર્શાવે છે. આ બધી વાતો, વધુ પુરાવા મિલકત પુરાવા વર્ધ રાજે એમ નથી. વડનગરના આનંદપુર અને આનંદપુર વગેરે નામો મેત્રકો અને મહારાજાના તામ્રપત્રોમાં મળે છે. વડનગરનું ઐતીહ્ય પ્રથમ વર્ણન હુ એન સગ નામના ચીની મુસાફરે કર્યું છે. તેમણે વડનગરને મહાદ્ધ અને આગ ત્રણ મહાદ્ધના ઘેરામાં વિસ્તરેલા નગર તરીકે વર્ણવ્યું છે.

હાલમાં વડનગરની પૂર્વ, ઉત્તર અને દક્ષિણ ત્રિભાગોમાં પ્રાચીન ગણાણો છે. આ ગણાણોમાંથી ધણીખરી પાણીની વસાહતો તથા ખીન કાળમાં ખોદાયેલા અવસા ગણાણેલા તળાવોને લીધે જેનિખેર થઈ ગયેલી છે. આ ગણાણોમાંથી ઈ. સ. ૨૦ ની નવમી સદીમાં વસાહત માટેના વાસ્તુઓ, નાણાં બનકીઓ, પ્રાચીન મુદ્રાઓ, મદાનોના પાયા વગેરે મળી આવે છે. આ બધાં પૈકી આમધેગ માતાના કાકાકાના પાસે અને ગાંધીકુડ પાસે ઉત્ખાનન કરતા વડનગરની વસાહત ઈ. સ. ૨૦ ની શરૂઆતમાં અગ્નિત્વમાં આવી હોય એમ લાગે છે. પુરાતત્ત્વની નજરે, લગભગ બે હજાર વર્ષ પૂર્વના આ નગરમાંથી, આમધેગ માતા તથા રીતવા માતાના ચાતુક્ય અમય પહેલાના—ગોળના મંદિરો આવે અગ્રાની નકાપ એવા—મુનોબિન મંદિરો અને પ્રાચીન શિદ્ધોના ઘણા નમનાઓ મળ્યા છે.

વડનગરમાંથી મળતા ઘણાખંડ શિવો ગમે ત્યાં, આગમનમાં, પહેલા છે. કટલાક ત્યાંના મંદિરોમાં પ્રવેશ કે અપૂર્વ પહેલા છે, જ્યાં ખીન કેટલાક દિશાના કોટમાં અથવા તળાવની પાળોમાં જડી દેવામાં આવ્યા છે. અહીંથી મળતા ઘણાખંડ નિરપો રેતીના પથ્થરોના બનાવેલા છે, જ્યાં ચોડ શીટ (schist) અને શીટોઝ (schistose)ના બનાવેલા છે. વડનગરના શિદ્ધો ઈ. સ. ૨૦ ની શરૂઆતમાં અગ્રાની ગિરિમાળામાંથી મળતા પથ્થરોના બનેલા છે.

અંતિદામિક દૃષ્ટિએ વડનગરના શિવો ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચી શકાય એમ છે.

- (૧) ગુપ્ત અને ગુપ્તકાળ પછીના (ઈ. સ. ૫ ના પાંચમાંથી દશમાં સદીના)
- (૨) ચાતુક્ય સમયના (ઈ. સ. ૫ ના અગિયારથી તેમાં સદીના)
- (૩) ચાતુક્ય સમય પછીના ગુપ્તગતના મધ્યોત્તર કાળના (ઈ. સ. ૬ તે પછીના)

આ બધાં શિવો પથ્થરમાંથી ઉપસાવેલા છે અને તે મોટે ભાગે મંદિરોમાં સુગોળનો માટે રખાયેલા હોય એમ લાગે છે. જ્યાં કેટલાક શિદ્ધો પૂજની મૂર્તિઓ છે.

પ્રથમ વિભાગમાં સુદુર કાગીરીના સુગોળ શિદ્ધો છે. કદક લગગોળ અથવા ગોળ મુખાકૃતિ, ધાત્રીલુ તરીંગ, મોટા દેરાભાર અને આછા પહો સુરેખ આભાષણોયુક્ત આ નિર્દો મનોહર છે. આ શિદ્ધોનું ઐતીહ્ય એનાં કુલાળ વિધાન, સપ્રમાણ તદ્દુરગત અને સંદર્ભવાન ગરીંગ તથા સુરેખ નક્શીકામમાં છે. આ મુગના ઉત્તરકાળમાં ઘણીવાર શરીરના પ્રમાણમાં પણ કદક દૃઢ અને જડ લાગે છે.

તથા કમર નીચેનો કાચ નિર્મળ દેખાય છે. આ કુચનાં સિંચોમાં રેતીના પથ્થરનું ખનક, શીઘ્રનું અણુઓખાપેણું સિંચ તથા નાનકડાં તરણે મળતી પ્રતિમા, અસ્તુઓવારી બહારની ઉત્તર ગજુની શીંતપરની પહિલ, હાથે વરણ, સમઘટાકા, ચણપતિ, કદીત્રીમ અને શીતળા મળતા પ્રતિની ડાના સિંચો તથા સર્વિધા તળાવની પાણીમાં તરેલાં દેવદાંડ સિંચો છે.

બીજા રિક્તકનાં સિંચોનું વિધાન પહેલા કુચનાં સિંચો જેટલું સુંદર નથી. આ કુચના બાજુઓનું પ્રમાણ વધુ છે. માનવશરીરના આપેખનમાં ધા પક્ષ પ્રમથકમાં કંઈક દૂર અને પાંચ પાંચ તથા સાત દોષ છે અને શરીરનો વર્ણક પણ કેળીક વાર અકુસ્તી થાવે એવો દોષ છે. આ કુચના ધણી સિંચો એકસરખા, વિવિધ નિર્મિત મિલનમાં દોષ છે. પરંતુ આ સિંચોમાં ખાસ કરીને નરકરમા વિભોની વિરિખા ખૂબ આકર્ષક છે. આ કુચમાં મોટાં સિંચો એકધારા, ખૂબ બાજુઓથી સજ્જ અને જગ્યાનકડે દેખા કરવામાં આવતાં દોષ એમ થાવે છે. આ કુચની તરણાનાં સિંચોમાં આવના કુચના ઉત્તરકાળની ખૂબ જલ્દર છે. પરંતુ પાંચલા કાચમાં આ કુચના સિંચોમાં ધણીપર લાક્ષણિક નવો દેખા છે અને તેમાં નાની નાની નિસ્યોને વધુ નિષ્કલપનામાં આવે છે. આ રિક્તકની નમ્બીમા પણ નિવિધા છે. આ રિક્તકના સિંચો વાનગરના તોરણો (નરિંહ બહેતાની મોરી), કિયાની શીતા, ધાતકાકે દરવાજા બહાર તથા સ્તંભમાં ધણી જગ્યાએ રખાયા તર ને પડે છે.

ત્રીજા રિક્તકના સિંચોમાં બીજા કુચની લાક્ષણિકતા યાત્રી આવે છે. પરંતુ આ કુચના સિંચો વધુ નિર્મલ અને કાચવિધામાં થાવે છે. આ કુચની કોનલ્લી કંઈક નમળી છે અને એમાં આવજા કુચનું તિલપેરિખ નથી. આ કુચમાં પુરાણો અને મહાકાવ્ય-રામાયણનાં પાત્રો, અવતારો વધેરનાં સિંચો મોટું પ્રમાણ એવામાં આવે છે. નર્મીઓ બાંધી અને નકલીકામન થત કુચની જલ્દર અહીં રચી રીતે દેખાય છે અને આ રિક્તકના કલકુચના નકલબોની નકલ થઈ દોષ એમ થાવે છે. મરિયા સુસોખનાર્થે વપરાયેલાં આ સિંચોની સામ્ય જલ્દર એકર શરી થાય છે. પરંતુ નિર્મિત સિંચ કલકુચોની અસામાપ્તિમાં નિર્મળ છે. આ કુચના દેવદાંડ સિંચોમાં મુલમરના કાચનાં વચો દેખા છે. અપે બીજા સિંચો કલકુચના વચો દેખાય છે. આ રિક્તકના સિંચો ખાસ કરીને લાંબા અને બીજા પાંચથી નકલેલા મરિો એવામાં આવે છે.

ચામરના સિંચોનો અભ્યાસ કરતા થાવે છે કે કુચરના સિંચકના તેના સામ્ય અનિર્મલિય કુચના ધુનિસિ દની સિંચ ૭ તે કુચની કળાકૃતિને અનુસરતા હતા. પહેલા રિક્તકનાં સિંચો જાપાનના કુચરના અને તેની બાજુના નાના પ્રકરના તે કળાના સિંચો સાથે પણ સામ્ય થવાને છે. ખાસ કરીને અસ્તુઓવારી પાંચેની સિંચપદ્ધિના સિંચો વાળા પાંચેની અગોટાપદ્ધી પાંચના એન તામિતિ પો સાથે સામ્ય થવાને છે. આ નિકલનાં સ્તંભ આપુલ જામ પદ્ધતિ કુચનામાં એક સામ્ય કળાપદ્ધતિ દની તેની જાણી આવે છે. આ કાચરના કુચોના અવનવા દર વચો અને આ પ્રકરનાં નિર્મલો.

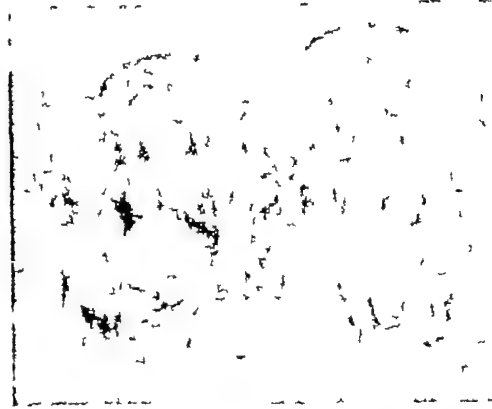
બીજા રિક્તકના સિંચો અપુલ સામ્યના એન અને કૈનેતર સિંચની જ કૈલીયા છે. ત્રીજા રિક્તકના સિંચો પણ કુચરનાની મંચોત્તર સિંચકનાની સમિધા સ્થલ છે. આ કુચના મુલમરના કાચ સુદર કાચ રાખવામાં કૈનોનો પણો મોટો કાળો દનો. મુલમરનો કુમના, તેજા ચામપરિકર્મની અસનિત કાચ કાળા કાચી આ કાચા કલકુચોની પ્રકલપને નાથે કંઈક હાથા સાથે પદ્ધતિમાં આવેને નાથે પારલોકિક કુચની વાચના કરતી દોષ એમ થાવે છે. આ કુચનો કાચર કારો અભ્યાસી દોષ તરનીના સામ્યનાં વચો—પહેરેલને પોતની કાચમાં વણી થે છે.

પડનગરની શિલ્પમયૃદ્ધિ

ચિત્ર નં ૧

યુગલ શ્રમિષ્ઠા સજ્જાવની પાઠ ઉપર જડેલું શિલ્પ

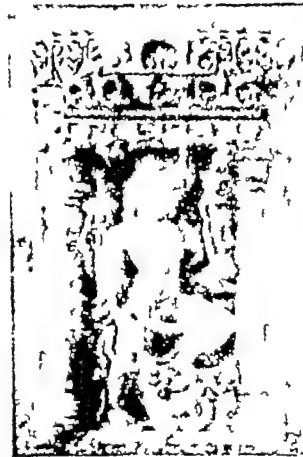
ચિત્ર નં ૨

શામશેરમાતાના મંદિરમાનું મળામાતૃકાનું શિલ્પ

ચિત્ર નં ૩

અરજણ-ચારીની ઉત્તરે મીંત પરની શિલ્પપટ્ટિકા

ચિત્ર નં ૪

ઠાકરદાવામની નજીક પડેલી
નરવરાહની પ્રતિમા

વડનગરની શિલ્પસમૃદ્ધિ

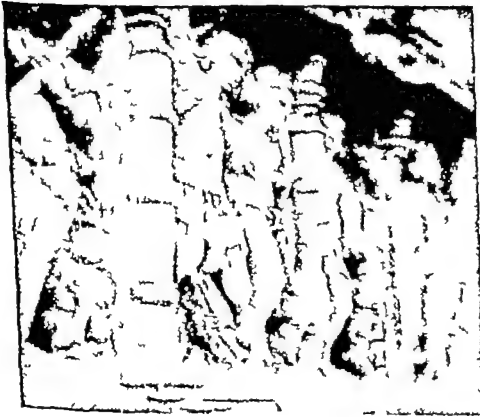
ચિત્ર નં ૧

યુગલ-શર્મિષ્ઠા તલ્લાવની પાલ ડપર જડેલુ શિલ્પ

ચિત્ર નં ૨

આમયેરમાતાનાં મંદિરમાંનું સપ્તમાતૃકાનું શિલ્પ

ચિત્ર નં ૩

અરજણ-ધારીની ઉત્તરે મીંત પરની શિલ્પપટ્ટિકા

ચિત્ર નં ૪

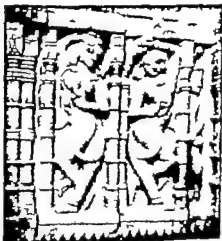
ઠાકરદાસની નગ્રીક પટેલી
નરવરાહની પ્રતિમા

बहनपानी चित्रसमृद्धि

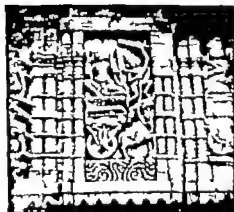
चित्र नं. ५

वीरकुण्डली दीपकज्योतिं उरी दीपक राजमण्डलीयौ जगती

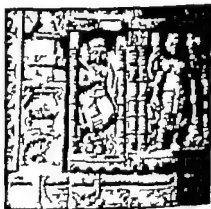
चित्र नं. ६

हाम्बेज्ज मण्डिरस्यो भीति कपरी मण्डरी

चित्र नं. ७

हाम्बेज्ज मण्डिर कर्तुं योद्धवोद्य वपुः शिष्य

चित्र नं. ८

हाम्बेज्ज मण्डिर कपरी लयादा (I) को जग

ચિત્રપરિચય

ચિત્ર ૧: ૪૨ બાગા ખોલ્યા આ યુગનું શિલ્પ સર્ગિષ્ઠ તળાવની પાળાના જરી લેવામાં આવ્યું છે આ યુગવમાના પુરવે મુકુટ, કુળા એકાદરી, આનુપમ અને કૃતિવત્ પહેર્યો છે લલિતામનમાં ગોળા બેંક પર ખોલ્યા આ પુરવતી દરબરી, નાક તથા આખા ખડિન છે તેના ગળા પગ પર ખોલી સ્ત્રીનું માં તથા ખાતીનો તાગ તરી ગયો છે તેનો જમણો હાથ પુરવના પગ પર છે અને ગળા હાથમાં અનુપમ સાધન પહેર્યું છે તેનો પોતાના સાળા તથા લઈને મ્લત્તરિન પાઠથી આખા હોય એમ લાગે છે આ કન્યામંત્રી પદ્મિનિ અંકુશની આનુપમગિ ૧ અને અનુપમગિની શિલ્પપદ્ધિમાં અનુપમ દેખાય છે તેણે કાનમાં કુળા, ગળામાં એકાદરી અને ખાતીપર ધર્મને પેટપર એક જ રેખામાં લટકતો હાથ, તાવમાં આનુપમ તથા વચ્ચે, કંઈ કૃતિમેષ્વર અને પગમાં આનુપમ પહેર્યો છે તેનું ઉત્તરીય જમણા હાથ પર અનુપમ દેખાય છે આ શિલ્પના સમગ્રાણુ નગરમાં પગ કમ્પેક્ટ દર્શ છે

અખાના અંબા, કુલી અને ત્રીપ ગોળા છે તેની પાગે પદ્મવ દેખાય છે આ અંબા પાટણુ, ગંડા રંગે અંબાએથી મળતા શિલ્પો પર દેખાય છે અનુપમ ગિત ગવામીનું નકશીદામ છે સપ્તર્ષી પીપળાના સારના ગરાહોને છેદીને તેનો ગુનામન માટે ઉપયોગ અર્ધો આવતી સ્ત્રી પછી થયા માલ્યો આ શિલ્પ સમગ્ર દૃષ્ટિએ તેના નવમી સ્ત્રીનું હાથ એમ લાગે છે

ચિત્ર ૨ આનંદે માતામાં નવમી સ્ત્રીના નાના ગર્ભિણ અને કેટલાક શિલ્પો પહેલા છે તે પેટી અમભાવના શિલ્પોમાંથી પાર્વતી અને કંઈકુલીના શિલ્પોનો આ કોટો છે આ નુરેખ અનન, સાત મુખમુદ્રા, કુલસ્રીયા, સુગળ નગર, પીનપયોધર અને ત્રિવતી ઉદ્ધરાણી માતૃમંત્રીના પગ પ્રમાણમાં જડ અને દૂડ છે આખા એકાદરી, આનુપમ જેવા આમગળા અને જુદી જુદી નવતના મુકુટ ધારણુ કન્યા આ શિલ્પો આમી સ્ત્રીના હોય એમ લાગે છે

ચિત્ર ૩ અનુપમગિ દરમિયાન મહાનની શિલ્પપદ્ધિના એક સાગનું આ ચિત્ર ૩ આખી શિલ્પપદ્ધિમાં યુગલો અને એકાદરી પુરવ અને સ્ત્રીની પ્રતિમાઓ છે આ શિલ્પમાની સ્ત્રીઓ વસ્ત્રાભૂષણુ અને દેહની દૃષ્ટિએ વરોદનની આનુપમગિ ૧ આવે ખૂબ આનુપમ ધરાવે છે અને તે નવમી સ્ત્રીમાં તૈયાર થયા હોય એમ લાગે છે પાંજળથી આ પદ્ધિ કિલ્લાની દીવાલમાં જરી લેવામાં આવી હશે આ શિલ્પમાની કેટલાક પુરવોની પ્રતિમાઓ આવતા યુગની ધારી દર્શાવે છે

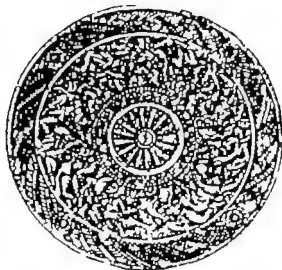
ચિત્ર ૪ અમરધાલ દરવાજાના કાકાગરાસના ઇશાન કોણુ પર મોટી નવગાહની પ્રતિમા છે વગાહનું શરીર અમરધાલ છે તેના જમણા હાથ પર પૃથ્વીદેવીની મૂર્તિ છે તેના ગળા પગ નીચે નાગ દર્શાવ્યા છે વગાહની આજુબાજુના અંબા અનુપમ અને અનુપમની ગરાસ, વેલ વગેરેની કોતરણી, આ શિલ્પ મશમી સ્ત્રીનું હોય એમ દર્શાવે છે

ચિત્ર ૫ ગૌરીકુની દીવાલમાં જરી દીધેલું કોઈ રાજ્યશીની સારીનું દરવ છે સુશોભિત વેગથી નેડતો હાથી, તેની આગળ દ્વાજ ભરતો ધોડેચાર શિકારી એના વિપક્ષથી મનોહર છે આ શિલ્પ જેવા શિલ્પો આણુ, હસોઈ અને ખીજ આલુક્યયુગનાં મંદિરો પર અનેક જેવામાં આવે છે

ચિત્ર ૬ દાદોધરના મંદિરની સીંગ પરની આ નવજી અથવા અષ્ટાંગોના દેવતા વચ્ચે ખૂબ આકર્ષણી છે અને મધ્યાગ્નિન ખગુરાદો, બોરિલ્લા અને મુસ્લમાન દેખતાં સિત્તોની એવા નાચ દોષ જેમ લાગે છે તેના કારણે યાત્રા, આસ્થા આપતી દાડપમી, સંધિ નાક વિષયમાં મુખ્યપ્રતિ, પ્રમુખ નેત્રી તથા આસ કરીને આકર્ષ દેખતી જામી ભાગ્યની આંખ મધ્યાગ્નિન મુસ્લમાન સિત્તોગળનો ખ્યાલ આપે છે એનાં આશુસ્વરૂપ પ્રમુખમાં યા છે અને આગળા મુખ દેવતાં સુદેવ નથી આ સિત્તો કામુદના અનુકરણ ત્રેલ લાગે છે

ચિત્ર ૭ દાદોધરના મંદિરપરના આ સિત્તોના મુદ્રમાં તમા પાંચાના રથ સ્થાપ છે રથના ચેપ દોરીથી બાધેલા છે તેના ધોધ પ્રમુખમાં નાના અને મરામત દેવતાના ન દોષ એવા લાગે છે સારથિ બેઠવાને બધે જોયો દોષ અને દાવમાં તમચાર લઈ તે રથ લાકતો દોષ એવો લાગે છે આ પાંચોની પાંચલીના સોગમી અને સ્તરથી સરીમાં જોયોયમાં આગળી કુદેલના વધુ ખ્યાલ આપે છે

ચિત્ર ૮ આ સિત્તો ખજુ દાદોધરના મંદિરનું છે એની મોટા અથ પૂર્ણ પદપદસવથી સુસોખિ છે પરંતુ આશુનાગળની નાકથી મધ્યોચરકાળની છે આના દાવમાં નાચ અને ખજુ ધારણ કરેલા જોયો પાવળમો અને અલ્પેદાર પાદ ધારણ કરી છે સાથેની અષ્ટા(૪)ની પ્રતિમતા સ્મારકાનો ખજુ લાગળી કોન પૂજા મળતાં સિ પો જોય છે અને તે ખજુ સોગમી સરી કરત આગળના નથી

ब्रह्म व्रतेषु व्रतम्

श्री मनसुખलाल तारायन् भट्टेता

જાનના જેમ કેવળજ્ઞાન અને ધ્યાનમા જેમ શુકલ ધ્યાન સૌથી શ્રેષ્ઠ છે, તેમ તપમા બ્રહ્મચર્ય એ ઉત્તમોત્તમ તપ છે. 'બ્રહ્મવ્યાક'ણસૂત્રમા કહ્યું છે કે — સ દસી સ મુણી સ સર્વ સ એવ મિત્રઃ જો મુદ્ધ કરતિ વ્રમચેર । અર્થાત્ જે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરે છે તે જ ખરેખરે મુનિ છે, તે જ સાચો સપતંગી છે, અને તે જ ખરેખરે ભિનુ છે.

બ્રહ્મચર્યનો જે વ્યુત્પત્તિથી અર્થ કંવામા આવે તો વ્રહ્મણિ ચરણમિતિ વ્રહ્મચર્યમ્ । અર્થાત્ આત્મામા વિચારનું એનું નામ 'બ્રહ્મચર્ય' પત્તજલિ યોગસૂત્રમા બ્રહ્મચર્ય વિપેલખતા કહ્યું છે કે વ્રહ્મચર્ય પ્રતિષ્ઠાયા વીર્યલામ । અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યની દૃઢતા થવાથી અદ્ભુત વીર્યતાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

બ્રહ્મચર્યના પાલનથી મગજમા વધુની જ બળવાન શક્તિનો સચય થાય છે, અને તેની ઇચ્છાશક્તિ પણ અમાધારણ રીતે બળવાન થઈ જાય છે. બ્રહ્મચર્ય વગર માનસિક અને આધ્યાત્મિક બળ સહવર્તનું જ નથી આપણા મહાન આચાર્ય શ્રીચિદ્ધમેન ત્રિવાકર, શ્રીહર્ષિભદ્રસૂરિ, શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યજી, શ્રીયગોવિંદચણ્ડી સૌ નૈદિક બ્રહ્મચારીઓ જ હતા. ગ્વામી ગમતીર્ય, ગ્વામી વિવેકાનંદ અને મહર્ષિ મણુ જેવા યોગી પુરુષો પોતાના જીવનકાળમા જે મહાન કાર્યો કરી ગયા છે, તે બધાના મૂળમા બ્રહ્મચર્યની જ શક્તિ હતી. આચાર્ય શ્રી વિનોબાજી ભાવેએ આ ઉમંગે ભારતમા ભૂમિદાનરૂપી શ્રેષ્ઠ યજ નર કરી જગતની પ્રભને શાંતિ અને સેવાનો એક નવો જ માર્ગ બતાવ્યો છે, આ મહાન કાર્યની પાછળ પણ તેમના નૈદિક બ્રહ્મચર્યની શક્તિનો કાઈ ચોથો હિસ્સો નથી.

શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન બ્યાસુધી પાંચ ઇન્દ્રિયો, ક્રોધ-માન-માયા-લોભ તેમ જ સૌથી દુર્લભ એવું પોતાનું મન ન જિતાય ત્યાં સુધી શક્ય નથી. શીલનો અર્થ આપણા શાસ્ત્રોમા માત્ર વીર્યનિગ્રેહરૂપી સ્થૂલ બ્રહ્મચર્ય કંવામા નથી આવ્યો, પરંતુ મન, વચન અને ક્રિયાએ કરી ઇન્દ્રિયો પર જય મેળવી, તેમની દુષ્પ્રવૃત્તિમાથી મુક્ત થવું એ જ શીલની શુદ્ધ વ્યાખ્યા છે. માત્ર ઇન્દ્રિયોના દમનથી બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ શક્ય નથી. મહાત્મા દોહરડોએ આ બાબત પર પોતાના વિચારો દર્શાવતા કહ્યું છે કે 'અન્ય સર્વ મહાશુણીને પેરે બ્રહ્મચર્ય પણ પાપ કરવાની અનકપતા કે અશક્તિ દ્વારા નહિ પણ ઇચ્છાબળે અને શ્રદ્ધા સામર્થ્ય વડે સંપાદિત થાય ત્યાં કામનું છે અકંગ્કિતિયા ન થવા ખાતર માણસ જાતે જન્મમા જોય પેદા કરે, અગર લગ્ન ન કરના ખાતર જાતે પોતાના હાથ બાંધે, અથવા અપશબ્દો ન વાપરવા જાતે પોતાની જીભ કાપી નાખે તો તો પાપ કર્યું ન કર્યું સરખું જ છે. ઇશ્વરે માનવીને અભારે એ છે એવું બનાવ્યું છે, એના નિપથી દેહમા દૈવી આત્માનો સચાગ કર્યા છે, તે ઇશ્વરદૃષ્ટિને સુધારવા એ દેહને છેદીબેદીને પાગળો બનાવે એટલા માટે નહિ, પણ એ આત્મા એની દૈદિક વિષયનાસનાતને તાબે કરે એટલા ખાતર જ.'

શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યના પાલન માટે માણસ પામે કોઈ વિશાળ કલ્પના હોવી જોઈએ, અને તેમા જ સદૈવ ચિત્ત અને શરીરને ઓતપ્રોત કરી નાખવા જોઈએ કે જેથી વિષયના અનકાંગ જ ન હોય વિશાળ કલ્પના ગમતાં બ્રહ્મચર્યનું પાલન સહજ બની જાય છે. પ્રચિદ્ધ રસાયનશાસ્ત્રી જોન ગે'ટના વિષે એમ કહેવાય છે કે તેમની વૃદ્ધાન્યામા કોઈએ તેમને અવિવાહિત રહેવાનું કાગળ પૂર્યું તેના

ઉત્તરાધ્યયન મૂત્રમા કહ્યું છે કે અક્ષર્યના સાધક સ્ત્રી, પશુ અને નપુસક હોય તેવા મ્થળે ગહેવું નહિ, તેમ જ સ્ત્રીઓની મુગાગવર્ધક ડયાઓ પણ કહેવી નહિ ઇન્દ્રિયોનો સ્વભાવ છે કે, આમા આવેલા નિયમને ગ્રહણ કરવો અને વિપયોનો સ્વભાવ છે કે, ઇન્દ્રિયો વડે ગ્રહણ થતું સાધી લખમણાને, ઇન્દ્રિયોના આવા સ્વભાવના કારણે જ, અજ્ઞાન પશુઓની કામદીગ જેતા ચિત્તમા વિકાર ઉત્પન્ન થયો, અને પરિણામે અનત વખત લવબ્રમણ કરતું પડ્યું અક્ષર્યના સાધકે એટલા માટે જ આવા બધા નિમિત્તોથી દૂર રહેવું આવશ્યક છે નિમિત્તોની યવ પર કેટલી બધી અમર થાય છે, તેના સમર્થનમા ઉત્તરાધ્યયન મૂત્રમા સભૂતિ મુનિની વાત કહેવામા આવી છે

સમૂતિ મુનિ પામે એક વખતે સનતકુમાર ચક્રવર્તી અને તેની ગણી સુનદા વન કવ્વા ગયા હતા વન કરતા સુનદાના મગનક પરવી વાળની એક લટ નીચે સરી પડી આ વાળની લટનો સ્પર્શ મુનિગજને થયો અને પરિણામે તેના ચિત્તમા ગગ ઉત્પન્ન થયો કામદેવ છે તો અગરહિત, પણ તેની શક્તિની પ્રમળતા અગાધ છે તે સ્પર્શના સુખનો અનુભવ થતા સમૂતિ મુનિએ વિચાર કયા કે 'અહો! આ કમળમુખીના વાળનો સ્પર્શ પણ આવું અદ્ભુત સુખ આપે છે તો પછી તેના શરીરનો સ્પર્શ કેવું સુખ આપતો હશે?' ઇર્ધ્વગતિ માટે સાધકે પળે પળે પ્રયત્ન કરવો પડે છે, પણ નીચે પાવામા તો ગતિનો વેગ વિનાપ્રયત્ન વધતો જ ગહે છે, એટલે સમૂતિ મુનિએ તો લા જ નિયાણું બાધ્યું કે 'મેં આ દુઝ્ઝર તપગમા કરી છે તેનું કાર્ષ્ણ્ય પણ કળ હોય તો હું આવતા લવમા આવી અને સ્ત્રીઓનો આમા થાઉં' પરિણામે સમૂતિ મુનિના હવે 'અક્ષર્ય' તરીકે જન્મ ધાગણ કર્યા અને બાધેલા નિયાણાને કારણે પુષ્કળ લોગો લોગવી માતમા નગે જતું પડ્યું

સ્ત્રીસગથી અક્ષર્યારીએ દૂર જ ગહેવું ઉત્તરાધ્યયન મૂત્ર(અધ્યયન-૩૭)મા તો લા સુધી લખ્યું છે કે 'જેમ બિલાડાના આનની પામે ઊંદરોનું ગહેવું પ્રશસ્ત નથી તેમ સ્ત્રીઓના આનની પામે અક્ષર્યારી પુરપોનો નિવાસ પણ યોગ્ય નથી' અક્ષર્ય સાધક માટે સ્ત્રીસર્ગના લાગની જરૂરિયાત પર ભાગ મૂકી દશનૈકાસિક મૂત્ર(અધ્યયન ૮-૫૬)મા કહેવામા આવ્યું છે કે

હૃત્ય પાય પલિચ્છન્ન કળ્પનાસ વિગણ્ણિઅ ।

અવિ વાસમય નાગિ પ્રમયારી વિવજ્જણ ॥

અર્થાત જેના હાથ પગ કપાઈ ગયા હોય તથા જેના નાકકાન બેગેળ થઈ ગયા હોય, એવી સો વરસની સ્ત્રીનો પણ અક્ષર્ય સાધકે સર્ગ ન કરવો તત્ત્વદષ્ટિએ સ્ત્રીના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતા શ્રી યશોવિજયજી મહાગાન્યે જ્ઞાનસાગમા કહ્યું છે કે

જાણદષ્ટે સુવાસારવદિતા માતિ મુન્દરી ।

તત્ત્વદષ્ટેસ્તુ સાસાત્ સા વિષ્મૂત્તપિદ્વેદરી ॥

અર્થાત બાહ્યદષ્ટિને અમૃતના સાગ વડે ઘેરેલી આ સુદરી બાસે છે, સારે તત્ત્વદષ્ટિને તો તે સ્ત્રી પ્રત્યક્ષ નિષ્ઠા અને મૂત્રની હાડની જેવી લાગે છે વાસ્તવિક રીતે જેતા તો, સ્ત્રીનું શરીર કે પુરુષનું શરીર માત્ર લોહી, રધિર, માસ, મેદ, હાડકા, મજ્જા, વીર્ય, આત્મગં અને વિશદ્વ અપવિત્ર પદાર્થોનો ભગ નથી તો બીજું શું છે? આચાર્ય મહાગાન્યસાહેબે એટલા માટે જ કહ્યું છે કે 'અપવિત્ર મલ કોઠારી' તે પછી તત્ત્વ જ, બીજા અર્થપદમા 'કલહ કલાગ્રહ કામ' એમ લખ્યું છે જેતરવું, કૂંપણું, ચચલતા અને કુશીલપણ એ સ્ત્રીના સ્વાભાવિક જ હોય છે, એવી સ્ત્રીમા રતિ કરે એને મૂર્ખ ન કહેવો તો શું કહેવું? આ દોહગની બીજી પદ્ધિતમાં કહ્યું છે કે 'ગ્યાગ સોત વહે સગ, ચર્મ દતિ જસ નામ' અર્થાત

પુત્રથી જાણના અવરહદી બી કરીનાં અગિયાર અગ્રાધી ગદ્યમાંના કવ નવી ગદ્ય નિગત મેળ
વલા કરે છે તેથી કરીને આવા કરીને આગમની પચાસ સુધી સરખાવવામાં આવ્યું છે પુત્રના
કરીનું પત્નુ આવ્યું જ છે અને પુત્ર પત્નુ સ્વાર્થ, હૃદય, અગાધ અને કુલીનવાર્ધ રસ નથી જેણે એમ
નથી જ કરીર ક તા બી કે પુત્રની વાસના / અદ્યોગને પાત્ર છે

બી કે પુત્ર નામે તથામ હન્દિયો પર એકાદમને સખ કેત્રના સિવાય અલ્પર્થ પાવન દામ
નથી, એથી કરીને, બીજા બાવનો વિને અલ્પર્થસાધી ૭ અથવા રાખવાનો છે તેનો નિર્ણય કરતા દુર્ભાર
વ્યવસ્થામાં આવ્યું છે કે

હૃદયર અદ્યાર ન આવે, નિચ અધિઃ મે મન ન લગવે
રક્ષક વસ તે સ્વસ્થ અદ્યારી, કહિ મનિ કુલ પાવે વો ભારી
મદ્ય અદ્યારમે મન્મથ આવે, હૃદિ કાલુ અદ્યારી આવે,
અમ દયક મુદી અગારી, નમન કરત / અમે નરનારી,
અદ્ય આવા અરવરા, મીય નિધિ પ્રકાર,
સ અગમ અધિઃ કાવે, હોવે રોમ પ્રકાર.
કામ રીધાવન અલુ દુલુ, અમ નિશ્ચલુ દુલુ,
નાદક મેદક યસ સિનેમ, રોમે નહીં અદ્યારી
સારે કપકે પદને અલુ નધિ કારે

નિત્યવ્યવસ્થા સુધેનો વિચ્છેદ અવગામ સંધી મધ્યન અને કપો વિચ્છેદ છે અદ્ય વિચ્છેદ નિત્ય
મેળવા માટે એને અનુચિત થાય તેવું વ્યવસ્થા અને સંધનો પત્નુ અદ્યારી છે કરીર અને અને
અગા કરે એવા તીવ્ર તખાવવા તેમ / સ્વનિષ્ઠ અને રક્ષકાં બોજનનો અલ્પર્થસાધી સ્વયં કરો
તેમજ, કાલુ કે અધાર પ્રકારના બોજનો કરીરમાં નિહાર કેત્રન કરે છે

અમની અરવ અને કારણ સંધિનાં ઉપન કરી કોષ્ઠને સમું / કાલુ છે કે રસોની અગત્ય
તેમ અગત્ય / અગમિ અને બીજા તથામ હન્દિયને અગારી અને તાગારી, મોહારને પત્નુ અગાર
મંચો નીમે અગારી, સ્થિ કામનાને જ માગારી એથી અમને હમેશાં વસર્થ કાવરી અગાર
અગત્ય કુદ અગત્ય તેમ સેનાધિપતિ એકમે કરત ની અગ તામ પ્રકાર થાને અગ નામી અગ કે
પુત્ર તેમ અગારમાં અગત્ય પદ, અને પ ની દુરત જ અગાર વાને અગ એથી પ્રકાર દની સ્વર્ણનની
અગત્ય પત્નુ આવ્યું જ છે હન્દિયોમ પત્નુ સ્થિને અગારાગારી, અગારાગારી અને તોડામ અગારાગારી
અમને કામના મેદકા આવે, વા બીજા હન્દિયો અગારાગાર તેની પાછળ કારણ સંધિારે છે અગારા
પત્નુ અગત્ય અગારાગારી મોટ અગત્ય અગારીઓ વધુ પ્રકારમાં અને નહિ અગત્ય તેની અગારો
અગારાગાર કાલુ જ પત્નુ થાને છે અગારો અગત્ય સ્થિતિ નથી અગારાં પરત્વે અગત્ય સ્થિતિ અગાર
અગત્ય છે અગારાગારી સવર્થ અગત્ય અગત્ય માટે, દેહના મોલુ અગારાગાર છે અને રક્ષકોપકને
કામના મેદક એ તેવું સ્થિતિ પ્રથમ અગત્ય છે ઉપન અગત્ય સ્થિતિ (અ. ૩૨ ૧)માં અગારાગાર
આવ્યું છે કે

અગત્ય ન નિર્ણય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય

નિત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય

અગારાગાર અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય
પદોમાં અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય અગત્ય

અને જનનેન્દ્રિયને બહેનોની માફક અતિનિહટનો મળ્યો છે રસની લોહીપતા કામને જાગ્રત કરે છે, એ સૂત્ર બ્રહ્મચર્ય સાધકે નિરતર ધ્યાનમાં ગાળવાનું છે હલમાં હાડકું નથી, પરંતુ તેમ છતાં, એ હાડકું વિનાની હલવડીમાં હાંકાવાળા બીજા અંગોનો નાશ કરવાની તો અદ્ભુત શક્તિ છે

કામોત્પાદકદ્રવ્યસ્ય દર્શનાત્ સ્વલતિ વ્રતમ્

અર્થાત્ કામને ઉપજાવે એવા દ્રવ્યના દર્શનથી વ્રતભંગ થાય છે, એટલા માટે જ આચાર્ય મહારાજશ્રીએ પૂનમ કહ્યું છે કે બ્રહ્મચારી કદી નાટક, ચેટક, ગમ, સિનેમા જેવા જાન્ય નહિ બ્રહ્મચર્ય સાધક માટે શારીરિક ટાપડીપ, સ્ત્રીનો સંપર્ક અને રસદાગ ચળપાન એ ત્રણે તાલપુટ (હાથમાં પકડતા જ તાળવું ફોડી નાખે તેવું મદાલયકર) વિષ જેવા હોવાનું દર્શનકાલિંક સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે

વિકાસોત્તેજક ગળદોના પડન કે શ્રવણથી પણ અતરમાં દેહલા કે સૂતેલા વિકાસે જન્યત થાય છે, માટે બ્રહ્મચર્યસાધકે કામવાસના જગે તેવું વાચન ન કરવું, એવા શબ્દો ન આલખવા, એવા સુગન્ધયુક્ત દ્રવ્યોનું મેનન ન કરવું, તેમ જ એવું કોઈ દ્રવ્ય ન જેવું ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ તો બ્રહ્મચારી અને અબ્રહ્મચારી બંને જ કરે છે, પરંતુ બંનેના આચારવિચારમાં ભાગે ભેદ રહે છે મહાત્મા ગાંધીએ આ વિષે લખતા કહ્યું છે કે “બ્રહ્મચર્યનો પ્રયત્ન કરનારા ઘણા નિષ્ફળ જાય છે, કેમકે તેઓ ખાવાપીવામાં જેવા ઇલાદિમાં અબ્રહ્મચારીની જેમ ગહેવા માગતા છતાં બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું છે આ પ્રયત્ન ઉપશુભ્રુમાં ગીતઋતુનો અનુભવ લેવાના પ્રયત્ન જેવો કહેવાય અયમીના અને વ્યવહારીના, ભોગીના અને ભાગીના, હજન વચ્ચે ભેદ હોવો જ જોઈએ સામ્ય હોય છે તે તો ઉપરથી દેખીતું જ ભેદ ચોખ્ખો તરી આવવો જોઈએ આખનો ઉપયોગ બંને કરે, પણ બ્રહ્મચારી દેવદર્શન કરે, ભોગી નાટકચેટકમાં લીન રહે, બંને જાનનો ઉપયોગ કરે, પણ એક ઇશ્વર ભજન સાલજે, બીજો વિલાગી ગીતો સાલજવામાં મોજ માણે, એક શરીરક્રમ તીર્થક્ષેત્રને નભાવવા પૂરતું દેહને ભાડું આપે, બીજો વ્યાદને ખાતર દેહમાં અનેક વસ્તુઓ ભરી તેને દુર્ગંધિત કરી મૂકે આમ બંનેના આચારવિચારમાં ભેદ રહ્યા જ રહે ”

જે પૂર્ણ બ્રહ્મચારી છે તેના માટે આ અસારમાં કદા જ અસાધ્ય નથી, બ્રહ્મચર્યનું બાહુમાન કરતા આચાર્યશ્રી પૂનમ કહે છે કે

બ્રહ્મચર્ય શુદ્ધ જેહ, પરમ પૂન તાસ દેહ,
દેવ મેવ કરત નેહ, જય જય જય બ્રહ્મચારી
વીતગગ મમ જનિયે, બ્રહ્મચારી નિગગ,
બ્રહ્મચર્ય તપમે ગિસે, મોક્ષ પરમ પદ ધામ
નૂતન શ્રી જિન ચૈલ બનાવે, કોટિ નિષ્કાન કરીને,
હોવે નહિ બ્રહ્મચર્ય મરાગ, આગગ પાદ ઉચ્ચારીને

માનવીમાં ક્રોધ, લોભ, માન, માયા, રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, મોહ, મંમતા, અધીગર્હ, ઝેર, વેગ, કામનાસનાઓ, ઇચ્છાઓ, પરનિન્દા, અહમકાર, અભિમાન, કૂટતા, નિર્દયતા, અદેખાઈ, ધૂર્તતા, નિર્લજ્જતા, નકરતા, નાલાયકીયલુ, પ્રવચીપણું ઇલાદિ જેવામાં આવે છે, તે જાનાતા મૂળમાં કાચુંક્રમ અબ્રહ્મચર્ય છે બ્રહ્મચર્યના આચરણથી આ બધા દોષોનો નાશ થાય છે, તેમ જ લગ્ન, માર્દવતા, નમ્રતા, સરલતા, નિર્ભિમાનપણું, તપશ્ચર્યા, સયમ, સત્ય, પવિત્રતા, અસ્તિત્વપણુના ગુણો પ્રાપ્ત થઈ શકે છે આચાર્યશ્રીએ તેથી જ ઉત્તરગાંધ્યન સૂત્રનો ઉપદેશ આપતા પૂનમાં કહ્યું છે કે ‘દેવી અને દાનનો પણ દુષ્કર એવા બ્રહ્મચર્યના પાળનારને નમસ્કાર કરે છે’ બ્રહ્મચારીની વીતગગ સાથે સંખ્યામણી કદી છે, એ ઉપગ્રથી

અધ્યક્ષનું આદ્યત્વ સમગ્ર સભા છે. મનની આદ્ય અધ્યક્ષ તરીકે વિશેષ મોટી જાણના નથી. જન મનસાથી પણ કહે છે કે : કમિની અને કમિનીય મારાથી સર્વ જનના વીરાસે છે તેમાં જે મનુષ્ય વિરક્ત છે તે પરમેશ્વર છે.

સાથી હવે આચાર્યશ્રીએ પૂછના કહ્યું છે કે : કરાતો સોનામકારોનું ઘન કરી ? કોઈ જિન્યેન નવાને તે પશુ શુદ્ધ અધ્યક્ષની તોલે જાતી તો નહિ, એટલે કે જિન્યેન મનુષ્યના ? બાલ જન છે તે કરતા અધ્યક્ષનું જા અનેકજણ વધી જાય છે. ઉપરાધ્યક્ષ સમર્થ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે મનને મનને સાચો માણે તેના ના ઘન કરતાં, કમિની આપનાગાનું જ સ્વભાવરણ એક છે.

વિશુદ્ધ અધ્યક્ષપાત્રની સ્વચ્છ જ્ઞાનના દરેક કીડારના આદ્ય છે. આ કાર્ય કરતે જ પુરુષાર્થ વડે એ સિદ્ધ થઈ શકે છે એવી સિદ્ધિ આદ્ય અનેકાર જ મો મોના પડે અને અનેક જાઓને અને આવી સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય તો પણ તેથી આપણે નિરાશ થવાનું કામ નથી. મહાસ્ત્રવ વિષય અને વર્તમાનક સ્વ. શ્રી હોરલાન મહારાજાએ અધ્યક્ષતાપાત્રના મુદ્ધેમર્થના નિષ્ક્રમોને કે જેન કરતા એક જાણે બાધ્યું છે કે : તેના જગ્યાં કરતી જે પેદી સુધી એકાગ્રીયતા તથા એકાગ્રિતા જ્ઞાનવાળા હોય, તેમાં જે કરતી જે પેદી સુધી અધ્યક્ષ આદ્ય પ્રજ્ઞા આવતો હોય, તેની સેના જેકે અધ્યક્ષની પાંચે.

મહાત્મા યોગેશ્વરના બાળ્યુની સમય જે 'The Relations of the Sexes' નામની તેમના પશુ જદા પ્રકર લેખનો છે તેમાં જ્ઞાનવાળા બાળ્યું છે કે : પ્રાણિએ મનનીમાં નિત્ય પરમજ્ઞાની પાત્રાવૃત્તિ એવી પવિત્રતા અને ચારિત્રવિશુદ્ધિની જાણાદિત્તિ થતી પણ રોપી છે. અધ્યક્ષ અને ચારિત્રવિશુદ્ધિ એ એવી જાણ છે કે એને સિદ્ધ કરવા માણે જાને સર્વજ્ઞતાના મજા જ કરતું થયે. જેન જેમ વિશેષ તમે એ જાવનાને સિદ્ધ કરશો તેમ તેમ હિંસની જાણના તમે વિશેષ પુણ્યજન કરશો. પણ અધ્યક્ષ જાન જાણ થઈએ તે જ્ઞાન પ્રજ્ઞા વાત જ કરીએ તો પણ વજન થોવાનું કમ્યાણ પણ તમે નિશ્ચય પ્રજ્ઞાના સાધી સકશો. જેમો સારિપરમજ્ઞને નિત્યપ્રીત જાની જાણ કરતા અધ્યક્ષપાત્ર અને વિશુદ્ધિરક્ષણ કરવાથી મનુષ્ય હિંસની વિશેષ જાણના કરી શકે છે.

પ્રાચીન કાળના અરિયુનિઓ મનુ, વાત્રા જ, અગ્નિ વગેરેના કો સનકિત નિશ્ચયો રક્ષિતોજ સ્વચ્છાવેશ છે તેમાં તેમ જ આપણી ધર્મશાસ્ત્રોમાં કોઓની જાણના પરત્વે નવિત્તિ જાણનાને સ્વચ્છ જાણે એના અનેક કાળો જ્ઞેવામાં આવે છે. અગ્નિ મારાશીજાન દૂરતા, અજ્ઞતા, કુદિલતા એવે જાણ સ્વચ્છાવેશ છે તેથી તેમથી દૂર રહેવું — નવાર કાળિયો પાર પામવો સમય છે પણ પ્રાણિની પુરાવરણ એવી જાણો પાર પામવા અસમય છે — કો સજ્જારનું નીચ છે નરકારને જાણેથી દીપક છે સોજની જા છે કમિયાકાળનું મજા છે કુ જાની જાણ છે — આ અને જાણાં જાણો જોઈ જોખીને અધ્યક્ષના પાત્રાનનો જાણની હવે પૂરો જાય છે. આપણા અરિયુનિઓએ પ્રજ્ઞોની સ્વચ્છ કરી તે પછી જાણના અનેક જોશોથી થઈ જાય છે. મનની એ વખતે જેવો હતો તેવો જ જાણે છે એમ મનુ એ તરીકે મનુષ્ય છે. નહિનું વહેણ દેખાય છે તા એકસરખું, પણ તેમ જાણાં પહે પહે તેમાં જાણે પ્રજ્ઞાક જાણે થઈ તરો પ્રજ્ઞાક વહે છે તેમ, મનુષ્યનાવણ પણ હવેજા વિશિષ્ટ થઈ રહ્યો છે જ પૂ. જાણના કોઈ જોશપ્રજ્ઞા જાણની વાત જાણુએ રાખીએ તો, મનની જાણના કોજાણનાની થતી હોવી હાય છે પણ સાથે સાથે, ધર્મશાસ્ત્રના અને ધર્મશાસ્ત્રનાની પણ જાણે પ્રજ્ઞા થતી રહેતી હોય છે. કુદિલતાના અધ્યક્ષપાત્રના કુદિની મારક મનનીની જાણ સુખ અને અસુખ થતીઓનું નિરાશ કુદ જાણ રહેજી જ જોય છે. સ્વમાન રાખી જાણી થતીઓનું વજણ પ્રિદશજન કોઓના સમય પ્રતે જાય છે એ

પર છે, પરંતુ આ સ્થિતિ માટે સ્ત્રીજનનિતિને શા માટે જવાબદાર ગણવામા આવે છે તે સમજી શકાતું નથી સ્ત્રી પુરુષ પ્રત્યે વિષ્ણુ કે દેવની ભાવના મેવે, અગર પુરુષ સ્ત્રી પ્રત્યે વિષ્ણુ કે દેવની ભાવના મેવે, તેથી કાઈ આવી વાસનાઓમાથી મુક્ત બની શકાતું નથી આવી ભાવનાથી, કદાચ, બહુ બહુ તો અમુક વખત સુધી વૃત્તિઓ સુખ મનમા દબાવેલી કે સતાવેલી પડી ગહે એટલું જ

ઋષિમુનિઓ રચિત સ્મૃતિઓમા તેમ જ અન્ય અનેક કથાઓમા સાધકના માટે બ્રહ્મચર્યપાલનમા જાને કાટારૂપે માનવામા આવી છે એટલું જ નહિ, પણ સ્ત્રી જનનિતિ પર નિર્લજ્જ પ્રહારો અને હીચકારો હુમલાઓ કરવામા આવ્યા છે સ્ત્રી કેમ જાણે રાક્ષસી હોય અને બ્રહ્મચર્ય સાધકને કેમ જાણે ગણી જવા માટે જ જન્મી હોય, એવી રીતે ચીતરવામા આવી છે

એક દષ્ટિએ તો સ્ત્રીજનનતા આવા આવા બેદા વર્ણનો કરી, આપણા ઋષિમુનિઓએ પુરુષજનનની નયજાઈનું માત્ર એક પ્રદર્શન જ કર્યું છે એક વિદ્વાન મહાપુરુષે લખ્યું છે કે, "It is only imperfection that complains of what is imperfect The more perfect we are, the more gentle and quiet we become towards the defects of others" અર્થાત્ જેઓ માત્ર અપૂર્ણ છે તે જ બીજાઓની અપૂર્ણતા માટે ફરિયાદ કરે છે, જેટલી હદે માનની પૂર્ણ બને છે, તેટલી હદે બીજાઓના દોષો પ્રત્યે તે વધુ નમ્ર અને શાંત બનશે શ્રી-શ્વશિલદ્રુના દ્રોણને ભાના ઓમામાની વાત, અર્જુન અને ઉર્વશીનો પ્રસંગ, તેમ જ સુદર્શન ગેન્ડુ મહાગણ્ડી અભયા સાયેનું વર્નન—આ બધા દાખલાઓમાથી આપણને ખાતરી થવી જોઈએ કે સુદેહ, સળગ અને સશક્ત માનસીને જગતની કોઈ પણ શક્તિ, કોઈ પણ સ્ત્રી કે કોઈ પણ પ્રસંગના ચલાયમાન કરી શકતા નથી જેઓ ચલાયમાન થાય છે, તેમા તેટલા અંગે પુરપત્ની ખામી છે આ દોષનું આગેપણુ બીજામા કરનાથી શુ ફાયદો છે ? જે સાધકો બ્રહ્મચર્યના માર્ગથી ચ્યૂત થઈને પતનના ગાગ ધસગાય છે, અને યથાનમા સનેગો અને સ્ત્રીનો દોષ કાઢે છે, તેઓ ધૂર્ત અને ગયતાન છે તેમ જ પુરુષ કહેવરાવવાને લાયક નથી

પુરુષ કરતા સ્ત્રી અનેડગણ્ડી કામી છે, એવી અર્થહીન અને બેવફરી ભરેલી વાતો કરનાગ માટે, માનસશાસ્ત્રી ડૉ મેકડૂગલનો સ્ત્રી સમયેનો અભિપ્રાય જાણુના જેવો છે તેઓ કહે છે કે "સ્ત્રીસ્વભાવ વધારે ભાવનામય છે, એના પ્રત્યે જે લાગણી બતાવવામા આવે તેની અસર એના પર પુરુષ પર થાય તે કરતા વધારે થાય છે આનો અર્થ એ થાય કે સ્ત્રીની બોગેચ્છા સદા ચે અતૃપ્ત રહે છે એમ નહિ, પણ સ્ત્રી, સામાન્ય ગીતે, સર્ગ ચે ભાવની—હેતુની ભૂખી રહે છે આથી, એના પ્રત્યે જે દક્ષિણ બતાવવામા આવે તેનો પડવો એના અતન્માથી હાંધ્યા વિના ગહોતો નથી આનું પરિણામ એના હૃદય પર એટલું બહુ થાય છે કે એને પોતાના હિતાહિતનું બહુ ભાન રહેતું નથી, અને એના પ્રત્યે લાગણી બતાવનારને સતોષ આપના એ ગમે તે દ્રવા તૈયાર થઈ જાય છે એ વેગ લલિષ્ટ ગહે એમ બને, પાછળથી એનો ઉદ્દેગ પહેલા વેગ કરતા ચે વધારે બળવાન થાય, પણ તે લાંબો એ ભાન ભૂની જાય છે ધૂર્ત પુરુષ એના આ સ્વભાવનો લાભ ઉઘાડે છે અને એને પોતાનો શિકાર બનાવે છે "

રૂપને નજરે પડતું ગોટી શકાય તેમ નથી, તેથી જ નિર્ગ્રથને આખથી મનોહર રૂપ દેખી અગર ન ગમતા રૂપો દેખી તેમા આસક્તિ કે દ્વેષ કરવાની જાની મહાત્માઓએ ના પાડી છે, અને આમ છતાં, સ્ત્રીથી અલિપ્ત રહી શકાય તે માટે સ્ત્રીની બાળમતા કેરી કેરી દુષ્ટતાભરેલી વાતો કરવામા આવી છે !

આજ સુધી આ રીતે આચરેલા પાપોનું ઢવે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ માતા અને પુત્ર વચ્ચેનો પ્રેમ એ નૈમર્ગિક અને જગતમા સૌથી અનિષ્ઠ પવિત્ર છે બ્રહ્મચર્યસાધકે જગતની સ્ત્રીમાત્રમા માતાનું

ધર્મ અને સંસ્કૃતિ

મુનિશ્રી કલ્યાણચન્દ્રજી

અખિલ વિશ્વમા સમગ્ર સમસાચર તત્ત્વો પોતપોતાનો ધર્મ ગળવવા તહે છે આ એક અકાલ્ય બધાનુ છે એક પણ તત્ત્વ એનાવી બહાર જઈ શકતુ નથી તમામ તત્ત્વોમા ઉપતત્ત્વ અગ્રન્થાને છે આ મતલબ સર્વમાન્ય અને શાશ્વત છે કેટલાક જીવોને એનુ લક્ષ હોતું નથી, અને લક્ષ વિનાની પ્રવૃત્તિનુ પશિયામ બહુધા ઉવો બેઈ કે બહુી શકતા નથી અમુક જીવામાઓ તો લત વિના એક રંગ પણ ભગતા નથી એ મગજતા હોય છે કે લલ વિનાની પ્રવૃત્તિનો કોનો જ અર્થ નથી લક્ષ આપ્યા વિનાનુ બાણ જેમ નિષ્ફળ બન્ય છે તેવી જ રીતે લલ સાધ્યા વિનાની પ્રવૃત્તિ પણ નિર્થક થાય છે લક્ષને સિદ્ધ કર્યા બાદ બાણ ખાલી ન બન્ય તેમ લલસિદ્ધિવાળી પ્રવૃત્તિ પણ ફલપ્રદ જ નીવડે છે બાણ્યે કે અભવપ્રયે થયેલી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિનુ ફળ તો અવગ્ય મળે છે, પરંતુ સમજણ વિનાની પ્રવૃત્તિના પશિયામનો ઢશો અર્થ હોતો નથી સમજણપૂર્વકની જ્ઞાનયુક્ત પ્રવૃત્તિનુ પશિયામ જ ખરું પશિયામ કહી શકાય એટલા માટે જ જ્ઞાની પુરુષો કહી ગયા છે કે જે કંઈ કરવુ તે હમેશા લલપૂર્વક કરવુ શકાય કે લલપૂર્વક કરાયેલી પ્રવૃત્તિ જ ફળ આપે છે

આજે દેક મનુષ્ય કઈ ને કઈ કરતો બેવામા આવે છે કેટલાક લલનો નિર્ધાય કર્યા બાદ જ કાર્ય હાય પર લે છે અને કેટલાક લલ વિના જ કાર્ય કરતા તત્પર બની બન્ય છે જે કાર્ય લલ વિના કરવામા આવે છે તે નિર્થક અથવા બોબડપ નીવડે છે જેને કોઈ પણ કાર્ય કરવાની સાચી અભિલાષા હોય તેણે પ્રથમ પોતાના કાર્યની દિના નક્કી કરી લેવી બેઈએ તેની સાથે આધ્યને પ્રાપ્ત કરવાનુ જ્ઞાન પણ અવશ્ય હોવુ બેઈએ તથાગ્ન જ્ઞાનતા અભાવે કોઈ પણ કાર્યની અસિદ્ધિ અતિ મુશ્કેલ થઈ પડે છે

સાધ્ય અને સાધનનુ યથાર્થ જ્ઞાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યુ હોય તે જિજ્ઞાસુ જ ધર્મની સાચી આગવતા કરી શકે દુનિયામા જે સસ ધર્મ છે તે આધ્ય છે તેને પ્રાપ્ત કરવાના જે ઉપક્રમો તે સાધન છે આજે કેટલાક એવી માન્યતા ધરાવતા હોય છે કે શાસ્ત્રોમા જે ક્રિયા કરવાનુ જતાવવામા આવેલ છે તે પ્રમાણે કરવુ એનું નામ જ યથાર્થ ધર્મ જ્યારે કેટલાક એમ માનતા હોય છે કે શુરુના દુઃખાન પ્રમાણે વર્તવુ એનુ નામ જ સાચો ધર્મ કોઈની એવી માન્યતા હોય છે કે દયા, દાન, તપશ્ચર્યા, વ્રત-નિયમોનુ પાલન કરવુ, એ જ સસ ધર્મ છે અને કેટલાક એ બધી બાગતોને પાપળા જ માનતા હોય છે એ તો મેવાને જ સાચામા સાચો ધર્મ માનતા હોય છે કેટલાક તો એથી પણ આગળ વધીને એમ બોલતા સભળાય છે કે પોતાની શુદ્ધિની નીતિના માર્ગનો નિર્ણય કરીને તે માગ ચાલ્યા જવુ એ જ ખરો ધર્મ છે કોઈ પોતાની ફરજને જ ધર્મ માને છે કેટલાક કહે છે કે ધણુ માણસો જે માર્ગ ચાલ્યા હોય તે માર્ગ ચાલવુ એ જ ધર્મ કેટલાક સમષ્ટિ ધર્મને જ ધર્મ માને છે, જ્યારે કેટલાક વ્યક્તિગત ધર્મને જ ધર્મ માનતા હોય છે કેટલાક સમગ્ર વિશ્વનો એક જ ધર્મ માને છે, એને જ સસ અને સામાન્ય ધર્મ સમજે છે કોઈ દેશકાળને અનુસરવામા જ ધર્મ માને છે કેટલાક પોતાને તત્ત્વવેત્તા માની ધર્મના અનેક પ્રકારો જતાવતા હોય છે આમ ધર્મની વિવિધ માન્યતાઓ વચ્ચે માનવપ્રાણી આજે અટવાઈ રહ્યો છે સૌ કોઈ પોતપોતાની રચિ અનુસાર ધર્મની વ્યાખ્યા કરતા નજરે પડે છે

આ પ થી એટલું તો અવરણ થિ ન થાય છે કે પ નત્ત એ સ્થાન અને સત્યાપ્ત છે કે જેનો દેહ, કાળ કે સ્થાન નથી, એ ધનતત્ત્વનો અમલ હોય. ધનતત્ત્વને એક વા મંત્ર રીતે મંત્રારીઓએ કે સ્વર્ગીય એ આર્મીએ કે નાર્મીએ અવનાવવો એવામાં આવે છે. કાલુ કે ધનતત્ત્વ એવેક મનનીયા અતઃ જુ સારે જેવી રીતે બોનારોન અવર છે કે તેને ખાત તથી જુક થતી થાતુ નથી.

અમી ચાર આગ્રિયા અને નાસિકાએ કોઈની અને ખરત કરવા ખરે દુખ્ય અવ રાજુ ખર છે. ખરુ સ્વરૂપ રા અને અખરે અઠા રહિતે પોખા સિતલ રિગેન હિંદરી દાસા દોષ એનું અવરુ નથી. ધનતત્ત્વ અને નવા એ એમનાં અરે વ કહી રજુ થય સ્વર્ગીય નાસ પનેક દોષ એનું થી. ઉપર વાતાવ નિમા નીઆએ પાતપોતની અવર મિલ કરવા આઠ દ પતળા એક રીતે રાત પોતની દાઢ છે એ અવર કરેવ નથી.

આવરુ એ ધુ તો અવરણ પુએ હાએ કે જણે કા મ્મ એનવાપા અને ધનતત્ત્વ એ વિશ યીક અવરુ ધાતની અગિ મિ અવરણ / રેવા છે. એ વુ સ્વ ના અને સત્યાપ્ત છે તેમ અમલ એક વા ધીર રીતે હોધ રિતલ કહિતે અવરુ નથી. રાહી અને તે રિંદુ દાઢ કે અગિય દોષ, અઠ દાઢ કે નીન દાઢ, અગિય દોઢ કે અ ધાતી દોષ, અને તે દોષ. આ દોષ પોતપોતના ધમિ / ખરત અને છે અને એમ ખાતલનો રોડને દાઢ છે. ખરુ પોતની મનસુ સ્વરૂપ અ છે અવરણ છે કે સ્વર્ગીય વરુ છે તેનો વિશ ક વધી કોઈને પી દોષ એનું અવરુ નથી. આપ અવ એટલું તો વાન પદ છે કે અવર રેગ અવરુપરણા અવરુપર અ અગિય દોષ અ ધનતત્ત્વને સ્વરૂપ ન દોષ. અવરુ, ધન ઠ કાનુ તેવુ તો અવેક કામ્યા અને રેવેક કે અવરુ એવામાં આવે છે. ધાતવા નરિંક દેહ, કામ, વાનુ, આધમ, એ, ધુ, પ, પિય, ખાત, અધુ, સ્વરૂપ આ દોષ દાઢની સારે ધન દાઢનુ એવુ અવરુ અવરુપરણ છે. કા ખુ કે ધન દાઢમ અ કોઈ અતરી નામ રેવી છે. એવ નિતલ કહિતે વરુ અવરુ નથી. અગિય વરુને અવર કાલવાર ધમ છે. આ પારે અવરુ અવરુ પા ધમ છે. એ એવી વ અગિય અને સર ના અવરુ વરુથી અ મિ અવ છે.

ધન ઠમ ધુ ધનુ પ થી નીકરેવ છે. એનો અમ કામ છે. ધાવરુ રેવુ અવરુ અવરુ રૂમીક અવેક વરુને એ વરુ કરે છે અને પારે છે એનુ નામ અ ધર્મ છે. અવરુ ધુ એ અવરુ કરે તે અવરુ નિ અવરુ અને અવરુને અવર કરી ઠક અને એનુ એ ઉવરવન કરે તે સ્વર અવરુને વરુથી એ અવરુ નરિંકા. અવેક ધનવા ધમવાઓમા કોલો રેવામાં આવે છે. ધનુ એ એવર દરિયાવ દાઢ છે તે રેગ વાતલ ધર્મુ અ અમિમન. અવરુ રેવા છે. એ તો અવ અગિયને છે. અવરુ છે. આ અગિયને. અવરુ અવરુને અવરુ નિ અવરુ અવરુ રીત છે. એવ અવરુ પોતના સ્વરૂપ અવરુ અવરુ તેમ અવરુ અવરુ દાઢ. અવરુ અગિય રીતે તો તે વાવર અ છે. અવરુ ધનુ ઠ આને સ્વરૂપ અવરુ તે સ્વર સ્વરુપ દાઢ છે. અવરુ કહીએ તો કામ વરુને નામે અવરુને અવરુ તે અગિય કરી રેવા દોષ છે. એવી એકા દરિ નરુ અવરુ દોષ અને તેને અવરુ દરિ સ અવરુ સ્વરૂપ દોષ, તે / સ્વરૂપ અવરુ છે. એવ ધુ પોતલમ કે વનવરુ કોલો એ એવ નથી. અવેક ધર્મુ ધમવાઓમા એ ધનતત્ત્વના સ્વર રવારને કુએ છે. એવો એમ અવરુ દોષ છે કે ધમ, અવ, કામ અને એસ એ અવરુ પુરુષાગ્રી સ્વરિક અવરુ છે. અવરુ અને અવરુ એવ અવરુને ધન અવરુના અવરે એ અવર વરુની અગિયાર અવરુપરણ છે. એમ એ અવરુ દોષ છે. ધર્મને એ સ્વરુપ એ છે. એવી સ્વરિક વરુ અવરુના અવરે વરુની સ્વરૂપ અવરુ છે. ધર્મને સિતલ એ

ત્રણે વર્ગની કશી મહત્તા નથી આ કારણથી જ ધર્મ એ સર્વગ્રાહી મનાય છે રાજકીય અને સામાજિક વ્યવસ્થા જળવવા માટે પણ મહાપુરો તો ધર્મને જ અગ્રથાન આપે છે કારણ કે ધર્મતત્ત્વ સર્વમાન્ય અને સર્વસામાન્ય છે જે ક્રિયા આપણને પરમ લક્ષ તરફ લઈ જવા સાર્યક અને તે જ સાચો ધર્મ અને જે ક્રિયા એનાથી જલદે માર્ગ લઈ જાય તે અધર્મ પ્રત્યેક ધર્મમા આજે વિભિન્નતા જોવામા આવે છે એનું કારણ એ છે કે પ્રત્યેક મનુષ્યની પ્રકૃતિ અને પ્રવૃત્તિમા ભિન્નતા છે આથી ધર્મના બાહ્ય સ્વરૂપમા દેશ-કાળ અનુસાર પરિવર્તન વ્યાભાવિક છે, પરંતુ નિશ્ચય સ્વરૂપમા તો કશો જ ફેરફાર થતો નથી જ્ઞાની મહાપુરુષોનો એ સિદ્ધાંત છે

કોઈ એમ કહે છે કે ધર્મ અને વ્યવહારને કશો સબંધ છે જ નહિ આ કથન વાસ્તવિક નથી અલબત્ત, એમની વચ્ચે સમવાય સબંધ નથી જેના વિના જે વસ્તુ કહેવાય નહિ એનું નામ સમવાય સબંધ પરંતુ જેનો સયોગ સબંધ છે તે તો મળે પણ અને અલગ પણ પડે જેનો સયોગ થાય તેનો વિયોગ પણ થાય, એ તો અટલ નિયમ છે ધર્મ અને વ્યવહારનો સયોગસબંધ તો પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે છે જ્યારે આત્મા નિશ્ચયનયના સ્વરૂપમા રમણ કરે છે અને એમા ગ્થિત થાય છે સારે વ્યવહાર સ્વય અલગ પડી જાય છે, આ વ્યવહારની કશી અપેક્ષા રહેતી નથી, પરંતુ ધર્મતત્ત્વ એનાથી નીચેના થરમા હોય છે સારે તો તેને વ્યવહારનો આશ્રય અવગ્રહ લેવો પડે છે કેમકે વ્યવહાર એ નિશ્ચયનયમા જવાના કા યુરૂપ છે એ માત્ર નિમિત્ત પૂરતું ઉપાદાન કાણુ નથી એ કોઈ ન ભૂલે ! વ્યવહારના જે પ્રકાર છે એક સદ્વ્યવહાર, બીજો અસદ્વ્યવહાર સદ્વ્યવહાર એ નિશ્ચય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવામા કારણરૂપ અને છે, અસદ્વ્યવહાર નહિ આજે તો સમાજની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ અસદ્વ્યવહારને અવલંબી રહેલ હોય એમ દેખાય છે આ કઈ ઓછા દુઃખની વાત નથી

ભારતવર્ષમા તો પરાપૂર્વથી આધ્યાત્મિકતા ચાલી આવે છે માત્ર એટલું જ નહિ પણ એને અગ્રથાન આપવામા આવેલ છે સમાજની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિના મૂળમા આધ્યાત્મિક ઝલક દેખાય છે સમાજ, રાજ્ય, કુટુંબ, વ્યાપાર વગેરે તમામનું ચણુતર આધ્યાત્મિક ભૂમિ પર થયેલ હોય એમ સમજાય છે પરંતુ આજના ભારતવાસીઓ પ્રાય પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનું પાન કરીને મૂળભૂત વસ્તુને ભૂલતા હોય એનું દેખાય છે આ કારણથી જ ભારતનું અર્થ પતન જોવામા આવે છે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના અયોગ્ય અનુકરણે જ આજે આપણને આ દશાએ પહોંચાડ્યા છે પાશ્ચાત્ય પ્રજાના ગુણોનું અનુકરણ કરવાને બદલે આપણે બીજી બાબતોનું જ અનુકરણ કરીએ છીએ ભારતવાસીઓ પોતાના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો અને સંસ્કારોને ભૂલી જઈ, જડવાદને અપનાવી પોતાનું વ્યક્તિત્વ ગુમાવી બેસ્યા છે, પરંતુ સદ્ભાગ્યે આજે ભારતનર્થ પોતાનું ખોળિયું પલટાવી રહેલ હોય એમ જણાય છે આ સંક્રાન્તિ કાળે પ્રત્યેક ભારતવાસીએ વક્ષમા ગમ્બુ જોઈએ કે ભારતીય સંસ્કૃતિ આધ્યાત્મવાદના પાયા ઉપર અવલંબેલી છે માટે એને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખીને જ રાષ્ટ્રનો વિકાસ સાધવાની જરૂર છે જે આ રીતે ભાગતની ગચ્ચના કરવામા આવે તો ભારતવર્ષ જગતનું એક સર્વાપરી રાષ્ટ્ર બની જાય એમાં શકાને સ્થાન નથી આધ્યાત્મ તત્ત્વને જે આજના રાષ્ટ્રના ઘડવૈયા ભૂલ્યા તો ભવ ભૂલ્યા જેવું થશે કોઈ પણ દેશની પ્રજા પોતાની ભૂતકાલીન સંસ્કૃતિને ભૂલી શકતી નથી એના અનેક દાખલા ઇતિહાસના પટ પર મોજૂદ છે

અમેરિકન પ્રજા આજે ખૂબ ખૂબ આગળ વધેલી ગણાય છે આમ છતાં એ પોતાના જડવાદના સંસ્કારોને ભૂલી શકતી નથી એ જ પ્રમાણે ભારતવર્ષની પ્રજા પોતાના ઐતન્યવાદને કદી ભૂલી નડવાની નથી આમ છતાં એમા અપવાદ પણ હોય છે વિદેશોમાં પણ આજે કેટલાક ઐતન્યવાદના ઉપાસકો જોવામા આવે છે ઐતન્યવાદને સમજવા એ અથાગ પરિશ્રમ પણ ઉઠાવી ગંહેલા જણાય છે જ્યારે આ

શ્રીમહાવીર પરમાત્માનું વ્યાપક જીવન

શ્રી કૃતેહચંદ્ર ઝવેરભાઈ શાહ

કલ્યાણપાટપારામ શ્રુતગાદિમાચલમ્ । વિશ્વામોજર્ગિ દેવ વદે શ્રીજાતનદનમ્ ॥

પાન્તુ વ શ્રીમહાવીરવામિનો દેશના ગિર્ । મહ્યા નામાત્તરમલ્લપ્રત્યાલ્નજલોપમા ॥

શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાર્ય-પરિશિષ્ટ પર્વ

શ્રી વીરપરમાત્માનું ૨૫૫૩મું જન્મકલ્યાણક તાજેતરમાં જ ચૈત્રશુકલ ત્રયોદશીના મંગલમય દિને અખિલ ભારતમાં ઉજવાઈ ગયું મહાન પુરુષોના જન્મદિવસો આપણે માટે લાલ યત્તી જેવા છે આપણને સમયસગની ચેતનશી આપે છે, આચી દિશાનુ ભાન કરાવે છે, તેમ જ આપણા વર્તમાન જીવન વિશે ત્રિચાગવાની તક ગૂંટકે છે કે આપણે અસાચે આ છીએ, ક્યા જઈ રહ્યા છીએ અને ક્યા જવું નેઈએ ? લગભગ ૨૫૫૩ વર્ષ પહેલાનો નિઃસ્વ એટલે પ્રાચીન ભૂતકાળનો દિવસ, છતાં તે એટલો તેજસ્વી છે કે આપણી આત્મદૃષ્ટિને ઉધારે છે, સૂર્ય આપણાથી નેટલો દૂર છે તેટલી દૂર ખીજ કોઈ ગીજ હોય તો દૃષ્ટિ ન દેખાય, પરંતુ સૂર્ય એટલો તેજસ્વી છે કે તે એટલો બધો દૂર હોવા છતાં સૌથી વધારે દેખાઈ શકે છે, મહાપુરુષોના ન્મનશીલ દિવસો એવી જ રીતે તેજસ્વી હોય છે, જે હજારો વર્ષ સુધી લોકોને દેખાય છે એટલું જ નહિ, પણ તેમથી આધ્યાત્મિક પ્રેરણાઓ spiritual intuitions મળી રહે છે

પ્રભુ મહાવીરના જીવનના એકેએક આદર્શ એટલા આકર્ષક છે કે તેનો વિચાર માત્ર આશ્ચર્યચકિત બનાવી શકે છે એમની અદ્વિતિયા આકાશની સમાન વ્યાપક અને સૂક્ષ્મ છે, એમની તપશ્ચર્યા અને સહનશક્તિ અનુપમ છે, એમની ગૃહસ્થ અને આધુનિકની વ્યવસ્થાપકતા બધારણુ મહાન રાજનીતિજનોને પણ મુગ્ધ કરે એવી છે

પરંતુ એનાથી વિશેષ જે વસ્તુ એમના જીવનમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે એમની સમન્વયશક્તિ છે અગ્નિ અને પાણી જેવી બે વિરોધી વસ્તુઓનો જ્યારે સમન્વય કરવામાં આવે છે ત્યારે એન્જિનમાં જે શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી ત્રિશાળ રેલવેગાડી વાયુવેગે દોડી શકે છે, સમન્વયના આધારે જ સસાર ચાલે છે, એથી જ પ્રકૃતિ વિકાસ કરી ગઈ છે અને જગત ઉન્નતિ કરતું ચાલ્યું છે તેથી જ શ્રી ઉમાત્રાંતિજીએ તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ‘પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્’ એ સૂત્ર મૂક્યું છે

લગવાન મહાવીરનો સમન્વયશક્તિ એ જ અનેકાતવાદ, પરંતુ આપણે તે ભૂલી જઈ અનેકાતની ચર્ચામાં સમન્વય શોધવાને બદલે ખડનની ભાવનાને વધારે જોર આપ્યું છે, ગમે તે એક જ નયને પકડી રાખવાને અંગે અન્ય નયોનો અપલાપ થવાથી અનેકાત એકાત બની ગયો

પરમાત્મા મહાવીર પાસે કેવલજ્ઞાનરૂપ દીપક હતો તેમથી ગણધર મહારાજઅરૂપ અનેક દીપકો પ્રકટ્યા, કેવલજ્ઞાનના બિંદુરૂપ ક્ષાંદશાગીનું જ્ઞાન એમણે જગત સમક્ષ મૂક્યું, ત્રીજા ભવમાં મન-વચન-ક્રિયાની પવિત્રતાથી રોમરાયની વિદેશવરતાપૂર્વક ‘સચ્ચિદ્રુષ્ટરુ શાસન રસી’ની ભાવનાનો જે સદૃશ વીયાન્વાસપૂર્વક રચ્યો હતો તેના પુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત થતા કેવલજ્ઞાનના સારભૂત

દાસાનીના સ્વયં ભક્ત સમગ્ર મુખાં લે દલરો જા કુધી ભગવદ્ભક્તો પ્રદણ કરે અને ક્રિયા ખો
નમન માનરમા પ્રણામ કરી. ઠગરગદ્ગદીયકુનાં જન્મે સારભૂત સ્વર્ગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે
આ ભગવાન તમમ પ્રણામો બનાવી દોવા જઈ છે. ભગવાન છે નાંતર પામે છે પણ સત્કારે ભક્ત સે
છે આ કિયત એમને જઈ પડેનાં તમમમ સમગ્ર મુખું

મનના ખિર ધીમગદીરે જન્મ બનાવ્યું નથી પણ જન્મવતુ સ્વરૂપ નાવ્યું છે બદલ પોતે જ
બદલ, રિપુ અને મહેસર છે માવજી કર્મમાં આવી પોતે જ બાદર બેવાપડવા વગેરે જ પશ્ચિમ
(સાક્ષીઓ) ઉપન કરે છે અને ઇત્યાદિ તે ક્રિયાઓનું પાકન કરે છે તેમ જ ઇત્યાદિ વગેરે તે
રિસ મેં કરે છે અને નવા જ મોખાં એ રીતે કિયા બના કરે છે આ વસ્તુસ્થિતિમાં કર્મભગવાન કર્મ છે
અન્ય કોઈનું નથી બદલ અને કર્મ મળેને આ સ્વરૂપ બનાવિશાળી કરભગનો છે કરભગ છે અને
કરભગ, જન્મકર્મમાં ક્રિયા લેવી વચ્ચે કોઈ બાજી રહેતી નથી, આ તેમનો સાર સિદ્ધાંત છે

એમનું તત્ત્વજ્ઞાન નિસ્સંનિવપણું, એકાએકવણું, જનમપ્રવણું નિશ્ચ અને જાતદાર, કમનુ
પર્વાં, સ્વાન નરો, અપ્રમદીઓ, છ દનો, પાંચ સમવાનો અને કનરિયમ્મ મંદ વગેરે સ્વયં
દર્શકાવાથી કરપૂ છે આ કર્મોનું સ્વરૂપ સ્વયં, ઉદય, ઉત્તર, સ્વયં, સંકમ્મ વગેરે જન્મ
સ્વંતોમ દર્શિયોમ મનું નથી

દને એ પ્રમ જલ છે કે પરમા મા મધ્યારી તીર્થાર કેમ નવા? આ ભવસર્વરૂપી કાળમાં રેલી
તીર્થારો જન્મવતુ ઇત્યેત ઉદાર ભવ બના પડી એમનો મ તીર્થારરૂપે કેમ મનો? થીજા
કરિશ્વસરિત્તુ ગોચરિત્તુ આસ દર્શકા છે કે આ સ્વયં તાં કર્મ કહેલો અને પદમમાં સારી ઇત્યેતો
મન, વચન અને ઠરી થી જન્મ કરજની કવચપૂરક ઉદાર કવચાર અને તે મહે સ્વયં પ્રવત્તી
પાકાનેથીથી બદલ તીર્થાર અને છે સદ, યાનિ અને રેલનો ઉદાર કવચાર મધ્યાર અને છે અને જન્મ
પોતનાં જ ઉદાર કવચાર સામાન્ય કેવી નવી સો છે થીજા ઉપવત્તનિવાઓ જન્મ ત વર્તમાની
કરિશ્વર્મ મધ્યવિષય મંદવચ્ચેરેનું એ મધ્યકારા અને જન્મોના કવચારકાને પરીવારરૂપે
વિશ્વવિદ્ય થીજાતીરજ જન્મે વર્તમાને છે છુદ મહે પણ કહેવાય છે કે તેમને નોષિત ન તરીકે
પૂર્વ જન્મોમાં પ્રમ, ધન, યાન, થીજ અને કાવ વગેરે કમ જરિયોઓ સાધી હતી અને પડીથી
છુદ તરીકાં જ મ મનો દનો

આ બદલ સ્વોત્કરણ કરમી નિશ્ચિતથી કર્મ સિદ્ધિએ પડીને છે કેવા કુ મ જન્મને છે
ઇત્યાદિસત્તા મર્ચના બાબા હયા કેવી રીતે જન્મ જન્મજ ઉદાર બદલ પડાઈ પડે છે અને પડી
કેવા પુરવર્તી અને કેવું બાપૂર્વ વીર તરવી કાપૂર્વ ઉપવિત્ત સિખરે પડીને છે એ કહત થીજાતીર મધ્ય
મુખ અને જરિય છે નવવત્ત સ્વયં સમગ્ર પ્રમ કરી પડી વત્ત નામનું પડતુ કેમ નીજાની
જન્મજ પ્રવિષ્ઠ નવી ના છે તેમ જન્મને તીર્થારપણ પ્રમ કર્મ તે વત્તેના કળીસ જન્મો
એમના ઇત્યાદિથી જન્મ તો સમગ્રમાં કર્મ અને જન્મની સત્ક્રિયા ઉતરે જન્મનો જન્મ જન્મ છે
કેમ એમનો પુરવર્તી કેમને જાતવત કરો મનો અને જાતવિષય સ્વયં તીર્થારપણ પ્રમ કર્મ છે કે
કેમ ઉતર નિશ્ચ મેજવી સ્વત્ત મુજિય પ્રમ કર્મ અને જાતવતે જન્મ નવા સ્વરૂપ અને કમો
જન્મે છે અને મુખ પામે છે તે તો સામાન્ય જન્મ છે તેનો ઉદારો કોવી નથી, પણ વિશ્વવિદ્ય પદ્યા
તરી પદ્યા કોવ, મરજીન કરી, ઉપવર્ત એક પડી એક બાવતા કોવ, એક વચ્ચે ઉપવિત્ત સિખરે
સ્વા પડી જન્મ જન્મના બદલ પડા રહેનું પણ કોવ જન્મ કિન્નારેક, જન્મજાતુરેક પુરવર્તેક
જન્મપણે કોત્તી પણ જાતની નિશ્ચ માગા વચ્ચે, કેવે છે કોત્તી જન્મની બાજી વચ્ચે, જાતમાન કે

ગૈદ્રધ્યાન કર્યા વગર, ઉપસર્ગ કરનાર પાપી વ્યક્તિઓ ઉપર પણ અતુકપા ચિંતવીને પોતે કરેલા પૂર્વ કર્મોના ફળ સમજી, તેને બહાદુરીથી ભોગવી, ઉત્તમ અને નિઘ્ન આધ્યાત્મિક જીવન જીવી, સમાગના અનેક પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરી મુક્તિસ્થાનમાં પધાર્યા છે, આવું મહાન અને પ્રભાવશાળી વ્યાપક જીવન વીર પરમાત્માનું છે, આ રીતે પોતાના આત્માનો અપૂર્ણ વિકાસ આવી ઉન્નતિના નિખરે ચડનાર આત્માઓ જ મહાપુરુષો અને વિશ્વવંદ્ય બને છે

પરમાત્મા મહાવીરે કહ્યું છે કે મારી પામે મુક્તિ કે મોક્ષ નામની દોઈ ચીજ નવી કે હુ તમને આપી શકું પણ તમો સમગ્ર દર્શન-જ્ઞાન અને આગ્રિતના માગ ચાલના પ્રયત્ન કરમો, નિનપ્રતિમા અને નિનાગમનું આલમન લેમો, ગુણદૃષ્ટિ ગળી સમભાવની વૃદ્ધિ કરમો, જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભયની સાધના કરશો, આત નયોને આપેશ ગળી, ખડનાત્મક પ્રતિત્તિવી દૂર રહી અનેકાતનાં ગીતગરો, અહિંસા, તપ, સાગ અને સયમમા પુરપાર્ય કરમો, શ્રદ્ધાળળ, જ્ઞાનળળ, આગ્રિતળળ, અને ધ્યાનળળનો આત્માના વિકાસ કરતા રહેવો અને ભવાતર માટે પણ ગુલસન્કારો લેતા જમો તો અવસ્ય આ અનાદ્યનત સમાગનો તમારે માટે છેવો આવગે તેમ જ આત્માના અનત ગુણોનો વિકાસ થતા કર્મવી ચ્વતન રીતે પોતે જ પોતાને મુખત કરી શકગે પરમાત્મા મહાવીરે કર્મનો મુદ્દમ સિદ્ધાત કેવલજ્ઞાનવી તપાસી જે રીતે ગુરુ કર્યા છે તે ચર્મનપણાની સાગિતી છે, આત્મા પોતાથી પર-જગભાવ-વિભાવ પગિણુતિમા પડે સાગ પછી ગગ, દેવ, આગ કપાયો વગેરે રડે શરીર, પુત્ર, પગિવાર, દાટ, દુવેવી વગેરેમા મમત્વો વધતા જાય એ રીતે વિપચક્રમા આત્મા ગૂચનાઈ કર્મ બાધી રલો છે, જ્ઞાનચેતનાની જગતિ વગર કર્મચેતના અને કર્મફળચેતના અનુભવી રલો છે, આ કર્માનુ બધ, ઉત્પ, ઉદીરણુ મત્તા, મદ્દમણ વગેરેનુ મુદ્દમ ચરપ જૈન દર્શનસિવાય અન્ય ચ્વળે નથી, અહિંસા, મલ, અમતેય, ક્ષત્તર્ય અને અપગ્નિગ્રહ, આગ અનુયોગો, ગાગર્ગતુઆરીપણુ, જિનપત્ર, જીવન્યા, ગુણુચ્વાનો, મુદ્દચના બાગ પ્રતો, ઓછામા ઓછી મુદ્દચની સસા વસા દયા, માધુકર્મની વીસ વસા દયા, દાન, શીલ, તપ અને ભાવ, દ્વયગુણપર્યાય, નવતત્ત્વો વગેરે તત્ત્વજ્ઞાન અને ક્રિયામાર્ગનુ ઉચ્ચ બધાગણુ—વીર પ્રભુએ વ્યાપક દૃષ્ટિએ આપણી સમક્ષ મુકેલું છે, એ બધાગણુ પ્રમાણે જ્ઞે મનુષ્ય વતે તો ઓછામા ઓછા ભવે પુણ્યાનુબધી પુણ્ય ઉપાર્જન કરી પ્રાંતે નિર્જગ થતા ચર્મ કર્માનો લાય કરી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરી શકે

પરમાત્મા મહાવીરે જે સિદ્ધાતો આપણી સમક્ષ મુક્યા છે તે ૨+૨=૪ જેવા ચોક્કસ છે એમણે નના મુક્યા નથી પૂર્વના તીર્થંક સર્વજ્ઞોના પણ એ જ સિદ્ધાતો શાશ્વત છે, સત્ય એક જ દોઈ શક છે

કાલ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા, ઉદ્દમ અને કર્મરૂપ પાત્ર અમવાયોથી જગત-અસાર ચાલ્યા રે છે, તેમા વચ્ચે દોઈ ખીજ વ્યક્તિની જરૂર રહેતી નવી, કર્મ અને આત્માના પુરપાર્ય બાગતમા એમણે કર્મનુ સ્વરૂપ આત્માને અધ પતન કરાવનાર બતાવીને છેવટે પુરપાર્ય ઉપર મુખ્યતા મુકી છે, પુરપાર્ય કર્યા વગર કર્મનો વિનાશ ન થઈ શકે આપણા આત્મામા જુનપૂર્વ કર્માના સાત્રાન્યને લઈને નિર્જળતાઓ ભરી પડી છે જેવી આપણને કાળનો પરિપાક થયો નથી કર્મનુ બળ છે, ભવિતવ્યતા બળવાન છે વગેરે વગેરે નિમિત્તોને આગળ કરીને આપણે આશ્વાત્મન લઈએ છીએ અને આપણી નિર્જળતા છુપાવીએ છીએ પણ પુરપાર્યને આગળ કરીએ એટલે ક્રમે ક્રમે કાળ અને ભવિતવ્યતા વગેરે સમવાયો તેમા અમાર્ધ જાય છે અને આત્મા બળવત્તર બનતા મચળ કર્મોનો કાય કરી શકે છે

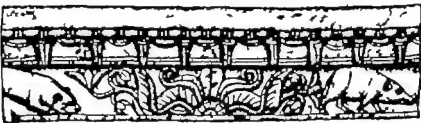
શ્રી વીર પરમાત્માના આલળનથી અને આત્માઓ એમની હયાતિમા સસાગસમુદ્ધથી તર્પા છે, મેધકુમાર, ચરકોનિક સર્પ, અર્જુનમાલી, અદનપાલા વગેરે વગેરે એમનુ શામન હજી સાગ ચદાગ હજગ વર્ષ લગભગ રહેગે અગિયારે ગણુધરો ને વેદવાક્યોનો જૈનદર્શનમા સમન્વય કરી પ્રતિજ્ઞાધ એમણે

અર્થે આ તેમની અપૂર્વ વિહિત્તા છે. તથા / મીઠા આત્મપ્રવચ્ચે / હૃદયનિમિત્ત અર્થ અર્થુને
રૂપે મીઠાપ્રવચ્ચના સ્વતંત્ર્ય કહ્યું છે.

પદ્યપ્રવચ્ચના (Siddhanta) તો પરમપદ્ય અદ્યતીતના અદ્યતીતનો એક વિચાર છે. ય ત
મીઠાપ્રવચ્ચી સ્વતંત્ર અદ્યતીતના પુણ્યલોકના આત્મના, તથા, સ અને રપદ્યો છે તે મીઠાપ્રવચ્ચી
અર્થોનો ઉત્તર પ્રવચ્ચ અદ્યતીતે અર્થો છે. આપુ સ્વતંત્ર્યના સર્વજ્ઞ સ્વિત્ત મીઠાને દોષી છો નહિ, દગ્ધી
તર્પ પદ્યોના પરમપદ્યને કહ્યું છે કે અદ્યતીતના એ પુણ્યલોક છે. તે દાનર્થ રૂપીઓ અને અર્થોને
દાન સિદ્ધિ થયું છે તેમ / સ્વતંત્રની કાવચી અને પ્રાણના પુણ્યનો વધુ કેમરાધી કાવચ છે.

પરમપદ્ય અદ્યતીતના આપક કવનના સ્વરૂપે આપણે એમનું આનંદન રૂપીકરી એમની અદ્ય
અર્થોને વર્તમા અદ્યતીતના અર્થોને સ્વતંત્ર અર્થ એમના કવનસિદ્ધિઓને કાર્ત્ત્વ્ય ઉત્તરીને નક્ક
કહેતોને નિવાળની આપી તેન સ્વતંત્રની કવનિ મારે એક અર્થ એમના સિદ્ધિનો પરમપદ્ય રૂપી
મિત્તનો મીઠાકીએ, એમના કવનનો મદન અર્થ—અર્થસિદ્ધિ રૂપીકરી એક અને આપકારી રૂપી
સ્વતંત્રકવન, સ્વતંત્રકવન, માર્ગ-વિત્ત-અર્થ, અર્થોને, અર્થોને તીર્થકાવચના વચેરે અને
રૂપીકરીઓની સ્વતંત્ર અર્થના નેતાર કરતીએ, આપક અર્થ પુણ્ય-પરમપદ્ય થતા રૂપીએ, અર્થો, સ્વતંત્ર,
સ્વતંત્ર, તપ, સ્વતંત્ર અર્થ, સ્વતંત્ર વચેરે અર્થ પ્રવચ્ચ કરવા રૂપીએ તો તે સ્વતંત્ર પાઠના પાઠ્ય
આપણે આપણા અદ્યતીતના અર્થ સિદ્ધિઓનો નિવાળ કરી એમની માર્ગ અર્થના કુશિલકારી બની
રૂપીએ એ નિવાળ સ્વતંત્ર છે.

અર્થના અદ્યતીતનો આદ્યતપ અર્થોને કરે છે કે કાર્ત્ત્વ્યના આદ્યતીતના સ્વતંત્ર પાઠ્ય કરતે,
સ્વતંત્રના, એ, સ્વિત્ત અને સ્વતંત્ર એ આપણને નક્ક પાઠ્ય છે અને અદ્યતપ અર્થ ઉત્તરી
અદ્યતપના છે તેમને કવચ પદ્યો રૂપી નહિ, નિતર અદ્યતપના કરતે, કવચના અર્થના રાજ્યને,
કુ અર્થ કુ અર્થ માર્ગી થતા રૂપીએ, કુ અર્થ અર્થની રૂપી થતો નહિ અને સ્વતંત્રના રૂપી રૂપી
નહિ, વધારા અદ્યતને રૂપી, આ અને સ્વતંત્રના અર્થોને કરી નિવાળ અર્થ (aardh pancha) થી તેને
રૂપી રાખી ઉત્તરીતર પ્રવચ્ચ કરતે.

નિર્ણય સિદ્ધાંતની ઉત્તમતા

૭૦૦ વલ્લભદામ નેણસીભાઈ

અનત પ્રકારના ગારીગિક માનસિક દુ ખોએ આકુલવ્યાકુલ હવોને તે દુ ખોથી છૂટવાની બહુ પ્રકારે ઇચ્છા હતા તેમાથી તે સુક્ત થઈ શકતા નથી તેનુ શુ કારણુ ? એનો પ્રશ્ન અનેક છોનો ઉત્પન્ન થયા કરે પણ તેનુ યથાર્થ સમાધાન કોઈ વિગલ હવને જ પ્રાપ્ત થાય છે ન્યા સુધી દુ ખનુ મૂળ કારણુ યથાર્થપણે જાણવામા ન આવ્યુ હોય ત્યા સુધી તે ટાળનાને માટે ગમે તેની પ્રયત્ન કરવામા આવે તો પણ દુ ખનો ક્ષય થઈ શકે નહિ અને ગમે તેટલી અગ્નિ, અગ્નિતા અને અભાવ તે દુ ખ પ્રત્યે હોય છતાં એને અનુભવ્યા જ કરવુ પડે અવાગતવિદ ઉપાયથી તે દુ ખ મટાડવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે, અને તે પ્રયત્ન ન સહન થઈ શકે એટલા પશ્ચિમપૂર્વ કયા હોય છતાં તે દુ ખ ન મટવાથી દુ ખ મટાડવા ઇચ્છતા મુમુક્ષુને અત્યત વ્યામોહ થઈ આવે છે અથવા થયા કરે છે કે આનુ શુ કારણુ ? આ દુ ખ ટળતુ કેમ નથી ? કોઈ પણ પ્રકારે મારે તે દુ ખની પ્રાપ્તિ ઇચ્છત નહિ છતાં, ગ્વરને ય પણ તેના પ્રત્યે કઈ પણ શક્તિ નહિ છતાં, તેની પ્રાપ્તિ થયા કરે છે અને ૯ જે જે પ્રયત્નો કરુ છુ તે તે બધા નિષ્ફળ થઈ દુ ખ અનુભવ્યા જ કરુ છુ એનુ શુ કારણુ ?

શુ એ દુ ખ કોઈને મટતુ જ નહિ હોય ? દુ ખી થતુ એ જ છવનો અભાવ હશે ? શુ કોઈ એક જગતકર્તા ઇશ્વર હશે તેણે આમ જ કરવુ યોગ્ય ગણ્યુ હશે ? શુ ભવિતવ્યને આધીન એ વાત હશે ? અથવા કોઈક મારા કરેલા આગવા અપરાધોનુ ફળ હશે ? વગેરે અનેક પ્રકારના વિકલ્પો જે હવો મનસહિત દેહધારી છે તે કર્યા કરે છે, અને જે હવો મનગદિત છે તે અવ્યક્તપણે દુ ખનો અનુભવ કરે છે અને અવ્યક્તપણે તે દુ ખ મટે એવી ઇચ્છા ગાખ્યા કરે છે

આ જગતને વિષે પ્રાણીમાત્રની વ્યક્ત અથવા અવ્યક્ત ઇચ્છા પણ એ જ છે કે કોઈ પણ પ્રકારે મને દુ ખ ન હો અને સર્વથા સુખ હો પ્રયત્ન પણ એ જ અર્થે છતાં તે દુ ખ શા માટે મટતુ નથી એનો પ્રશ્ન ઘણા ઘણા વિચારવાનોને પણ ભૂતકાળે ઉત્પન્ન થયો હતો, વર્તમાનકાળે પણ થાય છે અને ભવિષ્યકાળે પણ યશે તે અનત અનત વિચારવાનોમાથી અનત વિચારવાનો તેના યથાર્થ સમાધાનને પામ્યા અને દુ ખથી સુક્ત થયા વર્તમાનકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામે છે તે પણ તથાસ્પ ફળને પામે છે અને ભવિષ્યકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામશે, તે તે તથાસ્પ ફળને પામશે એમા સશય નથી

શરીરનુ દુ ખ માત્ર ઔપય કરવાથી મટી જતુ હોત, મનનુ દુ ખ ધનાદિ મળવાથી મટી જતુ હોત અને બાહ્ય સમર્થ સમધનુ દુ ખ મનને કઈ અસર ઉપગમ્ની શકતુ નહોત તો દુ ખ મટવા માટે જે જે પ્રયત્ન કરવામા આવે છે તે તે સર્વ સફળ થાત પણ જ્યારે તેમ જનતુ જ્ઞેવામા ન આવ્યુ ત્યારે જ વિચારવાનોને પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થયો કે દુ ખ મટના માટે બીજે જ ઉપાય હોતો નેઈએ આ જે કરવામા આવે છે તે ઉપાય અયથાર્થ છે અને બધો શ્રમ થયા છે, માટે તે દુ ખનુ મૂળ કારણુ જે યથાર્થ જાણવામા આવે અને તે જ પ્રમાણે ઉપાય કરવામા આવે તો દુ ખ મટે, નહિ તો નહિ જ મટે

જે વિચારવાનો દુ ખનુ યથાર્થ મૂળ કારણુ વિચારવા ઉઠ્યા, તેમા પણ કોઈક જ તેનું યથાર્થ સમાધાન પામ્યા અને ઘણા યથાર્થ સમાધાન નહિ પામતા છતાં મતિવ્યામોહાદિ કારણુથી યથાર્થ સમાધાન પામ્યા

હીએ એન માનના સાચા અને તે પ્રમાણે ઉપદેશ કરના સાચા. પણ હોશી નથી તેને અનુભવના જ નાચા. (વર્તમાનુદય) હજી મનમન ગેરમા આપે છે તેની ઉપશિષ્ટિ કાલસુ એ જ છે.

ધર્મથી કુળ મદ એમ ધનુષ્યના વિચારવાનુંની ભાવના થઈ પણ ધર્મનું સ્વરૂપ સમાજવાદમાં અંધાધીંભળા ધર્મી તરફથી જાણે થયું તો પોતપોતાના દિલ કૃત્રી રજા અને જણા તો ને દિલમાં અનિ જાણવાથી અનેક પ્રકારે નામિદગદિ થતીરૂઢીને પામ્યા.

સરકારે જનતા આર્થિક અભ્યાર અને પરમ અગાળા સુખની પ્રાપ્તિ એ જ મોક્ષ છે અને તે / ૧ અરિત છે નીતાગ્ર સમ્રાટ તેની સુસુપ્ત છે તે સમ્રાટની આ પ્રખરે સજે છે

સમજાવ્યું, સમજાવ્યું અને સમજાવ્યું તો એકવાર તે મોસાબર્યે એ સમજાવ્યું જાણ
આવ્યાન તરોની સમજાવ્યું જાણ તે સમજાવ્યું છે તરોની જોય જોય તે સમજાવ્યું છે
ઉપરે તરોની જાણ જોય તે સમજાવ્યું છે એ મુદ્દા જાણ જોય એવું જાણ જોય જાણ
જાણ તે એ જાણેની જોય છે સમજાવ્યું, નિર્મલજી અને સમજાવ્યું જાણ જાણ જાણ જાણ
જાણ જાણ છે

સાન ગુનાયતલુ સત્ સ્થાપ નુ સરે ઓઢ જાને સત વીતારિ જાગણ્યા કુવ જાગી જાગ્યાને
સત વીતાર સ્થાપ પ્રવરે ડિ નિરિધપના જાગ્યાજાનો ડિતગિના કમ તેનો ખાવે ડિ તેનુ સ્થાપ
સાગોપદિદાન ડિ

સમચૂર્ણન, સમચૂરણ અને સમચૂરણિયા સમચૂરણની મુખ્યતા બંને સ્થાને તે શીતલિપ્તોએ
કવી છે એ કે સમચૂરણની / સમચૂરણનું પણ ખોળાખાણ થાય છે તો પણ ન સૂર્યની પ્રાપ્તિ
વગરનું જાન સમર એકાદે કે જાન હાથે દોનાથી સમચૂરણનું અભ્યસન અલગ કરું છે

૧૫ જેમ આ વસ્તુના ગુણ જુદા જુદા છે તેમ તેમ સ્વભાવશાસ્ત્ર પ્રકારે વર્ણન કરવામાં આવે છે અને કોઈ કોઈને આ વસ્તુઓમાંથી પ્રાપ્તિ થવાનો જાણ નથી છે. જેથી ભાગ્યશાસ્ત્ર નિષ્ફળ સ્વભાવ સિદ્ધિ થતો જાય છે અને કોઈ કોઈને પૂર્ણ નિષ્ફળ સ્વભાવ પ્રકારે છે અને ભાગ્યશાસ્ત્ર નિષ્ફળતાથી લઈને થઈ શકે કર્મકારકથી રહિત જવાથી કોઈ ગુણ ભાગ્યશાસ્ત્રના પ્રકારે આ જાણ થાય છે અને ભાગ્યશાસ્ત્રના ગુણના જાણના સ્વભાવ નિષ્ફળ થાય છે.

સમગ્ર દેશની પ્રાથિમી ૭૫ ગણ સમગ્ર ભારતને જાને છે એ સમગ્ર દેશનો પરમ શ્રદ્ધા છે તેમ જ સુખ અને શ્રી સુખ જીવન સ્થિતિ સ્થિત સમગ્ર દેશને પ્રાપ્ત થાય તેને સમગ્ર દેશના જાણી તેને અરેજી આપવાના છે તે જ સમગ્ર દેશનો શ્રદ્ધા શ્રદ્ધા શ્રદ્ધા શ્રદ્ધા તે જાણનારો પદે પદે પદે પદે

[illegible][illegible]

શિવરાત્રિના પંચમી નામને પ્રાપ્ત થયેલા અમલ અને પંચમીના પ્રાચીન મહાત્માનો યોગ પ્રાપ્ત થવાના અર્થમાં છે. જે મહાત્માઓના યોગથી જ તે યોગ પ્રાપ્ત થાય છે એવા અર્થ નથી. છેલ્લે કહ્યું થયું. મનતા—

ते यमः भवत्यात्माना प्रप्ति १०॥ पञ्चमः व्या प्रभाते इति ॥

અવગત જ્ઞાના વિદ્વતે મહાત્માઓના પ્રસિદ્ધિથી નિર્મિત કરી હાય, તે કે પ્રસિદ્ધિના
કરના અવગત જ્ઞાન વિદ્વતે નિઃશ્ચય માન્ય થવા નીકળે છે. હાં એક નવું મનિમાન મનમને તેથી
અવગત જ્ઞાની પરી ન આવે છે.

[illegible]

અન દેવકાવતા ખડુ કવચિત્તે તિસ મદકાવતા સો યોગ જાતી આરિ છે, કેમકે તથા આગ્રનિય નિદારી નીય છે. સાથે એવા પુનપાના નિવચન સ્તી નરે તેમ ની મીને જાતી નરે ક લેખી મુમુક્ષુ દસ અરે ક અ નાય ક રાના અન ય કા બોને પામુપાને ઉપાસી નરે ? તેનો માગ આ પ્રમાણે ભગવાન વિશે આપનાકયો છે

નિચ તેમ ॥ મનાનમમા આનામિ(નપમે) રત્ન ! લેખિકો, અને તે માટ ખાસાનુવત્ત પત્રિમદાદિ
લાગ ૪ યોગ છે

જોયો સંઘા તો સંઘાનું કાર્ય સમજી નથી, તેમજ આ પ્રમાણે સંઘાનું કાર્ય સમજી નથી તેમજ આ પ્રમાણે ઉપરેયુ છે

તે મહાત્માપુરુષના અગાધિરૂપવ્યાપ્તિ, અવ્યક્તરૂપથી, પરમાત્મથી, પ-મનાતિથી, પરમગિરિનિથી મુમુક્ષુ હોતી અચૂળ પ્રતિબોધ પરાવર્તન દર્શાવવાનારો પાત્રી ૨૧-૫ પ્રત્યે વળતી ના છે

તે પુનઃવા વચ્ચે આગમન પ છે, તો પણ વાંધવા પોતાથી વચનયોગની પ્રવૃત્તિ ન થાય તેથી, તથા નિઃસ્વ આગમનો યોગ ન બને તેથી, તથા તે વચ્ચાનું વચ્ચા તાદન ગમનમાં ન હો તેથી, તેમજ નિઃસ્વ આગમનો વચ્ચે વચ્ચાના પાનિવર્તનની વચ્ચે દોષ છે તેથી, અને અવગ્રહના બાબતે શ્રદ્ધા આગમને અથવા વીતગમનનું વીતગમનના એક બાજુના ઉપકારી સાધન છે, ને કે તેના મદદગાર પૂરું હોવા પ્રથમ તેનું સ્વયં વચ્ચે નેહિએ, પછી વિનુત્ત દષ્ટિ થશે મદદગારના સમાગમના અતરંગના પાત્ર તે સુત બજારના ઉપકાર કરે છે, અથવા જ્યાં કેવળ તેના મદદગારઓનો યોગ બની જ નહીં નથી ત્યાં પાત્ર વિનુત્ત દષ્ટિનાને રીતગમનનું પગપગમી છે અને તે જ અથવા અર્થને મદદગારના એક નોંધની માંડી દાનગમનનું અન્ય કરી છે

કાળના દોષથી અપાર શ્રુતસાગરનો ધણો ભાગ વિસર્જન થતો ગયો અને જિંદુમાત્ર અથવા અદ્વિમાત્ર નર્તમાનમાં નિધમાન છે.

ધણા ચળો વિસર્જન યાત્રી, ધણા ચળોમા ચૂળનિરૂપણ ન્હું લોનાથી નિમ્નિથભગવાનના તે
ચતનો પૂર્ણ લાલ વર્તમાન ગણુ'યોને આ મેરે પ્રાપ્ત થતો નથી

છીએ એમ માનવા લાગ્યા અને તે પ્રમાણે ઉપદેશ કરવા લાગ્યા. પણા લોકો વળી તેને અનુકરણ પણ લાગ્યું. ત્યજીને પણ દુષ્ટ દુષ્ટા બન્યાને તેવામાં આવે છે તેની ઉપતિનું કારણ એ / છે

બનથી કુખ નર એમ પણાખરા નિવારવાનોની માન્યતા થઈ, પણ પર્વનું સ્વરૂપ સમજવામાં એકબીજામાં થતો તફાવત પત્તો થયો તો પોતાનો મૂળ વિજ્ઞાન મૂકી મજા અને પછાતો તે વિજ્ઞાનમાં મતિ ચાકનાથી અનેક પ્રકારે નાસ્તિકાદિ પતિભૂઓને પામ્યા

સા કુખનો આત્મનિકા અભ્યાસ અને પરમ અભ્યાસમાં સુખની પ્રાપ્તિ એજ મોક્ષ છે અને તેજ પરમરૂપ છે. વીતરણ સમાચર તેનો સુદુષાય છે તે સમાચરનો આ પ્રમાણે સ્વરૂપ છે

સમચૂર્ણન, સમચૂરણ અને સમચૂરણરિત્રની એકપણ તે મોક્ષમાર્ગ છે. સર્વજ્ઞના દાનમાં કાલકાળમાં તત્તોની સ રૂપ પ્રતીતિ થતી તે સમચૂર્ણન છે. વર્તની ભોધ થતો તે સમચૂરણ છે. ઉપદેશ તત્તનો અભ્યાસ થતો તે સમચૂરણરિત્ર છે. શુદ્ધ અદ્વૈતવાદ સ્વારૂપ એવા વીતરણપદમાં સિદ્ધિ થતી તે એ ત્રણેની એકતા છે. સમચર નિર્મલકુળ અને સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ પર્વની પ્રાપ્તિથી તત્તપ્રતીતિ પ્રાપ્ત થાય છે

સર્વ દાનનારવું, સર્વ દાનનારવું, સર્વ મોક્ષ અને સર્વ વીતરણી અવરણમાં ફળ વગાથી અદ્વૈતને સ્વસ્થ વીતરણ સ્વસ્થપર અને છે નિર્મલજાના અભ્યાસનો ઉત્તરોત્તર રૂપ તેનો માર્ગ છે તેનું સ્વરૂપ સમચરવિષ્ણુપદ છે

સ ચૂર્ણન, સ ચૂરણ અને સ ચૂરણરિત્રમાં સમચૂર્ણનની મુખ્યતા થયે સ્થલે તે વીતરણોએ કહી છે. એ કે સમચૂરણથી જ સમચૂરણનું પણ જોગબાજુ થાય છે તો પણ સમચૂર્ણનની પ્રાપ્તિ થયેનું દાન સ્વપ્ન એટલે કુખના હેતુરૂપે લોકાથી સમચૂર્ણનનું મુખ્યપણું માર્ગ કહ્યું છે

૭મ ૭મ સમચૂર્ણન દુઃક જુ નવ છે. તેમ તેમ સમચૂરણરિત્ર અને વીર ઉદભવ્ય નવ છે અને કહે કરીને સ ચૂરણરિત્રની પ્રાપ્તિ થવાનો વખત આવે છે. તેથી અદ્વૈતમાં સ્થિર સ્વસ્થ સિદ્ધિ થતો જાય છે અને કહે કરીને પૂર્ણ સ્થિતિ સ્વસ્થપર અને છે અને અદ્વૈત નિશ્ચયમાં જોઈ થઈ સર્વ કર્મકલ્યાણી રહિત વગાથી એક શુદ્ધ અદ્વૈતવાદસ્વરૂપ મોક્ષમાં પરમ અભ્યાસમાં સુખનો અનુભવસંપૂર્ણ સિદ્ધિ થાય છે

સ ચૂર્ણનની પ્રાપ્તિથી ૭મ દાન સમચૂરણરિત્રને પામે છે એ સમચૂર્ણનનો પરમ ઉપદેશ છે તેમ સ ચૂર્ણન કહે કરી શુદ્ધ જુ નવ પૂર્ણ સ્થિતિ સ્વસ્થપર સમચૂરણરિત્રને પ્રાપ્ત થાય તેને જાણે સ ચૂરણનના માર્ગની તેને અંગેની આજ્ઞાવશતા છે. તે સમચૂરણરિત્રની ઉપાધ વીતરણનું અને તે શુદ્ધતાનોપદેશ મહત્ત્વા છે

૧. અદ્વૈતને અભ્યાસમાં થતો તે પર્વ અભ્યાસનો સ્વસ્થપર પર્વ, અભ્યાસમાં જોગબાજુ અભ્યાસ અને કે કે પર્વ, અભ્યાસ કે કે પર્વ અભ્યાસને કુદરિતિને જુ નવ છે તે અભ્યાસને સ્વસ્થપર પર્વ છે તે પર્વ, અભ્યાસ અભ્યાસ, અભ્યાસ અને સ્વસ્થપર પર્વ, સમચૂરણ, સમચૂર્ણ, સમચૂરણરિત્ર એ સ્વસ્થપરને સ્વસ્થપર પર્વ કહે છે. અભ્યાસ અભ્યાસ, અભ્યાસ અને સ્વસ્થપર પર્વ પર્વ એ સ્વસ્થપર પર્વ અભ્યાસને કુદરિતિને સ્વસ્થપર પર્વ કહે છે કે પર્વ (પદ્યો અભ્યાસ)

પર્વ એ જુ નવ પર્વ કહે છે તે પર્વ અભ્યાસને અભ્યાસ એ અભ્યાસ અભ્યાસને કે પર્વ અભ્યાસ, તે અભ્યાસને પર્વ પર્વ અભ્યાસને પર્વ પર્વ એ (પદ્યો અભ્યાસ)

જૈન જાતકોના ચિત્રપ્રસંગોવાળી કલ્પસૂત્રની સુવર્ણક્ષિરી પ્રત

શ્રી માગભાઈ મણિલાલ નવાખ

કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રતોમા સપ્તહાથેની કળાકદમીનું નિર્મિત કરાવવા જૈનચિત્રકલ્પક્રમ, જૈનચિત્રકલ્પસૂત્ર, ચિત્રકલ્પસૂત્ર, પવિત્ર કલ્પસૂત્ર, અષ્ટાન્ધિકા-કલ્પસૂત્રોધિકા વગેરે માગ પ્રકાશનો દાગ યથારક્તિ પ્રપ્ત્ય મેં કરેલો છે

જૈન મત્રીઓ તથા જૈન શ્રીમાનોએ જેવી રીતે શિષ્યગ્રાપલ્ય કલાને ઉત્તેજન આપેલું છે, તેવી જ રીતે જૈન ધર્મના ધાર્મિક ગ્રંથોમા ચિત્રો ચીતગતીને ચિત્રકલાને પણ ઉત્તેજન આપેલું છે આ વાત કલામિત્રોના ધ્યાન ખેંચવા તો નથી જ

અભ્યાસુધી કલ્પસૂત્રની સંકરે સચિત્ર હસ્તપ્રતોનું મેં નિરીક્ષણ કર્યું છે, તેમા અમનાવાદના જૈન ગ્રંથભાગે પૈકીની એ સુવર્ણક્ષિરી કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રતો વિશિષ્ટ પ્રદાનની છે

૧ અમનાવાદના દેવસાના પાદમા આવેલા શ્રીપાર્શ્વચન્દ્રગચ્છના હસ્તપ્રત કે જેમા સગીતગાત્રના ગ્રામ, ગ્વર, મૂર્છના અને તાલ વગેરે તથા આઠાશચારી, પાદચારી, લોમચારી, દેનચારી તથા નૃસના હસ્તકલ્પો વગેરેને લગતા નાટ્યગાત્રના ગ્રગલગ ત્રણુઓ ચિત્રપ્રસંગો આપવામા આવેલા છે ૧ આ પ્રમાણે સગીત અને નાટ્યગાત્રના ચિત્રપ્રસંગો ઉપગત આ પ્રતની દિનાગેમા જુદી જુદી જાતની વેલસુદીઓ, અલિનયલયાં પ્રાણીઓ, મિંહ, હાવી, જળદ, મોગ વગેરે પદ્મ-પદ્મીઓના વિવિધ ચિત્રો તથા કલ્પસૂત્રને લગતા વિવિધ ચિત્ર-પ્રસંગો ખીલુ કોઈ પણ હસ્તપ્રતમા જોવામા આવેલ નથી વળી આ પ્રતમા પશ્ચિમ ભારતની ચિત્રકલા સાથે સાથે ઇરાની ચિત્રકલા પણ જોવા મળે છે, જે તેની ખાસ લાખણિકતા છે

૨ અમનાવાદની સામળાની પોળમા આવેલા શ્રીપાર્શ્વચન્દ્રગચ્છના ઉપાગ્રયમા આવેલા શ્રી ભ્રાતૃચન્દ્રચિન્મય જ્ઞાનભગવામા આવેલી ચતુર ૧૫૧૬મા પાટણ શહેરમા લખાયેલી સુવર્ણક્ષિરી હસ્તપ્રતમા જૈનોના ચોવીસ તીર્થકરો પૈકી ૧ શ્રીમદ્ધપલદેવ, ૨૨ શ્રીનેમિનાથજી, ૨૩ શ્રીપાર્શ્વનાથજી તથા ૨૪ શ્રીમહાવીર ચામીજીના પૂર્વભવો તથા આ ચારે તીર્થકરોના મુખ્ય જીવનપ્રસંગો, પ્રતના પાનાઓની ઉપરનીચેની દિનાગેમા તથા બને બાજુના હાસિયાઓમા ચીતરેલા છે

આ લેખમા પ્રસ્તુત સામળાની પોળના ઉપાગ્રયની પ્રતનો પરિચય આપવાનું મેં યોગ્ય ધાર્યું છે
કલ્પસૂત્રની આ સુવર્ણક્ષિરી પ્રત ઉપગેક્ત લગગની પોથી ન ૨૮મા આવેલી છે આ પ્રતમા કુલ પાના ૧૧૮ કલ્પસૂત્રના છે અને ૧૦ પાના કાલકથાના છે કલ્પસૂત્રમા ચિત્રસખ્યા ૪૪ છે અને કાલકથામા ચિત્ર ૧ છે પ્રતના અંતે આ પ્રમાણે પુષ્પિપટાઓ છે

કલ્પસૂત્રના અંતે સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે શ્રાવણ સુદ પચ્ચમી સોમે મઠ વાઘાવેન શ્રમભૂષાત્ ।

કાલકથાના અંતે સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે શ્રાવણ સુદ પચ્ચમી સોમે શ્રીપત્તને શ્રીધર્મચોપગચ્છે શ્રીપદ્માગચ્છરિ વિઠ મંદીવાઈ પૂનાઈ કલ્પપુત્તિકા લિખાપિત ॥ છ ॥

૧ આ બધા ચિત્રપ્રસંગો તેના કિતૂત પરિચય સાથે આના તરફથી દરેક પછી પ્રતિદ્ધ કરવામા આવનાર છે

પણ મનમંદાત તિ કૃપાળ જાણી હેતુ પણ એ / ૭ અને તેથી જ નિર્મળ આત્માત્મ
અભ્યાસી મદ્યમાઓની અવસ્થા કર્તી.

મુનિજીવ સ્વાર્થ, અર્થાર ધણુ જ્ઞા, સમાધાનના પ્રવાહ સાધનો પરીક્ષા કર્તી, મદ્યજીવરુપે
અભિવ્યક્ત કરા, હે આર્થજીવ ! સમ્યક્કર્તૃત્વ, મુનિનું રક્ત એવો પરમજીવો પંચ, આદ્યજીવનના હેતુ
સમ્યક્ચારિત્ર અને વિગુણ આત્મજ્ઞાન આગે પણ રિજાગત છે એ પરમ દર્શનુ કાવ્ય છે

વતખાનાજીવનુ નામ દુરપદાણ છે તેથી હું એ કરીને—પણુ અંતરતપથી, પ્રતિજ્ઞાપથી, સાધનુ
દુલ્ખપણુ હોવાથી મોક્ષાશર્યની પ્રાપ્તિ થાય છે પણ વર્તમાનમાં મોક્ષાશર્યનો વિચાર છે એમ મિતરુ
જેવું નથી.

એ જીવ સ્વર્ગો રહ્યાં તેને એકાદવાગને નામે જ્ઞાનર આત્માઓ કહે છે ઈશ્વરનો તેમ જ અનુભવ
નહિ થાય એમ કહે છે કે

વિચાર કે અત્યક્ષની દૃષ્ટિએ તેમ અને કેળા કિલ કિલ મારીની પી એવામાં જાને છે. ઈર્ષ
દૃષ્ટિએ એવા તેમ મુખ જ કારણો એવામાં જાને છે

વિવાદના ધણુ સ્વર્ગો તો અજ્ઞાનોજન તેમ છે પ્રવેશન એવા છે તે પણ પરીક્ષા છે

દિવંતર અને સ્વેદનર એવા જ એક વિભક્તિનમા યુગ્મ છે આદૃષ્ટિથી તેમ જોડું જાત એવામાં
જાને છે તત્ત્વદૃષ્ટિથી તેવો વિશેષ એક વિભક્તિનમાં યુગ્મપણે પરીક્ષા છે ? અવ્યક્ત કર્તૃત્વ કર્તૃ સો
તેમ છે તેમ જોડું એક નથી પણ અને સપ્રત્યક્ષમાં કૃપાળ થય યુગ્મવાન પુરો સમ્યક્દૃષ્ટિથી જુએ છે
અને એ તત્ત્વજીવિતિથી આત્મ જોએ થાય તેમ પ્રવર્તે છે

શીખન વર્ષમાનમિત્ર વતખાનાજીવન પરમ વીચારેવની કિશ્તથી હજી મોક્ષાશર્યનું અભિવ્યક્ત
કર્તૃ છે તેમજ આ કૃપાળને સુચિહિત પુરો વારંવાર આશર્યમલ જેવે છે

૭ ધર્મ સ્વાત્ત પરિભીલુ કરવામાં સ્વાત્ત કૃપાળ હોય અને નિવરત્તવામાં સ્વિત્ત કરાવકને
અવધાન હોય તે જ કૃપાળ અને તે જ મુજબાન છે (સોચદ ૧ અર્થકર્મવાચક અર્થ)

સાધ્યવિષય આપોદયા શીખનુ સ્વર્ગ ૫ ન આપને ન સમજી શકાય પણ જાણ અલ્પારથી અને
અભ્યાસથી પુરને જોવામાં આવે એકાદકની મુશ્કેલીકારથી સમજાય છે કમ્પત્તીને આવી દૃષ્ટિથી
આપણે ત્વ અનુ અભ્યાસ છે પણ ૭ જાણી દૃષ્ટિ ધણવરથી અને શીખનુ આત્મજીવના સમજાવ
પ્રવર્ત કરમે એ જરૂર ધર્મવાચક એવરથી

મધ્ય દાક્ષિણાના ઉપગાના ભાગમાં મોક્ષદેવી, મધ્ય ભાગમાં તથા નીચેના ભાગમાં ચાર દાયરાઓ એક-એક દેવ ગીતરેલો છે

જમણી બાજુના દાક્ષિણાના ઉપગાના ભાગમાં અગિયારેલી છે, મધ્ય ભાગમાં મોક્ષ છે અને નીચેના ભાગમાં મોક્ષદેવીની ચિત્રરૂપ છે

પાનાની મધ્યમાં પ્રભુ શ્રીમદ્દાસીના ચરણ દયામળનું વર્ણન સોનાની ચારીથી લખેલું છે

૪ પ્રતના પાના ઉપર પ્રથમ ભાગ ગણી બાજુના દાક્ષિણાના ઉપગાના ભાગમાં પ્રભુના પિતા શ્રીમદ્દાસીના ચરણનું વર્ણન મીતરેલું છે મધ્ય ભાગમાં મધ્યમ ભાગમાં તથા દેવાના પાનાની (પ્રભુ મહાદેવના પિતા તથા માતા) બેઠેલા છે નીચેના ભાગમાં વહેલી નદીની કાંઠેથી દાયરા લાકડી પકડીને પસાર થતા એક પુરુષ જોવાયો છે

મધ્ય દાક્ષિણાના ઉપગાના ભાગમાં મિ. ભૃગુ દર્શિત થયેલા છે નીચેના ભાગમાં દાયરામાં દર્શિત પકડીને દિશ્યા નાના બેઠેલા છે તેમની આગે એક પશ્ચિમી દિશ્યામાં છે

જમણી બાજુના દાક્ષિણાના ઉપગાના ભાગમાં મિ. ભૃગુ દર્શિત થયેલા છે અને આપનાચાર્ય છે શ્રીમદ્દાસીના ચરણના ચરણ અને નયનના ચરણ છે નીચેના ભાગમાં દિશ્યા અને દિશ્યા છે મોક્ષ ભાગમાં મધ્યમ ભાગમાં અને દેવાના બેઠેલા છે

ઉપગાની દિનાગમાં અગ્રિમો એક મોક્ષ, દૂર બેઠેલા મે મહાદેવો (૧), ખભે લીધે કાંઈ લઈને જતા એક માણસ, મે મોક્ષ વીજના પુત્ર, મુલ્ય કં તી ભુજીઓ તથા દુલ્લ દુલ્લ વાણી વગાળી બીજી ભુજીઓ મીતરેલી છે

નીચેની દિનાગમાં અગ્રિમો મે મોક્ષ, મે મોક્ષ, દાયરા પુત્રની મામતા લઈને બેઠેલા ત્રણ પુત્રો, દાયરા તથા તથા પકડીને મામતા મે મેનિકા અને છેવટે એક દગપટ્ટી મીતરેલી છે

પાનાની મધ્યમાં પ્રભુ શ્રીમદ્દાસીના ચરણ દયામળનું વર્ણન સોનાની ચારીથી લખેલું છે

૫ પ્રતના પાના ઉપર પાનાના ચારણની બાજુ ગણી બાજુના દાક્ષિણાના ઉપગાના ભાગમાં મામતા પકડીને બેઠેલી સ્ત્રીઓ છે નીચેના ભાગમાં દાયરામાં વીજા પકડીને બેઠેલી એક સ્ત્રી છે

મધ્ય દાક્ષિણામાં મુક્ત દુલ્લોનો એક મોક્ષ મીતરેલો છે

જમણી બાજુના દાક્ષિણાના ઉપગાના ભાગમાં પા. મામતા પકડીને બેઠેલી એક સ્ત્રી છે નીચેના ભાગમાં એક દાયરામાં વીજા તથા શ્રીમદ્દાસીના ચરણ પકડીને બેઠેલી સ્ત્રી છે

પાનાની મધ્યમાં દેવાના ચૌર સ્વયં દુલ્લ છે, તેનું વર્ણન સોનાની ચારીથી લખેલું છે

૬ પ્રતના પાના ઉપર પ્રથમ ભાગ ગણી બાજુના દાક્ષિણાના ઉપગાના ભાગમાં પ્રભુ મહાદેવના પૂર્વગતો પૈકીના પ્રથમ ભગવતના પ્રસંગ તથા ઉપગાની દિનાગમાં તેઓથીના બીજાની સાતમા ભવ સુધીના ચિત્ર-પ્રસંગો ૨૮ કરેલા છે

મધ્ય દાક્ષિણામાં જીવિતની મુક્ત ચિત્રામૃતિઓ મીતરેલી છે

જમણી બાજુના દાક્ષિણામાં પ્રભુ મહાદેવના પૂર્વગતો પૈકીના ચારમા ભગવત અગિયારમા ભવ સુધીના પ્રસંગો ૨૮ કરેલા છે

નીચેની દિનાગમાં જમણી બાજુની ગણી બાજુ તરફ અગ્રિમો પ્રભુ મહાદેવના પૂર્વગતો પૈકીના ચારમા ભગવત સત્તરમા ભવ સુધીના પ્રસંગો ૨૮ કરેલા છે

આ પ્રાપ્ત નીચે પ્રમાણેનાં ૪૪ ચિત્રો છે

૧ મહાવીરપ્રભુનું ચમન, ૨ મૈત્રાસવામીજી ૩ દેવપ્રસાદનાં ચૌક સજા, ૪ હાસજી, ૫ સમીપ, ૬ લક્ષ્મણ, ૭ સર્વવિદાર ૮ સર્વસામ્રાજ્ય, ૯ વિજયનાં ચૌક સજા, ૧ મહાકુલ, ૧૧ સિદ્ધાન્તુ જાન, ૧૨ સિદ્ધાન્ત અને વિજયના, ૧૩ સ્વપ્રપાદો ૧૪ નમ નમ્મિ હરકવાથી વિજયનો સોક ૧૫ નમ્મ હરકવાથી વિજયનો આનંદ, ૧૬ પ્રભુ શ્રીમહાવીરનો જન્મ, ૧૭ જન્મશિલ્પે, ૧૮ જી ભવરજ, ૧૯ મિત્રાસવાજી, ૨ સપ્તસરીઘન, ૨૧ અલેખા પાશ્વળી, ૨૨ પદ્મકુલિજી, ૨૩ પ્રભુ મહાવીરનું સમરસજા, ૨૪ મહાવીર નિર્વાણ, ૨૫ પાશ્વચમન, ૨૬ પાશ્વપ્રભુના પૂજાર્થ-કિનારખં, ૨૭ પાશ્વજી, ૨૮ પાશ્વપ્રભુનું સપ્તસરીઘન તથા પાશ્વપ્રભુનો કોથ, ૨૯ પાશ્વપ્રભુને જીવન, ૩ પાશ્વપ્રભુનું સમરસજા અને નિર્વાણ, ૩૧ શ્રીનેમિત્રસજાનો જન્મ, ૩૨ શ્રીનેમિત્રપ્રભુનું સપ્તસરીઘન અને પદ્મકુલિજી, ૩૩ શ્રીનેમિત્રસજાનો જન્મ, ૩૪ શ્રીનેમિત્રપ્રભુનું સમરસજા અને નિર્વાણ, ૩૫ ૬૪ લીંબકરો, ૩૬ ૬૪ લીંબકરો ૩૭ શ્રીકૃષ્ણકલેવનું ચમન, ૩૮ શ્રીકૃષ્ણકલેવનનો જન્મ, ૩૯ શ્રીકૃષ્ણકલેવનું સપ્તસરીઘન તથા પદ્મકુલિજી, ૪ શ્રીકૃષ્ણકલેવનું સમરસજા અને નિર્વાણ, ૪૧ અશિષ્યાર મહાકરો, ૪૨ આર્કચુલિકર અને કોથ, ૪૩ ચુરિંચ સ્થ અને ૪૪ ચુરિંચ સ્થ.

જેવરોના ૪૪ ચિત્રો જેવરના આ પ્રાપ્ત કિનારો તથા હાસિયાઓનાં નીચે પ્રમાણેનાં ચારે લીંબકરોના પૂજાર્થના તથા લીંબકરોના કલેવર ચિત્રપ્રભો ખીટારેલાં છે

૧ પ્રાપ્ત પાનું ૧ પાનાની ડાબી બાજુના હાસિયામાં જેવરના કાગખં વાંચિત વચાકી એક કિનારી કોનેની છે. મધ્ય કાગખં એક હાથીસપાર કાગખં બગલ કાગખં પ્રભુમહાવીરની કહિત કરવા બતો દેખાય છે. નીચેના કાગખં એક હાથી પ્રભુચંદ્રિકાની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવું બેઠેલ છે

મધ્ય હાસિયામાં જેવરના કાગખં કોનેનો ચક્રલ પ્રભુની રત્ન કરે છે. નીચેના કાગખં પોતના કાગખં કરેલા સળા હાથી વાખર બીજી એક શ્રી (આવિશ) પ્રભુની કહિત કરવી કોનેની છે.

જમણી બાજુના હાસિયામાં જેવરના કાગખં વાચજી વચાકી એક કિનારી કોનેનો છે. મધ્ય કાગખં એક હાથીસપાર પ્રભુની કહિત કરવા બતો દેખાય છે. નીચેના કાગખં પ્રભુની કહિત કરતાં હાથી બેઠેલા છે

૨ પ્રાપ્ત પાનું ૨ પ્રથમ કાગખં ડાબી બાજુના હાસિયામાં જેવરના કાગખં એક ચક્રલ બેઠેલ છે. મધ્ય કાગખં એક શ્રી બેઠેલી છે. નીચેના કાગખં અને હાથી પૂજની બગલ પાકીને કોનેલી એક શ્રી છે

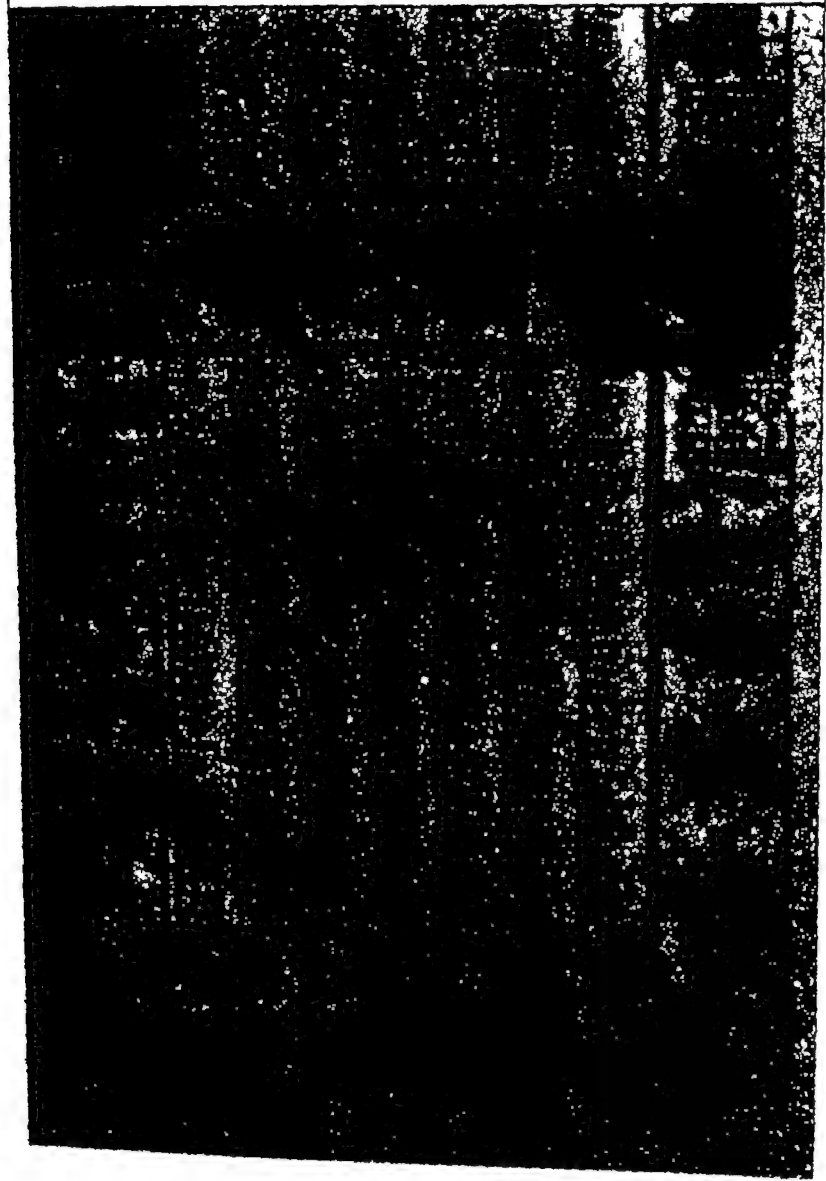
મધ્ય કાગખં હાસિયામાં શ્રીમિત્રિકા સુર ચિત્રાકૃતિઓ રજૂ કરેલી છે

જમણી બાજુના હાસિયામાં જેવરના કાગખં એક શ્રી પોતાના જમણા હાથમાં પોતાના માથાના બગલની બા પાકીને કોનેલી છે. તેના બગલપાકી રાખતુ પાછી નીચે કોનેલા હાથના કાગખં પડે છે. મધ્ય કાગખં એ ચક્રલો ટાંકેલા છે. નીચેના કાગખં એક મહાકુલ ધોધને ઘેરીને ચાલતો દેખાય છે

જેવરની કિનારમાં બન્નુએ જલુ કીઓ નૃત કરતી અને જલુ પુણો જલુ જલુ વાલો વચાકી દેખાય છે. તથા એ પુત્રો બેઠેલા છે

નીચેની કિનારમાં બન્નુએ એ શોક, એ હાથી અને એ પુત્રો ખીટારેલા છે. પાનાની મધ્યમાં પ્રભુ મહાવીરના પાંચે કલ્પલુકો જેવવાદારકૃપી નક્ષત્રમાં બન્નુ વર્ણન ચોનાની સામી બનેલ છે

૩ પ્રાપ્ત પાનું ૨ પાનાના આગળથી બાજુ ડાબી બાજુના હાસિયામાં જેવરના કાગખં વાચજી, મધ્ય કાગખં વચાકી અને નીચેના કાગખં જેવી સરસલી ખીટારેલા છે

ચિત્ર ૧. શ્રી નેમિનાથજીનો જન્મ અને તેઓથીના જીવનની મુખ્ય મુલ્ય ઘટનાઓના ચિત્રપ્રસંગો

દામી ભાગુના દાસિયાની મખ કાચમાં તથા નીચેના કાચમાં પ્રભુ મહાવીરના પૂર્વજનો પૈકીના જાડરમાં તથા જોતપૂંતિમાં ભવની રજૂઆત કરેલી છે

નીચેની કિનારમાં જાનુએ પ્રભુ મહાવીરના પૂર્વજનો પૈકીના શીખ, જોશીસ અને રોશીસ ભવની રજૂઆત કરેલી છે

જાડરમાં પૂજ્યભવની રજૂઆત ઉપરની કિનારમાં ૮ અર ઝાંતોની કાથે એક મહાવૃત્ત ધોતરીને કરેલી છે

જાડરની મખમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીરસ્વામીના જ ૫ મ સપ્તમે જન્મમાં કેવુ વાગવત્તુ હતું તેવું વર્ણન સોનાની સાકીથી લખેલું છે

૭ પ્રવંશ પના જડનો આકારગો કાચ દામી ભાગુના દાસિયાના ઉપના કાચમાં પ્રભુ મહાવીરના પૂર્વજનો પૈકીના જોતીસમાં ભવની, મખ કાચમાં પચ્ચીસમાં ભવ અને નીચેના કાચમાં જામીસમાં ભવની રજૂઆત કરેલી છે

મખ દાસિયામાં જામિનીની મુખ આકૃતિ ધોતરીની છે

જાડરની ભાગુના દાસિયાના ઉપના કાચમાં પ્રભુ મહાવીરને સહુ જન્મકાચમાં અને કાચમાં બીજા ધોતરીને ચાંચાત્રિયાએ કરેલા ઉપકર્ષનો પ્રસન્ન અને નીચેના કાચમાં પ્રભુ મહાવીરના પચ્ચીસ અને બીજા ચાંચાત્રિયાના પ્રસન્નની રજૂઆત કરેલી છે

ઉપરની કિનારમાં જાનુએ એક મેદિહો પુરખ, સહુને આપાર આપવી એક મેદિ, સિદ્ધાચ અને વિરાજ તથા અને દામીના જામિની મેદિને મેદિયા મેદિહરો તથા મેદિઓની રજૂઆત વિચારે કરેલી છે

નીચેની કિનારમાં જાનુએ ઉભેલા જલ્લુ ધોતરીનો વજા જલ્લુ દામીનો ધોતરીયા છે

આ પાડાની મખમાં જલ્લુ પ્રભુ મહાવીરના જાનુએ લખ્યું જ વર્ણન સોનાની સાકીથી લખેલું છે

૮ પ્રવંશ પના ફજો પ્રવજ કાચ દામી ભાગુના દાસિયાના ઉપરના કાચમાં જાડરમાં સમની રજૂઆત કરેલી છે મખ કાચમાં પ્રભુશ્રી પાચનકાચના પૂર્વજનો પૈકીના પ્રવજ ભવના જાડરમાં નીચેના કાચમાં પૂર્વજનો પૈકીના જાડરમાં ભવનો પ્રવજ ધોતરીયા છે

ઉપરની કિનારમાં પ્રભુશ્રી પાચનકાચના પૂર્વજનો પૈકીના પ્રવજ ભવની રજૂઆત સુવરિત કરેલી છે

દામી ભાગુના દાસિયામાં પ્રભુશ્રી પાચનકાચના પૂર્વજનો પૈકીના શીખ, શીખ અને જોશ ભવના વિચ-પ્રસારો રજૂ કરેલા છે

નીચેની કિનારમાં પ્રભુશ્રી પાચનકાચના પાચના, ખાન અને જાડરમાં ભવના વિચ-પ્રસારો રજૂ કરેલા છે

૯ પ્રવંશ પના ફજો આકારગો કાચ દામી ભાગુના દાસિયાના ઉપરના કાચમાં પ્રભુશ્રી પાચનકાચના વીરિક ના ભવના મહાવૃત્તિના જાનુએ રાખ તથા વાગરોની રજૂઆત કરેલી છે. જાનુ કાચમાં પૂર્વજનો પૈકીના નવમાં ભવના મેદિમિયાની તથા નીચેના કાચમાં મખના નાચાચાચના ઉપના લખેલા પ્રસન્નની રજૂઆત વિચારે કરેલી છે

મખ દાસિયામાં મુખ વિચાકૃતિનો ધોતરીયા છે

चित्र १. श्री नेमिनाथजीનો जन्म अने तेजोश्रीना जीवननी मुख्य मुख्य घटनाओंना चित्रप्रसंगो

હજી બાપુના હાસિયાની મખ કસત
આપરમ તથા બોલધીસમ કાવની રજા
નીચેની કિતરમ બાપુમે પ્રભુ મહા
કાવની રજા કરેલી છે

બાપુસમ પૂર્વકાવની રજા ૭૫૨
કરેલી છે

ચાનાની મખમાં પ્રભુ થી મહાનીરત
સોનાની શાહીથી લખેલ છે

૭ પ્રત્યક્ષ ચાના ૪૪નો આકાશનો
મહાનીરત પૂતમરો પૈદાના બોલસિતમ બ
છબીસમ કાવની રજા કરેલી છે

મખ હાસિયામ અભિતિની મુંદર બ
જામળી બાપુના હાસિયામ ઉપરના
રીદાને બોલામિયામે કરેલા ઉપસર્જનો પ્રભ
રોપના બોલામિયાના પ્રસન્નની રજા કરે
ઉપરની કિતરમ બાપુમે એક મે
મિલના તથા બને હાથની જામળિ ગેદી
કરેલી છે

નીચેની કિતરમ બાપુમે કીમેના
આ ચાનાની મખમાં રતુ પ્રભુ મ

૮ પ્રત્યક્ષ ચાના ૧૭નો પ્રથમ કાવ
રજા કરેલી છે મખ કાવમાં પ્રભુ
પ્રસન્ન છે નીચેના કાવમાં પૂતમરો પૈદા

ઉપરની કિતરમ પ્રભુથી ચામળ
જામળી બાપુના હાસિયામ પ્રભુ
બાવના મિત્ર પ્રસન્નો રજા કરેલા છે

નીચેની કિતરમ પ્રભુથી પદમ
રજા કરેલા છે

૯ પ્રત્યક્ષ ચાના ૧૭નો આકાશનો
મીચામળાવળના લીલાગના બાના મળાપિ
મખ કાવમાં પૂતમરો પૈદાના તથા બાવ
ઉપમ કીમેના પ્રસન્નની રજા મિત્રારે ૬

મખ હાસિયામ મુંદર મિયાનિબો બ

જન્મણી બાહુના હાસિયાના ઉપરના ભાગમા પચાસિ તપ તપતો ડમ્હ તાપસ અને તેની બાહુમા જ લાકડુ ચીરીને બળતો સર્પ કાઢતો શ્રીપાર્શ્વકુમારનો સવક બિભેલો છે મધ્ય ભાગમા હાથી ઉપર બેગીને શ્રીપાર્શ્વકુમાર તથા ગણી પ્રભાવતી વાગણુસી નગરી તગ્દ જતા દેખાય છે નીચેના ભાગમા ઝાડી ખતાનીને વાગણુસી નગરીની બહારનું ઉદ્યાન રજૂ કરેલું છે

ઉપરની કિનારમા એક બેઠેલો પુરુષ અને છ હસપક્ષીઓની હાર ચીતરેલી છે નીચેની કિનારમા એક કેસરીસિંહ તથા વેલણુદાની સુદ્ધ દલાકૃતિ રજૂ કરેલી છે

પાના ૬૭ની બંને બાજુએ પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથના ચ્યવન અને જન્મકલ્યાણકેને લગતુ વર્ણન સોનાની શાહીથી લખેલું છે

૧૦ પ્રતના પાના ૭૩નો પ્રથમ ભાગ ગાળી બાહુના હાસિયામા ઉપરના ભાગમા પ્રભુ શ્રીનેમિનાથજીના પૂર્વભવો પૈકીના પ્રથમ ભવના, મધ્ય ભાગમા ખીજ ભવના અને નીચેના ભાગમા ત્રીજા ભવના ચિત્ર-પ્રસંગો રજૂ કરેલા છે

મધ્ય હાસિયાના ઉપરના ભાગમા પૂર્વભવો પૈકીના ચોથા ભવના અને મધ્ય ભાગ તથા નીચેના ભાગમા પાચમા ભવના ચિત્ર-પ્રસંગો રજૂ કરેલા છે

જન્મણી બાહુના હાસિયાના ઉપરના ભાગમા છટ્ટા ભવના, મધ્ય ભાગમા સાતમા ભવના અને નીચેના ભાગમા આઠમા ભવના ચિત્ર-પ્રસંગો રજૂ કરેલા છે

ઉપરની કિનારમા અનુક્રમે ચાગ હાથી અને પાચ કેસરીસિંહની રજૂઆત ચિત્રરૂપે કરેલી છે નીચેની કિનારમા અનુક્રમે ગૃદચ્ચ યુગલ, યશોમતી રાણીની બંને બાજુની એકેક પગિચારિકા, એક દપતી યુગલ, એક સ્ત્રી તથા એક પુરુષ બેઠેલા છે

પાનાની મધ્યમા સોનાની શાહીથી પ્રભુશ્રી નેમિનાથજીના જન્મનું વર્ણન લખેલું છે

૧૧ પ્રતના પાના ૭૩નો આઠવાળો ભાગ આ પાનામા શ્રીનેમિનાથજીના તીર્થકર્મના ભવના મુખ્ય મુખ્ય જીવન-પ્રસંગો રજૂ કરેલા છે (જુઓ ચિત્ર નં ૧)

ગાળી બાહુના હાસિયાના ઉપરના ભાગમા શ્રીનેમિકુમારે લખાવેલા હાથને વાળવા જતા વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ લટકી ગઢેલા દેખાય છે હાસિયાના મધ્ય ભાગમા શ્રીનેમિકુમાર શ્રીકૃષ્ણની આયુધશાળામા જઈને શસ્ત્ર કૃતતા દેખાય છે હાસિયાના નીચેના ભાગમા એક ધોડેસવાર જતો દેખાય છે

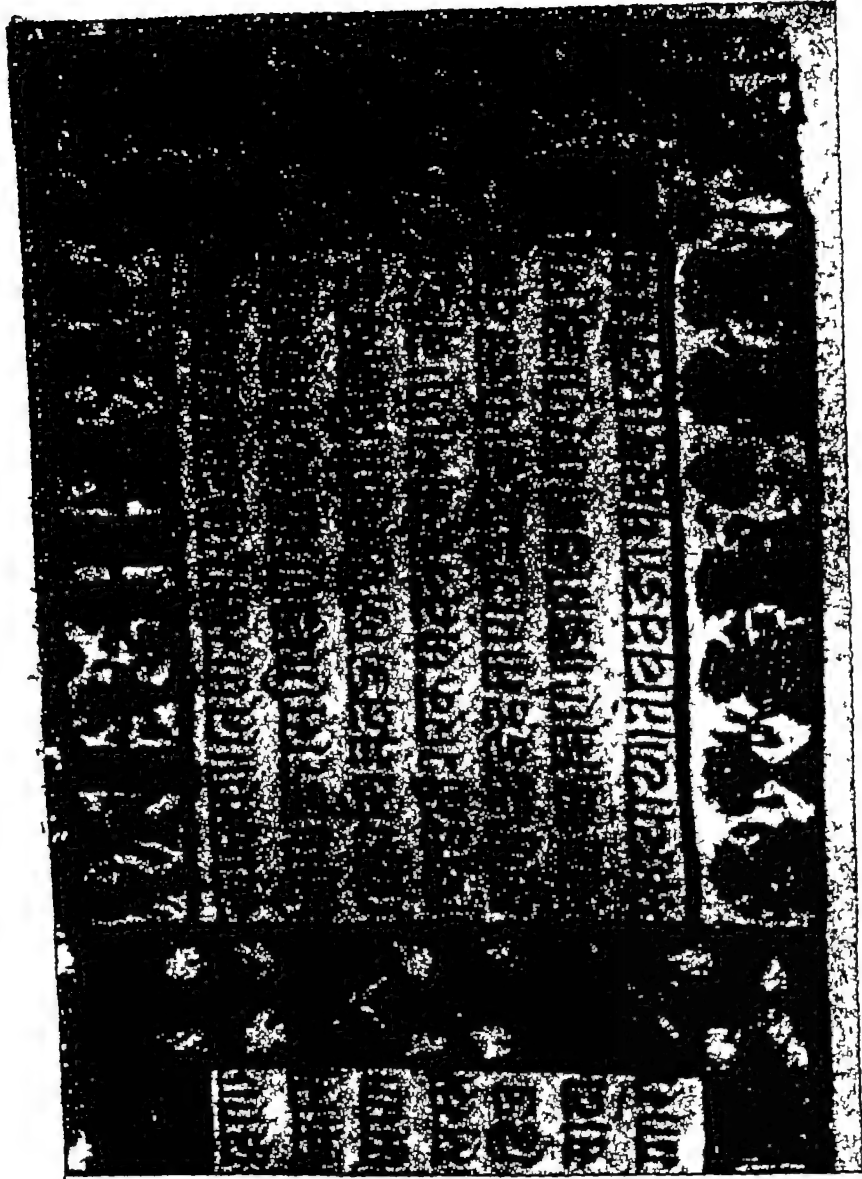
મધ્ય હાસિયાના ઉપરના ભાગમા લક્ષ્મી ચોરી રજૂ કરેલી છે મધ્ય ભાગમા પગણવા આવતા નેમિકુમારની રાહ જોતી રાણી રાજકુમારી બેઠેલી છે નીચેના ભાગમા શ્રીનેમિકુમાર કૃષ્ણ વાસુદેવની રાણીઓ સાથે જલક્રીડા કરતા દેખાય છે

જન્મણી બાહુના હાસિયાના ઉપરના ભાગમા શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ તથા દ્વિ બેઠેલા છે મધ્ય ભાગમા શ્રીનેમિકુમાર સાઈંગ ધનુષ્ય વાળતા દેખાય છે નીચેના ભાગમા વાસુદેવનાં આયુધો ચીતરેલા છે

ઉપરની કિનારમા અનુક્રમે રથ પાઝે વાળતા અને રથમા બેસીને જતા શ્રીનેમિકુમાર દેખાય છે રથની આગળ બે શગણાઈઓ વગાડનારા તથા એક પુરુષ બિભેલો છે તેની આગળ લગ્નની ચોરી છે ચોરીની બાજુમા પક્ષીઓ તથા પશુઓ પોકાર પાડતા દેખાય છે

નીચેની કિનારમા અનુક્રમે બે પદાતિ સૈનિકો, બે સ્ત્રીઓ, પાણીની વાવ તથા એક વૃક્ષ

૧૧ મધ્યમા શ્રીનેમિનાથજીના જીવનનું વર્ણન લખેલું છે

चित्र २. श्री कृष्णभट्टदेवतो जन्म अन्ते तेओश्रीना जीवन्तनी मुख्य मुख्य घटनाओना चित्रप्रसंगी

જમણી બાજુના હાસિયાના ઉપગ્ના ભાગમા ગજકુમારી સમ્પત્તી એક પગિયાગિડા સાથે વૃદ્ધ નીચે ઊભેલી છે મધ્ય ભાગમા ગર્દભિલ્લ ગજ ધોડા પર બેસીને જતો દેખાય છે નીચેના ભાગમા એક સ્ત્રીની ગજઆત કરેલી છે

ઉપગ્ની કિનારમા અનુક્રમે ૭ સ્ત્રીઓ, એક દપતી યુગલ, એક પુરુષ, એક પુરુષ અને એક ભૂમિતિની આકૃતિ ચીતરેલી છે

નીચેની કિનારમા બે પુરુષો, એક વૃદ્ધ, ચાર સ્ત્રીઓ, એક પુરુષ, એક સ્ત્રી, એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી બેઠેલા છે

પાનાની મધ્યમા “શ્રી વીર વાક્યાનુમત નુપલ્લ” થી શરૂ થતી ‘કાલકથા’ સોનાની શાહીથી લખેલી છે

૧૫ કાલકથાના પાના એકનો આકવાળો ભાગ

ડાબી બાજુના હાસિયાના ઉપગ્ના ભાગમા દર્પણકન્યા તથા નીચેના ભાગમા શુકકન્યા હાથમા પોપટ લઈને ઊભેલી છે

મધ્ય હાસિયામા સુંદર ડલપનાકૃતિ ચીતરેલી છે

જમણી બાજુના હાસિયાના ઉપગ્ના ભાગમા શુકકન્યા ઊભેલી છે અને નીચેના ભાગમા આમરકન્યા હાથમા આમર પડડીને ઊભેલી છે

ઉપર અને નીચેની કિનારમા સુદૃઢ કલ્પનાકૃતિઓ છે

ઉપગોકત ૧થી ૧૫ પાનાઓ માગ તરફથી ૪૦ સં ૧૬૫૪મા ‘કલ્પસૂત્રના સોનેરી પાનાઓ તથા ચિત્રો’ના નામથી માત્ર સવાસો નકલોની મર્યાદિત આવૃત્તિમા દૃબ્ધ સોનેરી શાહીમા છપાવવામા આવેલી હતી, જે લગભગ અપ્રાપ્ય થયાની તૈયારીમા છે

વળી દરેક માણસ તે કૃતિ મેળવી શકે નહિ અને આવી સુદૃઢ કલાકૃતિવાળી હસ્તપ્રત તરફ કલાગમિકોનુ ધ્યાન ખેંચવાની એકમાત્ર મહેત્વજાતી આ નાનો લેખ લખવા હુ ઉદ્બુક્ત થયો છુ, અને આગા ગણુ છુ કે આ લેખ વાંચીને જન ભાઈઓ તથા આ લેખ વાંચનાર કલાગમિકોને અમદાવાદ આવવાનો પ્રસંગ અને ભાગે ઉપગોકત અને સુવર્ણાક્ષરી હસ્તપ્રતોની અદૃશ્ય સંગ્રહાયેલી ડળાલક્ષીનુ દર્શન કરે

પ્રાતે, આ સામળાની પોળવાળી હસ્તપ્રતની મને સૌથી પ્રથમ બાણુ કરવા માટે વિદ્વદ્ધ ગુરુદેવ શ્રીપુણ્યવિજયજીનો અને શ્રીપાર્શ્વચંદ્રગજગજના ઉપાશ્રયે તે વખતે બિગાજતા પૃથ્વ્ય શ્રીવૃદ્ધિચંદ્રગજનો આભાર માનવાની આ તક લઈ છુ

૨ કાલિકાચાર્ય સમ્રાટ જુદા જુદા જૈનાચાર્યોએ રચેલી ૩૬ કાલકથાઓ ૮૮ ચિત્રો સાથે ‘કાલકથાસંગ્રહ’ નામના ગ્રંથમાં મારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે

ચિત્ર-પરિચય

૧ : હેટસાહ પ્રાચીન ઈન શિક્ષો

ચિત્ર નં. ૧ સદાશુદ્ધી વૈજ્ઞાનિકરિ ઉપરની મુમકાલીન પ્રતિમા આ પ્રતિમા ઉપર કાચબાના આકારની નીચે ૭ ફુટ લંબ છે તે મુમકાલીન કાચીમાં કાચાનેકો છે અને વર્ત્ત કાચુમનું નામ છે. શ્રી રામપ્રસાદ બાઈના અને એ મુમ રાત્રી કાચુમ બંધવા સમયનો કાચે છે. શ્રી રામપ્રસાદની આ ધાતુના ચોન્ન / હાથેથી કાચી દરિએ જલુ આ પ્રતિમાને ઈ.સ.ના પંચમ નેકાની કાચાનાઈ થવી સમય નો કે શ્રી રામપ્રસાદ બાઈએ એને શ્રી મેમિયાલની મુમકાલીની આપુનિ કાચેલી તે બાઈની નથી. સાર પ્રતિમાની નીચના કાચના સિદ્ધાંતની મુખ્યમાં કાચુમની ધેલી મુર આપુનિ છે. મુમકાલીના આવી કાચુમ ની પ્રથા સાર થઈ. વચમાં ધમકાને રાખેને કાચુમ (વાછા કા.સાથે) થઈ વળી એ કાચુમે એક એક કાચી આપુનિ છે. ધમકાની બે બાજુએ આમ કાંઈના થવાની પ્રથા થા જણી કાચુ રહી નહિ. આથે એ જુલ થઈ એને આકારમાં બીજા / કાચે થવામાં બાંધુ.

તંદિસોમાં કાંઈની પ્રથા મુમકાલીનાં સાર થઈ કાચે છે. ને ઉપરનાં કાંઈનામુકા પ્રતિમાઓમાં આ સૌથી વૃદ્ધી છે. કાચકાચના કાંઈની થઈ નથી, તેમ જ મુમકાલી કાંઈની થઈ ઈ.સ.ના પંચમા બીજા નેકાની પ્રતિમાઆમાં જલુ કાંઈની દરિએથી થઈ નથી, એટલે બાંધુને તો કાચકાંઈની આ પ્રતિમા દીન ચર્ચિત્તના આકારની દરિએ એ અનિદાસિત મીમાલિક રૂપ છે. કાચુમની આપુનિ મુમકાલીન ચિત્રકાચના એક બાંધુ મુર નમ્યો છે.

ચિત્ર નં. ૨ સદાશુદ્ધીની સોનમાંસાર મુમકાલીના કોમુમકાલીની મૂર્તિ આ પ્રતિમાની પાંચમા ધાતુમકાલીની કાચકાચ પ્રતિમાના કાચ કાચ છે. આકારમાં ધર્મકાંઈની નથી બાંધુએ બાંધ-કાંઈ છે. આ પ્રતિમા ઈ.સ.ના બાઈના-આપના કાંઈની હોય એમ કાચે છે. જલુ કાંઈની એ બાજુએ ત્રીજી થવાની પ્રથા આ મુરના સાર થઈ હોઈની નથી. આ કોમુમકાલીની બીજા બાજુએ કાંઈનાકાચ વધેરની પ્રતિમાઓ છે.

કોમુમકાલીની પ્રતિમા આ મુમકાલીના પાંચમા પ્રતિમા થઈ કાચે છે. જલુ આ કોમકાચ પ્રથા થીન બાંધુએ કોમકાલીની કાંઈ કોમકાચ મુમકાલીને કાંઈના કોમકાચ એક કોમકાચ બાંધુ છે. કોમકાચે તેમકાચ આકારના મુનિ રેખેરે તાંઈની રેખાઓના કાંઈની પ્રતિમાના ને કાંઈનો નિર્ધાર કાંઈએ બાંધકાંઈ આ કાંઈ તેમકાચ આકારના કોમકાચ તે વાંચકાંઈ / કોમકાચે.

ચિત્ર નં. ૩ મીસિનકાક વાચકાંઈના પ્રતિષ્ઠિત મીસુકાકાકેવની કાચકાંઈના આકારમાંથી પ્રથા થયેલી આ પ્રતિમા મુમકાલી છે. જા જાણી થઈ નો બાંધકાચ પ્રથાકાંઈનો સાર ઉપરનાં નથી. બાંધુ બાંધુના કાચ અને અનિદાસિત છે. બાંધુ જ પ્રાચીન પ્રતિમાઓમાં સાર તંદિસોના કાચકાંઈના તંદિસ આ જ વાંચકાંઈ દિવુ / અનિદા મુર છે. બાંધકાચ કાચકાંઈ અને મોલ થાઈ ઉપર દેખા છે. થાંઈના થાંઈની કાંઈ રેખા કોમકાંઈ છે. તેમાં કાચુ છે : એ જલુ કાંઈના મિત્રો કુલે ચિત્રકાચકાંઈના.

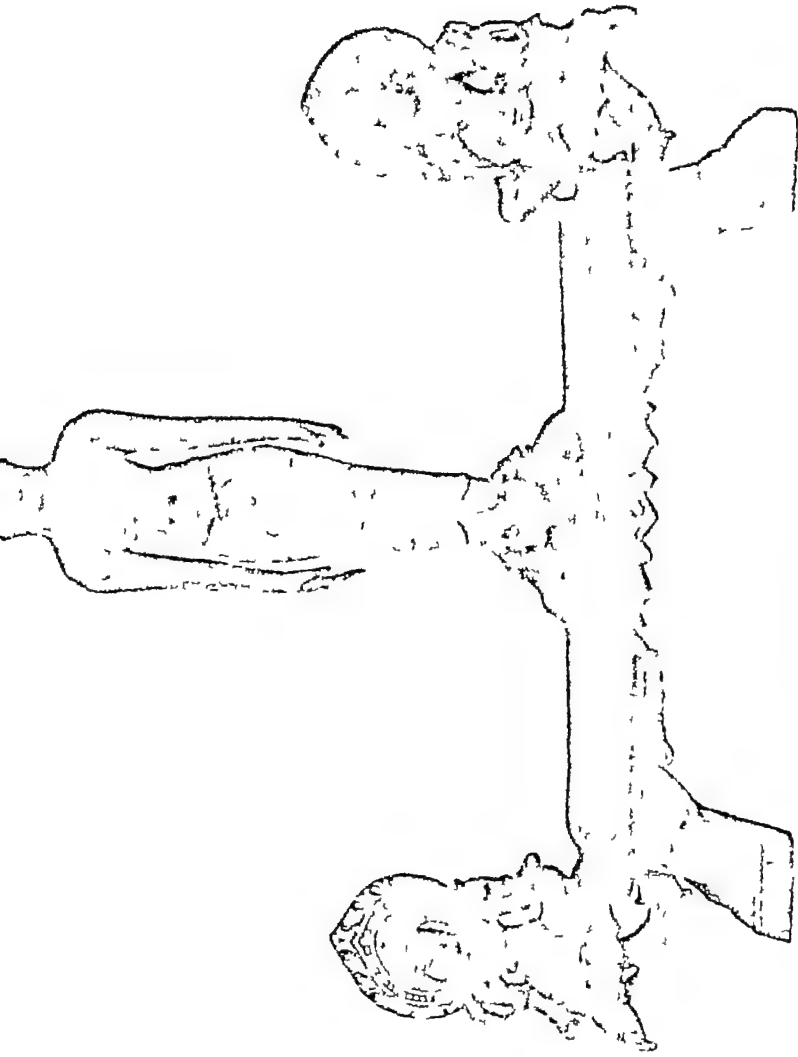

चित्र न १ राजगृही वैभारगिरि उपरनी गुप्तकालीन नेमिनाथ-प्रतिमा
Image of Nemirātha, Vaibhāragiri, Rājgir c. 5th century A D

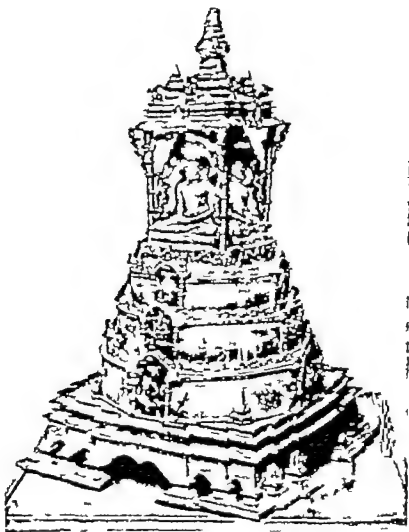

चित्र नं २ रावणेश्वरी माधवराव गुड्डाकरा कोट्टुपल्ली माधवा-माधवा देवकी
मधवरावराव कोट्टुपल्ली कृति

Quadruple Image of Venkateswara of Tirumala or else Rajar
7th-10th Century

चित्र नं ३ ई. स. २२०-५०० आसरासनी श्रीविजयराज मठ, श्रीरामपुरी, भारत
 Rabhanatha from Akota, Bronz c. 320-30 AD. Installed by Sri Jambhadracharya
 (Jambhadracharya, Gandhinagar, Mumbai)

चित्र ८ ई. स. १-५३ ई. स. ५३३ तक का कलात्मक रूप का ब्राह्मण मूर्ति
 Bronze Sculpture of १ ma Saurana (1003 83 A.D) (१००३ ८३ ई. स.)
 १००३ ८३ ई. स.]

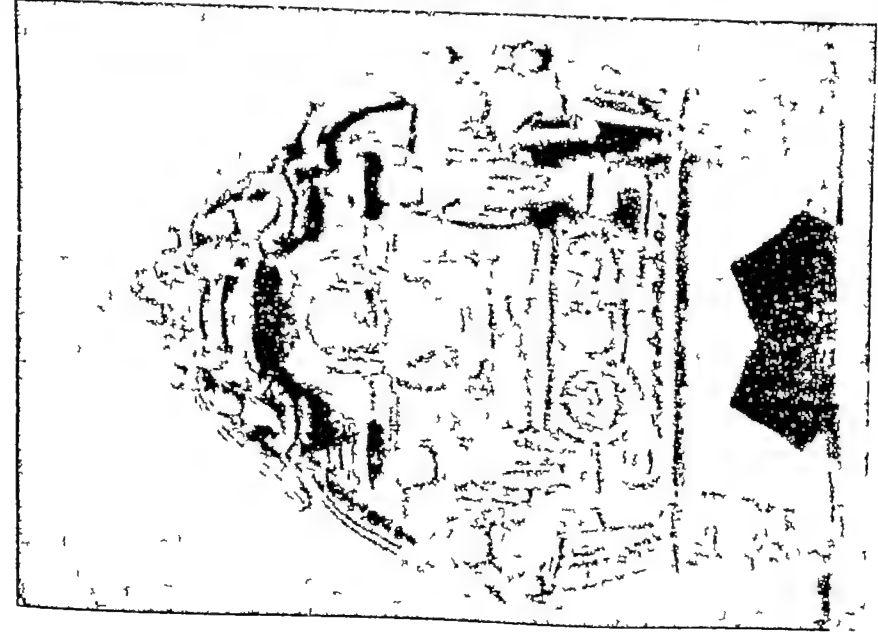

चित्र नं. १ : लीलादेवा पासेयी मलेत्री प्राचीन पश्चिम भारतीय कलानी धातुप्रतिमा,—श्रीपाश्चनायजीनी चितीथीं
 Pārśvanātha Trī Tīrthī found near Lilvadeva V S 1093

पद्मार्ग यमिस्मता पञ्चमथी

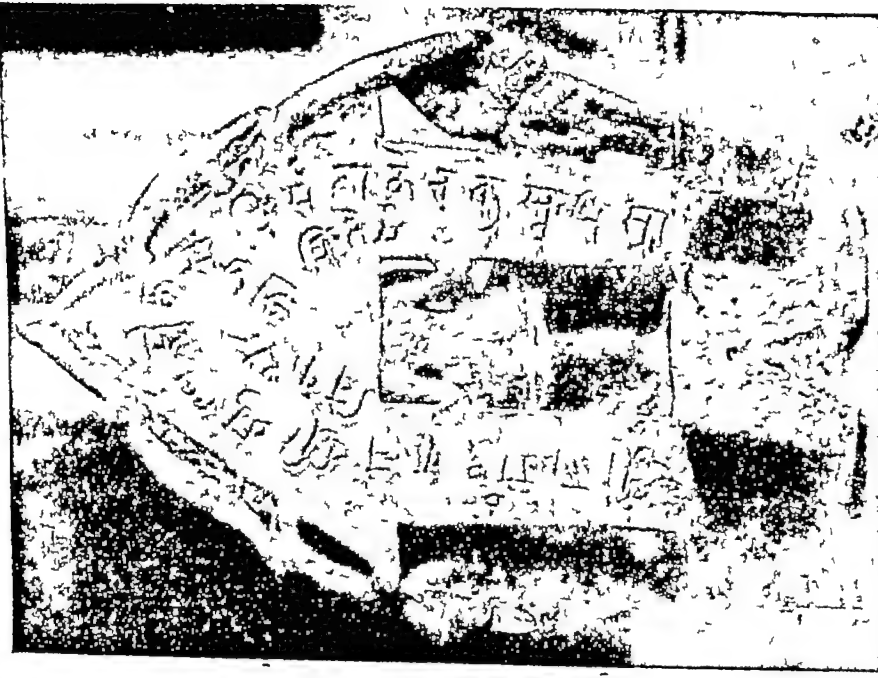

Fig. 1. Shows the stone inscription (Fig. 1) showing the
 Back of the stone showing the inscription bearing the year 1873

चित्र नं ७-८ वडोदराना ददपार्श्वजीना वडोदरामानी चिह्नमना अगियारमा सैकाना उत्तरार्द्धनी त्रितीर्थिक धातुमितिमा
Trn-Tirthi in the Dadā Pārsvanātha Temple Baroda Back showing inscription (c 11th Century A.D.)

फोटो डॉ. उमाकांत प्रे. ग्राह.

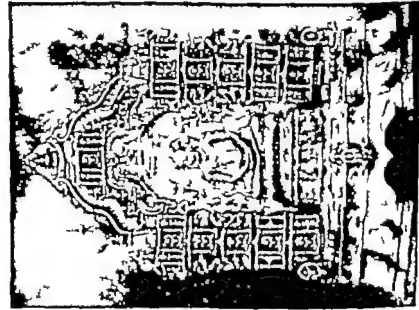

Plate IV. 1. Vishnu seated on the lotus.
 Adorned with garlands and the lotus (Pudumottu).
 2. Vishnu seated on the lotus.

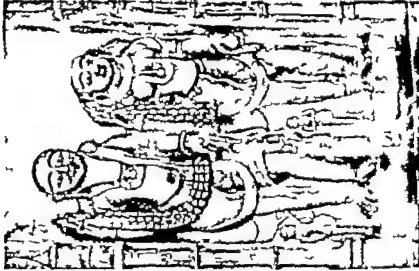
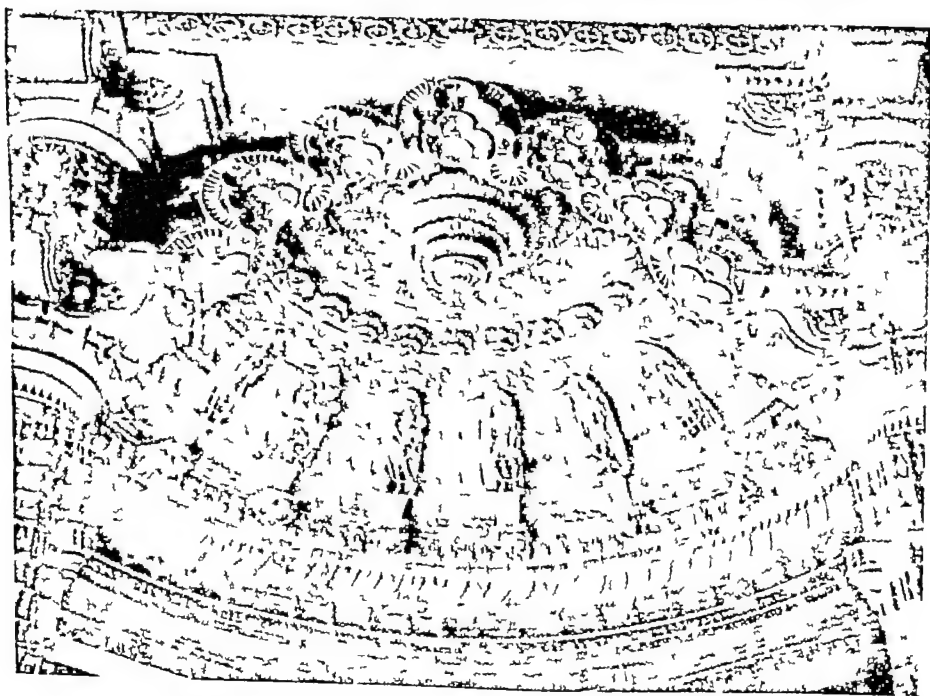
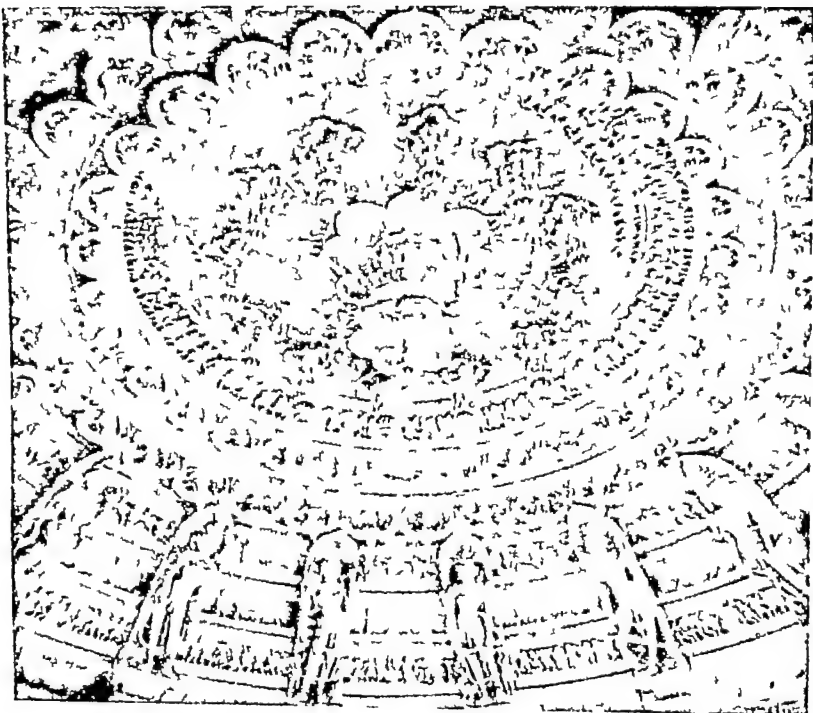

Plate IV. 2. Vishnu seated on the lotus.
 Adorned with garlands and the lotus (Pudumottu).

चित्र नं ११-१२ आहु चिमलवसही अने लूणवसहीना रगमडपनी छत
 No 11 Richly carved come with famous lotus pendent Vimala Vasahi
 No 12 Ornamental pendent and arch Luna Vasahi (Abu)

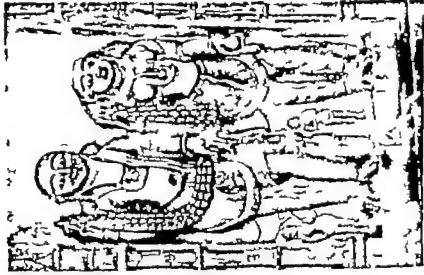

Fig. 1. Tjappa and Anupamdevi in Lupa Vamshi (Abu)

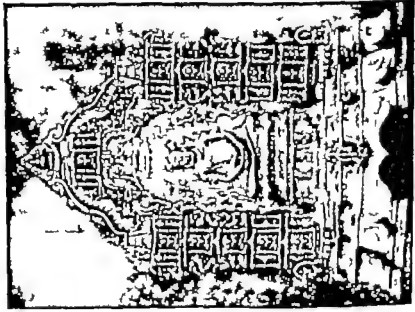
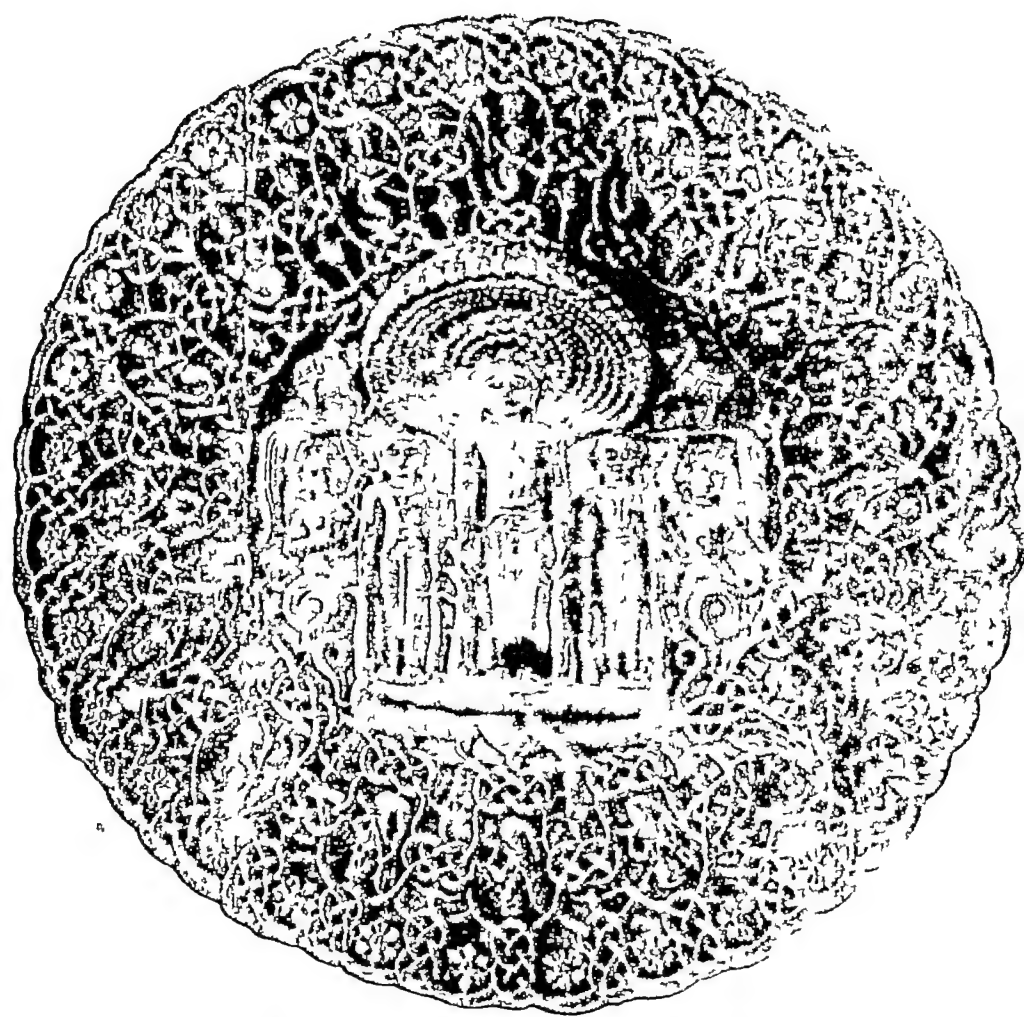
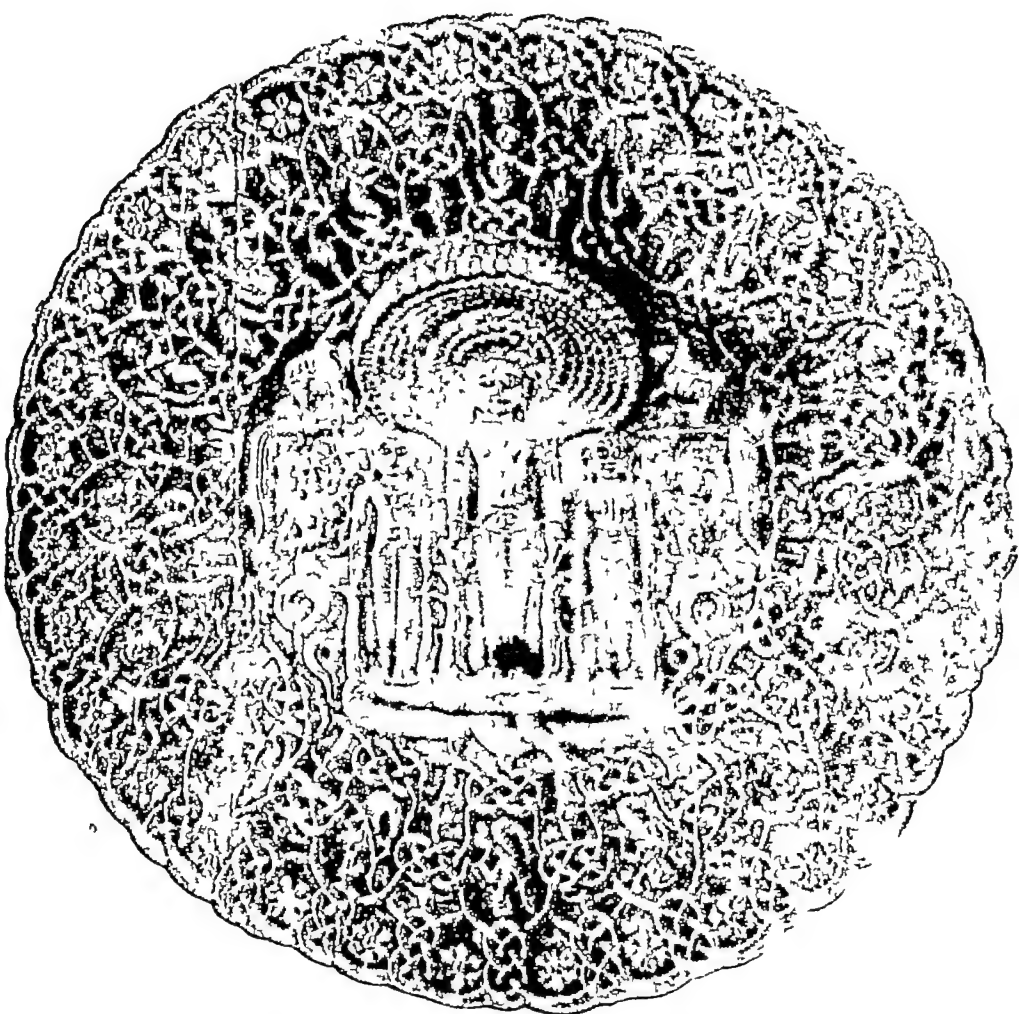

Fig. 2. Ashoka Chakra in 1064 A.D. (Puducherry)

चित्र नं १४ राणकपुरनो सहस्रफणा पाशनाथनो पाषाणपट
 Dexterously carved image of Pārsvanātha with a canopy of a thousand snake hoods
 Rānakpur, 19th Century

फोटो श्री आर भारद्वाज]

चित्र न १४ राणकपुरनो सहस्रफणा पार्श्वनाथनो पापाणपट

Dexterously carved image of Pārśvanātha with a canopy of a thousand snake hoods
Rānāpur, 19th Century

फोटो श्री आर भारद्वाज]

જૈન મત્યપ્રકાશ, વર્ષ ૧૭, એક ૪મા આ પ્રતિમાની વિગતવાર ચિત્ર કરી આ લેખકે બનાવ્યું છે તેમ આ પ્રતિમાના ચાપક શ્રીનિરંજનવાચનાચાર્યને નીચિત્તમગણિ રામાત્રમય તરફ આગ્રાજ્ઞાને કૃષ્ણ દરકત નથી પ્રતિમાનો સમય ઈ સ ૫૨૫-૫૪૦ આસપાસ મૂખી નકાશ તેમ છે, જે સમયમા મદાન આગણિક આચાર્ય વિજેશ્વરચક્ર - ભાષ્યકા નીચિત્તમગણિ રામાત્રમય ચર્ચ ગયા

જાણુવાન(શુન્ગતી)ની પોતાની પ્રનાવનામા માન ઉપના મતલબને શ્રી દત્તમુખમાર્ષ માલવલિયાએ વધુ કાળો દર્શાવી અમર્થન આપ્યું છે કળાની દૃષ્ટિએ આ પ્રતિમા અને ૧૩ વિવેચન આ લેખકના દૃકમા પ્રસિદ્ધ યનાર પુસ્તક The Art of Alota Bronzesમા આવશે

ચિત્ર નં. ૪ : ધાતુનું સમયમરુડા આ એક સુન્દર એવુ માડુ ધાતુનું સમયમરુડુ છે, જે લગભગ બનીસ ઈયે કોટુ છે ત્રણે ગદ તેના સ્વાન સાથે બનાવ્યા છે અને ઉપરના ભાગમા ચામુખાજ મિગળે છે સમયમરુડુની નીચેની ધાતે એક ધસાયેલો લેખ છે, જે પૂરો વચાનો નથી તેમા નાગમા સ ૧૧૧ x ૨૫૯ છે મતલબો છેવ્વો આક ૨૫૯ નથી એટલે આ સમયમરુડુ ઈ સ ૧૦૫૩-૧૦૬૩ની વચ્ચે ભગાયુ—પ્રતિષ્ઠિત થયુ ગણી શકાય

દાઢમા અતમા વડા ચૌરાના એક દોગસરમા આ લવ્ય અમયમરુડુ છે કહે છે - માન્વાના દોઈ ગાગમાવી લારી તેને અહીં પધગવ્યુ છે કળાની દૃષ્ટિએ એ તદ્દાધીન શુન્ગતી કળાનુજ છે તે સમયની શુન્ગત અને મારવાડની જૈન પ્રતિમાઓ એકમરુખી કળાદૃષ્ટીની બનતી હતી

નીચે લેખ અને મતલબોવાધી શુન્ગતની ધાતુ-નિર્ધારકલાનો આ બાડુ અગત્યનો નમૂનો છે, જેથી એની પૂરી માયમરુડી રાખવી ઘટે છે ચામુખજનાળો ભાગ ધૂડો કરી ઉનારી નકાશ છે

ચિત્ર નં. ૫-૬. લીલવાદેવા પામેથી મળેલી ધાતુપ્રતિમા આ ધાતુપ્રતિમા જાલોઃ તાલુકામા લીલવાદેવા પામેથી મળેલી સાન પ્રતિમાઓમાંની એક છે આ પ્રતિમાની પાછળ લેખ છે (ચિત્ર ૬) તે આ પ્રમાણે છે ઔ સંવત ૧૦૧૨ — શ્રી નાગેન્દ્રકુલે શ્રીસિદ્ધસેન દિનાકરચાવ્ય(ચ્યે) (મચ્છે) માદ્કયા કરાવિત્ત જ્ઞિત્રય

આ પ્રતિમા શ્રીપાર્વનાથજીની ત્રિતીર્થો છે આ પ્રતિમા પ્રાચીન પશ્ચિમ ભારતીય કળાના અતિમ અમયની છે અને એમા શુન્ગરોની કળા દૃષ્ટિગોચર થાય છે લીલવાદેવાની વધુ પ્રતિમાઓ માટે જુઓ Bulletin of the Baroda Museum, Vol. IX

ચિત્ર નં. ૭-૮ વડોદરાના દાદાપાર્શ્વનાથજીના દહેરામરમાની ધાતુપ્રતિમા વડોદરાના દાદાપાર્શ્વનાથજીના પ્રાચીન દહેરામરમા આ ધાતુપ્રતિમા છે પાછળનો ભાગ લેખ સહિત જાયો છે, વ્યાર ચિત્ર ૮મા આગળનો દર્શનીય ભાગ છે પ્રતિમા ધસાઈ ગયેલ છે લેખ આ પ્રમાણે છે શ્રી નાગેન્દ્રકુલે શ્રીગુણસેનવરિષ્ઠતાને ચક્રેશ્વરી સ્થાપિત્રયા કારિતેય

લિપિ જોતા આ લેખ વિક્રમના અગિયારમા સંક્રાના ઉત્તરાર્ધમા મૂડી ગદાય તેમ છે

પ્રતિમા ત્રિતીર્થક છે મોટા પદ્મ ઉપર ભગવાન મિગળે છે પણ પદ્મપ્રભુ નથી વાપ્તનમા આવી ચ્યના પ્રાચીન મૂર્તિઓમા તીર્થકર પ્રતિમાઓના આસનોમા આવે છે

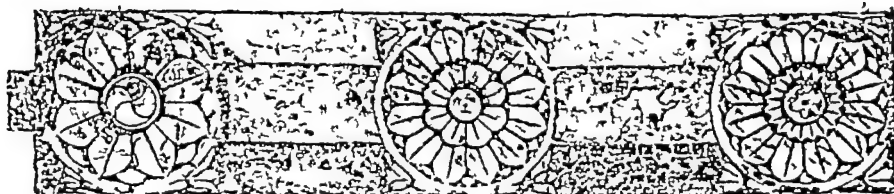
ચિત્ર નં. ૧૩ : દ્વારિકા નગરી તથા મમવસરણુ • આણના ઇલુવમ્મીની દેરી ન હના ખીન્ન શુભજની છતમા દ્વારિકા નગરી, ગિરનાર પર્વત અને સમવસરણુનો ભાવ છે. છતની વચ્ચે મમવસરણુ છે સાધુ-સાધ્વી અને શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ વગેરે મળનાયક શ્રીનેમિનાયક લગનાનના દર્શન માટે જતા જણાય છે એક ખૂણામા ચમુદ, ખારી, જળચર હવો, વદાણુ, જગલ અને મન્દિરો છે આ દેખાવ દ્વારિકા નગરીના બદ્ધનો છે એક ખાતુ ખૂણામા એક પર્વત ઉપર ચાગ શિખરગ્ધ મન્દિરો, નાની દેરીઓ, વૃક્ષો અને બહાર લગનાન કાઢિસઅ ધ્યાને લેલા છે આ ગિરનાર પર્વતનો ભાવ છે

ચિત્ર નં. ૧૪ : સહસ્રકણા પાર્શ્વનાથનો પાપાણુપટ . ત્રેલોક્ય દીપિકા યાને ધનુરુત્રિદાર નામે પ્રસિદ્ધ નલિની શુદ્ધના કળાકૌતલ્યના આદર્શ નમનારૂપ મન્દિર શ્રી ધનુશાશકે પદ્મમા મંડામા બધાવેલ છે ગણકપુરના આ જિન પ્રામાદમા એક મોટો સહસ્રકણા પાર્શ્વનાથનો પટ છે સૂર્યની આકૃતિ વચ્ચે નાગિણીઓ આથેતુ આ એક પ્રકારનું અયોજિત ચિત્ર નાગના જુદા જુદા નાગપાગથી અલકૃત થયેલ મનોહર દૃશ્ય રજૂ કરે છે આ પટ વિ સ ૧૯૦૩મા પ્રતિષ્ઠિત થયેલ છે તેની કારીગીરી જોતા લાગે છે કે વિક્રમ સવત ઓગણીસમી સદીના અત સુધી પણ શુદ્ધાત-ભાગવામા ચિત્રકળાની સારી પંપરા જળવાઈ હતી આવો સહસ્રકણા પાર્શ્વનાથ પાપાણુપટ ભારતમા ખીન્ને કામ નથી

ચિત્ર નં. ૧૫ • પાપાણુ પર કોતરેલ નન્દીધર દ્વીપ આ નન્દીશ્વર દ્વીપની ચ્યના દેખાતુ પાપાણુ ઉપર કોતરેલું રિલેપ છે, જે નન્દીશ્વર દ્વીપના પરના નામથી ઓળખાય છે આ પટ ઘણો મોટો છે અને ધનુશાશકના બધાવેલા ગણકપુરના ઔમુખજના વિખ્યાત મન્દિરમા છે

વાસ્તવમા આમા નન્દીશ્વર દ્વીપના બાવન જિનાલય જ રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન થયો છે દ્વીપના વર્ણન મુજબ એની ભૌગોલિક ચ્યના બતાવી નથી એટલે 'નન્દીશ્વર દ્વીપ બાવન જિનાલય પટ' કહી શકાય આ પટ બનાવવામા કળાકારે મુંદર કારીગીરી બતાવી છે

ગ્રેંડ ઉમાકાન્ત ત્રેમાનંદ શાહ

૨ : જૈન સાહવીજીઓની લખ્ય પાયાણુ પ્રતિભાઓ

જન સિવજાઓમાં પ્રતિનિધિભાવે આચાર્યો—સદ્ગુણો—સાધીઓનાં સ્મારકો તરીકે સૌએ જાને પાડકાઓને સ્થાન હતું. પાઠગણી તેમાં મૂર્તિસિંચની પ્રથાએ પ્રવેશ કર્યો અને પૂરિશ્વરને કામના કુલ કુલ વિચારમાં જૈન મતજીનો મૂર્તિઓ—ભક્ષે જ ૧ સંખ્યામાં જણુ—એવા મત્રે છે જે અસંખ્યની ગણત છે. પણ જૈન જાતમાં—સાધીજીનાં મૂર્તિસિંચો કપડામાં જ અસ્તિત્વ ધરાવતાં હોઈ તે ગણત લખતજ બધાપિ અપ્રાકાશિત જેવી જ રહી છે. અહીંનાં જણુ સાધીની મૂર્તિઓ એક સાથે જ પ્રથમ વાર જ પ્રાકાશિત થાય છે. સાધી-નિર્ણયનો પ્રારંભ ક્યારે કર્યો તેનો હું ચોક્કસ નિર્ણય નથી કર્યો જણુ ન. એકની મૂર્તિ ૧૩મી સદીના પ્રારંભકાળની હોઈ, સ્થાન છે કે તે અપ્રાકાશિત સમયથી આ પ્રકારે હોઈ હોય. જૈન સારના નિષ્ઠાશુ મુખ્ય સાધીજીનું સ્થાન સદ્ય ૧૩ી જીએ જ નંબરે હોઈ, આ મુખ્ય દ્વારા પૂજ્યવાની દરિએ બેઠેલા સમગ્રજનની પ્રતિનિધિ ધરાવવાનો હેતુ જણુ હોઈ હો સાધી મૂર્તિની પ્રતિનિધિ સિંધાન ૧૪૨મી સદીમાં રચાયેલા એ આશ્વર્યનિગર અખ્ય ૧૩મા અધિકારમાં છે. આથી આગળ—અખજીનાં સિંચપતિનાં કોરમાં સજાત પ્રકાર પાયાની વર્ણિતજ અખપતિઓને જણુ મળી.

ચિત્ર નં. ૧ જૈન આચાર્ય—સાધીજીની આસ્ત્રપાયાણુની કોઈથી મૂર્તિ કલ્પા સિંચીએ તેમના હાથમાં સદ્ગુણવત્તા પ્રતીકજાન રત્નેશ્વરજી—ઓપો, મુદ્રપતિ—મુખ્યચિહ્ના આપી એ હાથ કોટી નમસ્કાર કરતી જતાપી છે. એમાં કદિનરોડથી કલ્પનાની અને હાથ જોડાની કુલ દ્વારા નમસ્કારનો જે કાળ સૂચિત કર્યો છે તેથી અને મુખપાંખીને ખાનસલ જતાપી, મુખપાંખિ હાથ આગળ સાધિ, વિનીતપદાર અને લાલસપદ્મ તેજસ્વિનજી ૭ હાથ કરાવ્યું છે તેથી મૂર્તિ રમ અને કદીની જાની મૂર્તિ છે. મૂર્તિ નિદાલજ સાચજીનની સ્વસ્મુરિત સાધિત આખરને સદસા કદીન જાન છે.

મૂર્તિમાં અખપતિ પદ મુખી વસ્ત્રપરિધાન અને ઘણા ખમે કદની કદન નાખીને મહોર આપ્યો જૈન સાધીજીની વેપજીનું વસ્ત્રવિક કદન કરાવ્યું છે. ૧૩મી અને ૧૪મીએ જ લખાસિંચાઓ છે.

મૂર્તિની નમિયા લખમાં સ. ૧૧ ૫ મી મહાકુલ વરિચાળ ૪ આ પ્રકારેનો રૂઠો લેખ છે. આ લેખમાં સાધીજીનું નામ લખિત નથી. આ મૂર્તિ આ પરિચય લખપદનાં સ્વરૂપ છે.

ચિત્ર નં. ૨ જૈન સાધીજીની સ્મિતમસ્મિત પાયાણુમાં કોઈ કોઈથી બેઠી મૂર્તિ આ મૂર્તિ સ્વતઃ છે. પ્રથમ કે અખપદ મુદ્રા જેવી જાલ આપતી લખપદ હાથ રિચા છે. ઘણા હાથમાં મુખ્યચિહ્ના છે. અખપો હાથ ખંડિત મૂર્તિઓ છે. તે ખ્યા તેનો નેટકો કાલ ખતી પર દેખાય છે તે હાથથી લાય છે કે કિંઈએ હાથમાં મળ્યા આપી હોય. તેમનું રત્નેશ્વરજી—ઓપો પ્રાપ્તિપ્રકાર મતજીની મૂર્તિઓમાં મુખમાં જે રીતે અખપદ તે રીતે જાણી જણુ મતજીના પાયાના કાલમાં અખપદ છે.

મૂર્તિમાં પરિપાયાઓ તરીકે કલ્પા સિંચીએ કુલ ચાર રૂપાણુઓ જતાપી છે. આ સાધિ પાયાઓ સાધી નહિ જણુ કદરસ આપિતઓ છે. જણુ કુદરતે પ્રતિ-અખજી જાણુની એક એક

હી ન સા ધ્વી હી ઓ ની પા પા ણ - પ્ર તિ મા ઓ

ચિત્ર નં ૧

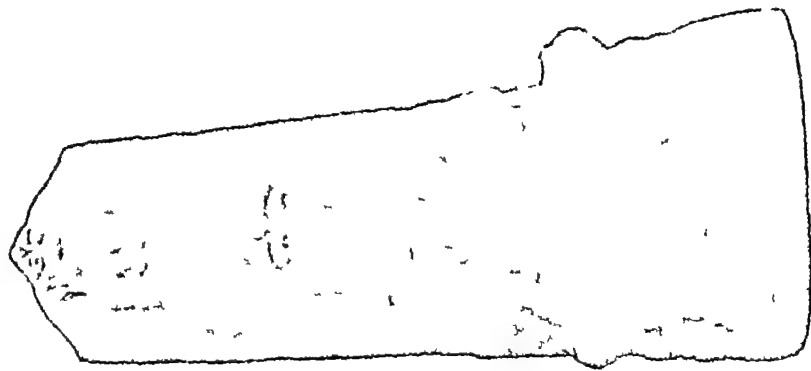
સ ૧૨૦૫ની સાધ્વીજીની પ્રતિમા

ચિત્ર નં ૨

ચિ મ ૧૨૦૫ની સાધ્વીજીની પ્રતિમા

[પાટણ બજારની મંદિરમાથી]

ચિત્ર નં ૩

ચિ મ ૧૨૦૫ની સાધ્વીજીની પ્રતિમા

[માતાના મંદિરમાથી]

૨ : જૈન સાધવીજીઓની સબ્બ પાપાણુ પ્રતિભાઓ

જન વિવશાઓમાં પ્રતિભાકાળમાં જાણાવે—સાધવો—સાધીઓનાં રમ્મ હો તરીકે મૂકો અને પાપાકાળોને સ્થાન દનું પાળાથી તેમાં મૂર્તિસિંચની પ્રણામે પ્રવેશ કરે અને પતિજીને કદ તથા દુષ્ટા દુષ્ટ વિશાવર્ષા જૈન જાળોની મૂર્તિઓ—અને અન્ય સબ્બમાં પણ—એક મને છે એ જાણી ગયાના છે પણ જૈન જાળો—જાણીકાનાં મૂર્તિસિંચો કાલિદાસ ન જાનિત્વ પાત્રનાં દોષ તે જાળના લગભગ અઘાપિ અપ્રાપ્તિન ગેર ૧૨વી છે જાળોમાં પણ સાધવીની મૂર્તિઓ એક સાથે ન પ્રત્યક્ષ થાર ન પ્રાપ્તિન થાય છે સાધી—સિંચનાં પ્રવેશ કરારે જ્યો તેઓ દુઃસંઘસ નિવૃત્ત નથી જ્યો પણ ન. એકની મૂર્તિ ૧૩મી સમિત પ્રા-પ્રજાતની દોષ સમત છે તે જાણીતા જાળથી જાળ પ્રાપ્તિ કરે કઈકોય જૈન સત્તા અઘરણ મુત્તલ સાધીજીનું સ્થાન સ્વયં પછી મીરે ન નમરે દોષ જાળ પ્રાપ્ત દ્વારા જાળથી રહિતે જાળ જાળાવની પ્રાપ્તિ કરવાનાં રેતુ પણ દોષ દો. સાધી મૂર્તિની પ્રતિજ્ઞા વિષય જરમી સદીમાં અપેક્ષા થે જાળાવનાર પ્રજા ૧૩મી અધિકારમાં છે જાળી અઘર—અઘરુના સિંચવિવશ જોવામાં અઘન પ્રાપ્ત જાળની તદ્દિવશ જાળાવનીઓને જાણે ખરી

ચિત્ર નં. ૧ જૈન આચાર્ય—સાધવીજીની આરસપાપાણુની ટીકી મૂર્તિ કુલજ સિંચીએ તેમજ પ્રજા સાધીજીનાં પ્રાપ્તિપ્રજાન રમેદ પુ—જોધો, મુદપતિ—મુત્તલિસ જાળી ન દાવ એકી નમ્રાર કરતી જાળી છે જિયા કલિમતોયી જાળની અને દાવ મેજાની કુલ દ્વારા નમ્રારનો એ જાળ મુત્તિ કરે છે તેથી, અને મુત્તલિનિને ખાતમ જાળી, મુત્તલિ નિ ૭૫૨ જાળાવ સમિત, વિનિમિત્ત અને જાળાવજી તેમજિનું ૭ જાળ કાળું છે તેથી મૂર્તિ રમ્મ અને જાળાવ જાળી રમ્મ છે મૂર્તિ નિદાતા જાળાવની સ્વમુત્તિ ન જાનિત્વ જાળાવનું સ્વસ્ર જાળ થાય છે

મૂર્તિમાં જાળાવ પાપાણુ સ્વમુત્તિ અને જાળ અને જાળની જાળ નમ્રારે જાળાવે જૈન સાધીજીની વેગજાળુ જાળાવિસ જાળાવ કરમ્મ છે જાળી અને જાળાવે ને જાળાવિસાળો છે

મૂર્તિની નિમિત્ત જાળાવ ન ૧૧ ૧ લી જાળાવ જાળાવિસ ન જાળાવેનો દુષ્ટ જોવા છે જાળાવ સાધીજીનું નમ્રાર જાળાવ નથી જાળ મૂર્તિ જાળાવિસ જાળાવિસ જાળાવ છે

ચિત્ર નં. ૨ જૈન સાધવીજીની સ્વમુત્તિપ્રજા પાપાણુમાં જોરી કરતી એકી મૂર્તિ જાળ મૂર્તિ જાળાવ છે જાળાવ તે જાળાવ મુત્તલિન ગેર જાળ જાળી જાળાવ જાળાવિસ છે પ્રજા જાળાવ મુત્તલિસા છે જાળાવ દાવ જાળાવિસ કરતો છે તે જાળાવે ગેરનો જાળ જાળી જાળાવ છે તે જાળાવે જાળાવ છે તે જાળાવે જાળાવ જાળાવ દોષ. તેમજુ રમેદરણ—જોધો પ્રાપ્તિપ્રજામાં જાળાવની મૂર્તિઓમાં જાળાવ ને રિતિ જાળાવ તે રિતિ જાળાવ જાળાવિસ જાળાવ જાળાવ જાળાવ છે

મૂર્તિમાં જાળાવિસાળો તરીકે કુલજ સિંચીએ કુલ જાળાવિસાળો જાળાવ છે જાળાવિસાળો જાળાવિસ નિદે જાળાવિસ જાળાવિસાળો છે જાળાવિસાળો જાળાવિસ જાળાવિસ જાળાવિસ જાળાવિસ

આકૃતિ ખગિત ચર્ચ ગર્ભ છે છતાં એમ લાગે છે કે આગેયને ડગાડાં કંઈ ને કંઈ ઈર્ષ્યંત બતાવી મેં આને ઉપાસનાનો એક ભાવનાથી આદર કર્યો છે એમાં જે બે આકૃતિઓ અખંડ દેખાય છે તેમાં એક ઊભી ને બીજી બેઠી છે ઊભી આકૃતિ ઊભરાના કોઈ આધત ઉપર ઊભા ગદીને પોતાના પૂજ્ય સાધ્વીજીની વાસ્તોપથી પૂજા કરતી હોય તેમ લાગે છે ગિરિપીએ તેની ઊભરાની પદ્ધતિ ખૂબ જ આદર્ય અને વિનયભાવથી બતાવી છે મુખ ઉપર પૂજન અને ભક્તિનો હારો ભાવ વ્યક્ત કર્યો છે તેને સવસ્ત્ર બનાવી મૂર્તિમાં ઉત્તરીય વસ્ત્ર જે ખૂબીથી નાખ્યું છે તે શિરપટ્ટાના ગીરમાં સંવિગેષ ઉમેરો કરે છે એ કૃતિ કોઈ અગ્રણી ભક્તચાવિદાની ગણવે છે આધ્વી મૂર્તિના પલાલી વાળેલા ગળા પગ નીચે, મૂંડપિંચે પોરેલી જે ઉપાસિકા બનાવી છે તેના મુખ ઉપર શિરપીએ આત્મભક્તિભાવ અને પ્રસન્નતાનું મનોરમ દશ્ય બતાવ્યું છે મૂર્તિ ઉપર તીર્થસ્નાની એક પ્રતિમા પણ ઉપસાની દાદી છે

આ ગિરિપત્ર સમગ્ર દર્શન એટલું આદર્ય અને ભાવનાથી છે કે જેથી આપણે પ્રાપ્ય સાધ્વીમૂર્તિ શિશ્વમાં આને સરસ્વેશ્વ તર્કિક સદેએ મિત્રદાવી શકીએ

પણ જોની વાત એટલી જ કે કળા અને સૌંદર્યતા જાનરૂપથી અનસિન અને ગુપ્ત એવા વહીવટારોએ તે મૂર્તિ ઉપર પ્રમાણથી વધુ મોટા અને મેળ વિનાના બાધા જેવા અસ્તુઓ, મોટી ભ્રમરો, નવે અને તદન બિનજરૂરી મોટા સાદા જેવા દીકાઓ ચોટારી મૂર્તિની સુસ્તતા અને ભવ્યતામાં ભાગે ઊણપ આપવા સાથે દૂપતાના દર્શન કરાવ્યા છે

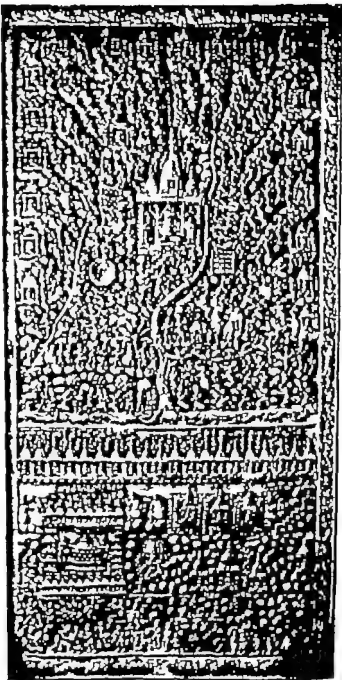
મૂર્તિ નીચે — વિ સ ૧૨૫૬ કાર્તિક વદિ ૧૭ ચુવે દેવમતિગણીની મૂર્તિ [] ॥ આ પ્રમાણે લેખ દોતરેલો છે આ મૂર્તિ ગુરુગત-પારણના અષ્ટાપદના મંદિરમાં છે

ચિત્ર નં. ૩ આરંભપાપાણુની સાધ્વીજીની મૂર્તિ • સાધ્વીજીની આ મૂર્તિ પોતાના મતક ઉપર ગદેડી વ્યવહાર્ય નિન પ્રતિમાને નમસ્કાર કરવા ભદ્રાસન પર પ્રવચન(?)મુદ્રાએ હાથ લેડીને બેઠેલા હોય તેનો ભાવ કર્ક કરે છે તેઓ સવસ્ત્ર છે તેમની ગળી બાજુએ દીક્ષિત અવસ્થા સ્પષ્ટ અને અહિંઆ ધર્મના પ્રતીક સમાન ગનેદગલ-ઓવો દેખાય છે, જેની દાડી હાથના દાગ ઉપર ચર્ચને ફેડ ઉદર ભાગને ચપાવી છે ગળા હાથની કોણી નીચે લટકતો વસ્ત્રનો છેડો દેખાય છે આનું ગિરિપદામ સ્પષ્ટ પાતિનું આમીણુ દબના મિશ્રણનાળુ છે આમાં પણ વહીવટદારોએ નવાંગે દીકાઓ નિર્ગંધ ચોળા છે

જનનાની અજાનતાને કારણે માત્ર તીર્થની આ મૂર્તિ “શ્રી ગૌતમચામીજીએ ભગવાન મહાવીરને મરતક ઉપર ધાગણુ કર્યો છે” એ રીતે જ વર્ષોથી ઓળખાતી ને પૂજતી હતી પણ એ વસ્ત્ર પર માત્ર સા જવાનું થતા આ ભમ દુર દગલો અને એ પ્રતિમાજીને બાજુમાંથી ઉઠાવી મનુષ્ય પધગવવા સ્થાન વ્યૂંહતું નેત્રી નીચેના શિક્ષાવેળમાં વિ સ ૧૨૯૮નો ઉદ્દેશ છે ને કાર્યપદ્મસિરિ એવું નામ છે સમયના અભાવે ને લેખની વધુ અગ્રપદ્ધતાના કારણે સંપૂર્ણ લેખ લઈ શકાયો નથી આ મૂર્તિ ગુરુગતના ખેડ પામેના માત્ર તીર્થની છે

ઉપરની ત્રણેય મૂર્તિઓ એક જ સૈકાની અને વળી આદિ, મધ્ય અને અન્તના ભાગની છે

મુનિશ્રી યશોવિજયજી

प्राचीन भारत की शक्तिशाली राजधानी का दृश्य

આકૃતિ ખગિત ચર્ચિગર્ભ છે છતાં એમ લાગે છે કે ચાગ્યને કળાકારે કંઈ ને કંઈ અર્થગત બતાવી મેના અને ઉપાસનાનો એક લાવવાથી આદ્યે ગદ્ દયા છે એમા જે બે આકૃતિઓ અખડ દેખાય છે તેમા એક ઊભી ને બીજી એડી છે ઊભી આકૃતિ ઊભાના કોઈ આધન ઉપર ઊભા રહીને પોતાના પૂજ્ય સાધ્વીજીની વાસ્તવેપથી પૂજા કરતી હોય તેમ લાગે છે જિંપીએ તેની ઊભાની પદ્ધતિ ખૂબ જ આકર્ષક અને વિનયભાવભરી બતાવી છે મુખ ઉપર પૂજન અને ભક્તિનો ઊગે ભાવ વ્યક્ત કર્યો છે તેને અવગ્રહ બતાવી મૂર્તિમા ઉત્તરીય વસ્ત્ર જે જાળીથી નાખ્યું છે તે શિલ્પકળાના ગૌરવમા સવિશેષ ઊભેને કહે છે એ કૃતિ કોઈ અગ્રણી ભક્તશ્રાવિકાની સજાવે છે સાધ્વી મૂર્તિના પલાડી વાળેલા ગળા પગ નીચે, ધૃતશિલ્પે પોરેલી જે ઉપાસિકા બતાવી છે તેના મુખ ઉપર જિંપીએ આત્મભક્તિભાવ અને પ્રસન્નતાનું મનોરમ દ્રશ્ય બતાવ્યું છે મૂર્તિ ઉપર તીર્થંકની એક પ્રતિમા પણ ઉપચારી કાઢી છે

આ શિલ્પનું સમગ્ર દર્શન એટલું આકર્ષક અને લાવવાહી છે કે જેથી આપણે પ્રાપ્ય સાધ્વીમૂર્તિ શિલ્પમા આને સર્વોચ્ચ તરીકે મહેત્તે મિલદાવી નાપીએ

પણ એટલી વાત એટલી જ કે કળા અને સંદર્ભના જ્ઞાનગ્રંથી અનલિન અને શુદ્ધ એવા વહીવટદારોએ તે મૂર્તિ ઉપર પ્રમાણથી વધુ મોટા અને મેળ મિતના બાધા જેવા અણુઓ, મોટી ભમગે, નવે અગે તદ્દન બિનગરગી મોટા સાદા જેવા ટીકાઓ ચોટારી મૂર્તિની સુદગતા અને ભવ્યતામા ભાગે જણુપ આણુના માથે કદૂપતાના દર્શન કરાવ્યા છે

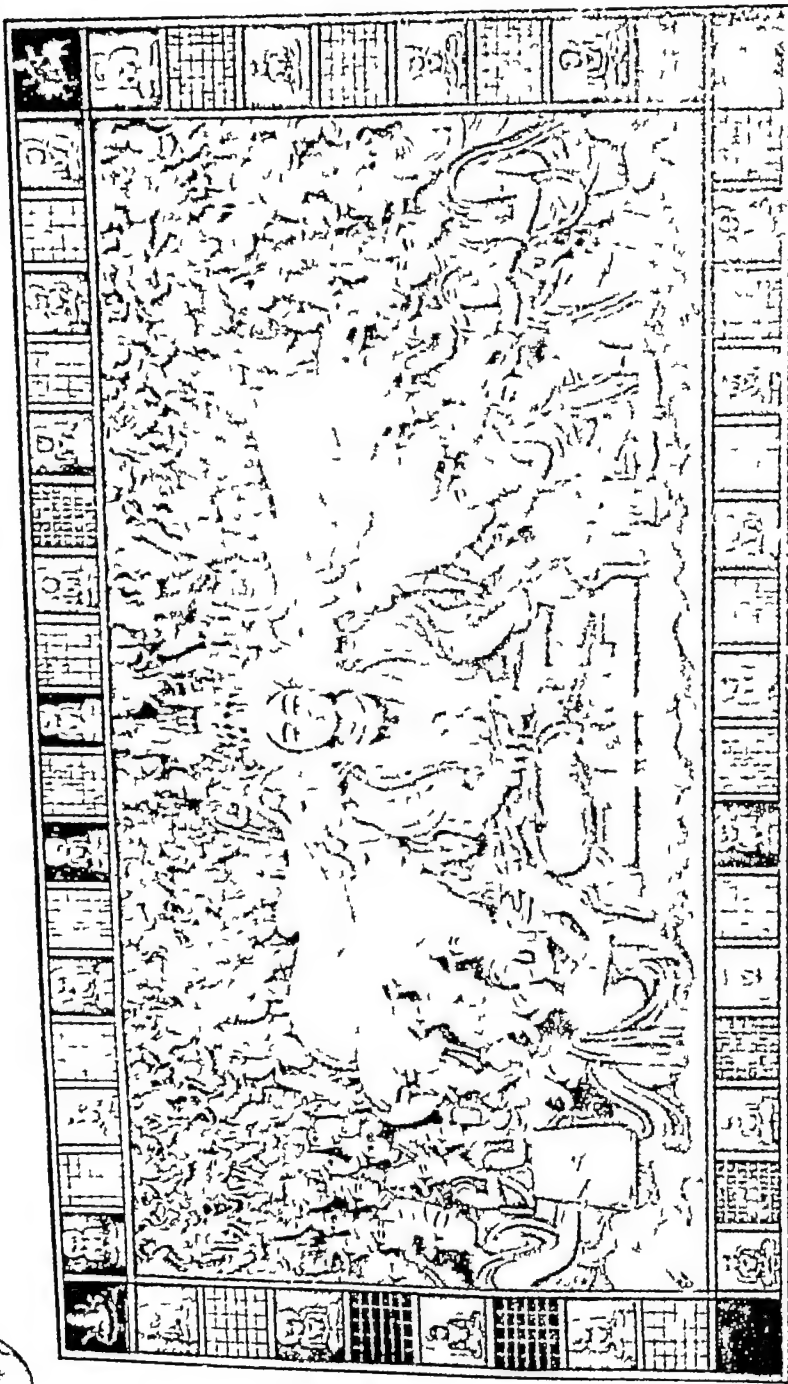
મૂર્તિ નીચે — વિ સ ૧૨૫૫ કાતિક વાદે ૧૨ પુષે દેવમતિગણીની મૂર્તિ [] ॥ આ પ્રમાણે લેખ દોતરેલો છે આ મૂર્તિ શુજનન-પાટણના અષ્ટાપદ્ધના મદિરમા છે

ચિત્ર નં. ૩ આરમપાપાણુની સાધ્વીજીની મૂર્તિ સાધ્વીજીની આ મૂર્તિ પોતાના મગતક ઉપર રહેતી અચ્ચારાધ્ય બિન પ્રતિમાને નમરકાર કરવા ભદ્રાસન પર પ્રવચન(?)મુદ્રાએ હાથ બેઠીને બેઠેલા હોય તેમો ભાવ ગદ્ કરે છે તેઓ સરખ છે તેમની ગળી બાજુએ દીક્ષિત અવગ્યા સસક અને અહિંઆ ધર્મના પ્રતીક સમાન ગ્નેહરણ-ઓવો દેખાય છે, જેની મટી હાથના કાકા ઉપર થઈને ઠેક ઉદર ભાગને સ્પર્શતી છે ગળા હાથની કોણી નીચે લટકતો વસ્ત્રનો છેડો દેખાય છે આનું શિલ્પકામ મૂલ્ય પદ્ધતિનું આખીણુ દબના મિશ્રણવાળું છે આમા પણ વહીવટદારોએ નવાંજે ટીકાઓ નિર્ગ્યંક ચોક્ષા છે

જનતાની અજ્ઞાનતાને કારણે માત્ર તીર્થની આ મૂર્તિ “શ્રી ગૌતમજગમીજીએ ભગવાન મહાવીરને મગતક ઉપર ધારણુ કર્યા છે” એ રીતે જ વર્ષોથી ઓળખાતી ને પૂજતી હતી પણ બે વરસ પર મારુ લા જવાનું થતા આ ભ્રમ દૂર કરાવ્યો અને એ પ્રતિમાજીને બાજુમાથી ઉઠાવી સન્મુખ પથગવવા સ્થાન કર્યું હતું તેની નીચેના શિલાલેખમા વિ સ ૧૨૯૮નો ઉલ્લેખ છે ને વાર્ષવદ્મસિરિ એવું નામ છે સમયના અભાવે ને લેખની વધુ અસ્પષ્ટતાના કારણે સપૂર્ણ લેખ અર્ધ શકાઓ નથી આ મૂર્તિ શુજરાતના ખેમ પામેના માતર તીર્થની છે

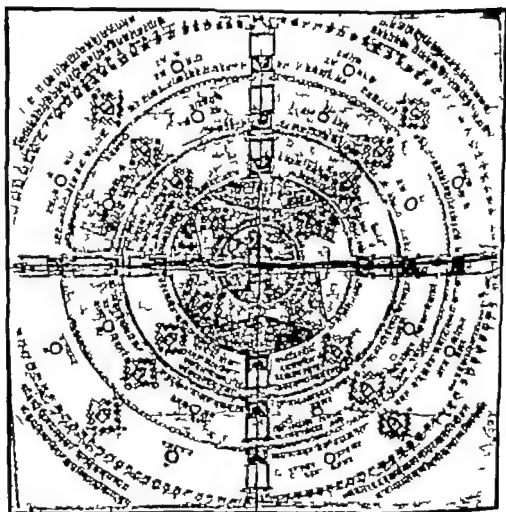
ઉપરની ત્રણેય મૂર્તિઓ એક જ સૈદ્ધાંતી અને વળી આદિ, મધ્ય અને અન્તના ભાગની છે

મુનિશ્રી યગોનિબચછ

શ્રમણ મગવાન મહાવીરનો મેરૂપયંત ઉપર જન્મભિષેક

સીર્ષર્ષેન્દ્ર મગવાનને લોઢામાં હરને વેઠા છે. હુપમરૂપધારી શ્વેત દેવગણ અભિષેકોત્સવ ડગલી રહ્યા છે. ધાર્મિક વિનિયો દ્વારા કાઢાને ડતેજલ આપવાની જાન સાધુઓની પરપરા ઘણા સેકાઓથી જોવા મળે છે. આને પણ જાન આગળો સર્વમાન્ય પવિત્ર કરૂપસૂત્રચિત્રોનું સર્જન કરાવે છે. આ ચિત્ર પૂ. મુનિવર શ્રીવશોવિજયજી મદારાજના સમગ્ર પૈત્રીનું જયપુરી કાઢાનું પ્રતીક છે.

गणेशदेव वराहमिहिर की गणितसंग्रह की व्याख्या की गई है।
 वि. सं. १९९१ में श्रीगणेशदेव की स्मृति में

૪ : ઐતિહાસિક વસ્ત્રપટ

ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના જીવનકાળની વિચારણામાં અમૂતપૂર્વ પ્રદાશ પાડતો વિ સ ૧૬૬૩માં ચીતગયેલો આ ઐતિહાસિક વસ્ત્રપટ જૈન ધર્મની માન્યતા મુજબ દોગયેલા મેરુપર્વતનો છે મેરુપર્વતને કૃતી જે પુષ્પિકા છે એ અતિમૂલ્યવતી હોવાને કારણે પ્રથમ જ પ્રદાશમાં મૂક્યો છે

આ વસ્ત્રપટ વિ સ ૧૬૬૩માં ઉ ગુજરાતમાં કનોડા-ગાભૂ પાસે આવેલા કળસાગર ગામમાં ચીતરાયેલો છે તેના આલેખક જૈન શાસનના અદ્ભુત ન્યોતિર્ધર્મ પ્રદાશ વિદ્વાન, સર્વદર્શનવિજ્ઞ, સંકડો ગ્રંથોના ગ્રંથિતા, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશાગ્દ મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના ગુરુદેવ પૂજ્યશ્રી નયવિજયજી મહારાજ છે અને તેમણે પોતે જ પટમાં ગણિતસંવિજયયોગ્ય લખીને અશિષ્ય શ્રી યશોવિજયજી ગણિ માટે જ તૈયાર કર્યા છે તેમ ૨૫૪ કર્ણી છે ઉપાધ્યાયજીનો જીવનકાળ નક્કી કરવા માટે એક અમૂલ્ય ઐતિહાસિક દગ્તાવેજ જેવો આ પટ બની ગયો છે

પૂ ઉપાધ્યાયજીની જન્મ, દીક્ષા, વરીદીક્ષા, પદપ્રાપ્તિ કે અવસાન અંગેની આધારભૂત તિથિ મળતી નથી માત્ર સવતો ને તે પણુ જન્મની, વરીદીક્ષા, પદપ્રાપ્તિ ને સ્વર્ગગમનની “સુજસવેલી”માં માત્ર મળે છે લઘુદીક્ષાની તો સાલ પણુ નહિ

એમાં વરીદીક્ષાની સાલ ૧૬૮૯ નોંધી છે તેથી દીક્ષા વચ્ચે થોડા મહિનાનું અતર હોવું જોઈએ

ખીજી બાજુ આ પટની પુષ્પિકામાં તો ૧૬૬૩ની સાલ વખતે ઉપાધ્યાયજીને ગણિ તરીકે ઓળખાવ્યા છે આ પુષ્પિકાના પુરાવાના આધારે પચામેક વર્ષથી જે વિદ્વાનો તેમનો જીવનકાળ લગભગ ૧૦૦ વર્ષનો છે એવું કહેતા આવ્યા છે તેને સમર્થન મળે છે *

મુનિશ્રી યશોવિજયજી

* આ પટ પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસુરિજી મહારાજના શિષ્ય મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજને સ ૨૦૦૬ માં અમદાવાદ મુકામે અણધાર્યો પ્રાપ્ત થયો હતો પટનું માપ ૧૦" x ૧૦" છે આ પટ મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજના અમદાવાદે છે — સપાદકો

આ પુરિષકર્તા એટલે જગજીવનના આત્મ્ય છે તે વિ. સં રાખ્યામાં મેળવવા મેળવ દેશ
દેવગુપ્તનાથ—દેશના પ્રાણ રાધા મૈત્રીભોક્ષીના રાજ્યના ગુહ્યસ્વચ્છતાને અનુકૂળિય બાબતની
હિ કસ્ટારિયા શિખ માનવડના શિખ હીરાણું આ પ્રતિ લખી છે

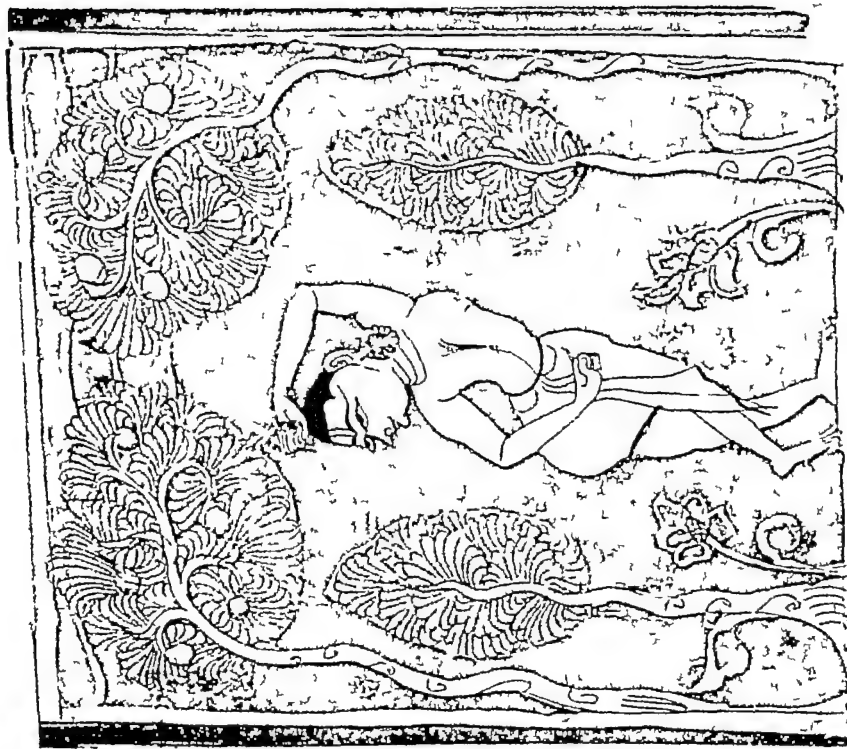

चित्र नं २ सोमा राजकुमारी साथे भगवाननुं पाणिग्रहण

चित्र नं १ वासभवनमा पुट्टीमाता साथे भगवान् श्रीसुपार्थनाथ

चित्र ५ श्रीसुपाठर्वनाथ भगवाननी मोक्षप्राप्ति

चित्र नं. ३ सहस्राव्रत उद्यानमा भगवाननी दीक्षा.

પ્રતિની પુષ્પકામા એ જાણનામા નથી અગત્ય કે પ્રતિમાના વિશે લીલાવત્સુનિએ પોતે આલેખેલા છે કે દોઈ નિષ્ણત ચિત્રકરે આલેખેલા કે પાનપત લીલાવત્સુના આલેખેલા ચિત્રો નહિ હોય છતાં એ પ્રથમ સામાન્ય રીતે આપણે તે જ માન્ય

ચિત્રોની લગાઈ પહોળાઈ સ્થાનેમા વર્ગને ૮૪ x ૪૫૫ હિંતી છે અને એ ૪મા ઓડી ૮૪ x ૪૫૫ હિંતી કે મોટા ભાગના ચિત્રો ૩૪ x ૪૫૫ હિંતી કે દોઈ દોઈ ચિત્ર ૪૫ x ૪૫૫ હિંતી પણ છે ચિત્રોમા લાલ, લીલો, પીળો, આમભાની, શ્યામી, રાળો, સંજો મોંઢેરી અને પેરી એમ નવ રંગનો ઉપયોગ કરામા આવો છે રંગોની યનાવટ અને મિત્રાશો અનિયેષ્ટ દોઈ પ્રતિ પ્રાચીન અને તે માટે ઘૂર્ણ થયા છતાં રંગોની ઝમક અને તેનું આંટવ આગળે પણ આપને આ પે છે આપને લા પ્રાચીન રાજાવી પણા યાગા રંગોનું નિર્માણ અને તેનો ઉપયોગ થતો હતો, તેનું લાન આપણને પ્રાચીન ગ્રંથોમાના ચિત્રો અને પ્રાચીન ચિત્ર સદ્વિનયોના દ્વારથી વાય છે આ રંગો મુખ્યત્વે વનસ્પતિ, માટી અને પાનુઓનાથી જનતા હતા જેને લગતા ધણા પણા ઉપેખો આપણને પ્રાચીન ગ્રંથોમા અને ખાસ કરીને ત્રિપ્રમાણ પ્રાચીન પાનાઆમાથી મળી આવે છે આમા કટલાક ઉપેખોની નામ મેં લાઈ સાગભાઈ નમાય મપાતિ “ચિત્ર-પદુમ”માના મારા ‘ભાસ્તીય લેન ગમગચ્છરૂતિ અને લેન લખનુળા’ નામના અનિરિત્ત લેખમા આપી છે તે પછી આને લગતા બીજા કેટલાય ઉપેખો મળી આવ્યા છે આથી ચિત્રકળા આપિ માટે ઉપયોગી રંગો યનાવવાની દુશળતા આપને લા કટલી અને કેવી હતી તેનો આપણને ખ્યાલ આપી રહે છે

પ્રાચીન ચિત્રકળાના નિર્માણ મામે આજની કેટલીક વિશિષ્ટ માન્યતા, રૂપના અને તર્ક-આસેપો હોવા છતાં આ ચિત્રોના નિર્માણમા એ વિશિષ્ટ પરંપરા હતી, એમા તો જરાય નહાને જ્ઞાન નથી એ નિર્માણ પાળના કટલાક ખ્યાનો સીમગઈ જરાને લીધે એ રીતરૂપ અને, એ દોઈ ખાસ વસ્તુ ન ગણાય એટલે પ્રસ્તુત ચિત્રોનું નિરીતલુ કરનારે ગમુખ વિશિષ્ટ દૃષ્ટિએ તેનું અવધોડન કરવું જોઈએ આ ચિત્રો આપણા પ્રાચીન રીતરિવાજો, મરૂટિ, વેપ વિગત આદિ અનેક યાગતો ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ પાડે છે, એ એક ખાસ ધ્યાનમા રાખવા જેવી વસ્તુ છે આટલું દૃઢમા જણાવ્યા પછી હવે પ્રતિમા જે ક્રમે ચિત્રો અને તેનો પરિચય નોંધાયેલો છે તેનો ઉતારો આ નીચે આપનામા આવે છે

પદ-પદ્મ

ચિત્રાક

ચિત્રપરિચય

૧-૦

૧ શ્રીમુખાચરિત્ર

૨-૧

૨ શ્રીસરસ્વતી દેવી

૨-૦

૩ ગુન્મૂર્તિ

૨૨-૨

૪ પ્રથમ મન । મધ્યમઝરિમ ત્રિવેકે મોચ

૨૫-૨

૫ ભાદ્રપદ પુન્યદેવી સુમિનાનિ પર્યતિ

૨૫-૦

૬ ગજાદિ ચતુર્થ સુમિનાનિ ૪૪

૨૭-૧

૭ રાજા શ્રીમુખકટ । રાજાને સુમિનાનિ કથયતિ રાજી ।

૨૮-૧

૮ ચારગમુનિ સુખફલ નિચારવતિ । રાજા સુપદ્મ સુગતિ ।

चित्र नं ४ श्रीसुपार्व्वनाथ स्वामिना प्रथम विज्ञ गणधरनु घनमां आगमन अने पर्यदा समक्ष धर्मोपदेश.

પત્ર-પૃષ્ઠ	ચિત્રાંક	ચિત્રપરિચય
૨૬૬-૨	૩૦	ઉપર—સહકારતે શ્રુતજ્ઞાનિન મુનિ કીરી નમસ્કરોતિ નીચે—રિપુમર્દનરાજાએ શુક શુકી સવાદ કુર્વેતિ
૩૩૨-૨	૩૧	આણા પાનામા ચિત્ર છે ડાવી વાજૂ—રાજશ્રવણે ધ્મજ્ઞાનભૂમિકાયા વેતાલા નમતિ જમણી વાજૂ—વેતાલ ધાવિવિ પ્રધરૂપા
૩૩૩-૨	૩૨	આણા પાનામા ચિત્ર છે ડાવી વાજૂ—રાજા સભાયામુપવિષ્ટ । વેતાલ-છત્ર ધરતિ જમણી વાજૂ—વેતાલ નૃત્ય કુર્વેતિ । એક તુલાહસ્તો નૃત્યતિ વૃદ્ધરૂપ
૩૮૬-૧	૩૩	આણા પાનામા ચિત્ર છે ડાવી વાજૂ—રાજા સભાયા ઉપવિષ્ટ । વિક્રમરાજા જમણી વાજૂ—આકાશાત્ સ્વેદક-સ્પન્નધારી વેતાલ ઉત્તરિત । વેતાલ સુદ્ધ કરોતિ રાજપુરુષે સાર્ધમ્
૩૮૭-૧	૩૪	આણા પાનામા ચિત્ર છે ડાવી વાજૂ—શંકુકુમર વેતાલ પ્રતિ ધાવિત । રાજાન પ્રતિ વદતિ પાઠૌ લગિત્વા જમણી વાજૂ—વેતાલરૂપ યુધ્ધમાનમ્ । અત્ર વનમધ્યે સૂર્ય સંતિ કેચિત્ । દૃષ્ટા કુમરેણ । ત્રાહુમ્યા મિલાપક કુર્વેતિ દ્વૌ પુરુષૌ
૪૩૯-૧	૩૫	વનમધ્યે ગણધર* સમાગત । દિગ્ગણધર
૪૪૦-૨	૩૬	આણા પાનામા ચિત્ર છે ડાવી વાજૂ—શ્રીસુપાર્શ્વજિન શૈલેશીઘ્યાનમાશ્રિત સમ્મેતશિશ્વરોપરિ વચમા—દેવા મૃતકવિમાનમુત્પાટયતિ । તીર્થંકરસ્ય ઉત્સવ જમણી વાજૂ—શ્રીસુપાર્શ્વજિનદેવસ્ય દેવા અગસસ્કાર કુર્વેતિ સમ્મેતશૈલોપરિ
૪૪૧-૧	૩૭	શ્રીસુપાર્શ્વજિના મુક્તિ પ્રાપ્તા

આ ઉતારો સુપાસનાહચરિયંની હસ્તલિખિત પ્રતિમા ચિત્રોની બાજુમાં જે ચિત્ર-પરિચય આદિ લખેલ છે તેનો અક્ષરશ મૂળમા છે તેવો આપવામા આવ્યો છે એ શુદ્ધ સંસ્કૃત ભાષામા નથી પણ મિશ્રિત ભાષામા છે છતાં એ પરિચય સંસ્કૃતપ્રધાન ભાષામા છે એ સ્પષ્ટ દેખાય છે પ્રસ્તુત સ્મારક અથવા ઉપર નોંધેલા ૩૭ ચિત્રોમાથી પસંદ કરીને મુંદર ૭ ચિત્રો છાપવામા આવ્યા છે

પ્રથમ ચિત્ર પ્રતિમા ૧૩૩ છે, જેમા ભગવાન્ શ્રીસુપાર્શ્વનાથની માતા પોતાના પુત્રને લઈને પારણામા બેઠા છે અને પુત્રને રમઝી રહ્યા છે

બીજી ચિત્ર પ્રતિમા ૧૭મુ છે. તેમાં સુધા વધાલ સોમા નામની રાજકુમારીને ૫ હાડી રવા છે એ પ્રમથનુ દર્શન છે. એમાં એમાં ચોરીની અને હનમેશવનો પ્રમથ દેખાવામાં આવ્યો છે.

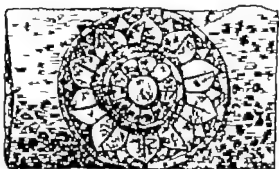
ત્રીજી ચિત્ર પ્રતિમા ૧૮મુ છે. તેમાં ભગવાનના દીપાગ્રસ્થનુ દર્શન છે. એટલે ભગવાનને કેમકેન હાથ મળાવવામાં આવ્યા છે. આ ચિત્રમાં જુઓને અતિસુમર રીતે ચીતરવામાં આવ્યા છે. ત્રીજી ચિત્ર આકારીક બને છે.

ચોથું ચિત્ર પ્રતિમા ૧૯મુ છે. એમાં શીશુપાળનાં વારવામાંના મુખ પડકારુદા જેવું નામ વિખણવું છે. તે વનમાં જઈને શરેલ હરી રવા છે. આ ચિત્રમાં જોઈનું મુગ આપન અને સપૂરક કૃષ્ણેટને ત્રીજીની પદાનુ નિર્મિત ભગવાનુ ચિત્ર શેરવામાં આવ્યું છે.

પાંચમું ચિત્ર પ્રતિમા ૨૦મુ છે. ન તે ભગવાનના નિર્ધનુ-કમલકરને કરતા હનવામાં પ્રસ્થનો લગતુ છે. આ ચિત્રને ચિત્રશરે ગણ વિશ્વકર્મા આપેલું છે. પ્રથમ વિશ્વકર્મા ભગવાન મહેનશિખા ત્રિરિ ઉપર કૃષ્ણેટાખ્યાન—અદિતિ સમર્પિત મે છે એ દેખાવ છે. વચ્ચેના ચિત્રમાં ભગવાનના દેહને સિખામાં પથરાતી રેલકાઓને નિર્ધનુ—મહાસ્તર Cનક્ષત્રા મળ્યાના છે અને કે શા ચિત્રમાં ભગવાનના દેહનો અગ્નિસ શર દર્શાવ્યો છે. અગ્નિની ભગવાનનોની વચ્ચે ભગવાનના દેહનુ દર્શન આપ્યું હોય રીતે આમેજવામાં આવ્યું છે.

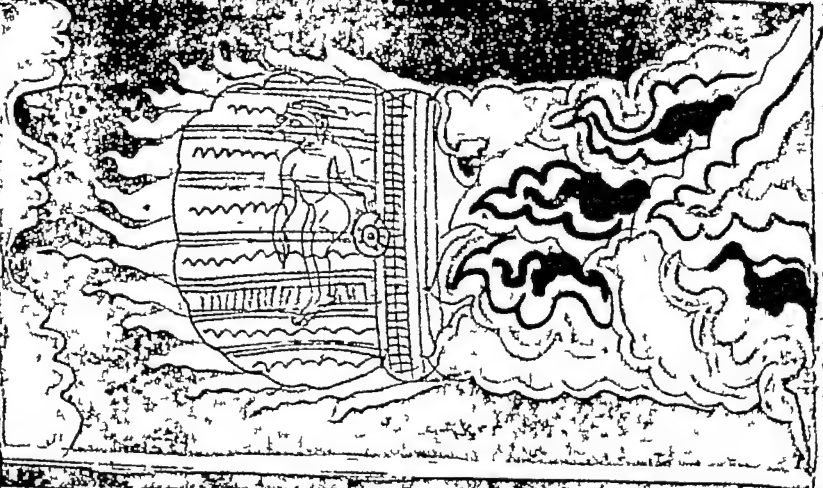
છઠું ચિત્ર પ્રતિમા ૨૧મુ એટલે અદિતિ ચિત્ર છે. એમાં ભગવાન શીશુપાળનાં વારવામાંને મિદિપદમાં પ્રાપ્ત થવાનું આપેલું છે.

આમ આ ભગવાને સૂચવતા કે ચિત્રો આ સ્મારક પ્રથમાં આપવામાં આવ્યા છે. ૭ પ્રથમ પ્રથમ ચિત્રકળાના અપૂર્વ નક્ષત્રા છે અને રમ્મ કમલની સોલનુ અત્યે પ્રતિક છે.

आदवाशूनकशिशानैतत्प्रादयति नैर्धकस्याउसव

३

२

चित्र ६ भगवान् श्रीसुपार्थनाथ स्वामीनु निर्वाणकल्याणक

१ सातमा तीर्थकर श्रीसुपार्थनाथ भगवाननु समेतशिखर गिरि उपर कायोत्सर्ग मुखमा निर्वाण
२ भगवान् श्रीसुपार्थनाथ स्वामिना देहने शिविकामां पथराभी देवोप उजवेली निर्वाणयात्रा.

३ समेतशिखर गिरि उपर भगवानना देहनो भशिसंस्कार.

શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય અને તેમણે લખેલી હાથપોથી

નયચક્ર

મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી

જૈન શ્રીમદ્ધ પામે આજે જે જ્ઞાનસમ્રહો અને તેમા જે વિશાળ ગ્રંથગણિ વિદ્યમાન છે તે આજે એના વિશિષ્ટ ગૌરવની વસ્તુ છે અને લલલલલાને પણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેમા અને તેટલા વિશાળ છે હજારોની સખ્યામા વિનાશના મુખમા જવા છતાં ય આજે જૈન મુનિવરો અને જૈન ગૃહસ્થ શ્રીસત્રોની નિત્રામા જે ગ્રંથસમ્રહો છે તેની ડગતા ડરતા પણ સખ્યા કલ્પવામા આવે તો તે પણ લગભગ પદ્મથી વીસ લાખ જેટલી છે આ બધા જ્ઞાનભાગોમા માત્ર જૈન ગ્રંથો જ છે તેમ નથી પણ તેમા ભાગતીય જૈન જૈનેતર વિધવિધ પ્રકારના સમગ્ર સાહિત્યનો સમ્રહ છે કોઈ એવી સાહિત્યની દિશા ભાગ્યે જ હશે જેને લગતા ગ્રંથો આ સમ્રહોમા ન હોય આ ગ્રંથસમ્રહોની મહત્તા જ એ છે કે તે માત્ર સાપ્રદાયિક ગ્રંથોની સીમામા જ વિરમી જતી નથી, પણ તેમા વૈવિધ્યપૂર્ણ ભાગતીય વિશાળ સાહિત્યરાગિ છે જૈનેતર સપ્રાપ્તના એવા સંકરો ગ્રંથો આ સમ્રહોમાથી મળી આવ્યા છે જેની પ્રાપ્તિ તે તે સપ્રાપ્તના સમ્રહોમાથી પણ નથી થઈ હજુ તો બધા જૈન જ્ઞાનસમ્રહોનું સપૂર્ણપણે અવલોકન થયું જ નથી તે છતાં તેની વિવિધતા અને વિશાળતા વિદ્વજ્ઞગતને દગ કડી દે તેવી પુરવાર થઈ છે, પરંતુ જ્યારે આ સમગ્ર જ્ઞાનભાગોનું અવલોકન વ્યવસ્થિત રીતે કરવામા આવશે ત્યારે તેમાથી એવો સાહિત્યગણિ પ્રાપ્ત થશે કે જગત મુગ્ધ બની જશે, એવી આ એક નક્કર વાત છે જૈન મુનિવરો અને જૈન શ્રીસત્રોની આજે એ અનિવાર્ય કૃજ છે કે પોતપોતાના અધીનમા ગહેલા જ્ઞાનભાગોનું સમગ્રભાવે સૂક્ષ્મ અવલોકન કરે આટલું પ્રાસંગિક જણાવ્યા પછી આજે પ્રસ્તુત આગકગ્રંથમાં નયચક્ર ગ્રંથના આદિ અંતના પાનાંઓનું જે પ્રતિગિજગિત્ર આપવામા આવ્યું છે તેનો પરિચય અહીં કરાવવામા આવે છે

નયચક્ર ગ્રંથ જેને દ્વાદશાસ્ત્રનયચક્રના નામથી પણ ઓળખવામા આવે છે એ મૂળ ગ્રંથ આચાર્ય શ્રીમદ્ભવાન્નિરચિત છે જૈન દાર્શનિક આચાર્યા અને જૈન પ્રજ્ઞ આ આચાર્યને “વાદી” તરીકે ઓળખે છે આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણમા ઠલ્કુટેડજ્ઞપેન સૂત્રમા અનુ મહ્દગાદિન તાર્કિકા, તસ્માદન્યે હીના એમ મતનાદી આચાર્ય માટે જણાવ્યું છે

જૈન દાર્શનિક ક્ષેત્રમા સન્મતિતર્ક અને નયચક્ર એ બે ગ્રંથનું ગ્થાન ધણુ ગૌરવવતુ છે આ બન્નેય ગ્રંથોનું સરોધન અને સપાદન એ ૫૦ શ્રીસુખવાલજીના જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય હતું, પરંતુ સન્મતિતર્ક ગ્રંથનું સરોધન અને સપાદન ૫૦ શ્રીભેચ્ચરદાસ દોસીના સહકારથી કર્યા પછી નયચક્ર ગ્રંથના સરોધન અને સપાદનની વાત કેટલાક સરોગોને હીધે લા જ વિગમી ગઈ ત્યાર પછી એ ગ્રંથનું સરોધન અને પ્રકાશન ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સિરિઝ વતી પૂજ્યપાદ શ્રીઅમરવિજયજી મહારાજના વિદ્વાન શિષ્ય કવિશ્રી ચતુરવિજયજીએ હાથમા લીધું તેનો પ્રથમ ભાગ બહાર પડે તે પહેલાં આ આખા ગ્રંથનું સરોધન અને સપાદન સ્વકૃત અવચૂરિ સાથે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયલલિપ્તસૂરિજીએ સ્વતંત્ર રીતે કરવા માંડ્યું પરંતુ જ્યારેથી નયચક્રગ્રંથનું સરોધન અટક્યું હતું ત્યારથી એ ગ્રંથનું વિશિષ્ટ સરોધન અને સપાદન થાય એ વાત માગ હૃદયમા વસી જ હતી, પ્રસંગે પ્રસંગે એ વિષે વિચાર પણ કરવામા આવતો જ

હતો, પરંતુ જ્યાં સુધી એ મહત્તા વિશિષ્ટ સંતોષનાં લક્ષ્યો સ્થર સમગ્રજ્ઞ ઝીવત્તર સિદ્ધાન્તે વિદ્યમો ન મળ્યા ત્યાંસુધી તે સિને હું કદા કરી શકતો નહિ. તેમ છતાં ૫ શીશુમજાજીના કહેવાથી અને મુનિવર શીશુમજાજી અને તેમની ચમત્કારિક મુરોજવાનો પરિચય મળે જતો હતો. એટલે તેમની હું સોંપ કરતો જ હતો કે એ મહાનુભવ કોણ છે અને કોના પરિવારના છે? ત્યાં જ મળુપાંચો મેર વસતી પડે તેની ૭મ જગ્યાએ મને જુદા મુનિવર શીશુમજાજીનો એક પત્ર મળે હું ૭ સંકેતર્થ અને એ સંકેતને રહુ છુ જા મળ્યો. મેં એ ધરમેદાં આનેથી જાનવચનો લખાવી લીધી અને નમ્રક મહાશયના સંતોષના અને સપાકાનો સ્થર તેમના ઉપર નાખ્યો અને તે સાથે તેને લખી રહે જાજી સામગ્રી પૂરી પાડવાની જવાબદારી મારી અપસ્તરજ સંજિત અનુસાર મેં પશુ સ્વીકારી

માત્રકલામ મોરિએન્દ્રજ સિરિઝ અને પૂજ્યપદ આચાર્ય મ શીશુમજાજીસુરિઠ મહારાજ વરુથી જા મળુ કર્તે ચામુ હોવા જા જા રીતે પ્રવૃત્તિ અપ્તવજા રામા ખાસ એ કારણ છે કે પ્રવૃત્ત મહાદેવ જાના સંતોષના અને સપાકા આનેની આને ૭ એક વિશિષ્ટ પદ્ધતિ છે અને સંતોષના કરવા એ સમુદાય જાગવાની ભેદિએ તેમ જ તે સાથે જાને ઉપનયનગત બાપક સામગ્રીનો ૭ રીત ઉપયોગ કરો એકેએ એ, મેઘાંથી એક પશુ કરી શકે તેવી સમજા વેળાં ન હતી. એ જ કારણસર જાને અજ્ઞાનનર અને મહાશયના જા કર્તે હાથ ખરવામાં આમું છે જા મહત્તા સંતોષના મોરે રાની અને રેવી વિપુલ અને મહારાજી અવગમ-દુર્લભ સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવામાં આમો છે તેની નેપ મેટાનુ જા રજાના નથી, એટલે એ ચાને અહીં જતી કરીને માત્ર એ નથી સામગ્રીના ઉપર કમલ ચાવ તેવી એ અતિય જામી પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો જા સ્વચ્છ ઉપયોગ કરવામાં આને છે

પ્રવૃત્ત નમ્રકલા, કે એ કાલનારની શી ભેન અપ્તવાના સમ્પદ વરુથી પ્રક્રિયત થઈ તેજ સંતોષના મોરે જાને એ જાને પ્રવૃત્તિ પ્રતિજ્ઞો એક કરી હતી તેમ જાજીજા અતરસથી મેઘાચાર્ય રાનિવર શીશુમજાજી મહારાજના સંકેતની અને પૂજ્યપદ આચાર્ય મહારાજ મોરેવિમજાજી મહારાજના સંકેતની પ્રતિજ્ઞો પશુ સારેય છે એ પ્રતિજ્ઞાને અર્તજા ૭ પુષ્ટિ છે કે તે એટલું જાની થઈ હતી કે દાસવાનરજા મહત્તા એક પ્રતિ પૂજ્યપદ સપરિવાર જાજાચાર્ય મહોપમાલ શીશોવિજાજી મહારાજ અને તેમના સહકારી મુનિવરોએ મળીને લખી હતી જાને અનુસાર એવાજ આનેથી નમ્રકલાંજની પ્રવૃત્તિ-અર્વાચીન હાથપોથીઓમાંથી માત્ર કાલનાર શીશુમજાજી રાનિવરની પ્રતિજ્ઞો જા કરવા માગીની નથી જ પ્રતિજ્ઞો એ, ઉપાધ્યયજાને લખેની પ્રતિજ્ઞો જ નાનો છે જા નથી નાનો સેમકોના કોરથી એટલી નથી દૂર જાને વિપુલ થઈ થઈ છે કે જાથી જા મહત્તા સંતોષના મણી જ અવગમે જીમી થા જા સિદ્ધિમાં પ્રવૃત્તિ મહત્તા સંતોષના પ્રવૃત્તિજા વધે એ મોરે ઉપાધ્યયજા મહારાજે લખેલી મૂલ પ્રતિજ્ઞો સોંપી કમલ મોરે હું કમલ કમલ હતો, પશુ તે પ્રતિ કમલથી હાથમા ન જ જાતી,

પરંતુ ભેન શીશુમજાજી કહી, પ્રવૃત્તિ મહત્તા રાધિ સિદ્ધાન્તે કહો કે પ્રવૃત્તિ મહત્તા સંતોષના પાકા રાધિરાસ જાજાજી પરિચય સેવનાર મુનિવર શીશુમજાજીના કહો મહાશયોએનું જાથી કહેવું છે— જેવી માત્ર પ્રતિ પૂજ્યપદાચાર્ય વિમલજાજી કર્તવા અને સ્વરૂપ થતી સાથે કહેવું—પૂજ્યપદાચાર્ય ૧ ૮ શીશુમજાજી શીશુમજાજી મહારાજના પ્રતિજ્ઞા પત્રસ મુનિવર શીશુમજાજીવિમલજાજીને જા મોરેવરના પાકાજા ઉપાધ્યયજા પત્રસ મહારાજ શીશુમજાજી મહારાજના કાલનારને ભેવમો ઉપાધ્યય તેમના સિધ્ધ શીશુમજાજીવિમલજાજી ઉપરવાથી મોરે. જા ઉપાધ્યય એ રાનિવરનું જાજીના કરવા ૫ શીશુમજાજીવિમલજાજી હાથમાં શીશુમજાજી મહારાજના પશુ અવગમ પ્રતિ તેમના

॥ अथ चतुर्थः ॥ राशिराजस्य स्वराक्षरविभक्त्या देवमाहात्म्यं किं त्वया भाग्यं ॥ अथ चतुर्थः ॥ राशिराजस्य स्वराक्षरविभक्त्या देवमाहात्म्यं किं त्वया भाग्यं ॥ अथ चतुर्थः ॥ राशिराजस्य स्वराक्षरविभक्त्या देवमाहात्म्यं किं त्वया भाग्यं ॥

[illegible][illegible]

३५१५२

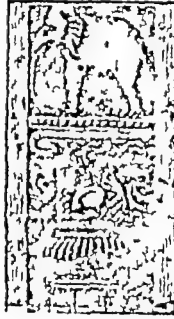
गिह्वादिगणि क्षमाश्रमण कृत नयचक्र टीका

उपा याय ध्रीयशोचिजयजी महाराजना हस्ताक्षरमा

आचार्य विजयवल्लभसूरि स्मारक ग्रंथ

: श्रद्धांजलि अने जीवन :

हिन्दी विभाग

संपादक

प्रो. पृथ्वीराज जैन, एम ए, शास्त्री

जागृति के देवदूत श्री वल्लभ

श्री रामकुमार जैन श्री ए, श्री टी, न्यायवीर्य, स्नातक

किस पल जग में तुम आये थे जीवन का लं सन्देश नया।
मृतका को जीवन दे डाला, शांति का दे उपदेश नया ॥
शुभ उदय बड़ोदा नगरी का, आनन्दगुह पद-रज लेकर।
वल्लभ सगा सार्वक कर दो, भक्तों को भक्ति दान देकर ॥
कुछ जादू था या डोना था या इन्ड्रजाल का सपना था।
क्यों हमसे नाता तोड़ चले, जब हमको समझा अपना था ॥

तुम फूल सद्यः कोमल लेकिन कौटों में सुखाना सीखा।
वैराग्य सिंधु का खारा जल, अमृत कर नखाना सीखा ॥
बीजापुर और दिनीली में, पिप्पों में हरपाना सीखा।
गुजरावाला में धन्य पड़ा, समता को अपनाना सीखा ॥
कवि आए, सगीतज्ञ सजे, पर पूरा भेद नहीं पाया।
तुम माया रहित ब्रह्मचारी, पर भक्तों पर डाली माया ॥

गुरुकुल, कॉलेज बना डाले, स्वर्गाय गुरु प्रण पूर्ण किया।
सयमी, मदन को मड न रहा, शिव उन उगका मड चूर्ण किया ॥
इतने प्रचट, कैसे कवि ने वन्दनों में तुम मरी पाई।
हैं सत्य, कठिन भूधर में ही मुखरी निमलती हैं आइ ॥
सफलक सदैव मयक रहा, तुम निष्फलक निष्पक रहे।
श्रीसचभूप^३ है सतीवर! सुवधीर रहे नि शक रहे ॥

युगवीर आत्माराम गुरु, तुम युवक वीर पद के धारी।
पञ्चावनेसरी, तपधारी, कलिकालकल्पतरु सुखकारी ॥
गुरुसख्य विशेषण देकर भी, महिमा न पूर्ण हो पायेगी।
जनता सर्वस्व मान करके, मुनिपुत्र ! तब गुण गायेगी ॥
पञ्चाव सत्य ब्रजमण्डल है, तुम श्याम हमारे मनहारी।
तुम विछुड़ गए पर मन से हूँ सब भक्त तुम्हीं पर वलिहारी ॥

तुम मेष पुष्करवर्त बने, भू पर नरसे और चले गये।
पर एक समुद्र^४ दिया हमने जिधके हैं दृश्य अपार नये ॥
उपकार आपका है वल्लभ ! क्या जगती कभी भुलायेगी ?
जब याद आपकी आयेगी, वह हमको बहुत रुलायेगी ॥
है भक्तवृन्द ! सब एक साथ मिला “श्री वल्लभ जय जयति” कहो।
है जागृति के नवदेवदूत ! तुम इतिहासों में अमर रहो ॥

^१ वर्तमान आचार्य श्री श्री १००८ श्री निजयसमुद्रसुनि—संपादक

प्यार से भी उचित होना पड़ा। जलक छगन ने अश्रुपूर्ण नेत्रों से जिनदेव का स्मरण करती हुई माता से प्रार्थना किया कि यह उसे इस उमर भाग्य में किस के सहारे छोड़कर देना हो रही है। माता के पास एक ही सहानुभूतिपूर्ण उत्तर था और वह था 'जिनदेव की शरण।' वे शब्द अपने गम में जलक के भागी जीवन का बीज निहित किए हुए थे और भविष्य में वस्तुतः इस जलक ने उसी बीज को समर्थित, पालित, प्रफुल्लित और फलित करते हुए जिनदेव के शासन की सेवा में अपने प्राणा की ग्राहति दी।

जलक की आत्मा जिनदेव की सच्ची प्रीति के लिए लालायित हो उठी। १५ वर्ष की अवस्था में उसे एक महान् क्रांतिकारी जैन मुनि ने व्याख्यानरूपी अमृत के पान का अनुसरण मिला, जिस का एक एक शब्द उसके हृदय में आत्मनः जमा कर बैठ गया। जड़ भरी बाणी ने जगन को ऐसे डकड़ा कि साग झाल श्रोतागणों से चली हो गया, परन्तु वह दीवार के सहारे मानो उसी का अंग बन कर बैठ रहा। गुस्सारा श्री आत्मारामजी ने मन में विचार किया कि कोई दुखी और साधनहीन नवयुवक किसी आश्रम की पूर्ति की वाचना करने बैठा है। परन्तु जब जलक ने गम्भीरता व दृढ़ता से उत्तर दिया कि उसे तो आत्मव्याख्यान-रूपी धन की आवश्यकता है तो दृष्टगो महात्मा तत्काल ही जान गए कि इस क अन्तःकरण में सच्चे वैराग्य की ज्योति प्रज्वालमान है जिस की सुनहरी किरण समाज, देश और विश्व का हित करने वाली हैं। ऐसा प्रतीत होता है कि छगन ने मन की सन्ध्या भादना महाकवि तुलसी के अनुसार 'नारी मुझ घर संपति नाजी, मूढ़ मुझ भए सन्ध्यासी' के आधार पर नहीं। उस की पृष्ठभूमि में अनेक पूर्वजन्मों की साधना व उचित सत्कार लगे रहे थे। उन्हें जेबल अनुकूल निमित्त कारणों की आवश्यकता थी ताकि आत्मनिष्ठ अतुर प्रगट हो कर फलफूल सके। उस काल में गुरु आत्म से बढ़ कर पथप्रदर्शक निमित्त कारण बौद्ध मिल सकता था।

फलतः कई अवसरों को पार करते हुए और अपने पथ पर दृढ़ रहते हुए उस जलक छगन ने गुरु आत्म के दरदर-स्पर्शा से वि० सं० १९४४ में गधनपुर में श्रीहर्षविजय का शिष्य बन कर जिनदीक्षा आर्पण की। साधु अस्तव्यास में इन का नाम 'वल्लभविजय' रखा गया और वस्तुतः वे स्वयं कल्याण द्वारा सच्ची विज्ञान प्राप्त कर समस्त लोक के 'वल्लभ'-प्रिय बन गए।

दीक्षा लेते ही उन्होंने ने अपनी नारी शक्ति भगवान् महावीर के काल के साधुओं के समान श्रुतार-धना में लगा दी। भगीरथ परिश्रम, नैष्ठिक विनय और तन्मयता से विविध शास्त्रों व साहित्य के अंगों का अध्ययन किया। वि० सं० १९५३ में आचार्य श्री आत्मारामजी का स्वर्गवास हुआ। उन्होंने ने अंतिम समय में आपको जगा कर यह सन्देश दिया कि पञ्चांग में लगाए गए धर्म के पीछे की सार सभाल राखते हुए जगह जगह शिक्षा प्रचार के लिए सरस्वतीमन्दिरों की स्थापना करवाने में किसी प्रकार कोई कमी न रखना।

गुरु के इस आदेश को शिरोधार्य कर मुनि वल्लभ कार्यक्षेत्र में बृद्ध पड़े। उन्होंने भारत के भिन्न-भिन्न प्रान्तों में पाठविहार करते हुए मत्स्य और अहिंसा की ज्योति का लोगों को दर्शन कराया, जैनधर्म व जैनमार्ग पर होनेवाले आक्रमणों से सब की रक्षा की, देश में शिक्षणसंस्थाओं का जाल बिछा दिया। उन का सम्मान दिनानुदिन बढ़ने लगा और वे शीघ्र ही अपनी योग्यता व सेवा-भावना से संघ के हृदयसम्राट् बन गए। संघ ने अपनी वृत्तशता का प्रकाश करने के लिए लाहौर में उन्हें वि० सं० १९८१ में 'आचार्य' की पदवी से विभूषित किया।

अपनी साधना को जारी रखते हुए और समाज के नेतृत्व के महान् उत्तरदायित्व को पूर्ण तत्परता से निभाते हुए आप लोककल्याण की प्रवृत्तियों में व्यस्त रहे। आपाएँ और कठिनाइयाँ चीन की दीवार बन

प्यार से भी बन्धित होना पड़ा। जलक छगन ने अक्षुण्ण नेत्रों में जिनदेव का स्मरण करती हुई माता ने प्रश्न किया कि जह उठे दृष्ट नगर सागर में जिस के सटारे छोड़कर बिछा हो गयी है। माता के पाठ एक ही महानुभूतिपूर्ण उत्तर था और वह था 'जिनदेव की शरण'। वे शब्द अपने गम में जलक के भावी जीवन का बीज निहित किए हुए थे और भविष्य में वस्तुतः इस जलक ने इसी बीज को सर्वार्थित, पवित्र, प्रफुल्लित और फलित करते हुए जिनदेव के शासन की सेवा में अपने प्राणों की आर्पण की।

जलक की आत्मा जिनदेव की सच्ची सेवा के लिए लालायित हो उठी। १५ वर्ष की अवस्था में उसे एक महान् नातिकारी जैन मुनि के व्याख्यानरूपी अमृत के पान का अवसर मिला, जिस का एक एक शब्द उसके हृदय में आवन उमा कर बैठ गया। जड़ मरी बाणों ने छगन की ऐसे बड़का कि सारा जल श्रोतानुसार से खाली हो गया, पान्तु वह दीवार के सटारे मानो उसी का अंग बन कर बैठ रहा। गुचर श्री आत्मारामजी ने मन में निश्चय किया कि कोई नुखी और साधनहीन नवयुवक किसी अभ्यास की पूर्ति की योजना करने में प्रयत्न है। परन्तु जब जलक ने गम्भीरता व दृढ़ता से उत्तर दिया कि उसे तो आत्मकल्याण-रूपी धन की आवश्यकता है तो दूरदर्शी महात्मा तत्काल ही जान गए कि उस के अन्तःकरण में सच्चे वैराग्य की ज्योति प्रकाशमान है जिस की सुनहरी किरण समाज, देश और विश्व का हित करने वाली हैं। ऐसा प्रतीत होता है कि छगन के मन की सन्तान भावना महाविजय तुलसी के अनुसार 'नारी मुद पर संपति नाशी, मूढ मुन्य मए सन्ताची' के आधार पर न थी। उस की पृष्ठभूमि में अनेक पूर्वजन्म की साधना व सञ्चित सत्कार लहरा रहे थे। उन्हें केवल अनुकूल निमित्त कारणों की आनन्दध्वना थी ताकि आत्मस्थित अतुर प्रगट हो कर फलफूल सके। उस काल में गुरु आत्म से उठ कर पथप्रदर्शक निमित्त कारण हीन मिल सन्ता था।

फलतः कई ब्राह्मणों को पार करते हुए और अपने पथ पर दृढ़ रहते हुए उस जलक छगन ने गुरु आत्म के वरद वर-कमला से वि० सं० १६४४ में राधनपुर में श्रीहर्षविजय का शिष्य बन कर जिनदीक्षा अङ्गीकार की। साधु आनन्द में इन का नाम 'वहम-विजय' रख गया और वस्तुतः वे स्वयं कल्याण द्वारा सच्ची विज्ञान प्राप्त कर समस्त लोक के 'वहम'-प्रिय-जन गए।

दीक्षा लेते ही उन्हें ने अपनी सारी शक्ति भगवान् महावीर के काल के साधुओं के समान ध्वारा-धना में लगा दी। भगवत् परिधर्म, नैष्ठिक विनय और तन्मयता से विविध शास्त्रों व साहित्य के अंगों का अध्ययन किया। वि० सं० १६५३ में आचार्य श्री आत्मारामजी का स्वर्गवास हुआ। उन्हें ने अन्तिम समय में आपको जगा कर यह सन्देश दिया कि पञ्चांग में लगाए गए धर्म के पीछे की सार सभाल रखते हुए जगह जगह शिक्षा प्रचार के लिए सरस्वतीमन्दिरों की स्थापना करवाने में किसी प्रकार कोई कमी न रहना।

गुरु के इस आदेश को शिरोधार्य कर मुनि वहम कार्यक्षेत्र में बृद्ध पड़े। उन्होंने भारत के भिन्न-भिन्न प्रान्तों में पादत्रिहाण करते हुए सत्य और अहिंसा की ज्योति का लोगों को दर्शन कराया, जैनधर्म व जैनसमाज पर होनेवाले आक्रमणों से सब की रक्षा की, देश में शिष्टाचारसंस्थाओं का जाल बिछा दिया। उन का सम्मान दिनानुदिन बढ़ने लगा और वे शीघ्र ही अपनी योग्यता व सेवा-भावना से संघ के हृदयसम्राट् बन गए। सब ने अपनी कृतज्ञता का प्रकाश करने के लिए लाहौर में उन्हें वि० सं० १६८१ में 'आचार्य' की पदवी से विभूषित किया।

अपनी साधना को जारी रखते हुए और समाज के नेतृत्व के महान् उत्तरदायित्व को पूर्ण तत्परता से निभाते हुए आप लोककल्याण की प्रवृत्तियों में व्यस्त रहे। जाघाएँ और फठिनाइयाँ चीन की दीवार बन

जाते थे और प्रश्न किए जाने पर कहते थे कि प्रतिमा तो तीर्थकर की ही है। उनके अदालत भक्तों में इसी कारण सहस्रों अजैन भी हैं। अन्य संप्रदायों के साधु भी उनके प्रति विनयभक्ति रखते थे। यही कारण है कि आप के स्वर्गवास पर श्री गणपति शंकर देसाई ने कहा था, “मैं छुट्टी टोक कर कट सकता हूँ कि वे केवल जैनों के आचार्य नहीं थे, परन्तु सभ लोको ने उन्हीं जगतगुरु के रूप में अपनाया था। उन के कार्यों ने जैनत्व को विकसित करने हुए मानवपद को भी वैदीयमान किया है।”

उनके चरित्र की एक महान् विशेषता यह थी कि वे जिन-शासन पर कोई सफट या आक्रमण सहन नहीं कर पाते थे और उसके निराकरण के लिए सब धड़ की नाजी लगाने में भी मकोच नहीं करते थे। गुजरावाला में एक शास्त्राध्य के लिए उन्होंने चालीस चालीस गोल का प्रतिदिन विहार किया था और वह भी ज्येष्ठ आषाढ की बहकती धूप में। देश के विभाजन के समय आपने पाकिस्तान से अनेक अनेक से इन्कार कर दिया था और कहा था कि जबतक श्रीमंथ का एक भी बच्चा यहाँ रह जाता है, मैं उसे निराधार छोड़ कर जाना अधर्म समझता हूँ। जिन समाजोपकारी प्रवृत्तियों को आप समाज के लिए प्रमोद बाण समझते थे, उन की सफलता के लिए अभिग्रह लेने से भी पीछे नहीं हटते थे। गुरुकुल की स्थापना और मध्यम वर्ग के उत्कर्ष के लिए पाच लाख के ऋण के निमित्त आप के कठिन अभिग्रह सभी के स्मृतिपट पर अंकित हैं।

आप का व्याख्यान सुनने वाले या जिज्ञासा दृष्टि से आप से शकाश्रमा का समाधान करनेवाले यह मलाभाति जानते हैं कि आप की विद्वत्ता गम्भीर और अगाध थी। उनके उत्तरों में स्थिरप्रज्ञता, उदात्ता, निष्पक्षता और ज्ञान की गहनता की पूरी पूरी छाप हुआ करती थी। उत्तरों में एक विशेषता यह रहती थी कि वे प्रश्नकर्ता की जिज्ञासा, योग्यता व परिस्थिति के अनुसार हुआ करते थे। एक बार मैंने अपने एक भाषण में कहा कि “मूर्तिपूजा आत्मकल्याण का एक साधन मात्र है।” इस पर कुछ रुद्धिचुस्त भक्तों ने मेरे सामने ही आचार्यश्री जी के पास मेरे ‘मिथ्यात्व’ की शिकायत की। आचार्यश्री जी ने बड़े प्रेम, युक्ति और प्रमाण से मेरी बात का समर्थन ऐसे दग से किया कि दोनों पक्ष अत्यंत सतुष्ट हुए। गुजरावाला में एक अजैन सुशिक्षित विद्वान् ने आप के दर्शनों व वार्तालाप से इतना प्रभावित हो मुझे बताया कि सुना था और पढ़ा था कि महात्माओं की शान्त अन्तरात्मा से शांति के परमाणु निकल कर सब को प्रभावित करते हैं, किन्तु इसका प्रत्यक्ष अनुभव आज पहली बार इस महात्मा के दर्शनों के समय हुआ।

जैनों के सभी संप्रदायों को एक सगठन में लाने के लिए आप के हृदय में सच्ची तड़प थी। आप ने यह भी घोषणा की थी कि “यदि सभी संप्रदाय एक होते हों तो मैं अपना आचार्य पद छोड़ने के लिए भी प्रस्तुत हूँ।” डाक्टर Felix Valji ने Times of India (22-6-1955) में अपने एक लेख ‘Jainism at the Cross Roads’ में लिखा है — “आधुनिक समय के सबसे महान् जैन गुरु स्वर्गीय श्री विजयवल्लभसूरि जिन का कुछ मास पूर्व बम्बई में स्वर्गवास हुआ, मेरी जानकारी में एक ही ऐसे जैन साधु थे जिन्होंने संप्रदायिकता का अंत करने का प्रयास किया। उन्होंने सभी जैनों से प्रेरणा की कि वे ‘दिगम्बर’ और ‘श्वेताम्बर’ विशेषणों को छोड़ कर ‘जैन’ का सरल नाम ग्रहण करें ताकि गृहस्थों में नई जायति का श्रीगणेश हो सके।”

आप के तप, त्याग, आदर्श चरित्र व धर्मापदेश की प्रभावशाली शैली से देश के राजनैतिक नेता भी प्रभावित हुए थे। अम्बाले में आप का भाषण सुनकर स्वर्गीय प० मोतीलाल नहरू ने हमेशा के लिए तम्बाकू का उपयोग छोड़ दिया था। महामना स्व० श्री मदनमोहन मालवीय ने भी आप के दर्शनों से अपने को इतकृत्य माना था। वीसियों राजे महाराजे व नवाब आप के अनन्य भक्त थे।

पाठों को यह उत्तर प्रथम हाथ ही बयोग्याचार्य महान् लक्ष्मी देव आचार्य श्री विद्यानाथ मे वापु हाते हुए श्री सिद्ध मन्त्र हल का दमन न था। वर्तमानकी अन्य सम्प्रदाय की हल मन्त्रों से कुछ हा नञ करते थे। एत कर आचार्य गगनमर (बीरसेर नाथ) म सिद्धान्त ब श्रीर बहा द श्रीमन् मे मुक्ति मन्त्र के लिए निमित्तित किया था। 'म' में दहा पुष्पा का उग्र समान आचार्यश्री के पान कुछ वसिष्ठि एकाद ब विद्यान् पणित रहे थे। ईमे भिन्न ७ कथना कर सम्प्रदाय वृद्ध। मन्त्रीमन्त्रि मन्त्रा ब कनिकाका हए श्री भिन्नमन्त्र से वृद्ध— कल! मन मन म भिन्निमा हाते हुए बन्ध निमित्त वृद्धिगता। इतले हा करने लगे। 'मरे, नम को वृद्धी का गान कर पणित एक म गनी ब भी नहीं। बीक दे लक्ष्मी देव से लक्ष्मी पुनि रहनी है। अभी उपनिषा उन निबन्धिता कर 'म' पद आर गुप्तेन से ही मेरा रोना परिचय वृद्ध।

उन के निम्न ब मन पन्ना कठोर व पानु दस निधन है कि उनका हृदय बल की पानी से भी अन्त बाधित था। बुद्धि, विपश्चिन्ता ब वाचनहीन मानस को हेम कर उनका हृदय हर्ष्य हा ठेने लक्ष्य था। गरीर हातों के लिए अन्धधुत बागालो भ्रम प्रारम बीजन म हा निष्ठ मण्डपुत्र रहे हैं—
५ मन्त्रमोहन माधवीन ब गुप्तेन विद्यानाथ। निधन की वाचना म निधन की भी वसिष्ठि म बहा हेम उन के वेद आचार्य मोक्षिण का निष्ठान लक्ष्य ब श्रीर मे मन्त्री उग्र हर्ष्य के लिए मन्त्रा मोक्षी बन जाते व कर्ण गुप्तेन की प्रेक्षा से उग्रमन्त्र आचार्य उन्नी उग्रमन्त्रा करने का कथन देते थे। आचार्य बहू आदि के समन म भी बुद्धी मानसवर्ति की वृद्धता के लिए मे हर्ष मन्त्रि आदि किया करते थे।

आचार्यश्री भी म हादेयमे भी बृहत् कर मण था। अन्तर्यमे आलोचन के समन से ही आचार्य मे शुद्ध पदवी का उपदेय शुद्ध निधन प्रीर करण की अविच्छेद ब मन्त्रिमेव पानी मन्त्रिमे मे लक्ष्य करते रहे।

वे सम्प्रदाय, लक्ष्मीना आर एका के समर्पक रहे हैं। उन्होंने कर्म को मात्र कानर उन्ना निष्ठ नही किया, प्रत्युत वापुता ब कथन का गुप्तुर सम्प्रदाय किया। ब एक निरव कर्मदेवी व। का हाव कर्म के बरिण पर बह अति उत्पन्न द कि उन्ना मे वापु होकर मन्त्रिना कर्म को आचार्य किया, वे पूल जाते हैं कि स्वर्णमन्त्रादि कोलकला की मन्त्रिना का समर्पक सम्प्रदाय बामदेव के लक्ष्य बरिण लेम्न भी निम्नेन ब भी हेम्नान् मी करते हैं। कर्म की बदेबा से आचार्य मन्त्रिना का बदेय केन कर्म के प्रतिरूप नहीं। ५ सुप्रसन्न की मे बीक ही किया है।— कोई भी आचार्य ब निम्नेन मन्त्रिना कर्म सम्प्रदाय की ही वसिष्ठि है।

एकमन्त्रमन्त्र कार्य

आचार्यश्री भी की बीक कानाको और बरिण की विद्यानाथों से एक निधन व निरवद्य है कि वे मुक्त होत हए भी मुक्ति के परिचय मे हन्ने के समन मे बीक बह होते हुए भी हृदय के प्रारम उन्ना कोर बाधित से सम्प्रदाय को भी पणित कर देते थे। वे केवल उन्ना कोर आचार्य एव की आचार्यना करोछले उन्ना अपनी निमित्त मन्त्रिना को शुद्ध निम्नान् व उन्ना की सीमा तक ही सीमित एन्नेछले नहीं थे, उन्ना समन को वाचनिक मन्त्रिना के मन्त्र पर आचार्य कण्य जाते थे। उन्होंने उन्नाको भी की, सम्प्रदाय का उ पान मन्त्र उन्ना से नहीं होय और म होय उन्ना म हैन्तर लक्ष्मीना हने से ही उन तक सम्प्रदाय कार्य ब होय, सम्प्रदाय मे बाधित मी नहीं द। उन्नी। हकी सम्प्रदाय से वे आचार्य से केन देवलोचनमन्त्र उन्ना उन्ना मन्त्र से आचार्य ब वन की देवा करते रहे।

पंजाव केसरी का पंचामृत

श्री ऋषभदासजी जैन

किसी भी हरे भरे सुन्दर उद्यान या उपवन में हम प्रवेश करते हैं तो स्वाभाविक रूप से हमारी दृष्टि उसमें रहे हुए अनेक प्रकार के फले फूल, शीतल, छायादार वृक्षों के पुञ्ज तथा रंग विरगी, पुष्पां से शोभायमान लताओं और मनोरञ्जक वल्लियों की तरफ जाती है, परन्तु सत्तमदृष्टि से अवलोकन किया जावे तो यही अनुभव होगा कि उस सारी सुन्दरता का आधार उस फलद्रुम भूमि के अन्तःस्थल में रहे हुए जल की पुष्कलता पर है। उसी तरह से दिव्य दृष्टि से देखा जावे तो यही अनुभव होता है कि हमारे लौकिक या लोकोत्तर जीवन की सकल सुखसमृद्धि एवं ऐश्वर्य का मूल केवल धर्म पर निर्भर है। इसी लिये शास्त्रकार महर्षियों का मन्तव्य है कि किसी भी जीव को धर्मप्राप्ति कराने जैसा ससार में कोई उपकार नहीं। कृपाचित् चक्रवर्ती अपनी छद्म सख्त की शक्ति सिद्धि दान में दे देवे, तो भी वह जीव को धर्माभिमुख करने वाले की तुलना नहीं कर सकता। वैसे तो मातापिता को अत्यन्त उपकारी माना जाता है— परन्तु धर्मदाता के उपकार के सामने उनका उपकार भी समुद्र में निन्दुमान है। क्योंकि मातापिता जीव के केवल जन्मदाता हैं, परन्तु जन्म प्राप्त होने से उसे जीवन के संग्राम में उतारना पड़ता है और उसे संग्राम में विजय प्राप्ति की विद्या का पुष्टावलम्बन न मिले तो जीवन की हार मानकर चिन्तामणि रत्न समान अमूल्य मानव जन्म निरर्थक गवाना पड़ता है और तत्कालस्वरूप ससार के कारागृह में अनन्त काल तक उसे भटकते हुए अनेक दुःख सहन करने पड़ते हैं।

जीवन में विजय प्राप्त करने की विद्या को ही धर्म कहते हैं जिसके द्वारा हम सकल दुःख से मुक्त हो सकते हैं। इसलिये आर्यावर्त वैसी आध्यात्मिक भूमि आज भी “सा विद्या या विमुक्तये” की ध्वनि से गूँज रही है। जैसे वृद्ध के जड़, तना और शाखा आदि प्रधान अङ्ग हैं वैसे ही धर्म के सम्यग्दर्शन, सम्यग् ज्ञान और सम्यक् चारित्र्य आदि अङ्ग हैं। जैसे जड़ बिना वृक्ष नहीं टिक सकता उसी तरह से सम्यग् दर्शन बिना धर्म नहीं टिक सकता। गुजराती में कहावत है कि “श्रेकड़ा विनाना मीडानी किंमत नथी” उसी तरह सम्यग्दर्शन बिना ज्ञान और चारित्र्य का मूल्य नहीं। पूज्यवर उपाध्यायजी महाराज श्रीयशोविजयजी श्रीनवपदपूजा ढाल में फरमाते हैं—

जे विण नाण प्रमाण न होवे चरित्र तरु न विफलियो,
मुख निर्वाण न जे विण लहिये, समकितदर्शन बलियो।

शास्त्र में सम्यग्दर्शन को धर्मवृद्ध का मूल, मोक्ष नगर का द्वार, भवसमुद्र का पुल और सकल गुण का भाजन आदि उपमाएँ दी हैं। पूज्यवर उपाध्यायजी महाराज ने यहाँ तक लिखा है कि—

“समकित दायक गुरुतणो पच्छुनयार न थाय,
भव कोडा कोडे करी करता सर्व उपाय”

अर्थात् करोड़ा जन्म तक सर्व उपाय करने से भी समकित दाता के उपकार का बदला देना दुष्कर है। यह अमूल्य आतवचन बार बार मेरी स्मृति में आता रहता था। इसलिये जिस महामाग्य ने लोक वल्लभ बनने में अपने पवित्र जीवन का सदुपयोग करके वल्लभ नाम सार्थक किया है, ऐसे स्वनामधन्य पूज्यवर आचार्य भगवान् की सेवा में कुछ कुछ समयांतर से उपस्थित होता रहता था, क्योंकि मुझे और मेरे

कारे बुद्धिहीनता की सम्पत्ति की कमी का बोध प्राप्त होता है और उसी के अनुसार ही वह कहता है। प्रथम अध्याय में ११ वीं सूत्र में प्रथम अध्याय की व्याख्या के लिए प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है और प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है और प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है।

यह सब सब बातें यही बातें हैं जो कि प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है और प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है और प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है।

उस अध्याय में प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है और प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है और प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है।

यह सब सब बातें यही बातें हैं जो कि प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है और प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है और प्रथम अध्याय के अर्थों में ही वह इन बातों का बोध करवाता है।

की भावना हुई। वैसे तो मेरी इच्छा अंग्रेजी में The Glory and Antiquity of Jainism पर लेख लिखने की थी परन्तु हमारी सत्था के सचालक तथा नगर के मुख्य सज्जनों का आग्रह था कि गतकाल के ऐतिहासिक गौरव के गीत गाने की अपेक्षा आज हमारी उन्नति के साधक पंचामृत रूप पू० आचार्य भगवत के अंतिम संदेश पर ही लिखना विशेष उपयोगी है। इसी लिये मैं सबकी प्रेरणा से उसी पर दो शब्द लिख रहा हूँ।

सेवा

सेवा ही मानव जीवन का सार है। आगम, उपनिषद्, पुराण, कुरान एवं बाइबल आदि जितने भी संसार में धर्मशास्त्र हैं सब ही सेवा धर्म का ही समर्थन करते हुए नजर आते हैं। “सेवाधर्म परमगहनो योगिनामप्यगम्यः” यह जैसी पूर्व की ध्वनि है वैसी ही उसकी प्रतिध्वनि पश्चिम में व्यापक है कि There is no greater religion than service अर्थात् ‘सेवा से बढ़कर कोई धर्म नहीं है।’

“परोपकाराय फलन्ति वृक्षा परोपकाराय दुहन्ति गावः ।

परोपकाराय बहन्ति नद्यः परोपकाराय सता विभूतयः ॥”

सूर्य, चंद्र, सितारे, जल, तेज, वायु एवं वनस्पति आदि सारे पदार्थ परोपकार अर्थात् सेवा के लिये प्रवृत्ति करते हुए नजर आ रहे हैं और आधुनिक विज्ञान भी इस बात की पुष्टि कर रहा है कि Every action has got reaction—प्रत्येक क्रिया की प्रतिक्रिया अवश्य है—इसलिये यह निश्चय है कि दूसरों को सुख देकर ही हम सुख ले सकते हैं, दूसरे को दुःख देकर सुख की आशा रखना भयंकर भुजंग के मुख से अमृत की आशा रखने के समान है। उदाहरणार्थ अगर हम वृक्ष के भीठे फल खाने की आशा रखते हैं तो उससे पहिले हमें उसके मूल में अमृतजल का सिंचन करना ही पड़ेगा। अगर गौरव के सेवन से हम अपना स्वास्थ्य सुन्दर बनाना चाहते हैं तो गौपालन का सर्वोत्तम तरीका अपनाना ही पड़ेगा। अगर हम अपने पैरों को सुरक्षित रखना चाहते हैं तो मार्ग को निष्कटक बनाने के लिये परिश्रम उठाना ही पड़ेगा। कहावत है कि As you sow so you reap—जैसा बोवेंगे वैसा काटेंगे। हमारे पूज्य धर्माचार्यों ने इस विधि के ध्रुव सिद्धांत को यथार्थ रूप में ध्यान में रखकर जीवन में सेवा एवं परोपकार पर बहुत ही भार दिया है। योगशास्त्र में श्रावकों को लोकप्रिय होने के लिये श्री हेमचन्द्राचार्य ने आदेश दिया है। उसी तरह से श्री हरिमन्दिर ने धर्मविन्दु में लोकबल्लभ बनने का उल्लेख किया है। लोकप्रिय एवं लोकवल्लभ बनने के लिए स्वार्थत्याग और सेवा उपासना को आदर देना ही पड़ेगा।

प्राचीन काल में जैन समाज की प्रतिष्ठा इतनी बढ़ी चढ़ी थी, इसका खास कारण सेवा और परोपकार था। सारी समाज को महाजन और श्रेष्ठ (शेठ) का पद प्राप्त था, इतना ही नहीं परन्तु यवनों के शासन में भी उनकी भाषा के मुताबिक सर्वोपरि पद “शाह” का खिताब जैन समाज को प्राप्त था। इसी जैन समाज के सुपुत्र बगड़शाह, मामाशाह, पेयड़शाह, समराशाह, खेमदाराणी, वस्तुपाल, तेजपाल, विमलशाह आदि नररत्नों की अमर कहानियाँ आज भी भारत के इतिहास में गाई जा रही हैं। वह भी एक समय था कि नगर की शोभा जैन समाज पर निर्भर थी और प्रत्येक नगर में प्रायः नगरशेठ के आदर्श ध्यान पर जैन ही अविष्टित होता था और सारी जैन समाज के लोग नगर के मुखिया निर्यामक एवं सूत्रधार समझे जाते थे। हमें चाहिए कि चाहे देश या विदेश में, ग्राम या नगर में या ग्राम में जहाँ कहीं भी हम रहते हों, चाहे उद्योग, व्यवसाय या अमलदारी के लिये स्थायी या अस्थायी रूप से निवास करते हों, वहाँ की प्रजा के हित के लिये अपने तन मन और धन का विवेकपूर्वक भोग देना चाहिए और भ्रातृभाव और वात्सल्यभाव इतना बढ़ाना चाहिए कि हम प्रजा के प्राण बन जावें अर्थात् उनके सुखदुःख में सम्पूर्ण सहयोग और

कारण सुचारु रूप से अपना कार्य आगे नहीं बढ़ा सके और स्वामी विवेकानन्द ने जो रामकृष्ण मिशन (Ramkrishna Mission) स्थापित किया उसको आगे व्यवस्थित ढंग से चलाते गये। आज सारे संसार में उनका प्रचार जारी है और देश देश में उसकी शाखाएँ चला रही हैं और विदेशी लोग भी सन्यासी बन कर उनके मिशन का काम आगे बढ़ा रहे हैं। हमारे पूर्वाचार्यों ने तो संसार को सगठित करने के लिये सुदूर से सुदूर स्याद्वाद न्याय का निर्माण किया, जिसको विदेशी विद्वान् Unifying force संसार की सगठनशक्ति कहते हैं। उसके अनुयायी आपस में सगठन नहीं साध सकते तो संसार को क्या संगठन का सबक सिखा सकेंगे और क्या जगत् के कटाग्रह और क्लेश का अन्त कर सकेंगे। यह तो ऐसी बात है कि जिस वीमारी का जो डाक्टर स्वयं शिकार बना है उसके शर्तियाँ इलाज का वह विशासन कर रहा है। इसलिये हमें स्याद्वाद या नयवाद की विशालता और सुन्दरता समझ कर आपस में सगठन साधना चाहिये।

शिक्षा

जैसे यन्त्रवाद के युग में चाहे प्रकाश करना है, चाहे पत्र चलायाना है, चाहे टेलीफोन से बात करना है या किसी भी प्रकार मशीन को चलायाना है तो विजली का उपयोग करना आवश्यक समझा जाता है। वैसे ही चाहे सामाजिक, व्यावहारिक, अथवा धार्मिक प्रगति साधना है तो शिक्षा के बिना कुछ भी नहीं हो सकता। आज आधुनिक शिक्षा से लोग घबराते हैं और कहते हैं कि शिक्षा से संस्कृति का नाश होता है। परन्तु मैं तो उसको वैसी ही भाँति मानता हूँ जैसे कि विजली जला देती है इसलिये विजली के उपयोग से दूर रहना चाहिये। इस तरह से यन्त्रवादी घबराए होते तो सारे संसार में यन्त्रवाद का साम्राज्य स्थापित नहीं कर पाते। जिस काल में जिस प्रकार की शिक्षा प्रचलित हो, उसको प्राप्त किए बिना हम अपना हित साध ही नहीं सकते। बौद्धों तथा वेदान्तियों ने अपना प्रचार संसार के कोने कोने में फैलाया, इसका कारण यही है कि उनके प्रचारक आधुनिक शिक्षा में आगे बढ़े हुए थे। आज काँग्रेस ने अंग्रेजी शासन का सामना करके स्वराज्य कैसे लिया? इसीलिए न कि हमारे नेता आज की प्रचलित शिक्षा में निष्णात बने हुए थे। दरअसल शिक्षा का बुरा असर जो हमें अपनी संस्कृति पर नज़र आता है, उसका कारण तो यह है कि हम अपनी संस्कृति-रक्षण के पाये पर शिक्षा के साधन खड़े नहीं करते हैं। आज हमारे कितने ही शिक्षालय खुले हुए नज़र आते हैं परन्तु आदर्श शिक्षालय दो चार भी देखने में नहीं आते। अगर हम शिक्षक ही संस्कृति के उपासक तैयार नहीं करते और संस्कृतिपातक शिक्षकों के द्वारा हम अपने बालकों को शिक्षा दिलाते हैं तब सुन्दर परिणाम कैसे आ सकता है? बनाना है गोली और मशीन है टीकड़ी की तब भला टीकड़ी (Tablet) की मशीन में गोली कैसे बनेगी। हमारी संस्कृति को लक्ष्य में रख कर शिक्षा के केन्द्र रोलें नहीं जाते और न शिक्षक खास संस्कृति पोषक शिक्षा देनेवाले तैयार किये जाते हैं। शिक्षा को दोष देना और उससे दूर रहना समाज की उन्नति में बाधा पहुँचाना है, इसलिये शिक्षा से न घबराते हुए उसके लिये सुन्दर आयोजन करके, आदर्श शिक्षालय और शिक्षकालय स्थापित करके, आदर्श शिक्षकों की जीवनमरण पोषण की चिन्ता से मुक्त करके उनके द्वारा शिक्षा का प्रचार करना समाजोन्नति के लिये अत्यन्त लाभकारी है।

साहित्य

जितना प्रचार हम प्रवचन, व्याख्यान या समापण से कर सकते हैं, उससे हजार गुणा ज्यादा काम साहित्य के द्वारा हो सकता है। जो लोग आज अपने धर्म या संस्कृति का प्रचार कर रहे हैं वे सब मित्र मित्र मापार्थ में साहित्य प्रकाशन द्वारा ही कर रहे हैं और उसमें सफल होते हुए दृष्टिगोचर हो रहे हैं।

भारत की एक महान् विभूति

महता श्री शिखरचन्द्र कोचर, बी ए, एल् एल् बी, आर जे एस्
साहित्य-शिरोमणि, साहित्याचार्य

प्रातः स्मरणीय जैनाचार्य श्रीमद्विजयवल्लभसूरीद्वरजी महाराज केवल जैन-समाज की ही नहीं, अपितु अखिल भारतवर्ष की एक महान् विभूति थे। संवत् १९४४ में केवल सत्रह वर्ष की अल्पायु में आपने समस्त सासारिक सुख वैभव को तिलाजलि देकर स्वनाम-धन्य सुप्रसिद्ध जैनाचार्य श्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वरजी (अपर नाम श्रीआत्मारामजी) महाराज से भागवती दीक्षा के कठोर मत अंगीकार किए। तत्पश्चात् अनवरत सड़सठ वर्ष के सुदीर्घ कालपर्यंत आपने तथा आपके आदेशानुसार आपके विशाल शिष्य-समुदाय ने लोक-हित के हेतु जो अनेकानेक सत्कार्य किए, यदि उनका वर्णन किया जाय तो एक सुविशाल ग्रन्थ का निर्माण करना पड़े। सत्सप्त में आप अनेक राष्ट्रीय, धार्मिक, सामाजिक, शैक्षणिक एवं नाना-विध लोक-मंगलकारी संस्थाओं के प्राण, अनेक जिन-मंदिरों एवं मूर्तियों के प्रतिष्ठापक, अग्रणीत देवालयों एवं तीर्थों के जीर्णोद्धारक एवं व्यवस्थापक, अनेक मनीषियों, विद्वानों, लेखकों एवं कलाकारों के आश्रय दाता, सहस्रों मनुष्यों को कुमार्ग से दूर हटा कर सन्मार्ग पर चलानेवाले, लाखों मनुष्यों को सद्धर्माभूत का पान करानेवाले, अत्यंत मधुरभाषी परंतु स्पष्टवक्ता, जैन एवं जैनेतर दर्शनों के मार्मिक विद्वान्, निष्पक्ष समालोचक, अनेक भारतीय भाषाओं के शात, संस्कृत एवं प्राकृत तथा अन्यान्य प्राचीन भारतीय भाषाओं के प्रकाश पंडित, जैन-शास्त्रों में पारंगत, सुललित छंद एवं कोमल कातपदावलियुक्त भुक्ति-मधुर तथा मनोहर काव्य-रचना करने में सिद्ध-हस्त, उत्तम संगीतज्ञ, अपनी पीयूषवर्षिणी वाणीद्वारा श्रोता-गण को मंत्र-मुग्ध करने में निष्णात, अनेक अमिमानी वादी-गण का गर्व खर्व करने वाले विद्वान्, अनेक नेताश्री, सम्मान्य पुरुषों तथा राजा महाराजाओं द्वारा पूजित, जन-साधारण द्वारा पूर्णरूपेण समाहित, गम्भीर विचारक, प्रखर द्रष्टा, सौम्याकृति, नवनीतोपमकोमलहृदय होते हुए भी कर्तव्य-पालन में वज्र-सम कठोर, पर-दुःख भजन म लवलीन, अद्विनिश परोपकार-परायण, अहिंसा एवं सत्य के अनन्य पुजारी, शांति के देवदूत, श्रेष्ठ समाज-सुधारक एवं लोक सेवक, उग्र तपस्वी, महान् योगी, श्रेष्ठ आचार्य, अत्यंत तेजस्वी एवं प्रभावशाली, उच्च कोटि के शिक्षा शास्त्री, परम देश-भक्त एवं राष्ट्र-कर्मी, अग्रणीत जीवों के जीवन-दाता, घोर परिपक्व एवं उपसर्गों में भी अविचलित धैर्य धारण करनेवाले, अत्यंत मेधावी एवं मनस्वी, पृथ्वी के समान सहनशील एवं सागर के समान गम्भीर, जमा अमण, जिन शासनोद्धारक, नाना-विद्या-निधान, सकल सद्गुण-समलभूत महापुरुष थे।

आपने अपने जीवन-काल में जितना महान् कार्य किया, उतना अनेक संस्थाएं मिलकर भी कठिनता से कर पातीं। आपका जीवन अत्यंत आदर्श, सरल एवं नियमित था। आप अपने बहुमूल्य समय का एक क्षण भी व्यर्थ नहीं गँवाते थे और सदैव लोक-हित-साधन तथा आत्मोन्नति के कार्यों में व्यस्त रहते थे। आप धर्म, समाज एवं राष्ट्र के हितके लिए अपना जीवन बलिदान करने में भी किञ्चिन्मात्र सकोच नहीं करते थे। आपकी विचार-सरणि अत्यंत परिष्कृत एवं परिमार्जित तथा तात्त्विक दृष्टि अत्यंत प्रखर थी, जिससे आप कठिन से कठिन समस्याओं का समाधान अत्यंत सरलतापूर्वक कर लेते थे। आपके प्रभावशाली व्यक्तित्व, सुमधुर वक्तृत्व, सौजन्यतापूर्ण एवं सीहार्द-पूर्ण व्यवहार, निष्कलक जीवन, अगाध पांडित्य एवं

सहस्रसूत्र से ओर सेट इतर के साथ सब साधन के इतरसूत्र पर आपकी अतिरिक्त रूप अतिरिक्त से बनी थी। आपका घर से घर निकली भी आपके समस्त ज्ञानपर लक्ष्य नष्ट नहीं हो गया था और आपका समस्त मन बसा था। आपके घर में से भी अति बड़ा था वह आपकी मण्डपिनी का दर्शन करने था आपकी सुधारमिनी का घर का पल करने पूर्वतय ही था था और आपके समस्त मन से घर जाने पर उनके मन में आपके दर्शन लाभ एवं उपदेश बस्य ही अति अतिरिक्त बातें करके होती थी थी।

आपका पल सदन और पल पल आपका सोच-सचा और केन मुनि के लिए आचार्य था। केन भाषों में आपका स्थान निर्दिष्टरूप से अतिरिक्त था। केन उपाध ही नहीं अतिरिक्त उपाध केवल उपाध में भी आपकी अतिरिक्त अतिरिक्त थी। आप क्यों भी करते नहीं करता था तदुक्त अतिरिक्त पक्ष था और अतिरिक्त अतिरिक्त अतिरिक्त के होकर आपके तदुक्तों से सम्बन्धित होते थे। इतने मान्य सम्बन्धित युग और आपका होते हुए भी आपकी अतिरिक्त बूझ नहीं पक्ष था। आप आपका आपकी एक साधन केन-मुनि अतिरिक्त अतिरिक्त का केन ही सम्बन्धित थे। आपकी तत्त्व-इतरता, निम्न-इतरता, अतिरिक्त-अतिरिक्त, सत्य इति एवं सत्य-सत्य अतिरिक्त मर्म तर्क थी। आपकी युग अतिरिक्त एवं अतिरिक्त इतरता की नहीं थी कि आपने अपने अतिरिक्त परिष्कारण सत्यरिक्त समस्त सत्यरिक्तों का नाम बस्य आपकी युग उपदेश के नाम पर बस्य अतिरिक्त नाम पर निम्न। अतिरिक्त एवं बस्य-अतिरिक्त तथा पर निम्न से आप बोलीं हुए रहते थे। आप तत्त्व कीर्तन एवं अतिरिक्त निम्न (Pain living and high thinking) के अतिरिक्त अतिरिक्त थे।

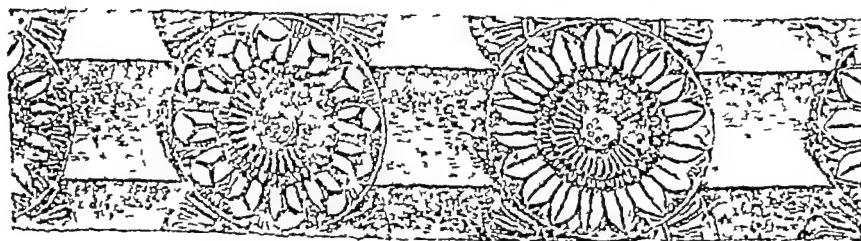
उपाध की बड़ी से उपाधता करने वाले बस्य अतिरिक्त अतिरिक्त-अतिरिक्त इतिरिक्त अतिरिक्त, आप बस्य केन ही अतिरिक्त अतिरिक्त की अतिरिक्त बस्य उपाध से अतिरिक्त, अतिरिक्त, अतिरिक्त, अतिरिक्त, अतिरिक्त एवं अतिरिक्त करने में आपकी से सेट रज निम्न, वह तत्त्व अतिरिक्त है। केन धर्म के समस्त मर्म अतिरिक्त में अतिरिक्त सत्य एवं अतिरिक्त-अतिरिक्त के लिए आपका परिष्कार केनेट्टि सिद्ध हुआ, निम्न अतिरिक्त आप अतिरिक्त इति अतिरिक्त हो रहा है।

आपकी बस्य अतिरिक्त-अतिरिक्त सेट अतिरिक्त के लिए हुए, अतिरिक्त अतिरिक्त के साथ अतिरिक्त अतिरिक्त की निर्दिष्टता पूर्वतय सम्बन्धित करते हुए आप और और और कर कर में लक्ष्य, अतिरिक्त एवं अतिरिक्त की सम्बन्धित करते हुए अतिरिक्त, नये केन, पैरल अतिरिक्त रहते थे। तभी, अतिरिक्त भूत, अतिरिक्त तथा अतिरिक्त अतिरिक्त अतिरिक्त और अतिरिक्त तथा अतिरिक्त के अतिरिक्त की ओर से अतिरिक्त अतिरिक्त एवं कर, एवं और सेट से मुक्त आप आपकी अतिरिक्त एवं कर निर्दिष्ट मर्म से अतिरिक्त होते रहते थे और अपने अतिरिक्त तदुक्त की भी अतिरिक्त अतिरिक्त करते थे। इतिरिक्त तथा और बस्य अतिरिक्त के साथ आपका अतिरिक्त और और और सेट था, निम्न आपने अतिरिक्त केन की अतिरिक्त अतिरिक्त होती बनी थी। आपका सेट अतिरिक्त के अतिरिक्त की भी मर्म पक्ष था। सम्बन्धित की और अतिरिक्त अतिरिक्त मर्म सेट, अपने अतिरिक्त और और सेट से अतिरिक्त अतिरिक्त मर्म एवं अतिरिक्त परिष्कारण आप अपने अतिरिक्त सेट के लिए से अतिरिक्त एवं अतिरिक्त प्रकृत लिए हैं, वे इतिरिक्त में अतिरिक्त सेट के अतिरिक्त लिए अपने केन हैं। पक्ष, अतिरिक्त एवं अतिरिक्त के केन उपाध की से आपने मान्य सेट की है वह तो अतिरिक्त अतिरिक्त अतिरिक्त का वरती। आपके अतिरिक्त लिए हुए अतिरिक्त अतिरिक्त, अतिरिक्त अतिरिक्त तथा अतिरिक्त अतिरिक्त अतिरिक्त मर्म एवं की आपकी अतिरिक्त केन हैं। केन उपाध में अतिरिक्त सेट आपके कर से अतिरिक्त अतिरिक्त सेट से अतिरिक्त। आपकी अतिरिक्त अतिरिक्त की अतिरिक्त अतिरिक्त मर्म करने के लिए अतिरिक्त की और अतिरिक्त की अतिरिक्त केन मर्म अतिरिक्त की

सुव्यवस्था एवं उत्तमोत्तम ग्रन्थ प्रकाशन के लिए व्यवस्था की। लोक-हित के जिस कार्य में आपने हाथ डाला, उसे उत्तम रूप से पूर्ण किया, जिस सस्था पर आपकी कृपा दृष्टि हुई, उस संस्था में नव जीवन संचार कर दिया। आपके सदुपदेशों के कारण सहस्रों मनुष्यों में काया पलट हो गया, और उन्होंने दुर्लभ नर-तन प्राप्त करने का वास्तविक लाभ उठाया।

यद्यपि आप एक संप्रदाय के आचार्य थे, परन्तु आपमें साम्प्रदायिक सर्वांगता का सत्या अभाव था। आप प्रत्येक धर्म एवं संप्रदाय के अनुयायी का यथोचित उत्कार करते थे और उसकी शकाआ का समाधान अपनी विलक्षण तर्क शैली द्वारा किया करते थे। आपके उज्ज्वल चारित्र्य, उदार स्वभाव एवं अलौकिक प्रतिभा के कारण आपका समान्तर प्रत्येक क्षेत्र में होता था, और प्रत्येक संप्रदाय अथवा समुदाय के नेता आप से परामर्श करने एवं पथ प्रदर्शन के लिए मिलते रहते थे। आपमें देश-भक्ति की भावना पूर्ण रूप से भरी हुई थी और आपका प्रत्येक कार्य देश-हित का विशाल दृष्टि-कोण लिए हुए होता था। आप सदैव शुद्ध खादी पहनते, और जनता को भी सदैव ग्वादी पहनने का उपदेश करते थे। देश-हित के प्रत्येक कार्य में आप सदैव अग्रणी रहते थे, और आपके सदुपदेशों में देश-भक्ति की पावन धारा अविच्छिन्न रूप से प्रवाहित होती रहती थी।

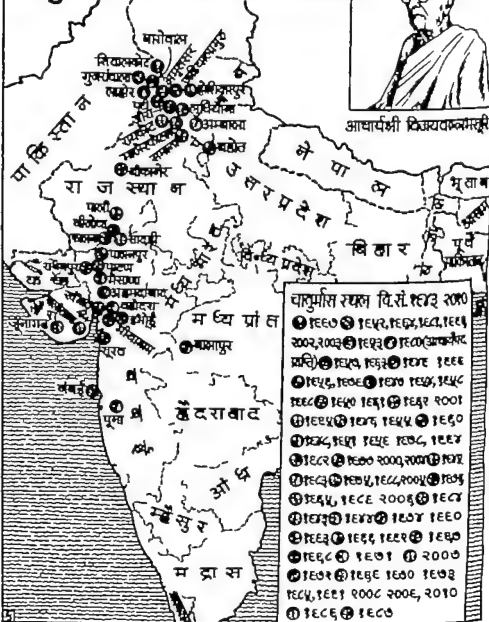
यद्यपि आपकी नदर देह आज हमारे बीच में नहीं है, और आपके निधन के कारण आज हम मन अपने आपको अनाय-सा अनुभव कर रहे हैं, तथापि आपकी आदर्श जीवनी, आपके सदुपदेश, आपके दिव्य भक्तिपूर्ण काव्य और आपके अगणित कार्य-कलाप एक महान् प्रकाशस्तम्भ के समान हमारे तमसातृत मानस पटल के अज्ञानान्धकार को विदीर्ण कर सुमार्ग-प्रदर्शन के लिए प्रस्तुत हैं, और सदैव प्रस्तुत रहेंगे। आपकी पुनीत स्मृति में आपका भक्त-समुदाय पार्थिव स्मारक बनवा रहा है और भविष्य में भी बनवाएगा, तथापि आपके सर्वोत्तम स्मारक तो आपके निःस्वार्थ कार्य-कलाप ही हैं। आपका वास्तविक स्मारक तो तब बनेगा जब हम आपके छोड़े हुए अपूर्ण कार्य की पूर्ति में कटिबद्ध होकर उसकी पूर्णोद्दिष्ट में योगदान देंगे। शासन देव से प्रार्थना है कि वे हमें इन महान् युग-वीर आचार्य के प्रदर्शित मार्ग पर अविचलित रूप से चलने की सुसुद्धि एवं शक्ति प्रदान करें, जिससे कि हम स्वतन्त्र भारत के सुयोग्य नागरिक कहलाने की योग्यता प्राप्त कर, स्व-एव पर-हित-साधन में समर्थ हो सकें।

चातुर्मास स्थलादि का विवरण

आचार्यश्री विजयवल्लभभट्ट

आचार्य विजयवल्लभसूरि स्मारक ग्रंथ

लेख-संग्रह : हिन्दी विभाग

संपादक *

प्रो पृथ्वीराज जैन, एम् ए, शास्त्री

શ્રમણ-ગોળમા ચન્દ્રગિરિ અને દુન્દ્રગિરિની વચ્ચે, ઈ સ. ૫-૬
વડો પાલીસા]

પ્રતિમા-૭૫૫ ટિલામાંની

૦/૩ આસપાસ પ્રતિષ્ઠિત, ગોમ્દધર (ગાદુવર્ણ)ની મહાકાય
પાંડે આશરે ૨૨ ફુટ ૨ ઇંચ છે

जैन पुराण-कथा का लाक्षणिक स्वरूप

श्री धीरेन्द्रकुमार जैन

सबसे पहले पुराण-कथा के प्रामाण्य स्वरूप और उसके मनोवैज्ञानिक उद्गम पर प्रकाश डाल देना जरूरी है।

मनुष्य अपने वास्तविक रूप से तृप्त नहीं। उसे अनारि काल से उच्चार और सम्पूर्णतर जीवन की गोज रही है। इस राज ने इन्द्रियगम्य वस्तु जगत् का सीमा भी लाघी है, और मनुष्य ने लोकोत्तर और निच के सपन भी देखे हैं। सपने ही नहीं देखे, अपने उन सपना को अपने रत्ताशों में जीवित कर, अपने ही माग में से उसने प्रताण की उन मूर्तियों को जीवन्त भी किया है। जब जब मनुष्य के स्वप्न के उस 'परम सुन्दर' ने रूप ग्रहण किया, वह अपने सर्वोगीण ऐश्वर्य की अनेक लीलाओं को मानवीय मन पर गृह्य गहरा अंकित कर गया। उस परम पुरुष या परम नारी का जो स्थूल व्यक्तीकरण होता है, वह अपने आप ग ही समाप्त नहीं है। उस तीला में एक अधिक गहरा और सूक्ष्म सत्य होता है, जो अरूप होता है। चमचलु की पद्ध में वह नहीं आता, पर बोध के द्वारा वह उस काल के मनुष्यों की अनुभूति में रम जाता है। यह अनुभूति मानवी रक्त में समाविष्ट होकर पीढ़ी दर पीढ़ी सक्रमित होती रहती है। विकास के नव-नवीन उन्मेषा और सपनों से मनुष्य उस अनुभूति को सघनतर और विपुलतर बनाता जाता है, नाना काव्या और कला कृतियों में उसे सजोता है और अन्ततः वही अनुभूति श्रेष्ठतर और उच्चतर मानवों के रूप में आनिर्भूत होकर हम आगामी देवत्व का आभास दे जाती है। हमारे वैज्ञानिक युग के 'सुपर मैन' की कल्पना के मूल में भी उत्तरोत्तर विकास की यही अङ्गल चेतना काम कर रही है।

मनुष्य के भीतर अपार ऐश्वर्य की सम्भावनाएँ दिन और रात हिलोरे ले रही हैं। उन्हें वह एक वास्तविक और सीमित घटना के वर्णन के रूप में नहीं आक सकता, क्योंकि वह देश-काल की बाधा से मुक्त आसीम भूमा का परिणाम है। इसीसे उस अनन्त सौन्दर्य को व्यक्त होने के लिये कल्पना का सहारा लेना पड़ता है। सर्वकाल और सर्वदेश में उसी एक प्राण-पुरुष की सत्ता व्याप्त है। इसीसे मनुष्य का मन सब जगह समान रूप से काम करता है और यही कारण है कि जहाँ भी और जब भी किसी लोकोत्तर, विषय-सत्ता ने जन्म लिया है, तो उसने सर्वत्र मानवी मन पर अपनी असाधारणता की प्रायः एक-सी छाप डाली है। इस तरह मनुष्य के स्वप्न के विगत, आगत और अनागत आदर्श पुरुषों की कथाओं को एक लाक्षणिक रूप-सा मिल गया है।

कल्प पुरुष के इसी लाक्षणिक रूप को भिन्न-भिन्न देश-काल के लोगों ने और उनके कवि-मनीषियों ने नाना रंगों के प्रकाश-सूत्रों में बाँधा है। स्वप्न-पुरुष और स्वप्न नारी की इस कल्पना प्रायः कथा को ही हम पुराण-कथा कह सकते हैं। निर्रे वास्तव के तथ्य से ऊपर उठ कर कथा जंत्र भी भाव कल्पना के दिव्य लोक में चली गयी है, तभी वह पुराण कथा बन गयी है। अपने मन की सारी उद्दीप्त-आशा, कांक्षा और कामना से अभिविषित कर मनुष्य की अनेक पीढ़ियाँ उसी कल्प-पुरुष की कथा के नव-नवीन और महत्तर रूपों को दुहराती गयी हैं। मनुष्य की कथा जब भी प्रकट सामान्य के धरातल से उठकर सम्भाव्य

दीर्घ समय तक विपुल सुप्त भोग के साथ राज्य करते-करते किसी एक दिन अचानक सांसारिक क्षण भगुरता पर उसकी दृष्टि अटक जाती है। सारा ऐहिक सुप्त-भोग उसकी दृष्टि में दिनाशी और हेय जान पड़ता है। देह, महल और ससार के बन्धन उसे असह्य हो उठते हैं। सप्त कुछ त्याग कर वह चल पड़ने को उद्यत हो जाता है, तभी लोकात्मिक देव आकर उसकी इस मार्गालिक चित्त-वेदना का अभिनन्दन कर, उसके वैराग्य का सत्कीर्तन करते हैं। जब वह नरसिंह महाभित्तिभ्रमण के लिए उद्यत होता है, उस समय ससार की सारी विभूतियां हाहाकार कर उठती हैं कि हाय, उनका एकमेव समर्थ भोक्ता भी उन्हें त्याग कर चला जा रहा है, और उसे बाध कर पकड़ रखने की शक्ति उनमें नहीं है।

इन्द्र आकर उड़े समारोह से प्रभु का दीक्षा कल्याणक करता है। वह मानव-पुत्र निर्वसन^१ दिग्भर होकर प्रकृति की विजय-यात्रा पर निकल पड़ता है। महाविकट कान्तारा और पर्वत-प्रदेशों में वह दीर्घकाल तक मौन समाधि में लीन हो रहता है। अनायास एक दिन कैवल्य के प्रकाश से उसकी आत्मा आरपार निर्मल हो उठती है। तीनों काल और तीना लोक के सारे परिणामन उसके चेतन में हाथ की रेखाओं से भलक उठते हैं। तब निर्जन की कन्दरा को त्याग कर लोक पुरुष अपना पाया हुआ प्रकाश निखिल चराचर के प्राणों तक पहुंचाने के लिये लोक में लौट आता है। इन्द्र और देवगण उसके आसपास विशाल समव-शरण की रचना करते हैं। तीर्थंकर की यह धर्मसभा देश देशान्तरा में विहार करती है। आगे आगे धर्मचक्र चलता है, दिशाएँ नव युगोदय और नवीन परिणामन के प्रकाश से भर जाती हैं। द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव के अनुरूप लोक में अनेक कल्याणकारी परिवर्तन होते हैं। प्रभु की अश्रुत वाणी से प्राणिमान के परम कल्याण का उपदेश निरन्तर बढ़ता रहता है। लोक में उस समय अपूर्व मंगल और आनन्द व्याप्त हो जाता है। जीवों के वैराग्य, दुष्ट विपाद मानो एकसागी ही लुप्त हो जाते हैं। इस तरह अनेक वर्ष दूर-दूर देशों में विहार करके धर्म का चक्र-वर्तन करते हुए अनायास एक दिन निम्नी ज्योतिर्मय क्षण में प्रभु का परिनिर्वाण हो जाता है। ऐसी भव्य और दिव्य है तीर्थंकर की जीवन कथा।

लोक का दूसरा प्रतापी शलाका पुरुष होता है चक्रवर्ती। चक्रवर्ती के जन्म के साथ ही उसके मनुप्रासाद में उसकी नियोगिनी चौदह ऋद्धियों और सिद्धियों के देनेवाले चौदह रत्न प्रकट होते हैं। इन्हीं रत्नों में से चक्रवर्ती की सारी आधिपैतिक और दैवी विभूतियां प्रकट होती हैं। वह पूर्ण निगम से ही पद रख पृथ्वी के निजेता होने का नियोग लेकर जन्म लेता है। पृथ्वी के नाना खड्डों में जहां पीड़क असुरों और शोणक राजाओं के अत्याचार से लोक-जन पीड़ित होते हैं, उन सप्त का निर्दलन कर, धरती पर परम सुख, शान्ति, कल्याण और समता का धर्म शासन स्थापित करने के लिये ही चक्रवर्ती अवतरित होता है। नव चक्री दिग्विजय के लिये जाता है, तो उसका चक्र-रत्न आगे आगे चलता हुआ उसका पथ संधान करता है। यह चक्र एकसागी ही धर्म और उसकी स्थापक कल्याणी शक्ति का प्रतीक होता है। जब सप्तांग पृथ्वी के छः खड्डों को जीतकर चक्री अपनी विजय के शिखर पर गयोन्नत खड़ा होता है, तभी वृषभाचल पर्वत पर अपनी विजय का मुद्रालेख अंकित करने जाता है। पर वहां जाकर देखता है कि विजय के उस शिलास्तम्भ पर उससे पहले ऐसे असंख्य चक्री अपनी विजय की हस्तलिपि आंक गये हैं और उस शिला पर नाम लिखने की जगह नहीं है। उसी क्षण चक्री का विजयाभिमान चूर्ण हो जाता है। वह आर्क्चन भाव से किसी पिछले चक्री का नाम मिटा, अपने हस्ताक्षर कर देता है और समभाव लेकर अपने राज-नगर को लौट जाता है। तब अपनी सारी शक्ति और विभूति प्रजा के कल्याण के लिये उत्सर्ग कर देता है और

१ श्वेताम्बरों के अनुसार वह देवदध्य बन्ध ग्रहण करता है। — संपादक

दीर्घ समय तक विपुल सुख भोग के साथ राज्य करते-करते किसी एक दिन अचानक सासारिक ज्ञान-भगुरता पर उसकी दृष्टि अटक जाती है। सारा ऐहिक सुख-भोग उसकी दृष्टि में विनाशी और हेय जान पड़ता है। देह, महल और ससार के बन्धन उसे असह्य हो उठते हैं। सप कुछ त्याग कर वह चल पड़ने को उद्यत हो जाता है, तभी लौकान्तिक देव आकर उसकी इस मांगलिक चित्त-वेदना का अभिनन्दन कर, उसके वैराग्य का सचीर्तन करते हैं। जब वह नरसिंह महाभिनिर्गमण के लिए उद्यत होता है, उस समय ससार की सारी विभूतियां हाहाकार कर उठती हैं कि हाय, उनका एकमेव समर्थ भोक्ता भी उन्हें त्याग कर चला जा रहा है, और उसे बाध कर पकड़ रखने की शक्ति उनमें नहीं है।

इन्द्र आकर बड़े समारोह से प्रभु का दीक्षा-कल्याण करता है। वह मानव-पुत्र निर्वसन^१ दिग्भर होकर प्रकृति की विजय-यात्रा पर निकल पड़ता है। महाविकट कान्तारों और पर्वत-प्रदेशों में वह दीर्घकाल तक मौन समाधि में लीन हो रहता है। अनायास एक दिन कैवल्य के प्रकाश से उसकी आत्मा आरपार निर्मल हो उठती है। तीनों काल और तीना लोक के सारे परिणामन उसके चेतन में हाय की रेखाओं से भलक उठते हैं। तब निर्जन की कन्दरा को त्याग कर लोक पुरुष अपना पाया हुआ प्रकाश निखिल चराचर के प्राण तक पहुँचाने के लिये लोक में लौट आता है। इन्द्र और देवगण उसके आसपास विशाल समन-शरण की रचना करते हैं। तीर्थंकर की यह धर्मसभा देश-देशान्तरा में विहार करती है। आगे आगे धर्मचक्र चलता है, दिखाए नव युगोदय और नवीन परिणामन के प्रकाश से भर जाती हैं। द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव के अनुरूप लोक में अनेक कल्याणकारी परिवर्तन होते हैं। प्रभु की अजस्र वाणी से प्राणिमान के परम कल्याण का उपदेश निरन्तर बहता रहता है। लोक में उस समय अपूर्व मंगल और आनन्द व्याप्त हो जाता है। जीवा के वैर मात्सर्य, दुःख विपाद मानो एकवारगी ही लुप्त हो जाते हैं। इस तरह अनेक वर्ष दूर दूर देशों में विहार करके धर्म का चक्र वर्तन करते हुए अनायास एक दिन किसी ज्योतिर्मय ज्ञान में प्रभु का परिनिर्माण हो जाता है। ऐसी भन्य और दिव्य है तीर्थंकर की जीवन कथा।

लोक का दूसरा प्रतापी शलाका पुरुष होता है चक्रवर्ती। चक्रवर्ती के जन्म के साथ ही उसके महाप्राण में उसकी नियोगिनी चौदह ऋद्धियां और सिद्धियों के देनेवाले चौदह रत्न प्रकट होते हैं। इन्हीं रत्नों में से चक्रवर्ती की सारी आधिभौतिक और दैवी विभूतियां प्रकट होती हैं। वह पूर्व निदान से ही पट्ट खड्ग पृथ्वी के विजेता होने का नियोग लेकर जन्म लेता है। पृथ्वी के नाता रखों में जहा पीड़क असुरों और शोषक राजाओं के अत्याचारों से लोक-जन पीड़ित होते हैं, उन सप का निर्दलन कर, धरती पर परम सुख, शान्ति, कल्याण और समता का धर्म शासन स्थापित करने के लिये ही चक्रवर्ती अन्तरित होता है। जब चक्र की दिग्विजय के लिये जाता है, तो उसका चक्र-रत्न आगे आगे चलता हुआ उसका पथ-संधान करता है। यह चक्र एकवारगी ही धर्म और उसकी स्थापक कल्याणी शक्ति का प्रतीक होता है। जब ससागरा पृथ्वी के छु रखों को जीतकर चक्र अपनी विजय के शिखर पर गवोन्नत खड़ा होता है, तभी चुपभाचल पर्वत पर अपनी विजय का मुद्रालेख अंकित करने जाता है। पर वहा नाकर देखता है कि विजय के उस शिलास्तम्भ पर उससे पहले ऐसे असंख्य चक्र अपनी विजय की हस्तलिपि आक गये हैं और उस शिला पर नाम लिखने की जगह नहीं है। उसी ज्ञान चक्र की विजयाभिमान चूर्ण हो जाता है। वह अकिंचन भाव से किसी पिछले चक्र का नाम मिया, अपने हस्ताक्षर कर देता है और समभाव लेकर अपने राज-नगर को लौट जाता है। तब अपनी सारी शक्ति और विभूति प्रजा के कल्याण के लिये उत्सर्ग कर देता है और

यं अग्रमथ भव तं वर यम लालन वा उपलालन कर्त्ता है। इत वचन म दूध ही लायलिक हय तं मैनिह लाल के अग्रिम सिन्धु को पयन कथकव व दोर म अग्रिम कर रिय गय है। आदि लीनर इमरेन व पुन मरत ऐत ही कथकली व भिने मय म इत ऐत का नयन मयनर्य पहा।

इत लय नयनय्य अग्रिमयय्य अग्रिमय्य कथकव अग्रिम यमता की कई कोप्रिय हयी है और अन्ये कुन-कुन निरय्य है।

येन मयनय्य के अग्रुतार भीरुय्य नयनय्य व। व निरये से ही लीन गय लुनी व अग्रुतार अग्रुतारी व। पूर्ववती से ठीक आदि यनी लाल रय अग्र वती ने नयनय्य म अग्र लोम है। नयनय्य मयनय्य वयं पुरय रता है। वर लाल म लीनर लीन, अग्रम और ऐयर्ष का अग्रेला प्रयु रता है। उतकी लीनर म वीरुन वीरुन लीन, अग्रम और अग्रुतार का मयनय्य रता है। लीनर पुनपेयन हय्य के अग्रिमय्य म इत हयिपका मयनय्य वयनय्य मयनय्य मयनय्य है। निरय्य निरय्य के अग्रमय्य उत अग्र पुरय के निरय्य-लाल को मयन करत व निरये ललु म ऐयर्ष म आदि लयी यी।

हय्य के अग्रेरे मयर्ष लीनर मैयनय्य का वैयनय्य मयनय्य होये व उग्रम अग्रमे अग्रमय्य म व अग्रिमय्यारी की वी नि यन पुन हयनय्य के हयर्ष ही आदि का वन रता और अग्रमे ही मयर्ष अग्र पुनय के अग्रमे हय्य की मयन लीन। हयनय्य वयनय्य यनकी की मयनय्य वेदी हो यनी वी उत लयन। अग्रम हयनय्य उती अग्र वीनर लोम वी वयनय्य और अग्रमय्य मी इत ललु तं अग्रमे के निरये इत ऐयनय्य में अग्रमे यये। वर उत अग्रम का अग्रम के हारे निरय्य अग्रमे यय और लीनर की अग्रमी लयन हयी। यनकी के अग्रमे ही वीन वीरुन ने टाका अग्रमय्य लिय। ऐयर्ष यो उत लीनर लोम वी लीनर। आदि लाल और मयनय्य के लयन ने मय हय्य अग्रमय्य की और अग्रमे हय्य एत लयन में लीनर निरय्य से रये व, मयर्ष अग्रमय्य अग्रमे निरये लल होये यये व। उग्रमे अग्रमे निरय्य लोम मयनय्य अग्रमय्य उत व निरय्य। इति ने अग्रमय्य वी मयनय्य निरय्य लयन वी अग्रमय्य अग्रमे लीनर अग्रमय्य। वर अग्रमय्य व अग्रमय्य वी अग्रमय्य मयनय्य वी वयनय्य। निरय्य लुनी का अग्रिमय्य प्रयु अग्रिमय्य अग्रमय्य म मयर्ष को अग्रमय्य वर लुनी जय लय अग्रमय्य अग्रमय्य मयनय्य के निरये लीनर मयनय्य अग्रमय्य वर लयनय्य ऐर लयन कर गय।

हय्य व पुन अग्रमय्य अग्रमय्य है। अग्रमय्य अग्रमे ही अग्रमय्य का अग्रमे लोम अग्रमय्य रता है और अग्रमय्यारी अग्रमय्य, अग्रमय्य मयनय्य मयनय्य रता है। वर लयनय्य से ही अग्रमय्य लीनर मयनय्य, लीनर और लीनर रता है। वर ऐयनय्य अग्रमय्य की अग्रमय्य अग्रमय्य का अग्रमे लयनय्य मयनय्य करत है। अग्रमय्य मयनय्य अग्रमय्य ही व। अग्रमय्य को अग्रमय्य म ही अग्रमय्य व ऐयर्ष ने उत एत अग्रमय्य लीनर के अग्रमे एत वर मयनय्य लयन व, वर अग्रमय्यारी अग्रमय्य अग्रमय्य व। अग्रमय्य वर न हो लयन अग्रमय्य के लये मय व लीनर ही कथकव। अग्रमय्य अग्रमय्य मयनय्य मयनय्य के लयन से अग्रमय्य कर अग्रमय्य म से लीनर अग्रमय्य म व निरये है। अग्रमय्य लीनर हयनय्य व लुनी वर अग्रमय्य का अग्रमे लयनय्य मयनय्य रता है। अग्रमय्य अग्रमय्य मयनय्य वयनय्य वयनय्य।

अग्रमय्य ने अग्रमे लुनी निरये के अग्रमय्य अग्रमय्य लयनय्य लीनर म वर ऐयनय्य ऐयनय्य म अग्रमय्य कर अग्रमय्य लीनर, अग्रमय्य, लीनर अग्रमय्य लीनर से अग्रमे लीनरय्य और निरय्यो का अग्रमय्य लयन व। अग्रमय्य पुनय्य के लीनर अग्रमय्य और अग्रमय्य लयनय्य के अग्रमय्य वयनय्य और अग्रमय्य अग्रमय्य वयनय्य म

अनगिनती कुल-कन्याओं और लोक की श्रेष्ठ सुन्दरियों के हृदय जीते थे। यही हाल कृष्ण के पिता वसुदेव का भी था। उनके एक-एक नयन-विक्षेप पर सारे जनपद का रमणीय पागल और मूर्च्छित हो जाता था। ऐसी निराली थी इन हरि-वशियों की वशजात मोहिनी।

इन शलाका पुरुषों के द्विग्विजय, देशाटन, समुद्र-यात्रा, साहसिक वाणिज्य व्यवसाय और अन्ततः ब्रह्म-साधना की वढ़ी ही सार्थक और लाक्षणिक कथाओं से जैन पुराण श्रोत-प्रोत हैं। वस्तु और घटना मात्र को देखनेवाली स्थूल ऐतिहासिक दृष्टि को इन कथाओं में शायद ही कुछ मिल सके। इनके मर्म को समझने के लिये पंडित जवाहरलाल जैसा मानव इतिहास का पागामी कवि द्रष्टा चाहिये। पंडित जी ने अपनी 'डिस्कवरी ऑफ इंडिया' में कहा है कि 'पुराण, दंतकथा और कल्प-कथा को वास्तविक घटना के रूप में न देखकर यदि हम उन्हें गहरे सत्त्यों के बाह्य रूपों के रूप में देखें तो इनमें अनादिकालीन मानव सृष्टि का अनन्त ऐश्वर्य को हम प्राप्त हो सकेगा।'

जैन वाङ्मय में ऐसे रस, शक्ति, तप और प्रकाश के सश्लिष्ट रूपका की अपार सम्पत्ति पड़ी है। जिज्ञासुओं और सर्जकों को ग्रामव्रण है कि वे उन चिंतामणियों की आभा से अपनी दृष्टि को पारस बनायें।

पालि-भाषा के बौद्ध ग्रन्थों में जैन धर्म

डा. गुलामअहमद खान एम्. ए. पीएच्. डी.

मगधन् बुद्ध ने अपनी तारे उपदेश किन्तु कान्हास म रिबे वे कन्ना मग मगधो का। मगधो म बुद्धबन्तो का कसिपुं को परिणम का पसिपुन बग कन् है। बन्नातर मे इही परिणम पसिपुन से पसिपुन निरता कित्ता धर्म मगध अ ताव लगने पर रोख है बुद्धबन्तो की मगध। बुद्ध ग्रन्थ संवत् म मी लिखे गये है पर बुद्धबन्ना का प्रष्टिमिपिन बगनेकली मगध पसिपुन ही है।

किन्तु तब बुद्ध ने कान्हास म उपदेश दिख ना कन्ने तब मगधन् मगधो मे भी जाने उपदेश कन्हासिन कान्हास कान्हासयो म रिबे है। रोन्ने मगधन् मगध म कन्ही मनेकली मगधो के ही रूप है। रोन्ने कान्हासो क मनेकली मे एक ही छेन म सिद्ध कर कान्ने उपदेश रिबे इतिहास उन रोन्ने के कान्हास मगधो म मगध मगध हीही एक दर्शन कान्ने के कान्हास का बैजन् इत कन् म तन्कि भी कन्ने नही प्छ कन्ना कि रोन्ने मगधुणन्—मगधो कीर बुद्ध—कान्हासिन मे। पसिपुन कन्ने के कान्ने से इम प्छ भी मगधन् रोखा है कि वे रोन्ने मगधन् कन्ने कन्ने प्छ ही कन्ने, एक ही कन्ने कान्ने प्छ ही मगधो म सिद्ध करते है। पर इत कन्ने का कन्नेन निही भी कान्हास के कान्ने म मगध मगधो कि रोन्ने कान्हासो मे कान्ने मगधो प्छ कान्हास म कान्हास प्छ कन्ने की हो। हा इत कन्ने की कन्ने कन्ने मगधो है कि इन रोन्ने के सिद्ध तब कान्हासिन मगध। एक कन्ने के प्छ कान्नेकन्ने तब कान्हासिन मगध मगधो करते है।

ये हो पसिपुन कन्ने के पन्ने से कन्ने कान्ने रोखा है कि मगधन् बुद्ध ने तब कान्ने कान्ने कान्हासिन सिद्धो मे कान्ने कान्हास की कान्ने कान्ने को कान्ने कान्ने से बैजन् ना। इन कान्ने केसे कान्ने से इम कान्ने के इतिहास कान्ने कान्हासिन सिद्धो कीर कान्हासिन मगधो का कान्ने बुद्ध पसिपुन रोखा है। इन पसिपुन कान्ने कान्ने को रिज्जन्ने का सिद्धि कान्ने कि कान्ने।

इतिहास

पसिपुन कान्ने म कान्ने कान्हास का नाम निज्जन्ने निज्जन्ने एक निज्जन्ने कान्ने है किन्ते इम कान्ने मे निज्जन्ने तब कान्ने म निज्जन्ने मगधो से करते है। कान्ने कान्हास के कान्ने मगधो का नाम कान्हास मगधो कान्ने निज्जन्ने है किन्ते इम कान्ने म कान्हास का कान्हास तब कान्ने म कान्हास मगधो से करते है। इत तब निज्जन्ने कान्हास के कान्हास को एक कान्ने से निज्जन्नेकान्हास कान्ने कान्ने है। निज्जन्ने का कान्ने पसिपुन कान्ने मे कान्हासिन है किन्ते कान्हास है कान्हास कीर कान्ने कान्ने से पसिपुन। पर कान्हास कान्ने की कान्हास का कान्ने कान्ने से नही रोखा। हा, कान्ने कान्ने की कान्हास से इम कान्ने कान्ने है कि मगधो कान्ने की एक कान्ने कान्ने =कान्ने=कान्ने म कान्ने कान्ने से कीर किन्ते कान्ने कान्ने कान्ने मे बुद्ध को कान्ने कान्ने म कान्ने कान्ने के कान्ने कान्हास कान्ने कान्ने है कान्ने कान्ने की कान्हास। कान्हासिन कान्ने बुद्ध कान्ने मे मगधो को कान्नेकान्ने (कान्नेकान्ने) कान्ने से कान्नेकान्ने निज्जन्ने कान्ने है पर कान्ने कान्ने के कान्ने से कान्ने कान्ने रोखा है कि प्छ कान्ने कान्ने है। मगधो का कान्ने कान्ने का पर कान्ने एक कान्ने सिद्ध बुद्धो का कान्ने कान्ने कान्नेकान्ने का। कान्ने कान्ने रोखा है कि पसिपुन कान्ने के कान्हासिन म कान्हासिन कान्ने कान्ने कान्ने कान्ने कान्ने कान्ने है।

पालि सूत्रों में जैन धर्म के अनुयायियों का निगण्टुपुत्त, निगण्ट तथा निगण्टसावक शब्द से उल्लेख किया गया है। उस सम्प्रदाय के महिलावर्ग के लिए भी निगण्टी^१ शब्द आया है।

कतिपय बौद्ध सूत्रों में बुद्धकालीन छह अन्य तैर्थिकों का परम्परागत ढग से वर्णन मिलता है। उसमें नातपुत्त का नाम भी शामिल किया गया है। उन सभ के नाम के साथ निम्नलिखित विशेषण लगाये जाते हैं “सवी चैव गणी च, गणाचारियो, जातो, यस्सी, तित्यकरो, साधुसम्मतो बहुजनस्स, रत्तञ्जू, विरपव्वजितो, अद्दगतो, वयो अनुपपत्तो”^२ अर्थात् संघस्वामी, गणाध्यक्ष, गणाचार्य, शानी, यशस्वी, तीर्थंकर, बहुत लोगों से संमानित, अनुभवी, चिरकाल का साधु, वयोवृद्ध। इनमें ‘अद्दगतो’ और वयो अनुपत्तो, इन दो विशेषणों से कुछ विद्वानों का अनुमान है कि अन्य तैर्थिकों के समान महावीर भी बुद्ध से आयु में बड़े थे और उस समय तक काफी वृद्ध थे। साथ ही उनका यह अनुमान है कि दीघनिकाय के संगीति पर्याय एव पासादिक सूत्रों व मज्झिमनिकाय के सामगामसुत्त के कथनानुसार महावीर का निर्वाण भी बुद्ध से पहले हुआ था, पर इस संवध में इतना ही कहना है कि जर्मन विद्वान् प्रो याकोबी ने यह सिद्ध कर दिया है कि महावीर का निर्वाण बुद्ध के निर्वाण के पीछे हुआ है। उन के मतानुसार वज्जि-लिच्छिवियों का अज्ञातशत्रु कुण्डिक के साथ जो युद्ध हुआ था वह बुद्ध के निर्वाण के बाद और महावीर के जीवनकाल में हुआ था। यद्यपि वज्जि और लिच्छिवी गणा का वर्णन दोनों सम्प्रदाय के ग्रन्थों में मिलता है पर तथोक्त युद्ध का वर्णन केवल जैनागमों में ही मिलता है, बौद्धागमों में नहीं^३। इतना ही नहीं, इन दोनों महापुरुषों की आयु को देखने से यह मालूम होता है कि महावीर बुद्ध से आयु में छोटे थे। बुद्ध निर्वाण के समय ८० वर्ष के थे जबकि महावीर ७२ वर्ष के।

साथ ही एक और बात यह है कि महावीर द्वारा स्वतंत्र रूप से धर्मापदेश प्रारम्भ करने के पहले ही बुद्ध ने अपना धर्ममार्ग स्थापित करना शुरू कर दिया था। जो हो, पर उक्त अनेक विशेषणों में अन्त के दो विशेषण—अद्दगतो वयो अनुपत्तो—पालिसूत्रों में भी सन्देह की दृष्टि से देखे गये हैं और आश्चर्य है कि कुछ सूत्रों—महासकुलदायी (म नि) तथा सभियसुत्त (सुचनियात्)—में ये दो विशेषण नहीं पाये जाते। निगण्ट नातपुत्त के साथ अन्य विशेषणा का समर्थन जैन आगमा से मलीमांति होता है। उपालि सुत्त के निगण्ट, निगण्टी शब्द से मालूम होता है कि महावीर के सभ में स्त्रियों की भी प्रव्रज्या होती थी।

भगवान् महावीर के निर्वाण को सूचित करने वाले कतिपय तथोक्त पालिसूत्रों में लिखा है कि “जिस समय निगण्ट नातपुत्त की मृत्यु पावा में हुई थी, उस समय निगण्टों में फूट होने लगी थी, दो पक्ष हो गये थे एक दूसरे को वचन रूपी बाणों से वेधने लगे, मानो निगण्टों में वध (युद्ध) हो रहा था, निगण्ट नातपुत्त के जो श्वेतवस्त्रधारी गृहस्थ शिष्य थे, वे भी निगण्ट के वैसे दुराख्यात, दुष्प्रवेदित, अग्रतिष्ठित, आश्रयरहित धर्म में अन्यमनस्क हो पित्त और विरक्त हो रहे थे”^४। इस वर्णन से यह मालूम होता है कि महावीर की मृत्यु पावा में हुई थी तथा उनके बाद ही संभ्रमेद होने लगा था। इस कथन में भगवान् महावीर का निर्वाण पावा में होना तो जैनागमों से समर्थित है। यह पावा जैन-बौद्ध आगमों के अनुसार मल्लों की पावा थी जो कि वर्तमान गोरखपुर जिले में अनुमानित है। पर संभ्रमेद की बात उस प्रारम्भिक काल में जैन ग्रन्थों से समर्थित नहीं होती। जैन मान्यता के अनुसार भगवान् महावीर के निर्वाण के दो

१ मज्झिमनिकाय, उपालिसुत्त।

२ दीघनिकाय, सामगमसुत्त।

३ वीरसव्व और जैन कालगणना, भारतीय विद्या, सिधोत्स्मारक, पृष्ठ १७७।

४ दीघनिकाय, सनीतिपर्याय पय पासादिक सुत्त, मज्झिमनिकाय, सामगमसुत्त।

हारी की बर्तन वरु पुनः कलियों से मधमेर हुआ था। ऐसा मन्त्रुन देना है कि मधमेर के निर्वाह की कलियों से कलियान हो कर कलियान उल्लेख से मध मेर निष्पन्न दय से गेहूँ की बर्तन व कलियों के कलियान कल म उल्लेखान विमान कलियान की कलियों से निष्पन्न कल म ला दिया गया। उल्लेख कल म पल्लव शिखरों का कलियानकलियान विमान कलियान कलियान है कि कलियान कलियानों को कल से पल्लव के कल म कलियान कलियान दय है वर इस कलियान से कलियान से मान्य। कलियान कि कलियान व कलियान कलियान व कलियान से कलियान है, कलियान वर पल्लव कलियान हो कर कलियान।

पक्षि मर्या से यह भी स्थित होता है कि मन्वान मन्वीर और उनके अनुचरों के विचार क्षेत्र कम, मांस खापी शोराय तथा बलि, तिथिदिन एव मन्त्रों के स्मरणम है। राज्या नालन्दा वैशाली पुरा और मगध में इन लोग मण्डन रूप से रहते थे तथा वैशाली के तिथिदिन इन वर्ग के मन्त्र सम्पन्न थे।

मन्त्रिमण्डलान् और अगुण्ड निवास क वसिष्ठ एतौ म स्तित्वा है कि "नियष्टं लोभं मातृत्वं नो धर्षय, सर्वदरौ, अयस्मिन् जन एव दार्यं यं पुत्रं यत्तदस्मिन्ने पदे गते लोभे गम्यते अपरिरोधं कान्तर्धनं से कुप्य मायते मे ।" यह कथन वैष्णवों से सम्बन्धित है और जैन मन्त्रणा इव के अगुण्ड है। यथा अयस्मिन् हस्तवर्धनं जैनमयो न केवलस्तन और केवलदर्यन को उक्ति करता है। सर्वज्ञा के सम्बन्ध में मन्त्र पुत्र का यह मत था कि वे न तो स्वयं सर्वज्ञ होने का दावा करते थे और न दूसरों को भी ऐसा मानते थे। अन्तर्युक्त म कनके शिष्य आनन्द ने सर्वज्ञता का इव प्रकार परिष्कार किया है : एक शास्त्रार्थ, कान्तर्धन, अरोध कान्तर्धन बाला होने का दावा करता है तो भी वह एतौ कर म कान्तर्धन है यथा मित्रा यी नहीं बाला, कुक्षुर यी काय लक्ष्मी है सर्वज्ञ होने का भी कौी पुत्रों के माम में लक्ष्य है ज्ञान निष्कम का नाम और यत्ना पृथक्ता है साय सर्वज्ञ टकर यह करो पृथक्ते हैं यह करो करने पर कान्तर्धन है कि एतौ कर म कान्तर्धन विहित था इतलिय एतौ मित्रा मित्रा यी शिष्य न यौ, इतलिय न मित्रा कुक्षुर का बाला विहित था इतलिय उठने बाला बालि। यह आलोचना इन उक्ति करती है कि उक्त समस्त तथोक्त सर्वज्ञता की मन्त्रणा के साथ साथ उठती पती आलोचना यी होने लगी थी।

॥

[illegible]

୧. ବୃତ୍ତ ଦୁର୍ବଳତାମୟ, ସୁବଳତା-ସମ୍ପନ୍ନିତ ଗନ୍ତବ୍ୟବିଧାନ III ୧ ୭୪ IV ୨ ୪୧ ।

१. अधिवृत्तविषयः ३५ ।

७ अथ तत्रैव २३१ ।

कलकत्ता विश्वविद्यालय १९४४ ई.

५ ३ ३३ II।

अनाश्रय होता है। निपाक रहित होने से कर्मक्षय, कर्मक्षय से दुःखक्षय और दुःखक्षय से वेदनाक्षय और वेदनाक्षय से सभी दुःख जीर्ण हो जाते हैं।”

यहां भगवान् महावीर ने आध्यात्मिक शुद्धि के लिए तपस्या का प्रतिपादन किया। इस दृष्टिकोण से निर्ग्रन्थ साधु कठोर तपश्चर्या करते हैं। पर बुद्ध ने इस तपस्या की आलोचना करते हुए कहा है कि तुम्हारी साधना या तपोमार्ग व्यर्थ है, यदि तुम यह नहीं जानते कि हम कैसे थे कैसे हैं, कौन कौन से पाप किये हैं, कितने पाप नष्ट हो गये, कितने और नष्ट होने हैं, कब इनसे छुटकारा मिल जायगा आदि। निर्ग्रन्थ तपस्या की ऐसी ही आलोचनाएँ पाली ग्रन्थों में कई स्थानों में देखने में आती हैं। परन्तु इन आलोचनाओं में, मालूम होता है, बुद्ध ने निर्ग्रन्थ तपस्या की अन्तरात्मा की आलोचना न कर केवल उसके उग्र बाह्य रूप की ही आलोचना की है। निर्ग्रन्थ परम्परा की मान्यता है कि कायक्लेश या तपस्या चित्त के मलों को हटाकर आध्यात्मिक शुद्धि के लिए है। यदि उससे यह काम नहीं होता तो वह व्यर्थ है। इस दृष्टि से बुद्ध की आलोचना और जैन मान्यता में कोई तात्त्विक अन्तर नहीं रह जाता।

भग० महावीर ने क्रियावाद की स्थापना में यह घोषित किया कि इस संसार में प्राणियों का जीवन अशत भाग्य (पूर्वजन्मकृत कर्मों) पर और कुछ मानवीय प्रयत्नों (इहजन्मकृत) पर निर्भर है। इस तरह नियतानियत (नियतानियत) सिद्धान्त की स्थापना कर तत्कालीन अन्य क्रियावादियों से अलग स्पष्ट मतभेद प्रकट किया। उन्होंने बतलाया कि पूर्वजन्मकृत कर्मों के अधीन हो हमने कैसे भवभ्रमण किया और कैसे अब कर रहे हैं। भग० बुद्ध भी क्रियावादी थे पर उनका सिद्धान्त या कि हम हेतु प्रभव हैं और हेतुओं (प्रतीत्य समुत्पाद) के कारण चक्कर काट रहे हैं।”

इन दोनों क्रियावादियों के मतभेद को दूसरे शब्दों में यों कहा जा सकता है कि महावीर अन्तरंग और बहिरंग दोनों शक्तियों को मानकर चलते हैं, बुद्ध केवल अन्तरंग शक्ति अर्थात् मन (मनोपुञ्जगमा धम्मा) पर चलते हैं। एक ने बहिरंग काय कर्म (दण्ड) वचन-कर्म (दण्ड) और अन्तरंग मन कर्म (दण्ड) को बन्धन रूप से प्रतिपादित किया है तो दूसरे ने केवल अन्तरंग मन को ही अनर्थकर बतलाया है। मज्झिम-निकाय के उपालिसुत्त में यही चर्चा उठाई गई है कि निगण्ट नातपुत्त काय, वचन और मन रूप से तीन दण्ड मानते हैं जब कि बुद्ध ने काय, वचन और मन को तीन कर्म माना है, पर इन दोनों के मतों की उक्तसूत्र में आलोचना करते हुए यह दिखलाया गया है कि महावीर कायदण्ड को महापापवाला मानते हैं जब कि बुद्ध मन कर्म को। इस प्रसंग में दण्ड और कर्म का एक ही अर्थ समझना चाहिये, परन्तु महावीर के मत में कायदण्ड को ही सचमुच बतलाकर उसे गलत ढंग से उपस्थित किया गया है। उपालिसुत्त में यदि हम बुद्ध और उपालि के बीच हुए सम्वाद को सूक्ष्मरीति से पढ़ें, तो महावीर की मान्यता का यथार्थ रूप समझ सकते हैं “बुद्ध ‘चतुर्याम सवर से सवृत निगण्ट आते जाते बहुत छोटे छोटे प्राणिसमुदाय को मारता है। हे ग्रहपति! निगण्टनातपुत्त इनका क्या फल उतलाते हैं।’ उपालि ‘भन्ते, अनजान (असचेतनिक) को निगण्टनातपुत्त महादोष नहीं मानते, जानकर किये गये कर्म को ही पाप मानते हैं।’” इस संवाद से यह निष्कर्ष निकालना सरल है कि मन पूर्वक (जानकर) किया गया कर्म ही पापकर है।

महावीर का यह सिद्धान्त कि मन कर्म और कायकर्म दोनों समान रूप से पापजनक हैं, मज्झिमनिकाय के महासच्चसमुत्त से भलीभांति समर्थित होता है। उक्तसूत्र में निगण्टपुत्त सच्च आजीवक और बुद्ध के मत की आलोचना करते हुए कहता है कि आजीवक तो कायिक भावना में तत्पर हो विचरता है, चित्त

१ मज्झिमनिकाय, चूल्हदुक्खवक्खन्ध एव देवदहसुत्त।

२ महावग्ग, सारिपुत्त भोग्गलान प्रवज्ज्या।

जिनके चलाये आचारविचार के नियम उस समय आजीविका, निर्ग्रन्थों और बुद्ध के सामने थे। जो हो, पर महासीहनाद और महासच्चक सूत्रों में अचेलको के नाम से जिन आचारा का वर्णन दिया गया है वे ही आचार आचाराग, दशवैकालिक आदि सूत्रों में निर्ग्रन्थों के आचार के रूप में वर्णित हैं। उन सूत्रों में उनका वर्णन सत्तेप में या है “अचेलक रहना, मुक्ताचार होना (स्नान, दातुन नहीं करना, सड़े होकर भोजन करना), हाथ चादकर खाना, आदये भदन्त। खड़े रहिये भदन्त। ऐसा कोई कहे तो उसे सुना अनसुना कर देना, सामने लाकर दी हुई भिक्षा का, अपने उद्देश्य से बनाई हुई भिक्षा का और दिये गये निमन्त्रण का अस्वीकार, जिस वर्तन में खोई पकी हो, उसमें सीधी दी गई भिक्षा का तथा चल आदि में से दी गई भिक्षा का अस्वीकार, मोहन करते हुए दो में से उठकर एक के द्वारा दी जाने वाली भिक्षा का, गर्मिणी स्त्री के द्वारा दी हुई भिक्षा का और पुरुषों के साथ एफान्त में स्थित स्त्री के द्वारा दी जाने वाली भिक्षा का अस्वीकार, कभी एक घर से एक और, कभी दो घर से दो और आदि भिक्षा लेना, तो कभी एक उपवास, कभी दो उपवास आदि करते हुए पद्म उपवास करना, दाढ़ी मूछों का लुचन करना, गंदे होमर और उकड़ु आसन पर बैठकर तप करना, स्नान का सर्वथा त्याग करके शरीर पर मल धारण करना, इतनी सावधानी में जाना जाना कि जल के या अन्य किसी सूत्रम जन्तु का घात न हो, कड़ी टड में सड़े रहना आदि आदि।”

तपस्या जैन साधु जीवन का मुख्य अंग था। उसके कारण जैनमुनि दीपतपरसी जैसा नाम भी पाते थे। वे लोग तपस्या का आचरण प्रायः सड़े होकर (उम्भट्ठको), आसन छोड़कर (आसन पटिक्किणो) करते थे। वह तपस्या बड़ी दुःखकर, तीव्र (तिप्पा) एवं कड़वी (कडुका) होती थी।

चतुर्थीमसंवर दीघनिकाय के सामञ्जसपल्लव में निगण्टनाथपुत्त को चतुर्थीमसंवर से संबन्धित लिखा है। वहाँ चतुर्थीम संवर का अर्थ दिया गया है—सब प्रकार के पानी से स्रुत (सव्ववारिवारितो) सभी पापों से निवृत्त (सव्ववारियत्तो) सभी पापों की शुद्धि होने से संवृत (सव्वावारि धुत्तो) सभी पाप हानि से मुक्त अनुभूत करने वाला—संनारि पुट्टो। पालि का यह चतुर्थीम संवर हमें जैनागमों के चाटुज्जाम (चतुर्थीम) की याद दिलाता है जिसका अर्थ होता है चार व्रत—अहिंसा, सत्य, अचौर्य और अपरिग्रह। इन चतुर्थीमों को, जैनागमों के अनुसार, उपदेश देने वाले भग० पार्श्वनाथ थे जो कि भग० महावीर से २५० वर्ष पहले हुए थे। महावीर ने इन चार यामों में एक और याम—ब्रह्मचर्यव्रत—मिलाकर पञ्चयाम अर्थात् पञ्चमहाव्रतों की स्थापना की। पर उक्त पालि सूत्र में चतुर्थीम संवर का जो अर्थ दिया गया है वह पक्षम भ्रान्त एवं अस्पष्ट है। निर्ग्रन्थ परम्परा के यथार्थ चतुर्थीम संवर से भग० बुद्ध या उनकी समकालीन शिष्यमण्डली अच्छी तरह परिचित न रही हो सो बात नहीं। मज्झिम निकाय के चूलसकुलदायि एवं सयुत्तनिकाय के गामिणि संयुत्त के आठवें सूत्र से मालूम होता है कि प्राणातिपात (हिंसा), अदिञ्चादान (चोरी), कामेसु मिच्छाचार (अब्रह्मचर्य), सुखावाद (असत्य) से विरक्त होनेका उपदेश भगवान् महावीर सदा देते थे। तथापि इन सूत्रों में उन बातों का चतुर्थीमसंवर नाम से उल्लेख नहीं किया गया। बौद्धपरम्परा में निर्ग्रन्थपरम्परा के इन चतुर्थीम या पञ्चयामों का एक रूपान्तर पञ्चशील एवं दशशील के रूप में प्रतिपादन किया गया है तथा वे उक्त नाम से ही वहाँ समझे गये हैं। महावीर और बुद्ध के समय के चतुर्थीम संवर को बौद्धभिक्कु जानते अवश्य थे पर पीछे उसके अर्थसूचक तत्त्वों का अपने ग्रन्थों में नामान्तर देकर जैन परम्परा के अर्थ को भूल गये। मालूम होता है कि पीछे जब पालिपिटकों का संकलन हुआ तो उस समय चतुर्थीम संवर का अर्थ देने की आवश्यकता पड़ी और किसी बौद्ध भिक्षु ने अपनी कल्पना से उक्त अर्थ की योजना कर दी। जो हो, पर चतुर्थीम का ठीक अर्थ वहाँ नहीं दिया गया। कुछ विद्वानों की मान्यता है कि महावीर की अहिंसा की

पिप्पल गच्छ गुर्वावलि

श्री भवरत्नालजी नाहटा

मध्यकालीन जैन इतिहास के साधनों में पट्टावलियों-गुर्वावलियों आदि का भी महत्त्वपूर्ण स्थान है। जैनधर्म के प्रचारक आचार्यों की परंपरा अनेक शाखाओं में विभक्त हो गई। पलत जैन गच्छों की संख्या सौ से अधिक पाई जाती है। पिप्पलगच्छ उन्हीं में से एक है जिसके आचार्यों की नामावलि सम्बन्धी कई रचनाएँ गुरु स्तुति, गुरु विवाहलउ, गुरु नु धूल, गुरु माल, आदि पाई जाती हैं। इस गच्छ की पट्टावलि विस्तार से प्राप्त नहीं हुई, अतः जैसा चाहिए इस गच्छ का इतिवृत्त प्राप्त नहीं होता और न ही प्राप्त रचनाओं में आचार्यों का समय आदि ही दिया हुआ है। मैं ये रचनाएँ कुछ वर्ष पूर्व एक प्रति से नकल कर के लाया था। वे कई वर्षों के पश्चात् यहाँ प्रकाशित की जा रही हैं।

प्राप्त प्रतिमा-लेखों से स्पष्ट है किये रचनाएँ पिप्पल गच्छ की त्रिभुविया शाखा से सम्बन्धित हैं। इस गच्छ की तालध्वजी आदि अन्य शाखाएँ भी थीं, पर उनकी पट्टावलियाँ प्राप्त नहीं हैं। प्रतिमा लेखों आदि से कुछ आचार्यों के नामों का ही पता चलता है। संस्कृत गुरु स्तुति से विदित होता है कि यह गच्छ चतुर्दशी को पाक्षिक पर्व मानता था।

वृहद्गच्छ (बड़ गच्छ) भी पट्टावलि से स्पष्ट है कि पिप्पल गच्छ वास्तव में उसकी एक शाखा है। जिस प्रकार उद्योतनसूरि ने बड़वृत्त के नीचे आठ आचार्यों को आचार्यपद दिया और उनकी सतति बड़-गच्छीय कहालाई, इसी प्रकार शातिसूरि ने भी सिद्ध श्रावक कारित नेमिनाथ चैत्य में आठ शिष्यों को आचार्यपद दिया था। संभवतः पिप्पलक स्थान या पीपल वृत्त के कारण इस गच्छ का नाम पिप्पलक या पीपलिया गच्छ पड़ा। उत्तर गच्छ में भी इसी नाम की एक शाखा जिनवर्द्धनसूरि से चली। वह मालवे के किसी पीपलिया स्थान विशेष से सम्बन्धित प्रतीत होती है। पिप्पल गच्छ का उसी स्थान से सम्बन्ध है या नहीं, यह अन्वेषणीय है।

इस गच्छ के प्रभावक आचार्य शातिसूरि हुए। संस्कृत गुरु स्तुति के अनुसार चक्रेश्वरी देवी से आप पूजित थे और पृथ्वीचंद्र चरित आपने बनाया। जैसलमेर भट्टार की सूची के अनुसार प्रस्तुत पृथ्वीचंद्र चरित की वीर स १६३१ वि स ११६१ में मुनिचंद्र के लिये रचना हुई। प्रथम परिमाण ७५०० श्लोकों का है। प्राकृत भाषा में यह रचा गया और इसकी १६० पत्रों की ताड़पत्रीय प्रति स १२२५ में पाण्ड्य में लिखित जैसलमेर भट्टार में प्राप्त है।

“इगतीसाहस्य सोलस सण्हि वासाण निव्वुण वीरे।

कच्चिय चरम तिहीए कित्थिरिक्खे परिसमत्त ॥

जो सचदेव मुण्णिपुगग द्विक्खिएहिं साहित्तक समएसु सुसिक्खिएहि ॥

संपाविश्रो वर पय सिस्सिचंदसूरि पूजहिं पक्खमुवगगमु गुणेषु भूरि ॥

सवेग दुनिना(या)ण एय सिरि सत्तिस्सूरिणा तेण।

वज्जरिअ वरचरिय मुण्णिचंदविण्येय वयणाओ ॥”

उपर्युक्त प्रशस्ति में स्पष्ट है कि शातिसूरि को सर्वदेवसूरि ने दीक्षित किया था और उन्होंने साहित्य,

पिप्पल गच्छ गुर्वावलि

श्री भवरत्नालजी नाहटा

मध्यकालीन जैन इतिहास के साधना में पट्टावलिओं-गुर्वावलियों आदि का भी महत्त्वपूर्ण स्थान है। जैनधर्म के प्रचारक आचार्यों की परंपरा अनेक शाखाओं में विभक्त हो गई। पलत जैन गच्छों की संख्या सौ से अधिक पाई जाती है। पिप्पलगच्छ उन्नीं में से एक है जिसके आचार्यों की नामावलि सम्बन्धी कई रचनाएँ गुरु स्तुति, गुरु निवाहलउ, गुरु उ धूल, गुरु माल, आदि पाई जाती हैं। इस गच्छ की पट्टावलि विस्तार से प्राप्त नहीं हुई, अतः जैसा चाहिए इस गच्छ का इतिवृत्त प्राप्त नहीं होता और न ही प्राप्त रचनाओं में आचार्यों का समय आदि दी दिया हुआ है। मैं ये रचनाएँ कुछ वर्ष पूर्व एक प्रति से नवल पर के लाया था। वे षड् वर्षों के पश्चात् यहाँ प्रकाशित की जा रही हैं।

प्राप्त प्रतिमा-लेखों से स्पष्ट है कि ये रचनाएँ पिप्पल गच्छ की विभिन्न शाखा से सम्बन्धित हैं। इस गच्छ की तालध्वजी आदि अन्य शाखाएँ भी थीं, पर उनकी पट्टावलियाँ प्राप्त नहीं हैं। प्रतिमा लेखों आदि से कुछ आचार्यों के नामों का ही पता चलता है। संस्कृत गुरु स्तुति से विदित होता है कि यह गच्छ चतुर्दशी को पाक्षिक पर्व मानता था।

बृहद्गच्छ (उद गच्छ) की पट्टावलि से स्पष्ट है कि पिप्पल गच्छ वास्तव में उसकी एक शाखा है। जिस प्रकार उद्योतनसूरि ने उद्भुत के नीचे आठ आचार्यों को आचार्यपद दिया और उनकी सतति ब्रह्म-गच्छीय कहलाई, इसी प्रकार शातिसूरि ने भी सिद्ध आचरित नेमिनाथ चैत्य में आठ शिष्यों को आचार्यपद दिया था। संभवतः पिप्पलक स्थान या पीपल वृक्ष के कारण इस गच्छ का नाम पिप्पलक या पीपलिया गच्छ पड़ा। खगोल गच्छ में भी इसी नाम की एक शाखा जिनवर्द्धनसूरि से चली। वह मालवे के किसी पीपलिया स्थान विशेष से सम्बन्धित प्रतीत होती है। पिप्पल गच्छ का उसी स्थान से सम्बन्ध है या नहीं, यह अन्वेषणीय है।

इस गच्छ के प्रभावक आचार्य शातिसूरि हुए। संस्कृत गुरु स्तुति के अनुसार चम्रेद्वरी देवी से आप पूजित थे और पृथ्वीचन्द्र चरित आपने रचनाया। जैसलमेर भट्टार की सूची के अनुसार प्रस्तुत पृथ्वीचन्द्र चरित की वीर स १६३१ वि स ११६१ में मुनिचन्द्र के लिये रचना हुई। ग्रन्थ परिमाण ७५०० श्लोकों का है। प्राकृत भाषा में यह रचा गया और इसकी १६० पत्रों की तादृशप्रतीय प्रति स १२२५ में पाटण में लिखित जैसलमेर भट्टार में प्राप्त है।

“इयतीसाहिय सोलस सपाह वासाण निव्वुए वीरे।

कत्तिय चरम तिहीए नित्तियरिक्के परिसमत्त ॥

जो स्वर्गदेव मुण्णिपुगव दिक्किएहि साहित्तक समएसु सुसिक्किएहि ॥

सपाविश्रो वर पय सिस्सिचदसुरि पूजहि पयसमुवगम्म गुणेषु भूरि ॥

संवेग बुनिआ(या)ण एय विरि सतिसुरिणा तेण।

उज्जरिय वरचरिय मुण्णिचन्द्रविणेष ववणाओ ॥”

उपर्युक्त प्रशस्ति में स्पष्ट है कि शातिसूरि को सर्वदेवसूरि ने दीक्षित किया था और उन्होंने साहित्य,

प्रभावकचरित्र में शातिसुरि के ३२ शिष्य व्रतलाये हैं और उन्होंने मुनिचन्द्रसुरि को पाटण में प्रमाण-शास्त्र का अभ्यास कराया था, यह लिखा है। उपर्युक्त पृथ्वीचन्द्र चरित भी मुनिचन्द्र के कथन से रचा गया था। यदि वादी वेताल शातिसुरि का स्वर्गवास १०९६ में हो गया तो वादी देवसुरि के गुरु मुनिचन्द्र सुरि का उनसे पढ़ना विचारणीय हो जाता है। बादिदेवसुरि के ग्रन्थ के अनुसार उनका स्वर्गवास सन् ११७८ में हुआ था।

वादी वेताल के गुरु का नाम विजयसिंहसुरि था। तब पिप्पल गच्छ के स्थापक शातिसुरि क शिष्य का नाम विजयसिंहसुरि था। इनकी श्राद्ध प्रतिक्रमण चूर्णों स ११८३ में रचित है। उसकी प्रशस्ति में सर्वदेवसुरि और श्री नेमचन्द्रसुरि के शिष्य के रूप में शातिसुरि का उल्लेख है। यथा—

श्री सच्चपच सिरि नेमचन्द्र नामधेया मुनीसरा गुणिगो
होत्था तत्थ पसत्था तेसि सीसा महामइणो
जे पसमस निट्ठण मुदही दक्खिन्न वारि वारस्स
कच्च खण्णो गेहण, राणी समिणो अमियनारणी
सिरिय सति मुणिदा तेसि सीसेण मइ मइणोनि
आयरिय विजयसिंहेण, निरइया एस जुत्तीति।

१ अन्नारास की प्रशस्ति के अनुसार पिप्पलगच्छ की स्थापना स ११२२ में हुई थी, यह समय विचारणीय है।

२ विजयसिंह सुरि—इनसे रचित श्राद्ध प्रतिक्रमणचूर्णा का उल्लेख ऊपर किया गया है। यह ४५९ श्लोक परिमाण की है। स ११८३ के चित्र में इसकी रचना हुई। स १४६३ के लेख के अनुसार आपने स० १२०८ में खीटला के मूलनायक की प्रतिष्ठा की थी।

३ देवभद्रसुरि, ४ धर्मोपसुरि, ५ शीलभद्रसुरि, ६ पूषादेवसुरि—इनका विशेष वृत्तांत ज्ञात नहीं है।

७ विजयसेनसुरि—गुरु माला में इनको “पासदेव पट्ट उद्धरण” लिखा है।

८ धर्मदेवसुरि—इन्होंने गोहिलवाड़ के राजा सारगदेव को देवी के प्रसाद से उसने तीन पृवजन्म जतलाए, इससे त्रिमविया नामक शाखा प्रसिद्ध हुई। थाराउद्र में घृवल को राना बनाया व तीन भव जतला के प्रतिशोधित किया। घृवल ने सरस्वती मण्डप बनाया था।

९ धर्मचन्द्रसुरि—इनके द्वारा प्रतिष्ठित मूर्ति पर सन् १३७१ का लेख प्रकाशित है। इन्होंने मोख राजा को सत्पति बनाया।

१० धर्मग्लसुरि—इनका विशेष वृत्तांत अज्ञात है।

११ धर्मतिलकसुरि—इनके द्वारा प्रतिष्ठित प्रतिमा लेख स १४३७ का मिलता है।

१२ धर्मसिंहसुरि—इनके उपदेश से गृधिय नगर में जैन मंदिर बना।

१३ धर्मप्रभमसुरि—ये थिरराज की पत्नी सिरिया देवी के पुत्र थे। पाल्ह और पेथ सौदागर ने इनकी आचार्यपद स्थापना का उत्सव किया। इन्होंने स १४४७ में चन्द्रप्रभ मंदिर की प्रतिष्ठा की। गोहिलवाड़ के राजा सारगदेव के राज्य व ठाकुर साधु के प्रति राज्य में चन्द्रप्रभ मंदिर में मंत्री हेमा ने वीर प्रभु का जन्मोत्सव किया, इस उल्लेख वाली एक रचना प्राप्त हुई है। मंत्री हेमा द्वारा कल्पवृक्ष बटवाने का भी

१७ वीं शताब्दि तक इस गच्छ के आचार्यों एवं निद्वानों के उत्प्लेख मिलते हैं। इनके पश्चात् इस गच्छ के आचार्य एवं यतिगण कम तक पौन पौन हुए, इसके ज्ञानने के लिये कोई भी साधन प्राप्त नहीं है।

इस गन्ध के निदानों के रवित ग्रह बहुत ही थोड़े हैं। जिन चार पांच ग्रहकारों का पता चला, उनका निर्देश ऊपर किया ही जा चुका है। इतने दीर्घ काल में इतने आचार्य व मुनिगण हुए हैं। उनका साहित्य अवश्य ही कुछ विशेष रूप में मिलना चाहिए या समय दे वह इस गन्ध के उपायकों के ज्ञानमार्गों में पड़ा हो। तथा उन ग्रहों की प्रतिलिपियाँ का प्रचार अधिक न हो पाया जिसने वे रचनाएँ श्रमगत ही रह गईं।

पिप्पल गच्छ गुम्फतुति

जक्षे धीरजिनासुधर्मगणेश तस्माद्य जम्बूस्तत ।

मख्यातेषु गतेषु यरिषु शुचि श्रीवज्रगायामयत् ॥

तस्या चन्द्रबुल मुनिन्द्रिपुल तग्मिन् बृहद्गच्छता ।

तत्राभूयशस प्रसात्तिकुङ्कुभ्रीसर्चदेवप्रभु ॥ १ ॥

श्रीनेमिचन्द्राभिषयरिरस्नात् ज्ञं जगन्नेत्रचयोरचद्र ।

चारित्रलक्ष्मीललितांगहार प्रीप चापंगशुभानुहार ॥ २ ॥

वादीद्र फविपुङ्गवैमिलिक' सत्यार्तिनी(ला)सर ।

श्रीद्विक्रीडदशोत्सवजनमहो चारित्रचूडामणि ॥ ३ ॥

नयादुद्धतभाजन स भगवान् श्रीजांतिसृष्टिप्रभु ।

पृथ्वीचंद्रचरित्रसमरूपे यो विश्वदत्तोत्सवः ॥ ८ ॥

श्रीमन्महेन्द्रो विजयाख्यसिद्धो देवेन्द्रचन्द्र शुचिपद्मदेव ।

श्रीपूर्णचन्द्रो जयदेवखरि हेमप्रभो नाम जितेश्वरस्य ॥ ४ ॥

मिद्धावप्यारिते निरुपमे धीनेमिचैत्ये पुग ।

पृथ्वैरष्टगुणा निक्षपदे संस्थापयान्त्रिरे ॥

श्रीमत्पिप्पलगच्छुनायक तथा विशाय दोरावल ।

विख्याता भुवि शान्तिसूरिगुरय कुर्वन्तु वो मंगलम् ॥५॥

चक्रेश्वरी यस्य पुषोप पूजा सिद्धो भवद् यस्य गिरा नमस्य ।

श्रीवृक्षगच्छाम्भसतसति श्रीशतिसूरि सुगुर्भभू ॥ ६ ॥

तदनु मदनुहता शाशनो द्योतकारी, जयति विजयसिंहवरि भूरिप्रतिष्ठ ।

सत्रलकलिविघात सयमासिप्रहारैरुत्तमुत्तपान भव्य योवैकमानु ॥ ७ ॥

तत्पट्टपकेरहराजहस श्रीदेवमद्रो गुणमृद्गराज ।

उत्पास य सज्जनमानसेषु निर्दोषणखेलितशुद्धपद् ॥ ८ ॥

तदन्तर निर्जितमोहमल्ल श्रीघर्मघोष सुगुर्गरीयान् ।

ससारपूरेण तु नीयमान रक्ष्यो धार्मिकलोकमेक ॥ ६ ॥

सच्चन्द्रसूर्याविन तस्य पट्टे बभूवतुद्धोर्जायतौ गणेशौ ।

श्रीशीलभद्र प्रथम प्रवीण सरिस्तत श्रीपर पूष्णदेव ॥ १० ॥

पीपलगच्छ गुर गरुग्रथो गणनर, श्रीधर्मदेवसुरि हज्ज्या प्रवर ।
 त्रिभजन सुद्धि जस गुरिजगि भागीउ, दाखीउ प्रगट प्रमाण पहु ॥
 पहु प्रगट दापिय मन्त्र भाखिय, राउ सारग दे तरणो ।
 अनेकि नेकि प्रमाण पयड़ी, भणू केता गुण घणा ।
 श्रीधर्मचन्द्र चन्दयम जगि, मोहतिमर विहङ्गणो ।
 तस पाटि धम्महगरि ख्यण्ह, गच्छ पीपल मङ्गणो ॥ पीपल० ॥ २ ॥

य(जि)णनर प्रणीत पयासीय, धम्म धर्मतिलकसुरि सुखिर ।
 तस तण्ड अन्नक्रमि श्रीधर्मसस्य सुरि तासपाटि श्रीधर्मप्रभसुरि ।
 तस पाटि धर्मप्रभसुरि, गुर वर दामि गूदी सोहण ।
 अरव वध जन सयल, सावइ तौह प्रति पङ्क्तिवोह ए ।
 गरुय गुर पन्नत तत्तह, भाय भाण निरतगे ।
 कम्मुरि अगार कपर चदन, धुन खेवइ यणपरो ॥ यणवर० ॥ ३ ॥

अरवतु दण शासणि सोहण, मोहण मणउ भवियण तणण ।
 सफल कला सपन्न सुहजि सुन्दर, मदिर महिमानिधान नर ॥
 नरनिपुण सुदर महिम मदिर, चतुर गुर दया पुरो ।
 त्रिवेक विनय विचार वक्ता, न कोइ समवडि नरवरो ॥
 संगति सुगनधि शोक नासइ, घणउ बहु गुणवतथो ।
 कमित्त मत प्रति सुरि सद्गुर, तेजि तपि जयतउ ॥ जयतु० ॥ ४ ॥

॥ इति गुर नु धुल समाप्त ॥ छ ॥

४

पीपल गच्छ गुर्वावलि-गुरहमाल

वारजिण्णसर पाय, समरीय सरसति सामिणीय ।
 नगणि, सुगुरुवर राय, पीपल गच्छ अलकरण ॥ १ ॥
 चन्द्र गच्छि सुविसाल, सतिपुरि गुव वरणीए ।
 निम्मल कीर्ति माल, जणि सच्चराचर लल्लइ ए ॥ २ ॥
 बोलइ बाल गोपाल, मातिपुरि जसु पयडु डग ।
 जीतउ दूमम कालु, विजयस्तह सुरि तासु पटे ॥ ३ ॥
 धर्मविजयु जणि कीधु, दूसम दल डलु निरजिणीउ ।
 निजयसिंह सुरि लीधु, सुजस सबहु जणि सासनउ ॥ ४ ॥
 तासपाटि देउ भट्ट, सुरि राउ प्रससीए
 गन्तु गुणहमसुद्ध, मानमहातमि आगलउ ॥ ५ ॥

धर्मयोग्ये हरि पठ, वरम मना प्रकट करो ।
 यह ऊँची गुह पाद, पदमठ मणिक एक मनि ॥ ६ ॥
 अविनाशु निबन्ध बन्धु, अविनाशु वरम मर सिवत ।
 ब्रह्मयोग्ये हरि बन्धु, पतु बन्धु मरि मरति मन्त्र ॥ ७ ॥
 तनु पति वरम मनागु, सीतलमद्रु वीरि वरु ।
 अन्ध अन्धमि माव पूरिबन्धु करबीर ॥ ८ ॥
 विजयसेन हरि कवि पासदेव कट ठरार ।
 मरिमा मर मनागि मरिमरति मरिमरत ॥ ९ ॥
 बन्धु बन्धु धर्मदेव हरि, सारंग प प्रसिद्धिबिठ ।
 अन्धमरु मिठु वरि, वरुण मिठु मिठु पदमीर ॥ १० ॥
 निमि मर सारंग यय, वैरागिनि हरि कहीन ।
 दूधक कय विजयम, पवित्रेही निमि मर कहीन ॥ ११ ॥
 दूधक यवि वीरु धराराजे वर नवरे ।
 उरिम कवि कट सीतु सरसति मरुतु कटविठ ॥ १२ ॥
 ब्रह्मम गुह जैतु धर्मयोग्ये हरि अन्तरिठ ।
 वरुणमि वरम मन्त्र, धर्मबन्धु हरि गुह रमरु ॥ १३ ॥
 मन्त्र मर मर माव जीता वरमि निरविधीठ ।
 वरम वरम हरि वरु, वरम वरुण अन्तरिठ ॥ १४ ॥
 धर्म तिष्ठक हरि वीर, वीरक कपूर मरुतु ।
 मोर मन्त्र मर वीर वीर वीर वीर वीर ॥ १५ ॥
 धरमसिंह हरि वीरु, निम्न मरमर वरि करव ।
 वरम वरम वरि वीर, वरम वीर कविगु वरि ॥ १६ ॥
 वरुणमि मरिबन्धु मन्त्र, धर्ममरमर गुह गम्भी वरि ।
 ब्रह्मम वर मन्त्र वर पठ वरुण वर ॥ १७ ॥
 वरुणमि वरि वरुण धर्ममरमर हरि गुह कपूर ।
 यमिनि कवि निरुण, वरि वरुण वरुण वर ॥ १८ ॥
 वर वर वीर मर वरुण गुह गुह वरुण वर ।
 वर न वरुण वर, धर्ममरमर हरि वर वरि ॥ १९ ॥
 मरिबन्धु वरुण, वी धर्ममरमर हरि वर वरुण वर ।
 वर वर वर, वरुणमि वर वरुण वर ॥ २० ॥
 वरुण वर वरुण वरुण वरुण वरुण वरुण वर ।
 वरुणमि वर वर वर वरुण वरुण वरुण वर ॥ २१ ॥

वीर जन्मोत्सव में

जिह्वर जन्म करद सोमाद, तह नद राखद देवि अग्रद ।
पीवल गच्छ परधान सुणीजद, श्री धर्मप्रभ सूरि प्रणमीजद ॥ ५ ॥
देसाहिल्व अनि साहस धीरो, श्री सारगदेव गुण गम्भीरो ।
कलनचावद साहसधीरो, ऐसु मन्त्री अति सविचारो ॥ ६ ॥

५

वीरजन्माभिषेक

सौधर्मवासी वरदो विमान द्वाविंशलत्ताधिप समाना ।
सौधर्मनामा हरिराजगाम धीवीरजन्मोत्सवकर्तुकाम ॥ १ ॥
अपूर्वसम्मद पूर्वं दिवपति पूर्वदिग्गुण ।
स्नानसिंहासन भेजे शक्र क्रोडीदृत्तुप्रभु ॥ २ ॥

अहो भविक लोको ! धर्म प्रभावको दादशत्रुतपालकु सावधानतया समाकर्ण्यता 'अहो भविक लोक
पुण्य प्रभावकु ! सावधान धिका सामल । हु सौधर्मद देवलोकि । सौधर्मवतसि विमानि वनीस लाख
विमान तणइ परिवारि अनेकि देव देवांगना तेरे परवर्यु हुतु । ईगइ भरतखेवि मय्य राडि गोहिलवाडि
देसि राजि श्री सारगदेव तणइ राजि । ठाकुर साधु तणइ प्रतिगजि आठमा तीर्थकर श्री चन्द्रप्रभस्वामि
तणइ भुवनि । श्री धर्मप्रभसूरि तणइ कलि वाच्यमानि मन्त्रीश्वर हेमा तणइ उपरोधि चरम तीर्थकर श्री
महावीर तणु जन्म जाणी महोच्छ्रय करिवा आल्या छु ॥ छु ॥

ईशानवासी वर इन्द्रराजध्वतुर्भुज, शल्लवृत्तौ करी च ।
वृषेण आगो वृषयादनक्ष देवै कृत पुष्पकमारिहतोह ॥ १ ॥
इहातरे घोषनिनादोघितो धृतो विमानैरिह चागतोह ।
संख्येय लख्यै किल अष्टविंशतै समागतो वीरमहोत्सवेन ॥ २ ॥
ईशानकल्यादुत्तीर्थ तिर्यग् दक्षिणवर्त्मना ।
एत्य नदीश्वर दक्षैशाना रतिकरे गिरी ॥ ३ ॥

अहो आवका पुण्यप्रभावका सकलकल्याणकारका सावधानतया श्रूयता । अहमीशानदेवलोकि
तउ अष्टाविंशति विमान लक्षैरिह वीरमहोत्सवेन गुदिकाया समागतो वर्त्तामहे ॥ अहो आवकु पुण्यप्रभावकु
सकल कल्याणकारक सावधान धिका सांभलु । हु ईशान देवलोकि तु अष्टावीस लाख विमान तणउ अधिपति
स्वामी । शल्लवाणी वृषभगहन हुतउ । महागोपा घटा तणइ निनादि करी । पुष्पकविमानरुद ईशान
कल्पतु दक्षिण दिशिई ऊतरी नंदीश्वर तणइ माप्ति आवी गुहिलवाडि देसि राज श्री सारगदेव
तणइ राजि ॥ १ ॥ छु ॥

सनत्कुमाराधिपति सुरेन्द्र समागतो जन्ममहोत्सवाय ।
महद्यभक्त्याभिरभार सयुत सुरासुरै कांचनचूलिकायां ॥ १ ॥

धर्मघोष दुरि राउ, कम मम प्रकल करो ।
 मर ऊटी गुब पन, पयमड मरिय एक मनि ॥ १ ॥
 कविबहु मिस्तर बम्भु, कविबहु उंका मर विपत ।
 धम्मघोष दुरि बम्भु, बनु बनु मरि मरति मन्त्र ॥ ७ ॥
 ठनु पनि बरुन मन्त्र, सीकमद्र दुरि रण्यु ।
 कलक कलमि माय दूर्ध्वदेवदुरि कदौर ॥ ८ ॥
 विजयसेन दुरि कवि पस्तदेव पट उदरब ।
 मरिमा मान मन्त्रि मरिमरति मरिमन्त्र ॥ ९ ॥
 बनु बनु धर्मदेव दुरि, सारंग प मरिमेवित ।
 कम्ममर मिनु दुरि, कुरुम मिनु मिनु पबमी ॥ १ ॥
 निमि मर सारंग पन, देवमरिनि दुरि कदीव ।
 दूर्ध्वक का मरिमा, पलिमेही मिनि मर कदीव ॥ ११ ॥
 दूर्ध्वक पवि नीनु द्यापकमे क मरि ।
 कदीम कवि कव लीनु, कलकलि मन्त्र कदीव ॥ १२ ॥
 योका म गुब मिनु धर्मदेव दुरि मरति ।
 कलपमि मरम मन्त्र, धर्मदेव दुरि गुब मन्त्र ॥ १३ ॥
 मन्त्र मन्त्र मन्त्र मन्त्र लीला कलमि मरिमेवित ।
 धर्म मन्त्र दुरि कलु, बम्भु कलक कलकलि ॥ १४ ॥
 धर्म लिङ्गक दुरि कदी, पीपल कलक मन्त्र ।
 मन्त्र मन्त्र मन्त्र मन्त्र कदीव लीला कलकलि ॥ १५ ॥
 कलकलि दुरि कदी, मिम मन्त्र मन्त्र कलकलि ।
 कल कल दुरि कदी, कल मन्त्र मन्त्र कलकलि ॥ १६ ॥
 कलकलि मन्त्र मन्त्र, धर्ममन्त्र दुरि गुब मन्त्र ।
 कलकलि मन्त्र मन्त्र, कल कल कल ॥ १७ ॥
 कलकलि कवि मन्त्र, धर्ममन्त्र दुरि गुब मन्त्र ।
 कलकलि कवि मन्त्र, कल कल कल कल ॥ १८ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ १९ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २० ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २१ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २२ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २३ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २४ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २५ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २६ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २७ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २८ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ २९ ॥
 कल कल कल मन्त्र, कलकलि कल कल ॥ ३० ॥

संस्कृति निर्माता युगादिदेव

श्री शातिलाल खेमचंद शाह, बी ए

भारतीय संस्कृति में भगवान् ऋषभदेव का स्थान अनोखा है। जगल में मगल कर मानव को उन्होंने मानवता की सभ्यता प्रदान की। पशुसमाजवत् शिष्यसुल और पेट पालने में ही अपने को कृतार्थ मानने वाले मानव को आत्मा के अमर खजाने का पता उन्होंने बताया। संस्कृति की उन्होंने एक ऐसी मजबूत नींव डाली कि उस पर युगयुग तक सभ्यता का प्रासाद खड़ा हो सका। केवल तत्त्वज्ञान की ही सुधा उन्होंने नहीं बरसाई, प्रत्युत व्यवहार को भी उन्होंने प्रधानता दी। व्यवहार की संपूर्ण उपेक्षा कर कोरे निश्चय की बातें करनेवाला को यह भलीभांति समझना चाहिए कि निश्चय को संपूर्णतया समझनेवाले एक महान् मानव ने ही व्यवहार का निर्माण किया है।

सब धर्मों की जड़ तो एक ही है, हर पन्थ उसी एक एक डाली है। यह जड़ है ऋषभदेव। दुनिया के सारे धर्म, कर्म, व्यवहार, ज्ञान, ध्यान, रीति, नीति के वे निर्माता हैं। उन्हें अपनाकर हम अलग अलग नाम देते हैं, किन्तु वस्तु तो वही है।

वैदिक लोग विष्णु के चौबीस अवतार मानते हैं। उनमें आठवाँ ऋषभदेव का ही है। इस आठवें अवतार में उन्होंने परमहंस का मार्ग बताया। उनके पिता का नाम नाभि राजा और माता का नाम मरुदेवी लिखा है। भागवत के पंचम स्कंध में बड़े विस्तार के साथ ऋषभदेव का जीवन है। ऋषभदेव का उपदेश भी हम तीर्थंकरों के उपदेश-सा मालूम होगा। रजोगुणी लोगों को मोक्षमार्ग बताने के लिये यह अवतार है। नगरपुराण के भवावतार नामक चौदहवें शतक में कहा है।

तुलादिबीज सर्वेपा, प्रथमो विमलवाहन ।

चक्षुष्मान् च यशस्वी चाऽभिचन्द्रोऽथ प्रसेनजित् ।

मरुदेवश्च, नाभिश्च, भगने कुलसत्तमा ।

अष्टमो मरुदेव्या तु नाभेर्जात उरुरुम ॥

भागवतपुराण में सात कुलकरो के स्थानपर सात अवतार की कल्पना कर आठवें अवतार के रूप में ऋषभदेव को माना है।

जगल में मगल

जगल में रहनेवाले, पेड़ पौधापर जीवन उत्पन्न करने वाले मानव को अग्नि, मणि और वृषि का महत्त्व समझाकर सभ्यता के मार्गपर लानेवाले ऋषभदेव हैं। वृषिप्रधान भारतवर्ष के उद्धार का मार्ग उन्होंने उस काल में समझाया जो नैसर्गिक कामपुर्ति और उदरभरण के सिवाय आदमी कुछ सोच ही नहीं सकता था।

दिन व दिन पेड़ घटने लगे। पत्तों पर निर्वाह होना मुश्किल मालूम होने लगा। जगली पशुओं के कारण जीवन में सरक्षण न था। युगल पैदा होता था जिसमें बाल और बालिका होते थे। बजानी में वही पति पत्नी जन सतान पैदा करते थे। वे ऋषभदेव थे कि जिन्होंने प्रथम लम्पिधि का निर्माण किया। लम्प

धनानामिधमि धं दृष्टा केन्द्रं श्रीः ।

वनकुमारः सुमानो विप्रपत्न्या मन्त्रं पुनः ॥ २ ॥

अथ मन्त्रं साधनं चन्द्रमन्त्रं द्वापदा वन्द्यं साधनमपि भूषणं । अथैव पुनश्चन्द्रमन्त्रं
धनं साधनं विप्रपत्न्या मन्त्रं । द्वापदा वन्द्यं अथैव साधनं अथैव देव देवी वन्द्यं
वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं
वन्द्यं वन्द्यं ॥ ॥ ॥

मन्त्रमन्त्रं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं ।

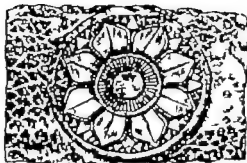
मन्त्रमन्त्रं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं ॥ ॥

मन्त्रमन्त्रं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं ।

मन्त्रमन्त्रं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं ॥ ॥

मन्त्रमन्त्रं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं ।

मन्त्रमन्त्रं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं वन्द्यं ॥ ॥

संस्कृति निर्माता युगादिदेव

श्री शान्तिलाल रोमचट्ट शाह, बी ए

भारतीय संस्कृति में भगवान् ऋषभदेव का स्थान अनोखा है। जगल में मंगल का मानव को उन्होंने मानवता की सभ्यता प्रदान की। पशुगमाज्जित निष्पशुग और पेट पातने में ही अपने को कृतार्थ मानने वाले मानव को आत्मा के अमर खजाने का पता उन्होंने बताया। संस्कृति की उन्होंने एक ऐसी मजबूत नींव डाली कि उस पर युगयुग तब सभ्यता का प्रागल्भ्य बढ़ा हो सके। केवल तत्त्वज्ञान की ही सुधा उन्होंने नहीं गूँथी, प्रत्युत व्यवहार को भी उन्होंने प्रधानता दी। व्यवहार की संपूर्ण उपेक्षा कर कोरे निश्चय की रातें करनेवाला को यह भर्त्सना चाहिए कि निश्चय को संपूर्णतया समझनेवाले एक महान् मानव ने ही व्यवहार का निर्माण किया है।

सब धर्मों की जड़ तो एक ही है, हर पन्थ उसी एक एक डाली है। यह जड़ है ऋषभदेव। दुनिया के सारे धर्म, धर्म, व्यवहार, ज्ञान, ध्यान, रीति, नीति के ये निर्माता हैं। उन्हें अपनाकर हम अलग अलग नाम देते हैं, किन्तु वस्तु तो यही है।

वैदिक लोग विष्णु के चौबीस अवतार मानते हैं। उनमें आठवाँ नाम ऋषभदेव का ही है। इस आठवें अवतार में उन्होंने परमेश्वर का मार्ग बताया। उनके पिता का नाम नाभि राजा और माता का नाम मरुदेवी लिखा है। भागवत के पंचम स्कंध में यज्ञे विस्तार के साथ ऋषभदेव का जीवन है। ऋषभदेव का उपदेश भी हम तीर्थंकरों के उपदेश-खा मालूम होगा। रजोगुणी लोगों को मोक्षमार्ग बताने के लिये यह अवतार है। नगरपुराण के भवावतार नामक चौदहवें शतक में कहा है।

कुलाग्नीज सर्वपा, प्रथमो विमलमाह्न ।

चलुष्मान् च यशस्वी चाऽभिचन्द्रोऽथ प्रसेनजित ।

मरुदेवश्च, नाभिश्च, भग्ने कुलसत्तमा ।

अष्टमो मरुदेव्या तु नागेर्जात उरुक्रम ॥

भागवतपुराण में सात कुलका के स्थानपर सात अवतार की कल्पना कर आठवें अवतार के रूप में ऋषभदेव को माना है।

जगल में मंगल

जगल में रहनेवाले, पेड़ पौधापर जीवन प्रसर करने वाले मानव को अश्वि, मसि और वृषि का महत्त्व समझाकर सभ्यता के मार्गपर लानेवाले ऋषभदेव हैं। वृषिप्रधान मारुतवर्ष के उद्धार का मार्ग उन्होंने उस काल में समझाया जब नैसर्गिक कामपृथि और उन्तरभरण के सिवाय आदमी कुछ मोच ही नहीं सकता था।

दिन ब दिन पेड़ घटने लगे। पत्तों पर निर्वाह होना मुश्किल मालूम होने लगा। जगली पशुओं के कारण जीवन में संरक्षण न था। युगल पैदा होता था जिसमें बाल और बालिका होते थे। जबानी में बड़ी पति पत्नी बन सतान पैग करते थे। वे ऋषभदेव थे कि जिन्होंने प्रथम लगविधि का निर्माण किया। लग

तामसों की उत्पत्ति

यह ऋषभदेव की एक वष तक शुद्ध आहार न मिलता तब उनके साथ के दीक्षित खातादिदिने बंद, फलादि पर निर्वाह पन्ना शुद्ध किया, तब से ही तामसों की परंपरा चली।

प्रातमणों की उत्पत्ति

भरत राजा ने चक्रवर्ति करने के लिये भाइयों पर आक्रमण किया। भाई ऋषभदेव के पास गये। योगीश्वर थे पास थे भी योगी बने। शरमिया नगर भगा भाइयों ने चपा मांगने और उनको शत्रुवान देने गया। "गातु की पत्नी लिये चपा हुआ शत्रु और नगरिउ स्वाग्र है" यह ऋषभदेवजी से गनकर उगने मुखावर्ण को (मुद्र आचार विचारान् शर्मा लोगों को) विमता शुरू किया। ये हनेशा भरत को आशीर्वाद से सावधान करते "जीतो भगवान्। यवते भव। तस्मात् मा ह्य, मा ह्य।" "मा ह्य" का उपदेश देनेतों ये भाद्र या ब्राह्मण बने। उनसे विष्णु हस्तर शस्त्र मुद्रावचना भी अनुयोग द्वार ने है।

यमोपनीत की उत्पत्ति

यज्ञभोजनाय य भोजन करनेवालों की संख्या दिन व दिन बढ़ने लगी, तब भरत राजा ने कात्रिणी रत्न से 'दर्शन-शन-चरित्र' ये गन्धर्वी की गिहानी के रूप में तीन रेखाएँ की। कात्रिणी रत्न के अभाव में यज्ञरक्षा ने खोने की, जट ग चरित्रगा ने रूप की चैऊ कचई को शान स्र की पन्ती है।

वेदों की उत्पत्ति

पानी माइणों ने ऋषभदेव की दासी को गुंभकर चार घंटों की रचना की—१ संगार दर्शन, २ मरथापरानर्श, ३ तत्तावप्रोष, ४ नियाप्रवोष। कालाक्रम मे ८ वर्ष तीर्थकर के बाद जीर्वांग ने युक्त नये घेने की रचना की गट।

अग्निहोत्री और अग्निपूजा

"अग्निमुखा धै देवा." यह धृति ऋषभदेव के निर्वाण के बाद प्रचलित हुई, कारण उनकी चिता को अग्नि लगाने का सम्मान अग्निहोमार देव को मिला। इस वक्त उस चिता में से अग्नि लेनेवाले ब्राह्मण अग्निहोत्री कहलाये। उस अग्नि को कायम गनकर उसे पूजने लगे। अग्निपूजा का बारी रहस्य है।

साख्यमत

ऋषभदेव

भरत

मरीचि त्रिदही (संन्यासी बना हुआ)

मरीचि के शिष्य—कपिलमुनि

कपिलमुनि के शिष्य—आसुरी

आसुरी के शिष्य—शर (साख्य मत के स्थापक)

आर्षेण विरजयन्ता का निम्न ही नहीं किंतु तब कपी से खोले की करता वस्तु के निमित्त समर्थ की माना। विरजय का धर्म तभी से हुआ।

केली का महत्त्व पेट पर निर्भर है। आत्मरेव ने वह बात रख कर कल्याण को वृद्ध का मुख समझा। केली को यह देने से कल्याण। इन्होंने समस्त: सोने से उन्हें इत्यरेव-आत्मरेव-के नाम से प्रार्थना।

वह लोकोत्तर संशयो की परमा धाले लयी, तब विजयवस्तु कटी हुयी कला से अपनी हवा से कले लिये आत्मरेव को राजा बना। राजा कलेपर स्थिति उत्तरीय प्रथ का ठेका कला है वह बात कल्याण से विरज की। 'हा' का 'मा' का और 'वि' का 'मी' का अंतुष का कला पर न रखे के कला राखत हुआ उन्होंने सोने के बुझों का सम किया। बुझार, उरार, विरार, लुतार, और हम्म इन पाँच वाक्यों की लुपि की। पुरषों की ७२ बतारें, स्त्रियों की ६४ बतारें और गायी मुख १८ विविध उन्होंने प्रचारित की।

इस प्रकार वन सोम लुप फैले विरजि कर लने में समर्थ हुए, तब उन्होंने आत्मरेव की ओर कला को ली। मुनिके पुत्रों में सबसे बड़ा भक्त का और आत्म १ पुत्र है। लयी और उररी ने दो कन्याएँ थी। उररार कपार उररार ने मुनि बने। मुनि कले के लिये आचार्य छोड़ना कटी है। इन्होंने उन्होंने "विरजयन्" दिया। एक वर्ष तक कल्याण की लुप करके कला मध्य रान देरी के पथान ने लुपि ली। विरजि ही राजा समझा कि उनके राज इति ली। मुनि के महान् लुप का निम्न के फलन में उन्हें एक वर्ष तक लुप आचार्य न मिल गया। कला में वेराज लुपि १ के दिव उनके प्रतीय विरजयुक्त ने इतिरारपुर में उन्हें इत्यरेव देकर वापस परका। इत्यरेव का वापस आने पर कलोकरार में वह है विरज मान हो उपरेव बैठ है तब कपी और के लोरी को वे इत्यरेव ओर मुक्त कर ही बैठ रहे हैं, ऐसा लुप होया का। इरसे ही लुपुली प्रथ के रूप में लोप उन्हें समने लगे। आचार्य पर्वत के ऊपर उनका निर्वास हुआ। वह बड़ी पाह है किने लुप वैलाय में करते हैं। उनके ऊपर निर्मित आत्मरेव के लाल की रवा के लिये भक्त कल्याण में आत लीरिरी कन्याएँ इरजिने उसे आचार्य करते हैं।

आच के बहुत से बेटों के नाम आत्म रेव के पुत्रों के नाम पर से ही हैं।

आत्मरेव आचार्य लीरिरी है, इररी लिये आत्म के नाम से लालि पुरन की लोप कल्याण है।

सुपरी की उत्पत्ति इन्हींसे है—

आत्मरेव
|
मय
|
सूर्यवस्तु

सूर्यवस्तु की उत्पत्ति भी इन्हींसे—

आत्मरेव
|
पुत्रजी
|
वीरवस्तु

स्याद्वाद पर कुछ आक्षेप और उनका परिहार

श्री मोहनलाल सेहता, एम ए, शास्त्राचार्य

स्याद्वाद के वास्तविक अर्थ की उपेक्षा का बड़े बड़े दार्शनिक भी उस पर मिथ्या आरोप लगाने से नहीं चूके। उन्होंने अग्रानवश ऐसा किया या जानकर, यह करना कठिन है। कैसे भी किया हो, किन्तु किन अग्रजों। बौद्ध विद्वान् धर्मेकीति ने स्याद्वाद को पागलों का प्रलाप कहा और उनको निर्लज्ज बताया। शान्तरक्षित ने भी यही मत कही। स्याद्वाद जो कि सत् और असत्, एक और अनेक, भेद और अभेद, सामान्य और विशेष जैसे परस्पर विरोधी तत्त्वों का मिलाता है, पागल व्यक्ति की त्राण्गलाहट है। इसी प्रकार गङ्गाचार्य ने भी स्याद्वाद पर पागलपन का आरोप लगाया। एक ही श्वास उग्य और शीत नहीं हो सकता। भेद और अभेद, नित्यता और अनित्यता, बधायेता और अधःपायता, सत् और असत् अन्वयकार और प्रसाश की तरह एक ही काल में एक ही वस्तु में नहीं रह सकते। इस प्रकार के अनेक आरोप स्याद्वाद पर लगाए गए हैं। अब तक जितने आरोप लगाए गए हैं अथवा लगाए जा सकते हैं, इस लेख में उन सब का एक एक करके निराकरण करने का प्रयत्न किया जाएगा।

१ विधि और निषेध परस्पर विरोधी धर्म हैं। जिस प्रकार एक ही वस्तु नील और अनील दोनों नहीं हो सकती क्योंकि नीलत्व और अनीलत्व विरोधी वर्ण हैं, उसी प्रकार विधि और निषेध परस्पर विरोधी होने के कारण एक ही वस्तु में नहीं रह सकते। इसलिए यह कहना विरोधात्मक है कि एक ही वस्तु भिन्न भी है और अभिन्न भी है, सत् भी है और असत् भी है, वाच्य भी है और अवाच्य भी है। जो भिन्न है वह अभिन्न कैसे हो सकती है और जो अभिन्न है वह भिन्न कैसे हो सकती है? जो एक है वह एक ही है, जो अनेक है वह अनेक ही है। इसी प्रकार अन्य धर्म भी पारस्परिक विरोध सहन नहीं कर सकते। स्याद्वाद इस प्रकार के विरोधी धर्म का एकत्र समर्थन करता है, इसलिए वह सन्तोष है।

यह दोपारोपण मिथ्या है। प्रत्येक पदार्थ अनुभव के आधार पर इसी प्रकार का मिश्र होता है। एक दृष्टि से वह नित्य प्रतीत होता है और दूसरी दृष्टि से अनित्य। एक दृष्टि से एक मालूम होता है और दूसरी दृष्टि से अनेक। स्याद्वाद यह नहीं कहता कि जो नित्यता है वही अनित्यता है, या जो एकता है वही अनेकता है। नित्यता और अनित्यता, एकता और अनेकता आदि धर्म परस्परविरोधी हैं, यह सत्य है। किन्तु उनका विरोध अपनी दृष्टि से है, वस्तु की दृष्टि से नहीं। वस्तु तो दोनों को ही आश्रय देती है। दोनों की सत्ता से ही वस्तु का स्वरूप पूर्ण होता है। एक के भी अभाव में पदार्थ अधूरा है। जब एक वस्तु द्रव्य दृष्टि से नित्य और पर्याय दृष्टि से अनित्य मालूम होती है तो उसमें विरोध का कोई प्रश्न ही नहीं है। विरोध बड़ा होता है जहाँ विरोध की प्रतीति हो। विरोध की प्रतीति के अभाव में भी विरोध की कल्पना करना सत्य को चुनौती देना है। जैन ही नहीं, बौद्ध भी चित्रज्ञान में विरोध नहीं मानते। जब एक ही ज्ञान में चित्रवर्ण का प्रतिमात्र हो सकता है और उस ज्ञान में विरोध नहीं होता तो एक ही पदार्थ में दो विरोधी धर्मों की सत्ता

१ प्रमाणवार्तिक १, १८१-१८२

२ तत्त्वमग्नौ ३११-३२७

३ गारीकगमन्य २ २ ३

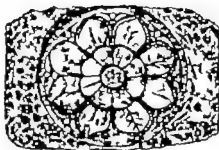
अरबस्तान में मूर्तिपूजा

इसल पीगल के बीचन म हम पढते हैं नि काब के मरिर म ३१ मूर्तिची घुमी लट्टी थी। मरायक कहत हैं नि मूर्तिघूम बैसिनो से मरसित है। अरामरेव के पुत्र बलुन्नी लघरीला के राज ने। कपमरेव ने उस तरह बिरत लिख हुआ है। इलाक़ा शासि का पर्यवस्यी है। ७ चारदाय का बिह सिद्धिदाता ने कपम बैन हमेसा मन्ते हैं। मकतरीक के लिखे लेख म जोरबिला की मन्ते है।

महादेव

महादेव की मरफ़ा के बारे म तथा लरूप का बौरन के बारे म जो पुग़ाओं म बचाप है अन्ता लम्नन करना बड़ा कठिन है। मरिरेवर की लपलि मी विद्यम पैरा कयी है। कप काभरेव की महादेव के रूप में वो नही माने करते हयि। इराम पर महादेवकी मन्ते हैं इराने मी शायद यही सबे ली नही कमिदेव लेय। आचार्य मन्तुम बीक ही कहत हैं—

कुबलमन विबुधानिउद्विगे राज।
 ल तद्धरोऽसि सुक्नकपराङ्गलान्॥
 बालाऽसि बीरशिखरार्पितविबलान्।
 मल लमेव मालन् पुण्ड्रकरोऽसि॥

स्याद्वाद पर कुछ आक्षेप और उनका परिहार

श्री मोहनलाल सेहता, एम ए . शास्त्राचार्य

स्याद्वाद के वास्तविक अर्थ की उपेक्षा कर बड़े बड़े दार्शनिक भी उस पर मिथ्या आरोप लगाने से नहीं चूके। उन्होंने अज्ञानवश ऐसा किया या जानकर, यह करना कठिन है। कैसे भी किया हो, किन्तु किया अवश्य। बौद्ध विद्वान् धर्मकीर्ति ने स्याद्वाद को पागलों का प्रलाप कहा और उना को निर्लज्ज बताया। शान्तरक्षित ने भी यही बात कही। स्याद्वाद जो कि सत् और असत्, एक और अनेक, भेद और अभेद, सामान्य और विशेष जैसे परस्पर विरोधी तत्त्वों को मिलाता है, पागल व्यक्ति की गैरलाहट है। इसी प्रकार गङ्गाचार्य ने भी स्याद्वाद पर पागलपन का आरोप लगाया। एक ही शब्द उष्ण और शीत नहीं हो सकता। भेद और अभेद, नित्यता और अनित्यता, यथार्थता और अयथार्थता, सत् और असत् अन्वयनार और प्रकाश की तरह एक ही काल में एक ही वस्तु में नहीं रह सकते। इस प्रकार के अनेक आरोप स्याद्वाद पर लगाए गए हैं। अब तब बितने आरोप लगाए गए हैं अथवा लगाए जा सकते हैं, इस लेख में उन सब का एक एक करके निराकरण करने का प्रयत्न किया जाएगा।

१ विधि और निषेध परस्पर विरोधी धर्म हैं। जिस प्रकार एक ही वस्तु नील और अनील दोनों नहीं हो सकती क्योंकि नीलत्व और अनीलत्व विरोधी वर्ण हैं, उसी प्रकार विधि और निषेध परस्पर विरोधी होने के कारण एक ही वस्तु में नहीं रह सकते। इसलिए यह कहना विरोधात्मक है कि एक ही वस्तु भिन्न भी है और अभिन्न भी है, सत् भी है और असत् भी है, वाच्य भी है और अवाच्य भी है। जो भिन्न है वह अभिन्न कैसे हो सकती है और जो अभिन्न है वह भिन्न कैसे हो सकती है? जो एक है वह एक ही है, जो अनेक है वह अनेक ही है। इसी प्रकार अन्य धर्म भी परस्परविरोधी सहन नहीं कर सकते। स्याद्वाद इस प्रकार के विरोधी धर्म का एकत्र समर्थन करता है, इसलिए वह सटोष है।

यह दोषारोपण मिथ्या है। प्रत्येक पदार्थ अनुभव के आधार पर इसी प्रकार का सिद्ध होता है। एक दृष्टि से वह नित्य प्रतीत होता है और दूसरी दृष्टि से अनित्य। एक दृष्टि से एक मालूम होता है और दूसरी दृष्टि से अनेक। स्याद्वाद यह नहीं कहता कि जो नित्यता है वही अनित्यता है, या जो एकता है वही अनेकता है। नित्यता और अनित्यता, एकता और अनेकता आदि धर्म परस्परविरोधी हैं, यह सत्य है। किन्तु उनका विरोध अपनी दृष्टि से है, वस्तु की दृष्टि से नहीं। वस्तु तो दोनों को ही आश्रय देती है। दोनों की सत्ता से ही वस्तु का स्वरूप पूर्ण होता है। एक के भी अभाव में पदार्थ अधूरा है। जब एक वस्तु द्रव्य दृष्टि से नित्य और पर्याय दृष्टि से अनित्य मालूम होती है तो उसमें विरोध का कोई प्रश्न ही नहीं है। विरोध कहा होता है जहां विरोध की प्रतीति हो। विरोध की प्रतीति के अभाव में भी विरोध की कल्पना करना सत्य को चुनौती देना है। जैन ही नहीं, बौद्ध भी चित्रशान में विरोध नहीं मानते। जब एक ही ज्ञान में चित्रवर्ण का प्रतिमास हो सकता है और उस ज्ञान में विरोध नहीं होता तो एक ही पदार्थ में दो विरोधी धर्मों की सत्ता

१ प्रमाणवार्तिक १, १८२ १८०

२ तत्त्वसमूह ३११-३२७

३ शारीरकभाष्य २ २ ३३

मानने में क्या छिपे है। नैसर्गिक विचारधारा की वजह मानते ही हैं। एक ही कक्ष में उलोन और मित्र हो सकता है। एक ही कक्ष रक्त और शरा हो सकता है। एक ही कक्ष निहित और अतिविष्ट हो सकता है। ऐसी दशा में एक ही पदार्थ में मेद और अमेद, निष्कृष्ट और अतिनिकृष्ट और एकता और अनेकता की वजह सभी विरोधी मन्त्री जाती है। यह समझ में नहीं आता। इसलिए स्पष्ट कर यह आदेश आपन कि वह परस्पर विरोधी बलों को एकत्र आकर देखा है। सिद्ध है। स्पष्टार्थ प्रतीति को बचाने मान कर ही आगे बढ़ा है। प्रतीति में केवल प्रतिफल होता है और किन्ना वृत्त प्रतीति से उत्पन्न भी नहीं होता, बड़ी निर्बल कथन है—अन्तर्निष्ठा है—अतिरोधी है।

२. यदि वस्तु मेद और अमेद समपातक है तो मेद का आधाय मित्र होमा और अमेद का आधाय वससे मित्र। ऐसी दशा में वस्तु की एककपता समाप्त हो जायगी, एक ही वस्तु शिष्य हो जायगी।

कह दोष भी निराकार है। मेद और अमेद का मित्र मित्र आत्म मानने की कोई आवश्यकता नहीं। जो वस्तु मेदकृत है वही वस्तु अमेदकृत है। कृत्वा से परिकर्तन बर्त है। वह मेद की प्रतीति का वस्तु है। ठकना से भीम बर्त है। वह अमेद की प्रतीति का वस्तु है। वे दोनों बर्त अन्तरक वस्तु के बर्त हैं। ऐसा कहना ठीक नहीं कि वस्तु का एक बर्त मेद या परिकर्तन बर्त ब्रह्मा है और वृत्त बर्त अमेद का अन्तर्कर्मवस्तु है। वस्तु के दुर्गते दुर्गते करने अनेक बलों की वजह स्वीकृत करना स्पष्टार्थ की दृष्ट नहीं। वह हम कक्ष को उलोन और निष्कृष्टता कहते हैं वह हमारा वस्तु है एक ही कक्ष से होता है। वही वस्तु उलोनकृत होता है और वही निष्कृष्टता। यह नहीं कि ठकना एक हैला उलोनकर्म कृत्वा है और वृत्त विना निष्कृष्टता ब्रह्मा है। वस्तु के दो वस्तु अन्तर मित्र करने मेद और अमेदकर्म से मित्र मित्र करने के लिये दो मित्र मित्र आधायों की आवश्यकता स्पष्टार्थ की प्रतीति के ऊपर है। यह दो एकक वस्तु को ही अनेककर्मवस्तु मानना है।

३. कह धर्म जिसमें मेद की वस्तुता की जाती है और वह धर्म जिसमें अमेद स्वीकृत किया जाता है—इस दोनों में क्या सम्बन्ध होगा? दोनों परस्पर मित्र हैं वा अमित्र? मित्र मानने पर पुनः यह प्रश्न पड़ता है कि वह मेद जिसमें रहता है वससे वह मित्र है वा अमित्र? इस प्रकार अन्तर्कर्म का सामना करना पड़ेगा। अमित्र मानने पर भी वही बोल जाता है। वह अमेद जिसमें रहेगा वह वससे मित्र वा है अमित्र? दोनों अवस्थाओं में पुनः सम्बन्ध का प्रश्न पड़ा होता है। इस प्रकार किसी भी अवस्था में अन्तर्कर्म से मुक्ति नहीं मिल सकती।

अन्तर्कर्म के रूप पर वह दोष भी स्पष्टार्थ के लिये पर नहीं मूढ़ हो सकता। केवल इतना यह नहीं मानना कि मेद अन्तर्कर्म है और वह मेद जिसमें रहता है वह धर्म अन्तर्कर्म है। इसी प्रकार केवल इतना कह भी नहीं मानना कि अमेद मित्र है और अमेद जिसमें रहता है वह धर्म उलोन मित्र है। वस्तु के परिकर्तनकृत स्वभाव को ही मेद कहते हैं और वस्तु के अन्तर्कर्मकृत स्वभाव का नाम ही अमेद है। मेद अन्तर्कर्म कोई कृत्वा आत्म कहते सम्पत्ति होता है और वस्तु के स्वभाव से वस्तु में मेद की अन्तर्कर्म होती है, ऐसी कथन नहीं है। इसी प्रकार अमित्र भी कोई स्वभाव पदार्थ नहीं है जो किसी स्वभाव से वस्तु में रहता हो। वस्तु अन्तर्कर्म मेदकृतकृत है। ऐसी दशा में इस प्रकार के सम्बन्ध का मान ही नहीं ठकना। वह सम्बन्ध का मान ही नहीं है वह सम्बन्ध ही भी अन्तर्कर्म स्वभाव है। यह कहने की कोई आवश्यकता नहीं।

४. कहा मेद है वही अमेद है और कहा अमेद है वही मेद है। मेद और अमेद

का भिन्न भिन्न आश्रय न होने से दोनों एकरूप हो जायेंगे। भेद और अभेद की एकरूपता का अर्थ होगा सकर दोष।

स्याद्धाद को सकर दोष का सामना तब करना पड़ता जब भेद अभेद हो जाता या अभेद भेद हो जाता। आश्रय एक होने का अर्थ यह नहीं होता कि आश्रित भी एक हो जाए। एक ही आश्रय में अनेक आश्रित रह सकते हैं। एक ही ज्ञान में चित्रवर्ण का प्रतिभास होता है (गौड़), फिर भी सत्र वर्ण एक नहीं हो जाते। एक ही वस्तु में सामान्य और विशेष दोनों रहते हैं (नैयायिक-वैशेषिक), फिर भी सामान्य और विशेष एक नहीं हो जाते। भेद और अभेद का आश्रय एक ही पदार्थ है किन्तु वे दोनों एक नहीं हैं। यदि वे एक होते तो एक ही की प्रतीति होती, दोनों की नहीं। जब दोनों की भिन्न भिन्न रूप में प्रतीति होती है तब उन्हें एकरूप कैसे कहा जा सकता है?

५. जहां भेद है वहां अभेद भी है और जहां अभेद है वहां भेद भी है। दूसरे शब्दों में जो भिन्न है वह अभिन्न भी है और जो अभिन्न है वह भिन्न भी है। भेद और अभेद दोनों परस्पर बदले जा सकते हैं। इसका परिणाम यह होगा कि स्याद्धाद को व्यतिकर दोष का सामना करना पड़ेगा।

जिस प्रकार संकर दोष स्याद्धाद पर नहीं लगाया जा सकता उसी प्रकार व्यतिकर दोष भी स्याद्धाद का कुछ नहीं बिगाड़ सकता। दोनों धर्म स्वतन्त्ररूप से वस्तु में रहते हैं और उनकी प्रतीति उभयरूप से होती है। ऐसी दशा में व्यतिकर दोष की कोई सम्भावना नहीं रहती। जब भेद की प्रतीति स्वतन्त्र है और अभेद की स्वतन्त्र, तब भेद और अभेद के परिवर्तन की आशङ्कता ही क्या है? ऐसी स्थिति में व्यतिकर दोष का कोई अर्थ नहीं। भेद का भेद रूप से ग्रहण करना और अभेद का अभेद रूप से ग्रहण—यही स्याद्धाद का अर्थ है। वहां व्यतिकर जैसी कोई चीज ही नहीं है।

६ तत्त्व के भेदाभेदात्मक होने से किसी निश्चित धर्म का निर्णय नहीं हो सकेगा। जहां किसी निश्चित धर्म का निर्णय नहीं होगा वहां संशय उत्पन्न होगा और जहां संशय होगा वहां तत्त्व का ज्ञान ही नहीं हो सकता।

यह दोष भी व्यर्थ है। भेदाभेदात्मक तत्त्व का भेदाभेदात्मक ज्ञान होना संशय नहीं है। संशय तो वहां होता है जहां यह निर्णय न हो कि तत्त्व भेदात्मक है या अभेदात्मक है या भेद और अभेद उभयात्मक है? जब यह निर्णय हो रहा है कि तत्त्व भेद और अभेद उभयात्मक है, तब यह कैसे कहा जा सकता है कि किसी निश्चित धर्म का निर्णय नहीं होगा। जहां निश्चित धर्म का निर्णय है वहां संशय पैदा नहीं हो सकता। जहां संशय नहीं, वहां तत्त्वज्ञान होने में कोई बाधा ही नहीं। इसलिए संशयाश्रित जितने भी दोष हैं, स्याद्धाद के लिए सब निरर्थक हैं।

७ स्याद्धाद एकान्तवाद के विना नहीं रह सकता। स्याद्धाद कहता है कि प्रत्येक वस्तु या धर्म सापेक्ष है। सापेक्ष धर्मों के सूत्र में जबतक कोई ऐसा तत्त्व न हो जो सब धर्मों को एकसूत्र में बाध सके तब तक वे धर्म टिक ही नहीं सकते। उन को एकता के सूत्र में बाधने वाला कोई न कोई तत्त्व अवश्य होना चाहिए जो स्वयं निरपेक्ष हो। ऐसे निरपेक्ष तत्त्व की सत्ता मानने पर स्याद्धाद का यह सिद्धान्त कि प्रत्येक वस्तु सापेक्ष है, खण्डित हो जाता है।

स्याद्धाद जो वस्तु जैसी है उसे वैसी ही देखने के सिद्धान्त का प्रतिपादन करता है। सब

पात्रों व बर्तों में एकता है इसे स्वच्छ मानता है। मित्र मित्र बलुओं में कभी मन्त्रा भी स्वच्छ को जानता है। स्वच्छ वह नहीं करता कि अनेक बर्तों में धारा नहीं है। विभिन्न बलुओं का एक त्वा में धामने वाला अभ्यस्तक तब बनता है किन्तु ऐसे तब को मानने का वह धन नहीं कि स्वच्छ एकत्वपूर्ण हो गया। स्वच्छ एकत्वपूर्ण तब होता वह वह मेर का उद्घाटन करता—अनेकता का विराम करता। अनेकता में एकता मन्त्रा स्वच्छ को प्राप्त है किन्तु अनेकता का निरोध करने एकता को लीकृत वज्र उठनी मन्त्रा का धार है। सर्वमेव वरिष्ठेण् अर्थत् तब एक है क्योंकि तब एक है—इस सिद्धान्त का मानने के लिए स्वच्छ ठेकर है किन्तु अनेकता का निरोध करने नहीं चाहति उस लीकृत करने। एकत्वपूर्ण अनेकता का नियम करता है—अनेकता को अवधार्य मन्त्रा है—मेर का मन्त्रा करता है वह कि अनेकत्वपूर्ण एकता के साथ साथ अनेकता को भी बधाव मन्त्रा है। एकत्वपूर्ण वद तब एकत्वपूर्ण से निरोध है वह नहीं करता वह करता। एकता अनेकता के बिना नहीं रह सकती और अनेकता एकता के अभाव में नहीं रह सकती। एकता और अनेकता परस्पर ही प्रकार मिली हुई है कि एकता दूसरी से अलग नहीं रहता वह करता। ऐसी व्यापकता में एकता को सर्वथा निरोध करना मुश्किल नहीं। परन्तु अनेकताविरुद्ध है और अनेकता प्रकटाविरुद्ध है। दोनों एक दूसरे की अनेकता रखती हैं। एकता के बिना अनेकता का नाम नहीं रहता वह करता और अनेकता के बिना एकता कुछ नहीं कर सकती। तब एकता और अनेकता दोनों का मिलानुसार है। उसे न तो एकत्वपूर्ण से एक वह करते हैं और न एकत्वपूर्ण अनेक। इसलिए स्वच्छ को एकता के वास्तविक मानने पर भी एकत्वपूर्ण से निरोधता का मर नहीं।

८. यदि प्रत्येक बस्तु कथञ्चित् बध्यार्थ है और कथञ्चित् अवध्यार्थ तो स्वाच्छात् बध्यर्थ भी कथञ्चित् सत्य होगा और कथञ्चित् मिथ्या। ऐसी स्थिति में स्वाच्छात् से ही सत्य का बध्यार्थ बाध हो सकता है, यह कैसे कहा जा सकता है?

स्वच्छ तब का विशेषण बर्तों की एक दृष्टि है। अनेकत्वपूर्ण तब को अनेकत्वपूर्ण दृष्टि से देखने का नाम ही स्वाच्छात् है। वह बहुत बित्त रूप से बध्यार्थ है उसे उनी रूप में बध्यार्थ मानना और तबित्त रूप में अवध्यार्थ मानना स्वाच्छात् है। स्वाच्छात् तब भी यदि किसी रूप में अवध्यार्थ का मिथ्या है तो कैसा मानने में नहीं हर्ष नहीं। यदि हम एकत्वपूर्ण दृष्टि को और उठसे उठाने की और देखें तो वह भी मिथ्या प्रतीत होगा। अनेकत्वपूर्ण दृष्टि से देखने पर स्वाच्छात् सत्य प्रतीत होगा। दोनों दृष्टि को धामने रखते हुए हम यह कह सकते हैं कि स्वाच्छात् कथञ्चित् मिथ्या है अर्थत् एकत्वपूर्ण की अनेकता से मिथ्या है और कथञ्चित् सत्य है अर्थत् अनेकत्वपूर्ण की अनेकता से सत्य है। किन्तु कि दृष्टि से कैसा प्रतिपादन हो सकता है तबका उस दृष्टि से कैसा प्रतिपादन करने के लिए स्वाच्छात् ठेकर है। तबका उठना कुछ नहीं जिनका। वह हम यह कहते हैं कि प्रत्येक प्रथम लक्षण से एक है और परस्पर से अलग है तो हम यह भी कह सकते हैं कि स्वाच्छात् सत्य से अर्थत् अनेकत्वपूर्ण से सत्य है—अर्थत् है और परस्पर से अलग एकत्वपूर्ण से अलग है—अर्थत् है। स्वच्छ यह कल्पना ही स्वाच्छात् ही है। दूसरे शब्दों में स्वाच्छात् को कथञ्चित् बध्यार्थ और कथञ्चित् अवध्यार्थ कहा भी स्वाच्छात् ही है।

९. सत्यमयी के सत्य के तीन मह्य धर्म हैं क्योंकि वे केवल दो मह्य के बोध से बनते हैं। इस प्रकार बोध से ही संख्या बढ़ाना हो तो सत्य क्या अत्यन्त मह्य कम सकते हैं।

मूलतः एक बर्त को सत्य से एक करते हैं—यदि धार निरोध। प्रत्येक बर्त का वह तो विचार होगा वह प्रतीति। वे दोनों मह्य धर्म हैं। बर्तों के मह्य विचारों से करते हैं। तीसरा और चौथा दोनों मह्य धर्म सत्य नहीं हैं। यदि और निरोध की नम से विचार होने पर तीसरा मह्य बनता है और उपर्युक्त निरोध।

होने पर चौथा भङ्ग बनता है। इसी प्रकार विधि की और युगपद विधि और निषेध की विवक्षा होने पर पाचवां भङ्ग बनता है। आगे के भङ्गों का भी यही क्रम है। यह ठीक है कि जैन आचार्यों ने सात भङ्गों पर ही जोर दिया और सात भङ्ग ही क्यों होते हैं, कम या अधिक क्यों नहीं होते, इसे सिद्ध करने के लिए अनेक हेतु भी दिए, किन्तु जैन दर्शन की मौलिक समस्या सात की नहीं, दो की है। जौद दर्शन और वेदान्त में जिन चार कोटियों पर भार दिया जाता है वे भी सप्तभङ्गी की तरह ही हैं। उनमें भी मूलरूप में दो ही कोटियाँ हैं। तीसरी और चौथी कोटि में मौलिकता नहीं है। कोई यह कह सकता है कि दो भङ्गों को भी मुख्य क्यों माना जाय, एक ही भङ्ग मुख्य है। यह ठीक नहीं। वस्तु न तो सर्वथा सत् या विध्यात्मक हो सकती है और न सर्वथा असत् या निषेधात्मक। विधि और निषेध दोनों रूपों में वस्तु की पूर्णता रही हुई है। न तो विधि निषेध से बलवान् है और न निषेध विधि से शक्तिशाली है। दोनों समानरूप से वस्तु की यथार्थता के प्रति कारण हैं। वस्तु का पूर्णरूप देखने के लिए दोनों पक्षों की सत्ता मानना आवश्यक है। इसलिए पहले के दो भङ्ग मुख्य हैं। हा, यदि कोई ऐसा कथन हो जिसमें विधि और निषेध का समानरूप से प्रतिनिधित्व हो—दोनों में से किसी का भी निषेध न हो तो उसको मुख्य मानने में जैन दर्शन को कोई एतराज नहीं। वस्तु का विश्लेषण करने पर प्रथम दो भङ्ग अवश्य स्वीकृत करने पड़ते हैं।

१० स्याद्वाद को मानने वाले केवलज्ञान की सत्ता में विश्वास नहीं रख सकते क्योंकि केवलज्ञान एकान्तरूप से पूर्ण होता है। उसकी उत्पत्ति के लिए वाद में किसी की अपेक्षा नहीं रहती।

स्याद्वाद और केवलज्ञान में तत्त्वज्ञान की दृष्टि से कोई भेद नहीं है। वेदली वस्तु को जिस रूप से जानेगा, स्याद्वादी भी उसे उसी रूप से जानेगा। अन्तर यह है कि केवली जिस तत्त्व को साक्षात् जानेगा—प्रत्यक्ष ज्ञान से जानेगा, स्याद्वादी छद्मस्थ उसे परोक्षरूप से जानेगा—श्रुतज्ञान के आधार से जानेगा। केवलज्ञान पूर्ण होता है इसका अर्थ यही है कि वह साक्षात् आत्मा से होता है और उस ज्ञान में किसी प्रकार की गाथा की सम्भावना नहीं है। पूर्णता का यह अर्थ नहीं कि वह एकान्तवादी हो गया। तत्त्व को तो वह सापेक्ष—अनेकान्तात्मक रूप में ही देखेगा। इतना ही नहीं, उसमें उत्पाद, व्यय और प्रौढ्य के तीनों धर्म रहते हैं। काल जैसे किसी भी पदार्थ में परिवर्तन करता है, वैसे ही केवलज्ञान में भी परिवर्तन करता है। जैन दर्शन केवलज्ञान को कूटस्थ नित्य नहीं मानता। किसी वस्तु की भूत, वर्तमान और अनागत—ये तीन अवस्थाएँ होती हैं। जो अवस्था आज अनागत है वह फल वर्तमान होती है। जो आज वर्तमान है वह फल भूत में परिणत होती है। केवलज्ञान आज की तीन प्रकार की अवस्थाओं को आज की दृष्टि से जानता है। फल का जानना आज से भिन्न हो जाएगा क्या कि आज जो वर्तमान है वह भूत होगा और आज जो अनागत है फल वह वर्तमान होगा। यह ठीक है कि वेदली तीना कालों को जानता है किन्तु जिस पर्याय को उसने फल भविष्यत् रूप से जाना था उसे आज वर्तमान रूप से जान सकता है। इस प्रकार काल भेद से केवली ने ज्ञान में भी भेद आता रहता है। वस्तु की अवस्था के परिवर्तन के साथ साथ ज्ञान की अवस्था भी बदलती रहती है। इसलिए केवलज्ञान भी कश्चित् अनित्य है और कश्चित् नित्य। स्याद्वाद और केवलज्ञान में विरोध की कोई सम्भावना नहीं।

भगवान् महावीर ने केवलज्ञान होने के पहले चित्रविचित्र पद वाले एक ढंड़े पुष्कोमिल को स्वप्न में देखा। इस स्वप्न का विश्लेषण करने पर स्याद्वाद फलित हुआ। पुष्कोमिल के चित्रविचित्र पद अनेकान्त वाद के प्रतीक हैं। जिस प्रकार जैन दर्शन में वस्तु की अनेकरूपता की स्थापना स्याद्वाद के आधार पर की

जैन साधना का इच्छायोग

कविरत्न श्रद्धेय श्री अमरचन्द्रजी महाराज

जैन धर्म की साधना इच्छा योग की साधना है—सहज योग की साधना है। जिस साधना में उलप्रयोग हो, वह साधना निर्जीव बन जाती है। साधना के मशपथ पर अग्रसर होने वाला साधक अपनी शक्ति के अनुरूप ही प्रगति कर सकता है। साधना की जाती है, लादी नहीं जा सकती।

ससार में जैन धर्म अहिंसा का, शान्ति का, प्रेम का और मैत्री का अमर सन्देश लेकर आया है। उस का विश्वास प्रेम में है, तलवार में नहीं। उसका धर्म आध्यात्मिकता में है, भौतिकता में नहीं। साधना का मौलिक आधार यहाँ भावना है, श्रद्धा है। आग्रह और उलाहना को यहाँ प्रवेश नहीं है। जब साधक जाग उठे, तभी से उस का सवेरा समझा जाता है। सूर्यरश्मियों के संस्पर्श से कमल खिल उठते हैं। शिष्य के प्रसन्न मानस को गुर्व जाग्रत करता है, चलना उसका अपना काम है।

आगम बाह्य का गभीरता से परिशीलन करनेवाले मनीषी इस तथ्य को भली भाँति जानते हैं कि परम प्रभु महावीर प्रत्येक साधक को एक ही मूलमन्त्र देते हैं, कि 'जहा सुह देवाणुप्पिया मा पडिवध करेह' 'देव वल्लभ मनुष्य! जिस में तुझे सुख हो, जिस में तुझे शान्ति हो, उसी साधना में तू रम जा। परन्तु एक शर्त जरूर है,—“जिस कल्याण पथ पर चलने का तू निश्चय कर चुका है, उस पर चलने में विलम्ब मत कर, प्रमाद न कर।”

इस का तात्पर्य इतना ही है, कि जैन धर्म की साधना के मूल में किसी प्रकार का उलप्रयोग नहीं है, बलाकार से यहाँ साधना नहीं कराई जाती है। साधक अपने आप में स्वतन्त्र है। उस पर किसी प्रकार का आग्रह और दबाव नहीं है। भय और प्रलोभन को भी यहाँ अन्तर्काश नहीं है। सहज भाव से जो हो सके, वही सच्ची साधना है। आत्म-कल्याण की भावना लेकर आनेवाले साधकों में वे भी थे जो अपने जीवन की सन्ध्या में लड़खड़ाते चल रहे थे वे भी थे, जो अपने जीवन के वसन्त में अठपेली कर चल रहे थे, और वे भी थे जो अपने गुलाबी जीवन में अभी प्रवेश ही कर पाए थे। किन्तु भगवान् ने सब को इच्छा-योग की ही देशना दी—“जहासुह देवाणुप्पिया ।” जितना चल सकते हो चलो, बढ़ सकते हो, बढ़ो।

अतिमुक्तकुमार आया, तो कहा—आ तू भी चल। मेघकुमार आया, तो कहा—आ और चला चल। इन्द्रभूति आया और हरिकेशी आया—सब को बढ़े चलो की अमृतमयी प्रेरणा दी। चन्दन वाला आई तो उस का भी स्वागत। राह सब की एक है, परन्तु गति में सब के अन्तर है। कोई तीव्र गति से चला, कोई मन्द गति से। गति सब में हो। मन्दता और तीव्रता शक्ति पर आधारित है, यही इच्छायोग है, यही इच्छाधर्म है, यही सहजयोग की साधना है।

गाथापति आनन्द आया। कहा—भते! भ्रमण बन सकने की क्षमता मुझमें नहीं है। महाप्रभु ने अमृतमयी वाणी में कहा—“जहा सुह ।” भ्रमण न सही, भावक ही बनो। सम्राट् श्रेणिक आया। कहा—भते! मैं भावक भी नहीं बन सकता। यहाँ पर भी वही इच्छायोग आया—“जहा सुह ।” भावक नहीं बन सकते, तो सम्यग्दृष्टि ही बनो। जितनी शक्ति है, उतना ही चलो। महामेघ बरसता है और जितना पानी होता है, वैसा और उतना ही जल प्राप्त हो जाता है।

विश्वशान्ति का एक मात्र उपाय—

भगवान् महावीर का अपरिग्रहवाद

श्री नरेन्द्रकुमार भानावत, 'साहित्यरत्न'

मनुष्य की अन्तिम मजिल की अगर कोई कसौटी है तो वह है शांति चाहे आध्यात्मिक क्षेत्र में हम इसे मुक्ति कह कर पुकारें, चाहे दार्शनिक वेश में हम उसे वीतराग भावना कहें। इसी शांति की शोध में मनुष्य युग युग से जन्म-मरण के चक्र में घूमता रहा है। लेकिन आज २० वीं शताब्दि में शांति का क्षेत्र व्यापक एवं जटिल हो गया है। आज व्यक्तिगत शांति के महत्त्व से भी अधिक महत्त्व समष्टिगत शांति (विश्वशांति) का है। इस सामूहिक शांति की प्राप्ति के लिए मानव ने अनेक साधन ढूँढ निकाले। विभिन्न वादों के विवादों का प्रतिवाद भी उसने किया। मार्क्सवाद की निःकार धारा में भी वह नहा। लेकिन अवतक उसे शांति नहीं मिल पाई है। इसका मूल कारण है आर्थिक वैषम्य। आज के विज्ञान से लदे भौतिकवादी युग में रोटी-रोजी-शिक्षा दीक्षा के जितने भी साधन हैं उन पर मानवसमाज के इन्ने गिने व्यक्तियों के उस वर्ग ने कब्जा कर लिया जो कि निर्दयी एवं स्वार्थी बनकर अपने धन के नशे में मदमाता है। दूसरी ओर अधिकांश ऐसे व्यक्तियों का वर्ग है जो गरीबी में पल रहा है। धन और श्रम के इस भयानक अन्तर और विरोध ने मानव के बीच में दीवाल खड़ी कर दी है। इसी निषमता का चित्रण प्रगतिशील कवि श्री रामधारीसिंह 'दिनकर' की इन पक्तियों में देखिये—

“श्वानों को मिलता दूध-चूल्हा, भूखे गालक अडुलाते हैं।

मा की हड्डी से चिपक ठिठुर—जाइँ की रात बिताते हैं॥

युवती की लज्जा बखन बेच जय व्याज चुकाये जाते हैं।

मालिक तब तेल फुलेलों पर, पानी सा द्रव्य गिराते हैं॥”

एक ओर ऐसा वर्ग है जो पेट और पीठ एक किये दाने दाने के लिए तरसता है तो दूसरी ओर चांदी की चटनी से वेष्टित ऐसे पकवान हैं जिन्हें खाकर लोग बीमार हो जाते हैं। एक ओर रहने के लिए—सड़ें, गर्मी, पावस से अपनी रक्षा करने के लिए, टूटा छप्पर तक नसीन नहीं तो दूसरी ओर वे बड़ी बड़ी अट्टालिकाएँ हैं जिनमें भूत बोला करते हैं। इसी भेद भाव को मिटाने के लिए नवीन नवीन विचारों को लेकर विचारका ने नये नये वादों की सृष्टि की है। लेकिन जितने भी वाद वर्तमान में प्रचलित हैं सभी अधूरे हैं। किसी में रक्तपात है तो किसी में स्वार्थभाव। किसी में अस्वभाविकता है तो किसी में कोग खयालीपुलाव। लेकिन एक ऐसा साधन और हल (वाद) है जिस को आज से लगभग ढाई हजार वर्ष पूर्व क्रातदशीं भगवान् महावीर ने मनोमन्यन कर अतीन्द्रिय ज्ञान द्वारा प्रतिपादित किया था। वह है “सच्चे जीवादि इच्छन्ति जीविउ न मरिजउ” सभी जीव जीना चाहते हैं, मरना कोई नहीं चाहता। सभी सुख चाहते हैं, दुःख कोई नहीं चाहता। इस पावन एवं पुनीत भावना का जन्म और विकास अगर मानव-दृष्टय में हो सकता है तो वह भगवान् महावीर के अनोखे एवं व्यावहारिक अपरिग्रह वाद के सिद्धान्त के बल पर।

अपरिग्रह का वर्णन जगत् के सम्पूर्ण धार्मिक ग्रन्थों में पाया जाता है। लेकिन जैनधर्म में इसे

की सम्पत्ति का आवश्यकतानुसार परिमाण करना पड़ता है। हमारे सामने आनन्द, कामदेव आदि श्रावकों का आदर्श विद्यमान है जिन्होंने इन व्रतों को ग्रहण कर शांति की स्थापना की। इस परिग्रहपरिमाण की पुष्टि के लिए ही छुटा, सातवा और आठवा व्रत हैं। अर्थात् गृहस्थ यह प्रतिज्ञा करे कि मुझे प्रत्येक दिशा में अमुक से अधिक सीमा में व्यापार के लिए नहीं जाना है। इससे विपम भोगों की, वैलासिक जीवन की, प्रतिस्पर्धा की लालसा न बढ़ेगी। प्रतिदिन मनुष्य के उपयोग में आनेवाली प्रत्येक वस्तु की भी गृहस्थ मर्यादा करे। ऐसे पदार्थ दो प्रकार के होते हैं—

(१) भोग्य—जो वस्तु एक बार उपयोग में आने के बाद दूसरी बार न भोगी जाय—
जैसे—अन्न, जल, विलेपन आदि।

(२) उपभोग्य—जो वस्तु एक से अधिक बार उपयोग में आती हो—
जैसे—मकान, कपड़ा, गहना आदि।

इन सारी चीजों की प्रात उठकर गृहस्थ मर्यादा करे कि प्रमुक्त वस्तु मुझे दिन में कितनी बार और कितने परिमाण में काम में लानी है।

अन्तिम चार व्रतों का निधान भी आध्यात्मिक बल उत्पन्न करने एवं अपरिग्रहवृत्ति बढ़ाने के निमित्त है। बहु आरभी एवं परिग्रही नरक का भागीदार होता है जैसा कि तत्त्वार्थसूत्र में कहा है “बहुारम्भ परिग्रहत्वं नारकस्यायुषः” अतः हमें परिग्रह का त्याग कर अपरिग्रह की ओर मुक्तना चाहिये क्योंकि “अल्पारम्भपरिग्रहत्वं मानुषस्य” यह मनुष्य आयु प्रदान करता है।

आज दुनिया दो शक्तियों (Power blocks) में बँटी हुई है।

(१) पूँजीवादी दल—जिसका नेतृत्व अमेरिका कर रहा है।

(२) साम्यवादी दल—जिसका नेतृत्व रूस कर रहा है।

दोनों अपने अपने स्वार्थ के लिये लड़ रहे हैं और विश्व के तमाम राष्ट्रों को युद्धाग्नि में घसीटने का प्रयत्न कर रहे हैं। अगर एक सच्चे गृहस्थ की तरह ये राष्ट्र भी भगवान् महावीर के सिद्धान्तों—परिग्रह-परिमाणव्रत—को ग्रहण कर आवश्यकता से अधिक संगृहीत वस्तु का दान उन राष्ट्रों को कर दें जिनको इनकी जल्दतर हो तो मैं दावे के साथ कहा सकता हूँ कि विश्व में शांति स्थापित हो जायगी। पिछले दो महायुद्ध हुए जिनका मूल कारण भी यही परिग्रहवृत्ति थी। महावीर का देश भारत आज नये स्वर में उसी सिद्धान्त का प्रचार सर्वोदय, पंचशील, शांतिमय सहअस्तित्व (Peaceful co-existence) के रूप में कर रहा है। अगर प्रत्येक राष्ट्र छुटे व्रत के अनुसार प्रत्येक दिशा में अपनी अपनी मर्यादानुसार भूमि का परिमाण करले तो यह युद्धलिप्ता मिट जाय, यह एटमबॉम्ब समाप्त हो जाय, ये प्रलय के बाढ़ल प्रणय की बूँदों में बढल जायँ। गांधीजी के सुशिष्य विनोबाजी इसी भावना से प्रेरित होकर भूदान आन्दोलन कर रहे हैं जिसके अन्तर्गत सम्पत्तिदान, बुद्धिदान, वृषदान, साधनदान और भ्रमदान का सूत्र पाल कर अपरिग्रह की भावना का विकास कर रहे हैं और उन्हें काफी सफलता मिली है तथा मिलती जा रही है। प्रगतिशील कवि ‘दिनकर’ ने ‘कुचक्षेत्र’ में लिखा है—

“शांति नहीं तब तक जब तक,
सुख-भाग न नर का सम हो।
नहीं किसी को बहुत अधिक हो,
नहीं किसी को कम हो॥”

संजय का विज्ञेपवाद और स्याद्वाद

प महेन्द्रकुमार जैन, न्यायाचार्य

महापण्डित राहुल साह्यायन तथा इत पूर्व डॉ. हर्मन जैसोवी आदि ने स्याद्वाद या सप्तमग की उत्पत्ति को संजयवेलट्टिपुत्त के मत से जताने का प्रयत्न किया है। राहुलजी ने दर्शनदिग्दर्शन में लिखा है कि— 'आधुनिक जैनदर्शन का आधार स्याद्वाद है, जो मालूम होता है संजयवेलट्टिपुत्त के चार अग्रजाले श्रनेकान्त-वाद को लेकर उसे सात अग्रजाला किया गया है। संजय ने तत्त्वों (परलोक, देवता) के बारे में कुछ भी निश्चयात्मक रूप से कहने से इनकार करते हुए उस इनकार को चार प्रकार से कहा है—

१ 'है ?' नहीं कह सकता। २ 'नहीं है ?' नहीं कह सकता। ३ 'है भी और नहीं भी ?' नहीं कह सकता। ४ 'न है और न नहीं है ?' नहीं कह सकता।

इसकी तुलना कीजिए जैनों के सात प्रकार के स्याद्वाद से—

१ 'है ?' हो सकता है (स्यादस्ति)। २ 'नहीं है ?' नहीं भी हो सकता है (स्यान्नस्ति)। ३ 'है भी और नहीं भी ?' है भी और नहीं भी हो सकता (स्यादस्ति च नास्ति च)।

उक्त तीनों उत्तर क्या कहे जा सकते हैं (वक्तव्य) हैं ? इसका उत्तर जैन 'नहीं' में देते हैं—

४ स्यात् (हो सकता है) क्या यह कहा जा सकता है ? नहीं, स्याद् अवक्तव्य है।

५ 'स्यादस्ति' क्या यह वक्तव्य है ? नहीं, स्यादस्ति अवक्तव्य है।

६ 'स्यान्नस्ति' क्या यह वक्तव्य है ? नहीं, 'स्यात् नास्ति' अवक्तव्य है।

७ 'स्यादस्ति च नास्ति च' क्या यह वक्तव्य है ? नहीं, 'स्यादस्ति च नास्ति च' अवक्तव्य है। दोनों के मिलाने से मालूम होगा कि जैनों ने संजय के पहले वाले तीन वाक्यों (प्रश्न और उत्तर दोनों) को अलग करके अपने स्याद्वाद की छह भगियाँ बनाई हैं और उसके चौथे वाक्य 'न है और न नहीं है' को बोझकर स्यात्सदृश भी अवक्तव्य है यह सातवाँ भग तैयार कर अपनी सप्तमगी पूरी की। इस प्रकार एक भी सिद्धांत (स्यात्) की स्थापना न करना जो कि संजय का वाद था, उसीको संजय के अनुयायियों के दृढ़ हो जाने पर जैनाने अपना लिया और उस के चतुर्भङ्गी न्याय को सप्तमगी में परिणत कर दिया। दर्शनदिग्दर्शन पृ. ४६६

राहुलजी ने उक्त सन्दर्भ में सप्तमगी और स्याद्वाद के रहस्य को न समझकर केवल शब्दसाम्य देख कर एक नये मत की सृष्टि की है। यह तो ऐसा ही है जैसे कि चोर से जज यह पूछे कि—'क्या तुमने यह कार्य किया है ?' चोर कहे कि 'इससे आपको क्या ?' या 'मैं जानता हूँ तो कहूँ ?' फिर जज श्रन्य प्रमाणों से यह सिद्ध कर दे कि 'चोर ने यह कार्य किया है', तब शब्दसाम्य देखकर यह कहना कि जज का फैसला चोरके वधान से निकला है।

'संजयवेलट्टिपुत्त के दर्शन का विवेचन स्वयं राहुलजी ने (दर्शनदिग्दर्शन पृ. ४९१) इन शब्दों में किया है—'यदि आप पूछें—'क्या परलोक है ?' तो यदि मैं समझता हूँ कि परलोक है तो आपको

१ इसके मत का विस्तृत वर्णन दीर्घनिकाय सामग्न फलसुत्त में है। यह विज्ञेपवादी था। 'अमराविज्ञेपवाद' रूप से भी इस का मत प्रसिद्ध था।

देना चाहते थे। उनका विश्वास था कि—सब के पंचमेल व्यक्ति जब तक वस्तुतः का ठीक निर्णय नहीं कर लेते तब तक उन में त्रैदिक दृष्टता और मानवज्ञता नहीं आ सकती। वे सदा अपने समानशील अन्य सब के मिथुनों के सामने अपनी त्रैदिक दानता के कारण हतप्रभ रहेंगे और इसका अमर उनके जीवन और आचार पर आये बिना नहीं रहेगा। वे अपने शिष्या को परमेश्वर परमिष्या की तरह जगत् के स्वरूप विचार की राह देना से अपरिचित नहीं रहना चाहते थे। किन्तु चाहते थे कि प्रत्येक मानव अपनी सहज ज्ञाता और मनन शक्ति को वस्तु के यथार्थ स्वरूप के विचार की ओर लगावे। न उन्हें कुछ की तरह यह भ्रम व्याप्त था कि यदि आत्मा के सम्बन्ध में 'हैं' करते हैं तो शाश्वतवाद अर्थात् उपनिषद्वाक्यों की तरह लोग नित्यत्व की ओर झुक जायेंगे और 'नहीं है' करने में उच्छेद्यवाद अर्थात् पापाक की तरह नास्तिकता का प्रसार उपस्थित होगा। अतः इस प्रश्न को अव्यावृत्त करना ही श्रेष्ठ है। महाश्वर चाहते थे कि मौजूदा तर्कों और संशयों का समाधान वस्तुस्थिति के आधार में होना ही चाहिये। अतः उन्होंने प्रत्यक्षरूप का अनुभव कर नया कि जगत् का प्रत्येक सत् अनन्त धर्मात्मक है और प्रतिक्षण परिणामी है। हमारा ज्ञानलय (दृष्टि) उसे एक एक अंश में जानकर भी अपनी पूर्णता का भिष्याभिमान कर बैठता है। अतः हमें साधनी से वस्तु के विराट् अनेकान्तात्मक स्वरूप का विचार करना चाहिये। अनेकान्त दृष्टि में तत्त्व का विचार करने पर न तो शाश्वतवाद का भय है और न उच्छेद्यवाद का। पर्याय की दृष्टि से आत्मा उच्छिन्न होकर भी अपनी अनाग्रन्त धारा की दृष्टि से अविच्छिन्न है, शाश्वत है। इसी दृष्टि से हम लोक के शाश्वत अशाश्वत आदि प्रश्नों को भी देखें।

(१) क्या लोक शाश्वत है? हाँ, लोक शाश्वत है—द्रव्यों की संख्या की दृष्टि में। इसमें जितने सत् अनादि से हैं उनमें से एक भी सत् कम नहीं हो सकता और न उसमें किसी नये 'सत्' की वृद्धि ही हो सकती है, न एक सत् दूसरे में मिलीन ही हो सकता है। कभी भी ऐसा समय नहीं आ सकता जब इनके अग्रभूत एक भी द्रव्य का लोप हो जाय या सब समाप्त हो जायें। निर्वोण अग्रस्था में भी आत्मा की निरात्मक चित्तुस्तति अपने शुद्ध रूप में जगत् का रहती है, दीपक की तरह उभर नहीं जाती यानी समूल समाप्त नहीं हो जाती।

(२) क्या लोक अशाश्वत है? हाँ, लोक अशाश्वत है द्रव्यों के प्रतिक्षणभावी परिणामों की दृष्टि से। प्रत्येक सत् प्रतिक्षण अपने उत्पन्न विनाश और ध्रुवात्मक परिणामी स्वभाव के कारण सदृश या विषदृश परिणामन करता रहता है। कोई भी पर्याय दो क्षण नहीं टहरती। जो हमें अनेक क्षण टहरनेवाला परिणामन दिखाई देता है वह प्रतिक्षणभावी अनेक सदृश परिणामनों का अवलोकन मात्र है। इस तरह मतत परिवर्तनशील संयोगविधियों की दृष्टि से विचार कीजिए तो लोक अशाश्वत है, अनित्य है, प्रतिक्षण परिवर्तित है।

(३) क्या लोक शाश्वत और अशाश्वत दोनों रूप है? हाँ, क्रमशः उपर्युक्त दोनों दृष्टियों से विचार करने पर लोक शाश्वत भी है (द्रव्य दृष्टि से) और अशाश्वत भी है (पर्याय दृष्टि से)। दोनों दृष्टिकोणों को क्रमशः प्रयुक्त करने पर और उन दोनों पर स्थूल दृष्टि में विचार करने पर जगत् उभयरूप भी प्रतिभासित होता है।

(४) क्या लोक शाश्वत और अशाश्वत दोनों रूप नहीं है? आखिर उसका पूर्ण रूप क्या है? हाँ, लोक का पूर्ण रूप वचनों के अग्रोचर है, अवक्तव्य है। कोई ऐसा शब्द नहीं जो एक साथ लोक के शाश्वत और अशाश्वत दोनों स्वरूपों को तथा उसमें विद्यमान अन्य अनन्त धर्मों को युगपत् कह सके। अतः शब्द के असामर्थ्य के कारण जगत् का पूर्ण रूप अवक्तव्य है, अनुभव है, वचनातीत है।

इस निरूपण में आप देखेंगे कि बल का पूर्वरूप बलता के अयोग्य है। अवलम्ब है। शेष उस बल के पूरा रूप को मुख्य न कह सकने की दृष्टि से है। पर नवी कम्प रात्रस्त कहा गया है इस दृष्टि से और अरात्रस्त कहा गया है पर्यन्त दृष्टि से। इस तरह मूलतः शीघ्र, परा और वृत्त के तीन प्रत्यय मौलिक हैं। तीसरा उभयकम्पता का प्रत्यय तो प्रथम और द्वितीय का लक्ष्यरूप है। अब आप विचार कि अब सबसे में लोक के शास्त्र और आचार्य आदि के बारे में क्या कहा है कि यदि मैं कल्प होऊँ तो कौन और कुछ ने यह विचार कि इनके पक्ष में मैं नहीं हूँ। इनका अन्तःकरण उपलब्ध नहीं है वे अस्वाभाविक हैं। वह मध्यमों ने उन मध्यों का बलविरति के अनुसार कथार्थ उत्तर दिया और शिष्यों की विरता का सम्मान कर उनको वैदिक रीतियों से बाध दिया। इन मध्यों का स्वरूप इस प्रकार है—

प्रका	संज्ञा	कुल	मार्ग
१ कल साह रात्रस्त है।	मैं अन्तः होऊँ तो क्याऊँ। (अनि रूप, अप्रत्यय)	इन्हा अन्तः अनुपयोगी है (अन्तः कालीय, अप्रत्यय)	हैं, लोक इस दृष्टि से रात्रस्त है। इसके विषयी मैं कल का संज्ञा नष्ट नहीं हो गया। मैं किसी अन्तः में जले कल का अन्तः ही समझा है।
२ कल लोक अरात्रस्त है।	"	"	हैं, लोक अन्तः प्रती कालीयों कीरतम्यों की दृष्टि से अरात्रस्त है। कोई भी वर्ण्य से परा करने वाली नहीं है।
३ कल लोक रात्रस्त और अरात्रस्त है।	"	"	हैं, लोक दोषों दृष्टि से मे अन्तः विचार अन्तः पर रात्रस्त ही है और अरात्रस्त ही है।
४ कल लोक लोकों का मार्ग है अनुप है।	मैं अन्तः होऊँ तो क्याऊँ	अरात्रस्त	हैं, ऐसा कोई अन्तः मैं अ लोक के ही पूर्ण स्वरूप को एक प्रायः सम्मान से का गने का पूर्ण रूप है अनुप अनुप्रा है।

संजय और बुद्ध जिन प्रश्नों का समाधान नहीं करते, उन्हें अनिश्चय या अव्याकृत कहकर उनसे पिछ छुड़ा लेते हैं, महावीर उन्हीं का वास्तविक और युक्तिसंगत समाधान करते हैं। इस पर भी राहुलजी यह कहने का साहस करते हैं कि 'संजय के अनुयायियों के लुप्त हो जाने पर संजय के वाद को ही जैनियों ने अपना लिया।' यह तो ऐसा ही है जैसे कोई कहे कि 'भारत में रही परतन्त्रता को परतन्त्रता विधायक अग्नेजों के चले जाने पर भारतीयों ने उसे अपरतन्त्रता (स्वतन्त्रता) के रूप में अपना लिया, क्यानि अपरतन्त्रता में भी 'परतन्त्रता' ये पाँच अक्षर तो मौजूद हैं ही।' या 'हिंसा को ही बुद्ध और महावीर ने उसके अनुयायियों के लुप्त होने पर 'अहिंसा' के रूप से अपना लिया है, क्योंकि अहिंसा म भी 'हिंसा' ये दो अक्षर हैं ही।' जितना परतन्त्रता का अपरतन्त्रता से और हिंसा का अहिंसा से भेद है, उतना ही संजय के अनिश्चय या अज्ञानवाद से स्याद्वाद का अन्तर है। ये तो तीन और छद्म की तरह परस्पर विमुख हैं। स्याद्वाद संजय के अज्ञान और अनिश्चय का ही तो उच्छेद करता है, साथ ही साथ तत्त्व में जो विपर्यय और संशय है उनका भी समूल नाश कर देता है। यह देखकर तो और भी आश्चर्य होता है कि—आप (पृ ४८४ में) अनिश्चिततावादियों की सूची में संजय के साथ निगठनाथपुत्त (महावीर) का नाम भी लिख जाते हैं तथा (पृ० ४९१ में) संजय को अनेकान्तवादी भी। क्या इसे धर्मकीर्ति के शब्दों में 'विश्व व्यापक तम,' नहीं कह सकते?

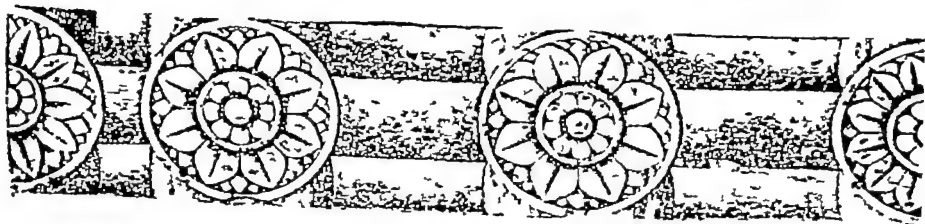
‘स्यात् का’ अर्थ शायद, संभव या कदाचित् नहीं।

‘स्यात्’ शब्द के प्रयोग से साधारणतया लोगों को सशय, अनिश्चय और संभावना का भ्रम होता है। पर यह तो भाषा की पुरानी शैली है उस प्रसंग की जहाँ एक वाद का स्थापन नहीं किया जाता। एकाधिक भेद या विकल्प की सूचना जहाँ करना होती है वहाँ ‘सिया’ (स्यात्) पद का प्रयोग भाषा की विशिष्ट शैली का एक रूप रहा है। जैसा कि मैक्लिमनिकाय के महाराहुलोवाद पुत्त के अवतरण से विदित होता है। इसमें तेजोधातु के दोनों सुनिश्चित भेदों की सूचना ‘सिया’ शब्द देता है न कि उन भेदों का अनिश्चय संशय या संभावना व्यक्त करता है। इसी तरह ‘स्यादस्ति’ के साथ लगा हुआ ‘स्यात्’ शब्द ‘अस्ति’ की स्थिति को निश्चित अपेक्षा से हट तो करता ही है साथ ही साथ अस्ति से भिन्न और भी अनेक धर्म वस्तु में है, पर वे इस समय गौण हैं, इस सापेक्ष स्थिति को भी बताता है।

राहुलजी ने दर्शनदिग्दर्शन में सतभगी के पाँचवें, छठे और सातवें भग को जिस अशोभन तरीके से तोड़ा मरोड़ा है वह उनकी अपनी निरी कल्पना और साहस है। जब वे दर्शन को व्यापक नई और वैज्ञानिक दृष्टि से देखना चाहते हैं तो किसी भी दर्शन की समीक्षा उसके ठीक स्वरूप को समझकर ही करनी चाहिये।

वे अवक्तव्य नामक धर्म को, जो कि ‘अस्ति’ आदि के साथ स्वतन्त्र भाव से द्विसंयोगी हुआ है, तोड़कर अवक्तव्य करके उसका संजय के ‘नहीं’ के साथ मेल बैठ देते हैं और संजय के घोर अनिश्चयवाद को ही अनेकान्तवाद कह डालते हैं। किमाश्चर्यमत परम्!!

१ “कतमा च राहुल आपो धातु? आपो धातु सिया अन्धमनिका सिया बाहिरा॥” —मैक्लिमनिकाय

श्री आत्मारामजी तथा ईसाई मिशनरी

या पृष्ठीयत्र चैन यम प०, शास्त्री

पुस्तकालय निवासी लक्ष्मी नाथिक बालो दे यमा ने आया अन्तरीय का पत्रकर लखते हर मन्त्र ब्रह्मण का मन्त्र उग्रही मार्ग जेव मिताला और उग्र का अग्रम २९ मई १८९८ ई. को मातामर हर क कालीनर के पत्र बालर ठहर। वहा के राज कुमोरिन ने उग्र का लक्ष्मीर उग्रिठ लखत निव और उग्र वहा धरने तथा अग्रम करने की आज्ञा दे दी। इस मन्त्र कुपेसिन् मन्त्र म धरने लये। वे ईसाई बर्म के मन्त्रने लखे व। बीरे बीरे वृत्ती कुपेसीन बलिब मी मन्त्र मे आई और उग्रो ने अग्रम अग्रमि कोटिमे की लखम की। परिचरि से लाम उग्रमर उग्रो ने अग्रम राभीरिठ लख मी लखति की और आई लगे पर अग्रिमर कर लिख। पुस्तकालये मे बर्म की कइया बलिब वी। वे मन्त्र को अग्रमली ईसाई का लोना अग्रम कर्षेन धममर व। अग्रि कुपेसीन लोमो का १५ ई. के लखम म्म मर्म से मन्त्र मे लाममर हर हो गम्ब का बीर ने अग्रमे बर्म मन्त्र के लाम को भी अग्रमपूर्वक लखे वे, लघने १८ ई. तक मन्त्र म हर बर्म का मन्त्र अग्रिम न हो लमा। अन्त एन पर निरवाव न लखी वी। क्क लख बर्म म्म के अग्रमली के अग्रमर मी न वा। अग्रमे की ईसाई इतिव लममरी की उग्रमिठ लख १८९७ ई. की म्मली की लखरी के लख अग्रमेठ लखे लमी और वृत्ती बलिब हर चैन मे हर वर। मन्त्रमे मे कम्मी लखर बर्म के लिख म इल्लेप करने से लकोव लखी वी। लगे अग्रमे अग्रमिठ लोती की लिखा अग्रिम वी। कम्मी लखर मे कुल ऐसं निबन मी क्मए वे किन के अग्रमर कोर् कर्मली म लो म्मलीन अग्रिमि निबनी मे इल्लेप कर लखत का बीर न वी अग्र से कोर् अग्रमर के लिख का लखत वा।

अग्रमे की पक्षी अग्रमिठ कोटी लख मे लखर अग्रमरी की इल्लेप से १८९९ ई. म लुली। बीरे बीरे लोही मे लुलल लखरी की मन्त्र कर अग्रमर के लिख कई लुलिधर्मे मन्त्र कर ली। लिख हर म अग्रम अग्रमिठो का लखर बीर अग्रमर लाममर मिठ हुआ वा। लोला और ईसाई एन की अग्रमिठ मीठ के मुल्ल लिखमर वे। उग्र के अग्रमर को लोला कर मन्त्रलली ईसाई बर्म को भी कुप लाममर लगे। एक लोला मे लिख है "मन्त्रलली ईसाई लम को वृत्त मीठी हर पीछ लखमर व। लुल मे लोने के ल से हर मन्त्र के लाम म्म लुने मे मे लाम वे लि ईसाई बर्म लोला का बर्म है ईसाई कुल लाम लोने है ईसाई वृत्त लामली लखे है और लम म्मलीर लखे है वृत्त को वृत्त ललिब देते है। देती ललिब मे हर लम को लोला निव है नि म्मलीर लम लगे लगे और ईसाई लम व बीर लामे लाम लोती की लुप लने म लगे वे। लिख लगे कोर् म्मलीर लमली लामे मन्त्र की कुल लाममर लाम व बीर उग्र लामि से लुल लम लो लोने के लिने उग्र से लुल लमा वा लो लम लम लखे वा— क्क लम लुने ईसाई लाममर ले, लो मे लुने लोला देता लिखम"।^१

१ लुलिधर्मे मे लो लम लम के भी लममर लिखमर है कि ईसाई लममर लम लो लाममर लममर मे लो ललिब लममर वे लम वे।

१ व लुललललल लममे वे लोली लम—लुल १ ११

संभन है इस प्रकार के अवयव और अपमान से भयभीत हो कर ईस्ट इंडिया कम्पनी के अधिकारियों ने धर्म के विषय में मौन रहने की नीति हितकर समझी हो। किन्तु १६ वीं शताब्दी के प्रारम्भ में ही इस नीति में परिवर्तन हो गया।

माफिस वेल्सली भारत का गवर्नर जनरल नियुक्त होने के बाद १७६८ ई० में कलकत्ते पहुँचा। वह महान् ब्रिटिश साम्राज्य की स्थापना के स्वर्ण स्वप्न ले कर भारत में आया था। वह इंग्लैंड में ही इस विषय पर मनन व अध्ययन करता रहा था तथा प्रधान मन्त्री पिट से इस सम्बन्ध में कई दिन तक विचारविनिमय भी होता रहा था। शुद्ध राजनैतिक उद्देश्य के अतिरिक्त उस की यह भी उन्कट अभिलाषा थी कि भारत में जोगों से ईसाई धर्म का प्रचार शुरू किया जाए। “उस ने आते ही ईसाई धर्म के अनुसार अंग्रेजी इलाक़े के गन्दर रविवार की छुट्टी का मनाग जाना जारी किया। उस दिन समाचार पत्रों का छपना भी कानून बन्द कर दिया गया। कलकत्ते के फोर्ट विलियम में उस ने एक कालेज की स्थापना की। इस कालेज का एक उद्देश्य विदेशी सरकार के लिए सरकारी नाँवर तैयार करना था। वेल्सली के जीवनचरित्र का रचयिता और और पीयर्स साफ लिखता है कि यह कालेज भारतवासियों में ईसाई धर्म को फैलाने का भी मुख्य साधन था। इस के द्वारा भारत की सात भिन्न भिन्न भाषाओं में इर्जाल का अनुवाद करा कर उस का भारतवासियों में प्रचार कराया गया। उस की इस ईसाई धर्मनिष्ठा के लिए अंग्रेज़ इतिहास लेखक प्रायः उस की प्रशंसा करते हैं।”

इस प्रकार अब ईस्ट इंडिया कम्पनी साम्राज्य विस्तार के साथ साथ ईसाई धर्म का प्रचार भी उत्साहपूर्वक करने लगी। १८१३ ई० के चार्टर में यह स्पष्ट कर दिया गया कि कम्पनी भारत में धर्म और सदाचार की शिक्षा का प्रचार करना आवश्यक समझती है तथा इस लोककल्याण के कार्य के लिए लोग कम्पनी के अधिकृत प्रदेशों में जा सकेंगे। ईसाई धर्म की अनेक पुस्तकों का विविध भारतीय भाषाओं में अनुवाद कराया गया। भिन्न भिन्न निषाँ पर ईसाई मिशनरी सोसाइटियों ने पाठ्यपुस्तकें भी तैयार करवाईं। ईसाई धर्म के प्रचार के लिए पानी की तरह रुपया बहाया जाने लगा। जगह जगह प्रारम्भिक पाठशालाएँ, अनाथालय, औषधालय आदि खोले गए और भारतीय समाज की सामाजिक बुरादियों से पूरा पूरा लाभ उठाया गया। धार्मिक पुस्तकें मुफ्त बाँटी गईं। भारत के धर्मों पर अनेक आक्षेप कर उन्हें हँस बताया गया। फलस्वरूप बहुत से भारतीय ईसाई बन गए। १८५७ ई० में भारत में जो प्रथम सशस्त्र स्वतन्त्रता युद्ध प्रारम्भ हुआ, उस का एक मुख्य कारण भारतवासियों को ईसाई बनाने की आकांक्षा और भारतीय सैनिकों में ईसाई मत का प्रचार था। इस अशान्ति से पहले कई अंग्रेज़ राजनीतिज्ञ समझते थे कि भारतीयों के ईसाई हो जाने में ही अंग्रेज़ी साम्राज्य की स्थिरता का आधार है। ईस्ट इंडिया कम्पनी के अध्यक्ष मिस्टर मैडल्टन ने विप्लव से कुछ समय पहले १८५७ ई० में ही पार्लियमेंट में कहा था, “परमात्मा ने भारत का निशाल साम्राज्य इस्लामिस्तान को इसलिए सौंपा है ताकि हिन्दुस्तान के एक सिरे से दूसरे सिरे तक ईसा मसीह का निजयी भूटा फहराने लगे। हम में से हरेक को पूरी शक्ति इस काम में लगा देनी चाहिये ताकि समस्त भारत को ईसाई बनाने के महान् कार्य में देश भर के अन्दर कहीं पर भी किसी कारण द्वारा भी ढील न होने पाये।”

प्रायः उसी समय एक अन्य अंग्रेज़ विद्वान् कैनेडी ने लिखा था, “हम पर कुछ भी आपत्तियाँ क्यों

१ प सुदरलाल भारत में अंग्रेजी राज—पृष्ठ ४३५

२ प सुदरलाल भारत में अंग्रेजी राज—पृष्ठ १४७०

श्री आत्मारामजी तथा ईसाई मिशनरी

प्र. पूष्पीयज जैन एम् ए., शास्त्री

पुर्वजन्त मिठाई काखी गिरि बालो रे मध्य मे आया अन्तरीय ना बचत लखते हय मध्य बचने ना मध्य समुद्री मार्ग ग्योब मिशन्ता और उत ना ब्याज ११ मई १८४८ ई. को मसाला दर पर नातीरन के पास आकर छय। वहाँ के राजा जेम्सोनि ने उत ना लखिजे लखित सखत रिश और ऊँई कहा छने तथा ब्यापार करने की आज्ञा दे दी। इत प्रकार युरोपियन मध्य म आने लगे। ये ईसाई बर्म के मजने बाले ब। बीरे बीरे दूरी युरोपीय जनिष मी मध्य मे आई और ऊँई ने काफी व्यापारिक कोठियो की स्थापना की। बरिस्मिति से लाभ उठकर ऊँई ने काफी राजकीय लख मी स्थापन की और कई नमने पर आक्षिप्त कर शिष्य। पुर्वजन्तियो म बर्म की कसुला बचि ब। ये मध्य को जर्जलई ईसाई आ होय आना कर्षण लखने ब। यन्त्रि युरोपीय लोभो ना १५ ई. के लगभग नए मर्म से मध्य मे आख्यन छुट छे मध्य ना और ये अपने बर्म मध्य के नाम ना मी ऊँतापूर्वक बाले थे, तबाने १८ ई. तक मध्य म इत बर्म ना प्रचार बचि न हो तना । अन्तय इत कर मिशन्त न लखी बी। बर नय बर्म बर के आलखो के अनुमता मी न ना। अमेको की ईस्ट इन्डिज कम्पनी की राजकीय लख १८५७ ई. की प्रती की लखई क बर उठोपर लखने लगी और पूरी बलिष इत क्षेत्र मे इत बर। प्रारम्भ म कम्पनी घरलत बर्म के निरत म इच्छेय बने से रंजोष लखी बी। उते ज्ञान व्यापारिक ईसाई की बिन्ता बचि बी। कम्पनी घरलत मी कुछ ऐठ निरत मी क्साए न निन के अनुसार कोई बर्मबारी न हो मरवीन बर्मीन निरने मे इच्छेय कर लक्या ना और न ही बर से कोई बर्मप्रचार के शिष्य ना लखत ना।

अमेको की पक्षी व्यापारिक बीसी कल मे लखन अन्तरीय की इच्छासे से १८११ ई. म लखी। बीरे बीरे ऊँई मी ब्याज लखी को प्रलभ कर व्यापार के शिष्य कई द्विबार्थे मल कर बी। निम्न छुट म अमेव व्यापारियो ना लखलत और अन्तय अलखत मिश लुभा ना। बोध्य और बेईमानी इत की व्यापारिक गीर के मुख्य सिद्धान्त मे। उत के लखार की देल कर मध्यलखी ईसाई बर्म को भी बुर लखने लगे। एत लोचन मे लिख्य है— मध्यलखी ईसाई बर्म ना बहुत गिरी दुर्द बीज कलत करते थे। कल मे लोचो के छुट से इत प्रकार के बचन मल छुलने मे आते थे नि ईसाई बर्म रोतन ना बर्म है ईसाई बहुत शयन पीठ है ईसाई बहुत बरमाणी बाले है और बहुत मरपीर बाले है दूरी को बहुत बलिष देते हैं। डेरी लखिन मे इत बल को लीनत लिख है नि मध्यलखी लख बने लके और ईसाप्रचार के और अपने लम्पन बारी को बुर बाले मे पकडे थे। निम्न बरि कोई मरवीन व्यापारी अपने मल की कुछ बर्मलत कलता ना और उत बर्मलत से बहुत बर्म हो लेने के बिने पल से कहा लख ना हो बर मध्य लख देल ना— कल छुट सुके ईसाई लम्पते हो, ओ मे दुर्द बीज देल लिख ।

१. लीकल मे हो लल पल के भी बचन लिखन है नि लखी बचलत लल की गरीब लखलियो मे ही बचि आत मे आत मे।

१. ५ पुनरजन्त आत मे लोचो छुट—इत १. १४.

उपदेशक ने उत्तर दिया, 'जब तुम मरोगे, तब तुम्हें दृढ़ मिलेगा।' तब उस आदमी ने प्रत्युत्तर दिया, 'ऐसे ही जब तुम मरोगे तब तुम्हें भी मेरे देवता दृढ़ देंगे'।

उपरोक्त वर्णन उस पृष्ठ भूमि का है जिसे सन्तुष्ट रखते हुए हमारे १६ वीं शताब्दी के मुन्हाको को कार्य करना था। भारत का सौभाग्य है कि उमरे ऐसे नरस्त प्राप्त हुए जिन्हा ने भारतीय धर्म, सभ्यता और संस्कृति की रक्षा कर हमारी राष्ट्रीय भावना को पुष्ट किया। श्री आत्माराम जी ईसाई मिशनरियाँ की युक्तियाँ, प्रचार के दृगों और उनके उद्देश्यों से सुपरिचित थे। वे इस ज्ञात को अच्छी तरह समझ रहे थे कि "कितने ही ईसाई जन प्रमाण और युक्ति के ज्ञान के अभाव में और अपने पथ के चलाने वाले ईसा मसीह के अनुराग से अपने ही स्वीकृत धर्म को सत्य मानते हैं और कितने ही आर्यावर्त के रहने वाला को जिन की बुद्धि सत्य धर्म में पूरी निपुण नहीं है, अपने मत का उपदेश करते हैं।" श्री आत्माराम जी ने उन कारणों का निरलेपण किया था जिन के आधार पर भारतीय युवक धड़ाधड़ ईसाई बन रहे थे। उन्होंने लिखा है, "निर्धन धन के लोभ से, कबारे व रडे विनाइ के लोभ से, कुछ खानपान सन्धी स्वतन्त्रता के लोभ से, कुछ हिन्दुओं के देवों व उन की मूर्तियों की अटपटी रीति भाति देखने से ईसाई होते जाते हैं।" एक और स्थान पर वे इसी विषय की चर्चा करते हुए लिखते हैं, "युरोपियन लोकों ने हिन्दुस्थान में ईसाई मत का उपदेश करना शुरु किया है। उपदेश से, धन से, स्त्री देने से, लोगों को अपने मत में वेपटिज्म देके मिलाने है।"

भारतीय युवकों को ईसाई होने से बचाने के लिए हमारे तत्कालीन सुधारकों ने बड़े साहस व कौशल से काम किया। श्री आत्माराम जी भी स्वयं इस कार्यक्षेत्र में काम करते रहे। गुजराती भाषा में एक पादरी ने एक पुस्तक लिखी थी जिस के द्वारा जैन धर्म के विषय में आतिया फैलाई गई थीं। आप ने उस के उत्तर में एक खोजपूर्ण पुस्तक लिखी जिस का नाम था 'ईसाई मत समीक्षा'। आप ने ब्रह्मसमाज और आर्य समाज द्वारा इस विषय में किए गए कार्य को भी स्वीकार किया है। आप ने लिखा है, "ईसा के मत में बहुत अंग्रेजी फार्सी के पढ़ने वाले लोक हैं। वे कदाग्रह मे लोकों से मत की बात भगड़ते फिरते हैं। परन्तु ब्रह्मसमाजियाँ ने और दयानन्द जी ने कितनेके हिन्दुओं को ईसाई होने से रोका है।"

श्री आत्माराम जी अंग्रेजी पढेलिखे युवकों से प्रायः कहा करते थे, "होश में आओ। तुम कौन हो और बिहर जा रहे हो? तुम्हारे पूर्वजों का चरित्र तुम्हारे लिए प्रकाशमान दीपक के समान है। उन के महान् कार्यों को पढ़ो। तब तुम्हें ज्ञात होगा कि पूर्व ने पश्चिम को अपने प्रकाश से किस प्रकार लाभ पहुँचाया है। तुम्हें पूर्ण की ओर देखना चाहिए जहाँ से सूर्य देवता अपना प्रकाश डालता है, न कि पश्चिम की ओर बिहर वह अस्त होता है। ईसाई मिशनरियों की चिपनीचुपड़ी बातों में मत आओ। वे तुम्हारे धर्म को अमानित कर रहे हैं और तुम्हारी सभ्यता का परिहास कर रहे हैं। उन के मिथ्या प्रचार से बचने के लिए धर्म उपदेश सुनो और अपनी धार्मिक पुस्तकों को ध्यानपूर्वक पढ़ो।"

१ The World's Parliament of Religions, vol II, p 975

२ ईसाई मत समीक्षा—पृ. २

३ ईसाई मत समीक्षा—पृ. २३

४ अमानतिमिर भास्कर—पृ. २६७

५ अमानतिमिर भास्कर—पृ. २६८

६ ला० बाबू राम भास्करिय (उद्.) पृ. ११२

न पाए, बर तब भरत म हमरा कान्हाग बास्य है। तब तक हम कह नही भूलन्य कहिये नि हमरा कुल
 कार्य उठ बेत म ईतार् मय को पैसाय्य है। बर तब यजुमाटी से लेकर विमलन तब तय बिनुलन
 ईरा के मय को पाए न कर ले और बिम्बु ब हजाम बनो की निन्हा ब बने लये तब हम हूँ तब,
 अपिनात ब शक्ति से लाग्यार प्रजन करते यन्त्र पाविये ।”

सन् १८९६ ई. में बेहोर म ठेनियों का जो विद्रोह हुआ था, उस का कारण भी मया के
 राजाजीन बर्नर रिजिस्टर केरिह का सेना म ईतार् मय के प्रचार का प्रजन था। उस में पूर्ण कमर एक
 माहीली पारो को बाढ हजार बर नजर दे कर मकरगारियों के चार्मिक और सामाजिक जीवन का
 एक पुस्तक लिख्यार् मय में अनेक भूखी बखो का संग्रह था। सरकारी कार्य पर इतार् मय एक पुस्तक का
 लक्ष प्रचार कयत गन्। बर वह पारो मय बादिन गन्, तो ईत इन्धिया कम्पनी ने उसे एक मित्र
 आधीन पैसन छे। ईतार् प्रचारको को तब मुमिचार हो खली थी। बलाटी छान्दानी कम का कम
 मुस्त कर बेते थे। ठेनियों को यह बाबा की मर्त नि वे बारी पाने हुए बाफो मय कर सिक्क बादि
 चार्मिक बिह न लाएय, रादिब मुग्धा दे और तब एक तय की कटी हर्त मुर्त लै। केरिह १८९९ ई.
 म बर्नर कयत कय। उस समय कह बभूत कय नि से मयवाली ईतार् हो बाफो, उन का पैरु
 छपति पर पूर्ण चार्मिक कय रहेगा। लार्ड कैमिड ने लाली बय ईतार् मय प्रचारको ने कते थे।
 सरकारी खजाने से बिधायी को बो बो बेतन मिठते और तब अपिनाटी बादीनन कर्माचार्य पर ईतार्
 होने के लिए अनुचित दंडन बालते। पयार पर अपिनात छे खने के बर यह कोशिश की मर्त नि पंजन
 में शिक्षा का कार्य कम ईतार् चार्मिकों को लीन बिच कय। सेना में ईतार् चार्मिकार मित्र उगाय से
 बिच कयत था। बर्न बरिचर्नन कते कते ठेनियों को तबलत कमर पर वे बिच कयत था।

१८९७ ई. के अगस्त मासतब के बर अमेरिह यूटनीसिड हत हत का मित्रो अनुभन कते लये
 कि मयवाली के हत से एनीकय के रोहरे मय भी कमर कर लिए कर्त लानि अमेरी साम्राज्य की
 नीज हतह रहे। हत उहेरन की पूर्ति के लिए हो तय लोचि कय—मय में ईतार् मय का प्रचार
 और अमेरी शिक्षा होबा। बयपि मयवाली निपोरिह ने बाफो बोम्बा में कह कय बिच था कि
 अमेरी सरतार बर्न के बिच म कयलत का हतबेन न करेगे, तबपि एक बर्न के बर हो इतार्
 के प्रचारमयनी ने पात्रियों के एक मिहमयत से कय “तमय मय में पूरा छे चर्मिक तब और
 उकर छे बर्मिक तब ईतार् मय के पैसाय म कय तब हो तब नजर ईतार् न केवल हमरा बर्मिक है
 अमेरिह इतार् म हमरा काम है ।”

ईतार् बारी मय के अमेरिह अनप्य लोय में बिच बालागी से कते बर्न का प्रचार बिच
 कते थे, इला कुछ बर्नन लोय निबालन्य बी ने लर्नन पारिज बिमयो के बाफो मय म बिच
 था। तबो में कय “मैं का कलक का लय डूके पार है नि मयवाली में एक ईतार् बिरो मय में
 बाफो बर्न का उहेरन कय छे। बूली मीमी कतो के बल उत में बाफो अमेरिहो से पूरा बिच
 मैं हमारे बैम्बा की मूर्ति को लामे मय छे कय मेय कय लिखाय कयत है। हत पर एक अमेरिह ने उगाय
 कय उत से मय बिच, बिच मैं हमारे ईतार् को कनी हू छे कय मेय कय कय कयत है। ईतार्

१. १. इतराज बरत में अमेरी एन—१३ ११ १

२. Encyclopaedia Britannica vol. viii, page 694. 1st edition.

३. १. इतराज बरत में अमेरी एन—१३ ११ १

उपदेश ने उत्तर दिया, 'जब तुम मरोगे, तब तुम्हें दंड मिलेगा।' तब उस आदमी ने प्रत्युत्तर दिया, 'ऐसे ही जब तुम मरोगे तब तुम्हें भी मेरे देवता दंड देंगे'।

उपर्युक्त वर्णन उस पृष्ठ भूमि का है जिसे सम्मुख रखते हुए हमारे १६ वीं शताब्दी के सुधारका को कार्य करना था। भारत का सौभाग्य है कि उसे ऐसे नररत्न प्राप्त हुए जिन्होंने भारतीय धर्म, सभ्यता और सस्कृति की रक्षा कर हमारी राष्ट्रीय भावना को पुष्ट किया। श्री आत्माराम जी ईसाई मिशनरिया की युक्तिशो, प्रचार के दंगों और उनके उद्देश्यों से सुपरिचित थे। वे इस बात को अच्छी तरह समझ रहे थे कि "कितने ही ईसाई उन प्रमाण और युक्ति के ज्ञान के अभाव में और अपने पथ के चलाने वाले ईसा मसीह के अनुयाय से अपने ही स्वीकृत धर्म को सत्य मानते हैं और कितने ही आर्यावर्त के रहने वालों को जिन की बुद्धि सत्य धर्म में पूरी निपुण नहीं है, अपने मत का उपदेश करते हैं।" श्री आत्माराम जी ने उन कारणों का विश्लेषण किया था जिन के आधार पर भारतीय युवक धृढ़ाधृष्ट ईसाई बन रहे थे। उन्होंने लिखा है, "निर्धन धन के लोभ से, कठारे व रडे विवाह के लोभ से, कुछ खानपान सन्धी स्वतन्त्रता के लोभ से, कुछ हिन्दुओं के देवां व उन की मूर्तियों की अटपटी रीति भाति देखने से ईसाई होते जाते हैं।" एक और स्थान पर वे इसी विषय की चर्चा करते हुए लिखते हैं, "युरोपियन लोगों ने हिन्दुस्थान में ईसाई मत का उपदेश करना शुरु किया है। उपदेश से, धन से, स्त्री देने से, लोगों को अपने मत में वेपटिज्म देके मिलते हैं।"

भारतीय युवकों को ईसाई होने से बचाने के लिए हमारे तत्कालीन सुधारकों ने उड़े साहस व कौशल से काम किया। श्री आत्माराम जी भी स्वयं इस कार्यक्षेत्र में काम करते रहे। गुजरती भाषा में एक पाठगी ने एक पुस्तक लिखी थी जिस के द्वारा जैन धर्म के विषय में भ्रातिया फैलाई गई थीं। आप ने उस के उत्तर में एक रोजपूरा पुस्तक लिखी जिस का नाम था 'ईसाई मत समीक्षा'। आप ने ब्रह्मसमाज और आर्य समाज द्वारा इस विषय में किए गए कार्य को भी स्वीकार किया है। आप ने लिखा है, "ईसा के मत में बहुत अंग्रेजी फारसी के पढ़ने वाले लोक हैं। वे षडग्रह से लोकों से मत की बात भगदते फिरते हैं। परन्तु ब्रह्मसमाजियों ने और दयानन्द जी ने कितनेक हिन्दुओं को ईसाई होने से रोका है।"

श्री आत्माराम जी अंग्रेजी पढ़ेलिखे युवकों से प्रायः कहा करते थे, "होश में आओ। तुम कौन हो और बिधर जा रहे हो? तुम्हारे पूर्वजों का चरित्र तुम्हारे लिए प्रकाशमान दीपक के समान है। उन के महान् कार्यों को पढ़ो। तब तुम्हें ज्ञात होगा कि पूर्व ने पश्चिम को अपने प्रकाश से किस प्रकार लाभ पहुंचाया है। तुम्हें पूर्व की ओर देखना चाहिए जहां से सूर्य देवता अपना प्रकाश डालता है, न कि पश्चिम की ओर जिधर वह अस्त होता है। ईसाई मिशनरिया की चिकनीचुपड़ी बातों में मत आओ। वे तुम्हारे धर्म को अपमानित कर रहे हैं और तुम्हारी सभ्यता का परिहास कर रहे हैं। उन के मिथ्या प्रचार से बचने के लिए धर्म उपदेश सुनो और अपनी धार्मिक पुस्तकों को ध्यानपूर्वक पढ़ो।"

१ The World's Parliament of Religions, vol II, p 975

२ ईसाई मत समीक्षा—पृ २

३ ईसाई मत समीक्षा—पृ २३

४ अज्ञानतिमिर भास्कर—पृ २६७

५ अज्ञानतिमिर भास्कर—पृ २६८

६ ला० बाबूराम आत्मचरित्र (उद्.) पृ ११२

है। उस का सन्ध हृदय से है। क्योंकि एक डाक्टर ने जो अपने आप को ईसाई कहता है, मेरे किसी रोग की चिकित्सा कर दी तो उस का अर्थ यह क्यों हो कि डाक्टर मुझे अपने प्रभाव के अधीन देकर मुझ से धर्म परिवर्तन की आशा रखे? क्या रोगी का स्वस्थ हो जाना और उस के परिणाम से सन्तुष्ट होना ही काफी नहीं? फिर यदि मैं ईसाइयों के किसी स्कूल में पढ़ता हू तो मुझपर ईसाइयत की शिक्षा क्यों ठोसी जाए? मैं धर्म परिवर्तन के विरुद्ध नहीं। किन्तु उस के वर्तमान ढंग के विरुद्ध हू। आजतक धर्मपरिवर्तन एक धन्दा बना रहा है। मुझे याद है कि मैंने एक मिशनरी की रिपोर्ट पढ़ी थी। उस में उस ने बताया था कि एक व्यक्ति का धर्म बदलने पर कितने रुपए का खर्च होता है। यह रिपोर्ट पेश करने के बाद उस ने 'भावी फसल' के लिए वज्र पेश किया था।”

खेद की बात तो यह है कि भारत के स्वतन्त्र हो जाने के बाद भी इस सन्ध में विशेष परिवर्तन नहीं हुआ। २२ और २३ एप्रिल १९५३ ई० को केन्द्रीय लोक सभा में जो बहस हुई और भारत के गृहमन्त्री ने जो निम्नलिखित दी, उस से यह सुस्पष्ट है कि ईसाई मिशनरी अब भी पुरानी चालों से काम ले कर लोगों को बहका रहे हैं। इस बहस से कुछ दिन पहले हमारे प्रधानमन्त्री प० नेहरू ने आसाम की आदिम जातियों के प्रदेश में भ्रमण किया था। उन्हें पता चला कि विदेशी ईसाई मिशनरी समाज सेवा की आड़ ले कर सरकार के विरुद्ध विपैला राजनैतिक प्रचार कर रहे हैं। उन्होंने इसकी निन्दा की। उस के बाद तत्कालीन गृहमन्त्री डॉक्टर कृष्णाशानाय कटजू ने कठोर शब्दों में उन्हीं प्रवृत्तियों का वर्णन किया। यही दशा उड़ीसा, मध्यप्रदेश और बिहार के कुछ प्रदेशों में है। विदेशी ईसाई मिशनरी उन स्थानों में स्कूल और औपचारिक खेलने का नाम ले कर जाते हैं। लेकिन इस परदे के पीछे वे दूसरे धर्मों पर कीचड़ उछालते हैं। और वहां के निवासियों का धर्म परिवर्तित करने की कोशिश करते हैं। इसके अतिरिक्त राजनैतिक दृष्टि से नयी दलान्दी का प्रयत्न भी करते रहते हैं। केन्द्रीय सरकार का ध्यान इस ओर गया है और आशा है कि राजा राममोहनराय, स्वामी दयानन्द तथा श्री आत्मारामजी द्वारा प्रारम्भ किए गए कार्य का शीघ्र ही मधुर परिणाम होगा तथा समाज सेवा के कामों को अपने धर्मप्रचार की सीढ़ी न बनाया जाएगा।

(लेखक के श्री आत्मारामजी के एक खोजपूर्ण अप्रकाशित जीवनचरित्र से)

विचार और वाणी की तरह शरीर में भी कोई ऐसी बात नहीं होने देता कि जिसने किसी का अक्षय्य या अहित हो। उसकी प्रत्येक क्रिया अत्यंत सावधानीपूर्वक होती है। उसके आग जो भी काम होते हैं उनसे दूसरों का अनिष्ट तो होता ही नहीं, भलाई ही सकती है।

इस तरह वह अपने आपको सत्प्रवृत्ति में लगाता है, पर उसकी किसी भी शुभ क्रिया में आसक्ति नहीं होती। यह शुभ प्रवृत्ति रहती है। इन शुभ प्रवृत्तियों को जैन धर्म में 'दश धर्म' कहा जाता है।

क्षमादि दश धर्म

जिनके साथ अच्छे संबंध हों, उनके साथ अच्छा वर्तान करने में ग्राह्य अद्वचन नहीं आती। पर जब कोई क्रोध दे, अपमान करे, या क्रोध के कारण उपस्थित करे तब भी अपनी वृत्तियों को उत्तेजित न होने दे और आत्मभय रग्ये, यह जमा है। कोई चाहे जितने चिदाने के कारण पैदा करे तो भी अपने को उत्तेजित न होने दे, यह उत्तम जमा है। अपने पर हमने नितना बाधू पाया है, इसकी कमीदी जमा ही है।

जमा धर्म के पालन में अहंकार बाधक बनता है। सागर के भगदों में अधिकांश अहंकार के कारण पैदा होते हैं। अपनी बात के लिए हजारा नहीं पर लाखों के प्राण गए और जेठे जेठे सुख हुए। इसलिए साधक बाहरी और भीतरी अहंकार को त्याग कर नम्रता धारण करे, नृदुता का व्यवहार करे। मनुष्य अहंकार करे भी तो किस बात का? देह संसार की शक्ति के सामने अत्यंत तुच्छ है। शक्ति, बुद्धि, विद्या, धन सभी इतने अल्प और क्षणिक हैं कि कोई भी विवेकी पुरुष उनका अहंकार कर नहीं सकता। यही कारण है कि सच्चे ज्ञानी सदा नम्र होते हैं।

किंतु सरलता के अभाव में नम्रता हम भी बन सकती है। इसलिए मन, वचन और कर्मा के सभी व्यवहारों में एकता लाने के लिए आर्जन या सरलता आवश्यक है। जैसे विचार हो धर्म करे और करे, यही साधना में उपयोगी है।

कोई अपने को चाहे जितनी सत्प्रवृत्ति में लगावे पर जतक सत्प्रवृत्ति में भी आसक्ति रहेगी ततक साधक विकास नहीं कर सकता। सत्प्रवृत्तियां भी अनासक्ति के अभाव में गेभरूप या धधन का कारण बन जाती हैं। इसलिए शान्तियों ने कहा है अच्छे काम करो और उन्हें भूल जाओ। साधक अनासक्त, फलाशा-रहित और निर्लेप वृत्तिवाला बने, इसे ही शांति कहा गया है।

साधना में ततक प्रगति नहीं हो सकती जतक साधना का ऐतु स्पष्ट नहीं। साधना के पीछे दृष्टि तो सत्य की गोज है। सत्य ढोलने से भी वह अधिक व्यापक है। सत्य में सच ढोलना तो निहित है ही पर ढोलने में भी वह सत्य, हितकर और इष्ट हो। जब कभी एक का सत्य दूसरे से भिन्न प्रतीत होता हो तो सोचना चाहिए कि वह भेद क्यों है। दूसरे का दृष्टिकोण समझने का प्रयत्न करना चाहिए। समग्र दृष्टिकोण से यदि विचार न किया जाय तो हमारे समझ हुए सत्य के अपूर्ण रहने की संभावना रहती है, इसलिए सत्य का खोजी प्रयत्नशील और उदार होगा। उसमें धीरज होगी। वह शीघ्रता में न तो निर्णय करेगा और न अपना निर्णय दूसरे पर लादने का प्रयत्न ही करेगा। सत्य दूसरों की आजागी में दखल नहीं देता। भिन्न भिन्न विचारधाराओं के बावजूद भी दूसरों के प्रति आत्मीयता और प्रेमभाव रह सकता है। साधक अपने विचारों के प्रति दृढ़ता रखकर भी दूसरों के प्रति उदारता रख सकता है।

पर इस तरह के सत्य का पालन बिना समय के असंभव है। इसीलिए साधक के लिए समय आवश्यक माना गया है। अपने किसी भी प्रकार के आचरण से दूसरों को कष्ट न पहुंचे। इद्रियों और मन के अधीन-

जैन दृष्टि से साधना मार्ग

श्री ज्ञानमहासुखी

आत्म पर आत्मत्व के वास्तव स्वरूप के प्रति आत्मविश्वास आ जाती है और मनुष्य दार्शनिक दृष्टि के लिए प्रसन्न करने लगता है। दार्शनिक दृष्टि के लिए दृष्टि को बंध पड़ना पड़ता है। वह गृह बना है कि सभी जीव समान हैं और वे ही जिनसे भी भिन्न नहीं हैं। आत्मा में अन्तःस्वभाव में भिन्न है, वह वह आत्माओं के वास्तव गृह बना है। इसलिए सभी के आत्मत्व पर बंधन वाचना का उद्देश्य है।

तत्त्वही मन्त्रार्थ—मेरा ही स्वभाव का वास्तव है। दूसरे को कुछ देकर भिन्न नहीं होता। इसके बाद ही भिन्नता है। परन्तु आत्मा के आत्मत्व पर ही भिन्नता है तो आत्मा द्वारा धर्म और निर्मल आत्मा है आत्मवेत्तता प्रत्यक्ष हीनेपर दार्शनिक दृष्टिगुण का अन्तर नहीं होता।

सभी के मुख्य आत्मत्व इतने पर ही दार्शनिक को हीन आत्मत्व भेदनी पड़ती है। वास्तव दार्शनिक एका है नाम से पुनरावृत्ति का हीन वेदना भी होती है। लेकिन इन आत्मत्व, नाम, धर्म और वेदनीय कर्मों का आत्मत्व इतने ही अन्तःस्वभाव नहीं होता। इसी वास्तव से फिर से बंध नहीं हो सकता। मनुष्य जीवित का भिन्न है उनके प्रति समानता रखकर उनके भिन्न का समान बना। वेदना आत्मत्व ही नहीं तत्त्वों का भिन्न करने में लगता आता। वह पूर्व भिन्नता है और इसके एक भिन्न विचार हो जाता है। वह भिन्न से समान में हीन से जाता है। वह जो कर्म करता है उसमें किसी प्रकार की आत्मविश्वास नहीं होती। वह तत्त्व लब्धता एका है इसलिए वह का वास्तव नहीं करता। उसमें आत्मत्व पर सर्वभूतों की समानता का बंधन भिन्न हो जाता है।

आत्म पर आत्मत्व रखने वाले सभी का आत्मत्व में ही तत्त्व पर बंधन भिन्न है। तत्त्व और दार्शनिक को होने वाले, भेदनीय और आत्मत्व। इन सभी के आत्मत्व से आत्मत्वत्व में बंधन मनुष्य आत्मत्व करता है। तत्त्व की पहचान नहीं कर सकता। वह वह भी नहीं समझता कि उसे अपने भिन्न के लिए क्या करना चाहिए, और वह भी होता है तो वह तत्त्व आत्मत्व नहीं कर पाता। इसलिए सभी के आत्मत्व पर बंधन और भिन्न कर्म करने का उद्देश्य वह वाचना है।

मनुष्य बंधन और दार्शनिक का दृष्टि से ऐक्यता वास्तव के लिए आत्मत्व है। मनुष्य कभी लब्ध नहीं होता वह किसी भी भिन्न भिन्न में होता ही जाता है। वास्तव दृष्टि से आत्मत्व के भिन्न का लब्ध करता है। जो तत्त्व बंधन करता है वह तत्त्व भी प्रकाश हो जाता है। वह बंधनता है कि कोई भी अन्तःस्वभाव आत्मत्व ही करता है। आत्मत्व पर ही तत्त्व ही करता चाहिए। वह ही आत्मत्व बंधन कर्मों के वास्तव ही तत्त्व ही करता है। इसलिए सभी के आत्मत्व का वह के कर्मों में उसे प्रकाश मिलती है। वह तत्त्व ही आत्मत्व पर ही होता है।

यदि मनुष्य लब्ध का आत्मत्व किसी वास्तव से दूसरे का आत्मत्व होता है तो वह उसके भिन्न का लब्ध करता है। वह समझता है कि कर्मों में मनुष्य पर ही होती है। फिर उसके भिन्न कर्मों में मनुष्य होते हैं। इसलिए तत्त्वत्व हीनेपर मनुष्य को कर्मों में भिन्न से भेदना है।

भिन्नता की तत्त्व वह वास्तव का भी भिन्नता रखता है। दूसरे का आत्मत्वत्व का भिन्नता हो, ऐक्यता वह नहीं होता। अन्तःस्वभाव तत्त्व, परिमित, विस्तृत व भी होती है। अन्तःस्वभाव एका है कि उसके भिन्नता से भिन्नता का भिन्नता न हो, भिन्नता का मनुष्य व ही है।

धर्मात्तर टिप्पण के कर्ता मल्लवादी

श्री० दलसुखभाई मालवणिया

न्यायविन्दु आचार्य धर्मकीर्ति की कृति है। उसकी टीका आचार्य धमात्तर ने लिखी है। अत एव उस टीका का नाम भी धर्मात्तर हो गया है। इस धर्मात्तर अर्थात् न्यायविन्दु टीका के अनेक टिप्पण हैं। उनमें एक आचार्य मल्लवादी की कृति है, यह बात पाटन और जैसलमेर के भण्डारों की सूची को देखने से स्पष्ट होती है। प्रोफेसर चिरवासुकी को न्यायविन्दु टीका के टिप्पण की एक अधूरी प्रति मिली। उसके आधार पर उन्होंने 'न्यायविन्दु टीका टिप्पणी' के नाम से एक पुस्तक रशिया की प्रसिद्ध बौद्ध ग्रन्थमाला में प्रकाशित की और वह आचार्य मल्लवादी कृत है ऐसा भी उन्होंने उक्त ग्रन्थ में लिखा। किन्तु बाद में उनको माइस्र हुआ कि यह कृति मल्लवादी की नहीं है। अत एव उन्होंने अपने भ्रम का निराकरण अपने 'बुद्धिस्ट लोजिक' नामक ग्रन्थ में कर दिया। आगमप्रभाकर मुनि श्री पुण्यविजयजी की कृपा से मल्लवादीकृत टिप्पण की प्रतिलिपि मेरे पास आ गई है और उसे उक्त मुद्रित टिप्पण के साथ मिलान करने पर यह अत्यन्त स्पष्ट हो गया है कि वे दोनों भिन्न हैं।

प्रश्न यह है कि मल्लवादी आचार्य कब हुए और कहाँ हुए? जैन परंपरा में एक मल्लवादी नयचक्र के कर्ता रूप से प्रसिद्ध हैं। उन्हीं मल्लवादी को डा० सतीशचन्द्र विद्याभूषण ने इस टिप्पण का कर्ता माना है। किन्तु नयचक्र के कर्ता मल्लवादी का परंपरागत समय वीर सवत् ८८४ है। उस का मेल धर्मकीर्ति और धमात्तर के समय से न होने के कारण डा० विद्याभूषण ने उक्त सवत् को वीरसवत् न मानकर उसके शक या विक्रम संवत् होने की संभावना की है। तदनुसार मल्लवादी का समय ई० ८२७ या ई० ७६२ माना है।

वस्तुतः देखा जाय तो आचार्य मल्लवादी जिन्होंने नयचक्र लिखा है, इस टिप्पण के कर्ता हैं ही नहीं। डा० विद्याभूषण ने नयचक्र ग्रन्थ देखा नहीं था। अन्यथा वे किसी दूसरे ही मल्लवादी की कल्पना करते। नयचक्र के कर्ता मल्लवादी का समय नहीं उड़लते। नयचक्र में प्रसिद्ध दार्शनिक दिङ्नाग का तो उल्लेख है, किन्तु उनके बाद के धर्मकीर्ति आदि किसी दार्शनिक का नाम तो क्या, उनके मत का भी निदर्श नहीं है। वैदिक दार्शनिक कुमारिल का मत भी उसमें निर्दिष्ट नहीं है। भर्तृहरि का उल्लेख है किन्तु ये भर्तृहरि इत्सिगनिदिष्ट भर्तृहरि नहीं, अपि तु दूसरे ही हैं जिनका समय कुमारिल (ई० ५५० आसपास) से भी पहले है^१। अत एव नयचक्र के कर्ता मल्लवादी से भिन्न ही मल्लवादी न्यायविन्दु टीका के टिप्पणकार हैं।

डा० अल्टेकर ने एपिग्राफिका इण्डिका में^२ गुजरात के राष्ट्रकूट राजा कर्क सुवर्ण का एक ताम्रपत्र संपादित किया है। उनका अनुमान है कि इस ताम्रपत्र में निर्दिष्ट मल्लवादी न्यायविन्दुटीका के टिप्पणकार हैं। ताम्रपत्र शक संवत् ७४३ में लिखा गया है और उसमें मूलसत्र सेन आम्नाय में होनेवाले अपराजितसूरि का उल्लेख है। अपराजितसूरि की गुरुपरंपरा उस ताम्रपत्र में दी हुई है। अपराजित के गुरु सुप्रति थे और सुप्रति के गुरु मल्लवादी थे। अपराजित यदि शक संवत् ७४३ अर्थात् ई० ८२१ में विद्यमान थे तो उनके

१ बिस्ट्री थॉफ इण्डियन लॉजिक, पृ १६५

२ श्रेयवाचक तात्पर्य टीका की प्रस्तावना, पृ १७

३ बौल्यूम २१, पृ १३३

प्राचीन भारत में देश की ऐकता

डॉ वासुदेव शरण अग्रवाल, एम ए, पीएच् डी, डी लिट्

भौगोलिक एकता राष्ट्रीय एकता का मूल आधार है और राष्ट्रीय एकता उसका आवश्यक फल है। पुराणों के भुवन कोश नामक ग्रन्थों में सप्तद्वीपी भूगोल का वर्णन मिलता है। मेरु को केन्द्र में मानकर उसके उत्तर में उत्तर कुर्ष, पूर्व में भद्राक्ष, दक्षिण में भारतवर्ष और पश्चिम में केतुमाल इन चार वर्णों की कल्पना की गई है। इन चारों का सम्मिलित नाम जम्बूद्वीप था। प्राचीन भूगोल के अनुसार मेरु पामीर के ऊँचे पठार की संज्ञा है जो पृथ्वी रूपी कमल के केन्द्र में कर्णिका के समान स्थित है। उत्तर कुर्ष साइबेरिया और भद्राक्ष चीन है। केतुमाल पामीर के पश्चिम में फैला हुआ वह प्रदेश है जिसमें चक्षु-वक्षु या वर्तमान अक्सस नदी बहती है। मेरु के दक्षिण की ओर स्थित हिमालय और दक्षिणी समुद्र के बीच का भूप्रदेश पुराणों के अनुसार एक भौगोलिक इकाई मानी जाती थी। उसी की संज्ञा भारतवर्ष थी। जैसा पूर्व में कहा जा चुका है, भुवनकोश के लेखक भारतवर्ष की उत्तरी और दक्षिणी सीमाओं के विषय में निश्चित और स्पष्ट उल्लेख करते हैं। उत्तर में जहाँ तक गंगा के उत्तरी स्रोत या शाखा नदियाँ हैं और दक्षिण में समुद्र तट पर जहाँ कन्याकुमारी है वहाँ तक भारत की सीमाएँ हैं। इसके पूर्व की सीमा पर किरात जाति के लोग बसे थे जिन्हें आजकल की भाषा में मौन-खमेर कहा जाता है। भारत के पश्चिम में यवन अर्थात् यूनानी बसे हुए थे।

यवनों से यहाँ तात्पर्य वाल्हीक (प्राधुनिक बलू, प्राचीन वैक्ट्रिया) के यूनानी राजाओं से है जिन्होंने तीसरी शती ई पू के मध्य भाग में मौर्य साम्राज्य के निर्बल होनेपर यवन राज्य की वही नींव डाली थी। इससे यह भी ज्ञात होता है कि भारतवर्ष के भौगोलिक विस्तार की यह कल्पना शुंग काल से पूर्व ही स्थिर हो चुकी थी। पाली साहित्य के दीघनिकाय ग्रन्थ में भारत की भौगोलिक और राजनैतिक एकता का बहुत ही सुन्दर उल्लेख मिलता है—

“तो कौन है जो उत्तर में आयाताकार और दक्षिण में शकटमुख के समान सर्कीर्ण इस महा-पृथ्वी को सात बराबर भागों में बाँट सकता है? महागोविन्द को छोड़ कर भला और दूसरा कौन ऐसा करने में समर्थ है? कलिंग में दन्तपुर, अशमक में पोतन, अवन्ति में माहिष्मती, सीवीर में रोचक, विदेह में मिथिला, अंग में चम्पा, और काशी में वाराणसी इन्हें महागोविन्द ने बसाया।”

१ जम्बूद्वीप समस्तानामेतेषां मध्य सस्थित । तस्यापि मेरुमेरेयमध्ये कनकपर्वत ।

भूपञ्चास्यास्य शैलोऽमौ कर्णिकाकारसस्थित ॥ विष्णुपुराण २/२६, १० ।

२ आयतो ह्यकुमारिक्यादागगाप्रभावाच्च वै । पूर्वे किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवना स्मृता ॥ वायु ४५/१-८२। “आयतस्तु कुमारितो गंगाया प्रवहावपि ।” भारतवर्ष की यह भौगोलिक परिभाषा थी।

३ को नु खो भो पद्मोति इम महापठर्वि उत्तरेन आयत दक्खिणेन सकटमुख सप्तधासम सुविभक्त विभजितु ति ।

तत्र मुद मज्जे रेणुस्य रज्जो जनपदो होति । दन्तपुर कलिंगानां अस्तकान व पोतन ।

माहिस्सती अवन्तीन सोवीरान व रोचक । मिथिला व विदेहान चम्पा अण्णु मापिता ।

वाराणसी च कासीन प्थे गोविन्दमापिता ति ॥ (दीघनिकाय, महागोविन्दसुत्त)

राधागुरु मस्तकगौरी के समय के साथ सम्बन्ध के समय (ई ७) का कोई विशेष नहीं हो सका। अतएव नवचन्द्रार मस्तकगौरी के समय की उल्लेखनीय नहीं है। इसी दृष्टि से मस्तकगौरी के यह शिष्यत्व मान्य हो यह समय है।

शिशु तन्मय में सुमति नामक एक शिष्यगुरु आचार्य के मत का गवहन किया गया है। यदि वे ही सुमति प्रानुत मस्तकगौरी के शिष्य हों तो तत्समय के समय के साथ सम्बन्ध करना आवश्यक है। तत्समय के सम्बन्धित शास्त्रों का समय ई ७-८१२ के बीच में आचार्य ने किया है। तत्समय में सुमति शिष्य आचार्य की विद्यमानता ८२१ ई में सिद्ध होती है। आचार्य के सुमति का समय ई ७२ के आसपास होने का अनुमान किया है। शिशु ऐसा मानने पर गुरु और शिष्य के बीच १ वर्ष का अन्तर हो गया है। अतएव सुमति का समय ई ७२ के आसपास माना गया तो पूर्ववत् सम्बन्धित होती नहीं। शास्त्रार्थ में विद्वत् ज्ञान के पूर्व तत्समय की रचना की है। अतएव यह ई ७४६ के पहले तथा गुरु ज्ञान। यह कि शास्त्रार्थ ने विद्वत् ज्ञान ई ४६ में मने विद्वत् की स्थापना की है ऐसा अत्यन्त मिथ्या है। अतएव हम मान सकते हैं कि तत्समय ई ४५ के आसपास रचा गया होगा। सुमति को भी यदि शास्त्रार्थ का समयकाल मान लें तो उनकी भी तत्समय ७६२ ई तक जा सकती है। ऐसी स्थिति में तत्समय शिष्य आचार्य की रचना ई ८२१ में असम्भव नहीं होती। इन सब परिस्थिति का विचार करके सुमति के गुरु मस्तकगौरी की रचना ई ७-७५ के बीच माननीय हो सकती है।

नवचन्द्रार के मस्तकगौरी शिष्य में सम्बन्ध के पूर्ववर्ती टीकाकारों के मतों का अन्वेषण मिलता है शिशु सम्बन्ध के ज्ञान के उनके अनुदीनारों के मतों का अन्वेषण नहीं मिलता। ऐसे कई अनुदीनारों के मतों का अन्वेषण अन्य शिष्यों में है यह कि मस्तकगौरी के शिष्य में नहीं है। यह भी एक बात को सिद्ध करता है कि सम्बन्ध और मस्तकगौरी के बीच समय का अन्तर अन्तर नहीं है। अतएव मस्तकगौरी का समय ई ५५ की बीच माना जा सकता है। इसमें सम्बन्ध और शास्त्रार्थ दोनों के समय के साथ सम्बन्ध है।

सम्बन्ध के समय के शिष्य में शिष्य के सम्बन्ध में टीकाकारों की प्रस्तावना ई ५१

१ तत्समय टीका ई ५५ १ २ ५५ ५६ ५६

१ ५ तत्समय प्रस्तावना ई ५१

के आर्थिक, सांस्कृतिक, भाषा और विद्या सम्बन्धी पहलुओं से हरी-मरी बनी रहती थी। जिस प्रकार यूनान देश में वहा की संस्कृति की धारिया "सिटी-स्टेट्स" या पैर राज्य ये ठीक उसी प्रकार भारतवर्ष के जनपद भी सांस्कृतिक और राजनैतिक इकाइयों के रूप में स्थानीय विश्वजनता की माताएं थी।

किन्तु जनपदों की इस विविध श्रृंखला को एकत्र मिलाकर किसी महान् राजनैतिक संगठन का आदर्श भी वैदिक काल से मिलने लगता है। इस सम्बन्ध में प्रत्येक राजा की ऐन्द्र महाभिषेक (राज्यासन पर आसीन होने के अभिषेक) के समय पढ़ी जाने वाली प्रतिज्ञा को हम नहीं भुला सकते। इसमें कहा है—

"जो ब्राह्मण पुरोहित यह इच्छा करे कि अभिषिक्त होने वाला क्षत्रिय सब विजयों को जीते, सब लोकों को प्राप्त करे, सब राजाओं में श्रेष्ठता प्राप्त करे, एवं साम्राज्य, भौज्य, स्वाराज्य, वैराज्य, पारमेष्ठ्य, राज्य, महाराज्य, आधिपत्य, इन विभिन्न प्रकारों से अभिषिक्त होकर परम स्थिति प्राप्त करे, चारों दिशाओं के अन्त तक पहुंच कर आयुपर्यन्त सार्वभौम बने, और समुद्रपर्यन्त पृथिवी का एकराट् बने, उस क्षत्रिय को इस ऐन्द्र महाभिषेक की शपथ दिलाकर राज्य में उसका अभिषेक करना चाहिए।"^१ इस प्रतिज्ञा में हम उन अनेक शब्दों की गूँज सुनते हैं जिनसे भारत का राजनैतिक इतिहास आन्दोलित हुआ है। भारतीय इतिहास में जितने राजाओं का अभिषेक वैदिक पद्धति से हुआ सबके लिये इसी प्रतिज्ञा का उच्चारण हुआ होगा। देश की भौगोलिक श्रेष्ठता को इसमें स्पष्ट राजनैतिक एकता के साथ मिलाया गया है। समन्तपर्यायी सार्वभौम और समुद्रपर्यन्त पृथिवी का एकराट् ये दोनों आदर्श देशव्यापी राजनैतिक चेतना के सूचक हैं। इसी से प्रेरित होकर शकुन्तला ने कहा था—

'हे दुष्यत' मेरा यह पुत्र शैलराज हिमवन्त का शिरोभूषण धारण करने वाली इस चतुर्गुण पृथिवी का पालने करने वाला जनेगा।^२ हम पहले कह चुके हैं कि भरत का अजित चक्र लोक में गूँजता हुआ सब राजाओं को अपने वश में लाकर समस्त पृथ्वी पर फैल गया। इसके कारण भरत सार्वभौम चक्रवर्ती कहलाए।^३ भरत से आरम्भ होकर यह परम्परा और ये आदर्श और भी कितने ही राजाओं में अवतीर्ण हुए।

ऊपर लिखी हुई कई राज्यप्रणालियाँ में परस्पर भेद थे। "सार्वभौम" शब्द सर्वभूमि या महापृथिवी के राज्य की ओर संकेत करता है। सार्वभौम राजा को चक्रवर्ती भी कहा जाता था। जिसके रथचक्र के लिये अपने जनपद से बाहर कोई रुकावट न हो उसे चक्रवर्ती कहा गया जान पड़ता है। पीछे उस बड़े हुए राजनैतिक सीमाविस्तार या भूभाग के लिये चक्र शब्द का प्रयोग होने लगा। सार्वभौम पद्धति में यह आवश्यक था कि राजा दूसरे राजाओं के साथ युद्ध करके या तो उन्हें अपना वशवर्ती बना ले और या बलपूर्वक उनका राज्य अपने राज्य में मिला ले। यही भरत ने किया था, और कालान्तर में समुद्रगुप्त ने भी इसी नीति का अवलम्बन किया। आरम्भिक अवस्था में प्रायः प्रत्येक देश में भूमि अनेक जनपदीय राजाओं में बँटी हुई होती है, उनमें से प्रत्येक की अपनी स्वतंत्र सत्ता रहती थी। उनके बीच में कोई एक शक्तिशाली राजा उठ खड़ा होता, और भरत के समान ही सबके ऊपर अपना चक्र स्थापित करके उस राजनैतिक

^१ स य इच्छेदेनवित्क्षत्रियमय सर्वां जितीज्येताय सर्वाहोकांन्विन्देताय सर्वेषां राष्ट्रां श्रेष्ठ्यमतिष्ठान् परमतां गच्छेत् साम्राज्यं भोज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं महाराज्यमाधिपत्यमय समतपर्यायी स्यात्सार्वाभौमं सार्वभुषणं अन्तादापराधीपृथिव्यै समुद्रपर्यन्ताया एकराट् इति तमेतैनैन्द्रिणं महाभिषेकेण क्षत्रियं शापयित्वा अभिषिचेत्। (पैतरेय ब्राह्मण, ८।१५)

^२ तस्य तत्प्रथितं चक्रं प्रावर्तत महात्मन, भास्वरं दिव्यं माजितं लोकसम्पादनं महत्। न विजित्य महीपालां-क्षकां वशवर्तितं, स राजा चक्रवर्त्यासीत् सार्वभौमः प्रतापवान् (आदि० ६६।४५-४७)।

उसके अन्तर्गत सच्चे अर्थों में सारे देश की गिनती होने लगी। समन्तपर्यायी या चतुरस्र इन प्राचीन शब्दों का जो अर्थ या उसे भी हम मौर्य साम्राज्य के चार खट्ट विस्तार में पूर्ण हुआ पाते हैं। इसी प्रकार ऐतरेय ब्राह्मण में समुद्रपर्यन्त पृथिवी के एकराट्ट की जो कल्पना मिलती है वह भी मौर्यशासन की सच्चाई बन गई। देश के सौभाग्य से किसी गाढे समय में मौर्य साम्राज्य का उदय हुआ। उसकी स्थापना से देश यूनानियों के उस धक्के से बच गया जिसने वाहीक के सधों या पजाव और उत्तर पश्चिम के गण राज्यों को भ्रूकभोर डाला था।

मौर्य साम्राज्य का मधुर फल दो रूपों में प्रकट हुआ। एक तो इस से समस्त देश में समान सस्थाओं की स्थापना हो गई। शासन के कर्मचारी, विभाग, आय के साधन, कर-व्यवस्था, यातायात के मार्ग, ढण्ड और व्यवहार (दीवानी और फौजदारी) की न्यायव्यवस्था, नाप तौल और मुद्राएँ, इन सब बातों में देश ने एकसूत्रता का अनुभव किया। इससे जनता में जीवन को एकरूपता प्रदान करने वाले बन्धन ढढ हुए। विष्णुगुप्त का अर्थशास्त्र साम्राज्य के मधन से उद्भूत उस एकरूपता का परिचायक महान् ग्रन्थ है। उदाहरण के लिये, मौर्य साम्राज्य में जो सिक्के चालू थे उनके बहुत से निधान (खखीरे) तजशिला से लेकर राजस्थान, मगध, कलिंग, मध्य भारत, महाराष्ट्र, आन्ध्र, हैदराबाद, मैसूर आदि प्रदेशों में पाए गए हैं। चादी की इन आहत मुद्राओं की तौल सत्र जगह ३२ रत्ती थी। उन पर बने हुए रूप या चिन्ह भी सब जगह एक से पाये गए हैं। शात होता है शासन की किसी केन्द्रीय टफसाल में वे ढाले गए थे। अशोक के शिलास्तम्भ भी इसी प्रकार पाटलिपुत्र की केन्द्रीय कर्मशाला में तैयार होकर दूरस्थ स्थानों को भेजे गये थे।

मौर्य साम्राज्य का दूसरा सुफल यह हुआ कि उससे देश में अन्तरराष्ट्रीय चेतना उत्पन्न हुई। भारतवर्ष की जनता अपने चारों ओर के देशों से सच्चे अर्थ में परिचित हुई। भारतवर्ष से जाने वाले लम्बे राजमार्ग और अधिक लम्बे होकर दूसरी राजधानियों से जुड़ गए जिनके द्वारा यहा का व्यापारिक यातायात विदेशों के साथ बढ़ा। उन्हीं मार्गों से विदेशी धूतमडल साम्राज्य की राजधानी पाटलिपुत्र की ओर मुड़े और भारतवर्ष से अनेक धर्म प्रचारक विदेशों में गए। सम्राट् अशोक भारतीय प्रणाली के सबसे अधिक सुन्दर और मधुर फल कहे जा सकते हैं। देहरादून के समीप यमुना के किनारे कालसी के शिलालेख में इन पाच विदेशी राजाओं के नाम गिनाए गए हैं। १ सीरिया और पश्चिमी एशिया के राजा अतियोक (२६१-४६ ई पृ) २ मिस्र के तुलमय या टालेमी (२८५-२४७ ई पृ), ३ मेसीडोनिया के अतिविन (२७६-२३६ ई पृ), ४ साइरीनी (उत्तरी अफ्रीका) के मग (३००-२५० ई पृ) और ५ कोरिन्थ के अल्लिखसुदर या अलेक्जेंडर (२५२-२४४ ई पृ)। यह तेहरवा शिलालेख लगभग २५२-२५० ई पू में उत्कीर्ण कराया गया जन कि ये सत्र राजा एक साथ जीवित रहे हंगि। अशोक के भेजे हुए दूतमडल इनके दरबारों में शाति और मानवता का मैत्री-सदेश लेकर गए थे। उस समय के सम्म ससार को अपने साथ लेकर आगे बढ़ने का सत्संकल्प अशोक के मन में आया था बौद्ध आख्यानो में जो अशोकवदान के नाम से प्रसिद्ध है। और भी उल्लेख हैं जिनसे ज्ञात होता है कि अशोक के प्रयत्नों से भारत का सम्बन्ध तिब्बत, दर्मा, सिंहल, स्वाम, कम्बोज आदि देशों से जुड़ गया और भारत से धर्म और सस्कृति की धाराओं का यश प्रवाह इन पड़ोसी देशा म भी फैल गया।

इस प्रकार पहली बार वह कल्पना ऐतिहासिक सत्य के रूप में उभर कर सामने आ गई जिनने जगन् द्वीप के देशों की सुनहली माला में भारत को मध्यमणि र्ना दिया। इसका वह ज्येष्ठ, श्रेष्ठ और वरिष्ठ रूप आने वाली शताब्दियों में और भी निखरता गया। सचमुच भारत की पृथिवी अट्टारह द्वीपों की अष्टमणलक

एकता का प्रदर्शन किया जिसे सर्वोच्च या सर्वोपरी राज्य करते हैं। साम्राज्य से एक होता है कि आत्मिक या आध्यात्मिक शासन प्रणाली का ही विराम राज्य राज्यों से कर प्राप्त करने वाले अपने क्षेत्र में पूर्णतः सुविध प्राप्त किया गया था। राज्य से कुछ कार्य की व्यवस्था का विचार करते हुए मध्य विदेश काही कुछ प्रमुख आदि कार्य को अपना कर बना लिया था (आदि १४११-१८) और इन अधिकार का मोटा करताया।

इन राज्यों से अधिक बड़े साम्राज्य का आचार्य या जिसे हम व्यवस्था के जीवन में प्रतिष्ठित करने हैं। साम्राज्य अपने कार्य की सीमा का विचार किया हुआ और किसी भी राज्य को सुविध न होने देता था। समर्थन में साम्राज्य को सर्वत्र हस्तगत करता था तथा है (साम्राज्य राज्यों के सम्मन्ध, १४१२)। साम्राज्य का आचार्य कह था (सम. १४११ आचार्य साम्राज्य करते)।

साम्राज्य से विपरीत परमेश्वर प्रणाली की जो व्यवस्था में देखी जाती थी। वह शासन कुलों के आधार पर करता था। उसमें प्रत्येक पर का जोड़ व्यक्ति एक करता था (यह पर है एकता कर. १४१२) और शासन में और सिद्धांतों में प्रत्येक व्यक्ति एक करता था। वे एक सिद्धांत अपने आधार में किसी एक का क्षेत्र प्राप्त करते थे। वही एक समय एक राज्य का अधिकार होता था। जिस समय साम्राज्यशासन का आधार कह था उसी समय परमेश्वर या व्यवस्था का आधार हम सर्वोपरि शासन की नीति थी। इस देश में किसी समय कुलों पर आधारित यह शासनप्रणाली का बहुत प्रभाव का और बनता इसे अन्ध की दृष्टि से देखती थी। बुद्धशासनप्रणाली में पहले कुछ का व्यक्ति के अनुष्ठान का व्यक्ति व्यक्ति का सम्मान किया जाता था परन्तु कार्य के नीचे दूर दूर तक जाती का क्षेत्र का व्यवस्था दिखाई पड़ता था (सम. १४१४)। साम्राज्य में वह क्षेत्र अधिकतर राज्याधारित या राज्याधीन के क्षेत्र तक ही सीमित कर रहा जाता था।

भारतीय इतिहास का समय इन विभिन्न राज्यप्रणालियों की सीतायुति रही है। देश की एकता का खत न केवल बर्ष से साम्राज्य हुआ बल्कि राज्यों की एकता के द्वारा भी समय समय पर उत्पत्ती सम्पन्न होती रही। किन्तु प्रसार युग में सार्वभौमिक एकता और राज्य के ऊपर प्रभाव हो गए थे ऐसे ही अपने देश में राज्य प्रणाली के कर मात्र का साम्राज्य ऊपर हैरत का। बुद्धराज्यी कार्य से जो प्रगति शुरू हुई वही विद्युत्तम और नगरवासी राज्यों के समय में आये वही। पहले तो इस प्रकार के विचार के विचार करता था व्यक्तिगत भी थी किन्तु ऐसे लोग इसके प्रति सम्मत् और तत्पर बन गए। विद्युत्तमवासी कार्यप्रणाली के सिद्धांत का ही प्रभाव न करने तक पर भी हमला कर दिया। ऐसे ही नगरवासी के निर्धारित और महारथ नगर में अपने कार्यवाही द्वारा ही का ज्ञान करके मगर साम्राज्य की प्रगति तक सीमित थी।

इस प्रगति का सबसे विरलित रूप कन्नड राज्य के साम्राज्य में दृष्टिगोचर हुआ। ऐतिहासिक काल में समयकम कन्नड राज्य में इस कई प्राचीन कार्यवाही को प्रतिष्ठित हुआ देखते हैं। कलका राज्य कार्यप्रणाली से लेकर अधिकार में निरुद्ध तक फैला हुआ था जिसे सर्वोच्च या सर्वोपरी कहा जाता था।

१. परमेश्वरविजय युधि कहा व्यक्तित्व। बनिस्वरविजयों के अनेकौं कार्यवाही। (सम. १४११)

२. समर्थन पर अपने न गु दोषात् नयेन्द्र (सम. १४१२)।

कलका की कार्यवाही कुछ कम मात्र क्षेत्रों की थी—राज्याधीन है कम का व्यवस्था ही एक समय है। प्रत्येक समय से भी एक सिद्धांत है वह कोई एक नहीं।

उसके अन्तर्गत सच्चे अर्थों में सारे देश की गिनती होने लगी। समन्तपर्यायी या चतुरस्र इन प्राचीन शब्दों का जो अर्थ था उसे भी हम मौर्य साम्राज्य के चार स्रुट विस्तार में पूर्ण हुआ पाते हैं। इसी प्रकार ऐतरेय ब्राह्मण में समुद्रपर्यन्त पृथिवी के एकस्र की जो कल्पना मिलती है वह भी मौर्यशासन की सच्चाई बन गई। देश के सीमाग्य से किसी गाढे समय में मौर्य साम्राज्य का उदय हुआ। उसकी स्थापना से देश यूनानियों के उस धक्के से उच गया जिसने बाहीक के सर्वो या पञ्चाप और उत्तर पश्चिम के गण्य राज्यों को भूकम्पोर डाला था।

मौर्य साम्राज्य का मधुर फल दो रूपों में प्रकट हुआ। एक तो इस से समस्त देश में समान सस्थाओं की स्थापना हो गई। शासन के कर्मचारी, विभाग, आय के साधन, कर-व्यवस्था, यातायात के मार्ग, दण्ड और व्यवहार (दीवानी और फौजदारी) की न्यायव्यवस्था, नाप तौल और मुद्राएँ, इन सब बातों में देश ने एकस्रता का अनुभव किया। इससे जनता में जीवन को एकरूपता प्रदान करने वाले कथन दृढ हुए। विष्णुगुप्त का अर्थशास्त्र साम्राज्य के मथन से उद्भूत उस एकरूपता का परिचायक महान् ग्रंथ है। उदाहरण के लिये, मौर्य साम्राज्य में जो सिक्के चालू थे उनके बहुत से निधान (जखीरे) तक्षशिला से लेकर राजस्थान, मगध, कलिंग, मल्य भारत, महाराष्ट्र, आन्ध्र, हैदराबाद, मैसूर आदि प्रदेशों में पाए गए हैं। चादी की इन आहत मुद्राओं की तौल सब जगह ३२ रत्ती थी। उन पर गने हुए रूप या चिन्ह भी सब जगह एक से पाये गए हैं। शत होता है शासन की किसी केन्द्रीय टक्खाल में वे ढाले गए थे। अशोक के शिलास्तम्भ भी इसी प्रकार पाटलिपुत्र की केन्द्रीय कर्मशाला में तैयार होकर दूरस्थ स्थानों को भेजे गये थे।

मौर्य साम्राज्य का दूसरा सुफल यह हुआ कि उससे देश में अन्तरराष्ट्रीय चेतना उत्पन्न हुई। भारतवर्ष की जनता अपने चारों ओर के देशों से सच्चे अर्थ में परिचित हुई। भारतवर्ष से जाने वाले लम्बे राजमार्ग और अधिक लम्बे होकर दूसरी राजधानियों से जुड़ गए जिनके द्वारा यहाँ का व्यापारिक यातायात विदेशों के साथ बढ़ा। उन्हीं मार्गों से विदेशी दूतमण्डल साम्राज्य की राजधानी पाटलिपुत्र की ओर मुड़े और भारतवर्ष से अनेक धर्म प्रचारक विदेशों में गए। सम्राट् अशोक भारतीय प्रणाली के सबसे अधिक सुन्दर और मधुर फल कहे जा सकते हैं। देहरादून के समीप यमुना के किनारे कालसी के शिलालेख में इन पांच विदेशी राजाओं के नाम गिनाए गए हैं। १ सीरिया और पश्चिमी एशिया के राजा अतियोक (२६१-४६ ई. पू.) २ मिस्र के तुलमय या टालेमी (२८५-२४७ ई. पू.), ३ मेसीडोनिया के अतिफिन (२७६-२३६ ई. पू.), ४ साइरीनी (उत्तरी अफ्रीका) के मग (३००-२५० ई. पू.) और ५ कोरिन्थ के अलिकसुदर या अलेक्जेंडर (२४२-२४४ ई. पू.)। यह तेहराँ शिलालेख लगभग २५२-२५० ई. पू. में उत्कीर्ण कराया गया जब कि ये सब राजा एक साथ जीवित रहे हगि। अशोक के भेजे हुए दूतमण्डल इनके दरबारों में शांति और मानवता का मैत्री सदेश लेकर गए थे। उस समय के सभ्य संसार को अपने साथ लेकर आगे नढ़ने का सत्सकल्य अशोक के मन में आया था नौद आख्यानों में जो अगोकावदान के नाम से प्रसिद्ध है। और भी उल्लेख हैं जिनसे शत होता है कि अशोक के प्रयत्नों से भारत का सम्बन्ध तिब्बत, उर्मा, सिंहल, स्याम, कम्बोज आदि देशों से जुड़ गया और भारत से धर्म और संस्कृति की धाराओं का यश प्रवाह इन पड़ोसी देशों में भी फैल गया।

इस प्रकार पहली बार वह कल्पना ऐतिहासिक सत्य के रूप में उभर कर सामने आ गई जिसने जम्बू द्वीप के देशों की सुनहली माला में भारत को मध्यमणि बना दिया। इसका वह ज्येष्ठ, श्रेष्ठ और वरिष्ठ रूप आने वाली शताब्दियों में और भी निखरता गया। सचमुच भारत की पृथिवी अद्वारह द्वीपों की अष्टमगलक

महा पहलने वाली बन गई। गुप्तों के स्वर्णकुल में भारत का वह दिव्य मन्त्र तेव मन्त्र एरिच मे द्विनेरिच तड (मे उठ समर मस्तीव मूलेक में हीमन्त्र के नाम से प्रसिद्ध थी) और चीन से ईसा एक वर्ष का गण्ड था। उसमेव उठ स्वर्णकुल में इत बेत की वह तम्मे मस्ती वर्म निज थी। अगर इत सिद्धि के प्राप्त करने में बेत के भीतर का गुप्तों का एतव शासन और कुलधर एत भी कुछ कम बरकरारी न रहा होगा। कासिकुस मे एतएव जगता प्रमुक्त के आदर्श में (रु. १००) जामो पुग म मन्त्रों को ही मन्त्र निज है। भौगोलिक दृष्टि से वह प्रमुक्त जामो बेत के भीतर ही छिपित था कि न तात्त्विक आदर्श मन्त्र के निरूपण को बरिचार्न किया था। उठ मन्त्रवि ने जामो पुग की "व चर्चार् की और अन्य मन्त्र से भी छेत्त किया है। पुग्यों ने क्या एक और विमलता का मन्त्र के अनुपपत्ति उत्पन्न की तभी हुई प्रपन्ना रहा है बरा कासिकुस मे उठे पूर्वी और पश्चिमी समुद्रों के बीच म मन्त्र प्रविष्टी का मन्त्रएव रहा है। यदि विमलतावर्णी मन्त्रएव के दोनों सिधे पर उठर बर्षिक की आर एतवर्षों का विस्तार निज जाम तो उन्ने को मन्त्र बरिचिज होगा तस ही पुगता म मस्तीव छरुति का वह उठ पुग न तम्मे में बर्मेणव का मन्त्रिस्तार कमजना पादिए। पुगता म विमलता उन्मुक्त मन्त्र की पूर्व पश्चिम चर्चार् का मन्त्र एव था। पूर्व में निजत बेत और पश्चिम में जामोमिष्ठम म विमलता के मन्त्र विमलता बरिचिज तड विमलता का विस्तार था। उन्मुद्र ही उठ समर मन्त्रवर्न था। रिगु एव मन्त्रिस्तार पर आग्रह इत बेत की प्रवृत्ति नहीं रही। जाम तो कथविस्तार का छरुति विस्तार को पश्चिमवर्ती है, मन्त्रपूर्व मन्त्र करते थे। उन्मा छेत्त करते हुए कासिकुस मे सिद्ध कि वह कत पर्वतों को लाकर और समुद्रों को बर करके उनके कत पर पुनः एक वातावरण और तम्मे में भी वह मन्त्र, बेत और कता मे उठ कत के विस्तार की कोई छिन्न न रही। जाम मन्त्र एरिच और द्विनेरिच ने पुगता मन्त्र आग्रह कासिकुस के कत की मन्त्र बरिचिज करते हैं।

इत तात्त्विक विस्तार की उन्मा प्रवृत्ति उठ पुग की कता के मन्त्र में थी। इतवा तम्मे कत प्रपन्ना इत कत से मितव्य है कि उठ पुग में मन्त्रवर्न का मन्त्रिस्तार जाम ही कत एव। मन्त्र के जाम बरिचिज मन्त्र का भी परिचयन होने लगा। पुगता के पुगता केतनों मे मन्त्र की निज धूमि के सिधे पुगता हीन नाम प्रसिद्ध निज और उन्ने ताम पूर्वी हीमन्त्र या हीमन्त्रों को मितकर इतव मन्त्र के जाम में मन्त्र इत ताम का प्रयोग हुक निज। जामो पुग के इत आदर्श का किश तादित्व में भी उन्नेव हुआ है। तादित्विस्तार म एक कल्पना है कि कोई निज कत एव वर्म निज करते हुए कती विद्यामी में प्रवृत्त है। इत मन्त्र वह मूर्धमिष्ठित वर्मणव एव पूर्वी विद्या का जीवता है। पूर्व विद्या को जीव कर पूर्व समुद्र में प्रविष्ट होकर उन्ने भी पत्र कर गया है। इती मन्त्र वह

१ यदि व तादित्वकासिकुसकासिकुस विमलता बरिचिज मन्त्र मन्त्रिस्तार निज वर्मणव मे कत की कतव, कतव त १ १ १११।

२ आचार्य काय की काय में उठे मन्त्रवर्न और मन्त्रवर्न रहा कत है। काय की काय में मन्त्र-हीन।

३ कतवर्नता सिद्धि बेतवर्नता विमलता काय कतवर्नता।

पूर्ववर्ती तौचिचि कतवर्नता कतवर्नता काय कतवर्नता ॥ (कुमरतन्त्र १११)

कतवर्नताकतवर्नताकतवर्नता कतवर्नता कतवर्नता।

कतवर्नता कतवर्नता म कतवर्नता कतवर्नता कतवर्नता कतवर्नता ॥ (कुमरतन्त्र १११)

काय मे भी कासिकुस के कत मे कत विस्तार हुए विस्तार के निज मे निज—

कतवर्नताकतवर्नता कतवर्नता (कतवर्नता कतवर्नता १, १ १११)।

दक्षिण दिशा, पश्चिम दिशा और उत्तर दिशा को भी जीतकर उन उन समुद्र का अवगाहन करता है।^{११}

वस्तुतः इस युग के साहित्य में भारत के भीतरी और बाहरी भूप्रदेश की भौगोलिक एकता और पारस्परिक घनिष्ठ सम्बन्ध बार बार उभर आते हैं। इन्दुमती के स्वयवर में देश के सब राजाओं को एकत्र कर कवि ने मातृभूमि का एक समुचित चित्र उपस्थित किया है। पुष्पपुर के मगधेश्वर, अगदेश (सुगेर, भागलपुर) के राजा, महाकाल और शिप्रा के स्वामी अवन्तिनाथ, माहिष्मती के अन्धराज, मथुरा, वृन्दावन और गोवर्धन के शूरसेनाधिपति, महेन्द्र पर्वत और महोदधि के स्वामी कलिगनाथ, उरगपुर और मलयस्थली के पाण्ड्यराज, एवं उत्तर कोसल के अधीश्वर, इन सब को इन्दुमती के स्वयवर में एकत्र लाकर कवि मगधेश्वर के लिए कहता है काम नृपा सन्तु सङ्गमशोऽन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिम् (रघुश ६।२२), और सङ्गता राजा भी चाहे हों, यह भूमि मगध के सम्राटों से ही राजन्वती कहलाती है। देश की राज्यशक्तियों में उस समय मगध का जो सर्वोपरि स्थान था उसका यथार्थ उल्लेख कवि के शब्दों में है। विदग्ध जनपद की राजकुमारी के स्वयवर का क्षितिज उत्तरकोसल से दक्षिण के पाण्ड्य देश तक विस्तृत था। इससे स्पष्ट है कि सामाजिक व्यवहार और राजनैतिक सम्बन्धों की दृष्टि से अपनी आंतरिक सीमाओं के भीतर भारत की भूमि दृढ़ इकाई बन चुकी थी।

दूसरी ओर जब हम विदेशों के साथ भारत के सम्बन्धित हो जाने की बात सोचते हैं तो भारतीय साहित्य में उसकी भी साक्षी उपलब्ध होती है। इसका अच्छा उदाहरण दिग्वर्णन के रूप में पाया जाता है। गुप्तकाल में जब ईरान से जावा तक भारत का यातायात फैल गया था उस समय के सायात्रिक नाविका ग्रथवा स्थलमार्ग से यात्रा करने वाले सिद्धयात्रिक सार्थवाहों के उपयोग के लिये ये दिग्वर्णन संकलित किए गए होंगे। इनमें चारों दिशाओं में भारत के भीतर और बाहर के प्रसिद्ध स्थानों और देशों का एक दर्जा सा पाया जाता है। पूर्व, दक्षिण, पश्चिम, उत्तर इस प्रदक्षिणाक्रम से ये दिग्वर्णन मिलते हैं। इस दिग्वर्णन के कई रूप साहित्य में पाए गए हैं। एक रूप बुधस्वामिन के बृहत्कथाश्लोकसंग्रह नामक ग्रथ में है। रामायण के किष्किण्ड काण्ड में सुग्रीव द्वारा चारों दिशाओं में सीता की खोज के लिये बन्दरों के भेजे जाने के प्रसंग में भी दिग्वर्णन आया है। वहाँ पूर्व दिशा का वर्णन करते हुए जावा के सप्तराज्यों का उल्लेख है। ये राज्य तीसरी-चौथी शती से पहले जावा में न थे। महाभारत के वनपर्व में गालव-चरित के अन्तर्गत गरुड ने गालव से दिग्वर्णन किया है। उसमें पश्चिम दिशा में हरिमेघसू देव का उल्लेख है जिसकी ध्वजवती नामक कन्या पर सूर्य मोहित हो गए थे। तब वह सूर्य के आदेश से आकाश में ही स्थित हुई। ये हरिमेघसू देव ईरान की पहलवी भाषा में हरमुज कहलाते थे। उभापर्व के दिग्विजय पर्व के अन्तर्गत भी एक दिग्वर्णन है जिसमें भारतवर्ष की भौगोलिक इकाई को बढ़ाकर विदेशों के साथ मिलाया गया है। वहाँ उत्तर दिशा की ओर दिग्विजय करते हुए अर्जुन की यात्रा पामीर (फगोज) और मध्य एशिया के उस पार के प्रदेश (उत्तरकुश) तक जा पहुँचती है जहाँ ऋषिक नाम से विख्यात यू-चि

५ एवं सङ्ग राजा क्षत्रियो मूर्धोभिषिक्तो पूर्वा दिश विजयति। पूर्वा दिश विजिता पूर्वं समुद्रमवगाह्य पूर्व समुद्रमवतरित दक्षिणे दिश पश्चिमासुत्तरो दिश च विजित्य उत्तर समुद्रमवगाहते (ललितविस्तर पृ १५)

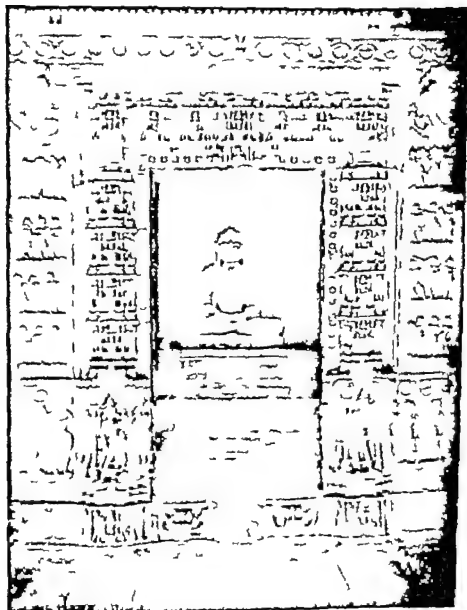
श्री भावना का समर्थन वाण की इस कल्पना से होता है—हर्ष का कङ्कता हुआ दक्षिण अजदस प्रार्थना कर रहा था कि मुझे अठारह द्वीपों की विजय करने के अधिकार पर नियुक्त कीजिए। (नियुज्य तत्कालस्मरणा स्तुरयेन कथितारमानमिव चाष्टादशद्वीपकेतव्याधिकारे दक्षिण मुजस्तन्म, हपचरित, उच्छवास ७, पृ २०१)। वाण ने इस युग में जनता के विदेशों में यातायात को देखते हुए “सर्वद्वीपान्तरसंचारी पादलेप” इस साहित्यिक अभिप्राय का उल्लेख किया है अर्थात् पैरों में कुछ ऐसा लेप लगाया जिससे सब द्वीपान्तरो में घूम आने की सामर्थ्य प्राप्त हो, हपचरित, उच्छवास ६, पृ १६४)। वहीं समुद्रयात्रा से लक्ष्मी समाप्ति (अब्रह्मण्येन श्रीममाकर्षण, पृ १८६) का भी उल्लेख है।

विराट् परिपद ने राजा और प्रजा के चरितों को एकता के साँचे में ढाल दिया हो। उन चरितों के बाह्यरूप और मन की प्रेरणाएँ सर्वत्र समान हैं।

शासनप्रणाली की जिस एकरूपता की ओर देश नट रहा या उसका एक अच्छा उदाहरण समस्त देश में भूमि का ज़मीनदार और कर-निश्चिति के रूप में मिलता है। इसे “ग्रामसंख्या” कहा जाता था। इसका अर्थ अंग्रेजी के हिसाब से लैंड सर्वे किया जा सकता है। गुप्तनीति से यह सूचित होता है कि इस प्रकार की एक ग्रामसंख्या गुप्तकाल के लगभग की गई थी, जिसमें प्रत्येक ग्राम, मण्डल, प्रदेश आदि द्वारा देय भूमिकर चादी के कारोपण सिक्का में निश्चित कर दिया गया था। ये संख्याएँ नामों के साथ शिलालेखों में जुड़ी हुई मिलती हैं, जैसे ऐहोली के लेख में महाराष्ट्र के तीन भागों की ग्रामसंख्या अर्थात् भूमि का लगान ६६ सहस्र कहा गया है। मध्यकाल अर्थात् दशमी शती के लगभग फिर इस प्रकार कर ज़मीनदार किया गया जिसका उल्लेख “अपराजित पृच्छा” नामक ग्रन्थ में आया है। वहाँ स्पष्ट कहा है कि ग्रामसंख्या, देश-प्रमाण और राजाओं का मान तीनों का आधार “रूप” था (ग्रामाणा च तथा संख्या देशाना च प्रमाणाः)। राजा च युक्तिमान च अलङ्कारिस्तद्रूपतः, अपराजित पृच्छा ३८।३। यहाँ रूप शब्द का अर्थ रुपया अर्थात् राजस्व की परिभाषा में जमावन्दी है। राजाओं का युक्तिमान अर्थात् हुनारों के आधार पर दरबार आदि में उनका सम्मान इसी बात पर आधारित था कि उनके राज्य की आय क्या थी। सामन्त, माण्डलिक, महामाण्डलिक, दूत, महाराज, आदि पद आप के हिसाब से उत्तरोत्तर श्रेष्ठ माने जाते थे। इसी हिसाब से सामन्त, माण्डलिक या राजा लोग मुकुट आदि आभूषण भी भिन्न भिन्न प्रकार के पहिन्ते थे जिससे प्रतिहारी भी स्वागत सत्कार के समय उन्हें पहिचान लेते थे। इसका उल्लेख “मानसार” नामक ग्रन्थ में आया है (अध्याय ४६)। अपराजित पृच्छा में देश के मुख्य मुख्य भागों की ग्रामसंख्या या जमावन्दी दी हुई है, जैसे कान्यकुब्ज ३६ लाख, गौड़ १८ लाख, कामरूप ६ लाख, मण्डलेस्वर १८ लाख, कार्तिकपुर ६ लाख, चोल देश ७२ लाख, दन्त राज्य ७॥ लाख, उज्जयिनी १८ लाख ६२ हजार, शाकम्भर १ लाख २५ हजार, लाट, गुर्जर, कच्छ, सौराष्ट्र संमिलित २ लाख, मरुकोटि और मरुमण्डल (मेवाड़, मारवाड़) ३॥ लाख, सिन्धुसागर ३॥ लाख, खुरसाण या खुरापाण ४० लाख, त्रिगर्त २ लाख, अहिराज्य १२ लाख, गुणाद्वीप ६॥ लाख, जलन्धर ३॥ लाख, कश्मीर-मण्डल ६६१८०। इस प्रकार इन २१ राज्यों की आय की ग्राम-संख्या या भूमि कर ६६६३३१८० होता है। स्कन्दपुराण के माहिष्वर-खण्ड के अन्तर्गत कुमारिका खण्ड के अध्याय ३९ में कुमारी द्वीप अर्थात् भारत देश की ग्रामसंख्या का योग ९६ करोड़ कहा गया है, किन्तु प्रत्येक के लिये जो ग्रामसंख्याएँ बताई हैं, उनका योग २८,८०,८६,००० होता है। कुमारिका खण्ड में तो पत्तन अर्थात् समुद्रपत्तन, जलपत्तन, या पोतपत्तनों में चुगी से होनेवाली आय भी ७२ लाख कही गई है (३६।१६३)। अवश्य ही ये संख्याएँ तभी सम्भव हैं जब समस्त देश में राजनैतिक और आर्थिक एकसूत्रता जीवन की वास्तविक सच्चाई बन चुकी है। मध्यकालीन हिन्दू राज्यों की इन संख्याओं की परम्परा में ही “आईन अकबरी” की वह संख्या है, जिसमें इलाहाबाद, आगरा, अवध, अजमेर, अहमदाबाद, बिहार, बंगाल, दिल्ली, काबुल, लाहौर, मुलतान, मालवा साम्राज्य के इन बाराह सत्रों की कुल आय ३६२६७५५२४६ दाम अर्थात् ६,०७,४३,८८१ रुपये कही गई है। पीछे से विचार, रानदेश और अहमदनगर इन तीन सत्रों के और आ जाने से राज्य की आय में वृद्धि हुई होगी। ये आंकड़े ऊपर लिखे हुए इस तथ्य को प्रमाणित करते हैं कि देश के भिन्न भिन्न राज्यों में बटे होने पर भी

पार्श्वनाथ भगवान, उदयगिरि गुफा, भीलसा
Image of Pārśvanātha Udayagiri cave Bhilsa

सर्वाङ्ग विष्णु मूर्ति, बागु बावली मठ
Ornament of entrance of cell & real Varahi (Abu 12th Century)

कुम्हारियाजीना पार्श्वनाथ भगवानना देरावरमा अजितनाथ भगवान कायोत्सर्ग मुद्रामा
नीचे म ११७५ची माला नोंद येथे

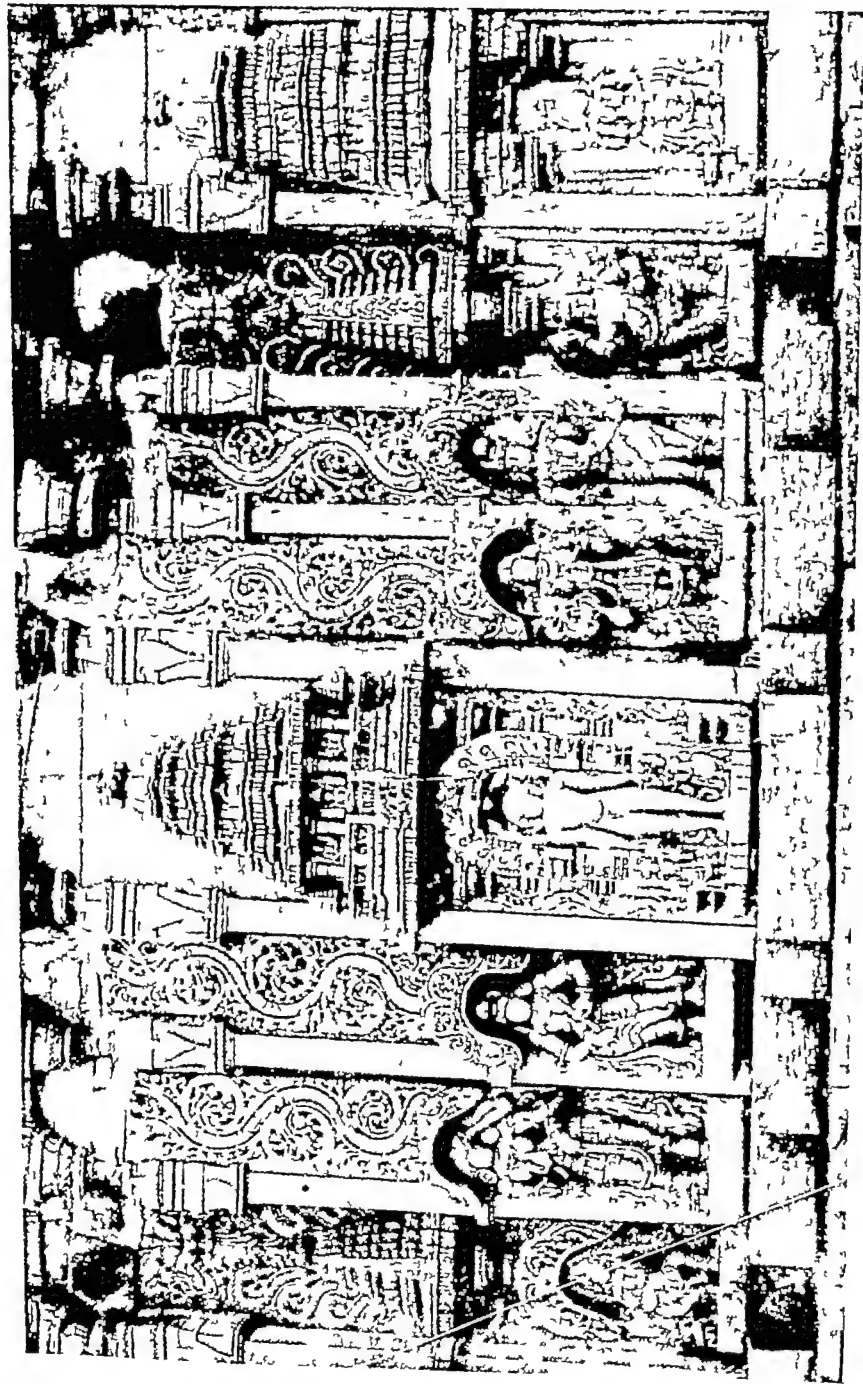
Image of Ajitnātha in Kayotsarga Mudrā in Parsvanātha temple Kumbhārā,
N Guj, bearing inscription of VS 1176

तयरीर श्री० आर० भागडाज]

were the beautiful sculptures
 Columns Jesus sculptures on the rock of Cavalier Fort

after collection of the stone

शान्तिनाथ वस्तीती दिवालपर आवेली शिल्पसमृद्धि, जिनानाथपुर
Sculptures on the north wall of Śāntinātha Basti, Jinānāthpur

સ્થંભપટ્ટી-ભાગુ કપડો વાગા મળવો જોવી જાી
Pillar bracket d arts Lagan Vamhi Aba 13th Cen ury

શેઠ હઠીસિંગે વન્ધાવલ જિનપ્રાસાદની દીવાલપરની કલામય શિલ્પમતિ, અમદાવાદ, (૧૦મી સદી)
 Reliefs on the walls of Hathising temple Ahmedaoad 19th Century

તસવીર શ્રી. ચાર. ભારદ્વાજ]

राजगढ़वा का मुकुट विष्णुदेवकी दीवारोंपरकी विराजमान १५वीं सदी
Female figures on the walls of the temple at Raigarh 15th Century

भट्टारक कनककुशल और कुञ्जरकुशल

श्री अमरचन्द्रजी नाहटा

जैन मुनियों ने साहित्य एवं समाज की नानाविध चेष्टाएँ की हैं। उनका जीवन जटिल ही संयमित होता है, जब उनकी आनन्दसम्पत्तियाँ भोटे समय के प्रयत्न से ही पूरी हो जाने से अन्य समाज समय के आनन्द साधना, साहित्य-सृजन और पर कल्याण में ही लगा देते हैं। उनका जीवन आदर्श रूप होता ही है और उनके साहित्य में भी लाक कल्याणकारी भावना का दर्शन होता है। अधिकांश मुनि ज्ञानी ज्ञान तो धर्मप्रचार करते ही हैं पर साथ ही साहित्य-सृजन द्वारा भारी पाठकों के दिलों में जो महान् देन छोड़ जाते हैं उसके लिये जितनी कृपा स्वागत की जाय, भोड़ी है।

जाभावा में धर्मप्रचार व साहित्य-सृजन जैन मुनियों का उल्लेखनीय कार्य रहा है। भारत की प्रत्येक प्रधान प्रान्तीय भाषाओं में नया हुआ जैन साहित्य इनका उत्कृष्ट उदाहरण है। अनेकानेक जैन मुनियों का विशाल साहित्यिक एवं गुणवत्ता में अधिक गुणवत्ता अतः गजबानी एवं गुणवत्ता को तो उनकी उड़ी देन है ही, पर हिन्दी भाषा के प्रभाव एवं प्रचार ने भी उनका आनन्दित किया। फलतः १७ वीं शताब्दी से उनके रचित हिन्दी भाषा के छोटे बड़े ग्रन्थ अष्टे परमाणु में प्राप्त होते हैं। ये हिन्दी रचनाएँ विविध विषयों की होने से विशेष रूप से उल्लेखनीय हैं। उनका सज्जित परिचय मेरे “हिन्दी जैन साहित्य” नाम में दिया गया है।

अठारहवीं शताब्दी के अन्त और उन्नीसवीं शती के प्रारम्भ में कच्छ जैसे अहिन्दी भाषी प्रदेश में मज्जा भाषा के प्रचार एवं साहित्य-सृजन में जो जैन मुनियों ने जो उल्लेखनीय हाथ रखा है, उसका परिचय अभी तक हिन्दी एवं जैन जगत को प्राप्त नहीं है। इसलिये प्रस्तुत लेख में भट्टारक कनककुशल और उनके शिष्य कुञ्जरकुशल की उद्यम विविध हिन्दी साहित्य सेवा का परिचय करवाया जा रहा है।

कनककुशल नामक एक श्रीमत्तापगच्छीय विद्वान् प्रस्तुत लेख में परिचय दिये जाने वाले कनककुशल से १०५ या १५० वर्ष पूर्व हो चुके हैं। उनमें तो जैन संसार परिचित है। वे विजयमेनसरि के शिष्य थे। उनकी रचित “ज्ञानपञ्चमी कथा” बहुत प्रसिद्ध है जो संवत् १६५५ में मेरुता में रची गई। उनकी अन्य रचनाएँ “जिनमुनि” (संवत् १६४१), “कल्याणमंदिर” टीका, विशाल लोचन स्तोत्र वृत्ति (संवत् १६५३ सादरी), साधारण जिनस्तव अष्टचूरी, रत्नाकर पंचविंशतिका टीका, सुरप्रिय कथा (संवत् १६५६), रौद्रिण्य कथा (संवत् १६५७) में रचित प्राप्त हैं। पर जिन कनककुशल का परिचय आगे दिया जायगा। उनकी जानकारी प्रायः जैन समाज को नहीं है। क्या कि जैन धर्म सम्बन्धी उनका ग्रन्थ नहीं मिलता। उनके गुरु का नाम प्रतापकुशल था। संवत् १७६८ के आसपास से इनके हिन्दी ग्रन्थ मिलते हैं। आपके शिष्य कुञ्जरकुशल ने “लासपतमजरी” में कविशश वर्णन में अपनी गुरु परंपरा का परिचय अष्टदश पत्रों में दिया है। मूल पत्र लेख के अन्त में दिये जायेंगे। यहाँ उनका सार ही दिया जाता है।

कविशश वर्णन का सार

अन्तिम तीर्थंकर श्रीमहावीर प्रभु के पंचपत्रों पट्ट पर श्रीदेवमवलसरि हुए। वे गुरु बड़े

१ इनका जन्म स १४३९ टीका १७०८ आचार्यपद १५४८ स्वयं स १५८३ है।

देसल राउ को नद लखपति जीनी शतानद के जु सीली
राज करी महिमल हजु छन शशि रवि सागर ताली
शासन दीनो अभाग सुमेरु सो तोहि बगान करे कपि कीली
राजो भट्टारक कीनो कनक कनक के पाठ परपर जौली ।

अर्थात्—राउल लखपति ने कनक कुशल को गौर का पट्टा और हाथी दिया और साथ ही भट्टारक पद भी ।
मामता शासन कनककुशल के शिष्यपरंपरा तक का था ।

कच्छ के इतिहास में लिखा है कि कनककुशलजी ने लगपत ने मन भापा के ग्रन्थों का ग्रन्थास किया था और उर्ग के तत्त्वावधान म छन्द एन काव्यादि के गित्तण के लिये एक विद्यालय स्थापित किया था । उस विद्यालय में किसी भी देश का विद्यार्थी मन भापा के ग्रन्थों का ग्रन्थास करने आता तो उसे दग्नार की ओर से पेटिया (भोजन सामग्री) देने की व्यवस्था की गई थी । इसलिये माट चाण्णों के लड़के दूर दूर से यहाँ अध्ययन के लिये आते थे । आत्मागम केशवजी द्विवेदी के कच्छ देश के इतिहास के अनुसार यह विद्यालय संवत् १६३० तक कनककुशल की परंपरा के भट्टारक जीवनकुशलजी की अध्यक्षता में चल रहा था । यद्यपि अब भी एक ऐसा ही विद्यालय चाण्णों की देखरेख में चल रहा है पर वह वही है या उससे भिन्न, निश्चित ज्ञात नहीं है । करीब उधेद से यहाँ तक वज्रभापा के प्रचार व शिक्षण का जो कार्य इस विद्यालय द्वारा हुआ वह हिन्दी साहित्य के इतिहास में विशेष रूप से उल्लेखनीय है ।

हिन्दी साहित्य के परिचायक ग्रन्थ मिश्रभु निनोट के पृ ६६७ में कनककुशल और कुँअरकुशल को भाई एवं जोधपुर निवासी मतलाते हुए इनके 'लखपत जस तिधु' ग्रन्थ का उल्लेख किया है । पर वास्तव में वे गुरु शिष्य थे व जोधपुर निवासी नहीं थे । हमारे श्रव्येय्य में उन दोनों के और भी अनेक ग्रन्थ का पता चला है जिनका परिचय आगे करवा जायगा । कुछ पुस्तक पर्यों में कनककुशल का यशवर्णन पाया जाता है जिनमें से कुछ यह हैं

पठित प्रवीन परमाण्य के बात पाऊ, सुधता गभीर गुरु ज्ञान हूँ के ज्ञाता हूँ
पाचु मत पाले राग द्वेप दोऊ दूर दाले, आपै नर पास बाकु ज्ञान दान दाता हूँ
पच सुमति तीन गुपति के सगी साधु, पीहर छ काय के सुहाय जीन नाता हूँ
सुगुरु प्रताप के प्रताप पद भट्टारक, कनककुशलसूरि विश्व में विख्याता है ।

भट्टारक के भाव तें, ग्रन्थ पढे की वृत्ति ।

गीत कवित्त अरु दोहरा, सबै परत मन चक्ति ।

आनन सोहत जानि सदा, पुनि बुद्धि घनि तिहुँ लोकनि जानि

पिंगल भापा पुरातनि संस्कृत तो रसना पे इती टहरानि ।

साहिब श्री कनकेश भट्टारक, तो बपु राजे सदा रजधानी

जौ लौ है सरज चद्र व अजर, तौ लौ है तेरे सहाय भजानी ।

राज्याश्रय के कारण कनककुशल की शिष्यपरंपरा ने हिन्दी साहित्य के सृजन और शिक्षण में विशेष सफलता प्राप्त की । कच्छप्रदेशवर्ती मानकुआ गांव ही समस्त इनकी जागीरी म था इसलिये वहां इनकी शिष्य सन्तति द्वारा लिखित अनेक प्रतियाँ देखने को मिली हैं । इस विद्वद् परंपरा का बर्तौ अखंडा ज्ञान भंडार

इति श्री सुन्दर सिंघार नो टीका भट्टारक श्री कनककुशल सूरि कृत सम्पूर्ण ॥

यह टीका श्री लखपत के कुमारवस्था में ही रची गई। अतः सन् १७६८ से पहले की है। भट्टारक कनककुशल के ये दो ग्रन्थ ही मिले हैं पर अभी और खोज की जानी आवश्यक है। सम्भव है कुछ और रचनाएँ भी मिल जायें।

भट्टारक कनककुशल के हिन्दी ग्रन्थ

कुंश्रकुशल कनककुशलजी के प्रधान शिष्य थे। वैसे उनके कल्याणकुशल आदि ग्रन्थ शिष्य भी थे। पर उनकी कोई रचना नहीं मिलती। महाराज लखपत और उनके पुत्र गौड़ दोनों से कुंश्रकुशल सम्मानित थे। इन दोनों राजाओं के लिए इन्होंने ग्रन्थ रचना की। जिनका समय सन् १७६४ से १८२१ तक का है। कुंश्रकुशलजी की लिखी हुई कई प्रतियाँ पाटन से प्राप्त हुई थीं। जिनमें पिंगलशान्त्र (सन् १७६१), पिंगलहमीर (स १७६५), लखपतिपिंगल (स १८०७), गोहृदपिंगल (स १८२१) की लिखित हैं। ये कोश, छन्द, अलंकार आदि के अच्छे विद्वान् थे। इन तीनों ग्रन्थों के आप के पाँच हिन्दी ग्रन्थ मिले हैं। जिनका परिचय इस प्रकार है।

१ लखपति मजरी नाममाला . इसकी एक ही प्रति बारह पत्रों की जयपुर से प्राप्त हुई। जिसमें १४६ पत्र हैं। प्राप्त अश्व म १२१ पत्रों तक लखपत के वंश का ऐतिहासिक वृत्तान्त है और पिछले २८ पत्रों में कवि-वंश वर्णन है। मूल नाममाला का प्रारम्भ इसके बाद ही होना चाहिए जो प्राप्त प्रति में लिखा नहीं मिलता। संवत् १७६४ के आसन्न सुदी २ को इनके गुरु ने इसी नाम का ग्रन्थ बनाया और उसके कुछ महीने पश्चात् ही सन् १७६४ के माघ त्रयी १२ को इस नामवाले दूसरे ग्रन्थ की रचना उनके शिष्य ने की। यह विशेषरूप से उत्प्रेरणीय है। इसकी पूरी प्रति प्राप्त होने पर ग्रन्थ कितना बड़ा है, पता चल सकेगा।

महाराज लखपति के कथनानुसार ही इस नाममाला की रचना हुई है। आदि अन्त के कुछ पत्र इस प्रकार हैं

आदि सुखर वरदायक सरस, नायक नित नवरग ।
लायक गुनगन साँ ललित, जय शिव गिरिजा सग ॥ १ ॥
अन्त करि लखपति तासाँ कृपा, कछौ सरस यह काम ।
मञ्जु लखपति मजरी, करहु नाम की दाम ॥ ४८ ॥
तव सविता को ध्यान धरि, उदित कया आरभ ।
बाल बुद्धि की वृद्धि काँ यह उपकार अटभ ॥ ४९ ॥

२ पारसात नाममाला . यह फारसी भाषा के पारसात नाममाला का व्रजभाषा में पद्यानुवाद है। पत्र संख्या ३५३ है। इससे कुंश्रकुशल के फारसी भाषा के ज्ञान का पता चलता है। इसकी भी एक ही प्रति जयपुर-समूह से प्राप्त हुई है जो स १८२७ की लिखित है।

क्रिय लखपति बुद्धिरेस काँ, हित करि हुक्म हुजूर ।

पारसात है पारसी, प्रगटहु भाषा पूर ॥ ६ ॥

अछित वरदाता विमल, सूरज होहु सदाय ।

पारसात है पारसी, व्रज भाषा बु बनाय ॥ १० ॥

इति श्रीमन्त महाराज लक्ष्मपति आदेशात् सकल भट्टारक पुरन्दर म श्री कनककुशलस्य शि
कुवरकुशल विरचिते, लक्ष्मपति जससिन्धु शब्दालकारार्थलकार त्रयोदश तरंग । चुर के यतिजी के समग्र मे
इसकी प्रति देखी थी ।

६ लक्ष्मपति स्वर्ग प्राप्ति समय . सवत १८१७ में महाराज लक्ष्मपति जेठ सुदी ५ को कालधर्म
प्राप्त हुए । जिसका वर्णन कवि ने ६० पद्यों में किया है । इस की एक ही प्रति जयपुर समग्र से प्राप्त हुई
है । आदि अत इस प्रकार है

आदि दौलति कविता देत है, दिन प्रतिदिन कर देव
कविजन याते करत हैं, सुकर-सफल सुभवेव ॥ १ ॥

अन्त यह समयो लखधीर को, काँ सुनै पढ़ै सुज्ञान
सकल मनोरथ सिद्धि हैं, परमसुधारस पान ॥ ६० ॥

प्रति म लेखक ने इसे “महाराज लक्ष्मपतिजीना मरसिया” की सज्ञा दी है । जो उचित ही है ।

७ महाराज लक्ष्मपति दुवावैत . इसकी प्रति ओलिये के रूप की हालही में मुनि श्री पुण्य-
विजयजी की कृपा से प्राप्त हुई है । यह वर्णनात्मक रचनी बोली हिंदी गद्य काव्य है । लगभग ५०० श्लोक
परिमित यह रचना ‘दुवावैत’ सकल रचनाओं में सबसे बड़ी और विशिष्ट है । वर्णन की निराली छटा पठते
ही बनती है । आदि-अत इस प्रकार है

आदि अहो आबो वे यार, बैठो दरबार ।
ये चदनी राति, फहो मजलसि की वाति ।
कहो कौन कौन मुलक कौन राजा कौन देखे,
कौन कौन पातस्था देखे ।

अन्त जिनिकी नीकी करनी, काहूँ तैं न जाय बरनी ।
अतुल तेज उछड़तै च्यारों जुग अमर,
यह सदा सफल असी देत कवि कुअर ॥

इति श्री महाराज लक्ष्मपति दुवावैत सपूर्ण ॥

८ मातानो छुन्द यह तीस पद्या का है । कच्छ के राजाओं की कुलदेवी आसापुरा की इसमें
स्तुति की गयी है । इसकी दूसरी संज्ञा “ईश्वरी छद्” भी है । इसकी मापा डिंगल है । आदि-अन्त इस
प्रकार है

आदि बड़ी जोति ब्रह्माण्ड अम्बा विख्याता । तुमै आसपूर सदा कच्छ ज्ञाता ॥
रग्या रग लाली किया पाय राता । भजो श्रीभवानी सदा सुख दाता ॥ १ ॥

अन्त करी भट्टारक चीनती, धरो अम्बिका कान ।
कुअर कुशल कवि ने सदा, चो सुख-संपति दान ॥ ३० ॥

२६ वें पद्य मे भुजपति गौहड़राव और उनके पुत्र कुवर रायधन का उल्लेख है । अत यह रचना
परवर्ती ही है । खोज करने पर कुवरकुशल के अन्य ग्रन्थ भी मिलने सम्भव हैं ।

जहाँ वह विशेष रूप से उल्लेखनीय है कि एकमात्र प्राप्त होने के कारण इन्होंने अपनी रचना के प्रारम्भ में कहीं भी जैन तीर्थंकर आदि की स्तुति नहीं कर ली, बल्कि और विवरणों को उनके ग्रन्थ के अन्तर्गत मंगलाचरण में स्तुति की है।

इन दोनों गुण विशेषों का स्मारक पर एक ही विशेषण यी विजय बल्लभ से प्रकट प्रामाणिक बतलाने है। जैन परम्परा के अनुसार वे दोनों पर विविध यन्त्र नामक आचार्य के लिए ही प्रयुक्त होते हैं। पर स्मारक पर तो कहीं एक लक्षणों के प्रकट हैं। सूरि पर ठीकसे वर्णित होने से प्रमाण पर सिद्ध प्रतीत होता है। जैनपरम्परा के अनुसार उनका पर एकल ही था।

इन स्मारक रूप की परम्परा का प्रमाण वे एकलव्य के प्रकट भी था है। कन्या पीछे जैन जैन प्रमाणों हुए, प्रकट नहीं हैं। अस्तित्वपूर्ण रचनाओं में लक्ष्मीपुराण रचित पूर्णायन सिद्ध ही है। जो वर्ष १८५९ एम ५२ पन्नों में रचा गया है। इस की २ प्रतियाँ लखनऊ में प्राप्त हुई थी। आदि अन्त इस प्रकार है:

आदि : धर्म आचार्य एकलव्य वैराग्य प्राप्त बलि इतम विज ।

विज इतम विज आचार्य सु विज अन्तरि बल्लभ लोक सिद्ध उद्यम ॥ १ ॥

अन्त : मोक्ष कीर्ति कर अति प्रति प्राप्त पुन प्रति पैठ पाति ।

पण परी करी पण्णनीन मई अत लने मन यन्त्रोप ॥ ५ ॥

इति श्री महापद कुमार श्री प्रदीपिन्द्र विद्यादासस्य : यै विजयपुराण इत लक्ष्मी ॥

वे पूर्णायन महापद अन्त के पुन यौग के पुन वे। इन के अन्त मई एकलव्य कही पर पैठे।

लक्ष्मीपुराण की परम्परा में और भी कोई प्रमाणों हुए हैं तो उनकी कोई उची रचना सुके प्रमाण में हो लगी। बरपुर सत्रही प्रकट एक गुणों में, जो उसी परम्परा के लक्ष्मीपुराण सिद्ध कीर्तिपुराण का लिए गया है। उक्त गुण पुनरुक्त रचना अन्तर्गत सिद्धी है। किन्तु मईकीने कल नामक रचना उपरोक्त पूर्णायन की प्रमाण में लक्ष्मीपुराण के रचित पुनरुक्त पणों के रूप में हैं। इसी प्रकार लक्ष्मीपुराण रचित लाल अन्तों का एक लोन और अन्य कई कवियों की लखु कृतियाँ हैं। उनमें कुछ पणों के रचयिता का नाम नहीं है। और कुछ नामवाले कवियों का इस परम्परा से कुछ सम्बन्ध था है। पण बड़ी कल लता, इतमिद बरी अन्त अन्तर्गत बरी विद्या था था है। वह गुणा ही १८८८ में लक्ष्मीपुराण के सिद्ध कीर्तिपुराण में लक्ष्मीपुराण में लक्ष्मीपुराण और लक्ष्मीपुराण के लिए लिए। इसके बाद की परम्परा के प्रमाण लाल न हो लगे।

इत परम्परा के कवियों के लक्ष्मीपुराण की लक्ष्मी प्रतियों के अन्तर्गत करने पर समझ है और भी विशेष एक लक्ष्मी लक्ष्मीपुराण प्रमाण हो। अन्य विद्वानों के अनुसार है कि वे चारों विशेष लक्ष्मीपुराण प्रमाण में लाल।

लक्ष्मीपुराण की कविता बर्णन

यनेन पदोने विजय आदि लोक गुण लक्ष्मी ।

अन्तर्गत मने लक्ष्मीपुराण विजयलक्ष्मी लक्ष्मी ॥ ११ ॥

लक्ष्मीपुराण लक्ष्मी, लक्ष्मी लक्ष्मी लक्ष्मी ।

लक्ष्मीपुराण लक्ष्मी, लक्ष्मी लक्ष्मी लक्ष्मी ॥ ११ ॥

महावीर उज्जिनहुट अलुनली परित्त ।
 वने ही चौबीस ए, भये आपु भगवत ॥ २४ ॥
 नेयत जहि पुनीश गुर प्रभुता वी नहि पाठ ।
 जय वी धी निगन ज्य, साशन को निगन ॥ २५ ॥
 निनि तें पचन म ताग, शिरोपुनि सिग्गातु ।
 हेमपिमल गुभर, जग धम जिदातु ॥ २६ ॥
 पर उपराने पामगुर बोमाद गुभ रम ।
 बनू सैद दुलतान उनि प्रतिबोधित उपदेम ॥ २७ ॥
 भये कुशल माणिक्यभुव पटित तिनिने पाट ।
 तेते ही तिनिने तगन, सरज कुशल अभराट ॥ २८ ॥
 जरी मरिमा जगतम को करि मरि सरहि ।
 नजो नेचि ता चचा, साहिब वरर साहि ॥ २९ ॥
 लाटक पुनि ललमीकुशता पदधर तिनिने पाट ।
 देवकुशल तिनिने तगन, सापुनि की सम्राट ॥ ३० ॥
 तिनिने पटार नरनि, धीर कुशल भये धीर ।
 क्रियो दूर कलिगुप्तम, घटे तपाजन धीर ॥ ३१ ॥
 गाजे तिनिने गुण कुशल अचल पटधर इन्द्र ।
 गील सत्य तप जप सहित चतुर चातुरी चन्द्र ॥ ३२ ॥
 चवन चली तिनिने तखत, भये प्रतापगुण गानु ।
 धी प्रताप कुशल गुगुर, साहि निलय सामानु ॥ ३३ ॥
 जाक नपति जनम त राडा साथ के साथ ।
 वचननिदि परसिद्धि सी भई सिद्धि यम हाथ ॥ ३४ ॥
 श्रेक समै आंगग गां, काटू करी पुकार ।
 करी जात कटु सिद्धि की, सुनी साहि मिरदार ॥ ३५ ॥
 पाखि बुलाए पालगरी, फीज भेज फुरमान ।
 जरी बुरी चारां निजरि तर्न भयो गलतान ॥ ३६ ॥
 पदे हिन्दवी पारसी, गुगु अकलि गुराच ।
 पूछ दिल्लीपति प्रसन जिनके दये गुनाच ॥ ३७ ॥
 और हट्ट बलिबर कही ब्रितीक मन की बातु ।
 प्रेम निजरि आलिमपना वसु को निय वरमानु ॥ ३८ ॥
 दये गाम दशपच पे लिये न लालच धारि ।
 दे पालग्य अमोल दुति, विदा किये तिदि धारि ॥ ३९ ॥

मनमें सिनिके पाट अब इस रत निधि धियातु ।
 मोरे मरती मरती कलककुण्डल धरिणतु ॥ ४ ॥
 मने किन्ही मरुक्ली, मरुणक अकमल ।
 अब धरे अकमेर के माने कै महिपाल ॥ ४१ ॥
 खने पाम धिँ किन्ही अतर बह तुज ।
 धरनि को मामू तुजर, गुन लीम तुलात ॥ ४२ ॥
 जुनामडू ली बस, कही बर तुज ।
 सरेखाल कि सुनर की अकि कदाये जाल ॥ ४३ ॥
 अरे कही इक और तर, पडु और की आपु ।
 पाट तथा पत्र लकिओ कन्ये लठ निडु आपु ॥ ४४ ॥
 तरतु यडल बेसस तुज, कण्ठपति सम्राजुमार ।
 गुन कही एही कम बे कम मान करि प्यार ॥ ४५ ॥
 कण्ठ हर आबै रहीं अर ठ लुपी अनेकु ।
 अकि सारबेण अकिडु, पडु पडु वै पडु ॥ ४६ ॥
 पूस मरुणकुण्डके, पुधि करि परिवार ।
 तरति लमी कुकरेठ को अमल मन इतर ॥ ४७ ॥
 करि कलपति लाली हया, कही लख बर काम ।
 मजुन सम्रपति मंडरी, कलु नाम की बाम ॥ ४८ ॥
 लख लखि को अमल बरि, उरित कबै अराम ।
 पल बुधि की बुधि को बर उरार अराम ॥ ४९ ॥

जिनप्रतिमा और जैनाचार्य

पं० श्रीहस्तगजजी शास्त्री

“परस्परगर्भीतविलोमपाठा सा भर्तृणां सा कमलालया च ।

निगमं दुनाधवदार्थविष्णु, स्वा रसो विभूति तनुतो मयीष्टाम् ॥”

जैन परम्परा में चैत्य शब्द के शिष्टसम्मत प्राचीन मानिक ग्रन्थ में प्रतिविम्बित होनेवाली जिन प्रतिमा को जैनाग्रामों में कहा और किस प्रकार से विषेयता प्राप्त है यह एक पृथग्न विषय है। इस विषय के विचार को किसी और ग्रन्थ के लिये सुगन्धित करते हुए; इस वक्त तो हम यह देखने का यत्न करेंगे कि जैनपरम्परा के निरिष्ट भुतगम्पन पुगप्रधान आचार्यों का इस विषय में क्या मत है।

इस सम्बन्ध में उहाँ तत्कालीन कर्णानोचन है, हमें तो इनके ग्वे हुए ग्रन्थों में जिन प्रतिमा का समर्थन अधिक स्पष्ट और असंदिग्ध शब्दों में दिया हुआ दृष्टिगोचर होता है। यह बात उनके ग्वे हुए ग्रन्थों के कतिपय निम्नलिखित उदाहरणों से स्पष्ट हो जाती है—

प्रशमरति^१ प्रशमरति—वाचक उमान्वातिने प्रशमरति के २० वें अधिवर्ण में शृङ्ग के धार्मिक वर्तव्यों के वर्णन प्रस्ताव में लिया है—

१ (क) यह ग्रन्थ तत्त्वार्थसूत्र के प्रणेता वाचक उमान्वाति की अन्य प्रौढरचनाओं में से एक है और उसके उमान्वातिरहित होने में निम्नलिखित प्रमाण है—

“प्रशमरदपुद्गलपरण पचसया सपया वेदि ।

पुद्गलय वायगाय, वेदिमुमासातागाय ” [गणपत सा रा गा ५—श्रीजिनदत्तम्]

अर्थात् प्रशमरति प्रमुग पान में ग्रन्थों की रचना करने वाले वाचक उमान्वातिनो—

(ग) प्रशमरत्येन येनेय दृष्टा वैराग्यपद्धति ।

तर्भे वाचकमुत्प्राय नमो भूतार्थभाषिणे ।

अर्थात् जिसने इस वैराग्य पद्धति (प्रशमरति) का निर्माण किया है ऐसे प्रज्ञा और यथार्थवादी वाचकमुत्प (उमान्वाती) को मैं नमस्कार करता हूँ ।

(ग) तत्त्वार्थभाष्य के वृत्तिवार शीतिसंक्षेप प्रशमरति को भाष्यवार की ही वृत्ति वृत्ति करते हैं। यथा—
“यत् प्रशमरता (वा २०८) अनेनेवोक्त परमाणुप्रदेनो दग्गादिगुणेषु भगन्ति य ।” वाचकमुत्पयेन त्वेतदेव दत्त सप्रशमरता (का ८) उपात्तम् [१।६ तथा ६।६ की भाष्यवृत्ति] × × × प्रशमरति की १२० वीं कारिका—
“आपाय आह ” कहकर निरीधवृत्ति में उद्धृत की गई है। इस वृत्ति के प्रणेता श्री जिनदास महत्तर का समय विष्णु की आठवीं शताब्दी है जो कि चन्द्राने ध्वनी नन्दीध्वन की वृत्ति में बतलाया है। इस पर से ऐसा कह सकते हैं कि प्रशमरति विशेष प्राचीन है। इस से और ऊपर बतलाये गये कारकों से यह वृत्ति, वाचक की ही हो तो इस में कोई इनकार नहीं ” [प श्रीमुद्रालालजीशास्त्री तत्त्वार्थपरिचय ५०१७ का नोट]

(घ) श्री हरिमद्रविर ने भी प्रशमरति को वाचक उमान्वाति की रचना माना है तथा—“यथोक्तमनेनेव यरिया प्रकरयान्तरे ” ऐसा कहकर श्रीहरिमद्रविर, भाष्यटीका में प्रशमरति की १२० वीं और दोसी ग्यारहवीं कारिका उद्धृत करते हैं [तत्त्वार्थपरिचय ८०३१ का नोट]

“वःशुनिदापुपुत्तुसंनं काऊतु गिल्लपत्तिमापु ।

अहं ते पुमार्गादा नैवमदन्ता पदसन्ति ॥ [१५० पृ २४]

अर्थात्—ये गुरुकुल गुरुप्रतिमाओं का सभासम विधिपूर्वक स्नान पूजन करके विराजमान हो गहराते हैं।

इस दल्लेग ने, प्रथिमा पूजन को ने समर्थन प्राप्त होता है क किमी जयन खदीरग की अपेक्षा नहीं जाता।

वृक्षलत्न' भाष्य—वृक्षलत्न भाष्य परी निम्न विविधा भाषा में प्रचलित सुप्रधान आचार्यों तथा विशुद्ध अर्थों धरा सम्पन्न सधुप्राप्त्य पुनरे 'प्राग' 'पौ' 'पत्नी'—प्रमाणान्न। का अन्तर्भाव करने का उत्तर है—

“अपुनर्निमित्तकारणस्य य परिशुभं न आदरितम् ।

परित्याग वज्रगाह, चैत्र पुष्पा अभिनवा ना। (२५३ पृ ७३८)

यद्यपि उल्लेख किया गया है कि प्राचीन भारत में नदी का जल पुरानी श्रृंग नदी जिन प्रतिमाओं की मध्य से गुजरता है। टीराकार में भी खूब मिला है—

“नेतानि पुराणि वा चिस्तानि नीरत” र्नातिप्रतिमार्गानि अभिनजानि तत्कालकृतानि-एतानि ममादृष्टतापि इति धृत्वा तेषां वन्दनाय गच्छन्ति” अर्थात् यदा पुमान् ते नीरत र्नागी की प्रतिमा आदि को समन्ता गौर अभिनय न उग समर्प्य प्रविष्टि प्रतिमार्गे गन्तुमी ।

१. पुरतः समाप्त के रूपविषय मूलप्रमाण आगत्य अत्राद्य गति समायोजन है। अत्राद्य गति विक्रम की मातृवी गणना के पूर्व है और ये निमग्नगति समायोजन में कुछ प्राप्ति है। परावर्तनाय और यगुदव विषयी ये दोनों शब्दों का प्रतिपाद है। [जि. सा. वा. अविद्याम ६१२१]

० जीवन स्वामी नाम श्री लीपेय प्रसिद्धा वा प्राचीन प्रसिद्धा मन्त्र जगत् जगत् वाया जाता है, उन्ने दाने मे वद जगत् प्राचीन प्रसिद्धा होता है। जगत् जगत् मन्त्र जगत् जगत् के उत्तरा न निद होता है कि, - प्राचीन मन्त्रादि तथा वाया युक्ति शी जीवन स्वामी श्री प्रसिद्धा वा दानार्थ निदिन जगत् जगत् मे गये।

यथा—

- (क) अष्टमया प्रायस्विया विंति दिने त्रिप पश्चिम पश्चिमागता (तिथि चू १६१)
 (ग) दोविन्मया विंति-समया, तस्य त्रिपरादेम नदिषा भज्ज मदागिरी पक्षद्व गद्या गद्यग पद चद्वया
 × × / मुद्राथी वि उज्जणि त्रिपपदिम चद्विगता (सा चूर्णि)
 (ग) “इतो भज्जमुद्राथी उज्जणि विपसामि वत्तो भामत्तो” (वत्तचूर्णि) आयमदागिरी आर आय मुद्रासि
 ये दोना सार्य भल्लभद्र के छत्रदीधित जिय है। भाषी गीचा थीर निवाग १६१ और २२१ में तथा
 युग प्र २१५ और २४५ में मुद्रा [धीरानि सम्मर और जेनकालमपाना पृ ६४] इसमें साबित होता है
 कि विष्णुपूर्व तीसरी शताब्दीसे भी बहुत पहले जीपत खात्री नाम की तीर्थंकर प्रतिमा जे परम्परा में
 विशेष प्रख्यात थी। अताथ्व दूर दूर से भाविक गृहस्थ तथा समाहित मुनिवर्ग उसके दर्शनार्थ आते थे।
 इसका स्तूत यमुदेव द्विगुटी के निम्न गिलिज कथांश से भी मिलता है—

“तेषां सारथेण सम द्युतिरितिणीपरिवारा शिष्यपथसत्तारदिदृष्टममथा शुभ्यया नाम गणिणी क्षीयत मामेवदिया दक्षर०” [पृ ६१]

अथात् सप के साथ अनेक शिष्याओं से परिशुद्ध जिन प्रवचन के परमाथ को जानने वाली गुमता नाम की गयिनी प्रयतिनी जीवन्त स्वामी को यन्दना करने के लिये उज्जयिनी को जा रही थी।

त्रिविध तीर्थमूल्य मे “तन्मप्ये श्रीनेमिचल्य गणाकारि” (अर्थात् राजा उदयशी ने पाटलीपुत्र नगर के मध्य में श्री नेमिनाथ का चर्च्य बनाया) इन शब्दों में दिया है (पाटलीपुत्र कल्प पृ ६८) श्रीहरिभद्रसूरि—

जैनपरम्परा में श्री हरिभद्रसूरि का स्थान बहुत उच्च है, उन्होंने जैन परम्परा के धार्मिक साहित्य में जिस अलौकिक दिव्य जीवन का संचार किया है वह एक मान उन्ही को आभारी है। इनके ग्रन्थों में जों मध्यम्यता, गम्भीरता और सत्यप्रियता दृष्टिगोचर होती है वह अन्यत्र कदाचित् ही दिखाई पड़ती है। उनके व्यक्तित्व में रही हुई अलौकिक ज्ञानविभूति ने प्रभावित हुए तदुत्तमर्गति आचार्यों ने-श्री सिद्धार्थ, श्रीजिनेश्वरसूरि, श्रीवादिदेवसूरि, श्रीलक्ष्मणसूरि आचार्य, श्री मलयगिरि, श्री प्रद्युम्नसूरि उपाध्याय, श्री दशोविजयजी आदि दिग्गज विद्वानों ने इनके नियम में भद्रापूर्वित दृष्ट्य से जो भक्तिभाज प्रकट किया है, उनके देखते हुए तो उनके कचनां पर हमारा विश्वास और भो मुहक हो जाता है। अस्तु अतः हम पूज्य हरिभद्रसूरि के प्रस्तुत विषय से सम्बन्ध रखने वाले विचारों का अतिसंक्षेप से दृष्टिगोचर करते हैं।

पूज्य हरिभद्रसूरि ने अपने सद्ग्रन्थों में द्रव्यस्वयं और भावस्वयं अर्थात् द्रव्य और भावरूप से प्रतिमा पूजन को पुष्कल स्थान दिया है वे स्वयंविधि—पूजाविधि को आगमशुद्ध और विदितानुष्ठान मानते हैं यह स्वयं पूजा द्रव्य और भाव भेद में दो प्रकार का है। द्रव्यस्वयं और भावस्वयं। इसीना दूसरा नाम द्रव्यपूजा और भावपूजा है। इनमें द्रव्य पूजा का अधिकारी गृहस्थ है और भाव पूजा का अधिकार साधु को है। परन्तु सूत्रोक्त विधि के अनुसार अनुष्ठान किया गया यह द्रव्यस्वयं भावस्वयं का कारण होता है। अतः

१ विष विनिर्भूय तुवास्तनामध, ध्यातीरूप कृपया गदाशये ।

अधिन्यधीर्येण सुवासनागुणा नमोस्तु तस्मै हरिभद्रसूरये ॥ [उपमितिभवप्रपञ्च पृ १६]

येषां गिर समुपजन्त्य गुप्तिदविपा

मस्मिन् गुप्तेन गहनेऽपि पथि प्रवृत्त ।

ते युग्यो मयि भवन्तु हृत्प्रसादा

श्रीसिद्धसेनहरिभद्रमुना गुणाय (शास्त्रवार्तास्तु टीका)

अन्य आचार्यों के उन्नेय विस्तारमय से नहीं दिये गये।

२ “धयविदिमानमशुद्ध” (पञ्चाशक ६।१)

रम्य पूजा तस्य विधिर्विधान प्रकारा रतयविधिरतम । आगम रतयपरिणामार्थ आसवचन तेन शुद्धस्त्वदुक्तानु-
षादेन निर्धार्य आगमशुद्धस्त्वम् (अमयदेवसूरि)

अर्थात् पूजाविधि यह आसवचन के अनुसार होने से निर्धार्य है।

३ ततो पठिदियपूयाविद्यामो तद् तद्देय कायम् ।

विदितानुष्ठानं रक्त मयविरहपल जहा होति ॥ (पञ्चा = १५०)

(तत प्रतिदिन पूजाविधानत तथा तथा इह कर्तव्यम् ।

विदितानुष्ठानं रक्त मयविरहपल तथा भवति ॥)

विदितानुष्ठान—पूजावन्दनयागारनानादि । (अमयदेवसूरि)

४ सुप्रमणिष्य विदिष्या गिदिष्या निष्वाणमिच्छमाणेन ।

तन्हा जिणाण पूया कायव्या अप्पमोत्तेण ॥ (पञ्चा ४।४३)

ध्या सुप्रमणितेन—आगमोक्तेन विधिना—विधानेन पूजा कर्तव्या केनेत्याह—गृहिणा—गृहस्थेन साधोरनधिकार-

भी-भावस्तवान्द्र साधु को भी कायोत्तम करने का निर्देश श्रीतीर्थकरदि ने किया है। पूनस्तत्कार ये दोनों व्यस्त-द्रव्यपूजा रूप ही है।

श्रीहरिभद्रसुरि आगमविरुद्ध या आगमवाक्य किसी भी बात को स्वीकार नहीं करते। जो आचार शास्त्र वेधनिष्पन्न नहीं, वह अगर तीर्थदेशक भी हो तो भी आचार्य को वह मान्य नहीं। आप लिखते हैं—

“समितिपनिचीयत्वा, आणानज्ज त्ति भवफला चेव”

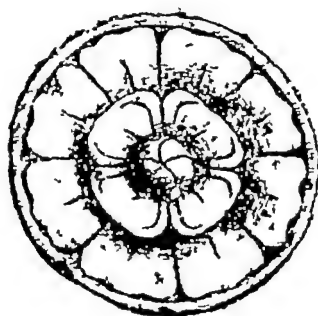
तित्थगुरुदेसेणवि ण तत्तथो सा तदुद्देशा” (पचा ८।१३)

भा.वार्थ—अपनी बुद्धिकल्पित, शास्त्राज्ञा से बाहर की जो भी प्रवृत्ति है वह सब भवफला-अर्थात् सत्त्व की जन्ममरणपरम्परा को उठानेवाली है, इस प्रकार की आशान्तरप्रवृत्ति अगर तीर्थकरभक्ति मूलक भी हो तो भी वह स्वीकार करने योग्य नहीं, और वस्तुतः उसमें तीर्थकर भक्तिका उद्देश होता ही नहीं। इस उल्लेख से आचार्य हरिभद्रसुरि की आगमनिष्ठा का अनुमान बड़ी सुगमता से किया जा सकता है। वे आगमविरुद्ध किसी भी प्रवृत्ति के समर्थक नहीं हैं। इस पर से उनके ग्रन्थ में उपलब्ध होनेवाले पूजा-विधायक उल्लेखों का आगममूलक होना भी अनायास ही प्रमाणित हो जाता है। वाचक श्रीउमास्वाति से लेकर श्रीहरिभद्रसुरि तक के आचार्यों ने जिन प्रतिमा के सम्बन्ध में जो विचार प्रदर्शित किये हैं उनका हमने अति संक्षेप से विवर्णन करा दिया है। श्रीहरिभद्रसुरि ने तो इस विषय में बहुत कुछ लिखा है, जो कि विस्तार भय से यहाँ पर उल्लेख नहीं किया गया। जैन परम्परा के इन सम्भावित आचार्यों ने जिन प्रतिमा को जितना आदर-णीय स्थान दिया है उसपर दृष्टिपात करते हुए जिनाप्रतिमा की शास्त्रीयता और पूज्यता में सन्देह को कोई अवकाश नहीं रहता ॥

अगर वैसे विचार किया जाये तो भगवान् महावीर से लेकर त्रिक्रम की सोलवीं प्राताव्दी से पूर्व तक जैन परम्परा में जितने भी विशिष्ट और साधारण आचार्य हुए हैं उनमें से किसीने भी जिनप्रतिमा के विरुद्ध कुछ लिखा हो ऐसा हमारे देखने में नहीं आया और विपरीत इसके परम्परा के सुप्रसिद्ध आचार्यों ने इसको कहाँ तक उपादेय बतलाया है यह ऊपर दिये गये उदाहरणों से स्पष्ट ही है।

१ स्वमितिप्रवृत्तिं सर्वो आसीद्विद्योति भवफला चेव ।

तीर्थकरोद्देशनापि न तत्स्वेतः सां तदुद्देशा ॥

तिरुवल्लुवर तथा उनका श्रमर ग्रंथ तिरुकुरल

पं. महेश्वरकुमार जीत न्यायशास्त्री

चर्ममय जालतम श्वेत रंग का इस तन्मित्रतायुक्त तन्मय से पुनरागत है। उसमें मुख्यतः चारों ओर के जालतम का प्रवेश सम्मिलित है। उसके एक ओर जालतम, एक ओर चर्म का और अन्य ओर तन्मय जालतम का प्रवेश है। इस प्रवेश की मूल उत्पत्ति शक्ति है। इसकी पुनरुत्पत्ति का प्रवेश व अन्यतम सम्मिलित है। वह कार्य शक्तियों के अन्तर्धान में जाने के बाद प्रवेश व सम्मिलित है।

इन्द्रिय संस्पर्श की तरह इस प्रवेश की मुख्य मध्य तमिल में संस्पर्श की तरह बहुत पुरानी है।
 तन् ईश्वरी से बहुत पहले तमिल मध्य में अपने प्रयोग की रचना हो चुकी थी। फिर भी बहुराज्य में
 जब पार की मायमी गुप्तानी, ईश्वरी और ईश्वरी आदि भाषाओं की तरह तमिल मध्य का संस्पर्श के रूप
 कोई धन नहीं है। मध्यमय में संस्पर्श के साथ अतिशय धरार अन्तर्गत रूप से निरास करनेवाली की
 कोई माय है जो वह है तमिल। तमिल के अतिरिक्त लेखन, कथन, मन्त्राणम आदि भाषाओं में संस्पर्श
 के ५ प्रविष्टय राज्य हैं जन्म तमिल मध्य में यह विनयी नहीं जान पाई। अन्तर्गत सोम अन्तर्गत देश को
 अन्तर्गत देश में अन्तर्गत बीमा करत है। बीमा देश आदि राज्य संस्पर्श के हैं जन्म तमिलमध्य में
 प्रमुख नाहु राज्य देश के अन्तर्गत मध्य है जो कि अन्तर्गत मध्य का स्वतंत्र है। तमिल में संस्पर्श के
 राज्य राज्य कम हैं। अन्तर्गत विनयी अन्तर्गत को अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत
 राज आदि के लिए बहुतोक्त मध्य अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत
 अन्तर्गत है। अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत

[illegible]

प्रारम्भिक समित्त शास्त्र को समूह करने में वैद आचार्यों का बहुत बड़ा हाथ है। उन्होंने सत्र ईसा
से पहले ही सौ की मूर्ति के साथ शास्त्राचार्य शेषर समित्त शास्त्र की जो शोधिता प्रमाण कर लिख
या। उन्होंने समित्त संस्कृति के प्रसार के साथ समित्त शास्त्र को वेद मन्त्राचार्य, शेषर और शास्त्राचार्य
मार्ग लिखे। ईसा सत्र के पहले प्रमाण सत्र शास्त्र में समित्त शास्त्र की जो लक्षण दृष्टि कर बहुत बलवित्त हो
गई करते कर जो शास्त्राचार्य है समित्त समित्त के वेद वरि। शास्त्राचार्य तथा शेषर लिखित वैद आचार्य
ही हैं। वैद आचार्यों द्वारा ईसा की सत्रवीं शताब्दी सत्री तक समित्त शास्त्र की बहुत संख्या की गई।
उन्होंने सत्र समित्तनाथ के निष्ठर लिखित कुछ लिखता था। जब कुछ की प्रमाण में समित्त शास्त्र का

बहुत कुछ भाग नष्ट हो गया। जैन साहित्य की ही इससे सर्वाधिक क्षति हुई। उसके बाद बौद्ध साहित्य का नवर आता है।

तमिल साहित्य के सगम काल का कुरल नामक एक उत्कृष्ट काव्य है जो दक्षिण भारत में तमिल वेद के नाम से प्रसिद्ध है। उसके रचयिता तिरुवल्लुवर नामक एक सत थे। पहले प्रत्येक धर्ममाले इसे अपना धर्मग्रन्थ सिद्ध करने में गौरव मानते थे। परंतु अब अनेक साहित्यिक प्रमाण इस बात के मिले हैं कि इस ग्रंथ के रचयिता जैन सत ही हैं। नीलकेशी की टीका में इसे स्पष्ट रूप से जैन शास्त्र कहा गया है। शिलप्पधिकारम् और मणिमेखलै इन दो ग्रंथों में भी जो दूसरी शती में लिखे गये थे, इसका जैन ग्रंथ रूप से उल्लेख है, बल्कि इन तीनों ग्रंथों के रचयिताओं ने अपनी प्रमाण पुष्टि के लिए कुरल के यत्र तत्र साठ से अधिक पद्य उद्धृत किये हैं। शिलप्पधिकारम् और मणिमेखलै में कुरल की ५५ कविताएँ उद्धृत की गयी हैं। जीवक चित्तमणि में भी कुरल का उल्लेख है। इसके अतिरिक्त कई जैन आचार्यों ने इस पर अपनी टीकाएँ लिखी हैं।

कुरल नामक इस अलौकिक ग्रंथ का रचयिता तिरुवल्लुवर मद्रास के समीप मैलापूर का निवासी था। वहाँ पहले भगवान नेमिनाथ का एक बहुत बड़ा मंदिर था। उसे गिराकर बहुत-सी शताब्दियों पहले कपालेश्वर का मंदिर बना दिया गया है। तिरुवल्लुवर का बाल्य काल कैसे बीता इस संबंध में कोई प्रमाण नहीं मिलता। पर उसने शादी अवश्य की थी। उसकी स्त्री साध्वी तथा पतिपरायणा थी। इसलिए उसका वैवाहिक जीवन अत्यंत सुखमय था। पति का शब्द उसके लिए ईश्वर की आशा के समान था। एक बार जब किसी साधु ने तिरुवल्लुवर के इस सुग्री गृहस्थ जीवन के बारे में सुना तब वह उसके पास आकर पूछने लगा 'यदि आप गृहस्थाश्रम को अच्छा कह दें तो मैं वैवाहिक जीवन में बचने के लिए तैयार हूँ।' भला तिरुवल्लुवर इसका हाँ या ना में कैसे उत्तर देता ? वह तो उसे अपने जीवन की अनुभूतियों ही बता सकता था। इसलिए उसने उस साधु को अपने जीवन के अनुभव बताने के लिए कुछ दिनों तक अपने यहाँ रोक लिया। वह बैरागी भी वहाँ रह गया। एक दिन तिरुवल्लुवर ने अपनी पत्नी को सुदीभर नाखून और लोहे के डुकरों का भात पकाने के लिए कहा। उनकी पत्नी वासुकी ने किसी प्रकार की शका कुशका के बिना उन चीजों को चूल्हे पर चढ़ा दिया और उसने उन्हें पकाने का प्रयास किया। किसी अन्य दिन वह साधु और तिरुवल्लुवर साथ-साथ खाने बैठे थे। वासुकी पास ही कुएँ से पानी रींच रही थी। परसा हुआ भात ठंडा था, फिर भी 'अरी ओ ! देखो तो, भात कितना गर्म है। छूते ही मेरा हाथ जल गया।' इस प्रकार तिरुवल्लुवर चिल्लाया। वैचारी साध्वी पत्नी तिरुवल्लुवर की इस चिल्लाहट को सुन आये में लटकनी हुई गामर वैसी ही छोड़ दौड़ती हुई आकर याली पर पला भलने लगी। एक दिन मध्याह्नकाल में तिरुवल्लुवर अपने करे पर कपड़ा बुन रहा था। एकाएक उसने अपनी पत्नी से कहा—'देखो तो बहुत श्रमेरा हो गया है, अभी जल्दी दीया जलाकर ला, मुझे इन धागों को जोड़ना है।' कोई दूसरी होती तो भर दुपहरी में पति की इस आशा को सुन उसकी बुद्धि के सन्ध में कुछ विचार करती। संभवतः उसे पागल मान बैठती। परंतु वासुकी के मन में इस प्रकार की धुधली कल्पना तक नहीं आई। वह जल्दी ही दीपक जलाकर लाई। इन सब बातों को देख साधु समझ गया कि जब तक पति-पत्नी में पूर्ण एकता रहती है, लेश मात्र भी संदेह नहीं रहता तभी तक निवाहित जीवन सुख का सागर है। इन सब घटनाओं को देख वह साधु बोला—“मैं आपके सुखी विवाहित जीवन का मर्म समझ गया हूँ।” इतना कह वह वहाँ से चला गया।

परंतु गार्हस्थ्य-जीवन के इस सुख का अनुभव वह अपने जीवन के अंतिम काल तक नहीं कर सका। बीच ही में उसकी पत्नी का देहांत हो गया। उसकी मृत्यु से उसे अत्यंत दुःख हुआ। वह अपनी पत्नी के

वेण्डुदल् वेण्डामै इलान् अडि शेर्न्दाक्कु

याण्डुम् इहुमै इल ॥

रागद्वेपरहित (ईश्वर) के चरणों में शरण पानेवाले भक्तों को त्रिदोष (मानसिक, वाचिक और कायिक) नहीं लगते ।

इरुळ् शेरिरुविनैयुम् शेरा इरैवन्

प्रॉळ् शेर् पुक्ळ् पुरिन्दार् माट्टु ॥

शुभ फल और अशुभ फल दोनों मिथ्यात्व और अज्ञानरूपी अधकार के मूल हैं। जो सर्वरक्षक के सत्य प्रकाश या सत्यकीर्ति के अभिलाषी हैं उनके पास दोनों कर्मफल नहीं पड़ते ।

पॉरि वायिल् ऐन्दुवित्तान् पॉय् तीरैळुक्

नैरि निरार् नीडु वाळनार् ॥

पचेन्द्रियनिग्रही तथा असत्यरहित के नियमा पर चलनेवाले अमर बनते हैं ।

तनकुवमै इल्लादान् ताळ् शेर्न्दाक्कल्लाल्

मनक्कवल्लै माटलरिदु ॥

निरुपम (ईश्वर) के चरण सेवकों को छोड़ इतर जनों द्वारा मानसिक चिंता दूर होना कठिन है ।

अरवाळि अन्दयान् ताळ् शेर्न्दाक्कल्लाल्

विरवाळि नीन्दलरिदु ॥

धर्मसमुद्र अथवा धर्मस्वरूप और दयानिधि के चरणसेवकों को छोड़ अन्य लोग इतर (अर्थकामरूपी) समुद्रों को तैरकर पार न पहुँच सकते हैं ।

कोळिल् पोरियिर् गुणमिलवे एण् गुणत्तान्

ताळै वण्डात्तलै ॥

जिस तरह गुणरहित इन्द्रिय निष्फल हैं, उसी तरह अष्टगुणवाले (अनतज्ञान अनतदर्शन आदि अष्टगुणयुक्त मिद्ध भगवान) की वदना न करनेवाला सिर भी निष्फल है ।

पिर्विप् पेरुङ्गडल् नोन्दुवर् नीन्दार्

इरैवनडि शेरादार् ॥

सर्वरक्षक (ईश्वर) के चरणसेवी यह भगवद्वासाग तिर जाते हैं, दुसरे नहीं ।

पाठक देखेंगे कि ऊपर के मंगलाचरण में आदि भगवान्, केवलज्ञानसंपन्न, मिथ्यात्व, पचेन्द्रियनिग्रही, रागद्वेपरहित और अष्टगुणयुक्त आदि शब्द जैन परंपरा से ही संपन्न रखते हैं । निर्ग्रन्थ संप्रदाय में ऋषभदेव आदिदेव या आदि भगवान् के नाम से प्रसिद्ध हैं । प्रायः सप्त जैनाचार्यों ने ऋषभदेव की आदि भगवान् के रूप से ही स्तुति की है । ज्ञानावरणीय कर्म के विलय होने पर जो संपूर्ण ज्ञान होता है उसे केवलज्ञान कहते हैं ईश्वर के लिए इस शब्द का प्रयोग केवल जैन परंपरा में ही है । कर्म के कारणों में मिथ्यात्व का सबसे प्रमुख स्थान है । मिथ्यात्व का नाश होने पर ही प्राणी गुणविकास द्वारा गुणस्थान के सोपानों पर आरोहण करता है । मुमुक्षु के लिए जैनपरंपरा में पचेन्द्रियों पर दमन करने के लिए जगह-जगह भारपूर्वक कहा गया है । इसी प्रकार ईश्वर के लिए जैन परंपरा में वीतराग या रागद्वेपरहित इन दोनों विशेषणों का प्रयोग होता

आप पर कठोर नियन्त्रण रखता है। उसके लिए वह अन्न सर्व प्राणियों के प्रति दया, निरामिष भोजन, आत्म-निग्रह, ध्यान तथा योग का अभ्यास और इस प्रणाली द्वारा आध्यात्मिक बल तथा दृष्टि शक्ति प्राप्त कर दम्भ, असत्य, क्रोध, हिंसा, परपीड़न इत्यादि से पराङ्मुख होकर अपने मन को विशुद्ध बनाता है। इस प्रकार के नियन्त्रण से मिथ्यात्व के अनेक स्तर अपने आप नष्ट हो जाते हैं और साधु की अन्तर्ज्योति विकसित हो जाती है। वह अपने अन्तर में अनुभव करता है कि यह परिदृश्यमान जगत स्वप्न है—आज्ञ है, बल अन्तर्हित हो जायगा। इस कारण ने साधारण वस्तुओं के प्रति उसकी जो आसक्ति होती है वह दूर हो जाती है और उसके मनश्चक्षु के सामने सत्य की यथाथ मूर्ति प्रकाशित होती है। किन्तु फिर भी सुद्धन वासना (लोभ) उसका पिट नहीं छोड़ती। वह नाना रंगों में, नाना आहृतियों में प्राणियों को धोखा देती रहती है। उड़ उड़े घामिक भी उसके पजे में दुष्टकार नहीं पते। और जब तक उसका संपूर्ण विलय नहीं होता तब तक आत्मा पूर्ण आनन्द की अधिकारिणी नहीं हो सकती। इसी लिए इस श्रव का उपसंहार करते कवि ने लिखा है—‘वासना कभी तृप्त नहीं होती, किन्तु यदि कोई व्यक्ति वासना का त्याग करने के लिए समर्थ हो जाए तो वह तत्काल ही संपूर्णता प्राप्त कर लेता है।’

इस प्रकरण के अंत में कवि ने कर्म का जो वर्णन किया है वह जैन परंपरा का खास विचार है—प्राणी में कर्म के कारण कुछ संचित या अव्यक्त शक्तियाँ रहती हैं, जो उपयुक्त उत्तेजन प्राप्त कर व्यक्त हो जाती हैं। ये संचित प्रवृत्तियाँ जीव को भले-बुरे काम करने की ओर प्रवृत्त करती हैं। जन्म जन्मान्तरों में जितने भले बुरे काम किये, भली-बुरी चिंताओं को मन में स्थान दिया, और इस जन्म में वह जितने कामों तथा जितनी चिंताओं से युक्त होता है, उनकी एक समष्टि बनकर कुछ अव्यक्त रूप में रहती है, और कुछ व्यक्त रूप में परिणत होती हुई उद्दीयमान होती रहती है। इस जीवन के अंत में जितना कर्मफल अव्यक्त रहता है, उसी को वह भविष्यत् जीवन में अपने साथ ले जाता है, और यही उसके उस जीवन का प्रारम्भ या प्राक्तन कर्मफल अथवा भाग्य कहलाता है। इस परिच्छेद का सार यही है कि कर्म ही प्रधान है और कर्म के हाथ से चक्राश्रय अस्मत्त है। सत्ताइसवें अध्याय में कर्म का विलय करने के लिए तप के प्रभाव का वर्णन किया गया है। कृच्छ्रसाधन अर्थात् ब्राह्म और आन्तरिक तप से कर्म अधन क्षिणिल हो जाते हैं और मनुष्य अपने आपको मुक्त कर सकता है। अंत के तिरसठवें परिच्छेद में कहा गया है कि मनुष्य दृढ़ संकल्प के द्वारा मन् भाग्य पर विजय प्राप्त कर सकता है।

प्रथम अध्याय के बाद द्वितीय अध्याय में दूसरे पुरुषार्थ अर्थ का वर्णन है। इस खंड में राजा और उसकी योग्यता, मंत्री की नियुक्ति, सेना, वासु, मित्र की पहचान, मित्र का महत्त्व, अत्याचार का परिणाम, शत्रु से सावधान इन परिच्छेदों के बाद क्रुपि, मित्रारी, दान, यश आदि विषयों का वर्णन छोटे छोटे प्रकरणों में किया गया है। प्रजा का रक्षण करनेवाला, चतुर और दयानान् राजा, उद्यमी और श्वेती म प्रवीण लोग, धीरज, वीरता, साहस आदि गुण इन सब का वर्णन इस खंड में है।

कुरल के तृतीय काम खंड में किसी विशिष्ट प्रणयी युगल की प्रेम-गाथा है। इसमें नायक नायिका के प्रथम सान्नात्कार से लेकर अंतिम मिलन तक का वर्णन बड़े निपुण ढंग से किया गया है। इस खंड का प्रारम्भ उठे विचित्र ढंग से किया गया है। पहले एक रम्य उद्यान में नायक के सामने नायिका पड़ जाती है। दोनों की चार आँखें होते ही परस्पर एक दूसरे के प्रति प्रेम का संचार होता है। युवती का लावण्य, युगल विराहल नेत्र, आँखों की चितवन, उन्नत उदरस्थल, युवक को पागल बना देते हैं। इसके बाद एक दो बार युवती उस युवक के सामने और आई, पर प्रत्येक बार उसने अपने भावों को छिपाकर उसके प्रति अपनी श्रुति बताई, इस पर नायक कहता है—‘वह मुझे जानने नहीं देती कि उसने मुझे देना है किन्तु जब अपांग दृष्टि से

हेकर न देखने का कदम बढ़ाती है तब मुझे ऐसा भय पड़ता है कि कलुषा कठके हृदय में मुझे हेकर जानने काहे मारता है। वह ठहर कर ये विचिं का प्रदर्शन करती है किंतु हृदय में दाब देम का लेख करती है। वह में अपने प्रेमी के अनुमनपूर्वक हृद को हेकर वह भी इरीष्या हो करती है और संत में वह अपनी खोली का विचार की सम्मति भी हो देती है। फिर जब दोनों का अंग्रेजी विचार हो जाता है।

गोपनीय विचार हो जाने पर भी यह कदम दोनों के माला तिरा के गुल चली गयी। दोनों निजी हेरे पक्ष की मदीया में रहे किसे कि बिना किसी कठिनार्थ के दोनों के माला तिरा परतर मिश्रने की अनुमति दे दे परंतु कुछ समय तक वह हृदय प्रसंग नहीं आता। अतः म वह प्रेमी उस समय समित देव में प्रवर्तित एक बर्र ठाकुर की राख लेता है। वह कल तद्विद कुछ ताल के पटी काकर एक मर करती और उस पर बाड़े पर लहर होने की तप करता है। अती आस्था में उसके कुछ मित्र प्रेम-संघीत को हृद उसके बीच के भीतर होकर हो जाते हैं। एक ओर केबाप कुछ मुसीबतें ताकपो न करती पड़ता है, दूसरी ओर गीत के अनेक कलक और कुछ उस प्रेमी कुछ को चारों ओर से बैरकर अनेक प्रकार के कलकपो से कठने हृदय की छिड़ते रहते हैं। बीच बीच में कठनी प्रवर्तित का भी नाम बीच जाता है। अंत में आनंदित के हर से प्रेमिय के माला तिरा अत प्रेमी के लय अपनी कदवी का विचार कर देते हैं।

कुछ समय तक नवीन दृष्टि को परतर के अनुमन लाहवर्ष में रहने का लीमल्य माल होता है। जैसे ही समय तक वे आनंदोपयोग करने हैं कि हृदने ही में प्रियार्थ की कदवी का अनेक प्रेम के मालाक को कर देती है। यथा ही ओर से कुछ के पल राज ही कुछ में समितित होने के लिए प्रताह करती है। इस आनंदिकर कदम से जोड़ी देर के लिए प्रेम विवर्तित हो उठते हैं। कुछ में जाने की काख प्रमत्त पर चुली करती है—मुझे छोड़ कर जाने कर मेरी दृष्टि निश्चित है यदि कलक होने की कत के आशिर्य कुछ कदम हो तो कदो। इसके सिद्ध यदि कदवी छीटने की कत कलक करते हो तो वह भी बते ही कदो को लय लय भीतित पाने की काता रखती हो। कुछ ही का हृदय अनुमन तिरा तिरा जाने पर भी कुछ विचार की प्रार्थना करने कत देता है। इसके कत तककी की काक विचार कदम का कर्तन कलक परिच्छेदों में तिरा माल है। निवेदनकल म वह अपने ऊपर इस प्रकार कत करती है— मैं काक लय भीती हूँ, केवल उनके प्रवर्तन की काता से। राज कदके जाने की किरा से मेरा हृदय कपीर हो उठता है। मैं आनंदित कदी कदम करती हूँ कदवी कम मुका पान कर मेरे कदमिद मेरा लय हो कदो। मेरे लीर्य कदु की निवर्तता हृद हो कल। अति में कुछ के कदम विवर्तित तिरा प्रेम के कलक से निवर्त लय है, कत का विवर्तन के काक विचार कर करती है।

तब कुछ लय में कलक भी कर भीटने के लिए कलकता है। वह लयक उकर कर लुंकर काता है। अपने निवेद में पली की कदवी की कदम कर वह कदवी और प्रमत्त हो जाता है। वह मम हो मम करता है— मेरे लीर्य के पदो ही यदि कलक कुछ लय हृद हृद लय तो कर लुंकर के कत लय।

कुछ से भीतर का कलक हृदय केका कर लुंकरा है लय प्रेमिय दीकर उनके कलने पली करती। वह मम कलने कद करती है। बीच परिच्छेदों में कल के कदको की मम के लीर्य-प्रवर्तन का आनंदकल कलक है। हृद परिच्छेदों को पाने पर कत कलकी की कदवी का कलक कल होता है। लयकल के लिए कत लुंकर कदवी की लय की लयी है—यह है कलक की लयी। तिरा कदोकर कर कलक लय कदमिद अपने कलने प्रमत्त कलक करती है और कल कलकलकलकल लय लय म कुछ कर होतो म कद करती है।

इस खंड में एक पतिपरायणा साध्वी रमणी के शुद्ध आचरण तथा पवित्र हृदयोद्गारों का सजीव चित्र है। इसमें कहीं पर अस्वयम्, प्रगल्भता, उच्चखलता तथा अपवित्रता की गंध तक नहीं। यह प्रकरण पिछले साहित्यिक ग्रंथों में वर्णित अवैध परकीया प्रेम से कोलों दूर है। दोनों प्रेमी-युगल का वर्णन होने पर भी इसमें अश्लीलता की छाया तक नहीं दिखायी देती। प्रायः देखा जाता है कि अनेक बार उपदेश व्यर्थ होते हैं। उपदेशों की इन व्यर्थता को देख कवि ने दो प्रेमी युगल के वर्णन द्वारा शुद्ध प्रेम-राज्य का वास्तविक स्वरूप उद्घाटित किया है और प्रेम मिथि के यथोचित निर्गद के लिए एक पथ प्रदर्शक आदर्श युवक युवतियों के सामने रखा है।

पहले धर्म-खंड में सब जीवों के प्रति प्रेम करना, जीवदया, अहिंसा, मासभक्षणत्याग आदि विषया का सुंदर वर्णन है। प्रेम का वर्णन करता हुआ कवि कहता है—‘प्रेम का द्वार बंद करनेवाली रुकावट कहाँ है ? एक दूसरे पर प्रेम करनेवालों की आँखों में छलकनेवाले आँसू उनके हृदय में लहरानेवाले प्रेम सागर के अस्तित्व को प्रकट करते हैं। प्रेम की मधुरता चखने के लिए ही यह जीव अपने आपको बार-बार इस हाड़-मांस के पिंजड़े में बंद कर लेता है।’ दूसरों के हृदय को पीड़ा न पहुँचाने का उपदेश करता हुआ कवि कहता है—‘तुम्हारे एक शब्द से यदि किसी दूसरे व्यक्ति को दुःख पहुँचा तो तुम्हारी अच्छाई जलकर राख हो जायगी। अग्नि से जला हुआ जखम भर जाता है, परंतु जिह्वा से जली हुई जगह कभी ठीक नहीं होती। जब दो मीठे बोल बोलकर आसानी से काम होने की संभावना होती है तब फिर मनुष्य क्या कठोर वाणी का उपयोग करता है ?’ मित्रता का वर्णन करता हुआ कवि कहता है—‘जिस प्रकार कमर से बंधा हुआ वस्त्र हवा से उड़ने लगते ही हमारा हाथ उसे सभालने के लिए तुरंत आगे बढ़ता है, उसी प्रकार मित्र की लज्जा छिपाने के लिए सच्चा मित्र उस पर पर्दा डालता है।’ दुश्मन को केवल ऊपरी व्यवहार से नहीं पहचाना जा सकता, यह बताते हुए कवि कहता है—‘तीर सीधा दीप्तता है परंतु हल्का करता है। वीणा टेढ़ी खती है परंतु मधुर संगीत सुनाती है।’ इसी प्रकार एक यह उद्धरण पढ़िये—‘फलों की ताजगी से मालूम होता है कि उन्हें कितना पानी दिया गया होगा। उसी भाँति मनुष्य के वैभव से अराज लगाया जा सकता है कि उसने कितना परिश्रम किया होगा।’

इस प्रकार तिरुवल्लुवर उदार विचार, परिस्थित्यनुकूल दृष्टांत और स्प्रंश वर्णन करने में प्रसिद्ध है। तिरुवल्लुवर के डेढ़ सौ वर्ष बाद एक जैन कवि ने कुरल के सवध में लिखा है ‘कुरल ग्रंथ के दोहा की सीमा में असीम अर्थ भरा हुआ है। मानों राई को खोदकर उसमें सप्त सिंधु की विशालता को आवद्ध किया गया है।’ तमिल साहित्य की महानुस्त कवयित्री अश्वथार उसके बारे में कहती है—‘जिस प्रकार घास के पत्ते पर रहनेवाले ओसकण में गगन को छूनेवाले ताड़वृक्ष का प्रतिबिंब होता है, उसी भाँति कुरल के इन छोटे पद्यों में महानु अर्थ भरा हुआ है।’ ऐसे थोड़े से उदाहरण यहाँ दिये जाते हैं। जिस आँख में मधुरता नहीं, वह गड़वा है। बड़े आदमियों की लक्ष्मी गाँव के बीच चौराहे पर फलों से छुके हुए वृक्ष की तरह होती है। केवल इसी का नाम मित्रता नहीं, हृदय को हँसानेवाली सच्ची प्रीति ही मित्रता है। जो दुःख से दुःखी नहीं होता वह दुःख को दुःखी करता है। जो किसान बार-बार अपने खेतों पर नहीं जाता उसके खेत अकेली जीवन बितानेवाली पत्नी की तरह उससे नाराज हो जाते हैं। सिर्फ किसान ही अपने परिश्रम की रोटी खाता है। बाकी सारी दुनिया दूसरों के उपकारों से बची है। दाना से परिपूर्ण मुँहों की छाया में आराम करनेवाले हरे-भरे खेत जिस राज्य में हैं उसके आगे दूसरे राज्य के सिर झुक जायेंगे। मेरा पेट खाली है यह शब्द सुनकर घटती माता हँसती है।

कुरल ने धर्म, अर्थ और काम खंडों का ऊपर जो दिग्दर्शन किया गया है वह उसकी केवल एक

मछली है। एक छोटे से ताल में इस मछली का बहुत बड़ा स्थान होना संभव नहीं। इस प्रकार में मय्यापुर के एक स्थितमन्त्रालय अखण्ड कुतारे में मनुष्य के वैश्विक, पारिवारिक या राष्ट्रीय जीवन का जो वर्णन किया वह निरन्तराद्वैत में अविहीन है। सब में प्रत्येक देश के मानव मन की उर्मियों का संभव है। संक्षेप में सभी धर्म-सम्बन्ध और उन निवारणों में इस धर्म का योग्य है। इस धर्म के छोटे छोटे सब समित्त धर्म के छोटे छोटे सब धर्म की बचन पर बने हुए हैं। एक ओर इस धर्म में ज्ञान का एक सत्य सत्य के सत्य व उनसे ही सत्य सत्य सत्य सत्य है दूसरी ओर यह धर्म, वास्तव और वास्तविक इत्यदि नैतिक विचारों के साथ एक धर्म पर बने योग्य है तीसरी ओर अर्थव्यवस्था, वास्तविक और विद्युत् विद्युत् जैसे वास्तविक की वास्तविकता का धर्मपूर्ण बचन सामान्य इस धर्म में है। इस धर्म को ज्ञान मन में यह मान्य इतिहास से जाती है कि वास्तव, धर्म, धर्म, वास्तव जीवन और ज्ञान-धर्म से यह धर्म यह धर्म में और कोई धर्म नहीं इनके विचार के लिए बहुत सत्य धर्म का परिष्कार कर्य वास्तविक। यह दो विचारों का यह धर्म केवल समित्तधर्म का ही नहीं, बल्कि धर्म विचार का है। इस धर्म की रचना पर विचारों ने निरन्तर वास्तविक को एक अखण्ड धर्म की है।

सुवर्णभूमि में कालकाचार्य

डॉ० उमाकान्त प्रेमानन्द शाह, एम् ए, पीएच् डी

श्री सद्गदास गणेश ज्ञानाश्रमणद्वारा बृहत्कल्पभाष्य* (विभाग १, पृ ७३-७४) में निम्नलिखित गाथा है

सागरियमप्याहण, सुवर्ण सुवर्णसुखसुखेण।

कदम्बा सिस्सागमण, धूलीपुजोवमाण च ॥ २३६ ॥

इस गाथा की टीका में श्रीमलयगिरि (वि० सं० १२०० आसपास) ने कालकाचार्य के सुवर्णभूमि में जाने की इन्तिमत विस्तार से बतलाई है जिसका सारांश यहाँ दिया जाता है।

उज्जयिनी नगरी में सूर्यार्थ के ज्ञाता आर्य कालक नाम के आचार्य बड़े परिवार के साथ विचरते थे। इन्हीं आर्य कालक का प्रशिष्य, सूर्यार्थ को जाननेवाला सागर (सञ्ज) श्रमण सुवर्णभूमि में निहार कर रहा था। आर्य कालक ने सोचा, मेरे ये शिष्य जब अनुयोग को सुनते नहीं तब मैं कैसे इनके बीच में स्थिर रह सकूँ? इससे तो यह अच्छा होगा कि मैं वहाँ जाऊँ जहाँ अनुयोग का प्रचार कर सकूँ, और मेरे ये शिष्य भी पिछे से लज्जित हो कर सोच समझ पाएँगे। ऐसा खयाल कर के उन्होंने शय्यातर को कहा मैं किसी तरह (अज्ञात रह कर) अन्त्यर जाऊँ। जब मेरे शिष्य लोग मेरे गमन को सुनें तब तुम से पृच्छा करेंगे। मगर, तुम इनको कहना नहीं और जब ज्यादा तग करें तब तिरस्कारपूर्वक बताना कि (तुम लोगों से निर्वेद पा कर) सुवर्णभूमि में सागर (श्रमण) की ओर गये हैं। ऐसा शय्यातर को समझाकर रात्रि को जब सब सोये हुए थे तब वे (विहार कर के) सुवर्णभूमि को गये। वहाँ जा कर उन्होंने स्वयं 'रत' मतलब कि बृद्ध (साधु) हैं ऐसा बोल कर सागर के गच्छ में प्रवेश पाया। तब यह बृद्ध (अर्थात् बृद्ध—मतलब कि अन्न जीर्ण और असमर्थ-नाकामीयाव होते जाते) हैं ऐसे खयाल से सागर आचार्य ने उनका श्रम्युत्थान आदि से सन्मान नहीं किया। फिर अन्त्यर पौरणी (व्याख्यान) के समय पर (व्याख्यान के बाद) सागर ने उनसे कहा हे बृद्ध! आपको यह (प्रवचन) पसंद आया? आचार्य (कालक) बोले हाँ। सागर बोला तब अवश्य व्याख्यान को सुनते रहे। ऐसा कह कर गर्वपूर्वक सागर सुनाते रहे।

अब दूसरे शिष्यलोग (उज्जैन में) प्रमात होने पर आचार्य को न देखकर सम्मान्त हो कर सर्वत्र हँदते हुए शय्यातर को पृच्छने लगे मगर उसने कुछ ज्ञाता नहीं और बोला जब आप लोगों को स्वयं आचार्य कहते नहीं तब मेरे को कैसे कहते? फिर जब शिष्यगण आतुर हो कर बहुत आग्रह करने लगा तब शय्यातर तिरस्कारपूर्वक बोला आप लोगों से निर्वेद पा कर सुवर्णभूमि में सागर श्रमण के पास चले गये हैं।

फिर वे सब सुवर्णभूमि में जाने के लिए निकल पड़े। रास्ते में लोग पृच्छते कि यह कौनसे आचार्य विहार कर रहे हैं? तब वे ज्ञाते थे आर्य कालक। अब इधर सुवर्णभूमि में लोगों ने बतलाया कि आर्य कालक नाम के बहुश्रुत आचार्य बड़े परिवार सहित यहाँ आने के खयाल से रास्ते में हैं। इस बात को सुनकर सागर ने अपने शिष्यों को कहा मेरे आर्य आ रहे हैं। मैं इनसे पदार्थों के विषय में पृच्छा करूँगा।

बोड़े ही समय के बाद वे शिष्य आ गये। वे पृच्छने लगे क्या यहाँ पर आचार्य पचारे हैं? उत्तर

* मुनि श्रीपुण्यविजयजी संपादित, "निर्बुद्धि-समुपाय-वृत्तुपेत-बृहत्कल्पसूत्रम्" विभाग १ में ६, प्रकाशक, श्री जैन आत्मानन्द मठ, भावनगर

मिता । नदी समर दूर होइ जाये हैं । दुष्ट दुष्ट : कत हैं ? (निर दूर को देख कर) खी आर्त्त हैं ऐसा कह कर उनको कउन निज । एक वासर भी समित दुष्ट और बोझो लगे नि मने बहुत प्रजात निज और अग्रममदाजी (आर्त्त कालक) से मेरी कल्प्य हो कराई । इत निज "आत्ता मने जनार निज" ऐसा कह कर अपरद्वेष्टा के समर "मिष्य बुद्धि मे" ऐसे निवेदनपूर्वक समावचना की । निर कह आर्त्तार्त्त को पूछने लगे : हे अग्रममदा ! मैं कैसा अग्रममदा गया हूँ ! आर्त्तार्त्त कोले : सुनर, निजु गर्भ मत्त करो । निर अग्रमने पूछि पुत्र का दण्डन निज । हय म पूछि लेनर एक स्थान पर लय कर निर उठा कर दूतरे स्थान पर रग निज निर उठा कर तीघरे स्थान पर । और निर कोले नि निज ठग कह बुद्धिपुत्र एक स्थान से दूतरे स्थान रफन बछा हुआ कुछ परावो (बछ) को छोड़ता कहा है इसी ठग तीघरद्वय से गन्धर्वो और गन्धर्वो से हमारे आर्त्तार्त्त ठग, आर्त्तार्त्त ठगमन्त्रों की कल्पय म आर्त्त हुए भुव म से नीम अन्न लखा है नि निरने भय बोध म दक्षित हो भने । इत निज द्रुम (वर्मका का—भुव के दृष्ट निजका होने का) गर्भ मत्त करो । निर निरने वागत ने "मिष्य बुद्धि" पक्ष है और निवेदने समर से निनर अग्रममदा इत्यदि पक्ष है ऐसे आर्त्त कालक ने शिष्य प्रशिष्यों का अनुयोग कहा निज ।

मत्तमिद्विजी का विषय हुआ यह इच्छा निरधार नहीं है । पहले तो उनके लगने परम्परा है और दृष्टय यह ठग इच्छा मत्तमिद्विजी ने प्राचीन दृष्टान्त पूर्ण से मध्य कालक उद्धृत निज है । दूर के कह निरुक्ति, वपन्नमदा मत्त आर वपन्नमदा पूर्ण की लय्य हुई । निर एक और मत्तमपूर्व आगत वपन्नमदा निरुक्ति का भी है कि म दृष्टमद्विजी ने वासर के पक्ष कालकमत्त के लगे का उल्लेख है— उग्रमिद्विजी का कालकमदा वागवपन्नमदा सुवर्त्तममदीय (उग्रमप्यपन्नमदमिद्विजी, गाथा १२). उग्रमप्यपन्नमदमिद्विजी म खी इच्छा मिता है । सुवर्त्तमप्यपन्नमदम म कालक वासर और कालकमदमिद्विजी का निवेद तो है निजु उग्रमप्यपन्नमदम म निरुक्ति और मत्तम गाथाका के मिल लगे से इत कत का निश्चय नहीं निज कहा नि उग्रमद्विजी गाथा निरुक्ति गाथा है या मत्तम गाथा । मत्तम निरुक्ति गाथा है तब तो यह दृष्टान्त कुछ लखा प्राचीन है । उग्रमप्यपन्नमदम निरुक्ति की वाणी भी खी लय्य गयी है ।

यह एक मत्तमपूर्व उल्लेख है किम की ओर उचित पन्न नहीं निज दण्ड । नहिने तो मत्तम की सीमा से बाहर, अन्य देहां में केन कर्म के प्रकार का प्राचीन विवक्षणीय कह लगन निरेण है । वृत्तमत्तम मत्तम ईसा की १ वीं शती से अग्रममदीन नहीं है यह लक्ष्यमत्तम है । और दृष्टय यह नि मत्तम कह वृत्तमत्तम उग्रम आर्त्त कालक का है किमत्तम मत्तमिद्विजी और कालक दली कथ त वपन्नम है एक वृत्तमप्यपन्नम में केन कर्म के प्रकार की लघारिक होने मितायी है । कालक और मत्तमिद्विजी की कथ का से का पूर्णमत्तम से प्राचीन तो है ही कथ नि दृष्टमद्विजी और निरुक्ति पूर्णम म देते निरेण दन मिताये हैं । और इसी दृष्टमप्यपन्नम में भी निममिद्विजी मत्तम है किमत्तम होने पन्नम कालक बाधने—

१ उग्रमप्यपन्नम-पूर्व (उग्रम से मत्तमिद्विजी), १ ५१-५४

२ कालकमदम कथा (उग्रमत्तम से उग्रमद्विजी मत्तम मत्तमप्यपन्नम) १ १-२ में निरुक्तिपूर्व दान और से वपन्न मत्तम

दृष्टमद्विजी मत्तमप्यपन्नम पूर्ण और दृष्टमप्यपन्नम पूर्ण में से वपन्न निममत्तम मत्तमप्यपन्नम के निर देली खी, १ ४६.

वर्ष, १ ११-१२ में मत्तमप्यपन्नम मत्तमप्यपन्नम में से वपन्न निममत्तम मत्तमप्यपन्नम के निर देली खी, १ ४६.

नि १ ४ ५-५६ की लय्य है । इत निमम म देते भी मत्तमप्यपन्नम कथ का निज, और मत्तमप्यपन्नम, (मत्तमप्यपन्नम)

म १५, ५५ मत्तमप्यपन्नम १६१२ १ २४ से मत्तम

विज्ञा श्रोरस्सवली, तेयसलद्धी सहायलद्धी वा ।

उप्पादेउ सासति, अतिपत्त कालकज्जो वा ॥ ५५६३ ॥

—बृहत्कल्पसूत्र, विभाग ५, पृ १४८०

उपर्युक्त भाष्य-गाथा कालकाचार्य ने विद्या-ज्ञान से गर्दभिलह का नाश करवाया इस बात की सूचक है और टीका से यह स्पष्ट होता है। बृहत्कल्पभाष्य-गाथा ई० स० ५०० से ई० स० ६०० के बीच में रची हुई मालूम होती है।^४ और जैन परम्परा के अनुसार कालक और गर्दभ का प्रसंग ई० पू० स० ७४-६० आसपास हुआ माना जाता है।

अब देखना यह है कि सागरश्रमण के दादागुरु आर्य कालक और गर्दभिलह-विनाशक आर्य कालक एक हैं या भिन्न। बृहत्कल्पभाष्यकार इन दोनों वृत्तान्तों की सूचक गाथाओं में दो अलग अलग कालक होने का कोई निर्देश नहीं देते। अगर दोनों वृत्तान्त भिन्न भिन्न कालकपरक होते तो ऐसे समर्थ प्राचीन ग्रन्थकार जल्द इस बात को बतलाते। टीकाकार या चूर्णिकार भी ऐसा कुछ बतलाते नहीं। और न ऐसा निशीथचूर्णिकार या किसी अन्य चूर्णिकार या भाष्यकार बतलाते हैं। क्यों कि इनको तो सन्देह उत्पन्न ही न हुआ कि सागर के दादागुरु कालक गर्दभविनाशक आर्य कालक से भिन्न हैं जैसा कि हमारे समकालीन पण्डितों का अनुमान है।

बृहत्कल्पभाष्य और चूर्णि में मिलती कालक के सुवर्णभूमि-गमन वाली कथा में कालक के 'अनुयोग' को उज्जैनवाले शिष्य सुनते नहीं ये ऐसा कथन है। आखिर में सुवर्णभूमि में भी कालक ने शिष्य-प्रशिष्यों को अनुयोग का कथन किया ऐसा भी इस वृत्तान्त में बताया गया है।^५ यहाँ कालक के रचे हुए अनुयोग ग्रन्थों का निर्देश है। 'अनुयोग' शब्द से सिर्फ 'व्याख्यान' या 'उपदेश' अर्थ लेना ठीक नहीं। व्याख्यान करना या उपदेश देना तो हर एक गुरु का कर्तव्य है और वह वे करते हैं और शिष्य उन व्याख्यानों को सुनते भी हैं। यहाँ क्यों कि कालक की नई ग्रन्थरचना थी इसी लिए पुराने खयालवाले शिष्यों में कुछ अश्रद्धा थी। चूर्णिकार और टीकाकार ने ठीक समझ कर अनुयोग शब्द का प्रयोग किया है।

हम आगे देखेंगे कि कालक ने लोकानुयोग और गण्डिकानुयोग की रचना की थी ऐसा पञ्चकल्पभाष्य का कथन है। इसी पञ्चकल्पभाष्य का स्पष्ट कथन है कि अनुयोगकार कालक ने आजीविकों से निमित्तज्ञान प्राप्त किया था। इस तरह सुवर्णभूमि जाने वाले कालक पञ्चकल्पनिर्दिष्ट अनुयोगकार कालक ही हैं और वे निमित्तज्ञानी भी थे। गर्दभ-विनाशक कालक भी निमित्तज्ञानी थे ऐसा निशीथचूर्णिगत वृत्तान्त से स्पष्टतया फलित होता है।^६ इस तरह निमित्तज्ञानी अनुयोगकार आर्य कालक और निमित्तज्ञानी गर्दभ-विनाशक आर्य कालक भिन्न नहीं किन्तु एकही व्यक्ति होना चाहिये क्यों कि दोनों वृत्तान्तों के नायक आर्य कालक नामक व्यक्ति हैं और निमित्तज्ञानी हैं। पहले हम कह चुके हैं कि प्राचीन ग्रन्थकारों ने दो

४ विशेष चर्चों के लिए देखो मुनिश्री पुण्यविनयजी लिखित प्रस्तावना, बृहत्कल्पसूत्र, विभाग ६, पृ० २०-२३

५ देखो—“ताई अज्जकालिया चित्तेति—एए मम सीसा अणुओग न सुणत्ति × × × × × ।” और, “ताई भिच्छा दुक्कठ करित्ता आदत्ता अज्जकालिया सीसपत्तासाण अणुओग कहव ।”—बृहत्कल्पसूत्र विभाग १, पृ० ७३-७४

६ देखो, निशीथचूर्णि, दराम वंदेश में कालक-वृत्तान्त—“तत्थ णो साहि त्ति राया भएणत्ति । त सम सीणो यिमित्तादिपुहिं भावेट्तेत्ति ।”—नवान प्रकाशित, कालिकाचार्य कथा, सङ्ग्रह १, पृ० १

क्रमेण जई यति चरथ चरक खचणाई क्षपणक । अत्र वृद्धाश्रवकग्रहण माहेश्वराश्रिताना प्रव्रज्यानामुप-
सत्त्वणार्थ । आजीविकग्रहण च नारायणाश्रितानाम् । तथा च वङ्कालके सहितान्तरे पठ्यते—

जलण हर सुगठ फेतव सई वहाणण खण्ण मण्णसु ।

दिक्खण्ण खायव्वा सराङ्गगहा कमेण खारुगथा ॥

जलण ज्वलन. साग्रिक इत्यर्थ । हर ईश्वरभक्त भट्टारक सुगठ सुगत बौद्ध इत्यर्थ । फेतव फेसवभक्त
भागवत इत्यर्थ । सई श्रुतिमार्गत मीमांसक । व्रह्मण व्रह्मभक्त वानप्रस्थ । खण्ण नग-क्षपणक । XXXX^{१०}

वराहमिहिर ने अपने वृहज्जातक, १५ १ में प्रव्रज्या के विषय में जो विधान दिया है वह उत्पल भट्ट के
कथन के अनुसार वङ्कालक के मतानुसार वराहमिहिर ने दिया है। उसी बात के स्पष्टीकरण में उत्पलभट्ट
वङ्कालक की प्राकृत गाययें उद्धृत करते हैं। यहाँ वङ्कालकाचार्य (वङ्कालकाचार्य) ऐसा पाठ होने से इस
प्राकृतविधान (गाययें) के कर्ता के जैन आर्य कालक होने के बारे में विद्वानों में संदेह रहा है। महामहो-
पाध्याय श्री पा० वा० काणे ने यह अनुमान किया है कि वङ्कालकाचार्य का कालकाचार्य होना सम्भवित है।^{११}
हम देखते हैं कि कालकाचार्य और इनके प्रशिष्य सुवर्णभूमि गये थे। सुवर्णभूमि से यहाँ वस्तुतः किस
पूर्व प्रदेश का उल्लेख है यह तो पूरा निश्चित नहीं है किन्तु, विद्वानों का खयाल है कि दक्षिण बर्मा से
लेकर मलाया और सुमात्रा के अन्त तक का प्रदेश सुवर्णभूमि बोला जाता था (देखो, डॉ० मोतीचन्द्र कृत,
सार्थवाह, नक्शा) जिसमें “वम्” या वका की खाड़ी भी आ जाती है। पोलोमवेग के दस्तुअरी के-
सामने वका द्वीप है। वका का जलडमकम्प मलाया और जावा के बीच का साधारणपथ है। डॉ० मोती-
चन्द्रजी लिखते हैं “का की रोंग की खातों मशहूर थीं। संस्कृत में वेंग के माने रोंगा होता है और
सम्भव है कि इस धातु का नाम उसके उद्गमस्थान पर से पड़ा हो।”^{१२}

उत्पल टीका की हस्तप्रतों का पाठ—‘वङ्कालकाचार्य’ और ‘वङ्कालक सहिता’ उन आचार्य
का सूत्रक हो सकता है जो सुवर्णभूमि में गये थे और जिनके प्रशिष्य सागरश्रमण सपरिवार सुवर्णभूमि में
(इस में “वङ्का” आ जाता है) रहते थे। सम्भव है येही आचार्य कालक के अलावा “वङ्कालक”
या “वङ्का-कालक” नाम से भी पिछाने जाते हों। यह भी हो सकता है कि शुद्ध पाठ कालकाचार्य
और कालक-सहिता हो किन्तु कालक के वङ्का-गमन की स्मृति में पाठ में अशुद्धि हो गई हो।
उत्पलभट्ट का कहना है कि वराहमिहिर ने प्रव्रज्या के विषय में (वृहज्जातक, १५ १) वङ्कालकाचार्य
(कालकाचार्य) के मत का अनुसरण किया है। पञ्चकल्पभाष्य और पञ्चकल्पचूर्णि गवाही देते हैं कि
कालकाचार्य ने उसी प्रव्रज्या के विषय का आजीविका से सविशेष अध्ययन किया था। अतः उत्पल-टीका में
वङ्कालकाचार्य कालकाचार्य है ऐसा मानना समुचित है।

ईसा की सातवीं शताब्दि आसपास रची हुई पञ्चकल्प-चूर्णि में लिखा है—^{१३}

लोगाणुओगे, अञ्जकालगा सञ्जेतवासिणा मणिया एत्तिय। सो न नात्रो सुहुत्तो जन्थ

१० वृहज्जातक (वेङ्कटेश प्रेस, बम्बई, स १६८०) उत्पलभट्ट टीका सह, पृ० १५६

११ देखो, महा पा० वा० काणे, वराहमिहिर पञ्च उत्पल, जर्नेल ऑफ द बोम्बे प्रान्त ऑफ द आर० ए०

एम० १६४८-४९ पृ० २७ से आगे

१२ डॉ० मोतीचन्द्र, सार्थवाह, पृ० १३०-१३१, १३४

१३ श्री आत्मारामजी जैन धानमंदिर, नटीदा, प्रवर्तक श्री कान्तिविजयजी शास्त्रमंडल, हस्तलिखित
प्रति नं० १२८४, पत्र २६ से उद्धृत

कन्याविधो विधे इत्यत्र। तस्य निम्नोऽयं ज्ञातृवर्गस्य निमित्तं वक्षिषः। पञ्च पराजने प्रियो। सन्ध्यादौ च रत्ना रतिवि पुष्पाग्रो मयस्य वपुःस्तम्ब—यस्य पशुसिद्धिः नो क्लेशः। निरुध्वा तदुरे कैलिय उग्रः। मयस्यस्तम्ब पुष्पाग्र—मनुष्य विचित्रोऽयं पञ्च न वा। पदमयः कदा वक्ष्यते। निरुध्वा—तदुरे क्लेशः। आशीरुध्वा मन्त्रिण— असाहि मम एवम्।” किं पुनः निमित्तम् इत्युक्ते एव। आशीरुध्वा तदुरे—अस्य एव गुणस्मिन्नाह। पञ्च तेषां सुते दाहे पश्चात्सुतोऽयं नृपः। पादविपुले धनमन्त्रे मन्त्र—मय रतिवि नमः तस्मात्तदुरे। तस्य पक्षिणः। संज्ञावीर्यो वि नृपः कन्याविधोऽयं अथवासाधः तनयस्यपुत्रि मन्त्रि। पदमन्त्रोऽयमर्थः किं तेषां नृपः।

उपयुक्तं चूर्णं वा तापय परं हि वि धाने मेघवी तिष्ठ प्रसन्न मे स्थिर न घृतं से, उनके लक्षणधारी ने वर जान कनक को वर मयिक कनक मुद्राय वि धाने पेरा सुतं निधनता नहीं लैय किन्तु प्रसन्न शिष्य प्रसन्न मे स्थिर रहे तब कनककार्य आशीरुध्वा के फल एवं और उनके निमित्त शान्त पडा। निम्न प्रसन्नानुर एवं वीं लक्षणान् राज ने उनको तीन प्रभ पूछ और इरेक प्रभ का लोक उत्तर होने पर एक एक लक्ष (सुवर्णमूय) देने को कहा। पहले प्रभ का उत्तर मिलने से कनकमय अन्ना करक दिव। दूसरे और तिसरे प्रभ के उत्तर मिलने पर अपना एक एक कुत्त दिव। लक्षणान् को पहले ही प्रभ के उत्तर मिलने से व प्रसन्न हुई इतने उठने तीसरा प्रभ वर दिव कि मनुष्य कन (नितने समन के कन) पेशी और पेशी व मही। वर तीसरे प्रसन्नही इतीत वशिरोप महान की है किन्तु घरे में आने निवार होगा।

कनक और कुत्त का देन कर कनककार्य ने कहा कि उनको इन चीजों की कनक नहीं (इतने तो घायल थीं)। इतने में (कनककार्य को निमित्तमन देनाने) आशीरुध्वा वा पञ्च और अन्नाग्रो को देखकर बोले—(इमे गुणस्मिन्ना अमी लक्ष मिली नहीं) वही हमारी गुणस्मिन्ना (होगी)। निम्न कनका कार्य ने पश्चात्सुतोऽयं की रचना की और पश्चात्सुत में तद्व के समान निवेदन दिवः किं पुनः रचना की है आर इनको मुनिने। कुत्तर तद्वने इत रचना को मान्य दिव। कनककार्य ने कनककार्यपुत्रिपुत्रो कनको (कनकपुत्रो) के शिर संज्ञावीर्यो (सुवर्णमूय कनको) कनई ने कनकम हुरीं। कनईने प्रसन्नपुत्रोऽयं मी कनय।

पञ्चताराचूर्णं वा कनकमय इत्यन्तं पुनः निरुध्वापूर्णं पञ्चप्रसन्नान् म पात्र कया है। कनका तद्वदन्त पश्चात्सुत पञ्चताराचूर्णं पञ्चताराचूर्णं से प्रतीय है और है। त और व वी लक्ष में कन मुखा है। कनकमयान् वी प्रसन्न कनाने निमित्तमिच्छित है—

मेहासीतीतमो औरप्रिय कनकमय कनक।
तन्मन्त्रिणश्च वर तो निमित्तम् इत मन्त्रिणो म
कनिकपुत्र तेषां च न वातो वारिणो मुद्रुध्वा त।
कन किरो होर छेदे, निरुध्वा वर। इ केरुध्वा म
तो एव व कोमन मन्त्रिणो वर वर तो पश्चात्सुत।
आशीरुध्वास्तम्ब, कनिकपुत्र दाहे निमित्त त म।
वर तमि कनिकपुत्र, वरिष्ठ निमित्तमन्त्रिणकति।
कनकाहने वरिष्ठ पुष्पाग्रम तिष्ठ पुष्पाग्रो म
पशुसिद्धि प्रसन्न, तिष्ठ वरुध्वा व कैलिय उग्र।
वशिष्ठ पुष्पाग्र, मनुष्य व पेशी व व वशि म

पदमाए व से कडग, देइ मह सयसहस्समुल्ल तु ।
 त्रितियाए उडल तु, ततियाए नि कुडल वितिय ॥
 षाजीविता उडडित, गुरुदक्खिण तु एय अरु ति ।
 तेहिं तय तु गहित, इयरोचितकालकज्ज तु ॥
 णट्ठग्गि उ सुत्तमी, अत्थग्गि अणट्ठे तादे सो उण्ड ।
 लोणणुजोग च तहा, पढमणुजोग च दोऽवेए ।
 बह्वा णिमित्त तहिय, पढमणुयोगे य हाति चरियाड ।
 जिण चक्कि दसाराण, पुच्चममाइ णिग्गहाड ॥
 ते काऊण तो सो, पाडलिपुत्ते उडडितो मय ।
 वेइ क्त मे किनी, अणुग्गहट्ठाए त सुण्ड ॥
 तो सघेण णिसत्त, सोऊण य से पडिच्छित्त त तु ।
 तो त पतिष्ठित तु, णगरग्गमी कुसुमणामग्गि ॥
 एमादोण करण, गहणा णिज्जग्गणा पक्कप्पो उ ।
 सगहणीय य करण, अप्पाहाराण उ पक्कप्पो ॥^{१४}

पहले पञ्चकल्पचूर्ण का प्रताया हुआ वृत्तान्त यहाँ पर है, और यह भाष्यगत वृत्तांत ही चूर्ण का मूल है। भाष्यगाथा में स्पष्टीकरण है कि निमित्त सिद्धि के लिए कालकाचार्य प्रतिष्ठान नगर को गये और वहाँ उन्होंने आजीविकों से निमित्त पढ़ा। पढ़ने के बाद किसी समय वे वट वृक्ष के नीचे स्थित थे जहाँ 'सालाहण-नरिन्द' जा पहुँचा और कालक से तीन प्रश्न पूछे। प्रश्न और गुरुदक्षिणा वाली बात दोनों ग्रंथों में समान है किन्तु भाष्य में आगे की बातें कुछ विस्तार से हैं। भाष्यकार कहते हैं कि इस प्रसङ्ग के बाद कालकाचार्य अपने उचितकाय में—धर्मकार्य में—लगे। सत्र नष्ट होने से और अर्थ अन्तर्गते होने से (मतलब कि सत्र दुर्लभ हो गये थे किन्तु प्रतिपाद्य विषय का अर्थज्ञान शेष था।) इन्होंने लोकानुयोग और प्रथमानुयोग इन दोनों शास्त्रों की रचना की। लोकानुयोग में निमित्तज्ञान था, और प्रथमानुयोग में जिन, चक्रवर्ती, दशर इत्यादि के चरित्र थे। इस रचना के बाद वे पाटलिपुत्र में सत्त्व के समस्त उपस्थित हुए और अपनी ग्रन्थरचना सुनने की विज्ञप्ति की। ग्रन्थों को सुनकर इनको सत्त्व ने प्रमाणित किये—मान्य करने। वे शास्त्रग्रन्थ माने गये। इन सत्र का करना, निरूद्ध करना इत्यादि को जैन परिभाषा में 'प्रकल्प' कहते हैं। और सत्त्वग्रहणी इत्यादि की रचना भी प्रकल्प बोली जाती है।

इस तरह हम देखते हैं कि आर्य कालक निमित्तशास्त्र के उद्देष्टे परित्त ये और प्रव्रज्या के विषय में (निमित्तशास्त्र का) इन्होंने आजीविकों से सविशेष अध्ययन किया था। वे उद्देष्टे प्रथवर्ता थे जिन्होंने प्रथमानुयोग, लोकानुयोग इत्यादि की रचना की। इस लोकानुयोग में निमित्तशास्त्र अन्तर्गता है। अतः वर्यों कि प्रव्रज्या के विषय में ही बगहमिहिर बह्मकालक के मत का अनुसरण करते हैं और उसी विषय की उनकी स्त्री हुई गाययें उत्पलमट्ट ने उद्धृत की हैं। हमें विश्वास होता है कि 'बह्मकालक' से आर्य कालक ही उद्दिष्ट हैं। हमें यह भी खयाल रखना चाहिये कि उत्पलमट्ट ने श्रवतारित की हुई गाययें उसी प्राज्ञत में हैं जिसमें जैनशास्त्र रचे गये हैं।

इस चर्चा से यह फलित होता है कि आर्य कालक, अनुयोग-कार कालक, निमित्तवेत्ता कालक

१४ पञ्चकल्पभाष्य, सुनिष्ठी दत्तविजयजी शास्त्रसमग्र (आ आत्मारामजी जैन शानमन्दिर, बरोदा), हस्तलिखित प्रति न० १६७३, पृष्ठ ५०

ऐतिहासिक व्यक्ति क, उनमें एकमें बरामिहिर के देखी की और ई. स. की ६वीं शताब्दी में उपलब्ध क समस्त की कल्पना की एकमें या उत्तर ग्रंथ मिलता था।

यह कल्पना बरामिहिर के बुद्धमार्ग में या पूर्णतः ही। प्रथम के बाद विषय बने एक आरम्भिक म आर कल्पना पूर्णतः होने का। बाद वरिष्ठ का उत्तर ईसा की प्रथम शताब्दी के अन्त में माना जाता है। अथवा कल्पना बरामिहिर क पूर्णतः है। बरामिहिर का उत्तर एक सन् ४२० या ई. स. ५५५ अथवा मध्य ५५५ है। इस उत्तर के अन्तर्गत कल्पना उत्तर का मध्य में जाने लगा हा नहीं लगता, बल्कि ईसा की ५वीं शताब्दी में उत्तर में एक सुन्दर बस हुए के और अथवा एक उत्तर उत्तर में था। अथवा आर कल्पना बरामिहिर क पूर्णतः ही है। इस रीति बने है कि अनुसन्धान निम्नलिखित कल्पना और निम्नलिखित निम्नलिखित कल्पना एक ही है और वही मध्य मूल में गये थे।

यों आर की सम्प्रदाय निम्न है An Annamese text gives some particulars of an Indian named Khaudala. He was born in a Brāhmana family of Western India and was well-versed in magical art. He went to Tonkin by sea, probably about the same time as Jivaka. He lived in caves or under trees and was also known as Co-la-cho-la (Kaldācharya—black preceptor ?)¹²

इसका मतलब यह है कि कल्पना-बन्धन क किसी प्रत्य में निरा है कि पश्चिमी भारत की ब्रह्मचरिणी का कोई एकद्वन्द्व नामक व्यक्ति वही था या अथवा वही वही है। अथवा पश्चिम (पश्चिम) म था। यह व्यक्ति ब्रह्म-संस्थित कल्पना म मिलता था। वेने कि उत्तर में था या पृथ्वी में था पुरा निम्न कथा का और उत्तर का आचार्य था।

यों सम्प्रदाय का मत है कि यह कल्पना था वही कल्पना म कल्पना और पश्चिम गये कि उत्तर मही मही मही था था। अथवा यह कल्पना ई. स. ५५५ अथवा पश्चिम में था। इसी कल्पना की कल्पना के निरा म यों ई. स. की ५वीं शताब्दी में निरा कल्पना म इन्हीं मही निम्न है—

"Khaudala is not mentioned in any of the authentic Chinese sources which speak of the other three Buddhist monks Māraṣivaka, Saṅgha-Verman and Kalyāṇaruci who were in Tonkin during the 3rd century A.D. But he is referred to for the first time (loc. cit. P. 217) in an Annamese book—Cho Chon Phap Van Phat Bāh book agi las of the 14th century. The text says 'Towards the end of the reign of Long Han (163-185 A.D.) Jivaka was travelling. Khru-da-la (Kru-to-lo = Khaudala) arrived about

12. ऐतिहासिक बरामिहिर के निम्न ग्रंथों में।

इसका मतलब यह है कि उत्तर का वही कथा।

—आचार्य विश्वसप्तमसूरि, पृष्ठ ७०

१. बरामिहिर का उत्तर उ. म. ५५५ या ई. स. ५५५ कल्पना है। उत्तर का उत्तर के निरा है। इतिहास कल्पना वही मही ई. स. ५५५ मही।

२. उत्तर का उत्तर इतिहास कल्पना, पृ. १२। बरामिहिर के है।

३. वही, पृ. १२। और इतिहास Le Bonchikras et Alarim, Bulletin d'Académie Française d'Extrême-Orient, Vol. XXXII.

the same time from Western India He had another name Ca-la-cha-lo (Kīa-lo-cho-lo = Kālācārya) ”

डॉ बागची आगे अपने पत्र में लिखते हैं कि ‘क्यों कि मारजीवक चीनी आवार से ई० स० २६० और ई० स० ३०६ के बीच में वहाँ दौरा लगाता था इस लिए अनाम के इस ग्रन्थ में पायी जाती हकीकत ठीक नहीं लगती।’^{११} यह ठीक है कि जीवक का समय ई० स० २६० से ३०६ मानना चाहिये न कि ई० स० १६८—१८८ जो अनाम के ग्रन्थ का कहना है। किन्तु ई० स० १४ वीं शताब्दी में बने हुए इस ग्रन्थ के कर्ता को पूरी हकीकत वास्तविक रूप में मिलनी सुविधा है। फिर भी जिस तरह जीवक के अनाम और टोन्किन में जाने की बात विश्वसनीय है इसी तरह कालाचार्य के अनाम जाने की हकीकत सम्भवित हो सकती है।

क्या यह अनाम की परम्परा में इन्हीं कालकाचार्य की स्मृति तो नहीं जो विद्या-मन्त्र निमित्त के शाता थे, जो सुवर्णभूमि में विचरे थे, जिनका गुफाओं में और पेड़ों के नीचे रहना मानना युक्तिसङ्गत है और जो पश्चिमी भारत के रहनेवाले थे ? वे जन्म से ब्राह्मण हो सकते हैं, कई सुप्रसिद्ध जैनाचार्य जन्म से ब्राह्मण थे। जैन साधु गुफाओं में भी रहते थे। और पेड़ों के नीचे रहने वाली हकीकत कालकाचार्य के बारे में सच्ची है। उपर्युक्त पञ्चकल्पभाष्य में स्पष्ट लिखा है कि सातवाहन नरेन्द्र कालकाचार्य को मिले तब आर्य कालक वटवृक्ष के नीचे निविष्ट थे। **कालकाचार्य पेड़ों के नीचे रहते थे।** अनाम के ग्रन्थ का यह कहना कि कालाचार्य गुफाओं में और पेड़ों के नीचे रहते थे वह इस वस्तु का द्योतक है कि वे पुरुष गृहस्थी नहीं किन्तु साधु-जीवन गुजारने वाले थे। और जब हमें प्राचीन जैनग्रन्थों (उत्तराध्ययननिर्युक्ति, बृहत्कल्पभाष्य इत्यादि) की सार्ची मिलती है कि कालकाचार्य सुवर्णभूमि में गये थे तब अनाम परम्परा के कालाचार्य वाली हकीकत में इसी कालकाचार्य के सुवर्णभूमि-गमन की स्मृति मानना उचित होगा।

कालाचार्य या कालकाचार्य के सुवर्णभूमिगमन का कारण भी दिया गया है। कालक की ग्रन्थरचनायें जिनको पाटलिपुत्र के सङ्घ ने भी प्रमाणित की थीं उन्हें खुद उनके शिष्य भी (उज्जैन में) नहीं सुनते थे। आर्य कालक इसी से निर्विण्ण हो कर देशान्तर गये। सुवर्णभूमि में जहाँ उनके मेधावी श्रुतशानी प्रशिष्य सागरश्रमण थे वहाँ जाना आर्य कालक ने उचित माना।

अनाम की परम्परा का जो निर्देश है कि कालाचार्य पश्चिमी भारत के ब्राह्मण थे उसको भी सोचना चाहिए। कालक-कथानको से यह तो स्पष्ट है कि इनका ज्यादा सम्बन्ध उज्जैन, भरुच (भरुकच्छ) और प्रतिष्ठानपुर से रहा। अत आर्य कालक पश्चिमी भारत के हो सकते हैं, और पूर्व में अनाम परम्परा उनको पश्चिमी भारत के मान ले यह स्वभाविक है। कालाचार्य-कालकाचार्य के जन्म से ब्राह्मण होने के विषय में हम देख चुके हैं कि यह बात असम्भव नहीं, कई प्रभाविक जैन आचार्य पहले श्रोत्रिय ब्राह्मण परिडत थे। और आर्य कालक के विषय में एक कथानक भी है जिससे वह ब्राह्मणजातीय थे ऐसा मान सकते हैं। आवश्यक-चूर्णि और कदावली (ई० स० १२०० के पहिले रचा हुआ, शायद ई० स० ६ वीं शताब्दि में रचित) में एक कथानक है जिस में बताया गया है कि कालक तुलसीपुरी नगरी में भद्रा नामक ब्राह्मणी के सहोदर थे। भद्रा के पुत्र दत्त ने उस नगरी के राजा को पदभ्रष्ट करके राज्य ले लिया और उसने बहुत यज्ञ किये। इस दत्त के सामने कालकाचार्य ने यज्ञों कि निन्दा की और यज्ञ का घूरा फल कहा। इस से दत्त ने आचार्य को कैद किया। आचार्य के भविष्यकथन के अनुसार राजा दत्त बूरे हाल मरा।^{१२} यज्ञफल और दत्त के भविष्य

१६ डा बागचीनी द्वारा दी गई प्रस्तुत सूचना के लिए मैं उनका ऋणी हूँ।

१६थ देखो, कालकाचार्य-कथा (श्री नवाथ प्रकाशित) पृ० ४० आवश्यक-चूर्णि, भाग १, पृ ४६५-४६६ में भद्रा को “धिन्नातिणी” कहा है। भद्रा ब्राह्मणधर्मी होने से इसके लिए जैन लेखक ने

कथन के कथन से स्पष्ट होता है कि यह कालक निमित्त के कथनों के कथने करते थे। इस तरह इस के मनुष्य आर्य कालक और अग्रज परम्परा के कालाचार्य ब्राह्मण होने की अवधि मिलती है। दोनों कथनों में कालक को निमित्त मय-विषय-कथन होने का भी स्थान है।

व्यक्तिगत कालक का अभिनय ज्ञानिय एवम् यः। यही कहा जाये। आत्मिक कृति इत्यदि के अर्थक कथनक म कालाचार्य का अभिनय इस भी राज होता है। यह भी विचारणीय है।

ज्ञानिय का नाम नीलम् यः। और ज्ञानिय मनुष्यिन् कथन कथन कालक के अभिनय का निरीक्षण कृति है कि निरुक्त आचार्य के कथनानुसार के (ज्ञानिय मनुष्यिन्) कालाचार्य के अभिनय का। मय निरीक्षण कृति मय अभिनय मय मय का (ई. स. १७९ आचार्य) पर मय मय नहीं था इसी लिए ज्ञानिय निमित्तक म नहीं ज्ञानिय। कालाचार्य और निरुक्त के कथनमय के बीच में बीच बीच अन्तर होगा किन्तु निमित्त को इस विषय में व्यक्तिगत विषयनीय परम्परा मिल न करेगी। आने निमित्तक करने है कि ज्ञानिय के अभिनय कथनमय ने केन्द्र हीचा ही निमित्त ज्ञानिय का पुराणिक और कथने कायम मय। पुराणिक ब्राह्मणका होने से ज्ञानिय मनुष्यिन् भी ब्राह्मणकयी होने। अन्त कालाचार्य के "न दोनों अभिनय केन कथन" हाथ का कालाचार्य के निमित्त कथने से बहिर कथने की पारिस्थिति कथनी न होती केन्द्र कि आचार्य कृति आचार्य (विषय निमित्तकयी) कथनक म कथन है। अभिनय होने पर भी अन्त ज्ञानिय मनुष्यिन् ब्राह्मणकयी हा तब के तब ज्ञानिय कथनमय नहीं। अन्त कालक मय मय से ब्राह्मणकयी हा तब का ज्ञानिय अभिनय ज्ञानिय मनुष्यिन् ब्राह्मणकयी होने का सुस्पष्ट ही होता है। ब्राह्मणकयी होने पर भी कथनिक ज्ञानिय मनुष्यिन् कथनक म अभिनय है, इस दोनों के मय के ज्ञानिय म कालक को स्पष्टता की। इस ही ज्ञानिय दोनों कथन कथन कथनका में कालक के अभिनय कथने कथने है। वे दोनों एक म य मय मय मय मय मय मय से ही उनका कथन कथन अभिनय होने का अनुमान होता है।

तुलसीदास (य तुलसीदास) मय की की। यह कथन इस में मयमय मय मय (Tulsi Das) मय से निमित्तक कथनी मय की होती।^{११} कालाचार्य का पञ्चम पञ्चम कथन, मयमय और मयमयपुर से यह इस से तुलसीदास का मय का पञ्चम मय मय मय मय है किन्तु यह कथनी भी यह निमित्तक से कथनी कथन मय।

भी मय मयमय कथनकाचार्य कथन म मय मय मयमय (कथन ११ के निमित्त कथने कथने)

मय मयमय मयमय मयमय और मयमय के मयमय में कथनको को निमित्तक भी कहा गया है मय मय मयमय मयमय मयमय मयमय के (मयमयमय) कथनो के कथनकाचार्य की मयमय (कथन की की) को मयमय मयमय कथन है मय मय की है।

१. कथन मयमय कथनकाचार्यकथन, १. ४०

११. कथनी, १

११. केन्द्र कथनीका कथनी कथन-कथन-मयमय कथनकाचार्यकथन कथनीकथन कथनी। कथनो कि कथन मयमय कथनी कथनकाचार्यकथन — कथनीकथनी कथनी १. कथनकाचार्यकथन (कथन मयमयकथन), १. १ कथनकाचार्यकथनीकथनी कथनकाचार्य (कथन १४१) के ज्ञानिय मनुष्यिन् को कथनक म अभिनय कथने है केन्द्र कथनकाचार्यकथनी, (कथन), १. कथनी, १. १. केन्द्र कथनीकथनीकथनीकथनी मयमय में भी कथनी कहा कथन है।

११. कथन कथनकथनी कथन का मय मयमय कथन मयमय कथनी है कथनी से कथनकाचार्यकथनी मयमय कथनी कथनी है।

कथानकों से प्रतीत होता है कि इन लेखकों को सुवर्णभूमि का ठीक पता नहा रहा होगा। इसी लिए प्रभाव-चरित्र के कर्ता (समय वि० स० १३३४=ई० स० १२७७) सागर को उज्जैनी में उसे कहते हैं। और दूसरे लेखक सुवर्णभूमि के उजाय स्वर्णपुर कहते हैं। कई लेखक प्रदेश का नाम छोड़ देते हैं या दूर देश या देशान्तर ऐसा अस्पष्ट उल्लेख करते हैं। इस से यह स्पष्ट होता है कि इन पिछले लेखकों के समय में कई परम्परायें विच्छिन्न थीं। और कई राते उनकी समझ में आ न सकी। ऐसे संयोग में हमारे लिए यही उचित है कि हम भाष्यकार, चूर्णिकार, कथावलीकार और मलयगिरि के कथनों में ज्यादा विश्वास रखें और हो सके वहाँ तक इन्हीं साक्षियों से कालकविप्रथक खड़ी होती समन्याया को सुलभाने का प्रयत्न करें। हम देख चुके हैं कि कालक ऐतिहासिक व्यक्ति थे न कि काल्पनिक। निमित्तज्ञाती, अनुयोगकार आये कालक सुवर्णभूमि में गये थे ऐसा निर्युक्तिकार, भाष्यकार और चूर्णिकार का कहना है जिसमें सन्देह रखने का कोई कारण नहीं।

लेकिन सुवर्णभूमि किस प्रदेश को कहते थे ? सुवर्णभूमि का निर्देश हमें महानिर्देश जैसे प्राचीन ग्रन्थों में मिलता है। डॉ० मोतीचन्द्र लिखते हैं—“महानिर्देश के सुवर्णद्वीप और सुवर्णभूमि को एक साथ लेना चाहिये। सुवर्णभूमि, नेपाल की खाड़ी के पूरव के सब प्रदेशों के लिए एक माधारण नाम था, पर सुवर्णद्वीप एक भौगोलिक नाम है। अर्थशास्त्र (२।२।२८) के अनुसार सुवर्णद्वीप से तैलपणिक नाम का संकेत या लालचन्दन आता था। यहाँ का अगर पील और लाल रंगा का बीज का होता था। उससे अच्छा चन्दन भकासार और तिमोर से, और मससे अच्छा अगर चम्पा और अनाम से आता था। सुवर्णद्वीप से दुबल और पत्रोर्ण भी आते थे। सुवर्णद्वीप की पहचान चीनी विन्लिन ने की जाती है जो फूतान के पश्चिम में था।”^{१४}

सुवर्णभूमि और सुवर्णद्वीप ये दोनों नाम सागरपार के पूर्वी प्रदेशों के लिए प्राचीन समय से भारत-वासियों को सुपरिचित थे। जातकम्पाय, गुणादय की (अभी अनुपलब्ध) वृहत्कथा के उपलब्ध रूपान्तर, कथामोश और विरोधत बौद्ध और दूसरे साहित्य के कथानकों में उनके नाम हमेशा मिलते रहते हैं। एक जातकम्पाय के अनुसार महाजनक नामक राजकुमार धनप्राप्ति के उद्देश से सोदागरों के साथ सुवर्णभूमि को जानेवाले जहाज में गया था। दूसरी एक जातकम्पाय भस्वच्छ से सुवर्णभूमि की जहाजी मुसाफिरी का निर्देश करती है। सुपाय-जातक में ऐसी ही यात्रा विस्तार से दी गई है।^{१५}

गुणादय की वृहत्कथा तो अप्राप्य है किन्तु उससे प्रने हुए बुधत्वामि लिखित वृहत्कथाश्लोकसङ्ग्रह में सानुपाय की सुवर्णभूमि की यात्रा बताई गई है। कथासरित्सागर में सुवर्णद्वीप की यात्रायात्रा के कई निर्देश हैं। कथाकोश में नामदत्त को सुवर्णद्वीप के राजा सुन्द ने बताया ऐसी कथा है।^{१६}

वृहत्कथा के उपलब्ध रूपान्तरों में समने प्राचीन है सत्तदाय वाचक कुत वसुदेवहिण्ड (स्वना-काल-ई० स० ३०० से ई० स० ५०० के बीच)। सार्थ के साथ उक्तल में ताम्रलिति (वर्तमान ताम्रलुक) की ओर जाते हुए चारुदत्त को रास्ते में लूटेरा की भट होती है, लेकिन वह पच जाता है। सार्थ से उसे अलग होना पड़ता है और वह अकेला प्रियगुपट्टण पहुँचता है जहाँ पहचानवाले व्यापारी की सहाय से वह नया माल ले कर तरी रास्ते व्यापार के लिए जाता है। चारुदत्त अपना वृत्तान्त देता है—“पिछे मैंने जहाज को सब किया, उस में माल भरा, खलासियों के साथ नाकर भी लिये राज्यशासन का पट्टक (पासपोर्ट)

१४ डॉ० मोतीचन्द्र, सार्यवाह, पृ० १३४

१५ जातक, भाग ६ (शिल्पा में), पृ० २२, वही, भाग ३, पृ० १२४, भाग ४, पृ० ८६, और जातकमाला, न० १४

१६ कथासरित्सागर (१८६३ प्रकाशन), तरङ्ग ५४, श्लो० ८३ से आगे, ६५ आगे, तरङ्ग, ५७, ७२ से आगे, पृ० २७६, २६७, तरङ्ग, ८३, ३३, ६२, तरङ्ग, १२३ ११० कथाकोश (Lawney's Ed.) पृ० २८-२९.

ग्रीक-लाटिन ग्रन्थकार भी सुवर्णभूमि, सुवर्णद्वीप का उल्लेख करते हैं। क्रिसी (Chryse जिसका अर्थ सुवर्ण होता है) द्वीप का, पोम्पोनिग्रस मेल (ई० स० ४१-५४) अपने De Chorographia में उल्लेख करता है। प्लिनी, टॉलेमी वगैरह ग्रन्थकारों के वयानों में, और पेरिप्लस में भी, इसका उल्लेख है। टॉलेमी सिर्फ क्रिसी-द्वीप के बजाय Chryse Chora (सुवर्णभूमि) और Chryse Chersonesus (सुवर्ण-द्वीपकल्प) का निर्देश करता है।

अरबी ग्रन्थकारों के पिछले वयानों को यहाँ विस्तारभय से छोड़ देंगे। किन्तु इन सब साक्षियों की विस्तृत समीक्षा के बाद डाक्टर रमेशचन्द्र मजुमदार ने जो लिखा है वही देख लें। आप लिखते हैं—

“The Periplus makes it certain that the territories beyond the Ganges were called Chryse It does not give us any means to define the boundaries more precisely, beyond drawing our attention to the facts that the region consisted both of a part of mainland as well as an island, to the east of the Ganges, and that it was the last part of the inhabited world To the north of this region it places “This” or China In other words, Chryse, according to this authority, has the same connotation as the Trans-Gangetic India of Ptolemy, and would include Burma, Indo-China and Malaya Archipelago, or rather such portions of this vast region as were then known to the Indians Ptolemy’s Chryse Chersonesus undoubtedly indicates Malaya Peninsula, and its Chryse Chora must be a region to the north of it Now we have definite evidence that a portion of Burma was known in later ages as Suvarnabhūmi According to Kalyāni Inscriptions (Suvarnabhūmi-raṭṭa-samkhāta Rāmaññadesa), Rāmaññadesa was called Suvarnabhūmi which would then comprise the maritime region between Cape Negrais and the mouth of the Salvin There can also be hardly any doubt, in view of the statement of Arab and Chinese writers, and the inscription found in Sumātrā itself, that the island was also known as Suvarnabhūmi and Suvarnadvīpa There are thus definite evidences that Burma, Malaya Peninsula and Sumātrā had a common designation of Suvarnabhūmi, and the name Suvarnadvīpa was certainly applied to Sumātrā and other islands of the Malaya Archipelago”³²

इस तरह डा० मजुमदार के अन्वेषण से वर्मा, मलय द्वीपकल्प, सुमात्रा और मलय द्वीपसमूह से अभी पिछले ज्ञाते प्रदेशों के लिए सुवर्णभूमि शब्द प्रचलित था, और विगेप सुमात्रा और मलयसमुद्रधूमि (Malaya Archipelago) का द्वीपसमूह सुवर्णद्वीप कहा जाता था।

बृहत्कल्पसूत्र की भाष्य-गाथा में, और उत्तराध्ययननिर्युक्ति में “सुवर्ण” शब्द है जिससे सुवर्ण-भूमि या सुवर्णद्वीप दोनों अर्थ घटमान होते हैं। किन्तु चूर्णिकार और टीकाकार (मलयगिरि) जैसे बहुश्रुत विद्वानों ने अपने को प्राप्त आधारग्रन्थ और प्राचीन-परम्परागत ज्ञान के अनुसरण में सुवर्णभूमि अर्थ दिया है। इस लिए कालकाचार्य दक्षिण-वर्मा, उसके पूर्व के और दक्षिण के प्रदेशों में विचरे थे ऐसा अर्थ घटाना ठीक होगा। वहाँ से आगे वे कहाँ तक गये, और “अज्ज कालग” ने ग्रेप जीवन में क्या क्या किया,³³

३२ डा० रमेशचन्द्र मजुमदार, सुवर्णद्वीप, भाग १, पृ० ४८

३३ आर्य काल के शेष जीवन के बारे में अगर भाष्यकार और चूर्णिकार को कुछ और भी पता होगा

इस तरह हम देखते हैं कि महावीर-स्वामी के पश्चात् करीब पाँचसौ वर्ष में दूसरे समुद्रयात्रा के साथ जैनो ने भी पूर्व में और उत्तरपूर्व में अपने सिद्धान्तों का प्रचार करने के प्रयत्न किये हंगि, और बंगाल में ई० स० की पाँचवीं शताब्दी तक जैना के वह प्रयत्न चालू थे। अतः इसने भी पूर्व में वर्मा, अनाम इत्यादि में तथा सुवर्णभूमि से पिछाने जाने प्रदेशों में ऐसा प्रयत्न होने का अगर प्राचीन जैन ग्रन्थों का प्रमाण मिले तब वह अमूल्य और अशक्य नहीं लग सकता। कम से कम वर्मा, आसाम और नेपाल में जैनाचार्यों के जाने का अनुमान तो हरेक को ग्राह्य होगा। दक्षिण वर्मा से पैदल रास्ते में जैनाचार्य, आगे भी, सुवर्णभूमि से पिछाने जाते प्रदेशों में, जा सकते थे और गये हंग।

आर्य कालक के समय के जारे में आगे विचार होगा। उनका समय, जैसा कि आगे देखेंगे, ई० स० पू० १६२ से १५१ या ई० स० पूर्व १३२ से ६१ का आसपास का है उस समय में भारतीय व्यापारी इन प्रदेशों में जाते थे वह हम देख चुके हैं। डॉ० मजुमदार लिखते हैं—

“The view that the beginnings of Indian Colonisation in South-East Asia should be placed not later than the first century A D is also supported by the fact that trade relations between India and China, by way of sea, may be traced back to the second century B C³⁶ As the Chinese vessels did not proceed beyond Northern Annam till after the first century A D, it may be presumed that the Indian vessels plied at least as far as Annam even in the second century B C As the vessels in those days kept close to the coast, we may conclude that even in the second century B C Indian mariners and merchants must have been quite familiar with those regions in Indo-China, and Malaya Archipelago, where we find Indian colonies at a later date”^{36A}

मगर जैनाचार्यों की जहाजी सफर का, समुद्रगमन का, अनुमान करना मुश्किल है। किन्तु वे खुशकी रास्ते से जा सकते थे। इस में भी बड़ी नदी नदियाँ तो आती ही हैं। नदी नदी नदियों के पार करने में जैन श्रमण नाव में बैठ सकते हैं। इस विषय की विस्तृत चर्चा बृहत्कल्पसूत्र, उद्देश ४ सूत्र ३० से आगे, और इन सूत्रों की भाष्यगाथाओं (गाथा ५६२०) में मिलती है। गन्ना या शोण (और सिन्धु, नर्मदा) जैसी भारतीय बड़ी नदियाँ पार करनेवाले जैनाचार्यों ने ब्रह्मपुत्रा, ईरावदी जैसी नदियाँ भी नौ में पार की होगी। इस में कोई प्रतिबन्ध नहीं है। किनारा सामने नजर में आ सका ऐसे जलमार्ग में नाव का उपयोग हो सकता है। नदी नदी ऐसी नदियों के रास्ते में भी ऐसी कड़ जगह (या पहाड़ी दून प्रदेश) होती हैं जहाँ जल सूख गहर होता है लेकिन सामनेवाला किनारा नजरा में दूर नहीं होता। और इन्हीं नदियों में ऐसे भी जलमार्ग होते हैं जहाँ पाँव ऊपर उठा कर चल कर भी उनको पार कर सकते हैं जैसी कि बृहत्कल्पसूत्रकार “एग पाय जले किचा एग पाय थले किचा” इत्यादि शब्दों में अनुज्ञा देते ह। इस तरह अगर खुशकी रास्ते से, बीच में आनेवाली नदियों को नाव में बैठकर या चलकर पार करके, दक्षिण वर्मा, चम्पा, मलाया इत्यादि प्रदेशों में जाना शक्य होता था तब अज कालग, सागर श्रमण और दूसरे जैन श्रमणों का सुनय-भूमि-गमन धर्मविरुद्ध, शास्त्रविरुद्ध नहीं था।

३६ लोउंग पओ (T'oung Pao), २३ (१९१२), पृ० ४५७-६१, इन्डियन हिस्टोरिकल क्वार्टरलि, १४, पृ० ३८०

३६ अ टा० आर० सी० मजुमदार, ओरिएन्टल इन्डिया कॉलनायक्शन् इन साउथ ईस्ट एशिया (१९५५), पृ० १३

Kia Tan, refers to a land route between Annam and India (Journal Asiatique, II-XIII, 1919, p 461) ⁴⁰

आवास के लिए तो सागर-गमन और नावरोहण निषिद्ध माध्यम नहीं होता है।⁴¹ वसुदेवहिण्ड-अन्तर्गत चारुदत्त-स्थानक का भी यही ध्वनि है, व्यापार के लिए जैन आसक द्वीपान्तर्गम जहाजा से जाते थे। ज्ञाताधर्मकथासूत्र में भी रत्नद्वीप पहुँचे हुए वणिजों का प्रताप है। अगर किसी प्रदेश में जैन गृहस्थों की वसति न हो तो वहाँ जैन साधु साधवियों का विहार अतीव घटित होता है क्यों कि आहार के बारे में नियमों का पालन करना मुश्किल हो जाता है। सागर-अगम सपरिवार सुवर्णभूमि में वे ऐसे निदेश का मतलब यह भी है कि वहाँ जैन गृहस्थ (साहसिक सोदागर) ठीक ठीक संख्या में मौजूद थे। इस तरह इस समय में (ई० स० पूर्व ५१-६०) भारतीय व्यापारियों का सुवर्णभूमि में जाना शुरू हो चुका था। व्यापार के लिए हरेक सम्प्रदाय के वणिक् जाते थे—जैन, बौद्ध या हिन्दू कोई भी हो। जैनाचार्य के वहाँ सपरिवार विहार के इस विश्वसनीय ज्ञान का निष्कर्ष यह है कि ईसा के पूर्व की पहली दूसरी शताब्दिया में भारतीय सोदागर और भारतीय संस्कृति के सुवर्णभूमिगमन का हम एक और प्रमाण मिलता है।

धर्म के प्रचार के लिए मिद्धि—वित्रासिद्धि या मन्त्रसिद्धि—इत्यादि के प्रयोग करने का जैनाचार्यों के लिए निषिद्ध नहीं था। ऐसी प्रभावना के कई दृष्टान्त मिलते हैं और ऐसे आचार्यों को प्रभावित आचार्य कहते हैं। आर्य वज्र, आर्य लघुद, आर्य पादलित जैसे प्राचीन आचार्यों के ऐसे कार्य सज्ज को मान्य रहे थे। साध्वी को बचाने के लिए आर्य कालक ने जो किया वह भी धर्मविरुद्ध नहीं गिना गया। शकृवल में और भागत में भी कालकाचार्य ने अपने विद्या, मन और निमित्त ज्ञान का परिचय दिया। ऐसे बड़े बड़े आचार्यों को प्रभावित आचार्य कहते हैं। ऐसे उद्भुत आचार्यों के आचरण में⁴² शकृ की ज्ञात तो दूर रही, वे आगे दूसरे आचार्यों और मुनिव्रा के मार्गदर्शक भी गिने जाते हैं। आर्य वज्र, आर्य पादलित, आर्य कालक आदि स्थविर प्रभावक आचार्य माने गये और प्रभावक चरित्र में इनके चरित्र भी दिये गये। प्रभावशाली, बहुश्रुत, वृद्ध जैन आचार्य धर्माचरणविषयक मामलों में प्रमाणभूत गिने जाते हैं और जहाँ शास्त्र का पूरा खुलासा अनुपलब्ध हो या शास्त्रजन्य समझ में न आवे वहाँ ऐसे पट्टधरा, युगप्रधाना, स्थविरों के मार्गदर्शन और कार्य प्रमाणभूत होते हैं।

श्रुतधर अनुयोगमार स्थविर आर्य कालक साध्वी को बचाने के लिए पारशकृल शकृल गये और वहाँ से शका को ले आये और गर्दम का उच्छेद करवाया। आज तक आर्य कालक का यह कथानक जैन समाज में (विशेषतः श्वेताम्बर जैन सज्ज में) अतीव प्रचलित है। कालक कथा की कई सचित्र प्राचीन हस्तप्रत मिलती हैं। सचित्र प्रतियों में कलसूत्र के साथ कालककथा की प्रतियाँ मिलती रहती हैं, यह पर्यूरणापर्वतिथि के साथ कालक का सम्बन्ध होने के कारण होगा। किन्तु शका को लाने वाले कालक को इतना सम्मान मिलता है यही सूचक है।

४० टॉ० जार० सी० मनुमदार, एन्डिअन इन्डिअन कॉलनाइडेशन इन साउथ-ईस्ट एशिया (१९०४), पृ० ४

४१ श्री वीरचन्द गांधी जब अमरिका सर्वधर्मपरिषद में जा कर आये तब जैन सज्ज ने उनको प्रायश्चित्त करने का कष्ट। उस समय सुप्रसिद्ध जैनाचार्य श्री विजयानन्दधरिजी (श्री आत्मारामजी महाराज) ने यही अभिप्राय दिया कि उनका समुद्रपार जाना निषिद्ध नहीं था। श्री आत्मारामजी महाराज का यह पत्र गुजराती साप्ताहिक 'जैन' (भावनगर) के ता० २८-११-१९४३ के अङ्क में प्रकाशित हुआ है।

४२ जैसे कि आर्य वज्र धैत्यपूजा के लिए पुण्य ले आये थे।

आर्य समाज के बीजकाल में उनके शत्रुओं को हारने के कार्य के विरुद्ध (और दूसरे कार्य के विरुद्ध) कुछ आत्मरक्षण हुआ होगा। मगर तब आर्य मित्रिण के प्रत्येक आत्म ठीर पर केन शत्रुओं के लिए उन्मिष्ट नहीं मझे गये हैं। विचारिण को तो निमिष्ट ही मान्य गज है। आर्य फिर परवेश से शत्रु को इस देश में लाने का काय बहुत से साधन को (कैवर्मास्तम्भों को भी) प्लव न मी हो।

कर्मव्यवस्थेयक कालराचार्य के बीजक म साहज (adherator) का—समय का—तब स्थि निवर्त देता है। वे कोई अवाक्यता नहीं है। उन्होंने यह देखा कि एक नव शत्रु का रहे हैं तब उन्होंने बहुत योग प्रयोग की रचना की। बृहत्कालसि और बीजा ने अनुष्ठान उनके अनुष्ठान को उनका शिवालय बना लिया नहीं था। क्या? अनुष्ठान क नहीं हो सकते हैं—उपदेश प्रवचन और आत्म कालक के रहे हुए अनुष्ठान अन्य अिनारा व्याख्यान आर्य करने हामे। हम मुनने हैं कि आर्य कालक क शिवालय प्रवचन में स्थिर नहीं रहते थे। क्यों? क्या इन सब निरुद्ध से खी खरिण नहीं जाता कि कालक के सान्निध्यात् अवाक्यता खरणा और आर्य, पुणने यम को ब्रह्म का नवे उल्लेख पर बलम ने तदर्थ "स्थिति" से अनुष्ठानित मन्त्राणि उल्लेख और प्रवर्तिताही तब नाशक है। एक मन्त्रन की व्याख्यान में हम बेचते हैं कि क्यों "ने मन्त्राणां" को ऐसे विचार आत्म बीजक में रहन करने पड़े क्यपि आगे बलकर वे मुन्यमान माने गये। शत्रु, मन्त्राणां याही मुन्यमान मीय कथेर आदि अनेक उदात्त हमार लगने मौजूद हैं। कालराचार्य को भी ऐसी निपत्ति का सामना करना पड़ा होगा।

कैव व्याख्यान में भी हम बेचते हैं कि आर्य ह्युमि के व्याख्यान से आत्म महामिरी नाशक हुए थे। आर्य तब बर पूरा के लिए पुन से आगे तब उनका यह काय आत्म ठीर से शत्रुओं के लिए उन्मिष्ट न था। उनका भी विरोध हुआ होगा। शत्रु को लानेवाले आद्योक्ति से निमिष्ट पड़नेवाले, निमिष्टप्रवचन और निमिष्टप्रवचन करनेवाले पर्युपचार्य की पक्षीय विधि का उल्लेख कर शत्रुओं को यह पर्व ममानेवाले नवे अनुष्ठान प्रवचन करनेवाले आर्य कालक के लगने खबर विरोधी तब पड़े हुए हामे।^{११} मगर आत्म कालक इतनेवाले न ही नहीं। उनकी प्रवृत्ति कोई अवाक्यता रिक्त नहीं थी। बर उन्होंने देखा कि आपने ही शिवालय आत्म ही अनुष्ठान मुनने नहीं न तब उनको निमिष्ट अमन हुआ मगर वे बैठे धरनेवाले या दमनेवाले नहीं थे। उन्होंने नवे कायदेश की ओर इति दास्यी। न मुन्यमानि का बहने नहीं मन्त्राणां व्याख्यान ये हुए न ही क्यों उनका प्रविष्ट भी मंग हुआ था ही और नहीं मन्त्र के अन्त कर्मस्तम्भों कोकर आत्म शत्रु भी पर्व पड़े हामे।

शत्रु का उन्मिष्ट होयों कि आर्य कालक के मुन्यमानिप्रवचनकी परम्परा लखी है तो फिर हम मुन्यमानि में क्या कैवलय के प्रवेशोप निमित्त नहीं? लेकिन रचना मन्त्रन यह तो नहीं हो उनका कि मन्त्रन में निजना अन्तर्भाव है। हम यह तो जानने ही हैं कि इला की पक्षी शत्रु शत्रुओं से शत्रु मन्त्राणां संगृहीत क अन्तर्गत इन प्रवेशों में निमित्त हैं आर्य मन्त्राणां शत्रुओं का बीज बीज प्रवचन इत कम में न प्रवेशों में हो चला था। हम समय में बहने जानेवाले मन्त्राणां में कैव भी व्याख्यान हीन यह तो तब

१. हमने व्याख्यान से कालक के शत्रु को लानेवाली कथा से ही ज्ञाना विरोध हुआ होगा करती व्याख्यान को कालक को की मंग गिती हुई न थी। और न कोई भी मन्त्र करती व्याख्यान को लानेवाले को व्याख्यान देती है। लानेवाले को लाने के लिए तो कालक का बर अन्तर्भाव का कार्य था बर शत्रु कार्य में लानेवाले लाने न था हम फिर विरोध लानेवाले न होगा। विरोध होने पर भी हमका लानेवाले लाने कालक को लानेवाले, अन्त मन्त्रन लानेवाले भी होनी ही। कालक देवदेवी नहीं लाने का लाने।

सम्मत होगा। सातवीं सदी में हर्षभद्रगिरि ने अपनी समराट्-यात्रा में भी व्यापारियों के परदेशगमन के दिये हुए यज्ञ भी यदुचित कृते हैं कि जैन मोदागर भी जाते थे। और उनके भी कोर अवरोग, जैन प्रतिमा आदि मिलना असम्भव नहीं। किन्तु हमें याद रखना चाहिये कि आरमालक और मागधमण जैसे साहित्यिक स्थविरों की परम्परा भी नहीं जो सुवर्णभूमि की जाये। और जब मगध और उगाल में जैन सत्ता की आपत्तियाँ आईं तब जैनमातु पलायन करके मध्य, पश्चिम और दक्षिण भाग का अवन केन्द्र बनाते रहे। सुवर्णभूमि का खुदरी रास्ता या पर मगध और उगाल की प्रतिवृत्त परिस्थिति के कारण उन्हीं जनोंवाले जैन साधुओं की परम्परा टूट गई।

२

कालकाचार्य का समय

अब हमें यह सोचना चाहिये कि कालकाचार्य का सुवर्णभूमि में क्या। कालकाचार्य के बारे में विद्वानों ने खुराचका की है। जैन संप्रदाय में अनेक कालकाचार्य-कथानक मिलते हैं। डा० डब्ल्यु० नॉर्मन ब्राउन ने अपने "स्टोरि ऑफ कालक" नामक ग्रन्थ में ऐसे कई कथानकों, और कहावलीग्रन्थगत कालक कथानक और चूर्णग्रन्था में भी कितनेक उल्लेख उद्धृत किये हैं। डा० ब्राउन ने इस विषय में पहले कुछ चर्चा की यही भी दी है। मुनिश्री कल्याणविजयजी ने प्रभाव-चरित्र के गुजराती भाषान्तर की प्रस्तावना में कालकाचार्य के विषय में चर्चा की है। और फिर द्विवेदीप्रभिनन्दन ग्रन्थ में कितने कालकाचार्य हुए और कब इस विषय में मुनिश्री कल्याणविजयजी ने विस्तार से लिखा है। श्री मागभाट नवान प्रकाशित कालकाचार्यकथा में इन सब कथानकों चूर्णिका के (पञ्चकस्वमाय्य और पञ्चकपचूर्ण को छोड़ कर) पाठ दिये हैं किन्तु चूर्णिका के कुछ सदर्भ सन्ति हैं। ग्राह्य कर क यत्राव, गर्दम और अरोलिया वाला, जिसका कालक ने ज्यादा सम्बन्ध न मान कर सत्तेप किया है। इस प्रकाशन को सम्पादित करने वाले प० अत्रालाल शास्त्र ने मुनिश्री कल्याणविजय जी के प्रतिपादना का सांगश किया है। आशा है कि इन प्रकाशना को सामने रख कर विद्वद्गण आग की चर्चा को पढ़ेंगे।

कालकाचार्य के विषय में उपलब्ध सब निर्देशों (सदर्भों) को दो विभाग में बाँटना आवश्यक होगा। एक तो है नियुक्ति, भाष्य, चूर्ण और कहावली का विभाग जो दूसरे विभाग से प्राचीन है और प्राचीनतर परम्पराया का बना हुआ है। इसको ज्यादा विश्वनीय मानना चाहिये। दूसरा है नवान के प्रकाशन में दिया हुआ कालकाचार्य कथा प्राकृत विभाग, जिसमें न ३ वाले कहावली से लिये हुए सदर्भों को पहले विभाग में शामिल करना होगा और इस में अतिरिक्त सब कथानकों को दूसरे विभाग में।

कहावली को दूसरे विभाग से प्राचीन गिननी चाहिये। भाषा की दृष्टि से वह चूर्णियों से ज्यादा मिलती है। और इसमें जिनभद्रगणि जमाश्रमण के बारे में ग्रन्थकार ने "स्वयं वेदलोय गद्यो" ऐसा निर्देश दिया है। अतः कहावलीकार और जिनभद्रगणि जमाश्रमण के बीच में पाँच शताब्दि का अन्तर मान लेना उचित नहीं। "५

पहले विभाग से सम्बन्ध रखनेवाली हैं कल्पसूत्र स्थविरावली, और नन्दीयुग की पट्टावली। दूसरी पट्टावली से ये दोनों ज्यादा प्राचीन हैं। दु पमाकाल श्रीश्रमणसघस्तान और हेमचन्द्राचार्य की स्थविरावली

(३ और ४) प्रसङ्गा का वृत्तान्त हम पञ्चकल्पभाष्य और चूर्ण के आधार से देग्न चूके हैं। इन दोनों घटनाओं में आर्य कालक के निमित्तज्ञान का स्पष्ट निर्देश है और इनके अनुयोग निमाण का उल्लेख भी है। इनके लोकानुयोग में भी निमित्तज्ञात्वा था।

घटना (२) में आर्य कालक के निमित्तज्ञान का महत्त्व सूचित है ही। अतः (३) और (४) घटनाओं को भी (२) के साथ ही जोड़ना होगा। यशफलकथनवाली घटना (१) में भी निमित्तज्ञान का महत्त्व बताया गया है। अतः घटना (१) से (४) एक ही कालक के जीवन की होनी चाहिये।

निगोदव्याख्याता आर्य कालक के विषय में मुनिश्री कल्याणविजयजी लिखते हैं—“इनको निर्वाण से ३३५ वर्ष के अन्त में युगप्रधानपद मिला और ४० वर्ष तक ये इस पद पर रहे, ऐसा कि स्वविगताली की गाथा में कहा है। ४० परन्तु विचारश्रेणि के परिशिष्ट में एक गाथा है जो इनका वी० नि० ३२० में होना प्रतिपादित करती है। पाठका के मिलोकनार्थ वह गाथा नीचे उद्धृत की जाती है—

सिरिदीरजिणिदाओ, वगिससवा तिमिरीस (३२०) अरियाओ।

कालयसूरी जाओ, सको पटिगेरिओ जेण ॥ १ ॥

माहूम होता है कि इस गाथा का आशय कालक्युरि के रीक्षा समय को निरूपण करने का होगा।” आगे मुनिजी लिखते हैं—“रत्नसञ्चय में ४ मण्डलीत गाथाएँ हैं, जिन में वीर निर्वाण से ३३५, ४५४, ७२०, और ६६३ में कालकाचार्यनामक आचार्यों के होने का निर्देश है। इन में पहले और दूसरे समय में होनेवाले कालकाचार्य क्रमशः निगोद व्याख्याता और गर्दभिल्लोच्छेदक कालकाचार्य हैं। ४० इसमें तो कोई सन्देह नहीं है पर ७२० वर्षवाले कालकाचार्य के अस्तित्व के बारे में अभी तक कोई प्रमाण नहीं मिला। दूसरे इस गाथोक्त कालकाचार्य को शक्त सन्तुत लिखा है जो ठीक नहीं क्योंकि शक्तसन्तुत और निगोद-व्याख्याता एक ही थे जो पञ्चवणाकर्ता और श्यामाचार्य के नाम से प्रसिद्ध थे और उनका समय वीरात् ३३५ से ३७६ तक निश्चित है। इसमें इस गाथोक्त समय के कालकाचार्य के विषय में सम्पूर्ण सन्देह है।” ४०

मुनिजी उत्तराध्ययन निर्युक्ति की निमलिखित गाथा (न १२०) को उद्धृत करते हैं—

“उज्जेणि कालगमणा, सागरमणा सुवर्णभूमि।

इदो आउयसेस पुच्छुड सादिक्कण च ॥”

उत्तराध्ययन सूत्र, विभाग १, (दि ला पु० न ३३, वर्ग १६१६), पृ० १२५-१२७

इस निर्युक्ति-गाथा से स्पष्ट है कि निर्युक्तिकार के मन से सुवर्णभूमि जानेवाले, सागर के दादागुरु आर्यकालक और निगोद व्याख्याता शक्त-सन्तुत आर्यकालक एक ही व्यक्ति हैं। विन्तु मुनिजी को यह मजूर नहीं है, वे इस निर्युक्तिगाथा पर लिखते हैं—“इस गाथा में सागर के

४५ मुनि कल्याणविजय, “वीर निर्वाण सवत और जैन कालगणना (जालोर, वि० सं० १६८१), पृ० ६४, पादनोप ४६

४६ गाथा के लिए देखो, वही, पृ० ६१ यहाँ आर्यसुहस्ति के बाद गुणसुन्दर वष ४४ और उनके बाद निगोदव्याख्याता कालकाचार्य वष ४१, उनके बाद सद्धिल (सद्धिल या सद्धिल्य) ३८ वष तक युगप्रधान रहे ऐसा कहा गया है। सद्धिल के बाद रेवतीमित्र युगप्रधान रहे।

४७ रत्नसचयप्रकरण की गाथाएँ आगे दी गई हैं।

४८ वीर निर्वाणसवत और जैन कालगणना पृ० ६४-६५।

इसी ढंग से श्रवण करने का और इस प्रश्न का निराकरण करने का प्रयत्न मुनि कल्याणविजयजी ने भी किया। मुनि जी के खजाल से दो कालकाचार्य हुए। मगर जिस तर्क से वे दूसरे कालक के साथ भिन्न घटनाओं को जोड़ते हैं इसी तर्कपद्धति से वास्तव में एक ही कालक के साथ सप्त घटनाओं का सम्बन्ध सिद्ध होता है, उस कालक का समय कुछ भी हो।

एक से ज्यादा कालकाचार्य की समस्या की उपस्थिति ग़द के ग्रन्थकारों के कारण और कालगणनाओं में होनेवाली गड़बड़ के कारण, गढ़ी हुई है। मुनिजी के तर्क को और निरर्थक को सविस्तर देखने के पहले हम यहाँ यह नतलाना चाहते हैं कि हमारा उक्त अनुमान मुनिजी की तर्कपद्धति से ही किया गया है। आप लिखते हैं—“गर्दामेल्लोच्छेदवाली घटना म यह लिखा है कि ये कालक ज्योतिष और निमित्तशास्त्र के प्रखर निदान थे। उधर पौर्वाची घटना कालक के निमित्तशास्त्राध्ययन का ही प्रतिपादन करती है। इससे यह बात निर्विवाद है कि इन दोनों घटनाओं का सम्बन्ध एक ही कालकाचार्य से है।”^{५०} जब इसी तर्क से सप्त घटनाएँ एक ही कालक के जीवन की घटित होती हैं, तब कुछ घटनाएँ पहिले कालकपरक और अन्य सप्त दूसरे कालकपरक मानना ऐसा मुनि जी का अनुमान युक्तिसङ्गत नहीं है।

सप्त घटनाएँ एक ही कालक के जीवन की हैं ऐसे निरर्थक को दूसरी दृष्टि से भी पुष्टि मिलती है। हमने पहले बताया है उस तरह पहिले विभाग के सदस्यों (निर्युक्ति, चूर्णि, भाष्य, फहायली इत्यादि) को देखें तो कोई भी ग्रन्थकार दो कालक की हस्ती दिखाता ही नहीं। उन सप्त सदस्यों की छानबीन करनी चाहिये। हरेक ग्रन्थकार भिन्न भिन्न विषय की चर्चा में, कालक के जीवन की एक या दो या तीन घटनाएँ देते हैं और हरेक ग्रन्थकार के मत से ये घटनाएँ एक ही कालक की हैं क्योंकि उन्होंने विरोधात्मक सूचन दिया ही नहीं और न इनको ऐसी शङ्का उत्पन्न हो सकती थी। अब देख कि प्राचीन ग्रन्थ में कौनसी घटना है—

१ दशाचूर्णि—इसमें घटना नं० ६—चतुर्थोत्तरण—मिलती है।

२ वृत्तकल्पभाष्य और चूर्णि—घटना नं० ७ और घटना नं० ५—गर्दामेल्लोच्छेद। इस के अलावा यमराज, गर्दम-युवराज और अडोलिया वाला कथानक (गर्दम का गर्दमराजोच्छेद से सम्बन्ध है मगर उस वृत्तान्त में कालक का प्रसङ्ग नहीं है)। यह यमराज और गर्दम वाला वृत्तान्त हमने यहाँ परिशिष्ट में दिया है, गर्दमिल्लों के विषय में आगे के संशोधन में पण्डितों की सुविधा के लिये।

३ पञ्चकल्पभाष्य और चूर्णि—घटना नं० ३—निमित्तपटन, और घटना नं० ४—अनुयोग-ग्रन्थादि निर्माण

४ उत्तराध्ययन निर्युक्ति और चूर्णि—घटना नं० ७—अविनीत शिष्य परिहार, सुवर्णभूमि-गमन, और घटना नं० २—निगोद व्याख्यान

५ निशीथचूर्णि—घटना नं० ५—गर्दामिल्लोच्छेद और घटना नं० ६—चतुर्थोत्तरण

६ व्यवहार-चूर्णि—आर्य कालक उज्जैन में शकों को लाये ऐसा उल्लेख है अतः वह घटना नं० ५ से सम्बन्ध रखती है।

७ आश्रयकचूर्णि—घटना नं० १—दत्त के सामने यज्ञफलकधन

५० देखिये, मुनि कल्याणविजय, आर्य कालक, द्विवेदी अभिनन्दन ग्रन्थ, (नागरी प्रचारिणी सभा, काशी, स० १९६०) पृ० ११५

राशत्रु कालकाचार्य के पात्र इत्र का प्रस आदि होना सिद्ध है। परमिष्ठोन्मेषक, यद्यपि पर्युक्तगतल और अनिष्टित शिष्य परिष्कारक एक ही कालकाचार्य के जो ४५१ में विष्णुमान के और कालकाचार्य की ब्रह्मेश्वर के। मल्ल स्वकिण्वी की शिष्य म प्रथम कालकाचार्य को निर्देश्यकण्डा सिद्ध है अ कि इत विषय का एक तब मठने है।

बाह्यर में मुनिश्री के शिष्य उद्योग्यन निर्मुक्ति के इत विष्णु का लेखक शिष्य कल्पन करने का ठकिल नहीं है क्यों कि निर्मुक्ति का प्रभाव मेरुद्वी की और बुद्धी मन्त्राद्वी पञ्चसिद्धि से प्राचीन और कल्पन विष्णुनीय है। फिर भी क्यों एक उद्योग्य का देवता सुक्री होना कि मुनिश्री के शिष्यमान से भी परमिष्ठोन्मेषक, अकिनीतिशिष्य-परिष्कारक (सुचर्यमुनि को जानकारों) और यद्युद्धी पर्युक्त-कारक कालकाचार्य एक ही व्यक्ति से।

(५) अत्र म ५ आदि बरगावै देते। एकमुक्तो को माय में ला कर धर्ममण्डप का उन्मेष करने की क्या प्रतिशक्तियों को सुप्रतीत है। क्यों भी निर्मित और विजयन का जन्मोप होता है। हम देख चूके हैं कि बुद्धकल्पमान और कृष्ण म इत घटना का और न. ७ की बान्ध का उन्मेष है मगर अन्तों में त एक भी प्रत्यक्ष इत जानी कनाफले कालक के भिन्न भिन्न इत्र का कार्य स्पष्ट नहीं देता। और बर उद्योग्य कल्पन निर्मुक्ति न ७ और न ९ वाले कालकाचार्य को एक ही व्यक्ति मानती है पर न ५, न. ७ और न ९ वाले कालक एक ही हैं।

(६) न. ९ वाली घटना में कहा गया है कि कल्पित-मनुमित्र नामक अपने शक्तिशाली पञ्चश्री से न्याय हो कर अपने कालक प्रतिष्ठानपुर करने का निश्चय। कल्पित के पुत्रोदित में है मुनिश्री को ब्रह्मण काहान विष्णुमाना हुक निषा कितने तात्पर्य का मूले घटना पड़ा। अतः कालकाचार्य से प्रतिष्ठानपुर करने के शिष्य विहार किया। वहाँ क एक कालकाचार्य (पातकाल—का हैन बर्ग की और, विष्णुमान काप्रत्यक्ष की और, अ मन्त्रि तज्ज्ञा होता) को काचार्य ने कहा कि मन्त्रक श्रुत काली को पर्युक्त्या पूर्व करे। उक्त में कहा कि उक्त नगर म बह शिषि काम प्रथ में इन्द्र मन्त्रोत्तर का पूर्व मानती क्यो है इत शिष्य काचार्य की काशत्रुगत पर्युक्त्याचार्य उक्त शिष्य मन्त्रा मुनिश्री होना। उक्त में बूते शिष्य पूर्व मानने की कलुष मानी। काच कालक ने कहा कि शिषि का कालोत्तर नहीं हो सकता अतः पूर्व शिष्य को—यद्युद्धी को—पर्युक्त्या पूर्व मन्त्रका और उक्त शिष्य निर्दिष्टक मन्त्रका को ब्राह्मण भी हो। इत उक्त प्रत्यक्ष कालकाचार्य ने यद्युद्धी मानती। और उक्त शिष्य से बह शिषि कल्पदुष्क—परं हम से मण्डप म प्रवर्धित हुई।

कैसे करते कहा गया है शिष्य मन्त्रक काचार्य ही ऐसे निर्वाच से क्यो है जो मन्त्राचार्य काच, उन्हें कलुष हो। और क्यों भी शिष्यनिषाव का प्रत्यक्ष होने से पर कल्पितप्राप्त—यद्युद्धी और निर्मित—को कल्पनेमने काच कालक ने बीज की कना ही हो क्यो है। फिर पर कल्पित है कि न ५ की पर्युक्त्याचार्य कालक घटना म कल्पित-मनुमित्र का निर्देश होने से न. ५ और न ९ के काच कालक एक ही व्यक्ति है और न तब कैसे कि हम पीछे देख चूके हैं न ५, न. ९ न ७ काच न. ९ वाली घटना का कालक एक ही है। न ९ और ५ वाली घटना का चार्क कालक यद्युद्धोत्तर है अतः और तुल्य युनि कल्पनेमने (न. ५) कालक का एक होना का पक्के ही देख चूके हैं। न ९ वाली घटना विष्णुमान से जानि देते हैं। यद्युद्धोत्तर कालक निर्मितक्यो है और न. ९ में कल्पन कालाचे कले कालक भी कल्पने निर्मितक्यो है। अतः कालक में घटना म ९ के नगरक एक ही काच कालक होता। यही युनि बहुत ब्रह्मण है।

इसी ढंग से श्रवणपूर्व करने का और इस प्रश्न का निराकरण करने का प्रयत्न मुनि बल्यारणविजयजी ने भी किया। मुनि जी के खयाल से दो कालकाचार्य हुए। मगर जिस तर्क से वे दूसरे कालक के साथ भिन्न घटनाओं को जोड़ते हैं इसी तर्कपद्धति ने बाल्य में एक ही कालक के साथ सत्र घटनाओं का सम्बन्ध सिद्ध होता है, उस कालक का समय कुछ भी हो।

एक से ज्यादा कालकाचार्य की समस्या की उपस्थिति तब के ग्रन्थकारों के कारण और कालगणनाओं में होनेवाली गड़बड़ के कारण, खड़ी हुई है। मुनिजी के तर्क को और निरूपण को सविस्तर देखने के पहले हम यहाँ यह जतलाना चाहते हैं कि हमारा उस अनुमान मुनिजी की तर्कपद्धति से ही लिया गया है। आप लिखते हैं—“गर्दामिल्लोच्छेदवाली घटना में यह लिखा है कि ये कालक ज्योतिष और निमित्तशास्त्र के प्रारम्भ विद्वान् थे। उधर पाँचवीं घटना कालक के निमित्तशास्त्राध्ययन का ही प्रतिपादन करती है। इससे यह बात निर्विवाद है कि इन दोनों घटनाओं का सम्बन्ध एक ही कालकाचार्य से है।”^{५०} जब इसी तर्क से सत्र घटनायें एक ही कालक के जीवन की घटित होती हैं, तब कुछ घटनायें पहिले कालकपरक और अन्य सत्र दूसरे कालकपरक मानना ऐसा मुनि जी का अनुमान युक्तिसङ्गत नहीं है।

सत्र घटनायें एक ही कालक के जीवन की हैं ऐसे निराकरण को दूसरी दृष्टि से भी पुष्टि मिलती है। हमने पहले बताया है उस तरह पहिले विभाग के सत्रों (नियुक्ति, चूषि, भाष्य, गद्गमली इत्यादि) को देखें तो कोई भी ग्रन्थकार दो कालक की हस्ती दिखाता ही नहीं। उन सत्र सद्मों की छानबीन करनी चाहिये। हरेक ग्रन्थकार भिन्न भिन्न विषय की चर्चा में, कालक के जीवन की एक या दो या तीन घटनायें देते हैं और हरेक ग्रन्थकार के मत से ये घटनायें एक ही कालक की हैं क्योंकि उन्होंने विरोधात्मक सूचन दिया ही नहीं और न इनको ऐसी शक्ल उत्पन्न हो सकती थी। अब देख कि प्राचीन ग्रन्थ में कौनसी घटना है—

१ दशाचूषि—इसमें घटना न ६—चतुर्थीकरण—मिलती है।

२ बृहत्कल्पभाष्य और चूषि—घटना न० ७ और घटना न० ५—गर्दामिल्लोच्छेद। इस के अलावा यमराज, गर्दम-युमराज और अडोलिया वाला कथानक (गर्दम का गर्दमराजोच्छेद से सम्बन्ध है मगर उस वृत्तान्त में कालक का प्रसङ्ग नहीं है)। यह यमराज और गर्दम वाला वृत्तान्त हमने यहाँ परिशिष्ट में दिया है, गर्दमिल्ला के विषय में आगे के संशोधन में पण्डितों की सुविधा के खयाल से।

३ पञ्चकल्पभाष्य और चूषि—घटना न० ३—निमित्तपटन, और घटना न० ४—अनुसंग-ग्रन्थादि निर्माण

४ उत्तराध्ययन नियुक्ति और चूषि—घटना न० ७—अविनीत शिष्य परिहार, सुवर्णभूमि-गमन, और घटना न० २—निगोद व्याख्यान

५ निशीथचूषि—घटना न० ५—गर्दामिल्लोच्छेद और घटना न० ६—चतुर्थीकरण

६ व्यवहार-चूषि—आर्य कालक उज्जैन में शकों को लाये ऐसा उल्लेख है अतः यह घटना न० ५ से सम्बन्ध रखती है।

७ आश्वयुक्तचूषि—घटना न० १—दत्त के सामने यज्ञफलकथन

५०. देविये, मुनि बल्यारणविजय, आर्य कालक, द्विवेदी भगिनन्दन ग्रन्थ, (नागरी प्रचारिणी सभा, काशी, स० १९६०) पृ० ११५

बलमित्र-भानुमित्र वहाँ भरोच के और वहाँ उज्जयिनी के गजे कहे गए हैं। मुनिश्री कल्याण विजयजी के मत से उसका कारण यही है कि ये पहले भरोच के राजा थे पर शक को हरा कर वे उज्जयिनी या अश्वमेध के भी राजा बने थे। इस विषय में जो हकीकत कथानक आदि से उपलब्ध है वह हमें देखना चाहिये—निशीथचूर्ण में गर्दभिलोच्छेदवाली घटना वर्णित है मगर जाद की राज्यव्यवस्था का उल्लेख नहीं है। चतुर्थीकरणवाली घटना भी इसी चूर्ण में है, वहाँ लिखा है—“कालगायत्रिओ विहरतो उज्जो नही। तस्य य नगरीए बलमित्तो राया।”^{७१} दशमचूर्ण में भी चतुर्थीकरण वाली घटना में “उज्जैणी नगरीए उलमेत्त-माणुमेत्ता रायाए” ऐसा कहा है।^{७२} कदावली में गर्दभिलोच्छेद के जाद की व्यवस्था का निर्देश नहीं है। किन्तु चतुर्थीकरणवाले कथानक में कहावलीकार लिखते हैं—“साहित्यमुहराणए चादिसित्तो उज्जैणीए कालगसरिमाणेज्जो बलमित्तो नाम राया।”^{७३} इस तरह बलमित्र के उज्जयिनी राजा होने के बारे में प्राचीन साक्षी अवश्य है किन्तु कई कथानकों में चतुर्थीकरणवाली घटना के वरण में बलमित्र को “भरुच्छ” (भरोच) में राज्य करता बताया है।^{७४} कालक पर एक सभी कथानकों

सही पालगए पयवन्नसय तु होइ नन्दाय ।

अट्टसय मुरियाय तीसच्चिय पूसमित्तस ॥

बलमित्त-माणुभित्तण सट्ठि वरित्ताणि चत्त नइवइये ।

तह गइभिररज्ज तेरस वामे सगस्स चउ ॥

(नैन साहित्य सरोधक, खण्ड २ अङ्क ४ परिशिष्ट पृ० २)

वास्तव में यहाँ आर्यी गाथा विश्वस्तनीय नहीं है, क्योंकि बलमित्र भानुमित्र के ६० वर्ष, नहुवाहन (नभ सेन) के ४० वर्ष, बाद में गर्दभिलोच्छेद के १३ वर्ष, और शक के राज्य के ४ वर्ष कहे हैं गये हैं और यह निर्विवाद है कि गर्दभिलोच्छेदक चतुर्थीकरणक भाग कालक बलमित्र के समकालीन थे।

७१ नवाव प्रकाशित, कालकाचार्यकथा, पृ० २, निशीथचूर्ण, दशम वंदेश

७२ नवाव प्रकाशित, कालकाचार्यकथा, सदर्भ ६, पृ० ५

७३ वही, प्राद्वतकथाविभाग, कथा न० ३, पृ० ३७

७४ वही, पृ० १४, देवचन्द्रसूरि(विरचितकथा (रचना सवत् ११४६=ई० स० १०८६) में, वही, ११, मलभारी श्री हेमचन्द्रविरचित कथा (रचना वि० स० १२ शताब्दि) में, वही, पृ० ५५, अज्ञातसूरिविरचित कथा में, वही, पृ० ७०, अज्ञातसूरिविरचित अन्य कथा में, वही, पृ० ८७ श्री भावदेवसूरिविरचित कथा (रचना सवत् १३१२=ई० स० १२५५) में,—इत्यादि कथानकों में बलमित्र को भरुच्छ का राजा बताया है।

किन्तु, जयानन्दसूरि-विरचित प्राकृत कथा (रचना अनुमान से वि० स० १४१० आसपास) में बलमित्र भानुमित्र को भवन्ति के राजा और सुवराज बताया है। इसी कथानक में गर्दभिलोच्छेद के बाद शक को राजा बनना ही उल्लेख है। नवाव प्रकाशित, कालकाचार्यकथा, पृ० १०७

वही, पृ० ५५, श्री धर्मवोपसूरि (वि० स० १३०० १३५७ आसपास) लिखते हैं कि जिस शक राजा के पास आर्य कालक रहे थे उसको कालकाचार्य ने भवन्ति का राजा बनाया और दूसरे शक उस राजा के सेवक बने—किन्तु धर्मवोपसूरि लिखते हैं कि दूसरी परम्परा के अनुसार ये सब सेवक कालक के भागिनिय के सेवक बने—

जण्णसि सूरिठिओ सज्जतिपटु भासि सेवगा सेसा ।

अत्रे भणति गुरुओ माथिज्जा सेविया तेहि ॥ ४३ ॥

न भणिओ निवपुरेओ, स गजो ते हि सह सूरियो अ सगो ।

सण्णल भागयत्ति य, सण्णत्ति तो आसि तव्वतो ॥ ४४ ॥

एक क्लमिन् मनुमिन् ज्योतिषी भी राहो क लाव हो बने (मस्तुन रिम में कृष्णजी का उल्लेख—“छारे के पारिदोपचर्याणि वाडरावाये अग्ने न ते मित्रिं उल्लेखि नि रोहिण उल्लेखि।”—मुमिन् के अनुमान का आधार है)। अखन में ब्रह्मन्दी में लाल के राखणी के नाम नहीं है। फिर भी मुमिन् का अनुमान ठीक हो सकता है। कलक छारे की लुनानुगत मर्मिन् को पशुन करने कीछे छोड़ रिष मय और उल्लेखि के राखन पर उम राह की बिडाव लख भित के बड़ी कलक छारे के। मुमिन् लिखते हैं—“उक्त पटना क्लमिन् के राखन ४८ बर के अक्ष में बटी। वर समय बीर निर्गय का ४११ वीं बर का। ४ बर तक राहो का अरिभर। छारे के लाल क्लमिन् मनुमिन् ने उल्लेखि पर अरिभर पर लिख और ८ बर तक बही राग रिष अग्ने में १ बर और उल्लेख में ८ बर, लख भित ४११ बर तक लख मय मनुमिन् ने राग लिख। वही कैतो का वनमय रिबुने समय म रिषमिन् के नाम से मलिख हुआ। राग मय मनुमिन् के लाल उल्लेखि के लाल पर मयमय है। वनमय के लखने बर में एक लोखे ने फिर मालता पर लख रिष बिठल मालन मय ने बहावुरी के लाल लम्पन रिष और बिठल पार। इस लम्पन और की पार म मलन मय ने मलन-लम्पन लम्पन एक लम्पन भी लाल्य हो लाल में लिख लम्पन के नाम से मलिख हुआ।”

१३. बीर विर्भाव सम्पूर्ण बीर कैव काव्यसम्बन्ध, पृ. ३. ३३। इसीसे पारमार्थिक विज्ञान है—मेरा
ही विचारमार्ग में ही दुर्गन्ध है। समस्त पत्र वर्णन, कव्यविधि में एक वा ४ वर्ष तक एक ही एक ही
ही बात होता है कि कव्यविधि एक ही एक ही है। १४ वर्ष तक ही एक ही। पत्रसम्बन्ध का ही—

अनन्तर अन्वयिष्या अस्ति अन्वयिष्य रत्नप्रसङ्गः ।

विष आदिमयि तस्य, वायु मन्त्रे ब्रह्मवर्णिने ॥

[illegible]

कदा कदाचित् एवम् आचर्यते ये कल्याणाय कर्मयोगोऽपराधयोगोऽपराधविनाशाय । अहं आचार्योऽस्मि इति
 कदा कदाचित् एवम् आचर्यते । एवम् इति विधिः न दृश्यते । अन्तर्गतं एवम् अत्रापि न दृश्यते । अन्तर्गतं
 विनाशविनाशो वे विनाशविनाशो न दृश्यते । एवम् एवम् अत्रापि न दृश्यते । एवम् एवम् अत्रापि न दृश्यते ।

बीर सिखाइ समग्र और जैव काकायका ५ ५३ ५५। दुमिरी हरी विष्णु में ५ ५५ एन एन ५५ में लिखने है — विष्णुदेवि कवि में जो ललित कविता है कवि हल्ला (नम जैव वा) बाग कदाचन लिखा है जो कवि है। शिल्पेणवी में कविन जगुनि के कवि कविनी वा एन नम देव लिखा है। 'नमः' कवि के बागुन कदाचन और कविन के कवि है कवि का एन नम। कविने ५५ एन का बाग कदाचन भी लिखा है। अतिशय के एनकायन है एन के कवि कवि वा कविनी की भी।

विचारलेला क-रंग काळी निवडलेला रंग आहे—

॥ एतन्मिमांसायां चरित्वा तिस्रस्तपोऽवसाप्यते ॥

४. एष्विदानीं यद्विहितं तद्विहितं एव ।

[illegible]

कृष्टी पालतगो ५-२४५५ १ टोड १-७५।

महामा दुःखिनाम वीरिणि ज्ञेयं पुनः ॥

कानिच भाष्यिषाग मर्दि परिभाषि षष्ठ नद्वयमे।

॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥

(१७ भाषित्य भाग ५४, पृष्ठ २ पृष्ठ ४ परिशिष्ट १० १)

[illegible]

७) तपस्व प्रशिक्षण, पालिकावायव्यता, ५० २, मिनीयुनिट, दत्त ले-

७२ नवार्थ प्रवाणिन, पालतुआयवन्ता, म.भ. ६, पृ. ५

७३ यही, प्राचिनकालीभाग, कथा १० ३, ६० ३७

७४ घड़ी, पं १४, न्यायप्रविधि-विषय (रत्ना मध्य ११५६ = ३० मं १८८६) में, घड़ी, पं ११, माषाधी श्री ह्यप्रविधि-विषय (रत्ना वि० मं १२ तयतिः) में, घड़ी, पं १४, न्याय-विधि-विषय में, घड़ी, पं ७०, न्यायप्रविधि-विषय में, घड़ी, पं ८७ की भावदेवता-विषय (रत्ना मध्य १३१२ = ३० मं १२५४) में,—इत्यादि पद्यान्तों में कानिच प्रोक्तं न दृश्यते ।

माधुमित्र को प्रेषित न गंगा और गुजराज स्तम्भों हैं। इसी कथाक में महर्षिगिरिदेव ५६६ साल के राजा ब्रह्मा
स्तम्भ की स्तम्भ है। उसका प्रमाणित, कागजातप्रमाण, १०००

पास साथ मानक रहे थे उसीो तालता। साथ न प्रामाणिक था याता बताया कर दूसर मा उभ गया वे भेद हो।
नित्य धर्मयोग्यविर निजो है कि दूसरी पक्षमा क प्रत्यक्ष मा सा देखा गया।

नष्टाय हरिद्विष्टो सज्जविषदुःखासि देवता मेता ।

अथ भवति युग्यो भाविन्य सदिवा तदि ॥ ४३ ॥

न भणिश्रो नियपुरणो, स गगो ते हि मर युग्मिो थ सगो ।

सगदल भागवति य, मयुति तो जाति त वनो ॥ ४४ ॥

महाभक्ति, देवीमित्र, सिंह और मंगल के घर ब्रह्मदेव का घर उनके घर में एक घर का उल्लेख है या कागज बर्तमानाष्टोत्तर है मही करने कहे कि दिवादीसुप्रसन्न का (पञ्चमी सुप्रसन्न, मंग १ ५ २१-२४) देवसे से मंगल हाथ कि इस कागज का कनक (आर्य ब्रह्म के विष्णु) ब्रह्मसे १५१ वर्ष के घर हाथ है। ओ देहा की सुप्रसन्न ब्रह्मदेव का घर हाथ। ब्रह्मदेव की उपासना-कर्म (पञ्चमी सुप्रसन्न, मंग १ ५ ४१-४३) में ब्रह्मदेव की १५१ में ब्रह्मदेव की सुप्रसन्न ब्रह्मदेव (पञ्चमी सुप्रसन्न) ब्रह्मदेव का देहा हाथ है। आर्य ब्रह्मदेव के घर ब्रह्मदेव ४२१ वर्ष में ब्रह्मदेव के घर ब्रह्मदेव का उल्लेख है। इस पञ्चमी का उल्लेख है ४ १५४ है। मंत्र का के घर पीठे की पञ्चमी है। पुष्पावली की उपासना-कर्म से विष्णु की देवदेवी ब्रह्मदेव का है। उपासना की ब्रह्मदेव का कनक मित्रा नहीं है। इस ब्रह्मदेव में मित्रा-विष्णु विष्णु है—

× माधिराज १ ८ उपासना-कर्म १ ८ उपासना-कर्म १२, उपासना-कर्म १११

× एव (पञ्चमी सुप्रसन्न) का घर १११॥

यस पुष्पविष्णु १ ८ उपासना-कर्म १ ८ (उपासना-कर्म) पुष्पविष्णु का घर ११ ब्रह्मदेव (११) ब्रह्मदेव १८॥ एव ब्रह्मदेव ४११॥

यस मंगल ४ माधिराज ११ माधिराज ४ (उपासना-कर्म) देवदेवी ११ ब्रह्मदेव १ ८ एव ब्रह्मदेव ४०॥

अथ उपासना-कर्म विष्णु का घर (उपासना-कर्म) देवदेवी ११ ब्रह्मदेव १ ८ एव ब्रह्मदेव ४०॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस पुष्पविष्णु १ ८, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

यस माधिराज ४०, उपासना-कर्म ११॥

ग्रन्थकारों का (मध्यकालीन पट्टावलियों के अलावा) कहीं भी उल्लेख नहीं। मौ्यों के १०८ वर्ष की हकीकत भी मान्य नहीं हो सकती। डा० जयसवालजी के कथनानुसार अगर मौ्यों के शेष वर्ष रासभों में बढ़ा कर किसी तरह वीरात् ४७० में विक्रम का हिसाब जोड़ा गया तब यह स्पष्ट है कि इन पट्टावलियों की गृह-कालगणना शास्त्रारहित नहीं है, इनमें और भी गलती हो सकती है। इस गड़बड़ का कारण यह है कि प्रथम शकराज्य के बाद कितने वर्ष व्यतीत होने पर विक्रमादित्य हुआ यह स्पष्ट माद्धम न होने से विक्रम और कालक को नज़दीक लाने की प्रवृत्ति हुई। एक से ज्यादा कालक नामक आचार्य हुए होंगे किन्तु घटनाओं के नायक तो प्रथम कालक ही हैं जो कि अन्य तर्कों से पहले ही हमने देखा लिया है।

मुनिश्री कल्याणविजयजी के मत से बलमित्र ही विक्रमादित्य है। और उनके मत से गर्दभिल्लोच्छेदक द्वितीय कालक वीरात् ४५३ में हुए। मगर बलमित्र यदि विक्रमादित्य है तब वह गर्दभिल्ल का पुत्र नहीं हो सकता। और मेरुतुङ्ग या उपरोक्त अवचूरि के बयान तब व्यर्थ प्रतीत होते हैं।

वीरात् ४५३ में गर्दभिल्लोच्छेदक कालक होने के सप्त आधार मध्यकालीन उही परम्पराओं के हैं जिनमें कालगणना की ऐसी गड़बड़ी है। कालककथानक तो गर्दभिल्लोच्छेदक कालक के गुण गुणसुन्दर या गुणाकर को ही बताते हैं। वह कालक श्यामाय्य ही हैं जिन्होंने प्रज्ञापनासूत्र बनाया। उपलब्ध प्रज्ञापना अगर मूल प्रज्ञापना नहीं हो, तो भी उस में मूल का संस्करण और मूल के कई अंश ज़रूर होंगे। यही प्रज्ञापना सप्त उसके लेखक का देशदेशान्तर के लोगों का ज्ञान, मित्र मित्र लिपियों का ज्ञान आदि साक्षी देता है जो गर्दभिल्लोच्छेदक और सुवर्णभूमि में जानेवाले कालक में हो सकता है। प्रज्ञापनासूत्र के विषय ही उनके कर्ता निगोद व्याख्याता होने का सूचन करते हैं।

विचारश्रेणि में स्थविरों के पट्टप्रतिष्ठाकाल बतानेवाली गायायें दी हैं। वही मुनिश्री कल्याणविजयजी से उद्धृष्ट “स्थविरावली या युगप्रधानपट्टावली” है जिसकी हस्तप्रत मुनिश्री ने देखी है। वह हस्तप्रत या वह रचना विचारश्रेणि से कितनी प्राचीन है यह किसी को माद्धम नहीं। विचारश्रेणि अन्तर्गत गायायें भी मेरुतुङ्ग से कितनी प्राचीन हैं यह कहना मुश्किल है। इस स्थविरावली की गायायों (पहले हम देखेंगे) में “रेवहमिते छवीस, अजमहुना अ वीस एव तु। चउसस्य सत्तरि, चउसस्यतिपक्षे कालगो जाओ ॥ चउवीस अज्जधम्मे एगुण्णचालीस भद्रगुत्ते अ।” इत्यादि में पट्टधरों की वीरात् ४७० तक की परम्परा बताने के बाद ४५३ में कालक हुए ऐसा विधान है। पर इससे तो यह सूचित होता है कि ये द्वितीय कालक युगप्रधान नहीं हैं और न उनके आगे युगप्रधानपट्टधर (या गुण) ग्रन्थकर्ता को माद्धम हैं। इन गायायों में अगर कालक भी युगप्रधानपट्टधर हैं तब एक साथ ऐसे दो आचार्य युगप्रधानपट्टधर हो जाते हैं जैसा कि इस स्थविरावली का ध्वनि नहीं है। अतः यह सम्भवित है कि “चउसस्य तिपक्षे कालगो जाओ” यह बात प्राचीन युगप्रधानपट्टावलियों में पीछे से बढ़ाई गई है। प्रथम शकराज्य के बारे में वास्तविक वर्णगणना बाद के लेखकों को दुर्लभ होने से और किसी तरह विक्रम के समय के नज़दीक ही कालक को और प्रथम शकराज्य को लाने के खयाल से यह वीरात् ४५३ में कालक के होने की कल्पना घुस गई होगी। उपलब्ध सप्त पट्टावलियों में प्राचीन हैं कल्पसूत्र और नन्दीसूत्र की स्थविरावलियाँ, मगर इनमें वीरात् ४५३ में रक्त सके ऐसा कोई कालक का उल्लेख नहीं है। पट्टावली-समुच्चय, भाग १ में दी हुई सब अन्य पट्टावलियाँ विक्रम की तेरहवीं सदी या उसके बाद की हैं। डा० कलाट की पट्टावलियाँ भी वि० सं० की १६ वीं शताब्दि के बाद की हैं।^१

८६ देखो, कलाट महाराय का लेख, इन्डियन एन्टिक्वेरी, वॉ० ११, पृ० २४५ से आगे डा० याकोबी, ए० लॉयमान आदि के पट्टावली-विषयक लेखों की सूचि के लिए देखो, ब्राउन, घ स्टोमी ऑफ कालक, पृ० ५ पादनो० २३

नगरास्ति, रेवतिमित्र, सिंह और नागकुल के सब तृतीय और उनके सब ब्रिह नक्षत्र का उल्लेख है वह नक्षत्र गर्भमिच्छोत्प्रेक्ष्य हो नहीं सकते क्योंकि सिटीषोपुण्यमान सन (पञ्चांगी समुच्चय, भाग १ पृ २१-२४) वेदों से मान्य होता कि इस नक्षत्र का समय (आरंभ वृद्ध के शिष्य) ब्रह्मेन से १११ वर्ष के सब होता है जो ईसा की तृतीय शताब्दि के सब होता। बर्मतासम्राजि की उपलब्ध पञ्चांगी (पञ्चांगी समुच्चय, भाग १ पृ ४१-४०) में समग्र वर्ष १७१ में अर्धरात्री हुए और उनके शिष्य विमर्षाग्रहत् वासिष्थ से ऐसा किया है। आगे इन्द्रविजयुरि के सब वीरज् ४४१ वर्ष में गर्भमिच्छोत्प्रेक्ष्य नक्षत्रागुरि का उल्लेख है। इस पञ्चांगी का सम्मानात् सि ७ ११४१ है। किन्तु यह दो बहुत पीछे की पञ्चांगी है। पुष्पमन्त्रात् की ब्रह्मवत्सल्योय दो विष्णु की संख्या शताब्दि का है। उक्त श्लोक की आकुरि का समय निश्चित नहीं है। इस अन्तर्गिरि में निम्नलिखित विधान है—

मोरिधरान १ ८ वन-महागिरि १ सुस्ति ४४ पुष्पमुत्तर १२ अन्तर्गिरि ११॥

एव (वीरमिर्षावत् कर्त्तवि १२१॥

एषा पुष्पविष १ क्लमिष मनुमिष १ (वन) — पुष्पमुत्तरत्येव रोप कर्त्तवि १२ अन्तर्गिरि ४ (४१) बौध्द १८॥ एव कर्त्तवि ४११॥

एषा मरुधरान ४ गर्भमिच्छ ११ राज ४ (वन) — रेवतिमित्र ११ आत्मजुर्गर्भार्थ १ ॥ एव कर्त्तवि ४० ॥

अन्तर्गरे उक्त विरिज्य स्वामी (स्वादि) धरित वस्त्राङ्गर्ग राशिज्य आरंभ आरंभमुत्तरके अभिषिन्ति।

यद् गर्भमिच्छाङ्गत्, केम्बरे नक्षत्रागुरिसे छोटी।

ब्रह्मवत्सल्योरेको, पुष्पवत्सल्यो पञ्चमुत्ते ॥ १ ॥

वीरमिर्षावत् ४४१ मरुधरे पञ्चमुत्तार्थ ब्रह्मवत्सल्यो पञ्चमुत्तार्थ ॥ १ ॥

कर्त्तव्यत्येव रोपकर्त्तवि २४ मरुधर ११ वीरज् १४ ब्रह्मवत्सल्यो ११। एव कर्त्तवि ४८४॥ गर्भमिच्छाङ्गत् विष्णुमित्र १ कर्त्तव्य ४ मरुधर ११॥ पर्व ४८१॥ (पञ्चांगी समुच्चय १ पृ १०)।

इस अन्तर्गिरि अन्तर्गत गाथा में सब स्पष्ट नहीं है कि वीरज् ४४१ में (मरुधरेष्वेव) सिटीष का नक्षत्र हुए। किन्तु विचारविधि की सम्बन्धों से सिटीष इत (अन्तर्गिरि की) उपलब्धत्वना से गर्भमिच्छा का समय वीरज् ४४१ होता है। मरुधर उपलब्धत्वना शब्द से यह नहीं है किन्तु सिटीष को गर्भमिच्छा का पुत्र करने के लिए कोई नक्षत्राङ्गत् का दो वर्षों का समय का समय उत्पन्न नहीं। और ४४१ में गर्भमिच्छोत्प्रेक्ष्य करने वाले नक्षत्र के समय में क्लमिष मनुमिष हो नहीं सकते। फिर क्लमिष मनुमिष के सब गर्भमिच्छ के ११ वर्ष विष्णु और गर्भमिच्छा के १ का १४१ वर्ष का वेत प्राप्त करने के लिए विष्णुमित्र, कर्त्तव्य, मरुधर और मरुधर को गर्भमिच्छा के सम्मान से वन में जाने शब्दमुत्त हो है। यह मरुधर को भी दो क्लमिष मनुमिष होने का विधिज्य अनुमान उत्पन्न पड़ा। अर्थात् पञ्च का कार्यदेव अनेक का नक्षत्रार्थ का भी मनुमिच्छ से सम्मान है। मरुधर दोनों अन्तर्गिरि में (वीरज् ४४१) ऐसा कै-

४८ वेदमुत्त विधि है— क्लमिषमनुमिषी उपलब्धी १ कर्त्तवि उपलब्धमरुधर। वी ॥ वरुधरुषी मनुमिच्छाङ्गत्तवत्सल्योरेकोरेको ब्रह्मवत्सल्योरेको क्लमिषमनुमिषी ब्रह्मवत्सल्ये। इस विधि में ब्रह्मवत्सल्योरेको ब्रह्मवत्सल्योरेको के विधान के लिए वेदों वीरमिर्षावत् पञ्च १ ११-१० और पञ्चवत्सल्योरेको विधिसे सिटीषोरेको वरुधर के सब से वेदों वरुधर के सब से वेदों में पुत्र की है इसका द्वितीय में क्लमिष विधान सिद्ध है।

ग्रन्थकारों का (मध्यकालीन पट्टावलियों के अलावा) कहीं भी उल्लेख नहीं। मौ्यों के १०८ वर्ष की हकीकत भी मान्य नहीं हो सकती। डा० जयसवालजी के कथनानुसार अगर मौ्यों के शेष वर्ष रासभों में बढ़ा कर किसी तरह वीरात् ४७० में विक्रम का हिसाब जोड़ा गया तब यह स्पष्ट है कि इन पट्टावलियों की रूप-फालगुणना शङ्का रहित नहीं है, इनमें और भी गलती हो सकती है। इस गड़बड़ का कारण यह है कि प्रथम शकराज्य के बाद कितने वर्ष व्यतीत होने पर विक्रमादित्य हुआ यह स्पष्ट मालूम न होने से विक्रम और कालक को नज़दीक लाने की प्रवृत्ति हुई। एक से ज्यादा कालक नामक आचार्य हुए होंगे किन्तु घटनाओं के नायक तो प्रथम कालक ही हैं जो कि अन्य तर्कों से पहले ही हमने देखा लिया है।

मुनिश्री कल्याणविजयजी के मत से बलमित्र ही विक्रमादित्य है। और उनके मत से गर्दभिलोच्छेदक द्वितीय कालक वीरात् ४५३ में हुए। मगर बलमित्र यदि विक्रमादित्य है तब वह गर्दभिल्ल का पुत्र नहीं हो सकता। और मेरुद्वज या उपरोक्त श्रवचूरि के बयान तब व्यर्थ प्रतीत होते हैं।

वीरात् ४५३ में गर्दभिलोच्छेदक कालक होने के सब आधार मध्यकालीन उन्नीसवीं परम्पराओं के हैं जिनमें फालगुणना की ऐसी गड़बड़ी है। कालककथानक तो गर्दभिलोच्छेदक कालक के मुख गुणसुन्दर या गुणाकर को ही उताते हैं। वह कालक श्यामार्थ ही हैं जिन्होंने प्रज्ञापनासूत्र बनाया। उपलब्ध प्रज्ञापना अगर मूल प्रज्ञापना नहीं हो, तो भी उस में मूल का संस्करण और मूल के कई अंश जरूर होंगे। यही प्रज्ञापना सूत्र उसके लेखक का देशदेशान्तर के लोगों का ज्ञान, मित्र मित्र लिपियों का ज्ञान आदि साक्षी देता है जो गर्दभिलोच्छेदक और सुवर्णभूमि में जानेवाले कालक में हो सकता है। प्रज्ञापनासूत्र के विषय ही उनके कर्ता निगोद व्याख्याता होने का सूचन करते हैं।

विचारश्रेणि में स्थविरों के पट्टप्रतिष्ठाकाल बतानेवाली गाथाएँ दी हैं। वही मुनिश्री कल्याणविजयजी से उद्धृत “स्थविरावली या युगप्रधानपट्टावली” है जिसकी हस्तप्रत मुनिश्री ने देखी है। वह हस्तप्रत या वह रचना विचारश्रेणि से कितनी प्राचीन है यह किसी को मालूम नहीं। विचारश्रेणि अन्तर्गत गाथाएँ भी मेरुद्वज से कितनी प्राचीन हैं यह कहना मुश्किल है। इस स्थविरावली की गाथाओं (पहले हम देख चुके हैं) में “रेवर्मिते छत्तीस, अजमहुनु अ वीस एव तु। चउसय सत्तरि, चउसयतिपन्ने कालगो जाओ ॥ चउवीस अजमधम्मे एगुणचालीस भगुत्ते अ।” इत्यादि में पट्टधरों की वीरात् ४७० तक की परम्परा बताने के बाद ४५३ में कालक हुए ऐसा विधान है। पर इससे तो यह सूचित होता है कि ये द्वितीय कालक युगप्रधान नहीं हैं और न उनके आगे युगप्रधानपट्टधर (या मुख) ग्रन्थकर्ता को मालूम हैं। इन गाथाओं में अगर कालक भी युगप्रधानपट्टधर हैं तब एक साथ ऐसे दो आचार्य युगप्रधानपट्टधर हो जाते हैं जैसा कि इस स्थविरावली का ध्वनि नहीं है। अतः यह सम्भवित है कि “चउसय तिपन्ने कालगो जाओ” यह बात प्राचीन युगप्रधानपट्टावलियों में पीछे से बढ़ाई गई है। प्रथम शकराज्य के बारे में वास्तविक वर्णगणना बाद के लेखकों को दुर्लभ होने से और किसी तरह विक्रम के समय के नज़दीक ही कालक को और प्रथम शकराज्य को लाने के खयाल से यह वीरात् ४५३ में कालक के होने की कल्पना घुस गई होगी। उपलब्ध सब पट्टावलियों में प्राचीन हैं कल्पसूत्र और नन्दीसूत्र की स्थविरावलियाँ, मगर इनमें वीरात् ४५३ में रख सकें ऐसा कोई कालक का उल्लेख नहीं है। पट्टावली-समुच्चय, भाग १ में दी हुई सब अन्य पट्टावलियाँ विक्रम की तेरहवीं सदी या उसके बाद की हैं। डा० बलाट की पट्टावलियाँ भी वि० सं० की १६ वीं शताब्दि के बाद की हैं।^{८९}

८९ देखो, बलाट महाराय का लेख, इन्डियन एन्टिक्वेरि, वॉ० ११, पृ० २४५ से आगे डा० याकोबी, डा० लॉयमान आदि के पट्टावली विषयक लेखों की सूची के लिए देखो, ग्राउन, घ स्टोरी ऑफ कालक, पृ० ५ पात्रनोप २३

परिशिष्ट १

दत्तराजा और आर्यकालक

दत्त राजा के सामने यज्ञफल का निरूपण करनेवाली घटना (घटना न १) का उल्लेख आश्वमेधचूर्णि के अतिरिक्त 'आश्वमेध निर्युक्ति' में दो स्थानों में है।^{१२} मुनिश्री कल्याणविजयजी के खयाल के अनुसार इस घटना का सम्बन्ध सम्भवतः प्रथम कालकाचार्य से है।^{१३} 'आश्वमेध निर्युक्ति' की एक गाथा (८६५) में उल्लिखित सामायिक के आठ दृष्टान्तों में तीसरा दृष्टान्त आर्यकालक का है जिन का वर्णन आश्व० चूर्णि में इस प्रकार मिलता है। "तुर्विणी नगरी मे 'जितशत्रु' नामक राजा था। वहाँ 'भद्रा' नाम की एक ब्राह्मणी रहती थी जिसके पुत्र का नाम 'दत्त' था। भद्रा का एक भाई था जिसने जैन मत की दीक्षा ली थी, उसका नाम था 'आर्य कालक'। दत्त जुआड़ी और मदिरा-प्रवर्द्धी था। वह राजमेवा करते करते प्रधान सैनिक के पद तक पहुँच गया। पर अन्त में उसने विश्वासघात किया। राजकुल के मनुष्यों को फोड़कर उसने राजा को कैद किया और स्वयं राजा बन बैठा। उसने बहुत से यज्ञ किये। एक बार वह अपने 'मामा' कालक के पास जाकर बोला कि मैं धर्म सुनना चाहता हूँ, कहिए यज्ञों का फल क्या है? कालक ने उसको धर्म का स्वरूप, अधर्म का फल और अशुभ कर्मों के उदय को समझाया और पूछने पर कहा कि यज्ञ का फल नष्ट है। दत्त ने इस का प्रमाण पूछा तो कालक ने बताया कि "आज से सातवें दिन तू कुभी में पकता हुआ कुत्तों से नोचा जायगा।" दत्त ने कालक को कैद किया मगर ठीक वैसा ही हुआ जैसा भविष्य कथन आर्य कालक ने किया था।

ग्रन्थकार लिखते हैं—“इस प्रकार सत्य उचन बोलना चाहिए, जैसे कालकाचार्य बोले।” इस कथानक का सक्षिप्त सार 'आश्वमेध निर्युक्ति' की निम्नलिखित गाथा में भी सूचित किया है—

दत्तेण पुच्छित्री जो, जण्ण कल कालगो तुर्विणीए।

समयाए आहिएण सम बुहय भय तेण ॥ ८७१ ॥

मुनिश्री कल्याणविजयजी लिखते हैं कि “जब तक चौथे कालक का अस्तित्व सिद्ध न हो, इस सातवीं घटना का सम्बन्ध पहले कालक से मान लेना कुछ भी अनुचित नहीं है।”

परिशिष्ट २

घटना न ५—गर्दभ-राजा का उच्छेद

गर्दभिल्लोच्छेद वाली घटना^{१४} के साथ दो स्थलों का उल्लेख है—उज्जयिनी और पारसकुल। निशीथचूर्णि में पारसकुल का उल्लेख है। वहाँ से साहिराजा और उनके साथ दूसरे ६५ साहियों को लेकर आर्य कालक “हिन्दुक-देश” को आते हैं। इस प्रकार ये ६५ या ६६ साहि (शक कुलों) समुद्रमार्ग से सीराष्ट्र में आये।

६२ द्वि० अभि० प्र० पृ० ६७

६३ चर्ही पृ० ११४-१५

६४ निशीथचूर्णिगत इस घटना के कथान के लिये देखो, द्विवेदी अभिनन्दन ग्रन्थ, पृ० ६८-६९

दूसरे कालक का समय—गर्दभिछोच्छेदक कालकाचार्य का समय—निर्वाण सं० ४५३ है, और इन दूसरे कालक की हस्ति को मुनिश्री ठीक मानते हैं। आगे आप लिखते हैं—“तीसरे कालकाचार्य के सम्बन्ध में हम निश्चित अभिप्राय नहीं व्यक्त कर सकते। कारण, निर्वाण सं० ७२० में कालकाचार्य के अस्तित्व-साधक इस गाथा के अतिरिक्त दूसरा कोई प्रमाण नहीं है। दूसरा कारण यह भी है कि गाथा में इन कालकाचार्य को ‘शम्भसस्तुत’ कहा है, जो सर्वथा असम्भव है, क्योंकि शम्भसस्तुत कालकाचार्य तो वही थे, जो ‘निगोड-व्याख्याता’ के नाम से प्रसिद्ध थे। युगप्रधान स्वविरावली के लेखानुसार यह विशेषण प्रथम कालकाचार्य को ही प्राप्त था।

“चौथे कालकाचार्य को चतुर्थो-पर्यूपणा कर्ता लिखते हैं, जो ठीक नहीं। यद्यपि ‘बालभी युगप्रधान पटावली’ के लेखानुसार इस समय में भी एक कालकाचार्य हुए अवश्य हैं—जो निर्वाण सं० ६८१ से ६६३ तक युगप्रधान थे, पर इनसे चतुर्थो पर्यूपणा होने का उल्लेख सर्वथा असम्भव है।” १७

इस चतुर्थ कालक के विषय में मुनिजी आगे लिखते हैं—“वर्धमान से ६६३ वर्ष व्यतीत होने पर कालकसुरिद्वारा पर्यूपणा चतुर्थी की स्थापना हुई ऐसी एक प्राकृतिक गाथा है जो तत्त्वोन्मूलनी पद्धत्य से ली गई है ऐसा संदेहविषयिण ग्रन्थ के कर्ता का उल्लेख है। मगर वह ठीक नहीं, और उपाध्याय धर्म-सागरजी ने अपनी कल्पनिरुणावली में भी बताया है कि यद्यपि यह गाथा धर्मप्रोपसुरिरचित कालसप्तति में देखने में आती है तथापि तीर्थाङ्गार प्रकीर्णक में यह गाथा देखने में नहीं आती” १८ आगे मुनिजी ने बताया है कि बारहवीं सदी में चतुर्थी की फिर पञ्चमी करने की प्रथा हुई तब चतुर्थी पर्यूपणा को अर्वाचीन उद्धारने के उद्योग से किसीने यह गाथा रची। १९

इन सब बातों से यह स्पष्ट होना चाहिये कि एक से ज्यादा कालक की परम्परायें शङ्काग्रहित हैं ही नहीं। एक नाम के अनेक आचार्य हुए इससे, और ज्यों ज्यों घटनाओं की हकीकत प्रथम कालक के साथ जोड़ने में शङ्का हुई त्यों त्यों या ज्यों ज्यों विक्रम और शक और तत्कालीन नृपविषयक ऐतिहासिक हकीकत निम्न होने लगी और परम्परायें विच्छिन्न होती गई, त्यों त्यों ये मध्यकालीन ग्रन्थकार व्यामोह में पड़ते गये और घटनाओं को भिन्न भिन्न कालक के साथ जोड़ते गये। निधि के निर्णय में या श्रुत का पुनः संग्रह करने में जिन्होंने बार बार कुछ हिस्सा लिया उनको कालकाचार्य का निन्दित मिला हो ऐसा भी हो सकता है। ये बातें विशेष अनुसन्धान के योग्य हैं।

मुनिजी ने एक और गाथा की समीक्षा है जिसका भी उल्लेख करना चाहिये। आप लिखते हैं—

“उपर्युक्त गाथाओं के अतिरिक्त कालकाचार्य विषयक एक और गाथा मेघदूत की ‘विचार-श्रेणि’ के परिशिष्ट में लिखी मिलती है, जिसमें निर्वाण सम्वत् ३२० में कालकाचार्य का होना लिखा है। उस गाथा १०० का अर्थ इस प्रकार है—“वीर जितेन्द्र के ३२० वर्ष बाद कालकाचार्य हुए, जिन्होंने इन्द्र को प्रतिबोध दिया।” इस गाथा से कालकाचार्य के अस्तित्व की सम्भावना की जा सकती है पर ऐसा करने की

६७ मुनिश्री कल्याणविजय, आर्य कालक, द्विवेदी अभिनन्दन ग्रन्थ, पृ० ६६-६७

६८ द्विवेदी अभिनन्दन ग्रन्थ, पृ० ११८-११९

६९ धीरनिर्वाण सम्वत् और जैन कालगणना, पृ० ५६-५८ की पादनोष

१०० गाथा इस तरह है—

सिरिषीरनिधिदाओ, वरिससर्वा तिथिर्वास (३२०) अहिमाओ ।

परिशिष्ट ५

उत्तराध्ययननिर्युक्ति और चूर्णि के संदर्भ

उज्जैणी कालखमणा सागरखमणा सुवर्णभूमीए ।

इदो आउयसेमं पुच्छइ सादिव्वकरण च ॥ १२० ॥

उत्तराध्ययननिर्युक्ति, २ अध्ययन

‘उज्जैणी कालखमणा’ गाथा (११६-१२७) उज्जैणीए अज्जकालगा आयरिया बहुसुया, तेसि सीसो न कोइ नाम इच्छइ पढिउ, तस्स सीसस्स सीसो बहुसुओ सागरखमणो नाम सुवन्नभूमीए गच्छेण विहरइ, पच्छा आयरिया पलायितु तत्थ गता सुवर्णभूमी, सो य सागरखमणो अणुयोग कहयति पण्णा परिसइ न सहति, भणति-उता ! गत एय तुम सुयकलध जावोकधिज्जतु, तेण भण्णति—गतति, तो सुण, सो सुणावेउ पयत्तो, ते य सिज्जायरणिच्चवे कहिते तस्मिमा सुवन्नभूमिं जतो वल्लिता, छोगो पुच्छति त वृद गच्छत—को एस आयरिओ गच्छति ? तेण भण्णति—कालगायरिया, त जणपग्परेण फुसत कोइ सागरखमणस्स संपत्त, जइ—कालगायरिया आगच्छति, सागरखमणो भणति—उत ! सच्च मम पितामहो आगच्छति ? तेण भण्णति—मयावि सुन, आगया साधुणो, सो अच्चुद्धितो, नो तेहिं साधूहिं भण्णति—खमासमणा केई इहागता ? पच्छा सो सक्थितो भण्णति—उतो एक्को पर आगतो, ए तु जाणामि खमासमणा, पच्छा सो खामेति, भण्णति—मिच्छामि दुक्कड जएत्थ मए आसादिया, पच्छा भण्णति—खमासमणा ! केरिसं अइ वक्खाणेमि ? खमासमणेण भण्णति—लट्ठ, किंतु मा गव्व करेहिं को जाणति कस्स को आगमोत्ति, पच्छा धूलिणाएण चिबिल्लपिंडएण य आहरण कंति, ए तहा कायत्थ जइ सागरखमणेण कत, ताण अज्जकालगाण समीव सक्को आगतु निगोयजीवे पुच्छति, जइ अजरविलयाण तथैव जाव सादिव्वकरण च ।

—उत्तराध्ययनचूर्णि, (अश्वमेधकेशरीमलजी श्रे सस्था, रतलाम, ई० स० १६३३), पृ० ८३-८४ और देगिये, श्रीशान्तिस्मरित उत्तराध्ययन-वृहद्भुक्ति, भाग १, पृ० १२७-१२८ ।

परिशिष्ट ६

व्यवहारभाष्य और चूर्णि के संदर्भ

भाष्यगाथा—

पुरिसज्जाया चउरो वि भासियव्वा उ आणुपुव्वीए ।

अत्थकरे माणकरे उभयकरे नोमयकरे य ॥ ३ ॥

पढमतइया एत्थं तु सफला निपफला दुवे इयरे ।

दिट्ठतो सगतेणा सेवता अन्नरायाण ॥ ४ ॥

उज्जैणी सगराय नीयागव्वा न सुट्टु सेवेंति ।

वित्तियदाण चोज्ज निवेसया अयणनिवे सेवा ॥ ५ ॥

धावयपुरतो तह मग्गतो या सेवइ य आसण नीय ।

भूमियपि य निसीयइ इगियकारी उ पढमो उ ॥ ६ ॥

चिक्खेल अन्नया पुरतो उगतो से एगो नवरि सव्वतो ।

तुट्ठेण तहा रज्जा वित्ती उ मुपुक्खला दिन्ना ॥ ७ ॥

पव्वयण च नरिंदे, पुणारागमऽडोलिखेलण चेढा।

जवपत्थण खरस्ता, उवस्सओ फरससालाए ॥ ११५६ ॥

यवो नाम राजा। तस्य दीर्घपृष्ठ सचिव। गर्दभश्च पुत्र। दुहिता अडोलिका। सा च गर्दभेण तीव्ररागाध्युपपन्नेन 'अगडे' भूमिगृहे विषयसेवार्थं क्षिता ॥ ११५५ ॥

तच्च ज्ञात्वा वैराग्योत्तरङ्गितमनसो नरेन्द्रस्य प्रव्रजनम्। पुत्रस्नेहाच्च तस्योजयिण्या पुनः पुनरागमनम्। अन्यदा च चेटरूपायामडोलिकया क्रीडन खरस्य च यत्प्रार्थनम्। ततश्चोपाश्रय पश्य—कुम्भकारस्तस्य शालायामित्यन्वार्थ ॥ ११५६ ॥

भावार्थ पुनरयम्—^{१०४}

उज्जेणी नगरी। तस्य अनिलसुओ जवो नाम राया। तस्स पुत्तो गद्दमो नाम जुवराया। तस्स धूया गद्दमस्स जुवरन्नो मङ्गी अडोलिया ग्याम, सा य अतीवरूवती। तस्स य जुवरन्नो दीहपट्ठो अमच्चो। ताहे सो जुवराया त अडोलिय भगिणि पासित्ता अज्झोववन्नो दुव्वलीभवति। अमच्चेण पुच्छिओ। निव्वणे सिद्ध। अमच्चेण भवति—सागारिय भविस्सति तो एसा भूमिघरे छुव्वमति, तस्य भुजाहि ताए सम भोए, लोगो जाणिस्सति 'सा कहिं पि विनट्ठा'। 'एव होउत्ति कय'। अन्नया सो राया त कज्ज नाउ निव्वेदेण पव्वतिओ। गद्दमो राया जातो। सो य जवो नेच्छति पढिठ, पुत्तनेहेण य पुणो पुणो उज्जेणि एति। अन्नया सो उज्जेणीए अदूरसामते जवखेत्त, तस्स समीवे वीसमति। त च जवखेत्त एगो खेत्तपालओ रक्खति। इओ य एगो गद्दमो त जवखेत्त चरिउ इच्छति ताहे तेण खेत्तपालएण सो गद्दमो भवति—

आधावसी पधावसी मम वा वि निरिक्खसी।

लक्खिओ ते मया भावो, जव पत्थेसि गद्दमा ॥ ११५७ ॥^{१०५}

अथ भाष्यातर्गत श्लोक कथानकसमाप्त्यनन्तर व्याख्यास्यते, एवमुत्तरावपि श्लोकौ।

तेण साहुणा सो सिलोगो गहिओ। तस्य य चेडरूवाणि रमति अडोलियाए, उदोइयाए ति भणिय होइ। सा य तेसिं रमताण अडोलिया नट्ठा विले पडिया। पच्छा ताणि चेडरूवाणि इओ इओ य मग्गति त अडोलिय, न पासति। पच्छा एगेण चेडरूवेण त विल पासित्ता ग्याय—जा एत्थ न दीसति सा नूण एयमि विलमि पडिया। ताहे तेण भवति—

इओ गया इओ गया, मग्गिज्जती न दीसति।

अहमेय वियाग्यामि, अगडे छूढा अडोलिया ॥ ११५८ ॥

सो वि शोण सिलोगो पढिओ। पच्छा तेण साहुणा उज्जेणि पविसित्ता कुम्भकारसालाए उवस्सओ गहिओ। सो य दीहपट्ठो अमच्चो तेण जवसाहुणा रायत्ते विराहिओ। ताहे अमच्चो चिंतेति—'कह एयस्स वेर निज्जाणमि?' चि काउ गद्दमराय भणति—एस परीसद्वपरातिओ आगओ रज्ज पेल्लेउकामो, जति न पत्तिपसि पेच्छइ से उवस्सए आउहाणि। तेण य अमच्चेण पुव्व चेव ताणि आउहाणि तम्मि उवस्सए नूणियाणि पत्तियावणनिमित्त। रजा दिट्ठाणि। पत्तिज्जिओ। तीए अ कुम्भकारसालाए उदुरो दुक्खिउ दुक्खिउ

१०४ यहाँ से आगे टीकान्तर्गत प्राकृत-कथानक बृहत्कल्पचूष्य के पाठ से उद्धृत है, कुछ गीय फर्क है। इस लिए यहाँ चूष्य का पाठ अवतरित नहीं किया है।

१०५ जासि एसि पुणो चेव, पासेव्ठ डिदिट्ठसि।

लक्खितो ते मया भावो जव पत्थेसि गद्दमा ॥

इति रूपा गाथा बृहत्कल्पचूष्यौ।

उपसंहार

इस लेख का उद्देश्य है जैन साहित्यों की छानबीन करना। इस समीक्षा से हम निश्चितरूप से कह सकते हैं कि कालक ऐतिहासिक व्यक्ति थे। एक तो उन्होंने अनुयोगादि ग्रन्थों का निर्माण किया और दूसरा इन्हीं ग्रन्थों में से प्रवर्ण्याविषयक कालकरचित गाथायें मिली हैं। निगोद-व्याख्यानकार, सुवर्णभूमि को जाने वाले, आर्य समुद्र के दादागुरु और अनुयोगनिर्माता, आजीविकों से निमित्त पढ़नेवाले और जिन्होंने सातवाहन राजा को मथुरा का भविष्य कहा था वह कालक आर्य ग्याम ही हैं। इतना तो निश्चित ही है।

धर्मघोषसूरि ने श्रीकृष्णमण्डलस्तव में प्रजापनाकार श्यामार्य को प्रथमानुयोग और लोकानुयोग के कर्ता कालकसूरि कहा है। कालक के बाद उन्होंने आर्य समुद्र की स्तुति की है—

निज्जुद्धा जेण तथा पञ्चवणा सव्वभावपञ्चवणा ।
तेवीसइमो पुरिखो पवारो सो जयउ सामज्जो ॥ १८० ॥

पढमणुओगे कासी जिण्णच्चकिदसारपुव्वमवे ।
कालगसूरी ब्रहुअ लोणणुओगे निमित्त च ॥ १८१ ॥

अजसमुद्दगण्हरे दुव्वल्लिण्ण धिप्पण्ण पिहू सव्व ।
सुत्तयचरमपोरिसिसमुट्ठिए तिरिण्ण किदकम्मा ॥ १८२ ॥

—जैनस्तोत्रसन्दोह, भाग १, पृ० ३२६-३०

देवेन्द्रसूरि के शिष्य श्री धर्मघोषसूरि का लेखनसमय है। वि० स० १३२०-१३५७ आसपास। अतः ई० स० १० वीं शताब्दि में, सङ्गमाध्य आदि के कर्ता, श्रीधर्मघोषसूरि जैसे आचार्य भी श्यामार्य को ही अनुयोगकार कालकाचार्य मानते थे।

गर्दभराजोच्छेदक कालक भी वे ही आर्य श्याम हैं ऐसा हमारा मत है। किन्तु अभी भी अगर किसी को शङ्का रही हो, तो इनको यही देखना चाहिये कि बलमित्र-भानुमित्र और आर्य कालक का समकालीनत्व तो निश्चित ही है। पुराने ग्रन्थों का प्रमाण है। फिर पट्टावलिओं की पट्टधर कालगणना या स्थविरकालगणना या नृपकालगणना जिनमें कहीं कहीं गड़बड़ है उनको छोड़ कर स्वतंत्र प्राचीन ग्रन्थ-साहित्यों से हमने बताया है कि गर्दभोच्छेदक कालक और दूसरी घटनाओं के नायक आर्य कालक एक ही हैं और वे गुणसुन्दर के शिष्य आर्यश्याम ही होने चाहिये। इनका समय ई० स० पूर्व पहली या दूसरी शताब्दि है।

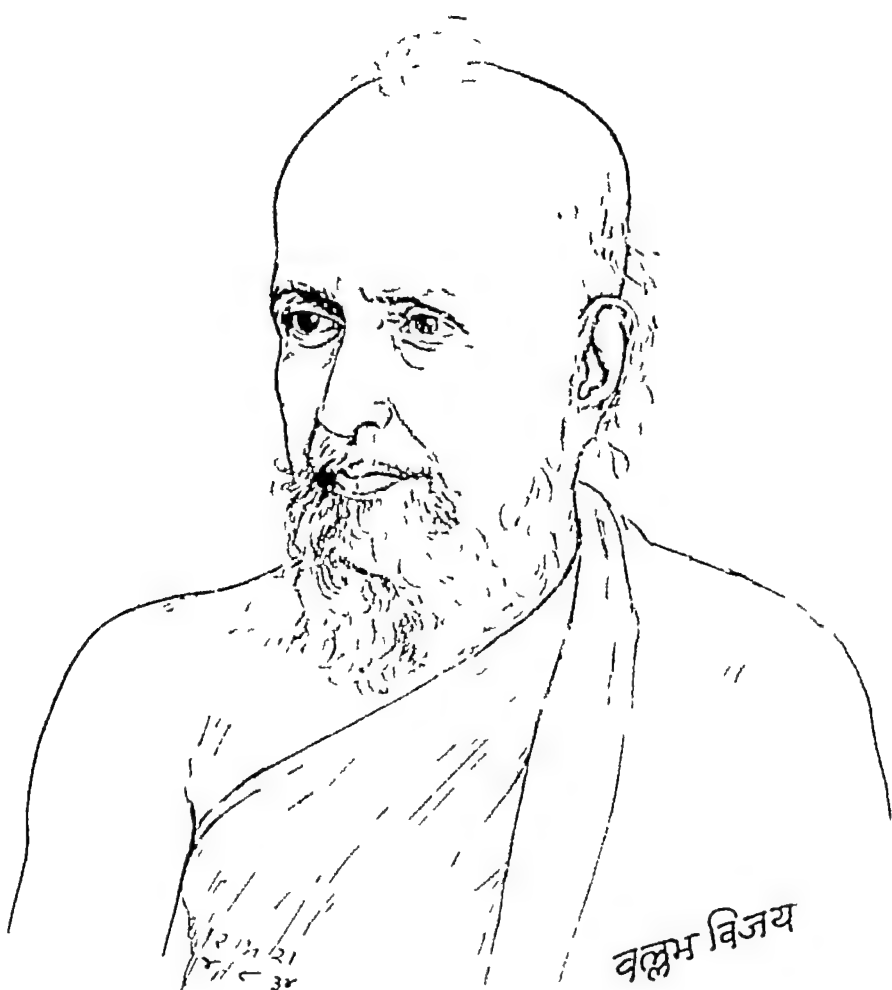
जिनको दूसरे कालक (वीरात् ४५३) मज्ज है इन के हिसाब से भी कालक के सुवर्णभूमिगमन का समय ई० स० पूर्व पहली शताब्दि तो है ही।

कालक किसी सातवाहन राजा के समकालीन थे। वह राजा कौन था? क्या कि कालक एक काल्पनिक व्यक्ति नहीं हैं इस लिए अब सातवाहन वंश के इतिहास के बारे में विद्वानों को फिर सोचविचार करना चाहिये। पञ्चकल्पमाध्य, बृहत्कल्पमाध्य जैसे ग्रन्थों के कर्ता सङ्गदासगणि क्षमाभ्रमण ने या दूसरे भाष्यकार चूर्णिकार ने जो ऐतिहासिक बातें लिखी हैं वे बिल्कुल कपोलकल्पित नहीं किन्तु ज्यादातर

સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યિક

ઃ પ્રજાસત્તા અને પ્રગતિ :

ACĀRYA VIJAYAVALLABHASŪRI

स्वैच श्री रविशंकर रावल]

THE GREAT ACARYA

SHRI CHIMANLAL J SHAH, MA

Among the great Jaina Ācāryas of the last fifty years, the late Vijayavallabhasuri enjoys a very prominent and popular place. He was a favourite with both the old and new generations of the Jaina laity.

The key to his popularity lay in his earnest desire to see that the laity was helped spiritually and otherwise. He led the austere life of a Jaina sādhu carrying out all the injunctions prescribed by the scriptures. Thus the orthodox mind saw nothing in him that would discredit him but at the same time, he talked and preached about anything and everything that would go under the name of welfare activities for the betterment of the Jaina Saṃgha. For more than half a century, he carried on a crusade in his inimitable way for the educational and social uplift of his followers. If he had been an educationist himself or in the alternative if he had had a band of experts by his side, one does not know what wonders he would have worked. In reality, the net result of all his educational and social activities was limited. All the same, the new generation of unorthodox outlook was always happy with him and appreciated all his laudable efforts.

This flair for activities outside the ritualistic life of a Jaina sādhu he inherited from his great Guru Ātmārāmji. Both seemed to believe that it was no use merely preaching religion to a Saṃgha that was socially and psychologically not prepared to receive it. In economic parlance, it meant first bread and butter, the wherewithal to get the same, and then religion. An understanding and a happy mind can alone absorb and live upto the great tenets of the Jaina philosophy and to create that was the life work of the great Ācārya.

This great divine joined the order at the early age of sixteen and became the disciple of the illustrious Vijayānandasūri, popularly known as Ātmārāmji. For a period, as long as sixty-eight years, since he donned the yellow garb, Vijayavallabhasūri ceaselessly and enthusiastically carried on his efforts for the welfare and uplift of his followers and of all those who came in contact with him. This by itself is a record, a

record to be proud of and happy about. The fruit of his tireless efforts is still to be seen.

It is now for the great *Samgha*, the *Samgha* of all the followers of the illustrious and the meritorious Jinas, to wake up, to probe carefully into its failures and limitations and march forward with the great immortal message of *Ahimsa*, which is the only hope for this war torn and conflict-ridden mad world of ours.

A DEDICATED SOUL

SHRI K D KORA

The wise dictum that 'The greatest saint is not the man who does extraordinary things, but does ordinary things extraordinarily' has been realized in the life of Ācārya Vijayavallabhasūri, whose sixty-eight years' service to the cause of education and Jainism has but few parallels in our history

'Uplift through education' was the central message of the life of this illustrious saint, whose searching intelligence and ardent nature urged him to find out the panacea for the younger generation to keep off from the stifling atmosphere which would overpower them any day. Gifted with a prophetic vision, he foresaw the shape of things to come at a time when education was regarded as a taboo and foreign travel led to excommunication. These views were labelled ideological by some and retrograde floundering by others, when he propounded the gospel of education. This concept was not the rebellion of a solitary soul but the outcome of a social conflict and a future vision of the society. This was a drop in the sea of mankind but the people felt in it the roar of the sea and its heave and swell were realized many years later, as we do visualize now very clearly.

Ācārya Vijayavallabhasūri, who hailed from Baroda, became the disciple of Śrīmad Vijayānandasūri, popularly known as Ātmārāmji, seventy years ago, and since then Ācāryasūri led the disciplined life of a Jaina sādhu, with an outlook which was in tune with the spirit and demand of our age.

ĀTMĀRĀMJĪ—THE GURU

Ātmārāmji was an ardent student of Jainism in all its myriad manifestations and implications. The education and training which he imparted to the young Vijayavallabhavijayaaji stood the latter in good stead, when he was called upon to interpret and explain the tenets of Jainism. So great was the popularity of Ātmārāmji that he was invited to the World Faiths Conference in the United States to represent Jainism. He deputised Shri Virchand Gandhi, the famous scholar of Jainism, who persuasively propounded the ethical code of Jainism, which is based on non-violence, truthfulness, non-possession and penance, ideas very much

similar to the Gandhian concept of a happy society. The success of Shri Virchand Gandhi was mainly due to the briefing he had from Atmārāmī and Vallabhavijayaji.

TO THE SHELTER OF GOD

An unusual incident occurred in the early life of Ācārya Vijayavallabhasuri. Seeing his mother on death-bed, he asked her anxiously, "Whose shelter are you leaving me?" "I leave you to the shelter of the Lord," was his mother's apt reply. "His shelter is the best shelter; the rest is all illusion," she added. These words, touchingly told, sowed the seeds of religious faith that was to blossom forth in later years. At the age of sixteen, he renounced worldly life at Radhanpur in V.S. 1917. This dedicated soul started his austere life with the seriousness which foreshadowed a great religious life. He strove to realise the ideal of his Guru which expressed itself for the betterment of the society and removal of illiteracy. He started launching new educational institutions and the help of many social reformers readily overflowed.

ORTHODOXY DISTURBED

Ācāryasuri widely travelled the country and thus urged him to concentrate his work on the projects which helped the masses to live a healthier and better life by the removal of social and religious evils and spread of the spirit of religious toleration. But how could a Jainasūdhā devoted to study and spread of religion, undertake social projects—was a parrot-like echo from the dovescotes of the orthodoxy. It became his unfortunate lot to be the most misunderstood individual in spite of his lofty ideals. The trend of thought attracted the attention of the people of this country. Undunted and unperturbed, he strove to build up more institutions, societies and educational organizations which helped to alleviate the burden of the masses and uplift the society in all respects.

His religious discourses and laymen's meetings enlightening the people with the gospel of universal non-violence and education. His popular "Dharmapustak" which offered him the title of "Dharmapustak" was well received and moved on nearly 500 copies during his period of mission in many towns and cities. His mission was to spread the light of the Jain religion and to help the masses to free themselves from all physical

where it is said that his gesture or voice would touch even the birds and animals. He left some of his disciples to pacify the agonised feelings of the people, which comprised persons of different faiths. An untoward incident occurred, which hastened his return, before the scheduled date. Time factor and distance he had to cross placed him in a difficult predicament. However a determined will, love for his Guru and faith in his followers helped him to cover a difficult terrain of 450 miles in fifteen days under the scorching heat. To move barefooted and bareheaded was an impossibility, however, a Jain *sādhu* is not free to act and behave as he pleases. He has to abide by rigid rules. He reached in time inspite of all privations.

SRI MAHĀVIRA VIDYĀLAYA

But he started back again on the tour of Gujarāt and Saurāṣṭra. After travelling extensively in Gujarāt, he reached Bombay at the pressing invitation of the Jaina *Samgha* in 1914 A D. During his stay, he delivered religious discourses in different parts of the City and then prepared himself to leave for the Punjab, where his followers consisted of all sections of the society. His popularity knew no barriers of caste and creed. But the followers insisted that he should stay further in Bombay. He requested the Jaina *Samgha* to justify his further stay. Several constructive suggestions were put forward but he was full with the ideas of his *Guru*, who always thought of the uplift of people through education.

Ācāryasrī laid a great stress on the desirability of founding a central educational institution in Bombay to meet the growing needs of a community, which, though foremost in trade and industry, was backward in educational and professional fields. The idea was welcomed by the rich and the educated section of the Jainas. They offered their full cooperation, and the untiring efforts of an enthusiastic band of workers resulted in giving a definite shape to the thoughtful idea of Ācāryasrī.

Thus Śrī Mahāvira Jaina Vidyālaya took shape in Bombay in 1915 A D. Hundreds of students have enlivened their lives by yeomen services rendered to this institution. Many students of this Institution have rendered invaluable service in different spheres of activities for more than forty years. Education in all spheres is the goal of this institution. Not only has it fulfilled the desires and hopes of Ācāryasrī by serving the students in Bombay, but the Vidyālaya has opened its branches in Ahmeda-

bad, Poona and Baroda also. If Ācārya-ji had done nothing in the field of education except the foundation of Śrī Mahāvīra Jaina Vidyālaya, his name would have been a historic milestone for posterity as an outstanding pioneer of education amongst the Jamas. This institution, started in a very humble and noble way has now attracted the appreciative attention of the people of other faiths also. This move, mooted more than forty years before, was a forerunner to starting of many social, cultural, religious and educational institutions in Gujarāt, Rājasthān, the Punjab and many other states of undivided India. This was due to the great efforts of Ācārya-ji. This serves as a valuable landmark in the cultural history of India.

In spite of his multifarious activities, literature did not escape his attention. His poems inspired by original ideas are rich in meaning and deep with thought. He was well-versed in astrology and mathematics. Rich repositories of old manuscripts, rare coins and other antiquities providing links with the ancient history always absorbed his mind. He believed that many problems, confronting loose links of Indian History and Culture, would remain unsolved in the absence of a systematic research of Jaina Literature. This erudite savant was anxious to start a research institute to bring to light the valuable storehouses of knowledge, now literally trapped in the ancient repositories, and to marshall the existing data in the framework of modern research. Such efforts, he stated, would result in fertilizing the barren field of Jaina research and bring to the forefront the message propounded by Lord Mahāvīra.

A SILENT PATRIOT

He was a patriot without ostensible fanfare. He wore khaddar and was an ardent advocate of propagation of Hindi as national language. *Swadesham* found an echo in his speeches. His illuminating address at a vast cosmopolitan gathering held some months before his death during the prohibition week in Bombay provided pointer to his growing popularity amongst all sections of the people. Lucidity and effective presentation of the ideal of prohibition prompted many persons not only to give up wine but forgo all intoxicants.

His speeches were always rip-roaring success, whether the occasion was an open air meeting or cloistered halls for religious discourses. He was ready witted and always open to answer all questions. Persons of all

faiths used to call on him, hear his talks and invite him to address meetings. He solved the difficulties and problems confronting individuals and institutions. He was fearless and outspoken in his views. Behind this disciplined outlook, he was tender and soft to the distressed and unhappy. It did not matter to which strata of society his callers belonged. Direct contact helped him to know the pulse of the society. During his stay in Gujarāt, he took active part in the Conference of Jaina *Sādhus* at Ahmedabad and gave an exemplary lead to establish unity and purity amongst the priestly class. He disliked theories, doctrines, dogmas and principles based on wrong notions and aptitudes. His views were revolutionary to a great extent. This created misunderstandings, which were based on narrow outlook. He never liked to slacken the rules and regulations, governing the austere life of a person, who has renounced this worldly life. He was against all unnecessary expenses either in religious or marriage ceremonies. He was against some of the deeprooted evils, which corroded the sinews of society. He had an abhorrence for the custom of marriage dowry.

THE SCHEME FOR THE MIDDLE CLASS

His last visit to Bombay proved memorable. During his journey on foot through villages, towns and cities of the Punjāb, Madhya Bhārat, Gujarāt and Saurāṣṭra, he was deeply moved by the hard-stricken lot of the middle and the lower strata of the society. He was preoccupied during the last months of his life in finding a solution of this unhappy state of affairs. The problem of plenty and poverty was uppermost in his mind. He urged generous minded persons to contribute large sums for the welfare and betterment of the aggrieved people. Response was not encouraging, but he was not disheartened. A target for collecting a token fund was fixed, and he decided to forgo milk, if the target was not reached within some days. This decision gingered up all activities. Men, women and children of all ranks and ages moved ceaselessly to collect funds. Ācārya Vijayavallabhasūrī helped the campaign by delivering speeches in different wards of the city. Sincere and unified efforts created a magic influence of unloosening the purse strings and the target amount was collected ahead of the scheduled hour! This has been a unique incident from which the posterity and pessimistic workers will derive a great lesson of zeal and will. It provided a pointer to the immense potentialities of this great stage.

UNITY OF ALL FAITHS

During the unsettled period in the undivided Punjab, officers and their families of all faiths held him in high respect. Wives of many military officers attended his lecture meetings and approached him for their doubts and problems. His approach to all problems was based on eclectic, comprehensive and universal outlook which was a key to his popularity amongst people of all sects and faiths.

In later stage of his life he took keen interest in fostering unity amongst all sects of Jainas. He stood for removal of man-made divisions and sub-divisions. To succeed in his erstwhile mission, he had started spare work years before. All his discourses touched one focal point—unity amongst all sects of society. He believed in religious toleration. He translated abstract concept of humanism, freedom of life and religion into rational and practical service of social progress.

‘DO NOT BE INDOLENT O GAUTAMA

In Acarya a life one found pulsant flow of spiritual practicality. Decadence, resultant of natural power and vision, was a motivating force of his outlook on life and society. He accepted Jainism as a rule of inner existence and inspiration for humanitarian activities. ‘Do not be indolent, O Gautama, even for a moment—this death-less message of Lord Mahāvira found touching echo in the daily life of Acarya Vajra Vallabhasuri. He served humanity and religion in its struggle for lasting peace, friendship and unity not only amongst the people of his own faith but also amongst the general mass of humanity. He loved and died for the welfare of mankind. He worked ceaselessly for a better-ordered society, more just and freer mass of humanity. His death on the night of 22nd September 1954 at the age of eighty-four cast a serious gloom in the vast ocean of mankind. Nature also felt the void which was illustrative in the blue firmament, when the mortal remains of this devoted soul started on the last lap of his journey. The lustrous human body of this great pioneer of educational and social reformation is no more, but the ennobling ideal, he left behind will remain so long as humanity lives. He left a message and mission. His divine soul serves as a beacon light to achieve success.

आचार्य विजयवल्लभसूरि स्मारक ग्रंथ

लेख-संग्रह : अंग्रेजी विभाग

संपादक मंडल

डॉ. मोतीचंद्र, एम् ए, पीएच् डी (लटन)

डॉ. जगदीशचंद्र जैन, एम् ए, पीएच् डी

श्री. सी. जे. शाह, एम् ए

नर्सिका मित्तलवामल गुफाना तिनप्रासादनी दीवालपरसु विश्वविख्यात रगीन चित्र
जैनाश्रित काळानो एक नमूनो

Painted figure of a dancing girl on pillar of Sittannavasal Temple, (Pudukota)
c. 7th Century

नॉपीराइट आर्किवोलॉजिकल सर्व ऑफ इन्डिया]

સામલકાનગર ખાતેનું ચિત્રા પાલ

૧૮વી સદીમાં બાંધાયેલ

Bronze sculpture of Chitra Pal
R. Gujarat, 18th Century

રાણપુર, જુનુંક દિગંધવાળી કાનું સંયોગવા નિ
A composite male figure in relief, Rānapur

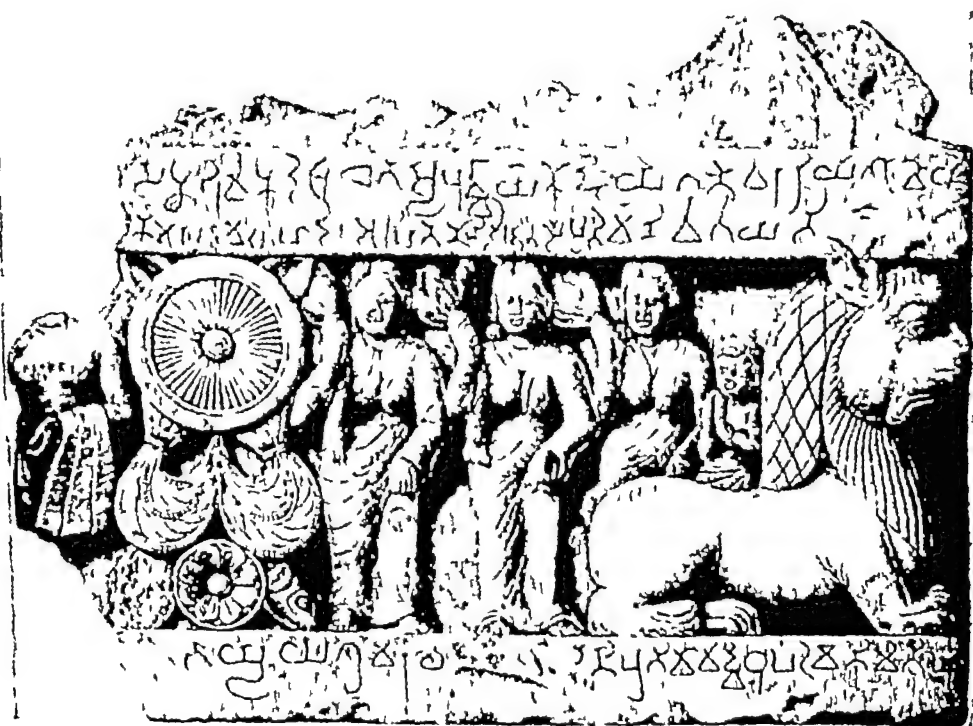
કલ્પદ્રુ : શ્રી સમ મહેતા]

કલ્પદ્રુ : શ્રી સમ મહેતા]

उदयगिरिनी रानीगुफाणी पयाळनो नमनो

Portion of a frieze in the upper verandah Rānigumphā, Udaigiri

फकालीटीलाना वोद्वस्तूपना कलाविधाननी नमूना

Pedestal of an image of Munisuvrata installed in the Vodva Stūpa, Kañkāhītālā

विमल-वासुकी की एक कलात्मक चोखनी, वासु-वासुकी की
Ornamental arabesque, ceiling of Vimala-Vasuki (Abo) 12th Century

STRUCTURAL EVOLUTION AND THE DOCTRINE OF KARMA

DR HARI SATYA BHATTACHARYA, M A , B L , Ph.D

In the philosophical systems of India, the development of the organic frame has been held not to be the work of Matter exclusively. Body has been generally described as the Bhogāyatana i.e. a frame in which certain pre-determined affective experiences (pleasurable or painful) are to be felt and its development has been held to be in strict accordance with those feelings which, though they are yet to be, are nevertheless pre-active. It is said that the Senses of cognition and of action owe their peculiarity in each organism to Adrṣṭa, a super-physical prenatal force with its two modes or forms viz., Dharma and Adharma, i.e. beneficial or harmful. The philosophers of the Sāṅkhya School refuse, of course, to look upon the Adrṣṭa as a force inherent in the soul, but this does not mean that according to them Adrṣṭa as the evolutionary factor, is to be identified with gross Matter or any thing grossly material. In 20, Pradhāna-Kāryādhyāya of the Sāṅkhya Sūtras, Kapila definitely rejects the view that the Sense-organs and the Organs of Activity are Bhautika i.e. as consisting in gross Matter. He characterises them as Ahamkārika. Ahamkāra, according to the Sāṅkhya philosophers, is no doubt an evolute from Prakṛti or Matter. But it is always to be remembered that Ahamkāra which consists in egoistic apprehensions and is practically Life in one of its essential aspects, does not arise from Prakṛti in its purity i.e. from Matter as an absolute equilibrium of three material tendencies. Ahamkāra, according to the Sāṅkhya philosophers is a supra-physical principle of Individuation, arising from Mahat which is Matter, thoroughly in-formed by spiritual effulgence and transformed beyond recognition. Real organs of sense and of activity, according to the Sāṅkhya School are not made up of gross Matter but are super-sensuous centres evolved by Ahamkāra, the vital principle of Individuation, as modified in each case by the super-physical Adrṣṭa, with its pre-natal tendencies of Dharma and Adharma. What we ordinarily call the Sense-organs e.g., the ears, the tongue etc. are brought about by those super-sensuous sense forces in and from gross organic matter.

Whatever little taint of materialism may be suspected to attach to the Adrṣṭa of the Sāṅkhya philosophy as the efficient cause of the structural

evolution, the *Adṛṣṭa* as conceived in the Nyāya system, is absolutely free from it. For although in direct opposition to the Sāṅkhya doctrine, the Nyāya thinkers hold that the Sense-organs are *Bhautika* : evolved from Matter they admit a distinctly super-physical principle as the 'efficient' cause of the organic evolution. A foetus is, no doubt, developed from the seminal fluid of the parents but the seminal fluid does not in all cases develop the foetus. From this, the Nyāya thinker argues that in order that the foetus may grow out of the seminal matter the hypothesis of *Adṛṣṭa* is necessary. This *Adṛṣṭa* is a super-physical principle, working from two directions upon the germinal substance. On the one hand, *Adṛṣṭa* is inherent in the parents,—a force which works upon the germinal matter of the parents towards the production of an offspring; on the other there is the *Adṛṣṭa* of the future offspring, a pre-natal force, operating upon the parental germinal fluid, for its embodied emergence. According to the Nyāya philosophers, no foetus can grow out of the germinal substance, without the operation of this bilateral *Adṛṣṭa* and they contend further that each congenital peculiarity in an individual foetus is to be accounted for by the supposition of a corresponding peculiarity in the pre-natal *Adṛṣṭa*.

As regards the nature of *Adṛṣṭa*, the Nyāya thinkers have left us in no doubt. The Sāṅkhya philosophers held, as we have seen, that *Adṛṣṭa* was a force, inherent in *Ahaṁkāra*, a materno-vital principle, tinged with a form of reflected Consciousness. The Nyāya way of thinking avoids this somewhat ambiguous position and points out in clear terms that *Adṛṣṭa* is inherent in the *Ātmā* or the conscious principle, which persists through its varied embodiments. To this *Ātmā*, the Nyāya thinkers attribute, as we know conscious 'desire' 'aversion' 'effort' 'feelings of pleasure and pain and cognition' so that *Adṛṣṭa* attaching to *Ātmā* and at the back of the organic evolution, implies that all congenital developments of and peculiarities in the embryo, are due to a pre-natal sub-conscious force, working upon the parental germinal matter in accordance with its pre-determined inclinations and tendencies.

The Nyāya view of the *Adṛṣṭa* is opposed to the doctrine that *Adṛṣṭa* is inherent in the *Manas*—a view which is attributed to the thinkers of the Sāṅkhya school. We may also recall in this connection that we have called the principle that transcends the purely material basis, the principle of 'Life-eum-Consciousness'. For reasons which need not be discussed here *Manas*, as conceived by the Naiyāyikas, may be taken

as an independent real principle, identifiable with Life, as distinguishable and detached from the conscious principle. So that when the Nyāya thinkers contend that *Adṛṣṭa* does not inhere in the *Manas* but in the *Ātmā*, their position is that the embryonic growth and development are not even determined by a purely vital force but always by a sub-conscious principle with its own aims, efforts and inclinations, pre-fixed,—the principle which modifies not only the germinal mass but the principle of life, operating upon it.

Vātsyāyana's criticism of the doctrine, "that *Adṛṣṭa* is an attribute of the material atoms and that it accounts for their peculiar (atomic) activity, on account of which these atoms combine and constitute the (embryonic) body" is in the opinion of Vācaspati Miśra and others directed against the Jaina theory. According to the Jainas, it is the influx of the Karma of the class of *Nāma* into the Soul that determines the nature, the structure and the development of the Body. We are told that it is the *Gatī*, a sub-class of the *Nāma-Karma*, which determines whether a being would be a man or a lower animal. The *Jāti* similarly accounts for an animal's having one, two, three, four or five senses. The *Śarīra* and the *Angopanga* determine the nature of the Body and its limbs and sub-limbs. Their actual locations and dimensions are settled by the *Nirmāṇa-Karma*, while the *Bandhana* and the *Samghāta Karmas* determine the combination and the interfusion of the various molecules in the formation of the Body and its various parts. The figure of the Body is said to be accounted for by the *Samsthāna-Karma* while its osseous structure is the work of the *Samhanana*. It is said that the powers of the touch, of the taste, of the smell, as well as the complexion of the Bodies are also determined by the various modes of the *Nāma-Karma*. Karma determines similarly the powers of motion and of respiration in a Body. Whether the Body is to be mobile or immobile, whether it is to be the abode of one soul or of a number of souls, whether it will be attractive or otherwise, whether the voice would be pleasing or harsh etc., etc., are all said to be determined by the Kārmic force. It is said that the death of a Body without being fully developed, is due to the operation of what is called the *Aparyāpti-Karma*. It is the *Paryāpti-Karma* which accounts for the various manners of organic development. Thus the requisite bodily molecules are collected, owing to the *Āhāra-paryāpti*, the *Śarīra-paryāpti* develops the Body as a whole while the development of the Senses is due to the *Indriya-paryāpti*. The

Prāṇāpāyāṁ develops the organs of respiration the ocal organs are accounted for by the Bhīṣāpāyāṁ the organs of the mind are developed by the operation of the Manah pāyāṁ. The Sthira-Karma makes steady the functions of blood-circulation etc while the Asthira makes it unsteady. According to the Jainas, all physiological phenomena connected with the evolution of the body are thus determined by what they call the Māna-Karma. The Māna-Karmas are primarily divided into 42 kinds, which with their sub-classes are 93 in number. The Karma which is thus at the root of organic evolution is held by the Jainas to be Pandgalika or material in nature,—so that there are apparent grounds for holding that according to the Jainas, it is Matter and the Material forces that bring about the Body and its parts with all their peculiarities. In fact, the Jainas use the expression Adrsta in the sense of the determining cause of animal origination and call it Pandgalika in opposition to the Nyāya view of it as a power pertaining to the Soul.

With all this, however one may justly doubt if the above charge of Vācaspati and others against the Jaina theory of organic evolution is well founded. The Jainas, of course, emphatically deny that they leave the course of structural evolution to the operation of Matter alone. The embodiment of the Soul in a Body according to them, is due to what they call Yoga which is a sort of peculiar vibration, as it were, set up in the Soul, in connection with the corresponding vibrations in the Body the Mind and the Organ of Speech. It is further said that in order that the said embodiment may be possible, it is not only necessary that the requisite organic matter should be near at hand to the psychical principle but that the latter should also be rid of the Viryāntarīya-Karmas : forces which obstruct its power of shrouding itself in proper Body and similar powers regarding its limbs and sub-limbs. The Yoga which causes Anrava actual influx of proper organic matter into the Soul and the consequent Bandha (literally the bondage of the Soul in the material Body but physiologically—the actual formation and development of the Body) thus requires the suitability in the formative Matter and responsive activity in the psychical principle to take it in. The Anrava, however is the way which introduces the organic matter—just as a channel, as the Jainas describe it, lets in the outside water and the Yoga is the internal activity modifying the state of the Soul in correspondence with the character of the in-coming organic matter. But in order that

the organic matter may be thoroughly assimilated to the Soul, the Soul must be supposed to have a basic tendency, an inclination or aptitude in itself for the said assimilation. This fundamental proneness in the soul for assimilating or absorbing the organic matter peculiar in each case, is called *Kāṣāya* or passion, by the Jainas. Referring to this basic and ultimate causality of the *Kāṣāya* in the matter of structural evolution, Akalanka lucidly says —

“Just as a wet cloth catches in itself the dust brought towards it by winds from all sides, so does the soul, wet with *Kāṣāya* absorb in all its parts the Karma (Organic matter), introduced by the Yoga. Or, just as a red-hot iron-ball when thrown into (a pot full of) water, fully absorbs in itself the water (of the pot) so does the soul, filled with *Kāṣāya*, completely take in the Karma brought by the Yoga.”

It may thus appear that the Jaina philosophers also believe in an immaterial factor, required for the structural evolution in an animal, over and above the organic matter.

The dualistic systems of India thus maintain that the congenital differences in structure and other matters in animals, are due to the differences in the pre-natal super-organic forces that work upon the organic matter and shape it into the usual forms. Even the monistic Vedānta admits the causality of these pre-natal forces. In spite of its acosmistic position, the Vedānta concedes that for all practical purposes, the World must be accepted as real. From the practical standpoint, the animals are to be supposed to have their origination and God, to be their creator. The question, therefore, arises. How are the differences in animals to be accounted for? Is God to be supposed to have meted out differential treatment to the different animals, owing to an unkind spirit of absolute indifference in him? The theistic Nyāya was confronted with the same criticism and the Vedāntist reply to it, absolving God from the charge of unkindness in meting out unequal treatments to creatures is as that given by the Nyāya.

“Inequality in creatures” says Śaṅkara, “is due to the fact that God, in creating, is not free but is dependent on other factors. If you ask as to what other factors the creator had to rely on, we would say, he was dependent on the Dharma and the Adharma (the super-organic pre-natal forces, determining the forms and characters of

different animals from before their birth) God is only the common moving cause. The differences in the animals are caused by the differences in the Karmas inhering in these animals.

The same efficiency of the Dharma and the Adharma as ante-natal causes, determining the peculiar characters of the animals, is acknowledged by the Buddhists,—at the obvious sacrifice of their fundamental doctrine of the absolute momentariness of all phenomena. The origin of an animal is not attributed to organic matter alone by the Buddhists. According to them, as Vācaspati points out,—

“Bhava means the Dharma and the Adharma and is so called because to it the Bhava or origination is due. The origination of Skandha i.e. the animal Body is caused by that (i.e. the Bhava consisting in the Dharma and the Adharma).

The Bhava as the transcendental force, working upon the organic matter for the origination of the animal Body is peculiar in each case and is otherwise called the Vīraṇā.

THE FIGURES OF THE TWO LOWER RELIEFS ON THE PĀRŚVANĀTHA TEMPLE AT KHAJURĀHO

DR KLAUS BRUHN, PH.D

Bibl B L Dhama and S C Chandra, Khajurāho (Published by the Manager of Publications, Delhi 1953), p 36

Introduction and Plans p 7 Description and Interpretation of the Figures p 11
Statistics p 25 Notes p 26 Conclusion p 31

INTRODUCTION

The present article is a specialized study of the iconography of one of the Jaina temples at Khajurāho, but an attempt has been made in the last paragraphs to utilize the results for some general conclusions concerning iconography as subject and as method

A general description of the Jaina temples, especially of the Pārśvanātha temple, is given in Dhama/Chandra's monograph

(p 28) "The Jaina temples are situated to the south-east of the village [Khajurāho] They are, on the whole, architecturally similar to the Brāhmanical examples except that the balconied openings of the transepts, such pronounced features of the other group, are absent here In the Pārśvanātha temple, however, to admit light into the *maṇḍapa* and the *pradakṣiṇa-patha*, small perforated windows have been introduced on all the sides "

(p 31) "The Pārśvanātha temple is the largest and finest of the Jaina temples now surviving at Khajurāho It is 68 ft 2 in long and 34 ft 11 in broad and faces east The addition of a little shrine to the back of the sanctum is a distinguishing feature The portico preceding this shrine is no longer extant Internally, the temple consists of three chambers, the *mahāmaṇḍapa*, *antarāla* and *garbhagrha* These chambers are surrounded by a common ambulatory passage "

To my knowledge only a small plan of the temple has been published so far (by Cunningham in the 10th Vol. of the Reports of the Archaeological Survey of India, Plate VIII) Our plans on p 10 are only meant as guide to the sculptures

Of the three reliefs only the two lower ones are of interest for the student of iconography, the figures of the third one being of quite a

different character. In rare cases the figures of the second relief reflect conceptions of the third relief just as the third relief contains some figures similar to those on the two lower panels. The sculptures of the superstructure could not be studied because they were inaccessible—The maximum height of the lower figures (1st relief) is about 35 in. the maximum height of the upper ones (2nd relief) about 25 in. The figures on the walls of the back-shrines (sections VI and VIII in plan 3) are slightly smaller in the lower row and considerably smaller (height about 15 in.) in the upper row—All figures in the two lower panels are standing. Whereas the women engaged in particular actions (removing a thorn etc.) are seen in different attitudes, all the other figures show a more or less pronounced *trabhanga*. The subsidiary yakṣas on slab III 4^a and XI 18^a are seated in *lalāsana*. The dwarf IV 10^a stands with crooked legs, and the three muncians VIII 3^a sit. The *tirthamkara*s are either standing or sitting—All the sculptures of the temple are in a very good state of preservation.

In the big plan (1) with distorted proportions the different figures are marked by T(*tirthamkara*) D(*dhakṣa*) M(*male*) F(*female*) V(*yāla*) W denotes a window and special niches are indicated by a frame. Over the figures in the recesses there appears a (—) whereas a (+) is put over the figures on the projections. Since combinations (MF, FM, MMM, MFM, FMF) are very common, we have separated by an oblique (M/F) figures which are grouped together in the same recess or on the same projection, but are not connected with each other—The Roman number always refers to the section (see plan 3) the Arabic number to the place within the section, the letters *u* and *l* to the upper and lower reliefs. The reading of the figures goes from right to left (even if different sculptures are arranged on one and the same panel) but from left to right in the case of combined figures as couples etc. The reading of the attributes goes from left to right and from top to bottom.

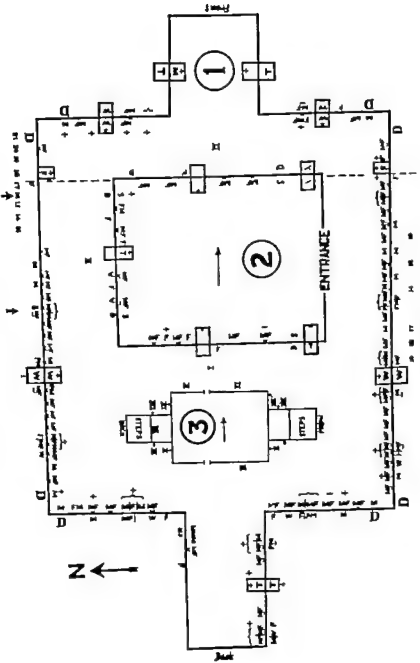
The sculptures on the outer walls of the *garbhagrha* are marked in the same way as those on the walls of the *mandapa* and *pradakṣapatha*, but for reasons of the context the eight single male figures have been specified as S (*Śiva*, see plan 2 for *garbhagrha*).

In the 'Description and Interpretation' given below the sculptures are defined by a name, a Roman number, a question mark, or 0 (zero). In the last case the figure has no 'iconographical value' and, accordingly no

individuality (see below) Figures provided with a question mark in a y have individuality, but no identification was possible The Roman numbers refer to certain types of sculptures (type with Śiva-iconography, type characterized by lotus and citron, and so on) As some of the types are of a very doubtful character and as the assignment to a type is often questionable, we might have marked many figures with a '?' or '0' as well as with a number On the other hand in many cases 'I' and 'II' means almost the same as 'Śiva' and 'Viṣṇu', and only because of the gradual transition to less and less distinct Śivas and Viṣṇus which makes a decision often difficult the names are always avoided Some figures, however, are explained by a name, not because of especially correct iconography but because transitional figures are not represented so that it was not necessary to introduce a special 'type'

In the 'Statistics' the members of the types are listed In the case of types I and II those figures are mentioned first which bear the greatest resemblance with these gods, and the figures with few 'iconograms' peculiar to them are enumerated later By 'iconogram' (in opposition to a mere attribute) I mean any feature (*mudrā*, *āsana*, attribute etc) which identifies a being either as an individual strictly speaking (e g Rṣabha generally to be recognized by the hair-locks) or as a member of an individual group (e g tirthamkaras largely to be recognized by their nudity) As some iconograms found with the sculptures of our temple (lotus, 'padmasarpa', snake, citron) have spread from certain figures to others they cannot, in a n y context, be taken as significant They appear along with statues to whom they originally do not belong (Śiva and Viṣṇu with citron) or are found isolated (couple with 'padmasarpa' as sole attribute), and they lose, accordingly, their significance even in the proper context (lotus along with *cakra* gives no sufficient evidence that the figure is actually meant to be Viṣṇu). Especially figures with such iconograms are defined by '?', '0' or are enumerated at the end of the lists for type I and II.

For terms not explained here refer to Notes

PLANS 1-3

DESCRIPTION AND INTERPRETATION OF THE FIGURES

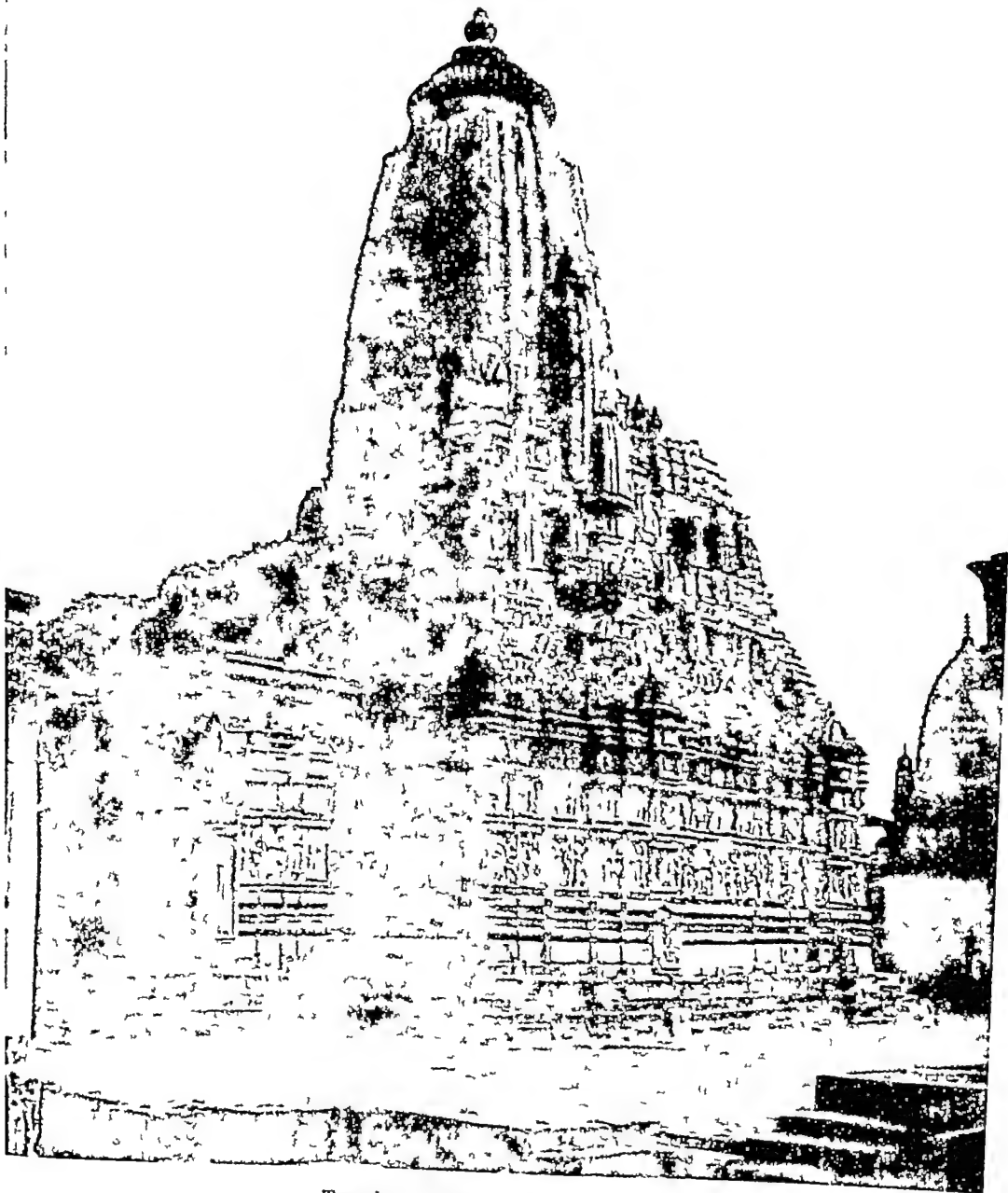
A THE FIGURES ON THE OUTER WALLS OF THE MANDAPA

- I /
T (—) standing
- II 1 F = ?
āmraphala (?) /kaṭi or paṭa
no sculpture
- II 2 FMF = 0
beard(M) /head(M) //neck(1stF) /r l arm(1stF) //n r /l u arm(M)
MF M = V F = 0
dhanuskarṣana /dhanus / ālingana (kaṇṭha) /pustaka
padma /ālingana
- II 3 window
window
- II 4 F = 0
bījapūra /pata
F = ?
/ / padmasarpa or padma rolled up
- II 5 MF = 0
kaṭi /ālingana //ālingana (kaṇṭha) /padmasarpa
V
- II 6 M = III (padmapāni)
padmasarpa /padmasarpa
bījapūra /kaṭi
M = dikpāla (E) Indra (elephant)
gadā (perhaps mutilated ankusa) /sarpa (3)
padmapāni (form b) /vajra
- III 1 M = I (apasmārapurusa, padmapāni)
trisūla /padmasarpa
abhaya /kamaṇḍalu (hanging)
M = dikpāla (SE) Agni (mesa, knotted beard)
gadā (sakti ? sruk ?) /pustaka (?)
akṣamālā /kamaṇḍalu (hanging)
- III 2 MF M = II F = 0
śaṅkha /cakra / (ring) //ālingana (kaṇṭha) /darpana
gadā /ālingana
V

- III 3 $F = 0$
 bijapūra/paṭa
 $F = 0$
 pointing downwards with stretched/pustaka
 forefinger and middle finger (as teaching)
- III 4 $s p 24$
- III 5 $F = 0 ?$
 padma (full-blown, stalk) or cakra (stick)/paṭa
 $F = 0$ (n.f)
 removing a thorn from her foot
- III 6 $MF = 0$
 $= II 5^a$ but darpaṇa instead of padmasarpa
 V
- III 7a $F = 0$
 paṭa/padmasarpa
- III 7b $M = II$
 padma (half-opened, stylized)
 resting on gadā
- III 7 $M =$ (vāhana)
 abhaya/kamandalu (hanging)
- III 8 $MF M = IV F = 0$
 padma (half-opened, stylized, stalk)/n r // śl (kantha)/padmas
 bijapūra/ślingana
 V
- III 9 $MF M = I F = 0$
 padma (half-opened, stalk)/sarpa (1) // śl (kantha)/darpaṇa (?)
 kaṭi/ślingana
 $M = I$ (Nandi)
 trauka/sarpa (3)
 padma (bud)/kaṭi
- III 10 $MF = 0$
 $= II 5^a$ but paṭa (hand lifted up) instead of padmasarpa
 V
- III 11 $M = III$
 padmasarpa/padmasarpa
 kaṭi/padma (half-opened)
 $M = I$
 padma (bud)/sarpa (1)
 downwards/padma (half opened, stylized)
- III 12 $MF = 0$
 $= II 5^a$ but darpaṇa instead of padmasarpa
 V

- III 13 MF = 0
= II 5^u
M = I
padmasarpa/sarpa (1)
padma (half-opened, stylized)/kamandalu
- III 14 FM F = 0 M = ?
bijapūra/n r // ? /padmasarpa
ālingana/kaṭi
V
- III 15a^u FMF = 0
kaṭi/ālingana//āl (kaṇṭha)/āl (kaṇṭha)//āl (kaṇṭha)/pustaka
- III 15b^u F = 0
pata/hand bent downwards, animal (probably bird) on wrist
- III 15a^l F = 0
paṭa/kaṭi
- III 15b^l FM F = 0 M = Balarāma (7 snake-hoods)
padmasarpa/ālingana (kaṇṭha)//kamandalu (resting)/hala
ālingana/kaṭi
- III 16 MF = 0
varada (towards the F)/ālingana (kaṇṭha)//āl (kaṇṭha)/paṭa
V
- III 17 M = III
= III 11^u
F = 0
painting the eye/darpana
- III 18 MF = 0
varada (towards the female)/ālingana//āl (kaṇṭha)/?
V
- III 19a^u M = VI
bundle of lotus-stalks (with buds)/padmasarpa
kaṭi/padma (half-opened, stylized)
- III 19b^u M = IV
padma (half-opened, stalk)/padmasarpa
bijapūra/kaṭi
- III 19^l MF M = II F = 0 (photo)
śaṅkha/cakra //ālingana (kaṇṭha)/darpana
padma (half-opened)/ālingana
- IV 1 window
window

- IV 2a^a F = 0
bent downwards/padmasarpa
- IV 2b^a MF M = I F = 0
padmasarpa/sarpa(1)//M (t)/padma (full-blown, stalk)
kati/āṅgana
- IV 2ⁱ FM F = 0 M = Kubera (T) (photo)
padmasarpa/āṅgana (kantha) //nakula/padmasarpa
āṅgana/resting on gadā
cresper between F and M (padmapāni)
- IV 3 MF = 0
= II 5^a
V
- IV 4 MF M = I F = 0
padmasarpa/sarpa(1) // āṅgana (kantha)/bīṣpūra
kati/āṅgana
F = Ambakā
lumba/kīṣu
- IV 5 MF = 0
left hand (F)/l shoulder (F)//r shoulder (M)/r hand (M)
V
- IV 6a MF M = IV F = 0
padmasarpa/padma (half-opened) //r shoulder (M)/padmasarpa
bīṣpūra/āṅgana
- IV 6b^a MF M = V F = 0
dhamaskarṇa/āṅgana//r houlder (M)/padmasarpa
- IV 6a MF M = II F = 0
cakra/kantha //āṅgana (kantha)/padmasarpa
resting on gadā/āṅgana
- IV 6bⁱ F = 0 (n f)
touching the ear with her right hand
- IV 7 MF M = I F = 0
sarpa(1)/kakti//āṅgana (kantha)/padma (full-blown, stalk)
padma (bud)/n r
window
- IV 8 MF M = I F = 0
padmasarpa/sarpa(1)// shoulder (M)/bīṣpūra
abhaya/āṅgana

Temple of Pārśvanatha Khajurāho

Photo R Bharadwaj]

1 IV 21

The figures of the two lower reliefs on the Parvathas Temple at Kila urabho

Photos Dr Klaus Bräker

2 III 19

M = I (Nandi)
 padma (rolled up, animal in calyx) / sarpa (3)
 kaṭi/padma (bud)

IV 9 MF = 0
 = II 5^u
 V

IV 10 M = dwarf
 creeper in both arms (padmapānu)
 M = dikpāla (S) Yama (beard and moustache, skull and snakes on the head)
 padma (bud) / pustaka
 khaṭvāṅga (animal on top) / abhaya (bird on wrist)
 mrga (?)

V 1 M = II
 abhaya/sankha
 resting on gadā /
 M = dikpāla (SW) Nirṛti (naked, snakes round the neck and round the arms)
 padmasarpa/sarpa (1)
 khaḍga/siras
 svan

V 2 MF M = II F = 0
 resting on gadā/ālingana//ālingana (kantha) / padmasarpa
 V

V 3 MF M = IV F = 0
 padma (half-opened) / padmasarpa//ālingana (kantha) / pustaka
 bijapura/ālingana
 M = I (Nandi)
 padmasarpa/sarpa (3)
 akṣamālā/kamandalu (hanging)

V 4 MF = 0
 = II 5^u
 V

V 5a^u MF M = II F = 0
 gadā/padma (half-opened, stylized, stalk) // āl (kantha) / downw
 bijapūra/ālingana

V 5b^u M = II
 padmasarpa/cakra
 resting on gadā/sankha

- V 5a¹ FM F = 0 M = II
padma(?) / nr // cakra / kankha
ślingana / resting on gadā
- V 5b¹ F = 0 (nf)
on a long lotus-stalk (with bud) carried by both arms
- V 6 IF M = VI F = 0
padma (half-opened, stalk) / padmas // śl. (kantha) / darpara
padma (bud) / ślingana
window
- V 7 JIF M = II F = 0
resting on gadā / shoulder (F) // nr / padmasarpa
F = 0 (padmaspina)
bijapūra / downwards
- VI (all figures smaller in size, refer to Introduction)
- VI 1a¹ M = 0
kaṭi / padma (bud) or bijapūra
- VI 1b¹ JIF = 0
= II 5^a
- VI 1 FFI F = 0 M = II
darpara ślingara (kantha) // cakra (ring) / padma (half-op stalk)
ślingana / śaktighanta
- VI 2 JIF = 0
kaṭi / nr / nr padmasarpa
V
- VI 3 F = 0
pata / padmasarpa
F = 0 (nf)
both hands holding braid of hair
- VI 4 T(—) seated
T(—) standing
- VI 5 F = 0
pata padmasarp or padma (full-blown, stalk)
F = 0
pata hand bent downwards (with bird on wrist)
- VI 6 JIF = 0
touching his own wrist / śl // (kantha) / between the legs
V

- IX 3b^a F = 0 (animal to her right)
hand touching right cheek (fore-finger and middle finger stretched upwards)/pustaka
- IX 3c^a M = III
padmasarpa/pedmasarpa
bijapūra/rati
- IX 3a¹ F = 0 (n.f.)
stick/collyrium vessel
- IX 3b¹ MF M = II F = 0
//cakra//ślingana (kantha) padma (half-opened, stalk)
//ślingana
- IX 4 MF = 0
= II 5^a
V
- IX 5 MF = 0
bijapūra/ślingana // ślingana (kantha)/pātra (?)
M = I (Nandi)
padmasarpa/sarpa (1)
//kati
- IX 6 FM F = 0 M = ?
padmasarpa/ ślingana//nr/padma (bod, stalk)
ślingana/kamandalu (resting)
V
- IX 7 M = II
padmasarpa / /
resting on gadā / /
M = dikpāla (W) Varuna
pāsa/pedmasarpa
kati/kamandalu (hanging)
- X 1 M = II (padmasānu)
padma (half-opened, stalk) cakra (stalk)
abhaya/kati
M = dikpāla (NW) Vāyu (mrga)
ankusa/pustaka (dhvaja ?)
varada/kamandalu (hanging)
- X 2 MF M = II F = 0
sankha/sarpa //touching sankha (or neck) of M/padma
resting on gadā/nr (half opened, stylised, stalk)
V

- X3 M = II
sankha/padma (half-opened)
resting on parasu/cakra
M = I
trīsūla/padmasarpa
bījapūra/katī
- X4 MF M = II F = 0
dhanuskarṣana/padma (half-opened) // āl (kanṭha) / padmas
resting on gadā/ālingana
window
- X5a^u FM = 0 (creeper between F and M, = padmapānī)
stick kept in pātra/r l arm (M) // pātra/padma (bud) (?)
- X5b^u M = III
padma (bud, stalk) / padma (bud, stalk)
kaṭī/bījapūra
- X5a^l MF M = Kumāra ? F = 0
sakti/ālingana // ālingana (kanṭha) / padmasarpa
kaṭī/sakti (one weapon in two arms)
- X5b^l F = 0 (n f)
engaged in her toilet
- X6 MF M = VI F = 0
padmasarpa/padma (bud, stalk) // ālingana (kanṭha) / padmasarpa
kaṭī/ālingana
V
- X7 MF M = I F = 0
padma (half-opened, stylized, stalk) / sarpa (1) // āl (k) / bījap
bījapūra/ālingana
F = 0 (n f)
removing a thorn
- X8 MF M = I F = 0
M = III 9^u // ālingana (kanṭha) / padmasarpa
V
- X9 FM F = 0 M = ?
padmasarpa/ālingana (kanṭha) // n r / cakra
ālingana/katī
either cakra with three snake-hoods on top or bundle of lotus-
stalks (cf VIII 3^l) with cakra below the buds
MF M = I F = 0
padmasarpa/sarpa (3) // ālingana (kanṭha) / darpana
padma (bud) / ālingana

- XI 10 M = II
 kaṭi/sankha
 M = VI ?
 padmasarpa/padma (bud) (?)
 abhaya/kaṭi
- XI 11 MF = 0
 = II 5^v, but pustaka instead of padmasarpa
 V
- XI 12 M = ?
 pustaka (?) / abhaya
 kaṭi/padmasarpa
 M = II
 padmasarpa/sankha
 bijapūra/resting on gadā
- XI 13 FM = 0
 padma (?) / ālingana (kaṇṭha) // n r / kaṭi
 V
- XI 14 M = II
 padmasarpa/padma (half-opened, stalk)
 resting on gadā in varada pose/bijapūra
 M = IV
 padma (bud) / padma (full-blown, stalk)
 bijapūra/kaṭi
- XI 15 F = 0 (n.f.)
 shown from the back
 V
- XI 16 M = I (Nandi)
 padma (half-opened) (?) / sarpa (3)
 abhaya/kamaṇḍalu (hanging)
 no sculpture
- XI 17 M = I (Nandi)
 gadā/sarpa (3)
 abhaya/kamaṇḍalu (hanging)
 F = 0
 lekhaṇī/pustaka
- XI 18 s p 24
- XI 19 F = 0
 paṭa/padmasarpa
 F = 0 (n.f.)

- XI 20 MF M = IV F = 0
padmasarpa/pata //āṅgana (kanṭha)/darpana
bījapūra/āṅgana
V
- XI 21 M = (Brahma)
śakti (śruti)/pustaka
sort of varada/kamandalu (hanging)
M = dikpāla (N) Kuberā
padmasarpa/pustaka (?)
bījapūra sarpa (1)
- XII 1 M = I
trisola/padmasarpa
akṣamālā/kamandalu (hanging)
M = dikpāla (NE) Isana (Nandi)
śakti/sarpa (3)
akṣamālā/kamandalu (hanging)
- XII 2 MF = 0
1 hand (F)/āṅgana (kanṭha)//āl (kanṭha)/in right hand (M)
V
- XII 3 F = 0
pata/padmasarpa
F = 0
padmasarpa/downwards
- XII 4 window
window
- XII 5 FMF = 0
bījapūra/1 shoulder (M)//āṅgana (1st F)/āl (2nd F)//
r shoulder (M)/b jāpūra
MF M = II F = 0
// śaṅkha // āṅgana (kanṭha)/padmapāṇi (cakra before
kṛt/āṅgana creeper of X 9th)
- XII 6 F =
// bījapūra
no sculpture
- XIII M = III
padma (half-opened)/padma (half opened)
resting on gadā/bījapūra
T(—) standing

B THE FIGURES ON THE OUTER WALLS OF THE GARBHAGRHA

a *The dikpalas* (order of succession ru arm/lu//rl/ll)

Indra ankusa/padma (half-opened, stalk)//kaṭi/vajra (gaja)
 Agni sakti (sruk?)/pustaka(?)/abhaya/kamandalu (hanging)
 (beard, mesa)

Yama pustaka/sarpa(1)//kaṭi/khaṭvāṅga (moustache, mrga?)
 Nirṛti / /sarpa(1)//khaḍga(?)/siras (sarpa on the head, round the
 neck, and round the arms, śvan)

Varuna pustaka(?) / / // kaṭi/? (vāhana)

Vāyu mālā (dhvaja?) kept in both upper arms//
 gadā (ankusa?)/kamandalu (hanging) (hīraṇa)

Kubera padmasarpa/padma (half-opened)//kaṭi/nakula (vāhana)

Isāna sarpa/padma (half-opened)//trīsūla / / (padmapāni, Nandi)

b *The Śivas* (order of succession as in a)

trīsūla/sarpa(1), but I 2, I 13, II 11, III 12 sarpa (3)

akṣamālā/kamandalu (hanging) (Nandi)

c *The couples* (all [except II 10] MF, all = 0, all only two arms)I 4^u = II 5^u (of maṇḍapa), but paṭa instead of padmasarpaI 6^u kaṭi/āṅgana (kaṇṭha)//nr/beard of the maleI 10^u = II 5^u, but padma (half-opened, stalk) instead of padmasarpaI 12^u right arm of the female/āṅgana (kaṇṭha)//paṭa/abhayaII 2^u = II 5^u, but padma (bud, stalk) instead of padmasarpaII 4^u left arm of the female/āl (kaṇṭha)//āl (kaṇṭha)/srnkhalā(?)II 8^u left hand of the female/āṅgana//āl (kaṇṭha)/hand emptyII 10^u (FM) right thigh of the male/paṭa//āṅgana (kaṇṭha)/?III 2^u right arm of the female/āṅgana (kaṇṭha)//touching her left
 breast/downwardsIII 4^u dhanuṣkarsana/āṅgana//āṅgana (kaṇṭha)/pustakaIII 8^u mathunaIII 10^u outer hands put into one another, inner h on outer shouldersd *The female figures* all = 0, all nfe *The tīrthamkaras etc*

I 1 lower panel T(—), upper panel Bāhubalin

I 8 1p T(—), up T(—)

II 6 1p T with ardhaścandra (= Candraprabha), up T with
 makara (? = Suvidhā ?)

III 6 1p T with makara (?), up T(—)

c The figures on the three door-lintels

door-way of the mandapa	<p>left figure = Brahminī (3 [= 4] heads, hamsa) cal ti/pustaka / / kamandalu (resting) middle figure = Cakrasvarī (Garudā) pradma (?)/cakra cakra (ring) dhanus gadā/ hetaka khadga/gadā abhaya/sankha right f = Brahminī (3 [= 4] heads, hamsa?) cal ti/pustaka bijapūra (?)/l amandalu (hanging)</p>
door-way of the garbhagrha (both figures on the walls in r angle to the lintel)	<p>left figure = Lalāmī varada (full-blown, stalk)/padma (f, st) abhaya/l amandalu (resting) (elephants on the padmas facing each other) right figure = Sarasvatī padmasarpa/pustaka v i n ā</p>
door-way of the brcl-shrine	<p>left figure = Sarasvatī padmasarpa/pustaka v i n ā middle figure = Lalāmī padmasarpa/padmasarpa / / kamandalu (hanging) right figure = Sarasvatī padmasarpa/pustaka varada/kamandalu (hanging)</p>

STATISTICS

(The figures described under B c-e are left aside)

Type I (Śiva)

- 4 peculiar iconograms (Nandi not counted) 3 ŚIVAS of the garbhagrha, XII 1¹ (= Isāna), XII 1^a
 3 III 1^a, V 3¹, XI 17^a
 2 III 9¹, III 13¹, IV 7^a, XI 16^a
 1 III 9^a (= X 8^a), III 11¹, IV 2b^a, IV 4^a, IV 8¹, IV 8^a, X 7^a, X 9¹
 mutilated figures (garbhagrha) III 12¹ (Isāna), IX 5¹
 figures with bijapūra X 3¹, X 7^a, IX 8¹

C THE FIGURES IN THE NICHES AND ON THE LINTELS

All figures are female, all except III 4 (middle) III 4¹ XI 18^a (middle) and XI 18^b in laṭṭāsana

a The figures in and below the two niches III 4¹ and XI 18^a on the outer walls of the mandapa

III 4¹ left figure = Sarasvatī?
 padma (half-opened, stylized)/pustaka
 abhaya/bhīṣṭra
 middle figure = Lakṣmī?
 / / padmasarpa
 abhaya/kamandala (hanging)
 right figure = Cakreśvarī?
 cakra (stick)/padma (half-opened, stylized)
 dhanuskarma/kamandala (resting)

III 4 = ?
 padmasarpa / /
 varada / /

XI 18^a left figure =
 padma (?) / padma (half-opened, stalk)
 abhaya/bhīṣṭra
 middle figure = Brahmānī (3 [= 4] heads)
 / / /
 / / /
 right figure = Lakṣmī?
 padma (?) / padma (half-opened, stalk)
 abhaya/kamandala (resting)

XI 18^b = Lakṣmī
 padma (half-opened, stalk) / padma (half-opened, stalk)
 / / śaṅkha

b The figures in the two niches below the eaves

south wall of the
 mandapa = Sarasvatī
 padma (half-opened, stalk)/pustaka
 v i n ā
 varada/kamandala (hanging)

north wall of the
 mandapa = Sarasvatī (rāmā)
 rolled up padma/rolled up padma
 ✓ / ✓
 animals inside the two padmas

c The figures on the three door-lintels

door-way of the *mandapa* left figure = Brahmanī (3 [= 4] heads, hamsa)
 'al ti/pustakā
 / lamandalu (resting)
 middle figure = Cakrevarī (Gruḍa)
 padma (?)/cakrā
 cakrā (ring) 'dhanus
 gadā/khetakā
 l hṛḍga/gadā
 abhaya'aval ha
 right f = Brahmanī (3 [= 4] heads, hamsa?)
 'al ti/pustakā
 bijapura (?)/lamandalu (hanging)

door-way of the *garbhagrha* (both figures on the walls in r angle to the lintel) left figure = Lal'ami
 padma (full-blown, stall)/padma (f, st)
 abhaya/lamandalu (resting)
 (elephants on the padmas facing each other)
 right figure = Sarasvatī
 padmasarpa/pustaka
 v i n ā

door-way of the *bed-shrine* left figure = Sarasvatī
 padmasarpa/pustaka
 v i n ā
 middle figure = Lal'ami
 padmasarpa/padmasarpa
 / / lamandalu (hanging)
 right figure = Sarasvatī
 padmasarpa/pustaka
 varada/lamandalu (hanging)

STATISTICS

(The figures described under B c-e are left aside)

Type I (Śiva)

4 peculiar iconograms (Nandi not counted) 8 Śivas of the *garbhagrha*, XII 1^a (= Isāna), XII 1^a

3 III 1^a, V 3^a, XI 17^a

2 III 9^a, III 13^a, IV 7^a, XI 16^a

1 III 9^a (= X 8^a), III 11^a, IV 2b^a, IV 4^a, IV 8^a, IV 8^a, X 7^a, X 9^a

mutilated figures (garbhagrha) III 12^a (Isāna), IX 5^a

figures with bijapūra X 3^a, X 7^a, IX 8^a

Type II (Vignu)

4 V 5b^a VI 8b¹ X 3^a

3: III 2a, III 19¹ IV 6a¹ V 8a¹

2 III 7b^a X 1 X 4

1 V 2^a V 7^a XI 10^a

mutilated figures V 1 IX 3b¹ IX 7^a XII

figures with sarpa or bīṣapūra X 2^a (sarpa) V 8a X 11^a XI 14^a

Type III (male figures with two palms of the same shape in the upper arms)

II 6^a (= IX 3c^a) III 11 (= III 17^a) X 5b^a XIII^a

Type IV (male figures with padma and bīṣapūra) Cf Type II last line and Type III No 1 2 5 6 — III 8^a III 19b^a IV 6a V 3^a XI 19 XII 20^a

Type V (male figures with dhanuṣkarṣṇa and/or dhanuṣ)

(garbhagṛha) III 4 II 2 IV 6b^a VIII 2^a XI 6^a (= Agn) X 4^a

III 4^a ('Cakresvarī')

Type VI (male figures which do not belong to type I V with two or more padmas)

III 19a V 6^a IX 2^a X 6^a XI 10^a

Identified figures (except the 2x8 dikpālas)

Balarāma (III 15b^a) Kubera (IV 2^a) Ambikā (IV 4^a) Kumāra (X 6a¹)

Brahma (XI 2^a) Agn (XI 6^a) Brahma (XI 20^a)

Figures neither identified nor entered in the lists

II 1 (F) III 7 III 14 IX 6^a X 9^a XI 12^a XII 6^a (F)

NOTES

Explanations of the terms (ref also to the Introduction)

The following system has been adopted for the description of the figures in A and C

right upper arm (1st fig)/left upper arm (1st fig)

right lower arm (1st fig)/left lower arm (1st fig)

The 2nd (3rd) figure is described behind or below the preceding figure
the double oblique separates different figures forming a group
1st fig // 2nd fig // 3rd fig

- ? denotes uncertainty due to mutilation or due to difficulties in the interpretation
 / missing or broken
 T(—) tīrthamkara-image without cihna
 ālingana arm put round the hip (or hip and breast) of the other figure
 ālingana (kanṭha) arm put round the neck of the other figure
 brackets iconograms not kept in the hands are given in brackets behind the general definition, e.g. 'M = I (Nandi)' If a hand of a figure touches a part of another figure, it is indicated thus 'left hand (F)', i.e. touching the left hand of the accompanying female figure Similarly 'beard' in the description of a female figure means 'grabbing the male by the beard'
 cakra (ring) cakra in the simple form of a ring
 dhanuskarṣana fore-finger touching the thumb, the interpretation dh (instead of jñānamudrā or pravacanamudrā) is chosen because the iconogram occurs along with weapons
 downwards hand hanging down (with thumb inwards as distinguishing mark from varada where the thumb is shown outwards), hand described as resting on a particular object is in this position if not stated otherwise
 kamaṇḍalu either hanging (upper part grasped by the hand) or resting in the hand
 kaṭi kati-avalambita-hasta
 n.f not shown from the front
 n.r not to be recognized (if in the case of ālingana one arm is hidden behind the figure which it embraces)
 padmapāni see note on (maṇḍapa) II 6^a
 padmasarpa blending of padma and sarpa rolled up sarpa resembling a full-blown lotus with stalk
 paṭa hand keeping scarf or garment
 sarpa (1) / (3) snake with one or three hoods
 śiras head (kept by a tuft of hair) in opposition to skull

Remarks on single figures

Maṇḍapa

II 5^l etc Ref for vyūlas (or sārdukas) to St Kramrich, The Hindu Temple, II, p 332 ff

II 6^a padmapāni motive The old motive survives in later art in two forms a As a floral design (often influenced by animal motives) which generally does not reach the hand of the figure It can be shown by the side of almost every statue in temples of the northern and southern styles, Hindu and Jaina b In the form of two highly stylized leaves (always of the same shape) which the tirthamkara keeps in either hand In a the lower part, in b the upper part of the design has become independent Of our drawings Fig 1 shows the original complete form, 2 and 3 show the two later forms a and b (in Fig 2 in its simplest shape, but combined with b b alone in Fig 3) whereas in 4 an example of blending of motive a with another motive (tree) is given.

All the four drawings were prepared from photos: the first shows the Bodhisattva Vajrapāni (early 8th century Nāgigiri, Orissa) Taken from The Art of India and Pakistan, Edited by Sir Leigh Ashton, Plate 40 Fig 243, by courtesy of the publisher The second shows an Ācārya on the Digambara Jaina Temple No 1 at Deogarh (U P) the third the lower portion of the main image in Deogarh Temple No 28, and the fourth (Photo U P Shah) the lower portion of a late tirthamkara image in Baroda See also our photo of IV 2^a which gives an idea of the usual form of the padmapāni-motive on our temple The pattern is simply referred to as 'padmapāni' (form a, if not stated otherwise)

II 6^b sarpa is not traceable for Indra

III 1 kamandalu instead of the common kṣāṇḍa¹ For the apasmārapurusa refer to G Rao, Hindu Iconography II 1 67

IV 2^a padma is not traceable for Kubera

IV 10^a Here and on the garbhagrha Yama's vāhana looks like a deer but probably we have to read 'buffalo' according to tradition Padma is otherwise not found with Yama

V 1 The iconography of the upper arms is probably modelled up from the Śiva-iconography (Type I)

VI 1 For 'saktighaṇṭa' compare the more common vajraghaṇṭa.

X 2^a sarpa not found with Viṣṇu

XI 21 The reading 'Kubera' is required by the context, but the iconography does not fit him

XII 1 The context permits here (and in III 12^a of the garbhagrha) the reading 'Tālina' (instead of mere 'T')

1. Faber and Faber Ltd. London

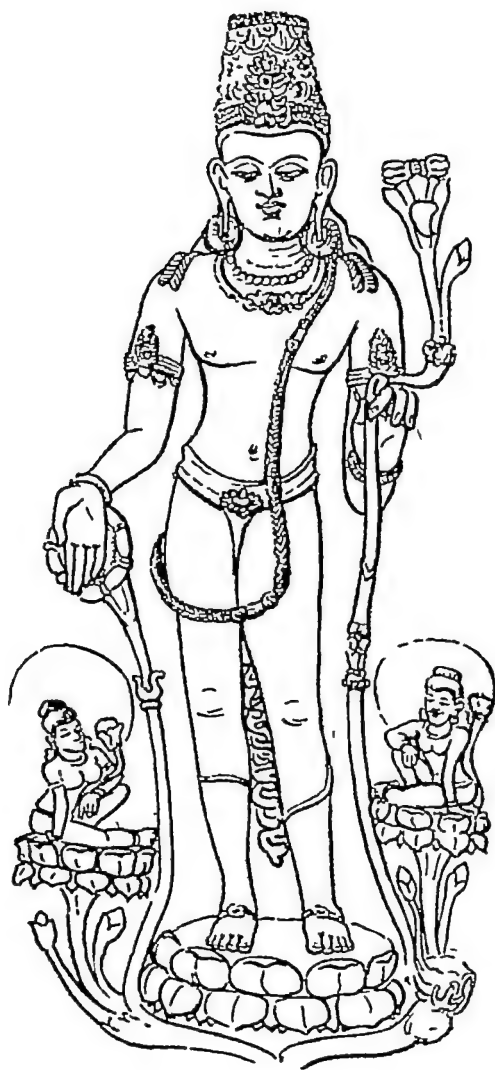

Fig 1

II 6^a padmapāṃ motive The old motive survives in later art in two forms a As a floral design (often influenced by animal motives) which generally does not reach the hand of the figure. It can be shown by the side of almost every statue, in temples of the northern and southern styles, Hindu and Jaina. b In the form of two highly stylized leaves (always of the same shape) which the tīrthamkara keeps in either hand. In a the lower part, in b the upper part of the design has become independent. Of our drawings Fig. 1 shows the original complete form, 2 and 3 show the two later forms a and b (a in Fig. 2 in its simplest shape, but combined with b; b alone in Fig. 3) whereas in 4 an example of blending of motive a with another motive (tree) is given.

All the four drawings were prepared from photos: the first shows the Bodhisattva Vajrapāṃ (early 8th century Nāgārjuna, Orissa). Taken from *The Art of India and Pakistan*, Edited by Sir Leigh Ashton, Plate 40 Fig. 243, by courtesy of the publisher. The second shows an ācārya on the Digambara Jaina Temple No. 1 at Deogarh (U.P.) the third the lower portion of the main image in Deogarh Temple No. 28, and the fourth (Photo U.P. Shah) the lower portion of a late tīrthamkara image in Baroda. See also our photo of IV 2^a which gives an idea of the usual form of the padmapāṃ-motive on our temple. The pattern is simply referred to as 'padmapāṃ' (form a, if not stated otherwise).

II 6^a sarpa is not traceable for Indra

III 1 kamandalu instead of the common kapāla. For the spandārapurāṇa refer to G. Rao, *Hindu Iconography* II 1, 67.

IV 2^a padma is not traceable for Kubera

IV 10^a Here and on the garbhagrha Yama's vāhana looks like a deer but probably we have to read 'buffalo' according to tradition. Padma is otherwise not found with Yama.

V 1^a The iconography of the upper arms is probably modelled up from the Śiva-iconography ('Type I').

VI 1 For 'śaktighaṇṭa' compare the more common vajraghaṇṭa

X 2^a sarpa not found with Viṣṇu

XI 21^a The reading 'Kubera' is required by the context, but the iconography does not fit him.

XII 1 The context permits here (and in III 12^a of the garbhagrha) the reading 'Tāṇa' (instead of mere 'T').

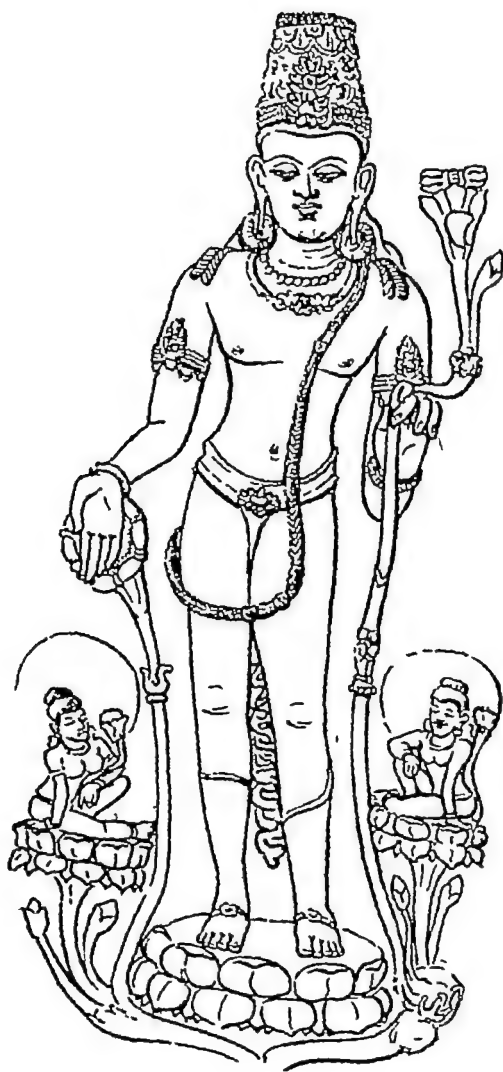

Fig 1

Fig 1

Fig 2

Fig 3

Garbhagrha

The reader may himself compare the dikpālas on the garbhagrha with the dikpālas on the mandapa. It is noteworthy that in some cases, it seems padma and śarpa correspond to each other. Compare I 2¹(g) and II 6¹(m), I 13¹ and IV 10¹, III 11¹ and XI 21¹.

Indra and Isāna the guardians of the eastern and north-eastern direction—and the two Śivas above them—are placed transversely (i.e. on the side wall of the projection for the following/preceding figure) so that they face the proper direction.

Niche and Lintels

The figures identified as Brahmānī. According to my information no yakṣī has three heads, whereas tradition ascribes three or more heads to several yakṣas.

The second figure described under C b and identified as Sarasvatī. I read the mutilated vahana as haṁsa because I found the same animal as vahana of Brīhma (and his consort) on a slab of the Śiva temple at Chandpur (from Dhaura Station, Bina Jhansi Line).

CONCLUSIONS

§1 Cunningham identified many of the figures on the Jaina temples more or less hesitatingly as brahmanical (ASI Reports Vol X p 17 on Ghanṭai temple "probably brahmanical", Vol II p 432 on two smaller Jaina temples "figure which looks like Lalṣmī", *ibid* on Pārśvanātha temple "amongst which [statues] I recognized several of the brahmanical gods"). In Burnier's work 'Hindu Medieval Sculpture', however, the figures are simply called by the names of the brahmanical models. We shall see that the iconography of the Pārśvanātha temple is not brahmanical strictly speaking but highly influenced by brahmanical iconography. This solution almost suggests itself, but it is necessary to support it by such evidence which only a systematical analysis can give. The analysis has possibly also some general interest because investigations of this kind are comparatively rare.

§2 The interpretation of figures other than tirthamkaras presents many difficulties. The artists were not bound to follow exactly the rules of the texts in the representation of yakṣas, yakṣiṇīs, etc. Art and theory influenced each other, and there was no one-sided dependence. What renders the books even more inapplicable is the stress laid upon features

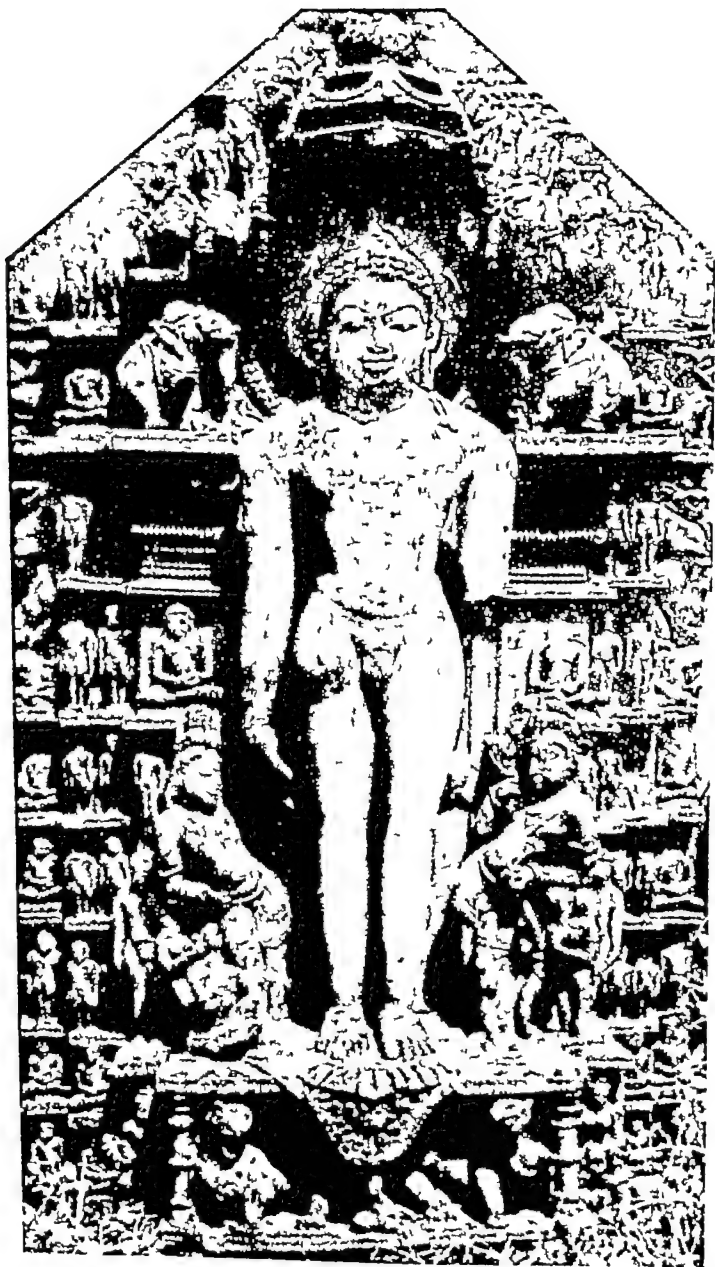
which are not typical or which are not actually represented by the artists' The 'standard iconography' (U. P. Shah) has, therefore, to be found out by a combined study of art and literature. But local differences, differences even within one and the same temple show that a general dictionary of iconography cannot be written so that it is at the end always the iconographical text itself which must be utilized as dictionary.

The artists have not only changed the details of the iconographical system. Following visual rather than abstract principles they have transformed the character of the system. What is different for the theologian has been made similar or identical by the artist (lotus and column) and what is more or less identical for the theologian has been differentiated by the artist (lotus). We have tried in our description to do justice to the dogmatic as well as to the aesthetic system. But dogmatic data are more general than aesthetic features. The latter are therefore of greater importance if one has to study the expansion of local styles.

§ 3. By a formal analysis we find that there are 4X separate male figures of definite iconographical character on the four corners of the temple and 16 garbhagrha (always in the lower relief). They are the eight dikpals which are thus all represented twice (with more or less important alterations). Moreover above each dikpala of the garbhagrha there are identical figures of Śiva. Otherwise no system can be traced in the arrangement of the sculptures, only a certain symmetry which makes it probable that the outer walls have not undergone too many changes in late times. All the three sides of the garbhagrha are symmetrical and correspond to each other (plan 2). The sides of the mandapa (and the pradakṣinapatha) are not symmetrical, but the northern and southern half of the lower relief correspond to each other and the two halves of the upper relief are corresponding on the eastern portion of the temple (up to III 4 and XI 18 respectively). See plan 1.

We have to distinguish between the figures of the garbhagrha and those of the mandapa (and the pradakṣinapatha). In the case of the former there is a clear distinction of iconographical and non-iconographical statues, and only the latter (the dikpalas and Śivas) have four arms. This

1. As beauty, facial expression on the one hand and colours on the other.
2. Two slight irregularities in the correspondence of the two parts of the lower relief have been marked with an arrow. A line divides the figures of the upper relief which correspond to each other from the rest.

Rṣabhanātha, the first Tīrthaṅkara, Museum Khajurāho

Photo R. Bharadwaj]

Rishabhdeva the first Tirthankara Kharwar

Photo R. Bhargava]

clear distinction is absent in the case of the sculptures on the *mandapa*⁴ Again the figures of the current panels must be kept separate from the figures in the two niches interrupting the upper panel (III 4^a and XI 18^a), below these two niches (III 4¹ and XI 18¹), in the special niches below the reliefs on the north and south wall, on the three door-lintels (*mandapa*, *garbhagṛha*, back-shrine) In the two current panels no female figure has more than two arms (except the just mentioned statues III 4¹ and XI 18¹), and females with an iconographical character are an exception (IV 4¹) Here, however, all the figures are females with more than two arms and have no doubt iconographical features

The conception of the *garbhagṛha* is more systematic in symmetry and iconography than the conception of the *mandapa* Again the figures on the lintels etc form the only group which is iconographical throughout A correlation between the place and the general character of the figures is therefore obvious

§ 4. Analysis of the iconography If members of a certain group or class are being represented, we can expect among them the well known and characteristic representatives of that group Amongst a series of yakṣmīs Cakresvarī will not be missing, and she will facilitate the identification of the other group-members even if their general character is not shown by systematical arrangement As no prominent member of any class of Jaina deities appears in our reliefs (except an isolated Ambikā) we have to start in our interpretation from the many 'brahmanical' gods who catch the eye at once An exact analysis of all the figures (as it is given above) shows that the majority of the sculptures can be explained as modelled up from brahmanical conceptions⁵ The degree of similarity differs a lot, only the impression of absolute identity was probably nowhere aimed at The gods are shown either separately or together with uniconographical wives, but never together with the wives assigned to them by Hindu tradition⁶, they appear always in their simple form (no *avatāras*

4 There are certain formal clues for the distinction of the iconographical and the non-iconographical sculptures on our temple Figures with four arms and more are always iconographical. Non-iconographical are all figures shown from the side or from the back and figures involved in an action

5 Our method of derivation finds support in a figure like XI 8¹ where the artist added a Nandi-bull to a figure keeping snake, lotus, citron, thus showing that he kept in view the original conception.

6 There is, however, in Jainism a general aversion against the sanction of divine couples Yakṣa and yakṣmī are nowhere called husband and wife (U P Shah), and the 'happy twins', so common in Jaina art, have not found a dogmatical sanction which does justice to their actual importance.

of Viṣṇu) and are never seen as engaged in an action (no *Amaṣṣōdana*) It was, therefore, rather the intention of the artist to conceal than to stress the brahmanical nature of the figures

The present article is very limited in its scope, and we would not like to say that the statues must be explained as brahmanical. An investigation into the iconography of all Khajurāho temples will possibly lead to different conclusions concerning the iconography of the Pārīvanātha temple. It can perhaps show that some of the less clear figures are representations of certain Jaina gods and that the figures with brahmanical character are not simple copies by the artists but adoptions with dogmatical background. But the difference between the last two alternatives concerns rather the form than the degree of brahmanization.

The identification of the female figures on the lintels etc. is easier. It seems they are all rather correct representations of the goddesses Cakreśvari, Brahmānī, Sarasvatī, and Lakṣmī. These deities belong to the Jaina pantheon as well, both in theory and in art.

§ 5. Details of Interpretation. Although it was sometimes tempting to read a single figure as a particular yakṣa, the method explained in the last paragraph has always been followed: not to expect little known members of a class if there is no evidence for the class as such. The artists were not supposed to puzzle the worshippers but had to conform to the average knowledge of the educated lay-man. The yakṣas of the 19th-21st tīrthamkara and the grāha Saṃ for example keep bow and lotus in their hands, but shall we for that connect figure II 2^d with any of them. Book, abhaya, citra are according to some Śvetāmbara authorities iconograms of Siddhayaśī but can we identify the left subsidiary figure of III 4th as yakṣaśī of the 24th tīrthamkara. The context (refer to the end of the last paragraph) shows only a yakṣaśī, and nothing has been done by the artist to suggest that the doubtful figure is a yakṣaśī and not related to the Hindu goddesses in the niches and on the lintels.

Any attempt to identify the figures as particular adoptions has been avoided. A śiva is always understood as śiva (and not as *Ivara* Yakṣa or *dakṣaśī* Māna [except parbhagya III 12 and *maṇḍapa* XII 17]). Brahma always as Brahma (and not as Brahma Yakṣa, *dakṣaśī* Brahma or Brahma-santi Yakṣa). The differences between the adoption and the model, be-

2. Not to be taken as *Vaṣṣavi*, *Cakreśvari* and *Ambāśī* are the only Jaina deities as which I found on the temple.

tween the various adoptions themselves, and especially between the Dīgambara and Śvetāmbara forms of the same adoption are so slight and so much obscured by the interfering of local peculiarities that generally the evidence of the context is required for a minute identification. On the other hand it is only in the context that such an identification gains importance. The principle of multiple adoption has led to an overlapping of the iconographical alphabets, and we cannot simply read a Brahma figure, we must know whether we shall read it according to the *dīkṣā* or according to the *yakṣa* alphabet.

§ 6 What accounts for the two peculiarities of our figures, the semi-iconographical character and the Hindu influence? It is well possible that intermediate figures between *surasundarīs* etc. (who have no individuality) and *devas* or *yakṣas* are not restricted to Khajurāho but are represented at other places as well. The answer to the second part of the question, however, must be found in Khajurāho itself. Whereas elsewhere 'brahmanical' figures on Jaina temples conform to the official line of adoption (*Sarasvatī*, *Lakṣmī* etc.), such a limitation is not apparent here. The impact of contemporaneous Hindu art is a necessary but not a sufficient reason for the strong influence. And admitted that the few artists especially trained for Jaina sculpture could not cope with the abundance of figures which was required by the style of the time,⁸ could they not at least prepare some statues of *yakṣas* and *yakṣinīs* to be placed on prominent parts of the structure to demonstrate the non-Hindu character of the temple?—It is also excluded that Hindu temples were converted into Jaina temples here: the present Jaina temples form a group of their own, show architectural peculiarities (due to the different forms of worship Cunningham), and are different from the point of view of sculptural art (few indecent figures). After all the Hindu influence was stronger than the Jaina influence so that the conversion of a Hindu temple into a Jaina temple is less probable than a certain susceptibility to Hindu influences or even some concern not to stress the Jaina character of the temple more than necessary.

This paper could not have been written without the help of Dr U P S h a h who introduced me into the study of Jaina iconography and placed his unpublished material at my disposal.

⁸ Moreover the *maithuna* groups generally had to be replaced by decent representations.

THE MESSAGE OF THE RELIGION OF AHIMSA

Prof A CHAKRAVARTI, M.A IES (Retd)

Of all the Indian Darśanas, Jainism is the only one which has the principle of Ahimsā as its central doctrine. The other Darśanas also speak of Ahimsā whenever convenient but they never offer such loyalty to the principle of Ahimsā as is found in Jainism.

What is the message of Ahimsā to the modern world?

Before answering this question we have to remember the important aspects of modern thought. The most dominant factor of modern thought is Science. It is clear nowadays that no idea which does not satisfy the bar of scientific reason has any chance of being accepted by modern thinkers. Religious ideas mainly based upon irrational traditions and superstitions will all be brushed aside as of no great importance. In this respect Jainism is on a safer ground. Jain thinkers from the very beginning emphasise the importance of reason in all matters connected with religion. In fact, they prescribe as the first and most important condition of religious development, complete freedom from popular superstition. Samyak Darśana or Right Faith according to Jain thinkers requires freedom from three types of superstitious beliefs or three moodahs. These are described as Loka Moodah, Deva Moodah and Pamandī Moodah,—popular superstition, superstition about popular deities, and faith in false ascetics. These three types of superstitious beliefs must be first got rid of by a person before he starts on his spiritual path. Unless he discards various superstitious beliefs he cannot begin his spiritual development freely unhampered. Belief that bathing in a particular river will wash off one's sins, going round a particular tree will promote one's virtue, or climbing up a particular hill will produce spiritual development are all avoidable impediments on the way of true belief in the nature of Reality. Whenever there is an epidemic in the society people try to appease the deities by offering animal sacrifice. Such an attempt to propitiate certain deities is based upon the false belief that these deities are the real cause of the epidemic disease, such as Cholera, or Smallpox. Such practices are not only useless and ineffective but prevent men from discovering the true cause of such disease and preparing suitable and effective remedies. Hence this second type of false belief is extremely ruinous to society if not completely eradicated. The third type of false belief is

rich literary activity. They have contributed their full share to the religious, ethical, poetical and scientific literature of ancient India. All the species are respected in it, not only those which have an immediate bearing on the canonical writings—that is to say, the dogmatic, the moral, the polemic and the apologetic—but also history and legend, epic and romance and lastly the sciences, such as astronomy and above all sciences like astrology and divination.

In the realm of art, the elaborately carved friezes in the cave temples and dwellings on the Udayagiri and Khandagiri Hills, the richly decorated pillars on the mountain masses of Gurnar and Sātrunājaya, the admirable architecture of the Jaina temples of Mount Abu and elsewhere, and the pictorial remains evolved under the austere influence of Jainism are sufficient to evoke the interest of any student of Indian history. They combine in them the Trine Unity of Indian art—a sublime union of the purely decorative, the realistic and the purely spiritual. In the words of Dr Guernot, "The Hindu art owes to them a great number of its most remarkable monuments. In the domain of architecture, they have reached a degree of perfection which leaves them without a rival."

In conclusion, if *Ahimsā* may be generalised as the fundamental ethical virtue of Jainism, *Syādvāda* may be described as the central and unique feature of Jaina metaphysics, and the explicit denial of the possibility of a perfect being from all eternity with the message of "Man, thou art thine own friend", as the centre round which circles the Jaina ritual. All this combined with the ideal of *Ahimsā* teaches

He prayeth well, who loveth well
Both man and bird and beast
He prayeth best who loveth best
All things both great and small

Coleridge

and that is why a Jaina always says

अहिंसा एवार्थः, एवम् जीवा एवम् ।
एवं न हान्ति, एवम् न हान्ति ॥

"I forgive all souls, let all souls forgive me I am on friendly terms with all, I have no enmity with anybody"

3 Guernot, *La Religion Djaina*, p 279

JAYA GROUP OF GODDESSES

Dr UMAKANT PRAMANAND SHAH, M.A. Ph.D

Jayā, Vijayā, Ajitā or Jayantī and Aparjitā seem to form a group of goddesses, since in the Jaina literature they are usually assigned similar functions and are often invoked together. Sometimes four more goddesses, much less popular are also included in this group; these latter ones are Jambhā, Mohā, Stambhī and Stambhīnī. The first four are also included amongst Pratihāras or door keepers. It is necessary to treat them in their other aspects also.

According to the Nirvedhāvalī, Jayā is the superintending deity of the gate in the eastern quarter and is worshipped along with Vijayā, Ajitā and Aparjitā amongst the dvāpāras (door-keepers) of the first prākāra (circle in a circular diagram and of any other shape in other prākāras) in the diagram of Nāḍyālvarta drawn and worshipped in the prasthāvalī. According to this text, the iconography of these four goddesses is as under —

Jayā — White in complexion, and guarding the eastern quarter, she shows the abhaya, the pāśa, the goad and the mādgarā (mace) in her four hands.
 Vijayā — Red in appearance, and door keeper of the southern quarter who carries the same symbols as Jayā.
 Ajitā — Same symbols as above. Ajitā is golden, and is assigned the western gate.
 Aparjitā — Black in appearance and guarding the northern-quarter Ajitā shows the same symbols as are carried by the other three goddesses.

It may be noted that Hemacandra speaks of them as door keepers of the second rampart in the Śaivismasāra and gives them the same symbols and complexion.
 The Aśvamedhika does not give the iconography of any of these goddesses discussed here, but merely refers to Jayā, Vijayā, Jayantī and Aparjitā in the Dharmapāradhāvalī.
 Jayā and Vijayā are said to hold the cāmara (fly-whisks) on two sides

of *Parvanātha* in the *Mantrādhitṛāja*-Yantra, according to *Sāgaracandra*,⁴ and in the yantra on the last verse of the *Bhāgyahvarastotra*.⁵ According to *Sāgaracandra*, *Jayā* is white, four-armed and shows the chowrie, the rosary, the *varada mudrā* and the fruit (*bhāpūraka* = citron). Putting on white garments, she rides on the elephant.⁶

Jayā is also worshipped in the third sthāna,⁷ called *Vijāpada* (*Vidyā-pada*) in the *Sūtrividyā*-diagram, along with *Vijayā*, *Jayanti*, *Nandā* and *Bhadrā*, as attendants of *Srī*.⁸

Jayā, *Vijayā*, *Jayanti* and *Aparājītā* are called *Upavidyās* of the *Bāhubali Mahāvidyā* in the *Sūtramantra-Durgapadauvavaraṇa*. They are worshipped in the second pīṭha of the *Sūtramantra*, which contains the *Bāhubalividyās* used for *Nimittakathana*. Works on *Sūtramantra* refer to mantras which they assign to *Jayādividyās* (i.e. *Jayā*, *Vijayā*, *Jayanta* and *Aparājītā*).⁹

In the diagram (*mandala*) for the propitiation of *Sarasvatī*, in the tradition (*śamāya*) of *Bappabhaṭṭi* *Sūri*, *Nandā*, *Mohā*, *Jayā*, *Vijayā*, *Aparājītā*, *Jambhā* and *Stambhā* are invoked and worshipped.¹⁰

Thus these goddesses are included as the *parivāradēvatās* of both *Srī* and *Sarasvatī*.

Jayā, *Vijayā*, *Ajyā* (same as *Jayantā* or *Jayanti* of other texts) and *Aparājītā* are invoked by *Mānadeva Sūri* in his *Laghusānistava* and the *Saṁtmantra* given therein.¹¹ They are supposed to bestow peace and

⁴ *Mantrādhitṛājakaḥpa*, in the *Mantrādhitṛājacintāmaṇi*, p. 232

⁵ *Ibid* pp. 258, 265. For a mantra of *Jayā* and *Vijayā* see *ibid* p. 264.

⁶ *Sthāna* here conveys a meaning similar to that of *prākāra* noted above. *Pada* in the expression *Vijāpada* also means the same.

⁷ *Survīdyā stotra*, *Bhāirava-Padmaśaṭi-Kāpa*, app. 29, p. 112

⁸ *पञ्चदशविन्द्यास्तोत्रम्* ॥ १ ॥

⁹ *पञ्चदशविन्द्यास्तोत्रम्* ॥ १ ॥

¹⁰ *पञ्चदशविन्द्यास्तोत्रम्* ॥ १ ॥

¹¹ *पञ्चदशविन्द्यास्तोत्रम्* ॥ १ ॥

¹² *पञ्चदशविन्द्यास्तोत्रम्* ॥ १ ॥

¹³ *Sūtramantrānukūḥyakaḥpa* in *Sūtramantra kāpa-saṁdoha*, p. 14.

¹⁴ Also see *Sūtramantra Durgapada-Vivaraṇa* in *ibid*, pp. 45 ff.

¹⁵ *Bhāirava-Padmaśaṭi-Kāpa* app. 11, pp. 61 ff.

¹⁶ *Ibid*, app. 31, pp. 131 ff.

prosperity. These four are also worshipped in the Cintamani or Pāṭṭa-cintamani-gaṇṭha described by Dharmapala Sūri.¹²

Jaya, Ajita, Aparajita, Jambha, Moha and Vijaya are also invoked in the gaṇṭha according to the Vṛddhamatraya on the Upparagharakṛta, verse 2,¹³ and also in the Cintamani Cakra on the same verse.¹⁴

Jaya, Vijaya, Jayanti, Aparajita and Ambhita are famous in the Vardhamāna-Vidyā.¹⁵ Elsewhere the present writer has suggested that Ambhita probably signifies some form of Akṣita or Ambhita.¹⁶ Jaya and Vijaya are included in the list of mahadevīs in the famous Harṇapadāśaṣṭa.

Vijaya and Jambhita are also referred to as Vidyā in the Pāṇṇa-caryā.¹⁷

In the Digambara tradition, the Bhadrar-Pudgalpust-Kaṇṇa calls J yā, V jayā, Ajita and Aparajita as Dig-devīs (goddesses of quarters) while Jambha, Moha, Stambha and Stambhita are said to be Vidyā-devīs (goddesses of intermediate points).¹⁸ The text prescribes their worship for Vidyā-ritas.

According to the Pratyakṣapaddhāna of Akṣaka, Jaya, Vijaya, Aparajita, Jambha, Moha, Stambha and Stambhita are to be worshipped in the bahurṇadāśapāṭha.¹⁹ They are invoked for obtaining śānti (peace) and bhāṣa.²⁰ But the author does not give their symbols.

Nemacandra in his Pratyakṣatīkā calls them Śānti-devīs.²¹ They are said to protect the Jaina Faith and give victory over rival faiths and enemies.

It will be seen that in both the Śvētāmbara and the Digambara traditions, the four goddesses are invoked for śānti. V jaya later on came to be worshipped as śāntidevī. The various texts on Śāntimūrti and the Vardhamānāyā further show that they were regarded as giving victory. But their special inclusion in the Vardhamānāyā is significant. The Vidyā is used with certain changes as mantras by different types

12. Nandāditya-Chakravartī, pp. 20 ff., 7 ff.
13. Jaina-Śānti-śāloka, Śrī Cintāmanīka, pp. 6-7.
14. Ibid., p. 8.
15. The Vardhamānāyā-kāṇḍa of Śrī Vardhamānāyā, published in 1871.
16. Nandāditya-Chakravartī, pp. 1-22.
17. Śānti, U. P. Forṇa, Bhadrar in Jaina Literature, III, Sept. 1902.
18. Nandāditya-Chakravartī, p. 516.
19. Nemacandra, V 141, 144.
20. Jaina-Śānti-śāloka, p. 15, verses 1-4. Pp. 15-16 verses 17 ff.
21. Pratyakṣatīkā, pp. 173-83, also cf. p. 215, verse 8.

of Jaina monks, especially the Upādhyāyas and Vacakas. We have no means to ascertain that the worship of these deities was introduced in Jainism by Vardhamāna Mahāvīra or his immediate successors. It is, however, quite reasonable to suppose that the Vardhamānavidyā and the Śūrtmantra existed in the age of Vajrasana in the first or second century A.D. and both the Jaina Tantric practices should probably date from (at least) a century or two before Christ. Their association with Śrī, Sarasvatī and Anantī or Anahita suggests that they may be ancient goddesses, and probably evolved from them.

With the growth of the later yakṣins and the popularity of Ambikā, Padmāvatī and Cakresvarī, their worship seems to have receded into background and practically disappeared.

It is also certain, on account of their associations with the above mentioned goddesses, as also with Nandā and Bhadrā, that they are not exclusively Jaina, and their origins should be traced into some other deities commonly worshipped in ancient times, before the Christian era.

Eight Dik-Kūmaris, living on the Eastern Rūcaḥ a mountain coming to perform the birth ceremonies of a Jina, are called Nandā, Mandottarā, Anandā, Mandivarddhana, Vijayā, Vajrayanti, Jayanti and Aparājita.²³ It should be remembered that the lists of fifty-six Dik-Kūmaris include names of such ancient goddesses as Itā-devī, Pīthivī, Ekanaśā (corruption of Ekanaśā (?), Bhadrā, Śrī, etc. It is, therefore, probable that Nandā, Bhadrā etc., and Jayā, Vijayā etc., shown as attendants of Śrī, the Adhishṭhāt-devī of the third pāṭha of the Śūrtmantra, were ancient goddesses and that they were incorporated in Jainism at a very early date.

That the Jayā, Vijayā, Jayanti and Aparājita are treated as door-keepers in the Śvetāmbara tradition is significant though only indirectly. Vijayā, Vajrayanti, Jayanti and Aparājita are four well known door-keepers of the Jagatī of the Jambūdvīpa according to Jaina canon like the Jambūdvīpaprājāpti.²⁴ Their female counterparts seem to have been evolved as door-keepers in a Samavasarana. Male deities of those names were installed in a fortified town in centre, according to a well known passage from Kautilya's Arthasāstra,²⁵ which fact shows that Vijayā, Vajrayanti, Jayanti and Aparājita are old deities.

23 *Trigṇāṅgalā āpuruṣacārī*, I (GOS), p. 106. Lists of Dik-Kūmaris are available in Jaina Canonical Works in the Vasudevahiṇī, in the Aṅgavijā, and in *Jambūdvīpa prajāpti*, vol. 7 ff. pp. 45 ff.

24 Banerji, J. N., *Development of Hindu Iconography* pp. 94 ff.

A RARE SCULPTURE OF MALLINATH

Dr. UMAKANT PREMANAND SHAH, M.A. Ph.D.

The Provincial Museum, Lucknow preserves a unique Jaina sculpture (size 1-4" x 1 7½") of black stone. It is a headless statue (No J 833) of a Tirthankara sitting in the *padmasana*, *dhyāna mudrā*, (see plate attached) The central part of the seat probably contained a small representation of the cognizance of the Tirthankara, but the *līchana* is now defaced.

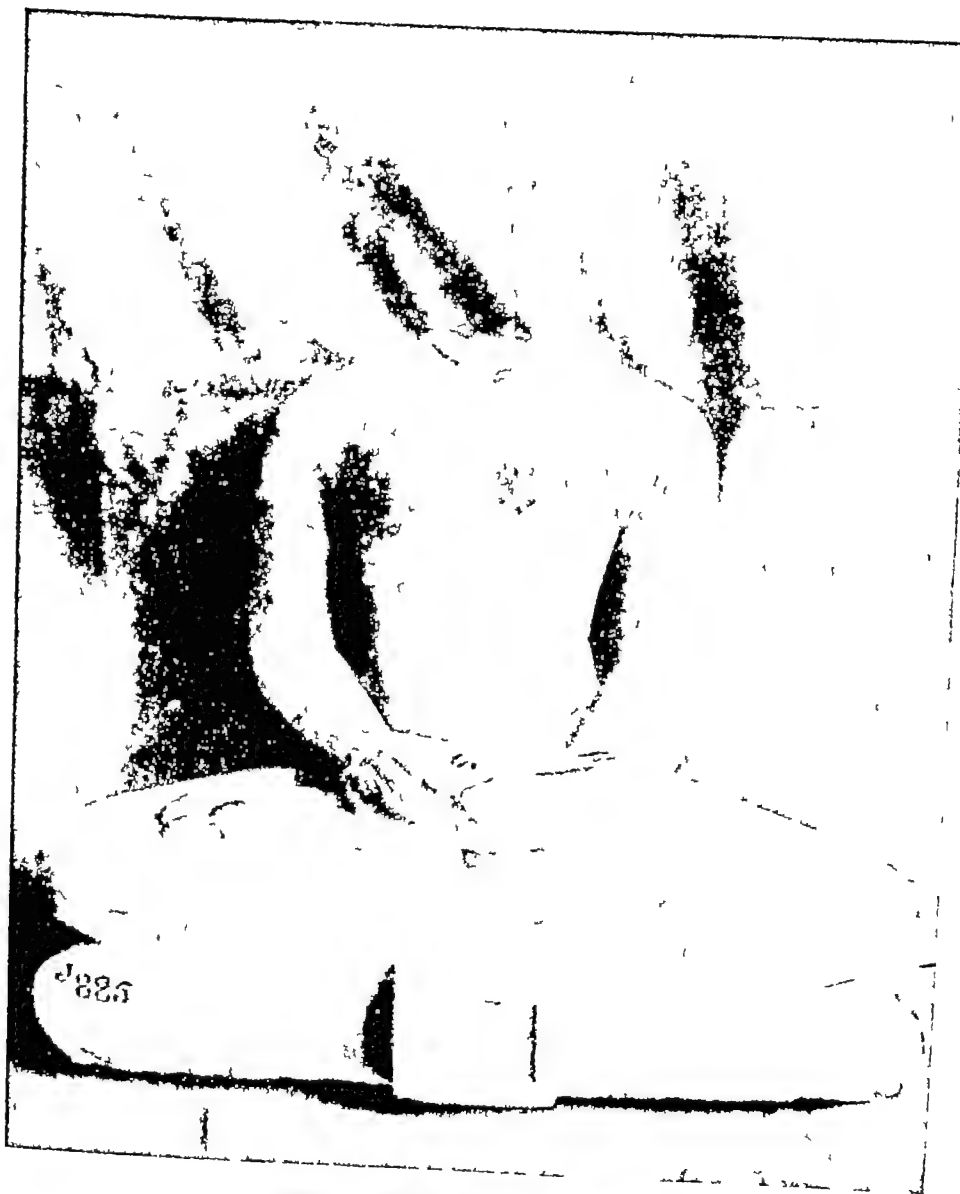
The open palm of the right hand placed in *dhyāna mudrā* shows a lotus-mark but there is no *śrī vates* mark on the chest. However the developed breasts are so prominent that it is natural to regard this as a female figure. The nineteenth Tirthankara Mallinātha was a princess according to Svetāmbara Jaina traditions represented in the *Nāyādikāva muktāślo* and other texts like the *Trisastīśālākāpurāṇas* of Hemacandra. The Digambara sect does not advocate belief in the liberation (*mukti* or *nirvāṇa*) of women. Hence, according to the Digambaras, Mallinātha was a Prince and not Princess.

According to Svetāmbara Jaina tradition, all other Tirthankaras except Mallinātha were males. Hence we must identify this sculpture as representing the nineteenth Tirthankara Mallinātha according to the Svetāmbara traditions.

Almost all the other known sculptures of Mallinātha in Svetāmbara temples represent the Jina without developed breasts and hence looking like male. Thus this is a unique sculpture faithfully following the Svetāmbara Jaina traditions.

The usual cognizance of Mallinātha is the water jar. The central part of the seat of the Jina shows a very defaced figure of the water jar (not clearly visible in the photograph). The identification of the Jina is unmistakable. The sculpture is assignable to early mediaeval period.

1 I am thankful to the Curator Provincial Museum, Lucknow for photograph of this sculpture

भगवान् मल्लिनाथनी अग्रतिम शिन्धप्रतिमा
A unique sculpture of Mallināth in the Provincial Museum, Lucknow

एस्नै प्रोविन्डियल म्युसियमना सौजन्यधी]

अम्बिका देवी, चित्रक-कलादीर्घा (चित्रकली) मठ काशी कीराचौ देवमाया, (चरणी लरी)
Ambika Devi in ceiling corner of the Rangamandapa, Vimala Vasthi, (Abo) 12th Century

तलवार भी मार मारवा]

चित्रक-कलादीर्घा (I) मठ-कलादीर्घा मठ काशी कीराचौ देवमाया (चरणी लरी)
Ambika () on Loom in the ceiling of Lina-Vasthi, (Abo) 12th Century

तलवार भी मार मारवा]

ĀCĀRYA HARIBHADRA'S COMPARATIVE STUDIES IN YOGA

DR N M TATIA, M A, D Litt

Ācārya Haribhadra is a Jaina author of the 8th Century A.D. He is said to have composed fourteen hundred works, some of which are still available. It can be said that he is one of those ancient authors who had unique mastery of all the branches of Indian philosophy and religion and at the same time were masters of clear and lucid style. A student of comparative philosophy is struck with wonder and surprise to find in his works a correct estimate and a fair criticism of the rival systems of thought and a critical search for the unity underlying them. In this paper I have made an attempt to summarize the contents of his works on *yoga* and show the comprehensiveness of his vision and the depth of his insight.

Haribhadra made a very valuable contribution to the comparative study of *yoga*. He composed a number of works on the subject. His *Yogabindu* and *Yogadr̥ṣṭisamuccaya* are very valuable works. The *Yogavimsikā* and the *Śoḍasakas* also deserve notice. Upādhyāya Yasovijaya revived the studies of Haribhadra. We shall therefore advert to his works as well for the sake of a better understanding of Haribhadra's works. We shall begin with the *Yogavimsikā* and the *Śoḍasakas*, and then come to the *Yogabindu* and the *Yogadr̥ṣṭisamuccaya*. We shall refer, where necessary, to the other works of Haribhadra as well.

All spiritual and religious activities that lead towards final emancipation are considered by Haribhadra as *yoga*. But special importance should be attached, he says in his *Yogavimsikā*, to these five kinds of activities

- (1) practice of proper posture (*sthāna*),
- (2) correct utterance of sound (*ūrṇa*)
- (3) proper understanding of the meaning (*artha*),
- (4) concentration of the image (*ālambana*) of a *Tīrthankara* in his full glory and perfection, and
- (5) concentration on his abstract attributes (*anālambana*)

Of these five, the first two constitute the external spiritual activity (*karmayoga*) and the rest the inward spiritual urge (*jñānayoga*)¹

These activities can be properly practised only by those individuals who have attained to the fifth or a still higher stage of spiritual development (*gundsthana*)² One reaches the consummation of these activities in the following order. At the outset one develops an interest in these activities, and comes to have a will (*icchā*) for practising them. Then he takes an active part in them, and begins actual practice (*prayatna*). Gradually he becomes steadfast in them and achieves stability (*sthiratva*). Finally he gains mastery (*siddhi*) over the activities. Each of the five activities is mastered in this order. First of all one is to master the posture (*sthāna*), then correct utterance (*śrīra*), then the meaning (*artha*). After that one should practise concentration upon an image (*ālmabera*) and finally one should attempt at mastery over the concentration upon the abstract attributes of an emancipated soul. This is a full course of yogic practice. One may practise these spiritual activities either out of fancy (*prīti*) or reverence (*bhakti*) or as an obligatory duty prescribed by scriptures (*āgama* or *racana*) or without any consideration (*asāga*). When a spiritual activity is done out of fancy or reverence it leads to worldly and other worldly prosperity (*bhagudaya*). And when it is done as a duty or without any consideration whatsoever it leads to final emancipation. Of the five-fold activities mentioned above, the last two, viz. concentration of the mind upon the image of a *virāṭakara*, or upon the abstract attributes of him, are the most important. We shall therefore deal with them in some detail.

When one has practised posture (*sthāna*) correct utterance (*śrīya*) and the correct understanding of the meaning, one is qualified for concentration (*dhyāna*). The beginner is to practise concentration on an image of a *śrīsthāna* in his full glory and splendour. When one has perfected this practice and has achieved steadfastness, one begins the practice of concentration on the abstract attributes of a *śrīsthāna*. This concentration is known as *anulomāna* inasmuch as its object is not a concrete entity perceptible by a sense-organ. The soul at this stage concentrates upon the abstract attributes which are not the objects of sensuous perception. By

2 V-6's author's studies in *Jesus Philosophy* pp 298-300 for the conception of fourteen remanufactures.

1 TV 4

4 YV 18 EP XI

1. $EP \times 9$

11 The word *anilambana* does not mean 'devoid of any *lambana* (object)' but only 'devoid of concrete *lambana*'. The prefix *a(n)* here means 'abstract' or 'subtle' (*sūkṣma*). Cf. *sūkṣma* 'indriyavyavahāraṇānilambana' *śloka* *yoṣa*—*Yasovijaya* 'Tilak' in RV is also cf. §7 XIV.

this time the soul has reached the seventh stage of spiritual development (*gunasthāna*) The concentration is, however, only in its primary stage even in the seventh *gunasthāna* The soul develops an irresistible urge for the realization of the transcendental self and reaches the eighth stage of spiritual development on the ladder of annihilation (*lṣapakasreni*)⁷ The concentration becomes more steadfast at this stage The soul has now achieved full detachment from the world, and earnestly proceeds onward to the realization of the truth It now does not rest until it has reached the consummation The soul is then in the ninth *gunasthāna* and is pressing forward to the twelfth on the ladder of annihilation. It has now revealed its full capacity (*sāmarthyayoga*)⁸ for spiritual development and is bound to reach the twelfth stage and attain the knowledge of the transcendental self In this state the soul attains concentration on the abstract attributes Of course, it has not realized those attributes But it has an ardent spiritual urge for the realization of them This is *anāmbana yoga*⁹ The soul is detached from the world and is on the verge of realizing the self It has not yet realized the self, but is only striving for it And so it is not concentrated on any object whatsoever at this stage This is the reason why the concentration is without any object¹⁰ The soul is here compared with an archer, the ladder of annihilation with the bow, the realization of the self with the target and the concentration with the arrow The *anāmbana yoga* lasts until the arrow is shot The arrow is sure to pierce the target The soul immediately attains realization of the self as the consummation of the concentration¹¹ The soul, as we have stated, concentrates upon the abstract formless (*arūpin*) attributes of the transcendental self in the *anāmbana dhyāna* The distinction therefore between the *sāmbana* and the *anāmbana yoga* is this that in the former one concentrates upon an object having form (*rūpin*) while in the latter on a formless object

7 For the conception of *lṣapakasreni*, see author's *Studies in Jaina Philosophy*, p 275

8 It is a technical term for the meaning whereof *vide infra*, p 137

9 Cf. *sāmarthyayogato yā tatra didṛkṣe 'ty asaṅgaśaktyādhya*
sā 'nāmbana-yogah proktas taddarśanam yāvat—SP, XV 8

10 Cf. *tatrāpratiṣṭhito 'yaṁ yataḥ pravṛttas ca tattvatas tatra*
tenā 'nāmbano gītaḥ—SP XV 9

11 Cf. *drāḡ asmāt taddarśanam lṣupāta-jñāta mātrato jñeyam*
etac ca kevalam taḡ jñānam yat tat paraṁ jyotiḥ—SP XV 10

(arūpa) ¹² Yaśovijaya, following Haribhadra, says that this anāmbhava yoga resembles the samprajñāta samādhi of another (that is, Patañjali's) system ¹³ The consummation of this anāmbhava concentration is omniscience which, according to Yaśovijaya, resembles the state of samprajñāta samādhi of Patañjali's system. There is no activity of the mind and the sense-organs when omniscience is achieved, and so there is annihilation of all the transformations of the mind (śāśvattāśirodhā) And so it is not improper to compare the state of omniscience with the samprajñāta samādhi of the Sādhya Yoga. There is, however another higher stage of this samādhi. The soul attains that stage in the fourteen gaṇadhāra¹⁴ where, all activities, gross and subtle, are totally stopped. The soul is now devoid of all vibrations caused by its association with matter. It has now annihilated all the residual karmas and immediately attains final emancipation. This stage of concentration, says Yaśovijaya, resembles the dharmamegha of Patañjali's system, to avasthāman of yet another system, to bhavaśāstra of a third system, to āvodaya of yet another to saṃtōṣananda of yet others, and to para of a still another school ¹⁵

The above study is mainly based on the Yogavimśakī. Now we come to the Śodāśakas. There are some primary defects of the mind which are to be removed before practising the yoga processes. The minds of the uninitiated (prākagrasacūta) are vitiated by these defects. Haribhadra enumerates them as eight viz. inertia (kṛhā) anxiety (ādreṣa) unsteadiness (kṣepa) distraction (atthāsa) lapse of memory (bādhāt) attraction for something else (avyavasthā) mental disturbance (raś) and attachment (dāṃṣa). The mind of a yogin should always be free from these defects. It should be calm and quiet (śānta) noble and great (adāṭṭa). It should be free from all impurities and intent on the well-being of others (parārthānupar) ¹⁶ Such minds are capable of concentration of the highest

12. Cf. rupe-draavyavaparyāh dhyānaś cāmbhavanam arūpavaparyāh ca nūl ambhavanam it—Yaśovijaya's Tīkā on YV 19

13. eṣa eva samprajñāta samādhiś trībhūtarūpyaḥ gṛāha—*Ibid* YV 20

14. Cf. kavalajāṇa śaśvattāśirodhāi labdhāstma-svabhāvaśya anāmbhava-
vīṣṇavaikalyad samprajñātasamādhiḥ—*Ibid*.

15. yam cā 'samprajñāta-samādheḥ dvadhā—avyavasthābhiḥ viśvavasthābhiḥ
ca, ādya memorytimāṇa vikalpaśāntarūpāṇa tyantōṣanādī samādhyā,
anīyā ca parāśāntarūpāṇa—*Ibid*.

16. aṣṭam ca dharmamegha śi Pātāñjalau gṛāya, avasthāme 'tyavasth, bhavaśāstr
tyāparāh, āvodaya āvodaya, saṃtōṣananda āvodaya, parā ca 'tyāparāh—
—*Ibid*, See YB 422.

17. §P XIV 2-3

18. §P XIV 1-3

order, and are known as *pravṛttacakra*¹⁹ (engaged in yogic practices day and night) Gradually by practising the concentration of mind the soul realizes itself This self-realization is known as 'supreme bliss' (*paramānanda*) and freedom from nescience in the Vedānta, it is known as freedom from the specific qualities (in the *Nyāya-Vaiśeṣika* system), it is the extinguished lamp (*vidhmādadipa*) of the Buddhists, it is extinction of animality (*pasutvavigama*), end of suffering (*duḥkḥānta*), and detachment from the elements (*bhūtavigama*)²⁰ Haribhadra thus tries to show the unanimity of the conceptions of final self-realization of all the systems of thought He then asks the enquirers to keep their minds open and investigate the truth with perfect detachment and freedom from prejudices For this purpose he enumerates eight virtues which are necessary for the pursuit of truth They are freedom from prejudice (*adveṣa*), inquisitiveness (*jñāṣā*), love for listening (*susṛūṣā*), attentive hearing (*śravaṇa*), comprehension (*bodha*), critical evaluation (*mīmāṃsā*), clear conviction (*parisuddhā pratipatti*), and earnest practice (*pravṛtti*) for self-realization²¹

Now we come to the *Yogabindu* The object and purpose of *yoga* is the realization of truth And as there is no controversy about this object and purpose of *yoga* there should be none regarding the nature of *yoga* as well²² The worldly existence is a fact accepted by all And freedom from it is the *summum bonum* of every spiritual system The problem before us is only the means to that end Haribhadra says that the same principle is expressed by different terms in different systems Thus the selfsame principle of consciousness is known as *puruṣa* in the Vedānta as well as the Jaina system, as *kṣetrajñ* in the Sāṅkhya system, as *jñāna* in the Buddhist school Similarly the fundamental ground of worldly existence is known as *avidyā* in the Vedānta and the Buddhist system, *prakṛti* in the Sāṅkhya school, and *karman* in the Jaina system Moreover, the relation between matter and spirit is known as *bhīrānti* in the Vedānta and the Buddhist system, *pravṛtti* in the Sāṅkhya school, and *bandha* in the Jaina system²³ There is thus fundamental unity among all the

19 For the technical meaning of the term see YDS, 210

20 SP, XVI 1-4

21 SP, XVI 14

22 Cf. *mokṣahetur yato yogo bhidyate na tataḥ kvacit
sādhyābhedaṭ tathābhāve tū 'ktibhedo na kāraṇam* —YBi, 3

23 YBi, 17-18 with Svopajñavṛtti

apparently conflicting systems of thought. There ought to be no real controversy among them about the fundamental things. Truth is truth. It is our different ways of looking at it that are responsible for the building up of different systems. Haribhadra does not favour cheap and superficial compromises, but only tries to show the fundamental unity of all thought. Every earnest student of philosophy has his own way of looking at the truth. And the result is the origination of different systems. Haribhadra asks us to see unity in difference. For a spiritual aspirant it is necessary to avoid conflict and strive for a comprehensive understanding. About the course of self-realization there is absolutely no controversy among the otherwise mutually conflicting systems. Haribhadra lays down these five steps as a complete course of yoga: *adhyātma* or contemplation of truth accompanied by moral conduct, *bhāvanā* or repeated practice in the contemplation accompanied by the steadfastness of the mind, *dhyāna* or concentration of the mind, *śamānta* or equanimity and *vyttiśamokhya* or the annihilation of all the influences of *karma*.²⁴ But one is not capable of this yoga until and unless one has worked out the requisite purification of the self. The soul naturally moves towards emancipation. It is because of this inherent capacity that the soul comes face to face with the Gordian knot (*granthi*)²⁵ of passions and cuts it asunder. The worldly existence of a soul falls into two periods viz. dark (*kyāsa*) and white (*śukla*). The soul in the period preceding the cutting of the knot is known as belonging to the dark period (*kyāsa-pāṭika*) and it is known as belonging to the white period (*śukla-pāṭika*) when it has cut asunder the knot. The length of the white period is very small in comparison with the length of the dark period.²⁶ Only a soul belonging to the white period and following the moral conduct is capable of the first stage called *adhyātma*.²⁷ From the viewpoint of the stages of spiritual development, only the souls in the fifth or some higher stage are capable of it. But the problem is why should a soul cross into the white period at all? Or why should not all the souls do so? Haribhadra says that it is all due to the inherent nature of things.²⁸ He also refers to

24. YBL 31.

25. For the conception of *granthi*, vide author's *Studies in Jaina Philosophy*, p. 270.

26. The length of the white period is only less than $\frac{1}{100}$ of the length of the dark period. The length of the white period covers as much as the number of such *pradakṣiṇāntaras*. A *pradakṣiṇāntara* is the time required by a soul to absorb as *karma* at least once all the atoms of the universe and release them after they have come to fruition.

27. YBL 72.

28. Cf. YBL 77.

the view of an exponent of the Sāṅkhya system, named Gopendra, who holds that the *puruṣa*, the principle of consciousness, does not even enquire about the path of realization unless and until the *prakṛti* has turned her face from him²⁹ It is the nature of the spirit to get disentangled from matter But this disentanglement is possible only when its conditions are fulfilled However pious and virtuous and spiritually advanced one may appear to be, one is not capable of *yoga* unless one has cut the knot and attained the requisite purification of the soul After such state has been achieved the soul is fit for the preliminary preparation (*pūrvasevā*) for *yoga* This preliminary preparation consists in the worship of the preceptor and the gods, good conduct, austerity, and absence of hatred for the final emancipation³⁰ The soul now attains right attitude and becomes a *bodhisattva*³¹ All the characteristics of a *bodhisattva* are present in such soul. Thus the soul henceforth does no more fall to the depth wherein heretofore it had been A *bodhisattva* does not commit an evil act from the depth of his heart, but if he does so at all he does only physically There is no more spiritual degeneration³² The soul which has cut the knot fulfils this characteristic It now takes interest exclusively in the well-being of others, acquires wisdom, treads upon the right path, becomes noble, and appreciates merits³³ It has now attained enlightenment (*bodhi*) But if the conception of a *bodhisattva* is narrowed down and made to include only those rare souls who are destined to redeem the world from sin and suffering, Haribhadra says that the Jaina conception of a *tīrthāṅkara* fulfils that ideal³⁴ There are some souls who are naturally inclined towards universal well-being and are destined to be *tīrthāṅkaras* (founders of religion) Such souls are *bodhisattvas* in the true sense of the term

In this connection, Haribhadra distinguishes three categories of souls destined to be emancipated The first category comprises such souls who, as soon as they experience the first dawn of enlightenment on the annihilation of the knot, make determination to redeem the world of its suffering by means of the enlightenment and work strenuously in accordance with

29 *Ibid*, 100 101

30 *pūrvasevā tu tantrajñair gurudevādīpūjanam
śaḍācāras tapo muktyadveṣaś ce ha prakīrtitāḥ*—YBī, 109

31 YBī 270

32 Cf *Ibid*, 271

33 Cf *Ibid*., 272

34 *Ibid*., 274

the determination. These souls are destined to become *tīrthamkurus*.³³ The second category comprises those souls who are intent upon the well-being of only a limited circle of relatives by means of the enlightenment. These souls become *gaurādhārus* (literally the possessors of the *gaurā* 'group of virtues of transcendent intuition, knowledge, and the like') that is, the chief disciples of the *tīrthamkurus*.³⁴ The third category comprises those souls who strive for the well-being of themselves with little care for others. These souls are destined to become ordinary *kevalins* (*mukṣakevalins*).³⁵

Let us revert to the topic of preliminary preparation for yoga. After such preparation the soul becomes fit for the first stage of yoga called *adhyātma*. The soul now observes the five vows and meditates upon the truth. It now cultivates universal friendship, appreciates merits of others, develops sympathy for the suffering, and remains indifferent to the wicked. By these practices the soul overcomes the *karmas*, reveals its spiritual energy, improves its power of self-concentration, and becomes wise.³⁶ It then becomes fit for the second stage called *bhāvanā*. This stage is the consummation of the first. The soul now maintains steady progress. Its power of concentration increases. It now desists from bad habits and develops good ones.³⁷ The third stage is *dhyāna*.³⁸ Then we come to the fourth stage of equanimity (*śamānta*). Here the soul makes correct estimate of the nature and value of things, and consequently loses attachment for them. The soul is now disillusioned and does not attach any importance to the supernatural powers that it might have acquired by means of the yoga. Then it reaches the fifth stage called annihilation of the residual *karmans* (*vyttīkṣanīkarmas*). It now gradually destroys the accumulated *karmans* once for ever. On the annihilation of the obscuring *karmans*, the soul attains omniscience. Then in due time it attains final emancipation.³⁹ This is in brief the plan of the *Yogabhidā*.⁴⁰

Next we come to Haribhadra's famous work *Yogatyāgiśāstrakāya*. The

33. *Ibid.* 224-5.

36. *Ibid.* 228.

37. *Ibid.* 230.

38. *Ibid.*, 308-9.

39. *Ibid.* 340-1.

40. For the conception of *dhyāna*, vide author's *Studies in Jaina Philosophy*, pp. 231-43.

41. *Ibid.*, 304-5.

42. *Ibid.*, 306-7.

43. Upādhyaya Yeshovijaya has followed this plan in his *Deśīnīśāstras* No. 12 to 18 as contained in the *Deśīnīśāstras* published by Shri Jaina-Dharma Prasthaka Sabha, Bhuvanagar.

author here distinguishes eight stages of yogic development. The work records quite a novel plan of classification of yogic stages. The most important feature of spiritual development is acquisition of *samyagdṛṣṭi* (love of truth). The soul undergoes gradual purification and along with the purification its *dṛṣṭi* (love of truth) becomes progressively steady and reaches consummation in the realization of the truth. This gradual development of the *dṛṣṭi* has been classified into eight stages, viz, *mitrā*, *tārā*, *balā*, *dīprā*, *sthīrā*, *kāntā*, *prabhā*, and *parā*. Before coming to the description of these *dṛṣṭis* we shall refer in brief to the threefold *yoga* with the description of which the *Yogadṛṣṭisamuccaya* opens.

A qualified yogic practitioner passes through a number of stages before he reaches the consummation of the practice. Sometimes even in spite of his knowledge and will he falters in his practice on account of spiritual inertia (*pramāda*). The faltering practice is called *icchāyoga*⁴⁴. The practice of one who has revealed spiritual energy and does never falter in his yogic practices, strictly follows the scriptural injunctions, and has developed penetrating insight, is called *śāstrayoga*⁴⁵. The practice of one who has fully mastered the scriptural injunctions and has developed the power to transcend them is called *sāmarthyayoga*⁴⁶. This latter *yoga*, again, is of two kinds viz (1) that which is accompanied by the dissociation of all the acquired virtues (*dharmasamnyāsa*), and (2) that which effects the stoppage of all activity (*yoga-samnyāsa*)⁴⁷. The first kind occurs at the time when the soul undergoes the process of *apūrvā-karana*⁴⁸ for the second time in the ninth stage of spiritual development while the second occurs in the last stage of spiritual development immediately after which the soul attains final emancipation⁴⁹. These, viz, *icchāyoga*, *śāstrayoga*, and *sāmarthyayoga*, are the three broad divisions of all the possible stages of *yoga*. The eight *dṛṣṭis* which we shall now describe are only the elaboration of these three⁵⁰.

Dṛṣṭi means attitude towards truth. This attitude is wrong and perverse so long as the soul has not cut the knot and attained purification. The

44 YDS 3

45 Ibid., 4.

46 Ibid., 5

47 Ibid., 9

48 For the conception of *apūrvākarana* see author's *Studies in Jaina Philosophy*, pp 271-2

49 Ibid., 10

50 Ibid., 12

the founders of religion and worships them with reverence. It now earnestly and sincerely does the service of his preceptors and other sincere ascetics. The soul now develops fear for worldly existence. It now performs great and noble deeds. It develops sympathy for the suffering multitude. The soul is now free from the envy of the meritorious. It now gets good opportunities for spiritual development. The soul is now just in front of the knot (*granthi*) and is undergoing the process of *yathā-pravṛttakarana* ⁵⁶

Now we come to the second *dṛṣṭi* known as *tārā*. The enlightenment becomes a bit distinct here, and the soul is capable of some sort of self-restraint as well. It now attains some sort of steadiness in spiritual activity, and becomes inquisitive about truth. It now develops steady love for the discussions in *yoga* and has respect for the *yogins*. The soul is now not so much desperate and does not indulge in evil activities so frequently. It now aspires for spiritual progress and is conscious of its shortcomings. The soul is now earnestly anxious to get rid of the worldly existence ⁵⁷

Next we come to the *dṛṣṭi* called *balā*. Here the enlightenment becomes more distinct. There is now strong desire for hearing the truth. The evil desire automatically disappears at this stage and the soul gains control over posture ⁵⁸

In the fourth *dṛṣṭi* called *dīprā* one gets control over breath and is free from the lapse of *yoga*. One has now heard about the truth but has not developed the power of understanding its subtlety. The individual at this stage regards his religion dearer than his life and is always ready to give up his life in order to save his religion ⁵⁹

Real spiritual progress however has not set in as yet. The truth has not dawned as yet. The soul is only trying to capture the image of the truth instead of the truth itself. The truth has not yet been realized. The above four *dṛṣṭis* thus are not attended with the knowledge of the truth (*avedyasamvedyapada*) ⁶⁰ It is only the next four *dṛṣṭis* that are 'attended with the knowledge of the truth' (*vedyasamvedyapada*). The *avedyasam-*

56 Ibid., 22-40. For the conception of *yathāpravṛttakarana*, see author's *Studies in Jaina Philosophy*, pp. 269-271.

57 Ibid., 41-48.

58 Ibid., 49-50.

59 Ibid., 57-8.

60 Ibid., 67.

vedyapada is to be transcended by means of the companionship of the virtuous and the study of the scriptures.⁶¹ One makes various conjectures about truth until one sees it face to face. This leads to a number of speculative systems based on fallacious logic (*kutarka*)⁶² Haribhadra, in conformity with our ancient tradition asks us to realize the truth by means of all these three organs, viz. the scripture, the logical argument, and the practice of yoga. One must utilize the store of knowledge inherited from one's ancestors, one's own logical understanding, and the vision gained by spiritual discipline and culture for the ascertainment of truth.⁶³ The truth is one. It cannot be many. There is only the difference of terminology.⁶⁴ The state of final realization is known as *saddhva* in one system, as *para-brahma* in another as *siddhbrahma* in the third, and as *tatvata* in yet another system.⁶⁵ There can be no controversy when the truth has been realized.⁶⁶ If it is a fact that those who have revealed the truth have realized it, then there is no reason why there should be controversy among them. The various revelations therefore are to be understood in their relevant contexts. They can in no way be considered as false assertions. The enlightened souls have revealed the truth in accordance with the needs of the spiritual aspirants.⁶⁷ The selfsame revelation appears as different to different persons.⁶⁸ It is necessary to understand a revelation in its proper context. One should cultivate faith in spiritual revelations. This is most necessary for spiritual progress. This faith is wanting in all the four *dṛṣṭi*s described above. It is only when the soul has properly cultivated this faith that it cuts the knot (*granthi*) and comes to possess the fifth *dṛṣṭi* known as *sthira*.

The soul has now cut the knot. The enlightenment has now dawned. It is now infallible (*anirya*). The soul is now capable of subtle thinking and unswerving conduct. It now looks upon the worldly things as the toys made of sand. The world now appears to be worthless show.⁶⁹

Next we come to the sixth *dṛṣṭi* known as *kṛtsā*. Here the individual

61. *Ibid.*, 96.

62. Cf. *Ibid.*, 90-3.

63. *Ibid.*, 101.

64. *Ibid.*, 127.

65. *Ibid.*, 128.

66. *Ibid.*, 132.

67. *Ibid.*, 133-3.

68. *Ibid.*, 134.

69. *Ibid.*, 133-4.

develops personality and attracts others. He is now engrossed in spiritual contemplation and has his mind firmly concentrated on the virtues. The world now loses all attraction for him.⁷⁰

The seventh *dr̥ṣṭi* is known as *prabhā*. The soul has now developed the capacity for self-concentration and is free from all mental disturbances. It has now achieved peace of mind (*sama*). The soul has now fully developed the power of discrimination.⁷¹ It now practises spiritual discipline without any ulterior motive (*asangānuṣṭhāna*). It is now in the seventh stage of spiritual development and is preparing to rise up to the eighth stage on the ladder of annihilation. The soul is now marching on the great path (*mahāpathaprayāna*) which leads to the place from which one does never return (*anāgāmapadaśāla*). Haribhadra remarks that this *dr̥ṣṭi* is known as *prasāntavāhita* in the Sāṅkhya system, as *viśabhāga-parīkṣaya* in the Buddhist school, as *śivavartman* in the Śaiva system, and as *dhruvādhvan* according to the Mahāvratikas.⁷²

We now come to the eighth *dr̥ṣṭi* called *parā*. The soul is now completely free from all attachment to the world. It now achieves ecstasy (*samādhi*), the consummation of *dhyāna*. The activities of the soul in this stage are free from all transgressions of the vows, and as such are pure and perfect. The soul now dissociates itself from all the acquired virtues and has its purpose fulfilled.⁷³ This occurs in the ninth stage of spiritual development. The soul then gradually attains omniscience on the annihilation of all the obscuring *karmans*. Now the final emancipation is attained by means of the last *yoga* known as *ayoga*.⁷⁴

Haribhadra distinguishes four types of *yogins*, viz., *gotrayogin*, *kula-yogin*, *pravṛttacakrayogin*, and *nīṣpannayogin*. The *yogins* of the fourth type have already achieved their objective and so do not need any instruction in *yoga*. It is only the *yogins* of the second and the third type that need instruction.⁷⁵

70 Ibid., 160-2.

71 Ibid., 168-9.

72 Ibid., 173-4.

73 Ibid., 179.

74 Ibid., 184.

75 Ibid., 208-7 with Svopajñāvṛtti. About the definitions of these types see *ibid.*, 208-210.

ABBREVIATIONS

- SP = *Śoḍaśaka prakaraṇa* of Haribhadra with Yaśobhadra's *Tīkā*.
Jamnagar (v s. 1992)
- YBI = *Yoga-bindu* of Haribhadra, *Jaina Grantha Prakāśaka* Sabhā
Series No. 25 Ahmedabad, 1940.
- YDS = *Yoga-dṛṣṭi-samuccaya* (ed. Prof. L. Suall, Ahmedabad)
- YV = *Yoga-utsaḥkṛd* of Haribhadra with Yaśovijaya's *Vyākhyā*.
Agra, 1922.

<p>॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥</p>	<p>॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥</p>
---	---

<p>॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥</p>	<p>॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥</p>
---	---

श्रीउदयप्रसूतिकृत धर्माभ्युदय महाकाव्यनी प्रतिमातु गुजरेश्वर महामात्य वस्तुपालना हस्ताक्षरवाळु पानु-आ प्रति
 स्वभातना श्रीशान्तिनाथ ज्ञानमशरमा छे
 A page of Dharmābhyudaya Mahākāvya written by Vastupāla

<p>॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥</p>	<p>॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥</p>	<p>॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥ ॥ अथ श्रुत्यामृतं ॥</p>
---	---	---

संवत् १७९४मा एखाणए एक ताइपश्रीय प्रतमा मळेले श्री हेमचंद्राचार्यजी तथा गुजरेश्वर कुमारपालनी चिप्राकृतिओ
 Figures of Ācārya Hemacandra and Kumararāla on Palm-leaf manuscript of V S 1294

मनिथी गुणविजयजीना मग्रमांथी]

१५वीं सदी का वरधामन विद्यापेज
Vardhamana-Vidya Peja on cloth 15th Century

कलश में अन्नदान के लिए]

[भी अन्नदान के लिए अन्नदान]

सस्त्रासा मान्यो विपुलसम्पत्तिगोदिन ज्ञानोपाचयन कामिका ॥१॥ उद्वारे केदितार्थ उपाजि
 नपक्षिगपुन मिमार्थोक्तः ॥ २ ॥ निरता एव स्वयम्भवा ॥ ३ ॥ स्तनोपिचा ॥ ४ ॥ वपस्त्रासको ॥ ५ ॥ प्सयोमात्र
 नसारिलो ॥ ६ ॥ गिदुलसोपन सर्वजीवाश्च निर्ममाद्य मन्त्रावबुद्धोदिता ॥ ७ ॥ एवंतीनासिकायोमो ॥ ८ ॥ तारे प्राक्
 ह्यदिने ॥ ९ ॥ इमं दत्तं नृकाजनायुषौ मयचभजवेता ॥ १० ॥ अन्तर्गीवद्वाम्ना ॥ ११ ॥ इत्येतोसायुदोरितग्रेत्रकोतो
 नृगानामो ॥ १२ ॥ इति वितास्तपा ॥ १३ ॥ काजतः साधकोनसीदिति ॥ १४ ॥ असावग ॥ १५ ॥ योगगुणानामो
 एत परिक्लिप्त ॥ १६ ॥ निरन्तरं नृपानै स्वकर्मकदेवकै ॥ १७ ॥ विनस्त्रुलोलवायोमो ॥ १८ ॥ बहुधा वेदतुका
 ॥ १९ ॥ इत्येतावता ॥ २० ॥ यस्माद्विनीरणीयक ॥ २१ ॥ मोदनीयमन्त्राय ॥ २२ ॥ मतेप्रातिचउ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

श्री विनयविजयोपाध्यायना इस्ताभर, लोकप्रकाश ग्रन्थी प्रथम नकलमयी
 Handwriting of Sri Vinayavijayopadhyaya—First copy of Lokprakash

मरिममा श्रीविनयजीनेमिस्त्रीश्वनी महाराजना शतभटारमार्थ]

हाथ उपर डोरेलु मोनेरी चित्र
 A picture drawn in gola on sealing wax

मनिश्री पुण्यविजयजीना समग्रमार्थ]

DHŪRTĀKHYĀNA IN THE NISĪTHA-CŪRNĪ

DR A N UPADHYAY, M A., D Litt

When I wrote my essay "The Dhūrtākhyāna a Critical Study"¹, I knew from a reference that the *Nisītha-cūrnī* of Jinadāsa-gaṇi Mahattara contained some information about the rogue Elāṣādha. Prof J C Jain, Bombay, later on informed me that he had read something like the *Dhūrtākhyāna* in that Cūrnī to the text of which unluckily I had no access. It is lately that my friends Dr B J Sandesara and Dr U P Shah, Baroda, kindly made available to me the necessary extracts from the *N-cūrnī*, cyclostyled-type-script-ed by Ācārya Śrī Vijayapremasūri (Bombay V S 1995), vol I, pp 92-95. The following observations are based on these extracts, which are given at the close of this essay in an Appendix.

To begin with there are the following three gāthās of the *Nisītha-bhāṣya* (nos 294-6) which give the requisite clue words of the illustrative tale

ससएलासादमूदेवसटा य गुणउजाणे ।
सायतणे को भूत अवसात जो ण सहइति ॥ २९४ ॥
चोरमत्ता गावीओ पोहलए अधिऊग आणेमि ।
निलअइरुदमुहाडे वणगव मल्ला य तेछोदा ॥ २९५ ॥
वणगवसाटणकुडिय छम्मासा इत्थिलगग पुच्छे ।
सायगग मो दादे जहि पेच्छद ते इमे वत्ता ॥ २९६ ॥

After these gāthās, the Cūrnī gives in Prākṛit prose with a couple of metrical quotations in Sanskrit a fully developed story of the Dhūrtas. At the end we have a sentence like this

मेसं धुत्तकजागणुसरेण णेयमिति ॥ गतो लोइयो मुसावातो ।

Looking at the clue words in the gāthās, one can say that the Cūrnī has given all that is obviously hunted in them, but the concluding colophon says that something is remaining and that it should be known from, or completed according to, the *Dhuttakkhānaga*.

The story given in the *N-cūrnī* may be analysed thus. Many Dhūrtas assembled in the Old Park to the north of Ujjainī in the territory of Avanti. Three of them, males Śasaka, Elāṣādha, Mūladeva, and the fourth, a female, Khandapānā every one of them had five hundred rogues

1 This is included in the edition of the *Dhūrtākhyāna* by Jinavijaya Muni, Singhji Jain Series No 10, Bhāratiya Vidya Bhavan, Bombay 1944

as their pupils, of their own sex. Once during the rains, it was pouring down for a week, oppressed by hunger these rogues wondered who would give them food. Māladēva said, 'Let every one narrate his experience or information, one who does not believe it should give a feast to all, but one who confirms it with parallels from the Bhāratā, the Rāmāyaṇa and other scriptures is not to give anything. All of them said, 'Very well.

Elīśāḍha narrated this incident. 'When I went to the forest with cows, I saw some robbers coming. I packed the cows in my blanket, and returned to my village with that luggage to witness the sports of villagers. The robbers rushed in there. The entire village all men and animals, entered a cucumber. The robbers went away. A goat swallowed that cucumber, a boā gulped that goat, a crane picked up that boā and perched on a Vajra tree, with one of its legs dangling down. An elephant from the king's military camp was tied to it. The crane started flying, the elephant was pulled up, there was a hue and cry and consequently skilled archers shot the crane down. Its body was vivisected at king's orders; the boā, the goat, the cucumber were taken one from inside the other. The whole village came out of the cucumber along with myself and my cows. They all went to their respective places and I came here. Now tell me whether this is true. When they said that this is all true Elīśāḍha asked, 'How can a blanket contain all the cows, and a cucumber the village?' Others added that in the Bhāratā it is said that the whole universe was under one ocean, there was an Egg in the waters, and the entire universe was contained in that egg. If so, why could not your cows be contained in the blanket, and why could not the village be contained in a cucumber. Secondly the entire universe was in Viṣṇu's stomach, he was in Devakī's womb and she lay on her bed, similarly the cucumber, goat, boā and crane could each be contained in the belly of the next.

Safaka started narrating. After ploughing the field, sesamum seeds were sown during winter and they grew into big trees. When a wild elephant pursued me I climbed a sesamum tree. It shook the tree and rushed round, showering the seeds and crushing them under its feet. There was a stream of oil and lot of mud in which the animal got stuck and died. I prepared a bag from its skin and filled it with oil. I ate food, sesamum cakes and drank pots of oil. Putting that bag on the branch of a tree I reached home. My son pulled the tree and took the bag. This is my experience. One who does not accept it should give the feast. Others added thus.

These ideas are found in scriptures like the *Bhārata* and the *Rāmāyana*. A stream in which the entire army was plunged is described. Secondly, a big sesamum plant is not impossible, for it is said that at Pātaliputra a drum was carved out of a māsa plant'

Mūladeva then narrated 'As a youth, yearning for prosperity, I proceeded to the abode of Isvara for a bath with a gourd-kettle and an umbrella in hand. A wild elephant rushed against me. There being no other alternative I entered the gourd-kettle through the spout. The elephant also followed me, but I could delude and evade it for six months inside. Then I escaped through the spout, the elephant also pursued me, but its tail-end was caught there. I reached the Ganges which I crossed easily, and took the stream of it on my head for six months. Then I saluted Mahāsena, came back here and met you all. Either accept this as true or give a feast to all the rogues.' Others added thus 'What you say is true and reasonable. Brāhmanas, etc., came out from the different parts of Brahmā's body in which the entire population was contained, similarly, the elephant and yourself could be contained in a gourd-kettle. Secondly, Brahmā and Viṣṇu could not reach the terminus of the Langa even after many years, still Umā's body could accommodate it, similarly an elephant and yourself could be contained in the kundikā. Thirdly, when Viṣṇu was reposing in the ocean, Brahmā came out of his navel, but the lotus (stalk) was stuck at it, similarly the tip of the tail could be stuck even when you both came out of the spout. Fourthly, Rāma ordered Sugrīva to get news about Sītā, Hanūmat was entrusted with this mission which he fulfilled by crossing the ocean by his arms, similarly you also could cross the Ganges. Lastly, when Gangā was invited on the earth, Pasupati received her in his matted hair for years together, similarly you could receive the stream of the Ganges for six months.'

In reply to Khandapānā's suggestion, the Dhūrtas said that they would not sacrifice their self-respect for a meal. She smiled and started narrating thus 'I am the daughter of a king's washerman. Accompanied by my retinue I went to the river with a cart-load of clothes to be washed. All the clothes spread in the sun were blown off by the wind. Being afraid of the king, I became a lizard and entered the garden where I changed myself into a mango tree. I heard one day that washermen were all forgiven, so I became myself once more. The ropes and stripes of the cart were eaten by jackals, so my father got them prepared from a

buffalo's tail. Tell me whether you accept all this as true. Others said in this manner. 'If it is true that Brahmā and Kāśava could not reach the terminus of the Linga, how is it that your statement is not true. Secondly it is heard in the *Rāmāyana* that Hanūmat had a long tail, which, covered with rag and sprinkled with oil, was lit up and thereby Lañkā was burnt, similarly ropes could be prepared from a buffalo's tail. Thirdly we hear in the scripture that King Gandharva became a dwarf, that Kīmaśva became a boar at Indra's curse and that a boar asked with a human voice seven questions to Dharma who answered them and rescued his brother and then became King Ravi on the termination of the curse. Similarly that you became a lizard and then again yourself is quite believable.

Then Khandapānā suggested to them to submit to her lest they might be humiliated, but they were proud of their dignity. She smiled and continued. 'With king's permission I went out in search of my slave-servants who had run away. I visited many villages and towns and here I find that those slave-servants are yourselves and those clothes are on your body. If true give the clothes. If false give the feast. What is said is significant.

It is necessary to compare Jinadāsa Dhūrtākhyāna (JD) with Haribhadra's Dhūrtākhyāna (HD). In JD there are only four Dhūrtas while in HD there are five the additional name being that of Kaṇḍarika. The order of their enumeration is slightly different, and Mūladeva does not occupy a very prominent position in JD as he does in HD. In JD Ellakṣha, Śaśaka, Mūladeva and Khandapānā narrate their experiences one after the other their experiences being confirmed by all the rogues and not by any one specifically as in HD. What Ellakṣha narrates as his experience in JD is put in the mouth of Kaṇḍarika in HD where Ellakṣha confirms it with Purāṇic stories. The patterns of the stories narrated by Śaśaka, Mūladeva and Khandapānā are the same in both, with the difference that Mūladeva is given the third turn in JD and the narration of Khandapānā is substantially longer in HD with the result that the whole tale assumes different form at the close in HD. That which is put in the mouth of Ellakṣha by HD is absent in JD.

What Ellakṣha narrates in JD has some additional details in HD. It is confirmed by other rogues by only two parallel events from the *Bhāgavata* etc. in JD but by six parallel stories in HD. The patterns of experiences of Śaśaka and Mūladeva are basically the same in both but, if JD confirms

them with two and five similar contexts from the srutis, HD gives ten and eight parallels. Thus it is obvious that HD draws upon a wider range of mythology and gives meticulously more episodes to confirm the obviously incredible details of personal experiences.

Comparing similar contexts one finds that the narration in JD is uniformly simple and direct. Words and phrases from it are bodily found in HD. It is interesting to compare common expressions in JD and HD in similar contexts. A few passages² are reproduced below.

JD

(१) उज्जेणी णाम नगरी, तीसे उत्तरपासे जिणुज्जाण
णाम उज्जाण । तत्थ ब्रह्मे धुत्ता समागया । एके-
क्खस्स पच्च पच्च धुत्तसत्ता, धुत्तीण पच्चसय खडपाणाए ।
अह अण्णया पाउसकाले सत्ताहवदले भुक्खत्ताण
इमेरिसी कहा सत्तुत्ता । को अग्घ देज भत्त ति ।
मूलदेवो भगति । ज जेणणुभूय सुय वा सो त कह-
यत्तु । जो त ण पत्तियति तेण सच्चधुत्ताण भत्त
दायव्व । etc

(२) चोरा कल्लल करेमाणा तत्थेण णिवत्तिता । सो य
गामो सद्दुपदच्चउप्पदो एकक वालुक पविट्ठो
वडपायवे णिलीणा सद्देहिणो गहियचावा पत्ता
पतगसेणा हव भूविल्लो सो गामो वालुकातो
निगत्तुमारद्धो ।

(३) तरुणत्तणे अह इच्छियसुहामिलसी धारधरण
ट्ठाए सामिगिह पड्ढितो छत्तकमडल्लत्थो पेच्छामि य
वणणय मम वहाए एज्जमाण, ततो अह भीतो
अत्ताणो असरणो किंचि गिल्लक्खण्ण अपत्तसमाणो
दग्गच्छुण्णालएण कमडल्ल अतिगतो णि । सो वि
गयवरो मम वहाए तेणेव[णालए-]ग अतिगतो ।
ततो मे सो गयवरो छम्मा अतोकुटीयाए नामो-
हिओ etc.

HD

(१) उज्जेणी णाम णामेण ॥ २ ॥ तीसे उत्तर
पासे उज्जाण ॥ ३ ॥ तत्थ धुत्ताण सया
णेगा समागया ॥ ४ ॥ इक्किस्स य तेसिं
धुत्ताण पच्च पच्च सया ॥ ७ ॥ धुत्तीण पच्चसया खड-
वणाए ॥ ८ ॥ सत्ताहदुद्धिणमि ॥ १० ॥
सीअवदल्लभिहया । भुक्खत्ता विंति तहिं को अग्घ
दिज्ज भत्त ति ॥ ११ ॥ अह भणह मूलदेवो ज जेण
सुअ च समणुभूअ वा । सो त कहेउ सव्व
॥ १२ ॥ जो त न पत्तिज्जा तेण सव्वेसिं । धुत्ताण
दायव्व भत्ताण ति ॥ १३ ॥

(२) कल्ललरव करित्ता पड्डिया चोरा णवरि तत्थ ॥
२ १० ॥ तो सो सत्ताल्लुद्धो सहत्थिओ जणवओ
सपसुण्णो । अह घोडएहिं सहिओ वालुक अग्गओ
स वो ॥ ११ ॥ सा तत्थेव णिलीणा तुगे वड-
पायवे विउले ॥ १४ ॥ सपत्ता सद्देहिणो जोहा ।
इसुचावगहियहत्था ॥ १७ ॥ जह सलमाण य
सेणा रेप्फविल्लओ विणिक्खमह ॥ २३ ॥

(३) तरुणत्तगमि अहय इच्छिअसुहसपय अहिलसतो
धाराधरणट्ठाए सामिगिह पत्थिओ सुहर ॥ १-१८ ॥
छत्तकमडल्लत्थो पिच्छामि अगयवर इत्त ॥ १९ ॥
अत्ताणो अ असरणो कत्थ णिल्लकामि ह ति चिंततो
तो सहसाय अग्गओ कमडल्लु ॥ २१ ॥ मज्झा
णुमग्गल्लगो कमडल्ल अग्गओ सिग्ग ॥ २२ ॥
इत्थि कमल्लुम्मी वामोहेज्ज छम्मास etc

2 The Prākṛit passages reproduced in this paper are exactly as they are in the extracts supplied to me. I am aware, they present some difficulties of interpretation in some places.

The two Sanskrit quotations found in JD are also there in the same context in HD (namely *teśam* etc HD 4-20 and *tava praddāt* etc HD1-57*1) HD adds more dignified descriptions here and there and additional details are presented in it in smooth gāthās. JD wants just an illustration of Laukika-musāvāda, and whatever is given by the Cūṛṇī serves that purpose.

HD has its own characteristics. It is an independent treatise put in a well thought-out satirical frame. The opening and concluding portions fully bear out this. The satirical effect in HD is worked out more logically and in a subtle and effective manner which is conspicuously absent in JD. What HD adds after 5-76 has nothing corresponding to it in JD and it may not be just an accident that the major portion of it is composed in a heavy style. In its concluding portion HD puts together a number of detached episodes, especially from the Bhārata and Rāmāyaṇa, and asserts that all of them are incredible.

From the extract I am inclined to believe that the Cūṛṇī gives all that is hinted in the Bhāṣya-gāthās. The colophon *śeṣe dharmakṛdān gāndhāra nayanāt*, if it is genuine and belongs to the author of the Cūṛṇī, would lead us to the conclusion that there was a longer Dharmakṛdā in Prakṛit prose from which the major portion is extracted by the Cūṛṇī.

The objective comparison of JD and HD leads me to the conclusion that HD is an elaborated and perfected work based on JD or its predecessor as postulated above. The reasons for this may be stated as below:

- (1) JD is uniformly shorter in its pattern tales and confirmatory episodes from the Purāṇas all of which are better worked out with supplementary details in HD.
- (2) HD incorporates everything in JD and adds more details to it.
- (3) The simple and narrative details of JD are presented in a more elaborate manner and polished style in HD.
- (4) The number of characters and of references to Purāṇic tales increases in HD which presents them more logically and effectively.
- (5) What is a simple narrative illustration in JD is enlarged into an effective satire in HD with seeds of religious propaganda which are later on elaborated in the Dharmasphuṭa texts.

Thus Haribhadra has built his satirical masterpiece incorporating or

using both words and ideas from an earlier *Dhuttakkhāna* preserved in the Cūrṇī. By his literary genius, logical acumen and wide learning he has shaped the simple stuff into a dignified literary masterpiece, unique in Indian literature.

The above objective comparison of the two versions in the JD and HD and the conclusion that Haribhadra used for his *Dhūrtākhyāna* the story given in the Cūrṇī does not in any way violate the relative chronology of the two authors, Jinadāsa and Haribhadra. Jinadāsaganī Mahattara, the author of *N Cūrṇī*, has also written a Cūrṇī on the *Nandisūtra* which was composed by him in Śaka 598 or 677 A.D.³ and Haribhadra is assigned to a period about 750 A.D.⁴

APPENDIX

[The story from the *N Cūrṇī* is presented here with minor corrections, adjustments in punctuation etc.]

अपत्नी । उज्जैणी ग्राम नगरी, तीसे उत्तरपासे जिणुजाण ग्राम उजाण । तत्थ बह्वे धुत्ता समागय ससगो, एलासादो, मूलदेवो, गण्डपाणा न इत्थिया । एकवेक्कस्स पच्च पच्च धुत्तसता, धुत्तीण पच्चमय गण्डपाणाए । अह अणया पाउसकाले सत्ताहवहले भुक्कत्ताण इमेरिखी क्खत्ता संयुत्ता । ‘को अह देज भत्त’ ति । मूलदेवो भगति ‘ज जेणुभूय सुय या सो त कहयत्तु, जो त ण पत्तिवति तेण सच्चयुत्ताण भत्त दायन्व । जो पुण भाह-रामायणसुतीसमुत्थाहि उणयउत्तत्तीहि पत्तीहि ति सो मा किञ्चि दलयत्तु’ । एव मूलदेवेण भणिते सत्त्वेहि वि भणिय ‘साहु साहु’ ति । ततो मूलदेवेण भणिय ‘को पुत्त कहयति’ । एलासाडेण भणिय ‘अह मे कहयामि’ ।

ततो सो कहिउमारदो । “अह गावीओ गहाय अहपि गओ, पेच्छामि चोरे आगच्छमाणे । तो मे पावणी-कवली पत्थरिक्का तत्थ गावीओ छुमिज्जाह पोद्दल्लय वधिकका गाममागतो, पेच्छामि य गाम-मज्झयारे गोहरे रममाणे । ताह गहिय गावो ने पेच्छिउमारदो । गणमेत्तेण य चोरा कल्लय करेमाणे तत्थेव णिवत्तिता । सो य गामो सत्तुपट्ठउत्तप्यदो एक्क वालुक्क पविट्ठो । ने य चोरा पडिगया । त पि वालुक्क एगाए अजियाए गसिय । सा वि अट्ठआ चरमाणे अयगलेण गसिया । सो वि अयगले एक्काए दकाए गहितो । सा उड्डिउ वडपायवे गिलीणा । तीसे य एगो पाओ वल्लवति । तस्स य वडपायवत्स अहे गण्ठावरो ट्ठिओ । तमि य ढँकापाए गयवरो आगलितो । सा उड्डिउ पत्ता । आगासिउ पाओ, गयवरो कहिउमारदो । डोवेहि कल्लयो कओ । तत्थ सद्धेहिणो गहियत्तावा पत्ता । तेहि सा जमगसमग सरेहि पूरिता मता । रण्णा तीए पोद्द फाडाविय । अयगरे दिट्ठो, सो वि फाडाविओ । अजिया दिट्ठा, सा वि फाडाविआ । वालुक्क दिट्ठ रमणिज्ज । एत्थतरे ते गोहहा उपरता । पतगसेणा इव भूत्तिलओ सो गामो वालुकातो निगणु-

3. Shri Jinavijaya The Date of Haribhadrasūri, A Paper read at the First Oriental Conference Poona 1919, p. 144. H. Jacobi *Samārācchakāhā*, Calcutta 1928, Intro p. iii.

4. A portion of this essay was presented to the Prākṛit and Jainism Section of the XVII Session of the All-India Oriental Conference, Ahmedabad.

वालमे लगो को दोसो । ज भणसि गगा कह उत्तिण्णो, रामेण किल सीताए पव्वतिहेउ सुगीवो आणतो, तेणावि हणुमतो, सो वाहाहिं समुद् तरिउ ल्कापुरिं पत्तो, दिट्ठा सीता, पडिणियत्तो । सीयामत्तुगा पुच्छितो कह समुद्दो तिण्णो भणाति ।

तव प्रसादात् तव च प्रसादाद् भर्तुश्च ते देवि तव प्रसादात् ।

साधून्नते येन पितु प्रसादात्तीर्णो मया गोप्यदवत्समुद्र ॥

जइ तेण तिरिएण समुद्रो वाहाहिं तिण्णो तुम कह गग ण तरिस्ससि । ज भणसि कह छम्मासे धारा धरिता, एत्थ वि सुणत्तु । लोगहितत्था सुरगणेहिं गगा अवभत्थिता ‘अवतराहि मणुयलोग’ । तीए भणिय ‘को मे धरेहिंति गिवडिंती’ । पसुवतिणा भणिय ‘अह ते एगजडाए धारयामि’ । तेण सा दिव्व वासम-हस्सं धरिता । जइ तेण सा धरिता तुम कह छम्मास ण धरिस्ससि ।’

अह एत्तो खडपाणा कहितुमारद्धा । सा य भण्णइ । ‘ओलवित ति अम्हेहिं जइ अनजल करिथ सीने ओसप्पेह जति न मम तो मत्त देमि सव्वेसिं ।’ तो ते भणति ‘धुत्ती, अम्हे सव्व जग तुलेमाणा किह एव दीगवयण तुव्व सगासे भणिहामो ।’ ततो ईसिं हसेऊण खडपाणा कहयति “अहग रायरजकस्स धूया । अह अणया सह पित्रा वत्थाण महासगड भरेऊण पुरिससहस्सेण सम णट्ठिं सल्लिपुण पत्ता । धोयाणि वत्थाइ, तो आयवदिणाणि उच्चायाणि । आगतो महावातो । तेण ताणि सव्वाणि वत्थणि अवहरिताणि । ततो ह रायभया गोहारुव काऊण रयणीए णगरुज्जाण गता । तत्थ ह चूयल्या जाता । अणया य सुणेमि जहा रयगा उम्मिट्टतु अमयो सिं । पडहसइ सोऊण पुण णवसरीरा जावा । तस्स य सगडस्स णाडग वरत्ता य जनुएहिं छागेहिं भविस्सताओ । तओ मे पिउगा णाडगवरत्ताओ अण्णिस्समाणेण महिसपुच्छा लद्धा, तत्थ णाडगवरत्ता वलिता । त भणइ किमेत्थ सच्च ।” ते भणति । ‘वमकेसवा अत न गता लिंगस्स जति त सच्च, तुह वयण कह असच्च भविस्सइ’ति । रामायणे वि सुणिज्जति जइ हणुमतस्स पुच्छ महत्त आसी, त च किल अणेगेहिं वत्थसहस्सेहिं वेडिऊग तेल्लपडहस्सेहिं सिंचिऊग पलीविय, तेण किल ल्कापुरो दड्ढा । एव नति महिसस्स वि महत्तपुच्छेण णाडगवरत्ताओ जायाओ को दोसो । अण च इम सुई सुव्वति जहा । गधारो राया रण्णे कुडवत्तण पत्तो, अवरो वि राया किमस्सो णाम महावल्लपरक्कमो, तेण य सक्को देवराया समरे णिज्जिओ, ततो तेण देवरायेण सावसत्तो रण्णे अयगले जातो, अणया य पडुसुआ रज्जयभट्टा रण्णे द्दिता, अणया य एगाणि णीमगतो भीमो, तेण य अयगरेण गसितो, धमसुतो य अयगरस्स मूल पत्तो, ततो सो अयगरो माणुसीए वायाए त धम्मसुत्त सत्त पुच्छतो पुच्छति, तेण य कहितातो सत्त पुच्छतो, ततो भीम णिगिल्लइ, तस्स सावस्स अतो जातो, जातो पुण रविराया । जइ एय सच्च, तो तुम पि सव्वभूत गोहाभूय समान गत्तूण पुणणवा जाता ।’ तो खडपाणा भणति ‘एव गते वि मज्झ पणाम करेह, जइ कहचि जिय्ह, तो काणा वि फव्वडिया तुव्व मुल्ल ण भवति ।’ ते भणति ‘को म्हे सत्तो णिज्जिऊग ।’ तो सा हसिऊग भणति ‘तेसिं वातहरियाण वत्थाण गवेसणाय णिग्गया रायाण पुच्छिऊग, अण च मम दासचेडा णट्ठा, ते य अणिस्सामि, ततो ह गामणगराणि अट्टमाणी इह पत्ता, त ते दासचेडा तुम्हे, ताणि वत्थाणिमाणि जाणि तुव्व परिहियाणि, जइ सच्च तो देह वत्था, अह अलिय तो देह भत्त ।’ असुणत्थ भणियमिण ।

मेसं धुत्तक्क्यागगाणुगारेण जेयमिति ॥ गतो लोदयो मुसावातो ।

THE PLACE OF JAINISM IN INDIAN THOUGHT

Dr FELIX VALYI

The study of Jainism has been neglected for a long time. It was considered to be an insignificant offshoot of Hinduism. In France only Guérinot dedicated his life to the analysis of the original sources of Jain Philosophy. The Indologists of France were absorbed by the study of orthodox Brahmanism with a few exceptions, such as the great Burnouf, whose "Introduction to the History of Buddhism" is a classic, and Emile Senart, who made deep study of Aśoka's Inscriptions, while Sylvain Lévi specialized in the Sanskrit sources of Buddhist Philosophy. Guérinot's monograph on Jainism is an outstanding work, a monument of erudition and philosophical appreciation.

In Germany an important group of Indologists with Herman Jacobi at their head took up scientific investigation of the Jain Tradition, but in France the Sorbonne and the Collège de France neglected Jainism as a field of study although Sylvain Lévi repeatedly warned his disciples that the unexplored field of Jain Studies deserves the attention of Indian scholars.

Undoubtedly the originality of Mahāvīra's philosophy which dominates the Jain community appears of the highest importance from the point of view of Indian Culture. The fact that a small minority of Jains, of exceeding one and a half million, is submerged among the hundreds of millions of Hindus, should not close our eyes to the significance of Jain Philosophy for the origins of Indian Thought.

Mahāvīra, the 24th Tīrthankara, is now recognized as one of the greatest thinkers of Ancient India, the equal of the Buddha in virtue of his profundity and his character. The contemporaneity of the two greatest sages of Ancient India is accepted as historic fact: the two lived in the same 6th Century before Christ, in the same province of Magadha, preaching in the same towns and villages, at Rājagṛha and Vaiśālī. They must have met and exchanged ideas according to all psychological probabilities, although we do not possess textual evidence concerning their personal relations.

1 The French Original of this article was broadcast to Europe by the All India Radio from New Delhi on June 18th, 1966, as part of a series on Indian Thought and its influence on the European Mind. Reproduced by permission of the All India Radio.

The objective analysis of Mahāvīra's and Buddha's Thought shows the many common points which characterize Jainism and Buddhism. *Ahimsā* and *Nirvāṇa* are concepts which belong to both systems. If we go deeply into the origins of these concepts, we are bound to accept the Jaina Tradition as the source of these specific aspects of Indian Thought. Jainism with its pre-historic background and its 24 Tirthankaras preceded Buddhism by several centuries, although we cannot accept Jaina mythology which obscured the history of the community. Nevertheless the historicity not only of Mahāvīra, but of Pārśva, the 23rd Tirthankara, who lived 250 years before Mahāvīra in the 8th century before Christ, the very century which gave birth to the first authentic Upanisads, is now beyond doubt. Even the name of Neminātha, the 22nd Tirthankara, was found on a copper-plate, which authorizes the historians of Ancient India to accept the probability of the existence of pre-historic Tirthankaras, however fantastic the chronology attributed by Jaina mythology seems to the scientific mind.

The historic existence of two Jaina Orders at the time of the Buddha has been verified, both had preceded Buddhism as monastic institutions. The Order founded by Mahāvīra was a simple organizational reform reorganizing the Order of Pārśva. The Jaina communities were long divided and still quarrel about the authenticity of their sects.

Both Mahāvīra and Buddha were princes of the ksatriya tribes, in revolt against the privileges of the Brahmin priesthood. Jainism represents the first social revolution in Indian history, opening the gates of knowledge to the ordinary people, accepting in the *Sangha* whoever was willing to submit to the severe discipline of the Order. The Buddha himself must have experimented with the Jaina discipline of self-mortification during the years of meditation under the Bodhi Tree, before proclaiming the Middle Path as the way to Enlightenment between self-torture and pleasure-seeking.

The essential difference between Jainism and Buddhism is just this extreme severity which Mahāvīra has imposed upon the monks of his order, who must renounce all pleasures and live a life of total abstention from every point of view. They were forbidden to eat even tomatoes, onions, potatoes as containing germs of living creatures, and the respect for All Life, for all that grows and lives on earth and in the air, became an orthodox dogma. The most severe form of *Ahimsā* is the principle which unites all the four sects of Jainism in their horror of war. Their

division into "Digambaras" and "Śvetāmbaras" into multi-pūjā sects and the two sects which reject all image worship, Śtānakavṛjīs and Terā panthīs should not hide their essential allegiance to the principle of non-violence as the common ground of all Jains.

Mahatma Gandhi's mother was a Jainā, his guru at Porbandar in his native city was an eminent Jainā sage and his heart was since childhood impressed by the Jainā tradition of Ahimsā which became the guiding star of all his life. The historians of contemporary India should not forget this decisive influence in Gandhi's career which determined the destiny of the nation.

Mediaeval Hinduism has proclaimed both Jainism and Buddhism "heresies" opposed to the Vedic culture. The Brahmin priesthood saw danger to their privileges in the fact that both Jainism and Buddhism gave access to the lower castes to higher knowledge and wanted to monopolize the wisdom of ancient India for themselves as a source of prestige and income. Recent research has dissipated the false pretenses of mediaeval orthodoxy as the sole custodians of Indian Wisdom. The reactionary pandits are fighting a losing battle against the enlightened opinion of critical scholarship which now recognizes that the original spirit of Ancient India is to be found in the teachings of Mahāvira and Buddha, who might differ in the way Ahimsā should be applied in daily life but fully agree in rejecting the monopoly of Orthodox Brahmanism, as misinterpreted by the mediaeval commentators. Philosophical Brahmanism is an integral part of a common heritage of all the great sages of the Upaniṣadic Age, in which both Jainism and Buddhism share accepting the ideal of universality and rejecting the excesses of ritualism. Both insist on the necessity for the individual to develop his mind through his own spiritual effort and to ascend to a higher level without any intermediary between himself and the Divine Powers.

The discipline of body and mind prescribed by Ancient Indian Thought constitutes the most original contribution of India to human psychology. Its basis is Yoga and Jainism is pure Yoga in its attempt to liberate the spirit from all earthly forces. There is Jainā Yoga, as there is Buddhist Yoga and Hindu Yoga, with this difference. Mediaeval Orthodoxy corrupted the original spirit of Yoga which became a tool of fakirs, thousands of fakirs who abuse religion for personal aggrandizement.

Both Mahāvīra and Buddha must be understood as Masters of Yoga, who laid the foundations of Indian Psychology—showing the way towards spiritual perfection, raising human nature to a higher level and demonstrating the possibility of attaining Enlightenment which means cosmic consciousness, self-identification with all life, with the Universe in the service of the highest ideal ever attained in history Selflessness

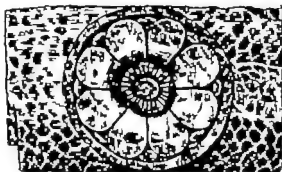
The Jaina System of philosophy has developed a theory of Karma of immense interest according to Jainism, the soul is originally pure, but it becomes contaminated by material particles through contact with the world The task of the Jaina saint is to liberate his soul from all these particles through absolute renunciation and to recover the purity of his soul Purity and perfection are the ideals which India borrowed from the Jaina tradition Only the methods vary, but the ideal is the same

Modern psychology refuses to assent to this contempt of all matter Human nature is considered to-day as one single entity, divided into body and mind, but trying to integrate the two aspects of man into a harmonious whole Like the Christian doctrine, Hindu thought separated body and mind as two incompatible entities and looked upon the soul as a slave of physiology to be liberated by religious training The modern view of mankind does not accept this radical division of the material and the spiritual Nevertheless the ideal of spiritual freedom, freedom from all the contingencies of the industrial civilization which have enslaved the Western world, makes the study of Indian thought very instructive for modern man eager to disentangle his inner life from the shackles of materialism Ancient India has proved the potentiality of such perfect spiritual freedom, even if we concede that only exceptional individuals of immense will-power have ever attained the highest form of Liberation of the spirit

The Jainas themselves recognize that the 24th Tirthamkara was the last in this cycle of earthly existence and that it is impossible today to attain the highest spiritual level The Jaina saints with all their rigorous discipline are still in bondage to physiology, although they demonstrate every day the possibility of reducing such bondage to the absolute minimum Mahāvīra is essentially interesting from the psychological point of view as the incarnation of Will Power, Spiritual Will in its purest form

Ahimsā is a principle of universal love, for the single purpose of transforming human nature from the animal plane into a spiritual sphere such

as all historic religions tried to promote. Jainism served as a ferment in the history of India, fertilizing the noblest elements in Indian character. Although the Jaina communities have degenerated and share in the moral decay of mankind, Mahāvira's personality shines high above the vulgarity of our age and deserves to be recognized as one of the greatest sages of all history.

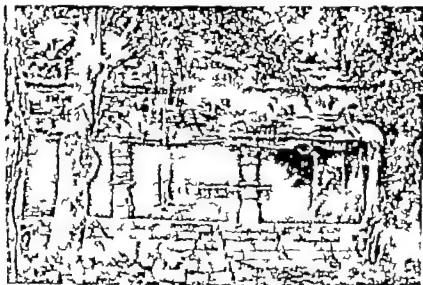

नर्तिका सित्तवासल गुफाना जिनमासादनी दीवालपरतु विश्वविख्यात रंगीन चित्र , जैनश्रित कलाको एक नमूना
 Painted figure of a dancing girl on pillar of Sittannavasal temple (Pudukota) c 7th Century
 कार्यावाहक आर्चिओलॉजिकल सर्वे ऑफ इन्डिया]

उदयगिरिची शालिगुफाची कलाकामे मसुमो
Part of frieze from Ganesagufa, Udayagiri

उदयगिरि उदयगिरि शालिगुफा
J na Gula Khandagiri

उदयगिरिची शालिगुफाची कलाकामे मसुमो
Part of frieze in the upper verandah on Ranganatha Ud 617

A HISTORICAL OUTLINE OF THE LANGUAGES OF WESTERN INDIA

PROF K B VYAS, MA, FRAS

I

There are several languages spoken in Western India, of which Gujarātī, Western Rājasthānī, Mālavī, Cutchī, Sindhī and Konkanī are the principal ones. Of these Cutchī and Sindhī are allied and so are Gujarātī, Rājasthānī and Mālavī. Konkanī, however, stands apart. It has no affinity with its northern neighbours. In this brief historical outline of the languages of Western India, we shall restrict ourselves mainly to Gujarātī which is admittedly the most outstanding and the richest of these languages.

The area in which Gujarātī is spoken may be roughly outlined thus — In the north, Gujarātī is spoken as far as Cutch, where it is the court-language and the language of culture. From there it extends to the north up to Mithi, 30 miles to the North of the desert of Cutch. From here it extends to the East to Deesā, Pālanpur, and Mount Abu. Beyond Mount Abu, the speech is Gujarātī or its dialectal form mixed with Mārṇwādī. From this northernmost point, the boundary of Gujarātī descends south-eastward including within itself Mahīkāṇthā, Iḍar, Dohad and Lunāwādā, Chhoṭā Udepur and Rājpiplā. To the east and south of the Panchmahāls, Chhotā Udepur and Rājpiplā, Gujarātī slowly merges into the Bhilī dialects. From Rājpiplā the boundary sharply descends southward covering the entire Surat District and a major portion of the Dāngs where it touches the area of Khāndesī. From here further south upto Umbergāon and Dahānu, Gujarātī is spoken as the principal speech. Beyond this to the south the Konkanī language is spoken which is claimed to be a dialect of Marāṭhī.

These are then the limits of the area of the Gujarātī speech—from Mount Abu in the north to the Dāngs and Umbergāon in the south, and from Dvārakā in the west to Dohad in the east. Roughly it includes the whole of Saurāṣṭra and almost the entire northern division of the Bombay State which is popularly known as Gujarāt.

The number of persons speaking Gujarātī in Gujarāt and Saurāṣṭra alone comes to over 1,33,00,000. To these must be added 35,00,000 speaking

Gujarātī in the border lands of Gujarāt and in Cutch. Gujarātī is also the speech of a large and influential section of the population in Bombay. The Gujarātī-speaking population is not negligible in Calcutta, Karachi, Madras, Nagpur, Hyderabad and other important commercial and industrial centres of India. Gujarātī colonies are also to be found in Burma, South Africa, East Africa, Indonesia, and several other parts of the world, where they speak Gujarātī and follow Gujarātī traditions and culture.

II

Gujarātī is thus a very important language indeed both culturally and politically on the western coast line of India. It is one of the few languages of the world which has a continuous history with full documentary evidence for every stage of its evolution, from the time of its inception right up to the present age. From about 1200 A.D. the date of the first Gujarātī work discovered so far till the time of the advent of the English when printing was introduced, we find countless works belonging to various subjects composed in Gujarātī. They have been preserved in the various Jaina Jñāna-Bhandāras or manuscript-libraries attached to Jaina temples and Upāśrayas. Several important cities of Gujarāt are celebrated for their rich manuscript libraries dating from very early times. In Pātan alone, there are Bhandāras which house no less than 40,000 old manuscripts of different ages, some of which are very rare on account of their antiquity, wealth of illustrations and historical data. Cambay is known for its collection of palm leaf manuscripts. The other cities in Gujarāt too have such manuscript libraries, but the rarest manuscript-collection is found to have been preserved in the Bādī Bhandāra of Jaisalmer situated deep in the heart of Rājasthān. Only a part of this great store of ancient literature, both religious and secular has come to light so far. Numerous works of great antiquity and literary merit are still awaiting publication.

The fact that Gujarāt was the great commercial centre of India from early times and enjoyed comparative peace and political security for long periods, contributed to the development of the Gujarātī language and literature in no small measure. In this process of development, as we shall presently see, Gujarātī came in contact with several foreign languages and cultures like the Persian, Arabic, Portuguese and English, and was influenced by them to a certain degree.

III

It would be very interesting to trace the history of the language of Gujarāt from the earliest times. We must, however, remember that in earlier times the boundaries of Gujarāt were not the same as they are today. Northern Gujarāt and Southern Rājasthān along with a part of Mālṡvā then formed the territory known as the Gurjara desa. Southern Gujarāt was then known as Lāta and remained for a long time under the influence of the south.

Situated as the gateway of India, maritime Gujarāt witnessed from early times several immigrations—of Greeks, Bactrians, Śakas, Kṣatrapas, Gurjaras, Hūnas, Arabs, Turks and Mughals, many of whom made it their home.

In the earliest times known to history the language spoken in Gujarāt and Saurāṣṭra was a dialect the conventionalized form of which is known as Vedic Sanskrit. But of this speech we have no written evidence before the Asokan Inscriptions.

Then—i.e. from 1000 B.C. to 600 B.C.—three or four dialects existed. Udicṡyā or the northern, Madhyadesīyā or the midland, Prācṡyā or the eastern, and the Praticṡyā or the western. The northern dialect was the nearest to the Vedic and was standardized by Pāṇini in the present-day classical Sanskrit. From the early eastern speech developed the Prakṛit dialect spoken by Buddha and Mahāvīra, which was popularly known as the Māgadhī Prakṛit. A close examination of the inscriptions of Asoka (250 B.C.) reveals, besides the eastern Māgadhī, at least two other distinct dialects—the northern, allied to Paisācī, and the midland or western, allied to Śaurasenī. The western dialect as recorded in the rock-edicts of Gīrnār contains several linguistic traits (such as the preservation of 'r' in consonant-clusters) which characterized Gujarātī speech from very early times.

These spoken Prakṛit speeches fossilized in course of time and resulted in a classical standardized form of common Prakṛit which became the medium of literature and was treated by grammarians as the principal Prākṛit. This form of Prākṛit became later known as Mahārāṣṭrī Prākṛit or the language of a large portion of the country (Mahārāṣṭra). The popular speeches of the north, midland and east came to be considered as the dialects of this speech and were termed as Paisācī, Śaurasenī and Māgadhī. The language Avantīyā or Avantī which Bharata mentions in

his *Nāṭyaśāstra* must be the speech then current in Saurāstra, Ānarta, Lāta and Maru (i.e. the present-day Gujarāt and Rājasthān). This speech may have been identical with or closely allied to the Śauraseni of the Prākṛit grammarians.

IV

From these early Prākṛit speeches developed the Apabhramśa, the language current in considerable portion of northern India, from the 6th to the 10th century A.D. Some philologists lean to the view that there existed several regional Apabhramśas from which New Indo-Aryan speeches or Modern Indian Languages gradually evolved. On the other hand, other authorities believe that there was only one Apabhramśa current in Western India with slight dialectal variations.

From the evidence of early grammarians and rhetoricians, Apabhramśa has been connected with the Abhīras. It was that speech that developed into Apabhramśa. Their abode extended from the Indus delta to Cutch and Saurāstra. They adopted the general Prākṛit language, vigorously infusing into it the characteristics of their own speech, resulting in a powerful speech known as Apabhramśa. Three varieties of Apabhramśa are mentioned, but Hemacandra, the greatest and the most celebrated grammarian of the Middle Indo-Aryan languages, treats Apabhramśa as one homogeneous speech, and cites instances from the current folk literature of the period. This Apabhramśa is basically the Apabhramśa of Gujarāt (the Gurjara Apabhramśa) though there are traces of dialectal variations in this material. Some call this Apabhramśa Śauraseni, while others term it as Nāgara.

Apabhramśa too became, in course of time, a standard stylized speech in which considerable literature was composed. For instance, works like *Pavitrarāga*, *Kṛmāreṣṭhacārīta*, *Bhāgavatīa-Kaṇṭh*, *Vaidarī-Kaṇṭh* are all composed in Apabhramśa. But linguistically the specimens from folk literature cited by Hemacandra in *Siddha Hemacandra* his Prākṛit Grammar reflect the speech more faithfully than the stylized form used in literary works. These verses of Hemacandra are remarkable also from another point of view. Some of them reveal striking freshness of imagination and rare poetic charm. Several of these verses are erotic; a few are didactic while large number of them are heroic.

The following erotic verses have rare poetic charm about them.

दोह्रा सामला धण चपावणी ।

णाइ सुवण्णरेह कसवट्टइ दिण्णी ॥

(Dhollā sāmālā dhana campāvannī/

Nāi suvannareha kasavaṭṭai dinnī//)

"The husband is dark in complexion, while the wife is fair as a *campaka* flower (she appears) like a streak of gold on the black touch-stone"

वायसु उड्ढावन्तिभ्रए पिउ दिट्ठउ सहसत्ति ।

अद्धा वलया महिहि गय अद्धा फुट्ट तट्ठत्ति ॥

(Vāyasu uḍḍāvantīae piu diṭṭhau sahasatti/

Addhā valayā mahiḥu गया addhā phutta tadatti//)

"While frightening away the crows the lady suddenly saw her husband coming home, half of her bracelets slipped down (while waving away the crow before she sighted her husband), while the remaining cracked with a noise (as a result of the joy which filled her when she saw her husband)"

जइ केवँइ पावीसु पिउ अकिया कुड्डु करीसु ।

पाणिउ नवइ सरावि जिवँ सव्वगे पइसीसु ॥

(Jai kemvai pāvīsu piu akiyā kudda karīsu/

Pāṇīu navai sarāvi jivam savvange paisīsu//)

"If ever I meet my husband again, I shall do a wonderful thing never done before I shall enter into all his limbs even as water permeates a new earthen vessel"

The heroic verses cited below from Hemacandra's *Apabhramśa* fully reveal the glory that was early Gujarāt

सगरासएहि जु वणिगभइ देकु अम्हारा कन्तु ।

अइमत्तइ चत्तकुसइ गयकुभइ दारन्तु ॥

(Sangarasaehim ju vannai dekkhu amhārā kantu/

Aimattaham cattamkusaham gayakumbham dārantu//)

"Behold my husband whose prowess requires mention of hundred- of battles, who breaks the temples of elephants excessively maddened and beyond all control"

भह्रा हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ।

लजेजन्तु वयसिअहु जइ भगा घर एन्तु ॥

(Bhallā huā ju māriā bahiṇi mahārā kantu/

Laḷḷejjantu vayamsīahu jai bhaggā gharu entu//)

"It is well, O Sister that my husband is killed in battle for if he had fled the battlefield and returned home I would have died of shame among my women-friends

अहं मया पतनं वा वरि मृतं विदुः ।
 अहं मया भर्तुं तप्ये ते उ मरिमयेन ॥
 (Jai bhaggā pārakkaḍā to sahi ma)jhu pleṇa/
 Aha bhaggā amhaṇaṇa tanā to tem māriḍena//)

"If enemies are fleeing (from the battlefield) it must be O friend, because of my husband's valour but if our men are running away then I must be that he has been killed in the battle.

वा वि विजयं अन्तरं विदुः मरिमयेन ।
 वा वि विजयं अन्तरं विदुः मरिमयेन ॥
 (Pā vijjaggi antraḍi siru lhaṇuṇ khaṇḍhaṇu/
 To vi kaṭṭaraḥ haṭṭhaḍaṇ baḷi kijaṇuṇ kaṇṭaṇu//)

The entrails hang down and entangle the feet the head, severed from the trunk, is drooping sideways yet the hand is firmly on the dagger—I bow to this husband of mine.

The heroism of these verses captures our imagination and wins our heart.

V

From Apabhramṣa slowly evolves the New Indo-Aryan Languages. This is not surprising because Apabhramṣa was always so near and akin to the rising regional languages than the Prākṛit which was nearer to Sanskrit. For instance, the following Apabhramṣa verse easily turns into Old G. jarāḥ with only slight phonological changes

शिरि जरा-खण्डि लोदी गलि मनीयदा न विदुः ।
 लो वि लोदी लोदी लोदी लोदी लोदी ॥
 (Siri jara-khaṇḍi lōdī gali maniyadā na vīṣa/
 T vī goṭṭhaḍā karāvīṣā muddhāṣā uṭṭha-baṣa//)
 (Apabhramṣa)

शिरि लोदी लोदी लोदी लोदी लोदी ।
 लोदी लोदी लोदी लोदी लोदी ॥
 (Siri jirakhaṇḍi lōdī gali maniyadā na vīṣa/
 To goṭṭhaḍā karāvīṣā muddhāṣā uṭṭha-baṣa//)
 (Old G. jarāḥ version)

"Though she has only a tattered *lobadī* (woollen cloth) on her head, and hardly twenty glass-beads round her neck—still the beautiful maiden agitated the young men of the hamlet "

It is not easy always to demarcate the point where Apabhramsa ends and old Gujarātī begins. There are, however, some characteristics such as the simplification of conjunct consonants, substitution of post-positions for inflections, and most of all the use of the auxiliary verb *achai-chai*, the precursor of the modern Gujarātī *che*, which indicate the termination of Apabhramsa and the evolution of Gujarātī

VI

The earliest literary work in old Gujarātī that has come to light so far is the *Bharateśvara Bāhubalī Rāsa* of Śālibhadra Sūri, composed in V S 1241 (1185 A D). The following quotation will reveal how the new speech has just left the Apabhramsa stage and started on its career towards modern Gujarātī

રિસહ જિણેસર પય પળમેવી, સગસતિ સામિણિ મનિ સમરેવી,
નમવિ નિરતર ગુરુચલ્ણા ॥
મરહ નરિંદહ તણુ ચરિત્તો, જ જુગી વસહાવલય વદીતો,
વાર વસઝ ત્રિહુ વચવહ ॥
હુ દિવ પમણિસુ ગસહ છદિહિં, ત જનમનહર મનઆણદિહિં,
માવિહિં ભવીયણ સમલેઉ ॥

(Risaha Jinesara paya panamevī, sarasatī sāmini manu
samarevī, namavi norantara gurucalanā//
Bharaha narindaha tanum caritto, jam jugi vasahāmvalaya
vadito, bāra varasa bihum bandhavaham//
Hum hiva pabhanisu rāsaha chandihim, tam janamanahara
manaānandihim, bhāvihim bhaviyana sambhaleu//)

"Having bowed to the feet of Rsabha Jinesvara, having remembered Goddess Sarasvatī, and saluting always the feet of the *guru*,

"The life history of King Bharata, famous in this world from times of yore, (the war between) the two brothers which lasted for twelve years,

"(Thus) I shall sing in the form of a *rāsā* in verse, so fascinating to the minds of people, may the religious-minded hear it with delight "

In the century which followed, Gujarātī was developed further and became the vehicle of over a dozen works in poetry. The following verse

in the *Revantagīṇīśa* of V Jayasanasūri which describes Saurāṣṭra, will indicate the extent to which the language has evolved.

गङ्गापुरवनाग्रहं वरिवरारिं वृन्दतु ।
 वेवपुमिं विविं पच्छिमं मन्वरं चोळवेदु ॥
 विनुं वरिं वेदवनेवन्द मरगमन्दमन्दतु ।
 निम्माव्वाव्वाविन्दारे येरुं गिरिं रेखु ॥
 (Gāṅgarapuravanagṛhaṇa samśaravari supasu/
 Devabhūmi dāi paccimaha manaharu soraiṭṭadesu//
 Jīnu tahiṁ mandalamandanau maragayamaudamahantu,
 Nimmalasāmalanharabhara rehai giri Revantu//

Attractive with its towns and villages, imposing because of its forests, and charming on account of its rivers and lakes, is the beautiful Soraiṭṭa dēśa, the abode of gods, situated in the western direction

"There stands out the charming Revanta mountain, the ornament of the world its dark summits forming a majestic emerald green crown.

With the dawn of the next century (14th century) Gujarātī emerges into the limelight as fully developed mature language with immense possibilities. Several works are composed in this period, some of which reveal a rare poetic beauty. Of these works the anonymous *Vaṇvata Vildas*, the *Thalibāddas Pāḍya* of Jinapadmāsūri, the *Nandīdīha Pāḍya* of Māla dhārī Rājadekharasūri, are most outstanding. The following description of spring found in *Vaṇvata Vildas* is singularly beautiful both in its style and in its conception.

वन्दुवज्जमन्दवोतु लीं वुं सर वृन्द ।
 गनुं करं वरपुमिं विविं गड वन्दु ॥
 वरिवरं वरुं वन्द रे वरुं विहा वरवन्द ।
 वरवन्द वरुमिन्द वन्द विन्दवन्द ॥
 (Kālā bhūṭiśa tediyā bhoṭ, gāḍe līṅga cadāvyaṣum/
 Rāju karaḥ avabhangimhi ranghim rāu anangu//
 Ahiyana vaṇvata ananta re varantu tihām paradhāna/
 Taruṇa vāsaniketaṇa ketana kīlāsantāna//

"That forest, the hif of the hearts of lovers, is (like) a charming city (there) rules in full splendour the King Anag (the God of Love)

"Innumerable bees dwell there spring is there the minister the trees are the dwelling places, and the mass of tender sprouts the banners

Another remarkable work composed towards the close of this century is the *Ravavalla Chanda* of Śrīdhara Vyāsa, written in style which is

the parent of the *Dīngala* or *Cāraṇī* poetry

चदि चचलि चाउदिशि चपि धिरधिर धागदार अरि कपिइ ।
 कमधनकरि धरि लेह लखिइ निरहरि वृष वृष उरखिइ ॥
 निशि रामनर उग्रनिइ धुधलि धुध पटिइ धुलखिइ ।
 प्रणि पोमार पटिइ पट्टगतलि ने रगमह घाटि तन समलि ॥
 (Cadi cañcali cāuddisi campī thirathira thānadāra
 ari kampi//
 Kamadhajakari dharī loha lahakku bībahari
 būmba būmba bahakkii//
 Nisi khambhanavara udhrakū dhundhalī dhumsa
 padī dhulakkū//
 Praṇi pokāra paḍi Paṭṭanatali re Ranamalla dhādi
 tava sambhalli//)

"When he mounts his horse and invades the four quarters, the generals of the enemies tremble with fear As soon as the sword flashes in the hand of Kamadhajja (Rāṭhoḍa) Ranamalla, wails resound in the harems of the enemies.

"At night Cambay trembles, in the early morning Dholkā is struck with terror, in the morning Pāṭan wakes up with screams—when, O Ranamalla, people hear of your attacks"

The 15th century is remarkable for its wealth of old Gujarātī literature Among the works of this century the pre-eminent in literary merit is the *Kahnadade Prabandha* of Padmanābha, which is a rare saga of Rajput heroism that has ever come down in the Indian Languages The verses given below from that great mediaeval epic will testify to its great poetic beauty

काल भूछ तेदीया मोई, गाडे लिंग चढाव्यउ ।
 आगलि घणी जोतरी त्रीया, दीली भणी चलाव्यउ ॥
 आगइ रुद्र घणइ कोपानलि, दैत्य सवे तइ बाल्या ।
 तइ पृथ्वी माहि पुण्य वरताव्या, देवलोकि भय दाव्या ॥
 तइ बालिउ काम त्रिपुर विष्वसिउ, पवनवेणि जिम तूल ।
 पद्मनाभ पृच्छइ सोमईया केथू करयउ त्रिखल ॥
 (Kālā bhūñcha teḍiyā bhoī, gāḍe līga caḍāvyaum/
 Āgali ghaṇī jotarī triyala, Dhīlī bhani calāvyaum//
 Āgai Rudra ghaṇai kopānali, daitya save taim bālyā/
 Taim Pṛthvī māmhi punya varatāvyaṁ, devalokī bhaya
 tālyā/)

Talāh bāhu Kāma Tripura vidhvansau, pavanavega jīma tāla/
Padmanābha pūchal Somalyā Kethūn Karayam trisūla//

"Dark Bhois were called for and the pieces of Śiva's liṅga were hauled up in the cart. Several pairs of bullocks were made to draw it. It was thus removed to Delhi.

"O Rudra in the times of yore you consumed the demons in the fire of your wrath, you spread *paṇya* in the world and removed the terror which oppressed the gods.

"You burnt down Kāma and destroyed Tripura just as wind blows away cotton. Padmanābha (the poet) asks you, O Somanātha, where have you laid up your *trisūla* now?"

The other outstanding poets of this period are Narsinhha, the poet-saint, and Mīrāmbāi the immortal poetess of Rājasthān, whose poetry is the cherished heritage of India. Bhālaṇa, the celebrated scholar who set Kādambarī to verse and the great Jaina writers Lāvānyasamaya and Mānkyasundara Śūri. Of the latter writers Mānkyasundara Śūri is celebrated for his remarkable prose classic *Prthivīśāstracūṭra*, which is an ornament of the Old Gujarātī prose. It stands unique in the entire Old Gujarātī literature on account of its dignified and mellifluous prose-style and the remarkable beauty of its composition. Numerous specimens of Old Gujarātī prose have come to light, but of the ornate literary prose used by scholars of the mediaeval times, *Prthivīśāstracūṭra* is almost the solitary example.

VII

From the 16th century A.D. Gujarātī assumes almost its present linguistic form. This period is remarkable for its wealth of literature—the well-known *Akhyāta*s of Premānanda, reflecting the contemporary Gujarātī life, the poetical romances of Śāmalā, reminding us of the *Kathāsarit* *śāgara* and the *Arabian Nights*, and the great philosophical poems of Akho, and the delicately melodious and almost ethereal lyrics of Dayākr̥m.

From the middle of the 18th century Gujarātī language and literature undergo a fateful change on account of the influence of the English language and literature. The prose now became, under the influence of English, more cultivated and complex in nature, capable of expressing involved thoughts. The prose style could now vary from the declamatory and the narrative to the reflective. In content, the literature, which was so far restricted only to religion and allied topics, now embraced every

topic on earth In respect of form, lyrics, ballads, sonnets and elegies in poetry, and essay, fiction, short story, drama, autobiography, and travel literature now came into existence as a direct consequence of contact with western literature The still newer forms of literature like the short story, one-act plays and radio-plays have recently come into greater vogue and achieved success

Such is modern Gujarātī language and literature

VIII

Besides its standard form in which literature is composed Gujarātī has several interesting dialects which are only spoken forms of speech, though almost universally current among the masses of Gujarāt They are the Kāthiāwāḍī, Paṭṭanī or north Gujarātī, Carotarī or middle Gujarātī, and Surati or south Gujarātī

The Bhils on the eastern border speak their own dialect—the Bhullī, which bears a close affinity to Gujarātī To the north beyond Mount Abu is spoken a language which has traces of Gujarātī within its predominantly Rājasthānī corpus To the south-east in the Dānga area the speech is an intermixture of Gujarātī and Marāṭhī—predominantly Gujarātī on the western side, and leaning more to Marāṭhī on the eastern side

There are also racial dialects of Gujarātī which are spoken by particular communities For example, Kāṭhis and Ahirs of Saurāṣṭra speak an archaic dialect nearer to Apabhramsa than to modern Gujarātī The Khārvās of the coast-line of Saurāṣṭra have their special dialect known as Khārvī Parsīs speak Parsī-Gujarātī, while Vohrās of north Gujarāt, Memons of Saurāṣṭra, and Bārāyās and Dhārālās of middle Gujarāt speak Gujarātī with their characteristic dialectal traits Some of these dialects are given a place in modern Gujarātī creative literature—particularly in the short-story and fiction—in order to impart local colour to the work

Gujarātī in its long history stretching over a thousand years as outlined above came in contact with several external influences and assimilated some of them Thus it is that Arabic words like *umdā*,* *insāf*, *javāb*, *kharca*, *taiyār*, *makān*, *vatan*, *śarbat*, and the Persian words like *gulāb*, *gumāsto*, *cālāk*, *jakham*, *dago*, *dastāvej*, *darjī*, *fudīno*, *bakhšīs*, *bāju*, *maḥjūr*, *hajār*, etc., and the Turki words like *kalgī*, *kābu*, *cakmak*, *camco*, *jājam*,

* These and other loan words are reproduced in their characteristically Gujarātī form

top, began mughal, and the Portuguese words like *šila*, *caanda*, *ingrey*, *čener kšja*, *tamākā*, *bašāš meš morāmbi*, have found a place in Gujarātī and have been almost completely naturalized. More recently Gujarātī borrowed several loan-words from English such as *office*, *appeal*, *court*, *doctor pencil*, *boot master station*, *hotel*, etc and gave them a completely indigenous Gujarātī form. This process of borrowing continues even to-day as Gujarātī does not hesitate in borrowing several words from Indian or foreign languages if they are found to express sense in a particularly effective manner in reference to corresponding words of indigenous origin. Herein lies its strength, because this process increases the potentiality of the language Gujarātī has also improved by being relieved from a surfeit of Sanskrit words which marred its innate beauty and made it heavy and pedantic as in the writings of some of the scholars of the latter part of the last century. This purification owes its origin to Gandhiji. Gandhiji insisted on using the simple and forceful speech of the masses living in the country-side as the standard form of language to be used in all literary compositions. Gandhiji demonstrated in his world famous 'Autobiography' the inherent strength of this simple speech which could be adapted to the highest literary purposes. A whole school of writers followed his foot-steps and wielded the folk-speech with considerable power and charm even in serious literary works of philosophy economics, politics and social sciences.

This is the Gujarātī of to-day full of strength and promise, awaiting a future even more glorious than its hoary past.

JAINISM A WAY OF LIFE

SHRI B P WADIA

If one is always humble, steady, free from curiosity and deceit, if he abuses nought, if he holds not to his wrath, if he listens to friendly advice, if he is not proud of his learning, if he finds no fault with any or ought, if he is patient with friends, if he speaks well even of a bad friend when he is absent, if he abstains from quarrels, if he is polite, gracious, calm and endeavours to gain enlightenment—then he is named “the well-behaved”

—Uttarādhyaṇa Sūtra

The two wars have made the world very different. Those of us who lived and laboured before 1914 and after 1918 saw a great change in human outlook. With the end of the second war a different kind of world emerged in which the human individual has been deprived of his initiative to a very great extent. Karl Capek's visionary robot of the twenties is now strutting on the world stage. Men are not able to call their souls their own, they are made to think along lines drawn for them, they are invited to feel and use emotions for the glory of their State, the citizen in many countries exists for the benefit of his own government and his personal life is greatly narrowed and restricted. Hitler, who is reported to have committed suicide after his defeat, seems to have emerged a victor. Hitlerism is to the fore in the countries which won the war. Russia's roots in totalitarian soil have gained strength. The concept of the Welfare State is founded upon the idea that what is good for or bad for the citizen is to be decided by the State. What does he know about his own welfare?

The dignity of the human individual has fallen. Alas, man himself has contributed substantially to the loss of his liberty, he has allowed himself to be cajoled and pushed into the almost slavish position which now is his. He has done this for the most part not self-consciously. The starting point is traceable to his false attitude to his religion. Loss of knowledge of religion and its true principles has brought in blind belief, superstition and irreligious living. Instead of becoming a way of life man's religion has become largely ritualistic observances, gesticulations and mummary. His spiritual and secular life are two different compartments. He is exploited by the politician today because he has allowed himself to be exploited

by his priest for numerous yesterdays

A better world will not be built until a sufficient number of men and women turn away from the outer religion of rites and ceremonies to the inner religion of life. Not church-going but living by the precepts of the Sermon on the Mount constitutes true Christianity. And what is true of Christianity is equally true of every religion, including Jainism.

Time is precious, we cannot afford to neglect or to postpone the re-fashioning of our religious life. By "we" the human individual is meant. Popes or purohits or sadhus are not to be depended upon for religious reformation. They have their own vested interests. Priests are the opponents of the Prophets and the human individual needs Mahāvira and the Tirthankaras, and their peers of other religious schools. Men and women have to recognize that true religion is the Way of Life. What they feel and think, what they say and do must be according to the precepts of the Elder Brothers, the Christs, the Buddhas, the Tirthankaras. Along this line alone must true religious renovation take place.

Is Jainism capable of imparting instruction in the science and art of living the life? We answer—Yes, emphatically—Yes. Of all the existing formal religious creeds Buddhism and Jainism contain the very best elements to enable men and women most promptly to become religious in the true sense of that word. It must be remembered, however that both of these have a holy and hoary lineage.

The duty of the Jainas is to uphold the pure teachings of Mahāvira and His illustrious predecessors. The world of today is in dire need of the moral precepts of those mighty philanthropists. The Jainas can do this, if a few Jainas, both men and women, combine to study together their own religious lore with a view to the personal application of the grand precepts, and then to promulgate by the spoken and written word what they have learnt, understood and practised. The old sayings and propositions have to be shown to be practical and profitable. The high standard of Jaina living must be shown to be superior to the standard of living depending on gadgets and the consuming of rich food and questionable drinks. The Jaina standard of high living would consist of simple living founded upon noble thinking.

Let us turn and point to some of the teachings of Jainism which are applicable even under modern conditions and which carry within themselves the seeds of betterment not only for the individual practitioner but

for the masses also This war-torn world, governed by men of ambition and greed, will be saved in spite of itself by men of peace who carry in their hearts the instruction of the sages

Ahimsā Paramo Dharmah

Non-Violence is the Highest Religion

The central teaching of Jainism may be quoted in the words of *Purusartha Siddhyupāya* "Ahimsā is the non-appearance of attachment and other passions Their appearance is Himsā—violence"

This is called "the summary of the Jaina scripture"

In our personal life, as in collective life everywhere, violence, open or disguised, is at work War will never be banished and Peace will never be ushered in while violence courses in men's brains Jainism makes a unique contribution not in proclaiming a Religion with Non-Violence as its centre but in fully elaborating the technique of becoming non-violent This is what the world needs today There is a genuine appreciation of Gandhiji's Satyāgraha, but to understand and live it, some wise practical instruction is necessary Similarly the creed of Ahimsā held up by Jainism is known to the world at large But the world needs men and women who have practised Ahimsā, who live by it daily in all the affairs of life Jainism has precepts which the world will more readily and enthusiastically accept when these are demonstrated by a few men and women who live the precepts without becoming monks or nuns

The world of today does not need orders of monks and nuns, people are not willing to abandon the ties of home for those of heaven, they want to rise in their minds and hearts heavenward and live in the world to permeate it with the immortal influence Therefore it is necessary for Jaina men and women to transform their homes into *Havals* where the Power and the Learning and the Compassion of Mahāvira and His illustrious predecessors can shine

Next to the central doctrine of Ahimsā Jainism facilitates a life of self-exertion because it rejects logically the pernicious belief in an anthropomorphic personal God Believers in an extra-cosmic personal God naturally fall into the sin of dependance on such a God, pray to Him, try to propitiate Him and seek favours from Him, thus debasing their moral propensities and their willpower No blind believer in a personal God can say as the *Ratna-Karaṇḍa-Śrāvakācāra* asserts —"A dog becomes a Deva by virtue A Deva becomes a dog by vice From Dharma a living

being attains prosperity and even such grandeur as beggars description.

If Jainism rejects the false doctrine of the personal God, it holds aloft the mighty and majestic truth of men becoming Perfect and Immortal God Men, Tirthankaras—those who have crossed over the ford. Not god and gods and godlings teach and help mortals, but Jinas, those who have conquered their mortality by destroying ignorance and passion. What Tirthankaras have done, men can do today.

My Jauna brothers, you need to activate your inherent faith that Mahāvira and the other 23 Jinas are alive and are able to help us. A more penetrating consideration into the subject of Tirthankaras as Living Men who now and here love and labour for humanity will enlighten your faith and enable you to help yourselves and humanity in a rich way.

The Jama community is well known for its wealth, it lacks not the spirit of charity. It has used its millions of rupees for alleviating suffering and misery. It has also not overlooked the spreading of the wealth of the Jama-Dharma by publishing its texts and tomes; but something more fundamental and vital needs to be done. We need living of the Dharma not by monks but by lay men, not only in secluded monasteries but in homes, in shops and markets. To the financial gifts and the spreading of books which aid the human mind, should be added the active and vital power which emanates from pious men and women who study the lofty philosophy of the Jinas and practise its tenets. What does the *Uttarādhyaya Sūtra* say: "Self is the one invincible foe together with the four cardinal passions, (viz. anger, pride, deceit, and greed) making five, and with the five senses making ten.

Pride is the seed from which sprout numerous vices. It is the first born of Egotism. The *Sāmrakṛti* or *Sūtra* refers to sins committed by the proud: pride of caste, of family, of beauty, of intelligence, of success, of power, even pride of knowledge and, note, pride even of piety are condemned.

Who does not know that man has a dual nature—the lower is proud and selfish, its way of life is violent; the higher is non-violent—embodied Ahimsa. We have to fight, defeat and overcome the lower and the soldier who will wage war and vanquish the enemy is our own higher nature which is of the substance of the Holy Jinas, the Enlightened Tirthankaras. They have developed the powers of that substance; we have still to do so.

"Though a man should conquer thousands and thousands of valiant

foes, greater will be his victory if he conquers nobody but himself

"Fight with your self, why fight with external foes? He who conquers himself through himself, will obtain happiness"—*Uttarādhyaṇa Sūtra*

Now the *Acāṅga Sūtra* has a very strange but encouraging teaching "He who conquers one passion conquers many And he who conquers many, conquers one"

It is a strange law which all true mystics have pointed to one moral weakness overcome and transmuted pushes out numerous cognate vices Equally strange but true is the second clause When numerous weaknesses are overcome our main, fundamental, moral and sin-creating weakness not only weakens but disappears

Each man, each woman has in the lower, violence-fraught nature a foundational vice—pride, or lust, or vanity, or anger, or greed, or ambition, etc For a whole incarnation the one besetting weakness works havoc In the higher nature is wisdom with its dual aspect—knowledge and intuition (*Jñāna* and *Darśana* according to Jaina psycho-philosophy) It is by this Wisdom-Nature that the foibles, the frailties and the falsehoods of the carnal being are vanquished

Now, in waging this greatest of all wars there comes a temptation because we do not like to fight our own vices, the force of violence (*Himsa*) inherent in our lower nature finds ways and means to gain expression and outlet and so we become violent to others Violence in deeds and words, in emotions and thoughts Myriad are the expressions of violence In many ways we use violence there is violence at home and at places of business as well as in recreation, there is civic violence, there is social and political violence, there is violence against classes and castes and creeds National and international violence means wars All widespread expressions of violence spring from the seed of violence in the lower man And because we have within our carnal mind the seed of *Himsā*—Violence, we attract to ourselves many types of violence from others—relatives and friends, employers and employees, and also from organized groups who use violence

The Jaina foundational teaching is *Ahimsā*, and so it advocates very clearly the doctrine of "Resist not evil," or, better-phrased, "Resist without resisting" Others may be and are violent, true Jains are prohibited from retaliation So, the *Dasa-Vaikhāṇika Niryūkti* instructs definitely "Subdue anger by forgiveness, conquer vanity by humbleness, overcome

fraud with honesty vanquish greed through contentment.

The most prolific source of violence precipitating retaliation and generating hatred is speech. Words are living messengers and should be used thoughtfully. Angry speech, falsehood, bragging and the like are bad, but more dangerous, because more subtle and unrecognisable in their evil influence, are the words of persons who use religious lore for selfish ends.

"Though many leave the house, some of them arrive but at a middling position between house-holder and monk; they merely talk of the path to perfection. The force of sinners is talking. —*Sātrakṛtāṅga Sūtra*

And again says the *Uttarārdhavyākaraṇa Sūtra* "Clever talking will not work salvation how could philosophical disputation do it? Fools, though sinking lower and lower through their sins, believe themselves to be wise men.

So the greatest of all wars is with our selfish deeds, our false speech, our lustful feelings, our proud thoughts. And the warrior within, the Pure Kṣatriya, is our own spiritual soul—the possessor of knowledge and of intuitive perception. In this idea we gain an explanation as to why Mahāvira and the other Tirthankaras were of Kṣatriya caste. The victorious Warrior attains to Brāhmanahood and so the *Ācārāṅga Sūtra* says that "the Noble Ones preach the Law impartially.

Now our ordinary human nature likes to postpone the commencement of the Inner Life. When this inclination arises we must repeat the *Sātrakṛtāṅga Sūtra* —

"Know that the present time is the best opportunity to mend

"The strength to start the Holy War against our lower and violent self within.

"Freedom from bonds is in your innermost heart

—*Ācārāṅga Sūtra*

He who does not undertake this Holy Mission is not a Jaina, though he be born of Jaina parents and observe Jaina rules of eating and drinking and such outer manifestations.

"The virtuous heroes of faith have chosen the great road, the right and certain path to perfection. —*Sātrakṛtāṅga Sūtra*

To entrench ourselves in right practice and develop right faith we must acquire the knowledge of true doctrine and, further develop and feel devotion to those who know the Truth of Aṃśvad.

Another excuse brought forward by men and women is this "We have

our obligations, our dharma to parents and children, to earn our livelihood, etc" The Jaina teachers answer Make karma and dharma avenues to practise daily and hourly *Ahimsā*

"Not desirous of fine things, he should wander about, exerting himself, not careless in his conduct, he should bear whatever pains he has to suffer

'If beaten, he should not be angry, if abused, he should not fly into a passion, with a placid mind he should bear everything and not make a great noise

"He should not enjoy pleasures though they offer themselves, for thus he is said to reach discernment He should always practise what is right to do in the presence of the enlightened ones"—*Sūtrakṛtāṅga Sūtra*

It is fully recognized that to practise all this is most difficult Our old habits our educational and social upbringing etc, put many obstacles in our way but Jainism teaches that we could and should "practise the very difficult Law according to the faith" (*Uttarādhyayana Sūtra*)

And how clearcut and strong is the *Purusārtha Siddhyupāya* —

"Right belief is conviction in one's own self Knowledge is a knowledge of one's own self Conduct is absorption in one's own self. How can there be bondage by these?

Sometimes people think that only when a Jaina man or woman gives up the world and becomes a monk or a nun can the Inner Life be lived That is not the teaching The householder, who earns his livelihood, and the housewife, who is the queen of the home, can and should attain to heavenly heights Anyway, that ought to be a new dispensation, a new way of living the higher life

This volume is published to honour the memory of a saintly teacher and reformer The work of Shri Mahāvīra Jaina Vidyālaya owes a great debt to the Ācāryaji As a devout follower of the great Masters of Jainism, he set an example which all of us should follow—by practising *Ahimsā* Non-violence, with the Tirthankaric *Vīrya*, the dauntless energy that fights its way to the supernal Truth

individuality, personality, self and soul¹ As a biological term *puggala* is nowhere used to deny the existence of an individual being or a living person. The particular individual or individuals are beings that exist in fact, grow in time and ultimately die. The individuals are signified by some names arbitrarily fixed. The personal name is only a conventional device to denote an individual and to distinguish him from other individuals. It has no connotation beyond this symbolism. In the Abhidhamma literature of the Buddhists *puggala* is equal to character or soul. According to the Buddhists an individual has no real existence. The term *puggala* does not mean anything real. It is only apparent truth (*sammutisacca*) as opposed to real truth (*paramattha sacca*). A *puggala-rāddin's* view is that the person is known in the sense of real and ultimate fact. But he is not known in the same way as other real and ultimate facts are known. He or she is known in the sense of a real or ultimate fact and his or her material quality is also known in the sense of a real or ultimate fact. But it cannot truly be said that the material quality is one thing and that the person another, nor can it be truly predicted that the person is related or absolute, conditioned or unconditioned, eternal or temporal, or whether the person has external features or whether he is without any. One who has material quality in the sphere of matter is a person, but it cannot be said that one who experiences desires of sense in the sphere of sense-desire, is a person. The genesis of the person is apparent, his passing away and duration are also distinctively apparent. But it cannot be said that the person is conditioned.² According to the *Tattvarthādhigama sūtra*, *puggala* is one of the non-soul extensive substances. The other non-soul extensive substances are *dharma*, *adharma*, *ākāśa* and *kāya*. *Kāya* is taken here in the sense of 'extensive', having extent like the body.

According to the *Bhagavatī Sūtra* (XV 1), the organic world is characterised by six constant and opposed phenomena, viz., gain and loss, pleasure and pain, life and death. It clearly presupposes the development of atomic theory (*paramanuvāda*) in Indian philosophy. Each atom is the smallest unitary whole of matter (*pudgala*). Each of them is characterised by its internal cohesion (*śineha*). We cannot speak of half

1 *Kaṭhāvatthu*, I, p. 26

2 Cf. *Kaṭhāvatthu on Puggala*; Law, *Designation of Human Types*, Introduction, P.T.S. publication, *Law, Concepts of Buddhism* Chap. VII

an atom (*araddha*) since an atom is an indivisible unit of matter. With division it ceases to be an atom (*paramāṇoḥ ardhīkaraṇe paramāṇu-tvābhāvaprasaṅgāt*).

A molecule (*aṇu*) is a combination of more atoms than one. An aggregate of matter (*skandha*) results from an organic combination of five molecules. Disintegration of a corporeal aggregate results from the separation of the molecules and atoms. Here one may realise the force of the Jaina argument for regarding even material beings, the earth-lives, water-lives etc. as distinct forms of life, each appearing as an individual with its internal cohesion so long as it exists as such. So through the process of organic development or evolution, we pass through the different degrees and forms of internal cohesion.

Karma plays an important part in the Jaina metaphysics. In Jainism *karma* may be worked off by austerity, service rendered to the ascetics or to the poor, the helpless and the suffering by giving them food, water, shelter or clothing. It does not mean a deed or some invisible mystical force. It is the deed of the soul. It is a material forming a subtle bond of extremely refined matter which keeps the soul confined to its place of origin or the natural abode of full knowledge and everlasting peace. The Jainas believe *karma* to be the result of actions, arising out of four sources :

(1) The first source of *Karma* is attachment to worldly things.

(2) *Karma* is produced by uniting one's body, mind and speech with worldly things; *karma* is endangered by giving the rein to anger, pride, deceit or greed; and lastly false belief is a fruitful source of *karma*. In Hinduism we find that God inflicts punishment for evil *karma*, whereas in Jainism, *karma* accumulates energy and automatically works it off without any outside intervention. The Hindus think of *karma* as formless while the Jainas think of it as having form. *Karma* is divided in Jainism according to its nature, duration, essence, and content. According to the Jainas there are eight kinds of *karma* : The first kind hides knowledge from us (*Jñānāvaraṇīya karma*); the second kind prevents us from holding the true faith (*darśanāvaraṇīya*); the third kind causes us to experience either the sweetness of happiness or the bitterness of misery (*vedanīya karma*); the fourth kind known as *mohanīya karma* bemuses all the human faculties; it results from worldly attachments and indulgence of the passions; the fifth kind determines the length of time

which a *jīva* must spend in the form with which his Karma has endowed him (*āyu karma*). The sixth karma known as the *nāma-karma* decides which of the four states or conditions shall be our particular *gati*. *Nāma karma* has many divisions. The seventh kind is *gotra-karma*. It is the *gotra* or the caste which determines a man's life, his occupation, the locality in which he may live, his marriage, his religious observances and even his food. There are two chief divisions of this Karma. It decides whether a living being shall be born in a high or in a low caste family. The *Antarāya karma* is the last and the eighth kind.¹ Here *karma* always stands as an obstacle, e.g., *lābhāntarāya*, *bhogāntarāya*, *upabhogāntarāya* and *vīryāntarāya*.² There are four kinds of *ghātiyakarma* (destructive karma) which retain the soul in mundane existence

The Jainas hold that the soul while on the first step (*mithyātva-guṇasthānaka*) is completely under the influence of karma and knows nothing of the truth. The soul whirling round and round in the cycle of rebirth, loses some of its crudeness and attains to the state which enables it to distinguish between what is false and what is true. A soul remains in an uncertain condition, one moment knowing the truth and the next doubting it. A man has either through the influence of his past good deeds or by the teachings of his preceptor obtained true faith. He then realises the great importance of conduct and can take the twelve vows. The Jainas believe that, as soon as the man reaches the state of an *ayogikevali-guṇasthānaka*, all his karma is purged away and he proceeds at once to *moksa* (salvation) as a *siddha* or the perfected one.

The Jaina *Sūtrakṛtāṅga* (1.6.27; 1.10.17) speaks of various types of *kriyāvāda* then current in India. Buddhism was promulgated as a form of *kriyāvāda* or *karmavāda*. According to Mahāvīra, *kriyāvāda* of Jainism is sharply distinguished from *akriyāvāda* (doctrine of non-action), *ajñānavāda* (scepticism) and *vinayavāda* (formalism) precisely as in the words

- 1 *Añña kammāni vocchāmi āpupubbim jahakamam
jehim baddho ayam jīvo samsāre parivaṭṭai
nāṇassāvaranijjam dāṇsanāvaranam taḥā
veyanijjam taḥā moham āukammam taheva ya
nāmakammam ca goyam ca antarāyam taheva ya
evameyādi kammāni aññheva u samsāso*

(*Uttarādhyayanāsūtra*, xxxiii, 1-3).

Antarāya is fivefold as preventing gifts, profits, momentary enjoyment, continuous enjoyment and power.

S Stevenson, *The Heart of Jainism*, p. 183

of the Buddha. The *kriyāvāda* of Buddhism is distinguished from *Sathāyadr̥ṣṭi* involving various types of *akriyā*, *vicikitsā* (scepticism) and *śilavrataparāmarśa* (Pali *Silabbataparāmāsa*, formalism).¹ To arrive at a correct understanding of the doctrinal significance of *kriyāvāda* of Jainism, it is necessary not only to know how it has been distinguished from *akriyāvāda*, *ajñānavāda* and *vinayavāda* but also from other types of *kriyāvāda*. The *Sūtrakṛtāṅga* mentions some types of *akriyāvāda* :

(1) On the dissolution of the five elements (earth, water, fire, wind and air), living beings cease to exist. On the dissolution of the body the individual ceases to be. Everybody has an individual soul. The soul exists as long as the body exists.

(2) When a man acts or causes another to act, it is not his soul which acts or causes to act.²

(3) The five elements and the soul which is a sixth substance are imperishable.

(4) Pleasure, pain, and final beatitude are not caused by the souls themselves but individual souls experience them.

(5) The world has been created or is governed by gods. It is produced from chaos.³

(6) The world is boundless and eternal. It may be noted here that all these views which are reduced to four main types correspond to those associated in the Buddhist *Nikāyas* with four leading thinkers of the time, e.g., atheism like that of Ajita, eternalism like that of Kātyāyana, absolutism like that of Kāśyapa and fatalism like that of Gośāla. Makkhali Gośāla was the propounder of the theory of evolution of individual things by natural transformation. Ajita was to point out that the particular object of experience must be somehow viewed as an indivisible whole.⁴ The *Sūtrakṛtāṅga* (1.1.13) states that his was really a theory of the passivity of soul. The logical postulate of Kavandin Kātyāyana's philosophy was no other than the Permenedian doctrine of being. Nothing comes out of nothing.⁵ From nothing comes nothing, what is does not perish.⁶

Ātman is a living individual, a biological entity. The whole self does

1. *Suttanipāta*, V. 231 (*Silabbataṃ vā pi yad atthi kiñci*); *Khuddakapāṭha*, p. 5.
2. *Sūtrakṛtāṅga*, 1.1.3.5-8.
3. *Sūtrakṛtāṅga*, 1.1.1.13.
4. *Sūtrakṛtāṅga* II, 1.15-17.
5. *Noya uppajjue asañ.*
6. *asato nacci sañbhavo, sato nacci vināso.*

not outlast the destruction of the body. With the body ends life. No soul exists apart from the body. The five substances with the soul as the sixth are not directly or indirectly created. They are eternal. From nothing comes nothing. All things have the *ātman*, self or ego for their cause and object; they are produced by the self; they are manifested by the self, they are infinitely connected with the self, and they are bound up in the self. One man admits action and another does not admit it. Both men are alike. Their case is the same because they are actuated by the same force, i.e., by fate. It is their destiny that all beings come to have a body to undergo the vicissitudes of life and to experience pleasure and pain. Each of these types stands as an example of *akṛyārāda* in as much as it fails to inspire moral and pious action or to make an individual responsible for an action and its consequences.¹ According to the *Uttarādhyāyana-sūtra*, *ajñānarāda* is nothing but the inefficiency of knowledge. Some think that the upholders of *ajñānarāda* pretend to reason incoherently and they do not get beyond the confusion of their ideas.² The *Vinayārāda* may be taken to have been the same doctrine as the *śilabbataparāmdā* in Buddhism. The *śilabbataparāmdā* is a view of those who hold that the purity of one-self may be reached through the observance of some moral precepts or by means of keeping some prescribed vows. According to the *Sūtrakṛtāṅga* (1.12.4) the upholders of *Vinayārāda* assert that the goal of religious life is realised by conformation to the rules of discipline.

It is interesting to know the types of *Kriyārāda* that do not come up to the standard of Jainism. The soul of a man who is pure, will become free from bad *karma* on reaching beatitude but in that state it will again become defiled through pleasant excitement or hatred.

If a man with the intention of killing a body hurts a gourd mistaking it for a baby, he will be guilty of murder. If a man with the intention of roasting a gourd roasts a baby, mistaking him for a gourd, he will not be guilty of murder. Mahāvīra holds that the painful condition of the self is brought about by one's own action and not by any other cause. Pleasure and pain are brought about by one's own action. Individually a man is born, individually he dies, individually he falls and individually he rises. His passions, consciousness, intellect, perceptions and impressions belong to the individual exclusively. All living beings owe their present form of

1 *Sūtrakṛtāṅga* II 15-34

2 *Sūtrakṛtāṅga* 1.12.2.

existence to their own *karma*. According to the *Sūtrakṛtāṅga* (1.12.15), the sinners cannot annihilate their work by new work; the pious annihilate their work by abstention from work. *Karma* consists of acts, intentional and unintentional, that produce effects on the nature of soul. The soul is susceptible to the influences of *karma*. The Jaina doctrine of nine terms (*navatattva*) developed from the necessity for a systematic exposition of *kriyāvāda*, which is in its essential feature only a theory of soul and *karma*. The categories of merit and demerit comprehend all acts, pious and painful, which keep the soul confined to the circle of births and deaths. The *Uttarādhyayanāsūtra* (XXVIII, 11) points out that the wearing out of the accumulated effects of *karma* on the soul by the practice of austerities lies in *nirjarā* (*tapasā nirjarā ca*).

All the Indian systems believe that whatever action is done by an individual, leaves behind it some sort of potency, which has the power to ordain for him joy or sorrow in the future, according as it is good or bad. According to the *Samhitās* he who commits wicked deeds suffers in another world, whereas he who performs good deeds, enjoys the highest material pleasures.¹ According to the popular Hindu belief *karma* is a sum-total of man's action in a previous birth, determining his future destiny which is unalterable. Its effect remains until it is exhausted through suffering or enjoyment. The doctrine of *karma* is accepted in all the main systems of Indian philosophy and religion as an article of faith. The Buddha is generally credited with the propounding of the doctrine, but there is a clear statement in the *Majjhima Nikāya* (Vol. I, p. 483) to show that the doctrine had not originated with the Buddha. It was propounded before his advent by an Indian teacher who was a householder. In the *Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad* and in the teachings of *Yājñavalkya*, we meet with a clear formulation of the doctrine of *karma*. The Buddhist doctrine of *karma* is nothing but a further elucidation of that in the *Upaniṣad*. According to the *Majjhima Nikāya* (III, p. 203), the doctrine is emphatically formulated thus: 'Karma is one's own, a man is an inheritor of his *karma*, one finds one's birth according to his or her *karma*, *karma* is one's own kith and *karma* is one's own refuge, *karma* divides beings into higher or lower.' The Buddhists approached the problem from a purely mental point of view. The *Mahāniddesa* (I, pp. 117-118) points out that a man need not be afraid of the vast accumulation of *karma* through a long

1. Das Gupta, *History of Indian Philosophy*, pp. 71-72.

cycle of births and deaths. For consideration from the point of view of mind, the whole of such accumulation may be completely undone by a momentary action of mind. Mind is in its own place and as such can make and unmake all such accumulations of *karma*. On the whole Buddhism shifted the emphasis to the action and the state of the mind. Accordingly *karma* came to be defined as *cetanā* or volition. A person cannot be held morally or legally responsible for his own action, if it is not intentional. Thus the Buddhist teachers tried to define *karma* on a rational and practical basis. This viewpoint has been criticised in the Jaina *Sūtrakṛtāṅga*.¹ It is quite clear that in Buddhism the world exists through *karma* and people live through *karma* (*karmanā vattati loko, kammanā vattati pajā*)

In the *Sūtrakṛtāṅga* (1 12 11) we find that the painful condition of the self is brought about by one's own action; it is not brought about by any other cause, such as, fate, creator, chance or the like (*Sayamkaddaṇṇa dukkham, nānnakadam*). According to Śīlāṅka the *kriyāvādins* contend that works alone by themselves without knowledge lead to *mokṣa*.² The same idea is found in the Buddhist *Nikāyas*—*Sukha-dukkham sayamkatam* in contradistinction to *sukha-dukkham paramkatam*. In Buddhism pleasure and pain are brought about by one's own action.³ *Sukha* and *dukkha* (pleasure and pain) are conceived as two distinct principles, one of attraction, integration and concord and the other of repulsion, disintegration or discord. *Sukha* is taken to be the principle of harmony and *dukkha* that of discord. In Buddhism *dukkha* is taken in a most comprehensive sense so as to include in it danger, disease, waste, and all that constitutes the basis or the cause of suffering. *Roga* (disease) which is an instance of *dukkha* is defined as that condition of the self, physical self, when the different organs do not function together in harmony and which are attended with a sense of uneasiness. *Arōgya* or health, the opposite of disease, is defined as that condition of self when all the organs function together in harmony and are attended with a sense of ease. Thus we see that the problem of suffering is essentially rooted in the feeling of discord or disparity. Birth, decay or death is not in itself *dukkha* or suffering. These are only a few contingencies of human experience which upset the

1 Jaina Sūtras Part II, SBE.

2 Ibid., II, SBE, p. 317 n.

3 *Anguttara Nikāya*, III, 440 (*Sayamkaddaṇṇa param kaddaṇṇa sukha-dukkhaṇṇa*); *Saṃyutta Nikāya*, II, p. 22.

expectations of men. From the psychological point of view *dukkha* is a feeling or *vedanā* which is felt by the mind either in respect of the body or in respect of itself and as a feeling it is conditioned by certain circumstances. Whether a person is affected by suffering or not depends on the view he takes of things. If the course of common reality is this that, being once in life, one cannot escape either decay or death and if the process of decay sets in or death actually takes place, there is no reason why that person should be subject to *dukkha* by trying to undo what cannot be undone. Thus we see that *dukkha* is based on the misconstruction of the law of things (*dharmatā*) or the way of happening in life. If the order of things cannot be changed, two courses are open to individuals to escape from suffering: (1) to view and accept the order as it is, and (2) to enquire if there is any state of consciousness, on the attainment of which, an individual is no longer affected by the vicissitudes of life. *Dukkha* is nowhere postulated as a permanent feature of reality. It is entertained only as a possible contingency in life as it is generally lived. Happiness lies in the association with the Elect and in the sight of them. The association with the wise brings happiness. It is always desirable to follow the wise, intelligent, learned, dutiful, the enduring and the Elect (*Dhammapada*, *Sukhavagga*). There is no happiness higher than tranquillity. Health is the greatest gain, contentment is the best wealth, trust is the best of relationships but *nirvāṇa* is the highest happiness.¹ He is happy who has tasted the sweetness of solitude and tranquillity and who is free from fear and sin.

The Jainas like the Buddhists believe that *himsā* or life-slaughter is the greatest sin. As a man kills a *jīva*, so will he be killed in hell. Dishonesty, covetousness, conceit, avarice, attachment, hatred, quarrelsomeness, slander, fault-finding and lack of self-control are considered as sins in Jainism, which lead people to suffer. *Mokkha* according to the Jainas is the highest happiness. One who has attained it, is called a *siddha* or a perfected one. A *siddha* is a being self-controlled, without caste, unaffected by smell, without the sense of taste, without feeling, without form, without hunger, without pain, without sorrow, without joy, without birth, without old age, without death, without body, without *karma*, enjoying an endless and unbroken tranquillity because of the complete waning out of all causes of suffering or *dukkha*.

1. "Āroḡvā paramā lābhā, santuṭṭhi paramaṃ dhanam
vissāsa puramā nāti nibbānam paramaṃ sukham." (*Dhammapada*, V. 204).

By performing meritorious deeds (*punya*) on earth people obtain pleasures and comforts. By giving a seat and a bed (*śayanapunya*) one gets a very high position; by bestowing food (*annapunya*) one secures health and wealth; by the gift of clothes (*vastrapunya*) one acquires good complexion and property; the gift of conveyance procures for the giver special happiness and that of light begets power of vision. Besides there are other kinds of *punya*: *pānapunya* (merit acquired by giving water to the thirsty), *layanapunya* (merit acquired by building or lending a house to a monk), *manahpunya* (merit acquired by thinking good of everybody), *kāyapunya* (merit acquired by saving a life or rendering service), *vacanapunya* (merit acquired by speech) and *namas-kārapunya* (merit acquired by reverent salutation).

Pāpa (demerit) and *punya* (merit) are equally reprehensible for the aspirant after the highest stage of saintship and *nirvāṇa*. When the fruits of a good deed are consumed, the man has again to come down to this earth to be buffeted by the waves of *pāpa* and *punya*.

We may note here that in Buddhism or in Jainism or Brahmanical system and in fact in every Indian religious system, there is no conception of eternal never-ending suffering in hell like the Christian or rather the Hebrew eschatological conception of *Gehenna*, the abode of the wicked, where they suffer endless torments by fire. Some of the Christian fathers hold that ultimately there would be an end to the punishment of the most wicked; but this is not the idea of either the early or mediaeval church, and even Protestant divines stick to the idea of the never-ending punishment of the damned. This is quite foreign to the Indian conception, according to which, every act either good or bad, produces happiness or suffering for a limited period, though the period may be considerably long according to the nature of the deed.

In Jainism *dharma*, *adharma*, space, time, matter, and soul are the six substances. They are imperishable and eternal by their very nature.¹ Each of them is a substance but time, matter, and soul form an infinite number of substances. The characteristic of *dharma* is motion. That of *adharma* is immobility,² and that of *ākāśa* (space) is to make room. The characteristic of time is duration, that of soul is a realisation of knowledge, faith, conduct, austerities, energy and realisation of its development.

1 *Sutrakṛtāṅga*, I, 1, 115-16.

2 *Ibid*, I, 123, I, 142.

These six substances are known as the six *astikāyas* or terms comprehending and characterising the world of existence. The three terms, *dravya*, *guṇa* and *paryāya* characterise the six *astikāyas*.

Under *navatattva* or the doctrine of nine terms come *jīva* and *ajīva*.¹ The *Jivājīvābhigama*, which is the third Jaina *Upāṅga*, really contains the doctrine of living and non-living things. It mainly points out the various classifications of *jīva* and *ajīva*. The former comprises all entities endowed with life, while the latter includes those which are devoid of life. These two terms comprehend the world of existence as known and experienced. The world of life is represented by the six classes of living things and beings. The earth-lives, water-lives and plants are immovable beings while the movable beings are the fire-lives, wind-lives and those with an organic body. Through the gradation of living beings and things one can trace the evolution of senses, the lowest form of beings being provided with only one sense, namely the sense of touch.²

In Buddhism *jīva* and *ajīva* convey the same meaning as in Jainism. In the *Mahālisutta* of the *Dīghanikāya* (I. p. 159—*taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ udāhu aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ*), Buddha raises the question whether *jīva* and *sarīra* are the same, but he does not answer the question. He simply leads the discourse upto saintship along with the series of mental states set out in the *Sāmaññaphalasutta* of the *Dīgha*, I. *Jivītindriya* mentioned in the *Pali Vinaya*, III, 73; *Saṃyutta*, V. 204; *Milinda*, 56, is the faculty of life. *Jīva* in the sense of living being or soul occurs in the *Milindapañha*.³

Jīva (soul), *ajīva* (the inanimate things), the binding of the soul by *karma*, merit (*puṇya*), demerit (*pāpa*), that which causes the soul to be affected by sins (*āśrava*), the prevention of sins by watchfulness (*saṃvara*), annihilation of *karma* (*karmakṣaya*) and final deliverance (*mokṣa*) are the nine truths. The nine main terms of Jainism which became widely known as early as the time of the Buddha include *nirjarā* and *mokkha*.

Purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā vyantibhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā āyatinaṃ anavassavo, āyatinaṃ anavassavā kammakkhayo kammakkhayā dukkhakkhayo dukkhakkhayā vedanākkhayo vedanākkhayā sabbhaṃ dukkhaṃ nijjinaṃ bhavissatīti.⁴

1. *Uttarādhyaṇa*, XXVIII, 14.

2. Cf. *Majjhima* I, 157; *Aṅguttara* II, 41.

3. Trenckner Ed. p. 31.

4. *Majjhima*, II, p. 214.

Here *nirjñanam* implies the idea of *nirjard* (*nirjard*).

Nirjard lies in the wearing out of the accumulated effects of karma on the soul by the practice of austerities. Austerities are internal and external. *Internal austerities are the following*:

Expiation, veneration, service to saints, concentration, abandonment of bodily attachment and study.¹ According to the *Tattvārthadhigama sūtra* the external austerities are the following:

Fasting, eating less, sitting and sleeping in a lonely place, mortification of the body, daily renunciation of one or more of the six kinds of delicacies, taking a mental vow to accept food from a householder, if a certain condition is fulfilled.

The ten virtues are the following:

Forgiveness (*uttama-kṣamā*), humility (*uttama-mārdava*), honesty (*uttama-ārjava*), purity (*uttama-śauca*), truthfulness (*uttama-satya*), restraint (*uttama-samyama*), austerities (*uttama tapas*), renunciation (*uttama-tyāga*), selflessness (*uttama-āśīṃcanya*) and chaste life (*uttama-brahmacarya*).

The causes of bondage (*bandha*) are the following: (1) wrong belief, (2) perverse belief, (3) doubt, scepticism, (4) veneration, (5) wrong belief caused by ignorance and (6) inborn error.

Samvara is the principle of self-control by which the influx of sins is checked. The category of *samvara* comprehends the whole sphere of right conduct. It is an aspect of *tapas*. Some hold that it is the gradual cessation of the influx into the soul along with the development of knowledge.

Faith is produced by nature (*nisarga*), instruction (*upadeśa*), command (*ājñā*), study of the *sūtras*, suggestion (*bhīṣa*), comprehension of the meaning of sacred love (*abhigama*), complete course of study (*vistāra*), religious exercise (*kriyā*), brief exposition (*samkṣepa*) and reality (*dharma*)² According to the Buddhists, faith is the basic principle of all good deeds. It is the germinating principle of human culture. It is characterised by two marks: (1) tranquilising in the sense of making all obstacles disappear and rendering consciousness clear; and (2) leaping high to achieve what has not been achieved, to master what has not been master-

1 *Uttarādhyaṃya*, XXVIII, 34.

2 *Uttarādhyaṃya sūtra*, XXVIII, 16: *Nisagguvaesarū ānarū suttaviyaruṃmeva Abhigama—Vitthārarū kriyā—samkhevadhammarū*.

Dharmas has been translated by Jacobi as 'Law' (*Jaina sūtras*, II, SBE, p 154).

ed, and to realise what has not been realised. Faith is nothing but trust in the Buddha, Dharma, (Doctrine) and Saṅgha (Order). The celebrated Pali Scholiast Buddhaghosa points out that faith is transforming itself into *bhakti* or devotion. It is associated with *prema* or love. The noble eightfold path (*ariya aṭṭhaṅgiko maggo*) is the development of the five controlling faculties and powers, one of which is faith or *śraddhā*.

In Jainism we find that being possessed of the right view (*Samyak-darśana*), one should bear all disagreeable feeling, giving up everything worldly. *Samyak-darśana* may be understood as right faith which consists in an insight into the meaning of truths as proclaimed and taught, a mental perception of the excellence of the system as propounded, a personal conviction as to the greatness and goodness of the teacher and a ready acceptance of some articles of faith for one's own guidance. It is intended to remove all doubt and scepticism from one's mind and to establish or re-establish faith. It is no doubt a form of faith which inspires action by opening a new vista of life and its perfection. Right faith on the one hand and inaction, vacillation, on the other, are incompatible. Take the Buddhist word *sammādiṭṭhi* which conveys the sense of faith or belief. It is precisely in some such sense that the Jainas use the term *sammādaṃsana*.¹ There cannot be right faith unless there is a clear pre-perception of the moral, intellectual or spiritual situation which is going to arise. Right faith is that form of faith which is only a stepping stone to knowledge (*paññā*).

Right belief, right knowledge, right conduct, and right austerities are called the *ārāhanās* in Jainism. Some think that right knowledge (*samyak jñāna*), right faith (*samyak darśana*) and right conduct (*samyak cāritra*) are the three jewels in Jainism.² The *Uttarādhyayana Sūtra* (XXVIII. 2) points out that *jñāna*, *darśana*, *cāritra* and *tapas* together constitute the road to final deliverance (*mokṣamārga*). *Tapas* must be included as a part of *cāritra* or conduct (vide in this connection *Umāsvāti's Tattvārthā-dhigamasūtra*, I.1). Right belief is the belief or conviction in things ascertained as they are. Right belief depends on the acquaintance with truth, on the devotion of those who know the truth and on the avoidance of heretical tenets. There is no right conduct without right belief. It must be cultivated for obtaining right faith; righteousness and conduct originate together.³ The right belief is attained by intuition and acquisition of

1. Cf. *Majjhima*, I. pp. 285 ff.

2. S. Stevenson, *Heart of Jainism*, p. 245.

3. *Uttarādhyayana*, XXVIII, 28.29.

Here *nijjñāṇam* implies the idea of *nijjāra* (*nirjāra*).

Nirjāra lies in the wearing out of the accumulated effects of karma on the soul by the practice of austerities. Austerities are internal and external. *Internal austerities are the following:*

Expiation, veneration, service to saints, concentration, abandonment of bodily attachment and study.¹ According to the *Tattvārthadhigama sūtra* the external austerities are the following:

Fasting, eating less, sitting and sleeping in a lonely place, mortification of the body, daily renunciation of one or more of the six kinds of delicacies, taking a mental vow to accept food from a householder, if a certain condition is fulfilled.

The ten virtues are the following:

Forgiveness (*uttama-kṣamā*), humility (*uttama-mārdava*), honesty (*uttama-ārjava*), purity (*uttama-śauca*), truthfulness (*uttama-satya*), restraint (*uttama-samīyama*), austerities (*uttama tapas*), renunciation (*uttama-tyāga*), selflessness (*uttama-akāñcanya*) and chaste life (*uttama-brahmacarya*).

The causes of bondage (*bandha*) are the following: (1) wrong belief, (2) perverse belief, (3) doubt, scepticism, (4) veneration, (5) wrong belief caused by ignorance and (6) inborn error.

Samvara is the principle of self-control by which the influx of sins is checked. The category of *samvara* comprehends the whole sphere of right conduct. It is an aspect of *tapas*. Some hold that it is the gradual cessation of the influx into the soul along with the development of knowledge.

Faith is produced by nature (*nisarga*), instruction (*upadeśa*), command (*dīñā*), study of the *sūtras*, suggestion (*bija*), comprehension of the meaning of sacred love (*abhigama*), complete course of study (*viśtāra*), religious exercise (*kriyā*), brief exposition (*samkṣepa*) and reality (*dharma*).² According to the Buddhists, faith is the basic principle of all good deeds. It is the germinating principle of human culture. It is characterised by two marks: (1) tranquillising in the sense of making all obstacles disappear and rendering consciousness clear; and (2) leaping high to achieve what has not been achieved, to master what has not been master-

1 *Uttarādhyayana*, XXVIII, 34.

2 *Uttarādhyayana sūtra*, XXVIII, 16. *Nisaggaṇḍasaruḷ dāraṇi suttaviyārulmeva Abhigama—Viṭṭhāraruḷ kriyā—samkhepadhammaruḷ.*

Dharma has been translated by Jacobi as 'Law' (*Jaina sūtras*, II, SBE, p 154).

sabbaññutā or omniscience consisting in three faculties : of reviewing and recalling to mind all past existences with details, of seeing the destiny of other beings according to their deeds and of being conscious of the final destruction of sins.¹

Kevala means that which is limited by the object, that which is sufficient to survey the field of observation.² *Manaḥparyāyājñāna* is defined in the *Ācārāṅga Sūtra* (II, 15.23) as a knowledge of the thoughts of all the sentient beings. *Kevalajñāna* is defined in it as omniscience enabling a person to comprehend all objects and to know all conditions of the worlds of gods, men and demons.³ As defined in the *Anuyogadvāra* the *ābhini-bodhika* knowledge is one which is directed to the objects (*atthā-bhimuho*) and determined (*niyao*). It is perceptual in its character in so far as the objects are known through the sense-perception. The *śruta-jñāna* is also a kind of *ābhini-bodhika* knowledge which is indirect. The *avadhijñāna* implies the internal perception of the objects from different angles, each implying a particular *modus operandi*. (For further details vide, Law, *Some Jaina Canonical Sūtras*, pp. 105-107).

The different kinds of obstruction to right faith are sleep, activity, very deep sleep, a high degree of activity and a state of deep-rooted greed.

Syādvāda consists of certain *nayas* or viewpoints from which assertions are made as to truth. The number of *nayas* was finally fixed as seven, but the canonical texts are reticent about their exact number. According to the doctrine of *Syādvāda* there are seven forms of metaphysical propositions and all contain the word *Syāt*, e.g., *Syād asti sarvaṃ*, *Syād nāsti sarvaṃ*. In deciding all questions the admirable way was one of *Syādvāda*. If the question was mooted like this : Is the world eternal or not? The Master's advice to his disciples was neither to side with those who maintained that the world is eternal nor with those who maintained that it is not eternal. The reason seems to be this that from neither of these alternatives they could arrive at truth. By proceeding exclusively from either side they would only be led to error. The *syād* mode was the real way of escape from the position of the dogmatist and that of the sceptic, from both of which Mahāvira recoiled. *Syāt* means 'may be' and it is explained as *kathamcīt* (somehow).

Leśyā is a term signifying colour according to the *Sūtrakṛtāṅga*

1. Cf. *Tattvārthadhigama sūtra*, I. 9.

2. Cf. *Kalpasūtra*, 15.

3. *Ācārāṅgasūtra*, II, 15.25.

knowledge from external sources. It is the result of subsidence (*upaśama*), destruction-subsidence (*ksayopaśama*) and destruction of right belief deluding karmas (*darśana-mohaniya-karmopaśama*). The right belief is not identical with faith. It is reasoned knowledge. *Adhigama* is knowledge which is derived from intuition, external sources, e.g., precepts and scriptures. It is attained by means of *pramāna* and *naya*. *Pramāna* is nothing but direct or indirect evidence for testing the knowledge of self and non-self. *Naya* is nothing but a standpoint which gives partial knowledge of a thing in some of its aspects.

Samyak-darśana is of two kinds: (1) belief with attachment, the signs of which are the following: calmness (*praśama*), fear of mundane existence in five cycles of wanderings (*samvega*), substance (*dravya*), place (*ksetra*), time (*kāla*), thought-activity (*bhāva*), compassion towards all living beings (*anukampā*) and (2) belief without attachment (the purity of the soul itself).

Right knowledge is of five kinds: (1) knowledge through senses, i.e., knowledge of the self and non-self through the agency of the senses of mind; (2) knowledge derived from the study of the scriptures; (3) direct knowledge of matter in various degrees with reference to subject-matter, time, space, and quality of the object known; (4) direct knowledge of the thoughts of others, simple or complex and (5) perfect knowledge. It should be noted here that the Buddhists recognise right knowledge (*sammāñāna*) as one of the additional factors in the noble eightfold path. Obstruction to knowledge is five-fold: (a) obstruction to knowledge derived from sacred books (*sūtra*); (b) obstruction to perception (*ābhiniibodhika*); obstruction to supernatural knowledge (*avadhijñāna*),¹ knowledge of the thoughts of others (*manahparyāya*) and the highest and unlimited knowledge (*kevala*).²

The first kind of knowledge corresponds to the Buddhist *sutamayāpaññā*, the second kind to *cintāmayāpaññā*, the third kind to *vilokana*; the fourth kind to *cetopariyāyāñāna* and the fifth kind to

1 Knowledge of the distant non-sensible in time or space possessed by divine and internal souls. *Antavantaññāna* in Buddhism (*Aṅguttara*, IV, p. 428) is evidently the same term as Jaina *Avadhijñāna* which is knowledge co-extensive with the object rather than supernatural knowledge (*antavantaññāna antavantaññāna lokam janam passam*).

2. Vide *Kalpāsūtra*, 158.59 ... *anante aṅguttare nivvāghāe nirūparaye jāva kevala-para-nānadāmsane samuppanne* ... It is just the synonym of Buddhist *aparivṛta*.

into a new existence.¹ Those who cherish right views, do not commit sins and are enveloped in white *leśyā*, will reach enlightenment at the time of death.

The Buddhist idea of contamination of mind by the influx of impurities from outside, illustrated by the simile of a piece of cloth dyed blue, red, yellow or the like, would seem to have some bearing on the Jaina doctrine of the six *leśyās*, which is merely hinted at in the *Sūtrakṛtāṅga* (1.4.21), where a Jaina saint is described as a person whose soul is in a pure condition and fully explained in the *Uttarādhyaṃyana* (XXXIV). The Jaina religious efforts are directed towards the acquisition of pure *leśyā*.² The black *leśyā* is the worst of the three bad emotions colouring soul. The blue *leśyā* is an emotion which is less evil than the last. The grey *leśyā* may lead men to do evil. A man under its command becomes crooked in thought and deed. The *tejo leśyā* removes all evil thoughts from the *jīva* under its sway. The *padma leśyā* is good emotion. A man controls anger, pride, deceit and avarice through its power. When a man is under the influence of the white *leśyā*, love and hatred disappear. Black, blue and grey are the three bad emotions; yellow, pink and white are the three good emotions. Cf. Maskarin's division of souls into six colour types (*abhijātis*) reduced according to the *Mahābhārata* (XII, 279, 33-68) into the *Sāṅkhya* division of souls in three colour types, viz., the white, the red and the black. Leumann defines *leśyā* as the soul type.

The *Pañhāvāgaranāmi* (*Praśna-vyākaraṇāni*), also known as the *Praśna Vyākaraṇadaśā*, which is the tenth *āṅga* of the Śvetāmbara Āgama, explains the great moral vows of the Jainas. The first four represented the four principles of self-restraint as prescribed by Pārśva for his followers. Although the enumeration of the principles is somewhat different, they are all important to both the Jaina and Buddhist systems. In the Jaina presentation a greater emphasis is laid on the side of the abstinence from impious acts, while in the Buddhist presentation much stress is laid on the positive aspect of virtues. It is not enough that a person abstains from doing a misdeed in as much as a progressive man is expected to cultivate and develop friendliness, truthfulness, honest life, etc. The difference seems to be one of degree and not of kind. (Vide Law, *Jaina Canonical Sūtras*, pp. 62-63). According to Pārśva there were four vows. To these

1. *Uttarādhyaṃyana*, XXXV.

2. *Sūtrakṛtāṅga*, 1.10.15.

(1.6.13). The classification of living beings in terms of six colours may be traced in Pārśva's doctrine of six *jīvanikāyās*.¹ *Leśyā* is said to be that by means of which the soul is tinted with merit and demerit. It arises from *yoga* or *kaṣāya*, namely the vibrations due to the activity of body, mind or speech or passions.² Pārśva's doctrine of the six classes of living beings served as the basis of Mahāvīra's doctrine of six *leśyās*. The *leśyās* are different conditions produced in the soul by the influence of different *karma*. They are, therefore, not dependent on the nature of the soul but on the *karma* which influences the soul. They are named in the following order: black, blue, grey, red, yellow and white. The black (*kr̥ṣṇa*) *leśyā* has the colour of a rain cloud, a buffalo's horn. The blue (*nīla*) *leśyā* has the colour of the blue *Aśoka* (*Jonesia Aśoka*) having red flowers. The grey (*kāpota*) *leśyā* has the colour of the flower of *atasi* (*Linum usitatissimum*) having blue flowers. The red (*rakta*) *leśyā* has the colour of vermillion. The yellow (*padma*) *leśyā* has the colour of orpiment. The white (*śukla*) *leśyā* has the colour of conch-shell.³

The taste of the black *leśyā* is more bitter than that of *tumbaka* (*Lagenaria vulgaris*). The taste of the blue *leśyā* is more pungent than black pepper and dry ginger. The taste of grey *leśyā* is more pleasant than that of ripe mango. The degrees of the *leśyās* are three or nine or twenty-seven or eighty-one or two hundred and forty-three. Each of these degrees is threefold: low, middle and high. A man who acts on the impulse of the five sins, who commits cruel acts, who is wicked and mischievous, develops the black *leśyā*. A monk who has anger, ignorance, hatred, wickedness, deceit, greed, carelessness, love of enjoyment etc., develops the blue *leśyā*. A man who is dishonest in words and acts, a thief, a deceiver, develops the grey *leśyā*. A man who is humble, restrained, well disciplined, free from deceit, and law-abiding, develops the red *leśyā*. A man who controls himself, who is attentive to his study and duties, develops the yellow *leśyā*. A man who controls himself, who subdues his senses, who is free from passion, develops the white *leśyā*. The black, blue and grey *leśyās* are the lowest *leśyās*, through them the soul is brought into misery. The red, yellow, and white *leśyās* are the good *leśyās*, through them the soul is brought into happiness. In the first and last moment of all these *leśyās*, when they are joined with the soul, the latter is not born

1. *Ācārāṅga*, II, 15-16

2. Law, *Mahāvīra, His Life and Teachings*, p. 104

3. Vide in this connection S. Stevenson, *Heart of Jainism*, pp. 102 ff

into a new existence.¹ Those who cherish right views, do not commit sins and are enveloped in white *leśyā*, will reach enlightenment at the time of death.

The Buddhist idea of contamination of mind by the influx of impurities from outside, illustrated by the simile of a piece of cloth dyed blue, red, yellow or the like, would seem to have some bearing on the Jaina doctrine of the six *leśyās*, which is merely hinted at in the *Sūtrakṛtāṅga* (1.4.21), where a Jaina saint is described as a person whose soul is in a pure condition and fully explained in the *Uttarādhyaṇa* (XXXIV). The Jaina religious efforts are directed towards the acquisition of pure *leśyā*.² The black *leśyā* is the worst of the three bad emotions colouring soul. The blue *leśyā* is an emotion which is less evil than the last. The grey *leśyā* may lead men to do evil. A man under its command becomes crooked in thought and deed. The *tejo leśyā* removes all evil thoughts from the *jīva* under its sway. The *padma leśyā* is good emotion. A man controls anger, pride, deceit and avarice through its power. When a man is under the influence of the white *leśyā*, love and hatred disappear. Black, blue and grey are the three bad emotions; yellow, pink and white are the three good emotions. Cf. Maskarin's division of souls into six colour types (*abhijātis*) reduced according to the *Mahābhārata* (XII, 279, 33-68) into the *Sāṅkhya* division of souls in three colour types, viz., the white, the red and the black. Leumann defines *leśyā* as the soul type.

The *Pañhāvāgaranāim* (*Praśna-vyākaraṇāṇi*), also known as the *Praśna Vyākaraṇadaśā*, which is the tenth *āṅga* of the *Śvetāmbara Āgama*, explains the great moral vows of the Jinas. The first four represented the four principles of self-restraint as prescribed by Pārśva for his followers. Although the enumeration of the principles is somewhat different, they are all important to both the Jaina and Buddhist systems. In the Jaina presentation a greater emphasis is laid on the side of the abstinence from impious acts, while in the Buddhist presentation much stress is laid on the positive aspect of virtues. It is not enough that a person abstains from doing a misdeed in as much as a progressive man is expected to cultivate and develop friendliness, truthfulness, honest life, etc. The difference seems to be one of degree and not of kind. (Vide Law, *Jaina Canonical Sūtras*, pp. 62-63). According to Pārśva there were four vows. To these

1. *Uttarādhyaṇa*, XXXV.

2. *Sūtrakṛtāṅga*, 1.10.15.

four vows of Pārśva the vow of chastity was later added by Mahāvīra. Thus he did by dividing the vow of property into two parts: one relating to women and the other relating to material possessions. The Ājīvika leader Gosāla's conduct led Mahāvīra to add the vow of chastity to the four vows of Pārśva.

Cātuyāma or cāujjāma (Pali: cātuyāmasamvara)¹ denoting four vows of Pārśva was undoubtedly a phraseology of the religion of Pārśva, but it acquired altogether a new connotation with the followers of Mahāvīra.

The first great vow of the Jainas is abstinence from killing living beings (Cf. Buddhist *Pāṇātipātāveramaṇi*). The second great vow is avoidance of falsehood (Cf. Buddhist *Musāvādāveramaṇi*). A Jain speaks after deliberation. He comprehends and renounces anger, greed, fear and mirth. The third great vow is avoidance of theft (Cf. Buddhist *Adinnādāveramaṇi*). A Jain begs after deliberation for a limited space. He consumes his food and drink with the permission of his superiors. He who has taken possession of some space should always take possession of a limited part of it, and for a fixed period.² He may beg for a limited space for his co-religionists after deliberation. The next vow is avoidance of sensual pleasures (Cf. Buddhist *Abrahmacariyāveramaṇi*). The last great vow is freedom from possessions (Cf. Buddhist *Jātarūparajatapaṭiggaṇāveramaṇi*).³ The non-hankering after worldly possessions may be internal and external. The external hankering is an obstacle to religious practice and the internal hankering leads a person to the incorrectness of method, recklessness, thoughtlessness and moral contaminations according to the *Panhāvāgaranāṁ*.

The *Avasthāyaka sūtra* (*Avasthāyaka sūtra*) refers to the *Sāmāyika* vow which means the maintenance of a balanced state of mind with regard to all blamable actions, passions and hatred. The *Sāmāyika* vow as a preliminary to the Jain religious practices primarily means *viratī* or abstinence.

The *Thānanga* which is the third Anga of the Jain Canon, mentions four kinds of mental concentration (*jhāna*) each with its four varieties. The *jhāna* is defined in Jainism as the resting of consciousness on a single object even for a moment (*anto muhuttamattam cittāvatthānam egavattthummi*). The first is called *artadhyāna* of which the characteristic mark

1 Cātuyāma samvara samvuto (*Sam. I, 66, Digha. III, 49*)

2 Cf. *Anguttara I, 205*—This is known in southern Buddhism as *Nigantthūposatha*

3 *Sutrakṛtāṅga, II, 7 17*

is self-mortification or that which is resorted to by a person who is oppressed by the fear of the world. The second is terrific (*raudra*) as it is attended by the worst cruelties to life. The third is *dharmya* or pious, as it is not bereft of the practices of piety as enjoined in the scriptures. The fourth is *śukla* or purificatory, as it serves to purge all impurities due to the karmic effect.

It is interesting to note that in Jainism there are twelve meditations on transitoriness, helplessness, mundaneness, loveliness, separateness, impurity, inflow, stoppage, relinquishment, universe, rarity of right path, and nature of right path.

The *Āvaśyaka sūtra* (*Āvassaya suya*) refers to *kāyotsarga* which is an ascetic mode of atoning for the excess in sinful indulgences (*aticāra*). It implies the idea of particular bodily postures to be adopted in keeping oneself unmoved on suitable spot. It is a Jaina mode of *dhyāna* (*jhāna*) practice. He who practises this mode is required to keep his body, mind, and speech under perfect restraint. His mind is to be kept intent on the particular object of meditation. Jainism lays stress on the practice of self-mortification as a means of checking one's passion as well as of inducing mental concentration. From *sāmāyika* to *kāyotsarga* all the modes are to be carefully studied and methodically practised with a view to clearing the path of progress of aspirant towards the attainment of emancipation.

There are five *samitis* and three *guptis* which constitute eight means of self-control. They are also known as the eight articles of Jaina creed. In Buddhism the ideas of *samiti* and *gutti* are found to be the same.¹ The *samitis* are the following : (1) going by paths trodden by men, carts, and beasts, etc. and looking carefully so as not to cause the death of living beings; (2) using sweet, gentle and righteous speech; (3) receiving alms in a manner to avoid forty-two faults; (4) receiving and keeping things necessary for religious exercises; and (5) performing the operation of Nature in an unfrequented place.² *Gutti* is vedic *gupti* meaning protection, defence, guard, watchfulness.³ The three *guttis* are the following :— (1) preventing mind from sensual pleasures by engaging it in contemplation, study etc.; (2) preventing the tongue from saying bad things by

1. Cf. *Dīgha*, I, p. 172.

2. *Dīgha*, II, 292.

3. *Ibid.*, III, 148; *Aṅguttara*, IV, 106 ff.; Cf. *Uttarādhyayana Sūtra*, XXIV, 1 : *aṭṭa pavayanamāyāo Samūgutti taheva ya pañceva ya samīio tao guttio āhiyā*.

taking the vow of silence; and (3) putting the body in an immovable posture.¹ The walking of a well disciplined monk should be pure in respect to the ends, time, road and effort. Knowledge, faith and right conduct are the ends; the time is day-time; the road excludes bad ways; the effort is fourfold as regards substance, space, time and condition of mind. A well disciplined monk should work carefully; he should avoid pride, greed, deceit etc. He should use blameless and concise speech at the right time. For a detailed discussion of the subject, vide my 'Some Jaina Canonical Sūtras, p. 204.

In Jainism the five sinful deeds that one commits due to innate proneness to sin stand as opposed to five great vows (*pañcamahāvratas*) that follow from the principle of *samvara* or restraint. The five sinful deeds are: (1) harming life (*himsā*); (2) lying (*mosa*); (3) thieving (*adatta*); (4) incontinence (*abambha*), and (5) hankering after worldly possessions (*pariggaha*). The harming of life is deprecated by the Jains. This sinful deed serves to generate delusion and great fear and brings about mental distress. This is the first road to impiety. The second road to impiety is lying which is defined and characterised as telling an untruth, which makes a person light and fickle. This road to impiety also includes the preaching and promulgation of false doctrines and misleading philosophical views of life. The third door to impiety is taking away what is not given. It is defined as an act of stealing, oppressing, bringing death and fear, a terrifying iniquity and a sinful deed rooted in covetousness and greed. The fourth door to impiety is known as incontinence. It is defined as a sexual dalliance coveted in the worlds of gods, men and demons, which is a net and noose of amour, which is a hindrance to the practice of austerities, self-restraint and chaste life. The fifth and last door to impiety is hankering after worldly possessions, such as, gems, jewels, gold, landed properties, opulence, wealth, etc. It is rooted in greed and it is an expression of craving and thirst for worldly things.

To compress all that is knowable about the following tenets of Jainism as a practical religion within the bounds of a few pages will be welcome.

(1) *Lording for liberation (samvega)*: By it the soul obtains an intense desire of the law.

(2) *Disregard of worldly objects (nirveda)*: By it the soul quickly feels disgust for pleasures enjoyed by gods, men and animals

(3) Desire of the law (*dhammasaddhā*): By it the soul becomes indifferent to pleasures.

(4) Obedience to co-religionists and to the Guru (*gurusādhammiya-sussūsaṇā*): By obedience to them the soul obtains discipline.

(5) Confession of sins before the Guru (*āloyaṇā*): By this the soul gets rid of the thorns of deceit, wrong belief, etc.

(6) Repenting for one's sins to oneself: By this the soul obtains repentance and becoming indifferent by repentance he prepares himself for an ascending scale of virtues by which he destroys *karma*.

(7) Repenting for one's sins before the Guru: By this the soul obtains humility.

(8) Moral and intellectual purity of the soul (*sāmāyika*): The soul ceases from sinful occupations by such purity.

(9) Adoration of the 24 Jinas: The soul arrives at purity of faith by this adoration.

(10) Paying reverence to the Guru (*vandanā*): By this the soul destroys the *karma* leading to birth in low families.

(11) By expiation of sins the soul obviates transgressions of the vows (*paḍikkamaṇa*).

(12) By a particular posture of the body (*kāussagga*) the soul gets rid of past and present transgressions which require expiatory rites.

(13) By self-denial (*paccakkhāṇa*) the soul shuts the doors against sins.

(14) By praises and hymns (*thavathuimaṅgala*) he obtains wisdom consisting in knowledge, faith and conduct.

(15) By keeping the right time he destroys *karma* which obstructs right knowledge.

(16) By practising penance (*pāyacittakaraṇa*) he gets rid of sins and commits no transgressions.

(17) By begging forgiveness he obtains happiness of mind.

(18) By study he destroys *karma* which obstructs right knowledge.

(19) By the recital of the sacred texts he preserves the sacred lore and obtains destruction of *karma*.

(20) By questioning the teachers he arrives at a correct comprehension of the *sūtra* and its meaning.

(21) By repetition he commits the sounds or syllables to memory.

(22) By pondering on what he has learnt, he loosens the firm hold

which the seven kinds of *karma* have upon the soul

(23) By religious discourses he exalts the creed and by exalting the creed he acquires *karma* for future bliss

(24) By the acquisition of sacred knowledge he destroys ignorance

(25) By concentration of his thoughts he obtains stability of the mind

(26) By control he obtains freedom from sins

(27) By austerities he cuts off *karma*.

(28) By cutting off *karma* he obtains freedom from actions.

(29) By renouncing pleasures he obtains freedom from false longing

(30) By mental independence (*appadibaddha*) he gets rid of attachment

(31) By using unfrequented lodgings and beds he obtains conduct

(32) By turning away from the world he strives to do no bad actions

(33) By giving up collections of alms in one district only he overcomes obstacles.

(34) By abandoning articles of use he obtains successful study.

(35) By not taking forbidden food he ceases to act for the sustenance of his life

(36) By conquering his passions he becomes free from passions

(37) By renouncing activity he obtains inactivity.

(38) By renouncing his body he acquires the pre-eminent virtue of the perfected ones

(39) By shunning company he obtains singleness and avoids disputes, quarrels, passions, etc

(40) By giving up all food he prevents his birth many times

(41) By perfect renunciation he enters the final stage of pure meditation

(42) By conforming to the standard of a monk's life he obtains ease and will be careful

(43) By doing service he acquires *karma* which brings about for him the name and family name of a *Tirthankara*

(44) By fulfilling all virtues he will not be born again

(45) By freedom from passions he destroys the ties of attachment and desire

(46) By patience he overcomes troubles

(47) By freedom from greed he obtains voluntary poverty¹

1 *Muttie nam bhante jive kim janaya; Mum akirācanāṁ janaya; akirācane pu jive atthalolānam apatthanayjo bhava;*

By simplicity he will become upright; by humility he will acquire freedom from self-conceit, by sincerity of mind he will obtain purity of mind; by sincerity in religious practice he will become proficient in it; by sincerity of action he will become pure in his action; by watchfulness of his mind he concentrates his thought; by guarding the speech he will be free from prevarication; by watchfulness of the body he obtains restraint; by discipline of the mind he obtains concentration of his thoughts; by discipline of the speech he obtains development of faith; by discipline of the body he obtains development of conduct; by possession of knowledge he acquires an understanding of words and their meanings; by possession of faith he destroys wrong belief; by possession of conduct he obtains stability; by subduing the organ of hearing he overcomes his delight in all pleasant and unpleasant sounds. There is the subduing of the organs of sight, smell, taste and touch with regard to pleasant colours, smells, tastes and touches. By conquering anger he obtains patience; by conquering pride he obtains simplicity; by conquering deceit he obtains humility; by conquering greed he obtains content; by conquering love, hatred, and wrong belief, he exerts himself for right knowledge, faith and conduct. By the motionless state of the self (*śāliesī*) he first stops the functions of his mind, then those of the speech, then those of the body, at last he ceases to breathe. Freedom from *karma*. The soul after having got rid of *audārika kārmaṇa* bodies takes the form of a straight line, goes in a moment without touching anything and taking up no space, and then the soul develops into the real form and obtains perfection. [*Uttarādhyayana*, XXIX, 73; S. Stevenson, *Heart of Jainism*, p. 206; Cf. the Brahmanical conception of the *sthūla* (gross), *sūkṣma* (subtle or also called *liṅga*) and *kārmaṇa* bodies assumed by the soul].

A 13TH CENTURY INSCRIBED METAL-BELL FROM PATAN (N. GUJARAT)

Dr. M. R. MAJUMDAR, M.A., Ph.D., LL.B

The discovery of a metal-bell acquired from Pāṭan (N. Gujarāt) and now deposited in the Central Asian Antiquities Museum, New Delhi, is interesting as a material evidence for the art of metal-casting in Gujarāt for objects used in worship.

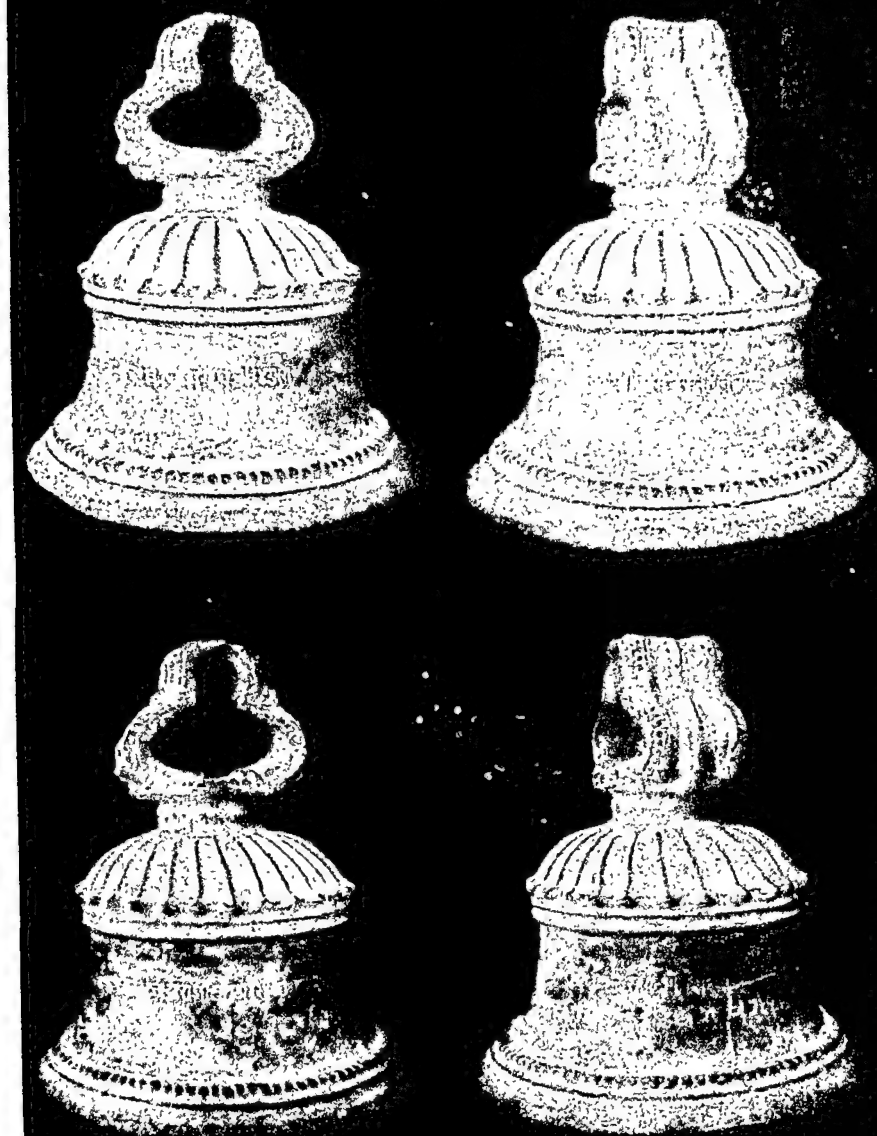
Even to-day we find simple ordinary articles of daily use satisfying in their artistic completeness, like the things of household and temple furniture—the elaborately worked out wooden bedstead, the swing with fancy brasschains, the water-jugs, highly ornamented pitchers, jars and the utensils for worship, the canopy, hangings on the wall or from the ceiling, brass lamp-trees and the like. These articles were beautiful and delicate pieces of art relegated to the everyday life of the people.

To come to the place of a bell in our everyday life :

A bell is a hollow metallic vessel used for making a more or less loud noise. Bells are usually cup-like in shape, and are constructed so as to give one fundamental note when struck. The term does not strictly include gongs, cymbals, metalplates, resonant bars of metal or wood, or tinkling ornaments, such as, e.g., "bells" like the common variety of cow-bells or bells on the belt worn by bullocks, camels or elephants. The main interest of bells has reference to church, temple or tower-bells.

The history of bells is full of romantic interest. In civilized times, they have been intimately associated, not only with all kinds of religious and social uses, but with almost every important historical event. Their influence upon architecture is not less remarkable, for to them indirectly we probably owe most of the famous towers in the world. Church-towers at first, perhaps, scarcely rose above the roof, being intended as lanterns for the admission of light, and addition to their height was in all likelihood suggested by the more common use of bells.

There are a few bells of world-wide renown, and several others more or less celebrated. The great bell at Moscow, "Tsar Kolokol" which according to the inscription was cast in 1733, was in the earth for 103 years and was raised by the Emperor Nicholas in 1836. The present bell seems never to have been actually hung or rung, having been cracked in the furnace; and it now stands on a raised platform in the middle of a square. It is

A 13th Century inscribed metal bell from Patan

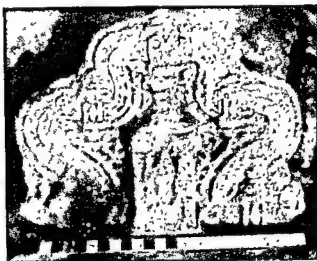

Fig 1
Prabhāvatī from Bhartpheri Gufa Maheshwar

Fig 2
Jaina Tirthankara in Kayotsarga from
Bhartpheri Gufa Maheshwar

Fig 3
Parsvanatha and another Tirthankara
from Nevāsa

used as a chapel. It weighs about 180 tons, height 19 ft. 3 in., circumference 60 ft. 9 in., thickness 2 ft., weight of broken piece 11 tons. The second Moscow bell, the largest in the world in actual use, weighs 128 tons.

In a pagoda in Upper Burma hangs a bell 16 ft. in diameter, weighing about 80 tons. The great bell at Peking weighs 53 tons; Nanking, 22 tons; Olmutz, 17 tons; Vienna (1711), 17 tons; Notre Dame (1680), 17 tons; Paul's cathedral, 16½ tons; Great Tom at Oxford, 7½ tons; Big Ben of the Westminster Clock Tower weighs 13½ tons; it was first cast by George Mears under the direction of the first Lord Grimthorpe in 1858.

These large bells are either not moved at all, or only slightly swung to enable the clapper to touch their side; in some cases they are struck by a hammer or beam from outside. The earliest bells known to the Western World were probably not cast, but made of plates rivetted together, like the bells of St. Gall or Belfast.

The bell-founder's art, originally practised in the monasteries, passed gradually into the hands of a professional class, by whom were gradually worked out the principles of construction, mixture of metals, lines and proportions. In England, some of the early founders were peripatetic artificers, who travelled about the country, setting up a temporary foundry to cast bells wherever they were wanted. In old church-wardens accounts are found notices of payments for casting of bells at places where no regular foundry is known to have existed.

Bell-metal is a mixture of copper and tin in the proportion of 4 to 1. The thickness of the bell's edge is about one-tenth of its diameter and its height is twelve times its thickness.

The names of bells were often stamped upon them in the casting; whence arose inscriptions upon church-bells. The character of the lettering, and the foundry-marks upon old bells, are of great assistance in determining their date.¹

The chief centres of this art of metal-foundry in Gujarat were known to flourish in Sihor (Saurāṣṭra), Visnagar (N. Gujarāt) and Dabhoi (Central Gujarat).

The earliest dated metal-bell from Gujarat is taken to be the one, found at Ajārā, one *krośa* from Ūnā (Saurāṣṭra) now a very small village, but formerly a big city adorned by a number of Jaina temples. The

1. For further information, see article on 'Bell' in *Encyclopaedia Britannica*, Vol. III, p. 687-692.

bell under notice weighs 35 lbs and is dated V. S 1034 The inscription 'श्री अजगर पार्श्वनाथ स १०३४। शा. रायचंद जेचंद।:' (Vide *Jaina Tirtha Sarva-Saṅgraha* Vol. I, Pt. I, pp 137, 138); it has, however, been looked upon with great suspicion about the digit for hundred in the date which very probably reads much later.

Dr. Vasudeva Sharana Agrawala, was kind enough to send me four photographic prints of the Pātāna temple-bell in June 1951 which bears an inscription

The inscription as read from the four side-views of the bell gives the following information : The use of *Prstha-mātrā* is noteworthy :—

- (I) ॐ स १११८ वर्षे माघ शु दि ४ गुरो वागढ उदयारो
- (II) श्री चंद्रप्रभस्वामि चाचेत्य कुतुदवकुमार
- (III) ———भार्वी रात्रीमुत खीइभावेयनाथ
- (IV) Not legible.

The inscription records that this temple-bell was presented to the Caitya of Śrī Candraprabha Svāmi, situated in the Vāgada district, in Samvat 1318 (1262 A.D.) on the fourth day of the bright half of the month of Māgha.

The height of this bell is 15 inches, outer diameter at the bottom is 13½ inches and it weighs 45 lbs²

Later dated specimens of the 17th and 18th century bells have been known to be in existence at the summit of Dattātreya on Mt. Gurnār and also on Mt. Abu.

The bell introduced through this note is the earliest dated specimen from Gujarat, beyond any doubt.

It is worthwhile to investigate into the earlier history of metal-casting in Gujarat as is in evidence from the Akoṭā hoard of bronzes, which probably is in a line with the "School of Ancient West" as noted by the Buddhist historian Tāranāth in 1609

² This detailed information is due to the courtesy of Dr T. N. Rāmachandran, Deputy Director of Archaeology, New Delhi,

WHAT JAINISM OFFERS TO THE WORLD

SHRI C. S. MALLINATH

We live in a world of social inequalities, economic difficulties, multifarious diseases, over-population and atomic bombs. Can Jainism offer any solution for the above problems? Yes. It can and it does offer. But one has to follow and apply its teachings in actual practice as an earnest patient would follow the prescriptions of his doctor.

Social inequalities: It is really regrettable that even in the civilised countries of Europe, prejudice due to colour, race, or nationality still continues to exist and keep the people divided amongst themselves. Experience teaches that colour or racial arrogance cannot continue to exist long. Humanity has to be told again and again that the entire human race is but one family irrespective of differences due to colour, race or nationality. "All humanity is one", is one of the fundamental teachings that Jainism offers.

Economic difficulties: Whatever might be the economic conditions obtaining in other countries, the economic position in India is still far from satisfactory. Indians are still starving. Thousands of men, women and children are found suffering from heat and cold, completely exposed to changing conditions of weather without proper shelter and sufficient clothing. The Haves must come to the rescue and protection of the Have-nots. Jainism enjoins that everyman must put a limit to the acquisition of property and then entirely devote his time for public good. People engaged in independent professions such as lawyers, doctors, merchants, engineers etc. must retire when they reach the limits fixed for them and thus give room for others to earn. *Dig-vrata* and *Desa-vrata*, limiting one's activities, within certain prescribed directions and within certain boundaries in a country and abstaining from the use of things got from beyond the limits or sending things to such places, also contribute in a way to mitigate economic difficulties. It is expected of every well-to-do person to give *cōhaya-dāna*, the gift of fearlessness to all those who are afflicted with fear as to, "What shall we eat, where shall we stay, and with what shall we cover ourselves?" The sacred books say that on the day when the Blessed Lord Bhagavān Mahāvira renounced the world, He distributed His great wealth among the needy and the indigent. The *Bhūḍāna* and the *Sampattidāna* movements launched and conducted by

Acharya Vinoba Bhave go a long way to solve the economic difficulties "Live and let live", is the formula offered by Jainism. *Kṣemaṃ sarva-prajñāṃ*, 'may all people be happy', is the daily prayer of the Jains

Diseases : It is the opinion of the common people that in proportion to advancement of civilization and the new methods of living, the number of diseases also has increased. No doubt scientific research has eliminated the threat of death from infectious diseases. But still there are instances of cases which baffle even expert medical men. And the treatment of some of the diseases is so costly that it is beyond the reach of the common man. *Ausadha-dāna*, gift of medicine, is one of the charities, which a Jain householder is asked to give in order to provide relief to the sick.

Over-population : The rapid growth of population is a great problem for the leaders of all nations. In India, too, the population has considerably increased during the last decade. Several devices are suggested and advices given to check the growth. Birth-control clinics have been started in many places and the people are advised to use appliances. But any attempt to go against Nature is not only injurious to health but also sinful. Therefore, Jainism advises the practice of celibacy (*Brahmacarya*) as the only non-injurious method to control birth. It helps men and women to keep their bodies healthy and strong and makes them pure and edifying.

Atom Bombs : With the advancement of scientific research, many marvellous things have been invented for the convenience, comfort and enjoyment of man. The use of steam and electricity, telegraph and telephone and improved methods of printing have revolutionised modern life. Through radio and television, man sitting at his desk can hear the voices of people at distant places and see visions of events happening far away from him. Science has contributed to the development of industry and agriculture on a very large scale. Automobiles, steamships and aeroplanes enable the speedy movement of men and goods. Time and distance have been conquered. But side by side with the application of his scientific knowledge for beneficial purposes, man has discovered horrible weapons of destruction also.

Prof M Oliphant, Director of Physical Laboratories, Australian National University, in his lecture on "Science and Mankind", recently delivered at the University of Madras, said, "At the present time we face a crisis in the use of science which is of far greater immediate importance

and which must be surmounted if our present civilization is to endure. This is the threat of war which has been for mankind a sort of undulant fever of increasing malevolence which now threatens his very existence. Man stands on the brink of a precipice of his own devising.

"If world war should come again it is certain that most that we value will be destroyed, hundreds of millions will die and the surface of the earth be so despoiled that a recovery may take a million years.

"The banning of weapons of mass destruction offers no solution, for any nation facing defeat abandons all scruples and uses every weapon which could decimate the enemy. Excuses can always be found for the use of any diabolical weapon in retaliation".

The world itself looks as though it is on the verge of complete destruction. Man with the help of his scientific knowledge has rolled the globe and placed it on the jaws of death. In the light of this situation, what is the solution that Jainism can offer to avoid war and establish permanent peace? Jainism has been teaching that soul or *ātman* is the only precious thing in the whole world. Nothing is comparable to it. The scientist himself who has discovered so many wonderful things was able to do so only because of his own soul which is, in other words, his knowledge. The Jaina conception of soul and knowledge being identical is analogous to Einstein's theory of matter and energy being equivalent, which is again the teaching of Jaina metaphysics. Where there is knowledge there is soul; and where there is soul there is knowledge. The unique nature of soul and all its wonderful qualities have been taught to the world by the great teachers. Lord Mahāvira emphasized the supreme value of soul as a thing which must be protected and developed at any cost. Man should not only care for the welfare and advancement of his soul but also help the souls of all sentient beings by giving them protection and by helping them to march on the path of salvation. He who loses his soul loses everything. Jesus Christ who came five centuries later than Mahāvira also drew the attention of mankind to the value and importance of *ātman* or soul. "What shall it profit a man", he asks, "if he gains the whole world and loses his own soul?" The pious Christians who live in America, Russia and other countries where the deadly weapons are being manufactured may as well ask their own countrymen, "What shall we gain if we get supremacy of the earth and lose our own souls?" Unfortunately there will be no getting the supremacy of the earth also, since the atom bombs

will destroy everything.

In order to establish peace in the world the importance of soul and the necessity for the practice of *Ahimsā* should be taught throughout the world in every village and town. Man must be made to become conscious of the supreme value of his soul and the utter uselessness of the result of inventing and using of the atom bombs.

Nowadays people seem to think that religion is of no use in modern life, and that it cannot play any part in shaping the character of the people. In reply we can only say in the words of Joseph Gaer, "Those who have lived among the Jainas find them a very kindly people, and better men because of their religion."

DIGAMBARA JAINA TĪRTHAṆKARAS FROM MAHESHWAR AND NEVĀSĀ

DR. H. D. SANKALIA, M.A., Ph.D. (LONDON)

Maheshwar is a well-known town situated on the northern bank of the Narmadā in the present State of Madhya Bhārat. It is about 50 miles south of Indore. Here, just overlooking the river, and adjoining the temple of Viṭṭhala, is a place called the "Gufā (Cave of Bhartṛhari)". There is no rock in the vicinity, and I wondered how a cave could exist in the area. On examining the so-called "Gufā", it was noticed that it was a submerged temple, situated on an old mound, going back to the 3rd century B.C. and even earlier. Further study showed that the temple might have been built during the Paramāra period, about 1100 A.D. This is particularly suggested by the *prabhāvali*, (Fig. 1) which is carved in the form of a *toraṇa*. Similar *torāṇas* at Sidhpur, Vadnagar and Kapadvanj in Gujarat which were erected in the time of Siddharāja Jayasīṃha and his successor.¹

In one of the niches of this temple there is a huge, large, nude, standing male figure (Fig. 2), with arms thrown on its sides, now partly broken. The head and the face were broken anciently and are now replaced by a different one. The figure is worshipped as Rājā Bhartṛhari, but in fact it is a Jaina Tīrthaṅkara standing in Kāyotsarga pose. Since the *lāñchana* and the *vāhana* as well as the attendant Jaina Yakṣas and Yakṣīs are no longer present, it is not possible to identify the image as of a particular Tīrthaṅkara. But its presence indicates that once a large Jaina temple stood on the bank of the Narmadā, probably in the 12th century.

Nevāsā is also a holy town, and equally old as Maheshwar, though its recorded antiquity does not go beyond the time of Śrī Jñāneśvara, that is A.D. 1290. It lies on both the banks of the Pravara river; the older town on the northern side is called Nevāsā Budruk, and that on the southern side is known as Nevāsā Khūrd. It is also a taluka town, and situated at a distance of about 36 miles north of Ahmadnagar.

Pillars, capitals, door-frames, and images of the mediaeval period are found scattered about, completely uncared for, on both the sides of the town. Among these we found, lying right on the river bank, on the

1. See Sankalia, H. D., *The Archaeology of Gujarat*, Figs. 55-57.

northern side, that is Nevāsā Budruk, two stone images of Jaina Tirthankaras (Fig. 3). The lower parts of both the images are broken, but since the upper part of one, with a canopy of seven cobra hoods survives, it is possible to identify it as the figure of the 23rd Tirthankara Pārsvanātha. Both stood in Kāyotsarga pose.

It is interesting to note that the Maheshwar as well as the Nevāsā images are Digambara. It is well known that Digambara Jainism was patronized by the Western Chālukyas, Rāṣṭrakūṭas, the Hoysalas and the Yādavas. Since no structural monuments of the first two dynasties are hitherto known from the Deccan, it is likely that the images in question belong to the mediaeval period, that is after 1,000 A. D. From the existence of the Jaina caves belonging to the Digambara School at Triṅgalvāḍī² and at Chāndor² in the Nasik district of the early (?) Yādava period, it is possible to say that Digambara Jainism was in a flourishing state at this period in the Deccan. And the Nevāsā figures should belong to this period.

2. Cousens, Henry, *Mediaeval Temples of the Dakhan*, ASI, Imperial Series, Vol. XLVIII, (Calcutta, 1931), pp. 48-50, pl. LXV.

GLORY OF JAINISM

SHRI CHIMANLAL J. SHAH, M.A.

Of all Indological studies, Jainism has been particularly unfortunate in that the little that is done for it stands in vivid contrast with the vast undone.

We shall not attempt to relate here, neither shall we venture to sketch in outline, the mighty developments of the dogmas, the institutions and the doctrines of this great religion. Ours will be an attempt to follow the fortunes of a people, stout and sturdy, great and glorious, both in making a history for themselves and for their religion, and to estimate, in however tentative and fragmentary a fashion, the intrinsic worth of their contribution, particularly to the rich and fruitful cultural stream of India.

"The history of ancient India," says a modern historian, "is a history of thirty centuries of human culture and progress. It divides itself into several distinct periods, each of which, for a length of several centuries, will compare with the entire history of many a modern people."¹ In these "thirty centuries of human culture and progress", the Jaina contribution is a solid synthesis of many-sided developments in art, architecture, religion, morals and the sciences; but the most important achievement of the Jaina thought is its ideal of *Ahiṃsā*—non-violence—towards which, as the Jainas believe, the present world is slowly, though imperceptibly, moving. It was regarded as the goal of all the highest practical and theoretical activities, and it indicated the point of unity amidst all the diversities which the complex growth inhabited by different peoples produced.

It is really difficult, nay impossible, to fix a particular date for the origin of Jainism. To the Jainas, Jainism has been revealed again and again in every one of these endless succeeding periods of the world by innumerable Tīrthaṅkaras. Of the present age the first Tīrthaṅkara was Ṛṣabha and the last two were Pārśva and Mahāvira. Nevertheless, modern research has brought us at least to that stage, wherein we can boldly proclaim all these worn-out theories about Jainism being a latter offshoot of Buddhism or Brahmanism as gross ignorance or, to repeat, as erroneous misstatements. On the other hand, we have progressed a step

further, and it would be now considered a historical fallacy to say that Jainism originated with Mahāvira. This is because it is now a recognized fact that Pārśva, the twenty-third Tirthankara of the Jainas, is a historical person, and Mahāvira like any other Jaina enjoyed no better position than that of a reformer in the galaxy of the Tirthankaras of the Jainas.

Coming to the reformed Jaina Church of Mahāvira or Jainism as such, it spread slowly among the poor and the lowly, for it was then a strong protest against caste privileges. It was a religion of equality of man. Mahāvira's righteous soul rebelled against the unrighteous distinction between man and man, and his benevolent heart hankered after a means to help the humble, the oppressed and the lowly. The Brāhmana and the Sūdra, the high and the low, were the same in his eyes. All could equally effect their salvation by a holy life, and he invited all persons to embrace his catholic religion of love. It spread slowly—as Christianity spread in Europe in the early days—until Srenika, Kūnika, Candragupta, Samprati, Khāravela, and others embraced Jainism during the first few glorious centuries of Hindu rule in India.

If by atheism we understand the belief that there is no eternal supreme God, creator and Lord of all things, Jainism is atheistic. The Jainas flatly deny such a supreme God, but they believe in the eternity of existence, universality of life, immutability of the Law of Karma, and supreme intelligence as the means of self-liberation.

The other characteristic feature of Jainism is the doctrine of *syādvāda* or *anekāntarāda*. This unique feature of Jaina philosophy has been considered as the outstanding contribution of the Jainas to Indian logic. "The doctrine of *Nayas* or standpoints is a peculiar feature of the Jaina logic." It is common with all religions to insist upon and provide for perfect knowledge. Every religion tries to teach man to go beyond the phenomenon. Jainism does the same, and with this difference, that it does not recognise the real from a restricted point of view. No better example of the clarity, subtlety and profundity of the Jaina intellect could be given.

Regarding the literary contribution of the Jainas, it would take a fairly big volume to give a history of all that they have contributed to the treasures of Indian literature. They have developed at all times a

rich literary activity. They have contributed their full share to the religious, ethical, poetical and scientific literature of ancient India. All the species are respected in it, not only those which have an immediate bearing on the canonical writings—that is to say, the dogmatic, the moral, the polemic and the apologetic—but also history and legend, epic and romance and lastly the sciences, such as astronomy and above all sciences like astrology and divination.

In the realm of art, the elaborately carved friezes in the cave temples and dwellings on the Udayagiri and Khaṇḍagiri Hills, the richly decorated *Āyāgapāṭas* and *Toraṇas* of the Mathurā find, the beautiful free-standing pillars on the mountain masses of Gīrnār and Śatruṅjaya, the admirable architecture of the Jaina temples of Mount Abu and elsewhere, and the pictorial remains evolved under the austere influence of Jainism are sufficient to evoke the interest of any student of Indian history. They combine in them the Triune Entity of Indian art—a sublime union of the purely decorative, the realistic and the purely spiritual. In the words of Dr. Guérinot, "The Hindi art owes to them a great number of its most remarkable monuments. In the domain of architecture, they have reached a degree of perfection which leaves them without a rival."³

In conclusion, if *Ahiṃsā* may be generalised as the fundamental ethical virtue of Jainism, *Syādvāda* may be described as the central and unique feature of Jaina metaphysics, and the explicit denial of the possibility of a perfect being from all eternity with the message of "Man! thou art thine own friend", as the centre round which circles the Jaina ritual. All this combined with the ideal of *Ahiṃsā* teaches :

He prayeth well, who loveth well

Both man and bird and beast

He prayeth best who loveth best

All things both great and small

Coleridge

and that is why a Jaina always says :

खामेमि सव्वजीवे, सव्वे जीवा खमंतु मे ।

मेत्ती मे सव्वभूएणु, वेरं मज्झं न केणइ ॥

"I forgive all souls; let all souls forgive me. I am on friendly terms with all; I have no enmity with anybody."

3. Guérinot, *La Religion Djaina*, p. 279.

JAYĀ-GROUP OF GODDESSES

Dr UMAKANT PREMANAND SHAH, M.A, Ph D

Jayā, Vijayā, Ajitā or Jayantā and Aparājītā seem to form a group of goddesses, since in the Jaina literature they are usually assigned similar functions and are often invoked together. Sometimes four more goddesses, much less popular, are also included in this group; these latter ones are Jambhā, Mohā, Stambhā and Stambhinī. The first four are also included amongst Pratihāras or door-keepers. It is necessary to treat them in their other aspects also.

According to the *Nirvāṇakalikā*,¹ Jayā is the superintending deity of the gate in the eastern quarter and is worshipped along with Vijayā, Ajitā and Aparājītā amongst the dvārapālas (door-keepers) of the first prākāra (circle in a circular diagram and of any other shape in other yantras) in the diagram of Nandyāvarta drawn and worshipped in the pratisthāvidhi. According to this text, the iconography of these four goddesses is as under :—

- Jayā — White in complexion, and guarding the eastern quarters, she shows the *abhaya*, the *pāśa*, the goad and the *mudgara* (mace) in her four hands.
- Vijayā — Red in appearance, and door-keeper of the southern-quarter, she carries the same symbols as Jayā.
- Ajitā :— Same symbols as above. Ajitā is golden, and is assigned the western gate.
- Aparājītā — Black in appearance and guarding the northern-quarter, Ajitā shows the same symbols as are carried by the other three goddesses.

It may be noted that Hemacandra speaks of them as door-keepers of the second rampart in the Samavasarana and gives them the same symbols and complexion.²

The *Ācārāḍīnakara* does not give the iconography of any of these goddesses discussed here, but merely refers to Jayā, Vijayā, Jayantā and Aparājītā in the Dhvajapratisthāvidhi.³

Jayā and Vijayā are said to hold the *cāmaras* (fly-whisks) on two sides

1 *Nirvāṇakalikā*, p 20

2 *Triṣaṣṭīśālākāpuruṣacarita* (GOS), Vol I, p 192

3 *Ācārāḍīnakara*, pp 203 ff

of Pārśvanātha in the Mantrādhirāja-Yantra, according to Sāgaracandra,⁴ and in the yantra on the last verse of the *Bhayaharastotra*.⁵ According to Sāgaracandra, Jayā is white, four-armed and shows the chowrie, the rosary, the *varada mudrā* and the fruit (*bijapūraka* = citron). Putting on white garments, she rides on the elephant.⁶

Jayā is also worshipped in the third sthāna,⁷ called Vijjāpada (Vidyā-pada) in the Sūrividyā-diagram, along with Vijayā, Jayantī, Nandā and Bhadrā, as attendants of Śrī.⁸

Jayā, Vijayā, Jayantī and Aparājītā are called Upavidyās of the Bāhubali Mahāvidyā in the *Sūrimantra-Durgapada-vivarāṇa*. They are worshipped in the second pīṭha of the Sūrimantra, which contains the Bāhubalividya used for Nimittakathana. Works on Sūrimantra refer to mantras which they assign to Jayādividyās (i.e. Jayā, Vijayā, Jayantā and Aparājītā).⁹

In the diagram (maṇḍala) for the propitiation of Sarasvatī, in the tradition (āmnāya) of Bappabhaṭṭi Sūri, Nandā, Mohā, Jayā, Vijayā, Aparājītā, Jambhā and Stambhā are invoked and worshipped.¹⁰

Thus these goddesses are included as the parivāradevatās of both Śrī and Sarasvatī.

Jayā, Vijayā, Ajitā (same as Jayantā or Jayantī of other texts) and Aparājītā are invoked by Mānadeva Sūri in his Laghuśāntistava and the Śāntimantra given therein.¹¹ They are supposed to bestow peace and

4. *Mantrādhirājakalpa*, in the *Mantrādhirājacintāmaṇi*, p. 232.

5. *Mantrādhirājacintāmaṇi*, p. 29.

6. *Ibid.* pp. 258, 265. For a mantra of Jayā and Vijayā see, *ibid.* p. 264.

7. Sthāna here conveys a meaning similar to that of prākāra noted above. Pada in the expression Vijjāpada also means the same.

8. *Sūrividyā-stotra*, *Bhairava-Padmāvatī-Kalpa*, app. 29, p. 112.

पउमदहपउमनिलया चउसट्टिसुराहिवाण महमहनी ।

सव्वन्नुसणधरा पणमंती गोयममुणिन्दं ॥ ४

विजया-जया-जयन्ती-नन्दा-भद्रासमन्विता तदए ।

विज्जापण निविट्ठा सिरिसिरिदेवी गुहं देउ ॥ ५ ॥

द्वितीयपंक्ते-ॐ नमो भगवभो इत्यादि विज्जा-यावत् अक्षर ३३ एषा बाहुवलीविद्या स्वमाचर्यम् । ततो वग्गु वग्गु महमहुरे यावद् वर्णाः २२ सौभाग्यविद्या । ततो हिलि हिलि इत्यादि आयरियकालि यावद् वर्णाः ३० जयादि विद्याः । अस्य पीठस्य अधिष्ठात्री मानुषोत्तरशिखरवासिनी सहस्रमुखा त्रिभुवनस्वामिनी ।

9. *Sūrimantramukhyakalpa* in *Sūrimantra-kalpa-sandoha*, p. 14.

Also see *Sūrimantra-Durgapada-Vivarāṇa*, in *ibid.*, pp. 45 ff.

10. *Bhairava-Padmāvatī-Kalpa* app. 11, pp. 61 ff.

11. *Ibid.*, app. 31, pp. 131 ff.

prosperity. These four are also worshipped in the Cintāmani or Pārśva-cintāmani-yantra described by Dharmaghosa Sūri.¹²

Jayā, Ajitā, Aparājītā, Jambhā, Mohā and Vijayā are also invoked in the yantra according to the Vṛddhasampradāya on the Upasargaharastotra, verse 2,¹³ and also in the Cintāmani Cakra on the same verse.¹⁴

Jayā, Vijayā, Jayantā, Aparājītā and Anāhitā are famous in the Vardhamāna-Vidyā.¹⁵ Elsewhere the present writer has suggested that Anāhitā probably signifies some form of Anaitis or Anihātā.¹⁶ Jayā Vijayā and Ajitā are included in the list of mahādevīs in the famous *Rṣimandalastotra*.¹⁷

Vijayā and Jambhīnī are also referred to as Vidyās in the *Paumacariyam*.¹⁸

In the Digambara tradition, the *Bhairava-Padmāvatī-Kalpa* calls Jayā, Vijayā, Ajitā and Aparājītā as Dig-devīs (goddesses of quarters) while Jambhā, Mohā, Stambhā and Stambhīnī are said to be Vidy-devīs (goddesses of intermediate points).¹⁹ The text prescribes their worship for Vāśya-rites.

According to the *Pratiṣṭhāsāroddhāra* of Āśādhara, Jayā, Vijayā, Aparājītā, Jambhā, Mohā, Stambhā and Stambhīnī are to be worshipped in the bahurmandalapūjā.²⁰ They are invoked for obtaining Śānti (peace) and bliss.²¹ But the author does not give their symbols.

Nemīcandra in his *Pratiṣṭhātīlaka* calls them Sādhu-devīs.²² They are said to protect the Jaina Faith and give victory over rival faiths and enemies.

It will be seen that in both the Śvetāmbara and the Digambara traditions, the four goddesses are invoked for Śānti; Vijayā later on came to be worshipped as Śāntidevatā. The various texts on Sūrimantra and the Vardhamānavidyā further show that they were regarded as giving victory. But their special inclusion in the Vardhamānavidyā is significant. The Vidyā is used with certain changes as mantras by different types

12. *Mantrādhirāja-Cintāmani*, pp. 30 ff., 7 ff.

13. *Jaina Stotra-Sandoha*, Śrī Cintāmanīkalpa, pp. 6-7.

14. *Ibid.*, p. 9.

15. Two Vardhamānavidyā-kalpas of Śrī Śimhatīlakasūri, published in *Sūrimantra-kalpāsandoha*, pp. 1-22.
Shah, U. P., *Foreign Elements in Jaina Literature*, IIQ Sept. 1953.

17. *Mahāprabhāvatika-Narasmarana*, p. 516.

18. *Paumacariyam*, 7.141, 144.

19. *Bhairava-Padmāvatī-Kalpa*, p. 19, verses 1-4; Pp. pp. 12-13 verses 17-18.

20. *Pratiṣṭhā-Sāroddhāra*, pp. 79-81.

21. *Ibid.*, p. 81, verses 225-26.

22. *Pratiṣṭhātīlaka*, pp. 179-80, also cf. p. 215, verse 8.

of Jaina monks, especially the Upādhyāyas and Vācakas. We have no means to ascertain that the worship of these deities was introduced in Jainism by Vardhamāna Mahāvīra or his immediate successors. It is, however, quite reasonable to suppose that the Vardhamānavidyā and the Sūrimantra existed in the age of Vajrasvāmī in the first or second century A.D. and both the Jaina Tantric practices should probably date from (at least) a century or two before Christ. Their association with Śrī, Sarasvatī and Anaitis or Anāhita suggests that they may be ancient goddesses, and probably evolved from them.

With the growth of the later yakṣiṇīs and the popularity of Ambikā, Padmāvatī and Cakreśvarī, their worship seems to have receded into background and practically disappeared.

It is also certain, on account of their associations with the above mentioned goddesses, as also with Nandā and Bhadrā, that they are not exclusively Jaina, and their origins should be traced into some other deities commonly worshipped in ancient times, before the Christian era.

Eight Dik-Kumārīs, living on the Eastern Rucaka mountains coming to perform the birth ceremonies of a Jina, are called Nandā, Nandottarā, Anandā, Nandivarddhanā, Vijayā, Vijayantī, Jayantī and Aparājītā.²³ It should be remembered that the lists of fifty-six Dik-Kumārīs include names of such ancient goddesses as Ilā-devī, Pṛthivī, Ekanāsā (corruption of Ekānāśā (?), Bhadrā, Śrī, etc. It is, therefore, probable that Nandā, Bhadrā etc., and Jayā, Vijayā etc., shown as attendants of Śrī, the Adhiṣṭhātr-devī of the third pāṭha of the Sūrimantra, were ancient goddesses and that they were incorporated in Jainism at a very early date.

That the Jayā, Vijayā, Jayantī and Aparājītā are treated as door-keepers in the Śvetāmbara tradition is significant though only indirectly. Vijayā, Vijayantī, Jayantā and Aparājītā are four well known door-keepers of the Jagatī of the Jambudvīpa according to Jaina canon like the Jambudvīpaprājñapti.²⁴ Their female counterparts seem to have been evolved as door-keepers in a Samavasaraṇa. Male deities of those names were installed in a fortified town in centre, according to a well known passage from Kauṭilya's Arthaśāstra,²⁵ which fact shows that Vijaya, Vijayanta, Jayanta and Aparājita are old deities.

23. *Triṣaṣṭiśalākāpuruṣacarita*, I (GOS), p. 106. Lists of Dik-Kumārīs are available in Jaina Canonical Works, in the Vasūdevavahni, in the Aṅgavijjā, and in Śvetāmbara and Digāmbara works on Cosmography.

24. *Jambudvīpa-prajñapti*, sū. 7 ff., pp. 45 ff.

25. Banerji, J. N., *Development of Hindu Iconography*, pp. 94 ff.

A RARE SCULPTURE OF MALLINATH

DR. UMAKANT PREMANAND SHAH, M A , Ph D.

• The Provincial Museum, Lucknow preserves a unique Jaina sculpture (size 1'-4" x 1'-7½") of black stone. It is a headless statue (No J 885) of a Tirthaṅkara sitting in the *padmāsana*, *dhyāna mudrā*, (see plate attached) The central part of the seat probably contained a small representation of the cognizance of the Tirthaṅkara, but the *lāñchana* is now defaced.

The open palm of the right hand placed in *dhyāna mudrā* shows a lotus-mark but there is no *śrī-vatsa* mark on the chest. However, the developed breasts are so prominent that it is natural to regard this as a female figure. The nineteenth Tirthaṅkara Mallinātha was a princess according to Śvetāmbara Jaina traditions represented in the *Nāyādham-makahāo* and other texts like the *Trisastiśalākāpurusa-carita* of Hemacandra. The Digambara sect does not advocate belief in the liberation (*mukti* or *nirvāṇa*) of women. Hence, according to the Digambaras, Mallinātha was a Prince and not a Princess.

According to Śvetāmbara Jaina tradition, all other Tirthaṅkaras except Mallinātha were males. Hence we must identify this sculpture as representing the nineteenth Tirthaṅkara Mallinātha according to the Śvetāmbara traditions.

Almost all the other known sculptures of Mallinātha in Śvetāmbara temples represent the Jina without developed breasts and hence looking like a male. Thus this is a unique sculpture faithfully following the Śvetāmbara Jaina traditions.

The usual cognizance of Mallinātha is the water-jar. The central part of the seat of the Jina shows a very defaced figure of the water-jar (not clearly visible in the photograph). The identification of the Jina is unmistakable. The sculpture is assignable to early mediaeval period¹

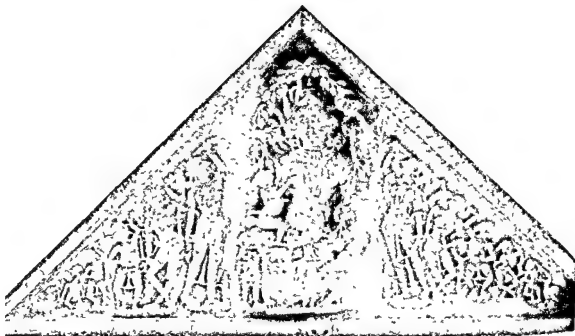
1 I am thankful to the Curator, Provincial Museum, Lucknow for a photograph of this sculpture

भगवान मल्लिनाथनी अग्रतिम शिल्पप्रतिमा

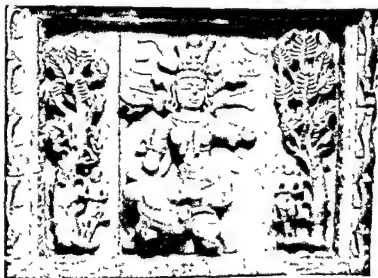
A unique sculpture of Mallināth in the Provincial Museum, Lucknow

लखनौ प्राविन्डियाल म्युसियमना सौजन्यधी]

अम्बिका देवी, विमल-वसहीमांना रंगमंडपनी एक छतरी कीतरणी, देलवाडा, (बारमी सदी)
Ambika Devi in ceiling corner of the Rangamanḍapa, Vimala-Vasahi, (Ābu), 12th Century

तलवीर : श्री० भार० भारद्वाज]

मिहिराद अम्बिका (१), लुण-वसहीमांना एक छतरी कीतरणी, देलवाडा, बारमी सदी
Ambikā (?) on Lion in the ceiling of Lūna-Vasahi, (Ābu), 13th Century

तलवीर : श्री० ज्ञान मरेता]

ĀCĀRYA HARIBHADRA'S COMPARATIVE STUDIES IN YOGA

DR. N. M. TATIA, M.A., D. LITT.

Ācārya Haribhadra is a Jaina author of the 8th Century A.D. He is said to have composed fourteen hundred works, some of which are still available. It can be said that he is one of those ancient authors who had unique mastery of all the branches of Indian philosophy and religion and at the same time were masters of clear and lucid style. A student of comparative philosophy is struck with wonder and surprise to find in his works a correct estimate and a fair criticism of the rival systems of thought and a critical search for the unity underlying them. In this paper I have made an attempt to summarize the contents of his works on *yoga* and show the comprehensiveness of his vision and the depth of his insight.

Haribhadra made a very valuable contribution to the comparative study of *yoga*. He composed a number of works on the subject. His *Yogabindu* and *Yogadṛṣṭisamuccaya* are very valuable works. The *Yogavimśikā* and the *Śoḍaśakas* also deserve notice. Upādhyāya Yaśovijaya revived the studies of Haribhadra. We shall therefore advert to his works as well for the sake of a better understanding of Haribhadra's works. We shall begin with the *Yogavimśikā* and the *Śoḍaśakas*, and then come to the *Yogabindu* and the *Yogadṛṣṭisamuccaya*. We shall refer, where necessary, to the other works of Haribhadra as well.

All spiritual and religious activities that lead towards final emancipation are considered by Haribhadra as *yoga*. But special importance should be attached, he says in his *Yogavimśikā*, to these five kinds of activities :

- (1) practice of proper posture (*sthāna*),
- (2) correct utterance of sound (*ūṇa*),
- (3) proper understanding of the meaning (*artha*),
- (4) concentration of the image (*ālambana*) of a *Tīrthaṅkara* in his full glory and perfection, and
- (5) concentration on his abstract attributes (*anālambana*).

Of these five, the first two constitute the external spiritual activity (*karmayoga*) and the rest the inward spiritual urge (*jñānayoga*).¹

1. YV, 1-2; SP, XIII.4; for *sālambana* and *nirālambana yoga* see SP, XIV.1.

These activities can be properly practised only by those individuals who have attained to the fifth or a still higher stage of spiritual development (*gunasthāna*).² One reaches the consummation of these activities in the following order. At the outset one develops an interest in these activities, and comes to have a will (*icchā*) for practising them. Then he takes an active part in them, and begins actual practice (*prayṛtti*). Gradually he becomes steadfast in them and achieves stability (*sthairya*). Finally he gains mastery (*siddhi*) over the activities.³ Each of the five activities is mastered in this order. First of all one is to master the posture (*sthāna*), then correct utterance (*ūrṇa*), then the meaning (*artha*). After that one should practise concentration upon an image (*ālambana*), and finally one should attempt at mastery over the concentration upon the abstract attributes of an emancipated soul. This is a full course of yogic practice. One may practise these spiritual activities either out of fancy (*prīti*), or reverence (*bhakti*), or as an obligatory duty prescribed by scriptures (*āgama* or *vacana*), or without any consideration (*asaṅga*).⁴ When a spiritual activity is done out of fancy or reverence it leads to worldly and other worldly prosperity (*abhyudaya*). And when it is done as a duty or without any consideration whatsoever it leads to final emancipation.⁵ Of the five-fold activities mentioned above, the last two, viz., concentration of the mind upon the image of a *tīrthāṅkara*, or upon the abstract attributes of him are the most important. We shall therefore deal with them in some detail.

When one has practised posture (*sthāna*), correct utterance (*ūrṇa*), and the correct understanding of the meaning, one is qualified for concentration (*dhyāna*). The beginner is to practise concentration on an image of a *tīrthāṅkara* in his full glory and splendour. When one has perfected this practice and has achieved steadfastness, one begins the practice of concentration on the abstract attributes of a *tīrthāṅkara*. This concentration is known as *anālambana* inasmuch as its object is not a concrete entity perceptible by a sense-organ.⁶ The soul at this stage concentrates upon the abstract attributes which are not the objects of sensuous perception. By

2. Vide author's *Studies in Jaina Philosophy*, pp. 268-80 for the conception of fourteen *gunasthānas*.

3. YV, 4.

4. YV, 18, SP, XI.

5. SP, X 9.

6. The word *anālambana* does not mean 'devoid of any *ālambana* (object)' but only 'devoid of a concrete *ālambana*'. The prefix *a(n)* here means 'abstract' or 'subtle' (*sūkṣma*). Cf. *sūkṣma* 'indriyavijayaivād anālambano nāma yogah—Yasovijaya's *Tīkā* on YV, 19, also cf. SP, XIV 1.

this time the soul has reached the seventh stage of spiritual development (*guṇasthāna*). The concentration is, however, only in its primary stage even in the seventh *guṇasthāna*. The soul develops an irresistible urge for the realization of the transcendental self and reaches the eighth stage of spiritual development on the ladder of annihilation (*kṣapakaśreṇi*).⁷ The concentration becomes more steadfast at this stage. The soul has now achieved full detachment from the world, and earnestly proceeds onward to the realization of the truth. It now does not rest until it has reached the consummation. The soul is then in the ninth *guṇasthāna* and is pressing forward to the twelfth on the ladder of annihilation. It has now revealed its full capacity (*sāmarthyayoga*)⁸ for spiritual development and is bound to reach the twelfth stage and attain the knowledge of the transcendental self. In this state the soul attains concentration on the abstract attributes. Of course, it has not realized those attributes. But it has an ardent spiritual urge for the realization of them. This is *anālabhana yoga*.⁹ The soul is detached from the world and is on the verge of realizing the self. It has not yet realized the self, but is only striving for it. And so it is not concentrated on any object whatsoever at this stage. This is the reason why the concentration is without any object.¹⁰ The soul is here compared with an archer, the ladder of annihilation with the bow, the realization of the self with the target and the concentration with the arrow. The *anālabhana yoga* lasts until the arrow is shot. The arrow is sure to pierce the target. The soul immediately attains realization of the self as the consummation of the concentration.¹¹ The soul, as we have stated, concentrates upon the abstract formless (*arūpin*) attributes of the transcendental self in the *anālabhana dhyāna*. The distinction therefore between the *sālabhana* and the *anālabhana yoga* is this that in the former one concentrates upon an object having form (*rūpin*) while in the latter on a formless object

7. For the conception of *kṣapakaśreṇi*, see author's *Studies in Jaina Philosophy*, p. 275.

8. It is a technical term for the meaning whereof *vide infra*, p. 137.

9. Cf. *sāmarthyayogato yā tatra didṛkṣe 'ty asaṅgaśaktyā dhyā*
sā 'nālabhana-yogaḥ proktaḥ taddarśanam yāvat.—*ŚP*, XV.8.

10. Cf. *tatrāpratiṣṭhito 'yaṁ yataḥ pravṛttaḥ ca tattvatas tatra*

.....*tenā 'nālabhano gītaḥ.*—*ŚP*, XV.9.

11. Cf. *drāḡ asmāt taddarśanam iṣupāta-jñāta-mātrato jñeyam*
etac ca kevalam taj jñānam yat tat param jyotiḥ.—*ŚP*, XV. 10.

(arūpin).¹² Yaśovijaya, following Hariḥbhadrā, says that this *anāmbana* yoga resembles the *samprajñāta samādhi* of another (that is, Patañjali's) system.¹³ The consummation of this *anāmbana* concentration is omniscience which, according to Yaśovijaya, resembles the state of *asamprajñāta samādhi* of Patañjali's system. There is no activity of the mind and the sense-organs when omniscience is achieved, and so there is annihilation of all the transformations of the mind (*asāsvarttinirodha*). And so it is not improper to compare the state of omniscience with the *asamprajñāta samādhi* of the Sāṅkhya-Yoga.¹⁴ There is, however, another higher stage of this *samādhi*. The soul attains that stage in the fourteen *gunasthāna*¹⁵ where, all activities, gross and subtle, are totally stopped. The soul is now devoid of all vibrations caused by its association with matter. It has now annihilated all the residual *karmans* and immediately attains final emancipation. This stage of concentration, says Yaśovijaya, resembles the *dharmamegha* of Patañjali's system, to *amṛtātman* of yet another system, to *bhavaśatru* of a third system, to *śivodaya* of yet another, to *satvānanda* of yet others, and to *para* of a still another school.¹⁶

The above study is mainly based on the *Yogavimśakā*. Now we come to the *Sodāśakas*. There are some primary defects of the mind which are to be removed before practising the yogic processes. The minds of the uninitiated (*prthagjanacitta*) are vitiated by these defects. Hariḥbhadrā enumerates them as eight viz. inertia (*kheḍa*), anxiety (*udvega*), unsteadiness (*kṣepa*), distraction (*utthāna*), lapse of memory (*bhrānti*), attraction for something else (*anyamud*), mental disturbance (*ruḥ*), and attachment (*āśaṅga*).¹⁷ The mind of a yogin should always be free from these defects. It should be calm and quiet (*śānta*), noble and great (*udātta*). It should be free from all impurities and intent on the well-being of others (*parārthanivṛta*).¹⁸ Such minds are capable of concentration of the highest

12. Cf. *rupi-dravyaviṣayaṁ dhyanaṁ sālambanam arūpaviṣayam ca nirālambanam* it—Yaśovijaya's *Tīkā* on YV, 19.

13. *esa eva samprajñātaḥ samādhiḥ tīrthāntariyair gīyate*—*Ibid* YV, 20.

14. Cf. *kevalajñāne śeṣavṛttiyādi-nirodhāl labdhātma-svabhāvasya mānasa-vijñānavaikalyad asamprajñātaśivasiddhiḥ*—*Ibid*.

15. *ayam cā 'samprajñāta-samādhiḥ dvividhā—sayogikevalibhāvi ayogikevalibhāvi ca. ādyaṁ manovṛttinām vikalpajñānarūpānam atyantocchedāt sampadyate, antyaś ca pariśoṇandarūpānam*—*Ibid*.

16. *ayam ca dharmamegha itī Patañjalair gīyate, amṛtātme 'tyanyaiḥ, bhavaśatruḥ ityaparaḥ, śivodaya ityanysaiḥ, satvānanda ityekaḥ, parāś ce 'tysparaḥ*—*Ibid*. See YB, 422.

17. *ŚP*, XIV 2-3

18. *ŚP*, XIV 1-2

order, and are known as *pravṛttacakra*¹⁹ (engaged in yogic practices day and night). Gradually by practising the concentration of mind the soul realizes itself. This self-realization is known as 'supreme bliss' (*paramā-nanda*) and freedom from nescience in the Vedānta; it is known as freedom from the specific qualities (in the *Nyāya-Vaiśeṣika* system); it is the extinguished lamp (*vidhmātadipa*) of the Buddhists; it is extinction of animality (*paśutvavigama*), end of suffering (*duḥkhānta*), and detachment from the elements (*bhūtavigama*).²⁰ Haribhadra thus tries to show the unanimity of the conceptions of final self-realization of all the systems of thought. He then asks the enquirers to keep their minds open and investigate the truth with perfect detachment and freedom from prejudices. For this purpose he enumerates eight virtues which are necessary for the pursuit of truth. They are : freedom from prejudice (*adveṣa*), inquisitiveness (*jijñāsā*), love for listening (*śuśrūṣā*), attentive hearing (*śravaṇa*), comprehension (*bodha*), critical evaluation (*mīmāṃsā*), clear conviction (*pariśuddhā pratipatti*), and earnest practice (*pravṛtti*) for self-realization.²¹

Now we come to the *Yogabindu*. The object and purpose of *yoga* is the realization of truth. And as there is no controversy about this object and purpose of *yoga* there should be none regarding the nature of *yoga* as well.²² The worldly existence is a fact accepted by all. And freedom from it is the summum bonum of every spiritual system. The problem before us is only the means to that end. Haribhadra says that the same principle is expressed by different terms in different systems. Thus the selfsame principle of consciousness is known as *puruṣa* in the Vedānta as well as the Jaina system, as *kṣetravīt* in the Sāṅkhya system, as *jñāna* in the Buddhist school. Similarly the fundamental ground of worldly existence is known as *avidyā* in the Vedānta and the Buddhist system, *prakṛti* in the Sāṅkhya school, and *karman* in the Jaina system. Moreover, the relation between matter and spirit is known as *bhīrānti* in the Vedānta and the Buddhist system, *pravṛtti* in the Sāṅkhya school, and *bandha* in the Jaina system.²³ There is thus fundamental unity among all the

19. For the technical meaning of the term see YDS, 210.

20. SP, XVI, 1-4.

21. SP, XVI, 14.

22. Cf. *mokṣahetur yato yogo bhidyate na talaḥ kvacit
sādhyaḥ tathābhāve tū 'ktibhedo na kāraṇam.*—YBi, 3.

23. YBi, 17-18 with Svopajñavṛtti.

apparently conflicting systems of thought. There ought to be no real controversy among them about the fundamental things. Truth is truth. It is our different ways of looking at it that are responsible for the building up of different systems. Haribhadra does not favour cheap and superfluous compromise, but only tries to show the fundamental unity of all thought. Every earnest student of philosophy has his own way of looking at the truth. And the result is the origination of different systems. Haribhadra asks us to see unity in difference. For a spiritual aspirant it is necessary to avoid conflict and strive for a comprehensive understanding. About the course of self-realization there is absolutely no controversy among the otherwise mutually conflicting systems. Haribhadra lays down these five steps as a complete course of yoga: *adhyātma* or contemplation of truth accompanied by moral conduct, *bhāvanā* or repeated practice in the contemplation accompanied by the steadfastness of the mind, *dhyāna* or concentration of the mind, *samātā* or equanimity, and *vyttisamkṣaya* or the annihilation of all the influences of *karma*.²⁴ But one is not capable of this yoga until and unless one has worked out the requisite purification of the self. The soul naturally moves towards emancipation. It is because of this inherent capacity that the soul comes face to face with the Gordian knot (*granthī*)²⁵ of passions and cuts it asunder. The worldly existence of a soul falls into two periods viz. dark (*kṛṣṇa*), and white (*śukla*). The soul in the period preceding the cutting of the knot is known as belonging to the dark period (*kṛṣṇapāṭṭika*), and it is known as belonging to the white period (*śuklapāṭṭika*), when it has cut asunder the knot. The length of the white period is very small in comparison with the length of the dark period.²⁶ Only a soul belonging to the white period and following the moral conduct is capable of the first stage called *adhyātma*.²⁷ From the viewpoint of the stages of spiritual development, only the souls in the fifth or some higher stage are capable of it. But the problem is why should a soul cross into the white period at all? Or, why should not all the souls do so? Haribhadra says that it is all due to the inherent nature of things.²⁸ He also refers to

24. YB, 31.

25. For the conception of *granthī*, vide author's *Studies in Jaina Philosophy*, p. 270.

26. The length of the white period is only less than even one *pudgalapardvarta* while the length of the dark period covers an infinite number of such *pudgalapardvartas*. A *pudgalapardvarta* is the time required by a soul to absorb as *karma* at least once all the atoms of the universe and release them after they have come to fruition.

27. YB, 72.

28. Cf. YB, 77.

the view of an exponent of the Sāṅkhya system, named Gopendra, who holds that the *puruṣa*, the principle of consciousness, does not even enquire about the path of realization unless and until the *prakṛti* has turned her face from him.²⁹ It is the nature of the spirit to get disentangled from matter. But this disentanglement is possible only when its conditions are fulfilled. However pious and virtuous and spiritually advanced one may appear to be, one is not capable of *yoga* unless one has cut the knot and attained the requisite purification of the soul. After such state has been achieved the soul is fit for the preliminary preparation (*pūrvasevā*) for *yoga*. This preliminary preparation consists in the worship of the preceptor and the gods, good conduct, austerity, and absence of hatred for the final emancipation.³⁰ The soul now attains right attitude and becomes a *bodhisattva*.³¹ All the characteristics of a *bodhisattva* are present in such soul. Thus the soul henceforth does no more fall to the depth where-in heretofore it had been. A *bodhisattva* does not commit an evil act from the depth of his heart, but if he does so at all he does only physically. There is no more spiritual degeneration.³² The soul which has cut the knot fulfils this characteristic. It now takes interest exclusively in the well-being of others, acquires wisdom, treads upon the right path, becomes noble, and appreciates merits.³³ It has now attained enlightenment (*bodhi*). But if the conception of a *bodhisattva* is narrowed down and made to include only those rare souls who are destined to redeem the world from sin and suffering, Haribhadra says that the Jaina conception of a *tīrthaṅkara* fulfils that ideal.³⁴ There are some souls who are naturally inclined towards universal well-being and are destined to be *tīrthaṅkaras* (founders of religion). Such souls are *bodhisattvas* in the true sense of the term.

In this connection, Haribhadra distinguishes three categories of souls destined to be emancipated. The first category comprises such souls who, as soon as they experience the first dawn of enlightenment on the annihilation of the knot, make determination to redeem the world of its suffering by means of the enlightenment and work strenuously in accordance with

29. *Ibid.*, 100-101.

30. *pūrvasevā tu tantraññair gurudevāpījanam
sadācāras tapo muktyadveṣaś ce ha prakīrtitāḥ*—YBi, 109.

31. YBi, 270.

32. *Cf. Ibid.*, 271.

33. *Cf. Ibid.*, 272.

34. *Ibid.*, 274.

the determination. These souls are destined to become *tirthaṅkaras*.³⁵ The second category comprises those souls who are intent upon the well-being of only a limited circle of relatives by means of the enlightenment. These souls become *ganadhāras* (literally the possessors of the *gana* 'group' of virtues of transcendent intuition, knowledge, and the like), that is, the chief disciples of the *tirthaṅkaras*.³⁶ The third category comprises those souls who strive for the well-being of themselves with little care for others. These souls are destined to become ordinary *kevalins* (*mundakevalin*).³⁷

Let us revert to the topic of preliminary preparation for *yoga*. After such preparation the soul becomes fit for the first stage of *yoga* called *adhyātma*. The soul now observes the five vows and meditates upon the truth. It now cultivates universal friendship, appreciates merits of others, develops sympathy for the suffering, and remains indifferent to the wicked. By these practices the soul overcomes the *karmans*, reveals its spiritual energy, improves its power of self-concentration, and becomes wise.³⁸ It then becomes fit for the second stage called *bhāvanā*. This stage is the consummation of the first. The soul now maintains steady progress. Its power of concentration increases. It now desists from bad habits and develops good ones.³⁹ The third stage is *dhyāna*.⁴⁰ Then we come to the fourth stage of equanimity (*śamatā*). Here the soul makes correct estimate of the nature and value of things, and consequently loses attachment for them. The soul is now disillusioned and does not attach any importance to the supernormal powers that it might have acquired by means of the *yoga*.⁴¹ Then it reaches the fifth stage called annihilation of the residual *karmans* (*vyttisamksaya*). It now gradually destroys the accumulated *karmans* once for ever. On the annihilation of the obscuring *karmans*, the soul attains omniscience. Then in due time it attains final emancipation.⁴² This is in brief the plan of the *Yogabindu*.⁴³

Next we come to Haribhadra's famous work *Yogadṛṣṭisamuccaya*. The

35. *Ibid.*, 284-8.

36. *Ibid.*, 289.

37. *Ibid.*, 290.

38. *Ibid.*, 358-9.

39. *Ibid.*, 360-1.

40. For the conception of *dhyāna*, vide author's *Studies in Jaina Philosophy*, pp. 281-93.

41. *Ibid.*, 364-5.

42. *Ibid.*, 366-7.

43. Upādhyāya Yāsoṃjaya has followed this plan in his *Dvātrīṃśikā* No. 12 to 18 as contained in the *Dvātrīṃśad-dvātrīṃśikā* published by Shri Jaina-Dharma Prasāraka Sabhā, Bhāvanagar.

author here distinguishes eight stages of yogic development. The work records quite a novel plan of classification of yogic stages. The most important feature of spiritual development is acquisition of *samyagdṛṣṭi* (love of truth). The soul undergoes gradual purification and along with the purification its *dṛṣṭi* (love of truth) becomes progressively steady and reaches consummation in the realization of the truth. This gradual development of the *dṛṣṭi* has been classified into eight stages, viz., *mitrā*, *tārā*, *balā*, *dīprā*, *sthirā*, *kāntā*, *prabhā*, and *parā*. Before coming to the description of these *dṛṣṭis* we shall refer in brief to the threefold *yoga* with the description of which the *Yogadṛṣṭisamuccaya* opens.

A qualified yogic practitioner passes through a number of stages before he reaches the consummation of the practice. Sometimes even in spite of his knowledge and will he falters in his practice on account of spiritual inertia (*pramāda*). The faltering practice is called *icchāyoga*.⁴⁴ The practice of one who has revealed spiritual energy and does never falter in his yogic practices, strictly follows the scriptural injunctions, and has developed penetrating insight, is called *śāstrayoga*.⁴⁵ The practice of one who has fully mastered the scriptural injunctions and has developed the power to transcend them is called *sāmarthyayoga*.⁴⁶ This latter *yoga*, again, is of two kinds viz. (1) that which is accompanied by the dissociation of all the acquired virtues (*dharmasamnyāsa*), and (2) that which effects the stoppage of all activity (*yoga-samnyāsa*).⁴⁷ The first kind occurs at the time when the soul undergoes the process of *apūrva-karaṇa*⁴⁸ for the second time in the ninth stage of spiritual development while the second occurs in the last stage of spiritual development immediately after which the soul attains final emancipation.⁴⁹ These, viz., *icchāyoga*, *śāstrayoga*, and *sāmarthyayoga*, are the three broad divisions of all the possible stages of *yoga*. The eight *dṛṣṭis* which we shall now describe are only the elaboration of these three.⁵⁰

Dṛṣṭi means attitude towards truth. This attitude is wrong and perverse so long as the soul has not cut the knot and attained purification. The

44. YDS, 3.

45. Ibid., 4.

46. Ibid., 5.

47. Ibid., 9.

48. For the conception of *apūrvakaraṇa* see author's *Studies in Jaina Philosophy*, pp. 271-2.

49. Ibid., 10.

50. Ibid., 12.

perverse attitude is known as *darśanamoha* or *mithyātva* or *avidyā*. The attitude of the soul which has not cut the knot is known as *oghadṛṣṭi* (literally commonplace attitude). The opposite of this is *yogadrṣṭi* or the attitude of the spiritually advanced soul. It is also known as *saddṛṣṭi*, that is, right attitude. The *oghadṛṣṭi* is held to be responsible for the origination of the mutually conflicting systems of thought.⁵¹ The eight *drṣṭis* that we have enumerated above are *yogadrṣṭis* and not *oghadṛṣṭis*. Of course, of these eight the first four belong to those who have not cut the Gordian knot of passions. But even then they are not *oghadṛṣṭis* in view of the fact that they are destined to lead to the *yogadrṣṭi*. It is only those souls who are destined to cut the knot and attain final emancipation that are capable of these *drṣṭis*. The eight *drṣṭis* have respectively been compared to the sparks of straw-fire (*tṛnāgni*), cowdung fire, wood fire, the light of a lamp, the lustre of a gem, the light of a star, the light of the sun, and the light of the moon.⁵² The first four *drṣṭis* are unsteady and fallible. The last four are steady and infallible.⁵³ The eight *drṣṭis* respectively correspond to the eight famous stages of yoga, viz., vows (*yama*), self-control (*niyama*), posture (*āsana*), regulation of breath (*prāṇāyāma*), withdrawal of the senses (*pratyāhāra*), fixing of the mind (*dhāraṇā*), concentration (*dhyāna*), and *samādhi* (ecstasy) found in the system of Patañjali. They are respectively free from inertia (*kheda*), anxiety (*udvega*), unsteadiness (*kṣepa*), distraction (*utthāna*), lapse of memory (*bhrānti*), attraction for something else (*anyamud*), mental disturbance (*ruk*), and attachment (*āsaṅga*). They are respectively accompanied with freedom from prejudice (*adveṣa*), inquisitiveness (*gijñāsā*), love for listening (*śuśrūṣā*), attentive hearing (*śravaṇa*), comprehension (*bodha*), critical evaluation (*mīmāṃsā*), clear conviction (*pariśuddhā pratipatti*), and earnest practice (*pravṛtti*).⁵⁴ This is about the general features of the *drṣṭis*. Now let us state in brief the specific characteristics of them one by one.

In the first *drṣṭi* called *mutrā* the soul achieves very faint and indistinct enlightenment. It here accumulates the seeds of yoga (*yogabīja*) which eventually fructify into emancipation.⁵⁵ The soul is now attracted towards

51. *Ibid.*, 14 with Svopajñāvṛtti etannibandhano 'yam darśanabheda it, yogacāryāḥ.

52. *Ibid.*, 15.

53. *Ibid.*, 19.

54. *Ibid.*, 16 with Svopajñāvṛtti. Haribhadra here refers to the consensus of opinions of a number of authors regarding the stages of yoga.

55. *Ibid.*, 22.

the founders of religion and worships them with reverence. It now earnestly and sincerely does the service of his preceptors and other sincere ascetics. The soul now develops fear for worldly existence. It now performs great and noble deeds. It develops sympathy for the suffering multitude. The soul is now free from the envy of the meritorious. It now gets good opportunities for spiritual development. The soul is now just in front of the knot (*granthi*) and is undergoing the process of *yathā-pravṛttakaraṇa*.⁵⁶

Now we come to the second *dṛṣṭi* known as *tārā*. The enlightenment becomes a bit distinct here, and the soul is capable of some sort of self-restraint as well. It now attains some sort of steadiness in spiritual activity, and becomes inquisitive about truth. It now develops steady love for the discussions in *yoga* and has respect for the *yogins*. The soul is now not so much desperate and does not indulge in evil activities so frequently. It now aspires for spiritual progress and is conscious of its shortcomings. The soul is now earnestly anxious to get rid of the worldly existence.⁵⁷

Next we come to the *dṛṣṭi* called *balā*. Here the enlightenment becomes more distinct. There is now strong desire for hearing the truth. The evil desire automatically disappears at this stage and the soul gains control over posture.⁵⁸

In the fourth *dṛṣṭi* called *dīprā* one gets control over breath and is free from the lapse of *yoga*. One has now heard about the truth but has not developed the power of understanding its subtlety. The individual at this stage regards his religion dearer than his life and is always ready to give up his life in order to save his religion.⁵⁹

Real spiritual progress however has not set in as yet. The truth has not dawned as yet. The soul is only trying to capture the image of the truth instead of the truth itself. The truth has not yet been realized. The above four *dṛṣṭis* thus are not attended with the knowledge of the truth (*avedyasamvedyapada*).⁶⁰ It is only the next four *dṛṣṭis* that are 'attended with the knowledge of the truth' (*vedyasamvedyapada*). The *avedyasam-*

56. Ibid., 22-40. For the conception of *yathāpravṛttakaraṇa*, see author's *Studies in Jaina Philosophy*, pp. 269-271.

57. Ibid., 41-48.

58. Ibid., 49-50.

59. Ibid., 57-8.

60. Ibid., 67.

redyapada is to be transcended by means of the companionship of the virtuous and the study of the scriptures.⁶¹ One makes various conjectures about truth until one sees it face to face. This leads to a number of speculative systems based on fallacious logic (*kutarka*).⁶² Haribhadra, in conformity with our ancient tradition asks us to realize the truth by means of all these three organs, viz, the scripture, the logical argument, and the practice of *yoga*. One must utilize the store of knowledge inherited from one's ancestors, one's own logical understanding, and the vision gained by spiritual discipline and culture for the ascertainment of truth.⁶³ The truth is one. It cannot be many. There is only the difference of terminology.⁶⁴ The state of final realization is known as *sadāsiva* in one system, as *para-brahman* in another, as *siddhātman* in the third, and as *tathatā* in yet another system.⁶⁵ There can be no controversy when the truth has been realized.⁶⁶ If it is a fact that those who have revealed the truth have realized it, then there is no reason why there should be controversy among them. The various revelations therefore are to be understood in their relevant contexts. They can in no way be considered as false assertions. The enlightened souls have revealed the truth in accordance with the needs of the spiritual aspirants.⁶⁷ The selfsame revelation appears as different to different persons.⁶⁸ It is necessary to understand a revelation in its proper context. One should cultivate faith in spiritual revelations. This is most necessary for spiritual progress. This faith is wanting in all the four *drstis* described above. It is only when the soul has properly cultivated this faith that it cuts the knot (*granthi*) and comes to possess the fifth *drsti* known as *sthirā*.

The soul has now cut the knot. The enlightenment has now dawned. It is now infallible (*nitya*). The soul is now capable of subtle thinking and sinless conduct. It now looks upon the worldly things as the toys made of sand. The world now appears to be a worthless show.⁶⁹

Next we come to the sixth *drsti* known as *kāntā*. Here the individual

61 *Ibid.*, 85.

62 *Cf Ibid.*, 90-8

63 *Ibid.*, 101

64 *Ibid.*, 127.

65 *Ibid.*, 128

66 *Ibid.*, 130.

67 *Ibid.*, 132-3.

68 *Ibid.*, 134.

69 *Ibid.*, 152-4

develops personality and attracts others. He is now engrossed in spiritual contemplation and has his mind firmly concentrated on the virtues. The world now loses all attraction for him.⁷⁰

The seventh *dr̥ṣṭi* is known as *prabhā*. The soul has now developed the capacity for self-concentration and is free from all mental disturbances. It has now achieved peace of mind (*śama*). The soul has now fully developed the power of discrimination.⁷¹ It now practises spiritual discipline without any ulterior motive (*asaṅgānuṣṭhāna*). It is now in the seventh stage of spiritual development and is preparing to rise up to the eighth stage on the ladder of annihilation. The soul is now marching on the great path (*mahāpathaprayāṇa*) which leads to the place from which one does never return (*anāgāmipadāvaḥa*). Haribhadra remarks that this *dr̥ṣṭi* is known as *praśāntavāhitā* in the Sāṅkhya system, as *visabhāga-parikṣaya* in the Buddhist school, as *śivavartman* in the Śaiva system, and as *dhruvādhvan* according to the Mahāvratikas.⁷²

We now come to the eighth *dr̥ṣṭi* called *parā*. The soul is now completely free from all attachment to the world. It now achieves ecstasy (*samādhi*), the consummation of *dhyāna*. The activities of the soul in this stage are free from all transgressions of the vows, and as such are pure and perfect. The soul now dissociates itself from all the acquired virtues and has its purpose fulfilled.⁷³ This occurs in the ninth stage of spiritual development. The soul then gradually attains omniscience on the annihilation of all the obscuring karmans. Now the final emancipation is attained by means of the last *yoga* known as *ayoga*.⁷⁴

Haribhadra distinguishes four types of *yogins*, viz., *gotrayogin*, *kula-yogin*, *pravṛttacakrayogin*, and *niṣpannayogin*. The *yogins* of the fourth type have already achieved their objective and so do not need any instruction in *yoga*. It is only the *yogins* of the second and the third type that need instruction.⁷⁵

70. *Ibid.*, 160-2.

71. *Ibid.*, 168-9.

72. *Ibid.*, 173-4.

73. *Ibid.*, 179.

74. *Ibid.*, 184.

75. *Ibid.*, 206-7 with *Svopajñavṛtti*. About the definitions of these types see *ibid.*, 208-210.

ABBREVIATIONS

- ŚP = *Śoḍaśaka-prakaraṇa* of Haribhadra with Yaśobhadra's *Ṭikā*.
 Jamnagar (v. s. 1992).
 YBi = *Yoga-bindu* of Haribhadra, *Jaina Grantha Prakāśaka* Sabbā
 Series No. 25. Ahmedabad, 1940.
 YDS = *Yoga-drṣṭi-samuccaya* (ed. Prof. L. Suali, Ahmedabad).
 YV = *Yoga-vimśikā* of Haribhadra with Yaśovijaya's *Vyākhyā*.
 Agra, 1922.

<p>॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥</p>	<p>॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥</p>
--	--

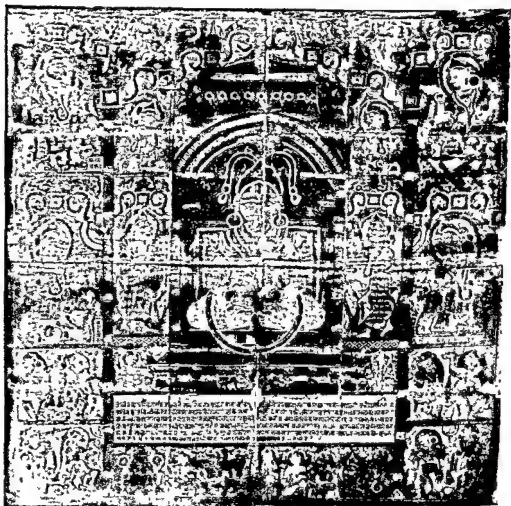
<p>॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥</p>	<p>॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥</p>
--	--

श्रीउदयप्रभसूक्त धर्माभ्युदय महाकाव्यनी प्रतिमांनुं गुजरेश्वर महामात्य वस्तुपालना हस्ताक्षरवाळुं पानुं-आ प्रति
 खंभातना श्रीशान्तिनाथ ज्ञानभंडारमां छे.
 A page of Dharmābhyudaya Mahākāvya written by Vastupāla

<p>॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥</p>	<p>॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥</p>	<p>॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥</p>
--	--	--

संवत् १२९४मां लखाणुल एक ताडपत्रीय प्रतमां मळेलेली श्री हेमचंद्राचार्यजी तथा गुजरेश्वर कुमारपालनी चित्राकृतिओ
 Figures of Ācārya Hemacandra and Kumarpāla on Palm-leaf manuscript of V. S. 1294

मुनिश्री गुणविजयजीना संग्रहमांथी]

१५वीं सदी का पटल पर चित्रित वर्धमान-विद्यापट
Vardhamāna-Vidyā-Paṭa on cloth 15th Century

समय : डॉ० यमशान्त प्र० शर्मा

[श्री अमृतलाल पंडितना मन्त्रमार्थी]

सत्त्वाः सात्वतः प्रविष्टः सत्त्वाः पुनः त्रिभिः दिनैः सात्वतः पाचयन् सात्विकाः ८८१२०॥ उवाच केदित्वा ८८३ पाचयन्
 नृपः ८८४ नः पुनः मिथ्या रसाः ८८५ आनिरताः पुनः सप्तमः कृष्णः सात्विकाः ८८६ सात्विकाः ८८७ सात्विकाः ८८८ सात्विकाः ८८९ सात्विकाः ८९०
 सात्विकाः ८९१ सात्विकाः ८९२ सात्विकाः ८९३ सात्विकाः ८९४ सात्विकाः ८९५ सात्विकाः ८९६ सात्विकाः ८९७ सात्विकाः ८९८ सात्विकाः ८९९ सात्विकाः ९००
 सात्विकाः ९०१ सात्विकाः ९०२ सात्विकाः ९०३ सात्विकाः ९०४ सात्विकाः ९०५ सात्विकाः ९०६ सात्विकाः ९०७ सात्विकाः ९०८ सात्विकाः ९०९ सात्विकाः ९१०
 सात्विकाः ९११ सात्विकाः ९१२ सात्विकाः ९१३ सात्विकाः ९१४ सात्विकाः ९१५ सात्विकाः ९१६ सात्विकाः ९१७ सात्विकाः ९१८ सात्विकाः ९१९ सात्विकाः ९२०
 सात्विकाः ९२१ सात्विकाः ९२२ सात्विकाः ९२३ सात्विकाः ९२४ सात्विकाः ९२५ सात्विकाः ९२६ सात्विकाः ९२७ सात्विकाः ९२८ सात्विकाः ९२९ सात्विकाः ९३०
 सात्विकाः ९३१ सात्विकाः ९३२ सात्विकाः ९३३ सात्विकाः ९३४ सात्विकाः ९३५ सात्विकाः ९३६ सात्विकाः ९३७ सात्विकाः ९३८ सात्विकाः ९३९ सात्विकाः ९४०
 सात्विकाः ९४१ सात्विकाः ९४२ सात्विकाः ९४३ सात्विकाः ९४४ सात्विकाः ९४५ सात्विकाः ९४६ सात्विकाः ९४७ सात्विकाः ९४८ सात्विकाः ९४९ सात्विकाः ९५०
 सात्विकाः ९५१ सात्विकाः ९५२ सात्विकाः ९५३ सात्विकाः ९५४ सात्विकाः ९५५ सात्विकाः ९५६ सात्विकाः ९५७ सात्विकाः ९५८ सात्विकाः ९५९ सात्विकाः ९६०
 सात्विकाः ९६१ सात्विकाः ९६२ सात्विकाः ९६३ सात्विकाः ९६४ सात्विकाः ९६५ सात्विकाः ९६६ सात्विकाः ९६७ सात्विकाः ९६८ सात्विकाः ९६९ सात्विकाः ९७०
 सात्विकाः ९७१ सात्विकाः ९७२ सात्विकाः ९७३ सात्विकाः ९७४ सात्विकाः ९७५ सात्विकाः ९७६ सात्विकाः ९७७ सात्विकाः ९७८ सात्विकाः ९७९ सात्विकाः ९८०
 सात्विकाः ९८१ सात्विकाः ९८२ सात्विकाः ९८३ सात्विकाः ९८४ सात्विकाः ९८५ सात्विकाः ९८६ सात्विकाः ९८७ सात्विकाः ९८८ सात्विकाः ९८९ सात्विकाः ९९०
 सात्विकाः ९९१ सात्विकाः ९९२ सात्विकाः ९९३ सात्विकाः ९९४ सात्विकाः ९९५ सात्विकाः ९९६ सात्विकाः ९९७ सात्विकाः ९९८ सात्विकाः ९९९ सात्विकाः १०००

श्री विनयविजयोपाध्यायना हस्ताक्षर, लोकप्रकाश ग्रंथनी प्रथम नकलमांथी
 Handwriting of Sri Vinayavijayopādhyāya—First copy of Lokprakash

मृत्सिमाय श्री विनयजीनेमिप्रीक्षरजी महाराजना शतभटारमांथी]

लाख उपर दोरेलु सोनेरी चित्र
 A picture drawn in gold on sealing wax

मृत्सिमाय पुण्यविजयजीना संग्रहमांथी]

३७
 ३८
 ३९
 ४०
 ४१
 ४२
 ४३
 ४४
 ४५
 ४६
 ४७
 ४८
 ४९
 ५०
 ५१
 ५२
 ५३
 ५४
 ५५
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

१०१
 १०२
 १०३
 १०४
 १०५
 १०६
 १०७
 १०८
 १०९
 ११०
 १११
 ११२
 ११३
 ११४
 ११५
 ११६
 ११७
 ११८
 ११९
 १२०
 १२१
 १२२
 १२३
 १२४
 १२५
 १२६
 १२७
 १२८
 १२९
 १३०
 १३१
 १३२
 १३३
 १३४
 १३५
 १३६
 १३७
 १३८
 १३९
 १४०
 १४१
 १४२
 १४३
 १४४
 १४५
 १४६
 १४७
 १४८
 १४९
 १५०
 १५१
 १५२
 १५३
 १५४
 १५५
 १५६
 १५७
 १५८
 १५९
 १६०
 १६१
 १६२
 १६३
 १६४
 १६५
 १६६
 १६७
 १६८
 १६९
 १७०
 १७१
 १७२
 १७३
 १७४
 १७५
 १७६
 १७७
 १७८
 १७९
 १८०
 १८१
 १८२
 १८३
 १८४
 १८५
 १८६
 १८७
 १८८
 १८९
 १९०
 १९१
 १९२
 १९३
 १९४
 १९५
 १९६
 १९७
 १९८
 १९९
 २००

परत १५

२३

न्यायविशाद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीयशोविराज महाराजः हस्तक्षर (जुवकासीमास)
 Handwriting of Mahopadhyaya Sri Yashovirajaji Maharaja in Jambhastamāras

मुनिश्री पुण्यविशयनीना संप्रदामार्थ]

DHŪRTĀKHYĀNA IN THE NIS'ĪT'HA-CŪRṆĪ

DR. A. N. UPADHYE, M.A., D. LITT.

When I wrote my essay "The Dhūrtākhyāna : a Critical Study"¹, I knew from a reference that the *Niṣītha-cūrṇī* of Jinadāsa-gaṇi Mahattara contained some information about the rogue Elāṣāḍha. Prof. J. C. Jain, Bombay, later on informed me that he had read something like the *Dhūrtākhyāna* in that *Cūrṇī* to the text of which unluckily I had no access. It is lately that my friends Dr. B. J. Sandesara and Dr. U. P. Shah, Baroda, kindly made available to me the necessary extracts from the *N.-cūrṇī*, cyclostyled-type-script-ed. by Ācārya Śrī Vijayapremasūri (Bombay V. S. 1995), vol. I, pp. 92-95. The following observations are based on these extracts, which are given at the close of this essay in an Appendix.

To begin with there are the following three gāthās of the *Niṣītha-bhāṣya* (nos. 294-6) which give the requisite clue words of the illustrative tale:

ससएलासादमूलदेवखंडा य जुष्णज्जाणे ।
सायंतणे को भत्तं अक्खातं जो ण सद्वहति ॥ २९४ ॥
चोरभया गावीओ पोद्वलए वंधिऊग आणेमि ।
तिलअइरुदकुहाडे वगगय मलगा य तेहोदा ॥ २९५ ॥
वगगयपाटणकुंडिय छम्मासा हत्थिलगगं पुच्छे ।
रायरग मो वादे जहि पेच्छट ते इमे वत्था ॥ २९६ ॥

After these gāthās, the *Cūrṇī* gives in Prākṛit prose with a couple of metrical quotations in Sanskrit a fully developed story of the Dhūrtas. At the end we have a sentence like this :

सेसं धुत्तक्कागगाणुसारेण णेयमिति ॥ गतो लोइयो मुसावातो ।

Looking at the clue words in the gāthās, one can say that the *Cūrṇī* has given all that is obviously hinted in them; but the concluding colophon says that something is remaining and that it should be known from, or completed according to, the *Dhuttakkhāṇaga*.

The story given in the *N.-cūrṇī* may be analysed thus : Many Dhūrtas assembled in the Old Park to the north of Ujjainī in the territory of Avanti. Three of them, males : Śasaka, Elāṣāḍha, Mūladeva, and the fourth, a female, Khaṇḍapānā : every one of them had five hundred rogues

1. This is included in the edition of the *Dhūrtākhyāna* by Jinavijaya Muni, Singhji Jain Series No. 19, Bhāratiya Vidyā Bhavan, Bombay. 1944.

as their pupils, of their own sex. Once during the rains, it was pouring down for a week; oppressed by hunger these rogues wondered who would give them food. Mūladeva said: 'Let every one narrate his experience or information; one who does not believe it should give a feast to all, but one who confirms it with parallels from the *Bhārata*, the *Rāmāyana* and other scriptures is not to give anything.' All of them said, 'Very well.'

Elāśādha narrated this incident: 'When I went to the forest with cows, I saw some robbers coming. I packed the cows in my blanket, and returned to my village with that luggage to witness the sports of villagers. The robbers rushed in there. The entire village, all men and animals, entered a cucumber. The robbers went away. A goat swallowed that cucumber; a boa gulped that goat; a crane picked up that boa and perched on a *Vaṭa* tree, with one of its legs dangling down. An elephant from the king's military camp was tied to it. The crane started flying, the elephant was pulled up, there was a hue and cry; and consequently skilled archers shot the crane down. Its body was vivisected at king's orders; the boa, the goat, the cucumber were taken one from inside the other. The whole village came out of the cucumber along with myself and my cows. They all went to their respective places and I came here. Now tell me whether this is true.' When they said that this is all true, Elāśādha asked, 'How can a blanket contain all the cows, and a cucumber, the village?' Others added that in the *Bhārata* it is said that the whole universe was under one ocean; there was an Egg in the waters, and the entire universe was contained in that egg, if so, why could not your cows be contained in the blanket, and why could not the village be contained in a cucumber. Secondly, the entire universe was in Viṣṇu's stomach; he was in Devaki's womb; and she lay on her bed; similarly, the cucumber, goat, boa and crane could each be contained in the belly of the next.

Safaka started narrating: 'After ploughing the field, sesamum seeds were sown during winter, and they grew into big trees. When a wild elephant pursued me, I climbed a sesamum tree. It shook the tree and rushed round, showering the seeds and crushing them under its feet. There was a stream of oil and lot of mud in which the animal got stuck and died. I prepared a bag from its skin and filled it with oil. I ate a load of sesamum cakes and drank pots of oil. Putting that bag on the branch of a tree, I reached home, my son pulled the tree and took the bag. This is my experience. One who does not accept it should give the feast.' Others added thus:

These ideas are found in scriptures like the *Bhārata* and the *Rāmāyaṇa*. A stream in which the entire army was plunged is described. Secondly, a big sesamum plant is not impossible, for it is said that at Pāṭaliputra a drum was carved out of a māṣa plant.'

Mūladeva then narrated: 'As a youth, yearning for prosperity, I proceeded to the abode of Īśvara for a bath with a gourd-kettle and an umbrella in hand. A wild elephant rushed against me. There being no other alternative I entered the gourd-kettle through the spout. The elephant also followed me, but I could delude and evade it for six months inside. Then I escaped through the spout; the elephant also pursued me, but its tail-end was caught there. I reached the Ganges which I crossed easily, and took the stream of it on my head for six months. Then I saluted Mahāśena, came back here and met you all. Either accept this as true or give a feast to all the rogues.' Others added thus: 'What you say is true and reasonable. Brāhmaṇas, etc., came out from the different parts of Brahmā's body in which the entire population was contained; similarly, the elephant and yourself could be contained in a gourd-kettle. Secondly, Brahmā and Viṣṇu could not reach the terminus of the Liṅga even after many years; still Umā's body could accommodate it; similarly an elephant and yourself could be contained in the kuṇḍikā. Thirdly, when Viṣṇu was reposing in the ocean, Brahmā came out of his navel, but the lotus (stalk) was stuck at it; similarly the tip of the tail could be stuck even when you both came out of the spout. Fourthly, Rāma ordered Sugrīva to get news about Sītā; Hanūmat was entrusted with this mission which he fulfilled by crossing the ocean by his arms; similarly you also could cross the Ganges. Lastly, when Gaṅgā was invited on the earth, Paśupati received her in his matted hair for years together; similarly you could receive the stream of the Ganges for six months.'

In reply to Khaṇḍapānā's suggestion, the Dhūrtas said that they would not sacrifice their self-respect for a meal. She smiled and started narrating thus: 'I am the daughter of a king's washerman. Accompanied by my retinue I went to the river with a cart-load of clothes to be washed. All the clothes spread in the sun were blown off by the wind. Being afraid of the king, I became a lizard and entered the garden where I changed myself into a mango tree. I heard one day that washermen were all forgiven; so I became myself once more. The ropes and stripes of the cart were eaten by jackals; so my father got them prepared from a

buffalo's tail. Tell me whether you accept all this as true.' Others said in this manner : 'If it is true that Brahmā and Keśava could not reach the terminus of the Līṅga, how is it that your statement is not true. Secondly, it is heard in the *Rāmāyana* that Hanūmat had a long tail, which, covered with rags and sprinkled with oil, was lit up and thereby Laṅkā was burnt; similarly ropes could be prepared from a buffalo's tail. Thirdly, we hear in the scripture that King Gandharva became a dwarf, that Kīmaśva became a boa at Indra's curse, and that a boa asked with a human voice seven questions to Dharma who answered them and rescued his brother and then became King Ravi on the termination of the curse. Similarly, that you became a lizard and then again yourself is quite believable.'

Then Khandapānā suggested to them to submit to her lest they might be humiliated, but they were proud of their dignity. She smiled and continued. 'With king's permission I went out in search of my slave-servants who had run away; I visited many villages and towns; and here I find that those slave servants are yourselves and those clothes are on your body; if true, give the clothes; if false, give the feast. What is said is significant'.

It is necessary to compare Jinadōsa's Dhūrtākhyāna (JD) with Haribhadra's Dhūrtākhyāna (HD). In JD there are only four Dhūrtas while in HD there are five, the additional name being that of Kaṇḍarika. The order of their enumeration is slightly different, and Mūladeva does not occupy a very prominent position in JD as he does in HD. In JD *Elāśḍha*, *Saśaka*, *Mūladeva* and *Khandapānā* narrate their experiences one after the other, their experiences being confirmed by all the rogues and not by any one specifically as in HD. What *Elāśḍha* narrates as his experience in JD is put in the mouth of Kaṇḍarika in HD where *Elāśḍha* confirms it with Purāṇic stories. The patterns of the stories narrated by *Saśaka*, *Mūladeva* and *Khandapānā* are the same in both, with the difference that *Mūladeva* is given the third turn in JD and the narration of *Khandapānā* is substantially longer in HD with the result that the whole tale assumes a different form at the close in HD. That which is put in the mouth of *Elāśḍha* by HD is absent in JD.

What *Elāśḍha* narrates in JD has some additional details in HD. It is confirmed by other rogues by only two parallel events from the *Dhātata* etc. in JD, but by six parallel stories in HD. The patterns of experiences of *Saśaka* and *Mūladeva* are basically the same in both; but, if JD confirms

them with two and five similar contexts from the śrutis, HD gives ten and eight parallels. Thus it is obvious that HD draws upon a wider range of mythology and gives meticulously more episodes to confirm the obviously incredible details of personal experiences.

Comparing similar contexts one finds that the narration in JD is uniformly simple and direct. Words and phrases from it are bodily found in HD. It is interesting to compare common expressions in JD and HD in similar contexts. A few passages² are reproduced below:

JD

(१) उज्जेणी गाम नगरो, तीसे उत्तरपासे जिणुजाणं
गाम उज्जाणं । तत्थ ब्रह्मे धुत्ता समागया ।...एकै-
कस्स पंच पंच धुत्तसत्ता, धुत्तीणं पंचसयं खंडपाणाए ।
अहं अण्णया पाउसकाले सत्ताहवहले भुक्खत्ताणं
इमेरिसी कहा संवुत्ता । को अहं देज भत्तं ति ।
मूलदेवो भगति । जं जेणुभूयं सुयं वा सो तं कह-
यतु । जो तं ण पत्तिवति तेण सव्वधुत्ताणं भत्तं
दायव्वं । etc.

(२) चोरा कलयरं करेमाणा तत्थेव णिवत्तिता । सो य
गामो सदुपदन्तउपदो एकं वाळुं पविट्ठो.....
वडपायवे णिलीणा...सद्वेहिणो गहियचावा पत्ता...
पतंगसेणा इव भूविलाओ सो गामो वाळुंकातो
निगंतुमारद्धो ।

(३) तरुणत्तणे अहं इच्छियसुहाभिलासी धारधरण-
ट्ठाए सामिगिहं पट्ठितो छत्तकमंडलुहत्थो पेच्छामि य
वणगयं मम वहाए एज्जमाणं, ततो अहं भीतो
अत्ताणो असरणो किंचि णिलुक्कगट्ठाणं अपस्समाणो
दगच्छडुण्णालएण कमंडलं अतिगथो मिह । सो वि
गयवरो मम वहाए तेणेव[णालए-]ग अतिगतो ।
ततो मे सो गयवरो छम्मासं अंतोकुंडीयाए दामो-
हिओ etc.

HD

(१) ...उज्जेणी गाम गामेणं ॥ २ ॥ तीसे उत्तर
पासे...उज्जाणं ॥ ३ ॥ तत्थ..... धुत्ताण सया-
णेगा समागया... ॥ ४ ॥ ...इक्किस्स य तेसिं
धुत्ताणं पंच पंच सथा ॥ ७ ॥ धुत्तीणं पंचसया खंड-
वणाए... ॥ ८ ॥ ...सत्ताहदुहिणमि ... ॥ १० ॥ ...
सीअवदलामिहया । भुक्खत्ता विंति तहिं को अहं
दिज्ज भत्तं ति ॥ ११ ॥ अहं भणइ मूलदेवो जं जेण
सुअं च समणुभूअं वा । सो तं कहेउ सव्वं...
॥ १२ ॥ जो तं न पत्तिइजा...तेण सव्वेसिं । धुत्ताणं
...दायव्वं भत्ताणं ति ॥ १३ ॥

(२) कलयरं करिंता पडिया चोरा णवरि तत्थ ॥
२-१० ॥ तो सो सवालुडुओ सइत्थिओ जणवओ
सपसुवगो । अहं धोडएहिं सहिओ वाळुं अइगओ
संवो ॥ ११ ॥ ...सा तत्थेव णिलीणा तुंगे वड-
पायवे विउले ॥ १४ ॥ ...संपत्ता सद्वेहिणो जोहा ।
इसुचावगहियहत्था... ॥ १७ ॥ ...जहं सलमाण य
सेणा रेप्फविलाओ विणिक्खमइ ॥ २३ ॥

(३) तरुणत्तामि अहयं इच्छिअसुइसपयं अहिलसंतो
धाराधरणट्ठाए सामिगिहं पत्थिओ सुइरं ॥ १-१८ ॥
छत्तकमंडलुहत्थो...पिच्छामि अ गयवरं इंतं ॥ १९ ॥
अत्ताणो अ असरणो कथं णिलुक्कामि हं ति चिंततो
तो सहसा य अइगओ कमंडलु... ॥ २१ ॥ ...मज्झा-
णुमग्गलगो कमंडलं अइगओ सिग्घं ॥ २२ ॥ ...
हत्थि कमंडलुग्गो वामोहेऊण छम्मासं etc.

2. The Prākṛit passages reproduced in this paper are exactly as they are in the extracts supplied to me. I am aware, they present some difficulties of interpretation in some places.

The two Sanskrit quotations found in JD are also there in the same context in HD (namely, *tesām* etc HD 4-20, and *tava prasādat* etc. HD1-87*1). HD adds more dignified descriptions here and there, and additional details are presented in it in smooth gāthās. JD wants just an illustration of Laukika-musāvāda, and whatever is given by the Cūrṇī serves that purpose

HD has its own characteristics. It is an independent treatise put in a well thought-out satirical frame: the opening and concluding portions fully bear out this. The satirical effect in HD is worked out more logically and in a subtle and effective manner, which is conspicuously absent in JD. What HD adds after 5-76 has nothing corresponding to it in JD; and it may not be just an accident that the major portion of it is composed in a heavy style. In its concluding portion HD puts together a number of detached episodes, especially from the *Bhārata* and *Rāmāyana*, and asserts that all of them are incredible.

From the extract I am inclined to believe that the Cūrṇī gives all that is hinted in the *Bhāṣya-gāthās*. The colophon: *śeṣam dhuttakkhāna-gānusāreṇa neyam* it, if it is genuine and belongs to the author of the Cūrṇī, would lead us to the conclusion that there was a longer *Dhuttakkhāna* in Prākṛit prose from which the major portion is extracted by the Cūrṇī.

The objective comparison of JD and HD leads me to the conclusion that HD is an elaborated and perfected work based on JD or its predecessor as postulated above. The reasons for this may be stated as below:

- (1) JD is uniformly shorter in its pattern tales and confirmatory episodes from the Purāṇas all of which are better worked out with supplementary details in HD.
- (2) HD incorporates everything in JD and adds more details to it.
- (3) The simple and narrative details of JD are presented in a more elaborate manner and polished style in HD.
- (4) The number of characters and of references to Purāṇic tales increases in HD, which presents them more logically and effectively.
- (5) What is a simple narrative illustration in JD is enlarged into an effective satire in HD with seeds of religious propaganda which are later on elaborated in the *Dharmaparīkṣā* texts.

Thus Haribhadra has built his satirical masterpiece incorporating or

using both words and ideas from an earlier *Dhuttakkhāṇa* preserved in the Cūrṇī. By his literary genius, logical acumen and wide learning he has shaped the simple stuff into a dignified literary masterpiece, unique in Indian literature.

The above objective comparison of the two versions in the JD and HD and the conclusion that Haribhadra used for his *Dhūrtākhyāna* the story given in the Cūrṇī does not in any way violate the relative chronology of the two authors, Jinadāsa and Haribhadra. Jinadāsagaṇi Mahattara, the author of *N. Cūrṇī*, has also written a Cūrṇī on the *Nandisūtra* which was composed by him in Śaka 598 or 677 A. D.³ and Haribhadra is assigned to a period about 750 A.D.⁴

APPENDIX

[The story from the *N. Cūrṇī* is presented here with minor corrections, adjustments in punctuation etc.]

अवंती । उज्जैणी गाम नगरी, तीसे उत्तरपासे जिणुज्जाणं गाम उज्जाणं । तत्थ ब्रह्मे धुत्ता समागय ससगो, एलासादो, मूलदेवो, खंडपाणा य इत्थिया । एककेक्स पंच पंच धुत्तता, धुत्तीणं पंचसयं खंडपाणाए । अह अण्णया पाउसकाले सत्ताह्वदले भुक्खत्ताणं इमेरिसी कहा संवुत्ता । ‘को अहं देज भत्तं’ ति । मूलदेवो भगति ‘जं जेणुभूयं सुयं वा सो तं कहयतु, जो तं ण पत्तियति तेण सव्वधुत्ताणं भत्तं दायव्वं । जो गुण भान्ह-रामायणसुतीसमुत्थाहिं उवणयउव्वत्तीहिं पत्तीहिति सो मा किंचि दलयतु’ । एवं मूलदेवेण भणिते सव्वेहिं वि भणियं ‘साहु साहु’ ति । ततो मूलदेवेण भणियं ‘को पुव्वं कहयति’ । एलासाडेण भणियं ‘अहं मे कह्यामि’ ।

ततो सो कहिउमारदो । “अहं गावीओ गहाय थडविं गओ, पेच्छामि चोरे आगच्छमाणे । तो मे पावरणी-कंदली पत्थरिऊणं तत्थ गावीओ लुभिऊणाहं पोर्टूलयं वंधिऊणं गाममागतो, पेच्छामि य गाम-मज्झयारे गोहदे रममाणे । ताहं गहिय गावो ते पेच्छिउमारदो । खणमेत्तेय य चोरा कळयलं करेमाणा तत्थेव णिवतिता । सो य गामो सदुपदच्चउप्पदो एकं वालुंकं पविट्ठो । ते य चोरा पडिगया । तं पि वालुंकं एगाए अजियाए गसियं । सा वि अइआ चरमाणा अयगलेण गसिया । सो वि अयगलो एक्काए ढंकाए गहितो । सा जड्डिउं वडपायवे गिलीणा । तीसे य एगो पाओ वलंयति । तस्स य वडपायवत्स अहे खंधावरो ट्ठिओ । तंमि य ढंकापाए गयवरो आगलितो । सा उड्डिउं पयत्ता । आगासिउ पाओ, गयवरो कड्डिउमारदो । जेवेहिं कळयलो कओ । तत्थ सद्धेहिणो गहियन्नावा पत्ता । तेहिं सा जमगसमगं सरेहिं पूरिता मत्ता । रण्णा तीए पोर्टुं फाडावियं । अयगरो दिट्ठो, सो वि फाडाविओ । अजिया दिट्ठा, सा वि फाडाविओ । वालुंकं दिट्ठं रमणिजं । एत्थंतरे ते गोहदा उपरता । पतंगसेणा इव भूविल्लओ सो गामो वालुंकातो निर्गंतु-

3. Shri Jinavijaya : The Date of Haribhadrāsūri, A Paper read at the First Oriental Conference, Poona 1919, p. 144; H. Jacobi : *Samarāiccakahā*, Calcutta 1926, Intro. p. iii.

4. A portion of this essay was presented to the Prākṛit and Jainism Section of the XVII Session of the All-India Oriental Conference, Ahmedabad.

मारदो । अहं पि गहिय गाओ गिगतो । सग्यो सो जगो सडागाणि गतो । अहं पि अवउन्निव गाओ इह-
मागतो । तं भणइ वइ सच्चं ।” सेसगा भणति ‘सच्चं सच्चं’ । एत्थावाटो भणति ‘वइ गारीओ ऋंउलीए
मायाओ, गामो वा वालुके’ । सेसगा भणति ‘मारहमुलीए सुव्वति जहा पुज्जं आसी एगण्णव जं सच्चं,
तम्मि य जले अहं आसी । तम्मि य अहंमे ससेलमगगणं जं सच्चं जति मायं तो [P. 93] तुह
ऋंउलीए गाओ वालुके वा गामो न माहिति । जं भणसि जहा ढंइदरे अयमात्रे तस्स य अतिआ सीए वालुके
एत्थ वि भण्णति उत्तरं । समुत्तमुरं सनारकं ससेलमगगणं जं सच्चं जइ विण्हमुदरे मातं, सो नि य देववी
उदरे मातो, सा नि य सयणिज्जे माता, जइ एयं सच्चं तो तुह वरं वइ अवच भविससति ।’

ततो ससगो कहितुमारदो । “अहं वहुंनिपुत्ता, कयाहं च करिण्णति । अहं सयवाले रोत्तं अहि-
गतो । तम्मि य छेत्ते तिलो खुत्तो । सो य एरिसो आतो जो परं कुहादेहि छेत्तयो । तं समंता परिभमामि,
पेच्छामि य आरण्य गयर । तेणहि उच्छित्तो, पलातो, पेच्छामि य अरण्यमागं तिलवक्कं, तम्मि तिलणो
पत्तो य गयरयो । सो मं अयावेतो कुलालवक्कं य त तिलवक्कं परिममति, चालेति तत्थ तिलवक्कं । तेण
य चालिते जल्लहो विच तिलो तिलवुद्धिं मुत्तति । तेण य भमंतेण चवतिल निन ते तिला पिलिता ।
तओ तेहोदा णाम गदी बुदा । सो य गयो तत्थेय तिलचलणीए खुत्तो मओ य । मया वि से चम्म गहियं
दतिनो कतो, तेहसभरितो । अहं पि खुथितो सलभारं मग्गयामि, दस तेहपटा तिसितो पियामि । तं
च तेहपटिपुण्ण दइयं पेत्तु गामं पडिओ । गामवहिया रुक्कसालए गिवितविउ तं दइयं गिरुमतिगतो ।
पुत्तो य मे दइयस्स पेसिओ । सो तं जइ न पाइ ताहे व्क्कं पाटें गेहेत्थया । अहं पि गिदाओ उओहि
परिभमंते इहमागओ । एयं पुग मे अणुभूतं । जो न पत्तियति सो देउ भत्तं ।” सेसगा भणति ‘अति
एसो य मावो मारहपमायणे सुतीनु नजति ।

तेपा कटटभ्रष्टैर्यनानां मदविन्दुभिः ।

प्रावर्तत नदी घोरा इत्यश्रयवाहिनी ॥ १ ॥

ज भणसि वइ एमहंतो तिलवक्करो भवति । एत्थ भणति—पाटलिपुत्ते तिल मासपादवे भेरी गिम्भविया,
सो छिह तिलवक्करो एमहंतो न होमाहि ।’

ततो मूलदेवो कहितुमारदो । सो भणति “तरणत्तणे अहं इच्छियसुशामिलसी धाराधरणद्वृत्ताए
सामिगिहं पडितो छत्तकर्मडल्लह्यो, पेच्छामि य वणगयं मम यहाए एजमाणं । ततो अहं भीतो भत्ताणो
अवरणो किंचि गिडुक्कगढागं अपस्समाणो दगच्छइडण्णालएयं कर्मडल्लं अतिगओ मि । सो वि गयवरो मम
यहाए तेणवत्तं अतिगतो । ततो मे सो गयवरो छम्मासं अंतोपुंढीयाए वामोहिओ । तओ हं छम्मासंतं
कुंडियणीयाए गिगतो । सो वि य गयरयो तेणवत्तेण गिगतो, णवरं वालगं ते कुडिपगीयाते लग्गो । अहमवि
पुरतो पेच्छामि अणोरपारं गंमं । सा मे गोपयमिह तिण्णा । गतो मिह सामिगिहं । तत्थ मे तण्हासुहासमे
अगणेमाणेण छम्मासा बारिया धारा । ततो पणमिऊय महासेग पयाओ संपत्तो उजेणिं, तुज्जं च इह मिलिओ
इति । तं जइ एयं सच्चं तो मे हेऊहि पत्तियावेह । अहमण्णइ अलियं ति पुत्तणं देह तो भत्तं ।” तेहि मणियं
‘सच्चं’ । मूलदेवो भणइ ‘कइ सच्चं’ । ते भणति ‘सुणेइ । जइ पुज्जं बंभायस्स मुहातो विप्पा गिग्गया,
बाहओ सत्थिया, ऊरुसु वदस्सा, पदेसु सुदसुहा । जइ इत्तिको जगरओ तस्सुदरे माओ तो तुमं हत्थी य
कुंडियाए न माहिह । अणं च किल बभाणे विण्हू य उह्दाई धावंता गता दिव्ववाससदहस्सं तहा वि लिंगस्संतो
न पत्तो । तं जइ एमहंतं लिंग उमाए सरीरे मात तो तुहं हत्थी य कुंडियाए न माहिह । जं भणसि वाल्गो
हत्थी वइ लग्गो, तं सुणसु । विण्हू जगस्स कत्ता [P. 94] एगण्णवे तण्णति तवं जल्लयणगतो, तस्स य
णाभीओ बभा पडमग्गमयिओ गिगतो णवरं पंकवणीमीए लग्गो, एव जइ तुमं हत्थी य विणिगतो हत्थी

वालगे लग्गो को दोसो । जं भणसि गंगा कहं उत्तिण्णो, रामेण किल सीताए पव्वतिहेउं सुग्गीवो आणत्तो, तेणावि हणुमंतो, सो बाहाहिं समुद्धं तरिउं लंकापुरिं पत्तो, दिट्ठा सीता, पडिणियत्तो । सीयाभत्तुणा पुच्छित्तो कहं समुद्धो तिण्णो भणाति ।

तव प्रसादात् तव च प्रसादाद् भर्तुश्च ते देवि तव प्रसादात् ।

साधून्तते येन पितुः प्रसादात्सीर्णो मया गोष्पदवत्समुद्रः ॥

जइ तेण तिरिण्ण समुद्धो बाहाहिं तिण्णो तुमं कहं गंगं ण तरिस्ससि । जं भणसि कहं छम्मासे धारा धरिता, एत्थ वि सुणसु । लोगहितत्था सुरगणेहिं गंगा अब्भत्थिता 'अवतराहि मणुयलोगं' । तीए भणियं 'को मे धरेहि तिण्विडिंती' । पत्तुवतिणा भणियं 'अहं ते एगजडाए धारयामि' । तेण सा दिव्वं वासस-हस्सं धरिता । जइ तेण सा धरिता तुमं कहं छम्मासं ण धरिस्ससि ।'

अह एत्तो खंडपाणा कहितुमारद्धा । सा य भण्णइ । 'ओलंविंतं ति अग्गेहिं जइ अंजलिं करिथ सीते ओसप्पेह जति न ममं तो भत्तं देमि सव्वेसिं ।' तो ते भणति 'धुत्ती, अग्गे सव्वं जगं तुलेमाणा किह एवं दीगवयणं तुब्भ सगासे भणिहामो ।' ततो ईसिं हसेऊण खंडपाणा कहयति "अहं रायरजकस्स धूया । अहं अण्णया सह पित्रा वत्थाण महासगडं भरेऊण पुरिससहस्सेण समं णदिं सलिलपुण्णं पत्ता । धोयाणि वत्थाई, तो आयवदिणाणि उव्वायाणि । आगतो महावातो । तेण ताणि सव्वाणि वत्थाणि अवहरिताणि । ततो हं रायभया गोहारुव्वं काऊण रयणीए णगरुज्जाणं गता । तत्थ हं चूयलया जाता । अण्णया य सुणेमि जहा रयणा उम्मिट्ठं अमयो सिं । पडहसहं सोऊण पुण णवसरीरा जाया । तस्स य सगडस्स णाडग वत्ता य जंघुएहिं छागेहिं भविस्सताओ । तओ मे पिउणा णाडगवत्ताओ अण्णिस्समाणेण महिसपुच्छा लद्धा, तत्थ णाडगवत्ता वलिता । तं भगइ किमेत्थ सच्चं ।" ते भणति । 'वंभकेसवा अंतं न गता लिंगस्स जति तं सच्चं, तुह वयणं कहं असच्चं भविस्सइ'त्ति । रामायणे वि सुणिज्जति जइ हणुमंतस्स पुच्छं महंतं आसी, तं च किल अणेगेहिं वत्थसहस्सेहिं वेडिऊण तेल्लवडसहस्सेहिं सिंचिऊण पलीवियं, तेण किल लंकापुरो दड्ढा । एवं जति महिसस्स वि महंतपुच्छेण णाडगवत्ताओ जायाओ को दोसो । अण्णं च इमं सुई सुव्वति जहा । गंधारो राया रण्णे कुडवत्तणं पत्तो, अवरो वि राया किमस्सो णाम महावलपरक्कमो, तेण य सक्को देवराया समरे णिज्जिओ, ततो तेण देवरायेण सावसत्तो रण्णे अयगले जातो, अण्णया य पंडुसुआ रज्जयमट्ठा रण्णे छिता, अण्णया य एगाणि णीग्गतो भीमो, तेण य अयगरेण गसितो, धमसुतो य अयगरस्स मूलं पत्तो, ततो सो अयगरो माणुसीए वायाए तं धम्मसुतं सत्त पुच्छतो पुच्छति, तेण य कहितातो सत्त पुच्छतो, ततो भीमं णिगिलइ, तस्स सावस्स अंतो जातो, जातो पुण रविराया । जइ एयं सच्चं, तो तुमं पि सव्वभूतं गोहाभूय सभावं गंवूण पुण्णवा जाता ।' तो खंडपाणा भगति ' एवं गते वि मज्झ पणामं करेह, जइ कहंचि जिप्पइ, तो काणा वि कव्वडिया तुब्भं मुल्लं ण भवति ।' ते भणति 'को म्हे सत्तो णिज्जिऊण' । तो सा हसिऊण भगति 'तेसिं वातहरियाण वत्थाण गवेसणाय णिग्गया रायाणं पुच्छिऊण, अण्णं च मम दासचेडा णट्ठा, ते य अण्णिस्सामि, ततो हं गागमगराणि अडमाणी इहं पत्ता, तं ते दासचेडा तुब्भे, ताणि वत्थाणिमाणि जाणि तुब्भ परिहियाणि, जइ सच्चं तो देह वत्था, अह अलियं तो देह भत्तं ।' असुण्णत्थं भणियमिणं ।

सेसं धुत्तक्खाणगागुसारेण जेयमिति ॥ गतो लोदयो मुसावातो ।

THE PLACE OF JAINISM IN INDIAN THOUGHT¹

DR FELIX VALYI

The study of Jainism has been neglected for a long time. It was considered to be an insignificant offshoot of Hinduism. In France only Guérinot dedicated his life to the analysis of the original sources of Jaina Philosophy. The Indologists of France were absorbed by the study of orthodox Brahmanism with a few exceptions, such as the great Burnouf, whose "Introduction to the History of Buddhism" is a classic, and Emile Senart, who made a deep study of Aśoka's Inscriptions, while Sylvain Lévi specialized in the Sanskrit sources of Buddhist Philosophy. Guérinot's monograph on Jainism is an outstanding work, a monument of erudition and philosophical appreciation.

In Germany, an important group of Indologists with Herman Jacobi at their head took up a scientific investigation of the Jaina Tradition, but in France the Sorbonne and the Collège de France neglected Jainism as a field of study, although Sylvain Lévi repeatedly warned his disciples that the unexplored field of Jaina Studies deserves the attention of Indian scholars.

Undoubtedly the originality of Mahāvīra's philosophy which dominates the Jaina community appears of the highest importance from the point of view of Indian Culture. The fact that a small minority of Jainas, not exceeding one and a half million, is submerged among the hundreds of millions of Hindus, should not close our eyes to the significance of Jaina Philosophy for the origins of Indian Thought.

Mahāvīra, the 24th Tīrthankara, is now recognized as one of the greatest thinkers of Ancient India, the equal of the Buddha in virtue of his profundity and his character. The contemporaneity of the two greatest sages of Ancient India is accepted as a historic fact: the two lived in the same 6th Century before Christ, in the same province of Magadha, preaching in the same towns and villages, at Rājagṛha and Vaiśālī. They must have met and exchanged ideas according to all psychological probabilities, although we do not possess textual evidence concerning their personal relations.

1 The French Original of this article was broadcast to Europe by the All India Radio from New Delhi on June 16th, 1955, as part of a series on Indian Thought and its influence on the European Mind. Reproduced by permission of the All India Radio.

The objective analysis of Mahāvīra's and Buddha's Thought shows the many common points which characterize Jainism and Buddhism. *Ahiṃsā* and *Nirvāṇa* are concepts which belong to both systems. If we go deeply into the origins of these concepts, we are bound to accept the Jaina Tradition as the source of these specific aspects of Indian Thought. Jainism with its pre-historic background and its 24 Tirthaṅkaras preceded Buddhism by several centuries, although we cannot accept Jaina mythology which obscured the history of the community. Nevertheless the historicity not only of Mahāvīra, but of Pārśva, the 23rd Tirthaṅkara, who lived 250 years before Mahāvīra, in the 8th century before Christ, the very century which gave birth to the first authentic Upaniṣads, is now beyond doubt. Even the name of Neminātha, the 22nd Tirthaṅkara, was found on a copper-plate, which authorizes the historians of Ancient India to accept the probability of the existence of pre-historic Tirthaṅkaras, however fantastic the chronology attributed by Jaina mythology seems to the scientific mind.

The historic existence of two Jaina Orders at the time of the Buddha has been verified; both had preceded Buddhism as monastic institutions. The Order founded by Mahāvīra was a simple organizational reform re-organizing the Order of Pārśva. The Jaina communities were long divided and still quarrel about the authenticity of their sects.

Both Mahāvīra and Buddha were princes of the kṣatriya tribes, in revolt against the privileges of the Brahmin priesthood. Jainism represents the first social revolution in Indian history, opening the gates of knowledge to the ordinary people, accepting in the *Śaṅgha* whoever was willing to submit to the severe discipline of the Order. The Buddha himself must have experimented with the Jaina discipline of self-mortification during the years of meditation under the Bodhi Tree, before proclaiming the Middle Path as the way to Enlightenment between self-torture and pleasure-seeking.

The essential difference between Jainism and Buddhism is just this extreme severity which Mahāvīra has imposed upon the monks of his order, who must renounce all pleasures and live a life of total abstention from every point of view. They were forbidden to eat even tomatoes, onions, potatoes as containing germs of living creatures, and the respect for All Life, for all that grows and lives on earth and in the air, became an orthodox dogma. The most severe form of *Ahiṃsā* is the principle which unites all the four sects of Jainism in their horror of war. Their

division into "Digambaras" and "Śvetāmbaras", into multi-pūjā sects and the two sects which reject all image-worship, Stānakavṛjis and Terāpanthis, should not hide their essential allegiance to the principle of non-violence as the common ground of all Jains.

Mahatma Gandhi's mother was a Jaina, his guru at Porbandar, in his native city, was an eminent Jaina sage, and his heart was since childhood impressed by the Jaina tradition of *Ahimsā* which became the guiding star of all his life. The historians of contemporary India should not forget this decisive influence in Gandhiji's career which determined the destiny of the nation.

Mediaeval Hinduism has proclaimed both Jainism and Buddhism "heresies" opposed to the Vedic culture. The Brahmin priesthood saw a danger to their privileges in the fact that both Jainism and Buddhism gave access to the lower castes to higher knowledge, and wanted to monopolize the wisdom of ancient India for themselves as a source of prestige and income. Recent research has dissipated the false pretences of mediaeval orthodoxy as the sole custodians of Indian Wisdom. The reactionary pandits are fighting a losing battle against the enlightened opinion of critical scholarship which now recognizes that the original spirit of Ancient India is to be found in the teachings of Mahāvira and Buddha, who might differ in the way *Ahimsā* should be applied in daily life, but fully agree in rejecting the monopoly of Orthodox Brahmanism, as misinterpreted by the mediaeval commentators. Philosophical Brahmanism is an integral part of a common heritage of all the great sages of the Upaniṣadic Age, in which both Jainism and Buddhism share, accepting the ideal of universality and rejecting the excesses of ritualism. Both insist on the necessity for the individual to develop his mind through his own spiritual effort and to ascend to a higher level without any intermediary between himself and the Divine Powers.

The discipline of body and mind prescribed by Ancient Indian Thought constitutes the most original contribution of India to human psychology. Its basis is Yoga and Jainism is pure Yoga in its attempt to liberate the spirit from all earthly forces. There is Jaina Yoga, as there is Buddhist Yoga and Hindu Yoga, with this difference: Mediaeval Orthodoxy corrupted the original spirit of Yoga which became a tool of fakes, thousands of fakes who abuse religion for personal aggrandizement.

Both Mahāvīra and Buddha must be understood as Masters of Yoga, who laid the foundations of Indian Psychology—showing the way towards spiritual perfection, raising human nature to a higher level and demonstrating the possibility of attaining Enlightenment which means cosmic consciousness, self-identification with all life, with the Universe in the service of the highest ideal ever attained in history : Selflessness.

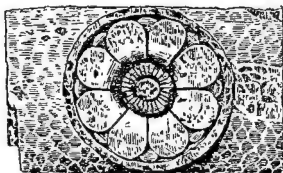
The Jaina System of philosophy has developed a theory of Karma of immense interest : according to Jainism, the soul is originally pure, but it becomes contaminated by material particles through contact with the world. The task of the Jaina saint is to liberate his soul from all these particles through absolute renunciation and to recover the purity of his soul. Purity and perfection are the ideals which India borrowed from the Jaina tradition. Only the methods vary, but the ideal is the same.

Modern psychology refuses to assent to this contempt of all matter. Human nature is considered to-day as one single entity, divided into body and mind, but trying to integrate the two aspects of man into a harmonious whole. Like the Christian doctrine, Hindu thought separated body and mind as two incompatible entities and looked upon the soul as a slave of physiology to be liberated by religious training. The modern view of mankind does not accept this radical division of the material and the spiritual. Nevertheless the ideal of spiritual freedom, freedom from all the contingencies of the industrial civilization which have enslaved the Western world, makes the study of Indian thought very instructive for modern man eager to disentangle his inner life from the shackles of materialism. Ancient India has proved the potentiality of such perfect spiritual freedom, even if we concede that only exceptional individuals of immense will-power have ever attained the highest form of Liberation of the spirit.

The Jainas themselves recognize that the 24th Tirthamkara was the last in this cycle of earthly existence and that it is impossible today to attain the highest spiritual level. The Jaina saints with all their rigorous discipline are still in bondage to physiology, although they demonstrate every day the possibility of reducing such bondage to the absolute minimum. Mahāvīra is essentially interesting from the psychological point of view as the incarnation of Will Power, Spiritual Will in its purest form.

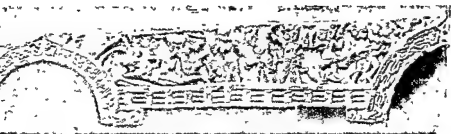
Ahimsā is a principle of universal love, for the single purpose of transforming human nature from the animal plane into a spiritual sphere such

as all historic religions tried to promote Jainism served as a ferment in the history of India, fertilizing the noblest elements in Indian character. Although the Jaina communities have degenerated and share in the moral decay of mankind, Mahāvira's personality shines high above the vulgarity of our age and deserves to be recognized as one of the greatest sages of all history.

नर्तिका : सित्तन्नावासल युफाना कित्तन्नासादनी दीवालपरसुं विभविल्यात रंगीन चित्र : वैनाश्रित कळोनो एक नमूनो
Painted figure of a dancing girl on pillar of Sittannavasal temple (Pudukota), c. 7th Century

उदयगिरिनी गंगेशगुफानी केशाळनो नमुनो
Part of a frieze from Ganesagufa, Udayagiri

भदगिरि उपरानी जैन-गुफा
Ja na Gufa Khajuragiri

उदयगिरिनी राजगुफानी केशाळनो नमुनो

A HISTORICAL OUTLINE OF THE LANGUAGES OF WESTERN INDIA

PROF. K. B. VYAS, M.A., F.R.A.S.

I

There are several languages spoken in Western India, of which Gujarātī, Western Rājasthānī, Mālavi, Cutchī, Sindhī and Koṅkaṇī are the principal ones. Of these Cutchī and Sindhī are allied and so are Gujarātī, Rājasthānī and Mālavi. Koṅkaṇī, however, stands apart. It has no affinity with its northern neighbours. In this brief historical outline of the languages of Western India, we shall restrict ourselves mainly to Gujarātī which is admittedly the most outstanding and the richest of these languages.

The area in which Gujarātī is spoken may be roughly outlined thus :— In the north, Gujarātī is spoken as far as Cutch, where it is the court-language and the language of culture. From there it extends to the north up to Mithi, 30 miles to the North of the desert of Cutch. From here it extends to the East to Deesā, Pālanpur, and Mount Ābu. Beyond Mount Ābu, the speech is Gujarātī or its dialectal form mixed with Mārwaḍī. From this northernmost point, the boundary of Gujarātī descends south-eastward including within itself Mahikānthā, Iḍar, Dohad and Luṇāwāḍā, Chhoṭā Udepur and Rājpiplā. To the east and south of the Panchmahāls, Chhotā Udepur and Rājpiplā, Gujarātī slowly merges into the Bhillī dialects. From Rājpiplā the boundary sharply descends southward covering the entire Surat District and a major portion of the Dāngs where it touches the area of Khāndeśī. From here further south upto Umbergāon and Dahānu, Gujarātī is spoken as the principal speech. Beyond this to the south the Koṅkaṇī language is spoken which is claimed to be a dialect of Marāṭhī.

These are then the limits of the area of the Gujarātī speech—from Mount Ābu in the north to the Dāngs and Umbergāon in the south, and from Dvārka in the west to Dohad in the east. Roughly it includes the whole of Saurāṣṭra and almost the entire northern division of the Bombay State which is popularly known as Gujarāt.

The number of persons speaking Gujarātī in Gujarāt and Saurāṣṭra alone comes to over 1,33,00,000. To these must be added 35,00,000 speaking

Gujarāṭī in the border-lands of Gujarāt and in Cutch. Gujarāṭī is also the speech of a large and influential section of the population in Bombay. The Gujarāṭī-speaking population is not negligible in Calcutta, Karachi, Madras, Nagpur, Hyderabad and other important commercial and industrial centres of India. Gujarāṭī colonies are also to be found in Burma, South Africa, East Africa, Indonesia, and several other parts of the world, where they speak Gujarāṭī and follow Gujarāṭī traditions and culture

II

Gujarāṭī is thus a very important language indeed both culturally and politically on the western coast-line of India. It is one of the few languages of the world which has a continuous history with full documentary evidence for every stage of its evolution, from the time of its inception right up to the present age. From about 1200 A.D., the date of the first Gujarāṭī work discovered so far, till the time of the advent of the English when printing was introduced, we find countless works belonging to various subjects composed in Gujarāṭī. They have been preserved in the various Jaina Jñāna-Bhaṇḍāras or manuscript-libraries attached to Jaina temples and Upāśrayas. Several important cities of Gujarāt are celebrated for their rich manuscript-libraries dating from very early times. In Pāṭan alone, there are Bhaṇḍāras which house no less than 40,000 old manuscripts of different ages, some of which are very rare on account of their antiquity, wealth of illustrations and historical data. Cambay is known for its collection of palm-leaf manuscripts. The other cities in Gujarāt too have such manuscript-libraries, but the rarest manuscript-collection is found to have been preserved in the Badā Bhaṇḍāra of Jesalmer situated deep in the heart of Rājasthān. Only a part of this great store of ancient literature, both religious and secular, has come to light so far. Numerous works of great antiquity and literary merit are still awaiting publication.

The fact that Gujarāt was the great commercial centre of India from early times and enjoyed comparative peace and political security for long periods, contributed to the development of the Gujarāṭī language and literature in no small measure. In this process of development, as we shall presently see, Gujarāṭī came in contact with several foreign languages and cultures like the Persian, Arabic, Portuguese and English, and was influenced by them to a certain degree.

III

It would be very interesting to trace the history of the language of Gujarāt from the earliest times. We must, however, remember that in earlier times the boundaries of Gujarāt were not the same as they are today. Northern Gujarāt and Southern Rājasthān along with a part of Mālṽā then formed the territory known as the Gurjara deśa. Southern Gujarāt was then known as Lāṭa and remained for a long time under the influence of the south.

Situated as the gateway of India, maritime Gujarāt witnessed from early times several immigrations—of Greeks, Bactrians, Śakas, Kṣatrapas, Gurjaras, Hūṇas, Arabs, Turks and Mughals, many of whom made it their home.

In the earliest times known to history the language spoken in Gujarāt and Saurāṣṭra was a dialect the conventionalized form of which is known as Vedic Sanskrit. But of this speech we have no written evidence before the Aśokan Inscriptions.

Then—i.e. from 1000 B.C. to 600 B.C.—three or four dialects existed : Udīcyā or the northern, Madhyadeśīyā or the midland, Prācyā or the eastern, and the Praticyā or the western. The northern dialect was the nearest to the Vedic and was standardized by Pāṇini in the present-day classical Sanskrit. From the early eastern speech developed the Prakrit dialect spoken by Buddha and Mahāvīra, which was popularly known as the Māgadhi Prakrit. A close examination of the inscriptions of Aśoka (250 B.C.) reveals, besides the eastern Māgadhi, at least two other distinct dialects—the northern, allied to Paiśāci, and the midland or western, allied to Śaurasenī. The western dialect as recorded in the rock-edicts of Gīrnār contains several linguistic traits (such as the preservation of 'r' in consonant-clusters) which characterized Gujarātī speech from very early times.

These spoken Prakrit speeches fossilized in course of time and resulted in a classical standardized form of common Prakrit which became the medium of literature and was treated by grammarians as the principal Prākṛit. This form of Prākṛit became later known as Mahārāṣṭrī Prākṛit or the language of a large portion of the country (Mahārāṣṭra). The popular speeches of the north, midland and east came to be considered as the dialects of this speech and were termed as Paiśāci, Śaurasenī and Māgadhi. The language Avantījā or Āvantī which Bharata mentions in

his *Nāṭyaśāstra* must be the speech then current in Śaurāstra, Anarta, Lāta and Maru (i.e. the present-day Gujarāt and Rājasthān). This speech may have been identical with or closely allied to the Śaurasenī of the Prākṛit grammarians.

IV

From these early Prākṛit speeches developed the Apabhramśa, the language current in a considerable portion of northern India, from the 5th to the 10th century A.D. Some philologists lean to the view that there existed several regional Apabhramśas from which New Indo-Aryan speeches or Modern Indian Languages gradually evolved. On the other hand, other authorities believe that there was only one Apabhramśa current in Western India with slight dialectal variations.

From the evidence of early grammarians and rhetoricians, Apabhramśa has been connected with the Ābhiras. It was that speech that developed into Apabhramśa. Their abode extended from the Indus delta to Cutch and Śaurāstra. They adopted the general Prākṛit language, vigorously infusing into it the characteristics of their own speech, resulting in a powerful speech known as Apabhramśa. Three varieties of Apabhramśa are mentioned, but Hemacandra, the greatest and the most celebrated grammarian of the Middle Indo-Aryan languages, treats Apabhramśa as one homogeneous speech, and cites instances from the current folk-literature of the period. Thus Apabhramśa is basically the Apabhramśa of Gujarāt (the Gurjara Apabhramśa), though there are traces of dialectal variations in this material. Some call this Apabhramśa Śaurasena, while others term it as Nāgara.

Apabhramśa too became, in course of time, a standard stylized speech in which considerable literature was composed. For instance, works like *Pauroccharyya*, *Kumarapālacarita*, *Bhavisayatta-Kahā*, *Vilāsarat-Kahā* are all composed in Apabhramśa. But linguistically, the specimens from folk-literature cited by Hemacandra in '*Siddha Hemacandra*', his Prākṛit Grammar, reflect the speech more faithfully than the stylized form used in literary works. These verses of Hemacandra are remarkable also from another point of view. Some of them reveal a striking freshness of imagination and a rare poetic charm. Several of these verses are erotic; a few are didactic, while a large number of them are heroic.

The following erotic verses have a rare poetic charm about them :

दोह्ला सामला धण चंपावण्णी ।

णाइ सुवण्णरेह कसवट्टइ दिण्णी ॥

(Dhollā sāmālā dhaṇa cāmpāvaṇṇī/

Nāi suvaṇṇareha kasavaṭṭai diṇṇī//)

"The husband is dark in complexion, while the wife is fair as a *campaka* flower : (she appears) like a streak of gold on the black touch-stone."

वायसु उद्धावन्तिभ्रए पिउ दिट्ठउ सहसत्ति ।

अद्धा वलया महिहि गय अद्धा फुट्ट तडत्ति ॥

(Vāyasu uddāvantiabhraṇe piu diṭṭhau sahasatti/

Addhā valayā mahihi gaya addhā phuṭṭa taḍatti//)

"While frightening away the crows the lady suddenly saw her husband coming home; half of her bracelets slipped down (while waving away the crow before she sighted her husband), while the remaining cracked with a noise (as a result of the joy which filled her when she saw her husband)."

जइ केवई पावीसु पिउ अकिया कुड्ड करीसु ।

पाणिउ नवइ सरावि जिवं सव्वंगे पइसीसु ॥

(Jai keṇvai pāvīsu piu akiyā kuḍḍa karīsu/

Pāṇiu navai sarāvi jivaṃ savvaṅge paīsīsu//)

"If ever I meet my husband again, I shall do a wonderful thing never done before : I shall enter into all his limbs even as water permeates a new earthen vessel."

The heroic verses cited below from Hemacandra's *Apabhraṃśa* fully reveal the glory that was early Gujarāt :

संगरसएहिं जु वणिगअइ देखु अम्हाग कन्तु ।

अइमत्तहं चत्तकुसहं गयकुंभइ दारन्तु ॥

(Saṅgarasahehiṃ ju vaṇṇiai dekkhu amhārā kantu/

Aimattahaṃ cattakusahaṃ gayakumbhaim dārantu//)

"Behold my husband : whose prowess requires mention of hundreds of battles; who breaks the temples of elephants excessively maddened and beyond all control."

भल्ला हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ।

रजेजन्तु वयंसिअहु जइ भग्ना घर एन्तु ॥

(Bhallā huā ju māriā bahiṇi mahārā kantu/

Laṇṇejjantu vayaṃsiahu jai bhaggā gharu entu//)

"It is well, O Sister, that my husband is killed in battle; for, if he had fled the battlefield and returned home I would have died of shame among my women-friends"

જહ મળ્યા પારકા તો સહિ મગ્ધ વિણ ।
 અહ મળ્યા અગરું તણ તો તે મારિબદેન ॥
 (Jai bhaggā pārakkaḍā to sahi majjhu pieṇa/
 Aha bhaggā amhaham tanā to tem mārīadēna//)

"If enemies are fleeing (from the battlefield), it must be, O friend, because of my husband's valour, but if our men are running away, then it must be that he has been killed in the battle."

પાર દિલ્લી અન્ધરી નિહ રહિતં રાખાસુ ।
 તો નિ કટાર રૂપરૂપ રહિ નિઝરું કન્તસુ ॥
 (Pā vilaggī antraḍī siru lhasiṁ khāndhassu/
 To vi kaṭārai hatthaḍau bali kiṛjaum kantassu//)

"The entrails hang down and entangle the feet; the head, severed from the trunk, is drooping sideways; yet the hand is firmly on the dagger—I bow to this husband of mine."

The heroism of these verses captures our imagination and wins our heart.

V

From Apabhramśa slowly evolves the New Indo-Āryan Languages. This is not surprising because Apabhramśa was always so near and akin to the rising regional languages than to the Prākṛit which was nearer to Sanskrit. For instance, the following Apabhramśa verse easily turns into old Gujarātī with only slight phonological changes :

સિરિ જર-કહી લેખડી ગલિ મણિયા ન વીસ ।
 તો નિ ગોઠડા કરાવિયા મુઘદ ઉઠવૈસ ॥
 (Siri jara-khandī loadī galī maniyadā na visa/
 To vi goṭṭhadā karāvīā muddhāe ūṭha-bāisa//)
 (Apabhramśa)

સિરિ જીર્ણ રાહી લેખડી ગલિ મણિયા ન વીસ ।
 તોઈ ગોઠડા કરાવિયા મુઘદ ઉઠવૈસ ॥
 (Siri jīrnakhandī lobadī galī maniyada na visa/
 Toi goṭhadā karāvīyā mugdhāe ūṭhabāisa//)
 (Old Gujarātī version)

"Though she has only a tattered *lobaḍī* (woollen cloth) on her head, and hardly twenty glass-beads round her neck—still the beautiful maiden agitated the young men of the hamlet."

It is not easy always to demarcate the point where Apabhraṃśa ends and old Gujarātī begins. There are, however, some characteristics such as the simplification of conjunct consonants, substitution of post-positions for inflections, and most of all the use of the auxiliary verb *achai-chai*, the precursor of the modern Gujarātī *che*, which indicate the termination of Apabhraṃśa and the evolution of Gujarātī.

VI

The earliest literary work in old Gujarātī that has come to light so far is the *Bharateśvara Bāhubalī Rāsa* of Śālibhadra Sūri, composed in V.S. 1241 (1185 A.D.). The following quotation will reveal how the new speech has just left the Apabhraṃśa stage and started on its career towards modern Gujarātī.

रिसह जिणेशर पय पणमेवी, सरसति सामिणि मनि समरेवी,
नमवि निरंतर गुरुचलणा ॥
भरह नरिंदह तणु चरित्तो, जं जुगी वसहावल्य वदीतो,
बार वरस विहुं वंभवहं ॥
हुं हिव पभणिमु रासह छंदिहिं, तं जनमनहर मनआणंदिहिं,
भाविहिं भवीयण संभलेउ ॥

(Risaha Jiṇesara paya paṇamevī, sarasati sāmiṇi mani
samarevī, namavi norantara gurucalanā//
Bharaha narindaha taṇuṃ caritto, jaṃ jugi vasahāṃvalaya
vadīto, bāra varasa bihuṃ bandhavahaṃ//
Huṃ.hiva pabhaṇiṣu rāsaha chandihim, taṃ jaṇamanahara
manaāṇandihim, bhāvihim bhaviyaṇa sambhaleu//)

"Having bowed to the feet of Rṣabha Jineśvara, having remembered Goddess Sarasvatī, and saluting always the feet of the *guru*;

"The life history of King Bharata, famous in this world from times of yore, (the war between) the two brothers which lasted for twelve years;

"(This) I shall sing in the form of a *rāsā* in verse, so fascinating to the minds of people; may the religious-minded hear it with delight!"

In the century which followed, Gujarātī was developed further and became the vehicle of over a dozen works in poetry. The following verse

in the *Revantagīrīvāsu* of Vijayasenasūri which describes Saurāṣṭra, will indicate the extent to which the language has evolved.

गामागरपुरवगगहन सरिसरवरी सुपपसु ।
देवभूमि दिशि पच्छिमह मणहू खोरठदेसु ॥
जिनु तहि मंडलमंडणउ मरगयमउडमहतु ।
निम्मलसामलविहारे रेहइ गिरि रेवतु ॥

(Gāmāgarapuravanagahana sarisaravarī supaesu/
Devabhūmi diśi pacchimaha manaharu sorāṭhadesu//
Jinu tahi maṇḍalamandanaṇu maragayamaudamahantu/
Niṃmalasāmalasīharabhare rehaḥ giri Revantu//

"Attractive with its towns and villages, imposing because of its forests, and charming on account of its rivers and lakes, is the beautiful Sorāṭha deśa, the abode of gods, situated in the western direction

"There stands out the charming Revanta mountain, the ornament of the world its dark summits forming a majestic emerald green crown."

With the dawn of the next century (14th century) Gujarātī emerges into the limelight as a fully developed mature language with immense possibilities. Several works are composed in this period, some of which reveal a rare poetic beauty. Of these works the anonymous *Vasanta Vilāsa*, the *Thūlībhaḍḍa Phāgu* of Jinapadmasūri, the *Neminātha Phāgu* of Maladhārī Rājaśekharasūri, are most outstanding. The following description of spring found in *Vasanta Vilāsa* is singularly beautiful both in its style and in its conception

बाहुकजनमननीनु ती वनु नगर मुरग ।
गनु करइ अरुभिगहि रगिहि राउ अनगु ॥
अलिजन वसइ अनन रे वसतु तिहा परधान ।
तहभर बासनिवेतन केतन किशलयतन ॥

(Kālā bhūñcha tediyaḥ bhoḥ, gāde linga cadāvyaum/
Rāju karaḥ avabhangimhi rangihim rāu anangu//
Alījana vasaim ananta re vasantu tihām paradhāna/
Tarūara vāsaniketana ketana kiśalasantāna//)

"That forest, the life of the hearts of lovers, is (like) a charming city, (there) rules in full splendour the King Anaṅga (the God of Love).

"Innumerable bees dwell there; spring is there the minister; the trees are the dwelling places, and the mass of tender sprouts the banners"

Another remarkable work composed towards the close of this century is the *Ranamalla Chanda* of Śrīdhara Vyāsa, written in a style which is

the parent of the *Diṅgala* or *Cāraṇī* poetry.

चाडि चंचलि चाउद्दिशि चंपि धिरधिर थागदार थरि कंषि ।
 कमधनकरि धरि लोह लहकिइ विवहरि धूं धूं वरकिइ ॥
 निशि खंभनयर उध्रकिइ धुंघलि धुंस पडिइ धुलकिइ ।
 प्रहि पोकार पडिइ पट्टगतलि रे रगनह धाडि तव संगलि ॥
 (Caḍi cañcali cāuddiṣi cāmpi thirathira thānadāra
 ari kāmpii/
 Kamadhajakari dhari loha lahakkii bibahari
 būmba būmba bahakkii//
 Niṣi khaṁbhanayara udhrakii dhundhali dhumsa
 padii dhulakkii//
 Prahi pokāra paḍii Paṭṭanatali re Raṇamalla dhāḍi
 tava sambhali//)

"When he mounts his horse and invades the four quarters, the generals of the enemies tremble with fear. As soon as the sword flashes in the hand of Kamadhajja (*Rāṭhoḍa*) Raṇamalla, wails resound in the harems of the enemies.

"At night Cambay trembles; in the early morning Dholkā is struck with terror; in the morning Pāṭaṇ wakes up with screams—when, O Raṇamalla, people hear of your attacks."

The 15th century is remarkable for its wealth of old Gujarātī literature. Among the works of this century the pre-eminent in literary merit is the *Kāhnaḍade Prabandha* of Padmanābha, which is a rare saga of Rajput heroism that has ever come down in the Indian Languages. The verses given below from that great mediaeval epic will testify to its great poetic beauty.

काल भूँछ तेडीया मोई, गाडे लिंघा चडाव्यउं ।
 आगलि घणी जोतरी त्रीयल, धीली भणी चलाव्यउं ॥
 आगद रुद्र घगद कोपानलि, दैत्य सवे तई बाल्या ।
 तई पृथ्वी मांहि पुण्य वरताव्यां, देवलोकि भय दाल्या ॥
 तई बालिउ काम त्रिपुर विध्वंसिउ, पवनवेगि जिम तूल ।
 पद्मनाभ पूछइ सोमईया कैथूं करयउं त्रियल ॥
 (Kālā bhūñcha teḍiyā moī, gāḍe liṅga caḍāvyaum/
 Āgali ghaṇī jotarī triyala, Dhīli bhaṇī calāvyaum//
 Āgai Rudra ghaṇai kopānali, daitya save taim bālyā/
 Taim Prṭhvi māmhi puṇya varatāvyām, devaloki bhaya
 tālyā/

Taim bālu Kāma Tripura vidhvāṁsu, pavanaveḡ jima tūla/
Padmanābha pūchai Somaiyā Kethūm Karayaum trisūla//)

"Dark Bhois were called for; and the pieces of Śiva's liṅga were hauled up in the cart. Several pairs of bullocks were made to draw it; it was thus removed to Delhi.

"O Rudra, in the times of yore you consumed the demons in the fire of your wrath; you spread *punya* in the world and removed the terror which oppressed the gods.

"You burnt down Kāma and destroyed Tripura just as wind blows away cotton. Padmanābha (the poet) asks you, O Somanātha, where have you laid up your *trisūla* now?"

The other outstanding poets of this period are Narsimha, the poet-saint, and Mīrāmbāi the immortal poetess of Rājasthān, whose poetry is the cherished heritage of India; Bhālaṇa, the celebrated scholar who set Kādambarī to verse; and the great Jaina writers Lāvanyasamaya and Mānikyasundara Sūri. Of the latter writers Mānikyasundara Sūri is celebrated for his remarkable prose classic *Prthvīcandracaritra*, which is an ornament of the Old Gujarātī prose. It stands unique in the entire Old Gujarātī literature on account of its dignified and mellifluous prose-style and the remarkable beauty of its composition. Numerous specimens of Old Gujarātī prose have come to light, but of the ornate literary prose used by scholars of the mediaeval times, *Prthvīcandracaritra* is almost the solitary example.

VII

From the 16th century A.D. Gujarātī assumes almost its present linguistic form. This period is remarkable for its wealth of literature—the well-known *Akhyānas* of Premānanda, reflecting the contemporary Gujarātī life, the poetical romances of Śāmala, reminding us of the *Kathāsaritsāgara* and the *Arabian Nights*, and the great philosophical poems of Akho, and the delicately melodious and almost ethereal lyrics of Dayārām.

From the middle of the 19th century Gujarātī language and literature undergo a fateful change on account of the influence of the English language and literature. The prose now became, under the influence of English, more cultivated and complex in nature, capable of expressing involved thoughts. The prose style could now vary from the declamatory and the narrative to the reflective. In content, the literature, which was so far restricted only to religion and allied topics, now embraced every

topic on earth. In respect of form, lyrics, ballads, sonnets and elegies in poetry, and essay, fiction, short story, drama, autobiography, and travel literature now came into existence as a direct consequence of contact with western literature. The still newer forms of literature like the short story, one-act plays and radio-plays have recently come into greater vogue and achieved success.

Such is modern Gujarātī language and literature.

VIII

Besides its standard form in which literature is composed Gujarātī has several interesting dialects which are only spoken forms of speech, though almost universally current among the masses of Gujarāt. They are the Kāthiāwāḍī, Paṭṭanī or north Gujarātī, Carotarī or middle Gujarātī, and Suratī or south Gujarātī.

The Bhils on the eastern border speak their own dialect—the Bhili, which bears a close affinity to Gujarātī. To the north beyond Mount Ābu is spoken a language which has traces of Gujarātī within its predominantly Rājasthānī corpus. To the south-east in the Dāṅga area the speech is an intermixture of Gujarātī and Marāṭhī—predominantly Gujarātī on the western side, and leaning more to Marāṭhī on the eastern side.

There are also racial dialects of Gujarātī which are spoken by particular communities. For example, Kāthīs and Āhirs of Saurāṣṭra speak an archaic dialect nearer to Apabhraṃśa than to modern Gujarātī. The Khārvās of the coast-line of Saurāṣṭra have their special dialect known as Khārvī. Parsīs speak Parsī-Gujarātī, while Vohrās of north Gujarāt, Memoṃs of Saurāṣṭra, and Bāraiyaṣ and Dhāraḷās of middle Gujarāt speak Gujarātī with their characteristic dialectal traits. Some of these dialects are given a place in modern Gujarātī creative literature—particularly in the short-story and fiction—in order to impart local colour to the work.

Gujarātī in its long history stretching over a thousand years as outlined above came in contact with several external influences and assimilated some of them. Thus it is that Arabic words like *umdā*,* *insāf*, *javāb*, *kharca*, *taiyār*, *makān*, *vatan*, *śarbat*; and the Persian words like *gulāb*, *gumāsto*, *cālāk*, *jakham*, *dago*, *dastāvej*, *darji*, *fudino*, *bakhṣīs*, *bāju*, *maījūr*, *hajār*, etc.; and the Turki words like *kalgi*, *kābu*, *cakmak*, *camco*, *jājam*,

* These and other loan-words are reproduced in their characteristically Gujarātī form.

top, begum, mughal; and the Portuguese words like *áfūs*, *ananās*, *ingre*, *ījaner*, *lāju*, *tamākū*, *baṭāṭā*, *mej*, *mosambī*, have found a place in Gujarātī and have been almost completely naturalized. More recently Gujarātī borrowed several loan-words from English such as *office*, *appeal*, *court*, *doctor*, *pencil*, *boot*, *master*, *station*, *hotel*, etc., and gave them a completely indigenous Gujarātī form. This process of borrowing continues even to-day as Gujarātī does not hesitate in borrowing several words from Indian or foreign languages if they are found to express sense in a particularly effective manner in reference to corresponding words of indigenous origin. Herein lies its strength, because this process increases the potentiality of the language. Gujarātī has also improved by being relieved from a surfeit of Sanskrit words which marred its innate beauty and made it heavy and pedantic as in the writings of some of the scholars of the latter part of the last century. This purification owes its origin to Gandhiji. Gandhiji insisted on using the simple and forceful speech of the masses living in the country-side as the standard form of language to be used in all literary compositions. Gandhiji demonstrated in his world-famous 'Autobiography' the inherent strength of this simple speech which could be adapted to the highest literary purposes. A whole school of writers followed his foot-steps and wielded the folk-speech with considerable power and charm even in serious literary works of philosophy, economics, politics and social sciences.

This is the Gujarātī of to-day, full of strength and promise, awaiting a future even more glorious than its hoary past.

JAINISM : A WAY OF LIFE

SHRI B. P. WADIA

If one is always humble, steady, free from curiosity and deceit; if he abuses nought; if he holds not to his wrath; if he listens to friendly advice; if he is not proud of his learning; if he finds no fault with any or ought; if he is patient with friends; if he speaks well even of a bad friend when he is absent; if he abstains from quarrels; if he is polite, gracious, calm and endeavours to gain enlightenment—then he is named “the well-behaved”.

—Uttarādhyayana Sūtra

The two wars have made the world very different. Those of us who lived and laboured before 1914 and after 1918 saw a great change in human outlook. With the end of the second war a different kind of world emerged in which the human individual has been deprived of his initiative to a very great extent. Karl Capek's visionary robot of the twenties is now strutting on the world stage. Men are not able to call their souls their own; they are made to think along lines drawn for them; they are invited to feel and use emotions for the glory of their State; the citizen in many countries exists for the benefit of his own government and his personal life is greatly narrowed and restricted. Hitler, who is reported to have committed suicide after his defeat, seems to have emerged a victor. Hitlerism is to the fore in the countries which won the war. Russia's roots in totalitarian soil have gained strength. The concept of the Welfare State is founded upon the idea that what is good for or bad for the citizen is to be decided by the State. What does he know about his own welfare !

The dignity of the human individual has fallen. Alas, man himself has contributed substantially to the loss of his liberty; he has allowed himself to be cajoled and pushed into the almost slavish position which now is his. He has done this for the most part not self-consciously. The starting point is traceable to his false attitude to his religion. Loss of knowledge of religion and its true principles has brought in blind belief, superstition and irreligious living. Instead of becoming a way of life man's religion has become largely ritualistic observances, gesticulations and mummary. His spiritual and secular life are two different compartments. He is exploited by the politician today because he has allowed himself to be exploited

by his priest for numerous yesterdays

A better world will not be built until a sufficient number of men and women turn away from the outer religion of rites and ceremonies to the inner religion of life. Not church-going but living by the precepts of the Sermon on the Mount constitutes true Christianity. And what is true of Christianity is equally true of every religion, including Jainism.

Time is precious, we cannot afford to neglect or to postpone the re-fashioning of our religious life. By "we" the human individual is meant. Popes or purohīts or sadhus are not to be depended upon for religious reformation. They have their own vested interests. Priests are the opponents of the Prophets and the human individual needs Mahāvīra and the Tirthankaras, and their peers of other religious schools. Men and women have to recognize that true religion is the Way of Life. What they feel and think, what they say and do must be according to the precepts of the Elder Brothers, the Christs, the Buddhas, the Tirthankaras. Along this line alone must true religious renovation take place.

Is Jainism capable of imparting instruction in the science and art of living the life? We answer—Yes, emphatically—Yes. Of all the existing formal religious creeds Buddhism and Jainism contain the very best elements to enable men and women most promptly to become religious in the true sense of that word. It must be remembered, however, that both of these have a holy and hoary lineage.

The duty of the Jainas is to uphold the pure teachings of Mahāvīra and His illustrious predecessors. The world of today is in dire need of the moral precepts of those mighty philanthropists. The Jainas can do this, if a few Jainas, both men and women, combine to study together their own religious lore with a view to the personal application of the grand precepts, and then to promulgate by the spoken and written word what they have learnt, understood and practised. The old sayings and propositions have to be shown to be practical and profitable. The high standard of Jaina living must be shown to be superior to a standard of living depending on gadgets and the consuming of rich food and questionable drinks. The Jaina standard of high living would consist in simple living founded upon noble thinking.

Let us turn and point to some of the teachings of Jainism which are applicable even under modern conditions and which carry within themselves the seeds of betterment not only for the individual practitioner but

for the masses also. This war-torn world, governed by men of ambition and greed, will be saved in spite of itself by men of peace who carry in their hearts the instruction of the sages.

Ahimsā Paramo Dharmaḥ

Non-Violence is the Highest Religion.

The central teaching of Jainism may be quoted in the words of *Puruṣārtha Siddhyupāya* : "Ahimsā is the non-appearance of attachment and other passions. Their appearance is *Hiṃsā*—violence."

This is called "the summary of the Jaina scripture."

In our personal life, as in collective life everywhere, violence, open or disguised, is at work. War will never be banished and Peace will never be ushered in while violence courses in men's brains. Jainism makes a unique contribution not in proclaiming a Religion with Non-Violence as its centre, but in fully elaborating the technique of becoming non-violent. This is what the world needs today. There is a genuine appreciation of Gandhiji's Satyāgraha; but to understand and live it, some wise practical instruction is necessary. Similarly the creed of Ahimsā held up by Jainism is known to the world at large. But the world needs men and women who have practised *Ahimsā*, who live by it daily in all the affairs of life. Jainism has precepts which the world will more readily and enthusiastically accept when these are demonstrated by a few men and women who live the precepts without becoming monks or nuns.

The world of today does not need orders of monks and nuns; people are not willing to abandon the ties of home for those of heaven; they want to rise in their minds and hearts heavenward and live in the world to permeate it with the immortal influence. Therefore it is necessary for Jaina men and women to transform their homes into *Havalis* where the Power and the Learning and the Compassion of Mahāvīra and His illustrious predecessors can shine.

Next to the central doctrine of Ahimsā Jainism facilitates a life of self-exertion because it rejects logically the pernicious belief in an anthropomorphic personal God. Believers in an extra-cosmic personal God naturally fall into the sin of dependance on such a God, pray to Him, try to propitiate Him and seek favours from Him, thus debasing their moral propensities and their willpower. No blind believer in a personal God can say as the *Ratna-Karaṇḍa-Srāvakācāra* asserts :—"A dog becomes a Deva by virtue. A Deva becomes a dog by vice. From Dharma a living

being attains prosperity and even such grandeur as beggars description."

If Jainism rejects the false doctrine of the personal God, it holds aloft the mighty and majestic truth of men becoming Perfect and Immortal God-Men, Tirthankaras—those who have crossed over the ford. Not god and gods and godlings teach and help mortals, but Jinas, those who have conquered their mortality by destroying ignorance and passion. What Tirthankaras have done, men can do today.

My Jaina brothers, you need to activate your inherent faith that Mahāvira and the other 23 Jinas are alive and are able to help us. A more penetrating consideration into the subject of Tirthankaras as Living Men who now and here love and labour for humanity will enlighten your faith and enable you to help yourselves and humanity in a rich way.

The Jaina community is well known for its wealth; it lacks not the spirit of charity. It has used its millions of rupees for alleviating suffering and misery; it has also not overlooked the spreading of the wealth of the Jaina-Dharma by publishing its texts and tomes; but something more fundamental and vital needs to be done. We need living of the Dharma not by monks but by lay men, not only in secluded monasteries but in homes, in shops and marts. To the financial gifts and the spreading of books which aid the human mind, should be added the active and vital power which emanates from pious men and women who study the lofty philosophy of the Jinas and practise its tenets. What does the *Uttarādhya-yana Sūtra* say? "Self is the one invincible foe, together with the four cardinal passions, (viz anger, pride, deceit, and greed) making five, and with the five senses making ten."

Pride is the seed from which sprout numerous vices. It is the first-born of Egotism. The *Sūtrakṛtāṅga Sūtra* refers to sins committed by the proud; pride of caste, of family, of beauty, of intelligence, of success, of power, even pride of knowledge and, note, pride even of piety are condemned.

Who does not know that man has a dual nature—the lower is proud and selfish; its way of life is violent; the higher is non-violent—embodied *Ahimsā*. We have to fight, defeat and overcome the lower and the soldier who will wage war and vanquish the enemy is our own higher nature which is of the substance of the Holy Jinas, the Enlightened Tirthankaras. They have developed the powers of that substance; we have still to do so.

"Though a man should conquer thousands and thousands of valiant

foes, greater will be his victory if he conquers nobody but himself.

“Fight with your self; why fight with external foes? He who conquers himself through himself, will obtain happiness.”—*Uttarādhyaṇa Sūtra*

Now the *Ācāraṅga Sūtra* has a very strange but encouraging teaching: “He who conquers one passion conquers many. And he who conquers many, conquers one.”

It is a strange law which all true mystics have pointed to: one moral weakness overcome and transmuted pushes out numerous cognate vices. Equally strange but true is the second clause. When numerous weaknesses are overcome our main, fundamental, moral and sin-creating weakness not only weakens but disappears.

Each man, each woman has in the lower, violence-fraught nature a foundational vice—pride, or lust, or vanity, or anger, or greed, or ambition, etc. For a whole incarnation the one besetting weakness works havoc. In the higher nature is wisdom with its dual aspect—knowledge and intuition (*Jñāna* and *Darśana* according to Jaina psycho-philosophy). It is by this Wisdom-Nature that the foibles, the frailties and the falsehoods of the carnal being are vanquished.

Now, in waging this greatest of all wars there comes a temptation: because we do not like to fight our own vices, the force of violence (*Himsā*) inherent in our lower nature finds ways and means to gain expression and outlet and so we become violent to others. Violence in deeds and words, in emotions and thoughts. Myriad are the expressions of violence. In many ways we use violence: there is violence at home and at places of business as well as in recreation; there is civic violence; there is social and political violence; there is violence against classes and castes and creeds. National and international violence means wars. All widespread expressions of violence spring from the seed of violence in the lower man. And because we have within our carnal mind the seed of *Himsā*—Violence, we attract to ourselves many types of violence from others—relatives and friends, employers and employees, and also from organized groups who use violence.

The Jaina foundational teaching is *Ahimsā*, and so it advocates very clearly the doctrine of “Resist not evil;” or, better-phrased, “Resist without resisting.” Others may be and are violent; true Jainas are prohibited from retaliation. So, the *Daśa-Vaikālika Niryūktī* instructs definitely: “Subdue anger by forgiveness; conquer vanity by humbleness; overcome

fraud with honesty; vanquish greed through contentment."

The most prolific source of violence precipitating retaliation and generating hatred is speech. Words are living messengers and should be used thoughtfully. Angry speech, falsehood, bragging and the like are bad, but more dangerous, because more subtle and unrecognizable in their evil influence, are the words of persons who use religious lore for selfish ends

"Though many leave the house, some of them arrive but at a middling position between house-holder and monk; they merely talk of the path to perfection. The force of sinners is talking."—*Sūtrakṛtāṅga Sūtra*

And again says the *Uttarādhyayana Sūtra* : "Clever talking will not work salvation, how could philosophical disputation do it? Fools, though sinking lower and lower through their sins, believe themselves to be wise men "

So the greatest of all wars is with our selfish deeds, our false speech, our lustful feelings, our proud thoughts. And the warrior within, the Pure Kṣatriya, is our own spiritual soul—the possessor of knowledge and of intuitive perception. In this idea we gain an explanation as to why Mahāvira and the other Tirthankaras were of Kṣatriya caste. The victorious Warrior attains to Brāhmaṇahood and so the *Ācārāṅga Sūtra* says that "the Noble Ones preach the Law impartially."

Now, our ordinary human nature likes to postpone the commencement of the Inner Life. When this inclination arises we must repeat the *Sūtrakṛtāṅga Sūtra* :—

"Know that the present time is the best opportunity to mend

"The strength to start the Holy War against our lower and violent self is within.

"Freedom from bonds is in your innermost heart "

—*Ācārāṅga Sūtra*

He who does not undertake this Holy Mission is not a Jaina, though he be born of Jaina parents and observe Jaina rules of eating and drinking and such outer manifestations

"The virtuous heroes of faith have chosen the great road, the right and certain path to perfection"—*Sūtrakṛtāṅga Sūtra*

To entrench ourselves in right practice and develop right faith we must acquire the knowledge of true doctrine and, further, develop and feel devotion to those who know the Truth of *Ahimsā*

Another excuse brought forward by men and women is this : "We have

our obligations, our dharma to parents and children, to earn our livelihood, etc." The Jaina teachers answer: Make karma and dharma avenues to practise daily and hourly *Ahimsā*.

"Not desirous of fine things, he should wander about, exerting himself; not careless in his conduct, he should bear whatever pains he has to suffer.

"If beaten, he should not be angry; if abused, he should not fly into a passion; with a placid mind he should bear everything and not make a great noise.

"He should not enjoy pleasures though they offer themselves; for thus he is said to reach discernment. He should always practise what is right to do in the presence of the enlightened ones."—*Sūtrakṛtāṅga Sūtra*

It is fully recognized that to practise all this is most difficult. Our old habits, our educational and social upbringing etc., put many obstacles in our way but Jainism teaches that we could and should "practise the very difficult Law according to the faith." (*Uttarādhyayana Sūtra*)

And how clearcut and strong is the *Puruṣārtha Siddhyupāya* :—

"Right belief is conviction in one's own self. Knowledge is a knowledge of one's own self. Conduct is absorption in one's own self. How can there be bondage by these?

Sometimes people think that only when a Jaina man or woman gives up the world and becomes a monk or a nun can the Inner Life be lived. That is not the teaching. The householder, who earns his livelihood, and the housewife, who is the queen of the home, can and should attain to heavenly heights. Anyway, that ought to be a new dispensation, a new way of living the higher life.

This volume is published to honour the memory of a saintly teacher and reformer. The work of Shri Mahāvīra Jaina Vidyālaya owes a great debt to the Ācāryaji. As a devout follower of the great Masters of Jainism, he set an example which all of us should follow—by practising *Ahimsā*. Non-violence, with the Tirthankaric *Vīrya*, the dauntless energy that fights its way to the supernal Truth.

